

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

EDİTÖR

Dr. Bülent POLAT

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ
Uzm. Çiğdem ŞAHİN

Year: 7, Number: 29, December 2021
ISSN: 2149-9225

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

EDİTÖR/EDITOR IN CHIEF/ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Dr. Bülent POLAT

SUBEDITORS/ПОМОЩНИК РЕДАКТОРА/EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ

Uzm. Çiğdem ŞAHİN

E-mail: kesitakademi@gmail.com

Web: www.kesitakademi.com

ISSN: 2149-9225

Firat University Faculty of Education
Department of Turkish Education
Elazig-TURKEY

ИССН: 2149-9225

Фиратский Университет, Факультет Образования
Турецкий Образования Департамент
Элазиг-ТУРЦИЯ

25/12/2021

Yıl/Year/Год: 7, Sayı/Number/ Номер: 29, Aralık/ December/ Декабрь 2021

Hakkında

Kesit Akademi Dergisi, 2015 yılında yayın hayatına başlayan, akademik, bilimsel ve araştırmaya dayalı makalelerin yayınlandığı uluslararası indeksli-hakemli bir dergidir. Kesit Akademi Dergisi, özel sayılar dışında, yılda düzenli olarak Mart, Haziran, Eylül ve Aralık dönemlerinde yayınlanmaktadır.

Amaç

Kesit Akademi Dergisi, bilim insanları ve araştırmacılar için açık erişimli bir yayın platformu olarak hizmet etmeyi amaçlamaktadır.

Kapsam

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy), "Eğitim Bilimleri Temel Alanı, Filoloji Temel Alanı, Güzel Sanatlar Temel Alanı, Hukuk Temel Alanı, İlahiyat Temel Alanı, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanı, Spor Bilimleri Temel Alanı, Sağlık Bilimleri Temel Alanı" gibi doçentlik temel alanlarında yayın yapan akademik, açık erişimli bir dergidir.

Çift Taraflı Kör Hakemlik

Yayınların incelenmesi için çalışmaların içeriğine ve hakemlerin uzmanlık alanlarına göre en az dört hakem editör(ler) tarafından atanır. Tüm hakem değerlendirme raporları elektronik ortamda isimsiz olarak gönderilir. Değerlendirmeyi yapan hakemlerin isimleri çifte körleme yöntemi gereği raporlarda ve dergide belirtilmemektedir. Talep edilmesi halinde, hakem olarak dergiye katkı sağlanıldığına ilişkin yazılı bir belge hakemlere verilebilir. Dergide yayın yapmış tüm yazarlar, gelecek sayılarda hakem olarak dergiye katkı sağlamayı kabul etmiş sayılırlar.

Açık Erişim Politikası

Kesit Akademi Dergisi, herkesin yayınlanan makalelerin tüm metinlerini okumasına,

About

The Journal of Kesit Academy is an international indexed-peer-reviewed journal that begins its publication life in 2015 and publishes academic, scientific and research-based articles. The Journal of Kesit Academy, regularly published in March, June, September, and December periods.

Aim

The Journal of Kesit Academy aims to serve as an open access publishing platform for scientists and researchers.

Scope

The Journal of Kesit Academy is an academic, open access journal that publishes in Social Sciences, Psychological Sciences, Economics and Business, Education Sciences, Social sciences, Right, Political science, Social and economic geography, Mass media and mass communications, Other social sciences, Humanities, History and Archaeology, Linguistics and literary studies, Philosophy, ethics, religious studies, Art History, Other humanities.

Peer-Review Process

The Journal of Kesit Academy is a double-blind peer-reviewed international academic journal. A minimum of four peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer-review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

Open Access Policy

The Journal of Kesit Academy allows anyone to read, download, copy, distribute, print, search,

indirmesine, kopyalamasına, dağıtmasına, yazdırmasına, aramasına, bağlantı vermesine veya atıf yapmak suretiyle faydalanmasına izin vermektedir. Kesit Akademi Dergisi, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nin kararlarını esas almaktadır.

Yayın Etiği

Kesit Akademi Dergisi, yayın etiği konusunda editörler ve yazarlar için uluslararası ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors), BOAI ve COPE (Committee on Publication Ethics) kriterlerini benimseyen açık erişimli bir dergidir.

Etik Kurul Onayı

Kesit Akademi Dergisi, "insan, toplum ve insanın etkileşim içinde bulunduğu tarihi eser ve kültürel varlıklar üzerinde yürütülecek anket, test, ölçek, mülakat, gözlem, bilgisayar ortamında test, video/film kaydı ve ses kaydı" gibi veri toplama yöntemleri ile yapılacak her türlü bilimsel araştırma ve çalışmalara ilişkin "Etik Kurul Onayı" talep edilmektedir.

İntihal Politikası

Dergi sistemine yüklenen bütün çalışmalar intihal taramasından geçmek zorundadır. Çalışmaların tamamı ileri düzeyde intihal tespit yazılımı İntihal.net tarafından kontrol edilir.

Telif Hakkı

Kesit Akademi Dergisi, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 (CC-BY-NC) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Kesit Akademi Dergisi, kullanıcıların bir makaleyi kopyalamasına, dağıtmasına ve iletmesine, yazarın atfedildiği ve makalenin ticari amaçlar için kullanılmadığı sürece makaleyi uyarlamasına olanak tanır.

Feragat Politikası

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy) editörleri dergide yayın gönderen gelişmekte olan ülkelerdeki (Research4Life Countries) yazarlara feragat ve indirimler sunabilir. Feragat ve indirimler için editörler kurulu kararıyla belirlenmiş olan ülkelerdeki yazarlar, taleplerini dergiye yazılı olarak bildirdikleri takdirde talepleri editörler kurulu tarafından değerlendirilmeye alınır.

link, or make use of texts of published articles through its open access model. The Journal of Kesit Academy is based on the decisions of the Budapest Open Access Initiative on open access.

Publication Ethics

The Journal of Kesit Academy is an open-access journal that adopts the international ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors), BOAI and COPE (Committee on Publication Ethics) criteria for editors and authors about publication ethics.

Ethics Committee Approval

The Journal of Kesit Academy request "Ethics Committee Review" for all kinds of scientific research and studies related to data collection methods such as "human, society, and human interact with historical artifacts and cultural assets to be conducted on the survey, test, scale, interview, observation, computer environment test, video/film recording and voice recording".

Plagiarism Policy

All studies uploaded to the journal system must undergo plagiarism screening. All studies are controlled by advanced plagiarism detection software İntihal.net.

Copyright

The Journal of Kesit Academy is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC-BY-NC). The Journal of Kesit Academy allows users to copy, distribute, and transmit an article, adapt the article as long as the author is attributed and the article is not used for commercial purposes.

Waiver Policy

The Journal of Kesit Academy editors may offer waivers and discounts to writers in developing countries (Research4Life Countries) who submit publications in the journal. If the authors in the countries determined by the decision of the editorial board for waivers and discounts report their requests to the Journal in writing, their requests will be evaluated by the editorial board.

Dizinlenme

Kesit Akademi Dergisi, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atif Dizini), EBSCO, Index Copernicus, MLA, Microsoft Academic, ScienceGate, ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources), Academickeys, Wizdom, Scite_, Readcube, Research Journal Impact Factor, Worldcat, Scientific Indexing Services (SIS), ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), MIAR (Information Matrix for The Analysis of Journals), SIFr, Sparc Index, IJIF, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Research Bible, CIF, I2OR, ARAŞTIRMAX, SJIF, Citefactor, İdealonline, Rootindexing, Scilit, SAJI, ISI gibi onlarca uluslararası veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.

Dil

Makalelerin dili, başta Türkçe olmak üzere, İngilizce, Almanca, Rusça, Fransızca ve Arapça'dır.

Makale İşlem Ücreti

Kesit Akademi Dergisi, YÖK ve ÜAK şartnameleri bakımından "Kabul veya ret şartına bakılmaksızın başvuru sırasında yayın ücreti alan dergiler" kategorisindedir. Dergiye gönderilen çalışmalardan 310 TL yayın ücreti talep edilmektedir.

Кесит Академии Журнал это международный рецензируемый журнал открытого доступа, который публикуется четыре раза в год. Все статьи, опубликованные в Кесит Академии журнале, язык, наука и все авторские права защищены Кесит Академии журналом. Опубликованные статьи частично или полностью никоим образом не могут быть напечатаны, воспроизведены без письменного разрешения издателя. Редакция журнала абсолютно свободна в том, публиковать или не публиковать все статьи, присланные в журнал. Представленные работы авторам не возвращаются. Кесит Академии Журнал имеет лицензию CC-BY-NC. Все исследования, загруженные в систему журнала, должны пройти проверку на плагиат. Кесит Академии Журнал-это двойной слепой рецензируемый международный академический журнал.

ISSN: 2149-9225

Firat University Faculty of Education
Department of Turkish Education
Elazig-TURKEY

Indexing

The Journal of Kesit Academy scanning by Sobiad (Sosyal Bilimler Atif Dizini), EBSCO, Index Copernicus, MLA, Microsoft Academic, ScienceGate, ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources), Wizdom, Scite_, Readcube, Academickeys, Research Journal Impact Factor, Worldcat, Scientific Indexing Services (SIS), ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), MIAR (Information Matrix for The Analysis of Journals), SIFr, Sparc Index, IJIF, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Research Bible, CIF, I2OR, ARAŞTIRMAX, SJIF, Citefactor, İdealonline, Rootindexing, Scilit, SAJI, ISI ...

Language

The Journal of Kesit Academy accepts articles in Turkish, English, German, Russian, French and Arabic languages.

APC

The Journal of Kesit Academy is in the category of "Journals that receive a publication fee at the time of application regardless of acceptance or rejection conditions" in terms of YÖK and ÜAK specifications. A publication fee of 310 TL is requested from the studies submitted to the journal.

ИССН: 2149-9225

Фиратский Университет, Факультет Образования
Турецкий Образования Департамент
Элазиг-ТУРЦИЯ

25/12/2021

Yıl/Year/Год: 7, Sayı/Number/ Номер: 29, Aralık/ December/ Декабрь 2021

EDİTÖR/EDITOR IN CHIEF/ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Dr. Bülent POLAT

EDİTÖR YARDIMCILARI/SUBEDITORS/ПОМОЩНИК РЕДАКТОРА

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ

Uzm. Çiğdem ŞAHİN

EDİTÖRLER KURULU/EDITORIAL BOARD/РЕДКОЛЛЕГИЯ

- Prof. Dr. Sedat Cereci-Mustafa Kemal Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Orhan Küçük-Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Nuri Gömleksiz-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Hanife Nalan Genç-Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Fulya Topçuoğlu Ünal-Kütahya Dumlupınar Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Esra Dereli-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Damla Bulut-Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Bülent Kırmızı-Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ali Haydar Şar-Sakarya Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Tofiq Abdühasanli-Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi-Azerbaycan
Prof. Dr. Leyla Gadyiveya-Dağıstan Devlet Üniversitesi-Rusya
Doç. Dr. Yasin Doğan-Pamukkale Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Uğur Abakay-Gaziantep Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Turgay Bucak-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Meltem Akın Kösterelioğlu-Amasya Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Gürlek-İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. İlker Kösterelioğlu-Amasya Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Hatice Güngör Seyhan-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Fazıl Karahan-Pamukkale Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Fatih Özek Fırat Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Emre Özşahin-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Çağatay Benhur-Selçuk Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Cemile Zehra Köroğlu-Uşak Üniversitesi-Türkiye
Dr. Suzana Canhasi-Piriştine Üniversitesi-Kosova
Doç. Dr. Liailia Ihsanovna Mingazova-Kazan Federal Üniversitesi-Rusya
Doç. Dr. Kulzhanova Bakytgul-Kazakistan Milli Üniversitesi-Kazakistan
Dr. Öğr. Üyesi Yeliz Yeşil- Trakya Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali Köroğlu-Uşak Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Sağıroğlu Arslan-Erciyes Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi A. Nurdan Tümbek Tekeoğlu-İstanbul Ticaret Üniversitesi-Türkiye
Dr. Menent Shukrieva-Shumen Üniversitesi-Bulgaristan
Dr. Julia Bartha-Debrecen Üniversitesi-Macaristan
Dr. Guzaliya Khazieva-Tataristan Bilimler Akademisi-Rusya
Dr. Elbrus Veliyev-Nahçıvan Devlet Üniversitesi-Azerbaycan
Dr. Bulat Sıbgatov-Tataristan Bilimler Akademisi-Rusya
Dr. Rahil Necefov-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi-Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Alireza Zadeghan-Tebriiz Üniversitesi-İran
Dr. Öğr. Üyesi Fatima Hocin-Üsküp Blaje Koneski Filoloji Fakültesi-Makedonya

**YABANCI DİL EDITÖRLERİ/EDITORS FOR FOREIGN LANGUAGE/РЕДАКТОРЫ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

Almanca/German/Германский

Doç. Dr. Şenay Kaygın-Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seval Karacabey-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aykut Haldan-Trakya Üniversitesi-Türkiye

Rusça/ Russian/Русский

Doç. Dr. Reyhan Çelik-Akdeniz Üniversitesi-Türkiye

Arapça/Arabic/Арабский

Dr. Öğr. Üyesi Mürüvvet Türken Çakır-Mardin Artuklu Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. İsmail Bayer-Artvin Çoruh Üniversitesi-Türkiye

Fransızca/French/Французский Язык

Dr. Öğr. Üyesi Zühre Yılmaz Güngör-Anadolu Üniversitesi-Türkiye
Öğr. Gör. Senem Seda Şahenk Erkan-Marmara Üniversitesi-Türkiye

İngilizce/English/Английский

Dr. Öğr. Üyesi Özge Gümüş-Adıyaman Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öznur Yemez-Selçuk Üniversitesi-Türkiye

İNDEKS SORUMLUSU/PRINCIPAL OF INDEXING/СПЕЦИАЛИСТ ПО ИНДЕКСАЦИИ

Arş. Gör. Hasan KIZILDAĞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Türkiye

GRAFİK TASARIM/ GRAPHIC DESIGN/ГРАФИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН

Furkan KARAKAYA -Türkiye

YAZI İŞLERİ SORUMLUSU/EDITORIAL OFFICER/СОТРУДНИК РЕДАКЦИИ

Ekrem Demir-Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Türkiye

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD/КОНСУЛЬТАТИВНЫЙ СОВЕТ

Prof. Dr. Hayati Develi-İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İbrahim Kavaz-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Musa Duman-Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Hülya Argunşah-Erciyes Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ömür Ceylan-İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Özkan-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Argunşah-Erciyes Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Abdullah Uçman-İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler-İstanbul Medeniyet Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Günay Karaağaç-Ardahan Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Hanife Nalan Genç-Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İsmail Bekçi-Süleyman Demirel Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Nuri Gömleksiz-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Sedat Cereci-Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Muhittin Eliaçık-Kırıkkale Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Tarık Özcan-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Nadir İlhan-Ahi Evran Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Vedat Çınar-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Cihan Işıkkhan-Dokuz Eylül Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Tofiq Abdühasanli-Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi-Azerbaycan
Prof. Dr. Mustafa Bulat-Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İsa Eliri-Kırıkkale Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Murat Sunkar-Fırat Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Bahir Selçuk-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Engin Öner-Van Yüzüncüyıl Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Nedim Bakırcı-Ömer Halis Demir Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Güneş-Marmara Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Gülay Karşıcı-Marmara Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Süleyman Can-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ganire Hüseynova-Erciyes Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Ergün Serindağ-Çukurova Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Esin Ozansoy-İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. İrfan Kalaycı-İnönü Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Hüsametdin Karataş-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Beşir Mustafayev-Siirt Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Leyla Gadyiveya-Dağıstan Devlet Üniversitesi-Rusya
Doç. Dr. Ayşe Derya Kahraman-İstanbul Üniversitesi-Türkiye
Prof. Dr. Fatih Özek-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Önder Yağmur-Atatürk Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan Sinan-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Doç. Dr. Liailia Ihsanovna Mingazova-Kazan Federal Üniversitesi-Rusya
Doç. Dr. Kulzhanova Bakytgul-Kazakistan Milli Üniversitesi-Kazakistan
Dr. Rahil Necefov-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi-Azerbaycan
Doç. Dr. İnci Bilgin Tekin-Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Tahir Çelikbağ-Fırat Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Celal Aslan-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Sümerli Sarıgül - Kayseri Üniversitesi-Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Alireza Zadeghan-Tebriz Üniversitesi-İran
Dr. Öğr. Üyesi Fatima Hocin-Üsküp Blaje Koneski Filoloji Fakültesi-Makedonya
Dr. Guzaliya Khazieva-Tataristan Bilimler Akademisi-Rusya
Dr. Bulat Sıbgatov-Tataristan Bilimler Akademisi-Rusya
Dr. Elbrus Veliyev-Nahçıvan Devlet Üniversitesi-Azerbaycan
Dr. Suzana Canhasi-Piriştine Üniversitesi-Kosova
Dr. Menent Shukrieva-Shumen Üniversitesi-Bulgaristan
Dr. Julia Bartha-Debrecen Üniversitesi-Macaristan

**DIŞ TEMSİLCİLER / REPRESENTATIVE OF FOREIGN COUNTRY/ПРЕДСТАВИТЕЛЬ
ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

Dr. Menent Shukrieva-Shumen Üniversitesi-Bulgaristan
Dr. Guzaliya Khazieva-Tataristan Bilimler Akademisi-Rusya
Dr. Elbrus Veliyev-Nahçıvan Devlet Üniversitesi-Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Alireza Zadeghan-Tebriz Üniversitesi-İran
Dr. Öğr. Üyesi Fatima Hocin-Üsküp Blaje Koneski Filoloji Fakültesi-Makedonya
Doç. Dr. Kulzhanova Bakytgul-Kazakistan Milli Üniversitesi-Kazakistan
Dr. Suzana Canhasi-Piriştine Üniversitesi-Kosova
Dr. Öğr. Üyesi Alireza Zadeghan-Tebriz Üniversitesi-İran

KESİT AKADEMİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

GENEL İLKELER

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy), uluslararası hakemli bir dergi olup yılda 4 kez yayınlanır. Gerekli durumlarda özel ya da ek sayılar da yayınlanabilir.

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy), sosyal ve bilimlerin her alanından yazı yayınlayan bir dergidir. Bu çerçevede özgün bilimsel makaleler, çeviriler, çeviri-yazılar, röportajlar, kitap, makale, sempozyum, panel ve bilimsel etkinlik tanıtma çalışmaları ile nekroloji metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla sempozyum bildirimleri de yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir.

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'ne gönderilen yazıların daha önce herhangi bir mecrada yayınlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının yayın değerlendirme sürecinde bulunmaması gerekir.

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'ne yayınlanması için yazı göndermek isteyenlerin, yazılarını www.kesitakademi.com adresinde yer alan Makale Takip Sistemi'ne üye olarak buradan göndermeleri gerekir.

Yayınlanma aşamasında, yayınlanmaya değer bulunan çalışmaların yazar kısmına üyelikte kullanılan isim ekleneceğinden dolayı, yazarların, Makale Takip Sistemi'ne akademik etkinliklerini yürütürken kullandıkları isimleriyle üye olmaları gerekir.

Herhangi bir yazının Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy) Dergisi'nin elektronik sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirilme süreci başlar.

Başvurunun yapılmasından yazının yayınlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.

Yayınlanması için Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy), yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayınlatabilir.

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'ne gönderilmiş yazılardan kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal, hukuksal, ekonomik ve etik sorumluluk, söz konusu yazı yayınlanmış olsa bile yazarlarına aittir. Dergi herhangi bir yükümlülük kabul etmez.

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'nin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Almanca, Rusça, Fransızca ve Arapça dillerinden gelen yazılar da değerlendirmeye tabi tutulur ve hakemler tarafından yayımlanması uygun görüldüğü takdirde yayınlanır.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'ne gönderilen yazılara isim veya yazarın kimliğini deşifre edici herhangi bir bilgi yazılmamalıdır. Hakem sürecinden geçerek yayınlanması uygun görülen yazıların yazarlarına ait bilgiler yayın aşamasında editörler tarafından eklenir.

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'nin sistemine yüklenen her yazı, ilk olarak editör veya editör yardımcıları tarafından yazım ve yayın ilkelerine uygunluğu bağlamından değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmeler olursa, yazı, editörler tarafından düzeltme istenerek yazara iade edilir.

Yazım ilkelerine uygun olmayan yazılar hakeme gönderilmez.

Yazım ve yayın ilkeleri açısından değerlendirilmeye uygun bulunan yazılar hakemlere yönlendirilir. Editör onayından geçen her yazının değerlendirilmesi için en az iki hakem görevlendirilir. Ancak editörün bilgisi ve incelemeleri dâhilinde yazılar tek hakeme de gönderilebilmektedir. Hakemler yazının temsil ettiği alan ve anabilim dalında uzmanlıkları bulunan kimseler arasından seçilir.

Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirlerinden gizli tutulur.

Hakemlerin kendilerine gönderilen yazıyı değerlendirme süreleri azami 20 gündür. Bu süreç sonunda rapor edilmeyen yazı için yeni bir hakem tayin edilir.

Alan değerlendirmesinden iki olumlu hakem raporu alan yazı yayınlanmaya hak kazanır. Bir olumlu bir olumsuz hakem raporu alan yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve yazının yayınlanıp yayınlanmaması üçüncü hakemin raporu doğrultusunda belirlenir. Ancak, yazı eğer editör incelemesinden sonra tek hakeme gönderildiyse, tek hakem raporuyla da yayın durumu tayin edilebilir.

Hakemler, düzeltme istedikleri yazıyı yayınlanmadan önce bir kez daha görmek isteyebilirler. Bu talebin raporda belirtilmesi durumunda metnin düzeltilmiş biçimi sistem tarafından otomatik olarak hakeme gönderilir.

Yazarlar, makul çerçevede ve ikna edici verilerle birlikte hakem raporuna itiraz edebilirler. İtirazlar dergi yönetimi tarafından incelenir ve uygun görüldüğü takdirde konu ile ilgili olarak farklı bir hakemin (ya da hakemlerin) görüşlerine başvurulabilir.

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)'nin elektronik sistemine eklenen yazıların değerlendirme sürecinin hangi evresinde olduğu, yazarlar tarafından kendi üyelik bilgileri kullanılarak takip edilebilir. Hakem süreci titizlikle izlenmeli, sistem yalnızca bir kez değişiklik hakkı verebildiğinden dolayı yapılması muhtemel değişiklikler için her iki hakem değerlendirmesinin de sonuçlanması ve raporların sisteme girilmesi beklenmelidir.

Dergi editörleri, hakemler tarafından verilen düzeltmeleri titizlikle takip eder. Bu doğrultuda, editörler tarafından bir yazının yayınlanması ya da yayınlanmaması yönünde karar alınabilir.

Dergide yayınlanacak yazıların vergi, intihal raporu, tasarım, uluslararası indekslere tanıtımı, DOI numarasının satın alınması Asos Eğitim Bilişim Danışmanlık Hiz. San. Tic. Ltd. Şti. tarafından yapılmaktadır. Makalenin hakem sürecinin başlatılması; intihal raporunun alınması ve intihal raporunda herhangi bir sıkıntı olmaması koşulu ile başlatılır. Makale intihal raporu dergi yönetimi tarafından alınacak olup oranın yüksek çıkması durumunda yazara bilgi verilecektir.

YAZIM İLKELERİ

Yayınlanması amacıyla Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy) Dergisi'ne gönderilmiş olan özgün makalelerin başında en az 100, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe (Özet), İngilizce (Abstract) ve 3-5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler), İngilizce (Keywords) ile Türkçe ve İngilizce başlık yer almalıdır.

Özetler (Türkçe-İngilizce) anahtar kelimelerde dahil olmak üzere sağ ve sol taraftan 1 cm içeride olmalıdır.

Makalelerde yapılan atıflar için yazarların tercihinine uygun olarak ve elbette metin içerisinde bütünlüklü bir standart gözetilerek öncelikle APA sistemini kullanmalıdır.

Metnin sonunda KAYNAKÇA başlığı altında çalışmada kullanılan kaynakların bir listesi verilir. Çalışmada kullanılan referansların listelendiği bu kaynakça, yazar soyadı sıralamasına göre ve alfabetik olarak hazırlanır.

Yazılara, yazar bilgisi, üst-bilgi, alt-bilgi ve sayfa numarası verilmez. Yazılar kesinlikle kimliksiz olmalıdır.

İmla ve noktalama işaretleri için, metnin içeriği ile ilişki olan farklılıklar dışında TDK'nun yazım ve imla kılavuzu esas alınır.

Microsoft Word programında yer almayan özel bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, sisteme makale ile birlikte font dosyası da eklenir.

Sisteme eklenecek yazıların sayfa düzeninin yazar tarafından ve şu değerlere uygun bir biçimde yapılmış olması gerekir:

Kâğıt Boyutu: A4 Dikey (Makalede yatay sayfalara yer verilmemeli)

Üst Kenar Boşluk: 3 cm

Alt Kenar Boşluk: 3 cm

Sol Kenar Boşluk: 3 cm

Sağ Kenar Boşluk: 3 cm

Yazı Tipi: Palatino Linotype

Yazı Boyutu: Başlıkta 10, metinde 10, özetlerde 10 ve dipnotlarda 9 punto

Paragraf Aralığı: Önce 6 nk – sonra 0 nk

Paragraf Girintisi: Metinde İlk Satır (First Line) 1 cm, dipnotlarda Asılı (Hanging) 0.4 cm

Satır Aralığı: Metinde 1.15, dipnotlarda Tek

Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy) Yayın İlkeleri'ne herhangi bir açıdan uygunluk arz etmeyen yazılar değerlendirilmeye alınmaz.

Metin içi göndermede hangi metot kullanılmışsa Kaynakça için de aynı metot kullanılmalıdır. Metin içi göndermeler ve Kaynakça örneklerde belirtildiği gibi olmalıdır.

APA 7:

Tek yazarlı kitap ya da makale:

Yapıtta “gerçekçiliği bazıları daha çok yöntem bakımından benimsemiştir, bazıları ise konu bakımından ele almıştır (Moran, 1994: 36);

Berna Moran, gerçekçiliği bazıları daha çok yöntem bakımından benimsemiştir, bazıları ise konu bakımından ele almıştır (1994: 36).

Kitabın bütününe gönderme yapılmışsa: (Kansu, 2009).

İki yazarlı kitap ya da makale:

İki yazarı olan yapıtlara gönderme yapılırken her iki yazarın soyadı verilir. Türkçe makalelerde: (Sümer ve Güngör, 1999: 25); yabancı dildeki makalelerde, (Johanson and Jessica, 2003: 21)

Yazar sayısı ikiden fazla olan yayınlar:

İlk göndermede tüm yazarların isim ve soy isimlerinin tamamı yazılır: (Selçuk, Günaydın, Sümer ve Uysal, 2005: 26). Daha sonraki göndermelerde ise: (Selçuk vd., 2014: 17). veya Selçuk vd. (2005: 17)'ne göre

Aynı yazarın farklı yıllarda yayımlanan eserlerine gönderme:

... (Hesse, 1996: 12; 1999: 38–40)

Aynı gönderme aynı yazarın aynı yılda yayımlanan iki farklı yayınına yapılırsa:

... (Bayrak, 2011a: 24-31; 2011b: 31-50).

Aynı Gönderme ayrı yayınlara yapılırsa:

(Şahin, 2009: 37-40; Yıldırım, 2010: 29). Gönderme yayının tamamına yapılmışsa: (Dinçol, 2003; Gökçek ve Akyüz, 2013).

Yazarı belli olmayan yapıt:

Yapıtın yazarı belirtilmemişse alıntı yaparken yapıtın adının ilk birkaç sözcüğü kullanılır. Diğer bir kaynakta (College Cost Book, 1983) belirtildiği gibi... College Cost Book'ta (1983) belirtildiği gibi... Yazarı belli olmayan eserin belli bir cümle, kavram ya da paragrafına gönderme yapılıyorsa gönderme yapılan kısmın sayfa numarası tarihten sonra verilir: (College Cost Book, 1983: 48).

Anonim yayına gönderme:

(Anonim, 1997: 18).

Aynı soyadını taşıyan yazarlar:

Jale Parla (1989); Taha Parla (1993).

Kişisel görüşme:

Kişisel görüşmeler metinde belirtilmeli ama kaynakçada yer almamalıdır. (E. Öztan, kişisel görüşme, 24 Aralık, 2011).

Kuruma gönderme: (Türkiye İstatistik Enstitüsü, 2013).

Web adresine gönderme:

Web adresine gönderme yapılacaksa metin içerisinde, alıntılanan metin veya materyalin sonuna dipnot eklenir ve dipnotlar bölümünde "URL-1, URL-2, URL-3..." şeklinde sıralama yapılır. Kaynakçada ise "Kaynakça" başlığının sonuna "İnternet Kaynakları" başlığı yazılır ve internet alıntıları "URL-1, URL-2 ..." şeklinde sıralanır. (URL-1: "Kişisel Verilerin İşlenme Şartları". <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4190/Kisisel-Verilerin-Islenme-Sartlari> (Erişim Tarihi: 27.06.2020).)

Alıntılanan ya da aktaran kaynak:

Çalışmalarda birincil kaynaklara ulaşmak esastır, ama bazı güçlükler nedeniyle ulaşılamamışsa, göndermede alıntılanan kaynak belirtilir: (alıntılanan Gürbilek, 2004: 115);

Alıntılanan metin, orijinal kaynaktan değil de ondan yararlanan bir kaynaktansa; yani dolaylı alıntı yapılıyorsa bu durum, parantez içinde kısa künye bilgileri verilirken şöyle belirtilir: Orijinal kaynağın yazarının soyadı yayın yılı: sayfa; aktaran: soyadı yayın yılı: sayfa. Örnek: (Arat 1951: 74; akt.: Tezcan 1994: 49).

Kısaltmalar metinde ilk kez sunulurken paranteze alınır, sonraki kullanımında alınmaz:

Sayısal veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır. TÜİK, belli dönemlerde araştırmalar yaparak bu verileri ortaya koymaktadır. Sayfa numarası olmayan bir web belgesinden aktarma yapılıyorsa, paragraf numarası belirtilmelidir. Örnek: Dursun, Avatar filmindeki hikâyenin anti emperyalist veya ABD karşıtı olmadığını öne sürmektedir (Dursun, 2009, parag. 10).

APA Kaynakçanın Hazırlanması Kaynaklar yazarların soyadına göre alfabetik olarak sıralanır. Eğer yazar adı yoksa yapıt adı esas alınır. Bir yazarın birden çok yapıtı kullanılmışsa kaynaklar kronolojik sırayla yazılır. Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla yapıtı kullanılmışsa yapıt adlarının alfabetik sırasına göre "2008a", "2008b" şeklinde sıralanır.

Kitap isimleri ve dergi isimleri italik olarak yazılmalıdır.

Tek yazarlı ya da editörlü kitap:

Ülgen, G. (2001). *Kavram geliştirme*. Pegem.

Erdoğan, N. (Ed). (2002). *Yoksulluk halleri: Türkiye’de kent yoksulluğunun görünüşleri*. Demokrasi Kitaplığı Yayınevi.

İki yazarlı kitap:

Çağdaş, A. ve Şahin, Z. S. (2002). *Çocuk ve ergende sosyal ve ahlak gelişimi*. Nobel Yayınları.

Bassnett, S. and Lefevere, A. (1990). *Translation, history and culture*. Printer.

Çok yazarlı kitap:

Rodopman, A.A.; Bereket, A. ve Ateş, E. (2011). *Kim korkar ergenlikten (gençler ve anne babalar için ergenlikle başa çıkma rehberi)*. Doğan Egmont Yayıncılık.

Dergide makale:

Tekerek, N. (2007). Yaratıcı dramının özgürlüğü, alışkanlıkların kalıpları ve bir uygulama örneği. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 189-219.

Gözden geçirilmiş ya da genişletilmiş baskılar:

Alpay, N. (2004). *Türkçe sorunları kılavuzu* (2. baskı). Metis.

Yazarı belirsiz kitaplar:

The 1995 NEA almanac of higher education. (1995). *National Education Association*.

İki ya da daha fazla ciltten oluşan kitaplar:

Moran, B. (1995). *Türk romanına eleştirel bir bakış* (Cilt 2). İletişim.

Çeviri Kitaplar:

Bolman, L. ve Deal, T. (2008). *Organizasyonları yeniden yapılandırmak* (Çev.: A. Aypay ve A. Tanrıoğen). Seçkin Yayıncılık.

Bir dergide çeviri makale:

Bruce, T. (1994). Çocukların yaşamında oyunun rolü (Çev.: A. F. Altınoğlu). *Eğitim ve Bilim*, 18 (92), 64-69.

Derlemede yer alan bir yazı ya da bölüm:

İrzık, S. (2004). Öznenin vefatından sonra kadın olarak okumak. İçinde Parla ve İrzık (Ed.), *Kadınlar Dile Düşünce* (s. 35-56). İletişim.

Başvuru kitaplarındaki bölüm ya da yazı:

Akün, Ö. F. (1992). Divan Edebiyatı. İçinde *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C 9, ss. 398-422). Türkiye Diyanet Vakfı.

Ansiklopediler:

Akün, Ö. F. (1992). Divan Edebiyatı. İçinde *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C 9, ss. 398-422). Türkiye Diyanet Vakfı.

Bergman, P. G. (1993). Relativity. In *New Encyclopaedia Britannica* (Vol. 26, pp. 501-508). Encyclopaedia Britannica.

Sözlük:

Türk Dil Kurumu (1969). *Türkçe sözlük (genişletilmiş baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sadie, S. (Ed). (1980). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* (6th ed. Vols. pp.1-20). Macmillan.

Dergi:

Aydemir, İ. (2002). Altay Tuvaları-Altaylarda unutulmuş bir Türk halkı. *Bilig*, 48, 1-12.

Yayımlanmamış Yüksek lisans/Doktora Tezi:

Arslan, Ş. (2006). *Fıtrat kavramı çerçevesinde eğitimde insanın ne'liği sorusu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yayımlanmış Bildiri:

Kaygısız, A. C. (2021). Türkiye'nin Nazi Almanyası ile ticari ilişkileri (1933-1939). İçinde M. Özcan (Ed.), *USVES Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu Tam Metin Kitabı* (ss. 23-36). <https://kongre.akademikiletisim.com/>

Elektronik Kaynaklar:

"Kişisel Verilerin İşlenme Şartları". <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4190/Kisisel-Verilerin-Islenme-Sartlari> (Erişim Tarihi: 27.06.2020).

Filmler:

Fleming, V. (Director). (1939). *Gone with the wind* [Film]. Selznick International Pictures; Metro-Goldwyn-Mayer.

Kaya, O. (Yönetmen). (2018). *Deliler: Fatih'in Fermanı* [Film]. Angel Film.

Yasaların Kaynaklarda Gösterilmesi:

Milli Eğitim Temel Kanunu (24 Haziran 1973). Resmi Gazete, 1739/14574. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982).

Derleme eserlerden yapılan alıntılarının kaynaklarda gösterilmesi derleme eserlerin kaynaklarda gösterimi kitaplarla aynı şekilde yapılmalıdır. Ancak, yazar ya da yazarların adlarından sonra parantez içerisinde "derleyen" yer almalıdır. Özel, Oktay ve Öz, Mehmet (drl.) (2000). Söğüt'ten İstanbul'a, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar. Ankara: İmge Kitabevi.

Gazetelerden yapılan alıntılarının kaynaklarda gösterilmesi:

Kızılot, Şükrü (7 Kasım 2009). "Neriman Teyzenin Torunu Evlenince Vergiden Kurtulacak". Hürriyet Gazetesi. 31.

GENERAL PRINCIPLES

The Journal of Kesit Academy is a peer-reviewed journal and its publishing place is Elazığ-Turkey. It is published 4 times a year. When necessary, it can be also published as special publications and extra-publications apart from these publications.

The Journal of Kesit Academy is an academic journal that publishes studies such as presentation articles, translations, interviews, scientific articles about all branches of education scholarship, theology, economic and administrative sciences, drawing, music, physical education, history, the history of art, geography, linguistics all branches about liberal arts like literature. That scientific articles, interviews, translations, and presentation articles are added to the journal system and are accepted as an application for publishing the article, and the article is sent to peer-reviewed journals.

All the copyrights of the articles sent to The Journal of Kesit Academy belong to the journals, and it can't be published in another journal copied or used without showing as a source without getting a permit from The Journal of Kesit Academy.

The publication language of The Journal of Kesit Academy is Turkish, French, English, Arabic, Russian and German. On the other hand, if necessary, the article can be accepted in other languages. There must be at least 200 vocabulary Turkish (summary) and English (abstract), 3-5 vocabulary Turkish (keywords), and English (keywords). There must be Turkish and English titles. The articles which don't fulfill these conditions are not published even if they completed their peer-reviewed duration.

Because the articles sent to The Journal of Kesit Academy are going to be in the process of the referee, there mustn't decipher knowledge of the identification or the name of the author in the articles added to the system. After completed the duration of the article's peer-reviewed, it will be added in the information about the author or authors.

After the article is stored in the system by the author, the processes below have occurred. The loaded article has been checked about the rules of publishing and spelling by the editor or the assistant of the editor. After the editor has completed the approval, the article has been directed to the writing referee. Three referees have been appointed for every article having been confirmed. One of these referees is the language summary referee. The other two referees consist of professional academics in their branches. The author must check the duration of the referee of his own article from his main page.

After the articles are sent from the personal page in The Journal of Kesit Academy through the e-mail and password, the referee duration of the articles can be followed from the same page. After this stage, it must have waited for the reports to come to do the correction. Because the author can add only one correction. When one referee does the correction he wanted and the article is added to the system, in the next stage, if the second referee wants to correct something, these corrections won't be done.

The articles added to the system of the journal mustn't be published in another place. The symposium report can be published with the expression of the situation in the article.

The work referred under the title of REFERENCES at the end of the article must be organized by the way in the order of the author's surname, the author's surname is in the capital author's name is in small letter.

When you want to a member of The Journal of Kesit Academy as an author or a referee, all information required must be filled completely. The work and interests of the author/referee in the title of autobiography must be put in order. In the title of the main branch first, the main branch must be written and then the branch must be written. Ex: Management/management an organization; Turkish language and literature/new Turkish language

Writing must be organized just like measures below while they are added to the journal system.

Articles must be written in the Microsoft Word/WPS Office/Libre Office Writer programs and pages must be organized like below. FORMAT A4 Vertical Top margin 3 cm Bottom margin 3 cm Left margin 3 cm Right margin 3 cm. Font Palatino linotype. Font style normal. Writing and gap size of 10

Size (footnote text). 9 Paragraph spacing first 6 nk-then 0 nk paragraph indent 1,15 cm line spacing only 1.

In the writings used a special font which isn't in the Microsoft Word Programme, font style which is used must be added while the article is added to the system.

There are not be details such as page number, header, and footer in the articles.

In the terms of spelling and punctuation, except when the article or the topic is compulsory, the Turkish Language Institute spelling guide must be taken essentially.

In the referred system done in the articles, one of the APA 7 system could use. But there must be a references at the end of every article.

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 – 9225

Yıl/Year: 7

Sayı/Number: 29

Aralık/December 2021

ИССН: 2149-9225

Год: 7

Число: 29

Декабрь 2021

İÇİNDEKİLER-CONTENTS-СОДЕРЖАНИЕ

Research Article/ Araştırma Makalesi/ Научная Статья

Nature Tourism Policies: Turkey Case

1-14

Doğa Turizm Politikaları: Türkiye Örneği

Yakup ERDOĞAN - Kutay OKTAY

**An Evaluation of the Bilateral Trade between Turkey and Britain in the
Post BREXIT Era**

15-35

**BREXIT Sonrası Dönemdeki Türkiye-İngiltere Arasındaki İkili Ticaretin
Değerlendirilmesi**

Ayça SARIALIOĞLU HAYALİ - Yöntem SÖNMEZ

Form and Composition

36-46

Form ve Kompozisyon

Serap BULAT

التفسيري والاتجاه الأشعري المذهب بين عطية ابن المفسر

47-59

Eş'ariyye Mezhebi ve Tefsîrî Yönelim Arasında Müfessir İbn Atiyye

Ahmed ALDYAB

Sporcu Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma: Vicdani Zekâ ve Empati

60-71

A Research on Athlete Students: Conscientious Intelligence and Empathy

Murat YILMAZ - Esra BAYRAK AYAŞ

**Türkiye’de Koronavirüsün İlk Haftasındaki Toplumsal Algılanışı Üzerine Betimsel Bir
Analiz**
72-91

**A Descriptive Analysis on the Social Perception of Coronavirus in the First Week in
Turkey**

Hülya YILDIZ - İhsan KUTLU

**Pandemi Sürecinde Lise Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarının Uzaktan
Eğitime Etkileri**
92-110

**The Effects of Socio-Economic Status of High School Students on Distance Learning
during the Pandemic Process**

İpek Beyza ALTIPARMAK - Betül DEMİRCAN

**Covid-19 Pandemi Sürecinde Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersine Yönelik
Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi**
111-129

**Investigation of Middle School Students' Motivations for Science Course According to
Various Variables during the Covid-19 Pandemic Period**

Hatice GÜZEL

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Özgüven ve Değer Algısı
130-152

Self-Confidence and Perception of Value in Faculty of Theology Students
Mustafa ÇOBAN - Abdurrahman ÜNALAN

**Türkiye’de Yapılandırmacı Yaklaşım Geçişin İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi
Kapsamında Tarih Öğretimi Üzerindeki Etkileri (1998-2018)**
153-187

**The Effects of Transition to Constructivist Approach on History Teaching in the Scope of
Primary Education Social Studies Course in Turkey (1998-2018)**

Refik TURAN

Fotoğrafçıların Telif Hakları ve Etik Dışı Kullanım Örnekleri
188-209

Copyright of the Photographers and Examples of Unethical Use
Erdem ÇAĞLA

**Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ile İlkokul 4. Sınıf Devam Eden Çocuklarda Öz
Kavramı Arasındaki İlişki**
210-227

**The Attitudes of the Fathers from the
Perspectives of the Mothers and the Investigation of the Concept of the Self in 4th Grade
Children in Primary School**

Merve KURT - Arzu ÖZYÜREK

Kağızmanlı Hıfzı'nın Şiirlerinde Hastalık ve Ölüm
228-240

Illness and Death in Kağızmanlı Hıfzı's Poems
Ömer SARAÇ

Yazınsal Metinde Sözcelerin "Etkisöz" Bağlamında İncelenmesi
241-259

Analysis of Utterance in The Literary Text in The Context of "Perlocution"
Selim YILMAZ - Nezihe KARA

Covid-19 Salgın Sürecinin İlk, Orta ve Yükseköğrenime Etkilerinin Çok Kriterli Karar
Verme ile Değerlendirilmesi: Avrupa Birliği Örneği
260-278

*Evaluation of the Effects of the Covid-19 Pandemic on Primary, Secondary and Higher
Education with Multi-Criteria Decision Making: The Case of the European Union*
Nazlı SEYHAN - Burak SEYHAN

Akademik Başarı Puanı Üzerinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Etkisinin Meta
Analiz Tekniğiyle Araştırılması
279-292

*Investigation of the Effect of the Project-Based Learning Approach on Academic
Achievement Score by Meta-Analysis Technique*
Şengül CAN - Mustafa GERŞİL

Kurşunlu Takım Şelaleleri (Tekkeköy/Samsun): Korunan Alanların Seçiminde
Kullanılan Kriterler Açısından Bir Değerlendirme
293-322

*Kurşunlu Team Waterfalls (Tekkeköy/Samsun): An Evaluation in Terms of the Criteria
Used in the Selection of Protected Areas*
Serkan GÜRGÖZE-Faruk AYLAR-Harun Reşit BAĞCI-Halil İbrahim ZEYBEK

Bakü'de XIX. Yüzyıla Ait İki Yapının Cephelerinde Görülen Yılan Arması
323-333

*The Serpent Coats of Arms Seen on the Facades of Two Buildings Belonging to Century
of XIXth in Bakü*
Ali Murat AKTEMUR

Tamamlanmamış / Bitirilmemiş İşler:
İleri Yetişkinlik Döneminde Tamamlanmamış İş Tamamlamaya Örnek Bir Uygulama
334-343

*Incomplete / Unfinished Business:
An Example of Completing Unfinished Business in Old Age*
Hatice DEMİRBAŞ - Ayşe CANATAN

Siirt İli Tuzlarının Coğrafi Analizi

344-379

Geographical Analysis of Siirt Province Saltpans

Merve SANDIKÇIOĞLU

Yaylı Çalgılar Öğrenci Orkestralarında Makamsal ve Tonal İki Örnek Eser Üzerinden
Toplu Çalışma Tekniklerine İlişkin Çalışma Önerileri

380-404

Suggestions for Study on Collective Working Techniques through Two Examples of
Maqamic and Tonal Pieces in String Instruments Student Orchestras

Yakup Alper VARIŞ - Türker EROL

Türkiye’de Erken Çocukluk Bakımı ve Okul

Öncesi Eğitim: Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Düzeylerde Bir Değerlendirme

405-436

Early Childhood Care and Pre-School Education in Turkey: An Assessment at the
National, Regional and International Levels

Derya GÜLTEKİN KARAKAŞ - Pınar ÖZCANLI BARAN

Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerindeki Etkisi: BİST’te Gıda, Tütün
ve İçki Sektörü Üzerine Bir Uygulama

437-453

The Effect of Working Capital Management on Firm Profitability: An Application on
Food, Beverage and Tobacco Industry in BIST

Deniz DURDU - Yüksel AYDIN

Sporcuların Yeni Tip Korona Virüs Öncesi ve Esnasında Beslenme Alışkanlıklarının
İncelenmesi

454-466

Investigation of Nutritional Habits of Athletes Before and During the New Type of
Corona Virus

Erol DOĞAN - Otabek RAHİMOV

İntihar Davranışlarını Önleme ve Azaltmada Diyalektik Davranış Terapisi: Güncel Bir
Gözden Geçirme

467-484

Dialectical Behavior Therapy for Preventing and Reducing Suicidal Behaviors: A Current
Review

Mert KUŞLUVAN

En-Nisâ Sûresi 34. Âyette Geçen بما حفظ الله Cümlesinin Kırâat Vecihleri ve Ebû Ca'fer Kırâatinde Mansub Okunmasıyla Oluşan Anlam Muğlaklığının Tespiti, Getirilen Öneri ve Çözüm Yolları
485-502

Determination of the Ambiguity of the Sentence
بما حفظ الله Mentioned in Verse 34 of the Time of en-Nisâ and Reading in Abu Ca'fer Kırâat and Suggestions Given and Solutions
Mehmet Ali DURUR

Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" Hikâyesindeki Birleşik Fiiller
503-523

Compound Verbs in Celil Memmedguluzade's Story "Danabaş Kendinin Ehvalatları"
Jamila İSKANDARLI

Cemil Süleyman'ın Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri
524-544

Narration Techniques in the Stories of Cemil Süleyman
Nazlı MEMİŞ BAYTİMUR

"Kadife Eldiven İçinde Sert Pençe": Milli İrade
545-563

"Strong Paw in the Velvet Glove": National Will
Meltem SALİMOĞLU

Uzaktan Eğitim Faaliyetlerinin Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi
564-588

Investigation of Distance Education Activities According To Parents' Opinions
Faik BENLİ

Samsun İlinde Asırlık Doğal Ortam Değişimi Tanıkları: Anıt Ağaçlar
589-608

Centennial Natural Environment Change Witnesses in Samsun Province:
Monumental Trees
Halithan ŞEN-Muhammet BAHADIR

Değerlendirme (Derleme) Makaleleri/Review Article/Обзорная Статья

Yeni Koronavirüs Pandemisinin Tekstil Sanatı Çalışmalarına Yansımalarının Bir İncelemesi

609-627

**An Interrogation on the Reflections of the New Coronavirus Pandemic on Textile Art
Ülker TATLIDİL - Selda KOZBEKÇİ AYRANPINAR**

Bilişim Teknolojileri Doğrultusunda Değişen Hasta Dosyası Yapısı ve Hasta Dosyaları Arşivleri

628-651

Change of Patient File Structure and Patient Files Archives in Line with Information Technologies

Ayşe GEDİKÇİ ÖNDOĞAN

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

Editörden

Bilim dünyasının değerli insanları,

Kesit Akademi Dergisi (*The Journal of Kesit Academy*) Dergisi yirmi dokuzuncu sayısını yayınlamış bulunmaktadır. Kesit Akademi Dergisi olarak amacımız uluslararası bir boyutta “Eğitim Bilimleri Temel Alanı, Filoloji Temel Alanı, Güzel Sanatlar Temel Alanı, Hukuk Temel Alanı, İlahiyat Temel Alanı, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanı, Spor Bilimleri Temel Alanı, Sağlık Bilimleri Temel Alanı” gibi doçentlik temel alanlarında nitelikli yayınlar sunarak bilim dünyasına hizmet etmektir. Kesit Akademi Dergisi uluslararası akademik bir dergi olmakla birlikte, yazı ve düşünce ile meşgul olan herkesin söz söyleyebileceği disiplinlerarası bir bilim platformudur. Akademik hayata bir nebze katkı sunmak üzere çıkmış olduğumuz bu yolculukta, bilim dünyasının siz değerli insanlarını yazar ve hakem olarak yanımızda görmek; ayrıca görüş ve önerilerinizle bizleri en mükemmele ulaştırma noktasında yönlendirmeniz bizlere güç katacaktır. Bu bağlamda Kesit Akademi Dergisi (*The Journal of Kesit Academy*) olarak vereceğiniz her türlü destekten dolayı teşekkür eder, saygılar sunarım.

From the editor

Distinguished scientists,

The Journal of Kesit Academy has published number twenty-nine. Our aim as The Journal of Kesit Academy is to serve the world of science by publishing qualified publications in the fields of “social sciences, psychological sciences, economics and business, education sciences, social sciences, right, political science, social and economic geography, mass media and mass communications, other social sciences, humanities, history and archaeology, linguistics and literary studies, philosophy, ethics, religious studies, art history, other humanities” in an international dimension. In addition to being an international academic journal, The Journal of Kesit Academy is an interdisciplinary science platform where anyone engaged in writing and thinking can have a say. In this journey that we have embarked on to contribute a little bit too academic life, it will add strength to us to see you valuable people of the scientific world as writers and reviews, as well as to guide us to the point of transportation to the most perfect with your opinions and suggestions. In this context, I would like to thank and pay our respects to you for all your support as The Journal of Kesit Academy.

Editör/Editor in Chief

Dr. Bülent POLAT

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Nature Tourism Policies: Turkey Case

Doğa Turizm Politikaları: Türkiye Örneği

Yakup ERDOĞAN*
Kutay OKTAY**

Article Information/ Makale Türü/ Информация о Статье: Research Article/ Araştırma Makalesi/ Научная Статья

Citation / Atıf / Цитата

Erdoğan, Y. & Kutay, O. (2021). Nature tourism policies: Turkey case. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 1-14.

Erdoğan, Y. ve Kutay, O. (2021). Doğa turizm politikaları: Türkiye örneği. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 1-14.

 10.29228/kesit.52405

Submitted/ Geliş/ Отправлено: 20.08.2021
Accepted/ Kabul/ Принимать: 05.12.2021
Published/ Yayın/ Опубликованный: 25.12.2021

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. Эта статья была проверена Интихал.нет This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Res. Assist., Kastamonu University, yerdogan@kastamonu.edu.tr

**Prof. Dr., Kastamonu University, koktay@kastamonu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Nature Tourism Policies: Turkey Case¹

Doğa Turizm Politikaları: Türkiye Örneği

Res. Assist. Yakup ERDOĞAN

Prof. Dr. Kutay OKTAY

Abstract: Nature tourism is a type of tourism in which individuals prefer to stay in a rural area to rest in a natural environment, seeing different cultures, and being intertwined with nature, away from the crowds, noise, and air pollution of the cities. The importance of tourism with its different aspects and the fact that it is an activity that is closely related to many economic fields necessitates it to be handled as a policy such as trade, agriculture, and industry. During the Planned Development Period, which has been implemented in Turkey since 1963, many measures have been taken and put into practice regarding the tourism sector. The purpose of this study is to evaluate national tourism policies related to nature tourism by using five-year development plans. In this research, content analysis technique, one of the qualitative analysis methods, was used and the data obtained were analyzed with the MAXQDA analysis program. It has been determined that tourism has been included in all development plans prepared since 1963. In the word cloud chart made for all development plans, it has been understood that words such as rural tourism, sustainability, ecotourism, nature, local, and politics came to the fore.

Keywords: Tourism, nature tourism, development plan, policy, Turkey.

¹ Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. Author contributions: %50-%50. Corresponding Author: Yakup ERDOĞAN

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Yakup ERDOĞAN

Öz: Doğa turizmi, bireylerin doğal bir ortamda dinlenmek, farklı kültürleri görmek ve doğa ile iç içe olmak, şehirlerin kalabalığından, gürültüsünden ve hava kirliliğinden uzaklaşmak amacıyla kırsal alanda kalmayı tercih ettikleri bir turizm türüdür. Turizmin farklı yönleriyle önemi ve birçok ekonomik alanı yakından ilgilendiren bir faaliyet olması ticaret, tarım ve sanayi gibi bir politika olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de 1963 yılından bu yana uygulanan Planlı Kalkınma Dönemi'nde turizm sektörü ile ilgili birçok önlem alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu çalışmanın amacı, doğa turizmi ile ilgili ulusal turizm politikalarını beş yıllık kalkınma planları kullanarak değerlendirmektir. Bu araştırmada nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler MAXQDA analiz programı ile analiz edilmiştir. 1963 yılından itibaren hazırlanan tüm kalkınma planlarında turizmin yer aldığı tespit edilmiştir. Tüm kalkınma planları için yapılan kelime bulutu şemasında kırsal turizm, sürdürülebilirlik, ekoturizm, doğa, yerel ve politika kelimelerine daha sık yer verildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Turizm, doğa turizmi, kalkınma planı, politika, Türkiye.

Introduction

Tourism policy, in its simplest sense, is defined as all of the interventions to be made in line with the measures to be taken and the methods to be followed to develop tourism and increase the number of tourists (Ulucak & Yazgı, 2001). The Ministry of Tourism and Promotion of Turkey, which was established in 1963, defined its tourism policy as "a dynamic policy aimed at maximizing the economic, social and cultural gains in tourism and minimizing costs" (as cited Olalı, 1990). Usta (1992), on the other hand, expressed the tourism policy as the approaches, targets, measures taken or all of them determined by the administrations using various tools to develop, direct and control the tourism industry in a country.

The analysis of the situation of supply and demand and the assumptions about the future of tourism to develop tourism and provide more income are the priority applications of tourism policy (Olalı, 1982). Tourism policy helps a country get the highest benefit from its tourism potential. The main purpose here is the systematic development of tourism. From these definitions, it is understood that tourism policy is all kinds of direct and indirect guidance of public administration in the field of tourism. In other words, tourism policy is the conscious intervention in the progress of tourism development in organized societies, especially by the state. The main objectives of this

intervention by Alaca (1997); 1) Tourism policy determines the reasons that require improvement of the current conditions in terms of tourism supply and demand. 2) Tourism policy investigates the effects of the applied and proposed interventions and measures to be taken in the field of tourism. 3) Tourism policy is listed as introducing new targets, tools, and possibilities for the development of tourism.

Tourism policy provides a comprehensive framework for a country's tourism development. Public and private sector activities within this structure are expected to achieve tourism policy objectives. Therefore, the national tourism policy contributes to the country's employment, foreign exchange earnings, the development of groups in distress and economic development in general (Kokkranikal et al., 2011). Goeldner and Ritchie (2012) associate the importance of tourism policy with the long-term course of any destination and where it wants to be. Tourism policy has gained different meanings and dimensions with the developing and changing world, economic conditions and tourism understanding. As in the development of economic policies, the needs of society and the needs of consumers and the state have begun to take place in the definition of tourism policy. Concerning this, Turkey has created its national tourism policies within the framework of the planned period development plans after 1963.

Tourism Policies in Turkey

As of 1963, an economic policy in which the public and private sectors were handled together began to be implemented in Turkey. With this approach, five-year development plans and annual programs have been reflected in sector practices. During the planned development periods, many decisions regarding the tourism sector have been taken and implemented (Dalgın, Karadağ & Bingöl, 2015). Before the Planned Period (1963-1980), it is possible to mention that there were no significant developments in the tourism sector in Turkey.

With the establishment of the State Planning Organization in 1960 and the adoption of the 1961 Constitution, development planning gained an institutional character and tourism was accepted as a sector. Thus, tourism has gained an important place in development plans. Tourism Bank Inc. started to carry out its activities in this period. In the first years of this period, a new institution was established under the name of the Ministry of Tourism and Promotion for the creation and implementation of the tourism policy.

In the first development plan, the duties of tourism to provide foreign exchange inflow to the country's economy and to close the balance of payments deficits were emphasized. In these years (1963-1967), mass tourism and social tourism as a new concept have now found a place in the sector. With the Second Five-Year Development Plan (1968-1972), not only the economic positive contributions of the tourism activity

but also the positive contributions of the social and cultural aspects were emphasized. The idea that tourism activities should be especially intensified in coastal regions such as the South Aegean and the Mediterranean, where tourism potential is extremely high, was mentioned in this plan for the first time.

With the Third Five-Year Development Plan (1973-1977), mass tourism was emphasized more, and special attention was drawn to the compatibility of public plans and regulations with mass tourism. As in the previous plan, it has been envisaged that mass tourism would be carried out through the private and public sectors. With the economic stabilization measures taken on January 24, 1980, the Fourth Five-Year Development Plan (1979-1983) couldn't have been implemented. The common feature of the tourism sector in the relevant plans is that superstructure investments and management are made by the private sector, and infrastructure investments and exemplary superstructure facilities are made by the state (Soyak, 2016).

Nature Tourism Policies

Sustainable tourism and ecotourism concepts have emerged in order to raise awareness in societies, to protect resources and to ensure continuous use of these resources and to prevent their consumption (Cinciođlu, 2015). Ecotourism has become the fastest-growing tourism branch among tourism activities (Ecotourism Sector Report, 2012). As a concept, ecotourism is tourism activities carried out in natural areas within the framework of sustainable and environmentally sensitive use principles, without harming the nature and the field of activity, taking into account the interests of the local people (Erdoğan, 2003; Veen & Song, 2014). Ministry of Culture and Tourism evaluate ecotourism under the headings like highland tourism, bird watching tourism, photo safari, farm tourism, river sports, botanical (plant study) tourism, bicycle tours, horse trekking, camping-caravan tourism, cave tourism, mountain tourism and trekking (Kaypak, 2010).

Sustainability and sensitivity to the environment, protection of resources, engaging local people in these activities, and helping development by supporting people's lives at the local level are fundamental in ecotourism. The ecological origin of ecotourism has enabled ecotourism activities to be built on nature, culture and biological diversity (Kaypak, 2012). According to the International Ecotourism Society, Nature Tourism: "Ecologically sustainable tourism geared towards experiencing natural areas." Nature tourism is travel to natural areas where nature and natural phenomena are the main motivation to visit these areas.

While nature tourism aims to use natural resources appropriately and without damage, it allows visitors to have fun, rest and renew in this way (Yılmaz and Karahan, 2003). Nature tourism includes activities that can be done in all seasons. In this

respect, the ideal use for benefiting from natural and local resources all year is nature tourism (Oktay et al., 2016; Ankaya et al., 2018). In recent years, people's interest in nature, natural plants and biodiversity has brought ecotourism or flora tourism, which is one of the sub-types of nature tourism, or botanical tourism, which is used closely. Flora tourism is a tourism activity aimed at recognizing, exploring and examining nature, plants and natural products, along with the relaxing effect of flora on nature, and even benefiting from the healing opportunities they offer.

Ecotourism is seen as a promising field of tourism activity for countries such as Turkey with high plant biodiversity and a high number of rare and endemic plants (Külekçi & Bulut, 2016). Turkey is among the advantageous countries for nature tourism with its natural assets such as mountains, forests, plateaus, shores, lakes, caves, streams, flora and fauna. Nature tourism comes to the forefront as a type of tourism that has started to see more demand as a result of both social and demographic changes in the social structure and environmental concerns in European Union countries (Bell et al., 2007). The European Union implements sustainable tourism actions by keeping a balance between economic, socio-cultural and environmental sustainability in order to ensure sustainability in the long term. In this context, the European Union tries to diversify tourism and implement sustainable tourism products, and resources are transferred from the union budget for these projects. With these projects, environmentally friendly thematic products and services such as bicycle paths, sports and health tourism, nature tourism and cultural routes are supported (European Commission, 2017).

Adaptation to the changing world conditions can only be achieved through some important political actions and decisions. It is important for countries to create their own strategies, to determine their policies and plans, and to create a competitive advantage for their practices. In this study, in which these policies are prepared and implemented under state control in order to ensure sustainability in tourism are examined it is aimed to evaluate the national tourism policies related to nature tourism by making use of five-year development plans from this period when planned development started to the present day.

Method

In this research, content analysis technique, one of the qualitative analysis methods, was used and the obtained data were analyzed with the MAXQDA qualitative analysis program. Content analysis is an analysis method that aims to reach the most used concepts, events and thoughts in written text, visuals or discourses. Qualitative analysis programs can analyze the frequencies of terms in the texts and present images following this analysis (Kozak, 2018). The research findings are interpreted with the categorical contents obtained and the development plans published by the

Presidency of the Republic of Turkey Strategy and Budget Department were examined and the relevant findings were given below.

Findings

1st Development Plan (1963-1967): It includes infrastructure works to be carried out in rural areas and policies aimed at increasing the quality of life of individuals living in rural areas.

2nd Development Plan (1968-1972): The second development plan was a plan that aimed to make the industrial sector the leading sector in the economy. It has policies aiming to employ agricultural sector workers in rural areas as well in the field of industry.

3rd Development Plan (1973-1977): It shows similarities with the previous development plan. In this development plan, in which industrialization was at the forefront, industrialization of the villages has aimed with the understanding of the central village.

4th Development Plan (1979-1983): With the concept of village, it has aimed to organize undeveloped regions with regional planning.

5th Development Plan (1985-1989): The fifth development plan envisaged an increase in infrastructure and housing investments and a reduction in interregional development disparities. Within the scope of rural development projects, it has planned to develop the regions first in development.

6th Development Plan (1990-1994): Along with the rural area planning approach, it was aimed to give the planning of agriculture-based industry and services to the central villages.

7th Development Plan (1996-2000): In this development plan, as before, rural infrastructure development was emphasized.

8th Development Plan (2001-2005): It was the period when the importance of rural development began to be understood. Sustainable development understanding and rural development and development projects in line with this understanding have been revealed. When the rural development policies included in the development plans are examined, it is seen that the real importance of rural development was realized in the eighth development plan period. Before the eighth development plan, it was seen that studies were carried out to increase the quality of rural life, to create a central village understanding, to industrialize and to plan the infrastructure of rural areas. However, with the eighth development plan, the goal of sustainable development has been addressed and projects in line with this understanding have begun to be produced. In this way, the eighth development plan pioneered rural tourism and other

sustainable development projects for the development of rural areas. In fact, in the 2004-2006 Preliminary National Development Plan, which coincided with the last years of the eighth development plan, policies regarding sustainable rural development and creating new sectors in the countryside began to be mentioned for the first time.

9th Development Plan (2007-2013): The Ninth Development Plan coincides with a period in which change and competition were extremely intense, globalization has had an impact on every field, and uncertainties have increased. The ninth development plan also has many policies related to rural areas. First, basic issues such as ensuring justice in income distribution in rural areas, eliminating poverty in rural areas, increasing the level of education in rural areas, and increasing the level of use of information technologies are discussed. Then, plans such as increasing human resources for agricultural and non-agricultural economic activities in rural areas, implementing new income-generating activities in rural areas and ensuring sustainability has also been mentioned. When the policies related to tourism are examined, the development of cultural tourism, the evaluation of ecological potential in environmentally sensitive sectors, especially agriculture and tourism, the development of eco-tourism, the development of tourism in regions that have tourism potential but have not been adequately addressed until now, the improvement of seasonal and geographical distribution of tourism, infrastructure in areas suitable for tourism. It is seen that there were policies on providing financing for the country, increasing local examples and developing tourism production activities in rural areas (Ninth Development Plan, 2006: 53-120).

10th Development Plan (2014-2018): The tenth development plan has been prepared with the aim of being a milestone on the way for the citizens of the country to reach a high level of welfare, and it was a plan aimed at minimizing the future risks in the global economy and enabling the country to act together with global developments. The objectives related to rural development in this development plan are similar to the previous development plans. Bringing the minimum welfare level in the rural areas closer to the country average, improving the living and working conditions of the rural community, strengthening the economy and employment, and improving the physical infrastructure have been determined as the main objectives.

One of the biggest features that distinguish the tenth development plan from other plans was the creation of tourism activities for the production and employment structure in the rural economy. In addition, policies for social services, education, economy, increasing population density and reducing migration have also found a place in rural development policies. The tenth development plan, as in the ninth development plan period, revealed an improved rural development strategy aiming at sustainable development and strengthening environmental management. When the tourism policies included in the tenth development plan were examined, the policies aimed

at increasing the qualified labor force and service quality in tourism stood out first. In addition, it was of great importance for the development of rural tourism that it aims to diversify tourism products and services, protect natural cultural values and become a leading sector in regional development within the framework of the principle of sustainability (Tenth Development Plan, 2013: 129-154).

11th Development Plan (2019-2023): In line with changing consumer trends and technological developments, diversifying and developing tourism, extending the season, increasing the service quality and attracting visitors with more spending tendencies to our country, increasing the length of stay and non-accommodation expenditures, realizing a transformation in the sector within the framework of each destination and focused understanding and protection. - Contribution to economic and social development has been discussed by considering the balance of use.

Within the scope of Rural Development Investments Support Program (KKYDP) and Pre-Accession Financial Assistance Rural Development Support Program (IPARD), which aim to achieve unity of goals in rural development supports, rural agriculture, rural economic infrastructure investments and development of farm activities, rural tourism, handicrafts and informatics applications in rural areas aimed at continuing support. Accordingly, it was aimed in this development plan that the contribution of tourism to the economy would be increased significantly by increasing the diversity and quality of tourism services.

Development policies can be considered as a development tool with strategic plans. Politically prepared plans create new processes and differences in the tourism sector as well. In this research, the policies related to rural and nature tourism included in the development plans have been tried to be explained. In this context, a case study has been made by considering the development plans prepared since 1963 in the context of tourism. The Single Case Model has been used to analyze the plans. Single Case Model; It aims to make the notes, codes and code sections of the selected document visible. The document and the codes are connected by lines, and the width of each line is different from each other. The width indicates the importance of each code (Maxqda, 2021).

The policies related to tourism in the document contents of the development plans, the codes created for the research and the Single Case Model of the MAXQDA 2018 program were shown in Figure 1.

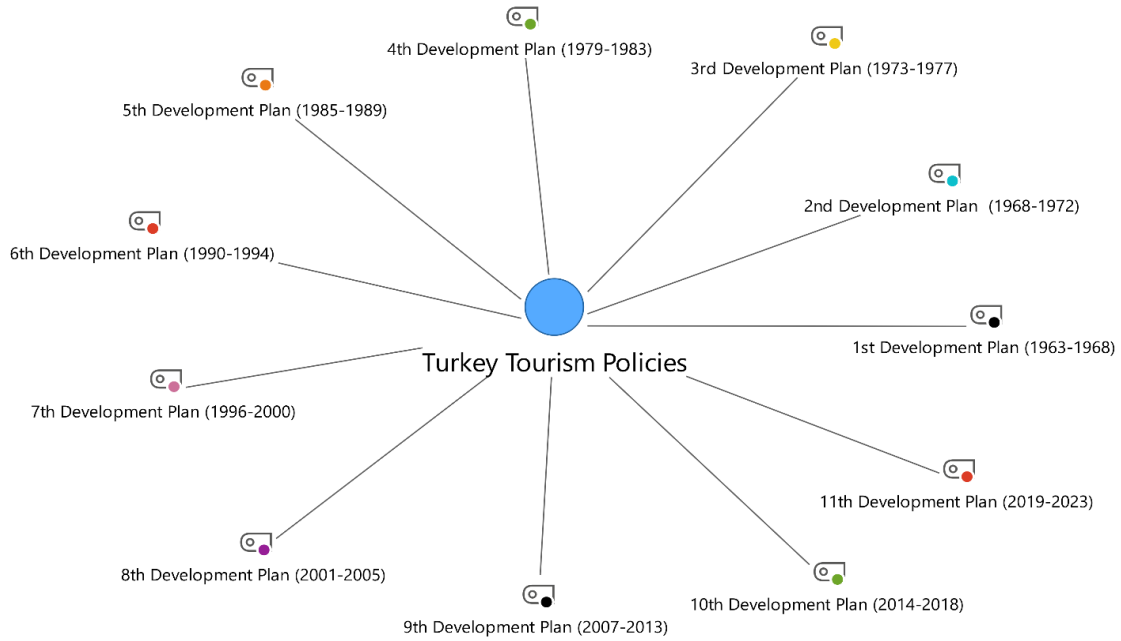

Figure 1: Single-Case Model

When the Single Case Model of tourism policies in Figure 1 is examined, it is seen that tourism has been included in all development plans prepared since 1963. The frequencies (frequency of use) of tourism-related concepts and words used in development plans were examined using the MAXDictio Word Frequency function. With this function, the frequencies of the words in one or more documents can be analyzed, and the frequency analysis of a differentiated word can be performed in documents, document groups and clusters (Maxqda, 2021). The graph of the frequency analysis results made in this context was given in Figure 2.

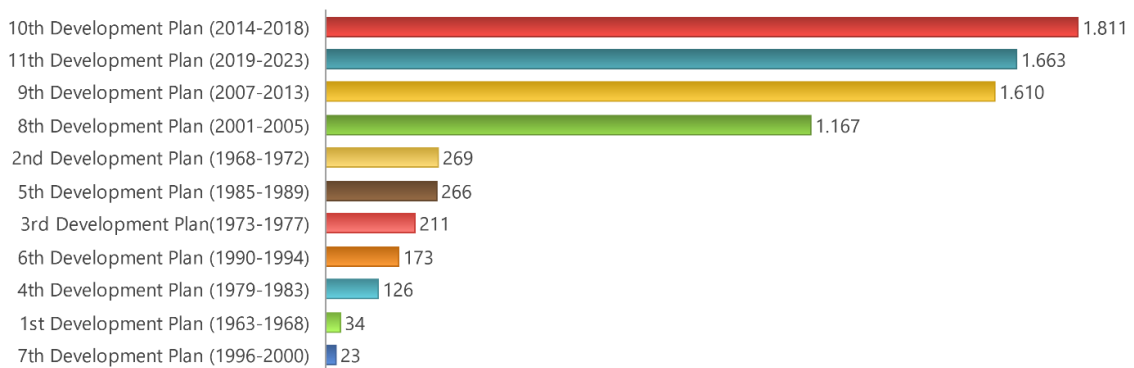

Figure 2: Nature Tourism Frequency Data

In the word frequency analysis conducted to determine the most repeated words related to rural and nature tourism in development plans in the MAXQDA 2018 program, it was determined that the words were used frequently in the 10th Development Plan (1811 times), in the 11th Development Plan (1663 times), in the 9th Development Plan (1610 times) and in the 8th Development Plan (1167 times).

Figure 3: The Word Cloud of Documents

Word cloud analysis has been made with the development policy documents published since 1963 and the most emphasized words have been revealed. In word cloud analysis, the most repetitive words appear more dominant and larger than other words in the graph. In the word cloud chart made for the First and Eleventh development plans, it has been seen that words such as rural tourism, sustainability, ecotourism, nature, local and politics come to the fore (Figure 3).

Conclusions and Recommendations

When the Development Plans in Turkey and the Incentive Laws created in this context are examined, it has been observed that they are based on policies such as ensuring economic growth and stability, increasing employment, balancing the level of regional development, directing industrialization policies through investment, and opening the economy to foreign competition. In this context, starting from 1963, it has been planned to realize the policies prepared regarding the tourism sector within the scope of the development plans with various incentives and supports. These incentives and supports are; provided within the scope of KOSGEB (Small and Medium Enterprises Development Organization of Turkey), incentives and supports provided within the scope of the Cabinet decision on state aids in investments, incentives provided by the Tourism Incentive Law No. 2634, Real Estate Tax Law No. 1319. Exemptions included in the Exemption Agreement are activities such as credit facilities provided by the Export Credit Bank of Turkey (EXIMBANK), incentives for foreign capital invest-

ments, participation in foreign tourism fairs.

Global political and economic developments such as the expansion of the scope of liberal economic policies after 1980, the collapse of the Berlin Wall, the regime changes in the Eastern Bloc countries and the disintegration of the Soviet Union started a period in which tourism movements in the world intensified and new actors and new destinations were introduced to the market. It has been observed that developing countries are also turning to the tourism sector in order to provide financing for industrial investments and to offer employment opportunities to the masses with the foreign currency to be obtained in parallel with the developments. Also in this process, it has been seen that in addition to Turkey, which has implemented export-based growth policies, the former Eastern Bloc and North African countries with a coast on the Mediterranean also attach great importance to tourism policies in their economic development processes.

The importance of tourism policies as a development parameter in the development processes of countries has led to the need to see how much rural and nature tourism is included in development plans and what kind of rural environment will be encountered with the adopted development strategies.

When the tourism perspective of Turkish foreign policy is examined, it is possible to mention that the studies carried out in the process, which started with the 1990s but have been strengthened since 2002, are productive. According to the data obtained from the Ministry of Culture and Tourism, in the number of tourists and tourism revenues from 2000 to 2012 has increased approximately 3 times. This shows that the steps taken in the field of tourism are efficient. Recently, the Government has removed tourism from the triangle of sea, sand and sun, increased the diversity of tourism and spread the tourism sector, which previously prevailed only in certain regions of Turkey, throughout the country. Within the framework of this new profile of Turkish tourism, promotional activities are carried out abroad and special promotion systems are developed for each country.

At this point, some suggestions can be made that can be recommended for inquiries regarding tourism policies in Turkey. The scope of national tourism policies should point to a system such as a policy-strategy-action plan. It is important that all parties, especially public institutions and organizations, business world and non-governmental organizations, act in harmony in line with the common goals adopted, in order for the policies created at the public level to be implemented as a whole with all their parties. It is recommended to ensure the active participation of industry experts and tourism academics while determining tourism policies. In addition, in this system, it is thought that it is necessary to place all kinds of mechanisms including political and administrative leadership, decision-making, programming, resource allocation, im-

plementation, coordination and control based on a certain vision.

REFERENCES

- Alaca, B.A. (1997). *Turizm politikası, turizmin Türk ekonomisindeki yeri, sorunları ve çözüm önerileri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ankaya F. Ü., Yazıcı, K., Balık, G. ve Aslan, B. G. (2018). Dünyada ve Türkiye’de ekoturizm, sosyal-kültürel ve ekonomik katkıları. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(2), 69-72.
- Bell, S., Tyrvaenen, L., Sievanen, T., Pröbstl, U. & Simpson, M. (2007). Outdoor Recreation and Nature Tourism: A European Perspective. *Living Reviews in Landscape Research*, 1-38.
- Cinnioğlu, H. (2015). Sürdürülebilir ekonomik kalkınma kapsamında ekoturizmin çevre üzerindeki etkilerinin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (1), 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbm/issue/47428/598670>.
- Dalgın, T., Karadağ, L. ve Bingöl, Z. (2015). Türkiye’de turizm girişimciliğinin gelişimi ve turizmle ilgili sağlanan teşvikler. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 174-184.
- BAKA (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı) (2012). *Eylül, ekoturizm sektör raporu*, <https://www.baka.gov.tr/uploads/1349952547ekoturizm-Sektor-Raporu-11eylul.Pdf> (Access: 20.04.2021).
- Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve ekoturizm*. Erk Yayınları.
- European Commission. (2017). *Sustainable tourism*. https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/sustainable_en (Access: 29.04.2021).
- Goeldner, C. R. & Ritchie, J. (2012). *Tourism: Principles, practices, philosophies* (12 ed.). John Wiley & Sons.
- Kaypak Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-114.
- Kaypak Ş. (2012). Ekolojik turizm ve sürdürülebilir kırsal kalkınma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 11-29.
- Kokranikal, J., Cronje, P. & Butler, R. (2011). Tourism policy and destination marketing in developing countries: the Chain of influence. *Tourism Planning & Development*, 8(4), 359-380.

- Kozak, M. (2018). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Detay Yayıncılık.
- Külekçi E.A. ve Bulut, Y. (2016). Oltu ve olur ilçelerinde peyzaj değeri taşıyan bazı yerörtücü bitkilerin flora turizmi potansiyeli açısından değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 95-105.
- Maxqda, Qualitative Data Analysis (2021). The single-case model, <https://www.maxqda.com/help-max18/maxmaps/the-one-case-model> (Access: 01.06.2021).
- Oktay, K., İşlek, İ. ve Yaşar, U. (2016). Kastamonu'da doğa turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 9 (2), 47-54.
- Olalı, H. (1982). *Turizm politikası ve planlaması*. Ege Üniversitesi Matbaası.
- Olalı, H. (1990). *Turizm politikası ve planlaması*. İstanbul İşletme Fakültesi Yayını.
- Soyak, M. (2016). Türk turizm sektörünün yapısal analizi ve SWOT matrisine dayalı sektörel stratejiler. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 47-71.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021). *Kalkınma planları*. <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (10.05.2021).
- Ulucak, E. M. ve Yazgı, A. (1998). *Turizm*. Okyay Yayıncılık.
- Usta, Ö. (1992). *Turizm*. Altın Kitaplar.
- Veen R.V. & Song, H. (2014). Impact of the perceived image of celebrity endorsers on tourists intentions to visit. *Journal of Travel Research*, 53 (2), 211-224.
- Yılmaz H. ve Karahan, F. (2003). Eko turizm yaklaşımlarında flora turizmi Palandöken dağlarının potansiyeli. *I. Ulusal Erciyes Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 23-25 Ekim Erciyes-Kayseri.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

An Evaluation of the Bilateral Trade between
Turkey and Britain in the Post BREXIT Era

BREXIT Sonrası Dönemdeki Türkiye-İngiltere
Arasındaki İkili Ticaretin Değerlendirilmesi

Ayça SARIALIOĞLU HAYALİ*
Yöntem SÖNMEZ**

Article Information/ Makale Türü/ Информация о Статье: Research Article/ Araştırma Makalesi/ Научная Статья

Citation / Atıf / Цитата

Sarialioğlu Hayali, A. & Sönmez, Y. (2021). An evaluation of the bilateral trade between Turkey and Britain in the post BREXIT era. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 15-35.

Sarialioğlu Hayali, A. ve Sönmez, Y. (2021). BREXIT sonrası dönemdeki Türkiye-İngiltere arasındaki ikili ticaretin değerlendirilmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 15-35.

 10.29228/kesit.53946

Submitted/ Geliş/ Отправлено: 23.10.2021

Accepted/ Kabul/ Принимать: 12.12.2021

Published/ Yayın/ Опубликованный: 25.12.2021

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. Эта статья была проверена Интихал.нет This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Assoc. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, aycasarialiogluhayali@ktu.edu.tr

**Senior Lecturer Dr., Manchester Metropolitan University, y.sonmez@mmu.ac.uk

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

An Evaluation of the Bilateral Trade between Turkey and Britain in the
Post BREXIT Era¹

*BREXIT Sonrası Dönemdeki Türkiye-İngiltere Arasındaki İkili Ticaretin
Değerlendirilmesi*

Assoc. Prof. Dr. Ayça SARIALIOĞLU HAYALİ

Senior Lecturer Dr. Yöntem SÖNMEZ

Abstract: Turkey has been in search of deepening relations with its second biggest trade partner, the United Kingdom (UK), since the beginning, but especially after the BREXIT. In this regard, BREXIT has potential to be an accelerating factor on the bilateral relationship between Turkey and the UK, especially following the Free Trade Agreement signed in 2020, even after the COVID-19 pandemic crisis in 2020 that dramatically affected all over the world. The aim of this paper is to analyse the major patterns in bilateral trade between Turkey and the UK as well as the major political developments in order to shed some light to the ways of maximising mutual benefits by exploiting the existing economic (particularly trade) potential between the two parties and especially to investigate whether the BREXIT can have such potential in accelerating the bilateral trade relationship with a comparison with the European Union (EU). In the analysis part, post-BREXIT period of Turkey-UK economic relations is compared with the pre-BREXIT period in terms of total trade, export and import by using original figures and tables. In addition, the comparison of the EU-UK trade relations is done for the relevant periods.

¹ Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. An earlier version of this paper, called Turkey-UK Relations in the light of BREXIT, was orally presented at the International Conference called "10.ICOPEC 2019: International Conference of Political Economy: If Globalism is Dead—Long Live What?", organized by Marmara University, in İstanbul, Turkey, on 25-28 June, 2019. Author contributions: %70-%30. Corresponding Author: Ayça SARIALIOĞLU HAYALİ

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışmanın önceki bir versiyonu "10.ICOPEC 2019: International Conference of Political Economy: If Globalism is Dead—Long Live What? (25-28 Haziran 2019 Marmara Üniversitesi)"da sözlü olarak sunulmuştur. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmektedir. Katkı Oranı Beyanı: %70-%30. Sorumlu Yazar: Ayça SARIALIOĞLU HAYALİ

In this regard, it is found out that BREXIT with the relevant Free Trade agreement signed between Turkey and the UK has potential to accelerate the existing trade relationship between the parties.

Keywords: International economics, international trade, BREXIT, Turkey, the United Kingdom.

Öz: Türkiye, başlangıcından bu yana, özellikle BREXIT'ten sonra ikinci en büyük ticaret ortağı olan Birleşik Krallık (BK) ile ilişkilerini derinleştirme arayışındadır. Bu bağlamda, BREXIT, özellikle 2020'de imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın ardından, 2020'de tüm dünyayı dramatik bir şekilde etkileyen COVID-19 pandemi krizinden sonra bile, Türkiye ve BK arasındaki ikili ilişkilerde hızlandırıcı bir faktör olma potansiyeline sahiptir. Bu makalenin amacı, Türkiye ile BK arasındaki ikili ticaretteki başlıca kalıpları ve aynı zamanda başlıca siyasi gelişmeleri, karşılıklı yararları en üst düzeye çıkarmanın yollarına biraz ışık tutmak için iki taraf arasındaki mevcut ekonomik (özellikle de ticari) potansiyeli araştırarak analiz etmek ve özellikle BREXIT'in Avrupa Birliği (AB) ile karşılaştırmalı olarak ikili ticari ilişkileri hızlandırmada böyle bir potansiyele sahip olup olmadığını araştırmaktır. Analiz bölümünde, Türkiye-İngiltere ekonomik ilişkilerinin BREXIT sonrası dönemi ile özgün grafik ve tablolar kullanılarak toplam ticaret, ihracat ve ithalat bazında BREXIT öncesi dönemi karşılaştırılmıştır. Ek olarak, AB-İngiltere ticari ilişkilerinin karşılaştırması ilgili dönemler için yapılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan ilgili Serbest Ticaret anlaşması ile BREXIT'in, taraflar arasındaki mevcut ticari ilişkiyi hızlandırma potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ekonomi, uluslararası ticaret, BREXIT, Türkiye, Birleşik Krallık.

Introduction

Both the British and Turkish journeys on the way to the EU membership have not been easy, particularly when they are compared to the accession experiences of the other EU countries, also including the challenging Eastern enlargement when the EU welcomed the countries of Central and Eastern Europe in 2004 and 2007, respectively. After the establishment of the European Economic Community (EEC) by the 1957 Treaty of Rome, the UK has applied to become a member twice, both in 1963 and 1967. However, both attempts were vetoed by the President of France, arguing that the UK economy and particularly the agricultural sector, was not completely compatible with

Europe. In addition, it was argued that the UK had a 'deep-seated' hostile attitude to any pan-European project (BBC, 1976), which is kind of in line with the recent BREXIT² vote. In 1969, UK's application for membership was accepted in the third attempt, giving way to its membership of the EC on 1st January 1973 together with Ireland and Denmark (Europa, 2019a).

On the other hand, Turkey's EU journey has been even more challenging. The cooperation between the two parties started with the Ankara Agreement of 1963 and was developed further with the Customs Union (CU) agreement of 1995. In 1987, Turkey applied to join what was then the EEC, and in 1997 it was declared eligible to join the EU. Turkey has been negotiating its EU accession since 2005. In this regard, Turkey has been backsliding in the areas of democracy, rule of law and fundamental rights. In response, the General Affairs Council decided in June 2018 that accession negotiations with Turkey are effectively frozen (Europa, 2019b).

In the UK, as a result of the EU membership referendum of 23rd June 2016, England and Wales voted to leave the EU, whereas Scotland and Northern Ireland have voted to remain. The overall result was that 51.9% of voters were in favour of the Britain's exit of the EU, hence the BREXIT. Although Friday, 29th March 2019 was the date for BREXIT, there has not still been an agreement between the UK and the EU, concluding the details of an agreement. What is more, the members of the Parliament have been rejecting the Prime Minister Theresa May's proposed BREXIT deals over and over in the last couple of weeks as a result of 3 rounds of voting. This is why the debate around the new concept of 'no-deal BREXIT' has been popular, particularly in March 2019, weeks before the BREXIT deadline. Due to their BREXIT plans, the UK has been in search of new, potential trade deals with non-EU trade partners. At last, they made a deal with EU on the 31st of the January, 2020.

Turkey, on the other hand, is in search of deepening relations with its second biggest trade partner, the UK, after the BREXIT, which has potential to be an accelerating factor on the bilateral relationship, especially following the Free Trade Agreement between them signed in 2020 and started to be benefited since the 1st of the January, 2021, even after the COVID-19 pandemic crisis of 2020 that dramatically affected all over the world. In this respect, the aim of this paper is to analyse the major patterns in bilateral trade between Turkey and the UK as well as the major political developments in order to shed some light to the ways of maximising mutual benefits by exploiting the existing economic (particularly trade) potential between the two parties and to investigate whether the BREXIT can have such potential in accelerating

² 'BREXIT', a combination of the words 'Britain' and 'exit', refers to the name given to the departure of the UK from the EU (<https://www.government.nl/>).

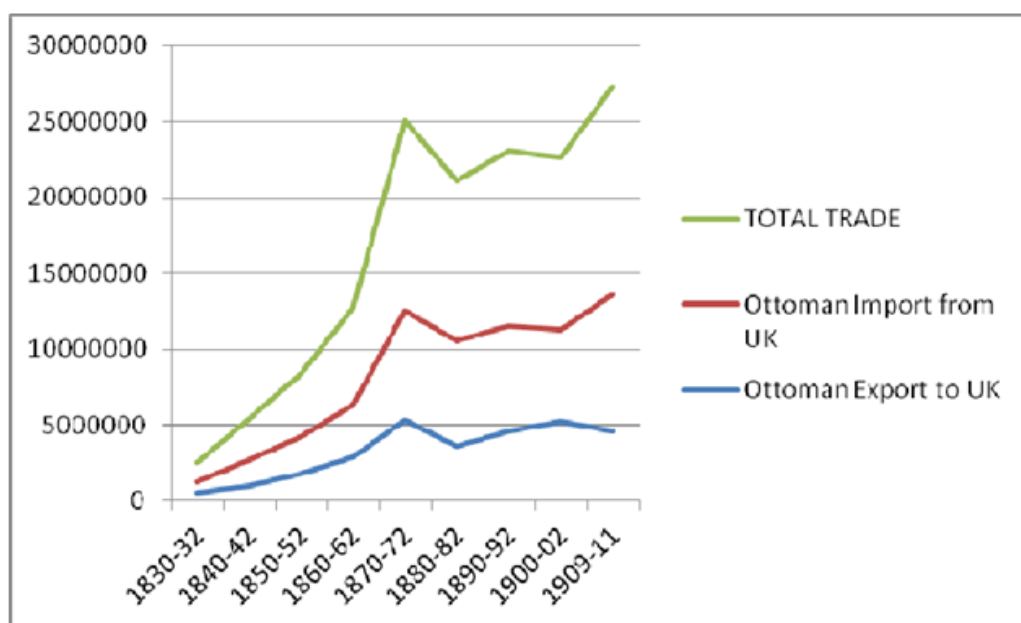
the bilateral relationship with a comparison with the EU. After the introduction part, before the analysis, a brief historical trade relationship between the two parties and the current economic relationship focusing on trade before BREXIT is considered. In the analysis part, post-BREXIT period of Turkey-UK trade relations is compared with the pre-BREXIT period in terms of total trade, export and import by using original figures and tables. In addition, the comparison of the EU-UK trade relations is done for the relevant periods.

Turkey – Great Britain: Historical Trade Relations

In the late 19th century following the UK based Industrial Revolution, the bilateral economic relationship between Turkey and the UK was dominated by the bilateral trade integration between the two parties. However, such relationship was not an equal manner having stemmed from the economic power of the UK, emerged as the production base sustaining its raw materials from the rest of the world³. In this regard, in this era, the main exports of the Ottoman Empire were grains, fresh fruits and wool. From 1860-62 to 1880-82 the dramatic change was observed in total grains as they were declining from 34.50% to 9.50% and also in total wool, raw material of the cotton industry of the British economy in the 19th century, as it was increasing from 14.60% to 27.30%. When it is checked what Ottoman Empire was importing from Britain it is seen that especially cotton textile products and cotton yarn as the main imports. From 1860-62 to 1880-82 the dramatic change was in cotton textile products as they were increasing from 0.7% to 67.5% (Pamuk, 1995). In other words, initially, the UK and Ottoman bilateral economic relationships were shaped by the needs of the UK as dominant power of this era. It all started by the international trade of raw materials needed by the UK in exchange of manufactured goods needed by the Ottoman.

The following Figure 1 shows the Total Trade between the Ottoman Empire and the Great Britain in the 19th century. According to Figure 1, the total trade between parties increased generally in the whole era, with a trade surplus in favour of Britain.

³ The 1838 Treaty of Balta Limani, a trade agreement, is tacked as a miles stone for the Britain-Ottoman economic relationships. In this regard, it is criticised that by leading to open both Ottoman markets and Ottoman raw material to European Trade it made the Ottoman Empire to give up her most intervention rights on foreign trade (Oksuz *et al.*, 2009: 37). Sander (1995) argues that due to such agreement the Ottoman Industry, which was already weak, found itself vulnerable to the competition of the European Industry (Sander, 1995: 222). In this regard, Ortaylı (1995) underlines that the most criticised article of the Treaty that seems to prevent the development of the local trade and industry was the repeal of the monopoly power in favour of foreign merchants (Ortaylı, 1995: 945). In this regard, it is maintained that under the challenging conditions of the Era such as the Greek War, Russian defeat, the problems with Mehmet Ali Pasha, not the economic purposes but the political aims made the Ottoman sign such agreement (Timur, 1998: 202-203). On the other hand, it is stressed that it inspired the other states to make similar free trade agreements with the Ottoman Empire following the British benefits sustained by the agreement (Geyikdagi, 2015: 528).

Source: Calculated According to the Data in Pamuk (1995).

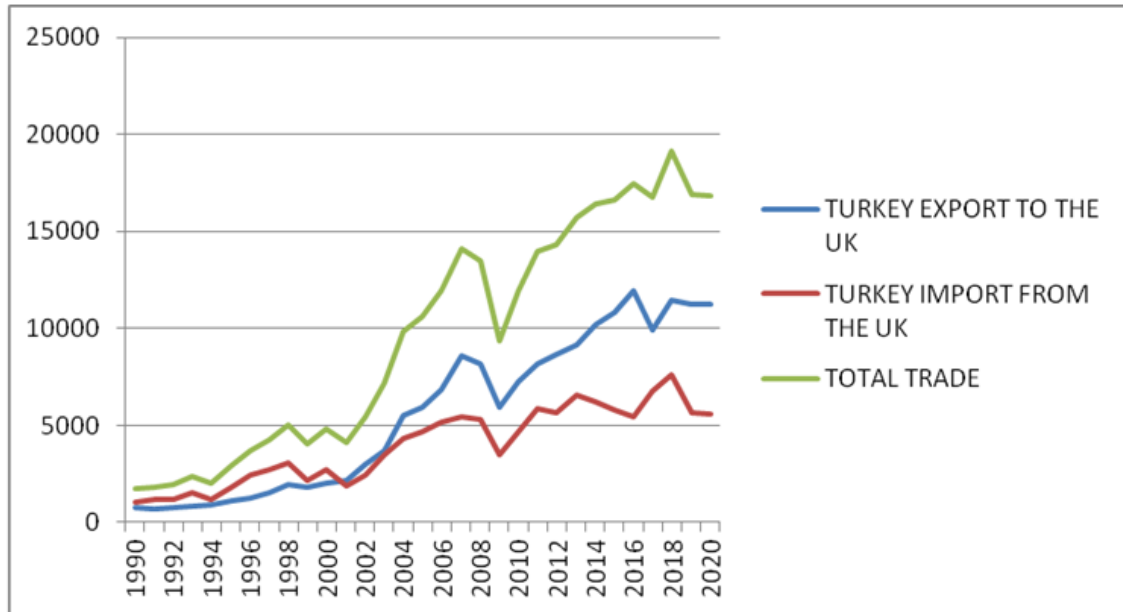
Figure 1. Bilateral Trade between the Ottoman Empire and the Great Britain, in £

Turkey – Great Britain: Current Economic Relations with a Focus on Trade before BREXIT

In the late 20th century following the Information and Communications Technology revolution in the US, the bilateral economic relationship from the First Globalisation Era of the 19th century gained a new dimension as a result of the changing place of the British Empire, when new global powers such as US emerged in that period. Compared to the First Globalisation Era, i.e. in the late 19th century, a 'more equal relationship' between the two parties is seen especially after 2001, at least in terms of international trade. Following the BREXIT vote, British Trade Minister Liam Fox said maintaining existing relations with Turkey during and after the BREXIT period is of great importance for Britain, highlighting that Turkey has been one of the U.K.'s strategic partners (Anadolu Agency-AA-, 2017). It has always been a high and strong performance in the commercial relations of the two countries, particularly an increase in exports on both sides. In this regard, in January 2018 both parties would make all the necessary preparations to improve trade and investment relations and cooperation. They decided to begin with technical work for a comprehensive and deep free trade agreement. They signed the Free Trade Agreement in 2019.

The following Figure 2 shows the Total Trade between Turkey and the UK for the era of 1990-2020. According to Figure 2, the total trade between parties increased generally in the whole era, but now, with a trade surplus in favour of Turkey after

2000s.

Source: IMF Direction of Trade Statistics (DOTS), 2021.

Figure 2. Bilateral Trade (US Dollars, Millions, Annually) Between Turkey and the UK

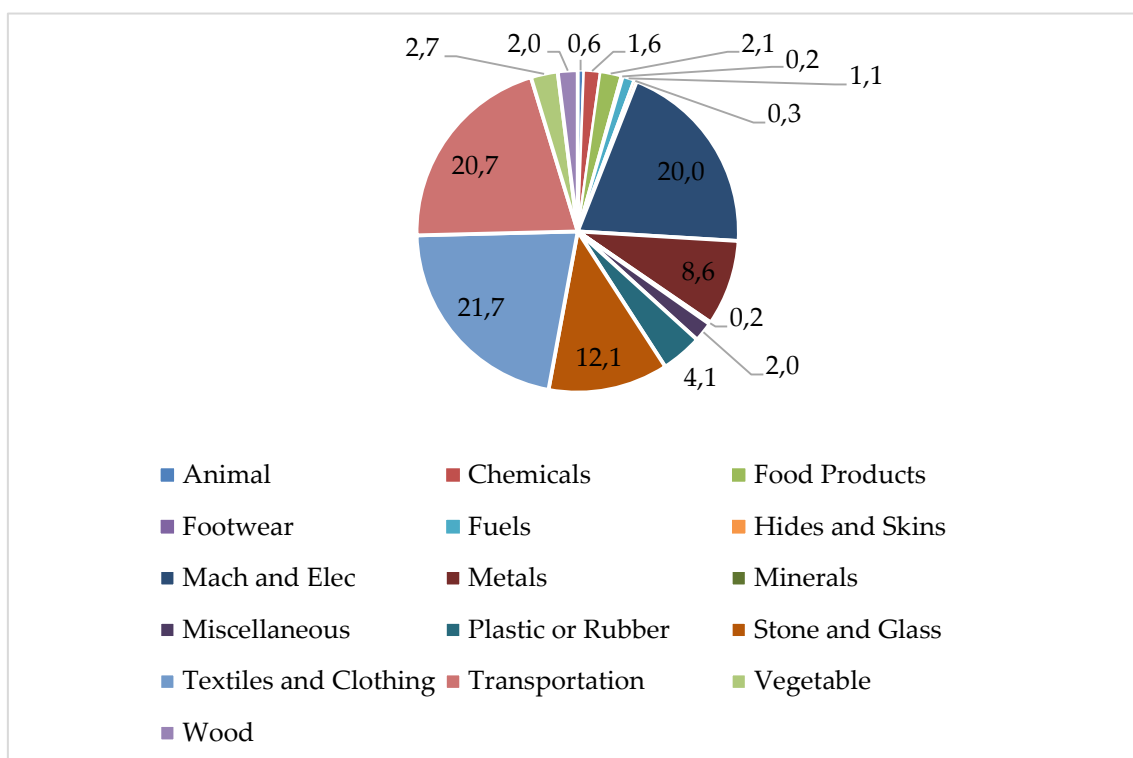
It can be said that despite the negative effects of the COVID-19 Pandemic Crisis that influenced the last two years there is an upward trend in Total Trade for the period of 1990-2020, as seen in Figure 2. When the sub period of 1990-2007 is considered the total trade was at peak in 2007, that the Turkish exports were at the highest level to the UK. However, in 2009 by being at the bottom, total trade gets a “V” shape reflecting the Global Financial Crisis of 2008-2009. Moreover, as seen in Figure 2 from 2001 to 2007 there is an accelerating trend in both total trade and trade surplus in terms of Turkey due to some possible reasons such as after the Financial Crisis of 2001 Turkish Lira was devaluated increasing international competitiveness of exports; FDI related trade could be common due to the mass privatisation in this era; the political relationship became positive as almost never seen before with the AK Party government in Turkey in 2002 having reflected to economic relationships. The similar pattern seems also valid after 2009 by the contributions of the “2010 Strategic Partnership Document”, which was signed in 2010. In this regard, UK has always been an important trade partner for Turkey, after Germany. It is the second largest market for Turkish exports with a share of 6.6% as seen in Table 1.

Table 1. Top Import Partners and Share in Total Turkish Exports in the Period of 2016-2020 (in %s)

1	Germany	9.7
2	United Kingdom	6.6
3	Iraq	5.6
4	United States	5.3
5	Italy	5.3
6	France	4.3
7	Spain	4.1
8	United Arab Emirates	2.9
9	Netherlands, The	2.9
10	Israel	2.3

Source: DOTS, 2021

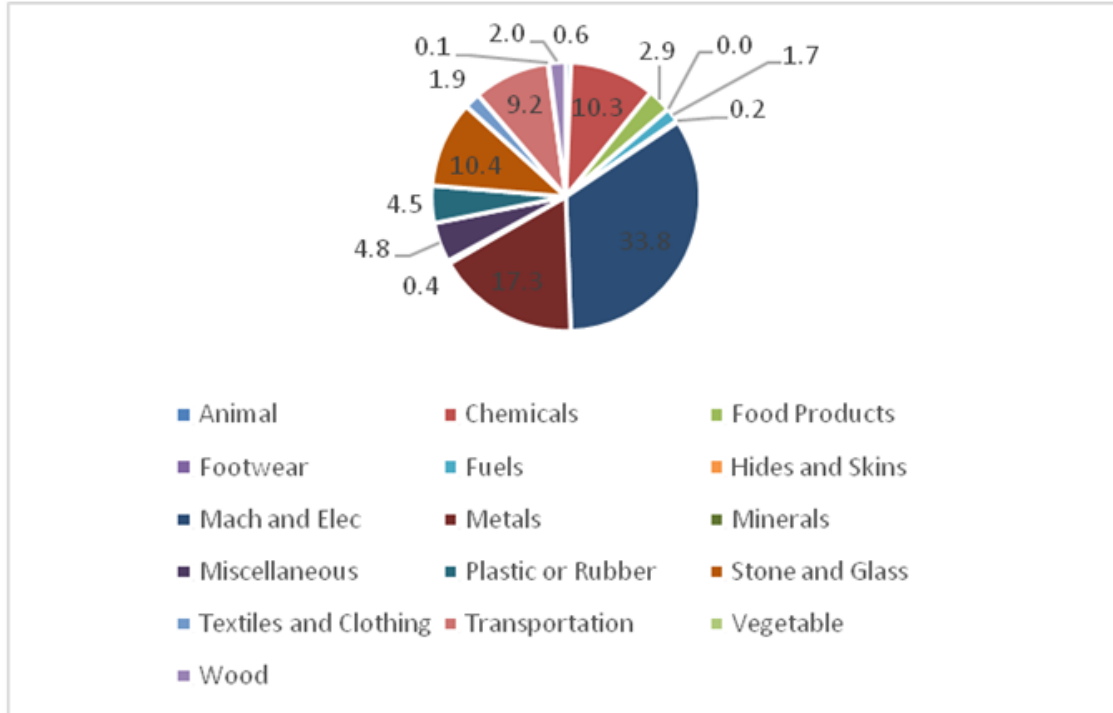
According to Figure 3, the main export sector of Turkey to the UK in 2019 is textiles and clothing which has a share of 21.7%. Transportation as well as Machinery and Electronics are also important Turkish sectors when it comes to Turkish exports to the UK with shares of 20.7 and 20.0% respectively. Following those important export sectors, stone and glass and metals as well as plastic or rubber have also emerged to be important sectors, in terms of Turkish exports to the UK, with shares of 12.1%, 8.6% and 4.1%, respectively.

Source: World Bank WITs, 2021.

Figure 3. Turkish Exports to the UK, %s, Commodity Groups, 2019

Intra-industry patterns are observed in trade between Turkey and the UK when Turkish imports from the UK have been explored. According to Figure 4, the 33.8% of the Turkish imports from the UK is machinery and electronics which is by far the biggest import sector in trade between these two parties. Metals, Stone and Glass and chemicals are also important import sectors with shares of 17.3%, 10.4% and 10.3%, respectively.

Source: World Bank WITs, 2021.

Figure 4. Turkish Imports from the UK, %s, Commodity Groups, 2019

Table 2. Top Import Partners and Share in Total Turkish Imports in the Period of 2016-2020 (in %s)

		% of Total Turkish Imports
1	China, P.R.: Mainland	10.2
2	Germany	9.8
3	Russian Federation	9.0
4	United States	5.4
5	Italy	4.7
6	France	3.4
7	Korea, Rep. of	2.9
8	United Kingdom	2.8
9	India	2.8
10	Spain	2.5

Source: DOTS, 2021

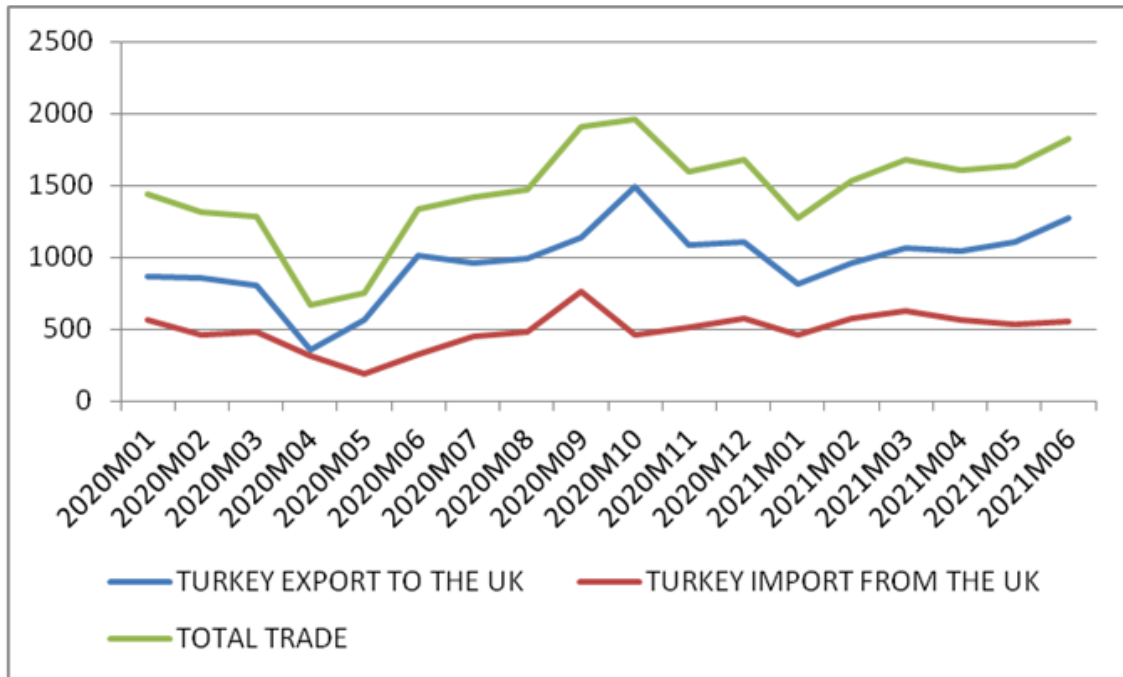
In line with its significant role in international trade, China is the top import partner of Turkey, representing 10% of Turkish imports from the rest of the world, as seen in Table 2. Germany which is a country sharing an important migration history with Turkey is as important as China with a share of 9.8%. Another significant import source for the Turkish economy is Russian Federation who represents 9% of total Turkish imports. US and Italy follow Russian Federation with 5.4% and 4.7%, respectively. Table 2 above clarifies the importance of the EU countries for Turkey as major import sources. The emerging markets of Republic of Korea and India are also important import partners of Turkey.

Turkey – Great Britain: Current Relations with a Focus on Trade after BREXIT

If the UK left the EU without a deal, existing trade agreements would be no longer applied, which is so called “hard-BREXIT”. This would mean that the UK would not have preferential trade arrangements with Turkey. In this case, motor vehicles, textiles and wearing apparel and garments would be facing the biggest risk in case of a hard-BREXIT as Turkey would lose to access to its second largest export market and most of Turkey’s trade surplus with the UK would be lost. If the UK left the EU with a deal, which is so called “soft-BREXIT”, it would export to Turkey on Most Favoured Nation terms under World Trade Organization (WTO) rules. Turkey also has in place additional duties on a selection of products (ONS, 2019). The same will apply to Turkish exports to the UK.

Since the UK left the EU with a deal, the second case became valid, promoting the relationship with Turkey. It can be said the BREXIT negotiations which has started in 2016 ended with a free trade agreement on the 31st of the January, 2020. Furthermore, after BREXIT a relatively comprehensive and motivating Free Trade Agreement including all manufacturing and agricultural (processed) products, but for now, excluding the services and investment sector as in the former CU Agreement, was signed between parties, which has started to be benefited since the 1st of the January, 2021. It is noted that both the former gains of the CU Agreement between Turkey and EU including the UK has been maintained and also possible financial losses in bilateral trade were prevented (SETA, 2021).

The following Figure 5 indicates the trade flows between Turkey and the UK and the trade surplus in favour of Turkey in the relevant era.

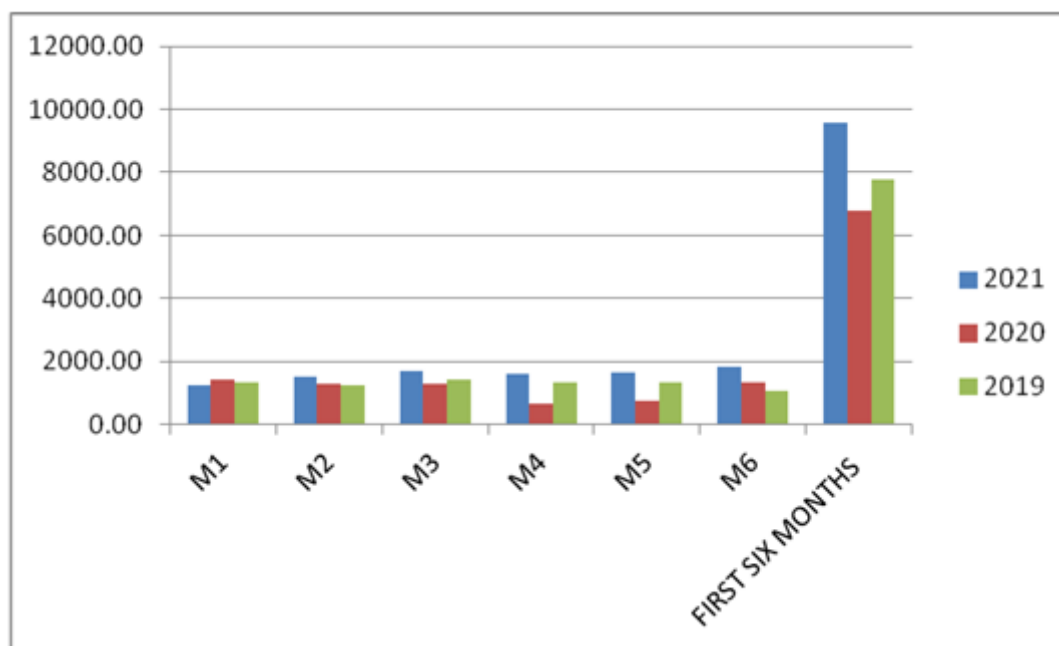

Source: DOTS and UK National Statistics, 2021.

Figure 5. Bilateral Trade (US Dollars, Millions, Monthly) Between Turkey and the UK

Considering the Free Trade Agreement signed between two partners in the UK which made Turkey more advantageous than the other countries in the UK market, it is noted that Turkey gained from BREXIT. It is put that in the four months of the year 2021 the exports from Turkey to the UK increased by 34.1% compared to the exports in same period of the previous year, having reached at the value of 3.72 billion Dollars in 2021. When it is compared with the pre-Pandemic crisis era, it is still higher since the exports in 2019 were recorded as 3.45 billion Dollars. It is maintained that after BREXIT, while the exports from EU countries to the UK decreased by 25%-30%, Turkey's share has been rising since then. According to data from International Trade Centre (ITC) the performance of the exports to the UK from Turkey recorded as best ever (Gunes, 2021). Following Figure 6 and Table 3 clearly indicate this point by comparing the post-BREXIT, the first six months of 2021⁴, total trade between Turkey and the UK, with the total trade in the pre-BREXIT era, the same period of the previous year, such as 2020 and 2019.

⁴ Due to lack of further data for the Proxy of post-BREXIT era, the first six months of 2021, corresponding to the months of the enforcement of the Free Trade Agreement following BREXIT, were used.

Source: Authors' Research, DOTS and the UK National Statistics, 2021.

Figure 6. Total Trade between Turkey and the UK after BREXIT (US Dollars, Millions, Monthly)

According to Table 3, the total trade in the first six months of 2021, which is accepted as the post-BREXIT period following the relevant Free Trade Agreement between two parties, increased by 40.82% compared to the total trade in the same period of the previous year, 2020, which is accepted as the pre-BREXIT period. And it increased by 23.10% compared to the total trade in the same period of 2019.

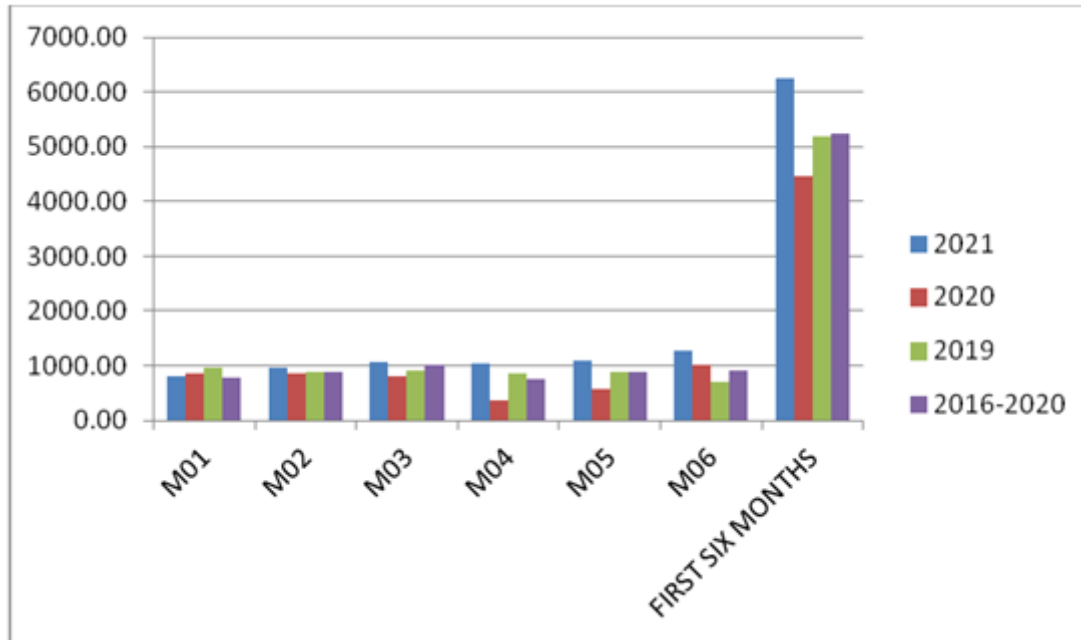
Table 3. Total Trade between Turkey and the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

	M1	M2	M3	M4	M5	M6	FIRST SIX MONTHS	%Change of 2021
2021	1269.42	1536.36	1683.62	1607.20	1635.36	1828.26	9560.23	
2020	1435.78	1315.38	1282.16	671.75	751.61	1332.55	6789.24	40.82
2019	1322.69	1269.65	1412.59	1339.58	1333.19	1088.51	7766.22	23.10

Source: Authors' Calculations, DOTS and the UK National Statistics, 2021.

When the export data of the first six months of 2021 are compared with the export data of the first six months of 2020, 2019 and the period of 2016-2020 in order to see the impact of the Free Trade Agreement between Turkey and The UK after BREXIT to the exports from Turkey to the UK, it is clearly seen in Figure 7 that in mostly each month export performance of Turkey was higher from the performance in the same month of the previous years. Moreover, when the export performance of the first six months is considered, it is seen that it is significantly higher than the performance of

the previous years. In this regard, it should be noted that this excellent performance is realised under the pandemic world conditions. Even under such challenging conditions the export performance is higher than the pre-pandemic performance, such as 2019 and also the average performance of the period of 2016-2020.

Source: Authors' Research, DOTS Statistics, 2021.

Figure 7. Turkey Exports to the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

When the performance of the six months of 2021, as the proxy of the post-BREXIT period, is evaluated, as seen in Table 4, the exports from Turkey to the UK in the first six months of 2021 increased by 40.2% compared to the performance of the same period of 2020. Since 2020 is the outbreak year of the COVID 19 Pandemic Crisis, it could be better to compare the performance of the first six months of 2021 to the performance of the same period of 2019. In this regard, the performance of the first six months of 2021 is higher than the performance of the same period of 2019 by 20.2%. This result indicates the importance of such Free Trade Agreement. This is because although the pandemic conditions, restrictions or bans of international travels etc., were loosened in 2021 the effects of COVID-19 on the economies has still been continuing. So, even under such conditions of pandemic, the performance of 2021 is still much more than the pre-Pandemic era, even its increase rate is more than the pre-pandemic era⁵. When the performance of the six months of 2021 is evaluated

⁵ If the other factors that can contribute to the exports performance, such as GDP of the UK (UK National Statistics (2021), and Real Effective Exchange Rate, REER, (CBRT, 2021), are considered the interpretation does not change at all. This is due to when the performance of the first six months of 2021 is com-

comparatively with the performance of the six months of the average period of 2016-2020, it is seen that it is higher by 19.2 %.

Table 4. Turkey Exports to the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

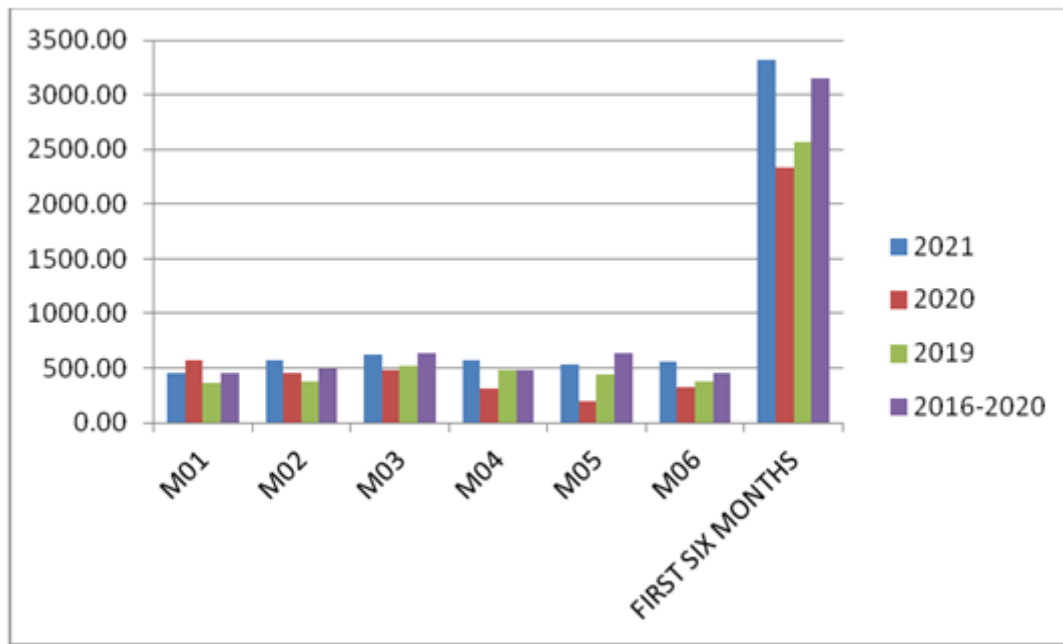
	M01	M02	M03	M04	M05	M06	FIRST SIX MONTHS	%Change of 2021
2021	812.42	960.59	1061.44	1038.58	1101.85	1270.54	6245.42	
2020	866.96	856.31	800.25	360.42	559.56	1011.77	4455.27	40.2
2019	957.01	888.64	899.53	852.92	887.54	708.51	5194.15	20.2
2016-2020	790.91	882.26	1017.06	741.38	889.84	917.09	5238.54	19.2

Source: Authors' Calculations, DOTS Statistics, 2021.

It is noted that when the export performance is checked in terms of sectoral basis, there is also an increasing success in the first ten sectors. In this regard, it is put that in the first three months of 2021, the automotive sector, which was the leader export sector in the same period of 2020, performed an export success at worth of 977.5 million Dollars and increased by 50.2%. The others are noted as follows: Exports in the electric and electronic sector increased by 66.6%, wearing apparels and garments increased by 33.7%, chemicals increased by 25.2%, ferrous and non-ferrous metals increased by 72.8% . It is argued that Turkey has 1817 products out of which 240 have competitive advantageous in the international markets that have potential to be sold in the UK markets (Gunes, 2021).

When the import data of the first six months of 2021 are compared with the import data of the first six months of 2020, 2019 and the period of 2016-2020 in order to see the impact of the Free Trade Agreement to the imports from the UK to Turkey, as it seems in Figure 8 although there is still increase in imports, it is not in every month of 2021, like exports. Moreover, when the import performance of the first six months is considered, it is seen that it is not significantly higher than the performance of the previous years.

pared with the performance of the first six months of 2019, while there is decrease in REER index, which has potential to increase the exports, on the other hand, there is diminish in GDP of the UK, which has potential to decrease the exports from Turkey to the UK.

Source: Authors' Research, DOTS and the UK National Statistics, 2021.

Figure 8. Turkey Imports from the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

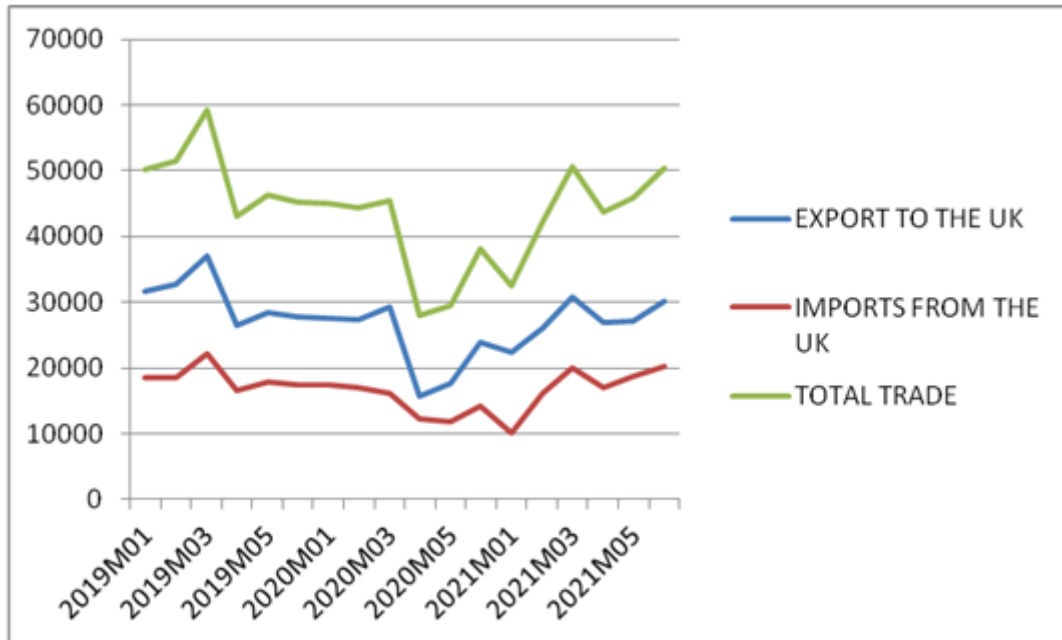
When the Turkey's imports from the UK of the six months of 2021, as the proxy of the post-BREXIT period, is evaluated, as seen in Table 5, the imports from the UK in the first six months of 2021 increased by 42.02% compared to the performance of the same period of 2020. Since 2020 is the outbreak year of the COVID 19 Pandemic Crisis, again it could be better to compare the performance of the first six months of 2021 to the performance of the same period of 2019. In this regard, the performance of the first six months of 2021 is higher than the performance of the same period of 2019 by 28.88%. When the performance of the six months of 2021 in terms of imports is evaluated comparatively with the performance of the six months of the average period of 2016-2020, it is seen that it is higher just by 5.21%. Compare with the increase rate of exports, the increase rate of imports lagged far behind of it.

Table 5. Turkey Imports from the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

	M01	M02	M03	M04	M05	M06	FIRST SIX MONTHS	%Change of 2021
2021	457.01	575.77	622.18	568.62	533.52	557.72	3314.81	
2020	568.82	459.07	481.91	311.33	192.05	320.78	2333.97	42.02
2019	365.68	381.02	513.07	486.66	445.65	380.00	2572.07	28.88
2016-2020	451.37	499.12	634.75	477.91	629.98	457.46	3150.59	5.21

Source: Authors' Calculations, DOTS and the UK National Statistics, 2021.

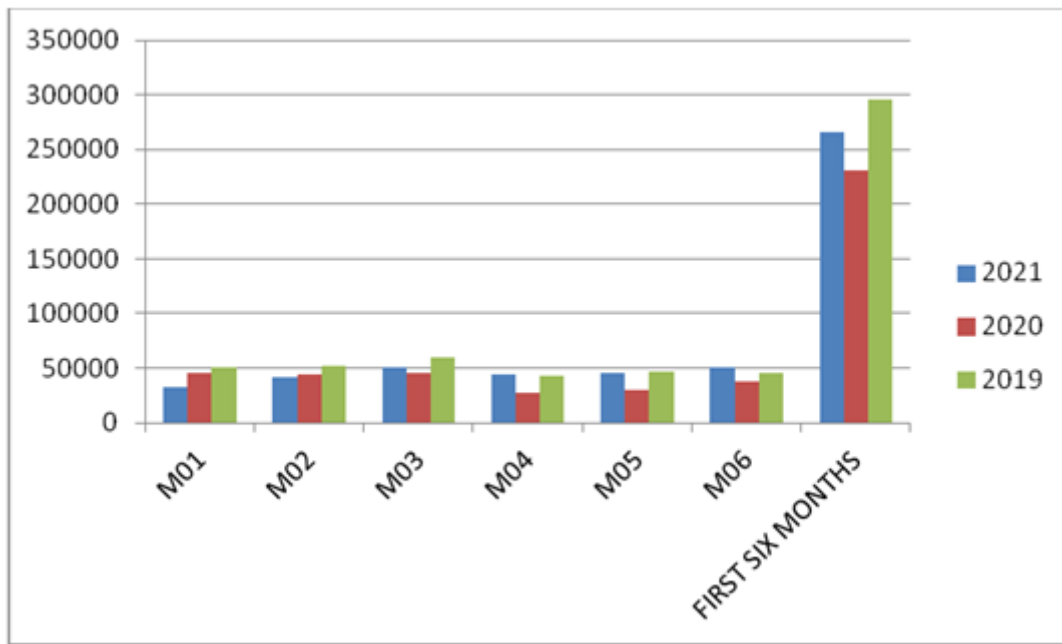
Since the UK left the EU with a deal, the worst scenario did not realise contributing to the ongoing trade relationship between the EU and the UK. However, as seen in Figure 9, it could not turn back to the pre-BREXIT performance.

Source: DOTS and UK National Statistics, 2021.

Figure 9. Bilateral Trade (US Dollars, Millions, Monthly) Between EU and the UK

When total trade performance of EU with the UK after BREXIT is evaluated comparatively with the pre-BREXIT period, it is seen in Figure 10 that that in the first six months of 2019 it is higher than the ones in the same periods of 2020 and 2021. However, although BREXIT is done by a deal between EU and the UK, it seems that pre-BREXIT figures could not be cached yet.

Source: Authors' Research, DOTS and the UK National Statistics, 2021.

Figure 10. Total Trade between Turkey and the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

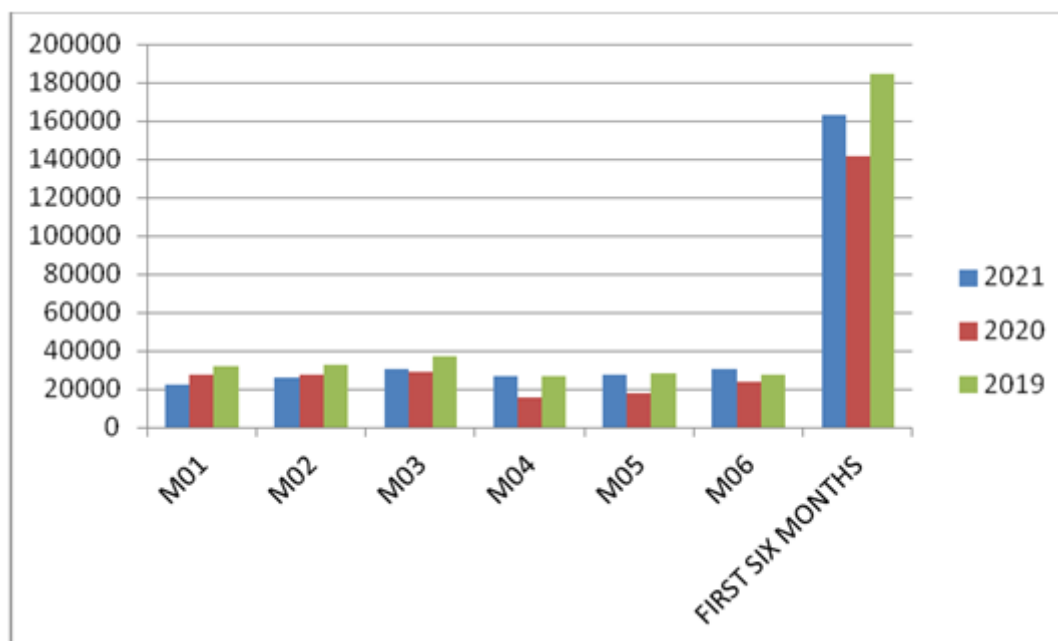
In this regard, when the %change of total trade performance after BREXIT period is checked, it is seen in Table 6 that when compared with the relevant performance of the first six months of 2019, pre-BREXIT era, the first six months' performance of 2020 and 2021 decreased by 22.2% and, 10.1, respectively.

Table 6. Total Trade between Turkey and the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

	M01	M02	M03	M04	M05	M06	FIRST SIX MONTHS	%Change
2021	32616.0	42198.9	50690.3	43790.2	45862.9	50339.3	265497.6	-10.1
2020	45084.5	44325.9	45477.7	27941.0	29433.6	38215.3	230478.0	-22.0
2019	50163.7	51427.9	59271.7	43058.2	46272.0	45201.8	295395.3	

Source: Authors' Calculations, DOTS and the UK National Statistics, 2021.

The following Figure 11 shows the EU exports to the UK for the first six months of 2019-2021 in order to see the picture after BREXIT. When such EU performance after BREXIT is evaluated comparatively with the pre-BREXIT period, it is seen that in the first six months of 2019 export performance is higher than the ones in the same periods of 2020 and 2021. Although BREXIT is done by a deal between EU and the UK, it seems that pre-BREXIT figures could not be cached yet.

Source: Authors' Research, DOTS Statistics, 2021.

Figure 11. EU Exports to the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

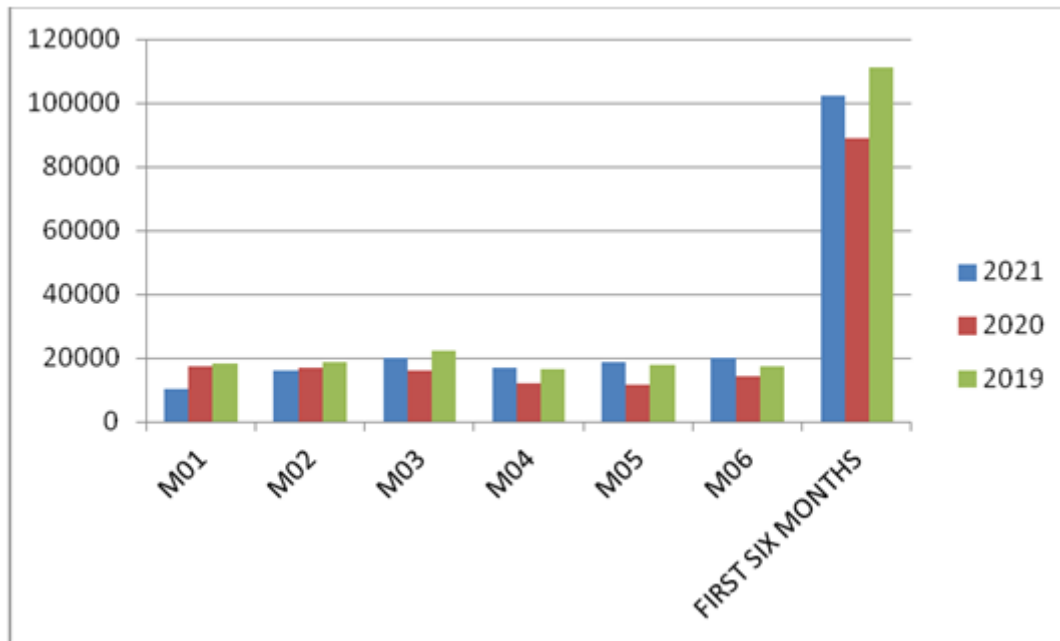
In this regard, when the %change of export performance after BREXIT period is checked, it is seen in Table 7 that when compared with the export performance of the first six months of 2019, pre-BREXIT era, the first six months' export performance of 2020 and 2021 decreased by 23.2% and, 11.3, respectively.

Table 7. EU Exports to the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

	M01	M02	M03	M04	M05	M06	FIRST SIX MONTHS	%Change
2021	22452.68	25977.47	30776.38	26894.92	27177.05	30136.8	163415.3	-11.3
2020	27554.12	27359.5	29259.39	15748.29	17708.41	23962.29	141592	-23.2
2019	31715.12	32839.51	37052.23	26464.51	28378.56	27787.68	184237.61	

Source: Authors' Calculations, DOTS Statistics, 2021.

Figure 12 shows the EU imports from the UK for the first six months of 2019-2021 in order to evaluate the issue after BREXIT in terms of imports. When such EU performance after BREXIT is evaluated comparatively with the pre-BREXIT period, it is seen that again in the first six months of 2019 import performance is higher than the ones in the same periods of 2020 and 2021. It seems that pre-BREXIT figures could not be cached yet in terms of imports, too, although there seems some development in comparison of the first six months of 2021 with 2020.

Source: Authors' Research, DOTS Statistics, 2021.

Figure 12. EU Imports from the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

In this regard, when the %change of import performance after BREXIT period is checked, it is seen in Table 8 that when compared with the import performance of the first six months of 2019, pre-BREXIT era, the first six months' import performance of 2020 and 2021 decreased by 20% and 8.2, respectively.

Table 8. EU Imports from the UK (US Dollars, Millions, Monthly)

	M01	M02	M03	M04	M05	M06	FIRST SIX MONTHS	
2021	10163.3	16221.5	19913.9	16895.3	18685.8	20202.5	102082.3	-8.2
2020	17530.3	16966.4	16218.3	12192.7	11725.2	14253.1	88886.0	-20.0
2019	18448.5	18588.4	22219.5	16593.7	17893.4	17414.1	111157.7	

Source: Authors' Calculations, DOTS Statistics, 2021.

Conclusion

It seems that BREXIT with the relevant Free Trade Agreement signed between Turkey and the UK has potential to accelerate the existing trade relationship between the parties. Although just six months' performance could be evaluated due to data availability, it still gave a sight for the future, especially in terms of the exports from

Turkey to the UK.

When the export performance of the first six months is considered, it is seen that it is significantly higher than the performance of the previous years, even under the pandemic world conditions. In other words, even under such challenging conditions the export performance is higher than the pre-pandemic performance, such as 2019 and also the average performance of the period of 2016-2020. On the other hand, when the import performance of the first six months is considered, although there is still increase in imports of Turkey from the UK, it is seen that it is not significantly higher than the performance of the previous years. When export and import rates of Turkey are compared with the performance of the EU countries, it seems that Free Trade between two parties made Turkey more advantageous over the EU countries since the increase rates of exports of Turkey to the UK is higher than the exports of EU. On the other hand, it can be said that the total trade between the EU and the UK still gained a momentum after the BREXIT developments.

Given the latest developments, it is likely that towards a further expansion of economic integration will be triggered. In this regard, Turkey has the potential to become “a bigger part the UK’s supply chain, especially in sectors such as machinery and parts as it is a cheaper and a very able supplier of manufactured goods” (Financial Times, 2018: 4). Last but not least, it can be said that early signs of the first six months after the BREXIT developments indicate that the BREXIT cleared the way going more close relationship between Turkey and the UK.

References

- DOTS Statistics (2021). *Direction of trade statistics*. International Monetary Fund, IMF Data: access to macroeconomic and financial data, USA.
- Geyikdagi, V.N. (2015). French direct investments in the Ottoman Empire before world war I. *Enterprise & Society*, 12(3), 525–561.
- Oksuz, H., Usta, V., and Inan, K. (2009). *Trabzon: Ticaret ve sanayi odası tarihi (1884-1950)*. Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası.
- Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Hil Yayın.
- Pamuk, Ş. (1995). *19. yüzyılda Osmanlı dış ticareti (1)*. Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Sander, O. (1995). *Siyasi tarih: İlk çağlardan 1918’e*. İmge Kitabevi.
- Timur, T. (1998). *Osmanlı çalışmaları: İlkel feodalizmden yarı sömürge ekonomisine*. İmge Kitabevi.

Online Resources

- Anadolu Agency (2017). Exclusive - trade ties with Turkey have great potential: UK secretary. <https://www.aa.com.tr/en/economy/exclusive-trade-ties-with-turkey-have-great-potential-uk-secretary-/1507849>.
- BBC (1976). 1967: De Gaulle says “non” to Britain- again. http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/27/newsid_4187000/4187714.stm
- CBRT (2021). CPI based real effective exchange rate. tcmb.gov.tr.
- Europa (2019a). The history of the European Union. https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en. Retrieved on 28/09/2021.
- Europa (2019b). Turkey. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/negotiations-status/turkey_en.
- Financial Times (2018). Britain’s relationship with Turkey in charts. <https://www.ft.com/content/91c8a1ba-54fb-11e8-b3ee-41e0209208ec>.
- Gunes, I. (2021). Brexit Türkiye’ye yaradı. dunya.com, (Access: 07.05.2021).
- ONS (2019). Trading under WTO rules. <https://www.gov.uk/guidance/trading-under-wto-rules>.
- SETA (2021). EU-Turkey relations: One step forward, two steps back. <https://www.setav.org/en/eu-turkey-relations-one-step-forward-two-steps-back/>.
- UK National Statistics (2021). Office for National Statistics: GDP. <https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp>.
- World Bank WITS (2019). World integrated trade solutions database: Turkey products by sector exports and imports to United Kingdom 2019. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2019/TradeFlow/EXPIMP/Partner/GBR/Product/sector/Show/Product%20Group;XPRT-TRD-VL;MPRT-TRD-VL;XPRT-PRDCT-SHR;MPRT-PRDCT-SHR;RCA;/Sort/XPRT-TRD-VL#>.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Form and Composition

Form ve Kompozisyon

Serap BULAT*

Article Information/ Makale Türü/ Информация о Статье: Research Article/ Araştırma Makalesi/ Научная Статья

Citation / Atf / Цитата

Bulat, S. (2021). Form and composition. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 36-46.

Bulat, S. (2021). Form ve kompozisyon. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 36-46.

 10.29228/kesit.54893

Submitted/ Geliş/ Отправлено: 07.11.2021

Accepted/ Kabul/ Принимать: 13.12.2021

Published/ Yayın/ Опубликованный: 25.12.2021

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. Эта статья была проверена Интихал.нет This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Res. Assist., Atatürk University, sbulat@atauni.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Form and Composition¹

Form ve Kompozisyon

Res. Assist. Serap BULAT

Abstract: As an art of volume, sculpturing tries to express the world around itself through the objectivism in the world. It tries to create 3D (three-dimensional) aesthetical images in the site. It gives various images from various perspectives. Site-image and form are compounded with artistic concerns. Artist of sculpture makes his opinions and senses felt by the forms. The word 'form' includes all images having any volume. In the perception of form, light-shadow is one of the main principles. A balanced distribution of light – shadow helps the integration of the work with the site. Composition is also of great importance in order to secure the integrity among forms. Composition is the harmony of textures, shapes and dimensions of the surface. There are various factors forming the composition. As being balancing elements of composition, these factors help creating a real art work if they used properly. Surface, rhythm, balance, ratio-rate, style, shape etc. concepts are among others supporting form and composition.

Keywords: Sculpture, style, form, composition, light-shadow.

Öz: Bir hacim sanatı olan heykel çevresinde gördüğü dünyayı, dünyadaki nesnellik ile anlatmaya çalışır. Mekân içinde üç boyutlu estetik biçimler yaratmayı amaçlar. Değişik açılardan bakıldığında farklı görünümler verir. Mekân-biçim ve form sanatsal kaygılar ile bir araya getirilir. Heykel sanatçısı, duygu ve düşüncelerini formlarla hissettirir. Form kelimesi, hacimli olan bütün biçimleri kapsar. Formun algılanmasında ışık-gölge ana esaslardan biridir. Biçimlerde ışık gölgenin dengeli dağılımı, yapılan çalışmanın bulunduğu mekânla kaynaşmasını kolaylaştırır. Formlar arasında bü-

¹ Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

tünlüğün sağlanması, kompozisyonda büyük önem taşır. Kompozisyon, yüzey dokularının, şekil ve boyutların uyumlu olmasıdır. Kompozisyon oluşumunda pek çok etken yer almaktadır. Kompozisyonda dengeyi sağlayan unsurlar olan bu etkenler doğru kullanıldığı takdirde gerçek sanat eserleri oluşmaktadır. Yüzey, ritim, denge, oran -orantı, biçim, şekil gibi kavramlar formu ve kompozisyonu destekleyen diğer unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: Heykel, biçim, form, kompozisyon, ışık-gölge.

Introduction

It is not enough to just look and read to perceive the environment and art. The process of perceiving goes beyond memorized concepts and learned skills to trying something with all its purity and trying it with experience. Perceiving is the process of raising awareness by realizing that our energy, seeing the surrounding objective world or a work of art without prejudice, enlarging ourselves and becoming involved with it, leads to one meaning, and new ideas replace old ideas.

Form² is the desired and must-have state of something. Hear by sight in every form; many viewers were tried to be told about how they sent many images and how they created new meanings, emotions and thoughts. Detecting a form comprehensively examines the factors that affect it and the relations between the elements in detecting the form one by one (Sözen-Tanyeli, 1996: 104).

The following forms have been identified in visual perception: elements that make up appearance, expression elements and elements of internal aesthetic values have been examined from a physiological and psychological point of view. In terms of visuals and content, they change the meaning of the form and play a major role in activating our sensitivity.

A composition is the process of assembling individual parts together to form a whole. It is the process of regularly bringing together pieces within a whole in artwork. There is a correspondence between structural forms and the patterns contained in artworks that exist in nature, with the increasing interest in form and pattern and the loaded meaning. The formal structure of the artwork contains rhythm and geometry, which is accepted. These structural forms and proportions, particularly the golden ratio, are also present in the structure of natural objects. This phenomenon gave rise to

² For publications on this issue, see: Chief Pharmacist. 240. Format; Form is also called the distinctive reality that enables an object to be perceived by the senses of sight or touch. Figure, Format Draft. The nature, external appearance, form of an object in terms of its contours; a concept, a thought. the alternate form of the event or action. Used for both dimensional properties.

the notion that the artist unwittingly imitates nature or contributes to art unwittingly. Today, thanks to the findings of Gestalt psychologists, however, the perception process itself has been shown to have a pattern-selective or even a constructive function³, whereby the formal pattern is present in the functioning and structure of our nervous system. It has been revealed that the structure of matter consists of molecular patterns (Eczacıbaşı, 1997: 104). Over time, all of these formal patterns are considered aesthetically pleasing to the meaningful expressive traits of the pieces, thanks to the special arrangement of the pieces. These developments brought art works, natural objects and phenomena, to an equal plane of research and examination. The scientific explanations of the elements of form and pattern that exist in nature and art are now enlightened by the unifying principles of human perception.

Form and shape are two terms of art that are widely used in plastic arts and are often confused with each other. Form used in art is sometimes called shape. In general, it is defined as the whole of an object, all of its perceived tangible elements, creating a unique order (Eczacıbaşı, 1997: 240) (Image 1).

The format expresses two dimensions, while there is only the width and length. The form is three dimensional and volumetric. The shape has the width, length and height. The sculpture is named after the art of volume, and the three-dimensional object that is intended to create an aesthetic life is defined as a work (Savaş, 1975: 7 - 8), (Image 2)

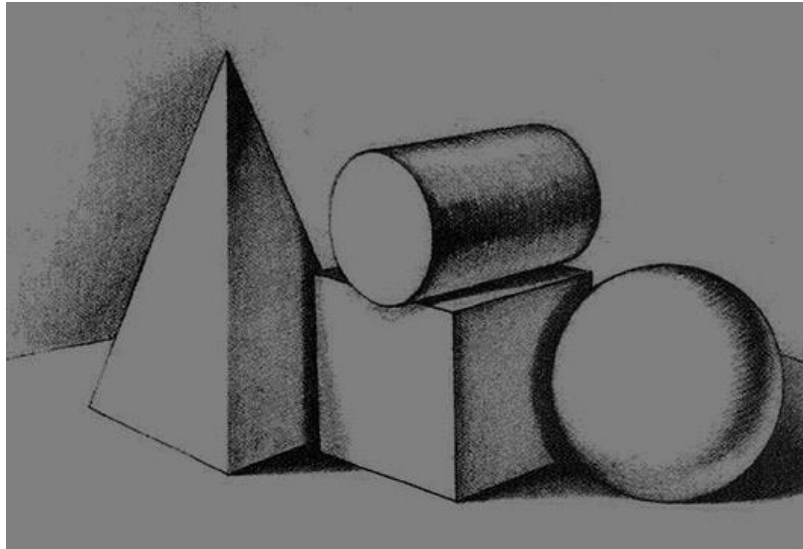

Image 1: Composition work based on triangle, cube, cylinder and sphere

³ For publications on this issue, see: Chief Pharmacist. 1410. Core element that determines the solution to any design issue. Continuous, repeating shapes are often thought of as a two- or three-dimensional object of spatial and geometric character. In other words, pattern is the name given to observable or measurable information related to the asset of interest

The sculpture attempts to describe the world it sees around it through the objectivity of the world. The visual world is embodied and communicated. In the simplest terms, art is the skill and skill to create “forms.” It is art that human talents can be used and evaluated not only to benefit, but with the desire to unravel the secrets of the universe, to soothe personal depression, to satisfy their excitement and to share their spiritual aspirations (Huntürk, 1996: 34) .

The sculpture depicts the creation of three dimensional aesthetic shaped compositions art. It gives the recipient different views from different angles. It is the combination of space-form-form interaction with artistic concerns. The sculptor makes his feelings and thoughts feel in a visual form with three-dimensional forms, and exhibits his works by formatting three-dimensional materials (Baraski, 1964: 6).

Form and form are constantly related to space. In formats, the light makes it easy for the shadow to blend in with the space of the work itself. They form groups of light-shadow force in compositions. By creating tension between these forces, the artist can focus attention on a point. As the shadow darkens, the concept of depth becomes important (Image 2).

Image 2: Lucio Fontana, “Mountain, “ Bronz, 1958

In this sense, form is a preliminary structural element that conveys a specific aggregation of matter, subject and content. It is a functional process that shapes goods according to their purpose. The form of a cup, a table and a chair can be shaped according to its purpose. We call it forming or forming the cutting, cutting, and shaving of the tree, metal and metal to make a cutlery for the production of a chair. A form is more a term denoting the existence of an object. It includes all shapes that are bulky. Object is the subject on which the form will be applied. The function indicates the object's pur-

pose. These functions define the form. There are two basic elements in sculpture: space and mass. The venue has three forms of influence on the statue; first, the mass of the statue occupies or moves within the space, second, encloses the space so as to form indentations or gaps within the sculpture, and third, various pieces interact with each other within the space. They make form easier to perceive. The principles and form formation of sculpture art change from style to style. The distinction between major sculpture styles is based on differences between the design principles that define these styles. These design principles outline the sculptors' approach to key issues such as orientation, ratio, scale, articulation and balance. Positioning (orientation) of the forms that make up the sculpture in terms of the environment, the viewer, and the relationship with each other takes place via axes and hypothetical planes. The axis is the assumed line where a group of volumes or volumes that are very close to symmetrical or symmetrical pass through the focal point. Hypothetical planes are four: one front, two on both sides, one horizontal. They are used to determine the direction of movement, location, place of the volumetric axis and surfaces. The scale of a sculpture is determined by consideration of the individual's social position such as the dimensions of other objects in the environment or ancient and medieval sculptures (Bulat, 199:144). The way the various elements of the sculpture are put together is called articulation.

Other elements of sculpture art are volume, surface, light, shadow and color. Unlike two-dimensional arrangements, three-dimensional composition arrangements will involve the problem of the mass and the shadow as an element of the applications. In two-dimensional studies, the problem is perceived as light-dark and it is substituted by light-shadow in three dimensions. Light and shadow is one of the primary elements in perception of three-dimensional form (Turani, 1974: 185).

In order to prevent uncertainty and to ensure uniformity between forms, composition is also crucial. Composition is "The process of creating artistic design in the artwork. The elements that make up the structure are brought together in a particular layout connection, and the resulting structure is itself." (Sözen- Tanyeli, 1996: 135). "It reflects the ideal composition; balance, rhythm, dominant and harmonic." (Bigalı ,1984: 27).⁷ The psychological laws that make a positive impression on the emotions are the principles on which the structure and elements of the work are based. A composition is a structured arrangement of items from a selected or given area. Putting plastic elements into practice in discipline is the science of composition (Bigalı, 1984: 34). A composition is a general division of space, not the placement of lights and shadows into objects. It is ideal for surface textures to match shape and dimensions. Artists can achieve a harmonious composition by paying attention to positive and negative spaces in an artwork by using the verticals and verticals together with contrasts (by selecting objects that are related to each other).

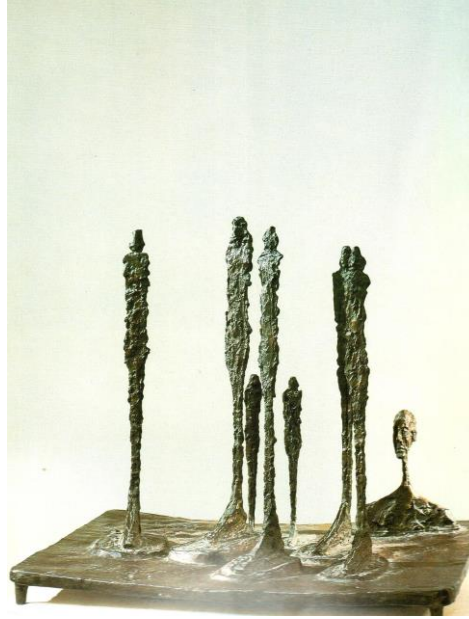

Image 3: Alberto Giacometti, Composition with a Head and Seven Figures, Bronz (1950)

As in painting, sculpture has rhythm, symmetry, lines of strength, weight balance and dynamics (Image 3)... There are many factors in composition. These factors must include minority-majority, spacing-fill, contrast, horizontal-vertical lines, diagonal movements, and the links between whole - part and frequent - sparse. Opposites that allow design elements to make each other more emphasized; it is an engaging principle that takes 3d design away from monotony. Contrasts in most cases create a conflict and at the same time bring the composition to life. This concept is an important principle in the use of composition as it creates interest and excitement. Moreover the equilibrium of the opposites is harmonizing the composition. These elements of composition are the elements of balance; if used correctly, real art forms (Kortan, 1982:16-).

Image 4: Otto Herbert Hajek, The city's emblem and iconography, ground structures and art garden, (1973-1977) Adelaide-Avustralya.

The balance is generated by repeating elements in the same state relative to an axis and is achieved by a reasonable change in the components of the composition (shape, color, texture, etc.). A balanced structure used in composition is visually well-designed. The concepts such as movement, rhythm, balance, ratio, form, shape, etc. are known to support form and composition (Bulat, 2007:75). (Image 4). Composition can also be defined as a multi-directional compensation and is formed in two stages. The first is the composition of the Forms that are interconnected with each other, and the second is a collective, arranged composition.

In order to achieve balance in the composition, forms must be connected with each other, and they must be related to the purpose of the composition rather than their individuality. In addition, in order for the composition to be balanced, the structure, structure, material and technical method must form in harmony and variation.

The direction and force groups of the various elements contained in the composition depend on their areas and the overall structure of the form. Force groups formed by these factors balance each other in composition and form a measurement. Throughout the forms; uniqueness, multiplicity, in composition create tension by a fiercely contradictory relationship between the values of one or more forms within the same unit or module (War, 1975: 7). Single or multiple forms are used throughout the whole area depending on the individual narrative style.

Image 5: David Smith, "Cubi XXVII", steel, (1965)

Image 6: Henry Moore, Piece Sheep Composition, Bronz, (1971-1972)

Even if the materials and subjects used in a work are the same, the narration is different for each artist. Each artist works with his own particular rhythm in his own creative tempo, creating his works in his brain, intuiting them with his emotions, interpreting them with the culture of his era and presenting them in his own forms with compositions in different shapes. These works witness the artist's era and shed light (Odabaşı, 1987: 130-131). The extremism of individualism in the arts emphasizes the artist's narrative regardless of the subject. The subject may be sacrificed for the artist's dominant whims. If the artist expresses the topic with his or her own extraordinary talent, first by working with plastic influences, he or she edited (composed) his or her work and all his or her demands are satisfactorily completed (Bulat, 2007: 73). (Image 6)

The art of sculpture is an art that directs the reconstruction of physical presence in the most complete way. Up until the XXth century, the sculpture has been regarded as an art that depicts certain objects or specific subjects, and is not moving, and consists of obtuse volume or masses. In the XX. century, the emergence of more abstract non-descriptive products, the development of the kinetic sculpture in which motion is used as a fundamental element, the growing importance of the spaces in and between the obtuse volumes has extended the art of sculpture. Contemporary sculptors apply all kinds of materials and methods suitable for their purposes. This makes it impossible to limit the art of sculpture today to certain materials or techniques. The sculpture has a

longer life span as the quality of the material used to make it increases. As a result, the quality of the material used in the sculpture's life will not prolong the memory. What is important is the meaning and position of the sculpture, and the form and composition it occupies. Today, the sculptures presented with creative designs in many countries host many memories and photographs that people experience in meeting areas. These facts carry the sculpture to a whole new level in our hearts.

References

- Alparslan, A. S. (1981). *Tasarım meslekî resim*. İstanbul
- Altıntaş, O. (2007). *Sanat eğitimi ve çağdaş Türk resminde nü*. Sur Yayınları.
- Atalayer, F. (1994). *Temel sanat öğeleri*. Anadolu Üniversitesi.
- Aygün, Ö. (2002). Giacometti'nin yontuları. *Sanat Dünyamız Dergisi*, 82, 123-132.
- Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi*. (1997). Cilt 2. İstanbul.
- Baraski, C. (1964). *Heykel hakkında genel bilgiler*. Bükreş.
- Bulat, M. (2007). Modern heykelin doğuşu. *Sanat Dergisi*, XI, 83-89.
- Bulat, M. (2007). Form ve kompozisyon. *Sanat Dergisi*, XII, 73-78.
- Bulat, M. Babyev, G. ve Bulat, S. (2004). *Heykel atölye*. İstanbul.
- Bulat, M. (1997). *Antik çağ Hellen-Roma sanatında yontu ve kopya teknikleri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Gombrich, E. (1986). *Sanatın öyküsü*. Remzi Kitabevi.
- Gökaydın, N. (2002). *Temel sanat eğitimi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Güvemli, Z. (1982). *Sanat tarihi*. Varlık Yayınları.
- Huntürk, U. (1996). *Heykel sanatı*. İmge Kitabevi.
- Kınay, C. (1977). *Sanat tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kortan, E. (1982). Heykel mi mimari mi?. *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, 1 (5), 16.
- Lynton, N. (1982). *Modern sanatın öyküsü* (Çev.: C. Çapan, S. Öziş). Remzi Kitabevi.
- (1991). *Modern sanatın öyküsü* (Çev.: C. Çapan, S. Öziş). Remzi Kitabevi.
- Read, H. (1960). *Sanatın anlamı* (Çev.: G. İnal, N. Asgari). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rosalınd, K. (2002). Mekana yayılan heykel. *Sanat Dünyamız Dergisi*, 82, 103-110.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1994). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Savaş, R. (1975). *Modelaj*. Yaygın Öğretim Kurumu Yayınları.

Şeref, B. (1984). *Resim sanatı*. Şafak Matbaası.

Turani, A. (1980). Sanat terimleri sözlüğü (4. Baskı). Toplum Yayınevi.

Turani, A. (1983). *Dünya sanat tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları

Turani, A. (1974). *Çağdaş sanat felsefesi*. Remzi Kitabevi.

Yılmaz, S. (2000). *Resimde geometri ilişkisi* [Yayınlanmamış Lisans Tezi]. Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

التفسيري والاتجاه الأشعري المذهب بين عطية ابن المفسر

Eş'ariyye Mezhebi ve Tefsîrî Yönelim Arasında
Müfessir İbn Atiyye

Ahmed ALDYAB*

Article Information/ Makale Türü/ Информация о Статье: Research Article/ Araştırma Makalesi/ Научная Статья

Citation / Atf / Цитата

Aldyab, A. (2021). التفسيري والاتجاه الأشعري المذهب بين عطية ابن المفسر. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 47-59.

Aldyab, A. (2021). Eş'ariyye mezhebi ve tefsîrî yönelim arasında müfessir İbn Atiyye. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 47-59.

doi 10.29228/kesit.52573

Submitted/ Geliş/ Отправлено: 07.09.2021

Accepted/ Kabul/ Принимать: 03.12.2021

Published/ Yayın/ Опубликованный: 25.12.2021

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. Эта статья была проверена Интихал.нет This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Assist. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, ahmad.adyab@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

1 التفسيري والاتجاه الأشعري المذهب بين عطية ابن المفسر

Eş'ariyye Mezhebi ve Tefsîrî Yönelim Arasında Müfessir İbn Atiyye

Assist. Prof. Dr. Ahmed ALDYAB

المخلص: ظلت عقيدة ابن عطية بين أخذ ورد، فبعضهم اتهمه بأنه اعتزالي وبعضهم اتهمه بأنه يتبع المنهج العقلي المحض، لكن عند التمحيص والتدقيق في تفسيره نجد أن الاتجاه الأشعري قد طغى على تفسيره دون محاولة إثبات هذا المنهج. وكما هو ملاحظ فإن آيات العقيدة والآيات المتشابهة قد حُملت بأفكار الأشعرية، فقد حاول ابن عطية تفسير هذه الآيات تفسيراً مستنداً إلى علمه وأقوال الصحابة وأحاديث الرسول الكريم وبما امتلكه من طاقات كلامية وفلسفية، فقد استفاد من المنهج الاجتهادي والعقلي في تفسير بعض الآيات واتبع الطريقة الاستدلالية في ذلك. وقد كان هدف ابن عطية في تفسيره هو تفسير الآيات وفق علمه باللغة العربية وعلمه بالقراءات وعلوم القرآن بشكل عام. وما كان هدف ابن عطية إثبات عقيدة الأشعري في تفسيره، وإنما كان يتبع المنهج الأشعري في تفسيره. ومن هنا كان لتفسير ابن عطية قيمة بين التفاسير، فكثير من المفسرين أخذوا من فكره واتبعوا منهجه في التفسير، كأبي حيان القرطبي وغيرهم. ويأتي هذا البحث ليؤكد على الاتجاه التفسيري عند ابن عطية وليس الاتجاه العقدي كما زعم بعض النقاد. سينقسم البحث إلى ثلاثة أقسام، القسم الأول: تعريف بابن عطية، القسم الثاني: مناقشات حول اتهام ابن عطية ببعض المذاهب مع الأدلة، القسم الثالث: دراسة تطبيقية على بعض الآيات التي يتبين من خلالها الاتجاه التفسيري عند ابن عطية.

الكلمات المفتاحية: التفسير، اللغة العربية، القراءات، أهل السنة، الاتجاه التفسيري، ابن عطية

Abstract: The creed of Ibn Atiyya has been the subject of debate. For some have accused Ibn Atiyya of being Mu'tazila and others of adopting rationalism. However, when we examine and analyze his tafsir comprehensively, it is seen that the Ash'ari tendency comes to the fore in his tafsir, without the need to prove it. In addition, it is noticed that the creed and mutashabih verses include Ash'ariyya ideas. Ibn Atiyya has tried to base the interpretation of these verses on his knowledge, the words of the Companions, the hadiths of the Prophet and his theological and philosophical power. In addition, he benefited from ijthadi (interpretive) and rational (rational) methods in the interpretation of some verses and followed istidlali (evidence-based) methods in this regard. In his tafsir, Ibn Atiyya aimed to interpret the verses in the light of the Arabic language and recitation, and the Qur'anic sciences in general. In addition, Ibn Atiyya hasn't aimed to prove the Ash'ari creed in his commentary, but has followed the Ash'ari method.

¹ Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Therefore, Ibn Atiyya's tafsir was considered valuable among other tafsir, because many commentators such as Ebu Hayyan and Qurtubi followed Ibn Atiyye's method in their commentaries by making use of his ideas. This study was carried out not to dwell on the creed orientation as some critics claim, but to emphasize the exegetical orientation in terms of Ibn Atiyya. It is handled in three parts. In the first part, it is given place to get to know Ibn Atiyye, in the second part, the discussions about the accusation of Ibn Atiyye with some sects, and in the third part, an applied study on some verses explained by Ibn Atiyya in terms of interpretational orientation.

Keywords: Tafsir, Arabic language, recitations, Ahl al-Sunnah, tafsîr tendency, İbn Atiyya

Öz: İbn Atiyye'nin itikadı, tartışma konusu olmuştur. Çünkü bazıları İbn Atiyye'yi mu'tezile olmakla bazıları da rasyonalizmi benimsemekle suçlamışlardır. Ancak tefsirini kapsamlı bir şekilde inceleyip irdelediğimizde tefsirinde, kanıtlama gereği duymaksızın Eş'ari eğiliminin öne çıktığı görülmür. Ayrıca itikadi ve müteşabih ayetlerin, Eş'ariyye fikirlerini taşıdığı fark edilmektedir. İbn Atiyye, bu ayetlerin tefsirini, ilmine, sahabe sözlerine, peygamberin hadislerine ve sahip olduğu kelimâ ve felsefî güce dayandırmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra bazı ayetlerin tefsirinde icthadî (yorumlayıcı) ve aklî (akılcı) yöntemlerden faydalanmış ve bu konuda istidlalî (delile dayanan) yolları izlemiştir. İbn Atiyye, tefsirinde ayetlerin tefsirini Arap dili ve kıraat bilgisine ve genel itibariyle Kur'an ilimlerine göretefsir etmeyihedeflemiştir. Ayrıca İbn Atiyye, tefsirinde Eş'ari itikadını kanıtlamayı hedeflememiş ancak Eş'ari yöntemini takip etmiştir. Bundan dolayı diğer tefsirler arasında İbn Atiyye'nin tefsiri değerli görülmüştür. Zira Ebu Hayyan ve Kurtubi gibi birçok müfessir, İbn Atiyye'nin fikirlerinden faydalanarak tefsirlerinde onun yöntemini izlemişlerdir. Bu çalışma, bazı eleştirmenlerin iddia ettiği gibi itikadî yönelim üzerinde durmak için değil İbn Atiyye nezdindeki tefsîrî yönelimi önemle belirtmek için yapılmıştır. Üç bölüm halinde ele alınan bu çalışmanın ilk bölümünde İbn Atiyye'yi tanımaya, ikinci bölümünde delilleriyle birlikte İbn Atiyye'nin birtakım mezheplerle itham edilmesine yönelik tartışmalara, üçüncü bölümünde ise İbn Atiyye tarafından tefsîrî yönelim açısından açıklanan birtakım ayetler üzerine uygulamalı bir çalışmaya yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Arap dili, kıraatler, Ehl-i Sünnet, tefsîrî yönelim, İbn Atiyye.

المقدمة:

ما من شك أن علم التفسير علم مستقل بذاته، وقد أخذ استقلاله وحظه بين العلوم، لكن الخلط ما زال ينتشر بين بعض الناس، وهذا الخلط

أدى إلى امتزاج وتداخل بعض العلوم القرآنية مع بعضها، فكثير من الناس يخلط بين موضوعات علم التفسير وعلم الفقه أو بين علم التفسير وعلم الكلام أو غيرها من العلوم. ونحن لا نلوم هؤلاء الناس لأنهم ينظرون إلى القرآن نظرة عامة وشاملة. فهؤلاء الناس لا يهتمون إن كانت هذه المسألة تنتمي إلى علم التفسير أو علم الفقه أو علم الكلام، فهم يحاولون فهم هذه المسائل بغض النظر عن انتمائها الموضوعي. وتختلف هذه النظرة في الحقل الأكاديمي، فالعلوم منفصلة عن بعضها، كل علم له اختصاصاته وله قواعده وأدواته ووسائله وله مختصوه، فعالم التفسير لا يقبل أن يتخطى حدوده إلى علم آخر إلا أن يستعين بمفاهيم وأفكار العلم الآخر ليستدل على فكره التفسيري والعكس أيضاً صحيح، فعلم الفقه مثلاً لا يتدخل بعلم التفسير وعلم الكلام كذلك.

ومن هنا فقد وقع بعض الناس في الخطأ عندما نسبوا بعض علماء التفسير إلى بعض الاعتقادات الكلامية، فقالوا هذا مذهبه معتزلي وذلك أشعري والآخر من أهل السنة والجماعة وهكذا، وهم بذلك حاولوا زج هؤلاء العلماء في حبال المذاهب الكلامية ومسائلها الشائكة. وقد جاء هذا البحث ليرد على الذين اتهموا المفسر الكبير ابن عطية بتهم تنسب إلى صلته ببعض المذاهب الكلامية، ولكن بعد التمهيد والبحث وجدت أن هذه التهم بعيدة كل البعد عن ابن عطية، فكان لا بد لي أن أخوض في البحث في تفسير ابن عطية لاستجلي هذه التهم. وبالفعل كان الذي رأيته بعد البحث والتمحيص أن ابن عطية يتجه اتجاه تفسيرياً وليس كلامياً، بمعنى أن ابن عطية لم ينجس وما انساق وراء الأفكار الكلامية الشائكة ولكنه كان يستخدم هذه الأفكار ليصل إلى مبنغاه التفسيري للأية. والذي يدل على ذلك ثقافته الموسوعية، فهو كان ينطرق إلى البلاغة العربية في تفسيره وكان يستعين بالقراءات القرآنية وبالأحاديث النبوية وأقوال الصحابة والتابعين. وهذا ما جعل تفسير ابن عطية يمتلك قيمة علمية بين التفسير.

تعريف بابن عطية:

ينتسب ابن عطية إلى قبيلة أصيلة من المجد العربيين فهو ينحدر من سلالة بني عطية، وقد كان جدياً قاتل في صفوف الجنود العرب في فتحهم للأندلس، وكان أحد الرجال الذين رفعوا لواء المجد في حرب المسلمين في الأندلس². ويجمع المؤرخون على أن ابن عطية ينتسب إلى قبيلة مضر³. وقد ذكر ذلك ابن الأبار (ت 658هـ)⁴. وبعض المحققين نسب ابن عطية إلى ربيعة لا مضر، فصاحب نفع الطيب يذكر نسب ابن عطية في كتابه⁵.

وقد تعدد علماء هذه الأسرة وتعددت اتجاهاتهم العلمية، فقد اشتهر من هذه الأسرة قاسم بن تمام بن عطية المحاربي، فقد كان عالماً فاضلاً وفتياً جليلاً⁶. والرجل الثاني هو غالب بن عبد الرؤوف بن تمام بن عطية المحاربي وقد كان فقيهاً من فقهاء عصره⁷. ومن هذه الأسرة أيضاً الحافظ أبو بكر غالب بن عبد الرحمن بن عطية المحاربي المتوفى 518 وهو والد المفسر ابن عطية، وقد كان حافظاً عارفاً بالحديث وعلمه وعارفاً بأسماء الرجال⁸. لقد أثر ذلك في نشأة ابن عطية وقدم له مفاتيح العمل في التفسير، وليس هذا فقط وإنما أخذ العلم ابن عطية من مشايخه بطرق عدة وهي السماع والمناولة والإجازة، فقد قرأ بعض كتب الحديث كالموطأ ومصنف أبي داود⁹.

لقد تتلمذ ابن عطية على عدد من العلماء الكبار وكانوا ميادين في العلم ومذاهبه، فبعضهم كانوا علماء في الحديث وعلومه، وبعضهم كانوا أساتذة في اللغة العربية وفنونها، والبعض الآخر كانوا علماء في الفقه، والأهم من ذلك، العلماء الذين كانوا مجيدين في علوم التفسير والقراءات، فمن هؤلاء العلماء أبو بكر غالب الذي كان عالماً بالحديث والحافظ أبو علي الحسين الغساني (ت 498 هـ)، والذي كان أيضاً عالماً بالحديث وباللغة العربية والشعر¹⁰، ومنهم أيضاً أبو علي الحسين بن محمد الصديقي (ت 514 هـ)، وأيضاً كان عالماً بالحديث، ومنهم أيضاً أبو الحسن المعروف بابن الباذن (ت 528 هـ) الذي كان شيخاً من

² الديباج المذهب، ص 130

³ فهرس ابن عطية، ص 2

⁴ التكملة لكتاب الصلة ص 337

⁵ نفع الطيب، ص 292

⁶ الإحاطة في أخبار غرناطة، ص 133

⁷ الصلة، ص 413

⁸ الصلة، ص 433

⁹ فهرس ابن عطية، ص 14

¹⁰ الصلة، ص 142

شيوخ العربية ويصفه ابن عطية أنه كان حافظاً لكتاب سيبويه¹¹. وهذا العالم معروف عند علماء النحو فله شروحات كثيرة في النحو، كشرحه للمقتضب والإيضاح والجمل والكافي وغيرها.¹² ومن العلماء أيضاً الفقيه أبو بحر الأسدي (ت 520 هـ) والفقيه أبو عبد الله التعلبي (ت 508 هـ).¹³

ولم يقتصر أخذ العلم لابن عطية من داخل الأندلس، بل واستقى العلم من خارج الأندلس، كأمثال الفقيه أبو محمد القيرواني والقاضي أبو سعيد خلوف (ت 515 هـ) والفقيه أبو عبد الله الصقلي (ت 517 هـ)، والشيخ أبو عبد الله الحضرمي الإسكندري (ت 512 هـ). لقد كانت البيئة التي تربى بها ابن عطية حافلة بحقول المعرفة والعلم، والذي شجع ابن عطية على الدخول في ميادين العلم رؤيته للناس يطلبون العلم من والده الذي كان من العلماء الأجلاء كما ذكرنا، يضاف إلى ذلك شغف ابن عطية بالعلم منذ صغره، يقول الفتح ابن خاقان (ت 528 هـ) عنه: " سابق الأمجاد فاستولى على الأمد بغلابه، ولم ينض ثوب شبابه، أدمن التعب في السؤدد جاهداً، حتى تناول الكواكب قاعداً، وما اتكل على أوائله، ولا سكن إلى راحت بكره وأصائله"¹⁴.

وقد أتهم ابن عطية بالاعتزال وأنه قد دسّ بعض أفكار المعتزلة في تفسيره، فمن الذين اتهموه بالاعتزال شيخ الإسلام ابن تيمية، فيقول مقارناً بين تفسير ابن عطية وتفسير الزمخشري: "وتفسير ابن عطية خير من تفسير الزمخشري وأصح نقلاً وبحثاً وأبعد عن البدع - وإن اشتمل على بعضها - بل هو خير منه بكثير، بل لعله أرجح هذه التفسيرات"¹⁵. والتهمة الأخرى جاءت من شيخ الإسلام أحمد بن حجر الهيتمي حيث إنه أجاب عن سؤال: هل في تفسير ابن عطية اعتزال، فأجاب بقوله: نعم فيه.¹⁶ وفي الحقيقة هذه من التهم التي رُمي بها ابن عطية، فنحن كما نعرف أن ابن عطية مالكي المذهب وكما نعرف أيضاً أن أصحاب المذهب المالكي بعيدون نسبياً عن البدع ونجدهم كثيراً ما يأخذون من أفكار الأشعرية.¹⁷

والذي ينفي عنه تهمة الاعتزال أيضاً أنه قرأ كتب الأشعرية وتمثل الثقافة الأشعرية بكل مكوناتها وبذلك كان ينقل عن الأشعري كثيراً في تفسيره، فقد ذكر ابن عطية في فهرسته أنه قرأ لمحمد بن مجاهد الطائي (ت 544 هـ)، و لأبي بكر الباقلائي (ت 403 هـ)، الذي يعد من أكابر الأشاعرة وقرأ للجويني (ت 478 هـ)،¹⁸ كما أننا نجد من المفسرين الكبار وهو أبو حيان التوحيدي (ت 745 هـ)، يقول عن تفسير ابن عطية عندما قارنه بتفسير الزمخشري: " وكتاب ابن عطية أنقل وأجمع وأخلص وكتاب الزمخشري أخص وأغوص"¹⁹.

2- أمثلة تطبيقية تبين الاتجاه الأشعري في تفسير ابن عطية (آراء ابن عطية في الميزان)

كما ذكرنا أن ابن عطية كان يحاول دائماً أن يستشهد بأقوال أهل السنة والجماعة وخاصة الأشعرية كأمثال الباقلائي وإمام الحرمين وقد اتبع بذلك منهجاً في تفسيره لبعض الآيات يتفق وينطبق مع أهل السنة والجماعة والمذهب الأشعري، فمثلاً ينفي ابن عطية حلول الله بالمكان وينزهه عن التحيز في الجهات والأمكنة، فعند تفسير قوله تعالى (وهو الله في السموات وفي الأرض يعلم سركم وجهركم ويعلم ما تكسبون) (الأنعام:3).

يقول في ذلك " وقاعدة الكلام في هذه الآية أن حلول الله في الأماكن مستحيل وكذلك مماسته للأجرام أو محاذاته أو تحيزه في جهة، لامتناع جواز التعدد عليه تبارك وتعالى، فإذا تقرر هذا فبين أن قوله تعالى (وهو الله في السموات وفي الأرض

¹¹ المعجم في أصحاب أبي علي الصديقي، ص 13

¹² شجرة النور الزكية، ص 131

¹³ مشيخة عياض، ص 17

¹⁴ فلاند العقبان، ص 218

¹⁵ فتاوى ابن تيمية ج 2/ ص 194

¹⁶ الفتاوى الحديثية، ص 172

¹⁷ الديباج المذهب، ص 159

¹⁸ فهرس ابن عطية، ص 12-13

¹⁹ البحر المحيط ج 1، ص 10

(الأنعام: 3 ليس على حد قولنا زيد في الدار، بل هو على وجه من التأويل آخر، قالت فرقة: ذلك على تقدير صفة محذوفة من اللفظ، ثابتة في المعنى، كأنه قال: وهو الله المعبود في السموات والأرض، وعبر بعضهم بأنه قدر: وهو الله المدبر للأمر في السموات والأرض، وقال الزجاج: (في) متعلقة بما تضمنه اسم الله تعالى من المعاني، كما يقال: أمير المؤمنين الخليفة في المشرق والمغرب. قال الفقيه أبو محمد: وهذا عندي أفضل الأقوال، وأكثرها إحرازاً لفصاحة اللفظ وجزالة المعنى.²⁰

من الأمثلة التي خاض فيها المفسرون وعلماء الكلام مسألة الاستواء ففي تفسير ابن عطية لآية الاستواء في قوله تعالى (هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعاً ثم استوى إلى السماء فسواهن سبع سموات وهو بكل شيء عليم) البقرة: 29.

نجد أن ابن عطية يسير مع ما قرره علماء السنة، فهو يرى أن الاستواء لا يرتبط بمكان ولا زمان، لأن هاتين الصفتين تستحيلان في حق الله تعالى. يقول ابن عطية: " ثم هنا لترتيب الأخبار لا لترتيب الأمر في نفسه، واستوى: قال قوم: معناه علا دون تكيف ولا تحديد، وهذا اختيار الطبري، والتقدير علا أمره وقدرته وسلطانه، وقال ابن كيسان: معناه قصد إلى السماء، قال الفقيه أبو محمد: أي بخلقه واختراعه، وقيل: كمل صنعه فيها، كما تقول استوى، وهذا قلق، وحكى الطبري عن قوم أن المعنى أقبل، وضعفه، وحكى عن قوم: أن المستوى هو الدخان، وهذا أيضاً يابأه رصف الكلام، وقيل المعنى استولى، كما قال الشاعر:

قد استوى بشر على العراق من غير سيف و دم مهران

وهذا إنما يجيء في قوله تعالى: (على العرش استوى) طه: 5²¹ والقاعدة في هذه الآية ونحوها منع النقلة وحلول الحوادث، ويبقى استواء القدرة والسلطان.²²

من المسائل التي خاض بها علماء الكلام وأصحاب المذاهب هي مسألة الفوقية، يعني أن الله محدد بجهة الفوقية، فمنهم من قال أن الله يأخذ جهة الفوقية على اعتبار أن جهة الفوق تفيد القوة والقدرة وأنه يسيطر على كل من تحته، ومنهم من قال إن جهة الفوقية تعني القدرة مجردة من المكان، وهذا الذي أخذ به ابن عطية، فقال في تفسير قوله تعالى (يخافون ربهم من فوقهم ويفعلون ما يؤمرون) النحل: 50، فقد أكد ابن عطية بشرحه لهذه الآية ما ذهب إليه الأشعرية قائلين: " وقوله (من فوقهم) يحتمل معنيين: أحدهما الفوقية التي يوصف بها الله تعالى فهي فوقية القدرة والسلطان والقهر، والآخر أن يتعلق قوله تعالى (من فوقهم) بقوله: (يخافون) أي يخافون عذاب ربهم من فوقهم وذلك أن عذاب الله للأمم إنما يتأتى من جهة فوق "²³. فنحن نجد أن ابن عطية قد أعطى احتمالين لتفسير الفوقية، وكلاهما بعيد عن تحديد ذات الله بجهة مكانية.

مسألة أخرى وهي مسألة العين وقد اتخذ ابن عطية منهج التأويل سبباً لتفسيره لهذه الآية فيقول: " وقوله تعالى بأعيننا يمكن – فيما يتأول – أن يريد به: أن يرى منا وتحت إدراك، فيكون عبارة عن الإدراك والرعاية والحفظ، ويكون جمع الأعين للعظمة لا للتكثير، كما قال تعالى: (فنعم القادرون)²⁴ المرسلات: 23، فرجع معنى الأعين إلى معنى عيني في قوله تعالى (ولتصنع على عيني) طه: 39²⁵، وذلك كله عبارة عن الإدراك وإحاطته بالمدركات وهو – سبحانه وتعالى – منزه عن الحواس

²⁰ تفسير ابن عطية سورة الأنعام، الآية 3

²¹ تفسير ابن عطية الأنعام ج3، ص314

²² تفسير ابن عطية البقرة: 29

²³ تفسير ابن عطية، سورة النحل: 50

²⁴ المرسلات 23

²⁵ طه 39

والتشبيه والتكليف- لا رب غيره " ويحتمل قوله (بأعيننا) أي بملانكتنا الذين جعلناهم عيوناً على مواضع حفظك ومعونتك، فيكون الجمع على هذا للتكثير.²⁶ وبذلك نجد إقراراً من ابن عطية بقوله : سبحانه وتعالى منزه عن الحواس والتشبيه والتكليف، وهذا بما يتماشى مع عقيدة أهل السنة وعقيدة أصحاب المذهب الأشعري.

وابن عطية نجده يقف في صف أهل السنة تقريباً في كل المسائل التي اشتد الخلاف حولها ومن أهمها مسألة التوحيد التي تتعلق بصفات الله تعالى وهل هي ثابتة أم محدثة ، وقد أثبت هذه الصفات بعكس المعتزلة الذين رَووا نفيها، ففي قوله تعالى (ولو يرى الذين ظلموا إذ يرون العذاب أن القوة لله جميعاً) البقرة:165، يثبت ابن عطية وجود القوة لله ولكنه يؤولها بقدرته الله تعالى وهو بذلك يكون قد وضع نفسه خلاف المعتزلة راداً عليهم (وثبت بنص هذه الآية القوة لله بخلاف قول المعتزلة في نفيهم معاني الصفات القديمة)²⁷

من الآيات التي وافق فيها ابن عطية المذهب الأشعري وأهل السنة وعارض المعتزلة هي مسألة مرتكب الكبيرة إذا مات قبل توبته، فقد قرر المعتزلة أنه يخلد في النار لكن عذابه أخف من عذاب الكافر، أما بالنسبة لابن عطية فقد خالفهم ورأى أنه لا يخلد في النار وإنما هذا مرده إلى الله تعالى إن شاء عذبه وإن شاء غفر له وهذا ما نراه في تفسيره لأية التوبة في قوله تعالى (وليس التوبة للذين يعملون السيئات حتى إذا حضر أحدهم الموت قال إني تبت الآن ولا الذين يموتون وهم كفار أولئك أعتدنا لهم عذاباً أليماً)النساء:18 . يقول ابن عطية " فالعقيدة عندي في هذه الآيات: أنه من تاب من قرب فله حكم التائب، فيغلب عليه أن ينعم ولا يعذب، وهذا مذهب أبي المعالي وغيره، وقال غيرهم: بل هو مغفور له قطعاً لإخبار الله تعالى بذلك، وأبو المعالي يجعل تلك الأخبار ظواهر مشروطة بالمشيئة، ومن لم يتب حتى حضره الموت فليس في حكم التائبين، فإن كان كافراً فهو خالد، وإن كان مؤمناً فهو عاص في المشيئة، ولكن يغلب الخوف عليه، ويقوى الظن في تعذيبه، ويقطع من جهة السمع أن من هذه الصنف من يغفر الله له تفضلاً ولا يعذبه"²⁸ ويؤكد هذا كلامه تفسيره لقوله تعالى (بلى من كسب سيئة وأحاطت به خطيئته فأولئك أصحاب النار هم فيها خالدون)البقرة:81، فيقول في تفسير الخلود " والخلود في هذه الآية على الإطلاق ، و التأييد في المشركين، ومستعار بمعنى الطول والدوام في العصاة وإن علم انقطاعه ، كما يقال : ملك خالد، ويدعى للملك بالخلد"²⁹

من المسائل التي تدل على أشعرية ابن عطية مسألة كلام الله، فقد ذهب الأشاعرة إلى أن كلام الله لا يوصف بالحدوث لأنه صفة من صفات ذاته، وصفات ذاته قديمة غير مخلوقة ولا محدثة وهذه عقيدة أهل السنة والجماعة³⁰ ، فمثلاً في قوله تعالى (ألا له الخلق والأمر تبارك الله رب العالمين)الأعراف:54 ذكر ابن عطية أن المفسرين أخذوا الخلق بمعنى المخلوقات، أي هي له كلها وملكه واختراعه وأخذوا الأمر مصدرراً من أمر يأمر، وعلى هذا قال النقاش وغيره إن الآية ترد على القائلين بخلق القرآن لأنه فرق فيها بين المخلوقات وبين الكلام إذ الأمر كلامه عز وجل³¹ . أما قوله تعالى (وكان أمر الله مفعولاً)النساء:47، فقد ذهب المعتزلة واستدلوا على أن الأمر مخلوق³² .

وقد رد ابن عطية على ذلك القول وأيد قول الأشاعرة وأهل السنة قائلاً " وأمر الله في هذا الموضوع واحد الأمور دال على

²⁶ تفسير ابن عطية، هود 37

²⁷ تفسير ابن عطية ، البقرة :165

²⁸ تفسير ابن عطية، النساء 18

²⁹ تفسير ابن عطية البقرة 81

³⁰ انظر: الإنصاف، الباقلائي، ص27

³¹ الأعراف، ص76

³² القاضي عبد الجبار، المعني، ج7، ص88

جنسها، لا واحد الأوامر³³ وهذا ما ذهب إليه السمين الحلبي (ت 756هـ)³⁴ والرازي (ت 606 هـ)³⁵. ويذكر ابن عطية معضداً قوله وشارحاً لهذه الآية في مكان آخر من سورة الأحزاب الآية 37 (وكان أمر الله مفعولاً)، حيث يقول: وكان أمر الله مفعولاً فيه حذف مضاف تقديره وكان حكم أمر الله أو مضمن أمر الله وإلا فالأمر قديم لا يوصف بأنه مفعول ويحتمل على بعد أن يكون الأمر واحد الأمور أي التي شأنها أن تفعل.³⁶

من الموضوعات التي يمكن أن نرى الآراء التفسيرية لابن عطية ونحدد مذهبه التفسيري والكلامي في ذلك موضوع اليد، وهل يمكن إضافة اليد لله تعالى، فقد وردت مسألة اليد في القرآن في عدة آيات منها قوله تعالى (وقالت اليهود يد الله مغلولة غلت أيديهم ولعنوا بما قالوا بل يدها مبسوطتان) المائدة: 64.

ينفي ابن عطية التشبيه عن الله تعالى وأنه ليس بجسم ولا له جارحة ولا يُشَبَّه ولا يُكَيَّف ولا يتخَيَّر في جهة كالجواهر ولا تُحَلُّه الحوادث. وهذا القول إنما هو من ضمن أقوال الأشاعرة.³⁷

ومنها أيضاً قوله تعالى (إن الذين يبايعونك إنما يبايعون الله يد الله فوق أيديهم) الفتح: 10.

وابن عطية يمضي مع جمهور المتأولين حين يقرر أن اليد هنا بمعنى النعمة، أي نعمة الله تعالى في نفس هذه المبايعة لما يُسْتَقْبَل من محاسنها، فوق أيديهم التي مدوها لبيعتك. وفي نفس السياق نرى ابن عطية يوافق آراء الأشاعرة،³⁸ وينساق معهم في نفس المفهوم وهذا يتسق أيضاً مع المعنى الذي قرره أهل السنة والجماعة فيقول: "وقال آخرون: يد الله هنا بمعنى قوة الله تعالى فوق قواهم، أي في نصرك ونصرهم"³⁹

ومنها أيضاً قوله تعالى (ألم يروا أنا خلقنا لهم مما عملت أيدينا أنعاماً) يس: 71.

حيث يقول ابن عطية في تفسيره مسانداً فكره حول موضوع استحالة التشبيه في حق الله تعالى ومعضداً آراء الأشاعرة في مفهوم معنى اليد في القرآن: "وقوله تعالى (أيدينا) عبارة عن القدرة عبر عنها ب"يد" و"يديين" و"أيد"، وذلك من حيث كان البشر إنما يفهمون القدرة والبطش باليد، فعبر لهم بالجهة التي اقتربت من أفهامهم، والله تبارك وتعالى منزّه عن الجارحة والتشبيه كله"⁴⁰

ولو انتقلنا إلى جزئية أخرى جاءت في القرآن ودار حولها النقاش بين المتكلمين والمفسرين وهي موضوع العين والتي أماطت اللثام عن فكر ابن عطية التفسيري. فمثلاً جاء قوله تعالى (فأوحينا إليه أن اصنع الفلك بأعيننا ووحينا) المؤمنون 27. يقول ابن عطية في تفسير "بأعيننا" يمكن - فيم يُنْأَوَّل - أن يريد به برأى منا وتحت إدراكنا، فتكون عبارة عن الإدراك والرعاية والحفظ، ويكون جمع الأعين للعظمة لا للتكثير.⁴¹

وقوله تعالى (وحملناه على ذات ألواح ودسر. تجري بأعيننا جزاء لمن كان كفر) القمر 13-14

³³ تفسير ابن عطية، النساء، ص 142

³⁴ السمين الحلبي، الدر المصون ج 1، ص 375

³⁵ التفسير الكبير، ج 10، ص 123

³⁶ تفسير ابن عطية، ج 13، ص 77

³⁷ الجويني، الإرشاد، ص 146

³⁸ أصول الدين، البيهقي، ص 111

³⁹ تفسير ابن عطية

⁴⁰ تفسير ابن عطية

⁴¹ تفسير ابن عطية

فقد ذهب ابن عطية مع الجماعة في تأويل وتفسير معنى العين في هذه الآية، حيث يقول: "بأعيننا"، قال الجمهور: معناها: بحفظنا وكفايتنا وتحت نظر منا لأهلها، فسمى هذه الأشياء أعياناً تشبيهاً، إذ الحافظ المُنْحَفِي من البشر إنما يكون ذلك الأمر نُصِبَ عينه " ⁴²

لقد قرر الأشاعرة هذا المفهوم في كتبهم، حيث ذهب جمهور الأشاعرة على أن العين المضافة لله سبحانه وتعالى تأتي بأحد معنيين: إما البصر والرؤية، وإما الحفظ والكلاءة. ⁴³

3- الاتجاه التفسيري عند ابن عطية

لا شك أن ابن عطية كان ينساق خلف الآراء التي احتضنها الأشاعرة في نظرهم لبعض المسائل الكلامية، لكن لا يمكن أن ننكر الآراء التفسيرية لهذه المسائل عند ابن عطية. وهذا ملاحظ عند خوضه في تفسير الآيات ومنها هذه الجزئيات التي ألمحنا إليها. ويتجلى الاتجاه التفسيري في عدة نقاط منها: أنه عند ذكره لبعض الكلمات التي تحتمل تأويلات كثيرة فإنه يرجح التأويلات التي لها علاقة بالمعنى العام للآية، فهو يقرر حقيقة عامة ينطلق منها ثم نجده يذكر التأويلات الكثيرة التي تحتملها الكلمة وفق مضمونها وسياقها. فمثلاً عند الحديث عن الآية التي مرت معنا من قبل (واصنع الفلك بأعيننا) هود 37. فإنه يذكر لمعنى العين عدة تأويلات، فيقول: "بأعيننا" يمكن - فيم يُتَأَوَّل - أن يريد به بمرأى منا وتحت إدراكنا، فتكون عبارة عن الإدراك والرعاية والحفظ، ويكون جمع الأعين للعظمة لا للتكثير، كما قال الله تعالى: (فنعم القادرون) المرسلات 23. فرجع معنى الأعين في هذه وفي غيرها إلى معنى عين في قوله تعالى (ولتصنع على عيني) طه 39.

وذلك كله عبارة عن الإدراك وإحاطته بالمدرجات، وهو تبارك وتعالى منزّه عن الحواس والتشبيه والتكليف لاربّ غيره. ويحتمل قوله: "بأعيننا" أي بملائكتنا الذين جعلناهم عيوناً على مواضع حفظك ومعونتك، فيكون الجمع على هذا للتكثير. ⁴⁴

الملاحظ من قول ابن عطية أنه يذكر التأويلات وأنه لا ينساق وراء أقوال المتكلمين، فنراه يخرج عن أقوال المتكلمين إلى اتجاه تفسيري خاص به، فمثلاً عند قوله: " ويحتمل " بأعيننا " أي بملائكتنا الذين جعلناهم عيوناً على مواضع حفظك ومعونتك " فهذه جملة تفسيرية محضة لا علاقة لها بأقوال المتكلمين ولا بغيرهم.

ومن جهة أخرى، نرى ابن عطية يذكر القراءات الواردة في هذه الكلمة، وعلى هذا فيكون هدفه من شرح الكلمة وتأويلها التفسير لا ذكر آرائه العقدية، فمثلاً في الآية السابقة يقول ابن عطية: وقرأ طلحة بن مُصْرَف (ت 112 هـ) "بأعِينًا" مُدْغَمًا.

فهو إذن يحاول أن يستقصى كل طاقات الآية ليصل إلى وجهته التفسيرية في ذلك.

نجد ابن عطية أيضاً يسترشد بأقوال المفسرين الأوائل ويذكرها في تفسيره بعد ذكر معنى الآية، فمثلاً عند تفسيره لقوله تعالى (وما كنت بجانب الطور إذ نادينا ولكن رحمة من ربك لتنذر قوماً ما أتاهم من نذير من قبلك لعلهم يندكرون) القصص 46. فيقول في تفسير معنى النداء " إذ نادينا بأمرك، وأخبرناك بنبوتك " ثم يذكر قول الطبري في معنى النداء، فيقول: وقال الطبري: معنى قوله: (إذ نادينا) بأن (الذين يتبعون الرسول النبي الأمي الذي يجدونه مكتوباً) الأعراف 157. من جهة أخرى نجد أن ابن عطية لم يَخْض في المسائل الكلامية لمعنى النداء، أي: له يمكن أن يكون لله صوت ونداء؟ فهو تخطى هذه المسائل لينتج إلى المعنى التفسيري.

⁴² تفسير ابن عطية

⁴³ البيهقي، الأسماء، ص 313

⁴⁴ تفسير ابن عطية

من الأمور التي يمكن أن ننظر إليها في تفسير المحرر الوجيز والتي تبين الاتجاه التفسيري عند ابن عطية هي نقله لآراء من علماء الحديث وخصوصاً الذين كانت لهم مذاهب عقديّة كالإمام مالك (ت 179هـ)، فمثلاً عند حديثه عن الآية (الرحمن على العرش استوى) طه 5. نجده يجمع أقوال التابعين وتابعي التابعين وأقوال علماء الحديث أيضاً، فيقول: (استوى) قالت فرقة هي بمعنى استولى وقال أبو المعالي (ت 478 هـ)، وغيره من المتكلمين هو بمعنى استواء القهر والغلبة، وقال سفيان الثوري (ت 161 هـ): فَعَلَ فعلاً في العرش سماه استواء، وقال الشعبي (ت 103 هـ)، وجماعة غيره: هذا من متشابه القرآن، نؤمن به ولا نعرض لمعناه، وقال مالك بن أنس لرجل سأله عن الاستواء، فقال له مالك: الاستواء معلوم والكيفية مجهولة، والسؤال عن هذا بدعة، وأظنك رجل سوء، أخرجوه عني، فأدبر السائل وهو يقول: يا أبا عبد الله لقد سألت عنها أهل الشام وأهل العراق فما وُفِّقَ فيها أحد توفيقك⁴⁵. فهذا المثال خير مثال يوضح اتجاه ابن عطية، فهو يذكر أقوال المتكلمين وفي نفس الوقت يذكر أقوال التابعين وعلماء الحديث أيضاً، فالهدف هو ليس عرض آرائه الكلامية أو أن يذكر اتجاهه العقائدي، وإنما هدفه الوصول إلى أقرب تفسير لمعنى الاستواء.

من ناحية أخرى فقد نقل كثير من علماء التفسير آراء ابن عطية وضمنوها كتبهم، ومن بينهم أبو حيان صاحب البحر المحيط، فنجد كثيراً من آرائه التفسيرية في العربية والقراءات والتأويل موجودة في كتاب البحر المحيط، ليس هذا فحسب، وإنما نجد بعض علماء التفسير اقتفى المنهج الذي سار عليه ابن عطية في تفسيره كالقرطبي (ت 671 هـ)، مثلاً. وقد ذكر ابن خلدون (ت 1406م)، الارتباط بين تفسير ابن عطية وتفسير القرطبي من حيث المنهج فقال: " فلما رجع الناس إلى التحقيق والتمحيص، وجاء أبو محمد بن عطية من المتأخرين بالمغرب، فلخص تلك التفاسير كلها - يعني تفاسير المنقول- وتحرى ما هو أقرب إلى الصحة منها، ووضع ذلك في كتاب متداول بين أهل المغرب والأندلس، حسن المنحى، وتبعه القرطبي في تلك الطريقة على منهاج واحد في كتاب آخر مشهور بالمشرق"⁴⁶

النقطة الأخيرة التي يمكن أن نقولها في حق تفسير ابن عطية واتجاهه الفكري هي القيمة العلمية لهذا التفسير، فقد مدح كثير من العلماء وأصحاب الخبرة والرأي تفسيره، فنجد علي بن سعيد (ت 685) يقول: " ولأبي محمد بن عطية الغرناطي في تفسير القرآن الكتاب الكبير الذي اشتهر وطار في الغرب والشرق، وصاحبه من فضلاء المائة السادسة"⁴⁷. ويمدحه أبو الحسن النباهي (ت 792 هـ)، فيقول: " وألف كتابه المسمى بالوجيز في التفسير، فجاء من أحسن تأليف وأبدع تصنيف"⁴⁸. كما أثنى السيوطي (ت 1505م)، على تفسيره بقوله: " وألف تفسير القرآن الكريم، وهو أصدق شاهد له بإمامته في العربية وغيرها"⁴⁹.

الخاتمة:

لا شك أن تفسير ابن عطية يعد من التفاسير القيمة لما يحتويه من بلاغة وقراءات ومعاني، لكن يبقى هذا التفسير مدار البحث لما أحيطت به من شبهات حول مؤلفه. وقد توصل البحث إلى النتائج التالية:

- تفسير المحرر الوجيز لم يأخذ نصيبه من الدراسات وخصوصاً تلك الدراسات التي تركز على المعنى، على الرغم من أن هذا التفسير احتوى على أمور قيمة في البلاغة والقراءات.
- اهتم تفسير المحرر الوجيز ككل التفاسير الأندلسية بالقراءات القرآنية، وحاول ابن عطية أن يستخدم القراءات القرآنية في إظهار المعنى التفسيري.
- حوى تفسير ابن عطية على بعض الآراء الكلامية في بعض المسائل المذهبية، وهذا الذي جعل بعض المشككين ينسب ابن عطية للاعتزال.

⁴⁵ تفسير ابن عطية

⁴⁶ مقدمة ابن خلدون، ص 998

⁴⁷ نفع الطبيب، ص 179

⁴⁸ تاريخ قضاة الأندلس، ص 109

⁴⁹ بغية الوعاة، ص 295

- حاول ابن عطية المزج بين اعتقاده وبين التوجه التفسيري للآية، فأحاطت بالآية المعاني الشمولية .
- حاول ابن عطية أن يستفيد من الأحاديث النبوية وآراء الصحابة في المناقشات التفسيرية للآية، وهذا أعطى نكهة إضافية للآراء الكلامية.
- طغى الاتجاه التفسيري على التوجه العقدي عند ابن عطية، مما جعل تفسيره ذا قيمة علمية في مجال التفسير.

المصادر والمراجع:

- ابن الأبار، 1885، المعجم في أصحاب أبي علي الصديقي، مدريد.
- ابن فرحون، 1417، الديباج المذهب في معرفة أعيان المذهب، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- أبو القاسم خلف بن عبد الملك، 1994، الصلة في تاريخ أئمة الأندلس وعلمائهم ومحدثيهم وفقائهم وأدبائهم، مكتبة الخانجي، القاهرة.
- أبو النصر الفتح بن محمد بن خاقان، 1320، قلاند العقيان، دار التقدم العلمية.
- أبو بكر البيهقي، 2008، كتاب الاسماء والصفات، دار الكتب العلمية، بيروت.
- أبو حيان، 1328، البحر المحيط، مطبعة السعادة بمصر
- أبو عبد الله محمد بن عبد الله، 1375، التكملة لكتاب الصلة، مكتبة الخانجي.
- أحمد بن تيمية، 1326، فتاوى ابن تيمية، دار العلم الحديث، دمشق.
- أحمد بن حجر الهيتمي، 1346، الفتاوى الحديثة، دار التقدم العلمية.
- أحمد بن محمد، 1388، نفع الطيب من غصن الأندلس الرطيب، بيروت.
- أحمد بن يوسف، السمين الحلبي، 1411، الدر المصون في علوم الكتاب المكنون، دار القلم ، دمشق.
- أحمد شمس الدين، 2004، أصول الدين، دار الكتب العالمية، بيروت.
- الرازي فخر الدين، 1981، مفاتيح الغيب، دمشق ، دار الفكر.
- الزاهي، محمد، 1983، فهرس ابن عطية، بيروت، لبنان.
- السيوطي، جلال الدين، 1399، بغية الوعاة في طبقات اللغويين والنحاة دار الفكر.
- عبد الحق بن غالب بن عطية الأندلسي، أبو محمد، 1992، المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز (تفسير ابن عطية)، بيروت، دار الكتب العلميّة.
- عبد الرحمن بن محمد بن خلدون ولي الدين، 2004، مقدمة ابن خلدون، دار يعرب.
- عبد الله الجويني، 2004، الإرشاد، دار الكتب العلمية، بيروت.

عياض بن موسى، مشيخة عياض، مخطوط رقم 4913، دار الكتب.

القاضي أبو بكر الباقلاني، 1371، الإنصاف، المكتبة الأزهرية للتراث.

القاضي عبد الجبار، 2004، المغني دار الكتب العلمية، بيروت.

محمد بن محمد بن مخلوف، شجرة النور الزكية في طبقات المالكية، دار السلفية.

النباهين أبو الحسن 1400، تاريخ قضاة الأندلس، دار الأوقاف الجديدة.

KAYNAKÇA

İbnu'l-Ebâr (1885). *El-Mu'accem Fî Ashâb-ı Ebî Alî Es-Sıdkî*. Madrid.

İbn-i Ferhûn (1417). *Ed-Dîbâcu'l-Mezheb fî Ma'rîfet-i A'yanu'l-Mezheb*. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Ebû El-Kâsım Halef bin Abdu'l-Melik (1994). *Es-Sulle fî Târîh-i E'ammetu'l-Endulus ve Ulemâehum ve Muhdîsihum ve Fekâihum ve Udebâhum*. Mektebetu'l-Hâncî.

Ebû El-Nasru'l-Feth bin Muhammed bin Hâkân (1320). *Kulâidu'l-Ukyân*. Dâru'l-Takaddumu'l İlmiyye.

Ebû Hayyân (1328). *El-Bahru'l-Muhît*. Mutebbe'etu's-Sa'âdet Bi Mısır.

Ebû Abdu'llah Muhammed bin Abdu'llah (1375). *El-Tekmile li Kitâbu'l-Sulle*. Mektebetu'l-Hâncî.

Ahmed bin Teymiyye (1326). *Fetâvî-yi ibn-i Teymiyye*. Dâru'l-İlmu'l-Hays.

Ahmed bin Haceru'l-Haytemî (1346). *El-Fetâvîyu'l-Hadîse*. Dâru'l-Takaddumu'l İlmiyye.

Ahmed bin Muhammed (1338). *Nefehu'l-Tayyib min Gasnu'l-Endulusu'r-Ratîb*. Beyrut.

Ahmed bin Yusuf, Es-Semînu'l-Halebî (1411). *El-Durru'l-Masûn fî U'lûmu'l-Kitâbu'l-Meknûn*. Dâru'l-Kalem.

Ahmed Şemsu'd-dîn (2004). *Usûlu'd-dîn*. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Er-Râzî Fahru'd-dîn (1981). *Mefâtihu'l-Gayb, Dimaşk*. Dâru'l-Fakr.

Muhammed Ez-Zâhî (1983). *Fahres ibn-i Atiyye*. Beyrut, Lübnan.

Celâlu'd-dîn Es-Subûtî (1399). *Bagiyyetu'l-ve'ât fî Tabakâtu'l-Lugaviyyîn ve'n-Necât*. Dâru'l-Fakr.

Abdu'l-Hak bin Gâlib bin Atiyye el-Endulusî, Ebû Muhammed (1992). *El-Muharriru'l-Vecîz fî Tefsîru'l-Kitâbu'l-Azîz (Tefsir-i İbn-i Atiyye)*. Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

Abdu'r-Rahman bin Muhammed bin Haldûn Velî ed-Dîn (2004). *Mukaddemetu'l İbn-i*

Haldûn. Dâr Ya'rab.

Abdullah el-Cuveynî (2004). *El-Îrşâd. Dâru'l-Kutubu'l-Îlmiyye.*

Ayyâd bin Mûsâ. *Meşîhet-i Ayyâd, Mahtût rakam 4913. Dâru'l-Kutub.*

El-Kâdî Ebû Bekir El-Bâkilânî, (1371). *El-Însâf. El-Mektebetu'l-Ezheriyye Li't-Terâs.*

El-Kâdî Abdu'l-Cabbâr (2004). *El-Mugannî Dâru'l-Kutubu'l-Îlmiyye. Beyrut.*

Muhammed bin Muhammed bin Mahlûf. *Şeceretu'n-Nûru'z-Zekiyye fî Tabakâtu'l-Mâlikiyye. Daru's-Selefiyye.*

El-Nebâhîn Ebû El-Hasan (1400). *Târîh-i Kazâtu'l-Endulus. Dâru'l-Evkâfu'l-Cedîde.*

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Sporcu Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma: Vicdani
Zekâ ve Empati

A Research on Athlete Students: Conscientious
Intelligence and Empathy

Murat YILMAZ*

Esra BAYRAK AYAŞ**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Yılmaz, M. ve Bayrak Ayaş, E. (2021). Sporcu öğrenciler üzerine bir araştırma: Vicdani zekâ ve empati. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 60-71.

Yılmaz, M. & Bayrak Ayaş, E. (2021). A research on athlete students: Conscientious intelligence and empathy. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 60-71.

 10.29228/kesit.52638

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 15.09.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать: 22.11.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, muratyilmaz4442@gmail.com

**Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, esrabayrak86@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Sporcu Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma: Vicdani Zekâ ve Empati¹

A Research on Athlete Students: Conscientious Intelligence and Empathy

Arş. Gör. Dr. Murat YILMAZ

Doç. Dr. Esra BAYRAK AYAŞ

Öz: İnsanoğlu tarih boyunca dünya üzerinde hakimiyet kurabilmek için sürekli çalışmalar yapmaktadır. İnsanın özünde var olan vicdan ve vicdani zekâ, bu süreçte yaşanan gelişmeleri etkileyen parametrelerin başında gelmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada öncelikle vicdan ve vicdani zekâ kavramlarının tanımı yapılmıştır. Devamında ise bu kavramların bireyde var olan empati kavramı ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Adıyaman Üniversitesi öğrencileri örneklemi ise Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmaya toplamda 144 öğrenci katılım sağlamıştır. Araştırmada Aktı ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilen Vicdani Zekâ Ölçeği ve Kaya ve Çolakoğlu (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan Empati Düzeyi Belirleme Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 bilgisayar programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde öncelikle Shapiro-Wilk normallik testi yapılmış ve bu analiz sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Vicdani zekâ ile empati düzeyi arasındaki ilişkiyi ve vicdani zekânın empati düzeyi üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla pearson korelasyon ile regresyon analizi yapılmıştır. Sonuç olarak sporcu öğrencilerin vicdani zekâ düzeyleri ile empati düzeyleri arasında güçlü ve pozitif yönde ilişki olduğu tespit

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 18.10.2021 tarih ve 143 sayılı izni çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. %Sorumlu Yazar: Murat YILMAZ

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Adıyaman University Social Sciences and Humanities Ethics Committee. Author Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Murat YILMAZ

edilmiştir. Aynı zamanda vicdani zekâ düzeyinin empati düzeyi üzerinde pozitif yönde ve güçlü etkisi olduğu tespit edilmiştir. Böylece sporcu öğrencilerin vicdani zekâ düzeyleri yükseltirse empati düzeylerinin de yüksek olacağı ve kişileri daha iyi anlayarak bu durumu davranışlarına olumlu şekilde yansıyabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vicdani zekâ, empati, manevi zekâ, vicdan, öz bilinç.

Abstract: Mankind has been working continuously throughout history to dominate the world. Conscience and conscientious intelligence, which are inherent in human beings, are at the forefront of the parameters that affect the developments in this process. Therefore, in this study, firstly, the concepts of conscience and conscientious intelligence are defined. Then, it is aimed to examine the relationship of these concepts with the concept of empathy existing in a person. The population of the research is Adıyaman University students, and the sample is Physical Education and Sports Highschool students. A total of 144 students participated into the research. Conscientious Intelligence Scale developed by Aktı et al. (2017) and Empathy Level Determination Scale adapted to Turkish by Kaya and Çolakoğlu (2015) were used in the research. The SPSS 21.0 software was used in the analysis of the data. In the analysis of the data, firstly, the Shapiro-Wilk normality test was performed and because of this analysis, it was seen that the data showed a normal distribution. For this reason, parametric tests were used in the analysis of the data. To determine the relationship between conscientious intelligence and empathy level and the effect of conscientious intelligence on empathy level, the Pearson correlation and regression analysis were performed. As a result, it has been determined that there is a strong and positive relationship between the conscientious intelligence levels of the athlete students and their empathy levels. At the same time, it has been determined that the level of conscientious intelligence has a positive and strong effect on the level of empathy. Thus, it is thought that if the conscientious intelligence levels of the athlete students are increased, their empathy levels will also be higher, and this situation can be reflected in their behaviors positively by better understanding the people.

Keywords: Conscientious intelligence, empathy, spiritual intelligence, conscience, self-consciousness.

Giriş

İlk insanın varlığıyla birlikte oluşan kendini ve çevreyi tanıma fikri çeşitli sorularında ortaya çıkmasına etken olmuş bir durumdur. Böylece tarihsel süreç içerisinde

insanlar daima yaptıklarını ve yapacaklarını sorgulayarak cevaplarını vicdan ve empati çerçevesinde almaya çalışmışlardır.

İnsanlar aramakta oldukları soruların cevaplarını vicdanlarıyla ve empatiyi kullanarak aramalarının yanında başkalarının eleştirileriyle de ahlaki değerler açısından uygun olup olmadığı konusunda değerlendirmeler ile sonuca varmaya çalışmışlardır (Boz, 2019). Teknolojinin gelişmesi ile ikili ilişkiler zarar görmeye başlamıştır. Bu durum ise insanların yalnızlaşmasına neden olarak kişilerin bencil tavır takınmalarına da etken olmaktadır. Kişilerde oluşan bu davranış değişiklikleri psikolog ve terapistlerin öneminin artmasına etken olmuştur. Kişiler davranışlarının ve cevaplayamadıkları soruların mana ve anlamlarını aramaya çalışmaktadırlar. Aslında bu arayış kişilerin kendi becerileri yoluyla da öğrenebilecekleri hatta hatırlayacakları yollardan olan vicdani çerçevede ve empati şeklinde değerlendirerek öğrenebilecekleri bir durumdur.

Vicdan kelimesinin kişiler tarafından çok çeşitli şekilde tanımlanması olası bir durumdur. Vicdan kelimesini kişinin iç sesi olarak tanımlamak yanlış bir olgu olmayacaktır. Alan yazısı incelendiğinde vicdan için çok çeşitli tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Ancak bu tanımlamalar her ne kadar kişiler açısından farklılık oluştursa da hepsinin vardığı nokta aynı yerdir. Dahlqvist ve ark. (2007), vicdani kişiyi davranışları hakkında yargılamaya iten kuvvet olarak tanımlarken, Lützen ve ark. (2006), ise vicdani aklın kalbe yapmış olduğu yolculuk olarak tanımlamıştır. Milch ve Orange (2004), psikoloji biliminde vicdanın süperego ile eşdeğer olduğundan bahsetmiştir.

Vicdan kelimesinin yanında bir de vicdani zekâ diye bir kavramın varlığı söz konusudur. İlgili literatürde vicdani zekânın manevi zekâ, bilinçli zekâ olarak da adlandırıldığı mevcuttur. Vicdani zekâ, insanoğlunda doğuştan var olan vicdanın nasıl ve ne şekilde kullanılmasını davranışlarını vicdaniyle sorgulayarak ortaya koyması şeklinde açıklanan bir kavramdır. Howard (2010), vicdani zekâyı bağımsız olarak olayları düşünme, belirli bir eylem karşısında takınılan tutum ve eylemleri toplama becerisi ya da muhakeme ve genelleme gibi manevi işlevlere verilen isim olarak açıklamaktadır. Emmons (2000) da manevi zekâyı manevi bilgiye ulaşabilmek için manevi kavramları kullanarak problem çözme yeteneği olarak belirtmiştir. Zohar ve Marshall (2000), manevi zekânın yada vicdani zekânın on tane üst düzey özelliği bulunduğunu belirtmiş ve bu özellikleri öz farkındalık, esneklik, vizyon ve değerlerden esinlenen kalite, acı ile başa çıkma, kullanma ve üstesinden gelme yeteneği, nesnel arasındaki ilişkiye bakma eğilimi, gereksiz yaralanmaya neden olma isteksizliği, olayların neden olduğunu ya da ne olduğunu olmadığını sorarak ve cevap arama eğilimi, yapılan sözleşmelerle uyumlu çalışma kolaylığı ve hizmetçi liderlik özelliklerinin değişik şekillerde bir araya gelmesi şeklinde sıralamıştır. Aslında vicdan, vicdani zekâ ve empati kavramlarının birbirinden ayrı kavramlar olduğu düşünülse bile bu kavramlar birbirlerini bütünleyen kavramlardır. Şöyle ki empati, bir olay ya da durum sırasında kendimizi o olay ve du-

ruma maruz kalan kişinin yerine koyarak onu anlama ve ona göre davranış sergilememizdir. Bu durumda vicdanımızın devreye girdiğini görebilmekteyiz. Vicdan aslında iyi niyet gösterme o anki durumu anlayabilme şeklinde de açıklanmaktadır. Bu açıklamaya baktığımızda empati kavramının tanımının bir kısmını vicdan kavramının da içerisinde saklı olduğu görülmektedir.

Empati, Checkley (2008)' e göre sosyalleşmenin temel özelliği, Mindes (2006) farklı insanların bakış açılarıyla anlama kapasitesi, Simister, (2007) başkalarının düşünce çerçevesinden onları anlamak ve dinlemek Davis (1983), birinin gözlenebilir deneyimlerine başka bir kişinin vermiş olacağı tepkiler, Ulrike ve ark. (2010), ise başkasına ait bakış açısını anlamayı sağlayan bilişsel kapasite, duyguların temelini izlemeyi sağlayan, düzenleme mekanizması şeklinde açıklanmıştır.

Kendi duygularını anlayamayan bir kişiden başkalarının da duygularını anlaması beklenemez. Çünkü empatinin temelinde öz bilinç vardır (Kabapınar, 2015). Dökmen (2013), karşıdaki kişinin yerine koyarak onun o anki duygu ve düşüncesini doğru anlamak olarak ifade etmiştir. Solak (2011) ise empatiyi terim olarak bir başkasının duygu ve düşüncelerin karşılıklarının farkına varma olarak belirtmiştir. Barut (2004) ise empatiyi başkasının içerisinde bulunduğu durumu o role girmeden psikolojik olarak anlaması ve kavraması olarak tanımlamıştır.

İnsanların gelişim alanlarında sporun birçok etkisi vardır. Kişilik eğitiminde de etkisi olan spor aynı zamanda organizmanın bütünlüğüne dayalı olup eğitimin vazgeçilmez bir parçası ve bütünleyicisidir. Başka bir ifadeyle kişilerin gelişimsel faktörleri göz önüne alınarak toplum önünde sağlıklı, mutlu, sosyal, dengeli ve güzel ahlaklı bireyler olabilmelerini sağlar. Spor yaparken vücutta sempatik aktivite etkindir ve çevreden gelebilecek her türlü olumsuz etkiye karşı kişi alert durumdadır. Sporun düzenli yapılması kişide beklenmedik durumlarda karşılaşılabilecek olumsuz etkilere karşı daha seri cevaplar üretebilecek fiziki ve psikolojik alt yapıyı sağlar (Bozyılan ve Güngörmüş, 2021). Empati ve ahlakın bu alanlardan bazıları olduğu söylenebilir. Sporda ahlaki ikilem yaratan vicdani durumlarla çok sık karşılaşılmaktadır. Ne yazık ki, spor ortamında karşılaşılan bu tip ikilem durumlarında sporcuların seçimi daha çok vicdanının tersi olan sportmenlik dışı davranışlardan yana olmaktadır. Bu durum özellikle yakın temaslı profesyonel düzeydeki takım sporlarında görülmektedir. Genel bir durum değerlendirmesi yapıldığında spor branşlarında sportmenlik dışı davranışların gerçekleştiği görülmektedir. Empati sporcular arasındaki ilişkilerde ilk sırada olması gereken ilke ve koşulların başında gelmektedir (Balçıkınlı ve Yıldırım, 2011).

Spor müsabakaları sırasında ve özellikle spor ortamında, sporcuların başarılı olmasında empatik özelliklerinin etkisi büyüktür. Bireysel sporlarda ve daha çok takım sporlarında, oyuncunun takım arkadaşlarına, kendi antrenörüne ve karşı takım oyuncularına karşı vicdani zekâsını ve empatik becerisini kullanması; karşıdakilerin nasıl

davranacağını tahmin etmesinde, takım ruhunun doğmasında ya da buna bağlı olarak takımın başarısında büyük öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, spor ortamında empatinin ve vicdani zekânın ölçülmesi spor bilimlerine ve özellikle de antrenörlere çok önemli katkılar sağlayabilir.

Yöntem

Çalışmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Evren hakkında geniş yargıya varmak ve evrenin bütünü veya içerisinde alınacak bir gurubun veya örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemelerine genel tarama modeli denilmektedir (Karasar, 2005).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2020 – 2021 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Adıyaman Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise aktif spor yapan öğrenciler oluşturmaktadır. Covid-19 şartlarından dolayı ölçek formu online olarak hazırlanmış ve toplam 144 öğrencinin katılımı sağlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada sporcu öğrencilerin Aktı ve ark. (2017) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmış olan Vicdani Zekâ Ölçeği ve Lawrence ve ark. (2004) tarafından geliştirilen Türkçeye uyarlaması ise Kaya ve Çolakoğlu (2015) tarafından yapılan Empati Düzeyi Belirleme Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada “Kişisel Bilgi Formu” da kullanılmıştır.

Vicdani Zekâ Ölçeği (VZÖ); toplamda 32 madde ve 7 (Etik Değerler (ET), Ahlâki Duyarlılık (AD), Yaratıcıya Karşı Sorumluluk (YKS), Merhamet (M), Bilinçli Farkındalık (BF), Toplumsal Duyarlılık (TD) ve Bilgelik (B)) alt boyuttan oluşan beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 160 iken en düşük puan 32’dir. Ölçekte yer alan 5 soru (1,2,3,4,5) tersten kodlanmaktadır.

Empati Düzeyi Belirleme Ölçeği; toplamda 13 madde ve 3 (Bilişsel Empati, Duygusal Tepkiler, Sosyal Beceriler) alt boyuttan oluşan beşli likert tipi bir ölçektir.

Verilerin Analizi

Verilerin hesaplanmasında SPSS 21,0 programı kullanılmıştır. Araştırma öncelikle Shapiro- Wilk normallik testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Bu nedenle verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Ayrıca vicdani zekâ ile empati düzeyi arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek ve vicdani zekânın empati düzeyi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla pearsyon korelasyon ile regresyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde araştırmaya katılan gurubun demografik değişkenleri ile vicdani zekâ ve empati arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan gurubun demografik bilgilerine yönelik F ve % dağılımları

<i>Değişkenler</i>		<i>F</i>	<i>%</i>
Cinsiyet	Kadın	71	49,3
	Erkek	73	50,7
Yaş	18-21	60	41,7
	22-25	84	58,3
S. Düzeyi	1. S.	18	12,5
	2. S:	10	6,9
	3. S.	58	40,3
	4. S.	58	40,3
Aktif Spor Yapıyor musunuz?	Evet	97	67,4
	Hayır	47	32,6
Spor Branşınız	Bireysel Sporlar	66	45,8
	Takım Sporları	78	54,2

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan gurubun demografik bilgilerine ilişkin veriler olduğu görülmektedir. Araştırmayı oluşturan katılımcıların 97'sinin aktif spor yaptığını ve 78'inin takım sporları ile ilgilendiklerini belirttikleri görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya katılan gurubun vicdani zekâ, empati ölçeklerinden ve alt boyutlarından almış oldukları puan değerleri

<i>Ölçekler ve alt boyutları</i>	<i>N</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>	
Vicdani Zekâ	144	68,0	148,0	125,9	14,2	
Etik Değer	144	9,0	25,0	19,1	3,6	
Ahlaki Duyarlılık	144	9,0	25,0	21,8	3,1	
Yaratıcı Sorumluluk	144	7,0	20,0	16,5	2,5	
Merhamet	144	9,0	25,0	22,1	3,3	
Bilinçli Farkındalık	144	10,0	25,0	21,3	3,0	
Toplumsal Duyarlılık	144	6,0	20,0	16,7	2,7	
Bilgelik	144	9,0	20,0	16,4	2,6	
Empati Ölçeği	144	28,0	65,0	51,2	6,8	
Alt Boyutları	Bilişsel Değer	144	11,0	25,0	20,1	3,4
	Duygusal Tepki	144	7,0	20,0	16,8	2,8
	Sosyal Beceriler	144	9,0	20,0	14,2	2,1

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılan gurubun vicdani zekâ ve empati düzeyini belirleme ölçekleriyle alt boyutlarından almış oldukları puan değerleri görülmektedir. Katılımcıların genel olarak vicdani zekâ ölçeğinden almış oldukları ortalama puanın 125,9 olduğu görülmektedir. Bu değer ölçekten alınabilecek en yüksek puana yakın olmasından dolayı katılımcıların vicdani zekâ düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Empati düzeyini belirleme ölçeğine baktığımızda ise katılımcıların ölçekten almış oldukları ortalama değer 51,2 olduğu ve ölçekten alınabilecek en yüksek puana yakın olduğu da görülmektedir. Bu durum katılımcıların empati düzeylerinin de yüksek olduğunu göstermektedir. Genel olarak ölçeklerin alt boyutlarının ortalama değerlerine baktığımızda alt boyutların ortalama puanlarının alt boyutlarda alınabilecek en yüksek puanlara yakın olduğunu göstermektedir. Bu durumda katılımcıların hem vicdani zekâ hem de empati düzeyini belirleme ölçeklerinin alt boyutlarının yüksek olduklarını göstermektedir.

Tablo 3. Vicdani zekâ ve empati düzeyi arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için yapılan pearsyon korelasyon analizi sonuçları

Variable	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2
1.Vicdani Zekâ	144	125,90	14,25		.679**
2.Empati	144	51,25	6,88	.679	

* $p < .05$. ** $p < .01$.

Tablo 3' te verilen pearsyon korelasyon analizine göre vicdani zekâ ile empati düzeyi arasında güçlü düzeyde pozitif yönde ($r: .679$; $p < .05$); ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumla ilgili literatürde farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte, genellikle (.00 - .30) zayıf, (.31 - .49) orta, (.50 - .69) güçlü, (.70 - .100) çok güçlü ilişki olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Tavşancıl, 2006)

Tablo 4. Vicdani zekâ ve empati düzeyi yordamasına ilişkin regresyon analizi sonuçları

Bağımsız değişken	Bağımlı değişken	B	Std. hata	(β)	t	p	R	R ²	F	P
Vicdani zekâ	Empati düzeyi	.767	.290.	.679	2,64	.00	.679	.461	121,40	.001

Tablo 4' te anlamlılık düzeyi (signifance) $p < .05$ olduğu için kurulan regresyon modeli anlamlıdır. İlişkinin yordanmasına yönelik yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; Vicdani zekâ ile empati düzeyi arasında pozitif yönde ve güçlü düzeyde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Modelin açıklama gücü olan R² değeri .461 olarak hesaplanmıştır ($R = .679$; $R^2 = .461$; $p < .05$). Bu değer, vicdani zekânın empati düzeyini (varyansın) %46,1'inin modeldeki bağımsız değişken yani vicdani zekâ tarafından açıklandığını göstermektedir. Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişke-

nin Beta katsayısı= .697'dir ($p < .05$). Buna göre vicdani zekâ $p < .05$ olduğu için empati düzeyi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

TARTIŞMA SONUÇ

Beden eğitimi ve spor yüksek okulu öğrencilerinin vicdani zekâ ve empati düzeylerini belirlemek için yapılan bu çalışmada öğrencilerin vicdani zekâ ve empati düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. İlgili literatür incelendiğinde hem vicdani zekâ hem de empati ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarının çalışmamızın sonuçlarını desteklediğine ya da desteklemediğine rastlanmıştır. Şengül ve Bulut (2020) Sağlık bilimlerinde okuyan 18-29 yaşları arasında değişen öğrenciler üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında öğrencilerin vicdani zekâ tutumlarının oldukça yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Karakaş'ın (2017) farklı fakülte öğrencileri üzerine yapmış olduğu çalışmada fen edebiyat fakültesi öğrencilerinin manevi zekâlarının yüksek, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin vicdani zekâlarının ise düşük çıktığı sonucuna varmıştır. Durmuş ve ark. (2018) hemşirelik eğitimi alan öğrenciler üzerine yapmış oldukları çalışmalarında öğrencilerin ruhsal zekâ düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer çalışmada ise ruhsal zekânın dönüştürücü liderlik üzerine etkisini araştırılarak ruhsal zekâsı yüksek insanların dönüştürücü liderliğe yatkın oldukları sonucuna varılmıştır (Aydıntan, 2009). Uslu (2008) ise çalışmasının sonucunda öğrencilerin ruhsal zekâyı kullanma becerilerinin istenen seviyenin altında olduğu sonucunu belirtmiştir. Bayrak Ayaş ve ark., (2016) Beden eğitimi ve spor yüksekokulunda öğrenim gören 150 öğrenci ile yaptıkları empati düzeylerinin farklı değişkenler açısından karşılaştırıldığı araştırmalarında, empatik eğilim ölçeğinden elde ettikleri puan ortalamalarının genel olarak ölçekten alınan en yüksek puan ortalamasına yakın olduğunu ve araştırma grubunun empatik eğilimlerinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer bir çalışmada ise Bayrak Ayaş ve Çoban (2018)'in 140 sporcu ile yapmış oldukları araştırma sonucunda, sporcuların aldıkları puanların ortalama değerlerin üzerinde olması ve ölçekten alınan en yüksek puana yakın olması, araştırmaya katılan sporcuların empatik eğilim düzeylerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bizim çalışmamızdan farklı olarak Beyaz (2016), beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde okuyan 141 öğrenci ile yapmış olduğu çalışmada, beden eğitimi ve spor öğretmeni adaylarının empatik beceri düzeylerinin orta düzeyde olduğunu sonucunu bulmuştur. Yine benzer bir çalışmada Türkeli ve ark. (2017). Spor bilimleri fakültesinde okuyan 321 öğretmen adayına empatik eğilim düzeylerini belirlemek için yaptığı araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının empatik eğilim düzeylerinin orta düzeyde olduğu söylemişlerdir.

Vicdani zekâ ile empati arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için yapılan pearsyon korelasyon analizinde vizdani zekâ ile empati arasında pozitif yönde güçlü düzeyde anlamsal ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu durumla ilgili literatürde farklı sınıflandır-

malar olmakla birlikte, genellikle (.00 - .30) zayıf, (.31 - .49) orta, (.50 - .69) güçlü, (.70 - .100) çok güçlü ilişki olduğu şeklinde yorumlanmaktadır Tavşancıl (2006). İlgili literatür tarandığında vicdani zekâ ile empatinin birlikte incelendiği çalışmalara rastlanılmamış olması bu sonucun tartışılmamasına engel olmuştur. Bu nedenden dolayı bizim çalışmamızın bundan sonra yapılacak olan çalışmalara örnek teşkil edeceğini ve yapılacak olan çalışmalarla sonuçlarımızın güvenilirliğini daha etkin kılacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aktı, Ü., Giderler, C., Duran, C., Behdioğlu, S. ve Boz, D. (2017). Vicdani zekâ ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 329-349.
- Aydıntan, B. (2009). Ruhsal zekânın dönüştürücü liderlik üzerine etkisini araştıran uygulamalı bir çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2).
- Balçıkanlı, G. S. ve Yıldırım, İ. (2011). Profesyonel futbolcuların sportmenlik yönelimleri ve empatik eğilim düzeyleri. *Sportmetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, IX (2), 49-56.
- Barut, Y. (2004). Ortaöğretim kurumlarında çalışan öğretmenlerin empatik eğilim düzeyleri ile çatışma eğilimi düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, Malatya.
- Bayrak Ayaş, E., İnan, H., Kartal, M. ve Gacar, A. (2016). Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin empati düzeylerinin farklı değişkenler açısından karşılaştırılması. *International Journal of Social Science*, 53(2), 459-466.
- Bayrak Ayaş, E. ve Çoban, B. (2018). Bireysel spor branşı ile ilgilenen sporcuların empatik eğilim düzeylerinin incelenmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 5(16), 420-429
- Beyaz, Ö. (2016). *Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının empatik eğilim ve empatik beceri düzeylerinin incelenmesi: Anadolu üniversitesi örneği* [Yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Boz, D. (2019). *Vicdani zekâ iş performansı*. Gece Akademi.
- Bozyılan, E. ve Güngörmüş, Z. (2021). Hemşirelik öğrencilerinin spor yapma davranışlarının algılanan stres, biyo-psiko-sosyal cevap ve stresle baş etme davranışları üzerine etkileri. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(2), 227-247

- Checkley, K. (2008). *Priorities in practice, the essentials of social studies, Grades K-8: Effective curriculum, instruction and assessment, association for supervision and curriculum development* 1703 N. Beauregard St. Alexandria.
- Dahlqvist, V., Eriksson, S. and Glasberg, AL.(2007). Development of the perceptions of conscience questionnaire. *Nursing Ethics*,14, 181-93.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: *Evidence for a multi-dimensional approach. Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113-126.
- Dökmen, Ü. (2013). *Sanatta ve günlük yaşamda iletişim çalışmaları ve empati* (49. Basım). Remzi Kitapevi.
- Durmuş, M., Gerçek, A., Çiftçi, N. ve Tasçı, Ö., (2018). *Hemşirelik Öğrencilerinin Ruhsal Zekâ Düzeyleri*. II uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı (4-19).
- Emmons, R. A. (2000). Spirituality and intelligence: Problems and prospects. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10(1), 57-64.
- Howard, G. (2010). *Zihin çerçeveleri-çoklu zekâ kuramı* (Çev.: E. Kılıç). Alfa Yayınları.
- Kabapınar, Y. (2015). *Empatiyle gelişmek empatiyi geliştirmek: Çocuk ve empati*. Pegem Akademi.
- Karakaş, A. C. (2017). Manevi zekânın iç yönelimli dindarlık, affetme esnekliği ve öznel iyi oluşla ilişkisi. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 53-63.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayınları.
- Kaya, B. ve Çolakoğlu, M. Ö. (2015), Empati düzeyi belirleme ölçeği (EDBO) uyarılama çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 17-30. Doi: 10.17679/iuefd.16127895
- Lawrence, EJ., Shaw, P., Baker, D., Baron-Cohen, S. and David, AS. (2004). Measuring empathy: *Reliability and Validity of the Empathy Quotient. Psychological Medicine*, 34, 911-924.
- Lützen, K., Dahlqvist, V. and Eriksson, S. (2006). Developing the concept of moral sensitivity in health care practice. *Nursing Ethics*,13, 188-96.
- Milch, W. E. and Orange, D. M. (2004). Conscience as the reappearance of the other in self-experience: On using the concepts superego and conscience in self psychology. *Psychoanalytic Inquiry*, 24(2), 206-231.
- Mindes, G. (2006). *Teaching young children social studies*. Praeger Publishers.
- Simister, C. J. (2007). *How to teach thinking and learning skills a practical programme for the whole school*. Paul Chapman Publishing.

- Solak, N. (2011). *Spor yapan ve yapmayan orta öğretim öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ile empati düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi "Çorum ili örneği"* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şengül, H. ve Bulut, A. (2020). Bir vakıf üniversitesinin sağlık bilimleri fakültesinde okuyan öğrencilerin vicdani zekâ seviyelerinin analizi. *Turkish Studies-Social*, 15(6), 3131-3148.
- Tavşancıl, E. (2006). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Türkeli, A., Hazar, Z., Demir, G. T. ve Namlı, S.(2017). Beden eğitimi ve spor alanında pedagojik formasyon alan öğrencilerin empatik eğilim düzeylerinin incelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* 2(4), 12-19
- Ulrike, M. K., Bahram, M., Nuria, D., Amir, S. and Thomas, F. M. (2010). Emotional and cognitive aspects of empathy and their relation to social cognition: An FMRI study. *Brain Research*. 13(11), 110-120.
- Uslu, UA. (2008). *Kuantum biliminin getirdiği yenilikler ışığında ruhsal zekânın edebiyat eğitiminde kullanılması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zohar, D. and Marshall, I. (2000). *SQ: Spiritual intelligence: the Ultimate intelligence*. Bloomsbury.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Türkiye’de Koronavirüsün İlk Haftasındaki
Toplumsal Algılanışı Üzerine Betimsel Bir Analiz

A Descriptive Analysis on the Social Perception
of Coronavirus in the First Week in Turkey

Hülya YILDIZ*
İhsan KUTLU**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Yıldız, H. ve Kutlu, İ. (2021). Türkiye’de koronavirüsün ilk haftasındaki toplumsal algılanışı üzerine betimsel bir analiz. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 72-91.

Yıldız, H. & Kutlu, İ. (2021). A descriptive analysis on the social perception of coronavirus in the first week in Turkey. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 72-91.

 10.29228/kesit.53839

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 15.10.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 13.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, hulyayildiz@sakarya.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, ikutlu@sakarya.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Türkiye’de Koronavirüsün İlk Haftasındaki Toplumsal Algılanışı Üzerine Betimsel Bir Analiz¹

*A Descriptive Analysis on the Social Perception of Coronavirus in the First
Week in Turkey*

Arş. Gör. Hülya YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi İhsan KUTLU

Öz: Bu araştırmada katılımcıların koronavirüsle ilgili düşünceleri ve açıklanan önlemleri uygulama seviyeleri incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılarak kolayda örnekleme kesitsel bir tarama araştırması gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi ortamda oluşturulan anket formu katılımcılara ulaştırılmış ve elde edilen veriler çeşitli bilgisayar programları kullanılarak analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular tablo ve grafiklerle görselleştirilmiş ve betimsel bir analiz yapılmıştır. Analizlerde yüzde ve frekans bilgisinin yanı sıra çoklu uyum analizine de başvurulmuştur. Veriler 15-18 Mart 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmaya toplamda 313 kişi katılmıştır ancak 18 yaş altı olan katılımcılar analize dâhil edilmemiş olup 303 kişinin verileriyle işlem yapılmıştır. Kişiler koronavirüs süreci hakkında genel itibarıyla kendilerinin ve yakın çevrelerinin tutumları ile ilgili olumlu görüşler bildirirken toplumla ilgili olumsuz görüşler bildirmişlerdir. Diğer yandan katılımcıların koronavirüsten korunmayla ilgili olarak tedbirli davrandıkları bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda insanların salgın sürecini yakından takip ettiği ve hastalıktan korunmak için çeşitli tedbirlere yönelmiş olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda, henüz resmi kısıtlamalar olmadan insanların hastalık hakkında temkinli davranmaya başlamış olduğunu dile getirmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, toplumsal algı, tedbir, pandemi.

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 06.05.2020 tarih ve 23/07 sayılı izni çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Hülya YILDIZ

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Sakarya University Social Sciences and Humanities Ethics Committee. Author Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Hülya YILDIZ

Abstract: In this study, the opinions of the participants about the coronavirus and their level of application of the described measures were examined. Using the descriptive research model, one of the quantitative research methods, a cross-sectional survey was carried out with easy sampling. The online questionnaire form was delivered to the participants and the data obtained were analyzed using various computer programs. The obtained findings were visualized with tables and graphics and a descriptive analysis was made. In the analyzes, in addition to percentage and frequency information, multiple correspondence analysis was also used. The data were collected between 15-18 March 2020. A total of 313 people participated in the study, but the participants under the age of 18 were not included in the analysis, and the data of 303 people were processed. While people generally expressed positive opinions about the attitudes of themselves and their close circle about the coronavirus process, they expressed negative opinions about the society. On the other hand, it was found that the participants were acting cautiously regarding protection from coronavirus. As a result of the study, it was understood that people closely followed the epidemic process and turned to various measures to prevent the disease. In this context, it is possible to state that people have started to behave cautiously about the disease, without official restrictions yet.

Keywords: Coronavirus, social perception, prevention, pandemic.

Giriş

Tarih boyunca salgınlar toplumsal yaşamın bir parçası olmuş ve salgınlar toplumları nüfus kaybı yanında ekonomik ve sosyal olarak da etkilemiştir. 2019 yılının son aylarında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19 salgını 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından *pandemi* ilan edilmiştir. İlk vakaların çoğunun Wuhan'daki Huanan Deniz Ürünleri Pazarı (yerel bir canlı hayvan pazarı) ile temas geçmişine sahip olması, başlangıçta salgının bu pazarla ilgili olduğunu düşündürmüştür. Hastalığın yarasalardan insana geçtiğine dair bilimsel yayınlar da bulunmaktadır (Zhou ve diğ., 2020:270-271).

Hastalığın farklı seyreden klinik prognozu, görüldüğü yaş grupları ve yayılışı dikkate alındığında; konunun sadece tıbbi boyutla sınırlı kalmayacağı, sosyokültürel, etik ve ahlâk, hukuk, eğitim, turizm, ekonomi, tarım, halk sağlığı açısından olumsuz bazı etkileri olacağı öngörülebilir (Üstün ve Özçiftçi, 2020:142). Ancak aciliyet noktasında pandeminin tıbbi ve ekonomik boyutları öncelenirken psikososyal boyutları arka planda kalmaktadır. Oysa bireylerin ruh sağlığı, toplumun iyi oluş hali ve pandemi ile mücadelenin etkililiği açısından toplumsal boyut göz ardı edilmemelidir. Alınan idari ve tıbbi bütün önlemlerin birey davranışı sayesinde etkinlik kazanacak olması, bireyin

pandemiyi nasıl algıladığı, kendisi, ailesi ve toplum bazında neleri hangi motivasyonlarla yaptığının bilinmesini gerektirmektedir.

Yıldırım (2020) on sosyal bilimci ile görüştüğü araştırmasında siste yürür gibi çok az bir mesafe görerek ilerlenen pandemi sürecinde ekonomik sorunların çoğalacağı, evde kaliteli vakit vurgusunun kaygıyı artıracacağı, dijital iletişimin artacağı, korona nedeniyle toplumun ruh sağlığının olumsuz etkileneceği, yaşlı ve çocuk istismarı ve boşanmalarda artış yaşanacağı şeklinde öngörüler saptamıştır. Öngörülen ve mevcut risklerin yanı sıra salgın süreci ekonomik, sosyal ve sınıfsal bakış açısı yerine tüm insanların insani değerlere yakışır bir şekilde sağlıklarını garanti altına alacak yeterli, doğal ve yaşamsal olanaklara sahip olabilecekleri anlayışıyla ele alınmalıdır (Alpago ve Alpago, 2020:111).

Bu bağlamda Covid-19 salgınının ülkemizde görülmeye başlandığı ilk günlerinde toplum tarafından nasıl anlaşıldığı ve insanların hangi tutumları takındığını belirlemek önem arz etmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda bireylerin kendilerinin, ailelerinin ve toplumun hastalığa yakalanma riski, bilgi kaynakları, hastalıktan korunma ile ilgili uyguladıkları tedbirler, bilgilendirmelerin ve alınan resmi önlemlerin yeterliliği, virüsün biyolojik silah ya da Çin halkının beslenme alışkanlıklarından kaynaklı olma iddiaları ile ilgili düşüncelerinin ne olduğunun araştırılması araştırmanın amacı olarak belirlenmiştir.

Salgının Bireysel ve Toplumsal Yansımaları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Covid-19 pandemisi bireysel, ailevi ve toplumsal hayat üzerinde başta medikal olmak üzere psikolojik, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel pek çok etki yaratmıştır. Medikal yönüyle hastalığa yapılan profesyonel sağlık müdahaleleri sağlık sektörünün başlıca gündemi olmuştur. Diğer yandan kişiler koronavirüsten ve yaşanan süreçten damgalanma, izolasyon, eve kapanma, hastalanma/ölme korkusu veya kaygısıyla ruhsal yönden; işyerlerinin kapanması, işsizlik ve ekonomik hayata katılamama durumuyla maddi yönden; eğitime erişememek durumuyla toplumsal ve kültürel yönlerden etkilenmişlerdir. Bu kısımda salgının birey ve toplum hayatında meydana getirdiği değişimlere değinilmiştir.

Pandemi ile beraber birçok ülke hastalığın yayılma hızını azaltmak için çeşitli önlemler almıştır. Eğitim kurumları ve ibadethanelerin kapatılması, ülkeler arası ve şehirler arası ulaşım kısıtlaması, kısmi ya da tam karantina uygulamaları, sosyal izolasyon, zorunlu maske kullanımı, toplu etkinliklerin yasaklanması, birçok işletmenin kapatılması bu önlemlerden bazılarıdır.

Ülkelerin sağlık sistemleri de bu pandemi ile ciddi bir sınav vermiştir. Yoğun bakım kapasitesi, sağlık hizmetlerinin kamu ya da özel sektör tarafından veriliyor oluşu, tedavi ücretlerinin miktarı, tıbbi ekipman ve sağlık çalışanı kapasitesi kriz yöneti-

mini etkileyen önemli parametreler olarak öne çıkmıştır. Tedavisi yapılabilecek hasta sayısının aşılması nedeniyle bazı ülkelerin sağlık sistemleri çökme noktasına gelmiştir.

Covid-19 pandemisinde küresel ölçekte ortaya çıkan panik ve korkuyla marketlere yönelme halleri, ırkçı söylemler, sağlık sisteminde yaşanan skandallar ve komplo teorilerinin artması sürekli haber konusu olmuştur (Karataş, 2020:7). Pozitif vaka ve ölüm sayılarının yerel medyada sıkça yer alması, ünlü kişilerden Covid-19 pozitif olanların hastalık süreçlerinin her kademesinin paylaşılması, Covid-19 ile ilgili yayınların çokluğu halkın panik halini olumsuz etkilemektedir. Medyada koronavirüsle ilgili haberlerin sıkça verilmesi kişilerin hastalık korkusunu artırmaktadır (Memiş Doğan, Düzel, 2020:746). Bireyler diğer ülkelerin pandemiye yönetirken karşılaştıkları olumsuz manzaralara kitle iletişim araçları sayesinde sıkça maruz kalmaktadırlar. Psikolojik olarak savunmasız olan bireylere geleneksel ve sosyal medya haberlerini izlemeyi, okumayı veya dinlemeyi sınırlamaları tavsiye edilmektedir (Sher, 2020:710).

Modern tıbbın ve ülkelerin sağlık sistemlerinin bu hastalık karşısında acziyetini gören insanların belirsizliklerle dolu bu süreçte karamsarlık ve endişeleri artmaktadır. Halk sağlığıyla ilgili acil durumlar hem bireylerin (örneğin güvensizlik, kafa karışıklığı, duygusal izolasyon ve damgalanmaya neden olan) hem de toplumların (ekonomik kayıp, iş ve okulların kapanması, tıbbi sağlık için yetersiz kaynaklar nedeniyle) sağlığını, güvenliğini ve refahını etkileyebilir (Pfefferbaum ve North, 2020:511). Olumsuz duygu durumlarının psikolojik hastalıkları arttırdığı yapılan araştırmalarda görülmektedir. Bu salgın, küresel olarak stres, anksiyete, depresif belirtiler, uykusuzluk, inkar, öfke ve korku gibi ek sağlık sorunlarına yol açmaktadır (Torales ve diğ, 2020).

Koronavirüs için ideoloji, din, ekonomik ve sosyal statü gibi hiçbir değişken olmaksızın canlı olan herkes hedef kitledir. Ancak Covid-19 ile beraber gelir, yaş, cinsiyet ve etnik kökene göre var olan yapısal eşitsizlikler şiddetlenmiştir. Kreşlerin ve okulların kapanması ile çocukların bakımını üstlendikleri için kadınların çalışma hayatları olumsuz etkilenecektir (Blundell ve diğ, 2020:313-314).

Stres, işsizlik ve yaşam değişikliği; bağımlılık davranışlarını artırabilecek faktörler olarak değerlendirilmektedir (Kazan Kızılkurt ve Dilbaz, 2020:59). Pandemi ile beraber işsizlik ve stresin artması ve yaşam rutinlerindeki değişikliklerin madde ve alkol bağımlılığında artışa neden olacağı düşünülmektedir. Bağımlı birey ve ailesinin yaşayacağı olumsuzlukların önlenmesi veya azaltılması için bağımlılıkla mücadelenin pandemi döneminde sekteye uğramaması adına gerekli önlemler alınmalıdır.

Pandeminin beraberinde getirdiği en önemli değişikliklerden bir tanesi de uzaktan eğitim faaliyetleridir. Birçok ülke yüz yüze eğitime ara vermiş, öğrenme faaliyetlerini uzaktan gerçekleştirme yolunu tercih etmiştir. Öğrencilerin televizyon ya da internet üzerinden derslerini takip etmeleri sağlanmıştır. Gören ve arkadaşları

(2020:88-90) uzaktan eğitime erişimin TRT EBA TV kanallarında en yüksek seviyede, eba.gov.tr üzerinden ise orta düzeyde olduğunu saptadıkları çalışmalarında öğrenci ve velilerin uzaktan eğitimin yüz yüze eğitim kadar verimli olmadığını düşündükleri bilgisine ulaşmışlardır.

Şehirlerarası ve ülkeler arası hareketliliğe katkısı yüksek olan üniversiteler hastalığın yayılmasındaki riskli durumu nedeniyle birçok ülkede eğitime ara vermiştir. En çok etkilenen sektörlerden birisi olan yükseköğretim sektörü için bu salgın tüm dünyada çağdışı kalmış olan eğitim sisteminin evrilmesi için iyi bir fırsat potansiyeli taşımaktadır (Erkut, 2020:132).

Pandemi döneminde öğrencilerin sosyal medya ve televizyon başında geçirdikleri süre iki kat artmıştır (Keskin ve Özer Kaya, 2020:59). Eğitim faaliyetlerinin online ortama taşınması ve sosyalleşme aracı olarak internetin yoğun olarak kullanılması bireylerin internet okuryazarlık düzeyini artırırken sorunlu internet kullanım (aşırı kullanım, oyun bağımlılığı) olasılığını da artırmaktadır.

Covid-19 ile ilişkili damgalama; sağlık çalışanlarının, hastaların ve hastalıktan kurtulanların yaşamları için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Bagcchi, 2020:782). Geçmişte yaşanmış pandemiler, bireylerin sosyal ayrımcılık ve bireysel izolasyon yaşamasına neden olmuştur. Günümüzde de Covid-19 virüsünün özellikle kronik hastalığı olan ve 65 yaş üzeri bireylerde ölümcül seyretmesi nedeniyle karantina tedbirleri kapsamında sokağa çıkma yasaklarının bulunması, bu grupların toplum içinde izolasyona maruz kalmasına ve sosyal yalnızlık yaşamalarına neden olmuştur. Özellikle Avrupa'da yaşlı bakım evlerinde personelin endişe ve korku yüzünden kurumu terk etmesiyle etik ve ahlâki açıdan kabul edilemez görüntüler ortaya çıkmıştır (Üstün, 2020:1223).

Günümüz insanı belirsizlik ve kaotik ortamla baş etmeye pek de alışık değildir. Beklenmedik kriz anlarında komplo teorilerine inanılabilirlik artmaktadır. Bu durum insanların inanılabilir metinler üreterek belirsizliği giderme uğraşı olarak görülebilir. Pandemi ile beraber de virüsün yarasa çorbasından kaynaklandığı, 5G teknolojisini gizleme girişimi olduğu, laboratuvar ortamında üretildiği, dünya nüfusunu azaltma girişimi olduğu, mutasyona uğrayarak insanlığın sonunu getireceği, hükümetlerin bu salgını daha önceden bildiği ancak kaostan kaçınmak için bunu gizledikleri gibi birçok iddia özellikle sosyal medya ortamlarında dolaşmaktadır (Duman, 2020:63-65).

Pandemi sürecinde mücadele edilmesi gereken bir diğer konu da hızla yayılan yanlış haberler ve bilgi kirliliğidir. Koronavirüsün etkisi arttıkça toplumun haber arayışına girmesi ve yalan bilgi, hikaye ve haberlere olan ilginin çoğalması, ortaya çıkan haber, hikaye ve bilgilendirmelerin asılsız bir teori olmaya başlaması bir çok kurum ve kuruluşu önlem almak için harekete geçirmiştir (Sezener Albayrak, 2020:12). Pandemi-

de kriz yönetilirken şeffaflık ve saydamlığın sağlanması ve teyit edilmiş doğru bilgilerin kamuoyuyla paylaşılması, toplumun güven duygusunu artırıp komplo teorilerinin yerini umutlu bir bekleyişe bırakmasını sağlayabilir (Geçer, 2020:561).

Pandemide toplumsal dayanışma ve uluslararası işbirliğinin önemi daha hissedilir hale gelmiştir. Pandemi salgında daha ilerideki safhalarda olan ülkelerin kaynaklarını, bilgilerini ve uzmanlıklarını paylaşmasıyla uluslararası dayanışma örneklerini de beraberinde getirmiştir (Lancet, 2020:1011). Ülkemizde de tek başına yaşayan ve ihtiyaçlarını karşılayacak yakını bulunmayan 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olan vatandaşların mağdur olmaması, temel ihtiyaçlarını karşılamaları için vali/kaymakamların başkanlığında oluşturulan Vefa Sosyal Destek Grupları’nın çalışmaları ulusal dayanışma örnekleridir.

Yöntem

Koronavirüs salgınının bütün dünyada insanlara ve yönetimlere zor anlar yaşattığı bugünlerde salgınla baş etmede sorunun toplumsal boyutu çok önem kazanmıştır. Bu çalışmada ulaşılan çalışma grubunun koronavirüsün kendine ve sosyal çevresine bulaşması, ülkeye etkileri, hastalıktan korunma ile ilgili bilgiye erişimi, alınan önlemlerin etkililiği, açıklanan önlemleri uygulama seviyesi ile ilgili verilere ulaşılmıştır.

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel araştırma modeli kullanılarak bir kesitsel tarama araştırması gerçekleştirilmiştir. Betimsel araştırmalar verilen bir durumu olabildiğince tam ve dikkatli bir şekilde tanımlar (Büyüköztürk, 2018:23). 15 Mart 2020 ile 18 Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu çalışmada tarama araştırmalarının temel veri toplama araçlarından anket kullanılmıştır. Araştırma sanal ortamda araştırmaya katılmayı kabul eden çalışma grubu ile gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze iletişimden sosyal izolasyon sebebiyle kaçınılmasının gerekliliği nedeniyle hazırlanan anket elektronik ortamda katılımcılara ulaştırılmıştır. Toplamda 313 kişiye ulaşılmıştır ancak veriler ayıklanarak 18-65 yaş aralığındaki 303 katılımcının verisi araştırmada değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak temel sosyodemografik soruların yer aldığı bilgi formu ve Covid-19 Pandemisi ile ilgili bulaş kaygıları, hastalıkla ilgili bilgi edinme kanalları, korunma yöntemleri, önlemlerin yeterliliği konularındaki fikirlerin sorulduğu bir anket formu kullanılmıştır. Bazı soruların beşli likertle, bazı soruların *evet/hayır* şeklinde bazı soruların ise açık uçlu olarak cevaplanması istenmiştir. Alan araştırmasıyla toplanmış olan cevaplar bilgisayar programları aracılığıyla düzenlenerek analiz edilmiştir. Verilerin işlenmesinde frekans ve yüzdeler gibi temel betimleyici analizlerin yanı sıra çoklu uyum analizi de kullanılmıştır. Ulaşılan bulgular tablo ve grafikler eşliğinde görselleştirilmiştir. Ulaşılan kişiler araştırmaya gönüllü olarak katılmış olup çalışma için Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik

Kurulu'ndan etik onay alınmıştır.

Bulgular

Temel Demografik Bilgiler

Tablo 1: Katılımcıların Genel Özellikleri

		N	%
Gelir	2500 altı	42	16,6
	2501-7500	162	64,0
	7501 üstü	49	19,4
	Toplam	253	100,0
Yaş	24 ve altı	152	51,7
	25 – 30	63	21,4
	31 üstü	79	26,9
	Toplam	294	100,0
Medeni Durum	Bekâr	224	74,4
	Evli	77	25,6
	Toplam	301	100,0
Barınma	Yurt	43	14,5
	Aile yanı	163	54,9
	Öğrenci evi	25	8,4
	Diğer	66	22,2
	Toplam	297	100,0

Tablo 1’de araştırmaya katılmış olan kişilerin genel özelliklerine yer verilmiştir. Ulaşılan bilgilere göre katılımcıların büyük çoğunluğunun 2501-7500 TL aralığında gelire sahip olduğu görülmektedir (%64). Bununla birlikte katılımcıların yarıdan fazlasının (%51,7) 24 yaş ve altında; yüzde 25,6’sının evli ve yüzde 54,9’unun ailesiyle birlikte yaşadığı tespit edilmiştir.

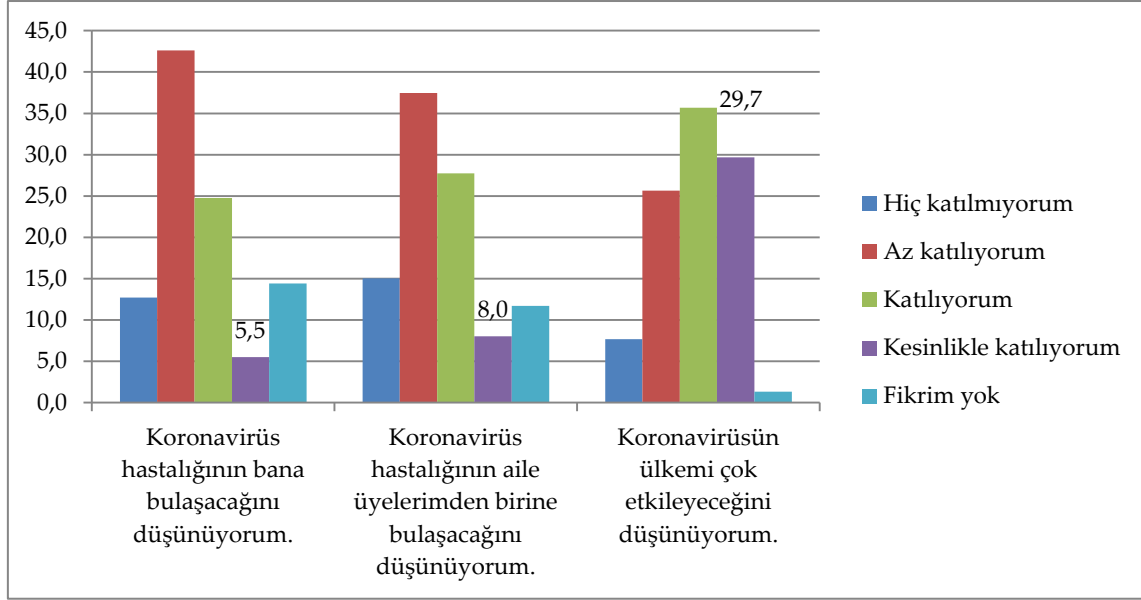
Tablo 2: Sağlık/Hastalık Durumu

		N	%
Kronik Hastalık	Hayır	263	87,7
	Evet	37	12,3
	Toplam	300	100,0
Hastalıklara Karşı Bağışıklık Değerlendirmesi	Çok Zayıf	11	3,7
	Zayıf	35	11,6
	Orta	150	49,8
	Güçlü	90	29,9
	Çok Güçlü	15	5,0
	Toplam	301	100,0
Ailede Kronik Hastalık	Hayır	180	59,8
	Evet	121	40,2
	Toplam	301	100,0

Tablo 2’de katılımcıların ve ailelerinin sağlık/hastalık durumlarını gösteren bir takım bilgilere yer verilmiştir. Katılımcıların yüzde 87,7’si kendilerinde herhangi bir kronik hastalık bulunmadığını belirtmiştir. Hastalıklara karşı bağışıklık durumuna

göre katılımcıların yarıya yakını kendi bağışıklığını “orta” derecede görmektedir. Kişilerin ailelerinde kronik hastalık bulunma durumuna göre yapılan değerlendirmeye göre ise yüzde 59,8’inin ailelerinde kronik hastalık bulunmadığı öğrenilmiştir.

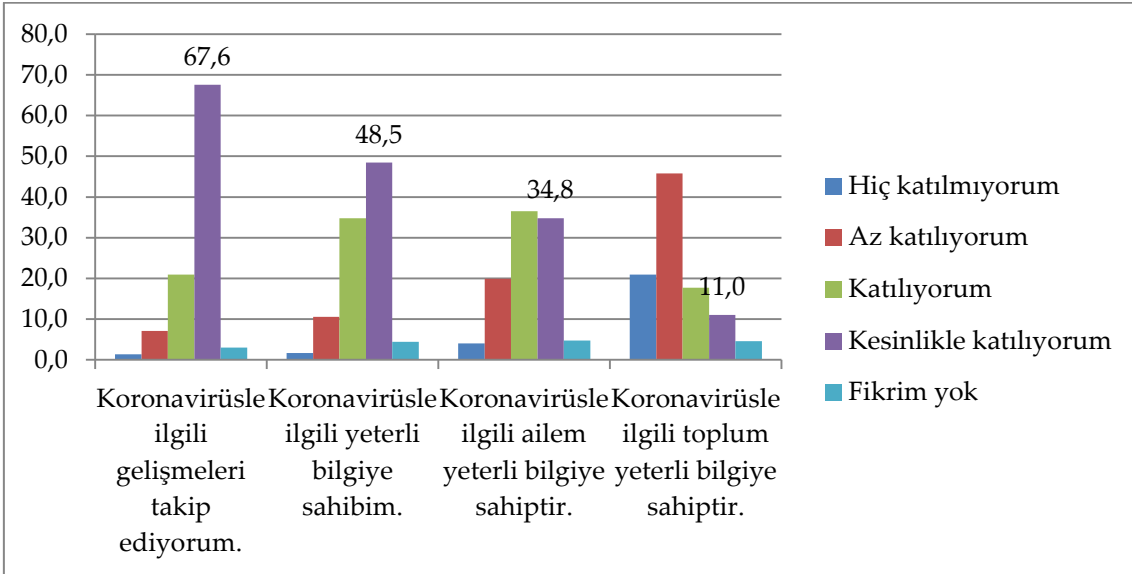
Koronavirüs Sürecine İlişkin Genel Değerlendirme

Grafik 1: Koronavirüs Hastalığına İlişkin Genel Değerlendirme

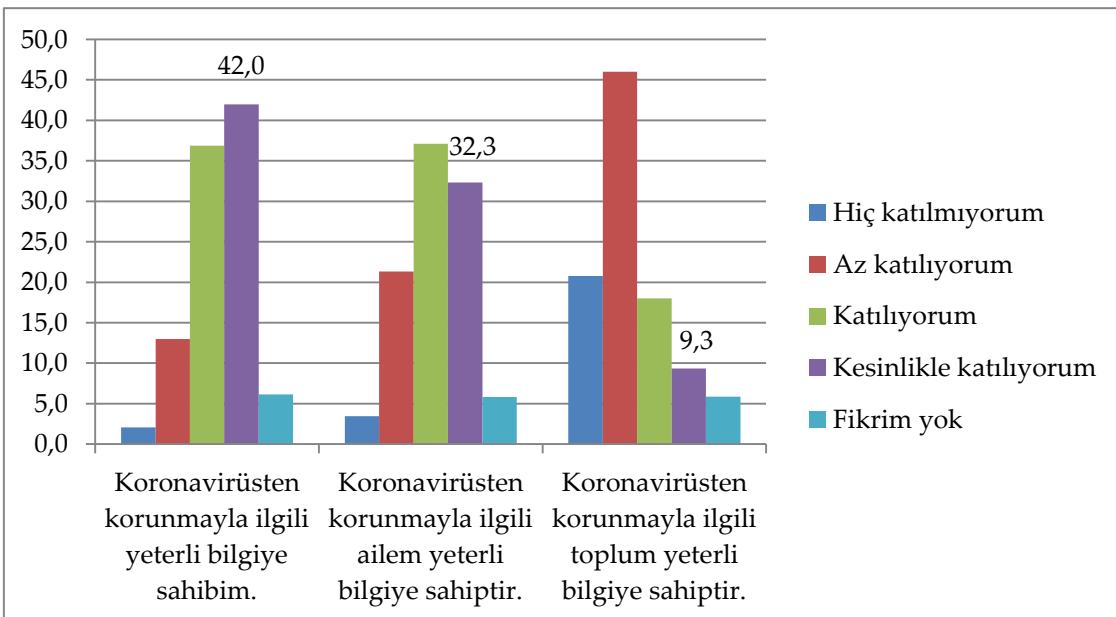
Katılımcıların “Koronavirüs hastalığının bana bulaşacağını düşünüyorum.” ifadesine katılma durumu incelendiğinde toplamda yüzde 30 civarında kişi hastalığın kendilerine bulaşacağını ifade etmiştir (Grafik 1). Diğer yandan yaklaşık yüzde 15 oranında kişinin konuyla ilgili “fikrim yok” dediği görülmektedir. Benzer şekilde hastalığın kişilerin ailelerini etkileme durumuna ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde ilkinde yakın bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Buna göre yüzde 35’in üzerinde katılımcı hastalığın aile üyelerinden birine bulaşacağını düşünmektedir.

Katılımcıların görüşlerine göre hastalığın ülkeyi etkileme durumu incelendiğinde yaklaşık yüzde 65 oranında bu fikrin benimsendiği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle katılımcıların üçte ikisine yakını hastalığın ülkeyi etkileyeceğini düşünmektedir.

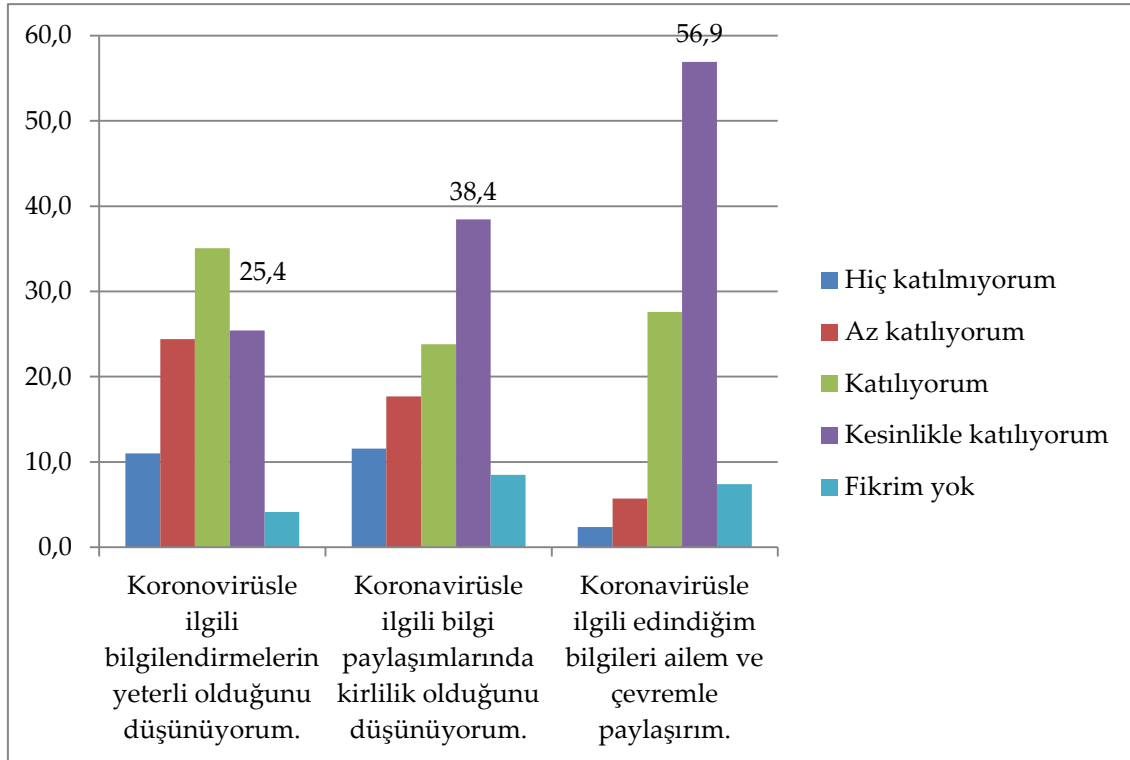
Grafik 2: Koronavirüsle İlgili Bilgi Durumu

Katılımcıların koronavirüs hastalığıyla ilgili gelişmeleri takip etme ve konuyla ilgili kendilerinin, ailelerinin ve toplumun bilgi sahibi olma durumunu değerlendirmeleri istenmiş ve sonuçlara Grafik 2’de yer verilmiştir. Katılımcıların yüzde 90’a yakını koronavirüsle ilgili gelişmeleri takip ettiğini bildirmiştir. Koronavirüsle ilgili bilgi sahibi olma durumu değerlendirildiğinde yüzde 80’in üzerinde katılımcı kendisini konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip görmektedir. Ailelerinin bilgi düzeyi değerlendirilmesi istendiğindeyse katılımcıların kendilerine yöneltilen soruya katılma oranı yüzde 70’lere gerilemektedir. Toplumun yeterli bilgiye sahip olup olmadığı hakkındaki görüşlere göre ise toplam katılım oranı yüzde 30’un altına düşmektedir.

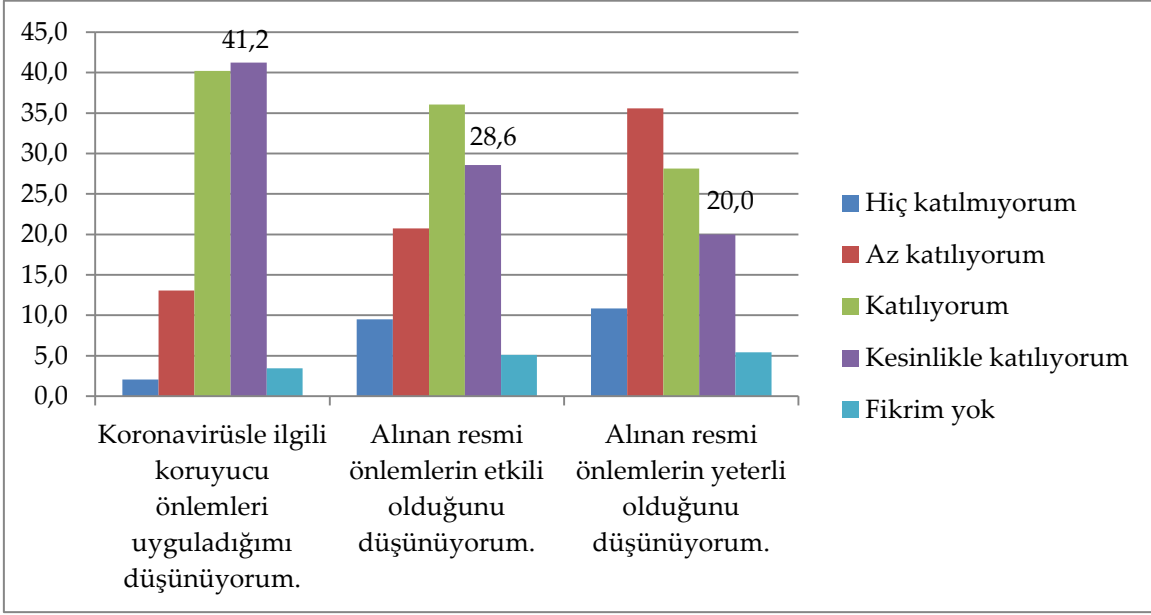
Grafik 3: Koronavirüsten Korunmayla İlgili Bilgi Durumu

Katılımcılara koronavirüsten korunmayla ilgili yeterli bilgiye kendilerinin, ailelerinin ve toplumun sahip olup olmadığı hakkındaki görüşleri sorulmuş olup cevaplar Grafik 3’te gösterilmiştir. “Koronavirüsten korunmayla ilgili yeterli bilgiye sahibim.” ifadesine kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap verenlerin oranı yüzde 42’dir. Aileler için bu oran yüzde 32,3; toplum için yüzde 9,3 şeklinde gerçekleşmiştir. Katılımcıların yüzde 20’den fazlası toplumun koronavirüsten korunma ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı görüşündedir. Yukarıdaki üç ifadeye de yaklaşık yüzde 6 oranında “fikrim yok” yanıtı verilmiştir.

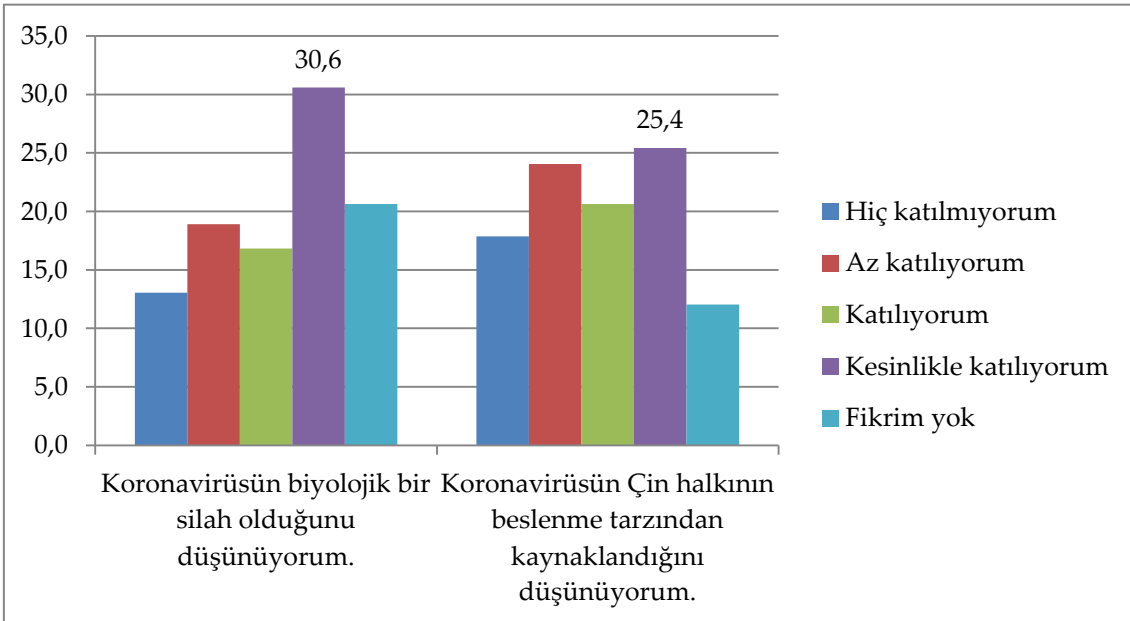
Grafik 4: Koronavirüsle İlgili Bilgi Paylaşımı

Yüzde 60’ın üzerinde katılımcı koronavirüsle ilgili bilgilendirmelerin büyük oranda yeterli olduğunu düşünmekteyken aynı zamanda yine yüzde 60’ın üzerinde katılımcı koronavirüsle ilgili bilgi paylaşımlarının kirlilik içerdiğini düşündüğünü ifade etmiştir (Grafik 4). Yüzde 84,5 oranında katılımcı koronavirüsle ilgili edindiği bilgileri ailesi ve çevresiyle paylaştığını belirtmiştir.

Grafik 5: Koronavirüsle İlgili Önlemlere İlişkin Görüşler

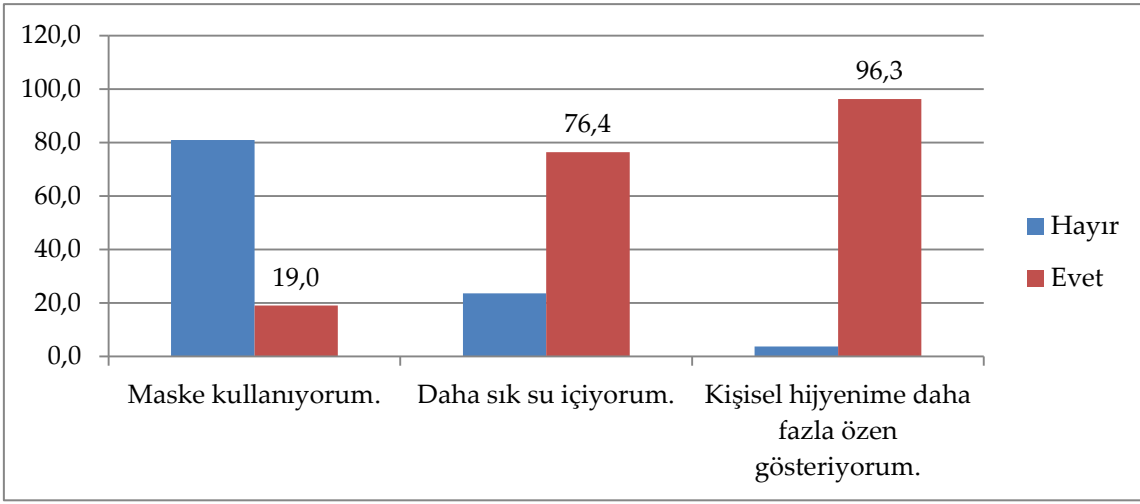
Katılımcılara koronavirüsle ilgili alınan önlemlere ilişkin görüşler sorulmuş olup ilk olarak bu önlemleri kişilerin kendilerinin uygulayıp uygulamadığına dair bilgi toplanmıştır (Grafik 5). Katılımcıların yüzde 41,2'si "kesinlikle katılıyorum"; yüzde 40,2'si "katılıyorum" yanıtını vermiştir. Koronavirüsle ilgili alınan resmi önlemlerin etkili olduğunu düşünenlerin oranları incelendiğindeyse "kesinlikle katılıyorum" diyenlerin yüzde 28,6; "katılıyorum" diyenlerin yüzde 36,1 oranında olduğu görülmektedir. İlgili önlemlerin yeterli olduğunu düşünme durumunda ise "kesinlikle katılıyorum" cevabı yüzde 20; "katılıyorum" cevabı yüzde 28,1 oranında kalmıştır.

Grafik 6: Koronavirüse İlişkin Görüşler

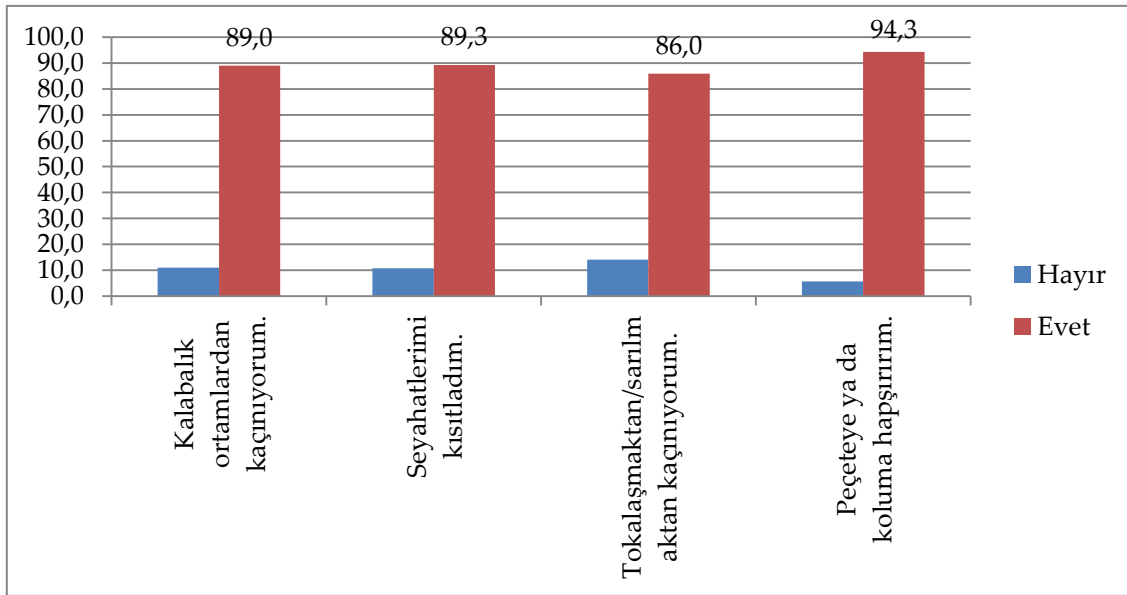
“Koronavirüsün biyolojik bir silah olduğu”na ilişkin görüşler katılımcılardan toplanmış olup bu fikre “kesinlikle katılıyorum” yanıtını verenlerin oranı yüzde 30,6; “katılıyorum” diyenlerin oranı yüzde 16,8’dir. Aynı ifade “fikrim yok” yanıtını verenlerin oranı yüzde 20,6 olarak gerçekleşmiştir. “Koronavirüsün Çin halkının beslenme tarzından kaynaklandığını” düşünmeye ilişkin görüşlere göre “kesinlikle katılıyorum” yüzde 25,4; “katılıyorum” yüzde 20,6 oranında çıkmıştır. “Fikrim yok” yanıtının oranı ise yüzde 12 olmuştur.

Koronavirüs Tedbirlerini Uygulama

Grafik 7: Koronavirüs Tedbirlerini Uygulama (1)

Katılımcıların yüzde 19’u maske kullandığını; yüzde 76,4’ü daha sık su içtiğini; yüzde 96,3’ü kişisel hijyenine daha fazla özen gösterdiğini belirtmiştir.

Grafik 8: Koronavirüs Tedbirlerini Uygulama (2)

Katılımcıların yüzde 89'u koronavirüsten korunmak için kalabalık ortamlardan kaçındığını; yüzde 89,3'ü seyahatlerini kısıtladığını; yüzde 86'sı tokalaşmaktan/sarılmaktan kaçındığını; yüzde 94,3'ü peçeteye ya da koluna hapsirdiğini ifade etmiştir.

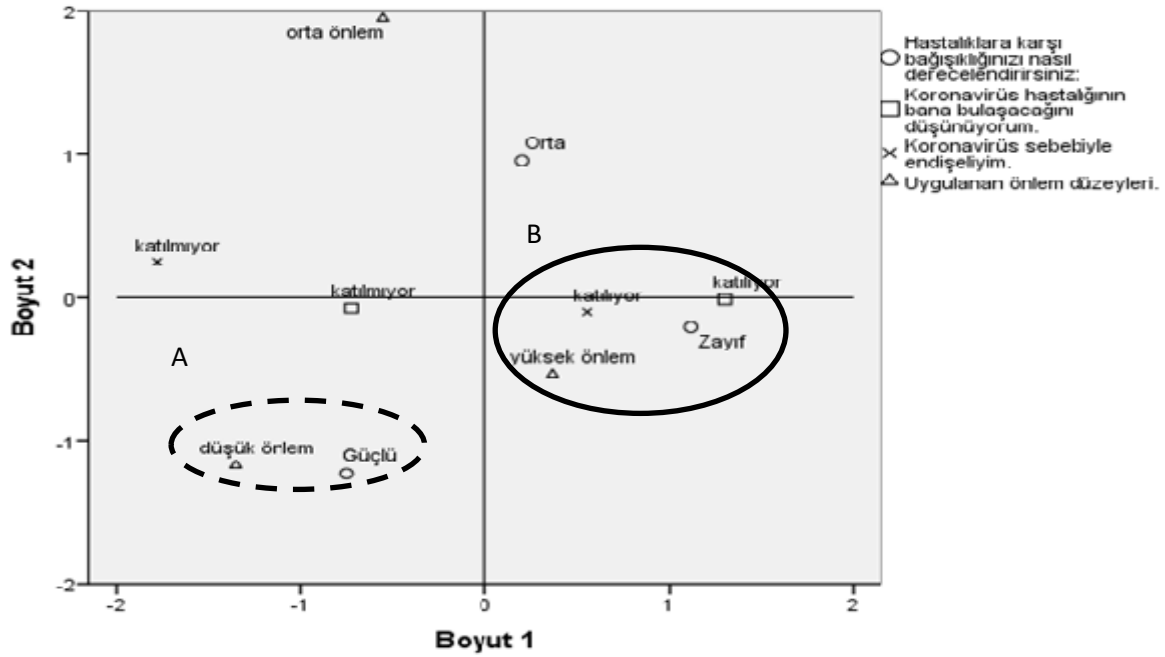
Algılanan Bağışıklık, Önlem Düzeyleri ve Diğer Değişkenlerin Çoklu Uyum Analiziyle İncelenmesi

Koronavirüs sürecinin ülkemizdeki ilk haftasını yakından inceleyebilmek amacıyla katılımcıların konuyla ilgili durumları çoklu uyum analizi ile araştırılmıştır. Bu kapsamda dört farklı değişken analize dâhil edilmiştir. Değişkenlerden ilki kişilerin kendileri ile ilgili algıladıkları bağışıklık durumudur. Kişilerin bağışıklıkları güçlü-orta-zayıf şeklinde gruplandırılmıştır. İşleme alınan diğer değişken uygulanan önlem düzeyidir. Katılımcıların önlem düzeyleri belirlenirken veri seti üzerinde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Yukarıda verilmiş olan yedi farklı önlem türü toplanmış ve uygulanan toplam önlem sayısına göre gruplandırma yapılmıştır. Toplamda üç ve daha az önlemi uygulayan grup *düşük önlem*; dört ve beş önlem uygulayan grup *orta önlem*; altı ve yedi önlem uygulayan grup *yüksek önlem* düzeyi olarak kategorize edilmiştir. Analize katılan diğer değişkenler hastalık sebebiyle endişeli olma durumu ve kişilerin kendilerine hastalık bulaşacağını düşünmeleri durumudur. Tablo 3'te çoklu uyum analiziyle ilgili özet bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 3: Çoklu Uyum Analizi Özet Bilgileri

	Toplam (Eigenvalue)	Inertia
1	1,431	,358
2	1,232	,308

Gerçekleştirilen analize göre birinci boyutta açıklanan varyans oranı yüzde 35,8; ikinci boyutta açıklanan varyans oranı yüzde 30,8'dir. Bu iki boyutun toplam açıklama oranı ise yüzde 66,6'dır. Değişkenlerin kategorileri arasındaki ilişki Grafik 9'da gösterilmiştir.

Grafik 9: Çoklu Uyum Analizi Sonuç Grafiği

Çoklu uyum analizi ile iki önemli bulguya ulaşılmıştır. Bunlardan ilki kendi bağışıklığını güçlü olarak değerlendiren grubun hastalıkla mücadelede önlemleri düşük düzeyde uygulamakta olduğudur (A). Diğer bir ifadeyle güçlü bağışıklık algılaması olan grup önlemlerin uygulanması hususunda daha tedbirsiz davranmaktadır. Ulaşılan ikinci önemli bulgu; zayıf bağışıklığa sahip olan kişilerin yüksek düzeyde önlem aldığı ve aynı zamanda hem hastalığın kendisine bulaşacağını hem de hastalıkla ilgili olarak endişe duymakta olduğudur (B).

Tartışma

Salgının ülkemizdeki ilk günlerinde katılımcılar tarafından algılanışına genel olarak bakıldığında kişilerin kendileriyle ve yakın çevreleriyle ilgili boyutta toplumsal boyuta göre daha olumlu cevaplar vermiş olduğu görülmektedir. İlk olarak hastalığın bulaşma durumu değerlendirmeye alındığında ailelerine kıyasla kişiler kendilerine hastalığın bulaşacağını daha az düşünmektedir. Ancak koronavirüsün ülkeyi etkileme durumu hakkındaki görüşler incelendiğinde ise katılımcıların bu konuda daha karamsar olduğu göze çarpmaktadır. Bireysel/ailevi ve toplumsal boyut arasındaki ilk farklılığı bu kısımda görmek mümkündür. Katılımcılar kendilerinden uzaklaştıkça hastalığın daha etkili olacağını düşünmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarından farklı olarak Memiş Doğan ve Düzel (2020:749)'in salgının Türkiye’de görüldüğü ilk haftayı takip eden süreçte gerçekleştirdikleri araştırmaları, katılımcıların oldukça yüksek bir oranla ilk sırada ailelerinin/tanıdıklarının virüse yakalanmasından korktuklarını göstermektedir.

Araştırmada ulaşılan diğer bir bulgu hastalık hakkında bilgi sahibi olma duru-

muna ilişkindir. Araştırma sonucuna göre ilk olarak katılımcıların hastalıkla ilgili gelişmelerle yakından ilgilendiğini görmek mümkündür. Hastalıkla ilgili bilgi edinme noktasında katılımcıların çaba harcadığı görülmektedir. Bu anlamıyla hastalık kısa sürede büyük bir çoğunluğun önemli bir gündem maddesi olmuştur. Katılımcıların hastalık hakkında bilgi sahibi olma düzeylerine ilişkin görüşlerine bakıldığında yine yakından uzağa doğru genel bir azalma olması dikkat çekicidir. Kişiler kendilerinin hastalıkla ilgili yeterli bilgisi olduğuna yüksek düzeyde katılırken; ailelerinin konuyla ilgili yeterli bilgisi olması hakkında daha düşük oranda katılıma sahiptir. Toplumun bilgi sahibi olma düzeyi hakkındaki görüşleri ise diğerlerine kıyasla çok daha düşük seviyede kalmıştır.

Koronavirüs hastalığından korunmayla ilgili bilgi sahibi olmak hakkındaki görüşlerde de hastalık hakkındaki bilgi sahipliğine benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. Katılımcılar kendilerinin yeterli korunma bilgisine sahip olduğunu en yüksek düzeyde düşünürken aileleri için bu oran bir miktar düşmekte ancak söz konusu toplumun bilgi sahipliği olduğunda fark dramatik biçimde açılmaktadır. Yani katılımcılara göre kendileri yeterli sayılabilecek düzeyde korunma bilgisine sahipken; toplumun konu hakkında yeterli bilgisi olmadığı görüşü hâkimdir.

Ülkemizde ilk vakanın açıklanmasıyla birlikte koronavirüs ülkedeki en önemli gündem maddesi olmuştur. Hem geleneksel medyada hem de yeni medya kanallarında yani tüm enformasyon araçlarında koronavirüs hakkında bilgilere rastlamak mümkün hale gelmiştir. Diğer yandan kamu veya özel neredeyse tüm kurumlar panolarına/kapılarına koronavirüs hakkında bilgilendirici afişler asmıştır. Salgının ilk günleri itibarıyla yapılan bu araştırmada da mevcut bilgilendirmelerin büyük ölçüde yeterli olduğuna ilişkin görüşlere ulaşılmıştır. Fakat diğer yandan mevcut bilgilerin doğruluğu konusunda katılımcıların şüphe duyduğunu ifade etmek de gerekmektedir. Kişilerin önemli bir çoğunluğu paylaşımlarda bilgi kirliliği olduğunu ifade etmiştir. Dünya Sağlık Örgütü yanlış bilgi ve korkunun yeni koronavirüs ile karşılaşılan en büyük zorluklardan biri olduğunu ilan etmiş ve sosyal kaygıyı azaltmak adına hükümetlere doğru bilgileri şeffaf ve zamanında paylaşmaları tavsiyesinde bulunmuştur (Aydın, 2020:81). Münih Güvenlik Konseyinde Dünya Sağlık Örgütü genel direktörü sadece pandemi ile değil aynı zamanda infodemi ile de paylaşıldığını belirterek yayılan yanlış haberlerin tehlikesine vurgu yapmıştır. Ayrıca yanlış bilgilerin yayılmasının önüne geçebilmek adına arama ve medya şirketleri ile ortak çalışmalar yaptıklarını belirtmiştir (Munich Security Conference, 2020).

Koronavirüs hakkındaki bilgilere dair önemli bir nokta da katılımcıların kendi edinmiş oldukları bilgileri çevreleriyle ve aileleriyle paylaştığı yönünde olmuştur. Bu bağlamda kişilerin hastalığı önemseyerek hastalık hakkındaki bilgilendirme süreçlerine aktif olarak dahil oldukları ortaya konulmuştur.

Hastalıkla mücadelede en önemli boyut tedavi öncesinde hastalığın yayılımını önlemek ve hastalıktan korunabilmektir. Katılımcıların koronavirüsle ilgili kendi koruyucu önlemlerini uygulayıp uygulamadığı hakkındaki görüşlerine bakıldığında kişilerin büyük çoğunluğunun koruyucu önlemleri uyguladığı düşüncesinde olduğu görülmektedir. Elleri daha sık yıkama, kişisel hijyene dikkat etme ve seyahat kısıtlaması, toplu ortamlardan kaçınma gibi koruyucu tedbirler katılımcılar tarafından uygulanan davranışlardır. Benzer şekilde Karataş’ın (2020:14) araştırmasında da katılımcılar pandemi sonrasında temizlik, hijyen, maske ve eldiven kullanma gibi koruyucu tedbir içeren davranışlarında ortalama %85-90 oranında artış olduğunu, kalabalık yerlerde bulunma ve toplu taşıma araçlarını kullanma davranışlarında ise ortalama %95 oranında azalma olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların çoğunun kamusal düzlemde hastalıkla mücadelede alınan önlemlerin etkili olduğunu düşünmesi hastalıkla toplumsal mücadele açısından önem arz etmektedir. Gündüz, (2020:461), sağlık çalışanlarına güvenin artmasını belirleyen faktörlerin başında, Sağlık Bakanlığının aldığı kararlar ve uyguladığı politikaların geldiğini saptamıştır. Sağlık ve İçişleri Bakanlığının salgın süreci hakkında yürüttükleri uygulamalarının bireylerde güven yarattığı görülmektedir (Dönmez ve Gürbüz, 2020:2169). Diğer yandan alınan resmi önlemlerin yeterliliğine olan düşük katılım resmi önlemlerin artırılması gerektiği fikrini gündeme taşımaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi hastalık çok kısa sürede tüm toplumun en önemli gündem maddesi olmuş ve bu konuda tüm aktörler ellerindeki araçlarla hastalıkla ilgili sürece dahil olmuştur. Ancak sürecin pek çok paydaşının olması konuyla ilgili nitelikli ve doğru bilgi ve eylemlerin her zaman için gerçekleşmesinin önüne geçebilmektedir. Gerçekler ve algılar bu bağlamda birbirine karışabilmektedir. Araştırmada yöneltilmiş olan iki farklı soruya verilen cevaplar da zihinlerde konuyla ilgili bir karışıklık olduğunu göstermektedir. Koronavirüsün biyolojik bir silah olduğuna ve koronavirüsün beslenme tarzı kaynaklı olduğuna ilişkin görüşlerde birbirlerine yakın oranlarda katılım olması konuyla ilgili zihinsel bulanıklığı ortaya koymaktadır. Mevcut Covid-19 krizi de biyolojik savaş suçlamalarını içermektedir (Kaya, 2020:255). Ancak hem Çin hem de Amerika Birleşik Devletleri kasıtlı bir biyolojik saldırının gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamak için çok uygun mükemmel savunma laboratuvarlarına sahiptir ve her ikisinin de zarar gördüğü bir biyolojik savaş tasarladıkları fikri için yeterli delil bulunmamaktadır (Kaszeta, 2020).

Hastalıktan korunmayla ilgili olarak katılımcılara yöneltilen sorularla henüz maske kullanımı gibi zorunlu uygulamalar öncesinde kişilerin bu tip önlemleri kendilerinin ne derece uyguladığı öğrenilmiştir. Buna göre maske kullanım oranının düşük olduğu ancak daha sık su içme ve kişisel hijyene daha fazla özen gösterme durumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda insanların hastalıkla ilgili olarak kendi dav-

ranışlarını ilk andan itibaren değiştirmeye başlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların diğer önlemler noktasında da hassas olduğu görülmektedir. Kalabalık ortamlardan kaçınma, seyahatlerin kısıtlanması, temastan uzak durma gibi sosyal mesafeye ilişkin önlemlerin kişilerin gündeminde yer etmeye başladığı ve hapşırmanın doğrudan ellere ya da açık alana değil peçete ya da kola yöneltilerek belli tedbirli davranışların sergilendiği anlaşılmaktadır.

Son olarak toplumsal uzay hakkında derinlemesine bilgi edinebilmek ve olgusal durumu daha iyi okuyabilmek amacıyla gerçekleştirilen çoklu uyum analiziyle de önemli bulgulara ulaşılmıştır. Burada ilk olarak belirtilmesi gereken husus kişilerin kendilerine ilişkin algıladıkları bağışıklık durumu ile tedbirlere uyma/uymama ve hastalık hakkındaki bazı düşünceler arasında belli birtakım uyumluluklara rastlanmış olduğudur. Öncelikle, kendi bağışıklığını güçlü olarak değerlendiren grubun yeterince önlem almadığı dikkat çekmektedir. Diğer yandan zayıf bağışıklığı olduğunu düşünenler hem daha fazla önlem almakta hem de hastalığın kendilerine bulaşması ve hastalıkla ilgili endişe duyma noktasında benzer bir tavır sergilemektedir.

Sonuç

Ülkemizde ilk koronavirüs vakasının açıklanmasından kısa bir süre sonra gerçekleştirilen bu çalışmada bireysel ve toplumsal yönleriyle koronavirüs hakkındaki görüşler ve hastalığa ilişkin bazı tutumlar betimsel analiz yoluyla araştırmaya konu edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar literatürdeki diğer çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Araştırma sonucunda ulaşılan en önemli sonuç katılımcıların kendilerinden uzaklaştıkça hastalıkla ilgili süreçlerde olumsuz görüşlerinin yükseldiği yönünde olmuştur. Kişiler kendilerini daha bilinçli ve güvende görmekteyken aileleri ve toplum için daha riskli bir durum olduğunu ifade etmiştir.

Diğer taraftan hastalık hakkında bilgi takibi yapılması ya da önlemlerin alınması gibi konularda gösterilen hassasiyet salgın yönetiminde olumlu bir araç olarak kullanılmaya müsaittir. Ancak bu hassasiyetin doğru şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir. Bilhassa bilgi kirliliğinin önlenmesi ve sağlıklı bilgiye erişimin kolaylaştırılması; bununla birlikte güçlü ve etkili tedbirlerin uygulanması salgın yönetimi açısından bir gerekliliktir.

Son olarak kişilerin kendilerine ilişkin algılarının hastalıkla mücadele sürecinde önemli bir değişken olduğu gözden kaçmamalıdır. İnsanlar her ne kadar kendilerinin güçlü bir bağışıklığa sahip olduğunu düşünerek yeterince tedbirli davranmasa da hastalıkla etkin mücadele için herkesin gerekli tedbirlere uyması için çaba sarf edilmelidir. Bu bağlamda hastalığın genç-yaşlı, güçlü-zayıf herkesi etkilediği gerçeği ön planda tutulmalıdır.

Kaynakça

- Aydın, F. A. (2020). Post-truth dönemde sosyal medyada dezenformasyon: Covid-19 (Yeni koronavirüs) pandemi süreci. *Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4 (12), 76-90.
- Alpago, H. ve Oduncu Alpago, D. (2020). Koronavirüs salgınının sosyoekonomik sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114.
- Bagcchi, S. (2020). Stigma during the COVID-19 pandemic. *Lancet Infect Dis.*, 20(7), 782.
- Blundell, R., Dias, M. C., Joyce, R. ve Xu, X. (2020). COVID-19 and inequalities. *Fiscal Studies*, 41 (2), 291-319.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Dönmez, İ. ve Gürbüz, S. (2020). Üniversite öğrencilerinin Covid-19 virüsü hakkında bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2159-2172.
- Duman, M. (2020, Güz). Yarasa çorbası: Koronavirüs hakkında modern çağın mitleri ve şehir efsaneleri. *Millî Folklor*, 16 (127), 59-71.
- Erkut, E. (2020), Covid-19 sonrası yükseköğretim. *Yükseköğretim Dergisi*, 10(2), 125-133, Doi:10.2399/yod.20.002.
- Geçer, E. (2020). Salgın hastalıklar, kültürel psikoloji ve politika: Yerel bir yaklaşım, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (3), 550-567.
- Gören, S., Gök, F., Yalçın, M., Göregen, F., Çalışkan, M. (2020). Küresel salgın sürecinde uzaktan eğitimin değerlendirilmesi: Ankara Örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, Salgın Sürecinde Türkiye’de ve Dünyada Eğitim özel sayısı, 49 (1), 69-94.
- Gündüz, F. (2020). Türkiye’nin yeni koronavirüs (Kovid-19) salgını ile sınava: Güvenli gelecek inşası çalışmaları ve kamuoyu algısı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8 (23), 459-463.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kasteza, D. (2020). “No, the coronavirus is not a biological weapon”. The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/outlook/2020/04/26/no-coronavirus-is-not-biological-weapon/>, et:3.3.2021.
- Kaya, H. E. (2020). Uluslararası güvenlikte bir tehdit unsuru olarak biyolojik silahlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (71), 245-256.

- Kazan Kızılkurt Ö, Dilbaz N. (2020). COVID-19 pandemisinde bağımlılık. İçinde B. Coşar (Ed.), *Psikiyatri ve COVID-19* (1. Baskı) (ss. 59-65). Türkiye Klinikleri.
- Keskin, M. ve Özer Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67.
- Lancet, 2020, COVID-19: Learning from experience, 395, 28, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7194650/>, et:3.12.2020
- Memiş Doğan, M., Düzel, B. (2020). Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 739-752.
- Munich Security Conference (2020). 15 Şubat, <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference>, et:2.3.2021.
- Pfefferbaum, B. ve North, C.S. (2020). Mental health and the Covid-19 pandemic. *The New England Journal of Medicine*, 383 (6), 510-512.
- Sezener Albayrak, E.(2020). Covid-19 döneminin doğurdukları: Yeni toplum düzeni ve medyada ortaya çıkan sahte haberler. İçinde A. İşman, A. Z. Özgür, M. Öztunç (Ed.), *İletişim çalışmaları* (ss. 1-14). Sakarya Üniversite Yayınları.
- Sher, L. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on suicide rates. *An International Journal of Medicine*, 113 (10), 707-712.
- Torales, J., O'Higgins, M., Castaldelli-Maia, J. M. and Ventriglio, A. (2020). The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health. *International Journal of Social Psychiatry*, 66(4), 317-320.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (1), 142-153.
- Üstün, Ç. (2020). Pandemi tarihinde üç hastalık ve Covid-19 pandemisinin sosyal etkisinin bu hastalıklarla değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 1215-1226.
- Yıldırım, S. (2020). Salgınların sosyal-psikolojik görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) pandemi örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43585>
- Zhou, A., Yang, X., Wang, X. ve Hu, B. (2020). Pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. *Nature*, 579, 270-289.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Pandemi Sürecinde Lise Öğrencilerinin
Sosyo-Ekonomik Durumlarının Uzaktan Eğitime
Etkileri

The Effects of Socio-Economic Status of High
School Students on Distance Learning during the
Pandemic Process

İpek Beyza ALTIPARMAK*
Betül DEMİRCAN**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Altıparmak, İ. B. ve Demircan, B. (2021). Pandemi sürecinde lise öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumlarının uzaktan eğitime etkileri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 92-110.

Altıparmak, İ. B. & Demircan, B. (2021). The effects of socio-economic status of high school students on distance learning during the pandemic process. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 92-110.

 10.29228/kesit.54052

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 02.11.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 10.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, ipek.altiparmak@btu.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi, demircanbetul@hotmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Pandemi Sürecinde Lise Öğrencilerinin Sosyo-Ekonomik Durumlarının
Uzaktan Eğitime Etkileri¹

*The Effects of Socio-Economic Status of High School Students on Distance
Learning during the Pandemic Process*

Doç. Dr. İpek Beyza ALTIPARMAK

Betül DEMİRCAN

Öz: İnsanlık, tarih boyunca çeşitli salgınlarla mücadele etmiştir. Yayılm düzeyleri, etkileri ve nasıl bittiği gibi durumlar farklılıklar gösterse de yaşam kayıpları bakımından değerlendirildiğinde salgınların ortak noktası hep aynı olmuştur. Aralık 2019 tarihi itibari ile Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığı bilinen ve daha sonra bütün dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs pandemisi benzer şekilde oldukça fazla can kaybına neden olmuştur. Bu noktada pandeminin ilk mücadele alanı hiç kuşkusuz sağlık alanı olmuştur. Zaman ilerledikçe pandeminin çeşitli kurumlar üzerinde de olumsuz yansımaları kendini göstermeye başlamış farklı mücadele alanları ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de eğitimidir. Salgının başlamasıyla birlikte eğitim-öğretime ara verilmiş ve daha sonra uzaktan eğitim yoluyla süreç devam etmiştir. Uzaktan eğitim ile birlikte eğitime erişim için gerekli kaynaklara sahip olma, ev koşullarında ders çalışma, eğitim-öğretim için destekleyici materyallere ulaşma vb. gibi konularda sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu sorunlar eğitim alanındaki eşitsizliğin daha da açılmasına neden olmuştur. Bu sorun alanından hareketle yapılan çalışmada Bursa ilinde devlet okullarında öğrenim gören 281 öğrenciye anket uygulanmış

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Bursa Teknik Üniversitesi Araştırma Etik Kurulu'nun 31.12.2020 tarih ve 2020/10-4 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %80-%20. Sorumlu Yazar: İpek Beyza ALTIPARMAK

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Bursa Technical University Research Ethics Committee. Author Contributions: %80-%20. Corresponding Author: İpek Beyza ALTIPARMAK

ve elde edilen veriler SPSS 25 programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler yorumlandığında pandemi sürecinde öğrencilerin sahip olduğu sosyo-ekonomik düzeyin, internet ve bilgisayar gibi donanımlara sahip olma durumu üzerinde etkili olduğu ve bu durumun da öğrencinin eğitim-öğretim hayatını önemli ölçüde etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, pandemi, internet, bilgisayar, sosyo-ekonomik durum.

Abstract: Humanity has struggled with various epidemics throughout history. Although situations like spreading levels, effects and how it ends differ, the common point of the epidemics, loss of life, has always been the same. The Covid-19 pandemic, which emerged in Wuhan, China in December 2019, and then affected the whole world, similarly caused many deaths. At this point, the first field that has to be struggled has undoubtedly been health. As time progressed, the negative effects of the pandemic on various institutions began to show themselves, and different struggle areas, one of which is education, began to emerge. With the onset of the pandemic, education was suspended and then the process continued through distance learning. With the start of distance learning, problems such as having the necessary resources for access to education, studying in home conditions, and accessing supportive materials for education began to be experienced. These problems have led to an increase in inequality in education. Based on this situation, a questionnaire was applied to 281 students studying in public schools in Bursa city. Then the data were analyzed with SPSS 25 program. According to the results, it was determined that during the pandemic, the socio-economic level of the students had an impact on the status of having equipment such as the internet and computer, and this situation significantly affected the education life of the students.

Keywords: Education, pandemic, internet, computer, socio-economic level.

Giriş

Salgın hastalıklar yüzyıllar boyunca farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Örneğin, Ortaçağda Avrupa'da ortaya çıkan Veba Salgını hem toplumsal hem de ekonomik olarak Avrupa'yı yeniden şekillendirmiştir. Kara Ölüm olarak adlandırılan veba 14. yüzyılda başlamış ve 18. yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür. Söz konusu salgın ile birlikte tarihte hasta olanların izole edilmesi ve karantina gibi uygulamaların başladığı görülmektedir (Özden ve Özmat, 2014: 84). 1918'de İspanyol Gribi toplumsal ve ekonomik olarak olumsuz etkiler yaratmıştır. Daha yakın bir tarihte MERS salgınında ilk vaka Nisan 2012'de Ürdün'de saptanmıştır. Ebola Virüsü varlığı

bakımından bizi Sahra altı Afrika'sına götürmektedir. 2003'te Sars Virüsü 35 ülkeye yayılmış ve 65 yaş üstünü daha fazla etkilemiştir (Bingül vd., 2020: 192; Parıldar, 2020: 20). Son dönemde ise Covid-19 (Coronavirus) salgını insanoğlunun deneyimlediği en zor yaşam koşullarını ortaya çıkarmıştır.

Covid-19, insanlığın önünde sadece aşması gereken bir sağlık engeli değil aynı zamanda her alana yansımaları bulunan ve çok yönlü değerlendirilmesi gereken bir toplumsal sorun kaynağıdır. Etkileri pek çok toplumsal kurumda kendini göstermiştir. Bu önemli sorun alanlarından biri de eğitim alanıdır. Yaşanan salgın nedeni ile eğitim hayatında pek çok aksaklık yaşanmış ve daha önce hiç karşılaşılmamış problem alanları doğmuştur. Ortaya çıkan yeni sorun alanları ile birlikte eğitim alanında yaşanan eşitsizlikler daha fazla görünür olmuştur (<https://www.oecd.org>, Erişim tarihi: 08.10.2021). Bu noktadan hareketle pandeminin eğitim alanındaki eşitsizlik uçurumunu derinleştirdiği söylenebilir. Bunun en önemli nedenlerinden biri salgın döneminde okulların kapanması ile birlikte evden devam eden eğitim için bir takım teknolojik ekipmanın gerekliliğidir. Bilgisayar, tablet ya da telefon gibi internet ulaşımının sağlanabileceği bir cihaz temin etmek bu sürecin en önemli parçası haline gelmiştir. Diğer bir deyişle teknolojik donanım belirli bir ekonomik maliyet gerektirmekte ve bu maliyet bireyler tarafından karşılanmaktadır.

Eğitim, toplumsal yapı içinde pek konu ve alan ile ilgili olarak belirleyici konumdadır. Eğitimin mesleki farklılaşmayı yaratan ve hatta gelir durumunu belirleyen (Carnol ve Tural, 1989: 485) ekonomik bir işlevi olduğu gibi aynı zamanda ekonomik yapının da eğitim kaynaklarına ulaşma üzerinde etkisi bulunmaktadır. Nitekim TÜİK'in "Gelir ve Yaşam Koşulları" (<https://data.tuik.gov.tr>, Erişim tarihi: 07.10.2021) araştırmasının 2020 verileri incelendiğinde yıllık ortalama esas iş gelirinin okur-yazar olmayan bireylerde 16.785 TL, bir okul bitirmeyen bireyde 22.936 TL, lise altı eğitime sahip bireylerde 32.838 TL, lise ve dengi okul mezunlarında 41.855 TL ve yükseköğretim mezunlarında 65.085 TL olduğu görülmüştür. Yoksulluk oranları incelendiğinde ise okur-yazar olmayanların %26,7'si, bir okul bitirmeyenlerin %25,7'si, lise altı eğitime sahip bireylerin %14'ü, lise ve dengi okul mezunlarının %8,3'ü ve yükseköğretim mezunlarının %3,2'si yoksul olarak kayıtlara geçmiştir. Araştırma sonuçlarından anlaşılacağı gibi eğitim seviyesi ile gelir seviyesi arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır.

Eğitim hangi çağda olursa olsun önemsenen ve toplumsal ilerleme için temel gereksinim olarak değerlendirilen bir noktadadır. Pandemi süreci ile birlikte eğitim sistemi değişmek zorunda kalmış ve değişen sistemde uzaktan eğitim dünya çapında yaygınlaşmıştır. Uzaktan eğitim sürecine hızlı bir şekilde geçilmesi ve bu sistemin teknoloji, donanım vb. gibi (Çakmak ve Hevedanlı, 2005: 116) hem ekonomik hem de sistemsel bazı birikimleri gerektirmesi nedeniyle bir takım yansımalarının olacağı düşü-

nülmektedir. Diğer bir deyişle eğitim dış faktörlerden bağımsız bir kurum değildir hatta pek çok dış faktörden olumlu ya da olumsuz etkilenmektedir. Örneğin bilgisayarın eğitim sisteminde kullanılmaya başlandığı 1970'li yıllar eğitimde değişimin başladığı dönem olarak kabul edilebilir (Kırmızıgül, 2020: 284). Kılıç ve Haşiloğlu'nun (2017: 1041) gerçekleştirdiği "Sosyoekonomik Durumun Öğrenci Başarısına Etkisi (7. Sınıf Türkçe ve Fen Bilimleri Dersleri Örnekleme)" başlıklı çalışma 2016-2017 yıllarında Ağrı ili merkez ilçede üç ortaokulda 396 öğrenci ile gerçekleştirilmiş ve bilgisayara sahip olan öğrencilerin bilgisayara sahip olmayanlara göre akademik olarak daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Pandemi ile birlikte tüm dünyada yaşanan ekonomik kriz ve bu krizden doğrudan etkilenen bireyler çoğu alanda ekonomik kısıtlamaya gitmek zorunda kalmışlardır. Özellikle pandemi ile birlikte küresel anlamda bir ekonomik durgunluğun yaşanması ve sonucunda ortaya çıkan iş kayıpları tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Balcı ve Çetin, 2020: 43-44; Eğri ve Doğaner, 2020: 130). TÜİK verilerine göre Türkiye'de göreceli yoksulluk oranı 2020 yılında 0,6 puan artmış ve %15'e ulaşmıştır (<https://data.tuik.gov.tr>, Erişim tarihi: 07.10.2021). OECD'nin "Eğitime Bakış 2021" raporuna göre Türkiye OECD ülkeleri arasında sosyo-ekonomik durumun eğitim başarısını etkilediği ülkeler sıralamasında ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca raporda koronavirüs salgını ile okulların kapanmasının eğitimdeki eşitsizlikleri daha da arttırdığına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra salgın süreci ile birlikte OECD ülkelerinin %60'ının eğitime ayırdığı bütçenin arttığına ancak bu bütçenin kullanımının ülkelere göre farklılık gösterdiğine değinilmiştir. Raporda üzerinde durulan bir diğer önemli nokta ekonomik olarak dezavantajlı ailelerin çocuklarının derse katılım ve erişim sağlama gibi olanaklar bakımından zorlandıkları ve aynı zamanda evde ders çalışma ortamının sağlanamaması bakımından da eğitimde kayıplar yaşandığı noktasıdır (<https://tr.euronews.com>, Erişim tarihi: 08.10.2021). Buradan hareketle yapılan çalışmada pandemi sürecinde sosyo-ekonomik durumun uzaktan eğitim üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilecek daha sonra elde edilen bulgular yorumlanacaktır. Çalışmanın sonuç kısmında çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılacak ve konu ile ilgili önerilere yer verilecektir.

Yöntem

Amaç ve Önem

2019 yılının Aralık ayında Çin'de ortaya çıkan koronavirüs tüm Dünya ülkelerini etkisi altına almıştır. Bu durumda bazı kurumlarda zorunlu olarak değişimler yaşanmıştır. Pandemi sürecinden etkilenen kurumların başında eğitim kurumu gelmektedir. Bu süreçte birçok ülke eğitime ara vermiş ve ilerleyen süreçlerde ise eğitim-öğretim faaliyetlerine uzaktan eğitim yolu ile devam etmişlerdir. Buradan hareketle yapılan çalışmanın konusunu lise öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumunun eğitim

süreci üzerindeki etkisi oluşturmaktadır.

Uzaktan eğitime geçilmesi ile birlikte öğrenciler arasında sosyo-ekonomik faktörler ön plana çıkmaya başlamıştır. Uzaktan eğitimin verimli olabilmesi için öğrencilerin evde uygun bir çalışma ortamına, internet alt yapısına ve bilgisayar, tablet, telefon gibi çeşitli ekipmanlara sahip olması gerekmektedir. Buradan hareketle yapılan çalışmanın amacı tüm dünyada etkileri görülen ve hala devam etmekte olan koronavirüs pandemisi sonrasında uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte söz konusu eğitim sürecine katılımda sosyo-ekonomik durumun öğrenciler üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Pandemi sürecinde gerçekleştirilen eğitim-öğretim faaliyetleri halihazırda yeni bir süreçte ve ilk defa deneyimlendiği için konu ile ilgili yapılan çalışmalar önem teşkil etmektedir. Yapılan çalışmanın da pandemi süreci ve sonrasında yapılacak olan eğitim ile ilgili çeşitli çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Evren ve Örneklem

Eğitim-öğretime yönelik yapılan çalışmalar her dönemde oldukça önemlidir. Özellikle son dönemde yaşanan koravirüs pandemisi araştırmacıları eğitim üzerine daha fazla düşünmeye yöneltmiştir. Salgın ile birlikte uzaktan eğitime geçilmesi eğitimin verimliliğinin ve ulaşılabilirliğinin hem eğitici hem de öğrenci açısından farklı koşullar altında ve yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu sebeple pandemi sürecinde öğrencilerin sosyo-ekonomik durumlarının eğitime etkisinin araştırıldığı söz konusu çalışmada Bursa’da devlet okullarında eğitim gören ve teknolojik ekipman kullanabilecek yaşta bulunan öğrenci grubu üzerinde çalışılmıştır. Pandemi döneminde veri toplanmasında yaşanan zorluklar ve alınan izin kapsamında çalışmaya orta düzey okul dahil edilmemiştir. Yaşanan pandemi dönemi dikkate alındığında yapılan çalışma sınırlılıklar barındırmakla birlikte örnekleme dahil edilen okul sayısı ve okul düzeyleri çoğaltılarak geliştirilebilir noktada yer almaktadır.

Bursa Milli Eğitim Müdürlüğü’nün verilerine göre Bursa ilinde lise düzeyinde eğitim gören 145.479 öğrenci bulunmaktadır. Çalışmanın örnekleme basit tesadüfü örnekleme yolu ile seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü %90 güven düzeyi \pm %5 hata payı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda örneklem hacmi 281 öğrenci olarak belirlenmiştir. Araştırmada örneklem temsili iki okul seçilirken; okulun bulunduğu semt ve öğrencilerin sosyo-ekonomik durumları dikkate alınmıştır. Konu ile ilgili olarak İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile görüşülmüş ve okullar konusunda bilgi alınmıştır. Daha sonra okul müdürleri ile görüşmeler sağlanmış ve sosyo-ekonomik düzeyler teyit edilmiştir. Nilüfer’de bulunan Ahmet Erdem Anadolu Lisesi sosyo-ekonomik açıdan yüksek gelirli ailelerin çocuklarının öğrenim gördüğü okul olarak seçilmiştir. Örnekleme dahil olan diğer okul Osmangazi’de bulunan Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi sosyo-ekonomik açıdan daha düşük gelire sahip ailelerin çocuklarının öğrenim gördüğü okul olarak belirlenmiştir.

Veri Toplama Teknikleri

Pandemi sürecinde lise öğrencilerinin sosyo-ekonomik durumlarının uzaktan eğitime etkilerinin incelendiği çalışmada veri toplama tekniği olarak anket kullanılmıştır. Anket çalışması başlamadan önce pilot uygulama yapılmış ve soruların işlevliliği kontrol edilmiştir. Pandemi sürecinde okula devam eden öğrenci sayısının az olması ve salgının seyrine göre veri toplama biçimi değişiklik göstermiştir. Hazırlanan anket formu örneklem olarak seçilen Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerine bizzat araştırmacılar tarafından uygulanmıştır. Örneklem olarak seçilen ikinci okul olan Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerine anket online olarak uygulanmıştır. Ankette yer alan sorular ilk olarak öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerini daha sonra ise sosyo-ekonomik özelliklerini saptamaya yönelik oluşturulmuştur. Son noktada ise ekonomik durum ve eğitim ilişkisi sorgulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25 programı ile analiz edilmiştir. Ortaya çıkan bulgular çalışmanın amacına yönelik olarak yorumlanmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Sosyo-demografik Veriler

Yapılan çalışmada elde edilen veriler lise öğrencilerin pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitime erişimi üzerinde sosyo-ekonomik durumun etkisini anlayabilmek ve farklı düzeylerde belirlenmiş okullarda öğrenim gören öğrenci gruplarını karşılaştırabilmek adına frekans ve yüzdeler dağılımı alınmıştır. Söz konusu çalışmada örneklem olarak seçilip anket formu uygulanan öğrencilerin %35,2'sinin kadın ve %64,8'inin erkek olduğu görülmüştür. Katılımcıların sınıf düzeylerine bakıldığında 9.sınıf öğrencilerinin %27,4'ünün, 10.sınıf öğrencilerinin %25,3'ünün, 11.sınıf öğrencilerinin %30,6'sının ve 12.sınıf öğrencilerinin ise %16,7'sinin çalışmaya katıldığı görülmektedir.

Tablo 1: Katılımcı Bilgileri

Cinsiyet	Sayı(f)	Yüzde (%)
Kadın	99	35,2
Erkek	182	64,8
Toplam	281	100
Sınıf	Sayı(f)	Yüzde (%)
9.Sınıf	77	27,4
10.Sınıf	71	25,3
11.Sınıf	86	30,6
12.Sınıf	47	16,7
Toplam	281	100
Okulunuz Hangi Semtte	Sayı(f)	Yüzde (%)
Nilüfer	153	54,4
Osmangazi	128	45,6
Toplam	281	100

Çalışmanın amacına uygun olarak farklı semtlerde bulunan iki okul örneklem grubu olarak belirlenmiştir. Katılımcıların %54,4'ü Nilüfer, %45,6'sının Osmangazi semtinde ikamet ettiği görülmektedir. Ayrıca yapılan çalışma sırasında Nilüfer semtinde bulunan Ahmet Erdem Anadolu Lisesi'ndeki öğrencilerin okula devamlılığının Osmangazi semtinde bulunan Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerine göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Anne-Baba Mesleği

Anne Mesleği	Ahmet Erdem A.L.		Öztimurlar Mesleki ve Teknik A.L.		TOPLAM	
	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde(%)
Ev Hanımı	73	47,7	88	68,8	161	57,3
İşçi	18	11,8	26	20,3	44	15,7
Memur	37	24,2	3	2,3	40	14,2
Serbest Meslek	7	4,6	9	7	16	5,7
Diğer	18	11,8	2	1,6	20	7,1
Toplam	153	100	128	100	281	100
Baba Mesleği	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde(%)
Esnaf	9	5,9	10	7,8	19	6,8
İşçi	32	20,9	66	51,6	98	34,9
Memur	47	30,7	4	3,1	51	18,1
Serbest Meslek	29	19,0	28	21,9	57	20,3
Çalışmıyor	7	4,6	10	7,8	17	6
Diğer	29	19,0	10	7,8	39	13,9
Toplam	153	100	128	100	281	100

Çalışmada öğrencilere anne-baba mesleğinin ne olduğu sorulmuştur. Elde edilen verilere göre anne mesleğinde Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %68,8'i ev hanımı, %20,3'ü işçi, %2,3'ü memur, %7,0'ı serbest meslek, %1,6'sı diğer seçeneğini işaretlemişlerdir. Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %47,7'si ev hanımı, %11,8'i işçi, %24,2'si memur, %4,6'sı serbest meslek ve %11,8'i diğer seçeneğini işaretlemişlerdir. Diğer seçeneğini işaretleyenler arasında Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %2'si, Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %1,6'sı annesinin emekli olduğunu belirtmiştir. Baba mesleğine bakıldığında Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %7,8'i esnaf, %51,6'sı işçi, %3,1'i memur, %21,9'u serbest meslek, %7,8'i çalışmıyor, %7,8'i diğer seçeneğini işaretlediği görülmüştür. Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %5,9'u

esnaf, %20,9'u işçi, %30,7'si memur, %19,0'ı serbest meslek, %4,6'sı çalışmıyor, %19'u diğer seçeneğini işaretlediği görülmüştür. Diğer seçeneği işaretleyen öğrenciler babasının emekli olduğunu belirtmiştir.

Hem anne hem de baba mesleği değerlendirildiğinde öne çıkan en belirgin farklardan biri memur mesleğinde olmuştur. Üst sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden okula giden öğrencilerin hem anne (%24,2) hem de babası (%30,7) memur olan öğrenci yüzdesi, alt sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden okul öğrencilerine göre oldukça yüksektir.

Tablo 3: Aile Gelir Düzeyi

Aile Gelir Düzeyi	Ahmet Erdem Anadolu Lisesi		Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi		TOPLAM	
	Sayı (f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)
Bilmiyorum	8	5,2	0	0	8	2,8
0-2500 TL	5	3,3	41	32	46	16,4
2501-3000 TL	10	6,5	36	28,1	46	16,4
3001-3500 TL	12	7,8	11	8,6	23	8,2
3501-4000 TL	11	7,2	16	12,5	27	9,6
4001-5000 TL	24	15,7	12	9,4	36	12,8
5001 TL ve üstü	83	54,2	12	9,4	95	33,8
Toplam	153	100	128	100	281	100

Çalışmaya katılan öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyleri incelendiğinde Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %54,2'si 5001 TL ve üstü, %15,7'si 4001-5000 TL, %7,8'i 3001-3500 TL, %7,2'si 3501-4000 TL, %6,5'i 2501-3000 TL ve %3,3'ü ise 0-2500 TL düzeyinde bir gelir seviyesine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin %5,2'si ise bilmiyorum cevabını vermiştir. Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin cevapları incelendiğinde ise %32'sinin 0-2500 TL, %28,1'inin 2501-3000 TL, %12,5'inin 3501-4000 TL, %9,4'ünün 4001-5000 TL, %9,4'ünün 5001 TL ve üstü ve %8,6'sının 3001-3500 TL gelir düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Bu oranlara bakıldığında iki okul arasında Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nin sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan kısmı temsil ettiği ve Ahmet Erdem Anadolu Lisesi'nin ise sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan kısmı temsil ettiği yönündeki çıkış noktası anlamlandırılmıştır.

Sosyo-ekonomik Durum ve Eğitim İlişkisi

Öğrenciler pandemi sürecinde sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak eğitim

faaliyetlerinden aynı ölçüde yararlanamamışlardır. UNESCO'nun pandemi sürecine ilişkin yaptığı araştırma sonuçlarına bakıldığında tüm dünya ülkelerinde her 10 öğrenciden 9'unun eğitiminin kesintiye uğradığı görülmektedir. Pandemi sürecinde Türkiye'de eğitimin kesintiye uğramasıyla birlikte bu durumdan etkilenen öğrenci sayısı 25 milyon olarak belirlenmiştir. UNESCO tarafından yapılan çalışmada 706 milyon öğrencinin evde internetinin olmadığı, 56 milyon öğrencinin mobil ağların hizmet vermediği yerlerde yaşadığı görülmektedir (<https://en.unesco.org>, Erişim tarihi: 17.10.2021).

Tablo 4: İnternet Erişimi

İnternet Erişimi	Ahmet Erdem Anadolu Lisesi		Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi		TOPLAM	
	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde(%)
Yakın çevremdeki ağ	1	0,7	13	10,2	14	5
EBA Destek	0	0	7	5,5	7	2,5
Cep Telefonu	4	2,6	10	7,8	14	5
Sabit Modem	148	96,7	98	75,8	245	87,2
Toplam	153	100	128	100	281	100

Uzaktan eğitim sürecinde sağlıklı bir internet erişimine sahip olmak öğrencilerin verimli eğitim almalarını etkileyen önemli bir faktördür. Ev içinde internet erişimi sabit modem, telefon vb. gibi araçlarla sağlanabilmekte olup bir ücret ödemesi gerektirmektedir. Tablo 4'e bakıldığında sabit internete sahip olan öğrencilerin çoğunluğunun (%96,7) Ahmet Erdem Anadolu Lisesi'nde olduğu görülmektedir. Üst sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden okul öğrencilerinin neredeyse tamamına yakınında (%96,7) evinde sabit bir internet bağlantısı olduğu görülmüştür ve hiçbir öğrenci EBA destek programından faydalanmamaktadır. Diğer öne çıkan nokta ise alt sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %10,2'si yakın çevredeki ağ sisteminden faydalanmaktadır.

Eğitimde teknoloji kullanımı günümüzde neredeyse kaçınılmazdır. Sosyal hayatın ve sahip olduğumuz çevrenin büyük çoğunlukla teknoloji ile şekillendiği düşünülürse kişinin kendisini teknolojiden soyutlaması pek mümkün görülmemektedir. Eğitim kurumu da bireyleri çevreleyen teknolojik donanımları kendi perspektifi ile (verimliliği artırma, bilgiye ulaşma, evrenselden haberdar olma vb.) kullanmaktadır.

Bu durum özellikle pandemi sürecinde daha da ön plana çıkmıştır.

Pandemi sürecinde öğrencilerin derslere düzenli katılımını etkileyen en önemli faktörlerden biri eğitim için gerekli donanımına sahip olma durumudur. Yapılan ankette öğrencilerin bilgisayara sahip olup olmama durumları sorgulanmıştır. Çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %89,5'i ve Ahmet Erdem Anadolu Lisesi'ndeki öğrencilerin %10,5'i bilgisayarının olmadığını belirtmiştir. Ortak bir bilgisayara sahip olma durumu sorgulandığında ise Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %64,6'sı ve Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %35,4'ü evde ortak kullanılan bir bilgisayar olduğunu belirtmiştir.

Tablo 5: Bilgisayara Sahip Olma ve Online Derslere Düzenli Katılım

Bilgisayara sahip olma ve online derslere düzenli katılım	Hayır katılamadım		Evet, düzenli katılabildim		TOPLAM	
	Sayı(f)	Yüzde(%)	Sayı(f)	Yüzde(%)	Sayı(f)	Yüzde(%)
Kendime ait bilgisayarım yok	59	46,8	17	11	76	27
Evde ortak kullandığımız bir bilgisayar var	29	23	50	32,3	79	28,1
Kendime ait bilgisayar var	38	30,2	88	56,8	126	44,8
Toplam	126	100	155	100	281	100

χ^2 : 46,133 sd:2 p:;000

Ekonomik durum ve eğitim ilişkisinin sorgulandığı bir diğer soru ise öğrencilerin online derslere nasıl katıldığı ile ilgili sorudur. Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin hiç biri uygun ekipmanım olmadığı için derslere katılamıyorum seçeneğini işaretlememiştir ancak Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %14,8'i ekipman yetersizliğinden dolayı derslere katılamadığını belirtmiştir. Nitekim Tablo 5'te de görüldüğü gibi ekipmana sahip olma ve derslere katılım arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kendine ait bilgisayarı bulunmayan öğrencilerin %46,8'i derslere düzenli katılım sağlayamadığını, kendine ait bilgisayarı olduğunu belirten öğrencilerin %56,8'i ise derslere düzenli katılabildiğini belirtmiştir.

Tablo 6: Aile Gelir Düzeyi ve Ailenin Eğitim Masraflarını Karşılama Durumu

Gelir Düzeyi	Ailem Masrafları Karşılama Durumu		Ailem Masrafları Karşılama Durumu		TOPLAM	
	Karşılama Durumu		Karşılama Durumu			
	Sayı (f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)

Bilmiyorum	1	1,9	7	3,1	8	2,8
0-2500 TL	24	45,3	22	9,6	46	16,4
2501-3000 TL	14	26,4	32	14,0	46	16,4
3001-3500 TL	7	13,2	16	7,0	23	8,2
3501-4000 TL	3	5,7	24	10,5	27	9,6
4001-5000 TL	0	0,0	36	15,8	36	12,8
5001 TL ve üstü	4	7,5	91	39,9	95	33,8
Toplam	53	100	228	100	281	100

χ^2 : 62,360 sd:6 p:.,000

Yapılan çalışmada öğrencilere yöneltilen bir diğer soru online eğitim sürecinde aileniz masrafları karşılamakta zorlandı mı sorusu olmuştur. Sorulan bu soru gelir düzeyi sorusu ile ilişkilendirilerek frekans ve yüzdelik dağılımı alınmıştır. Çıkan sonuçlara bakıldığında ailelerinin gelir düzeyi 0-2500 TL arasında olan öğrencilerin %45,3'ü evet seçeneğini işaretlerken, gelir düzeyi 5001 TL ve üstü olan öğrencilerin %39,9'unun hayır seçeneğini işaretlediği görülmektedir. Bu veriler bize ailelerin gelir düzeyi ile online eğitim sürecinde yapılan masraflar arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Eğitim sürecinde ders kitabı, soru bankası, yaprak test gibi kaynaklar öğrenilen konuyu daha verimli hale getirmektedir. Düzenlenen anket formunda öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde çeşitli kaynaklara ulaşmada sıkıntı yaşayıp yaşamadıkları öğrenilmek istenmiştir. Uzaktan eğitim sürecinde Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %66,2'si yeterli kaynağa ulaşabildiğini belirtirken, Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %96,2'si bu süreçte yeterli kaynağa ulaşamadığını belirtmiştir.

Tablo 7: Eğitime Dair Kitap, Kalem vb. Harcamalar İçin Aylık Eğitime Ayrılan Bütçe

Bütçe	Ahmet Erdem Anadolu Lisesi		Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi		Toplam	
	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)
0-100 TL	45	29,4	67	52,3	112	39,9
101-200 TL	45	29,4	24	18,8	69	24,6
201-300 TL	28	18,3	21	16,4	49	17,4
301-400 TL	14	9,2	8	6,3	22	7,8
401 TL ve üstü	21	13,7	8	6,3	29	10,3
Toplam	153	100	128	100	281	100

Anket formunda öğrencilere yöneltilen sorulardan biri aylık olarak eğitime ne kadar bütçe ayırdıkları ile ilgilidir. Ortaya çıkan bulgulara bakıldığında 0-100 TL aylık bütçe ayırdığını belirten öğrencilerin %52,3'ü Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde okuyan öğrencilerdir. 401 TL ve üstü harcama yaptığını belirten öğrencilerin %13,7'si Ahmet Erdem Anadolu Lisesi'nde %6,3'ü ise Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde öğrenim görmektedir.

Uygulanan anket formunda öğrencilere uzaktan eğitim sürecinde en çok zorlandıkları konu sorulmuştur. Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin en çok zorlandıkları konular incelendiğinde, Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri %63,2 internet erişimi, %82,8 ekipman (bilgisayar, tablet, telefon vb.) erişimi, %93,8 maddi yetersizlik, %54,5 okul ile iletişime geçememe seçeneklerini işaretlemişlerdir. Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencileri için işaretledikleri seçenekler bazında oranlar %36,8 internet erişimi, %17,2 ekipman erişimi, %6,3 maddi yetersizlik, %45,5 okul ile iletişime geçememe şeklindedir. Diğer bir deyişle sahip olunan sosyo-ekonomik durum öğrencilerin eğitime yönelik zorluk çektikleri konuları da şekillendirmektedir.

Ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'ndeki öğrencilerin ekipman erişimi ve maddi yetersizlikler konularında sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Bu öğrencilerin %8,6'sı düzenli olarak bir işte çalıştıklarını, %14,1'i bazen ihtiyaçları olduklarında çalıştıklarını, %76,6'sı çalışmadıklarını belirtmişlerdir. Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %0,7'si bazen ihtiyacım olduğunda çalışıyorum, %99,3'ü çalışmıyorum seçeneğini işaretlemişlerdir.

Tablo 8: Online Eğitim Sürecini Nasıl Tanımlarsınız?

Online eğitim sürecini nasıl tanımlarsınız?	Ahmet Erdem Anadolu Lisesi		Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi		
	Sayı(f)	Yüzde (%)	Sayı(f)	Yüzde (%)	Toplam(%)
Stresli	51	52	47	48	100
Zorluklarla Dolu	42	49,4	43	50,6	100
Masraflı	4	20	16	80	100
Verimsiz	109	62,3	66	37,7	100
Verimli	16	41	23	59	100
Konforlu	58	78,4	16	21,6	100

Öğrencilerin online eğitim sürecine ilişkin görüşleri incelendiğinde Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %52'si stresli, %49,4'ü zorluklarla dolu, %20'si masraflı, %62,3'ü verimsiz, %41,0'ı verimli, %78,4'ü konforlu şeklinde tanımlamıştır. Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %48'i stresli, %50,6'sı zorluklarla dolu, %80'i masraflı, %37,7'si verimsiz, %59'u verimli, %21,6'sı konforlu seçeneklerini işaretlemişlerdir. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan öğrencilerin bulunduğu

Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin yarısından fazlası (%78,4) için online eğitim sürecinin konforlu olarak algılandığı görülmektedir.

Sonuç

Günümüzde eğitimin önemi artık nerdeyse her toplum tarafından anlaşılmakta ve yapılan çalışmalar eğitimin önemli birçok işlevini ortaya koymaktadır. Eğitim sadece bireysel gelişim sağlamanın çok ötesinde olup toplumsal olarak kalkınma ve ilerlemenin temel anahtarlarından biri olarak görülmektedir. Eğitim süreci çok yönlü bir şekilde araştırılan ve çeşitli bakış açılarıyla ele alınan bir süreçtir. Cinsiyetler arası eşitlik, okutulan derslerin çağın koşullarına uygun olması, bilgilerin güncellenmesi, eğitimcilerin yetiştirilmesi, okulda kullanılan ekipman ve cihazlar gibi pek çok konu tartışılmakta ve yapılan çalışmalarla sürece katkı sunulması amaçlanmaktadır. Bu noktada eğitim konusunda tartışılan ve öne çıkan durumdan biri de sosyo-ekonomik durumdur. Buradan hareketle eğitim süreci boyunca öğrencilerin sahip olduğu ekonomik durumun eğitim üzerindeki etkisini ortaya koyan pek çok araştırma mevcuttur (Aygül, 2018: 83-84; Çelenk, 2003: 37; Çelik, 2014: 265-266; Erkan, 2011: 194; Sarier, 2016: 619; Özdemir ve Gelbal, 2014: 52).

Vazgeçilmesi mümkün olmayan temel kurumsal faaliyetlerin başında gelen eğitim süreci yaşanan pandemi ile birlikte yeni döneme göre yeniden şekillenmiştir. Pandemi öncesinde var olan sosyo-ekonomik durum kaynaklı eşitsizlik alanı pandemi ile birlikte daha da derinleşmiştir. Söz konusu çalışma pandemi sürecinde sosyo-ekonomik faktörlerin öğrenciler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Buradan hareketle yapılan çalışmaya katılan öğrencilerin %35,2'sinin kadın ve %64,8'inin erkek olduğu görülmüştür. Çalışmaya katılan öğrencilerin %54,4'ü Nilüfer, %45,6'sının Osmangazi semtinde ikamet etmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin anne ve baba mesleği sorgulandığında en büyük farkın memur mesleğinde olduğu görülmüştür. Üst sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden okul öğrencilerinin hem anne (%24,2) hem de baba (%30,7) mesleği olarak memur oranının yüksek olduğu görülmüştür. Aile mesleği konusunda bir diğer önemli nokta alt sosyo-ekonomik durumu temsil eden okul öğrencilerinin yarısından fazlasının anne mesleğinin (%68,8) ev hanımı olmasıdır. Çalışmaya katılan öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyleri incelendiğinde en düşük gelir olarak yer alan 0-2500 TL seçeneğini işaretleyen öğrencilerin daha fazla (%32) Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde olduğu görülmektedir. En yüksek gelir düzeyi olarak 5001 TL ve üstü seçeneğini seçenlerin %54,2 oranla Ahmet Erdem Anadolu Lisesi'nde olduğu görülmektedir. Bu durum ile birlikte çalışmanın sosyo-ekonomik düzey temsilleri de temellendirilmiştir.

İnternete erişim pandemi sürecinde öğrenciler için sorun yaşanan alanlardan biri olmuştur. Derslerin uzaktan eğitim yolu ile yapılması internet erişimini gerekli kılmıştır. Bu noktada Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin neredeyse tamamı

na yakınında (%96,7) internet sorununun bulunmadığı görülmüştür. Pandemi süreci ve sonrasında eğitimde internet erişiminin kolaylaşması ve yaygınlaşması adına gerekli girişimlerin yapılmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Çakın, Külekçi ve Akyavuz'un (2020) yaptığı "Covid-19 Süreci ve Eğitime Yansıması: Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi" başlıklı çalışmada ortaya koyulan öneriler arasında da tüm öğrenci ve veliler için belirli platformlarda kullanılmak üzere ücretsiz internet hizmeti verilmesi ve internetin olmadığı kırsal alanlar için uydu internet sağlanması yer almaktadır. Türkiye'nin her yerinden internet erişiminin sağlanmasına yönelik öneri Can'ın gerçekleştirdiği "Coronavirüs (Covid-19) Pandemisi ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye'de Açık ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları" (2020: 44) başlıklı çalışmada da mevcuttur. İnternet erişim sorunsalından sonra belki de karşılaşılan en büyük sorun alanlarından biri de uzaktan eğitim sürecinde gerekli ekipmana sahip olup olmama durumudur. Nitekim Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinin %74,6'sı ve Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %25,4'ü bilgisayarının olduğunu belirtmiştir.

Bilgiye erişimde kolaylık sağlayacak internet ve bilgisayar sahibi olma gibi imkanların Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencilerinde daha fazla olduğu saptanmıştır. Bu durumun ekonomik farklılıklardan kaynaklandığı bir gerçektir. Söz konusu ekonomik sebepler ile ilgili olarak eğitim konusunda yoksunluk yaşayan öğrencilerin güçlendirilmesi ve kaynaklar konusunda zenginleştirilmesi eğitimde eşitlik felsefesinin bir gerekliliği olarak karşımızda durmaktadır. Ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin düşük olması sadece çocuğun eğitime erişim imkanları üzerinde değil aynı zamanda eğitim hayatının bütününe etki eden süreçte de belirleyici bir etkidir. Nitekim Argon ve Kıyıcı'nın (2012: 92) "İlköğretim Kurumlarında Ailelerin Eğitim Sürecine Katılımlarına Yönelik Öğretmen Görüşleri" başlıklı çalışmasında sosyo-ekonomik durumun kötü olması ailenin eğitim sürecine katılımını olumsuz etkileyen bir parametre olarak ortaya koyulmuştur. Benzer bir çalışma da Akkurt ve Karabağ Köse (2019: 10) tarafından gerçekleştirilen "Öğrenci Başarısının Okul, Öğretmen ve Aileyle İlgili Değişkenler Açısından İncelenmesi" adlı çalışmadır. Yapılan çalışmada okul, öğretmen ve aile değişkenlerinin öğrencilerin okul başarıları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Öğretmen liderliği, okul yaşam kalitesi, okul türü, okul ve ailelerin sahip olduğu sosyo-ekonomik düzey değişkenleri bütüncül bir model ile ele alındığında sonuç olarak en güçlü değişkenin ailelerin sahip olduğu sosyo-ekonomik düzey olduğu görülmüştür.

Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilerin verimli eğitim almaları konusunda derse düzenli katılımları önemli bir noktadır. Derse düzenli katılımı sağlayan faktörlerden biri bahsedildiği gibi yeterli ekipmana sahip olmaktır. Anketten elde edilen veriler sonucunda bilgisayara sahip olma ile derse düzenli katılım arasında anlamlı bir farklılık olduğu çıkan sonuçta görülmüştür. Nitekim Yelgün ve Karaman'ın (2015: 261-262)

“Düşük Sosyoekonomik Düzeydeki Mahallede Bulunan Bir İlköğretim Okulunda Akademik Başarıyı Düşüren Faktörler Nelerdir?” başlıklı çalışmada Erzurum il merkezinde düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerin çocuklarının gittiği bir okulda akademik hayatı olumsuz etkileyen unsurlar araştırılmış ve bu unsurların başında düşük sosyo-ekonomik koşulların geldiği görülmüştür. Benzer şekilde Köse'nin (2007: 16) yaptığı “Aile Sosyoekonomik ve Demografik Özellikleri İle Okul ve Özel Dershanenin Liselere Giriş Sınavına Katılan Öğrencilerin Akademik Başarıları Üzerindeki Etkileri” başlıklı çalışmada elde edilen veriler yapılan çalışmayı destekler niteliktedir. Çalışmada dershaneye giden öğrencilerin gitmeyen öğrencilere göre Türkçe-Matematik dersi başarı düzeyleri daha yüksektir. Diğer bir deyişle ekonomik olarak güçlü olan ve ders hane desteği alabilen öğrencilerin diğer öğrencilere göre daha avantajlı bir durumda olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin eğitim-öğretim materyallerine ayırdıkları bütçe sorgulandığında ise Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin yarısından çoğunun (%52,3) eğitim için 100 TL ve altı bütçe ayırdıkları saptanmıştır. Buradan hareketle eğitime ayrılan bütçe ve sosyo-ekonomik durum arasında doğru orantının olduğu söylenebilir. Nitekim öğrencilere uzaktan eğitim sürecinde en çok zorlandıkları konu sorulmuş ve verilen cevaplar değerlendirildiğinde Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin %93,8'inin maddi yetersizlik seçeneğini işaretlediği görülmüştür. Bununla beraber bu öğrencilerin %8,6'sı düzenli olarak çalıştıklarını, %14,1'i bazen ihtiyaçları olduklarında çalıştıklarını belirtmişlerdir. Son olarak öğrencilere uzaktan eğitim sürecini değerlendirmelerine ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Sunulan seçeneklerde en çok tercih edilen durumlar Ahmet Erdem Anadolu Lisesi öğrencileri için sürecin daha çok konforlu (%78,4) olduğu yönündedir. Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencileri ise süreci daha çok masraflı (%80) olarak tanımlamışlardır.

Örneklem grubunda yer alan her iki okul öğrencilerinin neredeyse yarısı (Ahmet Erdem Anadolu Lisesi %49,4; Öztimurlar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi %50,6) sürecin zorluklarla dolu olduğu seçeneğini işaretlemişlerdir. Yaşanan bu zorlu süreçte öğrencilere daha fazla motivasyon kaynaklı rehberlik hizmeti verilmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu durum özellikle umutsuzluk, çaresizlik ya da stresle başa çıkma becerilerinin geliştirilmesi gibi durumlar için gereklilik teşkil etmektedir. Nitekim Kara'nın (2020: 170) yaptığı “Pandemi Sürecindeki Öğrenci Deneyimleri: Bakırköy İlçesi Örneği” adlı çalışmanın sonuçları da bu bulguyu destekler niteliktedir. Kara'nın çalışmasında göre öğrencilerin pandemi sürecinde motivasyona ihtiyaç duydukları saptanmıştır.

Yapılan çalışma sonucunda eğitime engel oluşturan durumların bir bütün olarak ele alınması, bu sorunlar karşısında yeni düzenlemelerin yapılması ve sosyal politika uygulamalarının geliştirilmesi oldukça önemli görülmektedir. Yapılan çalışma

eğitime erişim konusunda sosyo-ekonomik durumu konu almıştır ancak pandemi süreci boyunca sosyo- ekonomik durum kadar farklı pek çok unsur (toplumsal cinsiyet, kültür vb.) eğitime erişim konusunda ayrıca sorun alanı oluşturmuştur. Bu anlamda yapılan çalışma farklı sosyal patoloji alanları göz önünde bulundurularak geliştirilebilir noktada yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkurt, Z. ve Karabağ K., E. (2019). Öğrenci başarısının okul, öğretmen ve aileyle ilgili değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 47, 1-16.
- Argon, T. ve Kıyıcı, C. (2012). İlköğretim kurumlarında ailelerin eğitim sürecine katılımlarına yönelik öğretmen görüşleri. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi*, (19), 80-95.
- Aygül, H. H. (2018). Eğitime erişim, yoksulluk ve formel/enformel iş-gücü olarak üniversite gençliği: "İstihdam için mi eğitim? Eğitim için mi istihdam?". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları*, 8(1), 58-87.
- Balcı, Y. ve Çetin, G. (2020). Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye'de istihdama etkileri ve kamu açısından alınması gereken tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 19(37), 40-58.
- Bingül, B. A., Türk, A., ve Ak, R. (2020). Covid-19 bağlamında tarihteki büyük salgınlar ve ekonomik sonuçları. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 189-200.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açık Öğretim Araştırmaları ve Uygulamaları*, 6(2), 11-53.
- Carnol, M. ve Tural, N. (1989). Eğitim ve ekonomi ilişkisi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 22(1), 485-504.
- Çakın, M.; Külekçi, E. ve Akyavuz, E. (2020). Covid-19 süreci ve eğitime yansması: öğretmen görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(2), 165-186.
- Çakmak, Ö. ve Hevedanlı, M. (2005). Eğitim ve fen-edebiyat fakülteleri biyoloji bölümü öğrencilerinin kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler*, 4(14), 115-127.
- Çelenk, S. (2003). Okul-aile işbirliği ile okuduğunu anlama başarısı arasındaki ilişki. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 24, 33-39.

- Çelik, Ç. (2014). Sosyal sermaye, ebeveyn ağırları ve okul başarısı. *Cogito*, 76, 265-290.
- Eğri, T. ve Doğaner, A. (2020). Covid-19 ve ekonomik kriz: Kobiler özelinde bir değerlendirme ve politika önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 19(37), 128-145.
- Erkan, S. (2011). Farklı sosyoekonomik düzeydeki ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin okula hazır bulunuşluklarının incelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 40, 186-197.
- Kara, Y. (2020). Pandemi sürecindeki öğrenci deneyimleri: Bakırköy ilçesi örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları*, 7(7), 165-176.
- Kırmızıgül, H. G. (2020). Covid-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları*, 7(5), 283-289.
- Köse, R. (2007). Aile sosyoekonomik ve demografik özellikleri ile okul ve özel dershanenin liselere giriş sınavına katılan öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkileri, *Eğitim Bilim Toplum*, 5(17), 46-77.
- Özdemir, B. ve Gelbal, S. (2014). PISA 2009 sonuçlarına göre öğrenci başarısını etkileyen faktörlerin kanonik ortak etki analizi ile incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39(175), 41-57.
- Özden, K. ve Özmat, M. (2014). Salgın ve kent: 1347 veba salgınının Avrupa’da sosyal, politik ve ekonomik sonuçları. *İdealkent*, 5(12), 60-87.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi*, 30, 19-26.
- Sarıer, Y. (2016). Türkiye’de öğrencilerin akademik başarısını etkileyen faktörler: bir meta-analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 31(3), 609-627.
- Yelgün, A. ve Karaman, İ. (2015). Düşük sosyoekonomik düzeydeki mahallede bulunan bir ilköğretim okulunda akademik başarıyı düşüren faktörler nelerdir?. *Eğitim ve Bilim*, 40, 251-268.

İnternet Kaynakları

- URL-1:<https://tr.euronews.com/2021/09/17/oecd-raporu-sosyo-ekonomik-durumun-ogrenci-basar-s-n-en-fazla-etkiledigi-ulke-turkiye> (Erişim Tarihi: 08.10.2021).
- URL-2:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Income-and-Living-Conditions-Survey202037404#:~:text=E%C5%9Fde%C4%9Fer%20hanehalk%C4%B1%20kullan%C4%B1labilir%20fert%20medyan,artarak%20%15%2C0%20oldu> (Erişim Tarihi: 07.10.2021).
- URL-3:<https://en.unesco.org/news/starTLing-digital-divides-distance-learning-emerge>

(Erişim Tarihi: 17.10.2021).

URL-4:<https://www.oecd.org/education/Turkey-coronavirus-education-country-note.pdf> (Erişim Tarihi: 08.10.2021).

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Covid-19 Pandemi Sürecinde Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Investigation of Middle School Students' Motivations for Science Course According to Various Variables during the Covid-19 Pandemic Period

Hatice GÜZEL*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Güzel, H. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik motivasyonlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 111-129.

Güzel, H. (2021). Investigation of middle school students' motivations for science course according to various variables during the covid-19 pandemic period. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 111-129.

 10.29228/kesit.53899

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 19.10.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 02.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, haticeguzel95@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Covid-19 Pandemi Sürecinde Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersine Yönelik Motivasyonlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi¹

Investigation of Middle School Students' Motivations for Science Course According to Various Variables during the Covid-19 Pandemic Period

Prof. Dr. Hatice GÜZEL

Öz: Tüm dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi sağlık sektöründen sonra en çok ülkelerin eğitim sistemini etkilemiş, bu süreçte eğitim kesintiye uğramıştır. İlköğretimden üniversiteye kadar her düzeydeki öğrenciler bundan farklı şekilde etkilenmişlerdir. Bu araştırma COVID-19 pandemi sürecinde ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri öğrenimine yönelik motivasyonlarının ne derecede etkilendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya Konya il ve ilçelerinde öğrenim gören 225 ortaokul öğrencisi katılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın verilerinin toplanabilmesi için öncelikle Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Etik Kurulu onayı (E-95728670-020-35608 sayılı) alınmıştır. Veriler "Google drive" üzerinden toplanmış, istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler için yüzde ve frekans dağılımı hesaplanmıştır. Cinsiyete ve korona virüse yakalanma durumuna göre gruplar arası farka bakmak için bağımsız örneklem t testi, değişkenler arası ilişkinin incelenmesinde ise Pearson corelasyon analizi yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre Fen Bilimlerine Yönelik Motivasyon Ölçeği Aktif Öğrenme Stratejileri alt boyut

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 06.10.2021 tarih ve 159-161 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Karamanoğlu Mehmetbey University Scientific Research and Publication Ethics Committee.

puanının en yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği puan ortalamaları öğrencilerin ailelerinde korona virüs rahatsızlığı geçiren kişi bulunup bulunmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin Aktif Öğrenme Stratejileri ve Fen Öğrenmenin Değeri alt boyutları puan ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği belirlenmiştir. Kız öğrencilerin puan ortalamaları erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Fen Başarısı ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Öz-Yeterlik alt boyutu, Performans Amacı alt boyutu ve ölçek toplam puanı arasında pozitif yönlü istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19 pandemisi, fen bilimleri, motivasyon, ortaokul öğrencileri, akademik başarı.

Abstract: The Covid-19 pandemic, which affected the whole world, affected the education system of the countries the most following the health sector, and education was interrupted in this period. Students at all levels, from primary education to university, were affected differently in this period. This research was conducted to determine to what extent middle school students' motivation towards science learning was affected during the Covid-19 pandemic. 225 middle school students studying in the province and districts of Konya participated in the research. The research was conducted using the relational screening model. The Motivation Scale for Science Learning was used as a data collection tool. In order to collect the data of the study, firstly, the approval of the Ethics Committee of Karamanoğlu Mehmetbey University (no.. :E-95728670-020-35608...) was obtained. The data were collected via "Google drive" and analysed using a statistical package program. In the analysis of the data, percentage and frequency distribution were calculated for descriptive statistics. Independent sample t-test was used to find out the differences between the groups according to gender and catching the Coronavirus, and Pearson correlation analysis was used to examine the relationship between the variables. According to the research findings, it was seen that the Active Learning Strategies sub-dimension score of the Motivation Scale for Science was at the highest level. Mean scores of the Motivation Scale for Science Education did not show a significant difference according to whether there was a person in the family of the students who had a coronavirus disease or not. It was determined that the mean scores of Active Learning Strategies and Value of Science Learning sub-dimensions of the Motivation for Science Learning Scale dif-

ferred significantly according to gender. The mean scores of female students were found to be significantly higher than the male students. A positive statistically significant relationship was found between Science Achievement and the Motivation Scale for Science Learning Self-efficacy sub-dimension, Performance Objective sub-dimension and scale total score.

Keywords: Covid-19 pandemic, science, motivation, middle school students, academic success.

Giriş

COVID-19 salgını 2019'un Aralık ayında, Çin'in Hubei Bölgesi Wuhan şehrinde ortaya çıkarak dünyadaki bütün ülkelerde hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Dünya Sağlık Örgütü(WHO), 2020'nin mart ayında COVID-19 hastalığını pandemi (küresel salgın) olarak duyurmuştur(World Health Organisation,2020). COVID-19 (koronavirüs hastalığı) 2020 yılında çok önemli tedbirler alınmasına rağmen tüm dünyada hızlı bir şekilde yayılımına devam etmiş, 2021 yılında mutasyonlara da uğrayarak daha hızlı yayılmasını sürdürmüş, 200'e yakın ülkenin insanlarını, ekonomilerini ve yönetimlerini etkilemiştir. COVID-19, pandemisi bireyleri çok farklı şekillerde etkilemektedir. Solunum yolu ile bulaşıcılığı yüksek olan hastalık binlerce insanın hastalanmalarına neden olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Önceleri yaşlı bireyleri ve bilhassa kronik rahatsızlığı olanları çok etkilerken şimdilerde orta yaşlı ve genç insanları hatta çocukları da etkilemektedir. Her gün enfekte olan vaka sayısıyla birlikte maa-lesef hayatını kaybedenlerin sayısı da artmaktadır. Salgının etkilerini azaltmak için çeşitli önlemler alınmıştır. Eğitim sistemleri küresel salgının etkisinin fazla olduğu alanlardan biri olmuş bu bağlamda dünyadaki eğitim sistemleri COVID-19 salgınından oldukça etkilenmiştir. COVID-19 nedeniyle salgının öğrenciler arasındaki yayılımını önlemek için örgün olan eğitim -öğretime ara veren ülkeler arsına Türkiye de girmiş yaklaşık 25 milyon öğrencinin eğitimi bu salgın nedeniyle etkilenmiştir. ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde Eğitim Bilişim Ağı (EBA) ve 3 TV Kanalı aracılığıyla online olarak eğitim-öğretim sürecinin yapılması kararı alınmıştır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2020).

Uzaktan eğitime geçişle çocuk ve gençler ev düzenine alışmakta zorluk çekmişlerdir (Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği, 2020). Ergenliğe geçiş dönemlerinde olan ortaokul öğrencilerinin ev ortamında kapalı kalmaları sonucu hareketlerinin kısıtlanması nedeniyle COVID-19 salgınından daha fazla etkilenebilecekleri ruhsal, zihinsel ve sosyal gelişimlerinin yavaşlamış olabileceği, sosyolojik ve psikolojik olarak olumsuz etkilenebilecekleri düşünülmektedir. Nitekim Sarı ve Nayır (2020) araştırmalarında sosyal izolasyonla davranış ve alışkanlıklarının önemli ölçüde sınırlanması durumunun öğrencilerde duygu değişimlerine yol açtığını belirlemişlerdir.

Eğitim ve öğretimde dikkate alınması gereken önemli faktörlerden biri motivasyondur. Motivasyon tek boyutlu bir kavram olmayıp inançlar, hedefler, değerler, arzular, ihtiyaçlar ve duygular gibi farklı bileşenleri kapsayan karmaşık, çok boyutlu bir duyuşsal faktördür (Anderman ve Dawson, 2011; Murphy ve Alexander, 2000; Wentzel ve Wigfield, 2009). “Öğrenmenin motoru” olarak tanımlanan motivasyon bireylerin neyi, nasıl ve ne zaman öğrenebileceklerini etkileyebilmektedir (Schunk ve Usher, 2012).

Uzun süre okullarından ayrı kalan öğrencilerin karşılaşılabilecekleri önemli sorunlardan biri de motivasyonlarında düşüş olabileceği yönündeki görüşlerdir. Uzoğlu (2017), öğrencilerin uzaktan eğitim dönemlerinde öğretmenleri ve arkadaşları ile ilişkilerinin sınırlı olması nedeniyle motivasyonlarının azalabileceğini belirtmiştir. Motivasyon duyuşsal bir faktör olup insan davranışlarına yön veren itici bir güçtür. Çetin ve diğ. (2015), motivasyon tanımını bireyin davranışlarını harekete geçiren ve devamını sağlayan içsel bir duygu olarak tanımlamışlardır. Motivasyon davranışa iten bir güçtür fakat bu gücün pozitif veya negatif olması motivasyon sağlama yönünden farklı olmamaktadır (Kim, 2005). Motivasyon aynı zamanda bireyi kaygıdan da uzak tutan en önemli unsurlardan biridir.

İçsel ve dışsal olmak üzere motivasyon iki farklı kategoriye ayrılmaktadır. İçsel motivasyon bireylerin kendi içinden gelen ve kendi amaçları için yaptığı aktiviteleri içeren motivasyondur. Dışsal motivasyon ise bir ödül veya bir geri bildirimle dışsal olarak tetiklenebilen motivasyondur (Collins ve Amabile ,2007). İçsel motivasyonu yüksek olan bireyler dışardan gelebilecek herhangi bir etkiye ihtiyaç duymadan hedefledikleri davranışlarını sergileyebilirler (Schunk, 2011).

Hem içsel hem de dışsal motivasyonun yokluğuna motivasyonsuzluk denir. Öğrencilerin öğrenme konusunda isteksizliği motivasyon eksikliği olduğunda ortaya çıkar. COVID-19 pandemisinin öğrencilerin motivasyonu üzerinde olumsuz etkisi olduğu ve olmaya da devam edeceği düşünülmektedir. Öğrenci başarısı arttırılmak istendiğinde motivasyonlarının arttırılmasına çalışılmalıdır. Motivasyonu yüksek öğrenciler düşük motivasyonlu öğrencilere göre daha gayretli ve başarılıdırlar (Wolters ve Rosenthal, 2000). Nitekim ilgili alan yazın incelendiğinde, motivasyon ile öğrencilerin akademik başarıları arasında pozitif ilişkinin olduğu görülmektedir (Balçın ve Çavuş, 2019; Demir ve diğ. 2012; George, 2006; Karakaya ve diğ.. 2018; Wigfield ve Wentzel, 2007).

Pandeminin akademik başarı üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri henüz tam olarak bilinmese de bazı kanıtlar COVID-19 pandemisinin öğrencilerin akademik ilerlemesini etkilediğini göstermiştir. Bazı araştırmalarda uzaktan eğitime ani geçişin öğretmenler, öğrenciler ve ebebeynleri üzerinde ağır bir yük oluşturduğu yönünde görüşler belirtilmiştir (Cachón-Zagalaz ve diğ., 2020; Hiraoka ve Tomoda, 2020).

COVID-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitime geçişin ani olması, öğrencilerin uzaktan eğitim için dijital cihazlarının yeterli olup olmaması, evlerinin internet ve teknolojik alt yapılarının uygun olup olmaması gibi nedenler öğrencilerin derse katılımını, akademik başarılarını ve öğrenmeye yönelik motivasyonlarını büyük oranda etkilemiş olabilir. Yayınlanan bir rapor sonucuna göre; bir kısım öğrencinin bilgisayar/tablet ya da cep telefonu ile dersi dinleme ve derse katılma becerilerinin zayıf olması nedeniyle COVID-19 pandemi sürecinde öğrenmeye yönelik motivasyonları ve akademik başarıları olumsuz yönde etkilenmiş, ortaöğretim öğrencilerinin %60'ı EBA'ya giriş yapamamıştır (TEDMEM, 2020).

Suarsi ve Wibawa (2021) yaptıkları araştırmada, COVID-19 pandemi sürecinde ilköğretim öğrencilerinin öğrenmeye yönelik motivasyonlarının %79.7den daha az olduğunu belirlemişlerdir. Küresel bir pandemi sürecinin yaşandığı bu dönemde fiziksel, psikolojik veya eğitim ortamındaki değişikliklerin öğrencilerin biliş ve motivasyonunu etkileyebileceği üzerinde önemle durulmaktadır (Schunk ve DiBenedetto, 2020).

Zaccolletti ve diğ. (2020), İtalyan ve Portekizli öğrencilerin COVID-19 pandemi sürecinde akademik motivasyonlarını incelemişler ve öğrencilerin akademik motivasyonlarında büyük oranda düşme olduğunu, öğrencilerin bu süreçte ders dışı faaliyetlere katılım düzeylerinde de azalma olduğunu belirlemişlerdir. Benzer şekilde Tang ve diğ., (2020) araştırmalarında COVID-19 pandemi sürecinde öğrencilerin online derslere katılımlarında, öğrenme düzeylerinde ve motivasyonlarında düşüşler olduğunu belirlemişlerdir. COVID-19 pandemi sürecinde ülkemizdeki ortaokul öğrencileri de bu yönde psikolojik, sosyolojik ve duygusal olarak olumsuz yönde etkilenmiş olabileceğinden bu konularda yapılacak araştırmaların önemli olacağı düşünülmektedir.

Son yıllarda çoğu gelişmiş ülkelerde fen bilimleri dersine önem verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda ülkemizde de öğrencilerin fen bilimlerine ilgi duymaları, sevmeleri ve başarılı olmaları yönünde gayret gösterilmelidir. Bu amaçla öncelikle öğrencilerin fen öğrenimine yönelik motivasyon düzeylerinin belirlenmesi ve özellikle COVID-19 pandemisinin öğrencilerin motivasyonları üzerindeki etkisinin araştırılması gerekir. Yılmaz ve Huyugüzel-Çavaş, (2007) öğrenme ortamları, öğretmenlerin bireysel özellikleri, uyguladıkları öğretim yöntem ve teknikleri, öğrenciye yönelik tutumları ve öğrencilerin bilişsel seviyeleri gibi faktörlerin fen öğrenimine yönelik motivasyon açısından önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Devam eden COVID-19 pandemi sürecinde çocuk ve ergenlerin hissettiği korkuların başında ailelerine ve kendilerine virüsün bulaşabileceği, hastalanabilecekleri ve hastalık nedeniyle yakınlarını kaybedebilecekleri gelmektedir. Her öğrenci böyle bir durumdan aynı düzeyde etkilenmemesine rağmen COVID-19 pandemisi sebebiyle yakınlarını kaybeden öğrencilerde korku, depresyon ve motivasyonun düşmesi daha fazla olabilmekte, bu da öğrenmeye yönelik isteksizlik oluşturabilmekte ve akademik

başarıyı düşürebilmektedir.

Tüm bu durumlar göz önüne alındığında yüz yüze eğitime ara verilmesiyle uzaktan eğitime geçen ve ev ortamına kapalı kalmak zorunluluğu yaşayan ortaokul öğrencilerinin COVID-19 pandemi sürecinde fen bilimlerine yönelik motivasyonlarının belirlenmesi, salgında ailelerinde veya yakın çevrelerinde hastalığa yakalanan kişilerin bulunması durumunda motivasyonlarının nasıl etkilenmiş olabileceğini, fen bilimlerine yönelik motivasyonlarının cinsiyet ve akademik başarı değişkenlerine göre ne düzeyde değiştiğini belirlemek önem arz etmekte olup bu konuda yapılacak araştırmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çoğunlukla COVID-19 pandemi sürecinde yapılan araştırmalar sağlık alanında olup eğitim alanında yapılan araştırmalar sınırlıdır. Bu araştırma ile aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

COVID-19 pandemi sürecinde ortaokul öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik motivasyon düzeyleri nasıldır?

Ailelerinde koronavirüs hastalığına yakalananların olması ortaokul öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik motivasyonlarını nasıl etkilemiştir?

Çevrelerinde koronavirüs hastalığına yakalananların olması ortaokul öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik motivasyonlarını nasıl etkilemiştir?

COVID-19 pandemi sürecinde ortaokul öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik motivasyon düzeyleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermekte midir?

COVID-19 pandemi sürecinde ortaokul öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik motivasyon düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki nasıldır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Ortaokul öğrencilerinin COVID-19 pandemi sürecinde fen bilimleri öğrenimine yönelik motivasyonlarının ne derecede etkilendiğini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri halen var olan ya da geçmişte olmuş bir durumu olduğu şekliyle belirlemeyi amaçlamayan modellerdir. Bu araştırmada ilişkiler karşılaştırılacağından tarama modelinin bir çeşidi olan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Çepni, 2014).

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Tuan, Chin ve Shieh (2005) tarafından geliştirilen ve Yılmaz ve Huyugüzel Çavaş (2006) tarafından Türkçeye uyarlanan "Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek, beşli likert tipindeki 33

maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin altı alt boyutu vardır. Alt boyutları gösteren madde numaraları şu şekildedir Öz-Yeterlik alt boyutu (Madde 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), Aktif Öğrenme Stratejileri alt boyutu (Madde 8, 9,10, 11,12, 13, 14), Fen Öğrenmenin Değeri alt boyutu (Madde 15, 16, 17, 18, 19), Performans Amacı alt boyutu (Madde 20, 21, 22), Başarı Amacı alt boyutu (Madde 23, 24, 25, 26, 27) ve Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik boyutu (Madde 28, 29, 30, 31, 32, 33). Bu araştırma kapsamında Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçek ve alt boyutlarının Cronbach Alfa güvenirlik katsayıları ayrı ayrı hesaplanmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırma verilerinin elde edilebilmesi için öncelikle Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Etik Kurulu onayı (E-95728670-020-35608 sayılı) alınmıştır. Araştırma için düzenlenen ölçek "Google drive" üzerinden link oluşturularak fen bilimleri öğretmenleri aracılığıyla ortaokul öğrencilerinin linke ulaşip cevaplamaları sağlanmıştır.

Veri Analizi

Araştırmaya 300 öğrenci dahil edilmiştir. İlk olarak her bir veri ayrı ayrı değerlendirilerek eksik bilgi bulunan veriler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bu işlem sonucunda 225 veri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analizle SPSS paket programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler için yüzde ve frekans dağılımı hesaplanmıştır. Cinsiyete ve Korona virüse yakalanma durumuna göre gruplar arası farka bakmak için bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Değişkenler arası ilişkinin incelenmesinde Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde ortaokul öğrencilerinin fen öğrenimine yönelik motivasyonlarının ailelerinde COVID-19 rahatsızlığı geçirme, çevrelerinde COVID-19 rahatsızlığı geçirme durumuna, cinsiyet ve akademik başarı düzeylerine göre değişimine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerine ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1 Araştırmaya Katılan Ortaokul Öğrencilerine İlişkin Demografik Özellikler

	N	Yüzde
Cinsiyet		
Kız	131	%58.2
Erkek	94	%41.8
Ailesinde COVID-19 rahatsızlığı geçiren		
Evet	92	%40.9

Hayır	133	%59.1
Çevresinde COVID-19 rahatsızlığı geçiren		
Evet	176	%78.2
Hayır	49	%21.8
Toplam	225	%100

Tablo 1’de öğrencilerin demografik özellikleri incelendiğinde araştırmaya 131 kız (%58.2), 94 erkek (%41.8) öğrencinin katıldığı görülmektedir. Öğrencilerin pandemi sürecinde ailelerinde Covid-19 rahatsızlığı geçirenlerin oranı %40.9 iken çevrelerinde Covid-19 rahatsızlığı geçirenlerin oranı %78.2’dir. Bu oran azımsanmayacak bir orandır.

Fen öğrenimine yönelik motivasyon ölçeği değişkenleri ile ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’ de sunulmuştur

Tablo 2. Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Değişkenleri ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

	N	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach Alpha
Öz-Yeterlik	225	22.80	5.30	0.75
Aktif Öğrenme Stratejileri	225	28.33	4.52	0.83
Fen Öğrenmenin Değeri	225	20.21	3.33	0.81
Performans Amacı	225	8.51	3.43	0.77
Başarı Amacı	225	20.90	3.43	0.81
Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik	225	23.00	4.54	0.83
Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon (Toplam Puan)	225	123.81	16.00	0.87

Tablo 2 incelendiğinde, Öğrencilerin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Öz-Yeterlik alt boyutu puan ortalamaları (22.80), Aktif Öğrenme Stratejileri alt boyutu puan ortalamaları (28.33), Fen Öğrenmenin Değeri alt boyutu puan ortalamaları (20.21), Performans Amacı alt boyutu puan ortalamaları (8.5) 1, Başarı Amacı alt boyutu puan ortalamaları (20.90), Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik alt boyutu puan ortalamaları (23.00) ve Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon puan ortalaması (123.81) olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alpha değerleri Öz-Yeterlik için 0.75, Aktif Öğrenme Stratejileri için 0.83, Fen Öğrenmenin Değeri için

0.81, Performans Amacı için 0.77, Başarı Amacı için 0.81, Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik için 0.83 ve ölçeğin geneli için 0.87 olarak elde edilmiştir. Cronbach Alpha değerlerinin 0.70 ve üzeri olması ölçeğin yeterli güvenilirliğe sahip olduğunu gösterir.

Öğrencilerin Ailelerinde Covid-19 rahatsızlığının yaşanması ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği toplam ve alt boyut puanları arasındaki ilişkiyi gösteren t testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Öğrencilerin Ailelerinde COVID-19 Rahatsızlığının Yaşanması İle Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puan Ortalamaları Arasındaki İlişkiyi Gösteren t testi sonuçları

Alt Boyut	COVID-19 Rahatsızlığı	N	\bar{x}	SS	t	df	p
Öz-Yeterlik	Evet	92	22.00	5.61	-1.90	223	0.06
	Hayır	133	23.36	5.02			
Aktif Öğrenme Stratejileri	Evet	92	28.33	4.70	0.00	223	0.99
	Hayır	133	28.33	4.40			
Fen Öğrenmenin Değeri	Evet	92	20.41	3.32	0.73	223	0.46
	Hayır	133	20.08	3.35			
Performans Amacı	Evet	92	8.97	3.85	1.68	223	0.09
	Hayır	133	8.19	3.09			
Başarı Amacı	Evet	92	20.92	3.39	0.08	223	0.93
	Hayır	133	20.88	3.47			
Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik	Evet	92	22.65	4.89	-0.98	223	0.32
	Hayır	133	23.25	4.27			
Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon (Toplam Puan)	Evet	92	123.30	15.93	-0.39	223	0.69
	Hayır	133	124.16	16.10			

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğrencilerin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin toplam ve alt boyut puan ortalamaları ailede COVID-19 rahatsızlığı geçiren kişi bulunup bulunmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0.05$).

Öğrencilerin çevrelerinde COVID-19 rahatsızlığının yaşanması ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği toplam ve alt boyut puanları arasındaki ilişkiyi gösteren t testi sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Öğrencilerin Çevrelerinde COVID-19 Rahatsızlığının Yaşanmasının Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puan Ortalamaları Değişkenine Göre t Testi Sonuçları

Alt Boyut	Covid-19 Rahatsızlığı	N	\bar{x}	SS	t	df	p
Öz-Yeterlik	Evet	176	22.74	5.40	-0.32	223	0.74
	Hayır	49	23.02	4.97			
Aktif Öğrenme Stratejileri	Evet	176	28.08	4.77	-1.56	223	0.12
	Hayır	49	29.22	3.33			
Fen Öğrenmenin Değeri	Evet	176	20.02	3.52	-1.61	223	0.10
	Hayır	49	20.89	2.47			
Performans Amacı	Evet	176	8.63	3.53	0.95	223	0.34
	Hayır	49	8.10	3.05			
Başarı Amacı	Evet	176	20.90	3.54	0.01	223	0.99
	Hayır	49	20.89	3.00			
Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik	Evet	176	22.70	4.73	-1.92	223	0.06
	Hayır	49	24.10	3.62			
Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon(Toplam Puan)	Evet	176	123.12	16.82	-1.21	223	0.23
	Hayır	49	126.24	12.52			

Tablo 4'te görüldüğü gibi öğrencilerin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin toplam ve alt boyut puan ortalamaları çevrelerinde COVID-19 rahatsızlığı geçiren kişilerin bulunup bulunmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0.05$).

Öğrencilerin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puanları ile "Cinsiyet" Değişkeni Arasındaki İlişki Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puanlarının "Cinsiyet" Değişkenine Göre t Testi Sonuçları

Alt Boyut	Cinsiyet	N	\bar{x}	SS	t	df	p
Öz-Yeterlik	Kız	131	22.57	5.20	-0.77	223	0.44
	Erkek	94	23.12	5.45			
Aktif Öğrenme Stratejileri	Kız	130	28.91	3.96	2.28	223	0.02
	Erkek	94	27.53	5.10			
Fen Öğrenmenin Değeri	Kız	131	20.61	2.96	2.09	223	0.03

	Erkek	94	19.67	3.75			
Performans Amacı	Kız	131	8.23	3.43	-1.43	223	0.15
	Erkek	94	8.90	3.43			
Başarı Amacı	Kız	131	21.20	3.15	1.57	223	0.11
	Erkek	94	20.47	3.75			
Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik	Kız	131	23.48	4.30	1.86	223	0.06
	Erkek	92	22.33	4.79			
Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon(Toplam Puan)	Kız	130	125.03	14.12	1.35	223	0.17
	Erkek	92	122.08	18.28			

Tablo 5'te öğrencilerin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin Aktif Öğrenme Stratejileri ve Fen Öğrenmenin Değeri alt boyutları puan ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği görülmektedir. Kız öğrencilerin puan ortalamaları erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Ölçeğin diğer alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir fark elde edilememiştir.

Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği toplam ve alt boyut puan ortalamaları ile fen başarısı arasındaki ilişkiye ait korelasyon sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Toplam ve Alt Boyut Puan Ortalamaları İle Fen Başarısı Arasındaki Korelasyon Sonuçları

Alt Boyut	Fen Başarısı (Not Ortalaması)
Öz-Yeterlik	0.38**
Aktif Öğrenme Stratejileri	0.04
Fen Öğrenmenin Değeri	0.02
Performans Amacı	0.27**
Başarı Amacı	0.04
Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik	0.00
Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon(Toplam Puan)	0.17*

* $p<0.05$, ** $p<0.01$

Tablo 6 incelendiğinde korelasyon analizi sonuçlarına göre Fen Başarısı ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Öz-Yeterlik alt boyutu arasında $r= 0.38$ ($p<0.01$), Performans Amacı alt boyutu arasında $r= 0.27$ ($p<0.01$) ve ölçek toplam puanı arasında $r= 0.17$ ($p<0.05$) pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Fen Başarısı ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin diğer alt boyutları ara-

sında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Öğrencilerin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından öz-yeterlik ve performans amacı arttıkça fen başarıları da artmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde araştırmanın sonuçları verilmiş ve tartışılmıştır.

Ortaokul öğrencilerinin COVID-19 pandemi sürecinde fen bilimlerine yönelik motivasyonlarının farklı değişkenlere göre incelendiği bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin Fen Bilimlerine Yönelik Motivasyon Ölçeği alt boyut puan ortalamalarına bakıldığında Aktif Öğrenme Stratejileri alt boyut puanının 28.33 ortalamayla en yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Tuan, Chin ve Shieh (2005), Aktif Öğrenme Stratejileri alt boyutunu, öğrencilerin ön bilgilerini temele alarak yeni bilgiler oluşturmalarında farklı yöntem ve stratejileri aktif kullanmaları olarak tanımlamışlardır. Bireylerin aktif öğrenme becerileri motivasyonlarını artırır. Aktif öğrenme becerilerine sahip öğrencilerin öğrenmeye yönelik başarıları da diğer öğrencilerin her zaman önündedir. Araştırmada 23.00 puan ortalamayla ikinci sırada Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik alt boyutu gelmektedir. Tuan, Chin ve Shieh (2005), bireylerin içinde buldukları öğrenme ortamının, uygulanan öğretim programı ve öğretmenlerinin tercih ettiği öğretim yöntem ve stratejinin Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik konusunda etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgu da yukarıdaki görüşü desteklemektedir. Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik alt boyut puan ortalamasının yüksek çıkması, COVID-19 pandemi sürecinde öğretmenlerin uzaktan eğitim ile verdikleri derslerine önem verdikleri, öğrencilerinin fen bilimleri konularını en iyi şekilde öğrenmeleri için çaba içerisinde olduklarını etkili öğretim yöntem ve stratejileri kullandıklarını göstermektedir. Benzer bulguya ulaşan Halimoğlu (2019), araştırmasında Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği, Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik alt boyut puan ortalamasını 3. sırada yüksek bulmuştur.

Ortaokul öğrencilerinin COVID-19 pandemi sürecinde Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin toplam ve alt boyut puan ortalamaları ailelerinde COVID-19 rahatsızlığı geçiren kişi bulunup bulunmama durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Öğrencilerin ailelerinde COVID-19 rahatsızlığı geçirenlerin oranı %40.9 olmasına rağmen bu durum istatistiksel olarak fen öğrenimine yönelik motivasyonlarını anlamlı derecede etkilememiştir. Bunun nedeninin ortaokul öğrencilerinin küçük yaşta olmaları, pandemi sürecinin çok uzaması ve halen devam etmesi nedeniyle salgının ciddiyetini tam olarak algılayamadıkları, COVID-19 pandemi sürecini kanıksadıkları şeklinde düşünülebilir. Buna karşın Meeter ve diğ. (2020), araştırmalarında COVID-19 pandemi sürecinde üniversite öğrencilerinin motivasyonlarının düştüğünü belirlemişlerdir. Lisans öğrencilerinin yaşça daha büyük olması bu sonucu doğrulamış

olabilir.

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin toplam ve alt boyut puan ortalamaları çevrelerinde COVID-19 rahatsızlığı geçiren kişilerin bulunup bulunmama durumuna göre de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır. Ortaokul öğrencilerinin karantina döneminde çevrelerinden soyutlanıp daha çok bilgisayar oyunları ile vakit geçirmeleri bu sonuçta etkili olmuş olabilir.

Ortaokul öğrencilerinin Fen Bilimlerine Yönelik Motivasyon Ölçeği puanlarının cinsiyete göre değişip değişmediği araştırılmıştır. Ortaokul öğrencilerinin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin Aktif Öğrenme Stratejileri ve Fen Öğrenmenin Değeri alt boyutları puan ortalamalarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Kız öğrencilerin puan ortalamaları erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu bulgu COVID-19 pandemi sürecinde kız öğrencilerin motivasyonlarının erkek öğrencilerden daha iyi durumda olduğu ve pandemi sürecinden daha az etkilenmiş olabilecekleri şeklinde yorumlanabilir. Kız öğrencilerin pandemi sürecinde aileleriyle daha iyi ilişki içinde olmaları da öğrenmeye yönelik motivasyonlarını olumlu yönde etkilemiş olabilir. Halimoğlu (2019), araştırmasında ortaokul öğrencilerinin Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği toplam ve alt boyut puanları ile "cinsiyet" değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ölçeğin Aktif Öğrenme Stratejileri alt boyut puan ortalamaları arasındaki farkın kız öğrenciler lehine anlamlı olarak yüksek olduğunu belirleyerek bu araştırma ile benzer bulguya ulaşmıştır. Aynı şekilde Atay (2014), araştırmasında Aktif Öğrenme Stratejileri alt boyutunda kız öğrenciler lehine farklılık belirlemiş Öğrenme Ortamındaki Özendiricilik alt boyutunun ise cinsiyet açısından etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Alan yazında kız öğrencilerin fen öğrenimine yönelik motivasyonlarının daha yüksek düzeyde bulunduğu araştırma bulgularına ulaşılmıştır (Akpınar, Batdı ve Dönder, 2013; Altınışık, 2016; Demir, Öztürk ve Dökme 2012; Güvercin, Tekkaya ve Sungur, 2010; İnel Ekici, Kaya ve Mutlu, 2014; Khamis ve diğ. 2008; Bugler ve diğ., 2015). İçinde bulunduğumuz 21.yüzyılda kız öğrencilerin fen öğrenimine ilgilerinin artması oldukça sevindiricidir. Eski yıllara oranla daha fazla kız öğrencinin tahsiline önem verilmesi de bu sonucu doğurmuş olabilir.

Karakaya ve diğerleri (2018), ortaokul öğrencilerinin fen öğrenimine yönelik motivasyonlarını araştırmışlar ve benzer bulguya ulaşmışlardır. Erkek ve kız öğrencilerin fen öğrenimine yönelik motivasyon ölçeğinden aldıkları puanları karşılaştırdıklarında kız öğrencilerin lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılığın olduğunu tespit etmişlerdir. Buna karşın öğrenmeye yönelik motivasyon düzeylerinin cinsiyete göre değişmediğini bildiren araştırmalar da bulunmaktadır (Balçın ve Çavuş, 2019; Çavaş, 2011; Glynn ve diğ., 2009; Yenice ve diğ., 2012; Zeyer ve Wolf, 2009).

Araştırma kapsamında son olarak ortaokul öğrencilerinin COVID-19 pandemi sürecinde Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği toplam ve alt boyut puan ortalamaları ile fen başarıları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Fen Başarısı ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği Öz-Yeterlik alt boyutu, Performans Amacı alt boyutu ve ölçek toplam puanı arasında pozitif yönlü istatistiki olarak anlamlı ilişki bulunmuştur. Fen Başarısı ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin diğer alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Öğrencilerin fen başarıları arttıkça Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği alt boyutlarından öz-yeterlik ve performans amacı da artmaktadır. Akademik başarı ve motivasyon arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu söylenilebilir. Öz-Yeterlik öğrencilerin fen bilimlerine yönelik her türlü etkinlikleri yapabileceklerine, başarabileceklerine olan inançlarıdır. Karakaya ve diğ. (2018) araştırmalarında ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersi başarı puanları ile Fen Öğrenimine Yönelik Motivasyon Ölçeği puanları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki belirlemişlerdir. Öğrencilerin fen bilimleri dersi başarı puanları arttıkça fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarında artış olduğunu altını çizmişlerdir. Benzer şekilde Balçın ve Çavuş (2019) araştırmalarında öğrencilerin fen bilimleri dersindeki motivasyona dayalı öğretime ilişkin algıları ile fen bilimleri dersi başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu belirlemişlerdir. Öğrencilerin fen bilimleri dersi başarı puanları yükseldikçe motivasyona dayalı öğretime ilişkin algıları da artmıştır.

Alan yazında öğrencilerin ders başarı puanları ile dersi öğrenmeye yönelik motivasyonları arasında pozitif ilişki olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (İnel-Ekici, Kaya ve Mutlu, 2014; Teoh, Koo ve Singh, 2010; Tuan, Chin ve Shieh, 2005). COVID-19 pandemi sürecinde yapılan önemli bir araştırmada öğrencilerin motivasyonlarının düşmesi ile akademik başarılarında da düşüş olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Engzell ve diğ (2021), COVID -19 pandemi sürecinde yaptıkları araştırmalarında öğrencilerin motivasyonlarının düştüğünü, bazı öğrencilerin matematik derslerinde %7.5 oranında düşük performans gösterdiklerini ancak okuma başarılarında herhangi bir kayıp görülmediğini belirtmişlerdir.

COVID-19 pandemi sürecinin ortaokul öğrencilerinin fen bilimlerine yönelik motivasyonları üzerinde olumlu veya olumsuz ne kadar etki gösterdiğinin tam olarak ortaya çıkarılabilmesi için çok daha fazla araştırma yapılması gerektiği düşünülmektedir. Örgün eğitime geçildiği bu süreçte öğrencilerin motivasyonlarının arttırılması yönünde gayret gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Anderman, E. M., & Dawson, H. (2011). Learning and motivation. In Alexander P. A., Mayer R. (Eds.), *Handbook of research on learning and instruction* (pp. 219-241). Routledge.
- Atay, A. D. (2014). *Ortaokul öğrencilerinin fen öğrenmeye yönelik motivasyon düzeylerinin ve üstbilişsel farkındalıklarının incelenmesi* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Altunışık, S. (2016). *Ortaokul öğrencilerinin fene yönelik merak, motivasyon, ve akademik başarıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Bir yapısal eşitlik modellemesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uşak Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akpınar, B., Batdı, V. ve Dönder, A. (2013). İlköğretim öğrencilerinin fen bilgisi öğrenimine yönelik motivasyon düzeylerinin cinsiyet ve sınıf değişkenine göre değerlendirilmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 2(1), 15-26.
- Bugler, M., McGeown, S. P., & St Clair-Thompson, H. (2015). Gender differences in adolescents' academic motivation and classroom behaviour. *Educ. Psychol.*, 35, 541-556. 10.1080/01443410.2013.849325
- Balçın, M. D. ve Çavuş, R. (2019). Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersindeki motivasyona dayalı öğretime ilişkin algıları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 18-37.
- Cachón-Zagalaz, J., Sánchez-Zafra, M., Sanabrias-Moreno, D., González-Valero, G., Lara-Sánchez, A. J., & Zagalaz Sánchez, M. L. (2020). Systematic review of the literature about the effects of the Covid-19 pandemic on the lives of school children. *Frontiers in Psychology*, 11, 569348. 10.3389/fpsyg.2020.569348
- Collins, M. A. & Amabile, T. M. (2007). Motivation and Creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity* (pp. 297-312). Cambridge University Press.
- Çepni, S. (2014). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Celepler Matbaacılık.
- Çetin, F., Turgut, H. ve Sözen, H. C. (2015). Öznel iyi oluşun yordanmasında sabit kişilik örüntüsü: Psikolojik sermayenin aracılık rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(76), 68-75.
- Çavaş, P. (2011). Factors affecting the motivation of Turkish primary students for science learning. *Science Education International*, 22(1), 31-42.
- Demir, R., Öztürk, N., ve Dökme, İ. (2012). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersine yönelik motivasyonlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23),1-21.

- Engzell, P., Frey, A., & Verhagen, M. D. (2021). Learning loss due to school closures during the Covid-19 pandemic. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(17), 11810.1073/pnas.2022376118
- George, R. (2006). A Cross-domain analysis of change in students' attitudes toward science and attitudes about the utility of science. *International Journal of Science Education*, 28(6), 571-589.
- Güvercin, Ö., Tekkaya, C. ve Sungur, S. (2010). Öğrencilerin fen öğrenimine yönelik motivasyonlarının incelenmesi: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 233-243.
- Glynn, S. M., Taasoobshirazi, G., & Brickman, P. (2009). Science motivation questionnaire: Construct validation with nonscience majors. *Journal of Research in Science Teaching*, 46(2), 127-146.
- Halimoğlu, G. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin fen bilimlerine karşı merak motivasyon ve fen okuryazarlık düzeylerine etki eden faktörlerin incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Hiraoka, D., & Tomoda, A. (2020). Relationship between parenting stress and school closures due to the Covid-19 pandemic. *Psychiatry Clin. Neurosci*, 74, 497-498. 10.1111/pcn.13088
- İnel Ekici, D., Kaya, K., ve Mutlu, O. (2014). Ortaokul öğrencilerinin fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarının farklı değişkenlere göre incelenmesi: Uşak ili örneği. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 10(1), 13-26.
- Karakaya, F., Yılmaz, M. ve Avgın, S. S. (2018). Ortaokul öğrencilerinin fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarının incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 359-374.
- Kim, S. H. (2005). *Kendinizi ve başkalarını motive etmenin 1001 yolu* (Çev.: Ali Çimen) (6. Baskı). Timaş Yayınları.
- Khamis, V., Dukmak, S., & Elhoweris, H. (2008). Factors affecting the motivation to learn among United Arab Emirates middle and high school students. *Educational Studies*, 34(3), 191-200.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2020). *Bakan Selçuk, koronavirüse karşı eğitim alanında alınan tedbirleri açıkladı*. <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcukkoronaviruse-karsi-egitim-alaninda-alinan-tedbirleri-acikladi/haber/20497/tr> web adresinden 28 Temmuz 2021 tarihinde edinilmiştir.
- Meeter, M., Bele, T., Hartogh, C. d., Bakker, T., de Vries, R. E., & Plak, S. (2020, October 11). College students' motivation and study results after COVID-19 stay-at-

- home orders. <https://doi.org/10.31234/osf.io/kn6v9>
- Murphy, P. K., & Alexander, P. A. (2000). A motivated exploration of motivation terminology. *Contemp. Educ. Psychol.* 25, 3–53. 10.1006/ceps.1999.1019
- Sarı, T. ve Nayır, F. (2020). Pandemi dönemi eğitim: sorunlar ve fırsatlar. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 959-975.
- Schunk, H., D. (2011). *Öğrenme teorileri*. (Çev.: Ebru Üzümcü). Nobel Yayınları.
- Schunk, D. H., ve Usher, E. L. (2012). Social cognitive theory and motivation. In R. M. Ryan (Ed.), *The Oxford handbook of human motivation* (pp. 13-27). Oxford University Press.
- Schunk, D. H., & DiBenedetto, M. K. (2020). Motivation and social cognitive theory. *Contemporary Educational Psychology*, 60, Article 101832. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2019.101832>
- Suarsi, P. D. K., & Wibawa, M. C. (2021). The impact of the covid-19 pandemic on student learning motivation. *Jurnal Ilmiah Sekolah Dasar*, 5(2), 194-201.
- Tang, X., Wu, C. Li, X. Song, Y. Wu, X. Duan, Y. Zhang, H. Wang, Y., & Qian, Z. (2020). On the origin and continuing evolution of SARS-CoV-2. *National Science Review* 7(6), 1012–1023
- Türk Eğitim Derneği Düşünce Kuruluşu (TEDMEM) (2020). *Covid-19 sürecinde eğitim: uzaktan öğrenme, sorunlar ve çözüm önerileri*. <https://tedmem.org/yayin/Covid-19-Surecinde-Egitim-Uzaktan-Ogrenme-Sorunlar-Cozum-Onerileri>.
- Teoh, S. H., Koo, A. C., & Singh, P. (2010). Extracting factors for students' motivation in studying mathematics. *International Journal of Mathematical Education in Science and Technology*, 41(6), 711–724.
- Tuan, H.L., Chin, C.C. & Shieh, S. H. (2005). The development of a questionnaire to measure students' motivation towards science learning. *International Journal of Science Education*, 27 (6), 634-659.
- Türkiye Çocuk ve Genç Psikiyatrisi Derneği (2020). *Covid-19 (korona) virüs salgını sırasında aile, çocuk ve ergenlere yönelik psikososyal ve ruhsal destek rehberi*, Mart, 2020.
- Uzoğlu, M. (2017). Fen bilgisi öğretmen adaylarının uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 335-351.
- Yenice, N., Saydam, G., ve Telli, S. (2012). İlköğretim öğrencilerinin fen öğrenmeye yönelik motivasyonlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2),231-247.
- Yılmaz, H. & Huyugüzel-Çavaş, P. (2007). Reliability and validity study of the stu-

- dents' motivation toward science learning (SMTSL) questionnaire. *Elementary Education Online*, 6(3), 430-440.
- Wentzel K. R., & Wigfield A. (2009). Introduction. In Wentzel K. R., Wigfield A. (Eds.), *Handbook of motivation at school* (pp. 1-8). Routledge.
- Wigfield, A., & Wentzel, K.R. (2007). Introduction to motivation at school: Interventions that work. *Educational Psychologist*, 42(4), 191-196.
- World Health Organisation (WHO)(2020) *Coronavirus disease (COVID-19) dashboard*. <https://Covid19.who.int/>. Erişim tarihi: 25 Ağustos, 2021.
- Wolters, C.A., & Rosenthal, H. (2000). The relation between students' motivational beliefs and their use of motivational regulation strategies. *International Journal of Educational Research*, 33, 801-820.
- Zaccoletti, S., Camacho, A., Correia, N., Aguiar, C., Mason, L., Alves, R.A., & Daniel, J.R. (2020). Parents' perceptions of student academic motivation during the Covid-19 lockdown: A cross-country comparison. *Frontiers in Psychology*, 11, 592670. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.592670>
- Zeyer, A., & Wolf, S. (2009). *Motivation to learn science and cognitive style*. European Science Education Research Association Conference, 13 August- 4 September: Bildiri Özetleri Kitabı, İstanbul.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Özgüven ve
Değer Algısı

Self-Confidence and Perception of Value in
Faculty of Theology Students

Mustafa ÇOBAN*
Abdurrahman ÜNALAN**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Çoban, M. ve Ünalın, A. (2021). İlahiyat fakültesi öğrencilerinde özgüven ve değer algısı. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 130-152.

Çoban, M. & Ünalın, A. (2021). Self-confidence and perception of value in faculty of theology students. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 130-152.

doi 10.29228/kesit.52905

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 12.10.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 09.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, mcoban6@hotmail.com

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, unalanabdurrahman@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinde Özgüven ve Değer Algısı¹

Self-Confidence and Perception of Value in Faculty of Theology Students

Doç. Dr. Mustafa ÇOBAN

Abdurrahman ÜNALAN

Öz: İnsanoğlu yaşamı boyunca anlam arayışı içerisinde olmuş; hem biyolojik hem de ruhsal yapısı ile bir bütün olan insanın bu anlam arayışı da hem maddi hem de manevi alana yönelik çabalar içermiştir. Zaman zaman farklılaşsa da özgüven ve değer algısı ve ilişkisi bu noktada önemli bir yer tutmuş, insan davranışlarında belirleyici rol oynamıştır. Modern dönemde insan hayatında değişen birçok husus gibi özgüven ve değer algısı da değişime uğramış, bu değişim sonucunda ortaya çıkan ilişki toplum katmanlarını oluşturan bireyler arasında zaman zaman çatışmaya neden olmuştur. Toplumun genç, dinamik ve göreceli olarak eğitilmiş kısmını oluşturan gençliğin bu noktadaki algı ve düşüncelerinin bilinmesinin önemli olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla makalede sosyo-demografik değişkenler ile İnsanî Değerler Ölçeği ve Özgüven arasındaki ilişki ve farklılaşma araştırılmış, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden oluşan örneklem üzerinde konu incelenmiştir. Yapılan araştırma ile tesadüfi yöntemle belirlenen 123'ü erkek (%47,9) ve 134'ü kız (%52,1) toplam 257 katılımcıdan oluşan örneklem grubunun özgüven algıları ve insani değer tutumları hakkında düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada Frekans ve ANOVA testinden yararlanılmış olup, verilerin değerlendirilmesinde ve değerlerin bulunmasında SPSS 16.0 istatistik paket

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 26.04.2021 tarih ve 2021/22 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %60-%40. Sorumlu Yazar: Mustafa ÇOBAN

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social and Human Sciences Ethics Committee. Author Contributions: %60-%40. Corresponding Author: Mustafa ÇOBAN

programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, sosyo-ekonomik durum, anne-baba birliktelik durumu, aile dindarlığı ve öznel dindarlık algılarının özgüven ve insani değerler arasındaki tutumlarında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Kahramanmaraş Sütçü İmam üniversitesi ilahiyat fakültesi, algı, özgüven, değer, öğrenci.

Abstract: Mankind has been in search of meaning throughout his life; This search for meaning of man, who is a whole with his biological and spiritual structure, also included efforts for both material and spiritual areas. Although it differs from time to time, self-confidence and the perception and relationship of value have an important place at this point and played a decisive role in human behavior. Self-confidence and the perception of value have also changed, like many aspects that have changed in human life in the modern era, and the relationship that emerged as a result of the change has caused conflict from time to time between the individuals who make up the layers of society. It is thought that it will be important to know the perceptions and thoughts of the youth, who constitute the young, dynamic and relatively educated part of the society. For this purpose, the relationship and differentiation between socio-demographic variables, Human Values Scale and Self-Confidence were investigated in this article, and the subject was examined on a sample consisting of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Theology students. With the study, it was tried to determine the thoughts about self-confidence perceptions and human value attitudes of the sample group consisting of 257 participants, 123 male (47.9%) and 134 female (52.1%) randomly determined at Kahramanmaraş Sütçü İmam Faculty of Theology. Frequency and ANOVA tests were used in the research, and SPSS 16.0 statistical package program was used to evaluate the data and find the calculated values. As a result of the research, it was determined that socio-economic status, parental relationship status, family religiosity and subjective religiosity perceptions were effective in their attitudes between self-confidence and human values.

Keywords: Religious education, Kahramanmaraş Sütçü İmam University faculty of theology, perception, self-confidence, value, student.

Giriş

İnsanoğlunun yaratıldığı günden itibaren maddî ve manevî ihtiyaçlar içerisinde olduğunu, bunları gidermek için de çaba sarf ettiğini ifade etmek mümkündür. 1958’de yapılan araştırmalara göre insanoğlunun ilk yerleşik hayata geçtiği yer olarak ifade

edilen Konya Çatalhöyük'te MÖ. 7000'li yıllarda insanlığın maddî ihtiyaçlarının giderilmesini öncelikle tarıma yöneldiğini gösterirken; 1995'de Urfa Göbeklitepe'de yapılan kazılar ise MÖ. 12000'li yıllarda manevî ihtiyaçlarını önceliklelediği, her iki merkezde de önce veya sonra insanın temel ihtiyaçlarını gidermek için gayret ettiği yapılan kazılar sonucunda elde edilen eserlerde görülebilmektedir (Kurt ve Göler, 2017: 1111-1113). Günümüzde de toplumsal yaşam ve sosyal koşullara göre maddi ve manevi ihtiyaçların karşılanmasında değişkenlik olduğu gözlemlenebilir. Neticede bu, insanın hayat devam ettiği sürece manevi yönelim içerisinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

Batı aydınlanmasından sonra dinin sosyal hayattan uzaklaştırılması gayretleri ile buna bağlı olarak dinî referanslı, insanı/toplumunu ayakta tutan değerler de hem örselemeye hem değersizleştirilmeye hem de anlamını kaybettirmeye çalışılmış (Usta, 2018: 78), bu yapılırken de çoğu zaman masum bir şekilde insanın önemli zaafı ve kaygıları gündeme taşınmıştır. Bugün de bu ötekileştirme ve çatışma sürecinin devam ettiğinden bahsedilebilir.

Zira "etkinin ve tepkinin bulunduğu bir yerde cedelleşme ve direnme kaçınılmaz olarak görüleceği için, modern dönemde dahi, dünyevî, çoğulcu ve öznelleştirici etkilere karşı, dinî kurum, simge ve kimliklerin karşıt tepkisini gözlemlemek bir uğraş olsa gerekir" (Coşkun, 2003: 23).

Bugün toplumumuz birçok bakımdan göreceli iyi bir yerde olmasına rağmen iç huzur, mutlu olmak ve tatmin olma noktasında gelgitler yaşadığı ifade edilebilir. Kişinin mutluluğunu etkileyen unsurlar sıralandığı zaman değerler ve özgüvenin de etkili olduğu görülmektedir. Kendine saygı duymama problemi, özgüvendeki eksiklik, elde ettiği başarılarla tatmin olmaması, kendini öne çıkararak çevresindeki insanlara yeterince değer vermemesi, oldukça fazla konuda kendisini yetersiz görmesi, aile içi ve toplumsal ilişkilerinde istenilen başarıyı sağlayamaması, herhangi bir konuda karamsar, içe kapanık, kararsız veya tutarsız davranış sergilemesi, çevresindekiler tarafından takdir edilmemesi, nefret, kin, kırgınlık, suçluluk, utanç gibi duyguları oldukça üst seviyelere taşınması ve bu duyguları yaşaması, kişinin kendini tatmin edememesi onun mutsuz olmasına neden olmaktadır (Kırık ve Sönmez, 2017: 17). Buna ilave olarak iletişim vasıtalarının hızla gelişmesi insanın gündemine "ilk ortaya atıldığında yaygın olarak ekonomik boyutu dikkate alınarak kullanılan, ancak ekonomik boyut yanında siyasal ve sosyo-kültürel boyutun da ele alınması gerektiği düşünülen" (Aktan ve Şen, 2015 : 111) "globalleşme"yi taşıması; sonuçta artık, yalnız ve sosyal hayattan bağımsız yaşamın neredeyse imkânsız hale geldiği bir mekân ve zaman kavramı ortaya çıkmıştır. Globalleşme sürecini etkileyen tek unsur iletişim vasıtaları olmasa da diğerlerinin yanında etkin rolünü ve önemini korumaktadır. Günümüzde dünya küçük bir köy ve insan bu küçük köyde istediği yere çok kısa sürede ulaşabilmektedir. Artık ne za-

man, dün olduğu gibi çok uzun, ne de mekân çok büyüktür. Toplumların aynı mekânı paylaşmış düşünce ve algısıyla yaşadıkları zamanımızda küresel güçler, bölgesel etkilerini yadsınamaz noktaya taşımışlardır. Sonuçta yerel ve millî değerler dönüştürülüp evrensel değerler öne çıkarılarak, bir millete bir toprağa bağlı olmaktan ziyade dünya vatandaşlığı düşüncesi ile birlikte “aktif vatandaşlık, dijital vatandaşlık” kavramları gündeme gelmiştir.

İnsanın hayat algısını modernizmin, ihtiyaçlarını da kapitalizmin önemli ölçüde sınırlandırdığı bu noktada toplumu bir arada tutan skaladaki değerler yer değiştirmiş, genel bir değerlendirme ile ekonomik/parayla ifade edilen değerler üst sıralara yükselirken manevî dünyanın etkilendiği değerler geride kalmıştır (Aydın, 2003: 135). Bunlara bağlı olarak özellikle gençlerin özgüven ve değer algılarında ciddi değişme ve dönüşümler yaşandığını bunun sonucunda bireysel ve toplumsal iletişim konusunda problemlerin ortaya çıktığını hem sosyal hayatta hem de üniversite gençliği arasında gözlemlemek mümkündür.

Çınar (2019) bu konuya şöyle yaklaşmaktadır:

“Çünkü içinde yaşadığı gelgitlerle birlikte çağın ilgi ve algılarına karşı edilgen bir tutum sergileyen genç, bu dönemde hayatın tüm alanlarına nüfuz etmiş popüler kültürün, tüketim çılgınlığının, moda akımlarının, marjinal yaklaşımların, sapkın ideolojilerin etkisi altına girmekte ve bu akımlar tarafından tüketilmektedir. Popüler kültür, özgürlük, farklılık ve bireysellik teması üzerinden bireyleri ortak bir anlayış etrafında birleştirmekte ve bireyleri farkında olmadan bu akımın pasif tüketicisi konumuna taşımaktadır. Bu süreçte milli ve manevi değerler, değersizleştirilmekte ya da bireyi kısıtlayan olumsuz bir alternatif olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla kendine ve içinde yaşadığı topluma yabancı veya duyarsız bir gençliğin zeminini oluşturmaktadır.” (s.182).

Yapılan açıklamalardan sonra burada, gençlerin değerleri hiç önemsemediği ifade edilmekten çok, aksine bazı değerler örselenmesine rağmen, bazılarını da güncelleyip dönüştürerek korudukları söylenmek istenmektedir. Burada yapılması gereken gençlerin benimsedikleri değerler ister modern/güncel, ister klasik/yerel değerler olsun, bu değerleri çatıştırmadan yaşamlarında yer almasını sağlamaktır. İleri boyutta değerlendirildiği zaman aileler içinde bu çatışma/çatıştırmaya ortamından uzak bir değer anlayışının oluşturulması tavsiye edilir.

Gençlerin büyüklerle iletişimde sıkıntı yaşadıklarını, kendilerinin büyükler tarafından anlaşılmadıklarını vurguladıkları konuşmalara tanık olunmuştur. İletişimde ortak alan oluşturmak ve sağlıklı iletişim kurabilmek kaynak tarafından gönderilen mesajın alıcıda ne kadar anlamlı olduğuna bağlıdır. Bu ise gençleri tanımak onlardaki algı ve düşünce farklılıklarını bilmekle olur. Buradan hareketle gençleri tanımının önemli noktalarından birisinin onlardaki özgüven ve değer algı ve ilişkisinin bilinmesi

ile olacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın sahada yapılan bir araştırma olması münasebetiyle ilahiyat fakülte-lerinde okuyan gençliği tanıma, onların öncelikleri ve hassasiyetleri konusunda bilgi sahibi olma bağlamında literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Evren ve örneklem bağlamında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinde bu başlık altında herhangi bir çalışma yapılmamış olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın ikinci kısmı ilahiyat fakültesi öğrencilerinin özgüven tutumlarının ve insani değerler tutumlarının sosyodemografik ve dindarlık özellikleri ile arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Çalışmamızın ikinci ana başlığında yöntemimiz, kullandığımız ölçekler ve çalışma grubumuz hakkında detaylı bilgi verilecektir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Özgüven

Özgüven fert için bir ihtiyaçtır; kişinin gerçekleştirmek istediği eylemlerde kendine duyduğu güven ve inançtır. (Koyuncu Şahin, 2015: 25).

Özgüven kişinin bir bütün olarak kendisi ve kendi değeri konusunda pozitif ve gerçekçi bir düşünceye sahip olması, bunu içselleştirip davranışlarında gözlemlenebilir şekilde karşılık bulması olarak tanımlayabiliriz (Aydınlı, 2007: 435). Özgüven sahibi kişi olaylar karşısında kendisini güçlü tutar ve süreçleri doğru okuyarak ön alma, inisiyatif kullanma kabiliyeti ile kendi özgüvenini davranışlarına yansıtabilir.

Kişinin kendisini değerli hissetmesi ve özgüven onun bireysel ihtiyaçlarından olup, bireyin kendisinin sevildiğini, sayıldığını hissetmesi, varoluşunu değerli ve anlamlı bulması önemlidir. Doğru zaman ve zeminde genel anlamda ihtiyaç duyulan değerleri öğrenip, davranış olarak gerçekleştiren bireylerin kendilerini ifade etmekte, hayatı anlamlandırmakta ve sosyal ilişkilerde problem yaşamadıkları ve iletişim kurmakta zorlanmadıkları görülebilir.

Fiziksel ve ruhsal etkenlerin bireyin öz güven düzeyini etkileyen faktörlerden birisi olduğu (Burton ve Platts; 2006: 143) vurgulanırken özgüvenin oluşması ve güçlenmesinde bir dine veya inanca mensup olmanın önemli olduğu belirtilmektedir (Acar; 2019: 67). Birey olarak dinimizin değerler atfettiği insanın özgüven içinde yaşaması önemlidir. Kur'an'da özgüven "sekine" kavramıyla açıklanır (El-Bakara 2/248; et-Tevbe 9/26; el-Fetih, 48/4). Aydınlı'ya göre sekine, Allah'tan Hz. Peygamber'e ve inanan üzerine, zor ve sıkıntılı dönemlerde inen gönül rahatlığı, güven ve huzur duygusudur (Aydınlı; 2007: 435).

Bireyde ve toplumda özgüven oluşması, özelde bireyin genelde toplumun ruh sağlığı ve toplumsal birliktelik bağlamında oldukça önemlidir. Özgüven, bireysel arzuların öne çıkarılarak özgüven patlaması olarak nitelendirilen ve arzu edilmeyen bir

tavır sergilemek olarak algılanmamalıdır. Özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde “özgüven sahibi olsun, kendini gerçekleştirsin.” düşüncesiyle yanlış davranışların ikaz edilmemesi ileri dönemde sorumsuz her istediğini yapan ve toplumda problem oluşturan tiplerin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Yapılan bir araştırmada özgüveni yüksek olan lise öğrencilerinin disiplin cezası alma oranı diğer öğrencilere göre daha fazla olduğu görülmüştür (Bilgin, 2001: 81). Buna ilave olarak gençlerin giderek daha fazla oranda şiddet, sosyal problemler ile birbirlerine ve çevrelerindeki dünyaya saygı yok-sunluğundan etkilendikleri, onların öğretmenlerin ve ebeveynlerin yeni meydan okumalarla karşı karşıya kalmakta oldukları (Kaymakcan ve Meydan, 2014: 34) ifade edilmektedir.

Değer

Değerin soyut ya da somut bir kavram olduğu konusunda tartışmalar sürerken (Aydın, 2001: 42) tanımı konusunda da birliktelik sağlanamamıştır. Değer kavramının ne olduğuyula ilgili asırlarca konuşulmuş, üzerine tartışmalar yapılmış; değer kavramı yaşamla, inançlarla, kişilerin yargılarıyla ve ahlâkî ilkelerle ilişkilendirilmiş, değişik şekillerde tanımlanmaya çalışılmış ancak bu alanda çalışma yapan bilim insanlarınca ortak bir tanım yapılamamıştır (Akbaba Altun; 2003: 7).

Değer değer olmak kökünden türeyen, bir şeyin önemini, kıymetini belirleyen, soyut özelliğe sahip, bir değişkenin veya bilinmeyen rakam ile anlatımı (Türk Dil Kurumu I, A-J, 1998: “değer” md.); bir şeyin tam karşılığı, kıymet, baha, lâıyk, sezâ, bir şeyin elde ettiği yüksek nitelik, kıymet, ehliyet, kabiliyet, kadir, itibar (Doğan, 1996: 258) anlamlarına gelir. Bununla birlikte “değer insanın akli, ruhsal ve duygusal merak veya ihtiyacını gidermek amacıyla varlıkla kurduğu ilişkiler neticesinde ortaya çıkan aşkın ve içkin kökenli nitelik, keyfiyet ve vasıf toplamıdır” (Çetintaş, 2014, 258).

“Değer sadece eğitimin konusu olmayıp farklı disiplinlerde kendi bağlamında anlam kazanabilmektedir. Wert, value, valeur, kıymet, değer felsefe, psikoloji, sosyoloji, ekonomi, estetik ve yönetim gibi birçok farklı sahalarda kullanılan, hayatla birlikte, her zaman bilgi, duygu ve düşüncelerde diri tutulan; hayata anlam katan bir kavramdır ve insanın bilinçli bir şekilde ölçü olarak kabul ettiği, özümlediği, zıttı davranış durumlarında suçluluk ve utanma duygusu ortaya çıkaracak bir algı biçimidir (Çoban, 2016: 5).

Tek bir anlamı olmayan değer kavramının çeşitli disiplinler tarafından farklı tanımları yapılmıştır.

“Bu bağlamda felsefenin üç ana konusundan biri olan ve aksiyoloji olarak isimlendirilen değer bilimi insan davranışlarını ele alır. İnsan ontolojik olarak var olan, epistemolojik anlamda bilgi sahibi ve aksiyolojik mahiyette ise eylemleri olan bir varlıktır. İnsanı ve onun davranışlarını inceleyen felsefî bir disiplin olarak değer; belirli duyguları, istekleri, amaçları, ihtiyaç ve eylemleri olan öznenin belli olay veya olgulara yüklediği nitelik” (Cevizci, 1999: 201);

veya “kişinin, isteyen, ihtiyaç duyan, erek koyan bir varlık olarak nesne ile arasındaki ilişkide beliren şey” (Akarsu, 1998: 49) olarak tanımlanır.

Farklı bilim alanlarında tanım verilecek olursa: Psikoloji de “değer; bir şeyin istenebilir arzu veya istenemez olduğu hakkındaki inançtır. Bir inanç olarak ifade edilen değer bir kimsenin insanları, onlara ait özellikleri, arzu ve niyetlerini, davranışlarını değerlendirirken başvurduğu bir kriter olarak isimlendirilir” (Güngör, 1998: 18). Sosyolojik olarak “değer; her toplumun sahip olduğu kültürü meydana getiren inançlar, normlar ve fikirlerin her birine denir” (Ülken, 1996: 73). Siyasi anlamda “değer; siyasi tutum ve davranışların belirlenmesinde kullanılacak kriterler olarak tanımlanır” (Köse; 2016: 5). Ekonomik anlamda “değer; bir malın kıymeti, piyasadaki değeri, emek-değer kuramı olarak ifade edilir” (Marshall, 2014: 133).

Değerlerin kadim oluşu, yerelliği ve evrenselliği söz konusudur. Her değer her zaman ya da mekânda aynı anlamı ifade ettiği, toplumda aynı şekilde karşılık bulunduğunu söylemek imkânı olmamakla birlikte zamanla ve mekânla evrilen, tamamen değişen ya da yok olan değerlerden bahsetmek de mümkündür. 30-40 yıl önce bayramlarda kart yazarak dostların bayramlarını kutlamak bir sevgi veya saygıyı gösteren değer iken bugün iletişim vasıtaları ve sosyal medya aracılığıyla bunu yerine getirmek evrilen değerlere örnek gösterilebilir.

Değerler, toplumsal değerler; bireysel değerler; aile değerleri; bir örgütteki değerleri ise öz, özel, seçimlik, geçici, modern, güncel, klasik, yerel değerler olarak sınıflandırılabilir.

Toplumlarda var olan ahlâkî davranışları da kapsadığı düşünüldüğünde, değerlerin varlığının toplumun varlığıyla devam edebileceği ya da herhangi bir toplum yok olduğunda sahip olunan değerlerinde yok olup-olmayacağı tartışma konusudur. Değerler toplumda ortak yaşamı ve birlikteliği destekleyen, sınırlandıran, davranışın kabul görülmesiyle ödüllendirme ya da dışlayarak cezalandırma gibi kendi içerisinde kuralları olan toplumsal üst normlar olarak ele alınabilir.

Algı

Algı, araştırmacıların farklı teoriler ve değişik yaklaşımlarla açıklama yapmaya çaba gösterdikleri fert üzerindeki oluşumunu irdeleyip sorguladıkları, uyarıların yorumlanması ile ilgili oldukça geniş çerçeveli bir süreçtir (Beyoğlu, 2015: 331).

Algı bireyin çevresinde herhangi bir varlığa yönelmesi, onu anlaması ve onun farkına varması; insanın içinden ve çevresinden gelen uyarıların duyu vasıtasıyla anlamlı hâle getirilmesine, bu duyuların beyne ulaşması ve şemalarda yeni bir boyut kazanması sonucunda ortaya çıkan farklı bir organizasyon olarak tanımlanabilir. Farklı alanlara yönelik algılama biçimleri görme, dokunma, duyma, tat ve koku alma, yer ve

zaman algıları gibi çeşitleri vardır.

Algı üzerinde akran çevre ve sosyal çevrenin, ailenin ve okulun etkisinin olması muhakkaktır. Hayata dair değerlendirmelerde kazanımların ve hazırbulunuşluğun önemi büyüktür. Bu nedenle herhangi bir olaya ya da varlığa yönelen ve değerlendirilmede bulunan insanın hep aynı şeyleri düşünmediği, aynı sonuca varmadığı ve anlam dünyalarında aynı tepkiyi vermediğini gözlemlemek mümkündür. Bir kişi için değerli olan bir düşünce başkası için o kadar önemli olmayabilir; bu kişisel değerlendirmelerin subjektifliğini/öznelliğini gündeme taşısa da hayatta her şeyin her düşüncenin nesnel olması gibi bir zorunluluk da yoktur.

Makale bağlamında ele alındığı zaman üniversite öğrencileri için de aynı algı farklılığından bahsetmek mümkün görünmektedir. Daha yaşlılar için kullanılmayan kelime ve kavramlar gençlerin hayatında önemli olabilir; ya da tersi düşünülecek olursa yaşlılar için çok anlamlı kavram ya da davranış tarzları gençlerin dünyasında yer almamış karşılık bulamamış olabilir. "Olsun ne olacak" demek de çok sağlıklı bir düşünce tarzı değildir.

Saha Çalışmasının Uygulanması ve İstatistik İşlemler

Çalışmanın verilerini toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Anketi, İnsani Değerler Ölçeği ve Özgüven Ölçeği kullanılmıştır. Uygulama Kasım 2020'de gerçekleştirilmiştir. Bir anket formunun doldurulma süresi ortalama olarak 20-25 dakika arasında gerçekleşmiştir. Anket formları internet ortamında Google form kullanılarak Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerine anketör yardımı alınmadan 270 öğrenciye ulaştırılmış ve uygulanmıştır. Fakat özensiz ve eksik doldurma nedeniyle anketlerden 13'ü çıkarılmış ve 257 anket araştırmamıza dâhil edilmiştir. Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 26.04.2021 tarih ve 2021/22 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Denenceler

Örneklemin İnsani Değerler ve Özgüven Düzeyi Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşmakta mıdır?

- a1. Çalışma grubunun özgüven düzeyi anne-baba birliktelik durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- a2. Çalışma grubunun insani değerler tutumu örneklemin sosyo ekonomik düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- a3. Çalışma grubunun özgüven düzeyi sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
- a4. Çalışma grubunun özgüven düzeyi alınan kararlarda aile baskısı görme dü-

zeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Örneklemin Dindarlık Tutumlarına Göre İnsani Değerler ve Özgüven Düzeyi Farklılaşmakta mıdır?

b1. Öznel dindarlık algısı ile insani değer düzeyleri pozitif yönde ilişkilidir.

b2. Öznel dindarlık algısı ile özgüven düzeyi pozitif yönde ilişkilidir.

b3. Mutlu bir yaşam için sağlam dinî inanç gerekliliği algısına göre insani değer düzeyleri pozitif yönde ilişkilidir.

b4. Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulama durumlarına göre özgüven düzeyi pozitif yönde ilişkilidir.

b5. Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulama durumlarına göre insani değer düzeyleri pozitif yönde ilişkilidir.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Kahramanmaraş şehir merkezindeki Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi olarak belirlenmiştir. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesinin 2018-2022 stratejik planlaması verilerine göre öğrenci sayısı 39.209, İlahiyat Fakültesinin öğrenci sayısı 1489'dur. (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2018). Çalışma 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesinde lisans düzeyinde eğitim gören ve basit tesadüfî yöntemle seçilen İlahiyat Fakültesi'nin hazırlık sınıfı, 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında okuyan 134'ü kız (%52,1) ve 123'ü erkek (%47,9) olmak üzere toplam 257 öğrenci üzerinde Kasım-2020'de gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmadan elde edilen bulgular üç temel sınırlılığa sahiptir:

- Seçilen örneklemde kaynaklanan bazı sınırlılıklar mevcuttur. Elde edilen veriler belli bir grup üzerinde gerçekleştirilen bir ankete dayandığı için bu araştırma da kendi örneklemiyle sınırlıdır. Dolayısıyla başka gruplar üzerinde gerçekleştirilecek bir çalışmada daha farklı sonuçlara ulaşabilmek mümkündür.
- Çalışma kesitseldir. Boylamsal bir çalışma olmadığı için ulaşılan bulguları çalışmanın yapıldığı zamana ve duruma göre yorumlamak gerekir.
- Araştırmada katılımcıların insani değerler tutumu ve özgüven düzeyini etkileyebileceği düşünülen bazı faktörler incelenmiştir. Araştırma sonuçları incelenen faktörlerle sınırlıdır.

Veri toplama araçları ve analizleri

Çalışmanın verilerini toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Anketi, İnsani Değerler Ölçeği ve Özgüven Ölçeği kullanılmıştır. Anket formu, değişkenler ve ölçek soruları

olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sosyo-demografik değişkenler; yaş, cinsiyet, sınıf, sosyo-ekonomik düzey, anne baba birliktelik durumu, yaşamlarının geçtiği yerleşim birimi ve dindarlık değişkenleri ile incelenmektedir. Uygulama Kasım 2020’de gerçekleştirilmiştir. Bir anket formunun doldurulma süresi ortalama olarak 20-25 dakika arasında gerçekleşmiştir. Anket formları internet ortamında Google form kullanılarak Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerine anketör yardımı alınmadan 270 adet öğrenciye ulaştırılmış ve uygulanmıştır. Ancak özensiz ve eksik doldurma vb. nedenlerle anketlerden 13’ü çıkarılmış ve 257 anket istatistiksel analize dahil edilmiştir. Anketin ikinci kısmında yer alan ölçekler aşağıda verilmiştir.

Özgüven Ölçeği (ÖÖ)

Bu çalışmada örnekleme uygulanan “Özgüven” ölçeği (Akın, 2007: 499) Akın (2007) tarafından geliştirilmiştir. Araştırmanın geçerlik ve güvenilirlik çalışması İstanbul, Kocaeli ve Sakarya’nın farklı liselerinde öğrenimine devam eden 796 lise öğrencisi üzerinde yürütülmüştür.

Özgüven ölçeğinin maddeleri beş basamaklı Likert tipi bir ölçektir. (1-Hiçbir zaman, 2-Nadiren, 3-Sık sık, 4-Genellikle, 5-Her zaman) bir dereceleme ölçeği şeklinde yazılmıştır.

Araştırmada Özgüven Ölçeğinin geçerlik çalışmaları olarak yapı ve uyum geçerlikleri, güvenilirlik çalışmaları olarak ise iç tutarlılık ve test-tekrar test güvenilirlikleri ve madde analizi yapılmıştır. Ölçeğin faktör yükleri .31 ile .75 arasında bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 43,6’sını açıklayan ve iç özgüven ile dış özgüven olarak toplam 33 madde elde edilmiştir.

İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ)

Bu çalışmada örnekleme uygulanan İnsani Değerler Ölçeği (Dilmaç, 2007: 69) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek maddelerini oluşturmak için ilk Ekim 2007 de, 170 kişilik öğrenciden oluşan bir örneklem grubuna ölçeğin alt boyutuna ilişkin evrensel değerler bazında da kabul görmüş olan (Sorumluluk, Dostluk/Arkadaşlık, Barışçı Olma, Saygı, Hoşgörü ve Dürüstlük) gibi değerlere ilişkin açık uçlu ifadeler verilmiş ve bu ifadelerle ilgili görüşleri alınmıştır. Öğrencilerden elde edilen veriler bir araya getirilmiş ve bu veriler, 176 maddelik bir madde havuzu daha sonra da bu madde havuzundaki ifadelerden benzer ifadeler elendikten sonra 95 maddelik bir form oluşturulmuştur. Bu form 65 kişilik bir örnekleme uygulanarak karmaşık ifadeler belirlenmiştir. Yapılan bu uygulama sonucunda anlaşılamayan maddeler elenerek madde sayısı 85 e düşürülmüştür. Bu ön çalışma sonucunda elde edilen form Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında akademik düzeyde çalışan 15 uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanların maddelerin insani değerleri ölçüp ölçmedikleri konusundaki görüşleri doğrultusunda (En az beş uzmanın) ölçekteki maddelerden 11’i daha çıkarılmıştır. Bu

düzenlemelerden sonra, 74 maddeden oluşan İnsani Değerler Ölçeği deneme formu oluşturulmuştur. Bu ölçek 6 boyuttan ve 42 kriterden oluşmaktadır. Bu boyutlar; sorumluluk (7 madde), dostluk (7 madde), barışçı olma (7 madde), saygı (7 madde), hoşgörü (7 madde), dürüstlük (7 madde) kavramlarından oluşmaktadır. Likert tipi olan bu ölçekte maddeler Hiçbir zaman, Nadiren, Ara sıra, Sık sık, Her zaman şeklinde 5 basamaktan oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Betimsel Dağılımı

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özelliklerine Göre Betimsel Dağılımı				
	Değişken		f	%
1.	Cinsiyet	Erkek	123	47,9
		Kız	134	52,1
		Toplam	257	100
2.	Yaş	17-18	34	13,2
		19-20	12	4,7
		21-22	75	29,2
		23-24	70	27,2
		25 ve üzeri	66	25,7
		Toplam	257	100
3.	Sınıf	Hazırlık Sınıfı	35	13,6
		1.Sınıf	38	14,8
		2.Sınıf	33	12,8
		3.Sınıf	45	17,5
		4.Sınıf	75	29,2
		Mezun	31	12,1
		Toplam	257	100
4.	Sosyo-Ekonomik	Düşük	31	12,1
		Orta	221	86,0
		Yüksek	5	1,9
		Toplam	257	100

Tablo 1, katılımcıların demografik özelliklerine göre betimsel dağılımını göstermektedir. Buna göre örneklemin 123'ü erkek (%47,9) ve 134'ü kız (%52,1) olarak görülmektedir. Katılımcıların 34'ü 17-18 yaş aralığında (%13,2), 12'si 19-20 (%4,7), 75'i 21-22 (%29,2), 70'i 23-24 (27,2), 66'sı ise 25 ve üzeri (%25,7) yaş aralığında yer almaktadır. Örneklemin sınıflara göre dağılımı ise Hazırlık Sınıfı (N:35, %13,6), 1. Sınıf (N:38, %14,8), 2. Sınıf (N: 33, %12,8), 3. Sınıf (N: 45, %17,5), 4. Sınıf (N: 75, %29,2) ve Mezun

(N: 31, %12,1) şeklindedir. Daha sonra katılımcıların sosyo-ekonomik düzeyleri 31'i düşük (%12,1), 221'i orta (%86,0) ve 5'i ise yüksek (%1,9) şeklinde dağılım göstermiştir.

Katılımcıların Ebeveyn Özelliklerine Göre Betimsel Dağılımı

Tablo 2: Örneklem Ebeveyn Özelliklerine Göre Betimsel Dağılımı				
	Değişken		f	%
1.	Alınan Kararlarda Aile Baskısı	Evet	31	12,1
		Hayır	102	39,7
		Bazen	124	48,2
		Toplam	257	100
2.	Anne-Baba Birliktelik Durumu	Birlikte Yaşıyorlar	228	88,7
		Boşandılar	5	1,9
		Annem Hayatta Değil	6	2,3
		Babam Hayatta Değil	15	5,8
		Her İkisi de Hayatta Değil	3	1,2
		Toplam	257	100
.	Anne Tutum	Otoriter (Sert ve Kuralcıdır)	36	14,0
		İlgisiz (Uzak ve İlgisizdir)	15	5,8
		Demokratik (Kurallar vardır ama baskı yapılmaz)	206	80,2
		Toplam	307	100,0
4.	Baba Tutum	Otoriter (Sert ve Kuralcıdır)	53	20,6
		İlgisiz (Uzak ve İlgisizdir)	38	14,8
		Demokratik (Kurallar vardır ama baskı yapılmaz)	166	64,6
		Toplam	257	100

Tablo 2, katılımcıların ebeveyn özelliklerine göre betimsel dağılımını göstermektedir. Buna göre katılımcılara “*Aldığınız kararlarda ailenizden baskı görüyor musunuz?*” sorusunu yönelttiğimizde Evet yanıtı verenler N: 31 (%12,1), Hayır yanıtı verenler N:102 (39,7) ve Bazen yanıtı verenler N: 124 (%48,2) şeklindedir. Katılımcılarımızın 228’inin (%88,7) anne babası birlikte yaşamakta, 5’inin (%1,9) anne babası boşanmaktadır. Bununla birlikte 6’sının (%2,3) annesi, 15’inin (%5,8) babası ve 3’ünün (%1,2) hem anne hem de babası hayatta değildir. Örneklem anne tutumu, N:36

(%14,0) “Otoriter (Sert ve Kuralcıdır)”, N:15 (%5,8) “İlgisiz (Uzak ve İlgisizdir)” ve N:206 (%80,2) “Demokratik (Kurallar vardır ama baskı yapılmaz)” şeklinde dağılım göstermektedir. Örneklemimizin baba tutum dağılımı ise N:53 (%20,6) “Otoriter (Sert ve Kuralcıdır)”, N:38 (%14,8) “İlgisiz (Uzak ve İlgisizdir)” ve N:166 (%64,6) “Demokratik (Kurallar vardır ama baskı yapılmaz)” şeklindedir.

Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Özgüven ve İnsani Değer Tutumları

Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Özgüven Puanları

Tablo 3. Anne-Baba Birliktelik Durumuna Göre Özgüven Puanları						
No		N	%	Xö	Sö	Scheffe
1	Birlikte Yaşıyorlar	228	88,7	12,65	19,47	1/2
2	Boşandılar	5	1,9	12,90	20,38	
3	Annem Hayatta Değil	6	2,3	11,56	17,77	
4	Babam Hayatta Değil	15	5,8	12,19	14,16	
5	Her İkisi de Hayatta Değil	3	1,2	13,30	1,00	
	Toplam	257	100	12,61	19,09	
df=4/252 f=4,213 p=.002 p<.05						

Tablo 3 anne-baba birliktelik durumuna göre özgüven puanlarını yansıtmaktadır. Buna göre anne-babası birlikte yaşayanların özgüven puan ortalaması 12,65, boşananların 12,90, annesi hayatta olmayanların 11,56, babası hayatta olmayanların 12,19 ve her ikisi de hayatta olmayanların 13,30’dur. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun aile birlikteliği olanlar (I. Grup) ile boşananlar (II. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Çalışmamız içerisinde yer alan hipotezlerimizden “Çalışma grubunun Özgüven düzeyi anne-baba birliktelik durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.” hipotezi doğrulanmaktadır. Anne babası birlikte yaşayanların özgüven puan ortalaması 12,65, boşananların 12,90,

annesi hayatta olmayanların 11,56, babası hayatta olmayanların 12,19 ve her ikisi de hayatta olmayanların 13,30'dur. Bu sonuçlara göre istatistiksel manada bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Bu farklılaşmanın aile birlikteliği olanlar ile boşananlar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Özgüven Düzeyleri

No		N	%	Xö	Sö	Scheffe
	Düşük	31	12,1	12,40	21,56	1/3
2	Orta	221	86,0	12,60	18,83	
3	Üst	5	1,9	14,00	7,28	
	Toplam	257	100	12,61	19,09	
df=2/254 f=5,900 p=.003 p<.05						

Tablo 4 sosyo-ekonomik düzeye göre özgüven puanlarını göstermektedir. Buna göre sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanların özgüven puan ortalaması 12,40, orta olanların 12,60, üst olanların 14,00'dır. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanlar (I. Grup) ile üst olanlar (III. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Tabloda karşımıza çıkan bir diğer sonuç da sosyo-ekonomik düzey arttıkça özgüven puanının da artmasıdır. Hipotezlerimizden "Çalışma grubunun insani değerler tutum düzeyi sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır." hipotezi doğrulanmıştır. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanların özgüven puan ortalaması 15,76, orta olanların 15,88, üst olanların 15,58'dir. Bu sonuçlara istatistiksel manada bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Bu farklılaşmanın sosyo-ekonomik düzeyi orta olanlar ile üst olanlar arasındaki farklılıktan kaynaklandığı görülmektedir.

Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İnsani Değerler Tutum Düzeyleri

No		N	%	Xid	Sid	Scheffe
1	Düşük	31	12,1	15,76	15,79	2/3
2	Orta	221	86,0	15,88	12,62	
3	Üst	5	1,9	15,58	7,56	
	Toplam	257	100	15,86	12,93	
df=2/254 f=3,467 p=.032 p<.05						

Tablo 5 sosyo-ekonomik düzeye göre insani değerler tutum düzeylerini göstermektedir. Buna göre sosyo ekonomik düzeyi düşük olanların özgüven puan ortalaması 15,76, orta olanların 15,88, üst olanların 15,58'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü

Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun sosyo-ekonomik düzeyi orta olanlar (II. Grup) ile üst olanlar (III. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Araştırma verileri doğrultusunda “Çalışma grubunun insani değerler tutum düzeyi sosyo-ekonomik düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.” hipotezi doğrulanmaktadır. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanların özgüven puan ortalaması 15,76, orta olanların 15,88, üst olanların 15,58’dir. Bu verilere de istatistiksel manada bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Bu durumun sosyo-ekonomik düzeyi orta olanlar ile üst olanlar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Alınan Kararlarda Aile Baskısı Görme Düzeyine Göre İnsani Değerler Tutum Puanları

Tablo 6. Alınan Kararlarda Aile Baskısı Görme Düzeyine Göre İnsani Değerler Tutum Puanları						
No		N	%	Xid	Sid	Scheffe
1	Evet	31	12,1	15,66	16,05	2/3
2	Hayır	102	39,7	15,98	15,98	
3	Bazen	124	48,2	15,81	15,81	
	Toplam	257	100	15,86	15,86	
df=2/254 f=3,414 p=.034 p<.05						

Tablo 6 Alınan Kararlarda Aile Baskısı Görme Düzeyine Göre İnsani Değerler Tutum Puanları göstermektedir. Elde edilen verilere göre alınan kararlarda aileden baskı görenlerin insani değerler puan ortalaması 15,66, baskı görmeyenlerin 15,98, bazen baskı görenlerin 15,81’dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun alınan kararlarda aileden baskı görmeyenler (II. Grup) ile bazen görenler (III. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda “Çalışma grubunun insani değerler tutum düzeyi alınan kararlarda aile baskısı görme düzeyine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.” hipotezi doğrulanmaktadır. Aileden baskı görenlerin insani değerler puan ortalaması 15,66, baskı görmeyenlerin 15,98, bazen baskı görenlerin 15,81’dir. Bu sonuçlara göre istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Bu durumun alınan kararlarda aileden baskı görmeyenler ile bazen görenler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Dindarlık Algılarına Göre Özgüven ve İnsani Değer Tutumları

Öznel Dindarlık Algısına Göre İnsani Değerler Tutum Düzeyleri

No		N	%	Xid	Sid	Scheffe
1	Katılıyorum	182	70,8	15,87	12,77	1/2
2	Katılmıyorum	9	3,5	15,27	19,96	
3	Kararsızım	66	25,7	15,91	12,25	
	Toplam	257	100	15,86	12,93	
df=2/254 f=3,354 p=.036 p<.05						

Tablo 7 öznel dindarlık algısına göre insani değerler tutum puanlarını göstermektedir. Katılımcılardan kendisini dindar görenlerin (% 70,8) insani değerler tutum puan ortalaması 15,87, dindar görmeyenlerin (% 3,5) 15,27 ve bu konuda kararsız olanların (% 25,7) puan ortalaması 15,91'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dindar olduğunu düşünenler (I. Grup) ile dindar olmadığını düşünenler (II. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Çalışma içerisinde yer alan "Öznel dindarlık algısı ile insani değerler düzeyleri pozitif yönde ilişkilidir." hipotezi doğrulanmamıştır. Öznel dindarlık algısına göre insani değerler tutum puanlarını göstermektedir. Katılımcılardan kendisini dindar olarak düşünenlerin insani değerler tutum puan ortalaması 15,87, dindar olarak düşünmeyenlerin 15,27 ve bu konuda kararsız olanların puan ortalaması 15,91'dir. Veriler incelendiğinde dindarlık yönünden kararsız olanların insani değerler puanları daha yüksektir. Bu sonuçlara göre istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Farklılaşmanın kendisini dindar olarak düşünenler (1. Grup) ile dindar olarak düşünmeyenler (2. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Öznel Dindarlık Algısına Göre Özgüven Puanları

No		N	%	Xö	Sö	Scheffe
1	Katılıyorum	182	70,8	12,81	18,23	1/3
2	Katılmıyorum	9	3,5	11,54	21,21	
3	Kararsızım	66	25,7	12,18	20,19	
	Toplam	257	100	12,61	19,09	
df=2/254 f=4,206 p=.016 p<.05						

Tablo 8 öznel dindarlık algısına göre özgüven tutum puanlarını göstermektedir. Katılımcılardan kendisini dindar görenlerin (% 70,8) insani değerler tutum puan ortalaması 12,81, dindar görmeyenlerin (% 3,5) 11,54 ve bu konuda kararsız olanların (% 25,7) puan ortalaması 12,18'dir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dindar olduğunu düşünenler (I. Grup) ile dindar olup olmadığı konusunda kararsız olanlar (III. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda "Öznel dindarlık algısı ile özgüven düzeyi pozitif yönde ilişkilidir." hipotezi doğrulanmıştır. Katılımcılardan kendisinin dindar olduğunu düşünenlerin insani değerler tutum puan ortalaması 12,81, dindar olmadığını düşünenlerin 11,54 ve bu konuda kararsız olanların puan ortalaması 12,18'dir. Bu verilere göre dindar olduğunu düşünenlerin özgüven düzeyleri daha yüksektir. Bu sonuçlara göre istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun dindar olduğunu düşünenler ile dindar olup olmadığı konusunda kararsız olanlar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir.

Sağlam Dinî İnanç Olmadan Mutlu Olma Algısına Göre İnsani Değerler Tutum Puanları

Tablo 9. Sağlam Dinî İnanç Olmadan Mutlu Olma Algısına Göre İnsani Değerler Tutum Puanları						
No		N	%	Xid	Sid	Scheffe
1	Katılıyorum	23	8,9	15,47	13,13	2/3
2	Katılmıyorum	193	75,1	16,05	12,32	
3	Kararsızım	41	16	15,18	13,10	
	Toplam	257	100	15,86	12,93	
		df=2/254	f=9,587	p=.000	p<.05	

Tablo 9 sağlam dinî inanç olmadan mutlu olma algısına göre insani değerler tutum puanları göstermektedir. Katılımcılara 'Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir' önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuş ve örneklemin çoğunun (%75,1) soruya katılmıyorum yanıtını verdiği görülmüştür. Buna göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir' önermesine katılmayanlar (II. Grup) ile bu konuda kararsız olanlar (III. Grup) arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermektedir. Sonuç olarak "Mutlu bir yaşam için sağlam dinî inanç gerekliliği algısına göre insani değerler düzeyleri pozitif yönde ilişkilidir." hipotezi doğrulanmamıştır. Katılımcılara

‘Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir’ önermesine katılıp katılmadıkları sorulmuş ve katılıyorum seçeneğini tercih edenlerin insani değerler düzey puanı 15,47, katılmıyorum seçeneğini tercih edenlerin 16,05 ve kararsızım seçeneğini tercih edenlerin 15,18 şeklinde dağılım göstermiştir. Bu sonuçlara göre de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Bu durumun Sağlam dinî inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir’ önermesine katılmayanlar ile bu konuda kararsız olanlar arasındaki farklılıktan kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Hz. Muhammed’in Davranışlarını Uygulamaya Göre Özgüven Puanları

Tablo 10. Hz. Muhammed’in Davranışlarını Uygulamaya Göre Özgüven Puanları						
No		N	%	Xö	Sö	Scheffe
1	Kesinlikle Bana Uygun	124	48,2	13,03	18,47	1/2 1/3
2	Bana Uygun	122	47,5	12,29	18,86	
3	Kararsızım	9	3,5	11,00	11,83	
4	Bana Uygun Değil	0	0	0	0	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	2	0,8	14,05	34,64	
	Toplam	257	100	12,61	19,09	
		df=3/253	f=5,517	p=.001	p<.05	

Tablo 10 Hz. Muhammed’in Davranışlarını Uygulamaya Göre Özgüven Puanlarını yansıtmaktadır. Buna Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların özgüven puan ortalaması 13,03, uygun bulanların 12,29, kararsız olanların 11,00 ve kendisine kesinlikle uygun bulmayanların 14,05’tir. “Bana uygun değil” seçeneği tercih edilmediği için değerlendirilmemiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların (I. Grup) ile uygun bulanların (II. Grup) ve uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların (I. Grup) ile kararsızlar (III. Grup) arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir. Çalışmamız içerisinde yer alan “Hz. Muhammed’in davranışlarını uygulama durumlarına göre özgüven

düzeyi pozitif yönde ilişkilidir.” Hipotezi doğrulanamamıştır. Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların özgüven puan ortalaması 13,03, uygun bulanların 12,29, kararsız olanların 11,00 ve kendisine kesinlikle uygun bulmayanların 14,05’tir. “Bana uygun değil” seçeneği tercih edilmediği için değerlendirilmemiştir. Bu sonuçlara göre istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Bu farklılaşmanın Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların ile uygun bulanların ve uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların ile kararsızlar arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir.

Hz. Muhammed’in Davranışlarını Uygulamaya Göre İnsani Değerler Tutum Puanları

Tablo 11. Hz. Muhammed’in Davranışlarını Uygulamaya Göre İnsani Değerler Tutum Puanları						
No		N	%	Xid	Sid	Scheffe
	Kesinlikle Bana Uygun	124	48,2	16,14	11,90	1/2 1/3
2	Bana Uygun	122	47,5	15,65	12,74	
3	Kararsızım	9	3,5	14,72	13,48	
4	Bana Uygun Değil	0	0	0	0	
5	Kesinlikle Bana Uygun Değil	2	0,8	17,00	36,76	
	Toplam	257	100	15,86	12,93	
		df=3/253	f=6,234	p=.000	p<.05	

Tablo 11 Hz. Muhammed’in Davranışlarını Uygulamaya Göre İnsani Değerler Tutum Puanlarını yansıtmaktadır. Buna Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların insani değerler tutum puan ortalaması 16,14, uygun bulanların 15,65, kararsız olanların 14,73 ve kendisine kesinlikle uygun bulmayanların 17,00’dır. “Bana uygun değil” seçeneği tercih edilmediği için değerlendirilmemiştir. Bu sonuçlara göre Tek Yönlü Varyans Analizinde (ANOVA) de istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Post-Hoc (Scheffe) ise bu durumun Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların (I. Grup) ile uygun bulanların (II. Grup) ve uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların (I.

Grup) ile kararsızlar (III. Grup) arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda “Hz. Muhammed’in davranışlarını uygulama durumlarına göre insani değer düzeyleri pozitif yönde ilişkilidir.” hipotezi doğrulanmamıştır. Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların insani değerler tutum puan ortalaması 16,14, uygun bulanların 15,65, kararsız olanların 14,73 ve kendisine kesinlikle uygun bulmayanların 17,00’dir. “Bana uygun değil” seçeneği tercih edilmediği için değerlendirilmemiştir. Bu sonuçlara göre istatistiksel anlamda bir farklılaşma bulunmuştur ($p<.5$). Bu durumun Hz. Muhammed’in davranışını uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların ile uygun bulanların ve uygulamayı kesinlikle kendine uygun bulanların ile kararsızlar arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma ile Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öze- linde İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aile dindarlığı ve öznel dindarlık, anne-baba birliktelik durumu, sosyo-ekonomik düzey, alınan kararlarda aile baskısı görme düzeyi, sağlam bir dinî inanca sahip olmadan mutlu olabilme algısı ve Hz. Muhammed’in davranışlarını uygulama değişkenleri açısından “Özgüven algıları ve İnsanî değer tutumları” hakkındaki düşünceleri belirlemeye odaklanılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın evreni Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi olup örnekleme ise İlahiyat Fakültesi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın odağında birbirine bağlı iki problem bulunmaktadır. Bunlar “Örneklemin özgüven ve insani değerler düzeyi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?” “Örneklemin dindarlık tutumlarına göre insani değerler ve özgüven düzeyi farklılaşmakta mıdır?” şeklinde ifade edilebilir.

Araştırmada sosyo-demografik değişkenlerden anne-baba birliktelik durumuna göre özgüven puan oranları farklılaşmakla birlikte anne-babası hayatta olmayan katılımcıların özgüven puanları daha yüksek çıkmıştır. Sosyo-ekonomik düzeye göre özgüven düzeyi oranı farklılaşmış; sosyo-ekonomik durumu orta düzeyde olan örnekleminizin özgüven puanları daha fazla çıkmıştır. Aynı şekilde sosyo-ekonomik düzeyi orta seviyede olan katılımcılarının insani değerler puanı diğerlerine göre daha yüksektir.

Alınan kararlarda aile baskısı görme düzeyine göre insani değerler tutum puanları incelendiğinde karar alırken ailesinden baskı görmeyen katılımcıların insani değerler puanı baskı görenlere ve bazen baskı görenlere göre daha yüksektir. Örneklemin dindarlık algılarına göre özgüven ve insani değer tutumlarına bakıldığında, öznel dindarlık algısına göre insani değerler tutum puanı kendilerini dindar olarak görme noktasında kararsız olanlarda daha yüksek olduğu görülmektedir. Sağlam bir dinî inanca sahip olmadan mutlu olma algısına göre insani değerler tutum puanlarını incelendiğin-

de ise bireyin sağlam dinî inancı olmadan da mutlu olabileceği görüşüne katılmayanların insani değerler puanı daha yüksektir.

Son olarak Peygamberimiz Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulama oranına göre özgüven ve insani değer tutumları incelenmiş ve Peygamberimizin davranışını kendisine uygun bulmayanlar ile uygun bulanlar arasında önemli bir farklılaşmanın olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak aile dindarlığı ve öznel dindarlık, anne-baba birliktelik durumu, sosyo ekonomik düzey, alınan kararlarda aile baskısı görme düzeyi, sağlam dinî inanç olmadan mutlu olma algısı ve Hz. Muhammed'in davranışlarını uygulama değişkenlerinin özgüven algısı ve insani değerler tutumlarında etkili olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Acar, M. C. (2019), öz güven ile dindarlık arasındaki ilişki üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 64-78.
- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İnkılap Kitabevi.
- Akbaba Altun, S. (2003) Eğitim yönetimi ve değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/1, 7-18.
- Akın, A. (2007). Özgüven ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7/2, 167-176.
- Aktan, C.C. & Şen, H. (2015). Globalleşme ve Türkiye. *Mercek Dergisi*, 6/21, 104-112.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin değer algısı. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/3, 121-144.
- Aydın, M. (2011). Değerler, işlevleri ve ahlâk. *Eğitime Bakış*, 7/19, 39-45.
- Aydınlı, O. (2007). İlk Müslüman toplum inşasında özgüven faktörü ve Rıdvan Biatı". *İslami İlimler Dergisi*, 431-442.
- Beyoğlu, A. (2015). Sanat eğitiminde algı, görsel algı ve yanılsama: Victor Vasarely'nin çalışmaları üzerine bir inceleme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/1, 331-348.
- Bilgin, O. (2011). *Ergenlerde Özgüven Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yay.
- Coşkun, A. (2003). Din ve kimlik. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/1, 5-23.
- Çetintaş, İ. (2014). *İslam düşüncesinde değerler metafiziği*. Elis Yay.

- Çınar, F. (2019). Gençlik değerler ve bağımlılık profilleri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/43, 164-186.
- Çoban, M. (2016). Değerler eğitiminin referansları bağlamında Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlâtı. *Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 1-22.
- Dılmaç, B. (2007). Fen lisesi öğrencilerine insani değerler eğitimin verilmesi ve insani değerler ölçeği ile sınılanması [Yayımlanmamış Doktora Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Doğan, D. M. (1996). *Büyük Türkçe sözlük*. İz Yay.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi*. Ötüken Neşriyat.
- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. (2018). *2018-2022 Stratejik planı*.
- Kate, B. & Binley, P. (2006). *Building confidence for dummies*. John Wiley & Sons.
- Kaymakcan, R. & Meydan, H. (2014). *Ahlak ve değerler eğitimi*. Dem Yayınları.
- Kırık, A. M. & Sönmez, M. (2017). İletişim ve mutluluk ilişkisinin incelenmesi. *İNİF e-dergi* 2/1, 15-26.
- Koyuncu Ş., M. (2015). *Okul öncesi öğretmenlerinin öz güvenleri ve mesleki tutumlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kocatepe Üniversitesi.
- Köse, A. (2016). Değer ve siyaset ilişkisi: 22 Temmuz 2007 seçimi üzerine bir değer analizi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3/12, 2-19.
- Kurt; A.O. & Göler, M.E. (2017). Anadolu'da ilk tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/2, 1107-1138.
- Marshall, G. (2014). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev.: O. Akınhay ve D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yay.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. 20 Ocak 2021. <http://tdk.gov.tr>
- Usta, A. (2018). Aydınlanma düşüncesine kısa bir bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1, 74-90.
- Ülken, H. Z. (1996). *Sosyoloji sözlüğü*. Milli Eğitim Basımevi.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Türkiye’de Yapılandırmacı Yaklaşım Geçişin
İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Kapsamında
Tarih Öğretimi Üzerindeki Etkileri (1998-2018)

The Effects of Transition to Constructivist
Approach on History Teaching in the Scope of
Primary Education Social Studies Course in
Turkey (1998-2018)

Refik TURAN*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Turan, R. (2021). Türkiye’de yapılandırmacı yaklaşıma geçişin ilköğretim sosyal bilgiler dersi kapsamında tarih öğretimi üzerindeki etkileri (1998-2018). *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 153-187.

Turan, R. (2021). The effects of transition to constructivist approach on history teaching in the scope of primary education social studies course in Turkey (1998-2018). *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 153-187.

 10.29228/kesit.54085

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 04.11.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 09.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, refikturan06@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Türkiye’de Yapılandırmacı Yaklaşımın Geçişin İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Kapsamında Tarih Öğretimi Üzerindeki Etkileri (1998-2018)¹

The Effects of Transition to Constructivist Approach on History Teaching in the Scope of Primary Education Social Studies Course in Turkey (1998-2018)

Doç. Dr. Refik TURAN

Öz: Temel amacı etkin yurttaşalar yetiştirmek olan Sosyal Bilgiler dersi içerisinde tarih konuları önemli bir ağırlığa sahiptir. Türkiye’de zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkarılmasıyla birlikte hazırlanarak 1998-1999 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanan sosyal bilgiler dersi öğretim programı davranışçı yaklaşıma göre hazırlanmış son öğretim programıdır. Milli Eğitim Bakanlığı’nın Türk eğitim sisteminde yapılandırmacılığı temel almaya başlaması üzerine bu yaklaşımı temel alan yeni sosyal bilgiler dersi öğretim programı hazırlanarak 2005-2006 öğretim yılından kademeli bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Bu öğretim programı 2017 yılına kadar uygulamada kalmış, aynı yıl yeni sosyal bilgiler öğretim programı hazırlanarak 2017-2018 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu araştırmanın amacı davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı anlayışa geçiş sürecinin sosyal bilgiler dersi kapsamında tarih öğretimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Doküman incelemesi yönteminden yararlanılan araştırmada söz konusu amaca ulaşabilmek için davranışçı yaklaşıma uygun olarak hazırlanmış olan 1998 ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ile yapılandırmacı anlayışa uygun olarak hazırlanmış olan 2005 ve 2017 sosyal bilgiler dersi öğretim Programları ve bu programlara uygun olarak hazırlanmış ders kitapları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda yapılandırmacı anlayışa göre hazırlanmış olan 2005 sos-

¹ “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

yal bilgiler dersi öğretim programında 1998 programına kıyasla tarih konuları için ayrılan ders saati miktarının azaltıldığı, tarih konu/kazanım kapsamının daraltıldığı, ders saati miktarındaki azalma ile konu/kazanım kapsamındaki daralma eğiliminin 2017 sosyal bilgiler dersi öğretim programında da sürdüğü anlaşılmıştır. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında tarih konularıyla ilgili bu daralmaya karşılık tarihe ilişkin beceri, değer ve yerle tarih, sözlü tarih vb. kavramların programa dâhil edilmesiyle sosyal bilgiler dersi kapsamında tarih öğretiminin kapsamının genişletildiği ve çok katmanlı bir hale getirildiği söylenebilir. Ancak bu olumlu durumun 2017 sosyal bilgiler dersi öğretim programında belli ölçülerde zayıflatılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih eğitimi, sosyal bilgiler eğitimi, sosyal bilgiler dersi öğretim programı, davranışçı yaklaşım, yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı.

Abstract: History subjects have an important weight in the Social Studies course, the main purpose of which is to raise active citizens. The social studies course curriculum, which was prepared with the extension of compulsory basic education to eight years in Turkey and started to be implemented from the 1998-1999 academic year, is the last curriculum prepared according to the behavioral approach. After the Ministry of National Education started to take constructivism as a basis in the Turkish education system, a new social studies course curriculum based on this approach was prepared and started to be implemented gradually in the 2005-2006 academic year. This curriculum remained in practice until 2017, and a new social studies curriculum was prepared in the same year and started to be implemented from the 2017-2018 academic year. The aim of this research is to reveal the effect of the transition from behavioral approach to constructivist understanding on the teaching of history within the scope of social studies course. From the document review method utilized in order to achieve the purpose of the research question, prepared in accordance with the behavioral approach, which was prepared in accordance with the 1998 social studies curriculum elementary understanding of constructivist 2005, and in 2017 prepared in accordance with the curriculum of social studies textbooks and the program were investigated comparatively. As a result of the research, in the 2005 social studies curriculum, which was prepared according to the constructivist approach, the amount of course hours allocated for history subjects was reduced compared to the 1998 curriculum, the scope of history subject / acquisition was narrowed, the decrease in the

amount of course hours and the shrinkage tendency in the scope of the subject / outcome were also observed in the 2017 social studies curriculum. found to be ongoing. In the 2005 social studies curriculum, despite this narrowing in history subjects, skills, values and local history, oral history and so on. With the inclusion of concepts in the program, it can be said that the scope of history teaching within the scope of social studies course has been expanded and made multi-layered. However, this positive situation was weakened to a certain extent in the 2017 social studies curriculum.

Keywords: History education, social studies education, social studies curriculum, behavioral approach, constructivist learning approach.

Giriş

Tarih, ulusal kimlik ve bilinç geliştirmeye uygun doğası nedeniyle ulus devletlerin kurulmasından itibaren okullarda okutulan dersler içerisinde özel bir yere sahip olmuştur. Başlangıçta ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki okullarda bağımsız dersler olarak okutulan tarih, 1916 yılında ABD’de toplu öğretim anlayışına dayalı ve etkin yurttaşlık eğitimine yönelik olarak farklı sosyal bilim dallarından konuların bütünleştirilmesiyle oluşturulan Sosyal Bilgiler dersi kapsamına dâhil edilmiş; ilerleyen süreçte pek çok ülke bu geleneğe uymuştur. Günümüzde Türkiye’nin de dâhil olduğu bazı ülkelerde tarih Sosyal Bilgiler dersleri kapsamında öğretilirken, bazı ülkelerde tek ders geleneğine bağlı kalınarak ayrı ders olarak okutulmaktadır.

Sosyal Bilgiler, *“ilköğretim okullarında iyi ve sorumlu vatandaşlar yetiştirmek amacıyla sosyal bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgiye dayalı olarak öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin kazandırıldığı bir çalışma alanı”* (Erden, tarihsiz, 8) şeklinde tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle Sosyal Bilgiler, vatandaşlık eğitimi amacıyla sosyal ve beşeri bilimlerin bir bileşimi (Barr, Barth ve Shermis, 2013: 16), basitleştirilmiş ve düzenlenmiş konu ve bilgiler bütünüdür (Köstüklü, 2003: 16). Sosyal Bilgiler geleneğini takip eden bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de Sosyal Bilgiler dersini oluşturan konu alanlarının başında tarih gelmektedir. Nitekim Türkiye’de uygulanan ilk Sosyal Bilgiler dersi programı olan 1968 İlkokul Programında Sosyal Bilgiler dersinin o zaman kadar Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi olarak ayrı dersler olarak okutulan derslerin birbirleriyle olan yakın ilişkileri ve çocuğa uygunluk ilkesi gereğince birleştirilerek tek ders halinde bütünleştirildiği ifade edilmektedir (MEB, 1968: 65).

Tarih bilgisi ilk zamanlarda ortak bir geçmiş ve gelecek algısı yaratarak toplumsal bütünleşmeyi gerçekleştirmenin ve homojen bir ulus yaratmanın aracı olarak görülürken, günümüzde tarih öğretiminden etkin yurttaş olmanın temel gereklerinden olan birçok beceri ve değer kazandırılması da beklenmektedir. Tarih dersleri araş-

tırma, sorgulama, eleştirel düşünme, empati, kalıp ve önyargıları fark ederek uzak durma ve uzak durma, tarihin her türlü çarpıtma ve kötüye kullanılma şekillerinin farkında olma gibi günümüz modern devletlerinin ihtiyaç duyduğu vatandaşlık bilgi, beceri ve değerlerini kazandırma potansiyeline sahiptir. Tarih öğretimi yoluyla öğrencilerde kimlik ve vatandaşlık becerilerinin (Kaya, 2015: 47-51) yanı sıra onlarda tarihi anlama, yorum yapma ve geçmişle bugün arasında bağ kurabilmek için gerekli olan bilimsel bakış açısı ve üst düzey düşünme beceri ve nitelikleri de geliştirilebilir (Demircioğlu, 2014: 13; Dilek ve Dilek, 2015: 137). Tarih konularından yararlanılarak öğrencilere gerek kendi ülkelerinin gerekse farklı ülkelerin tarihleri öğretilirken, aynı zamanda vatandaşlık eğitiminin temel amaçlarından olan kültürel mirasın genç kuşaklar tarafından öğrenilmesi ve benimsenmesi sağlanabilir (Öztürk, 2014: 21). Günümüzde tarih konularının Sosyal Bilgiler dersi içerisinde ağırlıklı yer tutması Sosyal Bilgiler dersinin vizyonu ve amaçları ile bu ders aracılığıyla öğrencilere kazandırılması öngörülen bilgi, beceri ve değerlerin büyük ölçüde tarihin doğasına uygun düşmesi ve örtüşmesinden kaynaklanmaktadır (Turan, 2018b: 108).

Tüm bu eğitimsel yararlarından ötürü tarih, Osmanlı'dan da devralındığı gibi Cumhuriyet döneminde uzunca bir süre ilkokul, ortaokul ve liselerde ayrı dersler halinde okutulmuş, 1962 yılında ilkokullarda tarih dersleri coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleriyle birlikte Toplum ve Ülke İncelemeleri isimli bir ders altında toplanmış, 1968 yılında ise bu ders yerini Sosyal Bilgiler dersine bırakmıştır. Böylece 1968-1969 öğretim yılından itibaren ilkokulların dördüncü sınıflarında haftada 5, beşinci sınıflarında ise 4 saat Sosyal Bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır (MEB, 1968: 65). Sosyal Bilgiler dersi 1970-1971 öğretim yılından itibaren üç yıllık pilot uygulamanın ardından 1973-1974 öğretim yılından itibaren ortaokulların 1. ve 2. sınıflarında haftada beşer, 3. sınıflarında ise 4 saat okutulmaya başlanmıştır. Ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler dersi 1984-1985 öğretim yılı sonu itibariyle kaldırılmış ve bu dersin yerine 1985-1986 öğretim yılından itibaren Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi dersleri okutulmaya başlanmıştır (Turan, 2016: 259; Bektaş, 2018: 26). 1997 yılında çıkarılan 4306 sayılı kanunla zorunlu ilköğretim sekiz yıla çıkarılınca ilkokul ve ortaokul ders ve program bütünlüğünü sağlamak adına ders çizelgeleri ve öğretim programları yeniden düzenlenmiştir. Bu çerçevede ortaokullarda okutulmakta olan Milli Coğrafya ve Milli Tarih dersleri kaldırılarak ilköğretim okullarının 4-7. Sınıflarında haftada 3 saat Sosyal Bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır (MEB, 1998: 268; Turan, 2016: 259).

Milli Eğitim Bakanlığı 2005-2006 öğretim yılından itibaren tüm eğitim kademelerinde yapılandırmacı anlayışı temel alan kapsamlı bir reform programı başlatmış; bu çerçevede ilköğretim ve ortaöğretimde okutulan bütün dersler gibi Sosyal Bilgiler dersleri için de yapılandırmacı anlayışa dayalı yeni öğretim programları ve ders kitapları hazırlanmıştır. MEB Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2004 yılında kabul edilen 4. ve

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı 2005-2006 öğretim yılından; 2005 yılında kabul edilen 6-7. Sınıflar Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ise 2006-2007 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu öğretim programları 2017 yılına kadar küçük değişikliklerle uygulamada kalmış; 2017 yılında tüm eğitim kademelerinde okutulan derslerin öğretim programlarını yeniden hazırlamış ve bu çerçevede Sosyal Bilgiler dersi içinde yeni öğretim programı hazırlanarak 2017-2018 öğretim yılında dördüncü ve beşinci; 2018-2019 öğretim yılından itibaren ise tüm sınıflarda uygulanmaya başlanmıştır (Turan, 2018a: 297; Turan, 2018b). Bu öğretim programı 2018 yılında revizyona tâbi tutulmuştur (MEB, 2018; Turan, 2018c).

Bu araştırmanın amacı davranışçı yaklaşıma göre hazırlanan 1998 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarını içerdikleri tarih öğretimine ilişkin unsurlar ve kapsadıkları tarih konu/kazanımları boyutuyla karşılaştırmalı olarak inceleyerek davranışçı dönemden yapılandırmacılığa geçişin ilköğretim düzeyinde tarih öğretimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırmada bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

1. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi ile ilgili unsurlara yer verilme durumu nasıldır?
2. 2005 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi ile ilgili unsurlara yer verilme durumu nasıldır?
3. 2017 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi ile ilgili unsurlara yer verilme durumu nasıldır?
4. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçiş öğretim programlarında tarih ile ilgili konu ve kazanımlara ayrılan yeri nasıl etkilemiştir?
5. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim programlarındaki “Tarihe giriş ve takvim” ile ilgili konulara etkisi nasıl olmuştur?
6. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim programlarındaki İslamiyet öncesi Türk tarihi ile ilgili konulara etkisi nasıl olmuştur?
7. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim programlarındaki ilkçağ uygarlıkları ile ilgili konulara etkisi nasıl olmuştur?
8. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim programlarındaki Cumhuriyet tarihi ve Atatürkçülük ile ilgili konulara etkisi nasıl olmuştur?
9. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim programlarındaki İslam tarihi ve ilk Türk-İslam devletleri tarihi konularına etkisi nasıl olmuştur?
10. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim programlarındaki Türkiye tarihi ve diğer Türk devletleri ile ilgili konulara etkisi nasıl olmuştur?
11. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim prog-

ramlarındaki Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili konulara etkisi nasıl olmuştur?

12. Davranışçı yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişin öğretim programlarındaki Avrupa tarihi ile ilgili konulara etkisi nasıl olmuştur?

Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma deseninde tasarlanan bu çalışmada yazılı bir materyal olan öğretim programları üzerinde çalışıldığı için doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. *“Doküman incelemesi araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.”* (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 140). Dolayısıyla bu çalışmada birer yazılı materyal olan, MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca kabul edilerek 1998, 2005 ve 2017 yıllarından itibaren uygulanmaya başlanan İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları ile bu öğretim programlarına uygun olarak hazırlanmış olan ders kitaplarından yararlanılmıştır. Söz konusu materyaller betimsel analiz tekniği ile analiz edilerek elde edilen veriler “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları kapsamında tarih öğretimi” ve “1998, 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında tarih konu ve kazanımlarının kapsamı” şeklindeki iki kategori; “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları kapsamında tarih öğretimi” kategorisi “1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında tarih öğretimi”, “2005 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında tarih öğretimi” ve “2017 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında tarih öğretimi” şeklindeki üç; “1998, 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında tarih konu ve kazanımlarının kapsamı” kategorisi ise “öğretim programlarında tarih konu ve kazanımlarına ayrılan yer”, “tarihe giriş, tarihin konusu, ilkçağ uygarlıkları”, “Cumhuriyet tarihi ve Atatürkçülük konuları”, “İslam tarihi ve ilk Türk-İslam devletleri”, Türkiye tarihi ve diğer Türk devletleri”, “Osmanlı tarihi ve uygarlığı” ve “Avrupa tarihi” şeklindeki yedi alt kategori halinde organize edilerek değerlendirilmiştir. Çalışmada ayrıca “tarihe giriş, tarihin konusu ve ilkçağ uygarlıkları” alt kategorisi “tarihe giriş ve takvim”, “İslamiyet öncesi Türk tarihi” ve “ilkçağ uygarlıkları” başlıklı üç tema altında incelenmiştir.

BULGULAR

1. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları Kapsamında Tarih Öğretimi

1.1. 1998 İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi

1998-1999 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu öğretim programı Türk Milli Eğitiminin amaçları, programın uygulanmasıyla ilgili açıklamalar, genel amaçlar, sınıflar düzeyinde ünite dağılım tabloları, Atatürkçülük ile ilgili konuların işleneceği üniteler ve Sosyal Bilgiler derslerinde kullanılabilecek araç-gereç ve materyal listeleri bölümlerinden oluşmaktadır. Programda sınıflar düzeyinde ünitelerin dağılı-

mı, ünite ismi, üniteye yer alan amaç sayısı, üniteler için öngörülen ders saati miktarı ve bu ders saati miktarının dersin o sınıftaki yıllık toplam saat miktarına oranı tablo halinde gösterilmekte; tablonun altında ise o sınıf düzeyindeki ünite, konu ve alt başlıklar listelenmektedir. (MEB, 1998: 531-568).

1998 SBDÖP’da Sosyal Bilgiler dersinin genel amaçları “vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden”, “toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden”, “çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yetenekleri yönünden” ve “ekonomik yaşama fikrini ve yeteneklerini geliştirmek yönünden” olmak üzere dört kategori halinde düzenlenmiştir. Programda belirtilen toplam otuz dört genel amaç ifadesinin “vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları yönünden” kategorisinde yer alan on birinin tarih öğretimi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçlar incelendiğinde genel olarak öğrencilerde devlete, ideolojisine ve bağımsızlık sembollerine sadakat ve saygı ile milli bilinç ve özsaygı oluşturmaya, tarihte şahsiyetin rolünü ve önemini anlamaya, öğrencilerin tarihsel duyarlılıkları ile tarihsel anlama ve düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik oldukları anlaşılmaktadır. Amaçlar içerisinde yer alan “*Toplumunu yönlendiren Mustafa Kemal Atatürk ve diğer Türk büyüklerinin sadece milli değil, evrensel yönlerini de kavrayarak ve takdir ederek milletimize de düşen insanlık görevleri bulunduğunu görür, insanlığa karşı sevgi, saygı ve hizmet verme bilincine varırlar.*” şeklindeki amaç cümlesi evrensel bir tarih anlayışı kazandırmaya yöneliktir.

1998 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (1998 SBDÖP) 43 madde halinde düzenlenen “Programın uygulanmasıyla ilgili açıklamalar” bölümünden programın tarih öğretimine yaklaşımının ipuçları da elde edilebilmektedir. Bu bölümde ilk olarak farklı sosyal bilim dallarından oluşan Sosyal Bilgiler derslerinde konuların çok yönlü bir bütün olarak işlenmesinin gereğine dikkat çekilmektedir. Birçok maddede bu bütünleştirmeye örnek sayılabilecek önerilere yer verilmektedir:

“Türkiye’nin coğrafi bölgeleri işlenirken; a) Karadeniz Bölgesi konusunda Atatürk’ün 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışı, Milli Mücadelemizi başlatmış olduğu vurgulanır, Amasya Genelgesinin kapsam ve sonuçlarına değinir, Kastamonu’dan bahsederken şapka ve dolayısıyla kılık-kıyafet inkılabından söz edilir.” (MEB, 1998: 534).

Programda açıklamalar içerisinde yer alan “*Öğrencilerde insan ve toplum hayatının sürekli bir değişme ve gelişme içinde olduğu, insanların ihtiyaçlarının yaşadıkları zaman ve ortama göre farklılıklar ve gelişmeler gösterdiği belirtilir.*” ifadesinde çok açık bir şekilde ifade edilmese de tarih öğretiminin önemli unsurlarından olan öğrencilerin zaman, süreklilik ve değişimi algılamalarının önemine işaret edilmektedir. Benzer şekilde adı konulmadan Sosyal Bilgiler derslerinde yerel tarih çalışmalarına yer verilmesi de önerilmektedir:

“Öğretmen tarihi bir olay, Kurtuluş Savaşı veya Türk inkılaplarının herhangi biri üzerinde dururken bu olayların çevreden izlerini araştırır ve çocukların dikkatini

bunlar üzerine çeker. Atatürk'ün hayatının herhangi bir safhasında okulun bulunduğu yerde bulunmuş, oradan geçmiş, bir kongre toplamış, bir beyanname yayınlamış, bir nutuk söylemiş veya Türk inkılaplarının önemli bir safhasını başlatmış ise okulun bulunduğu yerde bulunmuş, oradan geçmiş, bir kongre toplamış, bir beyanname yayınlamış, bir nutuk söylemiş veya Türk inkılaplarının önemli bir safhasını başlatmış ise okulun bulunduğu yerde bunun adına bir anıt varsa, bir binaya, bir caddeye veya meydana adı verilmiş ise bunlar üzerinde durulur." (MEB, 1998: 534).

Programda öğretmenlerin tarih konularını işlerken olayların seyrinden çok neden-sonuç ilişkisi ve varsa günümüze etkilerinden söz edilmesine (tarihsel olayların günümüzle bağlantılı bir şekilde ele alınması), ayrıntı sayılabilecek tarih, yer ve kişi isimlerinin ezberletilmemesi gereğinin altı çizilmektedir. Aynı şekilde konuların işlenişinde ders kitaplarıyla yetinilmeyerek öğrencinin seviyesine uygun farklı kaynaklardan ve programda da liste halinde yer verilen harita, yerküre, videokaset, film şeridi, slayt vb. eğitim araçlarından yararlanılmasının gereği vurgulanmaktadır. Tarih konuları özelinde konulardaki önemli tarihi olayların öğrencilerle birlikte tarih şeridine işlenerek onlarda zaman kavramının geliştirilmesi, tarihi tablolar, resimler, kartpostallar incelenmek suretiyle konuların somutlaştırılması, konuların özelliğine göre haritalar, atlaslar ve dilsiz haritalardan yararlanılması istenmektedir ki burada da yaparak yaşayarak öğrenmenin önemine işaret edilmektedir.

Öğretim programında dersleri tekdüzelikten kurtarmak için derslerde kullanılan yöntem ve tekniklerinin de çeşitlendirilmesi; bu çerçevede anlatım ve soru-cevap teknikleriyle yetinilmeyerek konuların özelliğine göre münazara, örnek olay incelemesi, problem çözme gibi öğrenciyi aktif kılp, onları araştırmaya ve incelemeye sevk edecek tekniklerin kullanılması önerilmektedir. Bu durumun öğrencilerin çeşitli kaynaklardan bilgi elde etme ve bilgileri başkalarına sunma yolları, yardımlaşma, işbirliği yapma, birlikte çalışma, eleştirel düşünme, başkalarının görüşlerine saygı duyma, gruba katılma, grubu yönetme, kendine güvenme, sorumluluk alma, topluluk karşısında konuşabilme becerilerini geliştireceğinin altı çizilmektedir (MEB, 1998: 535).

Programda konuların işlenişinde yakından uzağa, somuttan soyuta ve basitten karmaşığa gibi ilkelere uyulmasının ve okul dışı öğrenme ortamlarından yararlanılması, bu çerçevede kitaplıklar, müzeler, sergiler vb. yerlere inceleme ve gezi gözlem yaptırılmasının da önemi vurgulanmaktadır (MEB, 1998: 535-536).

1.2. 2005 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi

1998 SBDÖP da dâhil olmak üzere daha önceki sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının içerikleri daha ziyade çok disiplinli bir yaklaşımın yansıması olarak bariz bir şekilde tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi konularından oluşurken 2005 SBDÖP'da öğrenme alanları disiplinler arası bir yaklaşımla tarih, coğrafya, ekonomi,

sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ile vatandaşlık bilgisi açısından çok yönlü bir bütün olarak ele alınmıştır. Başka bir ifadeyle 1998 SBDÖP’da genel olarak her bir ünite bir sosyal bilim disiplini yansıtırken 2005 SBDÖP’deki öğrenme alanları her birisinde belli bazı disiplinler baskın olsa da çok sayıda sosyal bilimler disiplininin yanı sıra birbirleri ile ilişkili beceri, tema, kavram ve değerleri bir bütün olarak yansıtacak şekilde tasarlanmıştır.

2005 SBDÖP’da “genel amaçlar” başlığı altında on yedi amaç yer almakta olup bunların yedisinin tarih öğretimi ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Bu genel amaçlar incelendiğinde genel olarak vatandaşlık bilinci ile tarihçilik becerileri arasında bir denge gözetildiği; bu çerçevede öğrencilerde milli bilinç, tarihsel duyarlılık, tarihsel anlayış ve tarihsel düşünme becerileri kazandırmaya yönelik oldukları anlaşılmaktadır. Genel amaçlar içerisinde yer verilen “*İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.*” şeklindeki amaç öğrencilerde evrensel bir bakış açısı geliştirmeye yönelik amaç olarak dikkat çekmektedir.

2005 SBDÖP dokuz öğrenme alanı temelinde organize edilmiş olup; bu öğrenme alanlarından Kültür ve Miras öğrenme alanı büyük ölçüde tarih disiplini ile ilgiliyken tüm insanlık tarihini zaman, mekân ve kronoloji boyutuyla içeren Zaman, Süreklilik ve Değişim öğrenme alanı farklı öğrenme alanlarındaki farklı konuların geçmişten günümüze geçirdiği değişimi ortaya koyduğu için diğer tüm öğrenme alanlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Programda tarih konularının yıllara yayılışına baktığımızda tarih konularının Küresel Bağlantılar öğrenme alanı hariç olmak üzere kronolojik bir sıra dâhilinde sunulduğu ve 6. ve 7. sınıfta giderek artan oranda yoğunlaştığı görülmektedir. Öğretim programında bu şekilde öğrencilerin tarih konularıyla görece soyut kavramları anlayabilecek yaş düzeyine ulaştıktan sonra karşılaşmalarının göz önünde bulundurulmasının pedagojik açıdan uygun bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir.

Öğretim programında yapılandırmacı anlayışın ruhuna uygun olarak öğretmenlerin derslerde olguları ve olayları aktarmak ya da ders kitaplarını ezberlettirmek yerine etkinlik ve materyaller kullanmak suretiyle öğrenci merkezli bir yöntem benimsemeleri, öğrencilere sosyal bilimcilerin bilimsel yöntemlerini sezdirmeleri, onların tarihsel olaylardaki benzerlik ve farklılıkları analiz etmelerine, bireysel veya grup olarak birincil ve ikincil kaynaklar üzerinde çalışarak kendi anlayışlarını sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturmalarına, belirli gün ve haftalardan yararlanarak tarihsel duyarlılıklarını geliştirmelerine, doğal ve tarihi çevreyi koruma bilinci kazandırmaya ders konularını sevdirci roman, tarihi roman vb. edebi ürünleri okumaya teşvik etmeye ve “müze ile eğitim” yönergesinde belirtilen açıklama ve etkinlik örneklerinden yararlanmalarına yönelik önerilerinde bulunmaktadır (MEB, 2005a; MEB, 2005b).

Öğretim programında yer verilen dokuz temel becerinin dışında kanıt kullanma, karşılaştırma yapma, sebep-sonuç ilişkisini belirleme, görsel kanıt (nesne, minyatür, gravür, fotoğraf, karikatür, temsili resim) kullanma, olgu ve düşünceleri ayırt etme, tarihsel olguları ve yorumları ayırt etme, tarihsel empati, zaman ve kronolojiyi algılama ve kalıp yargıları fark etme gibi tarih öğretimiyle ilgili kilit becerilere de yer verilmiştir. Öğretim programında tüm bu beceriler ile ilgili açıklayıcı ve kuramsal bilgilere de yer verilmiştir.

2005 SBDÖP’da toplam yirmi değere yer verilmiş olup bunlardan bağımsızlık, barış, hoşgörü, özgürlük ve vatanseverlik, bayrağa ve İstiklal Marşı’na saygı ve tarihsel mirasa duyarlılık değerleri tarih öğretimi ile ilgili değerlerdir (MEB, 2005a; MEB, 2005b).

Programda kazanım tablosu üzerinde yer verilen açıklamalar, materyal ve etkinlik önerileri ile kazandırılması öngörülen kazanım, beceri, değer, kavram vb. unsurların sadece tavsiye niteliğinde kalmayıp, öğretmenler tarafından uygulamaya geçirilmesi için bir kılavuz olma özelliği taşımaktadır.

Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere 2005 SBDÖP’da tarih bilgisi yanında tarihe ilişkin temel kavramlar, beceriler ve değerlere de yer verilerek tarih öğretiminde o zaman kadar hâkim olan tarihsel bilgi aktarımını ön plana alan geleneksel yapısından kurtarılarak tarih öğretimin anlamı, amacı ve kapsamı genişletilmiştir.

1.3. 2017 İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Tarih Öğretimi

2017 SBDÖP dördüncü ve beşinci sınıflarda 2017-2018, altıncı ve yedinci sınıflarda ise 2018-2019 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu öğretim programı programın temel unsurları ve program organizasyonu açısından 2005 SBDÖP ile benzerlik gösterse de aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır (Turan, 2018a). Bu öğretim programında 2005 SBDÖP’da yer alan tarih öğretimi ile alakalı Zaman, Değişim ve Süreklilik öğrenme alanının yanı sıra Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler ile Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanlarına yer verilmemiş, buna karşılık Etkin Vatandaşlık isimli yeni bir öğrenme alanı eklenmiştir.

2017 SBDÖP’da 2005 SBDÖP’da yer verilen genel amaçların önemli bir bölümü korunmakla birlikte “farklı dönem ve mekânlardaki toplumlararası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz eder.” şeklindeki amaca yer verilmemiş; “insanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.” şeklindeki amaç cümlesi “ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri.” şeklinde değiştirilmiş, ayrıca daha önceki programda yer almayan “millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri.” şeklinde bir amaç cümlesi eklenmiştir (MEB,

2018: 8; Turan, 2018:b 300).

Aşırı standartlaştırmanın ön planda tutularak alana özgünlüğün önemli ölçüde göz ardı edildiği öğretim programında dikkat çekici hususlardan birisi de “değer” kavramına söylem bazında olsa da önemli vurgu yapılmış olmasıdır. Programda değerlerin önemiyle ilgili verilen bilgilerin bir bölümü şöyledir: *“Değerlerimiz öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır. Kökleri geleneklerimiz ve dünümüz içinde, gövdesi ve dalları bu köklerden beslenerek bugünümüze ve yarınımıza uzanmaktadır. Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağıdır...”* (MEB, 2018: 4). Programda Sosyal Bilgiler derslerinde on sekiz değer kazandırılması öngörülmüş olup, bu değerlerden duyarlılık, özgürlük ve vatanseverlik değerlerinin tarih öğretimiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Öğretim programında değerlerin önemine vurgu yapılmış ve ders aracılığıyla on sekiz değer kazandırılması öngörülmüş olmakla birlikte değer eğitimi ile ilgili açıklama, etkinlik ve materyal önerileri vb. yer verilmiştir.

2017 SBDÖP’da yirmi yedi temel becerinin kazandırılması öngörülmüştür. Bu becerilerden değişim ve sürekliliği algılama, empati, kalıp yargı ve ön yargıyı fark etme, kanıt kullanma ve zaman ve kronolojiyi algılama tarih öğretimi çerçevesinde kazandırılacak temel kilit becerilerdir. Ancak programda diğer tüm beceriler gibi bu becerileri ile ilgili açıklama ve nasıl kazandırılacaklarına ilişkin herhangi bilgi yer almamaktadır.

Programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar ile ilgili açıklamalardan programın tarih öğretimine yaklaşımı konusunda fikir edinebilmektedir. Bu bölümde 1998 SBDÖP’na benzer şekilde öğretmenlerden konuları disiplinler arası bir yaklaşımla işlenmeleri, kazanımların gerçekleştirilmesinde yerellik, güncellik, disiplinler arası yansıtıcı sorgulama, geçmiş-bugün-gelecek bağlantısı, zaman-süreklilik-değişim ve esneklik gibi sosyal bilgiler öğretiminin temel ilkelerini dikkate almaları, öğrencilere sosyal bilimcilerin kullandıkları bilimsel yöntemleri sezdirmeleri, kavram öğretimine önem vermeleri, milli, dini bayramlar vb. belirli gün ve haftalardan yararlanarak öğrencilerin tarihsel duyarlılığı ve milli bilinçleri geliştirmeleri, okul dışı ortamlardan (arkeolojik kazı alanları, atölye, müze ve tarihi mekân vb.) yararlanmaları, uygun konularda sözlü tarih ve yerel tarih uygulamaları yaptırılmaları, öğrencileri tarihi roman, hikaye vb. okumaya teşvik etmeleri, ayrıca uygun gördükleri kazanımları resim, müzik, minyatür, gravür, hat, heykel, mimari, tiyatro, sinema gibi geleneksel ve modern sanat eserleriyle desteklemeleri istenmektedir (MEB, 2018: 10).

2. 1998, 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Tarih Konu ve Kazanımlarının Kapsamı

2.1. Öğretim Programlarında Tarih Konu ve Kazanımlarına Ayrılan Yer

1998 SBDÖP’da sınıflar düzeyinde üniteler, ünite içerikleri ve ünitelere ayrılan ders saati miktarları belirtilmiştir. 2005 ve 2017 SBDÖP’da disiplinler arası bir yaklaşımla birden fazla sosyal bilimler disiplinini yansıtacak şekilde oluşturulan öğrenme alanları halinde organize edildiğinden tarih kazanımları farklı öğrenme alanları içerisinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bu öğretim programlarındaki Kültür ve Miras öğrenme alanı ağırlıklı olarak tarih ile ilgili kazanımlardan oluşmaktaysa da diğer öğrenme alanlarında da öğrencilerin farklı konularla ilgili tarihsel süreklilik ve değişimi anlamalarına imkân yaratacak şekilde tarih ile ilgili kazanımlara yer verilmiştir. Bu öğretim programlarında sınıflar düzeyinde her bir öğrenme alanına ayrılan toplam ders saati miktarı belirtilmiş olduğundan bu miktarın öğrenme alanında yer alan kazanım sayısına bölünmesiyle kazanım başına düşen süre hesaplanmış; bu sürenin öğrenme alanı içerisinde bulunan tarih ile ilgili kazanım sayısı ile çarpılmasıyla da tarih kazanımlarına ayrılan yaklaşık ders saati miktarı hesaplanmıştır.

Aşağıda 1998, 2005 ve 2017 SBDÖP’da sınıflar bazında tarih ile ilgili üniteler, öğrenme alanları ve kazanım sayıları, bunlar için ayrılan ders saati miktarları ve program içerisindeki ağırlıkları tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: 1998, 2005 ve 2017 SBDÖP’da Tarih Konularına Ayrılan Yer

Sınıf	1998 SBDÖP			2005 SBDÖP			2017 SBDÖP		
	Ünite	Ders Saati	Oranı (%)	Öğrenme Alanı/ Ünite	Ders Saati	Oranı (%)	Öğrenme Alanı/ Ünite	Ders Saati	Oranı (%)
4	Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu	27	25	Birey ve Toplum (2)	4	3,6	Birey ve Toplum (2)	4,8	4,4
				Kültür ve Miras (6)	15	13,9	Kültür ve Miras (4)	14	13
				Bilim, Teknoloji ve Toplum (3)	6	5,6	Bilim, Teknoloji ve Toplum (2)	6,4	5,9
TOPLAM		27	25	11	25	23,1	7	25,2	23,3
5	Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk?	39	36,1	Kültür ve Miras (4)	10	9,3	Kültür ve Miras (3)	10,8	10
	İslamiyetin Doğuşu, Yayılışı ve Türkler	21	19,4	Bilim, Teknoloji ve Toplum (2)	4	3,7	Küresel Bağlantılar (1)	3,5	3,3
TOPLAM		60	55,5	6	14	13	4	14,3	13,3
6	Türkiye Tarihi	18	16,7	Birey ve Toplum (3)	7	6,5	Birey ve Toplum (3)	7,2	6,6
	Moğollar ve Diğer Türk	12	11,1	İnsanlar, Yerle, Çevreler (2)	4,3	4	Kültür ve Miras (5)	22	20,4

	Devletleri								
	Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu	21	19,4	Kültür ve Miras (9)	24	22,2	Etkin Vatandaşlık (1)	2,7	2,5
				Güç, Yönetim ve Toplum (3)	9	8,3			
	TOPLAM	51	47,2	17	44,3	41	9	31,9	29,5
7	İstanbul’un Fethi ve Sonrası	19	17,6	Kültür ve Miras (8)	27	25	Kültür ve Miras (5)	30	27,8
	Avrupa’da Yenilikler	9	8,3	Bilim, Teknoloji ve Toplum (5)	12	11,1	İnsanlar, Yerler, Çevreler (1)	3,8	3,5
	17. ve 18. YY’da Osmanlı Devleti	12	11,1	Üretim, Dağıtım ve Tüketim (5)	15	13,9	Bilim, Teknoloji ve Toplum (2)	6	5,6
	19. ve 20. YY’da Osmanlı Devleti	12	11,1	Güç, Yönetim ve Toplum (1)	2,4	2,2	Üretim, Dağıtım ve Tüketim (3)	7,5	7
	Osmanlı Kültür ve Uygarlığı	9	8,3	Küresel bağlantılar (2)	7,5	6,9	Etkin Vatandaşlık (2)	6	5,6
	TOPLAM	61	56,4	21	63,9	59,1	13	53,2	49,5
	GENEL TOPLAM	199	46,1	55	147,2	35,4	33	124,6	28,3

Tablo 1’de de görüldüğü gibi 1998 SBDÖP’nda tarih ile ilgili olarak dördüncü sınıfta 1, beşinci sınıfta 2, altıncı sınıfta 3, yedinci sınıfta ise 5 üniteye yer verilmiştir. Bu ünitelere dördüncü sınıfta 27, beşinci sınıfta 60, altıncı sınıfta 51, yedinci sınıfta ise 61 ders saati ayrılmıştır. Bu dağılıma göre dördüncü sınıfta Sosyal Bilgiler dersi içerisinde tarih konularına ayrılan ders saati miktarı yaklaşık % 25’lik oran ile en az iken, üst sınıflara çıkıldıkça tarih konularına ayrılan yer ve ders saatleri artmaktadır ki bu da pedagojik ilkelere uygun bir yaklaşımdır.

2005 ve 2017 SBDÖP’da tarih ile ilgili kazanımlar Kültür ve Miras öğrenme alanında yoğunlaşmakla birlikte zaman, süreklilik ve değişim bağlamında (2005 programında Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler öğrenme alanı hariç) diğer öğrenme alanlarında da farklı oranlarda yer verilmiştir. 2005 SBDÖP’da dördüncü sınıfta 11 (25 ders saati), beşinci sınıfta 6, (14 ders saati), altıncı sınıfta 17 (44,3 ders saati), yedinci sınıfta ise 21 (53,9 ders saati) kazanıma yer verilmişken 2017 SBDÖP’da dördüncü sınıfta 7 (25,2 ders saati), beşinci sınıfta 4 (14,3 ders saati), altıncı sınıfta 9 (31,9 ders saati), yedinci sınıfta ise 13 kazanıma (53,2 ders saati) yer verilmiştir. Tarih ile ilgili kazanımların yıllık program içerisindeki ağırlığına bakıldığında her iki programda da dördüncü sınıfta % 23, beşinci sınıfta % 13’ler civarında olduğu; altıncı sınıfta tarih kazanımlarına ayrılan yerin 2005 programında % 41, 2017 programında % 29,5’e; yedinci sınıf programının ise 2005 programında % 59,1’e, 2017 programında ise % 49,5’e yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla 2017 programında özellikle altıncı sınıf düzeyinde tarih konularının ağırlığında 2005 programına kıyasla % 11,5, yedinci sınıfta ise % 9,6’lık bir

azalma olduğu anlaşılmaktadır.

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları içerisindeki tarih konularının genel ağırlığına bakıldığında 1998 SBDÖP’da dört yıllık süreçte tarih ile ilgili on bir üniteye toplam 199 ders saati (% 46,1) ayrılmışken; 2005 SBDÖP’da tarih ile ilgili 55 kazanıma yaklaşık 147,2 ders saati (% 35,4), 2017 SBDÖP’da ise tarih ile ilgili 33 kazanıma yaklaşık 124,6 ders saati (% 28,3) ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bu da 1998 SBDÖP’na oranla yapılandırmacı anlayışa geçişle birlikte uygulanmaya başlanan 2005 SBDÖP’da tarih konularına ayrılan yerin %10,7; 2017 SBDÖP’da ise % 17,8 oranında azaltıldığı anlamına gelmektedir.

2.2. Tarihe Giriş, Tarihin Konusu, İlkçağ Uygarlıkları

1998 İlköğretim SBDÖP’da tarih ile ilgili ilk konulara dördüncü sınıf programında Tarih, ilk yurdumuz ve tarihte Anadolu başlıklı üniteye yer verilmiştir. Toplam 27 ders saati ayrılan bu ünite tarih kavramı ile ilgili temel kuramsal bilgilerin yanı sıra İslamiyet öncesi Türk tarihi ve uygarlığı ile İlkçağda Anadolu ve yakın çevresinde kurulan uygarlıklar ile ilgili konuları kapsamaktadır.

Aşağıdaki tabloda 1998 SBDÖP’nda yer verilen söz konusu ünite ile 2005 ve 2017 SBDÖP’da bu konulara karşılık geldiği düşünülen kazanımlar gösterilmiştir.

Tablo 2: Tarih İle İlgili Temel Kavramlar ve İlkçağ Uygarlıkları Konularına Yer Verilme Durumu

Sınıf	1998 SBDÖP		2005 SBDÖP		2017 SBDÖP	
	Ünite	Sınıf	Öğrenme Alanı	Sınıf	Öğrenme Alanı	
4	Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu (27 saat)	4	Birey ve Toplum (1)	4	Birey ve Toplum (1)	
			Kültür ve Miras (2)		Kültür ve Miras (2)	
			Bilim, Teknoloji ve Toplum (2) Kazanım)		Bilim, Teknoloji ve Toplum (1)	
				5	Kültür ve Miras (2) Küresel Bağlantılar (1)	
		6	Kültür ve Miras (4) Güç, Yönetim ve Toplum (1) İnsanlar, Yerler ve Çevreler (2)	6	Kültür ve Miras (2) Etkin Vatandaşlık (1)	
		7	Bilim Teknoloji ve Toplum (3) Üretim, Dağıtım ve Tüketim (3)	7	Üretim, Dağıtım ve Tüketim (1)	

Tablo 2’de de görüldüğü üzere Tarih, İlk Yurdumuz ve Tarihte Anadolu ünitesinde yer verilen konular 2005 SBDÖP’da 4, 6, 7; 2017 SBDÖP’da ise 4, 5, 6 ve 7. sınıflarda farklı öğrenme alanlarında bulunan kazanımlar ile karşılanmıştır. Aşağıda 1998, 2005 ve 2017 SBDÖP’nda bu konulara yer verilme durumları ayrı başlıklar altında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

2.2.1. Tarihe Giriş ve Takvim

1998 SBDÖP’da bu ünitenin ilk konusu tarih ve zaman kavramlarıyla ilgili olup,

bu ünite de söz konusu kavramlarla ilgili olarak tarihin konusu, tarih öğrenmenin gerekliliği, tarihte zaman (yıl, yüzyıl ve çağ), takvim ve çeşitleri (miladi ve hicri takvim), tarihin başlangıcı ve çağ kavramı hakkında bilgilere yer verilmektedir (MEB, 1998).

2005 SBDÖP’da tarih ile ilgili temel kuramsal bilgilere farklı anlayış ve yöntemlerle de olsa dördüncü sınıftan itibaren yer verilmektedir. Dördüncü sınıf Birey ve Toplum öğrenme alanındaki *“Yaşamına ilişkin belli başlı olayları kronolojik sıraya koyar.”*; Kültür ve Miras öğrenme alanındaki *“Sözlü tarih yöntemini kullanarak ve nesnelere dayanarak aile tarihi oluşturur.”* ve *“Kültür öğelerinin geçmişten bugüne değişerek taşındığına ilişkin yakın çevresinden kanıtlar gösterir.”*, Bilim, Teknoloji ve Toplum öğrenme alanındaki *“İnsanlığın kullandığı belli başlı zaman ölçme araçlarını ve belirleme yöntemlerini tanır.”* ve *“Kullandığı teknolojik ürünlerin zaman içindeki gelişimini kavrar.”* kazanımları doğrudan veya dolaylı olarak öğrencilerde tarih ve takvim ile ilgili temel anlayış oluşturmaya yönelik kazanımlardır (MEB, 2005a).

2017 SBDÖP’da bu kazanımlardan *“İnsanlığın kullandığı belli başlı zaman ölçme araçlarını ve belirleme yöntemlerini tanır.”*, *“Kültür öğelerinin geçmişten bugüne değişerek taşındığına ilişkin yakın çevresinden kanıtlar gösterir.”* ve *“İnsanlığın kullandığı belli başlı zaman ölçme araçlarını ve belirleme yöntemlerini tanır.”* kazanımlarına yer verilmezken diğer kazanımlar bazı ifade değişiklikleriyle de olsa korunmuştur (MEB, 2018). Bu programa göre yazılmış ders kitabında kazanımlarla ilgili olarak aile tarihi ve sözlü tarih uygulamaları, tarih boyunca gerçekleştirilen önemli buluşların günümüze kadar geçirdiği değişim ve süreklilik konularında bilgilere yer verilmektedir (Tüysüz, 2019: 98-112). Dolayısıyla 1998 SBDÖP’da tarih, takvim ve kronolojiye ilişkin bilgilerin 2005 ve 2017 SBDÖP’da tam olarak karşılanmadığı, buna karşılık bu öğretim programlarında sözlü tarih, yerel tarih, aile tarihi, değişim ve süreklilik ve benzerlik ve farklılık gibi kavramlarla tarih öğretiminin farklı boyutlarına yer verildiği anlaşılmaktadır.

2.2.2. İslamiyet Öncesi Türk Tarihi

1998 SBDÖP’nın dördüncü sınıf üniteleri içinde yer alan *“Tarih, ilk yurdumuz ve tarihte Anadolu”* ünitesinin ikinci konusu İslamiyetten önceki Türk tarihi ile ilgilidir. Bu ünite en eski devirlerden başlayarak 10. yüzyıla kadar uzanan dönemdeki Türk tarihi ve uygarlığı ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dolayısıyla öğretim programında bu ünite kapsamında Orta Asya’nın yeri, Türklerin Orta Asya’da ilk yerleşim merkezleri ile oradaki yaşam tarzları, İlk Türk devletleri olan Büyük Hun, Avrupa Hun, Gök-türk ve Uygur devletleri, ilk Türk devletlerinde kültür ve uygarlık ile Türk milletinin tarihteki yeri konularına yer verilmiştir.

2005 SBDÖP’da İslamiyet öncesi Türk tarihiyle ilgili konular altıncı sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan *“Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulu-*

nur.", "Orta Asya ilk Türk devletlerinin kültürel özellikleriyle yaşadıkları yerlerin coğrafi özelliklerini ilişkilendirir.", "Günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ni ilk Türk devletlerinin ordusu ile ilişkilendirerek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önemini ve görevlerini kavrar." ve "İpek Yolu'nun toplumlar arası siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü fark eder." şeklindeki dört kazanımla karşılanmıştır. Ayrıca altıncı sınıf Güç Yönetim ve Toplum öğrenme alanındaki "Türk tarihinde kadının konumu ile ilgili örnekleri, kadın haklarının gelişimi açısından yorumlar.", yedinci sınıf Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanındaki "Tarihsel süreçte Türk devletlerinde yönetim şekli ve egemenlik anlayışındaki değişim ve sürekliliği fark eder." şeklindeki değişim ve sürekliliği ortaya koymaya yönelik kazanımlar da İslamiyetten önceki Türk tarihiyle ilgili boyutları ön planda olan kazanımlardır (MEB, 2005a; MEB, 2005b).

2017 SBDÖP'da bu konularla ilgili kazanım sayısı azaltılmıştır. Bu programda İslamiyetten önceki Türk tarihi ile ilgili konuların altıncı sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanındaki "Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur." ve "Tarihi ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar." ile Etkin Vatandaşlık öğrenme alanındaki "Türk tarihinden ve güncel örneklerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder." şeklindeki kazanımlarla karşılanmaya çalışılmıştır (MEB, 2018). 2005 ve 2017 SBDÖP'na göre hazırlanan ders kitaplarında Türklerin ilk anayurdu Orta Asya'nın sınırları ve coğrafi özellikleri, ilk kültür merkezleri, Türklerin buradaki yaşam tarzları, Asya Hun, Göktürk ve Uygur Devleti ile bu devletlerde kültür ve uygarlık, kadının toplumsal yaşam ve devlet yönetimindeki saygın ve etkin konumu, destanlar ve Orhun Yazıtları, ticaret yolları konularında bilgiler yer almaktadır (Karabıyık, 2016: 151; Yıldırım vd., 2021: 63; 218). Ders kitaplarında demokrasi düşüncesinin tarihsel gelişimi bağlamında ilk Türk devletlerinin yönetim anlayışları töre ve kurultay kavramları çerçevesinde açıklanmaktadır (Ünal vd., 2017:146; Gültekin vd., 2021: 199). 2017 SBDÖP'na göre yazılan ders kitaplarında Avrupa Hun Devleti'ne yer verilemezken Göktürk Devleti ile ilgili bilgilere de daha önceki ders kitaplarının aksine I. Göktürk Devleti ve II. Göktürk (Kutluk) Devleti başlıkları altında yer verilmiştir.

2.2.3. İlkçağ Uygarlıkları

1998 SBDÖP'nın dördüncü sınıf "Tarih, ilk yurdumuz ve tarihte Anadolu" ünitesinin üçüncü konusu Anadolu uygarlıkları ile ilgilidir. Bu konuda Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, Urartular ve İyonlar ile bu devletlerin devlet yönetimi, din ve inanış, sosyal ve ekonomik yaşam, yazı dil ve edebiyat ile bilim ve sanat durumları ile ilgili konulara yer verilmektedir. Programda Bu devletlerin isimleri, kuruldukları yerler ve başkentlerinden bahsedilmesi, öğrencilerin yakın çevresinde olan uygarlıkların üzerinde diğerlerine oranla daha geniş şekilde durulması ve bu yolla onlarda kültür varlıklarını koruma bilinci geliştirilmesine dikkat çekilmektedir. Öğretim programında

ayrıca Mezopotamya, Mısır, Pers, Makedonya, Roma ve Bizans uygarlıklarına da Anadolu uygarlıklarına etkileri boyutuyla yer verilmiştir (MEB, 1998: 542-543).

2005 SBDÖP’da İlkçağ Anadolu uygarlıklarına altıncı sınıf İnsanlar, yerler ve Çevreler öğrenme alanında yer verilmiştir. Bu öğrenme alanında yer alan “Örnek incelemeler yoluyla tarih öncesindeki ilk yerleşmelerden günümüze, yerleşmeyi etkileyen faktörler hakkında çıkarımlarda bulunur.” ve “Anadolu ve Mezopotamya’da yaşamış ilk uygarlıkların yerleşme ve ekonomik faaliyetleri ile sosyal yapıları arasındaki etkileşimi fark eder.” şeklindeki iki kazanım doğrudan Anadolu uygarlıkları ile ilgilidir. Bu iki kazanımın dışında ayrıca değişim ve süreklilik bağlamında diğer tarihsel dönemlerin yanı sıra belli ölçülerde ilkçağ uygarlıkları ile ilgili boyutları da bulunan başka kazanımlar da mevcuttur. Bu çerçevede yedinci sınıf Bilim, Teknoloji ve Toplum öğrenme alanındaki “İlk uygarlıkların bilimsel ve teknolojik gelişmelere katkılarını örnekler verir.”, “İlkyazı örneklerinden yola çıkarak yazının kullanım alanlarını ve bilgi aktarımındaki önemini fark eder.” ve “Tarihsel süreçte düşünceyi ifade etme ve bilim özgürlüklerini bilimsel gelişmelerle ilişkilendirir.” ile Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme alanındaki “Üretimde ve yönetimde toprağın önemini tarihten örneklerle açıklar.”, “Kaynakların, ürünlerin ve ticaret yollarının devletlerin gelişmesindeki önemine tarihten ve günümüzden örnekler verir.” ve “Tarihten ve günümüzden örnekler vererek üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir.” şeklindeki kazanımlar ilgili konulardaki değişim ve sürekliliği ortaya koymaya yönelik kazanımlar olup ilkçağ uygarlıklarını da içermektedir (MEB, 2005a).

2017 SBDÖP’da ilkçağda Anadolu ve çevresindeki uygarlıklar ile ilgili konular beşinci sınıfa aktarılmıştır. Beşinci sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında “Somut kalıntılardan yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine katkılarını fark eder.” kazanımı doğrudan bu konuyla ilgili olan tek kazanımdır (MEB, 2018: 17). Dolayısıyla 2005 SBDÖP’nda yer alan “Anadolu ve Mezopotamya’da yaşamış ilk uygarlıkların yerleşme ve ekonomik faaliyetleri ile sosyal yapıları arasındaki etkileşimi fark eder.” ve “İlk uygarlıkların bilimsel ve teknolojik gelişmelere katkılarını örnekler verir.” Kazanımlarına bu programda yer verilmemiştir. Yukarıda bahsedilen ve ilkçağ uygarlıklarıyla dolaylı ilgisi bulunan kazanımlara ise kazanım ifadelerinde ve sınıf düzeylerinde gerçekleştirilen bazı değişiklikler ile yeni programda yer verilmiştir.

2005 SBDÖP’na uygun olarak yazılan ders kitabında ilkçağ uygarlıkları ile ilgili olarak tarih öncesi devirlerden başlayarak yerleşme, üretim, yaşam tarzı vb. konularda tarihsel süreç içerisinde insanlığın geçirdiği aşamalar, tarih öncesi ve tarih devirleri, Mezopotamya uygarlıkları (Sümerler, Babiller, Asurlular), genel olarak Anadolu ve Anadolu’da kurulan uygarlıklar (Hititler, Frigyalılar, İyonlar, Urartular ve Lidyalılar) hakkında bilgilere yer verilmiştir (Karabıyık, 2016: 42-49). Bu bilgiler aşağı yukarı aynı şekilde 2017 SBDÖP’na göre yazılan Sosyal Bilgiler 5 ders kitabında yer almaktadır (Evirgen, 2021: 36-43). Sosyal Bilgiler 7 ders kitaplarında da ilk uygarlıklarda teknoloji,

Sümer, Mısır ve Fenikelilerde yazı, Anadolu uygarlıklarında yerleşmeye etki eden faktörler, toprak yönetimi, ilkçağda Anadolu'nun önemli ticaret yolları ile ilgili bilgilere yer verilmektedir (Ünal vd., 2017: 98-103; 116-123; (Gültekin, 2021: 126-140).

1998 SBDÖP'na oranla 2005 ve 2017 SBDÖP'da ilkçağda Anadolu'da ve yakın çevresinde kurulmuş olan uygarlıklar ile ilgili bilgiler genel olarak sınırlandırılmış, özellikle kültür ve uygarlık boyutunda sistematik bilgi yerine yerleşme, yazı vb. temalar ile ilgili dağınık ve yüzeysel bilgilerle yetinilmiştir. Özellikle Mısır, Mezopotamya, Pers, Makedonya, Roma ve Bizans uygarlıklarına ya çok sınırlı yer verildiği, ya da hiç yer verilmediği anlaşılmaktadır.

2.3. Cumhuriyet Tarihi ve Atatürkçülük Konuları

Araştırma kapsamına dâhil öğretim programlarında Kurtuluş Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ilgili konu ve kazanımların yer aldığı sınıf, ünite/öğrenme alanları ve kazanımlar aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 3: Kurtuluş Savaşı ve Atatürkçülük İle İlgili Konulara Yer Verilme Durumu

1998 SBDÖP		2005 SBDÖP		2017 SBDÖP	
Sınıf	Ünite	Sınıf	Öğrenme Alanı	Sınıf	Öğrenme Alanı
5	Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk? (39 saat)	4	Kültür ve Miras (2)	4	Kültür ve Miras (1) Etkin Vatandaşlık (1)
		5	Kültür ve Miras (2)	5	Küresel Bağlantılar (1)
		6	Bilim, Teknoloji ve Toplum (1)	7	Etkin Vatandaşlık (1)

1998 SBDÖP'da beşinci sınıf ünitelerinden olan "Cumhuriyete nasıl kavuştuk?" ünitesine 39 ders saati ayrılmıştır. Sosyal Bilgiler dersine ayrılan yıllık ders saati miktarının yaklaşık % 36'sına karşılık gelen bu orandan da anlaşılacağı üzere bu üniteye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ilgili konuların ayrıntılı bir şekilde işlenmesi amaçlanmıştır. On iki özel amaca yer verilen bu ünitenin oldukça kapsamlı düzenlenmiş olan içeriğinde şu konular yer almaktadır: Mondros Ateşkes Antlaşması (ve ateşkes antlaşmasının öncesi ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin durumu), Kurtuluş Savaşı (Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri, Misakı Milli ve önemi, TBMM'nin açılması, savaş dönemi (Doğu, Güney ve Batı Cephesi), barış dönemi (Mudanya Ateşkes Antlaşması, Lozan Barış Antlaşması), Türk inkılabı ve önemi, çağdaşlaşma, siyasal alanda inkılaplar (saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması), hukuk alanındaki inkılaplar (Teşkilatı Esasiye Kanunu, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu), eğitim ve kültür alanındaki inkılaplar (milli eğitim; öğretim birliğinin sağlanması, öğretimin yaygınlaştırılması, milli eğitim sisteminin gözeteceği esaslar, yeni Türk harflerinin kabulü. milli kültür, medeniyet-kültür ilişkileri, taklitçilikten kaçınma), toplumsal alandaki inkılaplar (kıya-

fet, takvim, saat ve ölçülerde değişiklik, soyadı kanunu, Türk kadın hakları), ekonomik alandaki inkılaplar (milli ekonominin kurulması, tarım, ticaret, sanayi ve bayındırlık alanında gelişmeler), Türk inkılabının önemi, bize kazandırdıkları ve bu konudaki sorumluluklarımız, Atatürkçü düşünce sistemi (Atatürk’ün kendi düşünce sistemini oluşturmasına neden olan etkenler, Atatürkçülüğün tanımı ve önemi, Atatürkçülüğün nitelikleri, Atatürkçü düşüncede milli güç unsurları, Atatürk ilke ve inkılaplarının dayandığı esaslar, Atatürk ilkeleri, Atatürk ilkelerine sahip çıkma ve devamlılığını sağlamak) ve Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk (Atatürk’ün hayatı, Atatürk’ün kişiliği ve özellikleri, Atatürk’ün son günleri ve ölümü, Atatürk ile ilgili anılar).

2005 SBDÖP’da dördüncü sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında yer verilen *“Yaşanmış olaylardan ve görsel materyallerden yola çıkarak Milli Mücadele sürecinde yakın çevresini ve Türkiye’yi betimler.”* ve *“Milli Mücadelenin kazanılmasında ve Cumhuriyetin ilanında Atatürk’ün rolünü fark eder.”*(MEB, 2004) kazanımları Kurtuluş Savaşı; beşinci sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan *“Kanıt kullanarak Atatürk inkılaplarının öncesi ile sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır.”* ve *“Atatürk inkılaplarıyla ilkelerini ilişkilendirir.”* kazanımları ile 6. sınıf Bilim, Teknoloji ve Toplum öğrenme alanında yer alan *“Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk’ün akılcılığa ve bilime verdiği önemi fark eder.”* şeklindeki kazanımlar ise Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ilgilidir (MEB, 2005a; MEB, 2005b).

2017 SBDÖP’da dördüncü sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanındaki mevcut dört kazanımdan bir tanesi Kurtuluş Savaşı ile ilgili olup *“Milli Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Milli Mücadelenin önemini kavrar.”* şeklindedir. Dördüncü sınıf Etkin Vatandaşlık öğrenme alanında yer alan *“Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğü arasındaki ilişkiyi açıklar.”*, beşinci sınıf Küresel Bağlantılar öğrenme alanında yer alan *“Milli egemenlik ve bağımsızlık sembollerimizden bayrağımız ve İstiklal Marşına değer verir.”* ve yedinci sınıf Etkin Vatandaşlık öğrenme alanındaki *“Atatürk’ün Türk demokrasisinin gelişimine katkılarını açıklar.”* şeklindeki kazanımlar da Atatürk ilke ve inkılapları ile ilgili kazanımlardır (MEB, 2018).

2005 SBDÖP’na göre hazırlanmış olan beşinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında *“İlkeler ve inkılaplar”* başlıklı konuda Atatürk ilkeleri birer paragraf halinde açıklanmakta, gerçekleştirilen inkılaplar ile ilgili olarak da kısa bilgilere yer verilmektedir (Gülcan vd., 2008: 54-56).

2017 SBDÖP’na olarak hazırlanan Sosyal Bilgiler 4 ders kitabında Atatürk’ün çok kısa biyografisinin yanı sıra Mondros Ateşkes Antlaşması ve işgaller, Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkarak Kurtuluş Savaşını başlatması, Erzurum ve Sivas Kongreleri, TBMM’nin açılması, Doğu, Güney ve Batı cephesindeki mücadeleler, İnönü savaşları, Sakarya Meydan Savaşı, Büyük Taarruz, İzmir’in kurtarılması ve Mudanya Ateşkes Antlaşmasının imzalanması ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu ders kitabında Mustafa

Kemal'in yanı sıra İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Fevzi Paşa, Rahmiye Hanım, Sütçü İmam, Ali Saip Bey, Şahin Bey, Hasan Tahsin, Yörük Ali Efe gibi Kurtuluş Savaşı kahramanlarının kısa biyografilerine (Tüysüz, 2019: 49-58), ayrıca Mustafa Kemal'in özgürlük ve bağımsızlığa verdiği önem, TBMM'nin açılması ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir (Tüysüz, 2019: 166-170). 2017 SBDÖP'na göre hazırlanan Sosyal Bilgiler 7 ders kitabında da Mustafa Kemal'in kısa biyografisi, Samsuna çıkması, Kurtuluş Savaşını başlatması, Erzurum ve Sivas kongreleri, TBMM'nin açılması, Cumhuriyetin ilanı, Medeni Kanununun kabulü, Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesi, çok partili yaşama geçilmesi vb. konular ile ilgili bilgiler yer almaktadır (Gültekin vd. 202-205).

1998 SBDÖP'da Kurtuluş Savaşı Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan dönemi kapsarken, 2005 ve 2017 SBDÖP'da Mudanya Ateşkes Antlaşması'na kadar olan siyasi gelişmeleri kapsamaktadır. Bunun dışında Türk inkılabı ile ilgili konular TBMM'nin açılması, Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı verilmesi vb. konularla sınırlandırılmıştır. 2005 SBDÖP'da Atatürk ilkeleri ile ilgili bilgilere yer verilmişken 2017 programında bu konuya yer verilmemiş, ayrıca Türk inkılabının önemi, Atatürkçü Düşünce Sistemi, Atatürk'ün kendi düşünce sistemini geliştirmesine neden olan etkenler, Atatürkçülüğün tanımı ve önemi, Atatürkçülüğün nitelikleri, Atatürkçü düşüncede milli güç unsurları, Atatürk ilke ve inkılaplarının dayandığı esaslar gibi Atatürkçü Düşünce Sistemine ilişkin konular ile Atatürk'ün kişilik özellikleri ve Atatürk'ün son günleri ve ölümü gibi 1998 SBDÖP'da yer verilen konulara yer verilmemiştir. Dolayısıyla Atatürk ilke ve inkılaplarıyla Atatürkçü Düşünce Sistemine ilişkin konular oldukça azaltılmıştır.

2.4. İslam Tarihi ve İlk Türk-İslam Devletleri

1998, 2005 ve 2017 SBDÖP'da İslam tarihi ve ilk Türk-İslam devletleri tarihi ile ilgili konuların yer aldığı sınıf, ünite/öğrenme alanları ve kazanımlar aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 4: İslam Tarihi ve İlk Türk-İslam Devletleri İle İlgili Konulara Yer Verilme Durumu

1998 SBDÖP		2005 SBDÖP		2017 SBDÖP	
Sınıf	Ünite	Sınıf	Öğrenme Alanı	Sınıf	Öğrenme Alanı
5	İslamiyetin Doğuşu, Yayılışı ve Türkler (21 saat)	6	Kültür ve Miras (5) Güç, Yönetim ve Toplum (2)	6	Kültür ve Miras (3) Etkin Vatandaşlık (1)
		7	Bilim, Teknoloji Toplum (1) Üretim, Dağıtım ve Tüketim (2) Güç, Yönetim ve Toplum (1)	7	Bilim, Teknoloji ve Toplum (1) Üretim, Dağıtım ve Tüketim (1)

1998 SBDÖP'da İslam tarihi ve ilk Türk-İslam devletleri ile ilgili konulara beşinci sınıfta "İslamiyetin Doğuşu, Yayılışı ve Türkler" başlıklı üniteye yer verilmiştir. Toplam

21 ders saati ayrılan bu ünite İslamiyetten önce Arapların din, inanış ve sosyal yaşamı, İslamiyetin doğuşu (Hz. Muhammed’in hayatı ve peygamberliği, Hicret ve Hz. Muhammed’in seferleri), İslamiyetin yayılışı (Hz. Muhammed, Dört Halife, Emeviler ve Abbasiler dönemleri), İslam kültür ve uygarlığı (Devlet yönetimi, din ve inanış, sosyal ve ekonomik yaşam, yazı, dil ve edebiyat, bilim ve sanat), Türkler ve İslamiyet (İslamiyetten önce Türklerin din ve inanışları, İslamiyetten önce Türklerin sosyal hayatı, Türklerin İslamiyeti kabulü, Türklerin İslamiyete hizmetleri), Orta Asya ve Yakındoğu’da kurulan Türk devletleri (Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti, Eyyubiler, Memlukler) ve Orta Asya ve Yakındoğu’da kurulan Türk devletlerinde kültür ve uygarlık (devlet yönetimi, din ve inanış, sosyal ve ekonomik yaşam, yazı, dil ve edebiyat ve bilim ve sanat) konularını kapsamaktadır (MEB, 1998: 547-548).

2005 SBDÖP’da İslam tarihi ve ilk Türk-İslam devletleriyle ilgili konulara altıncı sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında yer verilmiştir. Bu öğrenme alanında yer alan *“Görsel ve yazılı materyallerden yararlanarak İslamiyet’in ortaya çıkışı ve yayılışını inceler.”*, *“Türklerin İslamiyet’i kabulleri ile birlikte siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimleri fark eder.”*, *“Dönemin devlet adamları ve Türk büyüklerinin hayatından yararlanarak ilk Türk- İslam devletlerinin siyasal, sosyal ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.”*, *“Örnek incelemeler yoluyla kutlama ve törenlerimizdeki uygulamaların kültürümüzü oluşturan unsurlarla ilişkisini değişim ve süreklilik açısından değerlendirir.”* ve *“Orta Asya ilk Türk devletleri ve Türk-İslam devletlerinin Türk kültür, sanat ve estetik anlayışına katkılarını kanıtlar gösterir.”* şeklindeki beş kazanım İslam tarihi ve ilk Türk-İslam devletlerinin tarihi ve uygarlığı ile ilgilidir. Öğretim programında bu kazanımların yanı sıra altıncı sınıf Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanındaki *“Değişik dönem ve kültürlerde demokratik yönetim anlayışının tarihsel gelişimini tartışır.”* ve *“Tarihsel belgelerden yola çıkarak insan haklarının gelişim sürecini analiz eder.”*; yedinci sınıf Bilim, Teknoloji ve Toplum öğrenme alanında *“Türk ve İslam devletlerinde yetişen bilginlerin bilimsel gelişme sürecine katkılarını değerlendirir.”*, Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme alanında *“Vakıfların çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rolüne tarihten ve günümüzden örnekler verir.”* ve *“Tarih boyunca Türklerde meslek edindirme ve meslek etiği kazandırmada rol oynayan kurumları tanır.”*, Güç, Yönetim Toplum öğrenme alanındaki *“Tarihsel süreçte Türk devletlerinde yönetim şekli ve egemenlik anlayışındaki değişim ve sürekliliği fark eder.”* şeklindeki kazanımlar da esasen farklı konular ile ilgili değişim ve sürekliliği ortaya koymayı amaçlayan ancak İslam tarihi ve uygarlığı ile ilk Türk-İslam devletlerinin tarih ve uygarlığıyla ilgili boyutları da bulunan kazanımlardır (MEB, 2005b).

2017 SBDÖP’da bu konularla ilgili kazanımların sayısı azaltılmıştır. Öğretim programında bu konularla doğrudan ilgili kazanımlar altıncı sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan *“İslamiyet’in ortaya çıkışını ve beraberinde getirdiği değişimleri yorumlar.”* *“Türklerin İslamiyet’i kabulleri ile birlikte siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda mey-*

dana gelen değişimleri fark eder.” ve “Tarihi ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar” şeklindeki kazanımlardır. Bu kazanımların dışın-
da altıncı sınıf Etkin Vatandaşlık öğrenme alanındaki *“Türk tarihinden ve güncel örnek-
lerden yola çıkarak toplumsal hayatta kadına verilen değeri fark eder.”*, yedinci sınıf Bilim,
Teknoloji ve Toplum öğrenme alanındaki *“Türk-İslam medeniyetinde yetişen bilginlerin
bilimsel gelişme sürecine katkılarını tartışır.”* ve Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme ala-
nındaki *“Tarih boyunca Türklere meslek edindirme ve meslek etiği kazandırmada rol oynayan
kurumları tanır.”* şeklindeki kazanımlar da dolaylı da olsa bu konularla ilgilidir (MEB,
2018).

2005 ve 2017 SBDÖP’na göre hazırlanmış ders kitaplarında İslamiyetten önce Arabistan yarımadasının siyasi ve sosyal durumu, İslamiyetin doğuşu, Bedir, Uhut ve Hendek savaşları, Dört Halife Devri, Talas savaşı ve Türklerin İslamiyeti kabulü, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinde rol oynayan etmenler, ilk Türk-İslam devletleri olan Karahanlılar, Gazneliler, B. Selçuklu Devletlerinin siyasi tarihi ile oldukça kısa ve do-
laylı bir şekilde kültür ve uygarlıkları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir (Karabıyık, 2016: 68-83; Yıldırım vd., 2021: 65-78). 2017 SBDÖP’na uygun olarak yazılan ders kitabında ayrıca Emeviler ve Abbasiler ile ilgili kısa bilgilere (Yıldırım vd., 2021: 67); 2005 SBDÖP’na uygun olarak yazılmış ders kitabında ise Orta Asya’dan başlayarak günümüze kadar geçen süreçte Türklere demokrasi anlayışı ve demokratikleşme hareketlerinin bir özeti sunulmakta, insan hakları anlayışının tarihsel gelişimi bağlamında Veda Hutbesi ile ilgili bilgiler verilmektedir (Karabıyık, 2016: 138-149).

Bu öğretim programlarına uygun olarak yazılmış Sosyal Bilgiler 7 ders kitaplarında Harezmi, Biruni, İbni Sina, Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Piri Reis ve Takiyüddin vb. Türk ve İslam bilim adamları (Ünal vd., 2017: 130-137; Gültekin vd., 2021: 134-140), bu bilim adamlarının mimarlık-mühendislik, Matematik, Tıp-Eczacılık, Coğrafya ve Astronomi bilimlerine yaptıkları katkılar, vakıf kavramı, vakıfların Türk-İslam medeniyetindeki yeri, ilk Türk İslam devletlerinden günümüze kadar Türklere meslek eğitimi, medreseler, Enderun ve ahilik teşkilatı (Ünal vd., 2017: 130-137) ve Ortaçağı aydınlatan kültür ve bilim merkezleri olarak Bağdat, Endülüs, Semerkand ve Buhara hakkında bilgiler verilmektedir (Gültekin vd., 2021: 134-140; 174-176).

Bu konularla ilgili olarak 1998 SBDÖP’da yer verilen konularla kıyaslandığında 2005 ve 2017 SBDÖP’da konuların genel olarak sınırlandırıldığı ve yüzeysel olarak ele alındığı görülmektedir. Bu öğretim programlarında İslam kültür ve uygarlığı ile ilgili bilgilerin yanı sıra Türklerin İslam dinine hizmetleri, Orta Asya ve Yakındoğu’da kurulan devletlerden Eyyubiler ve Memlükler ile ilgili bilgi verilmezken genel olarak Orta Asya ve Yakındoğu’da kurulan devletlerin (ilk Müslüman Türk devletleri) kültür ve uygarlığı ile ilgili de sistematik bilgilere yer verilmemiş ancak belli temalarla ilgili dağınık ve sınırlı bilgiler vermekle yetinilmektedir.

2.5. Türkiye Tarihi ve Diğer Türk Devletleri

Araştırma kapsamındaki Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarında Türkiye tarihi, Moğollar ve diğer Türk devletleri ile ilgili konuların sınıflar bazında yer aldığı ünite/ öğrenme alanları ile kazanım sayıları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 5: Türkiye Tarihi, Moğollar ve Diğer Türk Devletleri Konularına Yer Verilme Durumu

1998 SBDÖP		2005 SBDÖP		2017 SBDÖP	
Sınıf	Ünite	Sınıf	Öğrenme Alanı	Sınıf	Öğrenme Alanı
6	Türkiye Tarihi (18 saat) Moğollar ve Diğer Türk Devletleri (12 saat)	7	Kültür ve Miras (1)	6	Kültür ve Miras (1)

1998 SBDÖP’da altıncı sınıf ünitelerinden “Türkiye tarihi” ünitesine 18, “Moğollar ve Diğer Türk Devletleri” ünitesine ise 12 ders saati ayrılmıştır. Türkiye Tarihi ünitesi Türklerin Anadolu’yu yurt edinmeleri (Anadolu’ya Türk akınları, Malazgirt Meydan Savaşı, nedenleri ve sonuçları, Anadolu’da kurulan ilk Türk devletleri (Danışmendliler, Saltuklular, Mengücekliler, Artuklular), Anadolu Selçuklu Devleti (kuruluşu, yükselişi, Haçlılar ile mücadeleleri ve dağılışı), Anadolu Türk Beylikleri (Osmanoğulları, Karamanoğulları, Germiyanogulları, Karesioğulları, Hamitoğulları, Menteşeoğulları, Candaroğulları ve diğer beylikler), Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler döneminde Türk denizciliği ile Anadolu Selçuklu Devleti ve beylikleri döneminde kültür ve uygarlık (Devlet yönetimi, din ve inanış, sosyal ve ekonomik yaşam, yazı, dil ve edebiyat ve bilim ve sanat) konularını kapsamaktadır (MEB, 1998: 552). “Moğollar ve Diğer Türk Devletleri” başlıklı üniteye ise Moğollar, Altınordu Devleti, Timurlular Devleti, Babür Devleti, Akkoyunlular ve Karakoyunlular ile bu devletlerin kültür ve uygarlıkları (devlet yönetimi, din ve inanış, sosyal ve ekonomik yaşam, yazı, dil ve edebiyat, kültür ve sanat) konularına yer verilmektedir (MEB, 1998: 552-553).

Türkiye tarihi ile ilgili olarak 2005 SBDÖP’da yedinci sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında “Türkiye Selçuklular döneminde Türklerin siyasal mücadeleleri ve kültürel faaliyetlerinin Anadolu’nun Türkleşme sürecine katkılarını değerlendirir.” şeklinde bir kazanıma yer verilmiştir (MEB, 2005b). 2017 SBDÖP’da Türkiye tarihi ile ilgili konular altıncı sınıfa aktarılmıştır. Öğretim programında konuyla ilgili tek kazanım altıncı sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında yer verilen “Türklerin Anadolu’yu yurt edinme sürecini XI ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder.” şeklindeki kazanımdır (MEB, 2018).

2005 SBDÖP’na uygun olarak hazırlanan Sosyal Bilgiler 7 ve 2017 SBDÖP’na uygun olarak hazırlanan Sosyal Bilgiler 6 ders kitaplarında Malazgirt zaferi ile Anadolu’nun Türkleşmesi, Anadolu’da kurulan ilk Türk beylikleri olan Saltuklular, Danışmendliler, Mengücekliler, Artuklular ve Çaka Beyliği, Türkiye (Anadolu) Selçuklu

Devleti, Haçlı Seferleri, Türkiye Selçukluları devrinde eğitim, bilim, kültür ve imar faaliyetlerine verilen önem, Anadolu'nun o dönemdeki sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili sınırlı bilgiler verilmektedir (Ünal vd., 2017: 54-61; Yıldırım vd., 2021: 85-94).

2005 ve 2017 öğretim programlarında “Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler döneminde Türk denizciliği ve Moğollar ve Diğer Türk Devletleri Ünitesinin karşılığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla Moğollar, Altın Orda, Timur, Babür, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin tarihi ve bu devletlerde devlet yönetimi, din ve inanış, sosyal ve ekonomik yaşam, yazı, dil ve edebiyat ve kültür ve sanat durumlarıyla ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

2.6. Osmanlı Tarihi ve Uygarlığı

Araştırma kapsamındaki 1998, 2005 ve 2017 SBDÖP’da Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili konuların yer aldığı ünite/öğrenme alanı ve kazanım sayıları aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 6: Osmanlı Tarihi ve Uygarlığı İle İlgili Konulara Yer Verilme Durumu

1998 SBDÖP		2005 SBDÖP		2017 SBDÖP	
Sınıf	Ünite	Sınıf	Öğrenme Alanı	Sınıf	Öğrenme Alanı
6	Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu (21 saat)	7	Kültür ve Miras (7)	7	Kültür ve Miras (5 Kazanım)
7	İstanbul'un Fethi ve Sonrası (19 saat)		Bilim, Teknoloji, Toplum (1)		Bilim, Teknoloji ve Toplum (1 Kazanım)
	17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti (12 saat)		Üretim, Dağıtım ve Tüketim (5)		Üretim, Dağıtım ve Tüketim (3)
	19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti (12 saat)		Güç, Yönetim ve Toplum (1)		Etkin Vatandaşlık (1)
	Osmanlı Kültür ve Uygarlığı (9 saat)				

1998 SBDÖP’da Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili olarak birisi altıncı, dördü ise yedinci sınıfta olmak üzere beş ünite ve toplam 71 ders saati ayrılmıştır. Altıncı sınıfta yer verilen “*Osmanlı Devleti'nin kuruluşu*” başlıklı ilk ünite Kayıların Anadolu’ya gelişlerinden başlayarak Osmanlı Devleti’nin kurulması, Rumeli’ye geçiş ve yerleşme, Anadolu’da Türk siyasal birliğinin kurulması, Ankara Savaşı ve sonuçları ve II. Kosova Savaşına kadar Balkanlarda ilerleme konularını kapsamaktadır (MEB, 1998: 554).

Yükselme dönemiyle ilgili “*İstanbul’un fethi ve sonrası*” başlıklı ünite İstanbul’un fethinden başlayarak yaklaşık 16. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde Batıdaki, denizlerdeki, Doğu ve Güneydeki ilerlemeler ile ilgili konulara ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir (MEB, 1998: 557).

“*17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti*” başlıklı ünite 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İran, Avusturya, Lehistan ve Venedik ile ilişkileri, iç isyanlar ve yenilik hareket-

leri ile 18. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Rusya, Venedik, Avusturya, Fransa ve İran ile ilişkilerini,, ayrıca Lale Devrinden başlayarak I. Mahmut, III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim ıslahatlarını kapsamaktadır (MEB,1998: 558).

“19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı Devleti” başlıklı ünite Fransız İhtilali ve Osmanlı Devleti’ne etkileri, Sırp ve Yunan isyanları, Kırım Savaşı ve sonuçları, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, 19. yüzyılda yapılan yenilikler ve demokratikleşme çabaları (II. Mahmut yenilikleri, Tanzimat ve Islahat fermanları, I. ve II. Meşrutiyet) ve 20. yüzyıl başlarındaki Trablusgarp Savaşı, Balkan savaşları ve Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla sonuçlanan Birinci Dünya Savaşı konularına yer verilmiştir (MEB, 1998: 558-559).

1998 SBDÖP’da Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili son ünite kültür ve uygarlık konuları ile ilgilidir. Bu ünite Osmanlı Devleti’nde devlet yönetimi (merkez yönetimi, taşra yönetimi, toprak yönetimi, maliye, ordu), hukuk sistemi, sosyal ve ekonomik yaşam ve eğitim, öğretim, bilim ve sanat konularından oluşmaktadır (MEB, 1998: 559).

2005 SBDÖP’da doğrudan Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili kazanımlara ağırlıklı olarak yedinci sınıf Kültür ve Miras öğrenme alanında yer verilmiştir. Bu öğrenme alanındaki konuyla ilgili kazanımlar “Kanıtlara dayanarak Osmanlı Devleti’nin siyasi güç olarak ortaya çıkışını etkileyen faktörleri açıklar.”, “Osmanlı Devleti’nin fetih ve mücadelelerini, Osmanlı’da ticaretin ve denizlerin önemi açısından değerlendirir.”, “Osmanlı toplumunda hoşgörü ve birlikte yaşama fikrinin önemine dayalı kanıtlar gösterir.”, “Şehir incelemesi yoluyla, Türk kültür, sanat ve estetik anlayışındaki değişim ve sürekliliğe ilişkin kanıtlar gösterir.”, “Osmanlı- Avrupa ilişkileri çerçevesinde kültür, sanat ve estetik anlayışındaki etkileşimi fark eder.”, “Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.” ve “Osmanlı Devleti’nde ıslahat hareketleri sonucu ortaya çıkan kurumlardan hareketle toplumsal ve ekonomik değişim hakkında çıkarımlarda bulunur.” şeklindedir. Yine yedinci sınıf Küresel Bağlantılar öğrenme alanındaki “20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapısıyla I. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarını ilişkilendirir” şeklindeki kazanım da Osmanlı Devleti’nin son dönemleriyle ilgili siyasi gelişmeleri karşılamaktadır (MEB, 2005b).

Öğretim programında konuyla doğrudan ilişkili bu kazanımların yanında yedinci sınıf Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme alanında yer verilen “Üretimde ve yönetimde toprağın önemini tarihten örneklerle açıklar.”, “Kaynakların, ürünlerin ve ticaret yollarının devletlerin gelişmesindeki önemine tarihten ve günümüzden örnekler verir.”, “Tarihten ve günümüzden örnekler vererek üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir.”, “Vakıfların çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rolüne tarihten ve günümüzden örnekler verir.” ve “Tarih boyunca Türklere meslek edindirme ve meslek etiği kazandırmada rol oynayan kurumları tanır.” kazanımları ile yedinci sınıf Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanındaki “Tarihsel süreçte Türk devletlerinde yönetim şekli ve egemenlik anlayışındaki değişim ve sürekliliği fark eder.” şeklindeki kazanım da değişim ve süreklilik

bağlamında Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili boyutları da bulunan kazanımlardır (MEB, 2005b).

2017 SBDÖP’da da Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile doğrudan ilgili kazanımların sayısı sekiden beşe indirilmiştir. 2005 SBDÖP’nda yer alan beş kazanım birtakım değişikliklerle de olsa bu programda korunurken *“Osmanlı toplumunda hoşgörü ve birlikte yaşama fikrinin önemine dayalı kanıtlar gösterir.”*, *“Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir.”* ve *“20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti ve Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik yapısıyla I. Dünya Savaşı’nın sebep ve sonuçlarını ilişkilendirir”* şeklindeki kazanımlara yer verilmemiştir. Aynı şekilde farklı konularla ilgili değişim ve sürekliliği ortaya koymayı amaçlayan ve Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili boyutu da bulunan *“Kaynakların, ürünlerin ve ticaret yollarının devletlerin gelişmesindeki önemine tarihten ve günümüzden örnekler verir.”*, *“Tarihten ve günümüzden örnekler vererek üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir.”* şeklindeki kazanımlara bu öğretim programında yer verilmezken, önceki öğretim programında yer almayan *“Türk-İslam medeniyetinde yetişen bilginlerin bilimsel gelişme sürecine katkılarını tartışır.”* şeklindeki kazanım eklenmiştir (MEB, 2018).

2005 SBDÖP’na göre hazırlanmış Sosyal Bilgiler 7 ders kitabında Kayıları Anadolu’ya gelmelerinden başlayarak I. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemdeki belli başlı siyasi gelişmeler ile kültür ve uygarlık ile ilgili konularda bilgilere yer verilmiştir. Bu çerçevede ders kitabında Osmanlı Devleti’nin kurulması, Rumeli’ye geçiş ve iskan siyaseti, İstanbul’un fethi ve yükselme dönemindeki diğer önemli fetihler, Osmanlı Devleti’nde ordu, hoşgörü siyaseti, imar faaliyetleri, Avrupa ile kültürel etkileşim ve Lale Devri, Osmanlı toplumunun gündelik yaşam kültürü, 19. yüzyılda basın, yayın, ulaştırma ve haberleşme alanlarında sağlanan gelişmeler, Birinci Dünya Savaşı’nın nedenleri ve savaşın başlaması, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi ve savaştığı cepheleler ile ilgili bilgilere yer verilmektedir (Ünal vd., 2017: 62-175). Bu ders kitabında ayrıca tarihsel değişim ve süreklilik bağlamında farklı konularla bağlantılı olarak Osmanlı Devleti’nde toprak yönetimi, vakıflar, medrese, Enderun, ahilik teşkilatı ve divan teşkilatı konularında da bilgiler yer almaktadır (Ünal vd., 2017: 120-147).

2017 SBDÖP’na göre hazırlanmış Sosyal Bilgiler 7 ders kitabında Osmanlı Devleti’nin kuruluşu, ilk fetihler, Rumeli’ye geçiş, kuruluş dönemi padişahlarının dönemlerindeki belli başlı siyasi gelişmeler, Osmanlı Devleti’nde toplumsal, ekonomik ve askeri yapı, divan teşkilatı, ahilik, istimalet politikası, millet sistemi, İstanbul’un fethi, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirleri, Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut ıslahatları, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde ulaştırma ve haberleşme alanlarındaki gelişmeler ile mimari ve sanat konularında bilgilere yer verilmiştir (Gültekin, 2021: 42-90). Ders kitabında ayrıca değişim ve sürekliliği ortaya koymaya yönelik farklı konularla bağlantılı olmak üzere Osmanlı

Devleti’nde toprak yönetimi, vakıf müessesesi, ahilik ve lonca teşkilatı, mesleki eğitim ve demokrasi anlayışının tarihsel gelişimi bağlamında Senedi İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet hakkında bilgiler yer almaktadır (Gültekin, 2021: 161-200).

1998 SBDÖP’da yer verilen konularla kıyaslandığında 2005 ve 2017 SBDÖP’da Osmanlı tarihi ve uygarlığı ile ilgili konular genel olarak azaltılmış; ayrıca bu programlarda yer verilen konuların içeriklerindeki siyasi tarih ile ilgili konular olabildiğince azaltılarak kültür ve uygarlık ile ilgili konular artırılmıştır. Bu programlarda konulara belirli bir sistematik gözetilmeden tematik bir yaklaşımla dağınık bir halde yer verilmiş, bu durumun da konular arasında kopukluklara yol açtığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 2005 programında yer verilen Birinci Dünya Savaşı konusuna 2017 programında yer verilmediği, bu programın içeriğindeki askeri-siyasi tarih konularının 2005 programına oranla daha da azaltıldığı anlaşılmaktadır.

2.7. Avrupa Tarihi

Araştırma kapsamına dâhil olan öğretim programlarında sınıflar bazında Avrupa tarihi ile ilgili konuların yer aldığı ünite/öğrenme alanı ve kazanımlar aşağıda tabloda halinde karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 7: Avrupa Tarihi İle İlgili Konulara Yer Verilme Durumu

1998 SBDÖP		2005 SBDÖP		2017 SBDÖP	
Sınıf	Ünite	Sınıf	Öğrenme Alanı	Sınıf	Öğrenme Alanı
7	Avrupa’da Yenilikler (9 saat)	6	Güç, Yönetim ve Toplum (1)	7	Kültür ve Miras (1)
		7	Bilim, Teknoloji ve Toplum (2)		Bilim, Teknoloji ve Toplum (2)
			Üretim, Dağıtım ve Tüketim (1)		Üretim, Dağıtım ve Tüketim (1)
					Etkin Vatandaşlık (1)

1998 SBDÖP’da Yeni ve Yakınçağda Avrupa’da bilim, teknik ve düşünsel alanda meydana gelen gelişmelere yedinci sınıfta ayrı bir ünite halinde yer verilmiş ve 9 ders saati ayrılmıştır. “Avrupa’da yenilikler” başlığını taşıyan bu ünite yeni buluşlar ve sonuçları (barut, top, pusula, matbaa, kâğıt), keşifler, sebep ve sonuçları (Amerika’nın keşfi, dünyanın dolaşılması ve sonuçları), Rönesans (nedenleri ve sonuçları), Reform (nedenleri ve sonuçları), Aydınlanma Çağı ve Sanayi İnkılabı konularını kapsamaktadır (MEB, 1998: 558).

2005 SBDÖP yedinci sınıf Bilim, Teknoloji ve Toplum öğrenme alanındaki “15-19.yüzyıllar arasında Avrupa’da yaşanan gelişmelerin günümüz bilimsel birikiminin oluşmasına etkisini fark eder.” ve “Tarihsel süreçte düşünceyi ifade etme ve bilim özgürlüklerini bilimsel gelişmelerle ilişkilendirir.”; Üretim, Dağıtım ve Tüketim öğrenme alanındaki “Tarihten ve günümüzden örnekler vererek üretim teknolojisindeki gelişmelerin sosyal ve ekonomik hayata etkilerini değerlendirir.” şeklindeki kazanımlar Avrupa tarihi ile ilgilidir. Programda bu

kazanımların yanı sıra altıncı sınıf Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanında “Değişik dönem ve kültürlerde demokratik yönetim anlayışının tarihsel gelişimini tartışır.” ve “Tarihsel belgelerden yola çıkarak insan haklarının gelişim sürecini analiz eder.” şeklindeki kazanımlar da Avrupa tarihi ile ilgili farklı boyutlar içermektedir (MEB, 2005b). 2017 SBDÖP’ da bu kazanımlardan dördü birtakım ifade değişikliklerine uğratarak da olsa korunurken “Tarihsel belgelerden yola çıkarak insan haklarının gelişim sürecini analiz eder.” şeklindeki kazanıma yer verilmemiş, ayrıca programa “Avrupa’daki gelişmelerle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti’ni değişime zorlayan süreçleri kavrar. (Coğrafi Keşifler, Rönesans, Aydınlanma Çağı, Reform, Fransız İhtilali, Sanayi İnkılâbı, sömürgecilik ve bunların neden olduğu karmaşa ile insan hakları ihlallerine değinilecek).” şeklindeki bir kazanım eklenmiştir (MEB, 2018).

2005 SBDÖP’na uygun olarak hazırlanan Sosyal Bilgiler 7 ders kitabında Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı ve Sanayi İnkılabı ve sonuçları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir (Ünal vd., 2017: 108-129). Sosyal Bilgiler 6 ders kitabında da Yunan şehir devletlerinden başlayarak 12 Levha Kanunları, Magna Carta, İngiltere Haklar Bildirgesi, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız Haklar Bildirgesi, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin ilanı gibi demokrasi ve insan hakları düşüncesinin tarihsel gelişim sürecinin önemli aşamaları hakkında bilgiler yer almaktadır (Karabıyık, 2016: 139-149).

2017 SBDÖP’na göre hazırlanmış yedinci sınıf ders kitabında coğrafi keşifler, yeni ticaret yollarının bulunması, Avrupa’da modernleşmenin başlaması, Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı, Sanayi İnkılabı, Fransız İhtilali ve Osmanlı Devleti’ne etkileri hakkında bilgilere yer verilmektedir (Gültekin vd., 2021: 64-72). Aynı ders kitabında matbaanın icadı, dünyanın yuvarlak olduğunun bilimsel olarak ispatlanması, buhar gücünün makinelerde kullanılması, kütle çekim kanununun keşfedilmesi, teknolojik devrim, skolastik düşünce ve pozitif düşünce kavramları, antik dönemde Ege kıyılarındaki özgür ortamın bilimsel gelişmelere etkisi, tarım devriminden başlayarak dört (su gücü, elektrik, elektronik, internet-bilişim) sanayi devrimi ile Antik Yunan’dan başlayarak 12 Levha Kanunları, Magna Carta, 1689 İngiltere Haklar Bildirisi, Fransız İhtilali, 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi demokrasi düşüncesinin tarihsel gelişimi ile ilgili konulara yer verilmektedir (Gültekin vd., 2021:142-196).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de davranışçı yaklaşıma göre hazırlanan son Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı olan 1998 SBDÖP’nun kapsadığı dört yıllık sürede derse ayrılan toplam 432 ders saatinin 199’unun (% 46,1) tarih ünitelerine ayrıldığı anlaşılmaktadır. Yapılandırmacı anlayışa göre hazırlanan ilk Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı olan 2005 SBDÖP’da tarih ile ilgili 55 kazanıma yer verilmiş olup, bu kazanımlar için yaklaşık 147,2 ders saati (%35,4) ayrılmıştır. Bu durum tarih konularına ayrılan yerde yakla-

şik % 10,7’lik bir azalma anlamına gelmektedir. Program içindeki tarih konularının ağırlığının azalma eğilimi 2017 SBDÖP’nda da sürmüştür; bu programda tarih ile ilgili olduğu düşünülen 33 kazanıma yaklaşık 124,6 ders saati (% 28,3) ayrılmıştır. Bu da tarih konularına ayrılan sürede 2005 programına göre % 7,1, 1998 programına göre ise % 17,8’lik bir azalmaya işaret etmektedir. 1998 SBDÖP ile ilgili yapılan bazı araştırmalarda program içeriğinde tarih konularına ayrılan yer yetersiz bulunurken (Kurtulgan, 2003; Kavak, 2006: 58-59) 2005 ve 2017 programlarında daha da azaltılmış olmasının Sosyal Bilgiler dersi kapsamında tarih öğretimini olumsuz etkilemesini kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim 2005 SBDÖP ile ilgili yapılan kimi araştırma sonuçları da sosyal bilgiler öğretmenlerinin tarih konularına oranla ayrılan ders sürelerini yetersiz bulduklarını ortaya koymaktadır (Yılmaz ve Kaya, 2011: 80; Er ve Bayındır, 2015: 374).

2005 ve 2017 SBDÖP’da tarih konularına ayrılan yerdeki azalışın bu programlarda tarih ile ilgili konuların sistematik bir şekilde ele alınması yerine önemli görülen konu ve temalar üzerine yoğunlaşmak suretiyle yüzeysel bir şekilde ele alınmasının yanında bazı konuların da dersin kapsamı dışına çıkarılmasıyla sağlandığı anlaşılmaktadır. 1998 SBDÖP ile karşılaştırıldığında 2005 ve 2017 programlarında takvim bilgisi, Anadolu’nun çevresindeki uygarlıklar (Mezopotamya, Mısır, Pers, Makedonya, Roma ve Bizans), İslam kültür ve uygarlığı, Yakındoğu’da kurulan Türk devletlerinden Eyyubiler ve Memlukler ile bu devletlerin kültür ve uygarlığı, Moğollar, Altınordu, Timurlu, Babür, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri ve bu devletlerin kültür ve uygarlığı; ayrıca 2017 programında Atatürkçü Düşünce Sistemi, Avrupa Hun Devleti ve Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşta Osmanlı Devleti ile ilgili konulara yer verilmediği görülmektedir.

1998 SBDÖP’da tarih konuları kronolojik bir yaklaşımla tarih ve takvim bilgisi, İslamiyetten önceki Türk tarihi ve ilkçağ Anadolu uygarlıkları ile ilgili konularla dördüncü sınıfta başlatılmakta, üst sınıflara çıkıldıkça tarih konularının oranı artmaktadır. Bu yaklaşımın tek istisnası Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile ilgili konuları içeren Cumhuriyete Nasıl Kavuştuk? Başlıklı üniteye beşinci sınıfta yer verilmesidir. Bu durum vatandaşlık eğitiminin bir gereği olarak vatandaşı oldukları devletin kuruluşuyla ilgili olay ve temel kavramlarla öğrencilerin görece erken bir zamanda tanıştırılması amacına yöneliktir. Bu programda tarih konularıyla ilgili dikkat çeken bir başka özellik de içeriğin askeri-siyasi tarih ağırlıklı olmasıdır. Nitekim 1998 programı ile ilgili birçok araştırmada programın katı kronolojik tasarımı ve askeri-siyasi ağırlıklı içeriği programın olumsuz özellikleri olarak ortaya konulmaktadır (Kurtulgan, 2003: 150; Şimşek, 2005: 6-8; Tümsek, 2006: 67; Berk, 2008: 75-76).

2005 ve 2017 SBDÖP’da genel bir kronolojik yaklaşımın yanı sıra bazı konu ve temaların değişim ve süreklilik bağlamında geçmişten günümüze gelişim çizgisini yansıtacak şekilde ele alınması yaklaşımı benimsenmiş, aynı zamanda program içeri-

ğinde kültür ve uygarlık ile ilgili konuların ağırlığı artırılmıştır. Fakat gerek bu programlarda tarih konularına ayrılan yerin azaltılmasının bir yansıması olarak konulara yüzeysel bir şekilde yer verilmesi ve birçok konunun göz ardı edilmesi, gerekse konuların sıralanışında kronolojik ve dikey tematik yaklaşımlara aynı anda yer verilmesinin öğrencilerin tarihsel sürekliliği algılamalarını zorlaştıracacağı düşünülmektedir. Nitekim 2005 SBDÖP ile ilgili gerçekleştirilen bazı araştırmalar sosyal bilgiler öğretmenlerinin tarih konularının dağınıklığından, konular arasında kopukluklar olduğunu düşündüklerini ortaya koymaktadır (Yılmaz ve Kaya, 2011: 81; Keçe, 2013: 8; Er ve Bayındır, 2015: 375; Kaymakçı, 2015: 305). Yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak hazırlanan bu öğretim programlarında kültür ve uygarlık ile ilgili konuların ağırlığının artırılmasına rağmen araştırma sonuçları sosyal bilgiler öğretmenlerinin kültür ve uygarlık ile ilgili konuları yeterli bulmadıklarını ve artırılması gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır (Keçe, 2013: 9; Er ve Bayındır, 2015: 375).

2005 SBDÖP’da tarih konuları hafifletilip kültür ve uygarlık konularının ağırlıkları artırılmakla birlikte programın tarih öğretimine getirdiği en büyük yenilik ve önemli katkı tarih konuları aracılığıyla öğrencilerde birtakım tarihçilik becerileri ile tarihsel düşünme becerileri, değer ve kavramları programa katmak suretiyle tarih öğretimini çok katmanlı çok boyutlu bir hale getirmiş olmasıdır. Böylece daha önceki programlarda uygulamaya geçirilmesi güç bir takım önerilerle ezbercilikten uzak durulması yönündeki önerilere rağmen gerçekte bilgi aktarımına dayalı tarih öğretimi anlayışı yerine bu program bilgi, beceri, değer kavram vb. boyutlarını da içermiş, öğretmenlerde bu konuda farkındalık yaratmış ve getirilen bu yeni bakış açısını uygulamaya geçirecek temek ve pratik bilgilere program kitapçığında yer verilmek suretiyle program öğretmenler için bir kılavuz haline getirilmiştir. Aynı zamanda kazanım tablosu üzerinde kazanımlar ile bu kazanımları kazandırmada kullanılacak yöntem, teknik, etkinlik ve materyal örnekleri ile kazanım kavram, değer, beceri vb. ilişkilerinin kurulmuş olması programda öngörülen hususların uygulamaya geçirilmesinde sosyal bilgiler öğretmenlerini yönlendirici bir kılavuz işlevini yerine getirmiştir. Ancak yapılan kimi araştırmalar Sosyal Bilgiler derslerinin tarih konuları özelinde programda öngörüldüğü gibi yapılandırmacı anlayışın özüne uygun olarak öğrenci merkezli işlenebilmesinin önünde ders saatlerinin yetersizliği bir engel olarak görülmektedir (Yılmaz ve Kaya, 2011: 89; Er ve Bayındır, 2015: 374).

2017 SBDÖP’da 2005 programında bulunan tarih öğretimiyle alakalı değişim ve sürekliliği algılama, empati, kalıp yargı ve önyargıyı fark etme, kanıt kullanma ve zaman ve kronolojiyi algılama becerilerine yer verilirken, karşılaştırma yapma, sebep-sonuç ilişkilerini belirleme, görsel kanıt kullanma ve tarihsel olgu ve yorumları ayırt etme becerilerine yer verilmemiştir. Nitekim Dallı ve Çakmak (2020) da araştırmalarında bu öğretim programında Türk tarihi ve kültürüyle alakalı değer ve becerilere

yeterli düzeyde yer verilmediği sonucuna ulaşmışlardır. Programda ayrıca 2005 programında bir öğrenme alanı olarak yer verilen Zaman, Değişim ve Süreklilik öğrenme alanına da yer verilmemiştir. 2017 programında 2005 programında olduğu gibi programın temel unsurları olan beceri, değer, kavram vb. hususlarda öğretmenlere kılavuzluk edecek bilgilere yer verilmemesi, ayrıca kazanım tablosu üzerinde kazanımlarla ilgili etkinlik, materyal, yöntem-teknik ve ölçme değerlendirme önerilerine yer verilmemesi tüm konularda olduğu gibi tarih konularının öğretiminde de yapılandırmacı anlayışın ruhuna uygun öğrenci merkezli bilgi, beceri, değer, kavram vb. çok katmanlı bir tarih öğretimi yerine tıpkı 1998 programında olduğu gibi bilgi aktarma yönü oldukça ağır basan bir öğretime kayma riski oldukça fazladır. Yine konuyla ilgili yapılan araştırmalar sosyal bilgiler öğretmenlerinin 2017 SBDÖP’da ilkçağ uygarlıkları ile ilgili konuların beşinci sınıfa aktarılmasını olumlu bulmadıklarını (Turan, 2020:271), genel olarak Sosyal Bilgiler dersine, özel olarak ise bu ders içerisinde yer alan tarih konularına ayrılan ders saati miktarlarının artırılması gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır (Can, 2019: 50; Demirci, 2019: 77; Dursun, 2019: 148; Turan, 2020: 271). Tüm bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde 2017 öğretim programında tarih öğretimi boyutunun zayıflatıldığı, sınırlarının ve kapsamının daraltıldığı söylenebilir. Araştırma sonucunda şu önerilerde bulunmaktadır:

Tarih ve kronoloji ilişkisinin önemi göz önünde bulundurularak Sosyal Bilgiler dersi kapsamındaki tarih konularındaki dağınıklık ve konular arasındaki kopuklukların giderilebilmesi ve böylece öğrencilerin kronolojik düşüncelerinin tam ve doğru bir şekilde gelişmesinin sağlanabilmesi için öğretim programında tarih konularına daha sistematik bir yaklaşımla yer verilmelidir.

SBDÖP’nda öğrencilere kazandırılması öngörülen kazanım, beceri, değer ve kavramların yapılandırmacı anlayışın ruhuna uygun, öğrenci merkezli bir şekilde kazandırılabilmesi için genel olarak Sosyal Bilgiler dersine, özel olarak ise bu ders kapsamındaki tarih konu ve kazanımlarına ayrılan ders saati miktarı artırılmalıdır.

Öğretmenlere sınıf içi öğrenme-öğretme süreçlerini yönetmelerine kılavuzluk eden öğretmen kılavuz kitaplarının da artık olmadığı göz önünde bulundurularak öğretim programının 2005 SBDÖP’da olduğu gibi öğretmene kaynaklık ve yol gösterici bir kılavuz niteliğine büründürülmesi, bu çerçevede kazanım tablosu üzerinde ilişkilemler, yöntem ve teknik, etkinlik ve materyal öneriler vb. gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- Barr, R., Barth, J. L. ve Shermis, S. S. (2013). *Sosyal bilgilerin doğası* (Çev. Ed.: Cengiz Dönmez). Pegem Akademi.
- Bektaş, Ö. (2018). Sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. İçinde Turan, R. ve Yıldırım, T (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri* (ss. 1-34). Anı Yayıncılık.
- Berk, F. (2008). *Eski ve yeni ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programları ve ders kitaplarında tarih konularının karşılaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, B. (2019). *2005 ve 2018 sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dallı, C. ve Çakmak, M. A. (2020). 2018 Sosyal bilgiler öğretim programında Türk tarihi ve kültürü konularının yeri. *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 53-66.
- Demirci, M. (2019). *2017 sosyal bilgiler öğretim programının sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi (Kars ili örneği)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demircioğlu, İ. H. (2014). *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar*, Ankara: Anı.
- Dilek, D. ve Dilek, G. (2015). Tarihsel becerilerin öğretimi. İçinde Demirel, M. (Ed.), *Tarih öğretim yöntemleri* (ss. 135-152). Pegem Akademi.
- Dursun, A. (2019). *2018 sosyal bilgiler öğretim programına ilişkin öğretmen ve akademisyenlerin görüş ve değerlendirmeleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Er, A. R. ve Bayındır, N. (2015). Sosyal bilgiler dersi öğretmenlerinin tarih konularının öğretimine ilişkin değer kazanımı ile öğretim programı hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 357-379.
- Erden, M. (Tarihsiz). *Sosyal bilgiler öğretimi*. Alkım.
- Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2021). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 5 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Gülcan, M. G., Bayram, Ö., Kılıç, Z., Karakaya, F. M. ve Midilli, A. (2008). *İlköğretim sosyal bilgiler 5 ders kitabı*. Koza Yayın Dağıtım.
- Gültekin, G., Akpınar, M., Nohutçu, M., Özerdoğan, P. ve Aygün, S. (2021). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 7 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Karabıyık, E. Ü. (2016). *İlköğretim sosyal bilgiler 6 ders kitabı*. Evren Yayıncılık.
- Kavak, B. (2006). *1998 yılında yürürlüğe giren ilköğretim sosyal bilgiler müfredatında tarih konularının içerik bakımından değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans te-

- zi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, R. (2015). Tarih öğretiminin amaçları. İçinde Demirel, M. (Ed.), *Tarih öğretim yöntemleri* (ss.37-54). Pegem Akademi.
- Kaymakçı, S. (2015). Öğretmen görüşleri ışığında 1998 ve 2005 sosyal bilgiler öğretim programlarındaki değişimi anlamak. *Eğitim ve Bilim*, 40 (181), 293-309.
- Keçe, M. (2013). Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan tarih konuları: öğretmen görüşlerine dayalı nitel bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11 (4), 343-361.
- Köstüklü, N. (2003). *Sosyal bilimler ve tarih öğretimi*. Günay Ofset.
- Kurtulgan, K. (2003). *İlköğretim II. kademe sosyal bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde öğretmen ve müfettiş görüşlerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MEB (1968). *İlkokul programı*. Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (1998). İlköğretim okulu sosyal bilgiler dersi öğretim programı. *Tebliğler Dergisi*, 61 (2487), 531-568.
- MEB (2005a). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 4.-5. sınıflar öğretim programı (taslak basım)*. Milli Eğitim Yayınevi.
- MEB (2005b). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 6.-7. sınıflar öğretim programı ve kılavuzu (taslak basım)*. Milli Eğitim Yayınevi.
- MEB (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686-SYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf>
- Öztürk, C. (2014). Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinler arası bir bakış. İçinde Öztürk, C. (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretimi, demokratik vatandaşlık eğitimi* (ss. 1-31). Pegem Akademi.
- Şimşek, A. (2005). Tarih öğretimi açısından 1998 ve 2004 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programlarının karşılaştırılması. İçinde *II. Sosyal Bilimler Eğitimi Kongresi Tam Metin Kitabı*, ss. 310-321.
- Turan, R. (2016). Milli tarihten sosyal bilgilere Türkiye’de ilköğretim düzeyinde tarih öğretimi. *International Journal of Social Science (JASSS)*, 49, 257-278.
- Turan, R. (2018a). 2017 İlkokul ve ortaokul sosyal bilgiler dersi öğretim programı üzerine genel bir değerlendirme. *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 295-328.

- Turan, R. (2018b). 2017 ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programında 2018 yılında gerçekleştirilen güncelleme üzerine bir değerlendirme. İçinde Baskın, S. ve Gedikli Ö. (Ed.), *Uluslararası Akşemseddin İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Sempozyumu (12-16 Eylül 2018) Tam Metinler Kitabı* (ss. 620-629).
- Turan, R. (2018c). Sosyal bilgiler eğitimi ve tarih. İçinde Turan, R. ve Yıldırım, T (Ed.), *Sosyal bilgilerin temelleri* (ss. 87-126). Anı yayıncılık.
- Turan, R. (2020). 2017 Sosyal bilgiler dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri (Aksaray İli Örneği). *Mavi Atlas*, 8 (2), 256 – 277.
- Tümsek, S. (2006). *Eski (1998) ve yeni (2004) ilköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programları ve ders kitaplarında (4. ve 5. sınıf) tarih konularının mukayesesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüysüz, S. (2019). *İlkokul sosyal bilgiler 4 ders kitabı*. Tuna Matbaacılık.
- Ünal, F., Özdemir, H., Ünal, M., Evirgen, Ö. F., Dağ, Ö. ve Kutay, S. (2017). *İlköğretim sosyal bilgiler 7 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H. ve Yılmaz, M. (2021). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu sosyal bilgiler 6 ders kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Yılmaz, K ve Kaya, M. (2011). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin tarih algısı ve tarih öğretiminde pedagojik yaklaşımları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 73-95.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Fotoğrafçıların Telif Hakları ve Etik Dışı Kullanım
Örnekleri

Copyright of the Photographers and Examples of
Unethical Use

Erdem ÇAĞLA*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Çağla, E. (2021). Fotoğrafçıların telif hakları ve etik dışı kullanım örnekleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 188-209.

Çağla, E. (2021). Copyright of the photographers and examples of unethical use. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 188-209.

 10.29228/kesit.52617

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 13.09.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать: 08.12.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

* Dr., erdemcagla@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Fotoğrafçıların Telif Hakları ve Etik Dışı Kullanım Örnekleri¹

Copyright of the Photographers and Examples of Unethical Use

Dr. Erdem ÇAĞLA

Öz: Gerçek görüntüyü yüzeye aktararak o ânı belgeleyen fotoğraf sanatının eser olup olmadığı öteden beri süregelen bir tartışma konusu olmuştur. Konunun günümüzde hala netlik kazanmaması da fotoğrafı meydana getiren fotoğrafçıların haklarını yasal yollardan arama noktasında önemli belirsizliklere ve mağduriyetlere yol açmaktadır. Hukuki olarak fotoğrafın eser niteliği üzerinde süren tartışmalarla ortaya çıkan farklı görüşler Fikri ve Sınai Haklar Mahkemeleri'nde açılmış davaları çıkmaza sokmakta ve çelişkiye sebep olmaktadır. Bu makalede, fotoğrafın yasada sahip olduğu yerden detaylı olarak bahsedilerek fotoğrafçıların çektikleri fotoğraflar üzerindeki kanuni haklarının neler olduğu noktasında bilinçlendirilmesi amaçlanarak fotoğrafın eser olabilmesi için gereken kriterlerden bahsedilip, etik dışı kullanımlar neticesinde açılmış fotoğraf davalarından örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, etik, eser, fikir ve sanat eserleri, tazminat, fotoğrafçının hakları.

Abstract: It has been widely argued that whether photography art, which transfers real images to a surface, is an art piece or not. Because the subject is not clear yet, it causes lots of uncertainties and grievances for photographers, who are the creators of photographs, to seek their legal rights. Legally, the different opinions that emerged with the ongoing discussions on the art piece value of the photographs, put the lawsuits filed in the Law of Intellectual Property Rights into a dead end and cause contradictions. This article aims to raise awareness of the photographers by mentioning the place

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

of the photograph in the law, the necessary criteria for a photograph to be count as an art piece, and gives some samples of the photograph lawsuits filed as a result of unethical uses.

Keywords: Photography, ethic, art piece, intellectual property, compensation, rights of photographers.

1. Giriş

Gelişen teknolojik cihazlar ve artan internet hızları dijital mecraların toplum tarafından aktif şekilde kullanılmasını sağlamış ve çok sayıda paylaşım yapılmasına olanak vermiştir. İnterneti aktif şekilde kullanan pek çok meslek grubu bulunmakta olup bunların içinde fotoğrafçılar ya da fotoğraf sanatçıları da yer almaktadır. Fotoğraf sanatçıları çektikleri fotoğraflarını sosyal medya hesaplarında, fotoğraf paylaşım sitelerinde veya kendilerine ait portfolyo sitelerinde geniş kitlelere eserlerini ulaştırmak amacıyla yayınlamaktadırlar. Bilgi ve iletişim çağı öncesine kıyasla günümüzde fotoğraf sanatçılarının eserleri çok kısa zaman içinde çok büyük kitlelere erişmekte dolayısıyla dijital etkileşim fazla olmaktadır. Bu etkileşimi gerçekleştirirken yine teknolojinin getirdiği kopyalama olanakları sayesinde bir fotoğrafçıya ait çalışma saniyeler içinde kullanıcının cihazına kaydedilip üzerinde değişiklik yapılarak veya yapılmadan sanatçının izni alınmaksızın çeşitli mecralarda ticari, tanıtım sair amaçlarla kullanılmaktadır. Bu durum karşısında fotoğraf sanatçılarının kendi haklarının yeteri düzeyde farkında olmadıkları gözlemlenmiştir. Öte yandan fotoğrafın kanun tarafından korunan eser vasfında olup olmaması hususunda da belirsizliklerin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda fotoğraf sanatçılarının eser sahipliğinden kaynaklanan telif haklarının neler olduğu somut örneklerle gösterilmiş, fotoğrafçıların hak ihlali durumunda ileri sürebileceği talepler ile fotoğrafın eser niteliği değerlendirilmesi yapılırken göz önünde bulundurulması gereken kriterlere değinilmiş, dijital fotoğraf dosyaları üzerindeki exif bilgilerinin dikkate alınması gerektiği bir çözüm önerisi olarak sunulmuştur.

2. Fotoğraf ve Fotoğrafın Kanundaki Yeri

Fotoğraf sadece deklanşöre basmaktan ibaret değildir. Fotoğraf deklanşörden daha fazlası olup fotoğrafı çekenin duygu ve düşüncesiyle görsel oluşturmaktır. Başka bir ifadeyle fotoğraf bir düşünce, tasarlama ve emeğin ürünüdür. Bu nedenle fotoğrafın doğru tanımlanması ve korunması gerekmektedir. Fotoğraf, mekanı ve olayları, özellikle insan yaşamındaki bir kesiti en gerçekçi haliyle tespit eden sanat alanıdır. Hatta fotoğraf, diğer sanat dallarından daha çok sosyal yaşama dokunan ve insan yaşamını konu eden faaliyetlerdir (Çinko, 2018:7-8).

Eser sahiplerinin haklarını korumak amacıyla düzenlenen 5846 Sayılı Fikir ve

Sanat Eserleri Kanunu'nun m.1/B'de eser: "Sahibinin hususiyetini taşıyan ve ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eserleri olarak sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulleri" olarak tanımlanmaktadır (5846 S. FSEK, 2021).

Fotoğraf bölümleri genellikle üniversitelerin Güzel Sanatlar Fakülteleri altında yer aldığından fotoğrafın güzel sanatlarla doğrudan bağlantısı olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple ilgili yasa maddesi kapsamında "Fotoğrafik eserler" "güzel sanatlar eserleri" kategorisi altında değerlendirilmektedir.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu madde 4'te ise Güzel Sanat Eserleri'nin neler olduğu detaylıca anlatılarak maddeler halinde sıralanmıştır. FSEK m.4'e göre güzel sanat eserleri; "Güzel sanat eserleri, estetik değere sahip olan;

1. Yağlı ve suluboya tablolar; her türlü resimler, desenler, pasteller, gravürler, güzel yazılar ve tezhipler, kazıma, oyma, kakma veya benzeri usullerle maden, taş, ağaç veya diğer maddelerle çizilen veya tespit edilen eserler, kaligrafi, serigrafi,

2. Heykeller, kabartmalar ve oymalar,

3. Mimarlık eserleri,

4. El işleri ve küçük sanat eserleri, minyatürler ve süsleme sanatı ürünleri ile tekstil, moda tasarımları,

5. Fotoğrafik eserler ve slaytlar,

6. Grafik eserler,

7. Karikatür eserleri,

8. Her türlü tiplerdir.

Krokiler, resimler, maketler, tasarımlar ve benzeri eserlerin endüstriyel model ve resim olarak kullanılması, düşünce ve sanat eserleri olmak sıfatlarını etkilemez" (5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, 2021).

Olarak tanımlanmış ve 5. Bente "Fotoğrafik eserler ve slaytlar" maddesine yer verilmiştir.

Buna ek olarak Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu madde 2/3'e göre fotoğraf "İlim ve edebiyat eserleri" başlığı altında "(Değişik: 7/6/1995 - 4110/1 md.) Bedii vasfı bulunmayan her nevi teknik ve ilmi mahiyette fotoğraf eserleri..." denilmek suretiyle eser olarak kanun koyucu tarafından addedilmiştir.

Görülüyor ki fotoğraf; resim, heykel, fonogram, sinema, oyma, kakma, grafik, karikatür, yazı ve edebi eserler vb. diğer eser türlerinde olmayan her iki yönden ayrıcalıklı eser olma üstünlüğüne sahiptir. Estetik değere sahip güzel görünen fotoğraf 5846 s. FSEK'nun 4. maddesine göre güzel sanat eseri sayılmakta, estetik değere sahip ol-

mayan fotoğraflar ise yasaya göre 2. madde kapsamında teknik ve ilmi mahiyette eser olarak kabul edilmektedir.

3. Fotoğrafın eser vasfına haiz olabilmesi ve korumadan yararlanabilmesi için gereken şartlar

Her ne kadar fotoğraf diğer eser türlerine göre yasa kapsamında eser sayılabilemesi için oldukça avantajlı konumda olsa da Yargıtay'ın fotoğrafın eser niteliğiyle ilgili yerel mahkemeleri ve hukuku yönlendirici her fotoğrafın eser sayılmasını kısıtlayıcı bazı kararları bulunmaktadır. Bu kararlar Fikri ve Sınai Haklar Hukuk/Ceza mahkemelerinde açılmış fotoğraf davalarında esas alınmakta ve değerlendirme üst mahkeme olan Yargıtay kararlarına bağlı kalınarak yapılmaktadır.

FSEK'nun 1/B maddesinde öngörülen tanım dikkate alındığında bir fikir ve sanat ürününün eser olarak nitelendirilebilmesi için iki unsura haiz olması gerekir. Bunlardan ilki, fikir ve sanat ürününün "sahibinin hususiyetini taşıması", ikincisi ise "kaynanda sayılan eser kategorilerinden birine dahil olması"dır.

Doktrinde, bu unsurlardan ilkinde "sübjektif unsur" veya "esasa ilişkin şart", ikincisine ise "objektif unsur" veya "şekle ilişkin şart" denilmektedir. Sübjektif unsur gereğince, bir fikir ve sanat ürününün eser olarak kabul edilebilmesi için, bu ürünün onu meydana getiren kişinin "hususiyetini" taşıması gerekmektedir. Başka bir deyişle eser onu yaratan zihnin bireyselliğini gösteren özellikler taşımalıdır.

Kanun aynı zamanda bir çalışmanın, fotoğrafın ya da tasarımın eser statüsünde olabilmesi için bedii vasıf taşıması gerektiğini bir başka deyişle estetik değeri olması gerektiğini ifade etmektedir.

Bizce bedii vasıftan anlaşılması gereken, güzel sanat eserinin örneği olmayan, ender, güzel, hoş olması değildir. Zira bu yaklaşım tarzı, kişisel bir değerlendirmeyi içermektedir. Ayrıca bu yaklaşım tarzı, sözgelimi kışkırtma içeren ya da çoğunluğun güzellik anlayışına uymayan eserlerin telif korumasından yararlanamaması gibi bir sonuç da doğurabilir. Böylece telif koruması, hâkimin ya da bilirkişinin şahsi değerlendirmesine bağlı olarak zamana ve kişiye göre değişebilecektir. Vasıf/değer/nitelik terimleriyle daha çok, bir eserin karakterinin belirlenmesine ölçü getirilmiştir. Alman hukukunda olduğu gibi bu ayırıcı özellik, meydana getirilen eserin, estetik duygu uyandırmak amacıyla seyretme duygusuna hitap eder⁶⁴. Burada uyandırma terimi geniş yorumlanmalıdır. Sözgelimi çirkin, hatta iğrendirici bir resim de bu anlamda estetik bir duygu uyandırabilir. Örneğin, ressam R, savaşta tahrip olmuş ve parçalanmış bir insan vücudu resmederek keskin ve grotesk (tuhaf, garip, komik) renkler kullanılabilir. Böyle bir çalışma da telif korumasından yararlanacaktır. Buna karşılık öğretideki hâkim görüşün kabul edilmesi halinde bu resim, güzel sanat eseri olarak korunamayacaktır. Oysa ressamın resme bakanlarda, estetik bir duygu uyandırmak istediği

ve bu amacına da birçok kişide ulaştığı düşünülebilir. Resme bakanlar resmi kısmen sevimsiz ve hatta iğrenç, kısmen de ilginç bulacak, ancak her halükarda estetik bir tepki vereceklerdir (Suluk vd. 2019:67-68).

Suluk, Karasu ve Nal, korkunç tuhaf hatta iğrenç görünen çalışmaların da aslında estetik yönü olabileceğini ve eser korumasından yararlanabileceğini ifade etmektedir. Örneğe; doğal ortamında yaşayan ve avına saldırmak üzere ağzını açmış dişlerinden zehir damlayan bir yılan fotoğrafı ilk bakışta ürpertici ve korkutucu görünse de hayvanın bütün detaylarını içinde barındıran fotoğraf kişide estetik duygu uyandırabilir, bununla birlikte kanunun aradığı bedii vasıf şartı yerine gelmiş olur.

Kanunun aradığı hususiyet şartı bir ressamın çizdiği tabloda ressamın düşünceyi tuvale yansıtmaya üslubu, bir ses sanatçısının kendine has şarkı söyleyiş biçimi veya bir edebiyatçının şiirlerindeki özgün dili kullanım biçimi olarak kolayca karşımıza çıkmaktadır. Fakat fotoğraf eserlerini hususiyet kıstası altında değerlendirdiğimizde fotoğraf sanatçısı tarafından çekilen bir fotoğraftaki hususiyet yağlı boya tablo yapan ressamın eserine yansıttığı kadar keskin olmamakta ya da kesin hatlarla karşımıza çıkmamaktadır. Dolayısıyla fotoğrafların FSEK kapsamında korumayı hak eden eser vasfında olup olmadığı subjektif olarak diğer eser türlerine göre daha fazla yoruma açık bir konudur.

Fotoğraf eser korumasına sahip olabilmesi için yukarıda bahsedilen “objektif - şeikle ilişkin şart”ı doğrudan sağlamaktadır fakat hususiyetin arandığı “subjektif şart- esasa ilişkin şart” noktasında belirsizlikler mevcuttur. Fotoğrafın eser vasfı hususunda kendilerinin fotoğrafçı olmamasına rağmen hukukçu bilirkişilerin fotoğraf uzmanının görüşüne başvurmadan kanaat belirterek fotoğraf davalarında bilirkişilik yaptıkları uygulamada sık sık görülmektedir. Oysa fotoğrafın eser olup olmadığı yalnızca fotoğraf eğitimi almış görsel okuma yöntemlerine haiz kişiler tarafından objektif kriterlere göre belirlenmelidir.

Fotoğrafta orijinallik için yargı içtihatlarında kabul edilen koruma eşiği düşük olup, fotoğrafçının konu seçimi, kullandığı film-malzeme, pozlama, ışığın kullanımı, kamera açısı, fotoğrafın çekiminde seçilen an gibi unsurlar ile birlikte seçilen konuya ilişkin veri-bilgi sunma amacının telif hakkı koruması tanımak için yeterli olduğu kabul edilmiştir. Buna göre, bir fotoğrafın ortaya çıkarılmasındaki şu üç aşamadaki seçimlerin herhangi birinde orijinallikten söz edilebilecektir: 1) fotoğrafta yer alan objelerin dizilişi & aranjmanı, ışık ve kameranın seçimi vb. ön belirlemelerde. 2) Çekim anı ve çekim açısına ilişkin belirlemelerde. 3) Çekimden sonra fotoğraf üzerinde yapılacak müdahaleler... (BÖRÜ, 2013:70-71).

Dr. Şafak Parlak BÖRÜ'nün “Fotoğraf Üzerindeki Haklar” adlı kitabındaki görüşlerinden hareketle fotoğrafın eser olabilmesi için pozlama, ışığın kullanımı, kamera

açısı, fotoğrafın çekiminde seçilen an gibi unsurlar ile birlikte seçilen konuya ilişkin veri-bilgi sunma amacının eser/telif hakkı koruması tanımak için yeterli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Fotoğrafın eser korumasından yararlanabilmesi için; fotoğrafçının 1) çekim öncesi kompozisyon, mekan ve ışık seçiminin, ayrıca 2) uygun zamanı ve açıyı belirlemesinin, 3) çekimden sonra fotoğraf üzerinde yaptığı müdahalelerin fotoğrafların orijinalliğini (özgünlüğünü- hususiyetini) belirlemektedir.

Fotoğrafçı önceden kompozisyonu kurgulamış, çekime ilişkin hazırlık faaliyetlerinde bulunmuş ve asgari düzeyde bireysel fikri bir çaba ortaya koymuş ise, bu halde fotoğrafçıya anılan korumayı sağlamamak yerinde olmayacaktır (BÖRÜ, 2013:193). Gerçekten de fotoğrafçının fotoğrafı çekerken en az düzeyde bireysel fikri çaba sergilemesi fotoğrafı eser korumasına dahil edecektir.

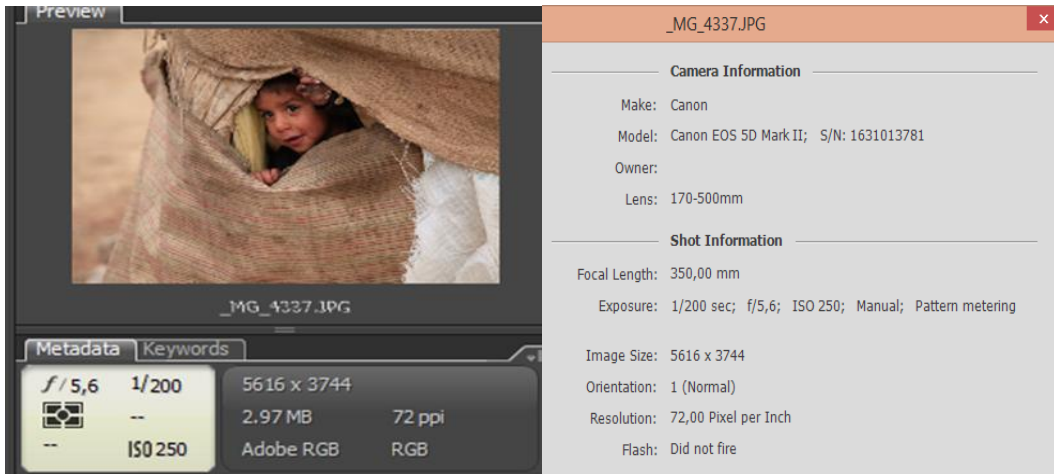
Bir fotoğrafın eser sayılıp sayılmaması hususunda Eskişehir Fotoğraf Sanatı Derneği'nden merhum fotoğraf sanatçısı Faruk ATALAYER'in dernek web sitesinde yayınladığı makalesinde şu bilgiler yer almaktadır: *"FOTOĞRAF denilen üretilmiş nesnenin durağan olması, hatta durağan bir pozda izlenmesi, fotoğrafı basit bir teknik operasyon çalışmasına çevirmez. Çünkü, kadrajlanmış her kare; bilme, öğrenme, deneme, yakalama vs olarak gelişen bir geçmiş süreçler zincirinin, incelmış bir emeğin sonucudur. (...) Başlangıcından itibaren kuramsal, gözlemsel, deneysel gelişme süreci, fotoğraf diliyle kendini anlatacak bireye şu nitelikleri (eğitim-öğretim ve deneyim süreçleriyle) kazandırır. 1-ETKİLİ GÖRÜNTÜYÜ DUYUMSAYARAK BULMA; görüntünün hedef kitleyi ne kadar, nasıl ve ne ölçüde etkileyeceğinin bilincine ulaşmak. 2- ZAMANINDALIK; görüntü kaosunda, "o anı yakalamak." Orada olmayı sezebilmek... Yalın/sade bir görüntü düzeni içinde, o anı seçip, doğru açı, ışık ve uzaklıkla kaydetmek. 3-ULUSALLIK-YÖRESELLİK; içinde yaşanan, doğulan kültür ve doğa değerlerinin, lokal olanın, KENDİNE ÖZGÜ olanın önemini ve ancak bu görüntü özgünlüğünün, evrensel olacağına bilincine varmak. Ulusal olamayanın evrensel olamayacağı bilincine ulaşmak... 4-SIRADIŞILIK; Üretilenin, kendi kişilik değerlerinin de bir yansıması olduğunun bilincinde olmak. Bilinen, kanuksanan bir gerçeklik bile farklı bir düzenlemeyle, tasarımla, sunumla, "yeni, farklı, şaşırtıcı" olarak bireysel yorumlama çabasına ulaşmak. 5-ÇATIŞMAYI-ÖZÜ AVLAMAK; görüntüde temel, öz çelişkiyi, dramayı yakalamak. 6-İLGİ; beğeniyi, çekiciliği sağlayan görüntünün, açı, uzaklık, yükseklik, kesme, ışık ve içerik değerlerini sezmek. 7-GÖRSEL DÜZEN; kadraj, bir biçimler kaosundan, en yalın örgüyü seçmedir. Görüntü kirliliğinden ve gürültüsünden yalın olanı çerçeveleyebilmek, etkin kompozisyonu yakalamaktır. 8-İNANILIRLIK; fotoğrafın bilgilendirme ve inandırma niteliğinde gerçeği izleme güvenini verecek, etik ve estetik değerlere ulaşmak. 9-ÇAĞRIŞTIRMA-ÇAPRAZLAMA; görüntü içeriğinin edilgin olmayan, eş zamanlı yan anlamlar verecek tasarımı gücüne erişmek. 10-ORADALIK; izleyen görüntüyle özdeşleşmesini sağlayacak, "orada olma duygusunu" verecek örgüyü sunmak. (ATALAYER, 2009)."*

Bu bilgiler ışığında fotoğrafçının fotoğrafı çekmek için kendine özgü teknik ayarlamalar yapması gerektiği kaçınılmazdır. Bu teknik ayarlamaların anı yakalamak için gereken kısa sürede yapılması veya yapılamaması fotoğrafçının tecrübesine ve ustalığına bağlıdır. Fotoğrafçının etkili görüntüyü hissederek bulması, görüntüyü zamanında yakalaması, orada olmayı sezip doğru ışık ve açıyı belirlemesi, sıra dışı ve farklı çekim yapması, çatışmayı-özü avlayıp dramayı yakalamasıyla birlikte görüntünün açı, uzaklık, yükseklik, kesme, ışık ve içerik değerlerini sezerek biçimler kaosundan en yalın örgüyü seçmesi gibi sayılan kriterlerden birini sağlaması fotoğrafa eser vasfı kazandırmalıdır.

Fotoğrafın eser niteliğine sahip olup olmadığının tespiti uzman bilirkişiler tarafından objektif kriterlere göre kolayca yapılabilirken anılan bu kriterlere uygun olmayan subjektif değerlendirmelerle de uygulamada sıkça karşılaşılmaktadır.

Tüm fotoğraflar kanunda sayılan eser kategorisine dahil olma şartını doğrudan sağlamaktadırlar lakin eser korumasından yararlanılması için bu durum yeterli olmamaktadır. Eser koruması için gereken ikinci şart olan hususiyet noktasındaki belirsizliklerin aydınlatılması gerekmektedir.

Dijital olarak çekilen fotoğraflar fotoğraf makinesinin hafıza kartına .jpeg, .raw veya .cr2 gibi çeşitli formatlarda kaydedilmektedir. Jpeg dosya formatı görüntünün mümkün olduğunca sıkıştırılmış düşük boyutlu haliyken .raw veya .cr2 uzantılı formatlar ise görüntünün ham, yüksek boyutlu halidir. Hem sıkıştırılmış hem de ham formatlar üzerinde EXIF bilgisi yer almaktadır. Bu formatlardaki sayısal fotoğraf dosyaları üzerine fotoğraf makinesi tarafından EXIF olarak adlandırılan fotoğraflarla ilgili bazı teknik veriler otomatik olarak kaydedilmektedir (Resim 1).

Resim 1. Örnek EXIF bilgisi

EXIF kelimesi İngilizce "Exchangeable Image File" teriminin kısaltması olarak kullanılır. Çekmiş olduğunuz fotoğraf kaydedilirken görseli oluşturan bilgilere ek ola-

rak sonradan işinize yarayabilecek bazı bilgiler de dosya üzerine yazılmaktadır. Bu bilgiler sadece o fotoğrafa özeldir. Örneğin kullanılan renk uzayı, diyafram, iso, perde hızı, kullanılan gövde ve objektif, çekim odak uzaklığı, ölçüm metodu, flaş kullanımı vs. hakkında teknik bilgilerin yanı sıra çekim zamanı, copyright bilgisi vs. gibi arşiv için gerekli bilgiler de olacaktır (Ceylan, 2013).

Fotoğraf çekerken fotoğrafçının kullanmayı tercih ettiği makine, lens ve fotoğrafçının bilinçli olarak yaptığı diyafram, enstantane, ISO, odak uzaklığı, kadrajlama gibi seçimler sonucunda fotoğraf oluşmaktadır. Dolayısıyla başarılı bir görüntünün arkasında onu çeken fotoğrafçının bireyselliğiyle yaptığı seçimler yatmaktadır. Bu sebeple fotoğrafçının bilgi ve tecrübesiyle fotoğrafı çekerken makine üzerinde yaptığı müdahale ve işlemler bir ressamın tablosuna dokundurduğu fırça darbeleri gibi hususiyet olarak değerlendirilmelidir.

Sahibinin hususiyetini taşıma kavramı hukuk bilginlerini oldukça meşgul etmiştir. Bazıları bu kavramı açıklarken dar, bazıları da geniş yorumu tercih etmiştir. Mahkemelerin geniş yorumu tercih ettiğini söylemek mümkündür. Bu nedenle FSEK'te belirtilen kategorilerden birine giren ve sahibinden özellikler taşıyan, yani bir başkasının eserinden çalıntı olmayan fikir ürünleri kural olarak eser korumasından yararlanacaktır (Suluk, 2004). Suluk ve Börü'ye göre fotoğrafta aranan hususiyet eşliğinin düşük olması ve hususiyet noktasının geniş yorumlanması gerekmektedir. Aksi takdirde eser olması gereken fotoğraflar yeterli hususiyet barındırmadığı gerekçesiyle korumadan faydalanamayacaklardır.

Fotoğrafçının kendi tecrübe ve bilgisine dayanarak bilinçli ve mantıklı bir plan dahilinde yaptığı seçimlerle vücuda getirdiği fotoğraflar eser olarak korunmalıdır. Ayrıca teknik bir ürün fotoğrafı herkes tarafından çekilemeyecek nitelikte fotoğrafçının ustalığı ve bilgisi sayesinde çekilmişse FSEK m.2 kapsamında eser olarak sayılmalıdır. Öte yandan fotoğrafçının "o anda orada olması"ni gerektiren tekrar meydana gelmeyecek çok kısa zamanda gerçekleşip biten olayların fotoğrafları da fotoğrafçı tarafından kısa sürede yakalanma başarısı gösterildiği için eser olarak kabul edilmeli, ürün fotoğrafları, tarihi eser fotoğrafı veya arkeoloji fotoğrafları da şaheser niteliğinde estetik değer taşımasa bile fotoğrafçının bilgisi ve bireyselliği neticesinde çekildiği için eser olarak koruma altında olmalıdır.

4. Fotoğraf Üzerindeki Haklar

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nu sadece eser vasfındaki fotoğrafları korumaktır. Eser statüsünde fotoğraf üreten fotoğrafçıların "eser sahibi" olarak kanunda sayılan mali ve manevi hakları bulunmaktadır.

Manevi Haklar FSEK'unda m.14 ila m.17 arasındaki haklardır. Bu haklar içerisinden genellikle uyuşmazlıklara konu olan haklar ve herkesçe kolay anlaşılabilmesi

için yapılan açıklamaları şöyledir;

Madde 14 – (Umuma arz salahiyeti), Bir eserin umuma (kamuya, halka, herke-se) arz edilip edilmemesini, yayınlanma zamanını ve şeklini sadece eser sahibinin be-lirleyeceğini,

Madde 15 – (Adın belirtilmesi salahiyeti), Eseri, sahibinin gerçek adı veya müs-tear (takma ad, rumuz) ile veya adsız olarak yayınlama hususunda verilecek kararın eser sahibine ait olacağını,

Madde 16 – (Eserde değişiklik yapılmasını menetmek), Eser sahibinin izni ol-madıkça eser üzerinde ekleme, çıkarma ve değişiklik yapılamayacağını, ifade etmekte-dir.

Mali Haklar FSEK’unda m.21 ila 25 arasındaki haklardır. Bu haklar şöyledir;

Madde 21 – (İşleme hakkı), Bir eserden eseri işlemek suretiyle faydalanma hak-kı sadece eser sahibine aittir.

Madde 22 – (Çoğaltma hakkı), Eser sahipleri münhasıran eserin aslını veya kopyalarını, herhangi bir şekil veya yöntemle, tamamen veya kısmen, doğrudan veya dolaylı, geçici veya sürekli olarak çoğaltma hakkına sahiptir.

Madde 23 – (Yayma hakkı), Bir eserin aslını veya çoğaltılmış kopyalarını, kira-lamak, ödünç vermek, satışa çıkarmak veya diğer yollarla dağıtmak hakkı eser sahibi-ne aittir.

Madde 24 – (Temsil hakkı), Bir eserden, doğrudan doğruya yahut işaret, ses ve-ya resim nakline yarıyan aletlerle umumi mahallerde okumak, çalmak, oynamak ve göstermek gibi temsil suretiyle faydalanma hakkı munhasıran eser sahibine aittir

Madde 25 – (İşaret, ses ve/veya görüntü nakline yarayan araçlarla umuma ile-tim hakkı), Bir eserin aslını veya çoğaltılmış nüshalarını, radyo-televizyon, uydu ve kablo gibi telli veya telsiz yayın yapan kuruluşlar vasıtasıyla veya dijital iletim de dahil olmak üzere işaret, ses ve/veya görüntü nakline yarayan araçlarla yayınlanması ve yayınlanan eserlerin bu kuruluşların yayınlarından alınarak başka yayın kuruluşları tarafından yeniden yayınlanması suretiyle umuma iletilmesi hakkı munhasıran eser sahibine aittir (5846 S. FSEK, 2021).

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında eser olmayan veya bilirkişilerce eser olmadığı yönünde görüş belirtilen fotoğraflar için FSEK m.84’de “*Tevaciüz eden tacir olmasa bile birinci fıkra hükmüne aykırı hareket edenler hakkında haksız rekabete mütaallik hükümler uygulanır. Eser mahiyetinde olmayan her nevi fotoğraflar, benzer usullerle tesbit edilen resimler ve sinema mahsulleri hakkında da bu madde hükmü uygulanır.*” hükmü yer almaktadır. Bu kapsamda eser niteliğinde olmayan fotoğrafların da haklarının korun-

ması için FSEK haksız rekabet hükümlerine atıfta bulunmaktadır lakin bu aşamada kötüleme, küçük düşürme gibi haksız rekabete ilişkin kesin eylemler olmadıkça fotoğrafçı için hukuksal anlamda tatmin edici sonuçlar çıkmamakta, fotoğrafın izinsiz kullanılması sebebiyle tazminata hükmedilmemektedir.

Bir fotoğrafçının çektiği fotoğrafların başka bir fotoğrafçı tarafından kullanılması durumu her iki tarafın da fotoğrafçı olmasından dolayı haksız rekabet oluşturacakken fotoğrafların fotoğrafçıdan izinsiz bir şirket veya kurum tarafından kullanılması taraflar arasındaki statü farkından dolayı haksız rekabet olarak kabul edilmemektedir. Ancak şirketlere ait fotoğrafların başka şirketler tarafından kullanılması olayı her iki tarafın da tacir olmasından ötürü haksız rekabete yol açabilecektir. Özetle; yargı makamınca eser olmadığı tespit edilen fotoğrafların eser vasfında olan fotoğraflarda olduğu gibi avantajlı bir korumaya sahip olduğundan bahsedilemez. Eser vasfında olmayan fotoğraflar sipariş üzerine ticari olarak çekilmişse ücretinin ödenmemesi durumunda taraflar arasında borç-alacak ilişkisine göre asliye hukuk, asliye ticaret veya tüketici mahkemelerinde dava konusu yapılabilir. Bu durum Türk Ticaret Kanunu, ve Türk Borçlar Kanunu ile ilgili olup fikri haklarla doğrudan bağlantısı bulunmamaktadır.

5. Hak İhlali Durumunda Fotoğrafçının İleri Sürebileceği Talepler

Fotoğrafçılar ve fotoğraf sanatçıları eserleri üzerindeki yukarıda sayılan mali veya manevi haklarının ihlali durumunda yasa kapsamında bazı talepler ileri sürebilir; Örneğin eserin başka kişi veya kurumlar tarafından eser sahibinden izinsiz kullanımı, çoğaltımı, yayılması durumunda eser sahibinin mali hakları ihlal edilecektir. Mali hakları ihlal edilen eser sahibi eserinin rayiç değerini veya rayicin 3 katı tutarındaki bedeli karşı taraftan izinsiz kullanım tarihinden itibaren işleyecek faiziyle birlikte FSEK m.68'e göre talep edebilir. Aynı zamanda fotoğrafçı eseri kullanan tarafın eser sayesinde yaptığı satıştan elde ettiği kârın kendisine verilmesini FSEK m.70 kapsamında isteyebilir. Bu durumda eserin rayiç bedeli kârdan indirilir.

Eser üzerinde değişiklik yapılması veya eser üzerinde adın belirtilmemesi gibi durumlarda eser sahibinin manevi hakları ihlal edileceğinden eser sahibi manevi tazminat talep edebilir. Üzerinde kendi eseri bulunan ürün, obje veya yayınların toplatılmasını, yayınlanmasının engellenmesini talep edebilir. Buna web sitelerine erişimin engellenmesi de dahildir.

Tazminat hukuku kapsamında talep edebileceği maddi unsurların yanı sıra FSEK m.71 kapsamında haklarını ihlal eden kişilerin ceza hukuku çerçevesinde cezalandırılmasını talep edebilir. FSEK m.84 kapsamında eser mahiyetinde olmayan fotoğrafların başkası tarafından haksız rekabet teşkil edecek şekilde kullanılması durumunda eser olan fotoğraflarda olduğu gibi 3 kat maddi tazminat değil, 1 kat maddi tazmi-

nat talep edebilir. Fotoğrafların izinsiz kullanımının haksız rekabet olarak değerlendirilmesinin oldukça yoruma açık, keskin hatları olmayan bir husus olduğunu da vurgulamak gerekir.

6. Fotoğrafta Etik Dışı Kullanım Örnekleri

Etik: Çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü, Etik bilimi, Ahlaki, ahlakla ilgili (TDK, 2021). Vikipedi'ye göre Etik "doğru davranışlarda bulunmak, doğru bir insan olmak, ve değerler hakkında düşünme pratiğidir. Etik terimi Yunanca "kişilik, karakter" anlamına gelen "ethos" sözcüğünden türemiştir (Vikipedi, 2021).

Bodur etiği "insan ilişkilerinde, toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik, hukuki, bilimsel teknolojik vb. tüm alanlarda insanın tutum, davranış, eylem ve kararlarında belirleyici olan, hiç kimsenin dışında kalamayacağı ilke ve değerler bütünü" olarak tanımlamaktadır (Bodur, 2006: 3).

Atalayer ise etiği "ahlaksal olanın özünü, temellerini araştıran "ahlak felsefesi" olarak nitelemektedir (Atalayer, 2009).

Fotoğrafların eser sahibi fotoğrafçılardan izinsizce çeşitli mecralarda kullanılması durumu etiğin tanımında yer aldığı üzere herkesin kaçınması gereken bir durum olsa da günümüzde sıkça karşılaşılan bir hal almıştır. Fotoğrafların izinsiz ve etiğe aykırı kullanılmasında gelişen bilgisayar ve internet teknolojilerinin payı oldukça büyüktür fakat izinsiz kullanıma bağlı hak ihlalleri sonuç itibariyle bireylerin internette gördüğü bir fotoğrafı kullanıp kullanmama aşamasında vereceği vicdani karara bağlıdır.

Fotoğrafın eser sahibinden izinsiz kullanımı gerek etik gerekse ahlaki değerlerle bağdaşmamaktır. Fotoğrafı çeken kişiden izin almaksızın çeşitli mecralarda kullanmak 5846 sayılı FSEK kapsamında bazı cezai ve hukuki yaptırımlar getirmektedir. Bu konuyla ilgili açılmış bazı davalardan somut örnekler verilmesi gelecekte fotoğrafçıların karşılaşacağı uyuşmazlıkların çözümünde faydalı olacak, fotoğraf hukuku alanındaki bilincin artmasına katkı sağlayacaktır.

T.C. İstanbul 1. Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi'nde açılan 2015/127E. Sayılı dava dosyasında Davacı fotoğrafçı kendisine ait olan Suriye bölgesinde savaş sırasında çektiği fotoğrafın Davalı belediye tarafından billboardlar, internet sitesi ve sosyal medyada izinsiz kullandığını iddia ederek fotoğrafının rayiç bedelinin 3 katını FSEK m.68 kapsamında 10.000TL x 3 = 30.000TL tutarında maddi tazminat olarak talep etmiştir (İST. 1.FSHHM 2015 / 127 E. Dava dilekçesi).

Davalı belediye dava konusu fotoğrafın kullanıldığı mecranın ihale ile yükleniciye verildiğini, yüklenici şirket ile kendi aralarında imzaladıkları şartnameye göre fotoğraf telif ücretinin yükleniciye ait olduğunu, belediyenin bir sorumluluğunun ol-

madığını belirtmiştir. (İST. 1.FSHHM 2015 / 127 E. Cevap dilekçesi).

Davacı fotoğrafçının çektiği fotoğraf ile Davalı belediye tarafından izinsiz kullanıldığı hali aşağıda görülmektedir (Resim 2).

Resim 2. İST. 1.FSHHM 2015 / 127 E. Davaya konu olan fotoğraf.

Mahkeme, konunun özel ve teknik bilgi gerektirecek vasıfta olması sebebiyle dosyada bilirkişi incelemesi yapılmasına kadar vermiş, telif hakları, grafik ve fotoğraf uzmanı bilirkişiye “fotoğrafın eser vasfında olup olmadığının tespiti ile eser vasfında ise kullanım tarihi itibari ile kullanım süresi, kullanıldığı alan dikkate alınarak sözleşme ile kullanılması halinde talep edilebilecek rayiç bedelin FSEK 68. Maddeye göre hesaplanması, eser değilse haksız rekabet hükümlerine göre kullanım tarihi itibari ile talep edilebilecek tazminatın tespiti...” şeklinde görevini yöneltmiştir.

Bilirkişi hazırladığı raporda Dava konusu fotoğrafın Davacı fotoğrafçıya ait olduğunu, fotoğrafın sahibinin hususiyetini taşıyan FSEK kapsamında korunması gereken madde 2 ve 4’deki eser vasfına haiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca fotoğrafın Davalı belediyenin Açık hava reklamlarında, sosyal medyada ve internet sitesinde izinsiz kullandığını tespit etmiştir.

Bilirkişi; fotoğrafı izinsiz kullanma eyleminin Davacı fotoğraf sanatçısının FSEK m.22 çerçevesinde çoğaltma ve FSEK m.23 çerçevesinde yayma mali haklarının ihlali olduğuna kanaat getirmiştir.

Mahkeme bilirkişi raporu doğrultusunda şöyle karar vermiştir:

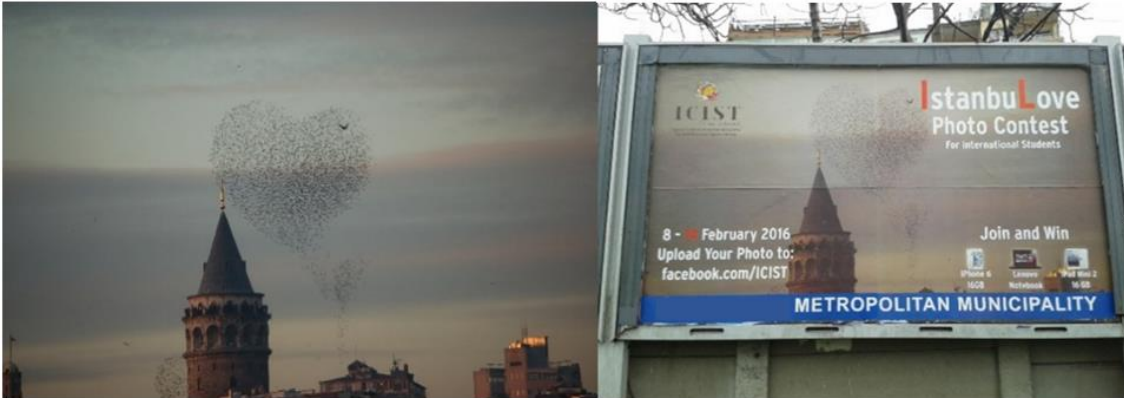
“... taraflar arasında davacıya ait fotoğrafın bir sözleşme yapılmış olsaydı, somut olaydaki kullanım karşılığı hangi miktarda bir bedel ödenecekti ise bunun belirlenmesi ve somut olayda, ihlalin niteliği, süresi ve kastın ağırlığına göre, FSEK m 66/4 hükmü koşulları da dikkate alınarak sektördeki rayiç bedelin ne alabileceği yönünde mahkememizce bilirkişi incelemesi yaptırılmış kök ve ek raporun denetim ve hüküm kurmaya elverişli olduğu, rayiç bedeli belirlerken kullandığı kriterlerin sektörel teamüllere uygun olduğu, belirlendiğinden rapor içeriği hükme esas alınmıştır. Davacı fotoğrafının sitenin açılışında popup reklam olarak kullanıldığı,

dolayısıyla mali hak devir belgesi bulunmadığından fotoğrafının davalı Belediyece sosyal medyada, internet sitesinde ve sokak afişlerinde tanıtım amacıyla birçok mecrada kullanımı nedeniyle FSEK 22 ,21,23,15, maddesindeki haklarının ihlal edildiği, Fotoğraf eserinin Davalı belediye tarafından; Sosyal medya kampanyasında internet sitesinin açılışında, Açık hava reklamları gibi çoklu mecralarda kullanıldığı hususlara bir bütün olarak dikkate alınarak bilirkişice düzenlenen rapor ve ulaştığı sonuç rayiç bedel mahkememizce denetime uygun bulunmuş FSEK 68. maddesi kapsamında 10.000 TL nin 3 katı 30.000 TL maddi tazminata hükmedilmesi gerektiği kanaatine varılmış...” (İST. 1.FSHHM 2015/127E. 2018/67K.).

Yargının verdiği bu karara göre bir belediyenin iyi niyetle hazırlanan bir yardım kampanyasını tanıtma faaliyetleri dahilinde olsa bile bir fotoğrafı onu çeken kişiden izinsiz kullanamayacağı anlaşılmaktadır. İzinsiz kullanım sebebiyle hükmedilecek maddi tazminat belirlenirken aslında sanatın ve sanatçının ruhuna çok da uygun olmayan fotoğrafın ticari emtia gibi rayiç bedeli tespit edilmektedir.

Hukuksal uygulama nasıl olursa olsun fotoğrafçının oldukça zor şartlarda çektiği bir fotoğrafının izinsiz kullanılması durumunda haklı görülerek az sayılmayacak bir tutarda maddi tazminat kazanması hem fotoğrafçılar açısından olumlu bir gelişme olmakta hem de fotoğraf üzerindeki haklar konusunda bilinçlenme sağlamaktadır.

T.C. İstanbul Anadolu Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi'nde görülen 2017/457E. Sayılı dava davacı fotoğrafçı 2006 yılında kalp şeklini oluşturmuş sığırcık kuşu sürüsü ve galata kulesi fotoğrafını çektiğini, bu fotoğrafın çekilmesinin oldukça zor ve ender olduğunu, fotoğrafın çeşitli gazete ve dergilerde kendi adıyla yayınlandığını, fotoğrafına basın tarafından büyük ilgi gösterildiğini, Davalı büyükşehir belediyesi tarafından fotoğrafının kendisinden izinsiz olarak billboardlarda kullanıldığını ve metrobüs ekranlarında kullanıldığını iddia ederek 1.000.000TL (bir milyon TL) manevi tazminat talep etmiştir (Resim 3).

Resim 3. İST. ANADOLU 1.FSHHM 2017 /457 E. Davaya konu olan fotoğraf.

T.C. İstanbul Anadolu Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi verdiği kararda Davacı fotoğrafçıyı haklı bularak Belediyenin fotoğrafı izinsiz kullanması sebebiyle

30.000TL manevi tazminata hükmetmiştir.

Görüldüğü üzere bir fotoğrafın eser sahibi fotoğrafçıdan izin alınmaksızın kullanılması fotoğrafçının fikir ve sanat eserleri kanunu kapsamındaki mali ve manevi haklarını ihlal etmekte ve izinsiz kullanımı yapanın yüksek tutarlarda maddi tazminat ödemesine sebep olmaktadır.

Hukuk sistemimize göre bir bölgede iş mahkemesi, fikri sınai haklar mahkemesi gibi ihtisas mahkemeleri yok ise asliye hukuk mahkemelerinde ihtisas mahkemesi sıfatıyla dava açılabilir. Bu kurala uygun olarak Hatay 3. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi sıfatıyla açılan 2013/47E. Sayılı dosyada Davacı fotoğrafçı drone ve helikopter kullanarak çeşitli Hatay manzaraları ve Hatay'da bulunan tarihi yerlerin fotoğraflarını çektiğini, bu fotoğraflardan 5 tanesini davalı kargo şirketinin poşetlerinde ve koli ambalajlarda kullandığını, ambalajlar üzerinde fotoğrafçı olarak kendi adına yer verilmediğini de öne sürerek 5.000TL manevi, 15.000TL maddi tazminat talep etmiştir.

Resim 4. Hatay 3. Asliye Hukuk Mahkemesi'nde Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi sıfatıyla açılan 2013/47E. Sayılı davaya konu fotoğraflar.

Hatay'daki yerel mahkeme yargı çevresinde fotoğrafçı bilirkişinin olmaması sebebiyle dosyayı bilirkişi incelemesi için talimatla Ankara'ya göndermiş, Ankara'da seçilecek bilirkişi heyetine "Davalı Şirketin basılı evrak ve ambalajlarında kullandığı Antakya'ya ilişkin fotoğrafların Davacının çekmiş olduğu fotoğraflar olup olmadığı, bu fotoğrafların Davalının ambalaj ve basılı evraklarında kullanılmasının, Davacının fikir ve sanat eserlerine ilişkin haklarına tecavüz teşkil edip etmediği, tecavüz teşkil ediyor ise, Davacının isteyebileceği tazminat tutarının hesabı yapılması" şeklinde isabetli bir görevlendirme yapmıştır (T.C. Hatay 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 2013/47E. Dava dosyası).

Ankara 3. Nolu Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi dosyayı 3 kişilik bilirkişi heyetine göndermiş, içinde Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Gra-

fik bölümünden öğretim üyesinin ve fotoğraf telif uzmanının bulunduğu heyet davaya konu edilen fotoğrafların eser vasfıyla ilgili 15.11.2013 tarihli bilirkişi raporunda “Güzel sanat eseri olarak fotografik eserler fotoğrafçılık sanatı ve tekniğe göre meydana getirilmiş ise FSEK 4. madde kapsamına göre korunmaktadır. Başka bir ifade ile estetik değere sahip ise fotografik eserler güzel sanat eseri olarak kabul edilmiştir. Dosya kapsamında dava konusu fotoğraflara ait baskılar ve bazı jpeg dosyaları mevcut olup, ilgili fotoğrafların sahibinin tarzını yansıtmak, ciddi bir emek, birikim ve yaratıcılıkla üretildiği kanaatine varılmıştır. Kısaca; dava konusu fotoğrafların sahibinin hususiyetini taşıdığı ve estetik değer içerdiği ve eser mahiyetinde olduğu kanaati hasıl olmuştur.” yönündeki görüşlerini belirterek dava konusu fotoğrafların eser olduğu kanısına varmışlardır.

Fotoğrafların eser sahipliği konusunda ise bilirkişi heyetinin “FSEK 8. maddede eser sahibi tanımlanmış olup, eser sahibi onu meydana getirendir. Bir fotoğraf eserinde, eserin sahibi, vizörden bakıp, deklanşöre basan, sonrasında elektronik ortamda ya da karanlık odada birtakım müdahalelerde bulunan, kısaca fotoğrafı üreten kişidir. Dava konusu olayda dava konusu 5 adet fotoğrafta eser sahibi Davacıdır.” şeklinde kısa ve öz ifadeler kullanarak fotoğrafların eser sahibinin Davacı fotoğrafçı olduğunu tespit etmişlerdir (T.C. Hatay 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 2013/47E. 15.11.2013 t. bilirkişi raporu).

Bilirkişi heyeti, fotoğrafçının 5 adet fotoğrafının Davalı kargo şirketinin ambalajlarında izinsiz kullanılmasının eser sahibinin çoğaltma, işleme ve yayma haklarının ihlali olduğunu, ambalajlar üzerinde fotoğrafçı olarak davacının adına yer verilmemesi sebebiyle adın belirtilmesi manevi hakkının da ihlali olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Öte yandan Yargıtay kararlarına göre ihlalin ulaştığı coğrafi kapsam dikkate alınarak her fotoğraf için varsayımsal telif tazminatının 1.250TL olması gerektiğini, Davacının $1.250 \times 5 \times 3 = 18.750\text{TL}$ 'yi FSEK m.68' e göre talep edebileceğini raporunda belirlemiştir.

Hatay'daki yerel mahkeme bilirkişi raporunu hükme esas alarak talep edilen manevi tazminatta hiçbir indirim yapmaksızın 5.000TL manevi, 18.750TL maddi tazminata hükmetmiş Davacının davasını “tam kabul” etmiştir (Hatay 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 2013/49E. 2013/655K). Davalı kargo şirketi aleyhine verilen bu mahkeme kararını temyiz etse de Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2014/10255 sayılı kararı ile Hatay mahkemesinin verdiği kararı onamıştır.

Bakırköy 1. Fikri ve Sinaî Haklar Hukuk Mahkemesi'nde 2017/245E. numarasıyla görülmüş davada Davacı Faruk ÇAĞLA 2009 yılında bir merdiven firması için yüzlerce ürün fotoğrafı çektiğini, bu fotoğraflar ile katalog, afiş, web sitesi gibi reklam çalışmaları yaptığını, çekilen fotoğrafların eser niteliğinde olduğunu, kendi müşterisi olan merdiven firmasına eser üzerindeki haklarını devretmediğini bu sebeple hak sahibinin kendisi olduğunu, merdiven firmasının web sitesinde yayınlanmış fotoğrafla-

rın Davalı alüminyum şirketi tarafından ürün kataloğunda kullanıldığını iddia ederek eser sahipliğinden kaynaklanan hakların ihlali sebebiyle maddi ve manevi tazminat talep etmiştir.

EK-2

Müvekkilimin fotoğraflarının izinsiz kullanıldığı Davalı kataloğunun arka kapak içi fotokopisi

Resim 5. Bakırköy 1. Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi'nde 2017/245E. Sayılı davaya konu fotoğraflar.

Davalı alüminyum şirketi savunma argümanı olarak fotoğrafların tüm haklarının Davacının müşterisi olan merdiven şirketine ait olduğunu, bu durumun şirketin kataloğunda yazılı olarak belirtildiğini, fotoğrafların eser vasfında olmadığını bu sebeple eser vasfında haiz olmayan fotoğraflar için tazminat talep edilemeyeceğini ileri sürmüştür.

Yapılan bilirkişi incelemesinde fotoğrafçı, endüstriyel tasarımcı ve hukukçu bilirkişiler fotoğrafların eser vasfında olmadığını şu cümlelerle ifade etmişlerdir; “Davaya konu 11 adet fotoğraf çalışmalarını FSEK anlamında bir güzel sanat eseri değildir. Bu fotoğraflar güzel sanat eserini haiz olma kriterlerinden teknik ve estetik yönden ayrılmakta ve her gün fotoğraflanan bir sektöre yönelik ürün görsellerinden, kendini tarz, estetik bakış açısı, uygulanan

teknik üslup bakımından ayırarak kendine ait bir üstün özellik ve farklılık göstermemektedir. Sektör amaçlı dekupe edilerek çoğaltılan ürün fotoğraflarından oluşmaktadır. Bu nedenle dava konusu fotoğrafların FSEK anlamında eser vasfını haiz olmadığı kanaatine varılmıştır.” (Bakırköy 1.FSHHM 2017/245E. bilirkişi raporu s.16)

Öte yandan bilirkişi heyeti dosyada hak devri yapıldığını gösterir herhangi bir belge olmamasına rağmen yazdıkları raporda dava dışı merdiven şirketinin web sitesinde ve kataloğunda yer alan bazı açıklamalara istinaden fotoğraflar üzerindeki hakların dava dışı merdiven şirketine devredildiğinin kabulü gerektiğini belirtmişlerdir.

Davacı Faruk ÇAĞLA fotoğrafların eser niteliğinde olması gerektiğini gerek doktriner kaynaklarla gerekse makalelerle örneklemiş, dava dışı merdiven şirketinin kataloğunda telif haklarının devredildiği şeklinde bir ibare olsa bile bu durumun FSEK m.52’ye aykırı olduğunu belirterek bilirkişi raporuna itiraz etmiş ve dosyaya yeni bir heyet atanmasını talep etmiştir. Yerel mahkeme davacının bu taleplerinin reddetmiş ve bilirkişi raporuna itibar ederek davanın reddine karar vermiştir.

Davacı Faruk ÇAĞLA yerel mahkemede davayı kaybetmesinin akabinde konuyu yüksek yargı olan istinaf mahkemesine taşımıştır.

İstanbul BAM 44. Hukuk Dairesi’nin konuyla ilgili verdiği karar şöyledir; “Uyuşmazlık, dava konusu fotoğrafların eser niteliğinde olup olmadığı, fotoğraflar üzerindeki mali hakların devredilip devredilmediği, fotoğrafların eser niteliğinde olup olmamasına göre, davacının FSEK’nun 68. ve 84.maddeleri bağlamında tazminat talebinde bulunup bulunamayacağı noktalarında toplanmaktadır.

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununda, eser sahibinin hususiyetini taşıyan ve ilim edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eseri olarak sayılan her nevi fikir ve sanat mahsülleri eser niteliğinde sayılmıştır. Eserin ifade biçimi yada yöntemi ne olursa olsun edebiyat, müzik, grafik sanatlar, mimarlık, tiyatro, sinema alanında yaratıcı nitelik taşıyan düşünce ürünü olması gerekir. Bir fikir ve sanat ürününün eser olarak nitelendirilebilmesi için iki unsurun olması gerekir. Birincisi fikir ve sanat ürününün sahibinin hususiyetini taşıması ikincisi ise kanunda sayılan eser kategorilerinden birine dahil olması lazımdır.

Fotoğraflar eser türü açısından bir yandan FSEK’in 2. maddesinde ilim ve edebiyat eserlerinin alt grupları arasında, diğer yandan FSEK’in 4. maddesinde güzel sanat eserleri arasında sayılmıştır.

Somut dava açısından dava konusu fotoğrafların eser niteliğinde olup olmadığının tartışılması gerekmektedir.

Mahkemece hükme esas alınan bilirkişi raporunda; dava konusu fotoğrafların, teknik ve estetik yönden eser olma vasfını taşımadığı, sektöre yönelik ürün görselleri olduğu, kendine ait üstün bir özellik ve farklılık göstermediği gerekçeleriyle eser vasfına haiz olmadığı değerlendir-

mesinde bulunulmuştur.

Ancak, gerek uygulamada ve gerekse öğretide, fotoğraf eserleri bakımından, konu seçimi ve kullanılan fotoğraf tekniğinin hususiyet için yeterli kabul edildiği, bu nedenle şahaser veya profesyonel bir el ürünü olmasa da, bir kimsenin zihninde tasarlayıp, mesafeyi, açığı, güneş ışığı, kadrajın içeriği, objelerin çerçevesindeki yerleşimi, fotoğraf makinesindeki çok sayıda çekim modu içerisinde en uygun çekim modunu belirleyerek, bunu uygulamaya geçirmesi sonucunda, ortaya çıkan fotoğrafın da eser sayılması gerektiği, bu bakımdan dava konusu fotoğrafların grafik kompozisyon kurulmak suretiyle tasarlandığı, fotoğrafların meydana getirilmesinde fikri bir emeğin bulunduğu, davacının, mesleğinin getirdiği entellektüel birikimini fotoğraflara aktardığının açık bir şekilde görüldüğü, zira söz konusu fotoğrafların fotoğrafçılık mesleğinin gerektirdiği bilgi ve tecrübeye sahip olmayan biri tarafından tasarlanıp meydana getirilmesinin mümkün olmadığı, ileri düzeyde bir estetik değer taşımamasına rağmen bu haliyle dava konusu fotoğrafların eser niteliğinde olduğu, aksi yöndeki bilirkişi görüşlerinin hükme esas alınamayacağı, Mahkemece dava konusu fotoğrafların eser niteliğinde olmadığına yönelik değerlendirmenin açıklanan nedenlerle isabetli olmadığı, davacının bu yöndeki istinaf sebebinin yerinde olduğu kanaatine varılmıştır.

Diğer bir uyumsuzluk, fotoğraflar üzerindeki mali hakların dava dışı Cömert Merdiven firmasına devredilip devredilmediği hususudur.

FSEK'nun 52. maddesi uyarınca mali hakların kullanılması ve devrine ilişkin her türlü sözleşme ve tasarrufların yazılı şekilde yapılması ve konuları olan hakların ayrı ayrı gösterilmesi zorunludur. Bu anlamda yazılı bir hak devri bulunduğu dair taraflarca ileri sürülen bir iddia olmadığı gibi, dosyaya sunulan yazılı bir belge de bulunmamaktadır. Hükme esas alınan bilirkişi raporunda ise; dava dışı Cömert Merdiven firmasına ait web sitesinin ilgili sayfa çıktısında "her hakkı saklıdır, Cömert Merdiven" ibaresi ile online kataloğun son sayfasında bulunan "bu katalogda yer alan resim yazı ve kompozisyonlar Cömert Merdivene aittir. Başkalarınca izinsiz kullanılması ve kopyalanması yasak olup hukuken suç oluşturmaktadır." ibarelerinden yola çıkılarak fotoğraflar üzerindeki hakların davacıya ait olmayıp dava dışı Cömert Merdiven firmasına ait olduğu tespitlerinde bulunulmuş ise de, yukarıda içeriği açıklanan FSEK'nun 52.maddesi karşısında, dava dışı firmanın, web sitesine eklediği tek taraflı beyanın, bir mali hak devri olarak kabul edilemeyeceği açıktır. Dolayısıyla Mahkemece aksi yöndeki kabulün isabetli olmadığı, davacı vekilinin bu yöndeki istinaf sebebinin yerinde olduğu anlaşılmıştır.

Dava konusu fotoğrafların eser niteliğinde olmasına ve usûlünce gerçekleşmiş bir mali hak devri bulunmaması nedeniyle davacının fotoğraflar üzerindeki telif hakkının sahibi olmasına göre, tazminat taleplerinin değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu kapsamda, dosyaya celbedilen rayiç bedel araştırma sonucuna göre, davacının talep edebileceği maddi tazminat miktarının en az 9.850,00 TL, en fazla 13.850,00 TL olduğu belirtilmiş olup, davacı maddi tazminat talebini, 13.850,00 TL olarak ıslah etmiştir. Dairemizce,

tarafının ekonomik, sosyal durumu, alıntılarının çokluğu, ihlalin derecesi dikkate alınarak, davanın istinaf isteminin kısmen kabulüne, İlk Derece Mahkemesi hükmünün kaldırılarak davanın kısmen kabulüne, 9.850,00 TL maddi tazminat ile takdiren 5.000,00 TL manevi tazminatın davalıdan tahsili ile davacıya verilmesine, dava konusu fotoğrafların izinsiz kullanılması nedeniyle tecavüzün men ve refine karar verilmesi gerektiği kabul edilmiştir." (İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 44. Hukuk Dairesi 2020/438E. 2021/776K.).

İstanbul BAM 44. Hukuk Dairesi'nin konuyla ilgili verdiği bu karar fotoğrafın eser niteliği hususundaki tartışmaları bitirecek isabetli değerlendirmelerin yapıldığı ve pek çok uyuşmazlığa emsal olacak nitelikte bir karar olmuştur.

Bakırköy ve Hatay'da görülmüş ve bitmiş olan bu davalar Dr. Börü'nün Fotoğraf Üzerindeki Haklar kitabındaki görüşlerine ve Cahit Suluk'un fikirlerine uygun olarak sadece sanatsal değeri yüksek, şaheser niteliğinde üstün estetik görüme sahip fotoğrafların eser olarak korunmayacağını, ürün, manzara, tarihi eser ve mekan fotoğraflarının da eser olarak korunması gerektiğini, fotoğraftaki hususiyet kavramının geniş yorumlanması gerektiğini göstermektedir.

7. Sonuç

Fotoğrafın fotoğrafı çeken sanatçıdan izin alınmadan bazı kişi ve kurumlar tarafından çeşitli mecralarda reklam, yardım veya kamu yararı amacıyla kullanılması fikri ve sınai haklar mahkemelerinde açılmış hak ihlali davalarına neden olmaktadır. Sadece "eser" vasfındaki fotoğrafların kanun kapsamında korunduğu dikkate alındığında mahkemeler fotoğrafın eser olup olmadığını bilirkişilere sormakta, eser olduğu anlaşılan fotoğrafın sahipleri hakkında lehe hüküm kurulabilirken, fotoğrafın eser olmadığı anlaşıldığında ise davalar reddedilmektedir. Eser olmayan fotoğraflar için FSEK'unda haksız rekabet atfı bulunsa da çoğu zaman fotoğrafların izinsiz kullanımının haksız rekabet olarak değerlendirilmesi olanaklı değildir. Fotoğrafın eser olup olmadığı noktasında mahkemelere görüş bildiren bilirkişiler sıklıkla 3 kişilik heyetlerden oluşmakta ve içlerinde genellikle fikri haklar uzmanı avukatlar bulunmaktadır. Fikri haklar uzmanı hukukçular heyette bulunan fotoğrafçı bilirkişinin görüşüne dayanmadan kendileri fotoğraf eğitimi almadığı halde fotoğrafın eser niteliği üzerine görüşler belirttiği uygulamada görülmektedir. Fotoğrafçı unvanıyla bilirkişilik yapan fakat fotoğraf sanatıyla ilgili gereken eğitim ve yeterlik seviyesine sahip olmamış kişiler tarafından yazılan raporlar da mağduriyetleri beraberinde getirmektedir. Bu durum aslında eser olarak korunması gereken fotoğraflar için fotoğrafın eser olmadığı yönündeki raporlar hazırlanması neden olmaktadır. Ayrıca fotoğraf alanında bilirkişilik görevini ifa eden kişilerin hangi objektif kriterlere göre değerlendirme yaptığı hangi gerekçeler sunarak fotoğrafa eser vasfı atfettiği, veya hangi olgulara dayanarak fotoğrafların eser olmadığı sonucuna ulaştıkları belli değildir. Bir fotoğrafın eser olup olmadığının incelenmesinde sadece fotoğrafın görselliği dikkate alınmaktadır. Oysa dijital fotoğraf dosyaları içinde

mündemiç olan EXIF bilgileri aslında fotoğrafçının görüntüyü yakalarken makine üzerinde yaptığı bilinçli müdahaleleri göstermektedir. EXIF bilgilerinin eser değerlendirilmesi yapılırken dikkate alınması fotoğrafın eser olup olmaması noktasındaki tartışmaları büyük ölçüde azaltacaktır.

Eser değerlendirmesi yapılırken fotoğrafın üzerindeki haklarla ilgili yazılmış doktrinler kitap ve makalelere göre değerlendirmeler yapılmalı, Exif bilgileri dikkate alınmalı ve literatürde yer alan kaynaklara göre incelemeler yapılarak görselin verdiği mesaj, fotoğrafçının esere kattığı bireysellik gibi hususlar bir bütün olarak tarafsız şekilde görsel iletişim bilimi kriterlerine göre ele alınmalıdır.

Başka hiçbir eser kategorisinde olmayan fikri haklar bağlamında kanuni ayrıcalıklara sahip olan fotoğrafın eser vasıflarına haiz olup olmadığı halen tartışılmaktadır. Bu konuda fotoğrafçıların olumsuzluklar yaşamaması adına fotoğrafla ilgili meslek kuruluşlarının hukuki girişimlerde bulunarak fotoğrafın eser niteliğinin hangi kriterlere göre belirlenmesi gerektiği hakkında çalışmalar yapması gereken mercileri konuyla ilgili bilgilendirmesi gerekmektedir.

Fotoğrafçılar eserlerinin izinsiz kullanılmasıyla ilgili hukuki girişimlerde buldukça fotoğrafın eser vasfıyla ilgili emsal kararlar çoğalacak toplum giderek fotoğraf özelindeki telif hakları konusunda bilinçlenecektir. Makalemiz içinde yer verdiğimiz kaynaklar ve somut olaylara ait kararlar üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde fotoğrafın eser sayılması için sahip olması gereken hususiyet şartının geniş yorumlanması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu. 2021,

Atalayer, F. (2009). *Fotoğraf sanatında süreçler, "kendi olmak"*, <http://www.efsad.org.tr/fotograf-sanatinda-surecler> (Erişim Tarihi: 22.12.2019),

Atalayer, F. (2009). *Fotoğrafçı, estetik, etik ve yaratıcılık*, <https://www.efsad.org.tr/fotografci-estetik-etik-ve-yaraticilik> (Erişim Tarihi: 22.12.2019),

BODUR, F. (2006). Haber yazısı ve haber fotoğrafı örnekleriyle yazılı basında etik sorgulaması. *Küresel İletişim Dergisi*, sayı 2, Güz-2006. Aktaran: Korkmaz, A. (2014). Etik Bağlamda Haber Fotoğrafçılığının Manipülasyon ve Propaganda Aracı Olarak Kullanılmasının Değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(4), 25-49.

Börü, Ş. P. (2013). *Fotoğraf üzerindeki haklar*. Turhan Kitabevi.

- Ceylan, H. (2013) *EXIF nedir? Nasıl kullanılır?*. <https://www.hakkiceylan.com/exif-nedir-nasil-kullanilir>. (Erişim Tarihi 10.08.2021)
- Çinko, S. (2019). *101 soruda fotoğrafçının ve fotoğraflanan kişinin hakları (fotoğraf ve hukuk)*. Seçkin Yayınları.
- Hatay 3. Asliye Hukuk Mahkemesi 2013/49E. 2013/655K. Dava Dosyası.
- İstanbul 1.Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi 2015/127E. S. 2018/67K.S. Dava Dosyası.
- İstanbul Anadolu Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi 2017/457E. S. Dava Dosyası.
- İstanbul Bakırköy 1. Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemesi 2017/245E. S. Dava Dosyası.
- İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 44. Hukuk Dairesi 2020/438E. 2021/776K.
- Suluk, C. (2004). *Yeni Fikir ve sanat eserleri kanunu telif hakları ve korsanlıkla mücadele*, Hayat Yayınları.
- Suluk, C. Karasu, R. ve Nal, T. (2019). *Fikri mülkiyet hukuku*. Seçkin Yayınları.
- TDK, 2021.
- Vikipedi, 2021
- Yargıtay 11. Hukuk Dairesi 2014/10255 sayılı kararı.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ile İlkokul
4. Sınıfa Devam Eden Çocuklarda Öz Kavramı
Arasındaki İlişki

The Attitudes of the Fathers from the
Perspectives of the Mothers and the
Investigation of the Concept of the Self in 4th
Grade Children in Primary School

Merve KURT*
Arzu ÖZYÜREK**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Kurt, M. ve Özyürek, A. (2021). Babaların çocuk yetiştirme tutumları ile ilkokul 4. sınıfa devam eden çocuklarda öz kavramı arasındaki ilişki. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 210-227.

Kurt, M. & Özyürek, A. (2021). The attitudes of the fathers from the perspectives of the mothers and the investigation of the concept of the self in 4th grade children in primary school. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 210-227.

 10.29228/kesit.52423

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 22.08.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 10.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Karabük Üniversitesi, cgumervekrt@gmail.com

**Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, karabuk_arzu@yahoo.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ile İlkokul 4. Sınıfa Devam Eden Çocuklarda Öz Kavramı Arasındaki İlişki ¹

The Attitudes of the Fathers from the Perspectives of the Mothers and the Investigation of the Concept of the Self in 4th Grade Children in Primary School

Merve KURT

Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK

Öz: Bu çalışmada, annelerin bakış açısından babaların çocuk yetiştirme tutumları ve ilkököl 4.sınıfa devam eden çocuklarda öz kavramı incelenmiştir. Çalışma grubunu ilkököl 4.sınıfa devam eden çocuklar (n=228) ve babaları (n=228) oluşturmuştur. Veri toplamada “Eşlerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği (EŞTÖ) B Formu” ile “Piers Harris Öz Kavramı Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel istatistikler yapılmış; değişkenlerin normallik dağılımına göre t-Testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H Testleri ile Spearman Brown Korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Çalışmada çocuk sayısı arttıkça babaların demokratik tutumlarının azaldığı; baba tutumlarının yaş ve öğrenim durumuna göre farklılaştığı belirlenmiştir. EŞTÖ Demokratik Tutum alt boyut puanlarıyla PHÇÖKÖ Mutluluk, Popülarite, Davranış ve Fiziksel Görünüm alt boyut puanları arasında orta, Kaygı ve Zihinsel alt boyut puanları arasında zayıf ve pozitif yönlü; EŞTÖ Aşırı Hoşgörölü Tutum alt boyut puanlarıyla PHÇÖKÖ Fiziksel Görünüm alt boyut puanları arasında zayıf ve Zihinsel alt boyut puanlarıyla orta ve pozitif yönlü; EŞTÖ Baskıcı ve Otoriter Tutum alt boyut puanlarıyla PHÇÖKÖ

¹ “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma, birinci yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışma Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 04/11/2020 tarih ve 2020/12- 10 sayılı izni çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Merve KURT

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. This study is derived from the first author's master's thesis. This study was prepared with the approval of Karabük University Social and Humanities Studies Ethics Committee. Author Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Merve KURT

Mutluluk ve Davranış alt boyut puanları arasında zayıf ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Baba tutumları, öz kavramı, benlik saygısı, ilkokul dönemi.

Abstract: In this study, fathers' child-rearing attitudes from the mothers' point of view and the concept of self in children attending the 4th grade primary school were examined. The participants of the study are 4th grade primary school students (n=228) and their fathers (n=228). To gather data, "Assessment of Parenting Attitudes of Couples Scale (APACS) B Form" and "Piers-Harris Self Concept Scale (PHSCS)" are applied. Descriptive analysis is preferred to analyze the data. According to the results of the normality tests, t-Test, one-way analysis of variance (ANOVA), Mann Whitney U Test, Kruskal-Wallis H Tests and Spearman Brown correlation coefficient are applied. In the study, as the number of children increased, their democratic attitudes decreased; It has been determined that father attitudes differ according to age and education level. A moderate relationship is found between the scores of the APACS Democratic Attitude sub-dimension and the Happiness, Popularity, Behavior, and Physical Appearance sub dimension scores of PHSCS. A weak and positive relationship is found between the scores of the APACS Democratic Attitude sub-dimension and the Anxiety and Mental sub dimension scores of PHSCS. A weak correlation is found between the scores of the Overly Tolerant Attitude sub dimension of the APACS and the Physical Appearance sub-dimension scores of PHSCS. There is a moderate and positive relationship between Mental sub dimension scores of PHSCS. There is a weak and negative relationship between the scores of the APACS' Oppressive and Authoritarian Attitude sub-dimension and the Happiness and Behavior sub-dimension scores of PHSCS.

Keywords: Father attitude, self- concept, self-respect, primary education.

Giriş

Bireyin hayat boyu sosyal çevresinde, farklı bireylerle ilişkilerinde göstereceği tavır ve eylemlerinin temeli aile ortamında annesi ve etkileşimleriyle oluşmaktadır. Ailede ebeveyn ve çocuk iletişiminin nasıl kurulduğu, ebeveynin çocuklarına yönelik davranışları çocukların psikolojik ve sosyal gelişimlerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkilidir. Çocuğun kişiliğinin gelişmesinde için uygun bir çevrede ve aile ortamında büyümesi, dünyaya geldiği andan itibaren bedensel ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması, güven duygusunu hissetmesi, sevgi dolu ve önemsendiğinin hissettirildiği bir aileye sahip olmasına bağlıdır (Kuzgun ve Eldeleklioğlu, 1999: 70). Ebeveynlerin

tutumları genel bir durumda izlenen, anne-babaların çocuklarına gösterdikleri davranışlarının modelleridir. Ebeveyn tutumu olarak ele alınan bu modeller, bireylere yönelik duygusal destek ve öz kontrol arasındaki dengeyi sağlamaya yardımcıdır (Kiss, Fechete, Pop ve Susa, 2014). Ebeveynlik stilleri hakkında pek çok sınıflama yapılmıştır. Baumrind (1966), ebeveynlik stillerini demokratik, otoriter ve izin verici olmak üzere üç şekilde ele almıştır. Berk (2013) bu stillere ilgisiz tutumu da eklemiştir.

Ebeveyn tutumları birlikte incelendiğinde çocuğun, bilişsel, sosyal-duygusal, kişilik ve benlik gelişiminde oldukça önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Çocuk ailesi tarafından sevildiğini ve değer gördüğünü biliyorsa, onlara kendini ifade edebiliyorsa, anne ve babası tarafından sorgulanmıyor ve sürekli eleştirilmiyorsa, olduğu gibi kabul ediliyorsa kendisi de çevresine karşı benzer davranışlar gösterip diğer insanları olduğu gibi kabul eder. Çocuğa karşı tutarlı davranışlar sergileniyorsa çocuk da tutarlı olmayı öğrenir. Kısaca anne ve babalar, çocuklarına yönelik tutum ve davranışlarıyla model teşkil ederek onların kişiliğinin gelişmesini desteklerler (Demiriz ve Öğretir, 2007:107).

Geçmişte geleneksel rol olarak kabul görülen babanın maddi yönden evin gereksinimlerini karşılaması, ev işleri, çocukların bakımı, beslenme ve fiziksel ihtiyaçlarla annenin ilgilenmesi durumu değişmiştir. Annelerin görevi olarak görülen geleneksel roller zamanla azalmakta, değişen koşullara bağlı olarak babanın desteğine daha fazla gereksinim duyulmaktadır (Tezel Şahin vd, 2017:321). Babaların çocuk üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırmada Evans (1997), babaların çoğunlukla geleneksel tutuma sahip olduğu ve babalık rollerini evin maddi yönden gereksinimlerini karşılayan, çocuğun eğitimi hakkında kararlar alan ve çocuklarına bilişsel beceriler öğreten kişi olarak gördüklerini ifade etmiştir. Akşamları işten dönen babalar çocuklarıyla etkileşimde bulunamadıklarını belirtirken çocuğun sosyalleşmesinin hem anne hem de babanın sorumluluğu olduğunu düşünmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar, annelerle kıyaslandığında babaların çocuklarının daha bağımsız hareket etmesi ve çevreyi keşfetmesi için cesaretlendirici tutuma sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu durum sonunca çocuğun zekası olumlu olarak etkilenmektedir (Akt.: Albukrek, 2002). Çocukların sağlıklı gelişimi için, anneleri kadar babalarının varlığına, baba ile etkileşim içinde olmaya da ihtiyaçları vardır. Çünkü çocukların hayatında babalar oldukça önemli bir yere sahiptir (Taşkın, 2011: 46). Aile içinde anneye düşen sorumluluk ve rollerin babaya ait sorumluluk ve rollerden ayrıldığı noktalarda, ebeveynler birbirlerinin yerini alamaz. Gelişmekte olan çocuklar, kendisine örnek alabilecekleri anne ve baba modeline ihtiyaç duyarlar. Ebeveynlerden biri, bu rollerin ikisini aynı anda gerçekleştiremez. Çocuğun gelişiminde sadece babanın yerine getirebileceği birtakım şeyler vardır ki baba bunları gerçekleştirmediği takdirde anne ne kadar görev ve sorumluluklarını yerine getirirse getirsin babaya ait olan görevleri üstüne alamaz (Dodson, 2000).

Babanın sahip olduğu psikolojik özellikler, ebeveyn nitelik ve niceliğini belirleyen önemli faktörlerden biridir (Grossman, Pollack ve Golding, 1988). Kaygıdan uzak, kendine saygı duyan ve içsel denetime sahip olan babalar, çocukların gelişiminde etkin şekilde rol oynamaktadır (Cowan ve Cowan, 1988). Çocuğun gözünde baba her şeyin ölçütü olarak kabul edilir. Çocuk babasının söylediklerine ve davranışlarına belli bir yaşa gelinceye kadar kuşkuyla yaklaşmaz, babasını değer verilen ve ulaşılamaz olarak görür (Alibeyoğlu, 2009:31). Erken çocukluk döneminden itibaren çocuklar babalarının onları gözlemlemelerinden, çeşitli önerilerde bulunarak yeni şeyler öğretmelerinden, oyunlar oynamaktan, kısaca babalarıyla zaman geçirmekten mutluluk duymaktadırlar. Bu dönemi babalarıyla birlikte geçiren çocuklar diğer dönemlerde gelişimleri için gerekli pek çok bilgi, beceri ve duygusal desteğe sahip olmaktadır (Uzun ve Baran, 2019:49). Babalarıyla yakın ve samimi ilişkileri olan çocukların psikolojik açıdan çevresindekilerle uyumlu, okulda başarılı, daha az olumsuz davranışlar gösteren ve arkadaşlarıyla daha iyi ilişkiler kurabilen bireyler oldukları görülmüştür. Çocuklarıyla etkili iletişim kurarak onları özveriyle dinleyen ve onlarla etkinliklerde bulunarak ilgilenen babalar hayal gücü geniş, yaratıcı ve daha zeki çocuklar yetiştirmektedirler (Tezel Şahin vd., 2017:322). Babanın çocuğuyla ilgilenmesinin çocuğun akademik, bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimiyle ilgili olduğu görülmektedir. Babanın ebeveynlikten duyduğu memnuniyet, çocuğunu yetiştirme tarzı, maddi destek sağlaması, çocuğuna varlığını ve sıcaklığını hissettirebilmesi aktiviteleri, çocukların akademik gelişimlerini de olumlu şekilde etkilemektedir (Downer vd., 2008:70). Bu nedenlere bağlı olarak babaların çocuklarına karşı gösterdikleri tutum ve davranışların çocuğun tüm gelişim alanlarını ve öz kavramlarını önemli derecede etkilediği söylenebilir.

Öz kavramı kişinin tutumlarını, inanışlarını, değer yargılarını, tecrübelerini, bunların insanda yarattığı etkilerini ve kişi tarafından yapılan değerlendirmelerini barındırmaktadır. Bireyin kendi hakkındaki farkındalığı öznel deneyimlerini, bireyin davranışlarını ve kişiliğini etkiler. Çocuk ve yetişkinlerin öz kavramları, somut ve soyut olarak ayrılmaktadır. Çocukların öz kavramları eylemler ve somut özelliklere odaklanırken yetişkin bireylerin öz kavramları daha soyut özelliklere odaklanmaktadır. Gelişimlerini devam ettiren çocuklar bu süreçte gözlemlerine, performansları ile ilgili geri bildirimlere, ebeveynleri, arkadaşları ve öğretmenlerinin geri bildirimlerine göre kendileri hakkında bir görüşe sahip olurlar (Hay vd., 1998:393). Çocukluğun erken dönemlerinde gelişmeye başlayan öz kavramı, çevrenin beğenilerini, onaylarını ve isteklerini yansıtmaktadır (Bong ve Skaalvik, 2003:2). Temel olarak aile üyelerinin çocuğa gösterdikleri fiziksel ve zihinsel davranışlar, çocuk için biçtikleri roller, değerler ve beklentiler öz kavramının oluşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Aile üyeleri çocuğa karşılıksız sevgilerini gösterdikleri zaman, kendilerini değerli hissetme duygusu gelişmektedir. Diğer taraftan çocuk, sadece aile bireylerinin istediklerini gerçekleştirdiği zaman, anne-babanın göstermiş olduğu olumlu davranış ve tutumlar değerli-

lik duygusunun olumsuz olarak algılanmasına ve yaşanmasına sebep olmaktadır. Bunun sonucunda çocuk kendini değerli hissedebilmek için sadece ailesinin isteklerini yerine getiren biri olabilmektedir. Bu durum çocuğu, gelecek yaşamında sadece etrafındakilerin onayını ve beğenisini kazanmak için, onların arzularını gerçekleştiren bir hale getirebilmektedir (Erdoğan, 2006:28).

Alan yazında babalarla ilgili çalışmalar incelendiğinde çocuk ve ergen benlik kavramında yaş, ırk ve cinsiyet farklılıkları (Crain ve Bracken,1994), babanın tutumu ve çocuğun benlik kavramı arasındaki ilişki (Albukrek, 2002), ergenlerde anne ve baba ebeveynlik tarzları ile benlik saygısı, depresyon ve yaşam doyumu ilişkileri (Milevsky vd. 2007), Baba Destek Programı'nın babaların çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki etkileri (Alibeyoğlu, 2009), benlik saygısına ebeveynlik tarzlarının etkisi (Wolff, 2000), çocukların öz kavramları ve ebeveyn tutumları (Dabakoğlu, 2004), baba tutumlarının kişisel bazı değişkenlere göre incelenmesi (İnci ve Deniz, 2015), babaların çocuklarını sevmeleri ve ilgilenmeleri arasındaki ilişki (Ekici ve Çalışandemir, 2021), anne-baba tutumlarının ergenlerde benlik saygısına etkisi (Yılmaz, 2018) gibi konuları ele alan çalışmalar olduğu görülmüştür. Bu çalışma ise babaların çocuk yetiştirme tutumları ve ilkökul 4. sınıfa devam eden çocukların öz-kavramlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ayrıca çocukların cinsiyeti, kardeş sayısı, doğum sırası, baba yaşı ve öğrenim durumu ile babaların çocuk yetiştirme tutumları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek amaçlanmıştır.

YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

İlişkisel tarama modelinde tasarlanan bu çalışmada değişkenler arası ilişki olup olmadığı ve eğer bir ilişki varsa ne derece bir ilişki olduğu belirlenmeye çalışılmıştır (Karasar, 2010).

2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Karabük ilinde 2020-2021 eğitim öğretim yılında ilkökul 4.sınıfa devam eden çocuklar ile bu çocukların babaları oluşturmaktadır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yoluyla kendilerine ulaşılabilen 228 çocuk (126 kız ve 102 erkek) ile bu çocukların annelerinden veri toplanmış, böylece 456 kişi çalışma grubunda yer almıştır. Tablo 1'de çalışma grubuna ilişkin bazı kişisel bilgiler görülmektedir.

Tablo.1 Çalışma Grubuna Ait Bazı Kişisel Bilgiler

Kardeş Sayısı	n	%	Doğum Sırası	n	%
Tek Çocuk	66	28,9	İlk çocuk	154	67,5
İki Çocuk	118	51,8	Son çocuk	56	24,6
Üç ve üzeri	44	19,3	Ortanca çocuk	18	7,9
Baba Yaş			Baba Öğrenim		

30 yaş ve daha küçük	18	7,9	İlkokul	19	8,3
31-35 yaş	52	22,8	Ortaokul	27	11,8
36-40 yaş	69	30,3	Lise	59	25,9
41-45 yaş	58	25,4	Ön lisans	29	12,7
46-50 yaş	21	9,2	Lisans	75	32,9
51 yaş ve üzeri	10	4,4	Lisansüstü	19	8,3

Tablo 1' e göre, çalışma grubundaki çocukların %28,9'u tek ve %51,8'i iki kardeş; %67,5'i ilk çocuk ve %24,6'sı son çocuktur ve %7,9'u ortanca çocuktur. Babaların %22,8'i 31-35 yaş, %30,3'ü 36-40 yaş ve %25,4 'ü 41-45 yaş grubunda; %25,9'u lise, %12,7'si ön lisans ve %32,9'u lisans mezunudur.

3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada çalışma grubunun cinsiyet, yaş, doğum sırası, baba yaşı ve öğrenim durumu gibi kişisel bilgilerinin yer aldığı Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Babaların çocuk yetiştirme tutumlarının belirlenmesinde Eşlerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarını Değerlendirme Ölçeği (EŞTÖ) B Formu kullanılmıştır. EŞTÖ B Formu, çocuğu ilkokula giden ebeveynler için Özyürek (2017) tarafından geliştirilmiştir. Çalışmada form anneler tarafından doldurularak annelerin bakış açısından babaların çocuk yetiştirme tutumlarına ait bilgi edinilmiştir. Toplam 35 maddelik EŞTÖ B Formu Aşırı Hoşgörülü Tutum, Baskıcı ve Otoriter Tutum ve Demokratik Tutum alt boyutlarından oluşmaktadır. Alt boyutlardan elde edilen alınan yüksek puan, katılımcının eşinin o alt boyuta ait tutumunun daha baskın olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik çalışmaları 683 ebeveynle yapılmış ve alt boyutların güvenirlik katsayıları sırasıyla 0,97, 0,77 ve 0,70 olduğu; test- tekrar test korelasyonları 0,82, 0,80 ve 0,86 olarak bulunmuştur (Özyürek, Özkan, Begde ve Yavuz, 2019). Bu çalışmada çalışma grubunun farklı olması nedeniyle güvenirlik analizleri yapılmıştır. EŞTÖ için Cronbach Alpha toplam güvenirlik katsayısı 0,83 bulunmuştur.

Çocukların öz kavramının belirlenmesinde Piers Harris'in Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği (PHÇÖKÖ) kullanılmıştır. "Kendim Hakkında Düşüncelerim" adı ile de anılan 80 maddelik ölçek 9-18 yaş arası öğrenciler için 1964'te Piers ve Harris tarafından geliştirilmiş, Türkçe'ye Çataklı (1985) tarafından uyarlanmış, geçerlik ve güvenirlik çalışması ise Öner (1996) tarafından yapılmıştır. Ölçek, öğrencilerin kendilerine yönelik düşünce, duygu ve tutumlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu ölçek çocuklarda öz kavramının/benlik anlayışının gelişimini, boyutlarını, kişilik ve çevre öğeleriyle olan ilişkilerini ortaya çıkarmada kullanılmaktadır. Ölçeğin cevaplanması yaklaşık 20-25 dakika sürmektedir. Ölçeği oluşturan 80 tanımlayıcı madde "evet" ya da "hayır" şeklinde yanıtlanmakta, yanıtlar "0" veya "1" puan olarak puanlanmaktadır. Mutluluk/Doyum, Kaygı, Popülarite, Davranış/Uyma, Fiziksel Görünüm, Zihinsel ve Okul Durumu alt boyutlarından oluşan ölçekten alınan yüksek puan olumlu, düşük

puan ise olumsuz benlik anlayışı (öz kavramının) olarak yorumlanmaktadır. Kaygı alt boyutundan alınan yüksek puan ise düşük kaygı olarak yorumlanır. Ölçek Ölçeğin alt boyutları güvenilirlik kat sayılarının .81 ile .89 arasında bulunmuştur. Bu çalışmada, çalışma grubunun farklı olması nedeniyle güvenilirlik analizleri yapılmıştır. KR-20 güvenilirlik katsayısı 0,87 olarak bulunmuştur.

4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma için gerekli izinlerin alınmasının ardından veri toplama araçları, çevrimiçi olarak bilgisayara yüklenmiştir. Çevrimiçi olarak kendilerine ulaşılabilen ve çocuğu ilköğretim 4.sınıfa devam eden annelerden çalışmaya katılım onayı alındıktan sonra çocuklarına PHÇÖKÖ doldurtmaları, kendilerinin de EŞTÖ B formunu doldurmaları istenmiştir. Çevrimiçi platformda kayıt altına alınan bilgiler istatistik programına aktarılmıştır.

Verilerin analizinde puan dağılımlarının normal olup olmadığı Kolmogorov-Smirnov Testi, çarpıklık ve basıklık değerleri, histogram ve Q-Q Plot değerleri ve varyasyon katsayıları incelenmiştir. EŞTÖ ve PHÇÖKÖ tüm alt boyut puanları normal dağılmadığından ölçeklerden alınan puanlar arasındaki ilişkinin belirlenmesinde Spearman Brown Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Kişisel değişkenlere göre verilerin normallik dağılımları incelendiğinde EŞTÖ puanlarının baba yaş, çocuk sayısı ve 4.sınıf çocuğun cinsiyetine göre normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Buna göre normal dağılım gösteren verilerin analizinde t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA), normal dağılım göstermeyen verilerin analizinde ise Kruskal Wallis H (KWH) testi kullanılmıştır. Verilerin anlamlılık derecesi 0,05 olarak alınmıştır. Anlamlı fark çıkması durumunda, farkın kaynağının belirlenmesinde normal dağılımdan gelen veriler için Scheffe testinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Kişisel bazı değişkenlere göre EŞTÖ puanları analiz sonuçları Tablo 2-6 arasında verilmiştir. Tablo 7’de ise babaların EŞTÖ puanları ile çocukların PHÇÖKÖ puanları Korelasyon analizi sonuçları verilerek yorumlanmıştır.

Tablo 2. Çocuğun Cinsiyetine Göre EŞTÖ Puanları T-Testi Sonuçları

EŞTÖ	Cinsiyet	n	\bar{x}	S	t	p
Demokratik Tutum	Kız	126	59,35	10,44	-0,272	0,786
	Erkek	102	59,72	9,79		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Kız	126	28,82	6,46	1,409	0,160
	Erkek	102	27,68	5,54		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Kız	126	28,65	5,01	-1,059	0,291
	Erkek	102	29,43	5,99		

Tablo 2'ye göre, çocuğun cinsiyeti ile EŞTÖ puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı değildir ($p>0,05$). Baba tutumlarının çocuğun cinsiyetine göre farklılık göstermediği söylenebilir.

Tablo 3. Çocuğun Kardeş Sayısına Göre EŞTÖ Puanları ANOVA Testi Sonuçları

EŞTÖ	Kardeş Sayısı	n	\bar{x}	S	F	p
Demokratik Tutum	Tek çocuk	66	61,63	10,59	5,967	0,003*
	İki çocuk	118	59,98	8,58		
	Üç ve üzeri	44	55,11	12,03		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	Tek çocuk	66	29,15	6,57	1,015	0,364
	İki çocuk	118	27,82	5,58		
	Üç ve üzeri	44	28,38	6,60		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	Tek çocuk	66	29,27	5,76	0,769	0,465
	İki çocuk	118	28,59	4,99		
	Üç ve üzeri	44	29,70	6,28		

* $p<0,05$

Tablo 3'e göre, çocukların kardeş sayısı ile babaların EŞTÖ Demokratik Tutum alt boyut puan ortalamaları arası farkı anlamlıdır ($p<0,05$). Farkın kaynağına bakıldığında, çocuk sayısı üç ve üzeri olan babaların Demokratik Tutum alt boyut puan ortalamaları ($\bar{x}=55,11$), çocuk sayısı bir ve iki olan babaların puan ortalamalarından ($\bar{x}=61,63$, $\bar{x}=59,98$) daha düşüktür. Ayrıca çocuk sayısının artmasına bağlı olarak babaların Demokratik Tutum alt boyut puan ortalamaları düşüş göstermiştir. Yani çocuk sayısı üç ve üzeri olan babaların Demokratik Tutum alt boyut puan ortalamaları, bir ve iki çocuğu olanlardan daha düşüktür.

Tablo 4. Çocuğun Doğum Sırasına Göre EŞTÖ Puanları KWH Testi Sonuçları

EŞTÖ	Doğum Sırası	n	\bar{x}	S	H	p
Demokratik Tutum	İlk çocuk	154	59,97	10,21	1,858	0,395
	Son çocuk	56	59,19	9,26		
	Ortancalardan biri	18	56,66	12,04		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	İlk çocuk	154	28,68	6,29	1,801	0,406
	Son çocuk	56	27,60	5,39		
	Ortancalardan biri	18	27,33	6,24		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	İlk çocuk	154	29,04	5,47	1,754	0,416
	Son çocuk	56	28,28	5,33		
	Ortancalardan biri	18	30,88	5,74		

Tablo 4'e göre, çocuğun doğum sırası ile EŞTÖ puan ortalamaları arası farkı manidar bulunmamıştır ($p>0,05$). Yani baba tutumları, çocuğun doğum sırasına göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 5. Baba Yaşına Göre EŞTÖ Puanları ANOVA Sonuçları

EŞTÖ	Baba Yaşı	n	\bar{x}	S	F	p
Demokratik Tutum	30 ve daha küçük	18	65,11	6,46	2,465	0,034*
	31-35 yaş	52	56,90	10,61		
	36-40 yaş	69	59,34	8,78		
	41-45 yaş	58	60,31	10,92		
	46-50 yaş	21	61,61	10,24		
	51 yaş ve üstü	10	55,30	10,93		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	30 ve daha küçük	18	30,77	7,24	1,027	0,402
	31-35 yaş	52	27,96	5,55		
	36-40 yaş	69	27,55	5,81		
	41-45 yaş	58	28,50	6,59		
	46-50 yaş	21	28,23	6,01		
	51 yaş ve üstü	10	30,10	5,13		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	30 ve daha küçük	18	32,55	7,76	3,007	0,012*
	31-35 yaş	52	30,01	5,44		
	36-40 yaş	69	28,98	4,84		
	41-45 yaş	58	27,62	5,69		
	46-50 yaş	21	27,76	3,36		
	51 yaş ve üstü	10	28,10	4,35		

*p<0,05

Tablo 5' e göre baba yaşı ile EŞTÖ Demokratik Tutum ve Baskıcı ve Otoriter Tutum alt boyut puan ortalamaları arasındaki fark anlamlıdır ($p<0,05$). Farkın kaynağına bakıldığında, 30 yaş ve daha küçük babaların Demokratik Tutum alt boyut puan ortalamaları ($\bar{x}=65,11$) 31-35 yaşındaki babalara göre ($\bar{x}=56,90$), Baskıcı ve Otoriter Tutum alt boyut puan ortalamaları ise ($\bar{x}=32,55$) 41-45 yaşındaki babalara göre ($\bar{x}=27,62$) anlamlı düzeyde daha yüksektir. Yaşı 30 ve altındaki babalar 31-35 yaşındakilerden daha demokratik, 41-45 yaşındakiler daha baskıcı ve otoriterdir.

Tablo 6. Baba Öğrenim Durumuna Göre EŞTÖ Puanları KWH Testi Sonuçları

EŞTÖ	Baba Öğrenim	n	\bar{x}	S	H	p
Demokratik Tutum	İlkokul	19	59,57	9,19	23,299	0,000*
	Ortaokul	27	51,07	12,22		
	Lise	59	60,16	9,75		
	Ön lisans	29	64,03	7,67		
	Lisans	75	60,85	9,26		
	Lisansüstü	19	57,31	9,52		
Aşırı Hoşgörülü Tutum	İlkokul	19	30,78	6,62	13,998	0,016*
	Ortaokul	27	25,40	4,83		
	Lise	59	27,52	4,79		
	Ön lisans	29	29,20	5,25		
	Lisans	75	29,29	7,03		
	Lisansüstü	19	27,21	6,36		
Baskıcı ve Otoriter Tutum	İlkokul	19	27,52	4,22	2,790	0,732
	Ortaokul	27	29,66	4,84		
	Lise	59	28,81	5,22		
	Ön lisans	29	29,34	7,04		
	Lisans	75	29,17	5,50		
	Lisansüstü	19	28,94	5,83		

*p<0,05

Tablo 6' ya göre baba öğrenimi ile EŞTÖ Demokratik Tutum ve Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puan ortalamaları arasındaki fark anlamlıdır (p<0,05). Farkın kaynağına bakıldığında, ortaokul mezunu babaların EŞTÖ Demokratik Tutum alt boyut puan ortalamaları (\bar{x} =51,07) ilk, lise, ön lisan, lisans ve lisansüstü öğrenim düzeyindeki babalara göre; lisansüstü öğrenime sahip babaların puan ortalamaları (\bar{x} =57,31) ise ön lisans mezunlarına göre (\bar{x} =64,03) anlamlı düzeyde daha düşüktür. İlkokul mezunu babaların EŞTÖ Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puan ortalamaları (\bar{x} =30,78) ortaokul, lise ve lisansüstü öğrenim düzeyindeki babaların puan ortalamalarına göre anlamlı düzeyde daha yüksek iken ortaokul mezunu babaların puan ortalamaları (\bar{x} =25,40) ön lisans ve lisans mezunu babaların puan ortalamalarından anlamlı düzeyde daha düşüktür. Özetle babaların öğrenim durumuna bağlı olarak çocuklarına yönelik tutumların farklılaşmaktadır. Ortaokul mezunu babalar diğer babalara ve lisansüstü mezunları ön lisans mezunlarına göre çocuklarına daha az demokratik tutum sergilemekte, ilkokul mezunu babalar daha yüksek öğrenim düzeyindeki babalara ve ön lisans mezunları yüksek lisans mezunlarına göre çocuklarına daha fazla hoşgörü göstermektedirler.

Tablo 7. Babaların EŞTÖ Puanları ile Çocukların PHÇÖKÖ Puanları Korelasyon Analizi Sonuçları

PHÇÖKÖ	EŞTÖ			
		Demokratik Tutum	Aşırı Hoşgörülü Tutum	Baskıcı ve Otoriter Tutum
Mutluluk	r	0,324	0,055	-0,189
	p	0,000*	0,408	0,004*
Kaygı	r	0,183	0,025	-0,128
	p	0,006*	0,703	0,053
Popülarite	r	0,322	0,123	-0,080
	p	0,000*	0,090	0,271
Davranış	r	0,309	0,017	-0,136
	p	0,000*	0,795	0,040*
Fiziksel Görünüm	r	0,306	0,193	-0,011
	p	0,000*	0,003*	0,865
Zihinsel	r	0,271	0,330	0,031
	p	0,000*	0,000*	0,643

Tablo 7' ye göre babaların EŞTÖ Demokratik Tutum alt boyut puanlarıyla çocukların PHÇÖKÖ Mutluluk, Popülarite, Davranış ve Fiziksel Görünüm alt boyut puanları arasında orta düzeyde ($r=0,324$; $r=0,322$; $r=0,306$; $r=0,306$), Kaygı ve Zihinsel alt boyut puanları arasında zayıf düzeyde ($r=0,183$; $r=0,271$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,05$). Babaların Demokratik Tutum puanları arttıkça çocukların Mutluluk, Kaygı, Popülarite, Davranış, Fiziksel Görünüm ve Zihinsel alt boyut puanları da artmaktadır.

Babaların EŞTÖ Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puanlarıyla çocukların PHÇÖKÖ Fiziksel Görünüm alt boyut puanları arasında zayıf düzeyde ($r=0,193$) ve Zihinsel alt boyut puanlarıyla orta düzeyde ($r=0,330$) pozitif yönlü bir ilişki vardır ($p<0,05$). Babaların Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puanları arttıkça çocukların Fiziksel Görünüm ve Zihinsel alt boyut puanları da artmaktadır.

Babaların EŞTÖ Baskıcı ve Otoriter Tutum alt boyut puanlarıyla çocukların PHÇÖKÖ Mutluluk ve Davranış alt boyut puanları arasında zayıf düzeyde negatif yönlü bir ilişki vardır ($r=-0,189$, $r=-0,136$ $p<0,05$). Babaların Baskıcı ve Otoriter Tutum puanları arttıkça çocukların PHÇÖKÖ Mutluluk ve Davranış alt boyut puanları azalmakta veya babaların Baskıcı ve Otoriter Tutum puanları azaldıkça çocukların Mutluluk ve Davranış alt boyut puanları artmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Babaların çocuk yetiştirme tutumlarıyla ilkökul 4.sınıfa devam eden çocukların öz kavramı arasındaki ilişkinin ve bazı kişisel değişkenlere göre babaların tutumlarında farklılık olup olmadığı incelenen çalışmada babaların çocuk yetiştirme tutumlarının

çocuğun cinsiyetine göre manidar fark oluşturmadığı belirlenmiştir. Öner ve Yılmaz (2001), Özyürek ve Tezel Şahin (2005), İnci ve Deniz (2015) tarafından yapılmış olan araştırmalarda çocuğun cinsiyeti ile babaların tutumları arasında anlamlı fark bulunmadığı ortaya konmuştur. Geleneksel yaklaşımdan farklı olarak çocuğun cinsiyetinin baba tutumu üzerinde manidar bir fark oluşturmamış olmasının toplumun çocuğa bakışında geçmişten günümüze değişiklik gösterdiği şeklinde yorumlanabilir. Yapılan araştırma bulgularıyla bu araştırma bulgularının benzer olduğu söylenebilir.

Çalışmada çocukların kardeş sayısı arttıkça babaların demokratik tutumlarının azaldığı, üç ve üzeri kardeşe sahip çocukların babaların demokratik tutumlarının bir ve iki kardeşi olanlardan daha düşük olduğu belirlenmiştir. Özyürek ve Tezel Şahin'in (2005) de çalışmalarında benzer olarak çocuk sayısı arttıkça babanın sert-katı tutumunun arttığını ve demokratik tutumdan uzaklaştıklarını saptamışlardır. Aydoğdu ve Dilekmen (2016) ise bu çalışmadan farklı olarak çalışmalarında çocuk sayısının ebeveyn tutumunda manidar bir fark oluşturmadığını saptamışlardır. Çocuk sayısının artmasının babaların çocuklarına karşı sağlıklı bir şekilde demokratik tutum göstermesini etkilemiş olabilir. Çok çocuk olan ortamda babalar çocuklar arasındaki karmaşayla başa çıkabilmek, kural koymak veya düzen ortamını sağlayabilmek için daha az demokratik tavır sergileme yolunu tercih edebilirler. Farklı bir bulgu olarak Kremers ve arkadaşları (2003) yaptıkları çalışmada kızların, erkeklerden daha çok ebeveynlerinin otoriter olduğunu belirttiğini, erkeklerin ise ebeveynlerini daha çok ihmal edici algıladıklarını saptamışlardır.

Çocuğun doğum sırası ile babaların çocuk yetiştirme tutumları arasında anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Yılmaz (2020) bu çalışmaya benzer olarak anne-baba tutumunun çocuğun doğuş sırasına göre değişmediği sonucuna ulaşmıştır. Lynn, Mofrad ve Uba (2014) bu çalışmanın sonucundan farklı olarak ilk ve son doğan çocuklar arasında önemli derecede farklı ebeveyn kontrolü olduğu; İnci ve Deniz'in (2015) yapmış olduğu çalışmada ise babaların ilk çocuğu ile son çocuğuna karşı daha olumlu, ortanca çocuklarına daha az olumlu tutum gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada doğum sırasına göre baba tutumunda farklılık oluşmamasının nedeni, çalışma grubundaki çocukların büyük çoğunluğunun ilk çocuk ve iki kardeş olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Çok çocuklu ailelerle yapılan çalışmalarda çocukların doğum sırasına ilişkin daha geçerli bulgular elde edilebilir.

Çalışma sonucuna göre yaşı 30 ve altındaki babaların 31-35 yaşındakilerden daha demokratik, 41-45 yaşındakilerden daha baskıcı bir tutumda oldukları saptanmıştır. Buradan yola çıkarak çalışmada babaların çocuklarına karşı göstermiş oldukları tutumların yaşlarına bağlı olarak değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılabilir. Özyürek (2004) yaptığı çalışmada anne-baba tutumlarının yaşlarına bağlı olarak değişmediğini belirterek bu çalışmadan farklı bir sonuca ulaşmıştır. Kaya (2010) tarafından yapılmış

çalışmada ise anne ve babaların yaşlarının ilerlemesi sonucu çocuklarına karşı daha hoşgörülü bir tutumla yaklaştıkları, çocuklarının göstermiş oldukları davranışlara daha ılımlı yaklaştıkları; buna karşılık orta yaşta bulunan anne ve babaların yaşı küçük olanlardan daha disiplinli bir çocuk yetiştirme tarzına sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada anne yaşının küçük olması durumunda baba yaşının da orantılı olarak küçük olma olasılığı vardır. Anne-babalar yaşları ilerledikçe ve çocuk sayıları arttıkça çocuk yetiştirme konusunda daha tecrübeli olacaklardır.

Çalışmada ortaokul mezunu babaların diğer babalara ve lisans üstü mezunlarının ön lisans mezunlarına göre çocuklarına daha az demokratik tutum sergilediği, ilkokul mezunu babaların daha yüksek öğrenim düzeyindeki babalara ve ön lisans mezunlarının yüksek lisans mezunlarına göre çocuklarına daha fazla hoşgörü gösterdikleri belirlenmiştir. Özben ve Argun (2002), çalışmalarında anne-babaların öğrenim düzeyi arttıkça çocuklarına karşı daha eşitlikçi, paylaşımcı ve demokratik davrandıklarını ortaya koymuşlardır. Kaya (2010) tarafından yapılan çalışmada ise ilkokul mezunu anne ve babaların demokratik çocuk yetiştirme tutumları lisans mezunlarından daha düşük bulunmuştur. Genel olarak eğitim seviyesi arttıkça demokratik tutumda artış görülmüştür. Çalışmada öğrenim düzeyine göre baba tutumlarında farklılık olmasının nedeni, öğrenim düzeyi yükseldikçe babaların çocuklarından beklentilerinin artmasıyla açıklanabilir. Çocuktan beklentilerin artması ve çocuklara daha fazla sorumluluk verilmesi, sorumluluklarını yerine getirmesi konusunda babaların daha otoriter olmalarını gerektirmiş olabilir.

Çalışmada babaların çocuk yetiştirme tutumları ile öz kavramları arasındaki ilişki incelendiğinde, babaların EŞTÖ Demokratik Tutum alt boyut puanlarıyla çocukların PHÇÖKÖ Mutluluk, Popülerite, Davranış ve Fiziksel Görünüm alt boyut puanları arasında orta düzeyde, Kaygı ve Zihinsel alt boyut puanları arasında zayıf düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre babaların Demokratik Tutum alt boyut puanlarının artmasına bağlı olarak çocukların Mutluluk, Kaygı, Popülerite, Davranış, Fiziksel Görünüm ve Zihinsel alt boyut puanlarının da arttığı belirlenmiştir. Babaların EŞTÖ Aşırı Hoşgörülü Tutum alt boyut puanlarıyla çocukların PHÇÖKÖ Fiziksel Görünüm alt boyut puanları arasında zayıf düzeyde ve Zihinsel alt boyut puanlarıyla orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre babaların Aşırı Hoşgörülü Tutum puanları arttıkça çocukların Fiziksel Görünüm ve Zihinsel alt boyut puanlarının da arttığı belirlenmiştir. Babaların EŞTÖ Baskıcı ve Otoriter Tutum alt boyut puanlarıyla çocukların PHÇÖKÖ Mutluluk ve Davranış alt boyut puanları arasında zayıf düzeyde negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Buna göre babaların Baskıcı ve Otoriter Tutum puanları arttıkça çocukların PHÇÖKÖ Mutluluk ve Davranış alt boyut puanlarının azaldığı veya babaların Baskıcı ve Otoriter Tutum puanları azaldıkça çocukların Mutluluk ve Davranış alt boyut puanlarının arttığı belir-

lenmiştir.

Çalışma sonuçları ve alan yazın bilgileri ışığında babaların çocuğun gelişiminin her alanında olduğu gibi öz kavramı/benlik algısı üzerinde de etkili olduğu söylenebilir. Çocuğun yetiştirilmesinde babanın rolünün önemsenmesi ve ebeveyn eğitim programlarına anneyle birlikte babanın da etkin katılımının sağlanmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. Geleneksel olarak çocuğun yetiştirilmesi ve bakımının annenin görevi olduğu görüşünün devam ettiği düşünülürse, annelere de çocuk yetiştirme sorumluluğuna babaların katılımını teşvik konusunda bilgilendirilmesi önerilebilir.

İlkokul öğretmenlerine, anne ve babaları olumlu çocuk yetiştirme tutumları hakkında yönlendirebilmeleri için eğitimler verilebilir. Okullarda gerçekleştirilen veli toplantılarına anneyle birlikte babanın da etkin katılımı sağlanabilir. Okulların rehberlik ve psikolojik danışmanlık bölümlerinde gerçekleştirilen aile eğitim ve bilgilendirme toplantılarında olumlu anne-baba tutumları ile ilgili ailelere uygulamalı etkinliklerde bulunulabilir. Eğitimciler, çocuk gelişimciler, psikologlar ve çocukla çalışan diğer uzmanlar baba-çocuk iletişimini güçlendirmek amacıyla çeşitli planlamalar ve etkinlikler düzenleyebilir.

Alan yazında babalarla ilgili yapılmış çalışmaların az sayıda olduğu görülmüştür, babalarla ilgili daha fazla çalışma yapılması önerilebilir. Bu çalışmada, babaların tutumlarının annelerin görüşlerine göre değerlendirilmesi sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Yapılacak benzer çalışmalarda babaların çocuk yetiştirme tutumları babaların katılımıyla belirlenebilir. Daha fazla sayıda baba ve çocuğun dahil edildiği geniş kapsamlı çalışmalar yapılabilir. Ayrıca baba tutumları ve çocuklarda öz kavramına yönelik eğitimlerin verildiği deneysel çalışmalar yapılarak eğitimin etkisi incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Albukrek, İ. (2002). *Anne baba ve çocuk tarafından algılanan babanın çocuğuna karşı tutumu ile çocuğun benlik kavramı arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alibeyoğlu, T. (2009). *Baba destek programının (badep) babaların çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki etkilerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydoğdu, F. ve Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 570-585.
- Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37(4), 887-908.
- Berk, L. E. (2013). *Çocuk gelişimi*. (Çev.: A. Dönmez). İmge.

- Bong, M. ve Skaalvik, E. M. (2003). Academic self concept. *Educational Psychology Review*, 15, (1), 1-40.
- Cowan, C. ve Cowan, P. (1988). Who does what when partners become parents: implications for men, women and marriage. *Marriage and Family Review*, 3(4), 105-131.
- Crain, M. R. ve Bracken, B. A. (1994). Age, race and gender differences in child and adolescent self-concept: evidence from a behavioral acquisition, context-dependent model. *School Psychology Review*, 23(3), 496-511.
- Dabakoğlu, F. N. (2004). *Okul öncesi eğitime devam eden ve etmeyen ilköğretim 3. Sınıf öğrencilerinin öz kavramlarının ve anne baba tutumlarının incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demiriz, S. ve Öğretir, A. D. (2007). Alt ve üst sosyo-ekonomik düzeydeki 10 yaş çocuklarının anne tutumlarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 105-122.
- Dodson, F. (2000). *Baba gibi yar olmaz*. Özgür Yayınları.
- Downer, J., Campos, R., McWayne, C. ve Gartner, T. (2008). Father involvement and children's early learning: A critical review of published empirical work from the past 15 years. *Marriage & Family Review*, 43(1-2), 67-108.
- Ekici, M. N. ve Çalışandemir, F.(2021). Babaların çocuk sevme düzeyleri ile çocuklarıyla ilgilenme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 58, 711-732.
- Erdoğan, G. (2006). *İlköğretim 8. Sınıf (14-15 yaş) öğrencilerinin depresif belirti ve öz kavram düzeylerine yaratıcı drama çalışmalarının etkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Grossman, F. K., Pollack, W. S. ve Golding, E. (1988). Fathers and children; Predicting the quality and quantity of fathering. *Developmental Psychology*, 24(1), 82-91.
- Hay, I., Ashman, A. ve Van Kraayenoord, C. (1998). The educational characteristics of students with high or low self-concept. *Psychology in the Schools*, 35, 391 – 400.
- İnci, M.A. ve Deniz, Ü. (2015). Baba tutumları ile çocuğun yaşı, cinsiyeti, doğum sırası ve kardeş sayısı değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel sayı, 1-9.
- Kaya, A. (2010). *İlköğretim öğrencilerinin anne-babalarının çocuk yetiştirme tutumlarının kişilik özelliklerine göre değişkenliğinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel yayın Dağıtım.

- Kiss, M., Fechete, G., Pop, M. ve Susa, G. (2014). Early childhood self-regulation in context: Parental and familial environmental influences. *Cognition, Brain, Behavior*, 18, 55-85.
- Kremers, S. P., Brug, J., de Vries, H. ve Engels, R. C. (2003). Parenting style and adolescent fruit consumption. *Appetite*, 41(1), 43-50.
- Kuzgun, Y. ve Eldeleklioğlu, J. (1999). Ana baba tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 69-77.
- Lynn N., W., Mofrad, S. ve Uba, I. (2014). Effect of birth order on the differential parental treatment of children. *Asian Social Science*, 10 (14), 132-137.
- Milevsky, A., Schlechter, M., Netter, S. ve Keehn, D. (2007). Maternal and paternal parenting styles in adolescents: Associations with self-esteem, depression and life-satisfaction. *Journal of Child and Family Studies*, 16(1), 39-47.
- Özben, Ş. ve Argun, Y. (2002). Okul öncesi çocukların anne-babalarının çocuk yetiştirme tutumları ile ilgili değişkenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 18-28.
- Özyürek A. (2004). *Kırsal bölge ve şehir merkezinde yaşayan 5-6 yaş grubu çocuğa sahip anne-babaların çocuk yetiştirme tutumlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özyürek, A. ve Tezel Şahin, F. (2005). 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 19-34.
- Poyraz, M. (2007). *Babaların babalık rolü algulamalarıyla kendi ebeveynlerinin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi].Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Taşkın, N. (2011). Çocukların gelişiminde katkıları unutulmuşlar: Babalar. *Eğitime Bakış*, 7(20), 43-47.
- Tezel Şahin, F., Akıncı Coşgun, A.ve Aydın Kılıç, Z. (2017). Babaların çocuklarıyla vakit geçirme durumlarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 319-343.
- Uzun, H. ve Baran, G. (2019). Babaların okul öncesi dönemdeki çocuklarıyla ilişkisinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 47-60.
- Wolff, J. (2000). *Self-esteem: the influence of parenting styles*. Edith Cowan University, Master of Psychology, Avustralya (Supervisor: Lisbeth PIKE).

Yılmaz, Y. (2020). *5-6 yaş grubu çocuklarının sahip oldukları öz düzenleme becerileri ile anne-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Kağızmanlı Hıfzı'nın Şiirlerinde Hastalık ve Ölüm

Illness and Death in Kağızmanlı Hıfzı's Poems

Ömer SARAÇ*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Saraç, Ö. (2021). Kağızmanlı Hıfzı'nın şiirlerinde hastalık ve ölüm. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 228-240.

Saraç, Ö. (2021). Illness and death in Kağızmanlı Hıfzı's poems. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 228-240.

 10.29228/kesit.53936

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 22.10.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать: 11.12.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, omer.sarac@omu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Kağızmanlı Hıfzı'nın Şiirlerinde Hastalık ve Ölüm¹

Illness and Death in Kağızmanlı Hıfzı's Poems

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SARAÇ

Öz: Ölüm, bireyin vücut organlarının biyolojik fonksiyonlarını kaybetmesi sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Dünya hayatının son bulması anlamına da gelen ölüm, insanları derinden etkileyen bir olaydır. Ölümün mahiyeti ve ölenin akıbeti hakkında ancak ilahi dinlerin verdiği bilgiler kadar malumat sahibi olunabilmektedir. Hastalıklar da bir nevi ölümün habercisi gibidir. Bu bağlamda insanın hastalık ve ölüm karşısındaki çaresizliği; insanları, bunları anlama ve anlamlandırma noktasında farklı düşüncelere ve söylemlere sevk etmiştir. Âşıklar, bir anlamda halkın duygu ve düşüncelerini, isteklerini, acılarını, sevinçlerini şiirlerinde dile getiren sözcülerdir. Halkın sözcülerinden biri olan Kağızmanlı Hıfzı da, hayatın bir gerçeği olan hastalık ve ölüm konularına bigâne kalmamış, şiirlerinde çeşitli ifadelerle ölüm karşısındaki çaresizliği dile getirmiştir. Eşinin genç yaşta ölmesi, amcasının kızının genç yaşta vereme yakalanması onu derinden etkilemiş ve kendisinin sürekli ölümü hatırlamasına ve bunu şiirlerinde dile getirmesine sebep olmuştur. Bu çalışmada Kağızmanlı Hıfzı'nın şiirlerinde hastalık ve ölüm teması ve onun ölüm karşısındaki tavrı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kağızmanlı Hıfzı, âşık, hastalık, ölüm, yas.

Abstract: Death is a situation which occurs as a result of an individual's organs losing their biological functions. Death, which also means the end of life on earth, is a situation which deeply affects people. It is possible to know about the nature of death and the aftermath of death only as far as

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Bu çalışma, "Ölümünün 100. Yılında Kağızmanlı Hıfzı Uluslararası Sempozyumu (2018)"nda sunulan aynı başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. This study is the revised and expanded version of the paper with the same title presented at the "Kağızmanlı Hıfzı International Symposium on the 100th Anniversary of His Death (2018)".

the knowledge given by divine religions. Illnesses are also a kind of messengers of death. Within this context, people's despair against illnesses and death led them to different thoughts and expressions on the point of understanding and making sense of these. Minstrels are the voice expressing people's feelings and thoughts, wishes, pain, and happiness in their poems. Kağızmanlı Hıfzı, who addressed very diverse subjects in his poems, was not indifferent to the subjects of illness and death which are facts of life and put into words the despair against death through various expressions. His wife's early death and his uncle's daughter catching tuberculosis at a young age affected him deeply and caused him to remember death all the time and to express this in his poems. This study analyzes the themes of illness and death in Kağızmanlı Hıfzı's poems and his attitude towards death.

Keywords: Kağızmanlı Hıfzı, minstrel, illness, death, mourning.

Giriş

Kağızmanlı Hıfzı, 1893 yılının Rumi Recep ayında dünyaya geldiği için adını Recep koyarlar. Babasının adı Ağadede, annesi ise mütevazı bir ailenin kızı Sona Hanım'dır. Recep Hıfzı, babası Ağadede'yi 1922, annesi Sona'yı ise 1924 yılında kaybeder. Recep Hıfzı, 4 yaşında eğitim almak için medreseye gönderilir. Burada Kuran'ı en hızlı bir şekilde hatim edip ezberlediği için hocaları tarafından kendisine Hıfzı adı verilir. Şiirlerinin hemen hemen tamamında "Hıfzı" mahlasını kullanan şair, bazen Recep Hıfzı mahlasını da kullanmıştır (Alptekin ve Şimşek, 1989: 14). Hıfzı, hafızlığın yanında şiir yazma ve okuma çalışmalarını da sürdürür. Âşık Sümmânî, Şenlik, Müdâmi gibi onun da aşk dolusu içtiği rivayet edilir. 1911 yılında Sona ile evlendirilen Hıfzı, rüyasında bir kız görür ve ona âşık olur. Bu kız Sona'nın kız kardeşi Ayşe'dir. Aşk ateşiyle yanıp tutuşan Hıfzı'ya yakınları bunun mümkün olamayacağına farklı yollarla anlatmaya çalışırlar. Baskılara dayanamayan Hıfzı, sonunda köyünü terk eder. 1918'de eşi Sona vefat edince üç çocuğu öksüz kalır. Türk-Rus Savaşı'nın patlak vermesiyle Kağızman'da Ruslara esir düşen Hıfzı, hapiste tutulur. Türk ordusunun bölgeye yaklaşmakta olduğunu haber alan çeteler Hıfzı'nın da içlerinde bulunduğu esirleri öldürürler. Kağızmanlı Hıfzı öldüğünde 25 yaşındadır (Küçük, 2007).

Şiirlerinde aşk, kahramanlık, tabiat, umut, dünyanın gelip geçiciliği gibi pek çok konuyu işleyen Hıfzı, zengin imajların yanı sıra yöreye has sözcükleri de kullanmıştır. Yöresel kültür özelliklerini de şiirlerinde gördüğümüz şairin samimi, anlaşılır ve akıcı bir dili olduğunu değerlendirebiliriz. Demirbilek'in yaptığı "Kağızmanlı Hıfzı'nın Şiirlerinde Ağızbilimsel Unsurlar" adlı çalışmada şairin tam bir *kültür taşıyıcısı* olduğu dile getirilir (2020: 80-92).

İnsan hayatı için önemli üç geçiş evresi vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Kuş-

kusuz bu evrelerden en acısı ölümdür. Ölüm, İslam dinine göre geçici bir hayattan sonsuz bir hayata geçişi ifade etse de insanları sevdiklerinden ayırdığı için her zaman hüznün verici olmuştur. Ölüm karşısında insanoğlu o kadar çaresizdir ki ah vah etmekten öte elinden hiçbir şey gelmez. İlahi dinlerin verdiği bilgiler dışında ölüm ve ölüm ötesi insan için hep bir bilinmezlik olarak kalmıştır. İslam'a göre ölüm, insanlar için bir kaderdir ve Allah'ın takdir ve tayin ettiği sürenin sonunda kişi ölümle karşılaşacaktır. Aslında ölüm tüm insanlık için ortak kaderi simgeleyen bir olgudan başka bir değildir. "Ölüm hem bir yok oluşu hatırlatması hem insanı, kendi sonunu düşünmeye itmesi hem de ölen kişiyle olan yakınlık münasebeti nedeniyle insanlarda derin izler bırakan tıbbi, felsefi, dini ve sosyolojik açıdan ele alınabilecek bir olgudur. Hangi açıdan olursa olsun ölüm, mevcudun bitişini, canlılar dünyasından ayrılışı ifade etmektedir." (Duman, 2012: 97). Bilinmezliği, gizemi ile birlikte insanlarda korku da oluşturan ölüm, toplumlarda birtakım uygulama ve inançların da oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu uygulama ve inançlar, ölüm öncesi, sırası ve sonrasında kendini göstermektedir.

Türk kültürünün en önemli kaynaklarından biri olan Dede Korkut Kitabı'nın mukaddime bölümünde yer alan "Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel va'de ırmeyince kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can girü gelmez" (Ergin, 1989: 73) biçimindeki ifadelerden Oğuzlarda kaderci bir anlayışın tezahür ettiğini ve ölüm karşısında tevekkül etmenin öğütlendiğini görülmektedir. Ruhların ebediliği veya ölümlerin gelecekte dirilmek üzere bir bekleme dönemine geçmiş oldukları inancı, Türklerin ölümlerle ilgili tutum ve davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerden biridir (Karaca, 2009: 89). Ayrıca ölümün soğuk yüzünün gizlenmesi noktasında ölümle ilgili kelimelelerin örtmece sözlerle dile getirildiği de bilinmektedir: "Emrihak vaki olmak, ahret yolcusu olmak, ecel şerbetini içmek, günü dolmak, ömrü vefa etmemek, ömür defterini kapatmak, vadesi dolmak, adres değiştirmek, ahrete intikal etmek, dünyasını değiştirmek, dar-ı bekaya irtihal etmek, dünyaya veda temek, ebediyete göçmek, can borcunu ödemek, ruhunu teslim etmek, dünyaya gözlerini kapamak, toprak olmak, Hakk'a yürümek, rahmet-i Rahmana kavuşmak, sonsuzluğa intikal etmek, ruhunu teslim eylemek, son nefesini vermek, vefat etmek, yaşamını yitirmek/kaybetmek." (Türkmen, 2009: 134). Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî'de ölüm kavramını şu şekilde tanımlar: "Yaşamaz olmak, can vermek, terk-i hayat etmek, vefat, irtihal etmek, fevt olmak, solmak, yumuşamak, pejmürde olmak, kıvamı gaib edip düşmek, pek ziyade sıkılmak, pek şiddetli korku veya dehşet ve ızdırıp ve zahmet çekmek, hükmü kalmamak" (2019: 222).

Ölüm ve ölümle ilgili pek çok uygulama ve ritüeli eski Türklerin yaşamlarında görmekteyiz. Eski Türkler, altın sırmalı elbiseler giydirdikleri ölümlerini önce bir tabuta koyar ve bu tabutu da sandukaya koyduktan sonra gömerlerdi. (Kalafat, 1999: 133) Ölümler kültüne bağlı olarak en eski törenlerden biri olan *ölü aşısı* verme geleneği, definin üç, yedi ve yirminci gününde verilir, kırkıncı gün mezarlığa gidilerek yedinci günde

icra edilen tören burada tekrar edilirdi. Aslında burada yapılan uygulamadaki amaç, ölen kişilerin ruhlarının vereceği zararlardan korunmak için sunulan bir tür kansız kurbandır. (İnan, 2013: 189-190) Divânü Lügat-it-Türk'te yoğ/yog/yoğ kelimesi "Ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemek." (Atalay, 1998: C. III-143); yoğlamak kelimesi "Ölü için yemek vermek. Türklerin göreneği böyledir." (Atalay, 1998: C. III-309) biçiminde ifade edilir.

Kur'ân-ı Kerim'de "Her nefis ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz." (URL-1) ve "Biz Allah'a aidiz ve yine ona döneceğiz." (URL-2) ayetleriyle ölümün her canlı varlık için mutlak bir gerçek olmasının yanında aslında ölüm vakasının bir yok olma değil insanın aslına rücu etmesinin altı çizilmektedir. Ölüm en genel anlamıyla "ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi" (Gürkan, 2007: 32) olarak tanımlanmaktadır. Ölüm, fertler arasında genç-yaşlı, zengin-fakir ayrımı gözetmeksizin herkesin başına gelecek bir olgudur.

Âşıklar, toplumun duygu ve düşüncelerini, acılarına, sevinçlerini, sıkıntılarını şiirlerinde dile getiren sözcülerdir. Bu bağlamda âşıklar, ölümün insanoglu için acı veren bir durum olduğunu şiirlerinde dile getirmişlerdir. Ölüm ve ölümle ilgili unsurlar âşıkların şiirlerinde doğrudan söylendiği gibi, dolaylı yollarla da anlatılmıştır: "Göçüp gitmek, ecel şerbeti içmek, vadesi yetmek" bu ifadelerden sadece birkaçıdır. Yunus Emre'ye göre ölüm, dönüşü olmayan bir yoldur:

"Bunda hep gelenler gider hergiz gelmez yola gider

Bizüm hâlümüzden haber soranlara selam olsun." (Tatçı, 1997: 313)

Ölümün ön belirtisi olarak kabul edilen hastalık, ölüm kadar olmasa da insanları kaygılandıran, telaşlandıran bir olgudur. Mutlaka her hasta olan kişinin öleceği gibi bir düşünceye kapılmak elbette yanlıştır. Geçmişte halk arasında ince hastalık olarak adlandırılan veremin pek çok kişinin ölüm nedeni olduğu da bilinen bir gerçektir.

1. Hıfzı'nın Şiirlerinde Hastalık ve Ölüm

Türkler, hastalık sonucunda ölümün vuku bulacağına inanmışlar, ancak bunun yanında ölüme karşı direnme ve ölmeme arzusu ile hayata bağlanmışlardır. Şöyle ki, hayattan daha fazla öteki dünyaya değer verip sürekli ölümden bahseden değişik dönemlerde hatta bazen aynı devirde değişik dinlere bağlanan Türkler, sürekli olarak hayata bağlılığı vurgulamışlardır. Bu düşünce çerçevesinde, hastalık zamanlarında hastaya bir tür karantina sistemi uygulamışlar, hastayı tedavi çadırına almışlar, ona, görevlilerin haricindeki kimseleri yaklaştırmamışlardır (Ersoy, 2002: 87).

Âşıklık geleneğinin önemli temsilcilerinden olan Kağızmanlı Hıfzı, yakın çevresindeki kişilerin hastalıkları ve yaşadığı ölüm acılarını yüreğinin derinliklerinde hissetmiş ve bunu şiirlerinde dile getirmiştir. Amcasının kızı Ziyade'nin verem hastalığına yakalanması ve vefatı, Hıfzı'nın sinesinde derin yaralar açmıştır. Yaşanacak daha çok şey, alınacak daha çok murat varken genç yaşta görülen ölümün yüreklere verdiği ızdırabın acısı elbette farklıdır:

Emmim kızı aç kapıyı gireyim

Hasta mısın halın hatrın sorayım

Susuz değil misin bir su vereyim

Çaylarda çalkanan sellerin hani? (Küçük, 2007: 24)

Hıfzı'nın amcasının kızının ölümü üzerine yazdığı "Sefil Baykuş" adlı ağıt, ölüm karşısında onun takındığı tavrın dışı vurumudur. İçten bir söyleyiş ve sanatkarane bir üslupla yazdığı bu ağıt, onu sanatının zirvesine ulaştırmıştır.

1.1. Mezar-Mezarlık

Halk inançlarının bir kısmı tabiatın bir parçası olan hayvanların, insan üzerindeki etkilerinden doğmuştur. İnsanların kuşlara isim takmasında, yaptığı benzetmelerde ya da kuşlarla inançlarında; kuşun öterken çıkardığı ses, tüylerinin şekli ve rengi, büyüklüğü veya küçüklüğü yani her türlü fiziksel özelliği, beslenme biçimi, evcil ya da yabani oluşu, yaşadığı yer etkili olmuştur. Baykuşun genel olarak uğursuzluk getirdiği inancında baykuşun iri kafasının hareket kabiliyeti (270 derece dönebilme özelliği), geceleri de görmesini sağlayan ve ışık saçan kocaman gözlerini büyüterek serçe gibi kuşları adeta büyüleyerek avlaması, sessizliği delen ötüşüyle viranelerde yaşaması ve çıkardığı sesin sevilmemesi sayılabilir. Baykuş ile ilgili inançlara bakıldığında ise bu inançların toplumlara göre değişiklik arz ettiği, ancak bazılarında ortak algıyla inançların benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir (Gülakan Kaman, 2015: 1139).

Mezarlıklar halk arasında virane yerler olarak algılandığı için Hıfzı da orada yatan amcasının kızı Ziyâde'yi ilk başta baykuş olarak değerlendirmiştir. Çünkü baykuşlar terkedilmiş ve virane mekânlarda bulunur. "Şairin 'Sefil Baykuş' şiiri genel anlamda dünyayı açılmak üzere özel anlamda ise içtenlikten kopuşun yeri olan mezarı anlatır. Ancak şiirin tamamı incelendiğinde Hıfzı'nın mezar ve mezarlık kelimelerini hiç kullanmadığını, bu kelimeleri dolaylı olarak ima ettiğini söyleyebiliriz. Hıfzı, bu ağıtında ölen amcasının kızını ve defnedildiği mezarlığı çoğu âşıkların kavrayamadığı özel bir kavrayışla dile getirir. Mezarlığı bir virane meskene, göçüp mezarlığa konan insanı ise sefil, acınası baykuşa benzetir." (Şahin, 2018: 113). "Baştan sona tecâhül-i ârif sanatının kullanıldığı Sefil Baykuş adlı ağıt, sembolik açıdan değerlendirildiğinde zengin ve derin anlamlarla yüklü olduğu rahatlıkla görülür. Hıfzı Sefil Baykuş terimini ölen amcasının kızı için kullanır. Baykuş farklı kültürlerde bazen olumlu bazen de olumsuz anlamlar içerirken bu kuşun Türk kültüründe uğursuz olduğuna ve ölümü çağrıştırdığına inanılır." (Şimşek, 2021: 432). Aslında genç yaşta ölen kuzenini oraya yakıştıramadığını, yerinin orası olmaması gerektiğini edebî bir üslupla ifade etmektedir:

Sefil baykuş ne gezersin bu yerde

Yok mudur vatanın ellerin hani

Küsmüş müsün selamımı almadın

Şeyda bülbül şirin dillerin hani (Küçük, 2007: 23)

1.2. Ecel

Allah'ın tüm canlılar için belirlemiş olduğu hayat süresine ömür, bu hayatın sona ermesine de "ecel" denilmektedir. İslam inancına göre ecel mutlak bir gerçektir. Ecelin kısaltılması ya da ertelenmesi gibi bir durum söz konusu olamaz. Ecelin kaçınılmaz bir son olduğunu Sümmanî "Ecel bilevlemiş hançer bıçağın" (Ercal, 2007: 241) mısrasında sanatkârane bir üslupla dile getirir.

Ölüm kavramını ifade etmek için çoğu şairin ecel kelimesini kullandıkları görülmektedir. "Âşıklar şiirlerinde eceli; hayatın sonu, ölüm zamanı olarak kullanmışlardır. Ecel zamansız gelmesinden şikâyet edilen bir durumdur. Halk türkü ve manilerinde de ecel zaman zaman gelmesi istenmeyen veya zamansız gelmesinden şikâyet edilen bir durum olarak yer almıştır." (Artun, 2014: 170) Eceli bir tuzak gibi gören Hıfzı, ölüm karşısında duyduğu acıyı şöyle dile getirmektedir:

Ecel tuzağını açamaz mısın?

Açıp da içinden kaçamaz mısın?

Azat eyleseler uçamaz mısın?

Kırık mı kanadın kolların hani

Dünyada muradına eremeden ölen genç kız için yüreğindeki çaresizliğin yansımalarına mısralarında ifade eden Hıfzı, *kapı baca* olamadan –evlenip bir eşe kavuşmadan- bu dünyadan göçmesinin derin hüznünü yaşar:

Aç mısın yok mudur ekmeğın aşın

Odan ne karanlık yok mu ataşın

Hanidir güveğın, hani yoldaşın

Hani kapın bacanın yolların hani? (Küçük, 2007: 26)

1.3. Genç Yaşta Ölüm

"Ateş düştüğü yeri yakar" şeklindeki bir Türk atasözünün de belirttiği gibi ölüm acısını en çok hisseden ölenin en yakınında bulunanlardır. "Her ölüm erkendir, her ölüm zamansızdır!" Ancak gençlerin ölümü ayrı bir zamansızdır ve ayrı bir erkendir. Genç ölümünün yüreklerde yarattığı yangın ayrı bir büyük, gönüllerde açtığı yara ayrı bir derindir." (Şişman, 2015: 125). Ölümün genç yaştaki insanların başına gelmesi acıyı daha da artırmaktadır. Yunus Emre'nin dilinden genç ölümü şöyle ifade edilir: "Bu dünyada bir nesneye/Yanar içim, göynür özüm./ Yiğit iken ölenlere,/ Gök ekini biçmiş gibi." (Tatçı, 1997). Gelin olacak yaştaki kızların gelinlik yerine kefen giymesinin hiç yakışmadığını belirten Hıfzı, yüreğinde yaşadığı acıyı şöyle dile getirir:

Dolanırdın sol u sağlarımızda

Körpe maral idin dağlarımızda

Taze fidan idin bağlarımızda

Felek mi budadı dalların hani?

...

Civan da canına böyle kıyar mı?

Hasta başın taş yastığa koyar mı?

Ergen kıza beyaz bezler uyar mı?

Al giy allı balam, şalların hani? (Küçük, 2007: 23-24)

1.4. Yas Tutma

Eski Türklerden beri yaygın olarak görülen âdetlerden biri de yas tutmaktır. Çeşitli şekillerde görülen yas tutma âdeti; ağlamak, akları çıkarıp karalar giymek, yüzü yırtmak biçiminde tezahür etmektedir. Eski Türkler yas âdeti olarak siyah bayrak asarlardı (Ögel, 2001: 693). Dede Korkut Hikâyeleri içinde yer alan Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesinde Beyrek'in gerdek çadırının parçalandığını gören anne babasının takındığı tavrı şöyle tasvir edilir:

“Beyregün babası kaba saruk götürüp yere çaldı, tarttı yakasını tırttı, oğul oğul diyüben böğürdi zârlık kıldı. Ağ bürçekli anası buldur buldur ağladı, gözinün yaşın dökdi, acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tarttı, kargu gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıklayubanı ivine geldi. Pay Püre bigün dünlüğü altun ban ivine şiven girdi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. Yidi kız kardaşı ağ çıkardılar kara tonlar geydiler, vay bigüm kardaş muradına maksudına irmeyen yalunuz kardaş diyüp ağlaşdılar böğrişdiler. Beyregün yavuklusına haber oldu, Banı Çiçek karalar geydi ağ kaftanını çıkardı, güz alması gibi al yanağını tarttı yırttı.

Vay al duvağum iyesi

Vay alnum başum umudı

Vay şah yigidüm vay şahbaz yigidüm

Toyınça yüzine bakmaduğum hanum yigit

Kanda gitdün beni yalunuz koyup canum yigit

Göz açuban gördüğüm

Könül ile sevdüğüm

Bir yasdukda baş koyduğum

Yolında öldüğüm kurban olduğum

Vay Kazan Bigün ınağı

Vay kalın Oğuzun imrençesi Han Beyrek

diyü zarı zarı ağladı. Bunu işidüp Kıyan Selçuk oğlu Delü Dunder ağ çıkardı kara geydi. Beyregün yar ve yoldaşları ağ çıkarup kara geydiler. Kalın Oğuz bigleri Beyrek için 'azim yas tutdılar, umud üzdiler" (Ergin, 1989: 130-131).

Halk âşıklarının şiirlerinde, anlatıcı olarak ölünün kullanıldığını, ölümün onun ağzından anlatıldığını görmek mümkündür (Özdemir, 2011: 41). Hıfzı da Zeliha'nın dilinden ölüm karşısındaki tavrını şu şekilde ifade etmektedir:

Emmimzade küsmemişim ben senden

Ölüm lal eyledi dillerim yoktur

Eydi kametimi büktü belimi

Kalkamam ayağa hallarım yoktur

...

Sine bağırm hasretinen nar oldu

Dalım tahta duvar önüm yar oldu

Bu geniş dünyada yerim dar oldu

Konup da yüzemem göllerim yoktur

...

*Haber edin kuşlar çeksin **yasımı***

Yuva yapsın püskülümü fesimi

Koymadılar doldurayım tasımı

Havuzdan ayrıldım sellerim yoktur (Küçük, 2007: 26)

1.5. Ocağın Sönmesi

Bir kötülüğe maruz kalan ya da herhangi bir durumda çaresiz kalan kişilerin rahatlamak ve sakinleşmek amacıyla söyledikleri kötü dilekleri kapsayan kalıplaşmış ifadeler beddua olarak adlandırılmaktadır. Halk arasında “bacanda baykuş ötsün”, “ocağın sönsün”, “dumanın tütmesin” biçiminde söylenen bedduaların ölümle ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir. Hıfzı, yine kuzeni Ziyade'nin ağzından ölümün soğuk tarafını dizelerinde şöyle anlatır:

Zehir eylediler ekmeğim aşım

Tütmüyor dumanım sönmüş ataşım

Ne bir güveğim var ne de yoldaşım

Yoktur kapım bacam yollarım yoktur (Küçük, 2007: 25)

“Ağıtlarda da tıpkı sagularda olduğu gibi manzumeyi ölenin ağzından söyleme geleneği bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarzı kullanan ağıtçılar, ölünün vasıflarını ve yaptığı işleri kendisine anlattırarak daha etkili bir metin ortaya koyma cihetine gitmişlerdir. Böyle metinlerde ölen şahıs yaptığı birçok işlerden sonra ölüm karşısındaki çaresiz durumunu ifade eder. Bu husus şiirdeki duygusal derinliği daha da artırmaktadır.” (Tavukçu, 2019: 61). Hıfzı, Ziyade'nin mezarı başında ondan cevap alamayınca yine onun ağzından ölümle ilgili şunları dile getirir:

Emmimzade küsmemişim ben senden

Ölüm lal eyledi dillerim yoktur

Eydi kametimi büktü belimi

Kalkamam ayağa hallarım yoktur (Küçük, 2007: 25)

1.6. Sevgiliye/Eşe Ağıt

Ağıtlar, insanlığın ortak acısını dile getiren edebî metinler olarak dile getirilebilir. İslamiyet öncesi dönemlerde “yuğ” adı verilen dinsel törenlerde “sagu” olarak adlandırılan şiirler söylendiği bilinmektedir.

“İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı cansız bir varlığını kaybetme, üzüntü, telaş, korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetle-

rini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülere Batı Türkçesinde umumi-yetle ağıt adı verilir.” (Elçin, 1990: 1). Bir başka tanımlamayla ağıt için “Yüreğin titreyi-şi söylenen ve Türk insanının irticalen söyleme yeteneğinin en güzel örneğini teşkil eden ağıtlar; ölenin ardından dökülen gözyaşları ve çekilen gönül ızdırabının acı dolu terennümleri, millî şiirlerimizin en dokunaklısıdır.” (Yaldızkaya, 2018: 22) denilebilir.

Ölüm, insanlara dehşet ve korku veren bir kavram olduğu için kabullenmesi zordur. Hıfzı, çok sevdiği eşinin ölümü üzerine yazdığı “Sona’ya Ağıt” adlı şiirinde yaşadığı ölüm acısını dizelerde şu şekilde ifade etmiştir:

*Gelen olmaz giden olmaz yollardan
Haber alsam dağdan taştan çöllerden
Sorsam akan sudan esen yellerden
Hani bu gönlümün telli Sona’sı*

*Boş değil çeşmimiz hasret abından
Olmuştur bihaber gece hâbından
Elif dersin aldım aşk kitabından
Okurum ağlarım bitmez manası*

*Dert bir iken kâr eyledim yüzleri
Gitmez kulağımdan şirin sözleri
Düştükçe hatırıma ala gözleri
Sızlar bu Hıfzı’nın kalbi sinesi (Küçük, 2007: 67)*

1.7. Soru Sorma

Âşık Tarzı Türk Halk Şiirinde ölen kişinin içinde bulunduğu dramatik durumu belirtmek amacıyla çeşitli sorular sorulduğu bilinen bir gerçektir. “Mevcut en eski ağıt (sagu) örneklerinden olan Alp Er Tunga Sagusu’ndan itibaren soru sorma ağıtlarda önemli bir üslup özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinlere bakıldığında şairlerin bu özelliği a) Büyük kahramanların dahi öldüğüne işaretle dünyanın geçiciliğine ve insanın ölüm karşısındaki aczine bir vurgu yapmak, b) Çeşitli sorular sorarak ölenin içinde bulunduğu trajik durumu ortaya koymak c) Ve nihayetinde söz konusu soruları tekrar ederek dinleyen / okuyanın zihninde derin ve kalıcı bir tesir yaratmak maksadıyla kullandıkları anlaşılmaktadır.” (Tavukçu, 2019: 67). Kağızmanlı Hıfzı da, sanatkârane bir üslupla sorular sorarak geri dönüşü olmayan bu yolculuktan duyduğu ızdırabı şu şekilde dile getirmektedir:

*Daha seyranğâha çıkamaz mısın?
Çıkıp da bağlara bakamaz mısın?
Kaldırsam ayağa kalkamaz mısın?
Ver bana tutayım ellerin hani?*

Ölüm ve ölüm sonrasında neler yaşandığı ile ilgili bilinmezlik Hıfzı’yı endişeye

sevk etmiştir. Genç yaşta daracık mezarda kalmasının verdiği hüznün dizelerine şöyle yansır:

*Burda yorgan, döşek, yastık var mıdır?
Bu geniş dünyada yerin dar mıdır?
Dalın tahta duvar, önün yar mıdır?
Yeşilbaşlı sonam, göllerin hani?* (Küçük, 2007: 23)

1.8. Ölüm ve Ayrılık

Ölüm, herkes için kaçınılmaz bir sonudur. Dünya hayatının sonu, ahiret hayatının başlangıcı olarak kabul edilen ölüm, halk şairlerinin sıklıkla değindiği konulardandır. Bu geri dönülmez yolculukta sevdiğinden ayrı kalması Hıfzı'nın kalbinde derin yaralar açmıştır. O, geçmişte yaşadığı güzel anıları hatırına getirerek bir nebze olsun rahatlamaya çalışır:

*Dert bir iken kâr eyledim yüzleri
Gitmez kulağımdan şirin sözleri
Düştükçe hatırına ala gözleri
Sızlar bu Hıfzı'nın kalbi sinesi* (Küçük, 2007: 67)

1.9. Ölüm ve Tabiat

İnsanı sıkıp yutan, dünyevî sıfatlarından yoksun bırakan, insanların sevdiklerini elinden alan mezar, engelleyici bir mekân olarak tasavvur edilmiştir. Hıfzı, tabiatı çok iyi gözlemlemiş ve şiirlerinde bu unsurlardan yararlanmıştı. İshak kuşlarının acı acı ötmesi, onun sinesinde yaralar açan ölümü hatırlatması bakımından dikkate değerdir:

*Kara yerde mor menekşe biter mi?
Yaz baharda İshak kuşlar öter mi?
Bahçede alışan çölde yatar mı?
Uyan garip bülbül güllerin hani* (Küçük, 2007: 24)

Sefil Baykuş adlı ağıtta ölümün soğuk yüzünü anlatırken bile kuzu, koyun, dağ, kuş, şahana, turna gibi doğa unsurlarını birlikte vermektedir. Bu durum âşığın yaşadığı çevrenin metne yansması olarak değerlendirilmelidir.

*Bir kuzu koyundan ayrı ki durdu
Yemez mi dağların kuş ile kurdu
Katardan ayrıldın şahana mı vurdu
Turnam teleklerin tellerin hani?* (Küçük, 2007: 23)

Sonuç

Âşıklık geleneğinin önemli temsilcilerinden olan Kağızmanlı Hıfzı; aşk, tabiat, kahramanlık, din gibi konuların yanında ölüm ve ölümün bıraktığı derin acıları şiirlerinde dile getirmiş bir halk şairidir. Yirmi beş yıl gibi kısa bir hayata önemli eserler sığdıran Hıfzı, Âşık Tarzı Türk Şiir Geleneği içinde önemli bir yer edinmiştir. Özellikle Sefil Baykuş adlı şiirinde sevdiklerinin zamansız ölümünden duyduğu acı, açık bir

biçimde gözler önüne serilmektedir. Aslında şairin ölüm karşısındaki çaresizliği de söz konusudur.

Saguların devamı şeklinde değerlendirebileceğimiz ağıtlarda ölen kişinin yerine geçerek onun ağzından söz söyleme ve soru sorma biçiminin Hıfzı'nın şiirlerinde de görüldüğünü söylemek mümkündür. Dil ve üslup açısından son derece başarılı bir şâir olan Hıfzı'nın ölüm karşısındaki çaresizliği ve yaşadığı ızdırap dörtlüklerde görülebilir. Kağızmanlı Hıfzı'nın ölüm temalı şiirlerine bakıldığında onun isyankâr bir tavır içinde olmadığını, yalnızca insanî bir tavır olarak sevdiklerinden ayrı düşmenin verdiği üzüntünün dile getirildiğini söylemek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. ve Şimşek E. (1989). Kağızmanlı Hıfzı bibliyografyası üzerine bir deneme. *Türk Folkloru Araştırmaları*, Ayıbasım, 141-162.
- Artun, E. (2014). *Ansiklopedik halkbilimi/halk edebiyatı sözlüğü*. Karahan Kitabevi.
- Atalay, B. (1998). *Divânü Lügât-it-Türk C. I-IV*, TDK Yayınları.
- Demirbilek, S. (2020). Kağızmanlı Hıfzı'nın şiirlerinde ağızbilimsel unsurlar. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 80-92.
- Duman, M. (2012). Türk atasözlerinde ölüm. İçinde Alimcan İnyet-Zeki Kaymaz (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen armağanı* (ss. 97-108). Ege Üniversitesi Basımevi.
- Elçin, Ş. (1990). *Türkiye Türkçesinde ağıtlar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1989) *Dede Korkut Kitabı I*. TDK Yayınları.
- Erkal, A. (2007) *Âşık Sümmânî*. Fenomen Yayınları.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller. *Milli Folklor*, 54, 86-101.
- Gülakan Kaman, S. (2015). Baykuş kelimesi ve baykuşla ilgili inançlar üzerine. *Turkish Studies*, 10 (8), 1137-1154.
- Gürkan, S. L. (2007). *Ölüm*. İslam Ansiklopedisi, C. 34, 32-34. Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kalafat, Y. (1999). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Karaca, F. (1999) Ölümle ilgili davranış örüntüleri açısından modern Batı ve Türk İslam kültürü. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 65- 76.
- Küçük, S. (2007). *Kağızmanlı Hıfzı hayatı-sanatı-şiirleri*. Ürün Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özdemir, C. (2011). *Âşık tarzı Türk şiirinde Osmanlı toplum hayatı*. Kitabevi Yayınları.

- Şahin, V. (2018). Kağızmanlı Recep Hıfzı'nın şiirlerinde tabiat ve mekâna dönüş. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 1(1), 108-122.
- Şemseddin Sami (2019). *Kamûs-i Türkî*. Akçağ Yayınları.
- Şimşek, E. (2021) Hıfzı'nın "Sefil Baykuş" adlı ağıtının sembolik çözümlemesi. İçinde Nergis Biray- Sema Eynel (Ed.), *Himmat Biray Armağanı Ahde Vefa 25. Yıl* (ss. 431-448). Kesit Yayınları.
- Şişman, B. (2015). Dede Korkut Hikâyeleri'nde ölüm karşısında Oğuz'un tavrı. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 8. 121-130.
- Tatçı, M. (1997). *Yunus Emre divanı II*. MEB Yayınları.
- Tavukçu, O. K. (2019). Türk Edebiyatı'nda ölüm şiirlerinin bazı üslup özellikleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1-2, 59-73.
- Türkmen, S. (2009). Türkçedeki örtmece sözler. *Karadeniz Araştırmaları*. 23, 131-140.
- Yaldızkaya, Ö. F. (2018). *Emirdağ yöresi Türkmen ağıtları*. Emirdağ Belediyesi Kültür Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Ankeb%C3%BBt-suresi/3397/57-60-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 01.09.2021)
- URL-2: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/162/155-157-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 01.09.2021)

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Yazınsal Metinde Sözcelerin "Etkisöz"
Bağlamında İncelenmesi

Analysis of Utterance in The Literary Text in The
Context of "Perlocution"

Selim YILMAZ*
Nezihe KARA**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Yılmaz, S. ve Kara, N. (2021). Yazınsal metinde sözcelerin "etkisöz" bağlamında incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 241-259.

Yılmaz, S. & Kara, N. (2021). Analysis of utterance in the literary text in the context of "perlocution". *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 241-259.

 10.29228/kesit.52627

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 14.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 23.11.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, selimy26@gmail.com

**Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, karanezihe@yahoo.fr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Yazınsal Metinde Sözcelerin "Etkisöz" Bağlamında İncelenmesi^{1 2}

Analysis of Utterance in The Literary Text in The Context of "Perlocution"

Prof. Dr. Selim YILMAZ

Öğr. Gör. Nezihe KARA

Öz: Yıllarca "Edebiyat ve Dilbilim" alanları gerek yazınsal alanda gerekse de bilimsel anlamda birbirini karşılıklı olarak beslemiş ve destek olmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında, Edebiyatı Dilbilimden, Dilbilimi de Edebiyat-tan ayırmak, ayrı ya da bağımsız görmek ve değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle, sosyal bilimlerde çokdisiplinli bir bakış açısının dikkate alındığı ve bilhassa disiplinlerarasılık yaklaşımının sergilendiği çalışmalar tüm dünyada son yıllarda ivme kazanarak kayda değer hale gelmiştir. Bu bağlamsal çerçevede çalışmamızın kısaca tanıtımını yapmak gerekirse, bu makalede 19. yüzyıl Fransız Edebiyatında Doğalcılık (Natüralizm) Akımının öncüsü Emile Zola'nın Claude'un İtirafları (Fr. La Confession de Claude) adlı romanından yola çıkarak eserden seçilen bazı sözceler Söylem Dilbilimi yaklaşımıyla "Etkisöz" (Fr. Perlocution) bağlamında incelenecektir. Metnin derin okumasını yaptıktan sonra romanda geçen etkisözler taranarak dilbilimsel yaklaşım doğrultusunda sınıflandırılacak ve yorumlanmaya çalışılacaktır. İncelemenin püf noktası, etkisöz barındıran sözcelerin ne tür dilsel gösterge barındırdığı sorusunu/sorunsalını mümkün olduğunca ay-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Bu çalışma Marmara Üniversitesi BAP Birimi tarafından SOS-B-071015-0490 kodlu proje kapsamında desteklenmektedir. Çalışmaya sunduğu değerli katkılardan dolayı Ayşe Sezer Hanım'a teşekkürü bir borç biliriz. Katkı Oranı Beyanı: %80-%20. Sorumlu Yazar: Selim YILMAZ

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. This work is supported by Marmara University BAP Unit under the project code SOS-B-071015-0490. Author Contributions: %80-%20. Corresponding Author: Selim YILMAZ

² Çalışmada Batı Dilbilimi kuramından yararlanıldığından (Fransız Söylem Dilbiliminde Sözcemeleme Kuramı), bazı özel dilbilimsel terimlerin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla orijinal Fransızca ya da İngilizce karşılıkları parantez içinde verilecektir. Türk dilbiliminde "sözcemeleme"nin yanı sıra "Sözcelem" terimi de kullanılmaktadır.

dınlatabilmektir. Çalışmanın temel amacı, bir edebiyat metninde “etkisöz” kavramına belirli bir anlam, sınıflandırma ve boyut kazandırmak ve bu konuda alana bir katkı sağlayabilmektir. Çalışmada, Genel Dilbilimin kurucusu Ferdinand De Saussure’den başlamak üzere, çağdaş batı dilbilimi kapsamında Fransız Dilbiliminde önemli bir yere sahip olan “Sözceleme” (Fr. Énonciation) kuramı ve “Söylem Çözümlemesi” (Fr. Analyse du discours) yönteminden yararlanılacaktır. Bu kapsamda araştırmanın özü, bir edebî romanda dilsel kullanım olarak etkisözlerin göstergeler vasıtasıyla içerdikleri anlamları çok yönlü ya da çok boyutlu pragmatik bir yaklaşımla açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Söylem dilbilimi, sözceleme, Emile Zola, etkisöz, gösterge.

Abstract: For years, the fields of "Literature and Linguistics" have mutually fed and supported each other both in the literary and scientific sense. From this point of view, it is not possible to separate Literature from Linguistics and Linguistics from Literature, to see and evaluate them separately or independently. For this reason, studies in which a multidisciplinary perspective is taken into account in social sciences and especially the interdisciplinarity approach is exhibited have gained momentum all over the world in recent years and have become noteworthy. To briefly introduce our work in this contextual framework, in this article based on Pioneer of the Naturalism (Fr. Naturalisme) Movement in 19th Century French Literature Emile Zola's novel Claude's Confessions (Fr. La Confession de Claude) some of the utterances selected from the work will be analyzed in the context of "Perlocution" (Fr. Perlocution) with the Discourse Linguistics approach. After a deep reading of the text, the perlocutions in the novel will be scanned, classified and interpreted in terms of linguistic approach. The key point of the analysis is to illuminate as much as possible the question / problematic of what kind of linguistic signs do perlocutions contained in the expressive utterances. The main purpose of the study is to give a certain meaning, classification and dimension to the concept of "Perlocution" in a literary text and to make a contribution to the field in this regard. Starting from Ferdinand De Saussure, the founder of General Linguistics, the theory of "Enunciation" (Fr. Énonciation) with "Analysis of Discourse" (Fr. Analyse du discours), the method which has an important place in French Linguistics within the scope of contemporary western linguistics, method will be used. In this context, the essence of the research is to explain the meanings of perlocutions (perlocutive utterances) through signs as linguistic use in a liter-

ary novel with a multi-faceted or multi-dimensional pragmatic approach.

Keywords: Discourse linguistics, enunciation, Emile Zola, perlocution, sign.

Giriş

Dilin ne olduğu ya da dilin işlevleri konusu yüzyıllardır tartışılabilen bir konu olmuştur. Dil konusuna farklı açılardan bakılmış ve dilin yapısını çözümlmek, onu anlamak için farklı metotlar geliştirilmiştir. Bu metotlardan dilbilimsel ve göstergebilimsel yaklaşımlar, yazılı ve sözlü dile tabir yerindeyse daha bilimsel ve derinlemesine yaklaşmayı amaçlar. Tümce, dilbilgisi kurallarına uygunluk gösterip sözdizimine uygun dilsel yapılar üretirken, sözce ise bunlarla birlikte *bağlamsal anlam ve sözcelemsel değer* (Fr. valeur énonciative)³ itibariyle daha derin bir yapıyı içine alır. Sözceleme kuramı çerçevesinde, “sözce”de *konuşan özne* (Fr. sujet parlant) olgusu esas alındığı için tümceye kıyasla daha kısa olabildiği gibi, bünyesinde çeşitli öznel yargı ve duyguları da barındırabilir.⁴

Aynı zamanda sözceyi *zaman ve uzamdan* yani bağlamından ayrı tutmak mümkün değildir. Buna söylem dilbiliminde “sözceleme durumu ve anı” (Fr. situation et moment de l'énonciation) deniyor. Sözce ulamları arasında en dikkat çekenlerden birisi de “etkisöz”dür (Fr. perlocution). Genel olarak bir dil kullanıcısının ya da konuşucunun dil yoluyla karşı tarafa verdiği etkiyi anlatan bu kavramın tasvir ettiği sözce yapısı, kiplikler, adılar, söz sanatları gibi çeşitli dilsel olgu ve oluşumların yerinde ve doğru kullanımları sonucu *ileti gönderimi* ya da aktarımı bakımından amaçlarına ulaşırlar. Buradan hareketle, Emile Zola'nın *Claude'un İtirafı* adlı eserinden yola çıkarak eserden seçilen bazı sözceler söylem dilbilimi yaklaşımıyla “Etkisöz” bağlamında sınıflandırılarak analitik ve pragmatik bir bakış açısıyla yorumlanmaya çalışılacaktır. Fakat, çalışmanın analitik kısmına geçmeden önce araştırmanın kuramsal altyapısını oluşturması bakımından başlangıçta Saussure Dilbilimini kısaca hatırlatmakta yarar görüyoruz.

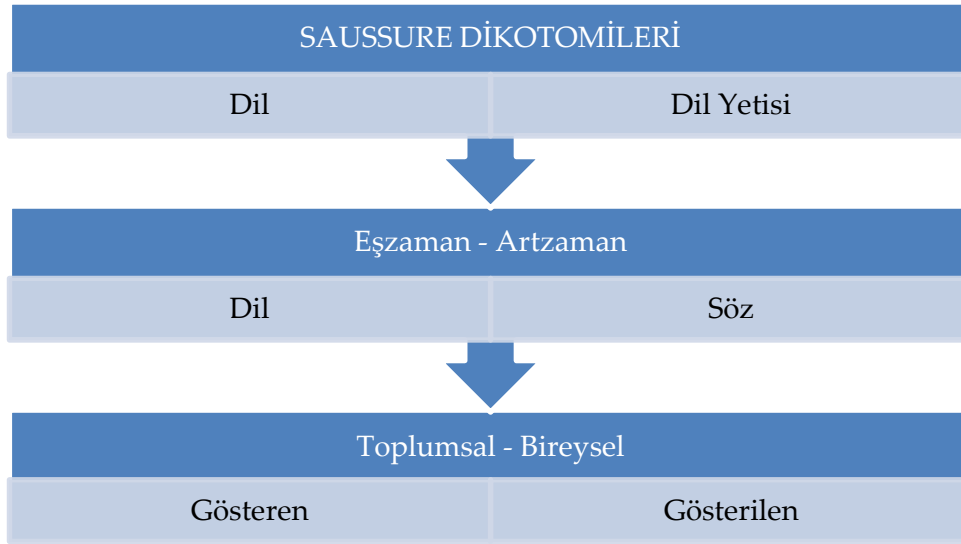
1. Saussure Dilbilimi

Dünyada dilbilimsel çalışmaların temelini atan ve bu alandaki fikirlerin geliş-

³ Çalışmada Batı Dilbilimi kuramından yararlanıldığından (Fransız Söylem Dilbiliminde Sözceleme Kuramı), bazı özel dilbilimsel terimlerin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla orijinal Fransızca ya da İngilizce karşılıkları parantez içinde verilecektir. Türk dilbiliminde “sözceleme”nin yanı sıra “Sözcelem” terimi de kullanılmaktadır.

⁴ Sosyal Bilimlerde “Dilbilim ve Edebiyatın” çokdisiplinli ve disiplinlerarası çerçevede birbirini destekleyen temel alanlar olduğu düşünüldüğünde, yükseköğretim kurumlarımızın Edebiyat Bölümlerinde mutlak surette çeşitli dilbilim derslerinin konulmasında yarar vardır. Birçok üniversitemizin Batı ya da Türk Edebiyatı Bölümlerinde Dilbilim derslerinin hiç olmadığını üzülmekteyiz. Eğitimdeki bu önemli eksikliğin giderilerek bahse konu bu yanlıştan bir an evvel dönülmesinde yarar vardır. Bunun ileride bilimsel araştırmalara da olumlu yansımalarının olacağı aşikârdır. Zira dilini bilmeyen ya da diline hâkim olmayan bir dil kullanıcısı kuşkusuz edebiyatını da kültürünü de bilemez, anlayamaz. Gerçek anlamda özümseyerek, içselleştirerek anlaması ve kavraması mümkün değildir. Dolayısıyla, özellikle yükseköğretim seviyesinde bu manada edebiyatı dilbilimle desteklemenin kaçınılmaz olduğu ortadadır. Yetkili kişi ve mercilerin bu durumu artık en kısa zamanda dikkate almalarını umuyoruz.

mine zemin hazırlayan kişi, İsviçre asıllı ünlü frankofon dilbilimci *Ferdinand de Saussure*'dir. Bu yönüyle, dünyada Dilbilimin kurucusu olarak bilinir. Vardar'ın (1998: 12) ifadelerine göre Saussure daha çok *Yapısalcılık* (Fr. structuralisme) ve *Göstergebilim* (Fr. sémiotique) alanlarında tanınmış olmakla birlikte, tabiri yerindeyse 20. Yüzyılda *dilbilimin babası* olarak da anılır. Saussure'ün yapısalcılığının temel ilkeleri, çift kavram ilişkileri yani *dikotomiler* (Fr. dichotomie)⁵ üzerine kuruludur. Bunun altında, dünyadaki her şeyin çift yaratıldığı ve bir kavramın doğru anlatılabilmesi için karşıt anlamına da ihtiyaç olduğu fikri yatar. Saussure yapısalcılığının temel ilkeleri dikotomik çift kavramlar ilişkisi bünyesinde, *dil - dil yetisi, dil - söz, bireysel - toplumsal, eşzaman - artzaman, gösteren- gösterilen, dizisel - dizinsel* ayrımı gibi çeşitli eksen konularını barındırır. Her dil yapısal olarak kendi içerisinde belli kurallara ait özellikler barındırırken, o dilin ait olduğu toplumun zihinsel ve kültürel anlayışları da dile etki edecek ve doğal olarak da dil bu bağlamda şekillenecektir. Bu eksen, dilsel olguları anlatmanın en etkili yolu yukarıda zikredilen dikotomilerdir ki bunu bir şemayla şu şekilde gösterebiliriz:

Şekil 1: Saussure ve dikotomik çift kavramlar

19. yüzyılda insanı daha doğrusu birey üzerinden toplumu anlama çalışmaları kültürel ve psikolojik anlamda başlamış, sonrasında dil ve kültür ilişkisi bağlamında farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Dil ve kültür kavramları farklı konular gibi görülse de "*Dil mi kültürü yoksa kültür mü dili oluşturur?*" sorusu tartışılmalı bir konu olmuştur. Konumuzun dilbilimsel konular⁶ içerisinde yer alması itibariyle "*sözce ve etkisöz*" konularından bahsetmeden önce, dilbilimin görevlerinden bahsetmemizde fayda olacağını düşünüyoruz. Dil genel ya da en temel göreviyle, karşı tarafa kendini anlatabilme amacını güder. Bilinen ilk işlevi olan bu durum, dilin ne olduğu ya da ne işe yaradığı konusuna kapsamlı cevap verememekle birlikte dilin altında yatan derin anlamı

⁵ Tek kelimelik tam karşılığı olmayan bunun gibi kimi dilbilimsel kavramlar Türkçede, daha doğrusu Türk Dilbiliminde ödünçleme yoluyla olduğu gibi kullanılmaktadır.

⁶ Bu araştırma tam olarak uygulamalı söylem dilbilim ve sözceleme dilbilimi alanına girmektedir. Diğer yandan bir yazarın sadece bir romanı ele alındığından dolayı bir durum çalışması olarak görülmelidir.

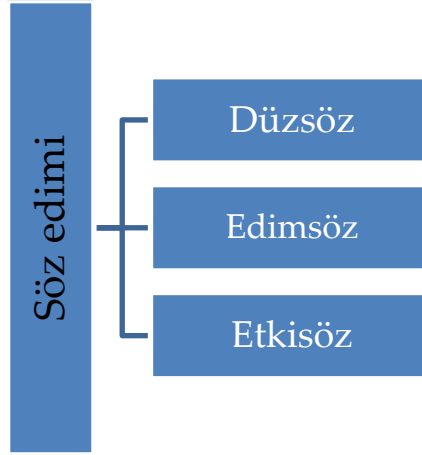
ve dilin bilimselliğini de ortaya çıkarmakta yeterli olamayabilir.

Büyük ölçüde Saussure ile başlayan dilbilimsel çalışmalar, Moskova Üniversitesi akademisyeni Trubetzkoy, yapısal dilbilimci Bloomfield, Edimbilim (İng. pragmatics) ve Anlambilim (İng. semantics) ayrımını yapan Austin ile devam etmiş ve çağdaş yapısalcılardan Chomsky ile günümüzde dilin derin yapısıyla ilgili çeşitli konular üzerinde çok yönlü araştırmalar sürmektedir. Dilbilim genel itibarıyla, dilin betimlemesini yaparken sözdizimsel ve sesbilgisel konular (Fr./İng. phonème, phonem; syntaxe, syntax) ile birlikte *biçim* (Fr./İng. forme, structure) ve *anlamı* (İng. meaning, sense) ilişkilendirmek suretiyle dikkate alır. Zira bunlar dilin derin yapısında birbirine oldukça bağlı dikotomilerdir.

Bunun sonucunda, adından da anlaşılacağı gibi dilbilim, dili daha mantıksal ve bilimsel bir çerçevede incelemeye başlamış ve karşımıza bu bağlamda iki farklı görüş çıkmıştır: Amerikan Yapısal Dilbilim Okulu ve Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Okulu. Bu oluşumları ve temsilcilerinin anlayışlarını kısaca özetlemek gerekirse, Amerikan Yapısalcılığının başlıca temsilcisi olan Bloomfield, insanın davranışları gibi dilyetisinin (Fr. langage, İng. language)⁷ de bütünüyle dış koşullarla açıklanabileceğini savunmuştur. Bloomfield’e göre dilbilimci somut metnin gereği olan bütüncü (Fr./İng. corpus), yani bir dili çözümlenmek amacıyla derlenmiş sözlü ya da yazılı örnekler bütünü üzerinde çalışmalıdır. Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Okulunun en önemli temsilcisi Chomsky’dır. Chomsky’ye göre, her dilin sahip olduğu kurallar bütünü vardır ve bu kurallar dilbilgisini oluşturur. Fakat insanlar, günlük hayatlarında bu kuralları bilmeden yaşar ve konuşurlar. Bu durum bize, her konuşucunun kendi anadili konusunda sezgisel bilgilere sahip olduğunu gösterir. Bu bilgi, iletişim için gerekli olan “örtük dilbilgisi”dir (derin yapı / İng. deep structure). Fakat asıl mesele dili betimlemek, çözümlenmek ve biçime sokmaktır. Bu da “belirtik dilbilgisi” (yüzeysel yapı / İng. surface structure) kapsamındadır.

Dilin toplumsal, sözün (Fr. parole/ İng. speech) ise bireysel bir nitelikte olması, dilsel edim (performans) açısından kişisel üretim biçimi olan söylem ve sözcenin yapısal yani sözdizimsel oluşumunu ortaya koyar. Bu sebeptendir ki sözcede, dil kullanıcı olarak *konuşan özne* (Fr. sujet parlant) olgusu hâkimdir. Austin, iletişim esnasında söz edimi üretirken, üç ayrı edim gerçekleştirdiğimizi belirtmektedir (Onursal-Ayırır, 2016: 148). Bunlar düzsöz, edimsöz ve etkisöz edimleridir. Belli sayıda kurallar çerçevesinde sayısız sözcük üretilebilir, bu üretme gücüne “düz söz” denmektedir. Sözcenin içerdiği bilgi türüne göre konuşanın bir niyeti gerçekleştirmesine “edimsöz” (söz verme, uyarma, bilgi verme, eleştirme vb.), sözcenin alıcı üzerinde yarattığı etkiye ise “etkisöz” denmektedir (Gürata, 2018: 282). Aşağıdaki şekilde gösterilen bu 3 farklı söz ediminden biz daha ziyade “etkisöz” üzerinde yoğunlaşacağız.

⁷ Fransız Dilbiliminde “Dil – Dilyetisi” dikotomisi “Langue – Langage” (Bkz. Saussure) şeklinde iki ayrı terimle karşılanırken, İngiliz Dilbiliminde ise iki kavramdan oluşan bu dikotomi “Language – Language” şeklinde aynı terimle karşılık bulmaktaysa da bunların farklı dilsel olgulara işaret ettiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, iki terimin konu edildiği yerde mesela “Language (a) – Language (b)” yahut da “Language (1) – Language (2)” şeklinde kodlanmak suretiyle ayırt edilmesinde yarar vardır.

Şekil 2: Söz ediminin 3 farklı sınıfı

2. Etkisöz Nedir?

Konumuz gereği, romandaki sözceler *etkisöz* bağlamında inceleneceğinden, konunun detaylı anlatımı ve dildeki işlevlerinden bahsetmemizde yarar olacağını düşünüyoruz. Etkisöz genel itibariyle Vardar'ın *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde şu şekilde açıklanır: Konuşucunun dinleyici üzerinde dolaylı biçimde bir etki yapmasını sağlayan bildiri. Örneğin bir seçim söylevinde etkisöz coşkuya, belli bir sava inanmaya yol açabilir (2007: 97). Etkisöz, dilde öznellik ya da evrensellik açısından iki boyutlu dikotomi incelendiğinde, *söyleyen – dinleyen / konuşan – muhatap* (bireysel, karşılıklı konuşma) *ile gönderici – alıcı* (daha genel ve toplumsal)⁸ şeklinde iki farklı etkileşim boyutu olarak kendini gösterir.

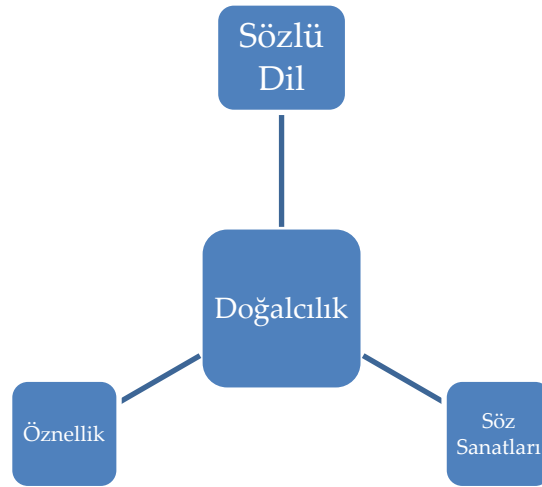
Etkisözün en önemli görevi, bilhassa alıcıda, duyusal, düşünsel ve/veya beden dili olarak fiziksel bir harekete sebep olmasıdır. Adından da anlaşılacağı üzere, karşı tarafa etki eden özne olarak bir gönderici, nesne olarak da bir ileti olması gerekir. Diğer alanlarda da kendini gösteren bu üçlü boyut, dilde, *gönderici-ileti-alıcı* şeklinde kendini gösterecek ve üçlü bir etkileşim düzleminden söz etmemizi sağlayacaktır. Misal bir devlet adamının söylemi ve hitap şekli, -mesajı ve üslûbu- etkisöz bağlamında değerlendirilirken, hitap ettiği kesimin toplum olması ve etkilemeye yönelik olması, etkisöz döngüsüne somut bir söylem örneği olarak gösterilebilir.

Öznellik boyutunda ise, ünlü bir düşünür yahut yazarın özlü sözleri, hayatta herhangi bir sosyal soruna ya da kültürel bir olguya dair kısa ve net söylemleri de toplulukları etkilemesi bakımından etkisöz kapsamında düşünülebilir. Bu gibi *odaklayıcı söylemler* yıllarca toplumlarda iz bırakmış, insanların hafızalarında yer edinmiştir. Buna en güzel örnek olarak Fransız Edebiyatından sayısız yazar ismi vermek mümkündür; zira Victor Hugo, Honoré de Balzac, Emile Zola, Gustave Flaubert gibi isimler sadece edebiyatçı yazar değil, aynı zamanda klasikleşmiş, unutulmazlar arasında yerini alan öncü düşünürler, felsefe adamlarıdır.

⁸ Fransız Dilbiliminde bu kavramların karşılığı "locuteur – interlocuteur" (söyleyen – dinleyen / konuşan – muhatap) ve "émetteur – récepteur" ya da "destinateur – destinataire" dir (gönderici – alıcı).

Yine etkisöz konusuna örnek olarak vereceğimiz dikotomilerden *gönderici – alıcı*, *belirtik anlam - örtük anlam*, *yan anlam - düz anlam* gibi olguları, kısaca örneklendirmek ve açıklamak gerekirse, net ve keskin bir söyleyişin kişi ya da toplumlar üzerindeki etkisi (emir ve ünlem tümceleri gibi) ya da mecaz gibi *söz sanatı kullanımı*, bağlam çerçevesinde sözlerin etkisini arttırır, pekiştirir ve karşı tarafta belirli bir etki uyandırır. Diğer taraftan, Emile Zola toplumlarda iz bırakmış klasik yazarlardan olduğundan günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Bu bağlamda etkisöz konusu üzerine bir çalışmaya rastlanılmaması sebebiyle, Zola’nın bu romanından hareketle aşağıda sunulacak tablolarda yer alan örneklerden yararlanılacak, etkisöz kapsamına giren seçili sözceler dilsel değerlerine göre sınıflandırılarak açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılacaktır.

Edebiyatta etkisöz bağlamında, Emile Zola’nın *doğalcılık akımına* (Fr. naturalisme) mensup bir yazar olması, dil kullanımı ister istemez etkilemiştir. Zola diline yansıyan doğal unsurlar aşağıda incelenecek sözcelerde somut olarak görülecektir. Söyleminde olabildiğince sansürden uzak, doğallığı ve şeffaflığı tercih etmesi, karşılıklı konuşmalar şeklinde cereyan eden *sözlü dil* kullanımının yoğunluğunu da beraberinde getirmektedir. Karşılıklı konuşmaların sıklıkla kullanılması, öznel değeri olan kısa ve etkili sözceler başta olmak üzere, biçimsel açıdan yerine göre çeşitli söz sanatlarının da yerine göre birer etkisöz olarak metinde yer almasını gerektirmiştir. Bu durumu aşağıdaki şekilde göstermeye çalışalım:

Şekil 3: Doğalcılığın özellikli bileşenleri

3. Öznellik İçeren Etkisözler

Etkisözü arayabileceğimiz en uygun kaynaklardan biri *öznel yargılar* içeren ifadelerdir. Ünlü yazar yahut düşünürlerin kaleme aldığı deneme, roman vb. türler, toplulukları etkileyen söz ve sözceler açısından zengin bir kaynak olarak görülür. Bu sebeple, etkisöz bağlamında değerlendireceğimiz olgulardan biri de öznelliktir. Aşağıdaki tabloda öznellik içeren etkisözlü sözceler ve barındırdıkları çeşitli dilsel göstergeleri incelediğimizde, öznellik göstergelerinin daha çok yüklem yapısında görüldüğü göz-

lemlenebilir; buradaki biçimbirimsel gösterge 1.tekil şahıs ekidir. Bunun yanı sıra, “ben, benim” gibi kişi adılı ve biçimbirim olarak iyelik ekleri şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: Öznelik İçeren Etkisözlü Sözceler

ÖZNELİK İÇEREN ETKİSÖZLER	
ETKİSÖZLÜ SÖZCELER	DİLSEL GÖSTERGELER
1. <i>Dinliyorum</i> , ancak üzüntü <i>duyabiliyorum</i> . (s.14)	Gösterge 1= Dinliyor-u-m (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 2= Duyabiliyor-u-m (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 3= (Ben) Dinliyorum... duyabiliyorum (Gizli özne olgusu vardır). Öznelik göstergesidir.
2. Yoksa yaşından önce adam olmak isteyen bir <i>çocuk muyum?</i> (s.16)	Gösterge 1= Çocuk mu-y-u-m? (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 2= Gizli özne olan “Ben” zamiri bulunur. Öznelik göstergesidir.
3. Tanrının hoşgörüsünü insanların zenginliğine <i>tercih ederim</i> . (s.17)	Gösterge 1= Tercih eder-i-m (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 2= Gizli özne olan “Ben” zamiri bulunur. Öznelik göstergesidir.
4. Ve suskunluk: bu sessizlikte kalbimin hıçkırıklarını <i>duyuyorum</i> . (s.14)	Gösterge 1= Duyuyor-u-m (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 2= (Ben) duyuyorum (Gizli özne olgusu vardır). Öznelik göstergesidir.
5. Ne istiyorsunuz kardeşlerim, ilk <i>adımım</i> hüznü oldu: ilerlemeye cesaret <i>edemiyorum</i> . Acıma son verip, tüm <i>gözyaşlarımı</i> dökeceğim ve gülmeye yeniden <i>başlayacağım</i> . Yarın daha neşeyle <i>çalışacağım</i> . (s.33)	Gösterge 1= (Benim) adım-ı-m (1. tekil şahıs iyelik eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 2= (Ben) edemiyor-u-m (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 3= (kendi/benim) gözyaşlar-ım (1. tekil iyelik eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 4= (Ben) dökecek-i-m (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir. Gösterge 5= (Ben) çalışacak-ı-m (1. tekil şahıs eki). Öznelik göstergesidir.

6. <i>Ben, dostlarım, hüznüle yaşarım: Benim için kış mevsimi baharsız geçer. Nemli merdivenlerin üstündeki çatı katım geniş ve dağınıktır...</i> (s.13)	Gösterge 1= Ben (Başlı başına bir öznellik unsuru ve cümlenin ana öznesidir). Öznellik göstergesidir. Gösterge 2= Dostlar-ı-m (1. tekil şahıs iyelik eki). Öznellik göstergesidir. Gösterge 3= Benim için/Bana göre (öznellik ifadesi). Öznellik göstergesidir. Gösterge 4= Çatı kat-ı-m (1. tekil şahıs iyelik eki). Öznellik göstergesidir.
7. (...) <i>üzerimde iç karartıcı ve donuk bir sıkıntının ağırlığını hissediyorum.</i> (s.13)	Gösterge 1= (Benim) üzer-i-m-de (1. tekil şahıs iyelik eki). Öznellik göstergesidir. Gösterge 2= (Ben) hissediyor-u-m (1. tekil şahıs eki). Öznellik göstergesidir.
8. Dünyayı <i>tanımıyorum</i> , ama sefalet o kadar soğuk ki, çevresindeki kalpleri buz gibi yapıyor. (s.18)	Gösterge 1= (Ben) tanımiyor-u-m (1. tekil şahıs eki). Öznellik göstergesidir.
9. On altıncı yaşında ziyaret edilen bu kız uyuyordu ve böylece <i>önümde</i> bakire bir kız var, <i>diyordum kendimce.</i> (s. 26)	Gösterge 1= (Benim) ön-ü-m-de (1. tekil şahıs iyelik eki). Öznellik göstergesidir. Gösterge 2= (Ben) diyor-du-m (1. tekil şahıs eki). Öznellik göstergesidir. Gösterge 3= Kendi (Kendine dönüşlülük zamiri ile öznellik sağlanmıştır). Öznellik göstergesidir.
10. <i>Kendimi</i> yine işe <i>verdim</i> , ama isteksizlikten daha işin başında, birinci saatte <i>yoruldum.</i>	Gösterge 1= Kendimi (Kendine dönüşlülük zamiri ile öznellik sağlanmıştır). Öznellik göstergesidir. Gösterge 2= (Ben) ver-dim (1. tekil şahıs eki). Öznellik göstergesidir. Gösterge 3= (Ben) yorul-du-m (1. tekil şahıs eki). Öznellik göstergesidir.

Açıklama ve yorumlar: Yukarıdaki tabloda öznellik içeren etkisözlü sözceler incelendiğinde;

Birinci örnekte, “dinliyorum” ve “duyabiliyorum” yüklemelerinde bulunan /-um/ 1. tekil şahıs ekinin kullanımı sonucu oluşmuş öznel bir durum ifadesi mevcuttur. Ayrıca “-e bilmek” *yeterlilik kipinin* kullanımıyla kişi kendi durumu hakkında kesinlik bildirmeyen yargılara ulaşır. Bu göstergelerden hareketle bu sözcüğü öznellik bağlamında bir etkisöz olarak değerlendirebiliriz.

İkinci örneğe baktığımızda, “çocuk muyum?” soru/sorgulama biçimi yazarın kişisel durumunu, içindikileri ortaya dökmesi sonucu karşı tarafa sorular soruyormuş ve ondan cevap bekliyormuş hissini vermektedir. Oysa işlev olarak kişinin kendisini sorgulamasına yarayan “öz soru” (Fr. auto-question) yani doğrudan kendisine yönelttiği soru biçiminde olan dilsel yapıdır. Başka bir ifadeyle, monolog görünümlü bir sözcüktür. Bu yönüyle, konuşan öznenin kendisine yönelik duygusal ve ünlemsel değer taşıyan bir *soru sözcüğü* olarak değerlendirilebilir. Yüklemdeki /-m/ 1. tekil şahıs ekinin kullanımı, yazarın kendi şahsi duygu ve düşüncelerinin öznel bir kanıtı şeklindedir.

Konuşucunun kendisini işaret eden bu tür yüklemere “öznellik yüklemi” adını verebiliriz.

Üçüncü örnekte, “tercih ederim” yüklem öbeği genel bir düşüncenin öznellesmesidir. Yine 1. tekil şahıs eki olan /-m/ sayesinde, öznellik olgusu bir biçimbirimsel göstergenin kullanımıyla sağlanır. Bu da bir öznellik yüklemidir.

Dördüncü örnekte, “duyuyorum...” bir diğer öznellik yüklemidir; *suskunluk/sesizlik* diye tabir edilen olgunun içindeki sesin (bir nevi kalbin sesi ve tepkisi) duyulması bağlamında bir etkisözdür. Çünkü sessizlik içinde bir sesin duyulması, hele ki onun kalp sesi olması, konuşucunun ruh halini yansıtan bir duygu durumunun ifadesidir.

Altıncı örnekte bulunan “Ben, Benim için” ifadeleri bu sözcüde doğrudan konuşan öznenin kendisi tarafından kişisel duygu, düşünce ve yaşantısından kesitler anlatmak için kullanılmıştır. “Ben” kişi zamiri, nesnellikten uzak bir anlatımı ele alırken; “benim için” iyelik zamirindeki “için” edatı ile öznellik pekiştirilmiş ve tabir yerindeyse sözcü “ben”i anlatması ile *öznellik* bağlamında bir etkisöz olarak değerlendirilebilir.

Yedinci örnekte, “üzerimde... hissediyorum” sözcüklerinde karşımıza çıkan etkisöz durumu, (benim) üzeri-**m**-de kelimesinde, 1. tekil şahıs iyelik eki ile yapılırken; (ben) hissediyor-u-**m** yüklemine ise 1. tekil şahıs eki ile yapılmış ve *öznel bir ifadeyi* yansıtmıştır. Dolayısıyla, bunlar da öznel yüklemeler daha doğrusu öznellik yüklemeleridir.

Sekizinci örnekte, “(Ben) dünyayı tanımıyorum” sözcüğünde etkisöz durumu “tanımıyorum” yüklemiyle yapılmış, yine öznel bir yargıda bulunduğu için aynı şekilde etkisöz bağlamında değerlendirilmiştir.

Dokuz ve onuncu örnekleri incelediğimizde, ortak kelime olan “kendi” göstergesi bir dönüşlülük zamiridir. “Kendimi ve kendimce” kelimeleri, cümleye kişinin kendinden etkilenmesi sonucu, öznellik bağlamında kendi düşüncelerini tekrar etmesi anlamını katar. Bu kendine dönüşlülük zamirini bir *öznellik göstergesi* olarak değerlendirebiliriz.

Yukarıda incelenen örnek sözcelerde, yazarın içinde bulunduğu psikolojik ve sosyal durum yine yazarın gözünden anlatılmış, geleceğe dair beklenti ve umutlardan bahsedilmiştir. Bunlar roman kahramanı üzerinden (Claude) anlatıldığından, yazarın kendisini (ve hayatını) Claude (ve hayatı) ile bir şekilde özdeşleştirdiğini söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle, belirli ölçüde kurgu olsa da Claude’un hayatında yaşadığı olayların benzerini Zola zamanında yaşamıştır. Sözcü, baştan itibaren öznel ifadelerle yer vermekle beraber, konuşan öznenin geçmişte çektiği sıkıntılar sonucunda geleceğe dair sözleri, tutumları etkisöz bağlamında değerlendirilebilir.

4. Dilbilgisel Gösterge İçeren Etkisözler

Şimdi de ikinci kategoriye geçelim. Dilbilgisel gösterge olarak adlandırdığımız bu kategori daha çok dilbilgisi konularını içine alır. Dilbilgisi kurallarının yerinde ve uyumlu kullanımları, etkisöz bağlamında okuyucuyu etkileyeceği gibi, dilbilimsel bir ahenk unsuru olarak da görülebilir. Bu bağlamda, dilbilgisel göstergeleri kendi içinde

üç bölümde inceleyebiliriz:

a) *Kipsel özellikler içeren etkisözler* (Kipsel etkisözler): Sözcelerdeki her türlü kipsel uyumu içine alan, bunun sonucunda sözce ve söylemde etki yaratan etkisözlerdir. Bunlara kısaca “kipsel etkisöz” (Fr. perlocution modale) de diyebiliriz.

b) *Yüklem özellikleri içeren etkisözler* (Yüklemsel etkisöz): Sözcelerdeki, özne-yüklem ve nesne-yüklem arasındaki uyum yahut emir ya da ünlem sözcelerinin yerinde kullanımı sonucu oluşan ve karşı tarafa etki eden sözcelerdeki etkisözlerdir. Bunlara kısaca “yüklemsel etkisöz” (Fr. perlocution prédicative) de diyebiliriz.

c) *Niteleme işlevi olan etkisözler* (Niteleyici etkisöz): Yazarın yahut söyleyenin yapmış olduğu etkileyici benzetmelerdir. Bir olayın, kişinin veya durumun çarpıcı bir şekilde tasvir edilmesi, karşı tarafta etki bırakması durumudur. Bunlara kısaca “niteleyici etkisöz” (Fr. perlocution épistémique) de diyebiliriz.

Şekil 4: Dilbilgisel göstergeli etkisöz kategorileri

Aşağıdaki tablo incelendiğinde, niteleme işlevi olan etkisözlerin “edat, bağlaç, sıfat, isim, yüklem” gibi sözcük düzeyinde olduğu gibi, sıfat-fiil, dilek-şart gibi kipler, görünüş ve zaman ekleri gibi biçimbirimler düzeyinde de gösterge barındırdığı görülebilir.

Tablo 2: Dilbilgisi Göstergesi İçeren Etkisözlü Sözceler

Dilbilgisel Gösterge İçeren Etkisözler	Göstergeler
1. <i>İşte</i> beş hafta <i>geçti</i> . (s.15)	Gösterge 1= <i>İşte</i> : Sözce başında kullanıldığında gösterme ya da belirtmeye kesinlik katar. Gösterge 2= <i>Geç-ti</i> : Fiilin görülen/bilinen geçmiş zaman ile çekimlenmesi kesinliğin, yaşanmışlığın göstergesidir.

2. Gerçeğin yüce sanatına sahip <i>olsaydım</i> , insani bir cennetin bilincine <i>varsaydım</i> , hayalle gerçeği ayırt <i>edebilseydim</i> , <i>konusurdum</i> . (s.39)	Gösterge 1= (Eğer) <i>ol-sa-y-dı-m/ var-sa-y-dı-m/ et-e+bil-se-y-di-m</i> : Dilek/şart kipi kullanımıyla öznel yargı. Gösterge 2= <i>Konuş-u-r-du-m</i> : Geniş zamanın hikâyesi ve 1. tekil şahıs kullanımıyla öznel ifade. Burada, şart kipi ve geniş zamanın hikâyesi arasındaki anlamsal ve kipsel uyumdan söz edebiliriz.
3. Eğer, kendimi yalnız <i>hissedersem</i> , kendime bir eş yaratırım. (s.17)	Gösterge 1= <i>Eğer</i> : Sözce başındaki kullanımıyla ihtimal yahut şart anlamı katar. Gösterge 2= <i>His-et-e-r-se-m</i> : /-se/ şart kipiyle sözce pekiştirilmiş, kipsel bir uyum sağlanmıştır.
4. <i>Çirkin bir kadındı: kapalı gözleri kirpikten yok-sundu, şakakları düşük ve oynaktı, ağzı büyük ve cansızdı (...)</i> (s.24)	Gösterge 1= <i>Çirkin bir kadın</i> : Niteleme sıfatı. Gösterge 2= <i>Düşük ve oynak şakaklar</i> : Niteleme sıfatı. Gösterge 3= <i>Büyük ve cansız ağız</i> : Niteleme sıfatı.
5. <i>Titreyen dudaklar öpücüklerini ararlar; kırlarda yer bulamayan âşıklar, sığınakların önünde acele ederek yağmurun, sonsuz baharın gürültüsü altında, çatı katlarına sığınır.</i> (s.13)	Gösterge 1= <i>Titreyen dudaklar</i> : /-en/ partisip ekiyle niteleme sıfatı kullanımıyla öznel bir benzetme yapılmıştır. Gösterge 2= <i>Kırlarda yer bulamayan âşıklar</i> : /-an/ partisip ekiyle niteleme sıfatı ve öznel yargı.
6. İşte kış günü (...) (s.13)	Gösterge 1= <i>İşte</i> : Gösterilmek ya da kanıtlanmak istenen durum göstergesi. Gösterge 2= <i>Günü(dür)</i> : Gizli /-dir/ bildirme ekiyle kipsel bir uyum sağlanmış, isim yüklemi oluşmuştur.
7. Can sıkıcı, duvar kâğıtlarının <i>koyulaştırdığı</i> , <i>çirkin camekânlı</i> , <i>solgun çiçekli çini vazoların</i> bulunduğu evin önünde duraklıyorum. (s.13)	Gösterge 1= <i>Koyu-la-ş-tır-dığ-ı</i> : Partisip ekiyle isme öznel nitelik katma. Gösterge 2= <i>Çirkin camekânlı, solgun çiçekli çini vazolar</i> : Niteleme sıfatlarıyla öznel yargı).
8. Sokak, bizim <i>tek mekânımız</i> ; bunun dışındaki yerler evimiz <i>değildir</i> . (s.35)	Gösterge 1= <i>Tek mekânımız(dır)</i> : Mekâna odaklama ve mekânı belirtme durumu, gizli /-dır/ ekiyle isim yüklemi yapılmıştır. Gösterge 2= <i>Evimiz değil-dir</i> : Yine aynı durum karşımıza çıkar; /-dır/ ek fiillinin kullanımı sonucu yüklemsel bir uyum yakalanmış ve etki sağlanmıştır.
9. <i>İşte</i> , mücadelenin tam ortasındasın. (s.15)	Gösterge 1= <i>İşte</i> : Sözce başı edatıyla duruma odaklanılmış; okuyucuda farkındalık yaratacak bir etki yaratılmaya çalışılmıştır).
10. Tasarladıklarını <i>hatırla</i> : hareketlerinde <i>kararlı ve dürüst ol</i> , <i>tıpkı düşlerinde olduğu gibi</i> ; çatı katlarında <i>yaşa</i> , katı ekmeğini <i>ye</i> , yoksulluğa <i>gülümse</i> . (s.15)	Gösterge 1= <i>Hatır-la / kararlı ve dürüst ol / yaşa / ye / gülümse</i> : 2. tekil şahıs emir/buyurma kipiyle yazar tarafından okuyucuya nasihat verilmiştir. Bu sebeple sözce etkisöz bağlamında değerlendirilebi-

	lir.
11. <i>Esmer, gülmeyi seven kızlar</i> , ürünlerin ve intikamların kraliçeleri, başak ve salkımlarla süslenmiş, <i>cıvıl cıvıl gençliklerine</i> kendilerini kaptırırcasına, eğleniyorlar, patikalarda koşuyorlardı. (s.15)	Gösterge 1= <i>Esmer, gülmeyi seven kızlar</i> : Niteleme sıfatı ve sıfat tamlamasıyla öznel etkisöz yapısıdır. Gösterge 2= <i>Gülmeyi sev-en kızlar</i> : Partisip ekiyle etkisöz kullanımı vardır. Gösterge 3= <i>Süs-le-n-miş</i> : Partisip ekiyle etkisöz kullanımı söz konusudur. Gösterge 4= <i>Cıvıl cıvıl gençlik</i> : Niteleme sıfatıyla etkisöz kullanımı içermektedir.

Açıklama ve Yorumlar: Dilbilgisel gösterge içeren etkisözler incelendiğine;

Birinci örnekte, “işte” ve “geçti” kelimelerinden oluşan etkisöz öğeleri, bir durumu kanıtama, tabir yerindeyse gösterme ve inandırıcılık anlamı katar.

İkinci örnekte, “olsaydım, varsaydım, edebilseydim, konuşurdum” yüklemleminde aradığımız etkisöz öğeleri, “ihtimal, olasılık” anlamı taşımakla birlikte, bir hikâye anlamı da taşır (şart kipinin hikâyesi). Kısaca, “eğer bu durum böyle olsaydı, ben de böyle davranırdım” anlamı ya da alt yorumu taşıyan sözcede, geniş zamanın şartı ile uygun kipsel uyum yakalanmış ve etkisöz bağlamında değerlendirilmiştir.

Bir önceki örnekte olduğu gibi, üçüncü örnekte de “eğer” bağlacı ve “hissedersem” yüklemine etkisöz unsurları aranır. Çünkü “eğer” bağlacı ve şart kipi eki diye tabir edilen /-sa/, /-se/ sözcüye ihtimal ve koşul anlamı kattığı gibi, kipsel bir uyumun da içerisinde yer almaktadır.

Dördüncü örneğe baktığımızda, “çirkin bir kadını, kapalı gözleri kirpikten yoksundu, şakakları düşük ve oynaktı, ağzı büyük ve cansızdı” sözcüğünde, niteleme sıfatları vasıtasıyla yoğun betimleme yapılmış ve bu durum, karşıdaki kişiyi canlı bir şekilde resmetmiştir. Niteleme gücünden dolayı etkisöz bağlamında değerlendirilebilir.

Beşinci örnekte, “titreyen dudaklar” ve “yer bulamayan âşıklar” ifadelerindeki /-an/ partisip eki ile yapılmış sıfat tamlamalarını içeren örnekler sözcüye betimleyici bir anlam katmış ve etkisöz bağlamında değerlendirilmiştir.

Altıncı örnekteki “İşte kış günü” ifadesinde, bir kış günü veya kış tablosu “işte” edatıyla okuyucuyu kışa odaklandırmış ve kanıtama anlamı taşımıştır. Bu sebeple kipsel uyum bağlamında bir etkisöz olarak değerlendirilebilir.

Yedinci örnekte, “koyulaştırdığı, çirkin camekânlı, solgun çiçekli çini vazolar...” ifadelerindeki etkisözler, /-dık/, /-dik/ partisip eki ile yapılmış sıfat tamlaması ve niteleme sıfatlarıyla oluşturulmuştur.

Sekizinci örnekte, “tek mekânımız(dır)” ve “değildir” kelimelerinde /-dır/ bildirme eki ile yüklemse bir uyum yakalanmış ve etkisöz bağlamında değerlendirilmiştir.

Dokuzuncu örnekte, “İşte” edatıyla başlayan sözcede bir odaklama ve kanıt-lama durumuna gidilmiş, bu durum etkisöz bağlamında değerlendirilmiştir.

Onuncu örnekte, “hatırla, kararlı ve dürüst ol, ye, gülümse, yaşa” yüklem-lerin de emir kipi kullanılmıştır. Buradaki etkisöz bağlamı, hayata dair nasihatlerin emir kipiyle yapılması durumudur. Çünkü normal şartlarda nasihatler emir kipiyle verilmez. Emir kipiyle işlenmesi yorumsal açıdan bakınca *bunu kendin için yapmak zorunda-sın* anlamını verir. Bu sebeple etkisöz bağlamında yüklem- sel bir uyum içerisinde gösterilebilmektedir.

Son örneği incelediğimizde, “Esmer, gülümsemeyi seven kızlar” ve “süslenmiş, cıvıl cıvıl gençlik” ifadelerindeki etkisözler dikkate değerdir. /-me/, /-en/, /-miş/ sıfat-fiil (partisip) ekleriyle oluşturulmuş sıfat tamlamaları ve niteleme sıfatları, cümleyle betimleme anlamı katmakla birlikte bir etkisöz durumu da oluşturmuştur. Dildışı unsurlar içeren etkisözlerin (22-34 arasındaki örnek sözceler) dilsel göstergeleriyle ilgili açıklamalar yeterli görüldüğü için burada açıklama yapılmamıştır.

5. Dildışı Gösterge İçeren Etkisözler

Dilsel olmayan / Dildışı gösterge (İng. non-linguistic mark / extralinguistic sign) adıyla da bilinen bu kategori, dil ve söylem dışında kalan, kaş-göz hareketleri, bakış gibi beden dilini kapsayan çeşitli yüz ifadelerini yansıtan *jest ve mimikler, sesli ünlemler ve seslenmeler* gibi unsurların kullanıldığı sözsüz iletişim kanalıdır. Yazı yahut sözlü iletişimdeki her dildışı öge, etkisöz bağlamında değerlendirilemeyeceği gibi, karşı tara-fa etkisi, odaklama amaçlı olarak yerinde kullanımı sonucu etkisöz olarak kabul edilebilir. Aşağıdaki tabloda gösterilen sözceler, dildışı kategoriler temel alınarak etkisöz bağlamında değerlendirilecek ve yorumlanacaktır.

Tablo 3: Dildışı Etki Yaratan Etkisözlü Sözceler

Dildışı Etki Yaratan Etkisözler	Göstergeler
1. <i>Ah!</i> Seslerimizin çatı penceresi ne kadar da be-yazdı! (s.15)	Gösterge 1= <i>Ah!</i> : Seslenme ünlemi olarak bir iletişim şeklini yansıtır (duygu durumu, öznel-lik). Gösterge 2= <i>Beyazdı!</i> : Ünlem işareti konuşan öznenin kişisel düşüncesini, öznelliğini yansıtır.
2. <i>Oh!</i> Hayat ne kadar genç ve tutkulu olurdu! (s.19)	Gösterge 1= <i>Oh!</i> : Seslenme ünlemi olarak bir iletişim şeklini yansıtır (duygu durumu, öznel-lik). Gösterge 2= <i>Olurdu!</i> : Ünlem işareti konuşan öznenin kişisel düşüncesini, öznelliğini yansıtır.
3. Bağışlayın kardeşlerim, ipek o kadar yumuşak, dantel o denli hafif ki, güneş altın ve kristalin içinde öylesine <i>neşeyle gülüyor ki!</i> (s.17)	Gösterge 1= <i>Neşeyle gülmek</i> : Duygu durumunu (mutluluk) yansıtan bir yüz ifadesidir.
4. <i>Ah!</i> Yeteneğin temelinin yoksulluk olduğunu iddia edenler, nasıl da yalan söylüyorlar. (s.32)	Gösterge 1= <i>Ah!</i> : Seslenme ünlemi olarak bir iletişim şeklidir (duygu durumu, öznel-lik).

5. Laurence ayağa kalktı. Yüzünü acılı ve alaycı bir ifade almıştı. (s.36)	Gösterge 1= <i>Ayağa kalkmak</i> : Bir vücut hareketini betimler. Gösterge 2= <i>Acılı ve alaycı bir ifade</i> : Duygu durumunu yansıtan yüz ifadesini betimler.
6. Zavallı kız, erkek kardeşlerinin bağırmalarından ürktü. <i>Gülümsedi</i> ve onları daha uzun bir süre görmek için <i>yüzünü çevirdi</i> . (s.40)	Gösterge 1= <i>Ürktü</i> : Duyguların dışı vurumu, bir çeşit vücut jestidir. Gösterge 2= <i>Gülümsedi</i> : Sözünl olmadığı bir iletişim şekli, bir mimiktir (dildışı iletişim). Gösterge 3= <i>Yüzünü çevirdi</i> : Bir vücut jestidir.
7. Artık, <i>üşümüyor, ama titriyordum</i> . Damarlarım, belirsiz bir ateşle atıyordu. (s.26)	Gösterge 1= <i>Üşümüyor ama titriyordum</i> : Bu ifadede “üşümek” fizyolojik bir durum iken, titremeye geçmek şiddetli bir duygu durumunun betimlemesidir.
8. Kız <i>iç çekerek</i> , yorganın üzerinden <i>diğer yana döndü</i> . Göğsünü açığa çıkaracak şekilde <i>örtüyü üzerinden çekti</i> . (s.26)	Gösterge 1= <i>İç çekerek</i> : Kızın duygu durumunu anlatan bir ifadedir. İç çekmesi, üzgün ve ağlamaklı olduğunu gösterir. Gösterge 2= <i>Diğer yana döndü... örtüyü üzerinden çekti</i> : Yüklemlerinde tasvir edilen vücut hareketi sözsüz iletişim kapsamında değerlendirilir.
9. Kız uyandı ve beni yanı başında bulmaktan <i>şaşırılmış görünmeyerek, bana gülümsedi</i> . Bu <i>gülümseme belirsizdi</i> , sanki bir kalabalığa hitap ediyordu. (s.27)	Gösterge 1= <i>Şaşırılmış görünmeyerek</i> : Kişinin duygu durumunu açığa çıkaran mimiktir. Gösterge 2= <i>Gülümsedi</i> : Gülümsemek, sözsüz bir iletişim ve mimiktir. Gösterge 3= <i>Gülümseme belirsizdi</i> : Bu ifade kişinin duygu durumundan bizi haberdar eder ve mimik hareketidir.
10. Hafif bir uyku, dudaklarına belirsiz bir gülümseme vermişti; <i>yüz çizgileri gevşemişti</i> , acısının geçmesi, çirkinliğe yumuşak ama acı bir çeşit güzellik katmıştı. <i>Üzüntülü ve boyun eğmiş haliyle</i> uyuyordu. (s.25)	Gösterge 1= <i>Yüz çizgileri gevşemişti</i> : Bedensel ve ruhsal rahatlamanın dışı vurumu, sözsüz bir iletişimdir. Gösterge 2= <i>Üzüntülü ve boyun eğmiş haliyle</i> : Üzüntülü ve boyun eğmiş olmak birer duygu durumudur. Bu duyguların yüze yansımaları,
11. Ağız boşluğunu gösterecek şekilde <i>gülüyordu</i> . Çekingen aşklara karşı ihtiyarlığın bu gönül hoşluğu beni <i>utandırdı</i> . (s.30)	Gösterge 1= <i>Gülüyordu</i> : Burada yine duygu durumunu anlatan mimiksel bir hareket vardır. Gösterge 2= <i>Utandırdı</i> : Utanmak bir duygu iken, kişinin utanması duygu durumunun açığa çıkışıdır. Vücut jesti olarak da değerlendirilebilir.
12. <i>Ah!</i> On beş yaşında olsaydım! (s.31)	Gösterge 1= <i>Ah!</i> : Bir ünlem olmasıyla birlikte, dilsel olarak da bir anlam ifade etmez ve bir anlaşma ifadesi değildir. Sadece, jest ve mimikler gibi, kişinin duygu durumu hakkında bilgi verir. Bu sebeple, dildışı bir ögedir.
13. Çok <i>öfkelenmişim</i> . <i>Hareketlerimle onu tehdit ettim</i> , yanından geçerken de bulabildiğim en küçük düşürücü şeyi yaptım. (s.46)	Gösterge 1= <i>Öfkelenmişim</i> : Öfkelenmek de bir duygu durumudur. Kişinin yoğun duygularının hareket ya da mimik olarak dışarı çıkışıdır. Gösterge 2= <i>Hareketlerimle onu tehdit ettim</i> : Burada çok bariz bir şekilde sözsüz iletişim örneği vardır. Hareketlerle tehdit etmek, bedensel ya da mimiksel bir iletişim, kısacası beden dilidir.

Açıklama ve Yorumlar: Dilbilgisel gösterge içeren etkisözler incelendiğine;

Ah!: Bir ünlem olmasıyla birlikte, dilsel olarak da bir anlam ifade etmez ve bir anlaşma ifadesi değildir. Sadece, jest ve mimikler gibi, kişinin duygu durumu hakkında bilgi verir. Bu sebeple, dildışı bir ögedir.

Oh!: Bir ünlem olmasıyla birlikte, dilsel olarak da bir anlam ifade etmez ve bir anlaşma ifadesi değildir. Sadece, jest ve mimikler gibi, kişinin duygu durumu hakkında bilgi verir. Bu sebeple, dildışı bir ögedir.

Neşeyle gülmek: Anlaşma ibaresinden ziyade bir çeşit bağlamsal duygu durumu ve yüze yansıyan bir tebessüm, bir mimiktir.

Ah!: Bir ünlem olmasıyla birlikte, dilsel olarak bir anlam ifade etmez ve bir anlaşma ifadesi değildir. Sadece, jest ve mimikler gibi, kişinin duygu durumu hakkında bilgi verir. Bu sebeple, dildışı bir öge olarak değerlendirilebilir.

Ayağa kalkmak: Bir vücut jestidir ve ayağa hangi duygularla kalkıldığı önemlidir. Ayağa kalkmak, somut bir sözlü iletişim unsuru değildir.

Yüzdeki acılı ve alaycı bir ifade: Kişinin duygu dünyası hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan mimiklerdir.

Ürktü: Duyguların dışa vurumu, bir çeşit vücut jestidir.

Gülümsedi: Bir yüz ifadesi, duygu durumunu yansıtan bir mimiktir.

Yüzünü çevirdi: Bağlamsal duygu durumunu dışa vuran bir vücut jestidir.

Roman, diyalog ya da monolog şeklinde *konuşma dili* ağırlıklı olduğu için yukarıda incelenen etkisözlü sözceler ve *dildışı göstergeleri* oldukça yoğun olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Özellikle karşılıklı konuşma durumlarında, dildışı unsurların bulunduğu sözcelerde, konuşucunun muhatabına karşı ya da okurun gözünde belirli bir etkisöz yarattığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Emile Zola'nın "etkisöz" bağlamında incelenen eserinde öncelikli olarak *biçim, biçem ve anlam ilişkisi* açısından oldukça yoğun sayılabilecek betimlemeler ve buna bağlı olarak da naturalist yani doğal unsurlar göze çarpmaktadır. Edebiyatta doğalcılık akımı (naturalizm), hayata, doğaya ve insana ilişkin her şeyi sansürsüz bir şekilde tüm gerçekliği ve çıplaklığı ile ele alan, gösteren, Fransa'da ortaya çıkmış bir edebî akımdır ve Emile Zola da bu akımın en önemli temsilcisi, öncüsüdür. Tüm dünyada ölümsüz klasik yazar olması ve yapıtlarının geçerliliğini koruyarak halen okunuyor olmasının altında toplumlarda *sosyo-kültürel ve felsefi* boyutta derin izler bırakmasından kaynaklanır. Dolayısıyla, Zola gibi yazarlar sadece düz bir yazar olarak görülmemeli; evrensel değerleri yazarlığın yanı sıra, düşünür, felsefeci, edebiyatçı gibi çok yönlü kişiler olarak kabul edilir.

Etkisözün oluşumuna da etki eden bu naturalist unsurların gerçek bağlamsal anlamları, metnin özellikle *örtük yapısında* (Fr. implicite), *yananlam olgularında* (Fr. connotation), dolayısıyla da *derin yapısında* (Fr. structure profonde) kendini gösterir. Bu gibi çok boyutlu ve derin dilsel olgu ve olayları inceleme ve yorumlamanın zorluğu

da buradan kaynaklanır. Gerçekliğin etkili bir şekilde alenen gösterilmesi, karşı tarafı hem duygusal hem de fiziksel olarak doğrudan etkileyen bir olgudur; çünkü hayata dair gerçekler ve göstergeleri, her zaman en etkili unsurlardan biridir. Bu sebeple, etkisöz olgusu “odaklama” olgusuna (Fr. focalisation) çok yakın ve ilişkili olduğundan birlikte değerlendirilebilir, zira her iki dilsel olguda da işlevsel açıdan bağlamın belirli bir noktasını işaret eder, vurgu yapar ve bunu yaparken de karşı tarafa yönelik (alıcı olarak okur) etki faktörü çok önemlidir, yani niyet olarak muhatabı etkilemek, kafasında iz bırakmak ön plandadır. Diğer yandan, bu gibi klasik yapıtlar tek yönlü ve kısıtlı olarak sadece edebiyatla açıklanamaz; özellikle dilsel ve söylemsel çalışmalarda başta dilbilim olmak üzere, göstergebilim, sosyoloji, felsefe gibi farklı sosyal bilim alanlarını da kuşkusuz *disiplinlerarası bir yaklaşımla* bu incelemelere dâhil etmekte yarar vardır. Çokdisiplinli boyutta *edimbilimsel (pragmatik) yaklaşımla* derinlemesine yapılan kapsamlı araştırmalar ister istemez bu yaklaşımı gerektirir.

Bir dilsel olgu ve oluşum olarak “etkisöz”, yazı dili yahut sözlü dil üzerinden kendini gösterebilir, fakat özellikle klasik eserlerdeki etkisöz unsurları, etkisözün evrensellik, nesnellik özelliğini ortaya çıkarır. İki kişi arasındaki bir konuda etkisöz öznel olarak ele alınır, çünkü sözcenin alıcısı bir kişi olduğundan bireysel özelliktedir. Fakat insanlığın ortak sorunları doğrultusunda ele alınan etkisözler, daha geniş bir kesime ulaşır ve toplumsal özellik taşır. Bu bağlamda, klasik eserler etkisöz yahut sözcelerin yoğun kullanıldığı metinlerdir. Klasik yazarlar bireysel özellikteki etkisözlerden yola çıkarak toplumları ve genel toplumsal olguları kapsayacak şekilde (deyim yerindeyse tüm insanlığa hitaben) ve yapıtlarının sonucunda ders verecek nitelikte *sosyo-kültürel iletiler* aktarmayı amaçlar.

Romanda iletişimsel boyut üzerinden ele alınan *gönderen, mesaj, alıcı* unsurlarına yönelik göstergeler, derin - yüzey yapı çerçevesinde farklı kiplikler, yan - düz anlam, dildışı öğeler ve öznellik - nesnellik konuları üzerinden incelenmiş ve etkisözün oluşumuna katkıları örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz Zola’yı Zola yapan (bu çalışmada ortaya koymaya çabaladığımız) *kendine özgü edebî dil ve söylem* kullanımının yanı sıra, metnini kaleme alırken *biçim ile biçimi* (Fr. forme et style) birbiriyle olabildiğince uyumlu ve etkili bir şekilde sentezleyerek ortaya koymasındandır. Dolayısıyla, dil ve edebiyatı iyi harmanlaması eserini *üslup bakımından* etkili kılan ve deyim yerindeyse ölümsüzleştiren bir özelliktir. Sonuç olarak, Zola’nın bu yapıtında etkisöz barındıran sözceleri bu manada kendine özgü *etkileyici hatta odaklayıcı bir söylem biçimi* olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında, özellikle Zola gibi edebiyatta çığır açan klasik yazarların toplumlara mal olmuş edebî eserlerini bu bağlamda farklı gözlemlerle okumak (okuyabilme yetisi), okurlara sadece edebiyatta değil diğer sosyal alanlarda da kuşkusuz akademik olarak daha farklı edim ve kazanım sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

El Arabi, Abdülmecid (1983). Taalumu'l-Luğati'l-Hayye ve Ta'limuha beyne'n-Nazariyyeti ve't-tatbik (Teoride ve pratikte yaşayan dillerin öğrenimi ve öğretimi). (Çev.: G. Sebati Işkın). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 535-549. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223696>

- Aksan, D. (1990). *Her yönüyle dil*. TDK - Türk Dil Kurumu.
- Kocaman Gürata, E. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sözcemele kura-
mından ve edimbilimden hareketle örnek ders malzemesi geliştirilmesi. *IJLA -
International Journal of Language Academy*, 6 (26), 278-291.
<http://dx.doi.org/10.18033/ijla.4031>
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri* (Çev.: B. Vardar). Multilingual Yabancı Dil
Yayınları.
- Bloomfield, L. (1942). *Outline guide for the practical study of languages*. Baltimore, Lingu-
istic Society of America.
- Chomsky, N. (2011) *Dil ve zihin* (3.baskı), (Çev.: A. Kocaman). Bilgesu Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınla-
rı.
- Yılmaz, S. ve Çalışır, C. (2018). Klasik bir edebi romanda öznellik barındıran sözcelerin
toplumdilbilimsel yorumu. *Journal of International Social Research*, 11 (59), 268 –
277. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2635>
- Zola, E. (2011). *Claude'un itirafları* (Çev.: S. Yılmaz). İdeal Kültür Yayıncılık.

Katkı Belirtme / Teşekkür:

Bu çalışma Marmara Üniversitesi'nin eski adıyla BAPKO şimdiki adıyla BAP Birimi
tarafında desteklenen B Tipi Çok Disiplinli Araştırma Projesi kapsamına girmektedir.
Bahse konu bilimsel projemizin konusu "Batı Dilbilim Kuram ve Yöntemleri Işığında
Türkçenin Konuşma Dili Yapısı ve İşleyişi (Pragmatik Yaklaşımlar)"dir. Projenin kodu:
SOS-B-071015-0490. Kurumumuza ve ilgili birime buradan en içten teşekkürlerimizi
sunuyoruz.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Covid-19 Salgın Sürecinin İlk, Orta ve Yükseköğrenime Etkilerinin Çok Kriterli Karar Verme ile Değerlendirilmesi: Avrupa Birliği Örneği

Evaluation of the Effects of the Covid-19 Pandemic on Primary, Secondary and Higher Education with Multi-Criteria Decision Making: The Case of the European Union

Nazlı SEYHAN*
Burak SEYHAN**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Seyhan, N. ve Seyhan, B. (2021). Covid-19 salgın sürecinin ilk, orta ve yükseköğrenime etkilerinin çok kriterli karar verme ile değerlendirilmesi: Avrupa Birliği örneği. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 260-278.

Seyhan, N. & Seyhan, B. (2021). Evaluation of the Effects of the Covid-19 pandemic on primary, secondary and higher education with multi-criteria decision making: The case of the European Union. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 260-278.

 10.29228/kesit.52434

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 23.08.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 27.11.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, nazliarik@gumushane.edu.tr

** Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, buraksehan@gumushane.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Covid-19 Salgın Sürecinin İlk, Orta ve Yükseköğrenime Etkilerinin Çok Kriterli Karar Verme ile Değerlendirilmesi: Avrupa Birliği Örneği¹

Evaluation of the Effects of the Covid-19 Pandemic on Primary, Secondary and Higher Education with Multi-Criteria Decision Making: The Case of the European Union

Arş. Gör. Dr. Nazlı SEYHAN

Arş. Gör. Burak SEYHAN

Öz: 2019 yılı Aralık ayında ilk olarak Wuhan/ Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgını, 2020 yılı ilkbaharından itibaren tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Avrupa Birliği’nin de hem topluluk olarak hem de tekil ülkeler bağlamında salgından oldukça etkilendiği gözlenmiştir. Covid-19 salgını yaşamın her alanında olduğu gibi eğitim-öğretim sistemini de etkilemiştir. Salgınla mücadele sürecinde virüsün yayılımını engellemek amacıyla ülkelerin eğitim alanında uygulamaya koyduğu okulların geçici olarak kapatılması ve uzaktan eğitim aracılığıyla eğitime devam edilmesi gibi tedbirlerin ülkelerdeki eğitim-öğretim faaliyetlerini ve eğitimle alakalı bazı sosyo-ekonomik değişkenleri de etkilediği aşikârdır. Bu bağlamda, çalışmada AB Ülkelerinde, salgın öncesi dönemi temsil eden 2019 yılı ve salgının yayıldığı 2020 yılına ait çeşitli eğitim göstergeleri kullanılarak Covid-19 salgın sürecinin ilk, orta ve yükseköğrenime etkileri araştırılmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan değişkenler; eğitim-öğretimden erken yaşta ayrılanlar, işsiz ve eğitim-öğretim görmeyen 15-24 yaş arası gençler, 24 yaş üzeri yetiş-

¹ “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Bu makale, yazarlar tarafından “IX. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri (SADAB) Sempozyumu”nda sunulan özet bildiriden türetilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %60-%40. Sorumlu Yazar: Nazlı SEYHAN

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. This article is derived from the abstract presented by the authors at the International Social Research and Behavioral Sciences Symposium IX. Author Contributions: %60-%40. Corresponding Author: Nazlı SEYHAN

kinlerin öğrenime katılımı, yükseköğretime devam, yeni mezunların istihdam oranı, en fazla ortaokul eğitimi alanlar ve en azından lise eğitimi almış kişilerdir. Çalışmanın uygulama kısmında Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden MOORA ve VIKOR yöntemleri kullanılarak belirlenen eğitim göstergelerine göre 2019 ve 2020 yılları için 27 AB ülkesinin sıralaması yapılmış ve ülkelerin durumları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı istatistik, Covid-19, Avrupa Birliği, eğitim göstergeleri, çok kriterli karar verme, MOORA ve VIKOR.

Abstract: The Covid-19 epidemic, which first appeared in Wuhan / China in December 2019, has affected the whole world since the spring of 2020. It has been observed that the European Union has been highly affected by the epidemic both as a community and in the context of individual countries. It is obvious that measures in the field of education in order to prevent the spread of the virus during the fight against the epidemic such as the temporary closure of schools implemented by countries and the continuation of education through distance education also affect the educational activities furthermore some socio-economic variables related to education. In this context, the effects of the Covid-19 epidemic process on primary, secondary and higher education were investigated by using various educational indicators of 2019, which represents the pre-epidemic period, and 2020, when the epidemic spread. Variables handled within the scope of the study are early leavers from education, young people neither in employment nor in education and training aged 15-24, adult participation in learning over 24, tertiary educational attainment, employment rates of recent graduates, at most lower secondary educational attainment and at least upper secondary educational attainment. In the application part of the study, 27 EU countries were ranked for the years 2019 and 2020 according to the education indicators determined by using the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) methods MOORA and VIKOR and the status of the countries was evaluated.

Keywords: Applied statistics, Covid-19, European Union, education indicators, multi-criteria decision making, MOORA and VIKOR.

Giriş

Dünya çapında ciddi etkileri olan Covid-19 salgınının sağlık, ekonomi ve sosyal başta olmak üzere, birçok yönden olumsuz sonuçlarının yanında eğitimde de olumsuz sonuçlara sebep olduğu görülmüştür. Küreselleşme sonucu, güçlü bir topluluk olarak nitelendirilen Avrupa Birliği ülkeleri de Covid-19'dan ciddi boyutta etkilenen ülkeler

arasındadır.

Birleşmiş Milletler (2020) Dünya genelindeki öğrencilerin en az %91'inin okulların ara vermesinden etkilendiğini ifade etmekte ve alınan tedbirlere karşı uzaktan eğitimin çözüm yolu olarak ortaya çıkmasıyla ülkelerin, eğitiminde devamlılığın sağlanması amacıyla içinde bulunduğu imkânlar dâhilinde uzaktan eğitim kararı almıştır (Telli-Yamamoto ve Altun, 2020: 26).

II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik işbirliği için kurulan Avrupa Birliği'nin günümüzde ekonomik birlik olmanın yanında insani, sosyal, siyasi ve eğitim alanlarında işbirliği içinde olan çok yönlü birlik haline dönüşmüştür. Bireylerin temel haklarından olan eğitim, bireylerin sosyalleşmesi yeteneklerini ve becerilerini geliştirmesi gibi birçok faaliyeti de sağlamaktadır. AB'nin kuruluş sürecinde ilk olarak çalışanların eğitimine değinilirken, zaman içinde eğitimde işbirliğinin sağlanması yönünde de adımlar atılmıştır. AB'nin eğitimdeki faaliyetleri, son yıllarda mesleki eğitim ve yaşam boyu eğitim faaliyetleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlarda alınan kararlarla birlikte topluluğun gelişimini hedefleyen AB, standartlarını korumak ve gelişen dünyaya ayak uydurabilmek adına eğitimde de Lizbon Stratejileri ile kararlarını somutlaştırmıştır.

Eğitim, bireylerin kendi yaşantısıyla davranışlarındaki bilinçli olarak istedik değişme meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1972). Geçmişten günümüze, bireyleri istedik davranışlara yönlendirmek, yani eğitmek önemli bir hedef olmuştur. Eğitimin gittikçe karmaşık hal alması ve öneminin iş olanakları ve sosyal yaşama etkisi bireylerin bu konu üzerinde daha da yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, bu yoğunlaşmanın bireylerin davranışlarında geçerli, güvenilir ve somut olarak yeterince yansımaması, eğitimdeki eksikliklerin giderilmesi yönündeki araştırmaları artırmaktadır. Somut ve sade ilişkilerden, soyut ve kompleks ilişkilerin her türünü yaşayan insan için; devleti yönetmek, üretim sürecinde yer almak ve işlemek, aileye sahip olmak, okul, bina ev yapmak, kısacası nesne ve bilgiyle uğraşmak yaşamın gerektirdiği faaliyetlere dönüşmüştür. Bu sebeple insanın problemi tespit etme ve çözebilme becerileriyle donatılması gerekmektedir. Bu sebepler de eğitimi gerekli kılmaktadır.

Kavramsal Çerçeve ve Literatür

AB'nin eğitim politikası, "eğitim alanında işbirliği ve uyumun sağlanmasına yönelik olarak Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu gibi kurumlar tarafından alınan kararlara dayanan temel yönelimler" şeklinde ifade edilebilir (Terzi, 2005). Bu politikalar, eğitimin temelinden başlayarak yaşam boyu öğrenme sürecini de kapsayan bütün ortak faaliyet alanları, ulusal ve yerel alandaki eğitsel tüm kurum ve kişileri içine alacak şekilde kapsamlı ve birçok yöne sahiptir (Gori, 2001'den Akt. Sağlam vd., 2011).

Eğitimi toplum ve toplum ihtiyaçlarından bağımsız bir şekilde ele almak ola-

naksızdır. Ülkeler, dünyadaki değişime ayak uydurmak, yeni üretim şekillerine ve yöntemlerine göre eğitim-öğretim faaliyetlerini düzenlemek zorundadır. Günümüzde teknoloji, ekonomi ve sosyal alanlarda yaşanan hızlı değişimlerin toplumları ve kurumlarını etkilemekte, yaşanan değişimle birlikte eğitim-öğretim yapısı da yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır (Çakmak, 2008: 34).

AB eğitim politikasında temel amaç; üye ülkelerin vatandaşları arasındaki anlayışı pekiştirmek, ülkelerin vatandaşlarında Avrupalılık bilincinin oluşmasını sağlamak, bu süreçte öğrenci ve öğretmenlerin eğitimini sağlamak, ar-ge alanlarında etkin katılımı sağlamaktır. AB, ülkelere eğitim sistemi hususunda dayatmaya gitmeden, kendi sosyo-ekonomik yapıları için uygun olan sistemi kullanmalarında serbestlik tanımış ve zorunlu bir model önermemiştir. AB, üyelerin eğitim sistemlerinde bütünleştirmeden ziyade, daha çok uyumu amaçlamaktadır (Tuzcu, 2002). Ekonomik ve siyasal bütünleşmeyle birlikte, AB’de, çok kültürlülük ve farklı dillerin bir araya geldiği ortak bir yaşam alanının oluşması, Avrupalılık bilincinin kazanılması ve ortak değerlerin oluşması hedeflenmektedir. AB’nin eğitim sistemine yönelik bazı hedefleri şöyledir (TURKAB, 2002, s.38; Gültekin ve Şengül, 2006: 148):

- Üye ülke dillerinin öğretilmesiyle eğitimin geliştirilmesi
- Diplomaların ve eğitim sürelerinin tanımlanmasıyla (akreditasyon) öğrenci ve öğretmen hareketliliğinin artırılması.
- Avrupa vatandaşlığı bilincinin kazanılması
- Eğitim-öğretim kurumlarındaki işbirliğini geliştirme
- Üye ülkelerdeki eğitim problemlerinin paylaşılmasıyla bilgi ve deneyimlerin kazanılması.
- Uzaktan öğretimin yaygınlaştırılması
- Uluslararası eğitimde işbirliğinin sağlanması
- Teknolojik gelişime uyum sağlanmasıyla mesleki eğitimde gelişme sağlamak ve erişimin imkânlarını kolaylaştırmak
- Gençleri meslek hayatına ve toplumsal yaşama uyumlarını kolaylaştırmak
- Eğitim-öğretim kurumları ve işyerleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi

Glewwe ve Kremer (2006) gelişmekte olan ülkelerde, okullaşma oranı, okuryazar oranı ve eğitime yapılan yatırımlarla, eğitim kalitesini etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Bolat (2011) Avrupa Birliği’ne üye ülkeler ve aday ülke Türkiye’nin eğitim göstergeleri Çok Boyutlu Ölçkleme ve Kümeleme Analizi ile karşılaştırılmıştır. Öz, Taban ve Kar (2009) Türkiye ve AB üyelerinin eğitim, sağlık ile işgücü piyasalarına ilişkin göstergelerine göre karşılaştırmasını yapmışlardır. Çalışmada 23 değişken kul-

lanılmış ve kümeleme analizi ile Türkiye ve AB üyesi ülkeler gruplandırılmış ve kıyaslanmıştır. Yapılan analizlerde her üç alan için, Türkiye'nin eski ve yeni üyelere benzediği gözlemlenmiştir. Veiderpass ve McKelvey (2016), VZA ile 17 Avrupa ülkesinde 944 yükseköğretim kurumu performansını değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda ortalama olarak, eğitimin sağlanmasının en verimli olduğu ülke Slovak Cumhuriyeti iken, onu Belçika ve Letonya takip etmiş, Danimarka ve Norveç en düşük verimliliğe sahip ülke olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Taş ve Özel (2017) çalışmasında eğitim istatistiklerinin de içinde bulunduğu belirlenen 28 sosyo-ekonomik göstergeler bakımından faktör analizi yardımıyla Türkiye ve AB üyesi ülkeleri için gelişmişlik düzeylerine göre karşılaştırma yapmışlardır. Çalışma sonucunda ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre sıralanmış ve ülkemizin gelişmişlik düzeyinin, AB üyesi ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre konumu ortaya konulmuştur. Türe, Doğan ve Koçak (2019) çalışmasında, 27 AB ülkesi için 22 ekonomik, finansal, demografik, eğitim göstergesiyle çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden VIKOR ve TOPSIS yöntemlerini kullanarak ülkelerin performanslarına göre sıralanmasını yapmışlardır.

Yöntem

MOORA-Oran Yöntemi

Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden olan MOORA (Multi-Objective Optimization By Ratio Analysis) yöntemi, ilk olarak Brauers ve Zavadskas tarafından 2006 yılında tanıtılmıştır.

Bu yöntemin başlıca üstünlükleri:

- Tüm amaçları dikkate ve değerlendirmeye alması,
- Alternatifler ve kriterler arasında etkileşimleri parça parça değil, aynı anda değerlendirebilmesi,
- Sübjektif ağırlıklı normalleştirmenin yerine objektif, yönsüz değerleri kullanmasıdır.

Adım 1. Amaçların ve alternatif değerlerin belirlenmesiyle karar matrisinin oluşturulması.

Amaçlar ve alternatiflerin belirlenmesiyle performans değerleri bir matriste bir araya getirilir. Oluşturulan matris formu aşağıdaki gibidir. Burada x_{ij} , i. alternatifin j. kriterine göre performans skorunu ifade etmektedir. M alternatif sayısı, n ise amaç sayısını ifade etmektedir.

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & \dots & X_{1j} & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{i1} & \dots & X_{ij} & \dots & X_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \dots & X_{mj} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 2. Matrisin Normalleştirilmesi

Aşağıdaki eşitlik kullanılarak her bir alternatifin her bir kriterdeki yer alan performans skoru, performans skorlarının kareleri toplamının kareköküne bölünmesiyle matris normalleştirilmektedir.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}$$

x_{ij}^* , i. alternatifin j. kritere göre normalleştirilmiş performans skorunu ifade etmektedir. Bu değer (0,1) aralığında yer alabileceği gibi bazı durumlarda (-1,1) aralığında da yer alabilmektedir.

Adım 3. Normalleştirilmiş maksimizasyon performans değerlerinin toplamından minimizasyon performans değerleri toplamı çıkarılır. Bu işlem aşağıdaki formül yardımıyla gerçekleştirilmektedir.

$$y_i^* = \sum_{j=1}^g x_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n x_{ij}^*$$

g, maksimize edilecek kriterlerin sayısı, (n-g), minimize edilecek kriterlerin sayısını ve y_i^* ise i. alternatifin bütün kriterlere göre normalleştirilmiş değerlerini ifade etmektedir. y_i^* skorları büyükten küçüğe doğru sıralanır. y_i^* sıralamasında ilk sıradaki birim en iyi seçenek olarak değerlendirilmektedir.

VIKOR Yöntemi

VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje); ifadenin baş harflerinden oluşturulmuştur., Serafim Opricovic (1998) tarafından ortaya atılan VIKOR metodu, çelişkili kriterlerin olduğu durumlarda problemde uzlaşık çözümün belirlenmesinde ve seçilen alternatifler kümesinin sıralanmasına odaklanarak, nihai bir karara ulaşmaya yardımcı olmaktadır (Opricovic ve Tzeng, 2007: 515). VIKOR metodu, çoğunluğun maksimum grup faydasıyla birlikte rakiplerin bireysel pişmanlığının minimum olmasını hedeflemektedir. Adımları oldukça kolay ve açıktır (Ju ve Wang, 2013: 3113).

VIKOR yönteminin adımları şu şekildedir:

Adım 1. Her bir kriter için alternatifler arasından en iyi (f^*) ve en kötü (f^-) değerler belirlenir. i karşılaştırma kriterlerinin sayısını, j ise alternatiflerin sayısını ifade etmektedir. En iyi (f^*) ve en kötü (f^-) değerler aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$f_{ij}^* = \max_j f_{ij} \quad f_{ij}^- = \min_j f_{ij}$$

Adım 2. Her bir alternatif biriminin S_j ve R_j değerleri hesaplanır. Bu değerlerin formülleri aşağıda yer almaktadır. w_i kriter ağırlıklarını temsil etmektedir.

$$S_j = \sum_{i=1}^n \frac{w_i (f_i^* - f_{ij})}{(f_i^* - f_i^-)}$$

$$R_j = \max \left[\frac{w_i (f_i^* - f_{ij})}{(f_i^* - f_i^-)} \right]$$

Adım 3. Her bir alternatif biriminin Q_j değerleri hesaplanır.

$$Q_j = \left(\frac{q(S_j - S^*)}{(S^- - S^*)} \right) + \left(\frac{(1 - q)(R_j - R^*)}{(R^- - R^*)} \right)$$

Burada, $S^* = \min_j S_j$; $S^- = \max_j S_j$; $R^* = \min_j R_j$; $R^- = \max_j R_j$ değerlerini göstermektedir. q değeri, maksimum grup faydasını sağlayan strateji için ağırlığı gösterirken, $(1 - q)$ değeri karşıt görüştekilerin minimum pişmanlığının ağırlığını göstermektedir. VIKOR metodunda maksimum grup faydası için $q > 0,5$ çoğunluk tercihi, $q=0,5$ konsensüsü (uyuşma) ve $q < 0,5$ vetoyu ifade etmektedir (Yaralıoğlu, 2010: 39). Bu çalışmada da, literatürde genel olarak olduğu gibi uyuşma durumu göz önünde bulundurularak, “ $q=0,5$ ” olarak alınmıştır.

Adım 4. Hesaplanan Q_j , S_j , R_j değerleri sıralanır. En küçük Q_j değerine sahip olan birim, alternatifler içerisinde en iyi seçenek olarak yer almaktadır.

Adım 5. Elde edilen sonucun geçerli kabul edilebilmesi için iki koşul sağlanmalıdır. Fakat minimum Q değerine sahip alternatifin, en iyi veya en uygun alternatif olduğu söylenebilir.

- Koşul 1 (C1) - Kabul edilebilir avantaj: En iyi ve en iyiye en yakın seçenek arasında belirgin bir fark olduğunu ifade eden koşuldur.

$$Q(P_2) - Q(P_1) \geq D(Q)$$

- Koşul 2 (C2) - Kabul edilebilir istikrar: En iyi Q değerine sahip P_1 alternatifi S ve R değerlerinin en az bir tanesinde en iyi skoru elde etmiş olmalıdır. Belirtilen iki koşuldan birisi sağlanamazsa uzlaşık çözüm kümesi şu şekilde önerilir:

- 2.Koşul sağlanmıyorsa: P_1 ve P_2 alternatifleri,
- 1.Koşul sağlanmıyorsa: P_1, P_2, \dots, P_m alternatifleri $Q(P_m) - Q(P_1) \geq D(Q)$ eşitsizliği dikkate alınarak ifade edilir (Opricovic, 2004: 448).

Uygulama ve Bulgular

Bu çalışmada, Covid-19 sürecinde Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin ilk, orta ve yükseköğrenime etkileri değerlendirmeleri çok kriterli karar verme yöntemlerinden MOORA ve VIKOR yöntemleri kullanılarak performanslarına göre ülkelerin sıralaması değerlendirilmiştir. Çalışmadaki veriler Eurostat'tan elde edilmiştir. Çalışmada Covid-19 öncesi 2019 yılı verileriyle 2020 yılı eğitim göstergeleri kullanılarak MOORA ve VIKOR yöntemleriyle AB ülkelerindeki önceki yıla göre performans sıralamasındaki değişim değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan kriterler; en fazla ortaokul eğitimi alanlar (EFOEA), eğitim-öğretimden erken yaşta ayrılanlar (EÖEYA), işsiz ve eğitim-öğretim görmeyen 15-24 yaş arası gençler (İ-EÖG 15-24), 24 yaş üzeri yetişkinlerin öğrenime katılımı (YÖK 24-üz), yükseköğrenime devam (YÖD), yeni mezunların istihdam oranı (YMİO), en azından lise eğitimi almış kişiler (EALEA) şeklinde 7 kriter bulunmaktadır. Çalışmada kullanılan kriterlerin ağırlıkları ÇKKV yöntemlerinde ENTROPİ yöntemi ile belirlenerek, MOORA ve VIKOR yöntemleriyle 2019-2020 yılı ülkelerin eğitim performansına göre sıralanması yapılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde Karar probleminin çözümünde Microsoft Excel hesap tablosu paket programı kullanılmıştır.

MOORA Yöntemi ile AB Ülkelerinin Eğitim Performanslarının Değerlendirilmesi

Adım 1. MOORA-Oran yöntemi için ilk adım olarak normalizasyon işlemi gerçekleştirilir. Tablo 1 ve Tablo 2'de 2019 ve 2020 yılları için normalize karar matrisleri verilmiştir.

Tablo 1: 2019 Yılı İçin MOORA Yöntemi Normalize Karar Matrisi

ÜLKELER	EFOEA	EÖEYA	İ-EÖG	YÖK	YÖD	YMİO	EALEA
Belçika	21,3	8,4	9,3	8,2	47,3	83,5	85,6
Bulgaristan	17,5	13,9	13,7	2	32,7	80,7	84,4
Çekya	6,2	6,7	5,7	8,1	32,6	87,3	88,3
Danimarka	18,4	9,9	7,7	25,3	47,1	85,1	75,8
Almanya	13,4	10,3	5,7	8,2	33,3	92,7	77,5
Estonya	9,8	9,8	6,9	20,2	42,8	83,3	84,8
İrlanda	16,3	5,1	10,1	12,6	55,4	84,5	94,1
Yunanistan	23,2	4,1	12,5	3,9	42,4	59,4	94,5
İspanya	38,7	17,3	12,1	10,6	46,5	73	74
Fransa	19,5	8,2	10,6	19,5	48,2	75,7	88,5
Hırvatistan	14,2	3	11,8	3,5	35,5	75,8	97,3
İtalya	37,8	13,5	18,1	8,1	27,7	58,7	82
Kıbrıs	17,5	9,2	13,7	5,9	60,3	81,7	92,3
Litvanya	8,8	8,7	7,9	7,4	43,8	84,1	87,1
Letonya	5	4	8,6	7	55,2	80,1	92,5

Lüksemburg	20,7	7,2	5,6	19,1	56,1	89,4	77,5
Macaristan	15	11,8	11	5,8	30,6	85,6	86,6
Malta	44,2	17,2	8,6	11,9	40,4	93,4	78,1
Hollanda	20,4	7,5	4,3	19,5	49,1	91,9	82,2
Avusturya	14,4	7,8	7,1	14,7	41,6	89	87,3
Polonya	7,4	5,2	8,1	4,8	43,5	84	90,8
Portekiz	47,8	10,6	8	10,5	37,4	80,3	82,9
ÜLKELER	EFOEA	EÖEYA	İ-EÖG	YÖK	YÖD	YMİO	EALEA
Romanya	21	15,3	14,7	1,3	25,5	76,1	83,4
Slovenya	11,2	4,6	7	11,2	44,1	86	92,4
Slovakya	8,6	8,3	10,3	3,6	39,2	83,9	89,9
Finlandiya	9,9	7,3	8,2	29	42	84,4	88,2
İsveç	13,9	6,5	5,5	34,3	48,4	88,7	84,6

Tablo 2: 2020 Yılı İçin MOORA Yöntemi Normalize Karar Matrisi

ÜLKELER	EFOEA	EÖEYA	İ-EÖG	YÖK	YÖD	YMİO	EALEA
Belçika	20,2	8,1	9,2	7,4	48,5	82,9	85,7
Bulgaristan	16,9	12,8	14,4	1,6	33	78,7	85,4
Çekya	5,9	7,6	6,6	5,5	33	87,3	87,4
Danimarka	18,5	9,3	7,4	20	47,1	83,6	76,1
Almanya	14,3	10,1	7,3	7,7	35,1	90,5	79,2
Estonya	9,3	7,5	8,9	17,1	43,1	79,8	87,7
İrlanda	14,5	5	12	11	58,4	79,5	94,9
Yunanistan	21,2	3,8	13,2	4,1	43,7	54,9	94,9
İspanya	37,1	16	13,9	11	47,4	69,6	75,9
Fransa	18,5	8	11,4	13	49,4	74,9	89,7
Hırvatistan	13,4	2,2	12,2	3,2	36,6	75,2	97,2
İtalya	37,1	13,1	19	7,2	28,9	56,8	83,3
Kıbrıs	16,8	11,5	14,4	4,7	57,8	78,6	88,4
Litvanya	8,3	7,2	7,1	6,6	44,2	79,1	88
Letonya	4,6	5,6	10,8	7,2	56,2	74,5	90,1
Lüksemburg	21,5	8,2	6,6	16,3	60,6	80,5	75,4
Macaristan	14,4	12,1	11,7	5,1	30,7	82,2	85,7
Malta	42,4	16,7	9,2	11	40,2	92,2	81,1
Hollanda	19	7	4,5	18,8	52,3	89,3	83,1
Avusturya	14,3	8,1	8	11,7	41,4	88,4	86,1
Polonya	6,8	5,4	8,6	3,7	42,4	82,7	89,9
Portekiz	44,6	8,9	9,1	10	41,9	75,7	85,3
Romanya	19,6	15,6	14,8	1	24,9	76,7	83
Slovenya	9,8	4,1	7,7	8,4	45,4	82,8	92,8
Slovakya	7,3	7,6	10,7	2,8	39	82,8	89,7
Finlandiya	8,9	8,2	9,3	27,3	43,8	81,5	89,1
İsveç	13,5	7,7	6,5	28,6	49,2	86,4	83,1

Tablo 3’de kriterlerin ağırlıkları ve yönleri verilmiştir. Maksimizasyonu istenilen kriterler; 24 yaş üzeri yetişkinlerin öğrenime katılımı (YÖK 24-üz), yükseköğrenime devam (YÖD), yeni mezunların istihdam oranı (YMİO), en azından lise eğitimi almış kişiler (EALEA); minimizasyonu istenilen kriterler ise en fazla ortaokul eğitimi alanlar (EFOEA), eğitim-öğretimden erken yaşta ayrılanlar (EÖEYA), işsiz ve eğitim- öğretim görmeyen 15-24 yaş arası gençler (İ-EÖG 15-24)’dir. Ayrıca en fazla ağırlık değerine sahip olan kriterlerin sırasıyla, 24 yaş üzeri yetişkinlerin öğrenime katılımı, en fazla ortaokul eğitimi alanlar, eğitim-öğretimden erken yaşta ayrılanlar ve işsiz ve eğitim- öğretim görmeyen 15-24 yaş arası gençler kriterlerinin olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Kriter Ağırlıkları ve Yönleri

	min	min	min	maks	maks	maks	maks
	EFOEA	EÖEYA	İ-EÖG	YÖK	YÖD	YMİO	EALEA
wj	0,27743	0,15614	0,10099	0,4145	0,03723	0,00942	0,00424

Daha sonra, MOORA-Oran yaklaşımında maksimum (Alternatiflerin maksimum olanlarının kümülatif toplamı) ve minimum (Alternatiflerin minimum olanlarının kümülatif toplamı) değerler toplandıktan sonra maksimum değerlerin toplamından minimum değerlerin toplamı çıkartılarak nihai sonuç elde edilmektedir. Tablo 4’te 2019 ve 2020 yıllarına ait verilen nihai sonuçlarda, elde edilen değerler büyükten küçüğe sıralanmıştır.

Tablo 4: MOORA-Oran Yöntemi İle Elde Edilen Sıralama

ÜLKELER	2019 yılı		2020 yılı	
	yi*	Sıralama	yi*	Sıralama
Belçika	-0,04078	18	-0,03467	18
Bulgaristan	-0,09399	22	-0,08911	24
Çekya	0,005942	12	-0,00544	13
Danimarka	0,059833	3	0,050835	5
Almanya	-0,02227	15	-0,02211	15
Estonya	0,053929	4	0,059096	3
İrlanda	0,006094	11	0,01078	9
Yunanistan	-0,0636	21	-0,05348	20
İspanya	-0,10388	25	-0,08904	23
Fransa	0,024543	7	0,003115	11
Hırvatistan	-0,03959	17	-0,03253	17
İtalya	-0,11892	27	-0,11644	27
Kıbrıs	-0,05312	19	-0,06045	21
Litvanya	-0,0131	13	-0,00261	12
Letonya	0,00906	10	0,012142	8
Lüksemburg	0,033765	6	0,025557	6
Macaristan	-0,05512	20	-0,05342	19
Malta	-0,10357	24	-0,09847	25

Hollanda	0,037296	5	0,054497	4
Avusturya	0,01775	8	0,010038	10
Polonya	-0,01368	14	-0,01453	14
Portekiz	-0,09938	23	-0,08682	22
Romanya	-0,11411	26	-0,11097	26
Slovenya	0,016683	9	0,014005	7
Slovakya	-0,03794	16	-0,03244	16
	2019 yılı		2020 yılı	
ÜLKELER	yi*	Sıralama	yi*	Sıralama
Finlandiya	0,107698	2	0,123961	2
İsveç	0,136173	1	0,127103	1

VIKOR Yöntemi ile AB Ülkelerinin Eğitim Performanslarının Değerlendirilmesi

Her bir alternatif için en iyi (f^*) ve en kötü (f^-) değerler belirlenmiştir (Tablo 5 ve Tablo 6):

Tablo 5: 2019 Yılı İçin Karar Matrisi ve Her Bir Alternatif İçin En İyi ve En Kötü Değerler

ÜLKELER	EFOEA	EÖEYA	İ-EÖG	YÖK	YÖD	YMİO	EALEA
Belçika	21,3	8,4	9,3	8,2	47,3	83,5	85,6
Bulgaristan	17,5	13,9	13,7	2	32,7	80,7	84,4
Çekya	6,2	6,7	5,7	8,1	32,6	87,3	88,3
Danimarka	18,4	9,9	7,7	25,3	47,1	85,1	75,8
Almanya	13,4	10,3	5,7	8,2	33,3	92,7	77,5
Estonya	9,8	9,8	6,9	20,2	42,8	83,3	84,8
İrlanda	16,3	5,1	10,1	12,6	55,4	84,5	94,1
Yunanistan	23,2	4,1	12,5	3,9	42,4	59,4	94,5
İspanya	38,7	17,3	12,1	10,6	46,5	73	74
Fransa	19,5	8,2	10,6	19,5	48,2	75,7	88,5
Hırvatistan	14,2	3	11,8	3,5	35,5	75,8	97,3
İtalya	37,8	13,5	18,1	8,1	27,7	58,7	82
Kıbrıs	17,5	9,2	13,7	5,9	60,3	81,7	92,3
Litvanya	8,8	8,7	7,9	7,4	43,8	84,1	87,1
Letonya	5	4	8,6	7	55,2	80,1	92,5
Lüksemburg	20,7	7,2	5,6	19,1	56,1	89,4	77,5
Macaristan	15	11,8	11	5,8	30,6	85,6	86,6
Malta	44,2	17,2	8,6	11,9	40,4	93,4	78,1
Hollanda	20,4	7,5	4,3	19,5	49,1	91,9	82,2
Avusturya	14,4	7,8	7,1	14,7	41,6	89	87,3
Polonya	7,4	5,2	8,1	4,8	43,5	84	90,8
Portekiz	47,8	10,6	8	10,5	37,4	80,3	82,9
Romanya	21	15,3	14,7	1,3	25,5	76,1	83,4

Slovenya	11,2	4,6	7	11,2	44,1	86	92,4
Slovakya	8,6	8,3	10,3	3,6	39,2	83,9	89,9
Finlandiya	9,9	7,3	8,2	29	42	84,4	88,2
İsveç	13,9	6,5	5,5	34,3	48,4	88,7	84,6
Xi+ iyi	5	3	4,3	34,3	60,3	93,4	97,3
Xi- kötü	47,8	17,3	18,1	1,3	25,5	58,7	74

Tablo 6: 2020 Yılı İçin Karar Matrisi ve Her Bir Alternatif İçin En İyi ve En Kötü Değerler

ÜLKELER	EFOEA	EÖEYA	İ-EÖG	YÖK	YÖD	YMİO	EALEA
Belçika	20,2	8,1	9,2	7,4	48,5	82,9	85,7
Bulgaristan	16,9	12,8	14,4	1,6	33	78,7	85,4
Çekya	5,9	7,6	6,6	5,5	33	87,3	87,4
Danimarka	18,5	9,3	7,4	20	47,1	83,6	76,1
Almanya	14,3	10,1	7,3	7,7	35,1	90,5	79,2
Estonya	9,3	7,5	8,9	17,1	43,1	79,8	87,7
İrlanda	14,5	5	12	11	58,4	79,5	94,9
Yunanistan	21,2	3,8	13,2	4,1	43,7	54,9	94,9
İspanya	37,1	16	13,9	11	47,4	69,6	75,9
Fransa	18,5	8	11,4	13	49,4	74,9	89,7
Hırvatistan	13,4	2,2	12,2	3,2	36,6	75,2	97,2
İtalya	37,1	13,1	19	7,2	28,9	56,8	83,3
Kıbrıs	16,8	11,5	14,4	4,7	57,8	78,6	88,4
Litvanya	8,3	7,2	7,1	6,6	44,2	79,1	88
Letonya	4,6	5,6	10,8	7,2	56,2	74,5	90,1
Lüksemburg	21,5	8,2	6,6	16,3	60,6	80,5	75,4
Macaristan	14,4	12,1	11,7	5,1	30,7	82,2	85,7
Malta	42,4	16,7	9,2	11	40,2	92,2	81,1
Hollanda	19	7	4,5	18,8	52,3	89,3	83,1
Avusturya	14,3	8,1	8	11,7	41,4	88,4	86,1
Polonya	6,8	5,4	8,6	3,7	42,4	82,7	89,9
Portekiz	44,6	8,9	9,1	10	41,9	75,7	85,3
Romanya	19,6	15,6	14,8	1	24,9	76,7	83
Slovenya	9,8	4,1	7,7	8,4	45,4	82,8	92,8
Slovakya	7,3	7,6	10,7	2,8	39	82,8	89,7
Finlandiya	8,9	8,2	9,3	27,3	43,8	81,5	89,1
İsveç	13,5	7,7	6,5	28,6	49,2	86,4	83,1
Xi+ iyi	4,6	2,2	4,5	28,6	60,6	92,2	97,2
Xi- kötü	44,6	16,7	19	1	24,9	54,9	75,4

Her bir birim için 2019 ve 2020 yılları için S_j (ortalama grup değeri) ve R_j (en kötü grup değeri) değerleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: 2019 ve 2020 Yılları İçin Her Bir Birimin S_j ve R_j Değerleri

ÜLKELER	2019 yılı		2020 yılı	
	S_j	R_j	S_i	R_i
Belçika	0,5477973	0,327857	0,541472	0,320478
Bulgaristan	0,7098994	0,405738	0,704793	0,408156
Çekya	0,4204678	0,329113	0,461331	0,3492
ÜLKELER	2019 yılı		2020 yılı	
	S_j	R_j	S_i	R_i
Danimarka	0,3204294	0,113054	0,343255	0,130005
Almanya	0,5049426	0,327857	0,517294	0,315943
Estonya	0,3252503	0,177118	0,314627	0,173844
İrlanda	0,4194522	0,272586	0,419255	0,266057
Yunanistan	0,6007626	0,381871	0,589766	0,370364
İspanya	0,7539291	0,297709	0,727252	0,266057
Fransa	0,4021411	0,185911	0,457673	0,235823
Hırvatistan	0,5327317	0,386896	0,525745	0,383969
İtalya	0,804457	0,329113	0,808211	0,323501
Kıbrıs	0,578352	0,356748	0,616012	0,361294
Litvanya	0,4731574	0,337906	0,450905	0,332571
Letonya	0,3952602	0,342931	0,408972	0,323501
Lüksemburg	0,3572647	0,190936	0,390625	0,185938
Macaristan	0,6037865	0,358004	0,611405	0,355247
Malta	0,7467847	0,281379	0,744373	0,272321
Hollanda	0,3500118	0,185911	0,314549	0,148145
Avusturya	0,4030635	0,246207	0,432693	0,255475
Polonya	0,4596643	0,370566	0,474859	0,37641
Portekiz	0,717145	0,298965	0,695087	0,28817
Romanya	0,7731194	0,414531	0,774978	0,417226
Slovenya	0,387825	0,290172	0,402461	0,305361
Slovakya	0,5372569	0,38564	0,531756	0,390016
Finlandiya	0,1975113	0,066576	0,165858	0,062952
İsveç	0,1210102	0,057692	0,150624	0,064118

Her bir alternatifin 2019 ve 2020 yılı için Q_j (maksimum grup faydası) skorları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: 2019 ve 2020 Yılları İçin Her Bir Alternatifin Q_j Değerleri

ÜLKELER	2019 yılı	2020 yılı
	Q_i	Q_i
Belçika	0,6907836	0,66064
Bulgaristan	0,9185022	0,908565
Çekya	0,5993913	0,64024
Danimarka	0,2234652	0,241104

Almanya	0,6594317	0,635855
Estonya	0,3167579	0,281207
İrlanda	0,5194432	0,490905
Yunanistan	0,8052171	0,767766
İspanya	0,799344	0,725093
Fransa	0,3853309	0,477447
	2019 yılı	2020 yılı
ÜLKELER	Qi	Qi
Hırvatistan	0,7624871	0,738289
İtalya	0,8803124	0,867723
Kıbrıs	0,7536196	0,774921
Litvanya	0,6502591	0,608844
Letonya	0,600311	0,56416
Lüksemburg	0,3595404	0,356061
Macaristan	0,7739872	0,762884
Malta	0,7712358	0,746951
Hollanda	0,3471938	0,244879
Avusturya	0,4704911	0,486188
Polonya	0,6861506	0,68893
Portekiz	0,7741934	0,731844
Romanya	0,9770738	0,974731
Slovenya	0,5209468	0,533607
Slovakya	0,7640376	0,751393
Finlandiya	0,0684159	0,011584
İsveç	0	0,001646

Bir sonraki aşamada Koşul 1 ve Koşul 2 ye göre en iyi alternatif değerlendirilmesi yapılmıştır. Kabul edilebilir avantaj (C1) ve kabul edilebilir istikrar (C2) kümeleri belirlenmiş ve DQ değerinin 0,03846 olduğu saptanmıştır. C1 ve C2 koşullarını sağlamıştır.

C1 => 0,06841593 > 0,03846 koşulu sağlanmaktadır.

C2 koşulu da sağlanmaktadır.

Elde edilen sonucun geçerli kabul edilebilmesi için iki koşul sağlayan Q_j değerlerinin sıralanması Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9: 2019 ve 2020 Yılları İçin Her Bir Alternatifin Q_j Değerlerinin Sıralanması

	2019 Yılı	2020 Yılı
ÜLKELER	Sıralama	Sıralama
Belçika	16	15
Bulgaristan	26	26

Çekya	11	14
Danimarka	3	3
Almanya	14	13
Estonya	4	5
İrlanda	9	9
Yunanistan	24	23
	2019 Yılı	2020 Yılı
ÜLKELER	Sıralama	Sıralama
İspanya	23	17
Fransa	7	7
Hırvatistan	18	19
İtalya	25	25
Kıbrıs	17	24
Litvanya	13	12
Letonya	12	11
Lüksemburg	6	6
Macaristan	21	22
Malta	20	20
Hollanda	5	4
Avusturya	8	8
Polonya	15	16
Portekiz	22	18
Romanya	27	27
Slovenya	10	10
Slovakya	19	21
Finlandiya	2	2
İsveç	1	1

Sonuç ve Değerlendirme

Covid-19 salgın dönemi, eğitim ve öğretim sürecinin karşılaştığı en büyük krizlerden biri olmuştur. Nitekim salgının hızla yayılması bu dönemde eğitim süreçlerinin devamını sağlamak için uzaktan eğitime geçiş, ülkelerin eğitimi sürdürebilmesi için alternatif bir çözüm olsa da bazı kayıplar da kaçınılmaz hale gelmiştir. Avrupa da tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınıyla mücadele içindedir. Ekonomik ve sosyal etkilerinin yanı sıra eğitim sürecinde de büyük bir etkiye sahip olan Covid-19, kriz sürecini yönetmek için bazı tedbirler alınsa da Avrupa Birliği ülkelerinde de eğitimdeki çıktıların değişimine sebep olmuştur. Bu kapsamda, AB ülkelerinde, 2019 yılı ve 2020 yılındaki bazı eğitim göstergeleri ele alınarak, salgının öncesi ve sonrasındaki veriler yardımıyla ilk, orta ve yükseköğrenime etkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden ENTROPİ yöntemiyle objektif olarak kriter-

ler ağırlıklandırılmış ve MOORA ve VIKOR yöntemleri kullanılarak, Eurostat sitesinden alınan verilerle Avrupa Birliği ülkelerinin ilk, orta ve yükseköğrenimdeki değişimleri değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, en fazla ortaokul eğitimi alanlar (EFOEA), eğitim-öğretimden erken yaşta ayrılanlar (EÖEYA), işsiz ve eğitim- öğretim görmeyen 15-24 yaş arası gençler (İ-EÖG 15-24), 24 yaş üzeri yetişkinlerin öğrenime katılımı (YÖK 24-üz), yükseköğrenime devam (YÖD), yeni mezunların istihdam oranı (YMİO), en azından lise eğitimi almış kişiler (EALEA) olmak üzere toplam yedi kriter dikkate alınarak yapılmıştır. Ayrıca Covid-19 sürecinde AB ülkelerinin eğitim performansı açısından değerlendirilmesi, literatüre ve sonraki çalışmalara da sağlayabileceği katkılardan dolayı önem arz etmektedir.

ENTROPİ yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıklarına bakıldığında; 24 yaş üzeri yetişkinlerin öğrenime katılımı (YÖK 24-üz), en fazla ortaokul eğitimi alanlar (EFOEA), eğitim-öğretimden erken yaşta ayrılanlar (EÖEYA) kriterlerinin daha önemli kriterler olduğu görülmektedir.

ENTROPİ yöntemiyle elde edilen kriter ağırlıklarına göre, 24 yaş üzeri yetişkinlerin öğrenime katılımı (YÖK 24-üz) oranının yüksek olduğu iki ülke İsveç ve Finlandiya her iki yöntemde birinci ve ikinci sırada yer aldığı; en fazla ortaokul eğitimi alanlar (EFOEA) oranının yüksek olduğu İtalya ve 24 yaş üzeri yetişkinlerin öğrenime katılımı (YÖK 24-üz) oranının düşük olduğu Romanya'nın son sıralarda yer aldığı görülmüştür.

MOORA Yöntemine göre bir sonraki yıla göre performans sıralamalarında olumlu değişim gözlenen ülkeler; Estonya (4-3), Hollanda(5-4), Slovenya (9-7), Letonya (10-8), İrlanda (11-9), Litvanya (13-12), Macaristan (20-19), Yunanistan (21-20), Portekiz (23-22), İspanya (25-23)'dir. Bir sonraki yıla göre performans sıralamalarında olumsuz değişim gözlenen ülkeler; Danimarka (3-5), Fransa (7-11), Avusturya (8-10), Çekya (12-13), Kıbrıs (19-21), Bulgaristan (22-24), Malta (24-25) 'dir.

VIKOR Yöntemine göre bir sonraki yıla göre performans sıralamalarında olumlu değişim gözlenen ülkeler; Hollanda (5-4), Letonya (11-12), Litvanya (13-12), Almanya (14-13), Belçika (16-15), Portekiz (22-18), İspanya (23-17), Yunanistan (24-23)'dir. Bir sonraki yıla göre performans sıralamalarında olumsuz değişim gözlenen ülkeler; Estonya (4-5), Çekya (11-14), Polonya (15-16), Kıbrıs (17-24), Hırvatistan (18-19), Slovakya (19-21), Macaristan (21-22)'dir.

KAYNAKÇA

Bolat, B. A. (2011). Eğitim göstergeler açısından Türkiye ve Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin karşılaştırılması. *Yönetim*, 22(69). 61-77.

Brauers, W. K. ve Zavadskas, E. K. (2006). The MOORA method and its application to

- privatization in a transition economy. *Control and Cybernetics*, 35, 445-469.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 33-41.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde program geliştirme*. Yelken Tepe Yayınları.
- Glewwe P. ve Kremer M. (2006). Schools, teachers, and education outcomes in developing countries. *Handbook of the Economics of Education*, 2, 945-1017.
- Gültekin, M. ve Şengül, S. A. (2006). Avrupa birliğinin eğitimde kaliteyi belirleyici alan ve göstergeleri açısından Türk eğitim sisteminin durumu. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 145 - 170.
- Ju, Y. ve Wang, A. (2013). Extension of VIKOR method for multi-criteria group decision making problem with linguistic information. *Applied Mathematical Modelling*, 37 (5), 3112-3125.
- Opricovic, S, ve Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156 (2), 445-455.
- Opricovic, S. ve Tzeng, G. H. (2007). Extended VIKOR method in comparison with outranking methods. *European Journal of Operational Research*, 178 (2), 514-529.
- Öz, B., Taban, S., Kar, M. (2009). Kümeleme analizi ile Türkiye ve AB ülkelerinin beşeri sermaye göstergeleri açısından karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-29.
- Sağlam, M., Özüdoğru, O. F. ve Çıray, F. (2011). Avrupa Birliği eğitim politikaları ve Türk Eğitim Sistemi'ne etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 87-109.
- Taş, Ç. K. ve KAR, S. Ö. (2017). Faktör analizi yöntemi ile Türkiye ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sosyo-ekonomik göstergeler bakımından gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 60-77.
- Telli-Yamamoto G. ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve çevrimiçi (online) eğitimin önlenemeyen yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 25-34. Doi: 10.32329/uad.711110.
- Tuzcu, G. (2002). Avrupa Birliğine geçiş sürecinde Türk eğitiminin planlanması. *Milli Eğitim Dergisi*, 155-156.
- Türe, H., Doğan, S., & Koçak, D. (2019). Assessing Euro 2020 strategy using multi-criteria decision making methods: VIKOR and TOPSIS. *Social Indicators Research*,

142(2), 645-665.

Veiderpass, A. ve McKelvey, M. (2016). Evaluating the performance of higher education institutions in Europe: a nonparametric efficiency analysis of 944 institutions. *Applied Economics*, 48(16), 1504-1514.

Yaralıoğlu, K. (2010). *Karar verme yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Akademik Başarı Puanı Üzerinde Proje Tabanlı
Öğrenme Yaklaşımının Etkisinin Meta Analiz
Tekniğiyle Araştırılması

Investigation of the Effect of the Project-Based
Learning Approach on Academic Achievement
Score by Meta-Analysis Technique

Şengül CAN*
Mustafa GERŞİL**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Can, Ş. ve Gerşil, M. (2021). Akademik başarı puanı üzerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının etkisinin meta analiz tekniğiyle araştırılması. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 279-292.

Can, Ş. & Gerşil, M. (2021). Investigation of the effect of the project-based learning approach on academic achievement score by meta-analysis technique. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 279-292.

 10.29228/kesit.54048

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 02.11.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 07.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, sengul.can@cbu.edu.tr

**Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, mustafa.gersil@cbu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Akademik Başarı Puanı Üzerinde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının
Etkisinin Meta Analiz Tekniğiyle Araştırılması¹

*Investigation of the Effect of the Project-Based Learning Approach on
Academic Achievement Score by Meta-Analysis Technique*

Öğr. Gör. Şengül CAN

Doç. Dr. Mustafa GERŞİL

Öz: Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve ekonomik refahı için gençlerine iyi eğitim vermesi oldukça önemlidir. Bireyler doğduklarından itibaren öğrenme süreci başlar. Öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerinin gelişimi ve öğrendiklerini günlük yaşamlarında kullanabilmeleri akademik başarı hedefleri arasındadır. Öğrenme akademik bilginin günlük hayatta uygulanmasıyla gerçekleşmektedir. Proje temelli öğrenme yaklaşımında; öğrenciler sorumluluk alarak işbirliği içerisinde verilen görevi yerine getirirler. Bu çalışmada meta analiz tekniği kullanılarak proje temelli öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarısına olan etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla YÖK ulusal tez izleme merkezi, Google akademik, Ulakbim veritabanları 2002-2020 tarih aralığında taranmıştır. Toplamda 123 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen literatür havuzunda tekrarlı çalışmalar çıkarıldığında 119 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Öncelikle deney ve kontrol grupları içeren, bunun yanı sıra deney ve kontrol gruplarının standart sapma, başarı puanı ortalaması verilerini içeren toplam 35 çalışma ise meta analiz araştırmasına dâhil edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen 35 çalışmanın 31'i pozitif 4 tanesi ise negatif etkiye sahiptir. Bu durum proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik başarı üzerine olan etkisini inceleyen çalışmaların deney grubu lehine bir etkisi olduğunu göstermektedir. Araştırmanın rasgele etkiler

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Şengül CAN

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. Author Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Şengül CAN

modeline göre genel etki büyüklüğünün ise 1.074 olduğu görülmektedir. Buna göre proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik başarı üzerinde oldukça geniş seviyede olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu nedenle, akademik bilginin pekiştirilebilmesi için teorik bilgi verildikten sonra proje uygulanmasıyla desteklenmesinin sürece olumlu katkısı olacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Proje tabanlı öğrenme, öğrenci başarısı, meta analiz.

Abstract: For the development level and economic prosperity of the countries, it is very important that they provide young people with good education. The learning process begins when individuals are born. The development of students' high-level cognitive skills and their ability to use what they have learned in their daily lives are among the academic success goals. Learning takes place through the application of academic knowledge in daily life. In the project-based learning approach, students take responsibility and cooperate to fulfill the assigned task. In this study, the effect of project-based learning approach on academic achievement of students was investigated by using meta-analysis technique. For this purpose, the thesis center of Council of Higher Education, Google academic, Turkish Academic Network and Information database were scanned between 2002-2020. A total of 123 studies were reached. After the same studies were discarded, 119 studies were analyzed. First of all a total of 35 studies, which primarily included the experimental and control groups, as well as the standard deviation and average achievement score data of the experimental and control groups, were included in the meta-analysis research. Of the 35 studies included in the study, 31 of them are positive and 4 of them have negative effects. This situation shows that studies examining the effect of project-based learning approach on academic achievement have an effect in favor of the experimental group. According to the random effects model of the research, it was detected that the overall effect size was 1.074. Depending on this, it was concluded that the project-based learning approach had a very positive effect on academic achievement. For this reason, it was thought that supporting the academic knowledge with the implementation of the project after the theoretical knowledge was given would contribute positively to the process.

Keywords: Project based learning, student success, meta-analysis.

Giriş

Bireyin doğumuyla başlayıp yaşamının son bulmasına kadar devam eden bir süreç olan öğrenmenin önemi insan yaşamı için tartışılmaz düzeydedir. Bireyin çocukluk döneminden itibaren öğrenme sevgisiyle yetişmesi tüm yaşamını zenginleştirecek vazgeçilmez bir unsurdur. Hayatın her alanında yaşanan sürekli değişim bilgi ve öğrenme yöntemlerinde de devam etmektedir (Erdoğan, 2007).

Dünyanın geldiği noktada öğrenmenin sadece davranış değişimi veya yeni bilginin öncekilerle ilişkilendirilerek bellekte depo edilen bir araç olmadığı bilinmektedir. Sözü edilen ilk durum olan davranış değişiminin gözlemlendiği öğrenme şeklinde; kişisel farklılıklar, öğrenmenin öğrenilmesi veya öğrenilen bilginin yaşamda kullanılmasının önemini kabul eden pek çok öğrenme ilkesi için öğrendiğini öğretme sürecinde engel olduğu görülmektedir. Davranışçı yaklaşımın yaygın olduğu dönemlerde bireyin davranışı bilginin önüne geçmiştir. Bu durumda birey sahip olduğu bilgiler arasındaki ilişkileri kuramadığı için yaşamına da aktaramamıştır. Bu yönüyle ezberlenmiş bilgi günlük hayatta kullanılmadığı için önemini yitirmiştir. Öğrenme çıktılarına odaklanan diğer bir anlayışta ise öğrenme kısmi özellikleriyle öne çıkıyor olsa da uygun öğrenme ortamlarını oluşturamamıştır (Erdem ve Akkoyunlu, 2002).

Küreselleşen ve durmadan değişen günümüzde; araştıran, sorgulayıcı bir öğrenme-öğretme yaklaşımında öğrenciler hedef noktadır. Dolayısıyla öğrencinin üst düzey düşünsel becerilerinin gelişmesi, öğrendiklerini kendi yaşamlarında kullanarak bir ürün yaratmaları konusunda önemli bir role sahiptir. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımında öğrenciler belirli bir hedef doğrultusunda araştırma ve işbirliği içinde çalışarak, sorumluluk alarak, bilgi toplayıp topladıkları bilgileri geliştirmeye yönelik bir süreç geliştirmelerinin öğretimin gerçekleşmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımında öğrenciler multidisipliner bir işbirliği içerisinde bir sorun hakkında birlikte çalışıp araştırmalarını bir sunum yaparak sonlandırmaktadırlar. Farklı kaynaklardan bilgi edinen öğrenciler bilgiyi içselleştirmeleri nedeniyle daha aktif olabildikleri ve eğlendikleri bir öğrenme süreci yaşamaktadırlar (Girgin, 2009).

Odağında projelerin yer aldığı proje tabanlı öğrenme yönteminde öğrenciler genellikle somut bir çıktı elde etmek için tek veya küçük bir gruba dâhil olarak verilen görev üzerinde uzun süre birlikte çalışmaktadırlar. Bu yaklaşımdaki temel hedef öğrencilerin bireysel olarak öğrenmelerinden sorumlu olması ve diğer öğrencilerle işbirliği içerisinde çalışmaya güdülemesidir (Alioğlu, 2014).

Eğitimin ülkelerin sosyal ve ekonomik geleceğini belirleyici en önemli faktörlerden biri olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu nedenle bireylerin küçük yaşlardan itibaren öğrenmeyi öğrenmesi ve öğrendiklerini gerçek hayatta kullanabilmeleri oldukça önemlidir. Bu çalışma ile proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin aka-

demik başarılarına olan etkisi araştırılmak istenmiştir. Bu alanda oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Genellikle yüksek lisans ve doktora tezi olarak çalışılan proje tabanlı eğitimin akademik başarıya etkisini daha geniş bir biçimde araştırmak için meta analiz tekniğine başvurulmuştur. Bu şekilde literatürde yer alan çalışmaların sonuçları birleştirilerek daha büyük bir örneklem üzerinden yeniden değerlendirme yapılabilecektir. Bu şekilde proje tabanlı eğitim yönteminin akademik başarıya etkisinin araştırıldığı çalışmaların sonuçları meta analiz tekniğiyle birleştirilerek ülke genelinde eğitim kurumları için bütüncül bir yaklaşıma sahip olma imkânı sağlanırken, karar vericilere yol göstermesi açısından da önem taşıdığı düşünülmektedir.

Bu bağlamda bahsedilen kuramsal çerçeve doğrultusunda araştırmanın nihai hedefi; proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik çıktıya olan etkisinin ve demografik faktörlerin araştırılmasıdır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada aranan sorular;

- Proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik başarıya olumlu yönde bir etkisinin olup olmadığının araştırılması.
- Meta analize dâhil edilen çalışmaların demografik niteliklerinin araştırılmasıdır.

Meta Analiz

Bilimsel araştırmaların teorik bilgi ve uygulama arasında gösterdiği farklılıklar eğitim biliminin temel sorunlarından biridir. Teorik bilgi ve uygulama arasındaki bağlantı en sağlam kanıtlar spesifik bir alandaki daha önceki çalışmaların sentezlendiği meta-analiz yöntemiyle yapılabilmektedir (Hattie, 2009). Belirli bir araştırma sorusundan yola çıkarak bir dizi çalışmanın bulgularının birleştirilmesine dayanan meta-analiz yöntemi terimsel olarak ilk kez Gene V. Glass tarafından 1976'da kullanılmıştır. Belirli bir alandaki çalışma sonuçlarının sentezlenmesi için önceki dönemlerde çok farklı yöntemler önerilmiş ancak her bir çalışmanın etki büyüklüğünün birleştirilmesi en çok kabul edilen yöntem olmuştur. Bir çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkinin büyüklüğünü gösteren değer etki büyüklüğü olarak tanımlanmaktadır (Şen, 2019).

Meta-analiz tekniğinin derleme çalışmalardan farkı araştırmaya dâhil edilen çalışmaların nicel olması zorunluluğudur. Meta-analiz çalışmalarının ampirik, nicel veri üreten, karşılaştırmalı istatistikler içeren, aynı değişkenleri içeren çalışmalar olması ve değişkenler arasındaki ilişkilerin irdelenmesi gibi nitelikler taşıması gerekmektedir (Lipsey&Wilson, 2000). Bir konuda meta analiz yapabilmek için araştırmacının izlemesi gereken adımlar (Field&Gillet, 2010);

- Araştırma konusu ve problem durumu belirlenir.
- Araştırma kriterleri kapsamında literatür taraması yapılır.
- Meta-analize dâhil edilecek çalışmalar için ekle/çıkar kriterleri belirlenir.

- Etki büyüklüğüne karar verilmesi.
- Ortalama etki büyüklüğü değeri hesaplanır.
- Varsa ek istatistik uygulamalar yapılır.
- Bu adımlarda elde edilen bilgiler birlikte raporlanır.

Araştırma Modeli

Araştırma kapsamında proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik başarıyla olan ilişkisinin meta-analiz yöntemiyle incelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla literatürde Türkçe çalışmalar içerisinde proje temelli öğrenme yaklaşımının uygulandığı deney grubu ve klasik öğrenme yönteminin uygulandığı kontrol grubu içeren, ayrıca bu gruplara ait ortalama başarı puanları ile standart sapma nicel verilerini içeren çalışmalar araştırılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya dâhil edilecek çalışmalar için Türkçe literatürde makale, tez, bildiri, kitap gibi yayınlanmış çalışmaların toplanması için YÖK ulusal tez izleme merkezi, Google akademik, Ulakbim veritabanları taranmıştır. Yapılan aramada 'proje temelli öğrenme', 'proje tabanlı öğrenme', 'akademik başarı', 'proje tabanlı öğrenme+akademik başarı' anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Literatür taraması sırasında en eski çalışmanın 2002 yılına ait olduğu görülmüştür. Bu nedenle tarama işlemi 2002-2020 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya yazım dili ülkemizde yapılan çalışmalar dâhil edilmiştir. Toplamda 123 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen literatür havuzunda tekrarlı çalışmalar çıkarıldığında 119 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Deney ve kontrol grupları içeren, deney ve kontrol gruplarının standart sapma, başarı puanı ortalaması verilerini içeren toplam 35 çalışma ise meta analiz araştırmasına dâhil edilmiştir.

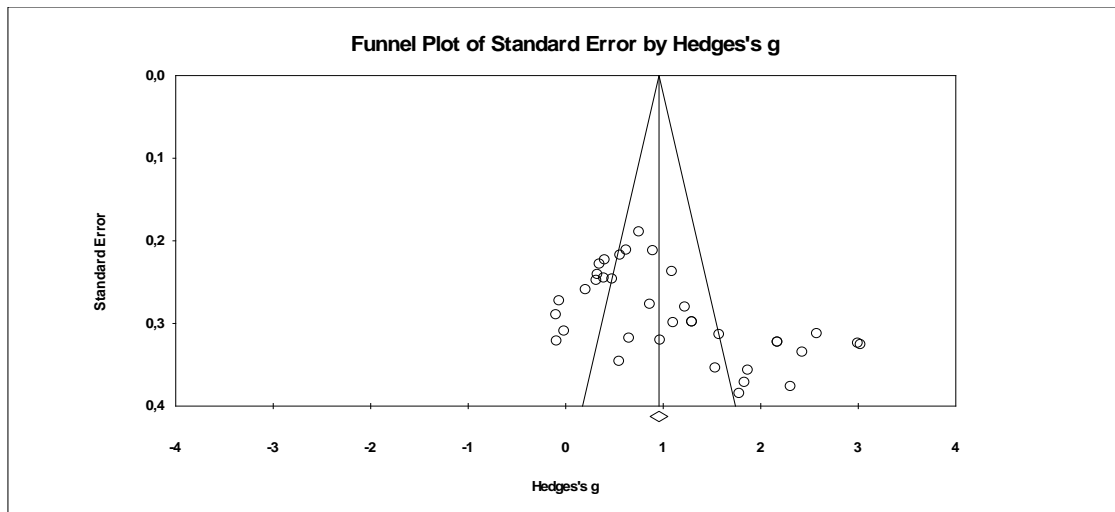
Verilerin Analizi ve Bulgular

İlk olarak verilerle ilgili demografik incelemeler yapılmıştır. Buna göre araştırmaya dâhil edilen çalışmalara ait demografik veriler aşağıda Tablo I'de sunulmuştur. Tablo I'e göre araştırmaya dâhil edilen çalışmaların 25 tanesi tez (%71,42) 10 tanesi ise makaledir (28,57). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı içeriklerin 22 tanesi Fen (%62,85), 2 tanesi Web Tasarımı (%5,71), 4 tanesi Matematik (%11,42), 6 tanesi Sosyal (%17,14) ve 1 tanesi Coğrafya (%2,85) alanlarındadır. Araştırma yapılan eğitim düzeylerinin 27 tanesi ilköğretim (%77,14), 4 tanesi lise (11,42), 4 tanesi üniversite (%11,42) olduğu görülmüştür. Meta-analize dâhil edilen 35 çalışmanın 12 tanesinde (%34,28) öğrenci görüşleri de sorulurken, 23 tanesinde (%65,71) herhangi bir öğrenci görüşüne başvurulmamıştır.

Tablo 1: Meta-Analize Dâhil Edilen Çalışmalara Ait Demografik Bilgiler

Değişken	İçerik	Frekans	Yüzde
Yayımlanma	Tez	25	71,42
Şekli	Makale	10	28,57
	Fen	22	62,85
Örneklemdaki	Web Tasarım	2	5,71
Çalışmaların	Matematik	4	11,42
İçeriği	Sosyal	6	17,14
	Coğrafya	1	2,85
Araştırma	İlköğretim	27	77,14
Yapılan Eğitim	Lise	4	11,42
Seviyesi	Üniversite	4	11,42
Öğrenci Görüşü	Sorulmuş	12	34,28
	Sorulmamış	23	65,71

Araştırmaya dâhil edilen çalışmalar CMA (Comprehensive Meta Analysis) programında incelenmiştir. Meta analizinde araştırmaya dâhil edilen çalışmalarda yayın yanlılığı olup olmadığını belirten ilk adım olan huni grafiği Şekil 1’de görülmektedir. Yayın yanlılığı, istatistiksel olarak anlamlı bulunmayan ve negatif çalışmalar ile karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bulunan ve pozitif çalışmaların yayınlanması eğilimi olduğunu göstermektedir. Yayın yanlılığının belirli bir seviye üzerinde olması ortalama etki büyüklüğünü etkileyerek gerçek değerinden daha yüksek göstermektedir (Borenstein vd., 2013).

Görsel 1: Huni Grafiği

Görsel 1 incelendiğinde net bir simetri görülemediği için yayın yanlılığını belir-

lemek için kullanılan başka yöntemler olan Begg-Mazumdar ve Egger testleri değerlendirilmiştir. Bu aşamada kontrol edilen değerlerde Begg-Mazumdar Kendall's tau=0.4853 ve $p > 0.05$ ve Egger Bias=2.341 olduğu görülmüştür. Yayın yanlılığı olmaması durumunda tau katsayısının 1'e yakın olması ve çift kuyruklu p değerinin de 0.05'ten büyük olması gerekmektedir (Gedik ve Üstüner, 2017). Bu doğrultuda istatistik analiz sonuçları incelendiğinde (Tau b=0.4853 ve $p > 0.05$) olması nedeniyle araştırmaya dâhil edilen çalışmalarda yayın yanlılığı görülmemiştir.

Tablo 2: Homojenlik Testi Sonuçları

Q	Df(Q)	p	I-squared
295,328	35	0.0000	88,149

Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların etki değerlerinin hesaplanması için hangi modelin kullanılacağına karar verilmesi aşamasında homojenlik testi incelenmektedir. Tablo 2'de araştırmaya ait homojenlik testi sonuçları verilmektedir. Tabloda verilen değerler doğrultusunda $p < 0.05$ ve $Q(295,328) > (18,493)$ olması nedeniyle araştırmaya dâhil edilen çalışmaların heterojen bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu nedenle etki analizi rasgele etki modeli kullanılarak gerçekleştirilecektir.

Tablo 3: Etki Analizi Sonuçları

Study name	Statistics for each study					Hedges's g and 95% CI	
	Hedges's g	Standard error	Variance	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value
akın(2016)	0,322	0,249	0,062	-0,166	0,809	1,294	0,196
aladağ(2008)	1,230	0,281	0,079	0,680	1,781	4,381	0,000
arıybağ(2010)	3,031	0,326	0,106	2,392	3,671	9,290	0,000
atılcı(2010)	0,759	0,190	0,036	0,387	1,132	4,000	0,000
aydemir(2019)	0,657	0,319	0,101	0,033	1,281	2,062	0,039
bozlar(2017)	1,110	0,300	0,090	0,522	1,697	3,703	0,000
çeliker(2012)	1,303	0,299	0,089	0,717	1,888	4,359	0,000
çakır(2007)	0,975	0,321	0,103	0,346	1,604	3,037	0,002
deniz çeliker(2012)	1,303	0,299	0,089	0,717	1,888	4,359	0,000
ekiz(2008)	0,212	0,260	0,068	-0,298	0,721	0,814	0,415
erdoğan(2009)	0,870	0,278	0,077	0,326	1,414	3,135	0,002
girgin(2009)	0,565	0,218	0,048	0,137	0,992	2,589	0,010
fırat(2008)	3,003	0,325	0,105	2,367	3,639	9,250	0,000
imer(2008)	2,313	0,377	0,142	1,574	3,052	6,135	0,000
kalyoncu(2008)	2,434	0,335	0,112	1,777	3,091	7,257	0,000
gündüz(2014)	0,555	0,347	0,120	-0,124	1,235	1,602	0,109
keser(2008)	1,541	0,355	0,126	0,846	2,236	4,346	0,000
keskin(2011)	0,628	0,212	0,045	0,213	1,044	2,966	0,003
keskin(2018)	0,483	0,247	0,061	-0,001	0,967	1,957	0,050
nuraydın(2019)	-0,009	0,310	0,096	-0,616	0,599	-0,028	0,977
nacarodlu(2018)	-0,092	0,290	0,084	-0,661	0,477	-0,318	0,751
köse(2010)	1,582	0,314	0,099	0,966	2,197	5,035	0,000
özer(2012)	-0,086	0,322	0,104	-0,717	0,545	0,268	0,789
özahıodlu(2012)	0,332	0,241	0,058	-0,141	0,805	1,375	0,169
özcan(2007)	1,787	0,385	0,149	1,032	2,543	4,637	0,000
savuran(2007)	0,354	0,229	0,052	-0,095	0,802	1,546	0,122
polat(2011)	0,398	0,246	0,060	-0,084	0,879	1,618	0,106
özinal(2016)	2,179	0,323	0,105	1,545	2,812	6,740	0,000
sertürk(2008)	1,097	0,238	0,057	0,631	1,563	4,613	0,000
tabuk(2009)	0,901	0,213	0,045	0,484	1,318	4,238	0,000
tafi(2010)	2,583	0,313	0,098	1,969	3,196	8,250	0,000
toprak(2007)	0,407	0,224	0,050	-0,031	0,846	1,820	0,069
tuncer(2007)	-0,060	0,273	0,075	-0,595	0,476	-0,219	0,827
türkmen(2019)	1,876	0,357	0,128	1,175	2,576	5,250	0,000
yurttepe(2007)	1,841	0,372	0,138	1,112	2,570	4,948	0,000
	1,074	0,136	0,018	0,808	1,340	7,922	0,000

Tablo 3 ile gösterilen kare şekiller araştırmaya dâhil edilen bireysel yayınların etki büyüklüğünü, karelerin her iki tarafında bulunan çizgiler ise %95 güven aralığındaki etki büyüklüğü alt ve üst limitlerini ifade etmektedir. Karelerde görülen genişlik bireysel çalışmaların ağırlığı, eşkenar dörtgen ise araştırmaya dâhil edilen çalışmaların genel etki büyüklüğünü ifade etmektedir. Etki büyüklükleri incelendiğinde en düşük değerin -0,92 en yüksek değerin ise 3,031 olduğu görülmektedir. Örneklemdeki pozitif etkiye sahip 31 çalışma proje temelli öğrenme yaklaşımının deney grubunun akademik başarısı üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, 4 adet negatif etkiye sahip çalışma ise farklı öğretim yöntemlerinin uygulandığı kontrol grubu lehine bir etkiye etmektedir. Araştırmaya dâhil edilen 35 çalışmanın 31'i pozitif 4 tanesi ise negatif etkiye sahiptir. Bu durum proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik başarı üzerine olan etkisini inceleyen çalışmaların deney grubu lehine bir etkisi olduğunu göstermektedir. Araştırmanın rasgele etkiler modeline göre genel etki büyüklüğünün ise 1.074 olduğu görülmektedir. Etki büyüklüğü yorumlanırken yapılan etki düzeyi sınıflandırmasına göre (Sarı ve Şaşmaz Ören; 2020);

-0,15 Etki Büyüklüğü < 0,15 (önemsiz)

0,15 Etki Büyüklüğü < 0,40 (küçük)

0,40 Etki Büyüklüğü < 0,75 (orta)

0,75 Etki Büyüklüğü < 1,10 (geniş)

1,10 Etki Büyüklüğü < 1,45 (çok geniş)

Elde edilen etki büyüklüğü düzeyi çok geniş aralığında yer almaktadır. Buna göre proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik başarı üzerinde oldukça geniş seviyede olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür.

Sonuç

Küresel ekonomilerde ülkelerin rekabetçi yapılarını koruyabilmelerinde eğitimin önemi tartışmasızdır. Öğrencilerin yalnızca sınavlarda başarılı olmaları iyi bir eğitim aldıklarının göstergesi olamamaktadır. Bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde gelişimin hızına yetişmek için toplumun her alanında değişim ve gelişim bir gerekliliktir. Dünyanın durağan olmayışı insanların çevrelerindeki değişimlere de ayak uydurmasını zorunlu hale getirmektedir. Bu ivme ancak eğitimle yakalanabilmektedir.

Proje temelli öğrenme yaklaşımı öğrenciyi eğitimin merkezine yerleştiren ve öğrenme hedefini de bireyin gelişim ihtiyaçları doğrultusunda yapılandıran bir yaklaşımdır. Bu sistemdeki öncelikli amaç, kendi kendine öğrenme yetisini kazandırmaktır. Sistem bu şekilde aslında öğrenmeyi öğretmektedir. Öğretmenin daha etkin bir biçimde gerçekleştirilebilmesi için içerikten ziyade öğrenmenin kendisi merkeze koyulmalı ve diğer kavramlar bunun üzerine inşa edilmelidir.

Eğitimde; kendi kendine öğrenme ve özellikle de öğrenilenleri hayatta uygulayabilme yeteneği oldukça önemlidir. Bu nedenle proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarısına olan etkisi meta analiz tekniği ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgulardan araştırmaya dâhil edilen çalışmaların 25 tanesi tez (%71,42) 10 tanesi ise makaledir (28,57). Proje temelli öğrenme yaklaşımının uygulandığı içeriklerin 22 tanesi Fen (%62,85), 2 tanesi Web Tasarımı (%5,71), 4 tanesi Matematik (%11,42), 6 tanesi Sosyal (%17,14) ve 1 tanesi Coğrafya (%2,85) alanlarındadır. Araştırma yapılan eğitim düzeylerinin 27 tanesi ilköğretim (%77,14), 4 tanesi lise (11,42), 4 tanesi üniversite (%11,42) olduğu görülmüştür. Meta- analize dâhil edilen 35 çalışmanın 12 tanesinde (%34,28) öğrenci görüşleri de sorulurken, 23 tanesinde (%65,71) herhangi bir öğrenci görüşüne başvurulmamıştır.

Bu doğrultuda meta analiz sonuçları incelendiğinde araştırmaya dâhil edilen çalışmalarda yayın yanlılığı görülmemiştir. Ayrıca gerçekleştirilen heterojenlik analizinde çalışmaların heterojen bir yapıda olduğu görülmüştür. Bu nedenle meta analiz için uygun modelin rasgele etki modeli olduğuna karar verilmiştir.

Elde edilen etki büyüklükleri incelendiğinde en düşük değer $-0,92$ en yüksek değer ise $3,031$ olduğu görülmektedir. Örneklemdeki pozitif etkiye sahip 31 çalışma proje temelli öğrenme yaklaşımının deney grubunun akademik başarısı üzerinde pozitif bir etkiye sahipken, 4 adet negatif etkiye sahip çalışma ise farklı öğretim yöntemlerinin uygulandığı kontrol grubu lehine bir etkiye etmektedir. Araştırmaya dâhil edilen 35 çalışmanın 31'i pozitif 4 tanesi ise negatif etkiye sahiptir. Bu durum proje temelli öğrenme yaklaşımının akademik başarı üzerine olan etkisini inceleyen çalışmaların deney grubu lehine bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Meta analize dâhil edilen çalışmalardaki deney grubu öğrencilerin toplam sayısı 1075 iken kontrol gurubunda 1051 öğrenci yer almıştır. İncelenen 35 farklı çalışma sonucu proje tabanlı öğrenme yaklaşımının akademik başarıya olan etkisinin deney grubu lehine olduğu yani proje tabanlı bir öğrenme yaklaşımıyla eğitim alan öğrencilerin akademik başarılarının farklı bir teknikle eğitim alan öğrencilerin akademik başarılarına göre daha iyi olduğunu göstermiştir. Araştırmanın rasgele etkiler modeline göre genel etki büyüklüğünün ise 1.074 olduğu görülmektedir. Buna göre proje tabanlı öğrenme yaklaşımının akademik başarı üzerinde oldukça geniş seviyede olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akın, D. (2016). *6. Sınıf sosyal bilgiler dersinde proje tabanlı öğrenmenin öğrencinin akademik başarısına ve derse karşı tutumuna etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aladağ, S. (2008). İlköğretim matematik öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarısına etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 157-170.
- Alioğlu, E. (2014). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ortaokul 6. sınıf görsel sanatlar dersi ebru ünitesinin öğrenci başarısına, tutumuna ve kalıcılığa etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Arıbaş, S. ve Fırat, Ş. (2010). İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik akademik başarıları üzerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(186), 310-319.
- Aydemir, A. (2019). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile desteklenmiş fen eğitiminin 6. sınıf öğrencilerinin akademik başarısına ve fen dersine karşı tutumuna etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Borenstein, M.; Hedges, L.V.; Higgins, J.P.T. ve Rothstein H. (2013). *Meta-analize giriş* (Çev.: Serkan Dinçer). Anı Yayıncılık.
- Bozlar, B. (2017). *Proje tabanlı öğrenmenin 5.sınıf fen bilimleri dersinde öğrencilerin akademik başarı ve bilimsel süreç becerilerine etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakır, T. (2007). *İlköğretim 7. sınıf matematik dersinde çember ve daire konusunun öğretiminde problem tabanlı öğrenme modelinin başarıya, kalıcılığa ve tutuma etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Deniş Çeliker, H. (2012). *Fen ve teknoloji dersi "güneş sistemi ve ötesi: uzay bilimcesi" ünitesinde proje tabanlı öğrenme uygulamalarının öğrenci başarılarına, yaratıcı düşüncelerine, fen ve teknolojiye yönelik tutumlarına etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ekiz, S.O. (2008). *Fen ve teknoloji laboratuvarının proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile desteklenerek öğretimünün öğrenci başarısına, hatırd tutma seviyesine ve duyuşsal özelliklerine etkisinin araştırılması* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Erdem, M. ve Akkoyunlu, B. (2002). İlköğretim sosyal bilgiler dersi kapsamında beşinci sınıf öğrencileriyle yürütülen ekiple proje tabanlı öğrenme üzerine bir çalışma. *İlköğretim-Online*, 1(1), 2-11.
- Erdoğan, G. (2007). *Çevre eğitiminde küresel ısınma konusunun öğrenilmesinde proje tabanlı*

- öğrenmenin etkisi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, N.F. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde proje tabanlı öğrenmenin ders başarısına ve sınıf atmosferine etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Fırat, Ş. (2008). *İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersine yönelik akademik başarıları üzerinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Field, A. P. ve Gillett, R. (2010). How to do a meta-analysis. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 63(3), 665–694.
- Gedik, A. ve Üstüner, M. (2017). Eğitim örgütlerinde örgütsel bağlılık ve iş doyumunu ilişkisi: Bir meta analiz çalışması. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 41-57.
- Girgin, D. (2009). *Canlılar ve hayat ünitesinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin akademik başarı ve tutumları üzerindeki etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gündüz, M. (2014). *İlköğretim 3. sınıf hayat bilgisi dersinde “sorumluluk” değerinin proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile öğretiminin akademik başarı ve tutuma etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
- İmer, N. (2008). *İlköğretim fen ve teknoloji öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı ve tutumuna etkisinin araştırılması* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kalyoncu, R. (2008). *İlköğretim 8. sınıf görsel sanatlar dersi kent projesi konusunda proje tabanlı öğrenmeye dayalı bir uygulama örneği*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Keser, K. Ş. (2008). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının fen bilgisi dersinde başarı, tutum ve kalıcı öğrenmeye etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kesim, K. N. (2018). *Proje tabanlı öğrenme destekli laboratuvar uygulamalarının kavram başarısına ve öz-yeterlik inancına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Keskin, E. (2011). *Proje tabanlı öğrenme yönteminin ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin başarı ve fen motivasyonlarına etkisinin incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Köse, M. (2010). *İlköğretim 7. sınıf fen ve teknoloji dersi "kuvvet ve hareket" ünitesinin öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin başarı ve tutumlarına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Lipsey, M. W. ve Wilson, D. (2000). *Practical meta-analysis*. SAGE Publications.
- Nacaroğlu, O. ve Mutlu F. (2016). Proje tabanlı öğrenmenin fen bilgisi öğretmen adaylarının fotosentez konusundaki akademik başarısına etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 113-125.
- Nuraydın, H. (2019). *Kavram karikatürleriyle desteklenmiş proje tabanlı öğrenme yönteminin maddenin tanecikli yapısı ve özellikleri konusunda, öğrencilerin başarılarına ve fen'e karşı tutumlarına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özahioğlu, B. (2012). *İlköğretim fen ve teknoloji dersinde proje tabanlı öğrenmenin bilimsel süreç becerilerine, başarı ve tutum üzerine etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özcan, R. (2007). *Alg biyoteknolojisinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı, tutum ve görüşlerine etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özer, Z. D. (2011). *Proje tabanlı öğrenmenin fen bilgisi öğretmen adaylarının biyoloji konularındaki başarılarına ve bilimsel süreç becerilerinin gelişimine etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özünal, S. (2016). Ortaokullarda coğrafya konularının öğretiminde proje tabanlı öğrenmenin öğrenci başarısına etkisi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(3), 1903-1918.
- Polat, H. (2011). *Proje tabanlı öğrenmede yönetim ve izleme bilgi sistemlerinin öğrenci başarısı ve tutumlarına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sarı, K. Ve Şaşmaz Ören, F. (2020). Araştırmaya dayalı öğrenme stratejisinin öğrencilerin akademik başarılarına etkisi: bir meta analiz çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 35(3), 540-555.
- Savuran, D. (2007). *İlköğretim yedinci sınıflarda proje tabanlı öğrenme modelinin matematik başarısına tutuma ve kalıcılığa etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Serttürk, M. (2008). *Fen öğretiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin fen başarısı ve tutumuna etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şen, S. (2019). SPSS ile meta-analiz nasıl yapılır?, *Harran Maarif Dergisi*, 4 (1), 21-49. doi: 110.22596/2019.0401.21.49
- Tabuk, M. (2009). *Proje tabanlı öğrenmede çoklu zekâ yaklaşımının matematik öğrenme başarısına etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tafli, T. (2010). *Lise 1. sınıf biyoloji dersinde uygulanan proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin başarısına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Toprak, E. (2007). *Proje tabanlı öğrenme metodunun ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin fen ve teknoloji dersindeki akademik başarısına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tuncer, M. (2007). *Elektronik devreler dersinin sanal ortamda proje tabanlı öğrenme yöntemine göre sunulmasının öğrenci başarısı ve görüşlerine etkisi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkmen, N. (2019). *Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının fen bilimleri dersinde öğrencilerin akademik başarı ve tutumuna etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurttepe, S. (2007). *İlköğretim fen bilgisi dersinde proje tabanlı öğrenmenin öğrenci başarısına etkisi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Kurşunlu Takım Şelaleleri (Tekkeköy/Samsun):
Korunan Alanların Seçiminde Kullanılan Kriterler
Açısından Bir Değerlendirme

Kurşunlu Team Waterfalls (Tekkeköy/Samsun):
An Evaluation in Terms of the Criteria Used in the
Selection of Protected Areas

Serkan GÜRGÖZE*
Faruk AYLAR**
Harun Reşit BAĞCI***
Halil İbrahim ZEYBEK****

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Gürgöze, S., Aylar, F., Bağcı, H. R. ve Zeybek, H. İ. (2021). Kurşunlu takım şelaleleri (Tekkeköy/Samsun): Korunan alanların seçiminde kullanılan kriterler açısından bir değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 293-322.

Gürgöze, S., Aylar, F., Bağcı, H. R., & Zeybek, H. İ. (2021). Kurşunlu team waterfalls (Tekkeköy/Samsun): An evaluation in terms of the criteria used in the selection of protected areas. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 293-322.

 10.29228/kesit.54069

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 03.11.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 12.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена ИНТИХАЛ.НЕТ Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, serkangurgoze@gmail.com
**Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, farukaylar@gmail.com
***Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, harun.bagci@omu.edu.tr
**** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hizeybek@omu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Kurşunlu Takım Şelaleleri (Tekkeköy/Samsun): Korunan Alanların Seçiminde Kullanılan Kriterler Açısından Bir Değerlendirme¹

Kurşunlu Team Waterfalls (Tekkeköy/Samsun): An Evaluation in Terms of the Criteria Used in the Selection of Protected Areas

Arş. Gör. Dr. Serkan GÜRGÖZE

Doç. Dr. Faruk AYLAR

Dr. Öğr. Üyesi Harun Reşit BAĞCI

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK

Öz: Günümüzde doğa koruma çalışmaları, doğayı koruma işlevi yanında, kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına ve yoksulluğun azaltılmasına da katkı yapmaktadır. Koruma alanlarının belirlenmesi ve sınıflandırılmasındaki amaç, korunması gereken alanların koruma amaçlarını belirleyerek mevcut duruma uygun yönetim ve koruma stratejilerinin belirlenmesidir. Bu çalışmada Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümünde ve Samsun'un Tekkeköy ilçesi sınırları içinde yer alan Kurşunlu Takım Şelaleleri incelenmiştir. Çalışmanın amacı, Kurşunlu Takım Şelalelerinin de üzerinde bulunduğu Yazılar Deresi havzasının potansiyelini araştırmak, ulusal ve uluslararası düzeydeki doğa koruma ölçütleri kapsamında değerlendirmektir. Çalışma büyük kısmıyla arazi çalışmalarına dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda farklı dönemlerde sahaya gidilmiş, havadan ve yerden fotoğraflar alınmış ve gerekli ölçümler yapılmıştır. Ayrıca, uzaktan algılama yöntemlerinden de yararlanılmış; literatürden ve araziden toplanan veriler Coğrafi Bilgi Sistemleri ortamında işlenerek yorumlanmıştır. Yaklaşık 7 km uzunluğa ve 570,91 hektar su toplama alanına sahip havzanın 271,27 hektarı (%47,52) orman, 181,34 hektarı (%31,76) tarla ve 118,30 hektarı (%20,72) fındık bahçelerinden oluşmaktadır. Kurşunlu Takım Şelaleleri, Yazılar Deresi boyunca art arda sıralanmış, farklı düşme yük-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Katkı Oranı Beyanı: Her yazar için %25. Sorumlu Yazar: Serkan GÜRGÖZE

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. Author Contributions: Each author %25. Corresponding Author: Serkan GÜRGÖZE

seklilerine sahip 7 basamaktan oluşmaktadır. Halen Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından çevre düzenlemeleri yapılarak turizme açılan saha yaz aylarında ziyaretçi akınına uğramaktadır. Yapılan incelemede sahanın “Tabiat Anıtı” ölçütlerine uygun olduğu ve koruma altına alınması gerektiği değerlendirilmiştir. Eşsiz bir güzelliğe sahip bu doğa harikası oluşumun koruma altına alınması ve sürdürülebilir bir turizm planlamasının yapılmasının ardından turizme kazandırılması yöre ve bölge turizmi açısından önemli bir kazanç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurşunlu takım şelalesi, doğa koruma, tabiat anıtı, Tekkeköy, Samsun.

Abstract: Nowadays, nature conservation studies contribute to the sustainable development of rural areas and alleviation of poverty, as well as the function of protecting nature. The purpose of determining and classifying the protected areas is to determine the protection objectives of the areas that need to be protected and to determine the appropriate management and protection strategies for the current situation. In this study, Kurşunlu Team Waterfalls located in the Central Black Sea Section of the Black Sea Region and within the borders of Tekkeköy district of Samsun were examined. The aim of the study is to investigate the potential of the Yazılar Creek basin, on which Kurşunlu Team Waterfalls are located, and to evaluate it within the scope of national and international nature protection criteria. The study is mostly based on field studies. In this context, the field was visited at different times, aerial and ground photographs were taken and necessary measurements were made. In addition, remote sensing methods were also used; The data collected from the literature and field were processed and interpreted in the Geographical Information Systems. The basin, which has a length of approximately 7 km and a catchment area of 570.91 hectares, consists of 271.27 hectares (47.52%) forest, 181.34 hectares (31.76%) field and 118.30 hectares (20.72%) hazelnut orchards. Kurşunlu Team Waterfalls consist of 7 steps with different fall heights lined up along the Yazılar Creek. The area, which was opened to tourism after environmental arrangements were made by Samsun Metropolitan Municipality, is flooded by visitors in summer months. In the examination, it was evaluated that the site complies with the criteria of "Natural Monument" and should be taken under protection. Taking this natural wonder formation with a unique beauty under protection and bringing it to tourism after a sustainable tourism planning will be an important gain for local and regional tourism.

Keywords: Kurşunlu team waterfall, nature conservation, natural monument, Tekkeköy, Samsun.

1. Giriş

İnsanın çeşitli yollarla doğal ortamı büyük boyutlarda tahrip ettiğinin anlaşılması 150 yıllık bir tarihe sahiptir (Koç ve Soykan, 2020). Bu 150 yıl içerisinde insanlar; tarım, sanayi ve teknolojik gelişmelerle doğal alanları yok etmeye başlamış ve böylelikle doğa koruma kavramı ortaya çıkmıştır (Yücel ve Babuş, 2005; Deguignet vd., 2014; Koç ve Soykan, 2020). Son 150 yıllık süreçte dünyanın %18,8'lik (22,5 milyon km²) bir kısmı denizler ve karalar olmak üzere resmi olarak değişik kategorilerle koruma altına alınmıştır (UNEP, 2021).

Günümüzde insan-doğa ilişkilerinde doğa aleyhine olan gelişmeler nedeniyle doğanın korunması, bakımı ve yeniden düzenlenmesi giderek önemi artan konular arasında sayılmaktadır (Demir ve Özer, 2014). Farklı özellik ve zenginlikteki alanların, koruma altına alınması bu alanlardaki canlı ve cansız varlıkların yok olmasını engellemenin bir yolu olarak uygulanmaktadır. Doğa korumanın geleceği kırsal alanların geleceğine, kırsal yaşam tarzının korunmasına ve sağlıklı bir kırsal ekonomiye de bağlıdır. Kırsal alanlardaki sayıca az ve dağınık halde bulunan nüfus ile bu nüfusun elde ettiği yetersiz gelir, koruma altına alınması ve gelecek nesillere olduğu gibi aktarılması gereken alanları olumsuz etkileyecek faaliyetler için kullanılmasına neden olabilmektedir (Akalin, 2007). Günümüzde koruma altına alınan alanlar, doğayı koruma işlevinin yanı sıra özellikle kırsal alanlarda yaşayan insanların refah seviyesinin artmasına, yoksulluğun azaltılmasına ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayan yöntemler arasında sayılmaktadır (Stolton ve Dudley, 2010; Mombeshora ve Le, 2009). Bununla birlikte, korunan alanlarla ilgili temel tartışma, artık insansız koruma politikalarının doğurduğu sorunlar değil, söz konusu alanlara kırsal kalkınma gibi yerel ve bölgesel ekonomilerin gelişmesini içeren çok bileşenli misyonlar yüklenmesidir. Bu duruma bağlı olarak doğa koruma faaliyetlerinde insan unsuru öylesine ön plana çıkmıştır ki artık bu durum doğa korumanın temel amacı olan biyoçeşitliliği koruma politikalarının bile önüne geçmiştir. Bu konuda yapılan tartışmaların özünde, sürdürülebilir koruma politikalarının biyoçeşitliliği nasıl ve hangi araçlarla sağlayacağı, doğa korumanın eko turizmle bir bileşeni haline gelen kırsal kalkınmanın koruma alanlarının içinde veya çevresindeki yerel halkın refah seviyesine gerçekten olumlu bir etkide bulunup bulunmadığı yatmaktadır (Koç ve Soykan, 2020). Bu durum ülkelerin uluslararası standartları dikkate alarak ulusal alan koruma stratejileri doğrultusunda kendi alan koruma sistemlerini oluşturmalarını zorunlu hale getirmiştir (Hepcan ve Güney, 1996; Hepcan vd., 2009).

Dünyada ilk doğa koruma uygulaması ABD'de Yellowstone Milli Parkı'nın kurulmasıyla (1872) başlamıştır (Holmes ve Brockington, 2012). Bu tarihten itibaren korunan alan sayıları hızla artmış, değişen koşullara ve yaklaşımlara bağlı olarak statüleri de ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Bunun üzerine, doğa koruma statülerinde bir

birlik oluşturmak üzere 1948’de Uluslararası Doğa Koruma Birliği/ UDKB (*International Union for Conservation of Nature/ IUCN*) kurulmuştur (Brouder, 2010). UDKB’e ülkelerin yanı sıra, akademik çevreler ile sivil toplum kuruluşları da üye olabilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’den Orman ve Su İşleri Bakanlığı’nın yanı sıra, TEMA Vakfı, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (TTKD), Doğal Hayatı Koruma Vakfı (WWF Turkey), Doğa Derneği (DD), Kaz Dağı ve Madra Dağı Belediyeler Birliği (KMBB)de anılan kuruluşa üyedir (URL-1).

UDKB yönetim amaçlarına göre korunan alanları kategorilere ayırmıştır (URL-2). Bu kategoriler uluslararası bazı kuruluşlar ve birçok ülke tarafından korunan alanların tanımlanması ve kaydedilmesi için küresel standart olarak tanınmaktadır (URL-2). Bu kapsamda UDKB koruma alanlarını; *Kesin Doğa Koruma Alanı, Yabani Alan, Milli Park, Tabiat Anıtı, Habitat/ Tür Yönetim Alanı, Korunan Peyzaj/ Deniz Manzarası ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı ile Korunan Alanlar* olmak üzere kategorilere ayırmıştır (URL-3). Türkiye’de 1983 yılında çıkarılan “Milli Parklar Kanunu” ile koruma altına alınacak alanlar; *Milli Parklar, Tabiatı Koruma Alanları, Tabiat Parkları ve Tabiat Anıtları* olmak üzere 4 kategoriye ayrılmıştır (URL-4). 2020 yılı itibariyle Türkiye’de 45 milli park (907,520 ha), 250 tabiat parkı (107,632 ha), 31 tabiat koruma alanı (46,461 ha) ve 115 tabiat anıtı (9,393 ha) koruma altına alınmıştır (URL-5).

Akarsu, göl ve deniz kıyıları genellikle yüksek albenili, estetik ve ekolojik özelliklere sahiptirler. Özellikle akarsu kıyıları ve şelaleler görsel çekicilikleri yanında biyolojik zenginlikleri ile dikkat çekerler. Bu nedenle de birçok araştırmaya konu olmuşlardır (Hudson, 1998; Doğanay, 2000; Zeybek, 2000; Arıncı, 2002; Uzun vd., 2005; Beisel; 2006; Batinas, 2010; Koday ve Demir, 2011; Doğanay ve Zaman, 2013; Plump, 2013; Emilien vd., 2015; Aylar ve Zeybek, 2018; Uzun ve Zeybek, 2018; Aylar, 2019; Zeybek vd., 2020; Aylar vd., 2021). Şelaleler genellikle kalabalık ziyaretçi baskısına maruz kalan hassas hidroekolojik alanlardır. Halen Türkiye’de turizme açılmış birçok şelale ve çevresi aşırı ve kontrolsüz ziyaretçilerden olumsuz etkilenmektedir (Doğanay ve Zaman, 2001; Uzun vd., 2005; Atayeter vd., 2007; Çetinkaya, 2017). Bu nedenle henüz turizme açılmamış şelalelerin öncelikle koruma altına alınması ve ancak ondan sonra kontrollü bir şekilde turizme açılması, sürdürülebilir turizm bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, turizme henüz yeni yeni konu olmaya başlayan bazı şelaleler koruma altına alınmıştır (Tablo 1) ve bu çalışmalar devam etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de henüz her hangi bir koruma statüsüne sahip olmayan çok sayıda şelale bulunmaktadır. Karadeniz Bölgesi’nin Orta Karadeniz Bölümü’nde ve Samsun’un Tekkeköy ilçesi sınırları içerisinde yer alan “Kurşunlu Takım Şelaleleri” de bunlardan biridir.

Tablo 1. 2020 yılı itibariyle Türkiye’de en az bir koruma statüsüne sahip şelaleler ve bazı özellikleri*

Koruma Alanının Adı	Konum (İl)	Yüksekliği (m)	WWD Şelale Tipi**	Alan (ha)	Koruma Durumu	İlan Tarihi
Samandere Şelalesi	Düzce	15	Tiered (Katmanlı)	11.00	Tabiat Anıtı	19.12.1988
Mut Yerköprü Şelalesi	Mersin	30	Curtain (Perde)	111.57	Tabiat Anıtı	03.05.2001
Doğançay Şelalesi	Sakarya	11	Plunge (Dalma)	4.23	Tabiat Anıtı	13.05.2013
Tar Deresi Bulut Şelalesi	Rize	250	Tiered (Katmanlı)	310.00	Tabiat Anıtı	02.11.2015
Sorkun Şelaleleri	Sinop	48	Punchbowl (Kase)	50.00	Tabiat Anıtı	07.08.2017
Güney Şelalesi	Denizli	20	Veiling (Peçe)	5.00	Tabiat Anıtı	27.10.2017
Harmankaya Şelaleleri	Zonguldak	30	Curtain (Perde)	158.00	Tabiat Anıtı	12.03.2019
Yenice Şelaleleri	Giresun	25	Tiered (Katmanlı)	13.00	Tabiat Anıtı	21.04.2019
İkizdere Manle Şelalesi	Rize	45	Curtain (Perde)	4.20	Tabiat Anıtı	24.09.2020
Kurşunlu Şelalesi	Antalya	18	Curtain (Perde)	596.54	Tabiat Parkı	21.05.1991
Güzeldere Şelalesi	Düzce	130	Horsetail (At Kuyruğu)	22.76	Tabiat Parkı	11.07.2011
Tomara Şelalesi	Gümüşhane	15	Veiling (Peçe)	6.63	Tabiat Parkı	11.07.2011
Derebağ Şelalesi	Kayseri	15	Veiling (Peçe)	17.37	Tabiat Parkı	11.07.2011
Çağlayan Şelalesi	Aydın	13	Punchbowl (Kase)	38.00	Tabiat Parkı	12.03.2014
Aydınpınar Şelalesi	Düzce	25	Punchbowl (Kase)	100.00	Tabiat Parkı	25.08.2014
Hemşin Şelaleleri (Akyamaç)	Rize	13	Punchbowl (Kase)	50.00	Tabiat Parkı	25.08.2014
Çağlayandibi Şelalesi	Gümüşhane	15	Plunge (Dalma)	17.29	Tabiat Parkı	02.12.2014
Balıklı-Güneşli Şelaleleri	Artvin	70	Plunge (Dalma)	173.00	Tabiat Parkı	01.06.2017
Gap Şelaleleri	Mardin	25	Tiered (Katmanlı)	52.00	Tabiat Parkı	17.11.2017
Obruk Şelalesi	Adana	45	Talus (Kaya Yığını)	257.10	Tabiat Parkı	11.05.2018
Kınık Şelalesi	Bilecik	10	Curtain (Perde)	111.10	Tabiat Parkı	04.06.2018
Günpınar Şelalesi	Malatya	40	Punchbowl (Kase)	135.20	Tabiat Parkı	26.26.2018

* İlgili veriler, Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü WEB sitesinden alınmıştır (URL-5).

** Koruma altına alınan şelaleler World Waterfall Database (WWD) tarafından belirlenen şelale tiplerine göre ayırt edilmiştir (URL-6).

Kurşunlu Takım Şelaleleri, Uluslararası Doğa Koruma Birliği (UDKB) tarafından III numaralı kriterle belirlenen *Doğal Anıt ya da Özellik* (Natural Monument or Feature) niteliğine sahiptir. Bu kriterde, “*Kategori III ile korunan alanlar, bir yer şekli, vol-*

kanik ada, denizaltı mağarası, mağara gibi jeolojik özellik veya hatta antik bir koru gibi bir canlı özelliği olabilen belirli bir doğal anıtı korumak için ayrılmıştır. Genellikle küçük boyutlu korunan alanlardır ve genellikle yüksek ziyaretçi değerine sahiptirler” (IUCN, 2021). Öte yandan, ulusal ölçekte, 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu’nun 2/c maddesinde belirtilen **Tabiat Anıtı** statüsü ise “Tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği özelliklere ve bilimsel değere sahip ve milli park esasları dahilinde korunan tabiat parçaları” şeklinde tanımlanmıştır (Resmi_Gazete, 1983). Bu kapsamda değerlendirildiğinde “Kurşunlu Takım Şelaleleri” jeomorfolojik oluşumu ve çevresindeki doğal yaşam alanları ile uluslararası ve ulusal düzeyde koruma altına alınabilecek bir alan olarak değerlendirilmektedir.

Samsun Büyükşehir Belediyesi tarafından rehabilitasyon çalışmaları yapıldıktan sonra çok sayıda kişinin ziyaret ettiği şelale büyük baskı altında kalmıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışma ile Kurşunlu Takım Şelalelerinin mevcut durumu ve koruma değeri ortaya konularak doğa harikası olan bu alanın bozulmadan gelecek nesillere bırakılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte bölgenin tanıtılması ve sürdürülebilir konseptte bölgesel ve ulusal turizme kazandırılması beklenmektedir. Çalışma sonunda elde edilen veriler ve yapılması gereken çalışmalar ilgili kurum ve kuruluşlara sunularak alan hakkında bilgilendirme yapılacaktır.

2. Malzeme ve Metot

Bu çalışmada, Kurşunlu Takım Şelaleleri ve yakın çevresi ile ilgili verilerin birbiriyle ilişkilendirilerek nadir özellikteki inceleme sahasının “Tabiat Anıtı” alanı belirlenmesi ve koruma özelliklerinin derecelendirilmesi hedeflenmektedir. Bu konudaki çalışmalar uzun zamandan beri yapılmakla birlikte örnek olarak kabul edilebilecek yöntem, ilk olarak Forester (1973) tarafından ortaya atılmış ve daha sonra araştırma alanının özelliklerine göre geliştirilerek birçok araştırmacı tarafından kullanılmıştır (Güleç, 1992; Dearden, 2010; Stolton ve Dudley, 2010; Worboys vd., 2010; Demir ve Özer 2014; Worboys vd., 2015; Demir ve Bulut 2016). Araştırmanın temel veri kaynaklarını arazi çalışmaları oluşturmaktadır. İklim özellikleri dikkate alınarak şelaleden düşen suyun farklı miktarlarda olduğu ilkbahar, yaz ve sonbahar aylarında saha çalışmaları yapılarak Kurşunlu Takım Şelalelerinin su gözlemleri yapılmıştır. Saha çalışmalarıyla şelalenin her basamağının morfometrik ölçümleri alınmıştır. İklim özelliklerinin ortaya konulmasında Samsun ve Çarşamba Meteoroloji İstasyonlarının rasat verileri kullanılmıştır. Saha çalışmaları sırasında elde edilen veriler CBS teknikleri kullanılarak haritalanmıştır. Ayrıca tüm konumsal verilerin UTM projeksiyon sistemine uygun olması sağlanmıştır.

Çalışma aşamalar halinde hazırlanmıştır. İlk aşama, alan seçimi ve hedeflerin belirlenmesinden oluşmaktadır. Çalışma alanının seçiminde Kurşunlu Takım Şelalelerinin doğal peyzaj özelliklerini önemli ölçüde koruduğu ve içinde bulunduğu bölgenin doğal peyzaj özelliklerine önemli katkı sağlayabileceği göz önünde bulundurulmuştur.

Bununla birlikte sahanın Karadeniz sahil şeridinin en büyük yerleşim alanı olan Samsun iline yakınlığı, Türkiye'nin en büyük delta ovalarından olan Yeşilirmak Deltası'nın güneyinde yer alması, Karadeniz sahilinde kurulan yerleşmeleri Türkiye'nin iç bölgelerine bağlayan karayoluna yakınlığı bu alanın seçiminde etkili olmuştur. Ayrıca Kurşunlu Takım Şelalelerinin biyoçeşitlilik açısından Türkiye'nin nadir alanlarından biri olan Yeşilirmak Deltasına yakınlığı yer seçiminde belirleyici olmuştur.

İkinci aşamada; alanla ilgili ikincil veriler toplanmış, alan yılın belirli zamanlarında ziyaret edilmiş, inceleme, ölçüm ve İHA ile fotoğraflama işlemleri yapılmıştır. Üçüncü aşamada; toplanan veriler değerlendirilmiş, alanın sosyal, kültürel ve morfolojik analizleri yapılmıştır. Dördüncü aşamada, yapılan analizler neticesinde elde edilen veriler bir veri tabanında toplanarak CBS programları yardımıyla farklı ölçeklerde haritalar hazırlanmıştır.

Beşinci olarak, saha çalışmaları sırasında elde edilen bulgular ve araştırma alanının farklı özellikleri analiz edilerek, korumaya değer olup olmadığı ve doğal koruma kriterleri açısından potansiyel değerleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu değerlerin belirlenmesinde kullanılan büyüklük, konum/lokasyon, ulaşım, doğallık, tehlike, yenilenemezlik, verimlilik, bolluk, çeşitlilik, nadirlik, bütünlük ve temsil gibi kriterlerin genel değerlendirilmesi yapılmıştır (Demir ve Özer, 2014).

Altıncı aşamada, UDKB, Milli Parklar Kanunu ve Milli Parklar Yönetmeliği kapsamında saha incelemesi yapılmış, buradaki kriterlere uygun olarak koruma altına alınması gereken alanın haritası yapılmıştır. Yedinci ve son aşamada: Çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmış ve araştırmanın bulguları, Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Samsun Valiliği, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Samsun Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Tekkeköy Belediyesi gibi sahayla ilgili koruma ve altyapı planlamaları yapabilecek mekanizmaların kullanımına sunulacaktır.

3. Bulgular

3.1. Araştırma Alanının Yeri ve Sınırları

Çalışma sahası Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan Samsun iline bağlı Tekkeköy ilçesinin sınırları içinde yer almaktadır. Karadeniz ikliminin etkisi altında bulunan saha, Türkiye'nin önemli delta ovalarından birisi olan Yeşilirmak Deltası'nın güneyinde bulunmaktadır. Bitki ve hayvan çeşitliliği bakımından Türkiye'nin önemli biyoçeşitliliğe sahip sulak alanlarına yakın konumda bulunan çalışma sahası, bu yönüyle önemli bir potansiyele sahiptir. Karadeniz sahilinde bulunan yerleşmeleri Türkiye'nin iç bölgelerine bağlayan "Karadeniz Sahil Yolu" ve Tekkeköy ilçe merkezine 13 km, Samsun iline 24 km ve Çarşamba ilçesine ise 30 km uzaklıkta bulunan şelale ulaşım bakımından merkezi konumdadır (Şekil 1).

Kurşunlu Takım Şelalesi, Yazılar Deresi'nin yatağındaki akışı sırasında yaklaşık 900 m boyunca sıralanan ve farklı yükseltilere sahip 7 basamaktan oluşan nadir güzellikte morfolojik bir oluşumdur. Bununla birlikte çevresinde bulunan bitki örtüsünün zenginliği ve çok bozulmamış olması gelen ziyaretçilere eşsiz bir ortam sunmaktadır. Şelalenin 2016 yılında bir rekreasyon alanı olarak turizme kazandırılmasında katkısı olan Tekkeköy Belediyesi Kültür ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'nde görevli Rehber Murat BALCI ile yapılan görüşmede Mısır, Katar, Dubai, İran, Irak ve Suriye gibi ülkeler ile İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerden her yıl binlerce kişinin şelaleyi ziyaret etmek için sahaya geldiği öğrenilmiştir. Çalışma sahasının sınırlarının belirlenmesinde, şelalenin kaynak değerleri ve çevresindeki doğal güzellikleri içinde barındıran, Büyüklü Deresinin bir yan kolu olan Yazılar Deresinin havza sınırları dikkate alınmıştır (URL-4). Koruma altına alınacak bu tür alanlar, doğal sınırlar esas alınarak ekosistem özellikleri ve sahanın topoğrafik yapısı (akarsu, tepe, yamaç, vadi, vb.) gibi kriterlere göre belirlenmektedir (Demir ve Özer, 2014). Çalışma sahası $41^{\circ} 07' 14.84''$ - $41^{\circ} 05' 09.93''$ kuzey enlemleri ile $36^{\circ} 28' 49.11''$ - $36^{\circ} 26' 01.04''$ doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Canik Dağlarının yaklaşık 1000 m yükseltiyeye sahip kuzey yamaçlarından kaynağını alan Yazılar Deresi üzerindeki Kurşunlu Takım Şelalelerinin bulunduğu vadi Kamışlıgöl (437 m), Yazılar (634 m), Taşambar (763 m), Deliklitaş (810 m) ve Küre (901 m) gibi kuzeyden güneye doğru yüksekliği artan tepelerle çevrilidir (Şekil 2).

Şekil 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası.

3.2. Araştırma Alanının Doğal Ortam Özellikleri

Kurşunlu Takım Şelalelerinin yatağı üzerinde olduğu Yazılar Deresinin Havzası 570.91 hektarlık bir alana sahiptir. Havza, topoğrafik, jeolojik, hidrolojik, bitki örtüsü, toprak yapısı ve iklim özellikleri bakımından bulunduğu yörede doğal varlığının büyük bir bölümünü koruyabilmiş önemli bir sahadır. Yazılar Deresinin su toplama havzası bütünüyle Eosen yaşlı “Tekkeköy Formasyonu” üzerinde yer alır. Volkanosedimenter karakterli kumtaşı (Fotoğraf 1), marn ve tüfit ile bazalt ve aglomerallardan oluşan bu formasyon, havzanın kuzeyinden geçen Erikli Fayı ile Karadeniz arasında kalan geniş bir alanda yüzeylemektedir (Keskin, 2011). Bu birim içinde bulunan bazaltlar siyah renkli ve porfirik dokuludur. Aglomeraller arasında siyah renkli lav akıntıları halinde izlenirler. Birim içerisindeki aglomeraller ise (Fotoğraf 2) tuf bir matris içerisinde andezit, bazalt, dasit, çakıl ve bloklardan oluşmaktadır (Keskin, 2011; Bağcı, 2017). Yazılar Deresi Havzası ve çevresinde geniş yayılım gösteren bu formasyonun saha çalışmaları sırasında yer yer faylanmalara ve kırılmalara maruz kaldığı tespit edilmiştir. Nitekim güneybatı-kuzeydoğu istikametinde akış gösteren Yazılar Deresi, Tekkeköy formasyonunun üzerindeki akışı sırasında bu fay ve kırıkların bulunduğu alanlarda seçici aşındırma yaparak vadisi boyunca merdiven basamakları şeklinde sıralanan şelaleleri oluşturmuştur.

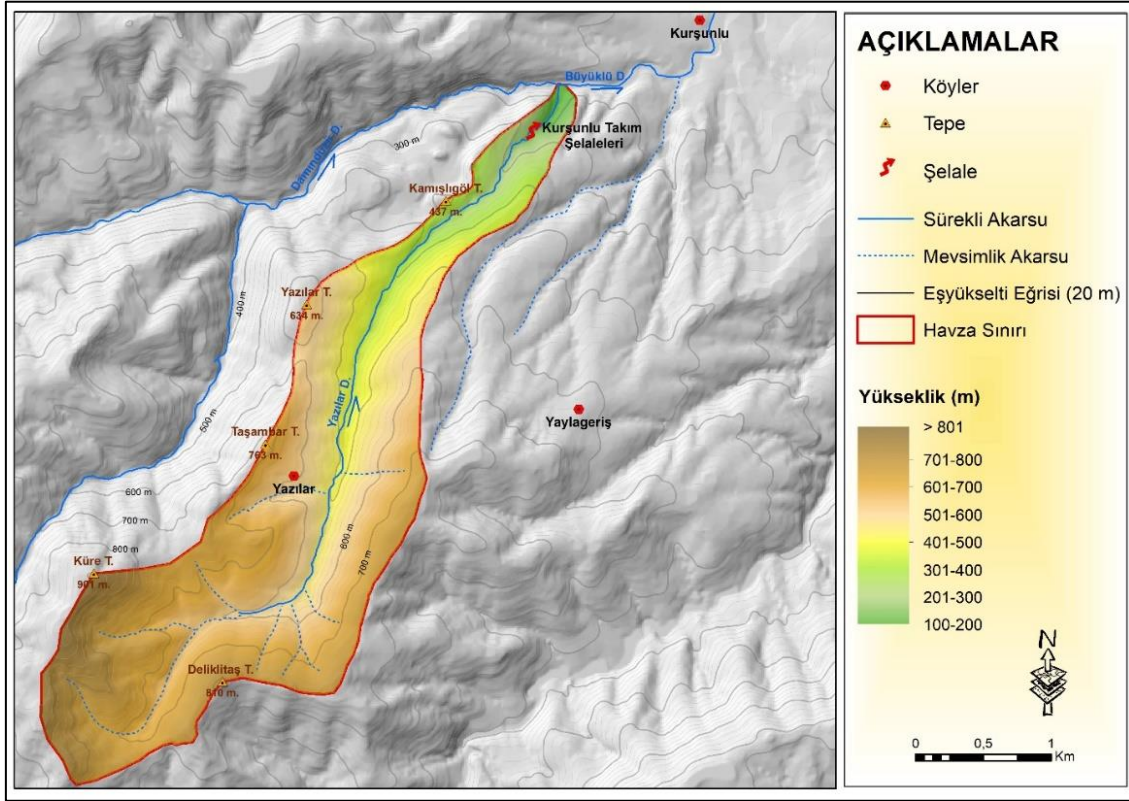

Fotoğraf 1. Kurşunlu Takım Şelalelerinin 1. basamağının doğu yamacında kumtaşı serisi yer alırken basamağın bulunduğu alan ve batı yamaç aglomerallardan oluşmaktadır.

Fotoğraf 2. Tekkeköy formasyonu içerisinde bulunan, basamaklı yapının oluşumunda etkili olan ve içerisinde andezit, bazalt, dasit, çakıl ve çeşitli bloklar bulunan aglomeraller.

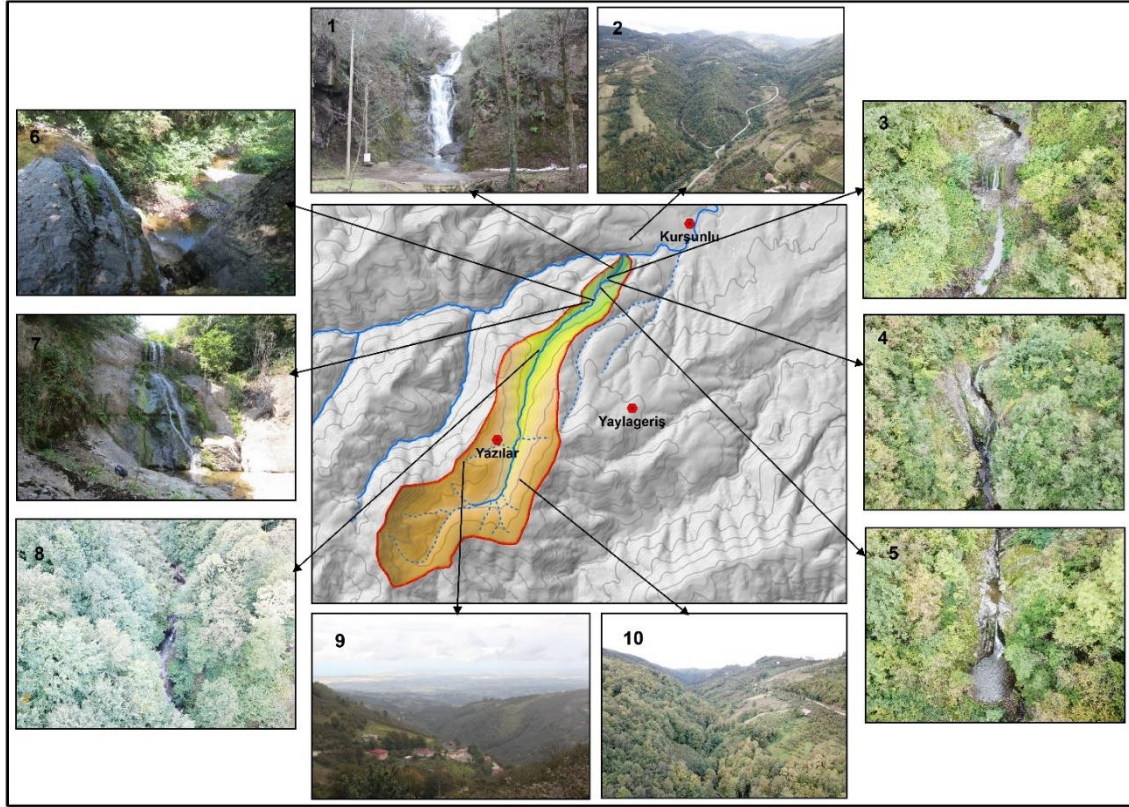
Büyükülü Deresinin bir tabisi olan Yazılar Deresi, Küre (901 m) ve Deliklitaş (810 m) tepelerinin bulunduğu havzanın güneyindeki dağlık alandan kaynağını alarak güneybatı-kuzeydoğu istikametinde bir akış gösterir. Kaynak kısmından ağız kısmına kadar yaklaşık 7 km boyunca akış gösteren Yazılar Deresi, Büyükülü Mahallesi'nin 1 km güneybatısından tabisi olduğu Büyükülü Deresine katılmaktadır. 900 m'lerden kaynağını alan Yazılar Deresinin Büyükülü Deresine katıldığı yerdeki yükselti 150 m olup, akarsuyun kaynak ve ağız kısmı arasında yaklaşık 750 m'lik bir yükselti farkı bulunur (Şekil 2).

Şekil 2. Çalışma sahasının topoğrafya haritası.

Yeşilirmak Deltası'nın gelişimi Kuvaterner'in en erken safhası olan Pliyo-Kuvaterner'de başlamıştır. Deltanın oluşumu Kurşunlu Takım Şelalelerinin de yatağı üzerinde bulunduğu Yazılar Deresi Havzasının oluşumu açısından önemlidir. Deltanın oluşumunu Erkal (1991, 1993) iki evrede açıklamıştır. Birinci evrede deltanın gerisindeki dağlık alanlardan flüvyal süreçlerle taşınan alüvyonların bu dağlık alanın önünde birikmesiyle önce delta düzlüğü ve ardından dağların eteklerine doğru gelişen alüvyon yelpazelerinin oluştuğunu belirtmiştir. İkinci evre ise deltada günümüze daha yakın dönemde meydana gelen değişimleri ifade etmektedir. Delta üzerinden geçerek denize ulaşan Abdal Deresi, Yeşilirmak ve Terme Çayı gibi akarsuların getirdiği alüvyonlar ile delta gelişimini sürdürmektedir.

Bununla birlikte, bu üç büyük akarsuyun yanı sıra deltanın batısında bulunan Büyüklü Deresi ve onun bir tabisi olan Yazılar Deresi de bu oluşum sürecine uygun hareket etmiş olmalıdırlar. Bu oluşum süreci Yazılar Deresi Havzası'nın Kuvaterner başlarında oluşmaya başladığı ve flüvyal süreçlerle akarsuyun vadisini derinleştirerek taşıdığı malzemeyi denize taşıyarak deltanın oluşumuna katkı sağladığı söylenebilir. Flüvyal süreçlere bağlı olarak akarsuyun aşağı çığırında litolojideki zayıf direnç alanlarında meydana gelen seçici aşındırma sonucunda ise merdiven basamakları şeklinde Kurşunlu Takım Şelalelerinin oluşumu gerçekleşmiştir (Şekil 3).

Şekil 3. Çalışma sahasından genel görünüm. Yazılar Deresi üzerinde bulunan Kurşunlu Kaskım Şelalelerinin ilki (1), Damındüzü ve Yazılar derelerinin birleşme yerinden çalışma sahasının genel görünümü (2). Akarsuyun yatağı üzerinde yer alan diğer şelale basamakları (3, 4, 5, 6, 7, 8). Yazılar Köyü yakınından vadinin genel görünümü (9) ve havzanın orta kısmında bitki örtüsü tahrip edilerek açılan fındık tarlaları (10).

Kurşunlu Takım Şelaleleri Yazılar Deresinin orta çıkırından aşağı çıkırına doğru sıralanmış 7 basamaktan (eğim kırıklığından) oluşmaktadır. Şelaleyi oluşturan basamakların bazı özellikleri tabloda verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Kurşunlu Takım Şelalelerini oluşturan basamakların koordinat, yükseklik, genişlik ve WWD (World Waterfall Database) göre şelale tipleri.

Basamak Sırası	Koordinat	Yükseklik (m)	Genişlik (m)	WWD* Şelale Tipi
1	41° 07.427' Kuzey- 36° 28.402' Doğu	23,40	17,50	Katmanlı (Tiered)
2	41° 07.402' Kuzey- 36° 28.346' Doğu	8,50	13,50	Perde (Curtain)
3	41° 07.384' Kuzey- 36° 28.343' Doğu	7,80	6,00	Parçalı (Segmented)
4	41° 07.371' Kuzey- 36° 28.293' Doğu	11,40	4,80	Dalma (Plunge)
5	41° 07.326' Kuzey- 36° 28.267' Doğu	9,60	9,40	Katmanlı (Tiered)
6	41° 07.318' Kuzey- 36° 28.253' Doğu	12,70	17,40	Katmanlı (Tiered)
7	41° 07.159' Kuzey- 36° 28.016' Doğu	10,80	9,60	Dalma (Plunge)

* Şelaleler World Waterfall Database (WWD) tarafından belirlenen şelale tiplerine göre ayırılmıştır. (URL-6).

Yazılar Deresi, havzası içerisinde yamaç eğimi yer yer %45-50'yi bulan bir çentik vadi içerisinde akış göstermektedir. Bağlı yarılmanın yer yer 350-400 m'leri buldu-

ğu vadinin üst ve orta çığırında yarılma değeri alt çığıra göre daha fazladır. Havzanın yukarı ve aşağı çığırında doğal ortam kısmen korunmuşken orta çığırda özellikle vadinin batı yamacında bulunan Yazılar köyü ve çevresinde tarla açma ve yerleşim yeri kazanma şeklinde vadi yamacında tahribat yapılmıştır. Bu durumun nedeni orman vejetasyonu ile kaplı havzanın aynı zamanda tarımsal faaliyetler için de (özellikle fındık üretimi) oldukça uygun olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumu bağlı olarak özellikle Yazılar köyü ve çevresinde ormanlık alanlar büyük oranda tahrip edilmeye başlamıştır (Mumcu, 2017).

Yeşilirmak Deltası'nın güneybatısında yer alan çalışma sahası, coğrafi konumu itibarıyla Karadeniz ikliminin etkisi altındadır. Çalışma sahasının batısında yer alan Samsun Meteoroloji İstasyonu (4 m.) rasat verilerine göre, yıllık ortalama sıcaklık 14,6 °C, yıllık ortalama yağış miktarı ise 708,9 mm iken, sahanın hemen doğusunda bulunan Çarşamba Meteoroloji İstasyonu'nda (20 m) yıllık ortalama sıcaklık 15,3 °C, yıllık ortalama yağış miktarı ise 949,8 mm'dir (Tablo 3). Buna karşılık her iki istasyonda da ocak en soğuk aylık ortalamalara sahipken, en sıcak ay ortalaması Çarşamba'da temmuz ayı (23,9 °C), Samsun'da ise ağustos (23,6 °C) ayıdır.

Tablo 3. Samsun (1960-2020) ve Çarşamba (1966-2020) Meteoroloji İstasyonlarına ait sıcaklık (°C) ve yağış (mm) verileri.

İstasyon		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık
Samsun	Ortalama Sıcaklık (°C)	7,2	7,3	8,3	11,3	15,6	20,3	23,2	23,6	20,3	16,5	12,7	9,4	14,6
	Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	67,4	52,7	61,9	58,0	51,4	48,1	33,3	40,8	50,5	80,9	82,6	81,3	708,9
Çarşamba	Ortalama Sıcaklık (°C)	7,1	8,6	10,0	12,2	17,0	21,8	23,9	24,4	21,1	16,6	12,0	9,0	15,3
	Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	125,1	58,8	67,2	58,6	76,2	84,0	43,8	92,1	66,5	70,7	79,9	126,7	949,8

Kaynak: MGM (2020) rasat verileri.

Kurşunlu Takım Şelalelerinin bulunduğu Yazılar Deresi Havzası'nın 150-900 m'ler arasında yükseltiye sahip olduğu dikkate alınırsa ortalama sıcaklıkların havzada daha düşük değerlerde olacağı, yıllık ortalama yağışların ise artacağı düşünülmektedir. Çalışma sahasının bulunduğu Tekkeköy yöresinde yağışlar genellikle yağmur şeklinde düşmekle birlikte, kış mevsiminde etkili kar yağışları da görülmektedir. Çalışma sahası ve yakın çevresi nemli, orta sıcaklıkta, su noksanlığı yaz mevsiminde ve orta derecede olan iklim özelliğine sahiptir (Bağcı, 2017).

Çalışma sahasında kahverengi orman toprakları havzanın yaklaşık %90 lık bir bölümünü kaplamaktadır. Ortalama 20-50 cm kalınlığa sahip orta derinlikteki bu topraklar, ince bünyeli ve taşlı bir özellik göstermektedirler. Havzanın orta kesimlerinde bitki örtüsünün tahribata uğradığı alanlarda ise gri kahverengi podzolik topraklar bu-

lanmaktadır. Yaklaşık 570.91 hektarlık bir alana sahip olan havzanın tamamı VI ve VII sınıf arazilerden oluşmaktadır. Havzada doğal bitki örtüsünün tahrip edilerek tarım alanı açılması büyük zararlara yol açabilecektir (URL-7).

Çalışma sahasının hemen kuzeyinde yer alan Yeşilirmak Deltası, deniz ve kara ekosistemleri arasında bir geçiş sahası olması bakımından büyük öneme sahiptir. Delta kendine özgü birçok bitki ve hayvan türüne ev sahipliği yapmaktadır (Barbour ve Billings, 2000; Mumcu, 2017). Yeşilirmak Deltası'nda doğal ortam özelliklerinin çeşitlilik göstermesi, bataklık, kumul, lagünler gibi farklı yaşam alanlarının varlığı biyolojik çeşitliliği arttırmıştır. Buna karşılık çalışma sahasının yer aldığı delta gerisindeki dağlık, tepelik alanlarda ise fiziki koşullara uygun olarak ormanlar yükselti basamakları şeklinde kuşaklar oluşturmuştur (Bağcı, 2017). Nitekim Mumcu (2017) deltanın orta ve batı kesimlerinde yaptığı çalışmada 91 familya ve 340 cinse ait 568 tür ve türaltı takson tespit etmiştir. Araştırmada tespit edilen bitkilerden en fazla türe sahip olan ilk 5 familyayı *Poaceae* (66), *Asteraceae* (59), *Fabaceae* (40), *Lamiaceae* (29) ve *Cyperaceae* (28) olarak belirlemiştir. Yine türlerin fitocoğrafik bölge dağılımlarını ise: 127 tür Avrupa-Sibirya elementi (%22,4), 56 tür Akdeniz elementi (%9,8), 5 tür İran-Turan elementi (%1), 3 tür kozmopolit (%0,5) ve 377 tür fitocoğrafik bölgesi bilinmeyen (%66,3) türler olarak belirtmiştir. Bununla birlikte Yeşilirmak deltasındaki sulak alanlar önemli bir yabani hayvan varlığı potansiyeline de sahiptir.

3.3. Araştırma Alanının Sosyo-Ekonomik Yapısı

Karadeniz sahilinde bulunan yerleşmeleri Türkiye'nin iç kısımlarına bağlayan en önemli kara ve demiryolları üzerinde bulunan Samsun şehri tarih boyunca stratejik öneme sahip bir yerleşim alanı olmuştur. Samsun'da yerleşmeye ait ilk izler günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Bununla birlikte bölgedeki en eski iskân merkezi M.Ö. 12.000-8.000 arasındaki Mezolitik döneme ait Tekkeköy mağara yerleşimleridir. Kurşunlu Takım Şelalelerinin de sınırları içinde bulunduğu Tekkeköy ilçesi, bu yönüyle Samsun ili sınırları içerisindeki en eski ve şehre en yakın ilk iskân merkezine sahiptir (Yılmaz, 2013). Samsun şehri 2020 yılı verilerine göre 1.356.079 kişilik nüfusuyla Türkiye'nin en kalabalık şehirlerinden birisidir. Bununla birlikte Tekkeköy ilçesi 54.363 kişilik nüfusa sahiptir. Şelalenin sınırları içerisinde bulunduğu Büyüklü Mahallesi'nin nüfusu ise 1350 kişidir (URL-8).

Tekkeköy ilçesinin bir bölümü Türkiye'nin en önemli tarımsal sahalarından birisi olan Yeşilirmak Deltasında bulunmaktadır. Bu özelliği ilçede tarımsal faaliyetlerin yoğunluk kazanmasına neden olmuştur. Toplam yüzölçümü 32.114 hektar olan ilçenin 15.892 hektarında (%49,5) tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir. İlçede özellikle şelalenin bulunduğu güneydeki dağlık kesimde yoğunlaşan orman ve fundalıkların toplam alanı 9.933 hektar olup ilçe yüzölçümünün yaklaşık %30,9'una karşılık gelmektedir. İlçe yüzölçümünün 0.364 hektarı (%1,1) çayır ve meralardan oluşurken, 5.925 hektarı

(%18,5) ise tarım dışı arazilerden oluşur (Yılmaz ve Zeybek, 2016; Bağcı, 2021).

İlçe genelindeki bu yoğun tarımsal faaliyetler şelalelerin yakınında bulunan Büyüklü ve Yazılar Mahallelerinde de görülür. Nitekim Yeşilirmak Deltası ile güneyindeki dağlık saha arasındaki yamaç arazi üzerinde kurulan bu mahallelerdeki tarımsal faaliyetler kuzeydeki ovalık alanda tarla tarımı şeklinde yürütülürken, güneye doğru artan eğime bağlı olarak bahçe tarımı (fındık bahçeleri) şeklinde yapılmaktadır. Bu durum çalışma sahasını da içine alan bu kesimde tarımsal faaliyetlerin şeklini belirleyen en önemli faktörün doğal çevre olduğunu gösterir. Nitekim topoğrafik faktörler ve yükselti belirleyicidir.

Tekkeköy ilçesinin genelinde olduğu gibi, çalışma sahası ve yakın çevresinde mahallelerde, tarla tarımı ile üretilen başlıca ürünler mısır, domates, biber, fasulye, patlıcan, lahana, salatalık, çeltik, barbunya ve soya olarak sayılabilir (Bağcı, 2017). Buna karşılık ilçenin güneyindeki dağlık alana doğru topoğrafik faktörler ve yükseltinin etkisi ile bahçe tarımı ağırlık kazanmaktadır. Nitekim çalışma sahası ve yakın çevresinde de bahçe tarımı şeklinde yoğun bir fındık üretimi yapılmaktadır.

Tekkeköy ilçesi Samsun şehir merkezine yakınlığı dolayısıyla Organize Sanayi Bölgesinin bulunduğu bir alandır. Nitekim ilçenin özellikle kıyıya yakın kesimlerindeki Kutlukent ve çevresi Samsun ilindeki sanayi tesislerinin merkezi durumundadır (Yılmaz ve Zeybek, 2012; Bağcı, 2017). Bu sahada bulunan başlıca sanayi alanlarını; Ondokuzmayıs sanayi sitesi, İlkadım sanayi sitesi, Örnek sanayi sitesi, Samsun organize sanayi bölgesi ve Samsun gıda ihtisas organize sanayi bölgesi oluşturmaktadır. Görüleceği üzere Kurşunlu Takım Şelalelerine yaklaşık 13 km mesafede bulunan ilçede tarımsal faaliyetler gibi sanayi faaliyetleri de yoğun bir gelişim göstermektedir.

Yoğun bir yerleşim alanına oldukça yakın mesafede bulunan Kurşunlu Takım Şelaleleri gerek Tekkeköy ilçesi gerekse Samsun merkeze olan yakınlığı ile bir cazibe noktası olma yolunda hızla ilerlemektedir. Bu konuda Tekkeköy Belediyesi'nin farklı birimleri tarafından yapılan yurtiçi ve yurtdışı tanıtımları, hazırlanan broşürler ve yöre halkına yönelik eğitici bilgilendirmeler şelalenin tanıtım ve korunmasına önemli katkı sağlamıştır. Şelalenin yerleşim alanlarına yakınlığı ziyaretçilere konaklama imkânı sunarak doğayı keşfetmelerini sağlamaktadır. Alternatif bir alan olarak değerlendirilen Kurşunlu Takım Şelalelerine gelen ziyaretçi sayısı 2016 yılında yapılan düzenlemeler ile her geçen gün artmaktadır. Tekkeköy Belediyesi'nden alınan bilgilere göre, yılda 60.000'den fazla yerli ve yabancı turist şelaleyi ziyaret etmektedir.

4. Çalışma Sahasının Doğa Koruma Özelliklerinin Belirlenmesi

Büyüklik: Çalışma alanı toplam 570,91 hektarlık bir sahayı kaplamaktadır. Bu kapsamda doğa koruma kriterlerinden birisini oluşturan büyüklük kriterini rahatlıkla sağlamaktadır.

Yer (Konum): Kurşunlu Takım Şelalelerine en yakın koruma alanını Bayraktepe Tabiat Pakrı ve 1. Derece doğal sit ve Tabiat koruma alanı olan Hacı Osman Su Basar Ormanları oluşturmaktadır. Yöre de bunların yanı sıra Gölardı (Terme/Samsun) Tabiatı Koruma Alanı da bulunmaktadır. Yeşilirmak Deltası'nın doğu kesiminde bulunan bu koruma alanı yakın çevrede yoğun nüfuslu yerleşim merkezlerinin baskısı nedeniyle koruma gereksinimi göstermektedir.

Ulaşım: Şelaleler ziyaretçilere konforlu bir ulaşım sağlayabilecek imkanlara sahiptir. Karadeniz Sahil Yolunun, Çarşamba Havaalanı ve Samsun merkeze kadar gelen demiryolu ağının varlığı gelen ziyaretçilerin hiçbir sıkıntı yaşamadan sahaya ulaşmalarına imkân vermektedir.

Tehlike Altında Olma: Yakın zamana kadar orman varlığının daha geniş olduğu çalışma sahası, yöre halkının tarla açma ve yakacak temini gibi nedenlerle yaptığı tahribatla günümüzde de büyük tehdit altındadır.

Yenilenememezlik: Doğal bitki örtüsündeki tahribatın devam ediyor olması ve ormanların tahrip edilerek yerlerine fındık bahçelerinin oluşturulması doğal bitki örtüsünün kendisini yenilemesine mâni olmaktadır. Tahribatın boyutunun her geçen gün artması sahanın ivedilikle koruma altına alınmasını gerektirmektedir.

Doğallık: Çalışma alanında çoğunluğu tamamen doğal olmak üzere, doğala yakın alanlar, yarı doğal alanlar ve kültürel alanlar bulunmaktadır. Toplam alanın %48'e yakını doğallığını muhafaza etmektedir.

Zenginlik/Çokluk/Çeşitlilik: Kurşunlu Takım Şelalelerinin de içerisinde yer aldığı Yazılar Deresi Havzası, yoğun nüfuslu alanlara yakın ancak doğallığını büyük ölçüde korumuş bir peyzaja sahiptir. Morfolojik ve ekolojik olarak büyük bir potansiyeli içinde barındırmaktadır.

Azlık/Enderlik: Doğal bitki örtüsünün varlığı yanında oluşum olarak Türkiye'de çok sık rastlanmayan ve 7 basamaklı takım şelalelere sahip olması bu kriteri rahatlıkla karşılamaktadır.

Temsil Etme: Çalışma sahasında yapılan arazi çalışmaları neticesinde belirlenen bitki ve hayvan türleri bölgenin diğer alanlarında rastlanılan türlerle benzerlik göstermektedir. Ayrıca takım şelaleler, alanı emsallerinden öne çıkaran bir doğal varlık olarak temsil etmektedir.

Bütünlük: Araştırma alanı hidrografik bir havza olarak bütünlük sağladığı gibi, doğal bitki örtüsü ve farklı morfolojik ünitelerin bulunması bu bütünlüğü çeşitlendirmektedir.

5. Araştırma Alanının Doğa Koruma Kriterleri Açısından İncelenmesi

Türkiye’de doğa koruma ile ilgili önemli sorunlarından birisi de korunan alanların farklı bakanlıkların kontrolünde ve farklı koruma statüleri altında korunmasıdır (Yücel ve Babuş, 2005; Demir ve Özer, 2014). Bazen bir yer birkaç koruma statüsü altında korunur. Koruma altına alınan veya alınacak alanlar ile ilgili çıkarılan kanun, yönetmelik ve kararlarda yer alan bilimsel ölçüt, özgün veriler ve uluslararası koruma teknikleri esas alınmadığından, bu alanların tam olarak korunması mümkün olamamaktadır. Bu durum göz önünde bulundurularak, habitatın, tabiat varlıklarının ve koruma alanının korunması amacıyla çok, yapılaşmaya nasıl imkân sağlanacağı ve nasıl bir yapılaşmanın sağlanacağı veya yapılaşmanın nasıl önleneceği tartışılmaktadır. Böyle bir yaklaşımda, bir koruma alanı için eksik plan kararlarının bildirilmesinin en önemli nedeni olarak öne çıkacaktır (Türkyılmaz, 2009; Bahadır, 2012; Demir ve Özer, 2014). Bu ve benzeri yaklaşımlar sonucunda benzer özelliklere sahip doğal alanların koruma altına alınırken farklı statülere ayrıldığı görülmektedir. Örneğin Tablo 1’de görüleceği üzere Türkiye’de koruma altına alınan şelalelerin bir kısmı tabiat anıtı bir kısmı ise tabiat parkı statüsüne sahiptir.

Doğa koruma konusunda en önemli uluslararası kuruluşlardan birisi olan Uluslararası Doğa Koruma Birliği (UDKB)’nin bu konuda belirlediği kriterler bu farklı statülerin ortadan kaldırılması ve uluslararası düzeyde bir bütünlük sağlaması bakımından önemlidir (Dudley, 2008). Bu kuruluş hem hükümet hem de sivil toplum kuruluşlarından oluşan bir birliktir. 1.400’den fazla üye kuruluşun deneyimini, kaynaklarını ve erişimini sağlayan bu birlik aynı zamanda 18.000’den fazla uzmanın katkısını almaktadır. Bu çeşitlilik ve geniş uzmanlık UDKB’yi doğal dünyanın durumu ve onu korumak için gereken önlemler konusunda küresel boyutta bir otorite haline getirmiştir. UDKB, Mayıs 2007’de düzenlediği bir konferans ile doğa korumanın tanımı ve koruma altına alınacak alanları kategorilere ayırmıştır. Bu tarihten günümüze kadar farklı tarihlerde bu kategoriler uzmanlarca revize edilmiştir. Bu kapsamda, UDKB tarafından belirlenen ve koruma altına alınacak alanları birbirinden bazı özellikleri ile ayırt eden 6 kategori oluşturulmuştur (URL-2):

- **Kategori Ia: Sıkı Tabiatı Koruma Alanı:** Biyoçeşitliliği ve muhtemelen jeolojik/jeomorfolojik özellikleri korumak için ayrılmış, insan ziyareti, kullanımı ve etkilerinin sıkı bir şekilde kontrol edildiği ve koruma değeri olan unsurların korunmasını sağlamak için sınırlandırıldığı sıkı korunan alanlarıdır. Bu tür korunan alanlar, bilimsel araştırma ve izleme için vazgeçilmez referans alanları olarak hizmet edebilir.
- **Kategori Ib: Doğal Alan:** Bu kategori kapsamına giren korunan alanlar, genellikle doğal karakterlerini ve etkilerini koruyan, kalıcı veya önemli insan yerle-

şimi olmayan, doğal durumlarını muhafaza etmek için korunan ve yönetilen büyük, değiştirilmemiş veya çok az değiştirilmiş alanlardır.

- **Kategori II: Milli Park:** Milli Park statüsünde korunan alanlar, büyük ölçekli ekolojik süreçleri korumak için ayrılmış, büyük doğal alanlardır. Bu alanlar aynı zamanda çevreye ve kültürel yapıya uyumlu olarak manevi, bilimsel, eğitici, eğlence ve ziyaretçi fırsatlarına sahiptirler.
- **Kategori III: Doğal Anıt:** Bu kategori ile korunan alanlar, bir yer şekli, ada, denizaltı mağarası veya mağara gibi jeolojik ve jeomorfolojik özellikler ile tarihi değere sahip belirli bir doğal anıt koruma sağlanmaktadır. Genellikle oldukça küçük korunan alanlardır ve genellikle yüksek ziyaretçi değerine sahiptirler.
- **Kategori IV: Habitat/Tür Yönetim Alanı:** Bu kategori altında korunan alanlar, belirli türleri veya habitatları korumayı amaçlar ve yönetim bu önceliği yansıtır. Korunan alanların çoğu, belirli türlerin gereksinimlerini karşılamak veya habitatları korumak için düzenli, aktif müdahalelere ihtiyaç duymaktadır.
- **Kategori V: Korunan Peyzaj/Deniz Manzarası:** İnsan ve doğa etkileşiminin zaman içinde önemli ekolojik, biyolojik, kültürel ve doğal değere sahip farklı bir alan oluşturduğu sahalardır. Bu etkileşim ile oluşan bütünlüğün korunmasının yanı sıra, bu alanlar doğa koruma ve diğer değerleri koruyup, sürdürmek için hayati önem taşıyan yerler olarak tanımlanmıştır.
- **Kategori VI: Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Kullanımı ile Korunan Alan:** Kategori VI korunan alanlar, ilgili kültürel değerler ve geleneksel doğal kaynak yönetim sistemleri ile birlikte ekosistemleri ve habitatları korur. Koruma altına alınacak alanın büyük bir kısmı doğal durumda olduğu bu sahaların bir kısmının sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi altında olduğu ve doğal kaynakların düşük düzeyde endüstriyel olmayan kullanımının doğa koruma ile uyumlu olduğu koruma alanlarıdır.

UDKB tarafından belirlenen bu kategoriler kapsamında ülkeler koruma altına alacakları alanları bazen hangi kategoriye dahil edecekleri konusunda tereddüde düşebilmektedir (Worboys, 2015). Bu nedenle koruma altına alınacak alanlarda bazı özellikler aynı olsa bile kategori hakkında karar vermeye yarayacak bazı araçlar bulunmaktadır (Dudley, 2008). Nitekim ilgili kuruluş tarafından belirlenen genel yönergeler ile birlikte ülkeleri kendi ulusal durumları için kategorilerin tanımına daha fazla ayrıntı eklemeye teşvik edilmektedir (Dudley, 2008). Bu nedenle, Kurşunlu Takım Şelalesi'nin koruma altına alınmasının gerekliliğinin amaçlandığı bu çalışmada UDKB ve Türkiye'de belli yasal düzenlemeler kapsamında belirlenen kriterler çerçevesinde değerlendirilme yapılmıştır.

Kurşunlu Takım Şelaleleri, UDKB tarafından belirlenen III kategori kapsamında değerlendirilmelidir. "Doğal Anıt" olarak belirlenen bu koruma alanları, belirli olağa-

nüstü doğal özellikleri ve bunlarla ilişkili biyoçeşitlilik ile habitatları korumayı hedeflemektedir. Bu kategorinin ayırt edici özelliklerinden birisi korunan alanların “*genellikle daha geniş bir ekosistemden ziyade bir veya daha fazla belirgin doğal özelliğe ve ilişkili ekolojiye odaklanan nispeten küçük alanlardan*” oluşmasıdır (Dudley, 2008). Bu durum çalışma sahasına uygun bir özelliktir. Nitekim 570.91 hektarlık bir alanı kaplayan Yazılar Deresi Havzası içerisinde farklı yüksekliklere sahip 7 adet şelale bulunmaktadır. Akarsu havzasının orta ve aşağı çığırında bulunan bu şelaleler çevresindeki doğal bitki örtüsü ile uyum içerisinde muhteşem bir peyzaj oluşturmaktadır. Bu kategorinin diğer bir ayırt edici özelliği koruma altına alınacak alanların “*tamamen doğal özelliklere sahip olabileceği gibi bazı yerlerde kısmen insan faaliyetlerinden etkilenmiş özellikler de gösterebileceği*” şeklindedir (Dudley, 2008). Bu durum Kurşunlu Takım Şelalelerinin de içinde yer aldığı Yazılar Deresi Havzası içinde de geçerlidir. Havzanın toplam alanının, yaklaşık 118.30 hektarının fındık bahçesi ve 181.34 hektarının da tarla tarımı için kullanıldığı göz önüne alındığında bu durumun havzanın koruma altına alınmasında bir engel teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

Kategori III kapsamında korunan alanları, doğal oluşuma sahip jeolojik ve jeomorfolojik özellikteki yerler oluşturmaktadır (URL-2). Bu kapsama, şelaleler, falezler, kraterler, mağaralar, fosil yatakları, kumullar, kaya formları, vadiler ve mercan oluşumları gibi sahalar girebilmektedir. Ayrıca Doğal-kültürel alanlar olarak belirlenen yerler de (korular, pınarlar, şelaleler, dağlar, deniz koyları vb.) bu kapsamda değerlendirilmektedir (Dudley, 2008). Görüleceği gibi UDKB tarafından belirlenen Kategori III kapsamındaki koruma alanları şelaleleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla Yazılar Deresi Havzası'nın orta ve aşağı çığırında 7 basamaktan oluşan bir takım şelale özelliğindeki Kurşunlu Takım Şelalelerinin doğa koruma kapsamına alınması mümkün görünmektedir.

Bununla birlikte Kategori III ile korunan alanların doğa koruma özellikleri iki ana sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan ilkinin biyoçeşitlilik, bir şelalenin su toplama havzası, mağaralardaki ekolojik koşullar veya kayalıklardaki sınırlı bitki türleri gibi doğal yapı ile ekolojik şartlar arasındaki ilişkinin korunması oluşturmaktadır. İkinci olarak ise, koruma alanındaki kültürel veya manevi değerlerin varlığı nedeniyle varlığını sürdüren biyoçeşitliliğin korunmasıdır (Dudley, 2008; Worboys, 2015). Bu tür alanlarda bazen değiştirilmiş bir ekosistemde doğal veya yarı doğal bir yaşam alanı oluşabilmektedir. Bu durumda, korunan alan olarak dahil edilmek için temel kriterler (1) geniş ölçekli korumaya katkı olarak alanın değeri ve (2) yönetim planlarında biyolojik çeşitliliğin korunmasına öncelik verilmesi olacaktır (Dudley, 2008; Worboys, 2015). Buna göre çalışma alanı içerisinde sadece Kurşunlu Takım Şelalelerinin koruma altına alınması yeterli değildir. Nitekim bu kategori kapsamında şelaleler ile birlikte, bu şelalelerin oluşumunu sağlayan akarsuyun su toplama havzasının da koruma altına alınması

gerektiği görülmektedir. Dolayısıyla yapılacak koruma planlamalarında bu durumun göz önüne alınması büyük önem taşımaktadır.

Kurşunlu Takım Şelalelerinin UDKB'nin belirlediği Kategori III kapsamına alınmasında, koruma alanındaki belirli bir özelliği korumak amacına uygun olması da etkili olmaktadır. Nitekim bu kategori diğer tüm kategoriler arasında herhangi bir nicel değer değerlendirmesinden ziyade, doğal yapıda neyin değerli olduğuna dair insan algılarının en fazla etkili olduğu kategoridir. Ancak bu durum, sistematik bir tanımlamanın mümkün olduğu jeolojik ve jeomorfolojik birimler için daha az geçerlidir (Dudley, 2008). Buna göre Yazılar Deresi Havzası içerisinde bulunan Kurşunlu Takım Şelalelerinin doğa koruma kapsamına alınmasında, havza içerisinde karakteristik bir oluşum gösteren belirli bir morfolojik oluşumun yer alması belirleyici olacaktır. Nitekim bu kategoride koruma altına alınacak doğal anıt niteliğindeki alanın korunmasının tek veya baskın amaç olması gerekliliğine ayrıca vurgu yapılmaktadır (URL-9). Bütün bu değerlendirmeler neticesinde Kurşunlu Takım Şelaleleri ve bu şelalelerin içerisinde yer aldığı Yazılar Deresi Havzası'nın UDKB'nin belirlediği Kategori III kapsamında koruma altına alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Çalışma sahasının, Kategori Ia ve Ib kapsamına alınabilmesi için doğal ve bozulmamış bir peyzaja sahip olması gerekir. Kategori III, tüm ekosistemin korunması üzerine değil, küçük ölçekli belirli doğal özelliklerin korunmasına odaklanmıştır. Bu özelliğiyle Kategori II'den ayrılmaktadır. Yine Kategori III, kilit türlerin veya habitatların korunmasına değil, belirli doğal özelliklerin korunmasına yönelik içeriğe sahip olduğu için Kategori IV'den de ayrılmaktadır. Kategori III, kültürel peyzajlarla sınırlı olmayıp belirli bir özelliğin daha sıkı korunmasına odaklandığı için Kategori V'den farklılık gösterir. Ayrıca sürdürülebilir kaynak kullanımına yönelik olmaması onu Kategori VI'dan ayırır.

Türkiye'deki yasal düzenlemelerin gelişimi ve bugünkü durumuna bakıldığında, zengin bir biyolojik varlığa ve kaynak çeşitliliğine sahip olan ülkede doğa koruma ile ilgili ilk çalışmalar 1940'li yıllara rastlamaktadır. *Türkiye'de ilk kez Prof. Selahattin İnal 1948 yılında yayınladığı "Doğa Koruma Karşısında Biz ve Ormancılığımız" adlı eserinde "Milli Park" deyimini kullanılmıştır. 31 Ağustos 1956 tarih ve 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 4. ve 25. maddeleri ile "Milli Park" terimi Türk mevzuatına girmiş ve Zekai Bayer'in girişimiyle "Milli Parklar Şubesi" kurulmuştur. Sonraki yıllarda 9.8.1983 tarih ve 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu'nda ve 12.12.1986 tarihli Milli Parklar Yönetmeliği'nde olduğu gibi, doğa koruma ile ilgili daha yeni ve daha geniş içerikli yasal düzenlemeler yürürlüğe konmuştur (Yücel ve Babuş, 2005).*

Ülkemizdeki ilk korunan alan 1958 yılında ilan edilen "**Yozgat Çamlığı Milli Parkı**"dır. Sonraki yıllarda milli parkların uluslararası turizm yönünden önemi vurgulanarak, uluslararası düzeydeki milli park planlaması uzmanlarının Türkiye'ye gelmeleri ve bu alanların

tesisleri hakkında çalışmaları istenmiştir. 1969 ve 1970'li yılların başında koruma özelliği olan bazı alanlar için Türk ve Amerikalı uzmanlarla birlikte “**Milli Park Uzun Devreli Gelişme Planları**” (UDGP) hazırlanmıştır (Yücel ve Babuş, 2005). Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nın ilanından sonraki yıllarda 45 adet milli park, 31 adet tabiatı koruma alanı, 250 adet tabiat parkı, 115 adet tabiat anıtı ilan edilmiş; böylece günümüzde toplam korunan alan sayısı 441'e ulaşmıştır (URL-5). Bunlara ilave olarak Türkiye'de 84 adet Yaban Hayatı Geliştirme Sahası ile 86 adet sulak alan bulunmaktadır. Bu sulak alanların 14'ü Ramsar Alanı, 59'u Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan ve 13'ü Mahalli Öneme Haiz Sulak Alandır.

Buna göre, günümüzde bir alanın koruma altına alınması ile ilgili 19.07.2012 tarih ve 28358 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “*Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik*” hükümleri geçerlidir (URL-10). Bu yönetmeliğin 10. maddesine göre koruma altına alınacak tabiat varlıklarının:

1. Ender bulunan değişik özelliklere sahip olması,
2. Bilimsel araştırma, jeolojik yapı, çevresel gözlemler, ekolojik gözlemler ve topoğrafik yapı hususlarında özelliklerinin bulunması,
3. Doğal ve kültürel öneme, estetik değere, ender olmasından kaynaklanan tekil olma özelliklerine ve olağandışı niteliklere sahip olması,

gibi kriterlerden bir ya da birkaçını ihtiva etmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Kurşunlu Takım Şelalelerinin bulunduğu sahanın tabiat anıtı veya tabiat parkı şeklinde koruma altına alınabileceği ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu yönetmeliğin 3. maddesinde Tabiat Anıtı “*Tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği özelliklere ve bilimsel değere sahip ve milli park esasları dahilinde korunan tabiat parçaları*” olarak tanımlanırken, Tabiat Parkı “*Bitki örtüsü ve yaban hayatı özelliğine sahip, manzara bütünlüğü içinde halkın dinlenme ve eğlenmesine uygun tabiat parçaları*” şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre, ilgili yönetmeliğin 10. Maddesinin 1. bendinde geçen “*Ender bulunan değişik özelliklere sahip olması*” kriteri, Yazılar Deresi Havzası için geçerlidir. Havza içinde akış gösteren akarsuyun yatağı üzerinde oluşan Kurşunlu Takım Şelaleleri, farklı yükseklik ve genişliğe sahip yatak boyunca peş peşe sıralanan 7 basamaktan oluşan yapısıyla Türkiye’de çok yaygın olmayan morfolojik bir oluşuma sahiptir. Bu özelliği bu kriteri rahatlıkla karşılamaktadır. 2. bendinde geçen “*Bilimsel araştırma, jeolojik yapı, çevresel gözlemler, ekolojik gözlemler ve topoğrafik yapı hususlarında özelliklerinin bulunması*” kriterini de Yazılar Deresi Havzası içinde bulunan unsurlar karşılayabilmektedir. Nitekim, şelalenin oluşumun da etkili olan farklı özellikteki litolojik yapı, sahanın tam bir havza karakteri göstermesi, doğal bitki örtüsünün geniş alanlarda korunmuş olması, akarsuyun akış gösterdiği vadinin yamaç eğim değerleri-

nin yüksekliği, akarsuyun yıl boyu akış göstermesi ve yabani hayvan varlığının bulunması gibi özellikler bu kriteri sağlamaktadır. Son olarak 3. bendinde geçen “Doğal ve kültürel öneme, estetik değere, ender olmasından kaynaklanan tekil olma özelliklerine ve olağandışı nitelikler sahip olması” kriterinde geçen özelliklerin büyük bölümü de havza içerisinde bulunmaktadır. Örneğin, Kurşunlu Takım Şelalelerinin doğallığının hala korunmuş olması, peş peşe sıralanmış 7 farklı basamaktan oluşan muhteşem bir görüntünün olması ve en önemlisi yakın çevresinde benzerine henüz rastlanmamış olması bu kriterlere uygun bir yer olduğunun göstergesidir.

Bununla birlikte, ilk olarak 12 Aralık 1986 tarih ve 19309 sayılı Resmî Gazete yayınlanan ve son olarak 18 Mart 2014 yılında yapılan değişikliklerle bugünkü halini alan “Milli Parklar Yönetmeliği” nde Tabiat Anıtı ve Tabiatı Koruma Alanlarının belirlenmesinde kullanılan kriterler ortaya konulmuştur (URL-11). Bu yönetmeliğin 7. Maddesinin a bendine göre Tabiat Anıtı olarak koruma altına alınacak yerlerin;

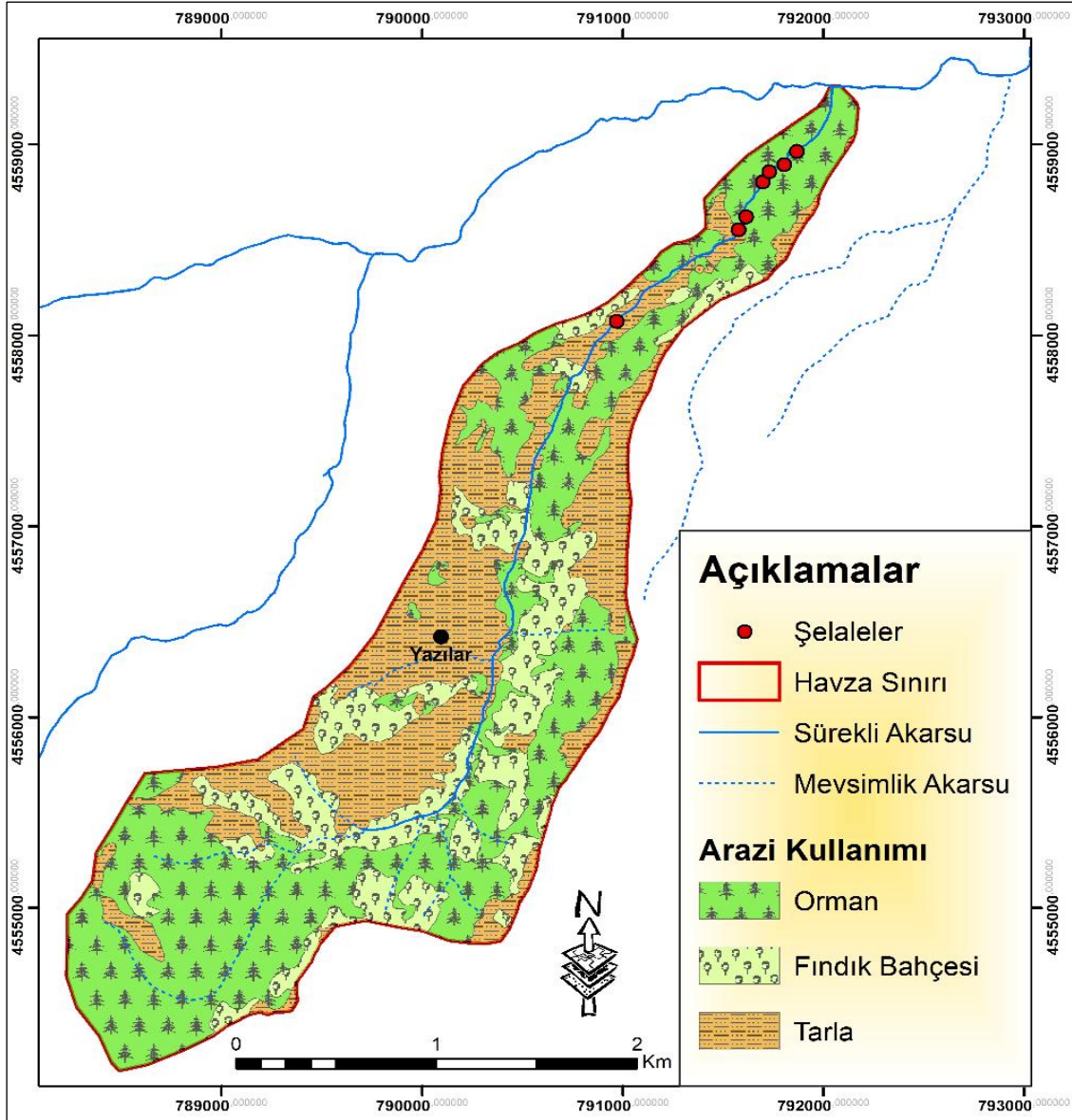
1. Tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği tek veya nadir olmaları sebebiyle ilmi ve estetik yönden milli öneme sahip, bir veya birkaç jeolojik ve jeomorfolojik formasyon ve bitki türleri gibi müstesna değerleri barındırması,
2. Özellikle insan faaliyetlerinden çok az zarar görmüş veya hiç zarar görmemiş olması,
3. Saha büyüklüğü milli parklardan küçük, fakat koruma yönünden bütünlüğü sağlayacak yeterlikte olması,
4. Devletin mülkiyetinde olması,

gibi kriterlerden bir yada birkaçını karşılaması gerekmektedir. Buna göre yönetmeliğin a bendinde geçen “Tabiat ve tabiat olaylarının meydana getirdiği tek veya nadir olmaları sebebiyle ilmi ve estetik yönden milli öneme sahip, bir veya birkaç jeolojik ve jeomorfolojik formasyon ve bitki türleri gibi müstesna değerleri barındırması” kriterini 7 farklı yükseltiden oluşan basamaklı görünümü ve el değmemiş doğal yapısı ile rahatlıkla karşılamaktadır. Yine “Özellikle insan faaliyetlerinden çok az zarar görmüş veya hiç zarar görmemiş olması” kriteri bakımından çalışma sahasının durumuna bakıldığında, Yazılar Deresi havzasının şelalelerin bulunduğu bölümünde doğal yapının büyük oranda korunduğu, insan faaliyetlerinden daha çok yamaç araziler ile yukarı çığırın etkilendiği görülmektedir. Bu durum çalışma sahasının bu kriterlere göre de uygunluk gösterdiğini ifade etmektedir. Kriterlerden bir diğerini oluşturan “Saha büyüklüğü milli parklardan küçük, fakat koruma yönünden bütünlüğü sağlayacak yeterlikte olması” koşulu da saha için uygunluk göstermektedir. Nitekim doğal bir su toplama havzası olarak belirlenen havza 570.91 hektarlık genişliğiyle bir bütünlük göstermektedir. Son kriter olan “Devletin Mülkiyetinde Olma” kriteri de büyük oranda sağlanmaktadır. Çalışma sahası için ha-

zırlanan güncel arazi kullanım haritası (Şekil 4) incelendiğinde Kurşunlu Takım Şelalelerinin bulunduğu sahanın hemen hemen tamamı devlete ait orman arazisi içerisinde kalmaktadır. Özel mülkiyetler daha çok yamaç ve üst çıgırlarda bulunduğundan çalışma sahası bu kritere de uygunluk göstermektedir.

Bu özelliklerinin yanı sıra, çalışma sahası bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, içinde bulunan takım şelaleleri, doğal bitki örtüsü, yaban hayatı ve doğal peyzajı ile önemli bir rekreasyon potansiyeline sahiptir. Ayrıca 570.91 hektarlık alanıyla şelaleler ve manzara arasında birliği sağlayacak bir büyüklüğü bulunmaktadır. Bu durum özellikle açık hava rekreasyonel faaliyetleri açısından farklı ve zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Trekking/doğa yürüyüşü, foto safari, tırmanma kamp, bisiklet turları, piknik, eğitsel faaliyetler ve yerel ürünlere dayalı ekoturizm etkinlikleri gibi rekreasyon olanakları bulunmaktadır. Bu özelliklerin yanı sıra çalışma sahası içinde ve yakın çevresinde bulunan kırsal yerleşim alanlarında geleneksel arazi kullanımı ve kültürel dokuya ait ilginç örnekler de bulunmaktadır. Kentsel alanlardan gelen ziyaretçiler, özellikle bölgedeki kırsal yaşam örnekleri ile karşılaşmaktadır. Ancak alanın belirlenen sınırları içinde devlet ve özel mülkiyet bulunmaktadır. Çalışma sahasındaki taşınmazların sınırlarını ve alanlarını gösteren sayısal kadastro verileri Şekil 4'te verilmiştir.

Bununla birlikte doğa koruma politikalarının ülkelere göre farklılık göstermesi nedeniyle, koruma altına alınacak alanların ölçütlerinin ve büyüklüklerinin belirlenmesinde herhangi bir standart bulunmamaktadır. Koruma alanlarının büyüklüğü ekolojik özellikler, yasal-denetim statüsü, konum, ölçek (ulusal, bölgesel, yerel vb.) ve hedefler açısından farklılık göstermektedir (Tülek ve Atik, 2013; Bahadır, 2014). Türkiye'de koruma altına alınması hedeflenen alanların seçiminde koruma alanı sınırları için belirli bir standart değer bulunmamaktadır. Nitekim sınırlayıcı ve mesafeli standartların önerildiği bir yaklaşım her zaman olumlu sonuçlanmayabilir. Bir arazi etüdü sırasında koruma alanının genişliği çoğunlukla ekosistem olarak belirlendiğinden, arazinin topoğrafik yapısının oluşturduğu doğal sınırlar topoğrafik ekosistem olarak belirlenir.

Şekil 4. Araştırma alanındaki güncel arazi kullanımını gösteren sayısal harita.

6. Sonuç

Koruma alanlarının belirlenmesi ve sınıflandırılmasındaki amaç, korunması gereken alanların koruma amaçlarını belirleyerek mevcut duruma uygun yönetim ve koruma stratejilerinin belirlenmesidir. Günümüzde birçok ülkede sahip olunan doğal miras alanlarının korunması gerektiği bilinci oluşmuş ve bu korumanın nasıl olacağı çeşitli kanun ve yönetmeliklerle belirlenmiştir. Bununla birlikte mevcut yasa ve yönetmeliklerde yer alan doğa koruma alanlarının sınıflandırılması ve bunların tanımlanmasında bilimsel ölçütler, gerçek veriler ve uluslararası korumacılık uygulamaları temel alınmadığı için, doğa koruma alanlarının tanımı ve sınıflandırılmasında subjektif değer yargıları egemenliği yaşanabilmektedir. Bu durum bu alanların yoruma açık, herkesin kendi çıkarları doğrultusunda konuyu ele alabileceği bir boyuta gelebilme-

tedir.

Koruma altına alınması gereken alanların kendi içinde ve çevresiyle olan ekolojik ilişkileri ve bu ekolojik ilişkilerin denge unsuru olan doğal kaynaklar göz ardı edilmekte gerek yöre halkı gerekse kamuoyu koruma alanlarını sürekli olarak görsel peyzajın ön planda olduğu güzellik, olağanüstülük gibi niteliklerle değerlendirmektedir. Bu durum koruma altına alınacak alanların sınırlarının belirlenmesinde bütüncül bir yaklaşım sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Temel amacı nitelikli doğal alanları korumak olması gereken bu tür uygulamaların, ülkenin sosyo-kültürel, politik dinamikleriyle yönlendirilen imar anlayışına karşı yönlendirilmesi, arazi sahipleri ile ilgili kamu kuruluşlarını hukuki platformda karşı karşıya getirmektedir.

Çalışmaya konu olan Kurşunlu Takım Şelaleleri, Yazılar Deresi Havzası'nda yer almakta olup, topografik yapısı, biyolojik çeşitliliği ve eşsiz güzellikteki doğal peyzajı ile önemli bir doğal varlığı oluşturmaktadır. Çalışma sahasının, *UDKB, Korunan Alanların Tespit, Tescil ve Onayına İlişkin Usul ve Esaslara Dair Yönetmelik ile Milli Parklar Yönetmeliği* kapsamında değerlendirilmesi neticesinde "Tabiat Anıtı" olarak koruma statüsünde olması gerektiği tespit edilmiştir. Ancak bir alanın Tabiat Anıtı alanı olarak belirlenmesi korunması için yeterli değildir. Koruma altına alınacak alan içinde yaşayan yöre insanı ve onların sosyo-ekonomik özellikleri göz ardı edilirse hiçbir başarı beklenemez. Bu nedenle koruma altına alınacak bu tür sahalarda yapılacak planlamalarda yöre halkının talepleri sorulmalı ve mevcut durumun değişmesiyle yaşanacak olumlu ve olumsuz durumlar kendilerine ayrıntılı bir şekilde anlatılmalı ve destekleri alınmalıdır. Çalışma konusunu oluşturan Kurşunlu Takım Şelalelerinin bölgesel ve ulusal düzeyde çok fazla tanınırlığı bulunmamaktadır. Eşsiz bir güzelliğe sahip bu doğa harikası oluşumun koruma altına alınması ve sürdürülebilir bir turizm planlamasının yapılmasının ardından turizme kazandırılması yöre ve bölge turizmi açısından önemli bir kazanç olacaktır.

Bu çalışmada Kurşunlu Takım Şelalelerinin tabiat anıtı ilan edilmesinin gerekliliği ortaya konmuştur. Ancak bu alanın sadece koruma altına alınması yeterli değildir. Türkiye'de pek çok korunan alan için sadece statü değişikliği dışında gözle görülür farkların olmaması olağandır. Bu nedenle koruma statüsünün ilan edilmesiyle birlikte imar planları hazırlanmalı ve gerekli uygulamalar yapılmalıdır. Koruma ve kullanma dengesinde bir imar planı hazırlamak son derece acildir. Çünkü çalışma sahasındaki yöre insanının tarım alanlarını genişletme çabaları mevcut doğal yapının bozulmasına neden olurken, şelaleyi ziyarete gelenlerin sayısındaki artış alanın yoğun antropojenik baskıya maruz kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca, yerel halk koruma uygulamalarına ne kadar çok katkıda bulunursa, o kadar çok başarı elde edilecek ve bu da şelalenin gelecek nesiller için korunmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, O. (2007). *Korunan alan planlaması ve yönetimi*. Çevre ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.
- Arıncı, K. (2002). Rekreatyonel açıdan değerlendirilmesi gereken bir yöre: Günpınar Çağlayanı ve çevresi (Şuhul Vadisi-Darende). *Türk Coğrafya Dergisi*, 39, 1-20.
- Atayeter, Y., Çiloğlu, M. H. ve Büyükkal, A. H. (2007). Uçansu Çağlayanları (Gebiz-Antalya). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 16, 207-222.
- Aylar, F. ve Zeybek, H. İ. (2018). Çorum ili doğal turistik çekicilikleri destinasyonuna bir katkı: Susuz (Güm Güm) Şelalesi. *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*.
- Aylar, F. (Ed.). (2019). *Azdavay ilçesi doğal turistik çekicilikleri destinasyonuna bir katkı: Saray Şelalesi*. Gece Akademi Yayıncılık.
- Aylar, F., Gürgöze, S. ve Bahadır, M. (2021). Harmanlık şelalesi, Çorum/Türkiye. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (28), 263-284.
- Bağcı, H. R. (2017). *Yeşilirmak Deltası'nda (Çarşamba/Samsun) doğal ortam insan ilişkileri ve doğal çevre planlaması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağcı, H. R. (Ed.). (2021). *Tekkeköy'ün yakın tarihine bir katkı: Tekkeköy'de arazi örtüsü ve zamansal değişimin değerlendirilmesi (1990-2018)*. Serander.
- Bahadır, M. (2012). Eber ve Akşehir göllerinin bütünleşik kıyı alanları yönetimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10 (1), 63-90.
- Bahadır, M. (2014). Kovada Gölü Milli Parkı'nın sürdürülebilir yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (30), 287-309.
- Batınış, R. (2010). The methodology for assessing the potential attractiveness of waterfalls as tourist attractions. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 205-212.
- Beisel, R., Jr. (2006). *International waterfall classification system*. Outskirts Press.
- Brouder, A. (2010). International union for conservation of nature. In *Handbook of transnational economic governance regimes* (pp. 953-968). Brill Nijhoff.
- Çetinkaya, S. (2017). Nebiler (Aşıklar) ve Ece Şelaleleri ve yakın çevresinin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40 (14), 242-258.
- Dearden, P. (Ed.). (2010). *Resource and environmental management in Canada: Addressing conflict and uncertainty* (Fourth edition). Oxford University Press.

- Deguignet M., Juffe-Bignoli D., Harrison J., MacSharry B., Burgess N. and Kingston N. (2014). *United Nations list of protected areas*. UNEP-WCMC.
- Demir, M. ve Bulut, Y. (2016). İspir-Yedigöller bölgesi fiziksel kaynak değerlerinin korunulan alan kriterleri yönünden araştırılması. *Selçuk Tarım Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 76-85.
- Demir, M. and Özer, S. (2014). Evaluation of Tortum Waterfall according to the criteria used in the selection of protected areas in Turkey. *Polish Journal Environmental Studies*, 23 (5), 1555-1563.
- Doğanay, H. (2000). Türkiye’de az tanınan üç doğa harikası: Tomara-Sarıkayalar ve Muradiye Çağlayanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 3, 1-25.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2001) Kurşunlu ve Düden Çağlayanları: Coğrafi bir tanıtım. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (5), 1-35.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2013). *Türkiye turizm coğrafyası* (güncellenmiş 4. baskı). Pegem Akademi.
- Dudley, N. (Ed.) (2008). *Guidelines for applying protected area management categories*. IUCN.
- Erkal, T. (1991). *Çarşamba Ovası (Yeşilirmak Deltası) ve çevresinin jeomorfolojisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü.
- Erkal, T. (1993). Yeşilirmak Deltası ve çevresinin jeomorfolojisi. *Jeomorfoloji Dergisi*, 20, 3-28.
- Emilien, A., Poulin, P., Cani, M. P. and Vimont, U. (2015). Interactive procedural modeling of coherent waterfall scenes. In *Computer Graphics Forum*, Vol. 34, pp. 22-35. Wiley Online Library.
- Forester, R. R. (1973). *Planing for man and nature in national parks*. IUCN.
- Güleç, S. (1992). Effect of public opinion on national park planning in Turkey: A Case Study. *Environmental Management* 16, 354-362.
- Hepcan Ş. ve Güney A. (1996). Doğa koruma alanlarında yeni yönetim kategorilerinin önemi. *Ekoloji ve Çevre Dergisi*. 20, 6.
- Hepcan Ş., Hepcan, Ç.C., Bouwma I.M., Jongman R.H.G. and Özkan, M.B. (2009). Ecological networks as a new approach for nature conservation in Turkey: A case study of İzmir Province. *Landscape and Urban Planning*, 90, 1-11.
- Holmes, G. and Brockington, D. (2012). Protected areas-what people say about well-being. *Biodiversity conservation and poverty alleviation: Exploring the evidence for a*

- link*, 160-173.
- Hudson, B. J. (1998). Waterfalls resources for tourism. *Annals of Tourism Research*, 25, 958-973.
- IUCN (2021). Category III: Natural Monument or Feature. International Union for Conservation of Nature.
- Resmi_Gazete (1983). Milli Parklar Kanunu. Vol. 2873.
- Keskin, İ. (2011). Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü 1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Samsun E36 ve F36 Paftaları, 149.
- Koç, Y. ve Soykan, A. (2020). Dünyada ve Türkiye’de doğa korumanın kuramsal temelleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 86-99.
- Koday, Z. ve Demir, M. (2011). Keklik Şelalesi (Sarıkamış-Kars) doğal çevre özellikleri ve beşerî ekonomik potansiyeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 298-306.
- MGM, (2021) Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Yayımlanmamış Rasat Verileri.
- Mumcu, Ü. (2017). *Yeşilirmak Deltası (Çarşamba/Samsun) orta ve batı kesiminin floristik, fitosoyolojik ve ekolojik yönden araştırılması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuzmayıs Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Mombeshora, S. and Le B.S. (2009) Parks-people conflicts: the case of Gonarezhou National Park and the Chitsa community in south-east Zimbabwe, *Biodiversity and Conservation*, 18, 2601-2623.
- Plumb, G. A. (1993). A scale for comparing the visual magnitude of waterfalls. *Earth-Science Reviews*, 34, 261-270.
- Stolton, S. and Dudley, N. (2010). *Arguments for Protected Area*. London: Eartscan.
- Tülek, B. ve Atik, M. (2013). Doğa korumada ekolojik ağlar; habitat bağlantıları ve Antalya Düzlerçamı yaban hayatı geliştirme sahası örneğinde incelenmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6 (1), 01-06.
- Türkyılmaz, B. (2012). Doğal sitler-İzmir ve çevresinde irdelenmesi. *TMMOB Kent Sempozyumu*, Ankara.
- UNEP (2021). “United Nations Environment Programme, Protected Planet Report 2020”. URL. <https://www.unep.org/resources/protected-planet-report-2020> (Erişim Tarihi: 02.11.2021).
- Uzun, S., Uzun, A., Yılmaz, C. ve Zeybek, H. İ. (2005). Erfelek Çağlayanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14, 331-349.

- Uzun, A. ve Zeybek, H. İ. (2018). Çağlayandibi Çağlayanı, Gümüşhane/Türkiye. 20-22 Eylül 2018. 2. *Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Sempozyumu*.
- Worboys, G. L., Francis, W. and Lockwood, M. (2010). *Connectivity conservation management: A global guide*. Earthscan.
- Worboys, G. L., Lockwood, M., Kothari, A., Feary, S. and Pulsford, I. (Ed) (2015). *Protected area governance and management*. ANU Press.
- Yılmaz, C. (Ed.) (2013). *İlkçağdan günümüze canik*. Samsun: Canik Belediyesi, İhlas Gazetecilik.
- Yılmaz, C. ve Zeybek, H. İ. (Ed.) (2016). *Samsun Coğrafyası*. Canik Belediyesi, Uğur Ofset.
- Yücel, M. ve Babuş, D. (2005). Doğa korumanın tarihçesi ve Türkiye'deki gelişmeler. *Doğu Akdeniz Ormanlık Araştırma Müdürlüğü DOA Dergisi*, 11, 151-175.
- Zeybek, H. İ. (2000). Ocaklı Çağlayanı (Pazar-Tokat). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Coğrafya Serisi*, 1 (1), 171-188.
- Zeybek, H.İ., Aylar, F. ve Dinçer, H. (2020). Değirmendere şelalesi (Ulus/Bartın), doğal ortam özellikleri ve turizm potansiyeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 349-373.

İnternet Kaynakları

- URL-1. "Türkiye Cumhuriyeti Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi Nezdinde Daimi Temsilciliği". <http://cenevrefisi.dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/203426> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- URL-2. IUCN, International Union for Conservation of Nature, Protected Area Categories System. <https://www.iucn.org/theme/protected-areas/about/protected-area-categories> (Erişim Tarihi: 18.09.2021).
- URL-3. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/dkmp/kutuphane/66.pdf> (Erişim Tarihi: 30.09.2021).
- URL-4. Milli Parklar Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2873.pdf> (Erişim Tarihi: 04.10.2021).
- URL-5. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/Korunan%20Alanlar%20Listesi/1-%20Milli%20Parklar.pdf> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

- URL-6. World Waterfall Database, <https://www.worldwaterfalldatabase.com/help#types> (Erişim Tarihi: 15.10.2021).
- URL-7. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Arazileri Bilgilendirme ve Değerlendirme Portalı, <https://tad.tarim.gov.tr/TadPortal/OvalarPortali> (Erişim Tarihi: 25.10.2021).
- URL-8. Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210> (Erişim Tarihi: 26.10.2021).
- URL-9. International Union for Conservation of Nature (IUCN), <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/pag-021.pdf> (Erişim Tarihi: 28.10.2021).
- URL-10. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/07/20120719-3.htm> (Erişim Tarihi: 30.10.2021).
- URL-11. Milli parklar Yönetmeliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=5413&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 01.11.2021).

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Bakü'de XIX. Yüzyıla Ait İki Yapının
Cephelerinde Görülen Yılan Arması

The Serpent Coats of Arms Seen on the Facades
of Two Buildings Belonging to Century of XIXth
in Bakü

Ali Murat AKTEMUR*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Aktemur, A. M. (2021). Bakü'de XIX. yüzyıla ait iki yapının cephelerinde görülen yılan arması. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 323-333.

Aktemur, A. M. (2021). The serpent coats of arms seen on the facades of two buildings belonging to century of XIXth in Bakü. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 323-333.

 10.29228/kesit.54154

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 10.11.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 07.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, murataktetur@hotmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Bakü'de XIX. Yüzyıla Ait İki Yapının Cephelerinde Görülen
Yılan Arması¹

*The Serpent Coats of Arms Seen on the Facades of Two Buildings
Belonging to Century of XIXth in Bakü*

Prof. Dr. Ali Murat AKTEMUR

Öz: Yer altı, yerüstü ve suda yaşaması, tarihin her döneminde yılanla güç atfedilmesine neden olmuştur. Doğadaki bitkilerle beslenmesi, kabuk değiştirerek derisini yenilemesi gibi özellikleri, zehri ve panzehri nedeniyle pek çok kültürde yılanla ilgili mitler ve söylenceler üretilmiştir. MÖ. 3. binden itibaren Mezopotamya'daki kültürlerde, Mısırlılarda, Antik Yunan ve Roma mitolojilerinde, Orta-Asya İslamiyet Öncesi Türk destanlarında, batı kültürlerinde kısaca pek çok kültürde yılanla ilgili söylenceler ve mitler, yılanla insanlarca pek çok sıfat yakıştırıldığını göstermektedir. Özellikle sağlık ve şifa kaynağı olduğuna dair sıfatlar, yılanın kutsallaştırılacak düzeyde sağlık ve tıp ile ilişkilendirilmesine vesile olmuştur. Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'deki, başlangıçta hastane olarak inşa edilen ancak sonradan farklı işlevlerle kullanıldığı anlaşılan iki yapının cephelerinde karşılaştığımız yılanlı armalar, MÖ. 3000'li yıllardan günümüze kadar gelen medeniyetler arası kültürel etkileşimin ortak ürünü sağlık ve tıpla ilişkili sembollerin XIX. yüzyıldaki yansımalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Bakü, yılan, yılan arması.

Abstract: The fact that it lives underground, above ground and in water has caused power to be attributed to the snake in every period of history. Myths and legends about snakes have been produced in many cultures due to its features such as feeding on plants in nature, renewing its skin by changing its shell, and its poison and antidote. In the cultures of Mesopo-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

tamia, Egyptians, Ancient Greek and Roman mythologies, Central-Asian Pre-Islamic Turkish epics, western cultures, in short, the myths and myths about snakes show that many adjectives have been attributed to the snake by people since the 3rd millennium BC. In particular, the adjectives indicating that it is a source of health and healing caused the snake to be associated with health and medicine at a level to be sanctified. The serpent coats of arms on the facades of two buildings in Baku, the capital of Azerbaijan, which were originally built as a hospital but later understood to have been used for different functions, date back to BC. the common product of intercivilizational cultural interaction from the 3000s to the present day is the reflection of the symbols related to health and medicine in the 19th century.

Keywords: Bakü, snake, serpent coats of arms.

Giriş

Yılan figürü Antik çağlardan beri sağlık, tıp, hekimlik ve sonsuz yaşam ile ilişkilendirilmiştir (Başar, 1978; Erdemir, 1996: 187-194; Erk, 1978: 126; Akça, 2013; Leventi, 1991: 137; Güner, Şeker, Güner, 2019: 97-104). Çeşitli kültürlerde ve inançlarda yılanın çok zengin ve farklı anlamlar içeren sıfatlar atfedilmiştir (Bayat, 2016: 70-71; Ögel, 2014). Bazı kültürlerde yılanın aşırı kutsiyet atfedildiği, hatta tanrı sıfatı yakıştırıldığı dikkatleri çekmektedir (Armutak, 2004: 143-157; Hançerlioğlu, 2010: 561; Yöndemli, 2004). Antik çağlarda aşırı güç ve kutsiyet sıfatı yüklenen yılanın tapınma ve ondan yardım dileme gibi kült ve mitolojiler ile karşılaşılır. Zehri ile ölüme sebebiyet vermesi, yılanın karşı korku duygusunun gelişmesine vesile olmuştur. Bu korku duygusu yılanın aşırı güç izafe edilmesini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca yılanın doğadaki şifalı bitkilerle beslenerek zehre karşı panzehir de ürettiği ve insanların çeşitli hastalıklarına çare olacak dermanın yılanın zehri içerisindeki panzehirde bulunduğu düşünülürse, yılanın bir şifa verici olduğu inancını doğurmuştur.

Orta Asya'daki İslamiyet öncesi Türk destanları ve inançlarında yılan şifa kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde 'bilge' sıfatı yüklenen yılan, insanların dostu olarak gösterilmektedir (Black, Green, 2003: 237; Yöndemli, 2006). On iki hayvanlı Türk takvimi hayvanları arasında yılan da yer almaktadır (Turan, 1941: 1-139; Takvül, 2007: 24-45). İslamiyet öncesi Türk inançlarında şifa, şans ve iyi talih sembolü olarak kabul edilen gövdeleri biri birine dolanmış çift yılan figürü Orhun Abideleri'nde rölyef olarak karşımıza çıkmaktadır (Biray, 2013; 95-113). Günümüz üniversitelerinin temelini oluşturan Anadolu Selçuklu medreselerinin kompleks düzenli plan tasarımının en önemli unsuru, günümüz tıp fakülteleri ve araştırma hastanelerinin temelini oluşturan darüüşşifalardır. Darüüşşifası bulunan medreselerin taç kapılarında yılan figürüne yer verilmiş olması, yılanın sağlık ve şifa ile ilişkilendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır (Kemaloğlu, 2014: 289-301). Kayseri Çifte Medrese'nin, kitabesinde

Farsça kökenli ve yılan anlamına gelen “mar” kelimesinden türeyen “maristan” ibaresi yer almaktadır. Darüşşifası da bulunan söz konusu medresede yılan armasının işlenmiş olduğu dikkate alındığında ve yılan yurdu, yılanlı bina anlamlarına gelen maristan ibaresi ile birlikte değerlendirildiğinde, yılanın Anadolu Selçuklularında şifa ve tıp sembolü olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır (Aktemur, 1999; Kutlu, 2017; Cantay, 1998).

Makalemizin konusunu oluşturan yılan armaları, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunan, sonradan değişik işlevlerle kullanılsa da başlangıçta tıp ve hastane binası olarak yapılan XIX. yüzyıla ait iki bina üzerinde yer almaktadır. Bunlardan biri Bakü Belediye Binası, diğeri de Bakü Şehir Bankası Binası'dır.

Bakü Belediye Binasındaki Yılan Armaları

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'de, İstiklaliyet Caddesi'nde yer alan, Polonyalı Mimar İ.V. Goslavski'nin eseri 1870 tarihli yapı (Fotoğraf: 1), başlangıçta tıp ve sağlık ilimlerinin görüldüğü, hastane işlevine de sahip kompleks tasarımlı bir bina olarak inşa edilmiştir. Hâlihazırda Belediye binası olarak hizmet veren yapı, 1918-1920 yılları arasında kısa süreliğine meclis binası olarak kullanılmıştır (Aktemur, 2016: 102-117).

Fotoğraf: 1 Bakü Belediye Binası Üzerinde Yer Alan Kitabe.

Yapının giriş cephesinin en önemli unsurları hiç şüphesiz, korint başlıklı plâsterler üzerine, iç-içe profillerden yuvarlak kemer alınlıklı ve her bir alınlığın tabla kısmında farklı içerikte ve rölyef karakterinde işlenmiş, Neo-barok ve Art-Nouveau üsluplarını kaynaştıran armaların yer aldığı, dikdörtgen formlu pencerelerdir (Fotoğraf: 2).

Fotoğraf: 2 Bakü Belediye Binası Giriş Cephesinde Yer Alan Pencerelelerden.

Pencere alınlık tablalarına işlenmiş armalar arasında en dikkat çekicilerinden biri, açıkbaşlı bir aslanın ağzı içerisinde yer alan madalyondur. Kabartma heykel tarzında işlenen bu madalyonun içerisinde bir meşale etrafına karşılıklı dolanmış kanatlı yılan figürlerine yer verilmiştir (Fotoğraf:3). Bu yılanlı arma, sağlık ve tıp sembolü olarak, Türk ve dünya kültür tarihinde önemli yer tutar. Armanın çevresini saran aşırı plastik bitkisel dekorasyon, bu süslemeye Neobarok ve Art-Nouveau karakter kazandırır (Aktemur, 2018: 838).

Fotoğraf: 3 Bakü Belediye Binası Pencere Alınlığında Yılanlı Arma.

Alınlık kabartmalarından bir diğeri, bitki dal ve yaprakları arasından süzülen karşılıklı iki yılanın, bir kâse içerisine zehirlerini (derman) akıtışını konu alır (Fotoğraf:4). Çevresi doğa kaynaklı bitkilerle kuşatılmış bu armada; sağlık ve tıp sembolü yılanların doğadan aldıklarını bir kâsede biriktirmeleri, ikonografik olarak doğanın ve doğadaki bitkilerin, insan sağlığının ve tedavide kullanılan ilaçların kaynağı olduğunu vurgulamaktadır (Aktemur, 2018: 840-841).

Fotoğraf: 4 Bakü Belediye Binası Pencere Alınlığında Yılanlı Arma.

Bakü Şehir Bankası Binasındaki Yılan Arması

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'de Terlan Aliyarov sokakta yer alan, yörede Şehir Hastanesi, Şehir Bankı gibi isimlerle adlandırılan ve başlangıçta hastane olarak inşa edilen yapı, XIX. yüzyıl sonlarının Art-Nouveau üslubunun Bakü'deki önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktemur, 2016: 217-223).

Fotoğraf: 5 Bakü Şehir Bankası Binası Giriş Cephesi.

Yapı cephelerindeki bazı pencerelerin düz atkılarının üzerindeki oldukça büyük tutulmuş dikdörtgen panolarda; floral ağırlıklı çiçek, yaprak, ağaç ve meyve karışımı Art-Nouveau bitkisel bezemesine yer verilmiştir (Fotoğraf: 5). Bunlardan giriş cephesinin iki köşesinde, yine aşırı plastik yaprak motifleriyle çerçeveli dikdörtgen panolar içerisine bir asanın gövdesine sarılmış tıp sembolü yılan motiflerinin işlendiği görülür (Fotoğraf: 6).

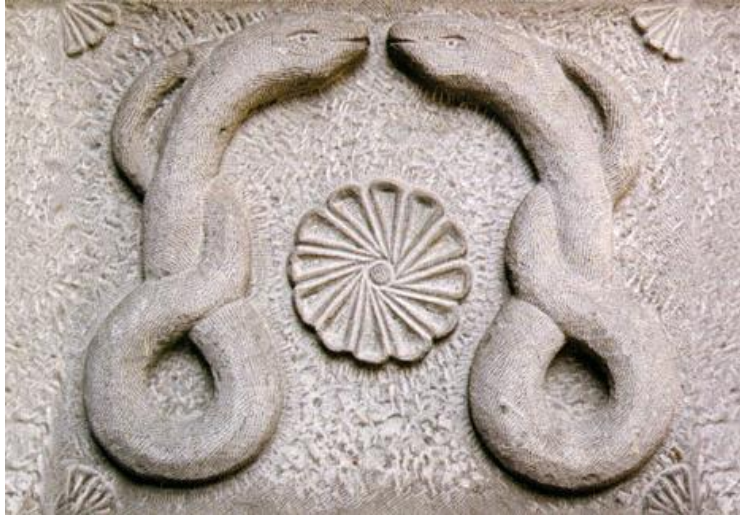
Fotoğraf: 6 Bakü Şehir Bankası Binası Giriş cephesinde Yılanlı Arma.

Tartışma ve Sonuç

Makalemizin konusunu oluşturan ve Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'deki XIX.yüzyıla ait iki yapının giriş cephelerinde karşımıza çıkan yılan armalarının kaynağının ve ve geçmişinin, Bakü'nün zengin tarihi geçmişi ile ilişkilendirilmesi gerekir. Zira Bakü, yılanı sağlık ve şifanın sembolü olarak kullanan İslamiyet öncesi Orta-Asya Türk kültürünün önemli merkezlerinden biri olmuştur. Türkler'in Orta-Asyadan Anadolu'ya uzanan yolculuğunda,yılan tüm sembolik anlam ve içeriği ile Bakü'de de yansımalarını bulmuştur. Öte yandan Bakü, köklerini Antik Yunan ve Roma kültürlerinden alan batı kültürünün 1730'lu yıllarda Çar I. Petro döneminde özellikle Petersburg başta olmak üzere Rusya coğrafyasına mimari örneklerle yansımasının ve bu batı etkili mimari tarz ve sembollerin XIX. yüzyılda yoğun bir biçimde uygulanışının en önemli ve zengin mimari örneklerine sahip kentlerden biridir.

Bakü Belediye Binasındaki bitki dal ve yaprakları arasından süzülen karşılıklı iki yılanın, bir kâse içerisine zehirlerini (derman) akıtışını konu alan armanın (Fotoğraf: 4), Anadolu Selçuklu devrine ait Kayseri Çifte Medrese Darüşşifası (Gevher Nesibe Hatun Hastanesi)'ndeki yılanlı arma (1205-1206) ile ayrıntıda farklılıklar olsa da kompozisyon açısından genel hatlarıyla benzerlik arz etmesi, Anadolu Selçuklularının Orta-Asya'dan Anadolu'ya getirdikleri kültürün ilişki ve etkileşimini, yayılım alanlarını ve devam ettirilişini ortaya koymaktadır (Fotoğraf:7).Bakü Belediye Binası'ndaki kâseye zehrini akıtan karşılıklı iki yılanın yer aldığı armanın birebir olmasa da genel hatlarıyla benzerlik gösteren ve tek yılanlı olarak karşımıza çıkan örneği, Çankırı Müzesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu Selçuklularına ait Çankırı Darüşşifası'ndan

(1235) Çankırı Müzesi'ne nakledilen havuz fiskiyesi, gövdesi bir kadehe dolanan ve kadehe zehrini akıtan yılan şeklinde yapılmıştır (Fotoğraf: 8).

Fotoğraf: 7 Kayseri Çifte Medrese Darüşşifasında Yılanlı Arma.

Fotoğraf: 8 Çankırı Darüşşifası'ndan Yılanlı Kadeh Formunda Havuz Fiskiyesi.

Bakü Belediye Binasındaki kabartma heykel tarzında işlenen madalyonun içerisinde bir meşale etrafına karşılıklı dolanmış kanatlı yılan figürlerinden oluşan arma(Fotoğraf:3), özelde tıp ilminin genelde bilimin ışığını sembolize eden meşale ile şifa ve sağlık sembolü yılanlardan oluşmaktadır. Bu armanın, Yunan Tanrısı Hermes'in sağlıkla ilişkilendirilen ve üzerine kanatlı çift yılanın dolandığı Caduceus isimli esasını (Fotoğraf:9) hatırlatması, kültürler arası etkileşimin coğrafya ve tarih açısından sınır tanımadığını ve yaşayan bir süreklilik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Antik Yunan sağlık ve tıp tanrısı Asklepios'un tek yılanlı esasını da hatırlamak gerekir

(Çizim: 1) .

Fotoğraf: 9 Hermes'in Caduceus isimli asası.

Çizim: 1 Asklepios'un Tek yılanlı Asası.

Bakü Şehir Bankası Binası'nın cephesinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş, aşırı plastik yaprak motifleriyle çerçeveli dikdörtgen iki pano içerisinde, bir asanın gövdesine sarılmış tıp sembolü yılan motiflerinin işlendiği görülür(Fotoğraf:5-6). Buradaki bir asanın gövdesine dolanan kanatlı çift yılanlı armanın, Yunan Tanrısı Hermes'in sağlıkla ilişkilendirilen ve üzerine kanatlı çift yılanın dolandığı Caduceus isimli asasıyla yakın benzerliği dikkati çeker (Fotoğraf: 9).

Yer altı, yerüstü ve suda yaşaması, tarihin her döneminde yılanın gücüne atfedilmesine neden olmuştur. Doğadaki bitkilerle beslenmesi, kabuk değiştirerek derisini yenilemesi gibi özellikleri, zehiri ve panzehiri nedeniyle pek çok kültürde yılanla ilgili mitler ve söylenceler üretilmiştir. M.Ö. 3. binden itibaren Mezopotamya'daki kültürlerde, Mısırlılar'da, Antik Yunan ve Roma mitolojilerinde,

Orta-Asya İslamiyet Öncesi Türk destanlarında, batı kültürlerinde kısaca pek çok kültürde yılanla ilgili söylenceler ve mitler, yılanla insanlarca pek çok sıfat yakıştırıldığını göstermektedir. Özellikle sağlık ve şifa kaynağı olduğuna dair sıfatlar, yılanın kutsallaştırılacak düzeyde sağlık ve tıp ile ilişkilendirilmesine vesile olmuştur.

Bilinen en eski söylencelerden biri Mezopotamya'da Sümer şehir devletlerinden biri olan Uruk'un Kralı Gılgamış ile ilgilidir. Gılgamış'ın ölümsüzlük iksirini arayışını anlatan söylence, çivi yazılı kil tabletlere de konu olmuştur. Gılgamış'ın sudan çıkardığı ölümsüzlük otunu yılanın kapmasını ve yemesini, otu yedikten sonra da derisini değiştirmesini ve yenilenecek gençleşmesini anlatan bu söylence, yılanın sağlık, tıp, yenilenme, ölümsüzlük gibi kavramların sembolü olarak tüm medeniyetlerde ortak bir kültür ürünü olarak kullanılışının sebebini de açık ve anlaşılır şekilde ortaya koymaktadır (Fotoğraf: 10).

Fotoğraf: 10 Çivi Yazılı Kil Tablet Üzerinde Gılgamış Söylencesi.

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'deki, başlangıçta hastane olarak inşa edilen ancak sonradan farklı işlevlerle kullanıldığı anlaşılan iki yapının cephelerinde karşılaştığımız yılan armaları, M.Ö. 3000'li yıllardan günümüze kadar gelen medeniyetlerarası kültürel etkileşimin ortak ürünü sağlık ve tıpla ilişkili sembollerin XIX.yüzyıldaki yansımalarıdır.

KAYNAKÇA

- Akça, T. (2013). *Evaluation of the pergamon asklepieion with the medical point of view* [Doctoral Dissertation]. Çukurova University Health Sciences Institute.
- Aktemur, A. M. (1999). *Anadolu Selçuklu devri kayseri yapılarında taş süslemeciliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2016). *Bakü'deki Avrupa tarzı sivil mimarlık örneklerinde cephe düzeni*. Zafer Ofset Yayıncılık.
- (2018). Bakü belediye binasındaki figürlü armaların ikonografik yorumu. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 831-845.

- Armutak, A. (2004). Doğu ve batı mitolojilerinde hayvan motifi II. sürüngenler, balıklar, kanatlılar ve mitolojik hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 30(2), 143-157.
- Başar, Z. (1978). *Halk hekimliğinde ve tıp tarihinde yılan*. Atatürk Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Yayınları.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*.
- Biray, N. (2013). Terim dünyamızda yılan: Kavram, anlam ve yapı bakımından. *Avrasya Terim Dergisi*, 1, 95-113.
- Black, J.; Green, A. (2003). *Mezopotamya mitolojisi sözlüğü, tanrılar, ifritler, semboller*. Aram Yayıncılık.
- Cantay, G.(1998). *Kadın Baniler ve Dârü'ş-Şifalar*.
- Erdemir, A. D. (1996). *Tıp tarihi ve deontoloji*. Güneş & Nobel Yayınları.
- Erk, N. (1978). *Veteriner tarihi*. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları.
- Güner, E.; Şeker, K. G. ve Güner, Ş. İ. (2019). Darüüşşifalardan günümüz sağlık kurumlarına yılan sembolü. *Lokman Hekim Dergisi*, 9(1), 97-104.
- Hançerlioğlu, O. (2010). *Dünya inançları sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Kemaloğlu, M. (2014). XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârüüşşifalar. *Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(13), 289-301.
- (2014). Türkiye Selçuklularında içtimai müesseseler ve eserler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1(4),9.
- Leventi I. (1991). *The iconography of health in the classical years*. Hellenic National Archive of Documents.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2007). Kültürel etkileşim açısından 12 hayvanlı Türk takviminin yayılışı. *Modern Türk Araştırmaları Dergisi*, 4, 24-45.
- Turan, O. (1941). *On iki hayvanlı Türk takvimi*. DTCF Yayınları.
- Yöndemli, F. (2004). *Tarih öncesinden günümüze yılan*. Piramit Yayıncılık.
- (2006). *Hayat ağacı ejder yılan*. Nüve Kültür Merkezi Yayını.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Tamamlanmamış / Bitirilmemiş İşler:
İleri Yetişkinlik Döneminde Tamamlanmamış İş
Tamamlamaya Örnek Bir Uygulama

Incomplete / Unfinished Business:
An Example of Completing Unfinished Business
in Old Age

Hatice DEMİRBAŞ*
Ayşe CANATAN**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Demirbaş, H. ve Canatan, A. (2021). Tamamlanmamış / bitirilmemiş işler: İleri yetişkinlik döneminde tamamlanmamış işi tamamlamaya örnek bir uygulama. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 334-343.

Demirbaş, H. & Canatan, A. (2021). Incomplete / unfinished business: An example of completing unfinished business in old age. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 334-343.

 10.29228/kesit.52715

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 22.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 09.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, hatice.demirbas@hbv.edu.tr

**Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ayse.canatan@hbv.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Tamamlanmamış / Bitirilmemiş İşler: İleri Yetişkinlik Döneminde
Tamamlanmamış İş Tamamlamaya Örnek Bir Uygulama¹

*Incomplete / Unfinished Business:
An Example of Completing Unfinished Business in Old Age*

Prof. Dr. Hatice DEMİRBAŞ

Prof. Dr. Ayşe CANATAN

Öz: Gestalt terapi kuramında yer alan tamamlanmamış/bitirilmemiş işler kavramı; kişinin geçmişinden gelen, anda var olmasını zorlaştıran, karşılanmamış her türlü ihtiyaçlar, ifade etmediği ve içinde kalan olumlu veya olumsuz duygular, ifade etmediği düşünceler, karşılamadığı fiziksel ve psikolojik her türlü ihtiyaçlar, gerçekleştirmeyi isteyip gerçekleştirmediği davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Tamamlanmamış işler, kişinin içinde tamamlanana kadar var olmaya devam eder. Her insanın yaşamında sayısız bitirilmemiş işleri vardır. Tamamlanmamış işler psikoloji alan yazının da daha çok yas bağlamında ele alınıp klinik uygulamada kullanıldığı gibi gelişim psikolojisinde de yer bulmaktadır. Bu çalışmada ise bitmemiş iş kavramı, günlük yaşamda çok ta farkında olmadan gerçekleştirilmiş Olgu A ile klinik uygulama dışında bir örnekle ele alınıp tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tamamlanmamış işler, bitirilmemiş işler, yaşlılık, ileri yetişkinlik.

Abstract: The concept of incomplete / unfinished work in Gestalt therapy theory is defined as all kinds of unmet needs coming from the past, making it difficult to exist in the present, positive or negative emotions that are not

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Katkı Oranı Beyanı: %80-%20. Sorumlu Yazar: Hatice DEMİRBAŞ

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. Author Contributions: %80-%20. Corresponding Author: Hatice DEMİRBAŞ

expressed and remaining within, thoughts that they do not express, all kinds of physical and psychological needs that they do not meet, behaviors they want to realize or not. Incomplete works exist in the person until they are completed continues to be. Every person has countless unfinished jobs in his life. Incomplete works are discussed in psychology literature in the context of mourning and find a place in clinical practice as well as in developmental psychology. In this study, the concept of unfinished work is discussed with an example other than clinical practice with Case A, which was realized without much awareness in daily life.

Keywords: Incomplete business, unfinished business, old age, advanced adulthood.

Giriş

Teorik ve klinik alan yazında rutin olarak tartışılan önemli konulardan biri olan tamamlanmamış/bitirilmemiş işler (unfinished business), Gestalt terapi kuramının temel kavramlarından biridir. Bu kavram Gestalt kuramında algı ilkelerinden tamamlama ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkeye göre; organizma, tamamlanmamış etkinlikleri, şekilleri, sesleri tamamlayarak algılama eğilimindedir. Organizma, gelen bölük pörçük duyguları tamamlayarak bütünlük oluşturan simetrik şekillere yani bir Gestalt'a ulaşmayı hedeflemektedir. Aslında tamamlanmamış/bitirilmemiş işler kavram ile eksik, ifade edilmemiş veya çözülmemiş ilişki sorunlarına ve davranışlara atıfta bulunmaktadır.

Tamamlanmamış/Bitirilmemiş işler; kişinin geçmişinden gelen, anda var olmasını zorlaştıran, karşılanmamış her türlü ihtiyaçlar, yaşayamadığı ve içinde kalan olumlu veya olumsuz duygular, ifade etmediği düşünceler, karşılamadığı fiziksel ve psikolojik her türlü ihtiyaçlar, gerçekleştirmeyi isteyip gerçekleştirmediği davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Greenberg ve Malcolm, 2002; Malakcioğlu, 2018). Hiç karşılanmamış veya eksik bırakılmış fiziksel, psikolojik, her türlü ihtiyaç bitirilmemiş işlere yol açabilir. Örneğin, kabahatli olduğu halde özür dilememek, ayrılıklar ve kayıplar sonrası vedalaşmayı istediği halde vedalaşmamak/vedalaşamadan ayrılmak zorunda kalmak, yapılan iyiliklere teşekkür etmeyi istediği halde teşekkür etmemek gibi eksik bırakılan ihtiyaçlar tamamlanmamış/bitirilmemiş işleri oluşturur. Bunlar kişinin içinde kalan ukdeleri, gerçekleştirmek istediği ancak gerçekleştiremediği, ulaşamadığı arzu ve istekleridir. Kişinin eksik kalmış arzu ve ihtiyaçları, geçmişe yönelik "keşke" ile başlayan ifadeleri Gestalt'ın tamamlanmadığını göstermektedir (Malakcioğlu, 2018). Tamamlanmamış işler, kişinin içinde tamamlanana kadar var olmaya devam eder. Zeigarnik (1938), yaptığı çalışmalarda kişilerin eksik bıraktıkları, tamamlayamadıkları işlere tekrar geri dönerek bunları tamamlamaya çalıştıklarını saptamıştır (Martin, Sih-rira ve Startup, 2004: 154).

Besim (2017), 464 kişinin katıldığı “Üniversite Öğrencilerinde Affetme, Bitirilmemiş İşler ve Öfke” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında bitirilmemiş işler ile öfke ve affetme arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bu çalışmada, bitirilmemiş işler: 1) “Keşke sözcüğünü kullanma”, 2) “İçimde kalan durumların (ukdelerimin) olması”, 3) “Olumlu ya da olumsuz duyguları ifade edememe” maddelerini 1 ile 10 arasında derecelendirdiği bir ölçekte değerlendirerek belirlemeye çalışmıştır; ancak, bitirilmemiş işlerin bu üç madde kullanılarak ölçülemeyeceği sonucuna varılmıştır.

Gestalt terapi kuramına göre, kişilerin eğer bitirilmemiş işleri varsa, kişinin düşünce içeriğinde sürekli yer alır, az ya da çok farklı derecelerde sıkıntı ve kaygı yaratır ve bitirme yönünde güdülenme oluşturur. Kişiler düşünsel, duygusal ve davranışsal olarak bitirilmemiş işlerini bitirene kadar onların etkisi altındadır. Bitirilmemiş işler arasında en çok huzursuzluk verenler, kişinin kendisi için önemli kişilerle geçmişten bugüne yaşadıklarıdır (Zinker, 1998; (Malakcıoğlu, 2018).

Her insanın yaşamında sayısız bitirilmemiş işleri vardır. Bazıları bu biriken işlere olabildiğince tahammül edebilse de bitirilmemiş işler biriktikçe tamamlanmayı bekleyip dururlar; yeterince güçlü olduklarında, kişinin düşüncelerini ve duygularını etkileyerek saplantılı davranışlara, baskıcı enerjiye ve benliğe zarar verebilecek etkinliklere yol açabilirler. Bitirilmemiş işler biriktikçe kişilerde zamanla çeşitli psikolojik sorunlar ve psikosomatik tepkiler ortaya çıkabilir (Voltan Acar, 2012). Bu açıdan terapi sürecinde kişinin geçmişinin, şimdiki psikolojik iyilik halini nasıl etkilediğini belirlemede bitirilmemiş işleri ele almak gerekir.

Nitekim kişiler bitirilmemiş işleri tamamladıkça düşünce, duygusal ve davranışsal olarak rahatlama yaşar, o işi tamamlamanın verdiği rahatlıkla enerjisini başka yaşamsal aktivitelere yöneltir. Bu açıdan kişinin bitirilmemiş işlerinin farkında olması, psikolojik iyilik halinin sağlanması ve devamlılığı açısından önemlidir (Malakcıoğlu, 2018). Örneğin klinik uygulamada Gestalt terapi yöntemi ile bir grup hastada bitirilmemiş işler ele alınmıştır. Bu çalışma hastalarda; genel semptomatik belirtiler, kişilerarası sorunlar, hedef şikayetler, bitmemiş iş çözümlemesi ve bitmemiş iş ilişkisinde kendini ve diğerlerini algılama değerlendirilmiş ve tedavinin, çoğu hasta için klinik olarak anlamlı kazanımlar sunduğu saptanmıştır (Paivio ve Greenberg, 1995).

Bu kavram ile ilgili alan yazında az sayıda çalışma yapıldığı dikkati çekmiştir. Bu çalışmalarda bitirilmemiş işler daha çok yas bağlamında ele alınıp incelenmiştir. Yas yaşayan bireylerin kaybedilen kişilerle ilgili çözümlememiş ilişki sorunları çalışılmıştır. Bu açıdan tamamlanmamış işler sıklıkla kronik ve şiddetli yas reaksiyonları için bir risk faktörü olarak tartışılmaktadır. Tamamlanmamış işlere olası duygusal tepkiler, pişmanlık, öfke, suçluluk, utanç, ifade edilmemiş dargınlık, kaygı, hüznün, terk edilme, nefret gibi olumsuz; şükran, aşk, sevinç, coşku, heyecan gibi olumlu her türlü duyguyu içerebilir (Corey, 2013; Klingspon, Holland, Neimeyer ve Lichtenthal, 2015).

Bitirilmemiş işleri daha yoğun/ fazla olan kişilerin öfke, suçluluk ve utanç duygularını daha yoğun yaşadıkları belirlenmiştir (Harris, 2007; Malakcıoğlu, 2018). Pişmanlık duygusu bitirilmemiş işlerin en önemli göstergelerindedir. “Keşke yapsaydım” diyenlerdir. Pişmanlık sık sık yas ile ilgili alan yazında tartışılmakta ve bitmemiş iş algısına olası bir tepkiyi göstermektedir. Pişmanlık, tipik olarak kişinin kararının / kararlarının sonucunun olumsuz olduğu bir duruma duygusal bir tepki olarak kavramsallaştırılır (Klingspon, Holland, Neimeyer ve Lichtenthal, 2015; Malakcıoğlu, 2018).

Malakcıoğlu, (2018) yaptığı doktora çalışmasında Bitirilmemiş İşler Ölçeği (BİÖ) geliştirmiştir. Bu ölçek 40 maddeden oluşan 5’li likert tipi bir ölçektir (1- Benim için hiç uygun değil, 5- Benim için tamamen uygun) ve 10 alt ölçeği bulunan ölçeğin varyansın %67’ye yakın bölümünü açıkladığı belirlenmiştir. Alt ölçek isimleri; 1-Geçmişte Yaşama (GY), 2- Erteleme (E), 3- Yetenekler ile İlgili Pişmanlık (YİP), 4- Nesneye Takılma (NT), 5- Kabul ve Onay İhtiyacı (KOİ), 6- Haksızlığa Uğrama (HU), 7- Koşullar ile İlgili Pişmanlık (KİP), 8- Transferans ve Rüya (TVR), 9- İfade Edilmemiş Düşünce ve Duygular (İED) ve 10- Olumsuz Duygu Yükü (ODY)’dür. BİÖ’de en güçlü faktörün (açıklanan varyans oranının yaklaşık %14,5, ‘Geçmişte Yaşama’ olarak adlandırılması, Gestalt terapi kuramına dayalı bitirilmemiş işler kavramını yansıtmaktadır. BİÖ’deki diğer faktörlerin isimleri ise geçmişin bugünü etkileyerek kişinin şimdi ve burada var olmasına engel olma durumunu ifade etmektedir. Sonuçta BİÖ’nün bitirilmemiş işler kavramını farklı yönleriyle geçerli ve güvenilir sonuçlar vererek ölçtüğü söylenebilir (Malakcıoğlu, (2018).

Tamamlanmamış işler özellikle yaşlılık döneminde kişilerin geçmişe dair anılarında ve belleklerinde daha çok yer alır. Bu işler geçmişte belki bugünkü kadar önem taşımasa da, günümüz toplumundaki uygulamalar geçmişteki boşlukların karşılıkları olarak yer alabilmektedir.

Bu konu kişilik gelişim kuramcılarında Erik Erikson’ın yaşam dönemlerini ele aldığı kuramında da yer almıştır. Erik Erikson’a göre birey yaşamın son aşaması olan yaşlılık döneminde ego bütünlüğüne karşı umutsuzluk karmaşasını yaşar. Birey bu döneme kadar dönemsel karmaşaları olumlu sonuçlara ulaştırabilirse ego bütünlüğüne ulaşabilecektir. Durum tam tersi ise bu dönemde umutsuzluk duygusu yaşamını başarısız bulmasına yol açacaktır (Eryılmaz, 2015: 66). Yaşlılık döneminde anılardan sık sık konuşmak önemli bir etkinliktir. Bu anıların bazıları olumlu, bazıları ise olumsuzdur. Yaşlıların hangi grubu daha fazla dile getirdikleri kişilik özellikleri, konuşmanın bağlamı, çevresel koşullara göre değişmektedir. İnsanlar sosyal bir ortam içinde yaşamalarını sürdürürken, yaşadıkları belleklerine işlenir ve anıları olarak saklanır, yeri geldikçe paylaşılır. Anıların paylaşımı yaşlılık döneminde artar. İnsanın kendi yaşamı hakkında konuşurken geriye dönüp baktığında yaptığı seçimler için gurur duyması ya da

pişmanlıkları için üzülmesi olağandır, ancak pişman olunanlar, eksik yaşantılar ve keşkeler kendi içlerinde rasyonel açıklamalar getirerek ego bütünlüğünü sürdürmeye, korumaya yönelir. Yaşlıların günümüzde sahip oldukları koşullarını kendi gençlik günlerindeki koşulları ile karşılaştırdıklarında kendi geçmişlerinde eksik kalan yönlerin tamamlanması, onların kendilerini daha iyi hissetmelerine yol açmaktadır. Bu durumun psiko-sosyal ve ekonomik nedenlerine bakılırsa; günümüzde 65 yaş ve üstü yaş grubunun; 1947 ve daha önceki yıllarda dünyaya geldiği, yeni kurulmuş bir ülke olarak savaşa girilmemiş olursa da II. dünya savaşının, yokluk, kıtlık, karneli günler gibi tüm etkilerini yaşamış bir ülkenin çocukları olarak dünyaya geldikleri ve çoğunun gençliklerini zor koşullarda yaşadıkları unutulmamalıdır. Bununla birlikte günümüzde Türkiye’de modernleşmenin etkisiyle batılı ve kentsel bir yaşamın unsurları, gündelik yaşamda oldukça yoğun bir biçimde kendini göstermektedir. Günümüzde yaşlılar gelişmiş toplumların yaşlılarının sahip olduğu yaş ortalamasına ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olmaya başlamışlardır, özellikle büyük kent merkezlerinde geçmişe göre daha aktif ve toplumsal katılımları yüksek bir gündelik hayat sürdürmektedir. Yaşlıların televizyonda izledikleri hayatları neden kendilerinin de yaşayamadıklarını sorgulamaları giderek artmaktadır. Sağlıklı ve dinç yaşlı olmak için gayret göstermektedirler. Günümüzde özellikle yaşlı kadınların açıkça dile getirmeseler de beyaz gelinlik giyme istekleri, torunlarının doğum günü kutlamalarına heves etmeleri, yaşlı erkeklerin gençlerin giydiği giysilerden giymek istemesi kentlerde varlıklı bir kesimde sıkça karşılaşılan durumlardan biri olmuştur. Yapmak isteyip yapamadıklarını tamamlamak, yaşa bağlı önyargularından sıyrılıp kendi istediklerine yönelerek kendilerini daha iyi hissetme, içlerinde sakladıkları anlatmakta zorlandıkları ya da tepki alabileceğini düşündükleri isteklerini bugün gerçekleştirmek onların kendilerini daha tamamlanmış ya da daha bütün hissetmelerine yardım edecektir. Yaşam hikayeleri tamamlanmış olacaktır. Yaşlılar için Benjamin Buton gibi giderek gençleşmek mümkün değil, ancak gençliklerinde çeşitli sebeplerle yaşayamadıkları kültürün birer parçası olan bazı özel yaşantıları deneyimlemelerini sağlamak kendilerini iyi hissetmelerine yol açacaktır. Tamamlanmamış işler her ne kadar daha çok yaş bağlamında ele alınsa da farklı şekillerde de klinik uygulama yerine toplumsal uygulama ile tamamlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı bitirilmemiş iş kavramını tanımlamak ve gündelik yaşamda çok ta farkında olmadan uygulamaya konmuş bir örnek ile incelemektir. Aşağıda belirtilen Olgu A buna örnek olarak verilebilir.

Olgu A

Olgu A 74 yaşında bir yaşlı kadındır ve çalışmanın ilk yazarının yengesidir (amcasının eşidir). Öncelikle, Olgu A’nın bitirilmemiş işle ilgili olan öyküsünü kısaca yaşam öyküsünün bütününe dikkate alarak vermek gerekir. Dört kız kardeşten biri olan olgu A, 16 yaşındadır ve bir kış günü eşi olacak kişi, onu evlerinin damında (çatı-

sında) kar kürürken (temizlerken) görmüştür. Gösterişli ve çok hoş bir genç kız olan Olgu A'yı damat adayı çok beğenmiştir. Ayrıca tam bizim aileye göre bir kız diye düşünmüştür. Olgu A'nın köyünde kendi soyundan olmayana kız verilmediği için ailesi sabah namazında onu uyandırmış ve ablası "Kalk bacım gelin gidiyorsun" diyerek gelinlik yerine kara çarşaf giydirilmiş ve kimse görmeden gelini yolcu etmiştir. Karlar üzerinde beyaz at ile 3 gün 3 gece süren yolculuk İncesu köyünde sona ermiştir. Olgu A, 1955 yılında evlenmiştir ve evlendiğinde 16 yaşındadır. Kendisi Adana Tufanbeyli'nin bir köyünden Kayserinin Develi ilçesi İncesu köyüne gelin gelmiştir. Eşi kendisinden 10 yaş büyüktür. Olgu A evlendiği dönemde düğününde gelinlik giyememiştir. Yıllar geçse de hep içinde bir ukde kalmıştır. Gelin olurken kara çarşafı geldiği için beyaz gelinlik giyemediğinden her gelin gördüğünde yarası depresmiştir. Ne zaman evin tül perdelerini yıkasa büzüp başına takıyor, eşine dönüp "Ben gelin oldum gelin geliyor, gelin geliyor" diyormuş. Olgu A, böyle yaparak içindeki hayali bir anlıkta olsa hayata geçiriyormuş. Eşini 1994 yılında 63 yaşında kaybettiğinde kendisi 53 yaşındadır. Aradan yıllar geçtikten sonra 74 yaşında iken bir gün kızı ile televizyon izlerken yaşlı bir kadının evlenirken kara çarşafı gelin olduğunu ve içinde bir ukde kaldığını söylemesi üzerine kızı annesine dönerek "Anne, aynı senin hikayen gibi. Gel sana gelinlik giydirelim, hayallerini gerçekleştirebilirsin" demiştir. Olgu A ise kızına "kızım sen beni elaleme güldürecek misin!" diye tepkide bulunmuştur. Kızı da "Anne sen ayıp bir şey yapmıyorsun ki, bırak millet ne derse desin" diyerek konuyu kapatmıştır. Bunun üzerine kızları annesi için beyaz gelinlik diktirmişlerdir. Olgu A içinde kalan ukdesini torununu kına gecesinde gerçekleştirmiştir. Kına gecesinde aslında bir de düğün töreni yer almıştır (Bilindiği gibi ülkemizde kına gecelerine genellikle erkekler gelmez, bayanlar kendi aralarında eğlenirler.). Olgu A'nın eşi öldüğü için eşinin yüz profil fotoğrafı ile maske yaptırmışlardır. Olgu A'nın düğün töreninde, kızı bu maskeyi takarak eşi rolünü yerine getirmiş, kıyafet olarak damatlık takımını ve beyaz gömleğini giymiş, kravatını takmıştır. Olgu A beyaz gelinlik, elinde çiçeği, başında tacı ve duvağı olduğu halde eşi ile müzik eşliğinde salona gelmiş, kendi kızları ise ona nedimelik yapmıştır. Gelin ve damat nikah masasına oturmuştur (Resim 1). Misafirlerden biri bir avukat cübbesi giyerek nikah memuru rolüne geçmiş, imzanın atılacağı gelin ve damadın vesikalık resimlerinin yer aldığı bir nikah defteri önceden hazırlanmış ve nikah şahitleri yerini almıştır. Nikah memuru aslına sadık kalarak, bir nikah memuru gibi konuşarak nikahlarını kıymış ve imza defterine imzalarını atmışlardır ve sözde nikah memuru evlilik cüzdanını geline teslim etmiştir. Hatta gelin salondaki misafirlerin tezahürü üzerine damadın ayağına bile basmıştır. Sözde damat ise gelinin duvağını kaldırmış ve boynuna kırmızı kurdelede altınları takmıştır. Daha sonra gelin duygularını ifade etmesi yönünde desteklendiğinde çok mutlu olduğunu ve takılan altınları da eşine vermeyip kendisinde kalacağı esprisini yapmıştır. Bundan sonra gelinle damat "Bir şarkısın sen ömür boyu sürecek" müziği eşliğinde düğün danslarını yapmışlardır.

Ayrıca gelin elindeki çiçeği arkasını dönerek müzik eşliğinde evlenmemiş kızlardan birinin yakalaması için atmıştır (Bu eylem bir batı âdetidir).

Resim 1: Olgu A'nın nikâhı kıyılırken

TARTIŞMA ve SONUÇ

Daha önceleri Olgu A, tamamlanmamış işi olan beyaz gelinlik giyip evlenememenin üzüntüsünü sık sık konuşmalarında dile getirmiş, pişmanlık duygusunu ifade etmiştir. Ancak yukarıda anlatıldığı gibi birebir aslına sadık kalarak nikah merasimi gerçekleştirilmiştir. Olgu A'nın içinde kalan ukdesi gerçekleştirilmiş ve bu tamamlanmamış işi tamamlanmıştır. Olgu A örneği toplum içinde televizyonu model alması, kızlarının desteği ile psikoloji alan yazınında “tamamlanmamış iş” olarak adlandırılan durumu gerçekleştirmişlerdir. Tamamlanmamış işlerle ilgili bilgiler, tamamlanan işlerle ilgili bilgilerden daha uzun süre bellekte kalır, daha erişilebilirdir ve daha hızlı ve kolayca ipucu verir. Bireyler kendilerini hedeflerine doğru ilerliyor olarak algılamadıklarında, ilerleme eksiklikleri kolayca hatırlanır. Unutulmamalıdır ki insanlar yaptıkları yanlışları o kadar belleklerine gelmez, ancak bitiremedikleri işleri daha kolay belleğe gelir. Spesifik olarak, bir hedefe ulaşamaması, o hedefle ilgili bilgileri yüksek düzeyde erişilebilir tutar (Martin, Sihrira ve Startup, 2004: 162-180). Yaşamın her döneminde tamamlanmamış işlerin gerçekleştirilebileceği bilinmelidir. Özellikle yaşlılık dönemi “ununu eleyip eleğin asıldığı bir dönem” gibi düşünülmemelidir. Her dönem bir değerinde değerlidir. Yeter ki o tamamlanmamış işler bellekte iz bıraksın. O zaman bireylerde o izi tamamlanmaya yönelik güdülenme oluşacaktır. Çevreninde bu işlerin ta-

mamlanmasında bireylere destek olması gerekir. Bu olgu bireylerin bitirilmemiş/tamamlanmamış işleri nasıl tamamlandığına ilişkin çok iyi bir örnektir. Olgu A'nın hayalinin damadın olmamasına rağmen gerçekleştirilmesi ise çok daha iyi bir örnek oluşturmaktadır. Gelinin gerçekten mutlu olması ve kendisinin de bu mutluluğun sözel olarak dile getirmesi psikolojik iyilik hali için önemlidir.

Sonuç olarak; Olgu A özelinde paylaşılanlar bireylerin psikolojik iyilik halinin sağlanması ve korunması açısından kişilerin ne türde bitirilmemiş işlerinin hangi düzeyde olduğunun belirlenmesi ve bitirilmesi yönünde güdülenme, araçsal ve fiziksel destek sağlanması gerektiğine ilişkin bir örnek oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Besim, G. (2017). *Üniversite öğrencilerinde affetme, bitirilmemiş işler ve öfke* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Corey, G. (2013). *Theory and practice of counseling and psychotherapy*. Brooks/Cole Publishing.
- Eryılmaz, A. (2015) Bir yaşam dönemi olarak yetişkinlik: Tanımı, ölçütleri ve kuramları. İçinde Hasan Bacanlı ve Şerife Işık Terzi (Ed.), *Yetişkinlik ve yaşlılık* (3. Baskı). Açılım Kitap.
- Greenberg, L. S., & Malcolm, W. (2002). Resolving unfinished business: Relating process to outcome. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 70, 406-416.
- Harris, E. S. (2007). Working with forgiveness in Gestalt therapy. *Gestalt Review*, 11(2), 108-119.
- Klingspon, K. L., Holland, J. M., Neimeyer, R. A., & Lichtenthal, W. G. (2015). Unfinished Business in Bereavement. *Death Studies*, 39(7), 387-398. doi:10.1080/07481187.2015.1029143
- Malakcıoğlu, C. (2018). *Bitirilmemiş işler ile öfke, suçluluk, utanç ve affetme arasındaki ilişkilerin incelenmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Martin, L.L., Sihirira, I., & Startup, H.M. (2004). Rumination as a function of goal progress, stop rules, and cerebral lateralization. In C. Papageorgiou & A. Wells (Eds.), *Depressive rumination: Nature, theory and treatment*. Wiley.
- Paivio, S. C., & Greenberg, L. S. (1995). Resolving "unfinished business": Efficacy of experiential therapy using empty-chair dialogue. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(3), 419-425. Doi. 10.1037/0022-006X.63.3.419

Voltan Acar, N. (2012). *Gestalt terapi: Ne kadar farkındayım?* Nobel Yayınevi.

Zinker, J.C. (1998). *In search of good form: Gestalt therapy with couples and families*. A Gestalt Institute of Cleveland Publication.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Siirt İli Tuzlarının Coğrafi Analizi

Geographical Analysis of Siirt Province Saltpans

Merve SANDIKÇIOĞLU*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Sandıkçioğlu, M. (2021). Siirt ili tuzlarının coğrafi analizi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 344-379.

Sandıkçioğlu, M. (2021). Geographical analysis of Siirt province saltpans. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 344-379.

 10.29228/kesit.54114

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 08.11.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 12.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, mervesandikcioglu@siirt.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Siirt İli Tuzlarının Coğrafi Analizi ¹

Geographical Analysis of Siirt Province Saltpans

Arş. Gör. Merve SANDIKÇIOĞLU

Öz: Geleneksel yöntemlerle kaynak tuzunun üretildiği sahalardan biri olan Siirt, Bitlis-Zağros Kenet Kuşağı ile Kenar Kıvrımları Kuşağında yer almaktadır. Tuzlalar Botan, Kezer ve Bitlis çayları ile yan kollarının vadi tabanlarında, düz ve düze yakın alanlarda ve farklı yükseltilerde yer almaktadır. Sahanın jeolojik özelliklerin yanı sıra iklim koşullarının elverişli olması tuz üretiminin doğayı tüketmeden devam ettirilmesinde önemlidir. Bu çalışmada, Siirt ili kaynak tuzlarının coğrafi dağılımı yapılmış, sosyo-ekonomik, kültürel etkileri ve önemi incelenmiştir. Çalışma boyunca jeoloji paftaları, iklim parametreleri, uydu görüntüleri ve çeşitli raporlardan yararlanılmıştır. Sahanın nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan temin edilmiş, haritalar ArcGIS yazılımı kullanılarak üretilmiştir. Ayrıca arazi çalışmaları gerçekleştirilmiş, tuz üreten on dört kişi ile görüşme yapılmıştır. Kırsal alanda alternatif bir ekonomik faaliyet olan tuz üretiminden yaklaşık doksan kişi geçimini sağlamaktadır. Elde edilen sonuçlara göre tuzlulardan 2019-2021 yılları arasında yıllık ortalama 7.150 ton tuz üretilmiştir. Kaynak tuzlarının Siirt halkının yanında çevre illerde yaşayan halk tarafından da bilindiği ve satın alındığı görülmüştür. Tuz üretimi masraflı, zahmetli ve düşük gelirlidir. Buna rağmen işsizliğin fazla olması; hayvancılık, peynircilik ve salamura kültürünün yaygın olması tuzun yöre halkı için önemini açıklamaktadır. Ayrıca, üretim mevsimi ve öncesinde zaman zaman etkili olan olumsuz iklim koşulları tuz üretimini etkilemektedir. Bu olumsuz etki, modern sera tipi havuzların yapılmasıyla giderilebilir. Tuz üreticileri ile yapılan görüşmeler, tuzla koşulları ve elde edilen gelirin iyileştirilmesiyle

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Siirt Üniversitesi Etik Kurulu'nun 03.03.2021 tarih ve 69 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Siirt University Ethics Committee.

tuz üretiminin gelecekte devam ettirileceğini göstermiştir. Bunun için tuzlarda iyileştirme çalışmalarının yapılması; tuzun gıda kodeksi yönetmeliğine uygun şekilde üretilmesi, öğütme ve paketleme tesisinin kurulması, kooperatiflerle işbirliği yapılması gerekmektedir. Böylelikle tuz üretimi desteklenerek kırsal kalkınmaya katkı sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, kaynak tuzu, tuzla, Siirt, Türkiye.

Abstract: Siirt, which is one of the fields where spring salt is produced by traditional methods, is located in the Bitlis-Zagros Suture Zone and the Edge Folds Belt. Saltpans are located on the valley bottom of the Botan, Kezer and Bitlis streams and tributary of its, in area flat and close to flat and at different elevations. In addition to the geological features of the study area, favorable climatic conditions are important in terms of continuing salt production without destroying nature. In the study, in Siirt province, the geographical distribution of the spring saltpans was made and their socio-economic, cultural effects and importance were examined. Throughout the study, geological maps, climate parameters, satellite images and various reports were used. The population data of the field was obtained from the Turkish Statistical Institute and the maps were produced with ArcGIS software. In addition, field studies were carried out and interviews were conducted with fourteen salt producers. About ninety people earn their livelihood from salt production which is an alternative economic activity in rural areas. According to the results obtained, annual average 7.150 tons of salt have produced from the saltpans, between the years 2019-2021. It has been observed that the spring salts are known and purchased by the local people of Siirt as well as the locals surrounding provinces. Salt production is costly, laborious and low-income. Despite this, being a high unemployment, the prevalence of animal husbandry, cheese making and brine culture explains the importance of salt for the local people. In addition, unfavorable climatic conditions, which are effective from time to time during and before the salt production season, affect the production. This negative effect can be eliminated by the construction of modern greenhouse type ponds. Interviews with salt producers showed that salt production will be continued in the future with the improvement of salt conditions and income. For this, the improvement of saltpans; it is necessary to produce salt by the food codex regulation, to establish a grinding and packaging facility, and to collaborate with cooperatives. Thus, salt production should be supported to contribute to rural development.

Keywords: Geography, spring salt, saltpan, Siirt, Turkey.

1. Giriş

İnsan için önemli maddelerden birisi olan, kullanımını Neolitik Çağ'a rastlayan tuz sembolik ve kültürel bir öneme sahiptir. Anadolu'da Neolitik Dönem tuz araştırmaları daha çok Orta Anadolu'da gerçekleştirilmiş; tuz bu dönemde yemek, gıda kurutma gibi kullanımlarının yanında takas aracı olarak kullanılmıştır (Gölbaş ve Başbüyük, 2012: 47-48). Özellikle teknolojinin ve sanayinin gelişmediği dönemlerde et, balık tuzlama, tereyağı gibi gıdaların korunması açısından önemli bir maden haline gelmiştir. Tuzlama ve dolayısıyla tuz, özellikle buzlu muhafaza ve konserve tekniklerinin ortaya çıkması ve gelişmesiyle önemini kaybetmiştir. Bugün çoğu yiyeceğin tuzlanması zorunluluktan çıkarak ağız tadı için talep edilir olmuştur (Kurlansky, 2003: 279). Ayrıca tuzun, yemek tuzu ve tuzlama tuzu olarak kullanılması klasik tüketim alanları şeklinde kalmıştır (Doğanay ve Çavuş, 2016: 293). Tarih boyunca masallara konu olan, uğruna savaşlar yapılmış, insan kültürünün biçimlenmesinde önemli rol oynayan ve "beyaz altın" olarak adlandırılmış olan tuz, bugün hem ucuz olması hem de kolay çıkarılmasının yanında sıradan bir madde olarak görülmektedir (Le Couteur ve Burreson, 2018: 311). Ancak tuz, her ne kadar sıradan madde olarak nitelendirilse ve eski önemini kaybetse de tuzsuz hayatın tadının olmayacağı, öneminin yokluğunda anlaşılacağı ortadadır. Öte yandan tuz üretimi kırsal kesimde önemli alternatif bir ekonomik faaliyettir.

Çeşitli yöntemlerle üretilen tuzun bugün besin maddesi, sanayi (gıda, yem, kağıt, deri, tekstil, klor-alkali), tarım (hayvan beslenmesinde), tıp (enjeksiyon ve kompres yapımı), trafik (yollarda buz mücadelesinde), güneş enerjisi depolama sistemleri gibi 14 bin farklı kullanım alanı olduğu düşünülmektedir (Ergin, 1988: 23-25; Akgüç, 2012: 31). Dünyadaki tuzun yaklaşık % 70'i kimya sektöründe, % 20'si deri dabaklama, konserve, hayvan beslenmesi gibi alanlarda, % 10'u yemeklik tuz olarak kullanılmaktadır (Akgüç, 2012: 23; Doğanay ve Çavuş, 2016: 293). Bunlara ek olarak tuz, alternatif tıp kapsamında sağlık turizmi ve el sanatları açısından dünyada olduğu gibi ülkemizde de değerlendirilmektedir (Acer, 2012; Kaya-Okan, 2012; Vladeva ve Ovcharova, 2018; Şimşek, 2020). Çalışmaya konu olan yeraltı kaynak tuzları ise Türk Gıda Kodeksi Tuz Tebliğine göre iri salamura tuzu, sofrada öğütme tuzu, gıda sanayi tuzu olarak kullanılmaktadır (Resmi gazete, 2013).

Tuz üretilen alanlara tuzla denilmektedir ve kaya, göl, deniz ve kaynak tuzu olarak dörde ayrılmaktadır (Doğanay ve Çavuş, 2016). Çalışmanın konusunu oluşturan Siirt kaynak tuzları, tuzlu ana kayadan geçen yeraltı sularının tuzu çözmesi ve yüzeye çıkmasıyla oluşur. Kaya tuzu yataklarından geçen yeraltı sularının tuz konsantrasyonları, bu formasyonların tuzluluk derecesi, suyun temas süresi ve sıcaklığı gibi özellikle-

rine göre değişmektedir (Temur, 2007: 149).

Tuz üretimi eski çağlarda gerek ilkel yöntemlerle gerekse günümüzdeline benzer galeri madenciliği ve buharlaştırma yöntemleriyle yapılmaktaydı (Ergin, 1988: 11; Avcı, 2003: 30). Dünyanın çeşitli bölgelerinde uygulanan tuz üretim yöntemleri tuz kaynağı, iklim koşulları, ekonomik ve teknolojik duruma bağlı olarak değişmekle birlikte (Ergin, 1988: 11) deniz, göl ve kaynak sularından buharlaştırma (evaporasyon) yöntemiyle yapılmaktadır. Tuzlu kaynak sularından tuz üretimi sıcaklığın ve buharlaşmanın fazla oluşu, mevsimlerin uzun ve kararlı, üretim esnasında yağışın az olması, geçirimsiz zeminin varlığı, debi yüksekliği, arazi düzlüğü gibi faktörlerden etkilenmektedir (Ergin, 1988: 16).

Türkiye’de tuz kaya, deniz, göl ve kaynak sularından üretilmektedir. Bunlardan deniz ve göl alanlarından tuz üretilenler Çamaltı tuzlası, Tuz Gölü, Acıgöl; kaya tuzu üretilen alanlar ise Çankırı, Tepesidelik, Sekili, Gülşehir, Kağızman, Tuzluca, Oltu, Çiçekli’dir (Ergin, 1988; Güner vd., 2000; Koday vd., 2004; Tıraş, 2007; Özdemir ve Bahadır, 2010; Gölbaş ve Başbüyük, 2012: 47; Güngörmez, 2015; Keskin-Köylü, 2015; Yurtoğlu, 2018).

Üretim miktarları diğer tuz üretim alanlarından az olmasına karşın ülkemizdeki kaynak tuzlarının sayısı görece fazladır ve tuzlar buldukları yörelerin taleplerini karşılamaktadır (Polat ve Güney, 2018: 775). Ancak kaynak tuzlarından modern tesise dönüştürülüp sofralık tuz olarak yurt dışına ihraç edilenler de mevcuttur (Delice Kaynak Tuzlası). Kaynak tuzlarından Kemah (Erzincan), Aşkale (Erzurum) ve Karasu Irmağı (Fırat) Yukarı Havza kesimindeki Karagöl, Çöğender, Muhlis, Karınkes, Vartik kaynak tuzlarının bulunduğu bölgenin ekonomisi açısından önemli olduğu kaydedilmiştir (Yazıcı vd., 1998; Doğanay, 2006; Polat ve Güney, 2018). Tunceli’nin Pülümür ilçesinde Hiver olarak adlandırılan kaynak tuzlasından yılda 100 ton tuz üretildiği ve tuzun Munzur kaynak tuzu adıyla satışının yapıldığına internet kaynaklarında rastlanmıştır². Delice Kaynak Tuzlası’nda (Kırıkkale) günümüzde sera tipi havuzlarda buharlaştırma yöntemleriyle tuz üretimi yapılmaktadır³. Günlük 10 ton üretim yapıldığı ifade edilen tesisin yıllık kapasitesinin 20 bin ton olduğu belirtilmiştir⁴. Kaynağın 84 farklı mineral içermesi, mikroplastik ile ağır metal ve diğer kirleticileri içermemesi nedeniyle ülkemizde ve dünyada önemli bir yere sahip olduğu tuzla işletmecileri tarafından ifade edilmektedir⁵.

Jeoloji ve iklim özellikleri nedeniyle kaynak tuzu üretimi yapılan Siirt ili, jeolo-

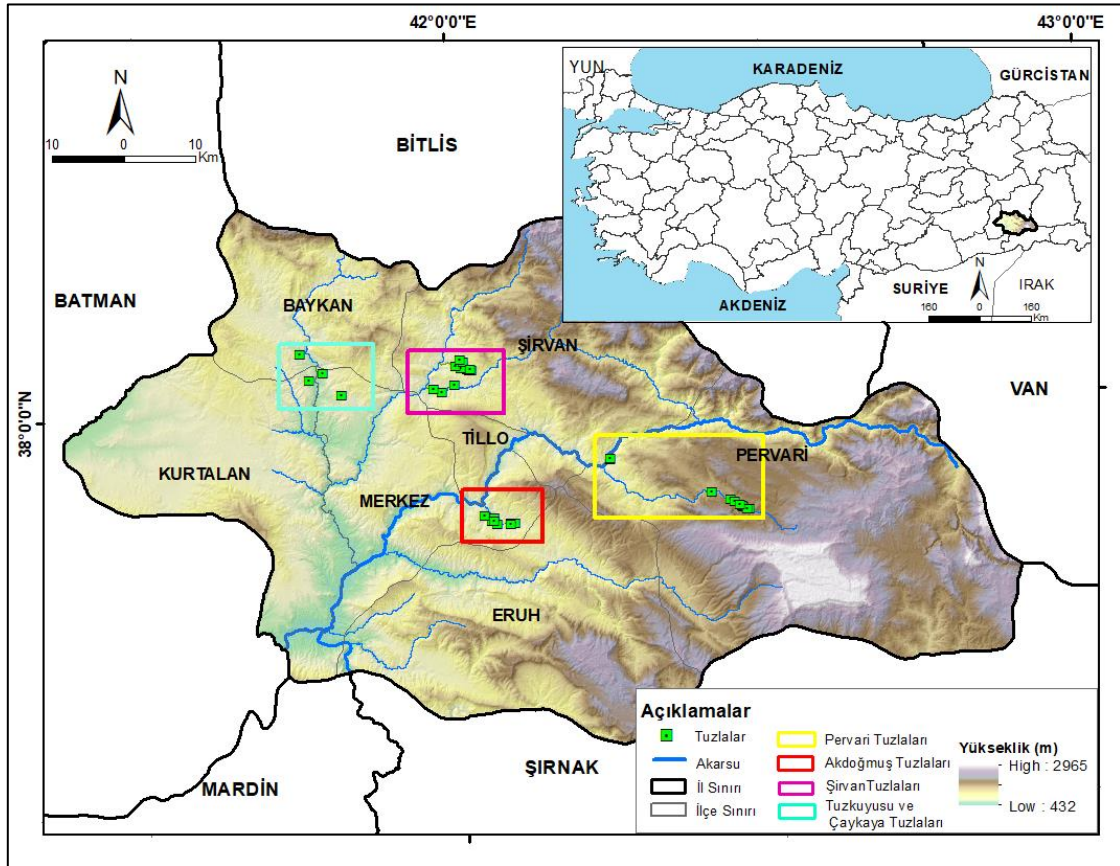
² URL-1

³ URL-2

⁴ URL-3

⁵ URL-4

jik olarak Bitlis Kenet Kuşağı ve Kenar Kıvrımları Kuşağı üzerinde, coğrafi olarak ise Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinin sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 1). Bu nedenle jeolojik (Yeşilova, 2012; Yeşilova ve Helvacı, 2013) ve jeomorfolojik açıdan pek çok çalışmaya (Özgen vd., 2005; Özgen ve Karadoğan, 2006) konu olmuştur. Ayrıca Siirt'in gelişimi, sosyal, ekonomik, kültürel, turizm ve beşeri coğrafya özelliklerini ele alan pek çok çalışma gerçekleştirilmiştir (Özgen ve Karadoğan, 2009; Kiracı vd., 2015; Alkan, 2017). Bu çalışmada ise Merkez (Akdoğan ve Tuzkuyusu köyü), Pervari (Kilis ve Tuzcular köyü), Şirvan (Fatih mahallesi, Kırtepe köyü ve Nöbetiye Vadisi), Baykan (Çaykaya köyü ve Enginköy) ilçelerindeki tuzlalar incelenmiştir.

Şekil 1: Çalışma sahasının lokasyon haritası

Siirt ili tuzlaları bazı çalışmalara konu olmuştur (Saydamer, 1966; Brennich, 1968; Uygur, 1971; İltter, 1980; Yeşilova, 2012; Yeşilova ve Helvacı, 2012; Çelik ve Dağ, 2019; Teğın ve Acar, 2019). Söz konusu çalışmalarda tuzlaların 19. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunu ele alan çalışmaya rastlanmıştır (Çelik ve Dağ, 2019). Her ne kadar bu dönemden önceki zamana ilişkin bilgiye rastlanmasa da tuzla işletenlerle yapılan görüşme neticesinde tuzlaların oldukça eskiye dayandığı ancak zamanının tam olarak bilinmediği, Ermeniler zamanından kaldığı ifade edilmiştir. Ayrıca MTA tarafından tuzlalarla ilgili veri elde edilse de daha çok tuzlu su kaynaklarının potas tespitine yönelik çalışmalara rastlanmıştır (Saydamer, 1966; Brennich, 1968; Uygur, 1971). Yeşilova

(2012) ile Yeşilova ve Helvacı (2012) ise çalışmalarında Siirt'in doğusu ile kuzeyini içine alan sahada tuz içeren birimlerin sedimantolojik ve stratigrafik özellikleri ile ekonomik özelliklerine değinmiş, tuz üretimi konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Çalışmalarında Çaykaya Köyü (Baykan), Tuzkuyusu Köyü (Merkez), Pervari, Şirvan Nöbetiya vadisinde üretilmeye devam ettiği ifade edilmiştir. Teğin ve Acar (2019) ise Şirvan ve çevresindeki tuzlu kaynaklar hariç çalışmada adı geçen tuzların radyoaktivite ve element içeriklerini incelemiştir. Bazı çalışmalarda (Saydamer, 1966; Brennich, 1968; Uygur, 1971; İlter, 1980) tuzların nem, erimeden kalan madde, magnezyum kalsiyum sülfat, potasyum ve sodyum klorür gibi element ve mineral içerikleri incelenmiştir. Ancak Siirt ilindeki tüm tuzlar özelleştirmeden sonraki dönemde coğrafi bakış açısıyla detaylı olarak incelenmemiştir. Bu çalışmanın amacı da tarihi eskiye dayanan geleneksel olarak üretimi devam ettirilen Siirt ili kaynak tuzlarının dağılımını, bu dağılımı etkileyen yerel faktörleri ve Siirt tuzunun sosyo-ekonomik ve kültürel etkilerini incelemektir. Ayrıca, geçmişte devlet tekelinde olan tuzların özelleştirdikten sonraki durumlarını incelemek; insan kaynakları, sermaye yapısı ve üretim teknolojilerini, üretimde karşılaşılan problemleri sorgulamak ve tuz üreticilerinin gelirlerini artırabilmek için yapılması gerekenleri tartışmak da amaçlanmıştır. Böylece çalışmanın gerek yöresel gerekse bölgesel bağlamda ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacak araştırmalara kaynaklık etmesi beklenmektedir.

1.1. Dünya'da ve Türkiye'de Tuz Üretimi

Dünya'da tuz üretiminde önde gelen ülkeler Çin, ABD, Hindistan, Almanya, Avusturalya ve Kanada'dır. Çin tuz üretimi ve tüketimde ilk sırada yer almaktadır (U.S. Geological Survey, 2021: 139). 2020 yılında Çin 60 milyon ton, ABD 39 milyon ton, Hindistan 28 milyon ton, Almanya 14 milyon ton ve Türkiye ise 6,4 milyon ton üretim yapmıştır. Dünyanın 2019 yılında tuz üretimi 283 milyon ton, 2020 yılında ise 270 milyon tondur (U.S. Geological Survey, 2021: 139).

Türkiye'de kaya, deniz, göl ve kaynak sularından tuz üretimi zaman içerisinde artış göstermiştir. Üretim 1960'ta 370 bin ton iken, 1990'da 1.9 milyon, 2000 yılında 2.1 milyon ton (Doğanay, 2006: 158), 2019'da 6.961.015 tona ulaşmıştır (MAPEG, 2021). Türkiye 1995 yılında tuz üretimini en fazla göl tuzundan sağlamış olup bunu deniz tuzu, kaya tuzu ve kaynak tuzu takip etmiş, üretim 2000 yılından sonra artarak devam etmiştir (Doğanay, 2006: 158). Özellikle 2009 yılı itibariyle artan ve bazı yıllarda göl tuzunu geçen kaya tuzu üretiminin 2019 yılında 3.495.750 ton, göl tuzunun 3.503.559 ton, deniz tuzunun 673.869 ton, kaynak tuzunun 17.432 ton olduğu kaydedilmiştir (MAPEG, 2021). Bunun yanı sıra kaynak tuzu üretimi artışının 2000 yılında daha fazla (70.781 ton) olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu, 1995 yılından bugüne kadar 2017 yılında elde edilenden (318.756 ton) sonra en yüksek ikinci üretimdir (MAPEG, 2021). Kaynak tuzu üretimi 2003 yılında 2.848 tona düşmüş bu tarihten sonra ise 2018 yılına

kadar 5.661 (2015) ile 18.952 ton (2018) arasında değişmiştir (Tablo 1). Sonuç olarak günümüzde ülkemizde tuz üretimindeki toplam payın kaya ve göl tuzu üretiminde fazla olduğu, en az üretimin ise kaynak tuzlarından sağlandığı görülmüştür.

Tablo 1: Türkiye’de Yıllara Göre Tuz Üretimi (Ton)

Yıllar	Kaya tuzu	Göl tuzu	Deniz tuzu	Kaynak tuzu	Magnezyum tuzu	Toplam
2020	3.495.750	3.503.559	673.869	17.432	7.609	7.698.018
2019	3.314.120	2.871.230	756.650	14.786	3.729	6.961.015
2018	2.915.830	2.787.841	558.708	18.952	17.374	6.298.705
2017	2.870.499	2.902.109	550.000	318.756	31.878	6.673.242
2015	2.955.575	2.664.930	623.500	5.661	7.654	6.257.320
2013	2.421.602	2.658.837	509.000	13.397	10.670	5.613.506
2011	2.391.203	2.909.645	467.500	10.612	885	5.779.845
2009	1.685.708	1.579.375	484.435	16.046	0	2.489.826
2005	32.710	1.582.521	529.234	9.563	0	2.246.542
2003	81.410	1.656.532	556.532	2.848	0	6.298.705
2001	46.362	1.192.807	522.364	29.398	0	1.790.931
2000	78.541	1.433.899	532.530	70.781	0	2.115.751
1997	64.889	1.693.402	532.202	17.269	0	2.307.762

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı 2004: 192; Kırıkoğlu, 2012: 16; MAPEG, 2021)

2. Materyal ve Metot

Çalışma sahasının iklim elemanlarına ait veriler Siirt Meteoroloji İstasyonundan; 1/100.000 ölçekli M47 Mardin, M48 Cizre, L48 Van, İ33 Muş (L47) paftaları MTA Genel Müdürlüğü’nden, nüfus verileri TÜİK sitesinden temin edilmiştir. Sahanın 12,5 m çözünürlüklü sayısal yükseklik modeli ise <https://asf.alaska.edu/> web sayfasından sağlanmıştır. Sahanın lokasyon, jeoloji ve yükselti basamakları haritalarının ArcGIS programı kullanılarak üretilmiştir. Yükselti basamakları haritalarının üretilmesinde HGM Atlas ve HGM Küre programlarından da yararlanılmıştır.

Çalışma sahasında Tuzcular, Kilis (Pervari), Akdoğan, Sağırsu, Bayraktepe, (Merkez), Çaykaya, Engin köy (Baykan) ve Şirvan Merkez, Fatih mahallelerindeki tuzlar ziyaret edilmiştir. Çalışmada 2019 ve 2020 yaz mevsiminde ön görüşme ve gözlemler gerçekleştirilmiş, 2021 yılı üretim mevsimi sonrasında çalışma tamamlanmıştır. Tuzla çalışanları ile tuz üretimi yapan ailelerden 14 katılımcı ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılar K1 (Katılımcı 1)’den K14 (Katılımcı 14)’e kadar numaralandırılmıştır. Tuz-

cular köyü tuzlasından ruhsat sahibi (K1) ve bir çalışan (K2); Kilis tuzlasında bir tuz üreticisi (K3); Şirvan'da üç üretici (K4, K5, K6) ve bir çalışan (K7) ile görüşülmüştür. Ayrıca Akdoğan'da bir tuz üreticisi (K8) ile iki tuzla emeklisi (K9, K10); Sağırsu köyünden bir tuz üreticisi (K11); diğer tuzlulardan birer üretici ile (K12, K13, K14) görüşme yapılmıştır. Katılımcılara tuzlada çalışanların yaş aralıkları, eğitim durumları, temel geçim kaynakları, kaç ailenin geçimini tuzdan sağladığı, kaç ton tuz üretildiği, kimlere ve nerelere satıldığı, tuzun yöredeki ekonomik ve kültürel önemi gibi genel sosyo-ekonomik durumu ile üretim ve satışta yaşanan sorunları tespit etmeye yönelik sorular sorulmuştur. Ayrıca tuzla çevresinin litolojik ve jeomorfolojik özelliklerine ilişkin gözlem ve fotoğraflama yapılmıştır.

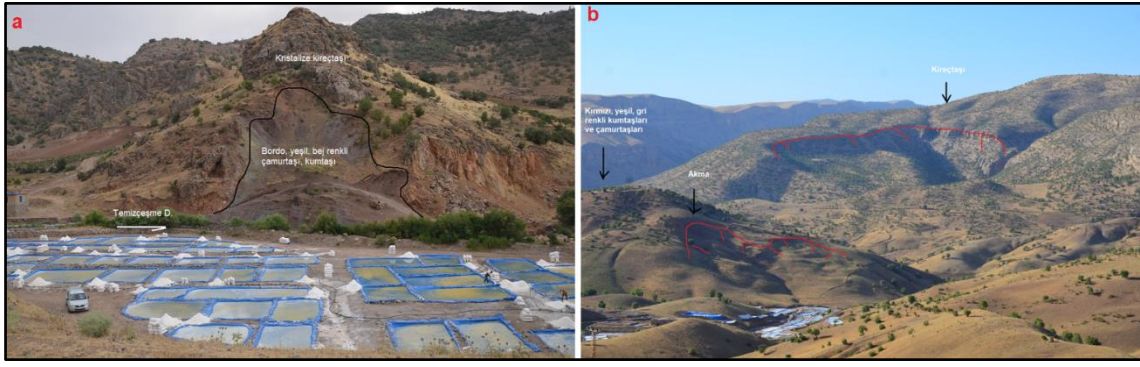
Çalışmada tuzla üreticileri ile yapılacak görüşmeler için Siirt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nca 03.03.2021 tarihinde saat 13:00'te 69 numaralı oturum sayısında izin verilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Doğal Ortam Özellikleri

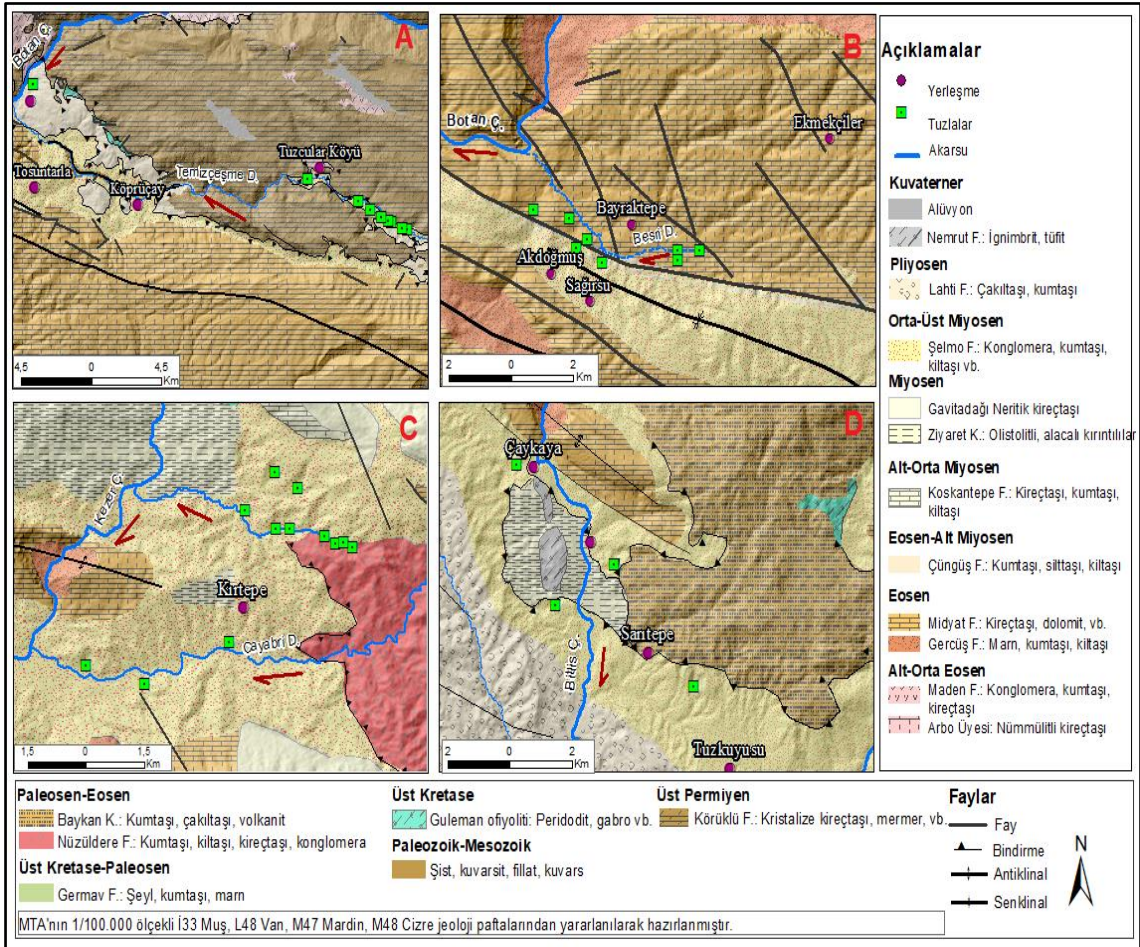
3.1.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikler

Pervari tuzluları Bitlis Zağros Kenet Kuşağı, diğer deyişle bindirme zonunda yer almaktadır. Tuzluların çevresinde hâkim litoloji Üst Permian yaşlı Körüklü formasyonuna ait kristalize kireçtaşı, mermer ve dolomittir. Tuzluların kuzeyinde Paleozoik-Mesozoik yaşlı şist, kuvarsit, kuvars ile bindirmenin güneyinde Eosen yaşlı Midyat grubuna ait kireçtaşları bulunmaktadır. Tuzcular köyünün kuzeyindeki büyük tuzlanın çevresinde Orta-Üst Miyosen yaşlı Şelmo formasyonu ince bir hat boyunca yayılış göstermektedir. Formasyon kırmızı, kızıl kahve, gri, yeşil, yeşilimsi gri, alacalı renkli konglomera, kumtaşı, kiltası ve çamurtaşından oluşmaktadır ve beyaz renkli jips seviyeleri içermektedir (Şenel, 2007). Umurlu mezrası yakınlarındaki tuzla çevresinde Eosen-Alt Miyosen yaşlı Çüngüş formasyonuna ait kumtaşı ve kiltası, silttaşı şeyller dağılışı göstermektedir. Yer yer polijenik konglomera düzeyleri bulunan formasyonun alt ve üst ilişkisi tektonik olup kalınlığı 1500 m'yi bulmaktadır (Şenel, 2007). Tuzla çevresinde bindirme fayları mevcuttur. Arazi çalışmalarımız sırasında Tuzcular köyü tuzlasının yakın çevresinde Üst Paleozoik yaşlı Körüklü formasyonuna ait kristalize kireçtaşı ile Miyosen yaşlı Şelmo formasyonuna ait bordo, yeşilimsi renkli çamurtaşına rastlanmıştır (Şekil 2a, 3).

Şekil 2: Tuzcular (a) ve Akdoğmuş (b) tuzlarının litolojik formasyonları ve kütle hareketleri

Akdoğmuş ve çevresinde hâkim litolojiyi Eosen yaşlı Midyat grubuna ait kireçtaşları oluşturmaktadır. Kireçtaşlarının aşındırıldığı yarma vadilerin iç kısımlarında Eosen yaşlı Gercüş Formasyonu görülür. Formasyon kırmızı renkli kumtaşı, çamurtaşı ve marnlardan oluşmaktadır. Tuzlaların yer aldığı Besri Deresi ve çevresinde ise kırmızı, kızıl kahve renkli kumtaşlarından oluşan Şelmo formasyonu dağılış göstermektedir. Tuzla çevresinde düşey atımlı faylar gözlenmektedir (Şenel, 2007) (Şekil 2b; 3).

Şekil 3: Çalışma sahalarının jeoloji haritası (A, Pervari; B Akdoğmuş; C, Şirvan; D, Çaykaya, Tuzkuyusu tuzlaları)

Şirvan tuzlarının çevresinde diğer tuzlara benzer şekilde Şelmo formasyonu ile çakıltası, kireçtaşı, kıltaşı, kumtaşı ardalanmasından oluşan Paleosen-Eosen yaşlı Nüzüldere formasyonu dağılış göstermektedir. Arazi çalışmalarımız sırasında tuzlaların bulunduğu vadi boyunca selenitik jipslerin yoğun olduğu yeşilimsi-gri renkli ana kaya ile yeşilimsi gri, bordo renkli kumtaşından oluşan formasyon gözlenmiştir. Ayrıca kireçtaşı bloklarına rastlanmıştır. Çevredeki yeşilimsi-sarımsı gri, bordo renkli kumtaşları tavaların çevresi ve tabanında kullanılmıştır (Şekil 3, 4). Tuzla çevresinde ayrıca Midyat Grubu kireçtaşı, Ziyaret karmaşığı, Guleman ofiyoliti, Gavitadağı ve Koskan-tepe formasyonları bulunmaktadır (Göncüoğlu ve Turhan, 1992; Çağlayan ve Şengün, 2002).

Şekil 4: Şirvan tuzları ve çevresindeki jips içeren killi birimler

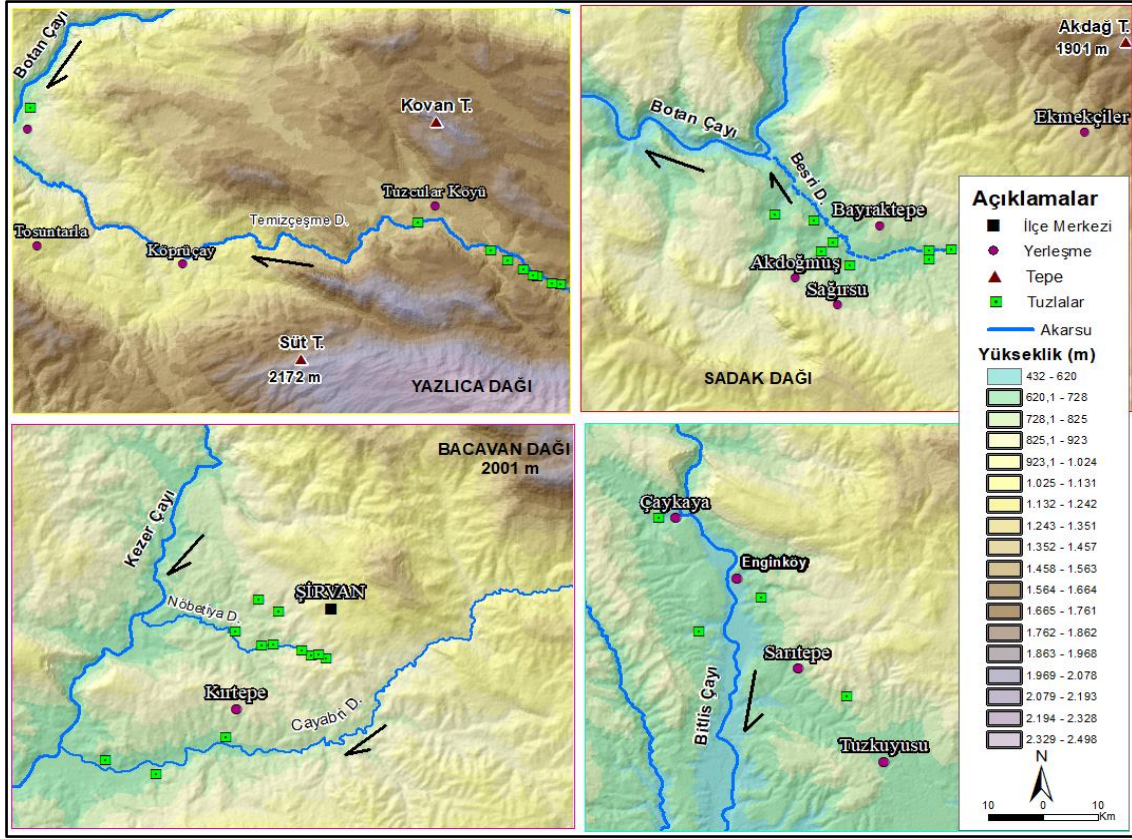
Çaykaya ve Tuzkuyusu tuzları Şelmo formasyonunun dağılış gösterdiği alanda bulunmaktadır. Tuzla çevresindeki diğer formasyonlar ise Miyosen yaşlı kumtaşı ara katkılı şeyller; kumlu-killi kireçtaşlarından oluşan Ziyaret Karmaşığı; kumtaşı, çakıltasından oluşan Pliyosen yaşlı Lahti formasyonu; Kuvaterner yaşlı ignimbritlerden oluşan Nemrut formasyonu; kumtaşı, çakıltası, volkanit içeren Paleosen-Eosen yaşlı Baykan karmaşığı ile Dodan antiklinalini oluşturan Midyat kireçtaşı yer alır (Şenel, 2008) (Şekil 4). Çaykaya köyü tuzlası ve çevresinde yoğun jips içeren killi birimler yer almaktadır. Tuzkuyusu tuzlası çevresinde ise kırmızı renkli çamur taşları bulunmaktadır. Tuzla çevresinde ayrıca bindirmeler yer alır.

MTA raporlarında çalışma sahaları ve çevresini kaplayan formasyonların tuzlu birimler içerdiklerinden bahsedilmemiştir. Buna karşın Yeşilova vd., (2011), tuz içeren birimlerin Şelmo formasyonuna ait Sulha üyesi ile ilişkilendirmiştir. Ancak Yeşilova (2012) ve Yeşilova ve Helvacı (2012), Kurtalan, Şirvan ve Baykan arasındaki bölgede evaporit ve killerin ekonomik önemini incelediği çalışmada tuzlu birimleri Alt-Orta Miyosen olarak tarihlendirmiş ve Lice formasyonunun Sulha üyesi içerisinde ele almışlardır. Buna göre bölge genelinde tuzlar “Sulha üyesindeki kırıntılı birimler içerisinde; bindirme sınırlarının altında, kaya tuzu gövdeleri ve tabakalı kaya tuzu olarak bulunmaktadır. Sulha üyesinin kalınlığı 400 m olup tuzlu birimler 200 m’den sonra başlanmaktadır. Birimin üzerinde yeşil-gri renkli killi birimler ile ara katmanlı, yaklaşık 25-30

m kalınlıkta tuzlar gelir. Üyenin en üstünde 6-10 m kalınlıkta gri-yeşil renkli killi-siltli birimler bulunmaktadır. Tuzlar ilin kuzeyinde bindirme sahalarının altında 15-80 m kalınlıkta yer almaktadır” (Yeşilova ve Helvacı, 2012: 78-79). Adı geçen çalışma Çaykaya, Şirvan ve Tuzkuyusu köyleri ve çevresini kapsamakta, Akdoğmuş ve Pervari’deki tuzların çevresinin litolojisini ele almamaktadır. Ancak arazi çalışmalarımız ve literatür ışığında bu sahaların Şirvan, Çaykaya tuzlarıyla morfolojik ve litolojik olarak benzediği ve bunların devamı niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak tuzların çevresinde jipsli kil, kumtaşları ve tuz içeren birimler Lice formasyonunun Sulha üyesi ile örtüşmektedir.

Güneydoğu Torosların güneyinde Kenar Kıvrımları Kuşağı’nda yer alan Siirt’te kıvrımlar birbirine paralel antiklinal ve senklinallerden oluşmakta, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Ayrıca saha Dicle Nehri’nin kollarından olan Botan (Uluçay) Çayı’nın orta ve aşağı çığırında bulunmaktadır. Tuz kuyuları genellikle senklinal tabanlarında ve bindirme zonlarında ana akarsuya karışan yan kolların (mevsimlik ve sürekli) tabanlarında ve yamaçlarında yer almaktadır.

Pervari’de tuzlar Temizçeşme (Erikli) deresi boyunca doğuya doğru sıralanmaktadır. Yazlıca dağının kuzeyinde Botan’a karışan Temizçeşme Deresi’nin sol sahilinde, Tuzcular köyü güneyindeki Serhal tuzlası yer alır. Nispeten büyük olan bu tuzlanın yüksekliği 1389 m olup Siirt’teki diğer tuzlalardan daha yüksektir. Yeniaydın köyünün güneyi ile doğusuna doğru yedi adet irili ufaklı tuzla sıralanmaktadır. Bu tuzlalar uydu görüntüsü üzerinden tespit edilmiş, ayrıca ziyaret edilmemiştir. Pervari tuzlarından diğeri Botan Çayı vadi tabanından yüksekte Pervari-Siirt yolunun sağ sahilinde yer alır. Tuzlanın yüksekliği 703 m olarak ölçülmüştür. Çaykaya ve Tuzkuyusu tuzları Bitlis çayının sağ ve sol sahillerinde ona karışan mevsimlik akarsuların vadi tabanlarında bulunmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5: Çalışma sahasının yükselti basamakları haritası

Şirvan tuzları Kezer Çayı'nın tabilerini oluşturan Çayabri ve Nöbetiya olarak adlandırılan derelerin vadi tabanı ve çevresinde yer almaktadır. Bu tuzlaların deniz seviyesinden yüksekliği 720-820 m arasında değişmektedir. Akdoğan çevresindeki tuzlalar ise antiklinale tekabül eden Sadak dağının kuzeyindeki senklinele yerleşen Besri deresinin vadi tabanında yer alır (Şekil 5). Tuz havuzları vadi tabanlarındaki düze yakın veya az eğimli alanlarda bulunmaktadır. Tuzlaların eğimli yamaçlarla çevrili olması, yağışlı dönemlerde sellenme ve toprak akmaları nedeniyle tuz havuzları ve tavalarının kirlenmesine neden olmaktadır (Şekil 2b).

3.1.2. İklim Özellikleri

İklim, tuz üretilen kaynakların debisi, bome derecesi ve tuz üretiminde oldukça önemlidir. Üretim mevsimindeki güneşlenme süresinin uzunluğu, bulutlu gün sayısının azlığı, sıcaklık ve buharlaşmanın fazla olması, nispi nem ile yağışın az olması tuz üretimini olumlu etkilemektedir. İklim elemanlarından sıcaklık, yağış, buharlaşma ve nem özellikleri tuz oluşumu üzerinde birincil derecede öneme sahip olduklarından bunlar üzerinde durulacaktır. Bunun için MGM (2020)'den temin edilen ve Siirt'te tuz üretilen alanlara yakın olan istasyonların iklim parametrelerine ilişkin veriler kullanılmıştır. Bunlardan Siirt Merkez İstasyonunun rasat yılı uzun dönemi, diğer istasyonlar ise beş ve altı yıllık kısa bir dönemi kapsamaktadır (Tablo 2). Ancak fikir vermesi

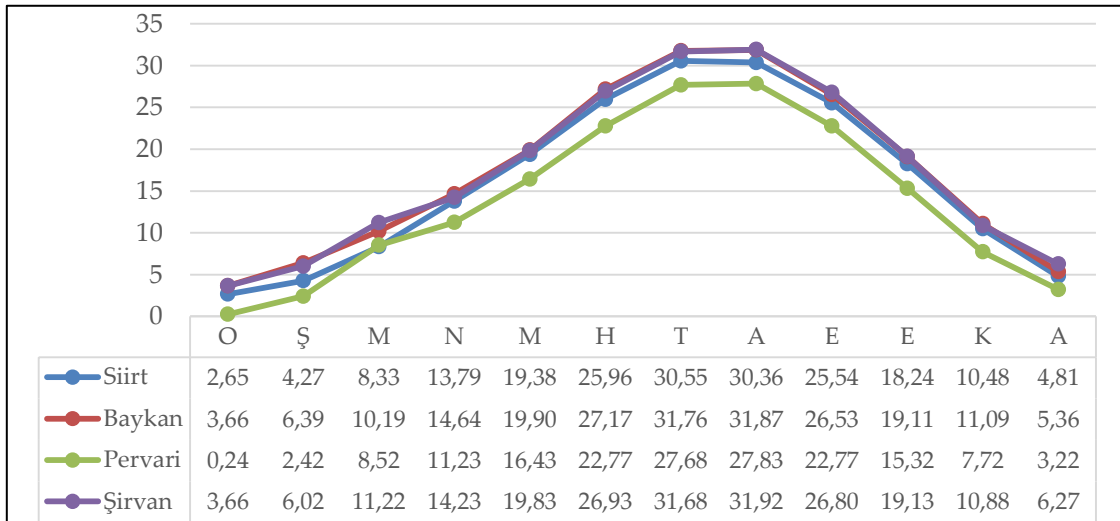
açısından bu istasyon verileri de kullanılmıştır.

Çalışma sahasında yükseklik topoğrafik koşullara bağlı olarak güneyden kuzeye doğru artmaktadır. Buna bağlı olarak sıcaklıklar kuzeye doğru düşmekte, yağmur ve kar şeklindeki yağışlar artmaktadır. Sıcaklık ve yağış koşullarındaki bu değişim kuyulardan alınan su miktarı, tuzun buharlaşma ile çökme zamanı ve dolayısıyla tuzun toplanma süresini ve üretimi etkilemektedir. Diğer yandan rüzgâr koşulları çevreden tozları taşımak suretiyle tuzların kirlenmesine neden olurken; sıcak ve kurutucu rüzgarlar buharlaşmayı hızlandırmaktadır.

Tablo 2: Siirt ilinde Meteoroloji İstasyonlarının Yükseltisi ve Rasat Yılları

No	İstasyon adı	Yükselik (m)	Rasat yılları
1	Baykan	791	2013-2019
2	Şirvan	1025	2015-2019
3	Pervari	1440	2015-2019
4	Siirt	895	1939-2019

Güneşte buharlaştırma yöntemiyle üretim yapılan tuzlarda sıcaklık tuz üretiminde en önemli iklim elemanlarından biridir. Yüksek sıcaklık ve yağış azlığı üretimin yazın gerçekleşmesinde önemlidir. Haziran-eylül ayları arasında sıcaklıkların 25 °C'nin üzerine çıkması üretimi olumlu yönde etkilemektedir. Sıcaklıkların eylül ve ekim aylarında 20-30 °C civarında seyretmesi üretimin bu aylara kadar uzamasında etkilidir. Siirt'te uzun yıllık ortalama sıcaklık 16,2 °C, 5 yıllık sıcaklık ortalaması ise 17,5 °C'dir. Şirvan ve Baykan'da 17,3 °C; Pervari'de ise 13,8 °C'dir. Bunlardan Pervari ortalama sıcaklıkların en düşük olduğu istasyondur. İstasyonlarda en düşük sıcaklıklar Ocak ayında görülmekte, ortalama sıcaklıklar 0°C ve üzerinde seyretmektedir. En yüksek sıcaklıklar ise ortalama sıcaklıkların 20 °C'den fazla olduğu temmuz-ağustos aylarıdır (Şekil 6). Siirt'te yaz mevsiminde ortalama sıcaklıklar 29,3 °C'dir. Günlük en yüksek sıcaklıklar ise 40 °C'ye ve hatta üzerine çıkmaktadır.

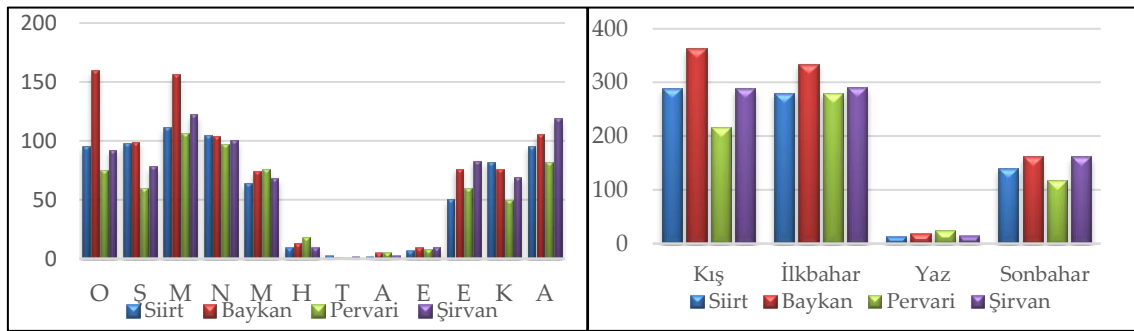
Şekil 6: Siirt'te meteoroloji istasyonlarının aylık ortalama sıcaklık değerleri

Tuz üretiminde doğrudan ilişkili önemli iklim parametrelerinden diğeri yağış- tır. Kış ve ilkbahardaki yağışların fazla olması kaynak ve kuyuları besleyeceği, debiyi artıracığı için tuz üretimine katkı sağlamaktadır. Ancak yağışlı mevsimlerle yamaçlar- dan gelen sel suları havuzların kirlenmesine, üretim zamanından önce maddi-manevi zarara neden olmaktadır. Diğer yandan üretim mevsiminde az da olsa gerçekleşen yağışlar havuzların ve tuzların kirlenmesine neden olarak üretimi olumsuz etkilemek- tedir. Yıldan yıla değişen yağış koşulları da tuz üretiminde etkili olmaktadır. Yağışın azaldığı kurak yıllarda kuyulardaki su ve dolayısıyla tuz üretimi azalmakta, tersi du- rumda ise artmaktadır. Küresel ısınmaya bağlı olarak kuraklığın artması da kaynak sularının beslenmesini etkileyecek önemli bir sorundur.

Siirt'te ortalama uzun yıllık toplam yağış miktarı 721,8 mm; Baykan'da 877,7 mm; Şirvan'da 755,1 mm; Pervari'de ise 637,2 mm'dir (Tablo 3; Şekil 7). Pervari'de ya- ğışın az olması yağışın kış mevsiminde kar şeklinde düşmesinden kaynaklanmaktadır. Kar şeklindeki yağışlar da kaynak sularını beslemektedir. Pervari (24,4 mm), Baykan (18,6 mm) ve Şirvan (13,9 mm)'da yazın düşen yağış miktarı Siirt'e (13,7 mm) oranla daha fazladır (Tablo 3; Şekil 7). Bu durumda Pervari'deki tuzlalar yağışlardan nispeten daha fazla etkilenmektedir. Siirt Merkez İstasyonu'nda ortalama yağışlı gün sayısı ha- ziran ayında 4,2, temmuzda 1,2, ağustosta 0,9, eylülde 2,0 ve ekimde 8,3'tür⁶.

Tablo 3: Siirt'te Ortalama Yağışın İstasyonlara ve Aylara Göre Dağılışı

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Toplam
Siirt	95,4	97,6	111,3	105,0	63,80	9,3	2,7	1,70	6,9	50,3	82,2	95,6	721,8
Baykan	159,5	98,7	156,3	103,8	74,31	12,8	0,9	4,91	9,4	76,1	75,8	105,2	877,7
Pervari	75,0	59,5	106,1	96,7	76,27	18	1,1	5,42	8,0	59,3	49,7	82,2	637,2
Şirvan	92,0	78,1	122,5	100,4	67,83	9,4	1,7	2,73	10	82,9	68,8	118,8	755,1

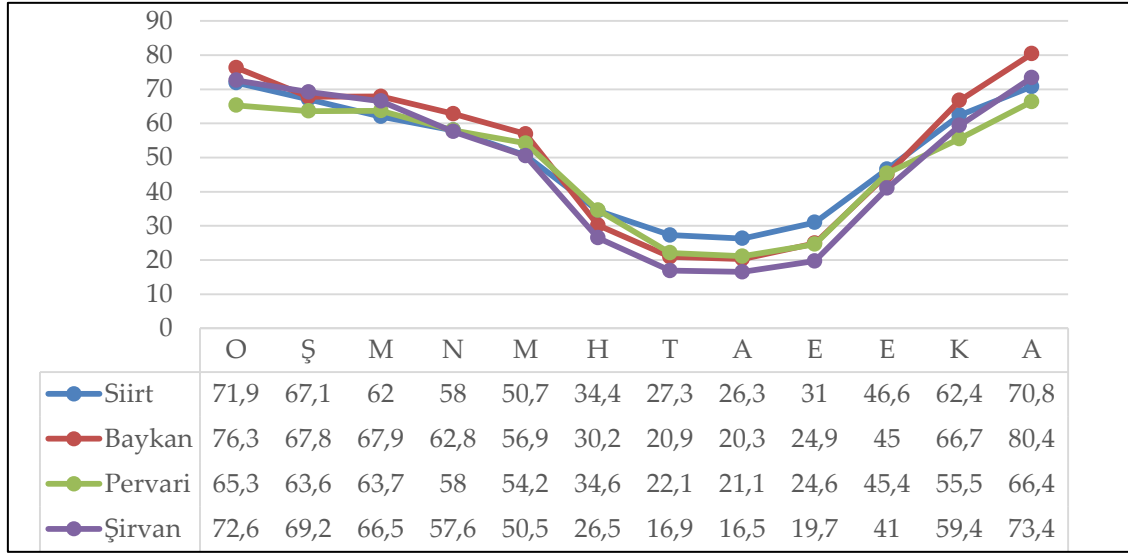

Şekil 7: Siirt'te yıllık toplam yağışın istasyonlara, aylara ve mevsimlere göre dağılışı

Havanın nispi nemi buharlaşmayı ve tuz üretimini etkilemektedir. Nispi nem bütün istasyonlarda yazın düşmektedir. Temmuz ve ağustos aylarında ise en düşük

⁶ URL-5

değerlerini almaktadır. Şirvan, Pervari ve Baykan nispi nemin en düşük olduğu istasyonlardır. Siirt'te ise nispi nem oranı diğer istasyonlara nazaran yüksektir (Şekil 8). Nispi nemin düşük olması sıcaklığın yüksek olduğu yaz mevsiminde buharlaşmayı artırarak tuz üretimini olumlu yönde etkilemektedir.

Şekil 8: Siirt'te meteoroloji istasyonlarına göre ortalama nispi nemin (mm) aylara göre dağılışı.

3.2. Siirt'tin Tuz Üretim Tarihi

Tuzlu kaynak suları, tuz kuyuları ve tuzlalarının yoğun olduğu sahalardan biri de Siirt ili ve yakın çevresidir. Tuzlu birimlerin varlığına bağlı olarak Siirt ilinde çoğu kaynak ve açılan kuyuların suları tuzludur. Bu durum kaynakların tarımsal ve içme suyu amaçlı kullanımını olumsuz yönde etkilese de geçmişte olduğu gibi günümüzde kırsal alanda oldukça önemli alternatif bir ekonomik kaynak oluşturmaktadır.

Tuz, Siirt'te Osmanlı Döneminde çıkarılan ve ekonomiye kazandırılan tek yer altı kaynağıydı (Demir, 2016: 70). Tuzun üretimi ve satışı için 1862 yılında Tuz Nizamnamesi yayınlanarak tuz üretimi devlet tekeli haline getirilmiştir (Kasım 2016: 2). Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin sancaklarından biri olan Siirt'te 19. yüzyılın ikinci yarısında tuzlalarda çalıştırmak üzere memurlar ile güvenliği sağlamak için askerler görevlendirilmiştir (Çelik ve Dağ, 2019). Bu dönemde Zırki (Siirt Merkez), Melefan (Garzan), Sulha (Garzan), Sason, Küfre (Şirvan), Sadah, Kilis ve Serhel (Eruh), olmak üzere toplamda sekiz lokasyonda aktif olarak tuz üretilmekteydi (Çelik ve Dağ 2019: 310). Bugün bunlardan Melefan ve Sason dışındakiler Siirt il sınırlarında yer almaktadır. Ayrıca çalışmada tuzlaların buldukları yer, yıllık üretim miktarları, tüketim miktarları ile elde edilen gelirlerin detayları yer almaktadır (Tablo 4). Bunların yanı sıra detaylı bilgi verilirse de o dönemde Garzan'a bağlı Çay tuzlası ile Pervari'ye bağlı Çemikari mevkiindeki tuzlaların adı da geçmektedir. Bütün bu çalışmalar ışığında 19.

yüzyılın ikinci yarısında Siirt tuzlarının önemli bir gelir kaynağı olduğu söylenebilir.

Tablo 4: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siirt'te Tuz Üretimi

Adı	Bulunduğu Kaza	Bulunduğu Yer	Ton
Zirki	Siirt Merkez	Deklan Köyü	641,5
Sulha	Garzan	Hozyar Köyü	384,9
Kufre	Şirvan	Küfre Köyü	769,8
Sadah	Eruh	Sadah Köyü	641,5
Kilis	Eruh	Kilis Köyü	384,9
Serhel	Eruh	-	769,8

Kaynak: (Çelik ve Dağ, 2019: 310)

Osmanlı Döneminde olduğu gibi Cumhuriyetle birlikte tuz üretimine devam edilmiştir. 1927-1975 yılları arasında Mayıs-Kasım döneminde işletilen Sadah (Eruh), Sulha, Çay Tuzlası (Baykan), Şirvan (Küfre), Serhal, Zirki Tuzlası (Pervari) devlet tekelindeydi ve tuzlarda memur, bekçi, daimi ve mevsimlik işçiler çalışmaktaydı. Bu dönemde üretim devam etmekle birlikte kademeli olarak azalmıştır (İlter, 1980: 45-69). Çalışmada Siirt ilinden (Kozluk ve Melefan tuzları da dahil) 10 yılda toplam en az 4196 ton (1967), en çok 5630 ton (1974) tuz ürettiğini açıklamıştır (İlter, 1980: 66) (Tablo 5). Ayrıca bölgedeki kaynakların yılda 5 bin tondan fazla tuz verebileceğini, gerekli çalışmaların yapıldığı takdirde üretimin yılda 10 bin tona çıkabileceğini ve dışarıdan tuz temininin önleneyeceği ifade edilmiştir (İlter, 1980: 66).

Siirt'te bulunan kaynak sularına bağlı üretimle ilgili 1975-1992 yılları arasında kesintisiz kaydedilmiş verilere rastlanmamıştır. Ancak 1992'de 3669 ton/yıl, 1993'te 3904 ton/yıl, 1994'te 3460 ton/yıl üretim yapıldığı, 1995'ten sonra ise bazı kaynak tuzlarının kapatıldığı ifade edilmiştir (Türkiye Tuz Sanayi Müessesesi brifing notları, 1996; akt.: Yalçın ve Ertem, 1997: 210).

Tablo 5: Siirt'te 1927-1975 Yılları Arasında İşletilen Tuzlalar

Tuzla Adı	İlçe	Kaynak ve Kuyu Sayısı	Bome	Yıllık Üretim (ton)	Yıllık Kapasite (ton)	Üretim Zamanı	Yükselti (m)
1 Çay	Melefan, Baykan	12 kaynak ve kuyu	19-21	278-1035	800	Haziran-kasım	1050
2 Şirvan (Küfre)	Şirvan	11 kuyu	13-24	515-1022	800	Mayıs - kasım	1050
3 Sadah	Eruh, Botan Çayı kenarında şehre 20 km	2 kuyu	24	303-1709	1400	"	920
4 Serhal	Pervari	18 kaynak ve kuyu	24	6-839	700	"	1100

5	Sulha kuyu tuzlası	Baykan, Sulha	4 kuyu	24-25	351-1207	1000	“	1000
6	Ziriki	Şirvan, Salas Köyü	30 kaynak ve kuyu	18-12-15-22	212-936	400	“	
7	Hozyar	Baykan	3 kuyu	18-20-19	62-485	-		960

Kaynak: (İlter, 1980: 45-69)⁷

Siirt'te tuzlu su kaynakları ile ilgili Maden Tetkik ve Arama (MTA) bünyesinde hazırlanan raporlar mevcuttur. Bunlar tuz üretiminden ziyade potas potansiyelinin tespitine yönelik yapılmış çalışmalardır. Bunlardan Saydamer (1966), Kozluk'tan Şirnak'a kadar olan ve Baykan, Merkez, Şirvan, Erüh ve Pervari'yi içine alan sahadaki tuzlu kaynak ve tuz kuyularının dağılımını yaparak bunların potas (K₂O) içeriğini analiz etmişlerdir. Baykan'da Siyanis (Gümüştas) köyü, Çay, Ziyaret, Sulha, Engiz ve çevresinde; Şirvan'da Serhal, Rubar ve Solatin civarında; Pervari'den Botan Çayı güney yamaçları boyunca, Kilis karakolu ve çevresi, Siirt Merkez'de Sağırsu, Akdoğmuş köyleri ve çevresi, Tillo'da Taşbalta Köyü güneyi; Erüh'ta Zarova Çayı, Paris ve çevresinde tuzlu kaynaklar harita üzerinde işaretlenmiştir. Brennich (1968), Mardin'de açılacak soda fabrikası için Kozluk (Batman) ve Baykan, Ziyaret, Bitlis Çayı çevresinde tuzlu su, tuz kuyusu ve tuzla bulunan alanları araştırmış, tuzlu birimlerin tespiti için sondaj alanları önermiştir. Siirt sınırları içerisinde Baykan'a bağlı Siyanis (Gümüştas Köyü)'te beş, Ziyaret çevresinde altı, Baykan'da bir, Bitlis çayı yakın çevresinde, Sulha tuzlaları da dâhil beş adet tuzlu su kaynakları ve tuzla tespit edilerek haritalanmıştır. Ayrıca çalışmada Siirt'in o dönem yıllık tuz üretiminin 500 bin ton olduğu da belirtilmiştir. Uygur (1971) ise Siirt bölgesinde potas içeren tuzlaları tespit etmek amacıyla su analizleri yapmış ve Kozluk civarındaki kaynakların yüksek potas içeriğine sahip olduğunu belirtmiştir. Yeşilova (2012) ile Yeşilova ve Helvacı (2012) çalışmalarında Siirt ilinin doğusu ile kuzeyini içine alan sahada tuz içeren birimlerin sedimentolojik ve stratigrafik özellikleri ile ekonomik özelliklerine değinmiş, tuz üretimi konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Çalışmalarda tuzun Çaykaya Köyü (Baykan), Tuzkuyusu Köyü (Merkez), Pervari, Şirvan Nöbetiya vadisinde üretilmeye devam ettiği ifade edilmiştir.

3.3. Tekel Dönemi Sonrasında Siirt'te Tuz Üretimi

Osmanlı Dönemi'nde 1862 yılında Tuz Nizamnamesi yayınlanarak tuz üretimi devlet tekeline geçmiş, daha sonra Duyun'u Umumi'ye devredilmiştir. Öncesinde ise maden mevzuatı içerisinde yer almakta, şerri ve örfi hükümlerle işletilmekteydi (Ka-

⁷Tuzlalardan 1954 ve 1966 yıllarında analiz yaptırılmıştır. Tuzun bileşimleri büyük oranda (ortalama %94) NaCl ile az miktarda MgCl₂ ile CaSO₄ içermektedir.

sım, 2016: 2). Cumhuriyet döneminde 1927 yılında Tuz İnhisarı Umum Müdürlüğü kurulmuş, 1936 yılında 3078 Sayılı Tuz Kanunu çıkarılmıştır (Gölçek ve Gölçek, 2019: 268). Tuz Kanunu 15.06.2001 tarihli resmi gazetede 4683 nolu kanunla yürürlükten kaldırılmış ve tuz üretimi özelleştirilmeye başlanmıştır.

3.3.1. Pervari Tuzları

3.1.1. Tuzcular Köyü (Serhal) Tuzlası

Tarihi Osmanlı Dönemi ve öncesine dayanan, Cumhuriyet döneminde Tekel tarafından işletilen tuzla 2004 yılından itibaren tuzlada çalışan ve emekli olan memur tarafından işletilmeye devam etmektedir. Tuzlanın 1927-1975 yılları arasındaki üretim kapasitesi yıllık 700 tondur ve tuz dört kaynak, 14 kuyu suyundan elde edilmekteydi. Tuzlada ayrıca bir memur, bir bekçi, iki daimi ve dört mevsimlik işçi çalışmaktaydı (İlter, 1980). Sahada kaynak ve kuyu tuzlarından üretilen tuzun analizleri 1954 yılında yapılmıştır (Tablo 6) (İlter, 1980: 57).

Tablo 6: Tuzcular Köyü Tuzlasının Kimyasal Analizleri (1954 yılı)

	Yaş	Kuru
Rutubet	1.2055	-
Suda erimeyen madde	0.9362	0.9478
NaCl	95.2651	96.4135
MgCl	0.9642	0.9771
CaSO ₄	1.4561	1.4557

Günümüzde, tuzlada çalışanlar Tuzcular köyünde ikamet etmektedir. Köyde 630 kişi yaşamaktadır (TÜİK, 2021). Tuzlada çalışanlar üç gruba ayrılmaktadır. Her grup yılda bir dönüşümlü olarak çalışmakta, bir yaz döneminde bir gruptan 10-12 kişi tuz üretiminde görev almaktadır (K1, K2). Tuz üretimi, toplamda 30 ailenin alternatif geçim kaynağını oluşturmaktadır. Üretim yapan aileler 95 m² taş duvardan yapılmış 100 m² betonarme iki yapıda tuz depolamaktadır. Bunlar oldukça eski ve hasarlıdır. Tuz, haziran-eylül ayları arasında eski bir kuyudan pompa yardımıyla çekilen tuzlu sudan üretilmektedir. Kuyu senede bir kez temizlenmektedir. Tuzlada 70 adet havuz bulunmaktadır. Tuzlu su dinlendirme havuzuna alınmadan doğrudan tavalara aktarılmaktadır. Tavalar, tabanları kilin silindiri yardımıyla sıkıştırılarak geçirimsiz hale getirilmesi, kenarlarının taşla çevrilmesi suretiyle yapılmıştır. Tuz, tavaların üzerine mavi branda serilerek üretilmektedir (Şekil 9).

Şekil 9: Tuzcular köyü tuzu (a) ve tuz kuyusu (b)

Kuyu suyunun bomesi 24 derece olup beş günde bir tuz toplanmaktadır. Bir toplayışta ortalama 60 kg ağırlığında 350-400 torba tuz alınmaktadır. Tuz üretimi 2010 yılından itibaren artış gösteren tuzlardan en fazla 140 ton tuz elde edilmektedir (Tablo 7). Üretilen tuzlar Siirt'in yanında yakın çevredeki ilçelerde yaşayanlara (Koçerler, Bahçesaray, Hizan gibi), bakallara ve yol tuzlamada kullanılmak üzere karayollarına satılmaktadır. Tuzlada stok yapılmamaktadır. Tuz ve kaynak suyu, diğer tuzlardan farklı olarak krem-pembe rengindedir. Tuz peynir ve turşu yapımında kullanılmaktadır (K1, K2).

Tablo 7: Tuz Üretim Miktarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Ton	101,5	126	125	120	85	90	100	130	140	140

Tuzlada iki mühendis, iki sigortalı işçi çalıştırılmaktadır. Tuz üretiminin maliyetli olduğu, elde edilen gelirin ise düşük olduğu bildirilen sorunlar arasındadır. Tuzdan elde edilen gelirin düşük giderlerin (branda, torba, tuz vergisi, çalışan maaşları, benzin ve motor giderleri) ise fazla olması tuzlanın modern tesis haline getirilmesine engel teşkil etmektedir (K1, K2).

Tuzlanın özelleştirmeden önceki ve sonraki durumu şu şekilde ifade edilmiştir: Tekel döneminde tuzlada çalışan işçilerin, memurların maaşlarını devlet karşıladığı için tuzcular gelirlerinden memnundu ancak, özellikle bazı tuzlalardan yeterince verim alınamadığından devletin karı oldukça azdı. Bu nedenle devlet verim alamadığı tuzlaları kapatıyordu. Tuz üretimi özelleştikten sonra ise tuz üretimi zahmetli ve geliri az olması nedeniyle ruhsat alanların sayısı ve üretim yapanların, üretilen tuzun miktarı azalmıştır. Ancak üretim yapanlar kendi ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomilerine az da olsa katkı sağlamayı amaçlamaktadırlar (K1).

Kilis Tuzlası

Tuzla Pervari'de Palamutlu köyünün, Umurlu mezrasına (eski adı Kilis) bağlıdır ve Botan Çayının sol sahilinde yer almaktadır. İlder (1980) tuzlanın o dönemde terk

edilmiş olduğunu ve bu tuzla hakkında bilgi elde edilemediğini ifade etmiştir. Tuz iki aile tarafından üretilmektedir. Aileler geçimlerini tuzun dışında fıstık tarımı ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Köyde geçim kaynaklarının kısıtlı olması tuzun önemini artırmaktadır. Öyle ki katılımcı tuzla yakınında kendi arazilerinde ev yapmalarının bir sebebinin buna bağlamıştır. Ayrıca tuz üretiminin gelecekte devam ettirileceği ifade edilmiştir.

Sahada kullanılmayan üç adet kuyu bulunmaktadır. On yıl önce bu kuyulardan insan gücü ile su çekilerek, tabanına ahşap döşenen tavalarda üretim yapılmaktaydı. Bu dönemden sonra beyaz naylona geçilmiş, daha sonra dayanıklı olan mavi brandalar kullanılmıştır. Üretim mayıs sonu-eylül sonu arasında yapılmaktadır. Su, yamaçtaki bir adet kaynaktan borularla tavalara aktarılmaktadır. Su miktarına göre 24-26 havuz bulunan tuzlada 1-2 günde bir ortalama 12-13 torba tuz toplanmaktadır (Şekil 10). Torbalar yaklaşık 50 kg ağırlığındadır. Basit bir hesapla üretim mevsiminde yaklaşık 60 ton tuz üretildiği görülmektedir. Tuz erken toplandığında küçük taneli, kolay dağılan ve sofrada kullanmaya uygun olduğu, daha geç toplandığında ise kristallerin birleşerek daha kalın hale geldiği belirtilmiştir. Erken toplanan tuzun daha lezzetli olduğu ifade edilmiştir (K3).

Tuz yakın çevredeki Bitlis, Şırnak, Çatak, Başkale, Bahçesaray, Gevaş'ta Koçerlere satılmaktadır. Kristalleşmiş tuzlar peynir, turşu yapımında; hayvan beslenmesinde kullanıldığı gibi, tuzlu su ciltteki mantar ve sivilceler için kullanılmaktadır (K3).

Hava durumu tuz üretimini etkilemektedir. Yağışlar havuzlardaki tuzları kirletmekte; kaynak suyunun miktarı üretim mevsimi dışındaki dönemde yağışa bağlı olarak değişmektedir. Serin günlerde kaynaktan gelen suyun sıcak günlere nazaran daha fazla olduğu bildirilmiştir (K3).

Şekil 10: Kilis tuzlasındaki tava (a) ve tuzlu su kaynağı (b)

3.3.2. Şırvan Tuzları

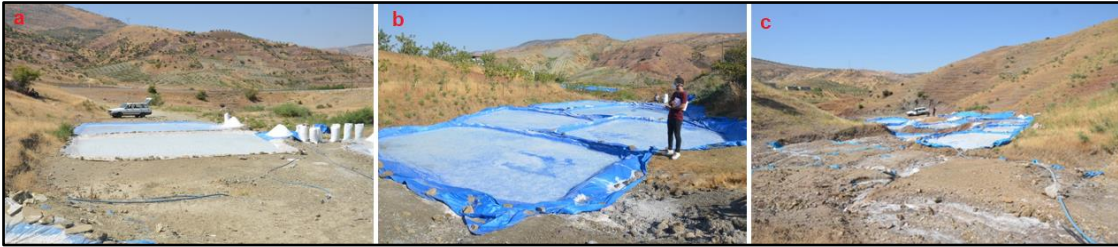
3.3.2.1. Cayabri Dere (Tomdere) Tuzları

Tuzlar Nöbetiya ve Cayabri (Tomdere) deresi vadilerinde üretilmektedir. Cayabri dere vadisinde üç tuzla bulunmaktadır. Bunlardan Kırtepe köyü tuzlası Cayabri

derenin sağ sahilinde ona karışan mevsimlik bir akarsuyun kenarında düze yakın alanda, yol kenarında bulunmaktadır. Kaynak suyu hortumlar yardımıyla dinlendirme havuzuna alınmakta oradan iki adet tavaya aktarılmaktadır (Şekil 11). Tuzlayı Kırtepe köyündeki aileler işletmektedir. Bir aile beş yıl işlettikten sonra başka aileye devretmektedir (K4).

Kezer çayına dökülen Cayabri dere vadisindeki iki tuzladan ilki Cayabri derenin sol sahilinde, Fatih Mahallesinde yer almaktadır (Şekil 11). Tuzlayı bir aile işletmektedir ve aile geçimini tuzun yanı sıra fıstık yetiştiriciliğinden sağlamaktadır. Tuz üretiminin eskiden beri yapıldığını ifade eden aile, 10-15 yıldır üretim yapmaktadır. Bir kuyudan çıkarılan tuzlu su altı adet tavaya boşaltılmakta iki veya üç gün sonra kristalleşen tuzlar toplanmaktadır. Tuzladan yılda kaç kg tuz üretildiği üreticiler tarafından hesaplanmamaktadır. Ancak kişilerden elde edilen bilgiler neticesinde iki-üç günde altı havuzdan yaklaşık 50 kg'lık ortalama altı torba tuz üretildiği öğrenilmiştir (K5). Bu bilgilere dayanarak tuz üretimi yapılan üç ay içinde 9-13 ton arasında tuz üretilmektedir. Ancak bu durum kuyu suyu akışının üç ay boyunca olan devamlılığına ve üretim sıklığına bağlıdır. Tuzla sahibi kuyudan her zaman fazla su alınmadığını ifade etmiştir. Bu durumda elde edilen tuz azalmaktadır.

İkinci tuzla Cayabri deresinin sağ sahilinde ona karışan mevsimlik bir akarsuyun vadisinde yer almaktadır. Bir aile tarafından işletilen tuzlada 3 kişi çalışmaktadır. Aile 50 yıldır tuz üretimi yapmaktadır. Tuz üretiminin yapılan tuzlada iki kuyudan biri kurumuştur. Diğerinden ise su, borular ve motor yardımıyla dokuz adet olan üretim tavarlarına aktarılmaktadır. Üretim mevsiminde her biri 60 kg'lık yaklaşık 300 torba tuz üretilmekte bu da 18 ton tuza karşılık gelmektedir (K6).

Şekil 11: Kırtepe tuzlası (a), Fatih mahallesindeki birinci (b) ve ikinci (c) tuzla

Tuzalarda üretim haziran-eylül arasında yapılmakta, kendi ihtiyaçlarını ayırdıktan sonra Siirt-Şirvan yolu üzerinde yoldan geçen bölge halkı ve Koçerler tarafından satın alınmaktadır. Aile geçimini sebze, fıstık tarımı ve hayvancılıktan sağlamaktadır.

Tuzun hem kendileri hem de bölge halkı için oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır. Tuz; sofr tuzu, peynir, turşu yapımı ve hayvan beslenmesinde kullanılmaktadır. Katılımcılar Siirt ilindeki tuzların hepsinin aynı özelliklere sahip olmadığını,

kendi ürettikleri tuzun peynir yapımında daha iyi olduğunu dile getirmektedirler (K6). MgCl ve CaCl gibi bileşenlerin gıda koruma kapasitesini azalttığı bilinmektedir (Le Couteur ve Burreson, 2018: 296). Sözü edilen durumun tuzun kimyasal bileşiminden kaynaklanıp kaynaklanmadığı incelenebilir.

3.3.2.2. Nöbetiya Vadisi Tuzları

Yeşilova ve Helvacı (2012)'nin çalışmalarında Nöbetiya olarak adlandırılan vadede dokuz adet kuyu ve tuzla yer almaktadır. Kuyuların Ermeniler döneminde açıldığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Taş ve ahşabın art arda dizilerek inşa edildiği kuyuların derinliği 6-20 m arasında değişmektedir. Kuyu ve tavaların tabanlarındaki taşlar çevredeki bordo, bej ve yeşilimsi gri renkli kumtaşlarından yapılmıştır. Ayrıca sahada yakın çevredeki taşlar kullanılarak inşa edilmiş binaların kalıntıları bulunmaktadır (Şekil 12). Tuzlaların farklı isimleri vardır: Nöbetiya, Tangole, Dela, Kürekli, Merkez, Bittimik, Yekava, Hişo, Helbehelbe (K7).

Tuzlada, eğitim durumları ilkokul, ortaokul olan, lise ve üniversiteye devam eden 20-30 yaş aralığında dokuz kişi çalışmaktadır. Tuzlalar, 10-11 yıldır işletilmekte, ancak tuzla işletmecisi üretim süreçlerinde yer almamaktadır. Tuzlalardan iki kişi sorumludur. Sorumlu ve aynı zamanda tuz işçisi (K7) ile görüşme yapılmıştır. Katılımcı 8 yıldır tuz üretmektedir. Üretilen tuzlar her toplamada ikiye bölünmekte, yarısından elde edilen gelir tuzlada çalışanlar tarafından paylaşılmaktadır. Diğer yarısı ise işletmeciye bırakılmakta masraflar ise aralarında paylaşılmaktadır (K7).

Tuzlada çalışanların bazılarının temel geçim kaynakları tuz olmakta birlikte tarım (meyve, sebze, fıstık, üzüm) ve hayvancılıkla da uğraşmaktadır. Şirvan'da işsizlik temel problem olduğundan getirisi az olsa da tuzculuk aile bütçesine katkı sağlamaktadır. Katılımcı işsizlik olmasa tuzculuğun bu koşullarda devam etmeyeceğini bildirmiştir (K7).

Cumhuriyet döneminde Şirvan'da tuzlalardan 30'dan fazla kişi emekli olmuştur. Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre tekel döneminden sonra insanlar ihtiyaçları kadar üretim yapmaktaydı. Üretim ihaleye verilince insanların bu yararlanma hakları ellerinden alınmış oldu. Bununla birlikte günümüzde işçi olarak çalışmaktadırlar.

Şekil 12: Nöbetiya vadisi tuzları (kaynak tuzu (a), büyük tuzla (b), dinlendirme havuzu (c) ve eski depo (d))

Üretimden önce mayıs başında havuzların, kuyuların temizliği ve tamirâtı yapılmakta, üretim Mayıs ayının 20-25'i gibi başlamaktadır. Yağış durumuna göre eylül-ekim aylarına kadar devam etmektedir. Tuzlalarda yaklaşık 120 adet tava, her tuzlada 2-7 arasında değişen dinlendirme havuzları bulunmaktadır. Tuz 3-5 günde bir toplanmaktadır. Tuzcular yıllık üretim kaydı tutmamaktadır. Ancak yılda ortalama 17 bin torba (torbalar 50 kg) toplanmakla birlikte potansiyelin 20-25 bin torba olduğu ifade edilmiştir. Toplamda 850 ton üretim yapıldığı, potansiyelin ise 1000-1250 ton olduğu belirtilmiştir. Torbası 30-40 TL'ye satılan tuzun yaklaşık üç bin torbası Şirvan'daki depoda stoklanmakta tuz üretim mevsiminden önce peynirciler tarafından alınmaktadır (K7).

Tuz üretiminin oldukça zahmetli iş olması buna karşın maddi getirisinin oldukça düşük olması bildirilen sorunlar arasındadır. Bununla birlikte motor, hortum, naylon, torba, kürek, elektrik ve benzin gibi giderlerin de her yıl 30-40 bin TL'yi bulması, personel eksikliği önemli sorunlardır. Gelirin az olması daha fazla personelin çalıştırılmasını olumsuz etkilemektedir. Olumsuz iklim koşulları tuz üretimini etkileyen önemli bir başka husustur.

Şirvan ilçesinde daha çok yöre halkı tarafından kullanılan tuz, "Öz Şirvan Tuz" markası altında öğütülmeden çuvalarla Şirnak, Bitlis, Tatvan, Batman, Siirt'te ve İstanbul'a gönderilmektedir (K7).

3.3.3. Akdoğmuş ve Sağırsu Köyü (Sadah) Tuzları

Sahada biri büyük altısı küçük olmak üzere toplam yedi tuzla bulunmaktadır. Bunlardan küçük olan tuzlar Akdoğmuş, Sağırsu, Bayraktepe ve Ekmekçiler köylerindeki aileler tarafından işletilmektedir. Büyük tuzlada Sağırsu ve Akdoğmuş köyünde yaşayanlar tuz üretmektedir.

Tarihi 350 yıl öncesine dayanan Akdoğmuş köyünde yaz kış ikamet eden 35-40 hane bulunmaktadır. Köyün nüfusu 2020 TÜİK verilerine göre 169'dur. Tuzcular geçimini üzüm ve fıstıktan sağlamaktadır. 1990'lı yıllarda terör olayları ve su sıkıntısının yaşanması nedeniyle Akdoğmuş dışarıya göç vermiş, köyde genellikle yaşlılar kalmıştır. Akdoğmuş köyünde dışarıya göç eden emekli nüfus yazın köye gelmekte, köy nüfusu bu mevsimde artmaktadır (K8).

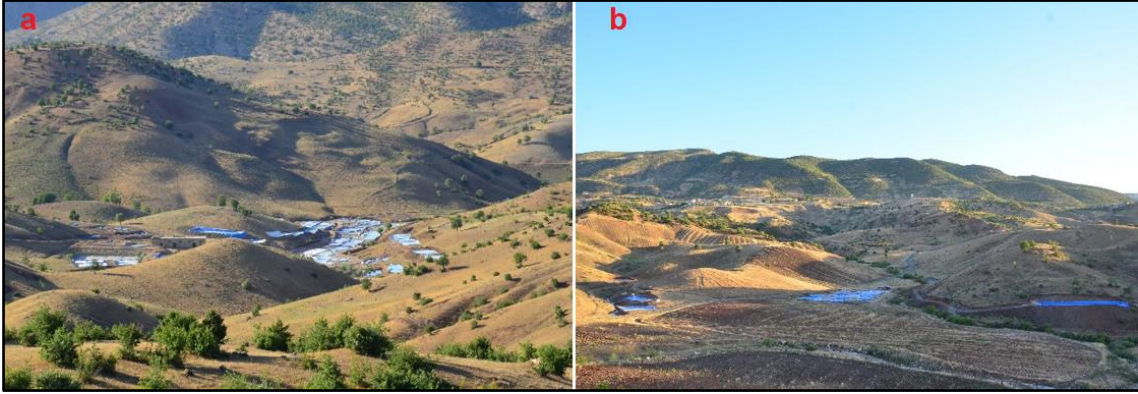
Osmanlı'nın en eski köylerinden olduğu ifade edilen Sağırsu'da ise 45 hane bulunmaktadır. 2020 TÜİK verilerine göre köyün nüfusu 284'tür. Sağırsu'da geçimin korucu maaşlarıyla sağlandığı, temel geçim kaynağının son 7-8 yıldır tuz olduğu, fıstık ekiminin ise son yıllarda yapılmaya başlandığı ifade edilmiştir. Köyün engebeli, eğimli topoğrafik koşulları, su problemi, toprakların çoğunun vakıf arazisi olması nedeniyle arazilerin sahiplenilememesi köyde tarım yapılmasını büyük ölçüde engellemiştir. Köylüler geçen yıllara kadar farklı köylerin arsalarını kiralama usulüyle işletmekte, buğday, arpa ve nohut tarımı yapmaktaydılar. Ancak son yıllarda bu köylerdeki insanların büyük şehirlerden geri dönmesiyle bundan vazgeçilmiştir. Ayrıca köyün ekonomik durumunun diğer köylere kıyasla daha kötü olduğu dile getirilmiştir (K11).

Tuzlada çalışanların yaş aralıkları 15-50 arasında değişmektedir. Çalışanların öğrenim durumları ilköğretim ve ortaöğretim şeklindedir. Yaz aylarında köylerin nüfusu artmakta lise ve üniversite öğrencileri köylerine dönmekte, çalışarak harçlıklarını çıkarmaktadırlar (K8). Akdoğmuş'da tek el döneminde çalışan ve tuzladan emekli olan beş, Sağırsu'da on kişi bulunmaktadır. Bunların içinde kendi akrabaları vardır. Tuz üretimi nesilden nesile aktarılmaktadır (K8, K11).

2002-2003 yıllarından sonra tuz, köylüler tarafından üretilmeye başlanmıştır. Tuzlada 12 kişiden oluşan üç grup çalışılmakta, toplamda 36 ailenin geçim kaynağını oluşturmaktadır. Ermeniler zamanında açıldığı ifade edilen tuzlada 8-5 m derinlikte iki kuyu bulunmaktadır. Üretim genel olarak 8 m olanından sağlanmaktadır. Haziran başı-ekim ortasına kadar tuz üretilmektedir Her ailenin kendine ait tavaları olan tuzlada bir adet kuyudan belli günlerde su çekilerek tavalara verilmektedir (K8, K9, K10).

Yörede *karnavi* denilen tuzlada toplamda 180 adet tava bulunmaktadır. Bunların 60'ı yakın zamanda açılmıştır (Şekil 13). Büyük tuzla çevresinde 50 adet tava olan iki adet küçük tuzlada ve büyük tuzlardan 60 kg ağırlığında yaklaşık 100 bin torba tuz toplandığı, tuzladan toplamda 6000 tona yakın tuz elde edildiği belirtilmiştir. Bu-

nunla birlikte üretim potansiyelinin daha fazla olduğu söylenmektedir. Üretilen tuz miktarı sıcaklık ve yağış miktarına bağlı olarak değişmektedir. Her geçen yıl kuraklığın arttığı bir önceki yıla göre üretimin azaldığı gözlenmiştir (K8, K11). Bu yıl (2021) kuraklık nedeniyle %20-30 oranında daha az tuz üretildiği, kuraklığın daha önceki yıllardan daha fazla olduğu bildirilmiştir (K8). Tekel döneminde ise suyun kuyudan taşıdığı ifade edilmiştir (K9, K11).

Şekil 13: Akdoğan köyü ve çevresindeki tuzlalar (büyük tuzla (a) ve küçük tuzlalardan biri (b))

Peynir, salamura, turşu yapımı; hayvan beslenmesinde ve sofrta tüketiminde kullanılan tuz peynircilere, hayvancılıkla uğraşanlara, Siirt'te helva fabrikasına toptancılar aracılığıyla satılmaktadır. Ayrıca İstanbul ve Bursa'ya tanıdıklar vasıtasıyla gönderilmektedir. Bunun dışında Şırnak, Bitlis, Van, Mardin gibi komşu illere, Şirvan, Pervari, Eruh gibi ilçelere satılmaktadır (K8). Tuz her yıl üretilmekte; yazın satış olmadığına stoklanmakta, kış mevsiminde ihtiyacı olanlar, peynirciler ve Koçerler tarafından alınmaktadır (K11).

Tuz üretimi yağış ve sıcaklık koşullarından etkilenmektedir. Rüzgâr tozların havuzlara taşınmasına sebep olarak olumsuz etki yaratmaktadır. Kışın yağın yağmurla birlikte vadinin yamaçlarından gelen sel suları havuzların dolmasına neden olmaktadır. Üretim öncesi havuzlar her yıl temizlenerek hazırlıklar yapılmaktadır (K8, K9, K10, K11).

Tuz üretiminin zahmetli, masraflı olması, satış ve pazarlama konuları temel problemleri oluşturmaktadır. Buna karşın insanlar üretimi devam ettirmektedir. Tavalarda kullanılan ve *çadır* olarak adlandırılan mavi brandalar tuzlu sudan ve üretim esnasındaki yıpranmalardan dolayı her yıl değiştirilmektedir. Branda, kuyudan su çekilmesine yardımcı olan su motoru, torba ve taşıma için benzin masrafları dâhil bir sezonda yaklaşık 3000 TL (motor arızası veya değişimi olduğunda ise 9-10 bin TL) masraflı olmaktadır (K11). Bu nedenle köyüler devlet tarafından tekel dönemindeki gibi işletilmesi çalışanların ise bu köylerden temin edilmesini beklemektedirler.

Köylüler üretimin resmîyete dökülmesini istemektedir. Böylelikle tuz bugün

sattıklarından daha fazla değerde -kendi değerinde- satılabileceği dile getirilmektedir. Devlet izniyle tuzla işletildiğinde tuz pazarının daha fazla genişleyeceği; belediyelere, marketlere ve belki küçük ölçekli sanayi kollarına, şehir dışına da satış yapılacağı ifade edilmiştir (K11). Ayrıca tuzlada yine kendilerinin çalıştırılmasını talep etmektedirler.

Tuzun aile bütçesine önemli oranda katkı sağladığı, eski bir gelenek olduğu, yöre için önemi şu sözlerle ifade edilmiştir: "Tuz üretilmezse tuzu tüketenler üretilmesi için ciddi talepte bulunulur." Öte yandan "tuz fiyatları bu kadar düşük olursa başka bir iş olanağı bulan tuz üretmez. Şimdi insanlar fıstığa yöneldi. Fıstığın getirisi fazla olursa önemli bir ekonomik kaynak olmaktan çıkar tuz (K11)". Zahmeti az, geliri fazla olan başka bir işte çalışsalar tuzun üretilmeyeceği ancak bir kereye mahsus yıl boyu tüketecekleri miktarda üretim yapılacağı dile getirilmiştir.

Tuzculuk işinin resmiyete dökülmesindeki önemli sorun devlet tarafından ihaleye verilmesi, işletecek olanın tuzlayı sahiplenmesi ve köylerin ortak kullanımına yanaşmamasıdır. Ayrıca köyler arasında tuz üretimi konusunda anlaşmazlıklar ve adam yaralamaya varan kavgalar yaşanmıştır (K8). Buradan tuzun köylüler için önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak tuz üretiminin Akdoğan, Sağırsu köylerinde 36; küçük tuzlarda dört olmak üzere 38 hanenin ekonomisine önemli oranda katkı sağlaması; eskiden beri devam eden gelenek olması, ekonomik koşulların iyileşmemesi ve köyden göç yaşanmaması durumunda tuz üretiminin sürekliliğinin sağlanacağına dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte tuzla koşullarının iyileştirilmesinin tuzculuğun devam ettirilmesinde etkili olacağı belirtilmiştir. Ayrıca tuzun Siirt'te üretilen diğer tuzlardan tat ve kalite bakımından farklı ve daha kaliteli olduğu ifade edilmektedir.

3.3.4. Tuzkuyusu, Çaykaya ve Engin Köyü Çevresi Tuzları

3.3.4.1. Tuzkuyusu köyü tuzlası

Merkez ilçeye bağlı olan 50-60 hanenin bulunduğu Tuzkuyusu köyünün 2020 yılı nüfusu 549'dur (TÜİK, 2021). Köyde bir aile beş yıldır tuz üretimi yapmakta üretim babadan oğula devam etmektedir. Tuzlada beş kişi çalışmakta ve yaş aralıkları 15-30 arasında değişmektedir. Evin büyük erkeği yaşlı olduğundan daha çok gençler üretimde yer almaktadır. Baba geçimini çiftçilik ve servis şoförü olarak sağlamaktadır. Eğitim durumları ilköğretim ve ortaöğretim şeklindedir. Tuzla altı yıl önce dönemin valisi tarafından iki yıl işletilmiş ancak devam ettirilmemiştir (K12).

Yüz yıllık olduğu ifade edilen tuz kuyusu ve tuzlada iki kuyu bulunmakta; birinden daha fazla verim alınmaktadır. Haziran-eylül arasında üretim yapılan ve 15-20 tava bulunan tuzlada sıcaklık durumuna bağlı olarak 1-2 günde bir tuz toplanmakta, yılda 30-60 ton arasında tuz üretimi yapılmaktadır (K12) (Şekil 14). Tuz üretimini sıcaklık ve yağış koşullarının etkilediği, kurak olan ve sıcaklığın düştüğü dönemlerde

tuz üretiminin azaldığı ifade edilmiştir. 2021 yılının kurak geçtiği buna bağlı olarak üretimin azalacağı öngörülmüştür.

Tuz sofralık olarak, peynir, turşu, yaprak salamura yapımında ve hayvan beslenmesinde kullanılmaktadır. Tuz her yıl üretilmektedir. Acil durumlar için stok yapılmaktadır. Özellikle tuz üretimi mevsiminden önce peynir üretimi için bir önceki yılın tuzları kullanılmaktadır.

Tekel döneminde köyden 12 kişi tuzlada kadrolu ve mevsimlik işçi olarak çalışmış ve tuzladan emekli olmuştur. Bu dönemde köyde 35-40 haneye ihtiyaçlarını karşılayacakları kadar hane başına 50-100 kg tuz verilmekteydi. Günümüzde de benzer şekilde isteyen köylülere belli oranda tuz verilmektedir (K12).

Şekil 14: Tuzkuyusu köyü tuz tavaları (a) ve tuz kuyusu (b)

Tekel döneminde verim alınamayan tuzlalar kapatılmaktaydı. Tuzkuyusu köyündeki tuzla benzer şekilde 1990'lı yıllarda kapatılmış, burada çalışan işçiler Kurtalan'daki tütün fabrikasına ve diğer tuzlalara yönlendirilmiştir. Akrabalar aracılığıyla öğrenilen tuz üretiminin gelenek olduğu, az da olsa aile bütçesine katkı sağladığı için devam ettiği bundan sonraki dönemde de devam ettirileceği ifade edilmiştir. Öte yandan üretimin masraflı buna karşın elde edilen gelirin az olması risk teşkil etmektedir.

Tekel döneminde bugünkü tuzlanın haricinde köy yakınlarında ikici bir kuyu bulunmaktaydı. Bu kuyudan daha fazla tuz üretilmekte ve işçilerin çoğu burada çalışmaktaydı. Buradaki tuzla Cindi, üretim yapılan Asi olarak adlandırılmaktaydı. Günümüzde Cindi tuzlasından tuz üretilmemektedir (K12).

Katılımcının aktardığına göre 15-20 yıl önce tuz satmak için Kurtalan'a bağlı Kayabağlar köyüne gidilmekte, tuzlar bu köydeki arpa, buğday ile takas edilmekteydi. Günümüzde Kayabağlar, Kurtalan ve Baykan'dan tuz satın almak için gelmektedirler (K12). Tuzun peynir ve turşuyu bozmadığı, gıdaları koruyuculuğu bakımından Sadah (Akdoğan) tuzlasının birinci, Tuzkuyusu'nun ikinci, Şirvan tuzlarının ise üçüncü sırada olduğu (Tekel işletmesi zamanındaki analiz sonuçlarına göre), tuzun kolay çözüldüğü ve sert olmadığı belirtilmiştir (K12).

3.3.4.2. Çaykaya, Enginköy (Sulha) ve İğdeli köyü tuzları

Çaykaya, Enginköy ve İğdeli köyünde birer adet tuzla bulunmaktadır. Çaykaya köyündeki bir tuzla ziyaret edilmiş, üç köyden toplam üç kişi ile görüşme yapılmıştır. Bunlardan Çaykaya köyünde Bitlis Çayı'na karışan mevsimlik akarsu tabanındaki eski tuzla atıl durumdadır. Ancak köydeki bazı kişiler evdeki ihtiyaçlarını karşılamak için az miktarda tuz üretmektedirler. İki köy arasındaki anlaşmazlık nedeniyle tuzla aktif olarak işletilmemektedir (K13). Tuzlada iki kuyu gözlenmiştir. Tuz tavaları diğer tuzlaldakine benzer şekilde çevredeki kayalar kullanılarak inşa edilmiştir. Kuyular bir sıra taş bir sıra ahşap kullanılarak inşa edilmiştir (Şekil 15).

Şekil 15: Çaykaya köyünde terkedilmiş tuzla (a,b), tuz kuyusu (c), tavaların tabanları ile kenarlarına döşenen taşlar (d)

Enginköy yakınlarındaki tuzla ise bu köyde yaşayan bir aile tarafından işletilmektedir. Diğerlerinden farklı olarak bu tuzladan bir kadın sorumludur. Kadının eşinin bir yıldır köyde olmaması bunda etkili olmuştur. Katılımcı, kadınların gerek tuz üretimi gerekse satışı konusunda bölge halkı tarafından iyi karşılanmadığını belirtmiştir (K14). Osmanlı ve Tekel Döneminde Çaykaya civarında üretim yapan büyük tuzla olduğu görüşmeler sırasında öğrenilmiştir (K13). Bugün ise bu tuzlada bir aile bir kuyudan üretim yapmaktadır. Tuzlada 22 tava bulunmaktadır. Mayıs sonu-eylül ayı arasında üretim yapılan tuzladan 20 tona yakın tuz alınmaktadır (K14). İğdeli köyünde yaşayan diğer tuzlanın sahibi olduğunu belirten kişi ile görüşülmüştür. Tuzlayı bir aileye devrettiklerini tuzların aralarında paylaştıklarını ifade eden

katılımcıdan yeterli bilgi alınamamıştır.

Sonuç olarak köylerin ekonomisinin tuzculuk, fıstık tarımı, arıcılık ve hayvancılığa dayandığı, bazı köylerde ise geçimin koruculuk maaşından sağlandığı görülmüştür. Siirt'te açık ve gizli işsiz sayısının fazla oluşu, nüfusu tarım ve hayvancılığa yönlendirmektedir. Bu faaliyetler işsizlik sorununu bir nebze de olsa azaltmaktadır (Alkan, 2018). Bununla birlikte mevsime bağlı tuz üretimi bu anlamda önemli alternatif hatta bazı köylerde temel geçim kaynağını oluşturmaktadır. Nitekim Siirt'te dört adet büyük olmak üzere 28 küçük tuzla olduğu, yaklaşık doksan ailenin geçimini sağladığı, yıllık yaklaşık 7.145 ton tuz üretildiği tespit edilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7: Tuzlalarla İlgili Genel Bilgiler

	Tuzla sayısı	Aktif tuz kuyusu (ziyaret edilen)	Tuzculuktan geçinen aile sayısı	Üretilen tuz (ton)
Pervari (Tuzkuyusu, Umurlu mezrası)	1 büyük, 8 küçük	2	30	200
Akdoğan, Sağırsu ve çevresi	1 büyük, 7 küçük	2	38	6000
Çaykaya, Enginköy ve Tuzkuyusu		2	2	65
Şirvan	2 büyük, 10 küçük	10	14	880
Toplam	32	16	86	7.145

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmada yedi köy ve bir ilçe merkezi ziyaret edilmiş; 13 erkek bir kadın toplamda 14 kişi ile görüşme yapılmıştır. Tuzun özelleştirildikten sonraki durumu, tuzlaların fiziki coğrafya özellikleri ile tuz üreten köylerin sosyo-ekonomik ve kültürel profili ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tuzlalarda geçmişte tava, kuyu, konaklama binası yapımında doğal ortam unsurları kullanılmıştır. Bugün harabe olan, Osmanlı Döneminden kalma taş binalar da çevredeki anakaya kullanılarak yapılmıştır. Tüm tuzlalardaki kuyular bir sıra taş bir sıra tahta döşenerek oluşturulmuş, tavaların tabanları ile kenarlarında ise çevredeki kumtaşları kullanılmıştır. Geçmişte tabanları taş ve kilin silindirle sıkıştırılmasıyla oluşturulan tavaların üzerine günümüzde naylon ve daha dayanıklı olduğu düşünülen mavi brandalar serilerek üretim yapılmaktadır. Bunlar yüksek derecede tuzlu su ve güneş ışınlarına maruz kalmaktadır. Brandaların tuzların kirlenmesine neden olup olmadığı araştırılmalıdır.

Ülkemizde kaynak tuzlarından elde edilen tuz miktarı göl, kaya ve deniz tuzuna nazaran az olsa da bulunduğu yörenin kırsal kesiminde alternatif hatta bazılarında temel ekonomik kaynak oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra üretimin oldukça eskiye

dayanması nedeniyle tuz, Siirt halkı ve çevresinde üreten ve tüketenler tarafından bugün de önem taşımaktadır.

Siirt'te, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine kıyasla bugün bazı kuyu ve tuzlalar atıl durumdadır. Tuz üretiminin emek yoğun olmasına karşın ekonomik getirisinin az olması, kaynak ve kuyu sularının verimlerinin azalması, köyler arasında tuz üretimi konusundaki anlaşmazlıklar bu durum üzerinde etkilidir.

Kırsal kesimde temel geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Ancak işsizliğin fazla olması, Akdoğmuş ve Sağırsu köylerinde olduğu gibi bazı köylerde topoğrafik, hidrografik koşulların tarıma uygun olmaması, tarımdan ve diğer kaynaklardan elde edilen gelirin az olması, geleneğin devam ettirilmesi açısından önemlidir. Görüşmeler neticesinde, tuzla koşullarının ve tuz fiyatlarının iyileştirilmesiyle tuzculuğun gelecekte devam ettirileceği aksi durumda daha fazla gelir getiren mesleklere kayma ve göç etme suretiyle faaliyetin terk edileceği belirlenmiştir.

Tuzlalar kırsal alanın destekleyicisi durumundadır. Tamamı ruhsatlı olmadığı için ekonomik girdi içindeki yeri ölçülememektedir. Ancak yaklaşık doksan aileye katkı sağladığı ortadadır. Ayrıca tuz sadece üretenler açısından değil hayvancılık ve peynircilik yapanlar ve önemli bir geleneği devam ettiren yarı göçebe Koçerler açısından önemlidir. Özelleştirmeden sonraki süreçte tuz üretimi konusundaki anlaşmazlıklar, adam yaralamaya varan kavgalar yörede tuzun önemini ayrıca açıklamaktadır. Bu nedenlerle bazı tuzlalar işletilmemektedir.

Bunlara ek olarak tuz yöre halkının her türlü kullanımında oldukça önemlidir. Siirt tuzlarının, tuz üreten köyler ve ilçelerde değil aynı zamanda Tillo (Sinep gibi), Kurtalan (Kayabağlar gibi) ilçesi ve köylerinde yoğun bir şekilde tüketildiği görüşmeler neticesinde öğrenilmiştir. Ayrıca tuzun sadece yörede değil yakın çevresindeki yörelerde (Batman, Bitlis, Çatak, Hizan, Başkale, Şırnak), İstanbul ve Bursa gibi illerde (göç edenler aracılığıyla) bulunduğu ve önemli olduğu görülmüştür.

Tuzlaların iyileştirilmesi ve gelirlerin artırılması açısından aşağıda belirtilen hususlarda öneriler sunulmaktadır:

- Görüşmelerimiz neticesinde Akdoğmuş, Tuzkuyusu ve Şirvan tuzlarının gıda koruyuculuğu bakımından öne çıktığı sıklıkla vurgulanmıştır. Ayrıca Şirvan'daki tuzlu suların yoğunluk bakımından farklı olduğu dile getirilmiştir. Tuzların mineral içerikleri incelenmelidir.
- Ayrıca tuz, üretim öncesinde ve sonrasındaki kirlenmeleri tespit etmek amacıyla ağır metaller başta olmak üzere mikroplastik ile yerleşim ve üretim yerlerinden kaynaklanabilecek kirlenmeler araştırılmalıdır.
- Tuzlaların olumsuz hava koşullarından korunması ve kış mevsiminde üretime devam edilmesi için Delice (Kırıkkale) kaynak tuzla işletmesinde olduğu gibi

güneş ışığının alınmasını engellemeyen sera tipi havuzlar oluşturulabilir. Seralar yıl boyu kaldığı için her yıl naylon değiştirme masrafları olmayacaktır.

- Üretim için izin belgesi alınmalı, Türk Gıda Kodeksine uygun şekilde analiz ve paketlenmelidir.
- Tuz öğütme ve paketlenme tesisi kurulmalı tesislerde tuzlanın bulunduğu köyde yaşayanlar eğitim verilerek istihdam edilmelidir. Doğal dengeyi koruyacak şekilde tuz üretimi projelerle desteklenmeli, kırsal kalkınmaya katkı sağlanarak kentlere göçün önüne geçilmelidir.
- Her kaynaktan çıkan tuzun kimyasal özellikleri az da olsa farklılık gösterdiğinden paketlenme ve markalaması farklı olmalıdır. Naylon paketlerden kaçınılmalı, sağlıklı ve geri dönüştürülebilir ambalajlar kullanılmalıdır.
- Tanıtım ve pazarlama imkânları geliştirilmeli, kooperatiflerle işbirliği yapılmalı; tuzun yöresel pazarlarda, yerel ve sanal marketlerde satış sağlanmalıdır.
- Tuz üretimini etkileyecek önemli sorunlardan birini iklim değişiklikleri teşkil eder. Küresel ısınmayla birlikte özellikle bölgede sıcaklığın ve kuraklığın artacağı düşünüldüğünde, yaz kuraklığından ziyade ilkbahardaki yağışların azalması kaynaklardan az miktarda su elde edilmesine ya da tamamen kurumasına neden olacaktır. Bu nedenle bu olumsuz koşullar dikkate alınarak hareket edilmelidir.
- Yer altından fazla su çekilmesi yer altı su seviyesinin düşmesine sebep olabilir. Bu da çökme dolini oluşumunu tetikleyebilir. Modern tesis açılması ve üretimin kışın devam ettirilmesi durumunda kaynak sularının kullanım kapasitesini aşmamaya özen gösterilmelidir.

Kaynaklar

- Acer, E. (2012). Tuz odası. İçinde, *11-12 Nisan Çankırı tuz çalıştay raporu*, (ss. 39-40). https://www.kuzka.gov.tr/dosya/cankiri_tuz_calistayi_raporu.pdf
- Akgüç, H. (2012). Tuz ve endüstriyel kullanım alanları. İçinde, *11-12 Nisan Çankırı tuz çalıştay raporu*, (ss. 23-37). https://www.kuzka.gov.tr/dosya/cankiri_tuz_calistayi_raporu.pdf
- Alkan, A. (2017). Botan Vadisinin jeomorfolojik özellikleri ve ekoturizm. İçinde *Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss. 359). https://drive.google.com/file/d/1rjwyFN6O_ZbLtvRc3r9HzM0Hg1ChdQX3/view
- Alkan, A. (2018). *Bir kent coğrafyası araştırması: Siirt kenti*. Kriter
- Avcı, S. (2003). Ekonomik coğrafya açısından önemli bir maden: Tuz. *Coğrafya Dergisi*,

(11).

- Benek, S. (2006). Siirt İli'nde kültürel ve doğal çekiciliklerin turizm bakımından değerlendirilmesine ilişkin öneriler. İçinde *Uluslararası Siirt Sempozyumu* (ss. 740-750).
- Brennich, G. (1968). *Siirt Vilayeti tuz zuhurları* (Rapor No: 4493) (Çev.: H. Sonkur). MTA
- Çağlayan, M.A. ve Şengün, M. (2002). *Van-L48 Paftası, 1/100.000 ölçekli açınısama nitelikli Türkiye jeoloji haritaları serisi*. MTA.
- Çelik A. ve Dağ, M. (2019). 19 . Yüzyılın ikinci yarısında Siirt Sancağında kamu gelir kaynağı olarak memlahalar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (14)*, 304–316.
- Demir, Ş. (2016). *Cumhuriyet döneminde Siirt*. Düzey Yayınları.
- Doğanay, S. (2006). Kaynak tuzlarına bir örnek: Aşkale Tuzlası. *Doğu Coğrafya Dergisi, 11(15)*, 155–174.
- Doğanay, H. ve Çavuş, A. (2016). *Türkiye ekonomik coğrafyası* (7. Baskı). Pegem Akademi.
- Ergin, Z. (1988). Tuzun üretim teknolojisi ve insan sağlığındaki yeri. *Bilimsel Madencilik Dergisi, 27(1)*, 9-30.
- Gölbaş, A. ve Başbüyük, Z. (2012). Anadolu kültür oluşumunda tuzun rolü. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(1)*, 45-54.
- Gölçek, Ş. G. ve Gölçek, A. G. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi tekel uygulamaları: 1920-1950 döneminde tuz, ispiro ve ispirotolu içkiler ile kibrit. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 15(30)*, 253-288.
- Göncüoğlu M.C. ve Turhan, N. (1992). *Muş-İ33 Paftası, 1/100.000 ölçekli açınısama nitelikli Türkiye jeoloji haritaları serisi*. MTA.
- Güner, İ., Bekdemir, Ü., Ertürk, M. ve Şimşek, O. (2000). Tuzluca kaya tuzlası. *Doğu Coğrafya Dergisi, Doğu Coğrafya Dergisi, 6(4)*.
- Güngörmez, H. (2015). İktisadi açıdan bir faaliyet: Tuzluca kaya tuzlası. *Coğrafya Dergisi, (30)*, 26-37.
- İlter, M. (1980). Türkiye'de tuz endüstrisi ve ticareti. Tekel Genel Müdürlüğü.
- Kaya-Okan, B. (2012). Tuz ve sanat. İçinde, *11-12 Nisan Çankırı tuz çalıştay raporu*, (ss. 40-50). https://www.kuzka.gov.tr/dosya/cankiri_tuz_calistayi_raporu.pdf
- Kasım, E., (2016). 1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve önemi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (7)*, 2-30.
- Keskin-Köylü, M. (2015). Şereflikoçhisar'ın pırılıtlı incisi Tuz Gölü'nün ilçe ekonomisi-

- ne ve tanıtımına katkıları üzerine bir değerlendirme. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4),105-116.
- Kırkoğlu, M. (2012). Çankırı'daki yeraltı kaynakları. İçinde *11-12 Nisan Çankırı tuz çalıştay raporu* (ss. 15-20). https://www.kuzka.gov.tr/dosya/cankiri_tuz_calistayi_raporu.pdf
- Kiracı, A., Çelik, M., Birinci, Y. ve Aktuğ, S. S. (2015). Siirt ilinin sosyal ve ekonomik yapısı. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 2(2), 17-55.
- Koday, S., Karakuzulu, Z. ve Sevindi, C. (2004). Kağızman (Kars) kayatuzu tuzlası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(12).
- Kurlansky, M. (2003). *Tuz: İnsanlığın tuzlu tarihi*. (Çev.: A. Çakıroğlu). Aykırı Yayıncılık.
- Le Couteur, P. and Burreson, J. (2018). *Napolyon'un düğmeleri: Dünya tarihini değiştiren 17 molekül* (3. Baskı) (Çev.: R. Gürdilek). Metis Yayınları.
- Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (MAPEG) (2021). Maden Üretim Değerleri. https://mapeg.gov.tr/maden_istatistik.aspx Erişim tarihi: 04.011.2021.
- MGM, (2020). Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Yayınlanmamış Rasat Verileri.
- Özdemir, M. A. ve Bahadır, M. (2010). Acıgöl'de (Denizli-Afyonkarahisar) iklimatik parametreler ile tuz üretimi arasındaki ilişkiler. *Afyon Kocatepe University Journal Of Social Sciences*, 12(2), 77-94.
- Özgen, N. ve Karadoğan, S. (2006). Siirt ve çevresinin genel jeomorfolojik ve paleocoğrafik evrimi. İçinde, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 641-657).
- Özgen, N. ve Karadoğan, S. (2009). Siirt şehrinin kuruluşu ve gelişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19)2, 61-81.
- Özgen, N., Tonbul, S., Karadoğan, S. (2005). Siirt ve yakın çevresinde jura tipi kıvrımlı yapı reliefi. *Ulusal Coğrafya Kongresi* (ss. 621-630).
- Polat, S. ve Güney, Y. (2018). Karasu Irmağı (Fırat) Yukarı Havza kesiminde tuzlu-acı su kaynakları ve tuzlalar. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3). <https://doi.org/10.21547/jss.392906>
- Saydamer, M. (1966). *Siirt Bölgesi Kozluk-Pervari arası potas prospeksiyonu hakkında rapor* (Rapor No: 4502) MTA.
- Şenel, M. (2007). *Cizre-M48 Paftası, 1/100.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları*. MTA Raporları.
- Şenel, M. (2008). *Mardin-M47 Paftası, 1/100.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları*. MTA Raporları.

- Şimşek, O. (2020). Nahcivan Duzdağın sağlık turizm potansiyeli. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Enstitüsü Dergisi*, 25, 21-38. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2020.002>
- Teğin, İ. ve Acar, O. (2019). Determinations of radioactivity and element levels of saline waters from Siirt region, Turkey. *Turkish Journal of Nuclear Sciences*, 31(2), 118-132.
- Temur, S. (2007). *Endüstriyel Hammaddeler* (4. Baskı). Çizgi Kitabevi.
- Tıraş, M. (2007). Çamaltı Tuzlası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(18), 291-300.
- TUİK (2021). *Türkiye adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları ve genel nüfus sayımları*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>. Erişim tarihi: 28.06.2021.
- Resmi Gazete, 16 Ağustos 2013, Sayı: 28737.
- Türkiye İstatistik Yıllığı. (2004). *Maden ve enerji* (ss. 185-197). <https://www.yumpu.com/en/document/read/56512080/turkey-yearbook-2004/7>. (Erişim tarihi: 05.11.2021).
- U.S. Geological Survey, 2021, Mineral commodity summaries 2021: U.S. Geological Survey, 200 p. <https://doi.org/10.3133/mcs2021>. Erişim tarihi: 18.06.2021.
- Uygur, İ. (1971). *Siirt Bölgesi potas emaresi veren tuzlar hakkında rapor* (Rapor No: 12402). MTA.
- Vladeva, E. P. and Ovcharova, L. P. (2018). Halotherapy-benefits and risks. *Scripta Scientifica Salutis Publicae*, 4, 22-26. <http://dx.doi.org/10.14748/sssp.v4i0.5010>
- Yalçın, E. ve Ertem, M. E. (1997). Deniz tuzlarının Türkiye tuz potansiyelindeki yeri. *Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 208-215). https://www.maden.org.tr/resimler/ekler/c24a54d62ce57ba_ek.pdf
- Yazıcı, H., Başbüyük, A. ve Altınbilek, S. (1998). Kemah (Erzincan) Tuzları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 33, 53-78.
- Yeşilova, Ç. (2012). *Baykan-Kurtalan-Şirvan (Siirt) arasındaki tuz içeren birimlerin stratigrafik, sedimentolojik incelenmesi ve ekonomik önemi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yeşilova, Ç. ve Helvacı, C. (2012). Lice formasyonu evaporitleri ve killerinin ekonomik önemi: Baykan-Kurtalan-Şirvan Bölgesi (Siirt). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 72-83.
- Yurtoğlu, N. (2018). İzmir Çamaltı Tuzlası ve Türkiye’de tuz üretimi çalışmaları (1923-1950). *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 310-318. <https://doi.org/10.7596/taksad.v7i2.1496>

İnternet Kaynakları

- URL-1: "Tunceli'nin meşhur kaynak tuzları". <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/tunceli/tunceli-nin-meshur-kaynak-tuzlari-11499206> (Erişim tarihi: 03.11.2021).
- URL-2: "Kırkkale'nin doğal kaynak tuzu-Yeşil Doğa, 06.10.2019". <https://www.youtube.com/watch?v=xjd6WXh8ymk> (Erişim tarihi: 15.08.2020).
- URL-3: "Mayi tuz nasıl üretilir"? <https://www.mayituz.com/mayi-tuz-nasil-uretilir> (Erişim tarihi: 16.08.2020).
- URL-4: "Mineral deposu Delice tuzu, 3 yılda dünyaya adını duyurdu: 9 ülkeye ihrac ediliyor". <https://www.gazeterize.com/ekonomi/mineral-deposu-delice-tuzu-3-yilda-dunyaya-adini-duyurdu-9-ulkeye-ihrac-ediliyor-h14152545.html> (Erişim tarihi: 16.08.2020).
- URL-5: "İllere ait mevsim normalleri". (<https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=SIIRT>) (Erişim Tarihi: 02.11.2021).

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Yaylı Çalgılar Öğrenci Orkestralarında Makamsal ve Tonal İki Örnek Eser Üzerinden Toplu Çalışma Tekniklerine İlişkin Çalışma Önerileri

Suggestions for Study on Collective Working Techniques through Two Examples of Maqamic and Tonal Pieces in String Instruments Student Orchestras

Yakup Alper VARİŞ*
Türker EROL**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Varış, Y. A. ve Erol, T. (2021). Yaylı çalgılar öğrenci orkestralarında makamsal ve tonal iki örnek eser üzerinden toplu çalışma tekniklerine ilişkin çalışma önerileri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 380-404.

Varış, Y. A. & Erol, T. (2021). Suggestions for study on collective working techniques through two examples of maqamic and tonal pieces in string instruments student orchestras. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 380-404.

doi 10.29228/kesit.52636

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 15.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 09.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, yalperv@omu.edu.tr

**Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, trkerol76@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Yaylı Çalgılar Öğrenci Orkestralarında Makamsal ve Tonal İki Örnek Eser Üzerinden Toplu Çalışma Tekniklerine İlişkin Çalışma Önerileri¹

Suggestions for Study on Collective Working Techniques through Two Examples of Maqamic and Tonal Pieces in String Instruments Student Orchestras

Doç. Dr. Yakup Alper VARIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Türker EROL

Öz: Bu araştırmada, yaylı çalgı öğrenci orkestraları için makamsal ve tonal iki örnek eserin müzikal ve teknik analizi yapılarak toplu çalışma teknikleri ve eğitim yöntemlerine ilişkin çalışma önerileri geliştirilmiştir. Araştırmada, yaylı çalgı öğrenci orkestralarının eğitim yöntemlerine bir bakış açısı kazandırmak ve orkestra eğitimine ilişkin kaynak oluşturmak amaçlanmıştır. Yaylı çalgılar öğrenci orkestralarında toplu çalışma teknikleri ve eğitim yöntemlerine yönelik yaklaşımların nasıl olabileceğine ilişkin öneriler geliştirmek amacıyla ilgili alan yazın çerçevesinde belirlenen eserlerin biçimsel ve teknik analizleri yapılmıştır. Eserlerin orta seviyede bir öğrenci orkestrasının düzeyine uygun, müziksel anlamda zengin öğelerden oluşmuş olmasına, sol el ve yay teknikleri bakımından öğretici nitelik taşımasına özen gösterilmiştir. Eserler yaylı çalgılarda sol el ve sağ el teknik özelliklerinin yanı sıra müzikal öğeler bakımından hem bütünsel olarak hem de ölçüler halinde derinlemesine irdelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda toplu

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Bu çalışma, ikinci yazarın "Yaylı çalgı öğrenci orkestralarının eğitim yöntemlerinin incelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuş ve 05 Eylül 2021 tarihinde IV. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (USVES) 'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Yakup Alper VARIŞ

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study is derived from the second author's master's thesis and presented as an oral presentation on 05 September 2021 USVES IV. Ethics committee approval is not required for this article. Author Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Yakup Alper VARIŞ

çalma tekniklerine ve eğitim yöntemlerine ilişkin ortaya konan çalışma önerilerinin ilgili ve benzeri eserleri çalışırken orkestra eğitimcileri ve öğrencilerine yararlı olacağı öngörülmektedir. Yaylı çalgılar öğrenci orkestralarının eğitiminde bu tür yaklaşımlara yer verilmesinin, orkestra için alınan yolun daha sağlıklı ve verimli olmasının önünü açacağı düşünülmektedir. Bu çalışma önerilerinin yanı sıra eğitim-öğretim amaçlı öğrenci orkestralarında, eğitim yöntemlerinin şeflere göre farklılık gösterebileceği dikkate alındığında farklı yaklaşımları içeren toplu çalışma tekniklerinin irdelenmesinde yarar olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaylı çalgılar öğrenci orkestraları, orkestra eğitimi, toplu çalışma teknikleri, müzikal analiz.

Abstract: In this research, musical and technical analysis of two sample works, modal and tonal, for string instrument student orchestras has been made, and study suggestions have been developed on collective study techniques and training methods. It is aimed to gain a perspective on the education methods of string instrument student orchestras and to create a resource on orchestra education in this research. In order to develop suggestions on how to approach ensemble techniques and educational methods in string instrument student orchestras, the pieces determined within the framework of the relevant literature were subjected to form and technical analysis. It was taken care of ensuring that the works were composed of musically rich elements suitable for the level of a middle-level student orchestra and were instructive in terms of left-hand and bow techniques. In addition to the technical features of the left and right hands on string instruments, the works were examined in-depth in terms of musical elements in measures and holistically. As a result of the findings, it is predicted that the study suggestions on ensemble playing techniques and education methods will be useful for orchestra educators and students while studying related and similar works. It is thought that including such approaches in the education of string instrument student orchestras will pave the way for a healthier and more productive way for the orchestra. In addition to these study suggestions, it was concluded that it would be beneficial to examine collective work techniques that include different approaches, considering that the training methods may differ according to the conductors in student orchestras for educational purposes.

Keywords: Student string orchestras, orchestra education, group work techniques, musical analysis.

Giriş

Orkestra, insanoğlunun birlikte seslenme gereksinimini karşılamak üzere geçmişten bu yana başvurduğu müziksel ifade araçlarından biridir. Kökleri müzik tarihinde çok eski zamana dayanan orkestra olgusu yapı, kapsam, tür, çeşit, içerik, çalgı topluluklarının nicelik ve niteliksel gelişim özellikleri bakımından süreç içerisinde işlevsellik kazanıp yeni boyutlar kazanmış ve toplumlar için günümüz müzik dünyasının vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir.

Müzik çevrelerince geçmişten bugüne çeşitli biçimlerde tanımlanan orkestra, birbirinden farklı çeşitli çalgılardan ve çoksesli ya da tek sesli müzik icra eden sanatçı gruplarından oluşan, eserdeki müzikal ifadeye her grubun destek verdiği, dengeli ses bileşimlerini örgütleyen geniş seslendirme topluluğudur. (Say, 2005).

Randel'e göre (1969), orkestra, eski Yunan'da oynanan tragedyalara eşlik etmek üzere kullanılan çalgıların yerleştirildiği alana verilen isimdir. Orkestranın, Antik Yunan'da koro, dansçılar ve şarkıcıların bulunduğu sahnenin önünde bulunan alana dendiğini, Ortaçağ ile birlikte bu ismin, sahnenin kendisine denilmeye başlandığını belirtmiştir.

“Orkestra” genel olarak çoksesli müzik eserlerini seslendiren geniş çalgı topluluklarını açıklamak için kullanılır. Fakat bu işin ötesinde kavrama sahip olduğunu belirtmek gerekir. Zaman içinde askeri müzik orkestraları, büyüklü küçüklü eğlence müziği orkestraları, halk müziği orkestraları, yaylı çalgılar orkestraları gibi değişik çalgı toplulukları çeşitli müzik türleri ve formlarında etkinlik göstermiştir. Bu topluluklara da “orkestra” denildiği dikkate alınmalıdır. (Say, 2005).

Tarihsel süreçte çalgıların da eklenmesi ve yapısal değişikliğe maruz kalmasıyla gelişim göstermiş olan orkestra, günümüzde niceliksel özelliklerine ve kuruluş amacına göre çeşitli adlara sahip olmuştur. Sayıca en büyük orkestra *Senfoni Orkestrası*'dir. Senfoni orkestrasında yer alan yaylı çalgılar, aynı adla anılan *yaylı çalgı orkestrasını* oluşturur. Oda orkestrası ise sayıca daha düşük yaylı çalgıdan oluşan orkestradır. Kuruluş amacına göre orkestralar, salon orkestrası, hafif müzik orkestrası, opera orkestrası, yaylı çalgı öğrenci orkestrası gibi çeşitli adlara sahiptir (Erol, 2005:2).

Grupla müzik öğretimin yapıldığı alanlardan biri Toplu çalma'dır. Orkestra/oda müziği, toplu çalma eyleminin ortaya konduğu alanlardan biridir. “Toplu Çalgı Eğitimi”; orkestra üyelerine, kendi yaşantısı yoluyla amaçlı olarak, bireysel çalgılarını doğru, güzel ve etkili kullanabilmeleri için ihtiyaç duyulan müziksel davranışları kazandırma sürecidir. Öğrenciler, bireysel çalgı derslerindeki kazanımlarını toplu çalmayla en gelişmiş ve en teknik biçimi olan orkestra derslerinde geliştirip teknik olgunluğa ulaşmakla birlikte toplu çalmaya yönelik kalıcı bir öğrenme edinmektedirler (Varış, 2007:30).

Bu kazanımların sağlanmasına yönelik öğretim yapılan eğitim fakültelerine bağlı müzik eğitimi anabilim dalları ve güzel sanatlar fakülteleri gibi mesleki eğitim kurumlarında “Orkestra”, “Orkestra/Oda Müziği” ve “Orkestra ve Yönetimi”, toplu

çalgi eğitiminin gerçekleştirildiği başlıca dersler arasındadır. Erol'a (2005:2) göre kuruluş amacına göre yaylı çalgı öğrenci orkestraları, eğitim fakülteleri ve güzel sanatlar fakülteleri gibi mesleki müzik eğitimi kurumlarında orkestra eğitimi ve öğretimine yönelik olarak işe koşulmaları bakımından büyük önem taşımaktadır.

Yaylı çalgılar ailesinin üyeleri keman, viyola, viyolonsel (çello) ve kontrbas, senfoni orkestrası ve oda orkestranın bel kemiğini oluşturarak mesleki müzik eğitimi kurumlarında orkestra-oda müziği çalışmalarının temel yapısını teşkil etmektedirler. Adı geçen çalgıların ses renkleri ve teknik olanakları, öğrencinin müzik yapmaya ilgisini artırmakla birlikte düzen ve disiplin içerisinde çalışma alışkanlığı kazanmasına neden olmaktadır (Varış, 2007:33).

Mesleki müzik eğitiminin gerçekleştirildiği kurumlarda verilen çalgı eğitimi içinde ağırlıklı olarak kullanılan keman, viyola, viyolonsel ve kontrbas eğitimi alan öğrenciler, bir çalgı çalmanın verdiği haz ve güvenle, orkestra-oda müziği içinde birlikte çalarak-seslendirerek toplu çalmaya yönelik çeşitli kazanımlar elde etmekte, orkestra partilerini tanımakta, partileri nasıl çalışmalarını gerektiği konusunda ve eserler hakkında bilgi sahibi olmaktadır (Biber Öz, 2001:96; Gönüm Yalçın, 2015:95).

Orkestra/Oda Müziği dersi kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler ve çalışmalar yaylı çalgı öğrencilerinin eğitiminde ana unsurlarından birini teşkil eder. Bu süreç öğrencilere, kazandıkları kuramsal ve uygulamalı müziksel davranışlarını pekiştirme, geliştirme ve sergileme fırsatı sunar (Delikara, 2017).

Orkestra/oda müziği eğitiminde eser çalışma aşamaları ve öğretim teknikleri, teknik etütlerin ve müzikal alıştırmaların toplu çalmaya etkileri, hız, nüans ve müzikal dinamik kavramları ve uygulamaları orkestra/oda müziği ders programı içinde yer verilmesi gereken konular arasındadır (Akyürek, 2018).

Yaylı çalgılar orkestraları ve oda müziği topluluklarının eğitimi ders öğretim elemanları açısından çeşitli zorluklar içerir. Orkestrada uyumu, ses birliğini sağlamak, müzikal bir takım becerileri geliştirmenin yanı sıra her biri farklı donanıma sahip olan öğrencileri bir potada buluşturmak yönetken için ince ve titiz bir çalışma temposunu gerekli kılar. Orkestrada toplu çalışma tekniklerine sahip bir eğitimci, orkestranın başarımını artırmada daha kolay yol alır.

Yaylı çalgılar öğrenci orkestralarında tını birliğini sağlama, entonasyon sorunlarını giderme, çalgıda sağ ve sol el tekniği çerçevesinde yay hızı ve basıncının dengelemesi, pozisyon (konum) geçişlerinin düzenlenmesi, gürlük, nüans, ritmik ve metrik yapılanma, tempo, cümleme, duate, müzikal dinamik gibi kavramların sağlıklı bir biçimde uygulamaya geçirilmesi ve seviyeye uygun eserlerin belirlenmesi gibi aşamalarda, teknik ve müzikal kazanımlarının geliştirilmesinde orkestra şeflerinin yaylı çalgı çalma yetisine sahip olmaları, hem orkestra üyeleri hem de şefler için büyük avantaj teşkil edici bir unsurdur.

Orkestra eğitimcisinin yay teknikleri ve orkestra dağına hakimiyeti, form ve armoni bilgisi, yüksek işitme ve yönetme becerilerine sahip olması, bireysel çalgıların-

da her biri ayrı kazanımlara sahip olan öğrencilerin kişisel ve sosyal doyuma ulaşmalarında ve çalgı eğitiminin amaçlarına ulaşmasında çok büyük önem arz eder.

Elbi'ye (2008) göre orkestra partileri, orkestra üyelerinin ritim, tempo, entonasyon, yay teknikleri, cümleme gibi konularda solo çalışmalarını da etkileyecek şekilde gelişmelerine olanak sağlayarak çalgıya hakimiyeti ve teknik gelişimi destekler.

Orkestrada yer alan öğrenci kendi partisindeki müzikal ve teknik zorluklarla karşı karşıya gelirken aynı zamanda toplu çalışmada tekniklerinin neler olduğu ve bunların uygulamadaki görünümünü içselleştirir. Böylelikle çeşitli eserleri seslendirmeye yönelik çalışmalarla toplu çalma davranışlarını geliştirir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı, yaylı çalgı öğrenci orkestralarında makamsal ve tonal iki örnek eserin müzikal analizini gerçekleştirerek bu eserler üzerinden toplu çalışma tekniklerine ilişkin çalışma önerileri geliştirmek, yaylı çalgı öğrenci orkestraları eğitim yöntemlerine bir bakış açısı kazandırarak öğrencilerin orkestra eğitimine ilişkin kaynak oluşturmaktır. Araştırma yaylı çalgı öğrenci orkestraları eğitim yöntemlerine bir bakış açısı kazandırarak öğrencilerin orkestra eğitimlerine ilişkin kaynak oluşturmayı ve böylelikle Türk müzik eğitimine katkıda bulunmayı amaçlaması bakımından önem arz etmektedir.

Bu çerçevede araştırmanın problem cümlesi “Örnek olarak seçilen bir makamsal ve bir tonal eser üzerinde toplu çalışma tekniklerinin uygulanması nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir.

Araştırma mesleki müzik eğitimi verilen kurumlardaki öğrenci orkestralarından yaylı çalgılar orkestrası ve bu orkestralarda yer alan keman, viyola ve viyolonsel den oluşan toplulukların orkestra eğitim yaklaşımlarıyla, belirlenen eserlerin form ve teknik analiziyle sınırlandırılmıştır.

YÖNTEM

Genel olarak incelenen durumu saptayıp göz önüne sermek, doğal şartlara uyum sağlayarak derinlemesine açıklamak amacıyla gerçekleştirilen betimsel nitelikli (Çepni, 2007) bu çalışmada yaylı çalgı öğrenci orkestraları için biri makamsal, diğeri tonal olmak üzere iki eser müzikal analiz yöntemiyle ele alınarak form analizine tabi tutulmuştur. Bu eserler üzerinden orkestrada toplu çalışma teknikleri ve eğitim yöntemlerine yönelik yaklaşımların nasıl olabileceğine ilişkin öneriler geliştirmek amacıyla ilgili alan yazın çerçevesinde müzikal ve teknik analizlerden yararlanılmıştır. Müzikal analiz, çağdaş müzik teorisinde müzik parçası hakkında bilgi üretmek, müziğin işleyişini öğrenmektir (McCreeless, 1997, s. 294; Sheehy, 2017, s. xii). Akt.: (Fıfşkın, 2018: 281).

19. yüzyıldan günümüze kadar kullanılan birçok analiz yöntemi olmasına rağmen, en yaygın olarak kullanılmış analiz yöntemleri arasında armonik analiz, form analizi, Schenker analizi ve perde sınıfı analizi sayılabilir (Bulur, 2019:25).

Toplu çalışma tekniklerine ilişkin önerilerin geliştirilmesi bağlamında eserler belirlenirken, eserlerin orta seviyede bir öğrenci orkestrasının düzeyine uygun, müzik-

sel anlamda zengin öğelerden oluşmuş olmasına, sol el ve yay teknikleri bakımından öğretici nitelik taşımasına özen gösterilmiştir. Eserler yaylı çalgılarda sol el ve sağ el tekniğinin yanı sıra müzikal öğeler bakımından hem bütünsel olarak hem de ölçüler halinde derinlemesine irdelenmiştir. Eserlerin belirlenmesinde uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Araştırma görüşme, gözlem, anket, test, ölçek, video/film ve ses kaydı gibi veri toplama yöntemleri ile gerçekleştirilmediğinden etik kurulu onayı gerektirmemiştir.

BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde, yaylı çalgı öğrenci orkestraları toplu çalışma tekniklerine yönelik örnek yaklaşımların (stratejilerin) ortaya konması amacıyla seçilen iki örnek eser üzerindeki müzikal ve teknik analiz çalışmasıyla elde edilen bulgu ve yorumlara yer verilmiştir. Eserlere ilişkin çözümlenmeler, eserin yapısal ve karakteristik özellikleri, sol el ve sağ el tekniği, dizi çalışmaları, ritmik çeşitlilik, nüans vb. boyutlarda ele alınmıştır.

Örnek olarak seçilen makamsal bir eser üzerinde toplu çalışma teknikleri

Araştırmada toplu çalışma tekniklerinin uygulanması amacıyla seçilen makam-sal eser, Ege yöresine ait bir Muğla zeybeğidir. Zeybek, daha çok Ege Bölgesi'nde yoğunlaşmış olan köklü bir halk dansımıza eşlik eden müzik türüdür (Say 2002: 595). Zeybekler çalınış ve söyleniş itibarıyla heybetli ve etkileyici bir ifadeyle yorumlanmaktadır.

Toplu çalışma tekniklerinin uygulanmasına yönelik olarak Geleneksel Türk müziğinde Muhayyer makamı dizisindeki seslerden örülü Kerimoğlu Zeybeği seçilmiştir. Pelikoğlu'na göre (2012), Türk halk müziği dizilerini adlandırmada makam dizileri ve makam isimlerinden yararlanılmasına yönelik yaklaşım, ortak bir müzikal birlik oluşturmak açısından yararlıdır. Dağlı (2020), Zeybek müziklerindeki melodik yapıların makam ya da makamsal dizi olarak belirtilmesinin doğru bir yaklaşım olacağını, Zeybek melodilerinin, makamın kendisiyle ya da makamsal dizi terimleri ile açıklanabileceğini belirtmektedir.

Yaylı çalgılar öğrenci orkestralarında çalım kolaylığı ve ses birliği oluşturmak amacıyla muhayyer makamı dizisindeki ses aralıkları tampere sisteme uyarlanarak seslendirilebilir.

Makamın aralıklarının tuşe üzerinde özümsebilmesi bakımından ilk olarak tüm orkestraya dizi çalışmalarının yaptırılması yararlı olacaktır.

Eserin tümüne bakıldığında her partide on altılık notaların aynı kalıplarla tekrar edildiği görülmektedir. Bu on altılık notaların belirgin, kesin ve dinamik bir ifade ile çalınabilmesi amacıyla, makam dizisini bir vuruşluk zamanların ardından on altılık zamanlarla da çalışılması yararlı olacaktır.

Bu çalışma tüm orkestraya değişik ritim kalıpları ve arşe hareketleri ile de yaptırılabilir.

Eser, dokuz ölçü devam eden, viyola ve viyolonsel partileri ile başlamaktadır. Viyolonsel partisi eşlik konumunda iken viyola partisi, ana ezgiyi çalmaktadır. Burada önemli olan, partitürde de belirtildiği üzere, viyolonsellerin viyolalara göre daha piyano bir ifade ile çalmalarıdır. Bunun için viyolonsellerin yayı kullanırken viyolaya göre daha az basınçla çalması sağlanmalıdır. Beşinci ve altıncı ölçülerde viyolonsel partisinin çaldığı ezgi, viyola partisinin dört ve beşinci ölçülerde çaldığı ezginin (imitasyonu) taklitidir. Bu nedenle beşinci ve altıncı ölçülerde viyolonsel partisinin adeta bir yankı gibi duyulması gerekir. Bu yankı etkisinin sağlanabilmesi amacıyla viyolonsellerin arşeyi baskısız kullanmaları ve büyük yay düşünmeleri, viyolaların ise eşige yakın çalmaları gerekmektedir.

Onuncu ölçüden itibaren viyola ve viyolonsel partilerindeki ezgi ve ritim kalıpları I. ve II. Keman partilerinde gelmektedir. I. Keman partisi ana ezgiyi viyola partisinden alırken II. Kemanlar eşlik konumundadır. Burada da I. Kemanların forte bir ifadeyle çalabilmeleri bakımından eşige yakın çalmalı, II. Kemanların ise arşeyi baskısız kullanmalı ve büyük yay düşünmelidir.

On dokuzuncu ölçüde I Keman partisinde gelen noktali sekizlik-on altılık ritim kalıbı Zeybek karakterinin vurgulanması bakımından önem taşımaktadır. Tartımın doğru bir ifade ve sürede çalınabilmesi için noktali ritmin uzun, onaltılık ritmin ise

otuz ikilik sürede düşünülmesinde yarar vardır. Bu ölçüde I. Keman partisinde ritme yönelik güçlüklerle karşılaşılabilir. Bu güçlüklerin aşılmasına yönelik olarak önce I. Kemanlara ritim kalıbı boş telde çalıştırılabilir.

Tartım, tüm I.Keman grubunda oturduktan sonra, eserdeki notalarla çalıştırılabilir.

Bir vuruşun üç eşit zamana bölünmesiyle oluşan üçlemelerin, orkestrada bir bütün olarak çalınmasında güçlüklerle karşılaşılabilir. Yirminci ve yirmi birinci ölçülerde sırasıyla II. Keman, I. Keman, Viyola ve Viyolonsel partilerinde gelen üçlemeler tüm partilerde aynı anda ve eşit süreli olarak çalınmalıdır. Her partinin üçlemeleri aynı anda ve eşit zamanlı çalabilmesini sağlamak amacıyla, eserin bu pasajının ayrıca çalıştırılması yararlı olacaktır.

Violin I

Violin II

Viola

Violoncello

Yirmi iki ve yirmi üçüncü ölçülerde, ana ezgi I. ve II. Kemanlardadır. I. Keman

partisinin bir sekizli oktav üstten yazıldığı bu ölçülerde önemli olan tüm kemanların, on altılık notaları aynı anda çalabilmeleridir. On altılık notaların birlikte ve eserin karakterine uygun olarak dinamik çalınabilmesinde güçlüklerle karşılaşılabilir. Bu güçlüklerin çözümüne yönelik olarak yayın mümkün olduğunca büyük ve detaşe düşünülmesi öğütlenabilir. Yayın büyük düşünülebilmesi için yaya kolun doğal ağırlığı verilmeli ve kol hareketleri mümkün olduğunca rahatlatılmalıdır. (Karkın 2004).

Eserin, sekizlik nota ve sekizlik suslardan oluşan on, yirmi sekiz, otuz yedi, yetmiş üç ve seksen ikinci ölçülerinde notaların-susların sürelerinde ve birlikte çalınabilmesi önemlidir. Susların belirginleştirilebilmesi ve sekizlik notalarda geç kalınması bakımından yay tele temas etmelidir.

Eserde yer alan ve iki partinin aynı anda çaldığı bu türlü pasajlarda öğrenci hem tartımı doğru çalmaya çalışıp hem de nota okumaya çalışacağından, uygulamada güçlükler yaşanabilir. Bu nedenle önce boş telde, grup çalışmaları yaptırılabilir.

The image shows a musical score for three instruments: Violin I, Violin II, and Violoncello. The score is in 2/4 time and consists of three measures. The Violin I and Violin II parts play a melody of eighth notes, while the Violoncello part plays a bass line of eighth notes. The Violin I and Violin II parts are written in treble clef, and the Violoncello part is written in bass clef. The score is divided into three measures by vertical bar lines.

Yirmi sekizinci ölçüde viyola ve viyolonsel partilerine geçen ezgide, diğer partilerde de gelen noktalı tartım ve on altılık notaların, eserin karakterine uygun bir ifade ile çalınmasına özen gösterilmelidir. Bu ezgi ve tartımın doğru çalınabilmesi amacıyla, yayın kullanımında detaşe (detache) tekniğinin düşünülmesi öğütlenerek, boş telde, ifadeye yönelik tartım çalışmaları yaptırılabilir. Dalkıran'da (2006) detaşe (detache) uygulamalarının öncelikle boş teller üzerinde gerçekleştirilmesi gerektiğini daha sonra notaların eklenmesinin uygun olacağını belirtmektedir. Yirmi sekizinci ölçüden otuz altıncı ölçüye kadar viyola ve viyolonsel partileri ana ezgiyi birlikte çalmaktadır. Bu

pasajlar seslendirilirken doğal kol ağırlığını koruyarak tam kıl kullanılmalı ve küçük arşe kullanımından sakınılmalıdır. Elbi'de (2008) forte pasajların kol ağırlığını telin üzerine yansıtarak, yayı çevirmeden, yayın kıllarının hepsi tele sürtecek şekilde büyük arşe kullanarak seslendirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Aynı ezgiyi seslendiren viyola ve viyolonsel partilerini çalan çalıcıların sağlam bir entonasyon açısından birbirlerini dinleyerek çalmaları gerekmektedir.

The image shows a musical score for three string instruments: Violin I, Viola, and Violoncello. The score is in 2/4 time. The Violin I part is in treble clef, the Viola part is in alto clef, and the Violoncello part is in bass clef. All three parts play a rhythmic pattern of eighth notes. The Violin I part starts with a quarter rest followed by eighth notes. The Viola part starts with a quarter rest followed by eighth notes. The Violoncello part starts with a quarter rest followed by eighth notes.

Tartım, doğru olarak oturduktan sonra, eserdeki notalarla tekrar edilmesi yararlı olacaktır.

Eserde kırk altıncı ölçüden itibaren ezgiyi alan viyolaların, özellikle on altılık notalarda büyük ve baskısız yay kullanmaları gerekir. Young'ın da (2007) belirttiği üzere bu kısımlarda detaşe tekniği aksan yapmadan bağlı (legato) yaylarla uygulanabilir. Bu ölçüden itibaren tutan seslerle eşlik konumuna geçen viyolonsel ise, bol vibrato yaparak piyano çalmalıdır. Elli beşinci ölçüden itibaren aynı ezgi ve tartım, I. Keman ve II. Keman partilerine geçmektedir. Burada da I. Kemanlar ana ezgiyi çalarken, eşlik konumunda olan II. Kemanlar vibratolu ve piyano çalmalıdır.

Altmış dördüncü ölçüde ise ana ezgi I. Keman ve viyola partisindedir. II. Keman ve viyolonsel partileri ise eşlik konumundadır. Eşlik konumunda olan partiler, tutan seslerde bağlı bir ifadeyle vibratolu çalmalıdır.

Shoonderwaldt (2009), çalıcı ve çalgı arasındaki etkileşimi detaylı bir biçimde tanıtmayı ve yay-tel etkileşiminin dayattığı kısıtlamalara çalıcının nasıl uyum sağladığını betimlediği çalışmasında süreğen notlarda yay kontrol yaklaşımlarına odaklanmıştır. Keman ve viyolada onaltılık notalarda yay hızının çok benzer olmasına karşın viyolalarda yay basıncının özellikle Do telinde daha yüksek olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda eserde ana ezgiyi seslendiren partilerin süreğen notalarda yay hızı ve basıncını dengeleyen bir yaklaşımla kontrolü elden bırakmamalarında yarar gö-

rılmektedir. Bunu yaparken parmak, bilek ve kolun hareketlerinin dengeli bir biçimde uyumuna dikkat edilmelidir. Nitekim bu hususta Alpagut (2005), ses mükemmelliğinde sağ el parmakları ile sağ bilek ve sağ önkol arasındaki eşgüdümün büyük önem arz ettiğini, yayın bilinçsiz bir biçimde kullanımının öğrencide kolay, kolay giderilemeyecek bir detaşe tekniği kusuru oluşturabileceğini vurgulamaktadır.

Eserin yetmiş üçüncü ölçüden sekseninci ölçüye kadar ana ezgi viyolonsel partisinde yer alır. Yapısı itibarıyla pes bir tınıya sahip olan viyolonsellerin ana ezgiyi duyurabilmeleri için yayın eşige yakın olması ve sol el baskısının sağlam olması gerekir.

Eserde yer alan imitasyonlar (taklitler), onaltılık ve sekizlik tartımların değişik parti ya da partilerde duyulması eserin geneline hakim olan ve özellikle ortaya çıkarılması gereken ifadelerdir. İmitasyonların bulunduğu pasajların doğru ve güzel duyulabilmesi, partilerin birbirini dinlemesiyle mümkün olacaktır. On altılık ve noktalı tartımların ritme uygun, eşit zamanlı gelmesi Zeybek karakterinin ortaya çıkarılabilmesi bakımından oldukça önemlidir.

Eserin biçim analizinin yapılması, eserin bir bütün olarak görülebilmesi bakımından yararlı olacaktır. Kerimoğlu Zeybeği, makamsal bir yapıya sahip olması nedeniyle, Batı Müziği biçimlerinden farklılık göstermektedir. Yorum aşamasında, eserin bölümlere ayrılması, çalışmalara kolaylık ve katkı sağlayacaktır.

Tablo 1 Kerimoğlu Zeybeği'nin Biçim Analizi

<i>Bölüm</i>	<i>Ölçü Numarası</i>
A	1-18
B	19-27
C	28-45
D	46-72
A	73-90

Örnek olarak seçilen tonal bir eser üzerinde toplu çalışma teknikleri

Araştırmada, toplu çalışma tekniklerinin uygulanması amacıyla seçilen uluslararası eser Johann Sebastian BACH'ın Sol Minör tonunda Polonaise isimli dansıdır.

Polonaise, Polonya'nın en tanınmış yaygın danslarından biri ve bu dans için yazılmış müzik anlamındadır (Say 2002: 431). 3/4 lük ölçü içinde gelişen karakteristik ritimleri, genellikle kahramanca ve ihtişamlı motiflerden oluşur. Formu iki veya üç trio ile yazılmış, üç bölümlü şarkı formudur (Koray 1957: 171).

Besteci, org virtüözü, koro ve orkestra şefi, teoriyeci ve öğretmen olan J.S. Bach'ı diğer bestecilerden ayıran en önemli stil özelliği, birbirinden tamamen ayrı iki çok seslilik yöntemini, orta çağdan devraldığı yatay yazı sistemi olan kontrpuan ile dikey yazı sistemi olan armoniyi ustalıkla birleştirebilmesidir (Tarcan 1987:71).

Bach'ın eserleri, sanatsal değeri yüksek, armonik açıdan yoğun ve zengin eser-

ler olduğu kadar, müziğin her alanında eğitim aracı olarak da son derece önem verilen eserlerdir. Bu nedenle J.S. Bach'ın eserinin orkestra eğitiminde toplu çalışma tekniklerinin uygulanmasında eğitici olduğu düşünülmektedir.

Eserin yorumlanmasına geçmeden önce, eserin tonunun, daha iyi anlaşılabilmesi ve aralıkların tuşe üzerindeki yerlerinin oturabilmesi ve doğru entonasyonla çalışabilmesi açısından, ilk olarak dizi çalışmaları yaptırılması yararlı olacaktır. Sol Minör tonda başlayan eserin B bölümünde, Si Bemol Majör tona modülasyon yapılmıştır. Bu nedenle öncelikle Si Bemol Majör dizi çalışmalarına yer verilmelidir.

Ardından ilgili minörü olan Sol Minör tonda dizi çalışmaları yaptırılabilir.

Bu çalışmanın ardından, eserde yer alan noktalı ve onaltılık tartımların oturmasına yönelik olarak dizi çalışmaları yaptırılmasında yarar olacaktır.

Eserde yer alan sekizlik ve dörtlük notalar stakato (*staccato-belli ederek*) bir ifade ile çalınmalıdır. Barok geleneğinde sekizlik ve dörtlük notalar stakato (*staccato*), on altılık notalar ise detaçe (*detache*) bir ifade gerektirir. Bu nedenle eserin yorumlanmasına geçmeden önce stakato (*staccato*) çalışmalarının yaptırılmasında yarar olacaktır.

Gök (2020), stakato sağ elde sağlamlık ve esneklik gerektiren bir yay tekniği olduğunu, ayrı yönlerde yapılan stakatoda notaların birbirinden daha keskin bir ifade ile ayrıldığını, farklı yaylarda gelen stakato notalarda her notanın başında yayın tel üzerine sıkıştırılıp basıncın hemen bırakılması hareketine dayalı daha belirgin bir artikülasyon hissedildiğini belirtmektedir.

Stakato (*staccato*) ifadenin yazılışı bu olmasına karşın duyuluşu aşağıdaki örnekte belirtildiği gibidir.

Eserde, Viyolonsel ve I. Keman partileri başlamaktadır.

Violin

Viola

Violoncello

Birinci ölçüde ana ezgi I. Keman partisindedir. İkinci ölçünün ikinci vuruşunda II. Keman ve Viyolonsel partisindeki sekizlik stakato (*staccato*) hareketlerin öne çıkarılması önemlidir.

Üçüncü ve dördüncü ölçüde ana ezgi yine I. Keman partisindedir. Dördüncü

ölçünün son iki vuruşunda Viyolonsel partisindeki Sol Minör arpej duyurulmalıdır.

Eserde birinci tekrara kadar olan bölüm A bölümüdür. Tekrarlar, Barok Dönem geleneğine göre *piyano* (*p*) olmalıdır.

Beşinci ölçüde Viyolonsel ve I. Keman partilerinin noktalı sekizlik-on altılık tartımda paralel üçlü hareketin duyurulması önemlidir. Daha sonraki beş ölçüde ana ezgi yine I. Keman partisindedir. Bu ölçülerde, diğer partiler eşlik konumunda olmalarından ötürü I. Kemanlara göre daha *piyano* çalmalıdır.

Altıncı ölçüde, Viyolonsel partisinde bulunan sekizlik stakato (*staccato*) tartım öne çıkmalıdır. Altıncı ölçünün bitmesiyle, B bölümü de biter. B bölümünün sonunda Viyolonsel partisinde gelen bu tartım ile C teması başlamaktadır. Buna göre eserin biçimi Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2 (Polonaise İsimli Eserin Biçim Analizi)

Bölüm Numarası	Ölçü Numarası	Ton
A	1-4	Sol Minör
B	5-10	Si Bemol Majör
C	11-16	Sol Minör

C temasının başladığı on birinci ölçüden eserin sonuna kadar, I.Kemanlar biraz daha önde olacak şekilde, tüm partiler bir ölçü *forte* (*f*), bir ölçü *piyano* (*p*) bir ifade ile çalmaya özen göstermelidir.

On beşinci ölçünün son vuruşunda Viyola partisinde gelen sekizlik ve iki on altılıktan oluşan tartımın duyurulmasına dikkat edilmelidir. Bu vuruşta Viyolaların çaldığı ezgi, I.Keman partisinin (takliti) imitasyonudur. Eserin finalinde ise tüm partiler *piyanoya* (*p*) düşmelidir.

Bir eserin en can alıcı yerleri, zirve noktalarıdır. Kimi eserlerde bir vuruş, kimi eserlerde ise bir ya da birkaç ölçü süren zirve noktaları, yorum dinamikleri bakımından son derece önemlidir. Bach'ın bu eserinde her bölümde gelen zirve noktaları Tablo 3'te belirtilmiştir.

Tablo 3 Polonaise İsimli Eserin Zirve Noktaları

Bölüm	Zirve Noktasının Bulunduğu Ölçü	Vuruş
A	3	2
B	5	2
C	11	1

Eser yorumlanırken cümle sonlarına da dikkat edilmelidir. Müziğin bir dili ve ifadesi olduğu unutulmamalı, cümle sonlarında sforzandolardan (ani vurgu) mümkün olduğunca kaçınılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, orta seviyede bir yaylı çalgı öğrenci orkestrasının seviyesine uygun, sol el ve yay teknikleri bakımından öğretici nitelik taşıyan ve müziksel anlamda zengin öğelere sahip olmasına özen gösterilen, ulusal ve uluslararası olmak üzere biri makamsal diğeri tonal yapıdaki iki eser müzikal ve teknik analize tabi tutularak toplu çalışma tekniklerinin uygulamadaki görünümü bakımından irdelenmiştir. Bu doğrultuda yaylı çalgı öğrenci orkestraları için toplu çalışma önerileri geliştirilmiştir.

Yapılan biçimsel ve teknik analizler sonucunda Kerimoğlu Zeybeği adlı eserin 5 bölüm ve 90 ölçüden oluştuğu, 2/4'lük bir ritmik yapıya sahip olduğu, eserde tüm partiler açısından detaşe tekniğinin kullanılması gerektiği, imitasyonlar sıklıkla yer almakla birlikte forte, mezaforte ve piyano nüansların işe koşulduğu anlaşılmıştır. Öğrenci orkestralarıyla çalışmalarda nüansa uygun bir biçimde yay kullanımını gerçekleştirmenin karşılaşılan başlıca sorunlardan biri olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak forte seslendirilmesi gereken pasajlarda büyük arşe kullanımına ve yay basıncının artırılarak tam kıl kullanılmasına yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği piyano seslendirilmesi gereken pasajlarda ise tam tersinin düşünülmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Detaşe tekniğinin uygulanmasında mümkün olduğunca eşit yay kullanımına özen göstermenin yanısıra basınç ve gürlüğün dengelenmesinin önemi göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırma sonucunda eserde yer alan üçlemelerin tüm partilerde aynı anda ve eşit süreli olarak çalınması amacıyla ilgili pasajların kümelenendirilerek çalışılmasının başarımlı gücünü geliştireceği anlaşılmıştır.

Yaylı çalgı öğrenci orkestralarında eserlere yönelik toplu çalışmaların amacına ulaşabilmesi, etkili ve yararlı olması için teknik açıdan çalışılan eserlerde ritmik, melodik, metrik, armonik v.b. yapılanmaların sol el ve sağ elde yayın kullanımına yansımaları bağlamında ele alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Shoonderwaldt, (2009), Elbi (2008), Variş (2007), Young, (1999), Dalkıran (2006) ve Alpagut (2005)'ün görüşleri de bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Araştırmada seçilen tonal eser üzerinde gerçekleştirilen analizler sonucunda Johann Sebastian BACH'a ait Polonaise isimli eserin sol minör tonunda yazıldığı, sanatsal değeri yüksek, armonik açıdan yoğun ve zengin olduğu, 3/4 'lük ritmik yapıya ve 3 bölümlü şarkı formuna sahip olduğu, 16 ölçüden oluştuğu, eserin sağlam bir entonasyonla seslendirilebilmesi bakımından sib majör ve sol minör tonunda dizi çalışmalarına ağırlık verilmesinin yararlı olacağı, eserde yer alan sekizlik ve dörtlük notaların stakato (*staccato-belli ederek*) bir ifade ile çalınması gerektiği, forte, mezaforte ve piyano nüanslarının işe koşulduğu anlaşılmıştır. Eserde zirve noktalarının üçüncü, beşinci ve onbirinci ölçüler olduğu ve bunun yorum dinamikleri bakımından önem arz

ettiği, yorumlamalarda müzikal ifadeye dikkat edilmesi, cümle sonlarında ani vurgulardan kaçınmaya, forte ve piyano arasındaki zıtlığın ön plana çıkartılarak barok müziğin gerektirdiği karakteri yansıtmaya özen göstermek gerektiği belirlenmiştir. Artikülasyonun hissedilmesi bakımından eserin yorumlanmasına geçmeden önce stakato (*staccato*) çalışmalarının yaptırılmasının yararlı olacağı saptanmıştır. Bu sonuç, Gök (2020) ve Büyükaksoy (1997)'un araştırmalarında ortaya koyduğu sonuçlarla paralellik arz etmektedir.

Açıklanan tüm bu yaklaşımların orkestranın başarısını artıran bir etmen olduğu; çağdaş eğitim felsefesinin benimsendiği ve özümsemiği bir anlayışla orkestra eğitimi sürecinin kuram ve uygulama boyutlarıyla bir bütün halinde sağlam ve tutarlı bir çerçeveye oturtulması, düzenli ve yöntemli bir biçimde çeşitli boyutlarıyla geliştirilip zenginleştirilmesine (Varış, 2007:27) katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yaylı çalgı öğrenci orkestralarını çalıştıran eğitimcilerin eğitim yöntemlerinde bu tür yaklaşımlara yer vermesi, orkestra için alınan yolun daha sağlıklı ve verimli olmasının önünü açacaktır. Akyürek'in (2018) görüşleri de bu görüşü destekler niteliktedir. Eğitim-öğretim amaçlı yaylı çalgı öğrenci orkestralarında, eğitim yöntemleri şeflere göre değişiklik gösterebileceğinden farklı yaklaşımları içeren eğitim yöntemlerine yönelik yayınların sayısı artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyürek, R. (2018). Müzik eğitimcisi yetiştiren kurumlarda toplu çalgı eğitiminde yeni yaklaşımlar. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5 (23), 1078-1084.
- Alpagut, U. (2005). Keman eğitiminde "detaş" tiplerindeki hız-uzunluk değişimleri ile sağ el bilek ve kol üzerinde açıl/devinşel etkileşimler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 1-10.
- Biber, Ö., N. (2001). Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda orkestra-oda müziği eğitiminde yaylı çalgıların yeri ve önemi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 93-99.
- Bulur, E. (2019). Müzik analizinde Schenker yaklaşımı. *Konservatoryum - Conservatorium*, 6(1), 21-46. <https://doi.org/10.26650/CONS2019-0004>
- Büyükaksoy, F. (1997). *Keman öğretiminde ilke ve yöntemler*. Armoni Ltd. Şti.
- Çepni, S. (2007). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş* (Genişletilmiş 3. Baskı). Celepler Matbaacılık.
- Dalkıran, E. (2006) Keman eğitiminin başlangıç aşamasında "Detache ve Legato" yay tekniklerinin keman öğrencilerine aktarımı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26 (1), 125-142.
- Dağlı, H. A. (2020). *Zeybek oyunlarının sahne sunumlarında orkestrasyon ve özgün kompozisyon denemeleri* [Yeterlik Tezi]. Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Delikara, A. (2017). *Yaylı çalgı öğrencilerinin orkestra/oda müziği dersine ilişkin görüşleri*. I. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu. 21-23 Eylül. Nevşehir.
- Elbi, C.C. (2008). *Seçilmiş orkestra eserleri viyolonsel partilerinin teknik incelemesi* [Sanatta Yeterlik Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erol, T. (2005). *Yaylı çalgı öğrenci orkestralarının eğitim yöntemlerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fışkın, Ü. (2018). Sistematik müzikolojide 20. yüzyıl analiz yöntemleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 281-314.
- Gök, M. (2020). Öğrenci orkestralarının seslendirdiği eserlerdeki viyolonsel partilerinin Otakar Sevcik Op. 2, 5 numaralı etütte yer alan varyasyonlar açısından analizi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(Müzik Özel Sayısı), 396-422. doi: <https://doi.org/10.35247/ataunigsed.638699>
- Gönlüm, Y., E. (2015). Seçilmiş orkestra eserlerinin keman partilerinin teknik açıdan incelenmesi ve çalışma önerileri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*. 5 (8), 93-107.
- Karkın, K. (2004). *Yayınlanmamış ders notları*. Sivas.
- Koray, F. (1957). *Müzik formları*. Maarif Basımevi.
- Pelikoğlu, M. C. (2012). *Geleneksel Türk halk müziği eserlerinin makamsal açıdan adlandırılması*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Randel, D.M. (1969). *The new Harvard dictionary of music*. Harvard College Pub.
- Say, A. (2005). *Müzik ansiklopedisi besteciler, yorumlar, eserler, kavramlar*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Say, A. (2002). *Müzik sözlüğü*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Shoonderwaldt, E. (2009). The Player and the bowed string: Coordination and control of bowing parameters in violin and viola performance. *Journal of Acoustical Society of America*. 126 (5), 2709-2720.
- Tarcan, H. (1987). *Bach üzerine bir çalışma*. Pan Yayıncılık.
- Variş, Y.A. (2007). *Eğitim fakültesi müzik eğitimi anabilim dalları orkestra ve yönetimi dersi öğretim sürecinin betimlenmesi ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Young, D. (1999). A methodology for investigation of bowed string performance through measurement of violin bowing technique [doctoral dissertation]. MIT, Boston, MA.

EK I: Kerimoğlu Zeybeği-Düzenleme: Yücel KÖSE

KERİMOĞLU - AL YAZMA

largo ♩ = 62 Düz. Yücel KÖSE

The musical score is presented in three systems. The first system includes Violin 1, Violin 2, Viola, and Cello. The second system includes Violin 1, Violin 2, Viola, and Cello. The third system includes Violin 1, Violin 2, Viola, and Cello. The score is in 2/4 time and features a mix of melodic and rhythmic patterns across the instruments. The tempo is marked 'largo' with a quarter note equal to 62 beats. The score is in 2/4 time and features a mix of melodic and rhythmic patterns across the instruments.

Musical score for measures 19-24. The score is for four staves: Violin 1 (Vln. 1), Violin 2 (Vln. 2), Viola (Vla.), and Violoncello (Vc.). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4. Measure 19 starts with a treble clef and a key signature change to one sharp. The dynamics are marked *ff* for Violin 2 and *mf* for Violoncello. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some rests and slurs.

Musical score for measures 25-30. The score is for four staves: Violin 1 (Vln. 1), Violin 2 (Vln. 2), Viola (Vla.), and Violoncello (Vc.). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4. Measure 25 starts with a treble clef and a key signature change to one sharp. The dynamics are marked *mf* for Violin 1 and *f* for Violoncello. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some rests and slurs.

Musical score for measures 31-36. The score is for four staves: Violin 1 (Vln. 1), Violin 2 (Vln. 2), Viola (Vla.), and Violoncello (Vc.). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4. Measure 31 starts with a treble clef and a key signature change to one sharp. The dynamics are marked *mf* for Violin 1 and *f* for Violoncello. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, with some rests and slurs.

Musical score for strings, measures 37-42. The score is written for four staves: Vln. 1 (Violin 1), Vln. 2 (Violin 2), Vla. (Viola), and Vcl. (Violoncello). The key signature is one flat (B-flat major/D minor). The time signature is 4/4. The score begins with a forte (*f*) dynamic. The Vln. 1 part features a melodic line with a fermata over the first measure. The Vln. 2 part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vla. part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vcl. part has a melodic line with a fermata over the first measure. The score ends with a *mf* dynamic.

Musical score for strings, measures 43-48. The score is written for four staves: Vln. 1 (Violin 1), Vln. 2 (Violin 2), Vla. (Viola), and Vcl. (Violoncello). The key signature is one flat (B-flat major/D minor). The time signature is 4/4. The score begins with a *mf* dynamic. The Vln. 1 part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vln. 2 part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vla. part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vcl. part has a melodic line with a fermata over the first measure. The score ends with a *p* dynamic.

Musical score for strings, measures 49-54. The score is written for four staves: Vln. 1 (Violin 1), Vln. 2 (Violin 2), Vla. (Viola), and Vcl. (Violoncello). The key signature is one flat (B-flat major/D minor). The time signature is 4/4. The score begins with a *p* dynamic. The Vln. 1 part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vln. 2 part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vla. part has a melodic line with a fermata over the first measure. The Vcl. part has a melodic line with a fermata over the first measure. The score ends with a *p* dynamic.

Musical score for measures 35-40. The score is for Violin 1 (Vln. I), Violin 2 (Vln. II), Viola (Vla.), and Violoncello (Vc.). Measure 35 is marked with a *mf* dynamic and a *V* hairpin. Violin 1 plays a melodic line with eighth notes, while Violin 2 plays a supporting line with quarter notes. Viola and Violoncello are silent in this system.

Musical score for measures 41-46. The score is for Violin 1 (Vln. I), Violin 2 (Vln. II), Viola (Vla.), and Violoncello (Vc.). Measure 41 is marked with a *p* dynamic. Measure 42 is marked with a *mf* dynamic and a *V* hairpin. Violin 1 plays a melodic line with eighth notes, while Violin 2 plays a supporting line with quarter notes. Viola and Violoncello play a rhythmic accompaniment with eighth notes.

Musical score for measures 47-52. The score is for Violin 1 (Vln. I), Violin 2 (Vln. II), Viola (Vla.), and Violoncello (Vc.). Measure 47 is marked with a *V* hairpin. Violin 1 plays a melodic line with eighth notes, while Violin 2 plays a supporting line with quarter notes. Viola and Violoncello play a rhythmic accompaniment with eighth notes.

Musical score for measures 13-16. The score is for Violin 1 (Vln. 1), Violin 2 (Vln. 2), Viola (Vla.), and Cello/Double Bass (Vc.). The key signature is one flat (B-flat major or D minor). The time signature is 4/4. The score shows a rhythmic pattern in the lower strings, with the Cello/Double Bass part starting with a forte (f) dynamic. The Viola part has a forte (f) dynamic. The Violin parts are mostly rests.

Musical score for measures 17-20. The score is for Violin 1 (Vln. 1), Violin 2 (Vln. 2), Viola (Vla.), and Cello/Double Bass (Vc.). The key signature is one flat. The time signature is 4/4. The score shows a rhythmic pattern in the lower strings, with the Cello/Double Bass part starting with a forte (f) dynamic. The Viola part has a forte (f) dynamic. The Violin parts are mostly rests.

Musical score for measures 21-24. The score is for Violin 1 (Vln. 1), Violin 2 (Vln. 2), Viola (Vla.), and Cello/Double Bass (Vc.). The key signature is one flat. The time signature is 4/4. The score shows a rhythmic pattern in the lower strings, with the Cello/Double Bass part starting with a forte (f) dynamic. The Viola part has a forte (f) dynamic. The Violin parts are mostly rests.

EK II: Polonaise-J. Sebastian Bach

POLONAISE

Allegretto

Violin I
Violin II
Viola
Violoncello

mf

Vln I
Vln II
Vla
Vc.

f *mp*

Vln I
Vln II
Vla
Vc.

p *f* *f* *f*

13

Vln I

Vln II

Vla

Vc.

f *p*

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Türkiye’de Erken Çocukluk Bakımı ve Okul
Öncesi Eğitim: Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası
Düzelelerde Bir Değerlendirme

Early Childhood Care and Pre-School Education
in Turkey: An Assessment at the National,
Regional and International Levels

Derya GÜLTEKİN KARAKAŞ*
Pınar ÖZCANLI BARAN**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Gültekin Karakaş, D. ve Özcanlı Baran, P. (2021). Türkiye’de erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim: ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde bir değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 405-436.

Gültekin Karakaş, D. & Özcanlı Baran, P. (2021). Early childhood care and pre-school education in Turkey: An assessment at the national, regional and international levels. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 405-436.

 10.29228/kesit.52747

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 26.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 13.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
İнтихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, dkaraka@itu.edu.tr

**Doktora Öğrencisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, ozcanli@itu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Türkiye’de Erken Çocukluk Bakımı ve Okul Öncesi Eğitim:
Ulusal, Bölgesel ve Uluslararası Düzeylerde Bir Değerlendirme¹

*Early Childhood Care and Pre-School Education in Turkey:
An Assessment at the National, Regional and International Levels*

Doç. Dr. Derya GÜLTEKİN KARAKAŞ

Pınar ÖZCANLI BARAN

Öz: Çalışmada, Türkiye’de erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim (EÇBOÖE) hizmetlerinin yıllar içerisindeki gelişimi ve ulaştığı düzey değerlendirilmektedir. 2000’li yıllardan bu yana EÇBOÖE’de yaşanan gelişmelere karşın, Türkiye kalkınma plânlarındaki hedeflere ulaşamamış ve bu alandaki geri kalmışlık devam etmiştir. Yeni nesillerin yetişmesinde taşıdığı ehemmiyete rağmen ülkemizde EÇBOÖE hizmet açığı kapatılmamış ve bu açık COVID-19 salgını ile gelen kapanma tedbirleri ile daha da artmıştır. Araştırmada 2007-2020 yılları arasında EÇBOÖE’nin gelişimi ülke geneli ve bölgesel düzeyde incelenmiştir. Ardından Türkiye’de EÇBOÖE’nin durumu OECD ülkeleriyle karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ülkemizde EÇBOÖE’deki katılım oranları yıllar içerisinde artış gösterse de hâlâ düşük seviyelerdedir. Özellikle 5 yaş altı gruplarda katılım oranları çok düşüktür. Bölgeler arasında okullaşma ve öğretmen başına düşen öğrenci oranları, kadın işgücüne katılımının, kadın yükseköğretim mezunu oranının ve kişi başına gelirin de daha düşük olduğu doğu bölgeleri aleyhine

¹ “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Makale TUBİTAK 120K602 no.lu, “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden COVID-19 Salgını ve Bakım Hizmetleri Krizi: Bakım Hizmetlerine Kamu Yatırımlarının İstihdam Etkisi” başlıklı projeden üretilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Derya GÜLTEKİN KARAKAŞ

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. This article is produced from the TUBİTAK project (no. 120K602) titled “The COVID-19 Pandemic and the Care Crisis from a Gender Perspective: The Employment Generation Effect of Public Investments in Care Services”. Author Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Derya GÜLTEKİN KARAKAŞ

farklılık göstermektedir. Türkiye OECD içinde EÇBOÖE’de tüm yaş gruplarının katılım oranlarında son sırada yer alırken, öğretmen başına düşen öğrenci sayılarında ilk sıralarda yer almaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’de 3 yaş altı çocuklar başta olmak üzere özellikle 5 yaş altı gruplar için eğitim hizmetlerinin kamusal yatırımlar ve teşviklerle geliştirilmesi ve herkes için erişilebilir, kaliteli hizmet arzının artırılması toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi, sosyal eşitsizliklerin azaltılması ve toplum refahının yükseltilmesi açısından elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bakım, okul öncesi eğitim, erken çocukluk bakımı, bölgesel eşitsizlik, OECD, Türkiye.

Abstract: This study evaluates the development of early childhood care and pre-school education (ECCPE) services in Turkey. Despite the progress since the 2000s, Turkey has not been able to reach its targets and the backwardness in ECCPE continues. ECCPE is critically important in raising new generations. However, the service gap in ECCPE has increased further with the closure measures with the COVID-19. The paper examined the ECCPE between 2007 and 2020 at the national and regional levels. Then, ECCPE in Turkey was compared with OECD. Although the participation rates have increased over the years, they remain low especially for under 5 years of age. Enrollment rates and student per teacher ratios differ between regions against the eastern regions where female labor force participation and higher education graduates and per capita income are also lower. While Turkey is the last in OECD in participation rates of all age groups, it ranks first in the number of students per teacher. In Turkey it is essential to develop education services for children under 5 and especially for under 3 with public investments, and to increase the supply of accessible and quality services to improve gender equality, reduce social inequalities and increase social welfare.

Keywords: Social care, pre-school education, early childhood care, regional inequality, OECD, Turkey.

Giriş

Çocukların duygusal, zihinsel ve bedensel gelişimine imkân veren erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim (EÇBOÖE) alanında hizmet arzının kamu yatırımları ile artırılması, birçok sosyal ve ekonomik fayda sağlayacak olması sebebiyle Türkiye’nin kalkınmasında büyük önem arz etmektedir (MEB, 2020). EÇBOÖE’de 0-72 aylık çocuklar çevreleriyle insicam içindeki faaliyetlerle arkadaşlık kurma, kendilerini ifade etme ve seviyelerine uygun davranış geliştirme gibi beceriler kazanmaktadırlar

(Turan, 2004; Sak vd., 2020). Erken çocukluk bakımı 0-3 yaş dönemini, okul öncesi teo-rik yaş ise 3. yaşın 1-9 ayları arası dâhil olmak üzere 3-5 yaş aralığını kapsamaktadır. Okul öncesi eğitime katılım oranının yüksek olması, çocukların zihinsel, içtimai ve duygusal gelişimlerini sağladığı gibi ilerideki eğitim hayatlarını da akademik açıdan destekler niteliktedir (AÇEV ve ERG, 2017). Bu tespit özellikle hanelerde ebeveynler tarafından sağlanan bakımın okul öncesi çağıdaki çocukları geleceğe hazırlamak bakımından yetersiz kalabilmesi sebebiyle kritik bir önem taşımaktadır (Bkz. Bayrak Çelik, 2020). EÇBOÖE hizmetlerinin kalitesinin önemli bir boyutu kapsayıcılık derecesidir (ILO, 2018:136). EÇBOÖE hizmetleri tüm nüfus için erişilebilir olmalıdır (Mustard, 2002).

Ülkemizde erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim hizmetlerinde kapsama oranı, 2000’li yıllardan itibaren sağlanan ilerlemeye karşın ulusal hedefler ve uluslararası standartlara göre düşük kalmaya devam etmektedir. Bu alandaki gerilik özellikle 3 yaş altı grupta çarpıcı düzeylerde dir.

Türkiye’de çocuklar ilkokullara bağlı resmi ve özel ana sınıfları; özel ve kamu anaokulları, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na (AÇSHB) bağlı kurumlar; 657 Sayılı Kanun’un 191. maddesine göre açılan resmî kurumlar; İş Kanunu’na göre işletmelerde açılan kreşler, yaz ve mobil anaokulları ve toplum temelli kurumlara devam etmektedir (Kaytaz ve Öztürk, 2019).

Birleşmiş Milletler’in nitelikli eğitim boyutuna ilişkin sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden (SKH) biri “2030’a kadar bütün kız ve erkek çocuklarının onları ilköğretime hazır hale getirecek kaliteli okul öncesi eğitime erişimlerinin güvence altına alınması” şeklindedir. Erken çocukluk dönemi ve okul öncesi eğitim çocukların tüm eğitim hayatı boyunca kritik bir öneme sahiptir (Kılıç vd., 2020). Aşağıda ele alınacağı gibi, Türkiye’nin üyesi bulunduğu Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerine göre EÇBOÖE hizmetlerindeki geri kalmışlığı ve EÇBOÖE’nin özellikle COVID-19 döneminde artan ehemmiyeti bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmuştur. Makale, Türkiye’de EÇBOÖE’yi ülke, bölge ve uluslararası düzeylerde birlikte inceleyerek çok yönlü bir değerlendirmeye imkân vermesi açısından literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Çalışmada bu kapsamda ilk olarak Türkiye genelinde EÇBOÖE’nin durumuna ilişkin veriler değerlendirmiştir. Ardından ülke içinde bölgeler arası farklılaşma incelenmiş ve son olarak da OECD ülkeleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Betimsel analizin ardından çalışma bulgularının değerlendirildiği ve politika tavsiyelerinin geliştirildiği bir sonuç ve tartışma kısmı yer almaktadır.

Yöntem ve Veri Kaynakları

Bu çalışmada, EÇBOÖE alanı çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan derle-

nen verilerin betimsel analizi ile incelenmiştir. Türkiye’de EÇBOÖE’nin yıllar içindeki gelişimi ve mevcut durumu ulusal ve bölgesel düzeylerde incelenmiş, ardından OECD ülkeleri ile karşılaştırma yapılmıştır. Betimsel analizde tablo ve şekiller kullanılmış, oran hesaplamaları yapılmıştır. Ayrıca İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 1 bazında yapılan bölgesel değerlendirmede, Coğrafi Bilgi Sistemi ArcGis programı kullanılarak haritalar üzerinde istatistikî veriler üretilmiştir.

Çalışmada Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve OECD verileri kullanılmıştır. MEB’den EÇBOÖE kurumlarındaki okullaşma oranları ve mevcut kayıtlı öğrenci sayıları verileri 2007 yılından 2019 yılına kadar temin edilmiştir. EÇBOÖE kurumlarında çalışan öğretmen sayıları ile işgücüne katılım oranları TÜİK’ten derlenmiştir. OECD ülkelerinin okullaşma verilerine ise OECD veri tabanından ulaşılmıştır.

Bulgular

1. Türkiye Geneline Erken Çocukluk Bakımı ve Okul Öncesi Eğitimin Durumu

Türkiye’de EÇBOÖE hizmetleri MEB ve AÇSHB tarafından sağlanmaktadır. 0-72 ay grubundaki çocuklar gündüz bakım merkezleri ve kreşler, 36-68 ay grubundaki çocuklar anaokulları ve 57-68 ay grubundaki çocuklar ise anasınıfına devam etmektedirler (Dedeoğlu, vd., 2021).

OECD verilerine göre, 2018-2019 öğretim yılı için Türkiye’de 3 yaşın altındaki 3.812.410 çocuğun 10.352’si yani sadece %0,3’ü erken çocukluk bakımı kurumlarına devam etmektedir (Tablo 1). Bu durum aşağıda ele alınacağı gibi, özellikle kamu kesiminde EÇBOÖE hizmetlerinin daha çok 5 yaşındaki çocuklar için sunulmasından ve 3 yaş altı grubundaki çocuklar için kanunların kamu hizmeti arzını zorunlu tutmamasından kaynaklanmaktadır (WB, 2015). Kanuni açıdan tek sorumluluk, kamu ve özel kesimdeki işletmelerin belirli kıstaslara göre personel çocuklarına ücretsiz bakımevi temin etme mesuliyetleridir. Ancak İlkaracan vd. (2015)’in belirttiği gibi, 1475 sayılı İş Kanunu’nun 88. Maddesi, 150 ve üzeri kadın çalışanı olan özel kesim kuruluşlarına gündüz bakım birimi açma veya başka bir merkezde çocuk bakımına erişim imkânı sağlama yükümlülüğü getirmektedir. Ancak küçük ve orta boy firmaların Türkiye’deki işletmelerin %99,8’ine ulaştığı dikkate alındığında (Ekotrent, 2018), 150 ve üzeri sayıda kadın çalışanı olan çok az işletmenin olduğu aşikâr olmaktadır (Pınarcıoğlu ve Elçik, 2015). Çalışan sayısı açısından kıstasları karşılayan işletmelerin büyük çoğunluğu da denetim yetersizlikleri yüzünden bu mesuliyetlerini yerine getirmemektedir. Öte yandan 657 sayılı “Devlet Memurları Yasası Kapsamında Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Açılacak Çocuk Bakımevleri Hakkındaki” Yönetmeliğe göre, bu kurumlar istihdam ettikleri memurların 6 yaşından küçük en az 50 çocuğu olduğunda okul öncesi eğitim

hizmeti sağlamak zorundadır. Ülkemizde kamu kurum ve kuruluşlarının işlettiği gündüz bakım merkezlerinin sayısı 2000’lerin başından itibaren önce giderek azalmış (İlkaracan vd. 2015), fakat 2015-2016 öğretim döneminden itibaren hızla artmıştır. Buna karşılık aşağıda ele alınacağı gibi (Bkz. Tablo 3), özel gündüz bakımevleri ve kreşlerinin sayısı çok fazla değişmemiştir. Dolayısıyla kamu bakım merkezlerinin sadece kamu çalışanlarına hizmet veriyor olması, özel bakım merkezlerindeki kurumsal kapasitenin de sınırlı olması, ailelerin ödeyebilme istekliliğini/gücünü aşan kreş fiyatlarına yol açmakta ve talebi sınırlandırmaktadır. İlaveten okul öncesi yaş grubuna yönelik çok düşük orandaki kurumlar arasında tam gün hizmet arz edenlerin sınırlı sayıda olması, tam gün hizmet arzının çoğunluğunun da özel olması, çalışan annelerin ihtiyaçlarının karşılanamaması ve erken çocukluk bakımı alanındaki düşük kapsama oranları üzerinde müteessir olmaktadır (WB, 2015).

Tablo 1: Yaş Gruplarına Göre EÇBOÖE Kurumlarına Katılım, 2007-2019

Öğretim Yılı	0-35 ay			36-48 ay			48-60 ay			60-72 ay		
	Çağ Nüfusu	Öğrenci Sayısı	Kayıt Oranı (%)	Çağ Nüfusu	Öğrenci Sayısı	Kayıt Oranı (%)	Çağ Nüfusu	Öğrenci Sayısı	Kayıt Oranı (%)	Çağ Nüfusu	Öğrenci Sayısı	Kayıt Oranı (%)
2007-08	3.453.863	*	*	1.117.092	32.614	2,9	1.162.951	151.361	13	1.182.909	517.787	43,8
2008-09	3.603.131	*	*	1.200.634	43.415	3,6	1.194.493	170.228	14,3	1.176.727	591.122	50,2
2009-10	3.707.156	*	*	1.230.724	50.804	4,1	1.217.441	201.036	16,5	1.194.415	728.817	61
2010-11	3.666.151	*	*	1.273.837	53.769	4,2	1.238.735	237.292	19,2	1.225.563	824.760	67,3
2011-12	3.655.783	*	*	1.265.286	58.330	4,6	1.278.755	245.866	19,2	1.244.302	865.361	69,5
2012-13	3.671.579	*	*	1.245.342	91.445	7,3	1.282.036	456.366	35,6	1.283.007	530.127	41,3
2013-14	3.717.426	8.878	0,2	1.240.578	96.145	7,8	1.248.411	402.051	32,2	1.290.772	561.297	43,5
2014-15	3.821.735	*	*	1.229.654	111.970	9,1	1.243.144	402.331	32,4	1.250.908	642.365	51,4
2015-16	3.876.176	12.059	0,3	1.272.573	114.210	9	1.232.767	413.720	33,6	1.246.025	681.176	54,7
2016-17	3.901.303	11.167	0,3	1.280.811	129.600	10,1	1.277.181	467.643	36,6	1.237.092	728.880	58,9
2017-18	3.860.568	8.387	0,2	1.336.237	139.113	10,4	1.285.044	505.098	39,3	1.283.268	856.877	66,8
2018-19	3.812.410	10.352	0,3	1.328.339	142.018	10,7	1.344.237	530.528	39,5	1.292.329	892.267	69

Notlar 1) 2018-2019 eğitim yılındaki kayıtlı öğrenci sayısına dahil olan 45.141 kişi, 6 yaşında olup ilkökula başlamayan öğrencileri kapsamaktadır.

2) 2018-2019 yılındaki 0-35 ay kayıt oranı; verinin mevcut olmaması nedeniyle önceki üç yılın kayıt oranının ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Bulunan orandan da kayıtlı çocuk sayısına ulaşılmıştır.

Kaynak: TÜİK Nüfus İstatistikleri² ve OECD³

Ülkemizde çocuğun yaşı büyüdükçe okul öncesi eğitimde kapsama oranı artmaktadır (ERG ve AÇEV, 2017). MEB’in 3-5 yaş grubu için toplu olarak yayınladığı okul öncesi kayıt oranları istatistikleri, 2009-2010 ve 2019-2020 öğretim dönemleri arasında bu yaş grubunda net okullaşma oranının %27’den %42’ye yükseldiğine işaret etmektedir (Tablo 2). Bu artış esas olarak MEB’in ülke genelinde 5 yaşındaki çocuklara

² URL-1

³ URL-2

yönelik ana sınıflarını yaygınlaştırma yönündeki seferberliğinin sonucudur (İlkkaracan vd., 2015). Bu seferberlik kapsamında, 2008-2009 dönemi sonunda 32 pilot şehir ile hayata geçirilen 60-72 ay grubunda %100 erişim uygulaması, 2011-2012 eğitim yılında 71 ile genişletilmiştir (Oral, 2015). 2012 yılında zorunlu eğitim 8 yıldan 12 yıla çıkarılırken ilkokula başlama yaşı da 72 aydan 66 aya düşürülmüş, fakat daha sonra tekrar 69-72 aya dönülmüştür. Bunun sonucunda 5 yaşındakilerin 2011 yılındaki %66'lık okullaşma oranı, 2012 ve 2013 yıllarında düşük düzeylerde (sırasıyla %40 ve %43) kalmıştır. Bu yaş grubundakilerin okullaşma oranlarındaki düşüş 2014-2015 ders yılından itibaren yerini yükselişe bırakarak, 2019-2020 döneminde bu oran %71'e kadar ulaşmıştır. Okulöncesi eğitim kurumlarında 48-72 aylık çocuğu olan ihtiyaç sahibi velilere 2014-15 döneminden itibaren şartlı eğitim yardımı yapılacağı ilân edilmesi (Oral, 2015) bahsi geçen artışta etkili olmuş olabilir. Ayrıca MEB, 23 Ekim 2018 tarihli 2023 Eğitim Vizyonu kapsamında, 5 yaş grubunun zorunlu eğitime dâhil edileceğini açıklamıştır (Kaytaz ve Öztürk, 2019).

Tablo 2: Yaş Gruplarına Göre EÇBOÖE'de Net Okullaşma Oranları (%), 2009-2020

Öğretim Yılı	0-3 yaş	3-5 yaş	4-5 yaş	5 yaş
2009-2010	N.A.	26,92	38,55	N.A.
2010-2011	N.A.	29,85	43,1	N.A.
2011-2012	N.A.	30,87	44,04	65,69
2012-2013	N.A.	26,63	37,36	39,72
2013-2014	N.A.	27,71	37,46	42,54
2014-2015	N.A.	32,68	41,57	53,78
2015-2016	N.A.	33,26	42,96	55,48
2016-2017	N.A.	35,52	45,7	58,79
2017-2018	N.A.	38,52	50,42	66,88
2018-2019	N.A.	39,11	50,79	68,3
2019-2020	N.A.	41,78	52,41	71,22

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri 2018-2019⁴

3 yaş üstü çocuklarda her yaş grubuna göre ayrıştırılmış okullaşma oranları incelendiğinde (Tablo 1), 3 ve 4 yaşlarındaki çocuklar için 2007 yılından itibaren sürekli

⁴ URL-3

bir yükseliş eğilimi görülmektedir. 2007-2008 ile 2018-2019 dönemleri arasında 3 yaş grubunda (36-48 ay) kayıt oranı %2,9’dan %10,7’ye, 4 yaş grubunda (48-60 ay) da %13’ten %39,5’e yükselmiştir. Bahsi geçen ilerlemeye rağmen 3 ve 4 yaş gruplarındaki okullaşma oranları ulusal hedefler ve uluslararası standartların gerisinde kalmaktadır. MEB’in 2015-2019 Stratejik Planı’nda 2019 yılına kadar 4-5 yaş grubunda ulaşılması hedeflenen %70 okullaşma oranı gerçekleşmemiş, bu oran %50,8 seviyesinde kalmıştır. 2019-2023 dönemini kapsayan 11. Kalkınma Plânında ise 5 yaş grubunun net okullaşma oranı için %100 hedeflenmiştir. Ülkemizde hâlen bu oran %71 civarındadır. 11. Kalkınma Plânında belirtilen hedefe ulaşılması için yapılacaklar ise şu şekilde ifade edilmektedir: “erken çocukluk eğitiminde 5 yaş zorunlu eğitim kapsamına alınacak, esnek zamanlı ve alternatif erken çocukluk eğitim modelleri oluşturulacak; bu amaçla ihtiyaç duyulan ilave derslikler yapılacaktır” (SBB, 2019).

Ülkemizde EÇBOÖE alanında kapsama oranlarının düşüklüğü WB (2015)’e göre, bu hizmetlere yönelik genel bir talep eksikliğinden ziyade “mevcut maliyet ve fiyat-kalite yapısındaki hizmetlere yönelik talep eksikliği olarak” yorumlanabilir. Dünya Bankası’nın zikredilen raporunun dayandığı saha araştırmasının sonuçları, çalışan annelerin hizmet verilen çocuk grupları ve çalışma süreleri bakımından ihtiyaçlarına cevap verebilen hizmetlerin, halihazırda temel olarak özel sektör tarafından sunulduğunu göstermektedir. Ancak bu hizmetlerin fiyatları ortalama bir hanehalkının karşılayabileceği fiyatlardan daha yüksek olma eğilimindedir. “Özellikle eğitim düzeyi düşük olanlar olmak üzere kadınların çoğu için kazanç ve çocuk bakım maliyetleri arasındaki fark, işgücüne katılımlarını haklı göstermek için çok düşüktür ve bunların bakım hizmetleri için ödemek isteyebilecekleri fiyatlar mevcut kreş ve anaokulu ortalama fiyatlarını karşılamamaktadır” (WB, 2015: 7).

Türkiye’de 2019-2020 öğretim yılı itibariyle toplam 37.385 EÇBOÖE kurumunun faaliyet gösterdiği görülmektedir (Tablo 3). Kurum kapasitesinin çoğunluğunu kamu ve özel ilköğretim kurumları bünyesindeki anasınıfları (21.069) oluşturmaktadır. EÇBOÖE kurumlarında ikinci en büyük kategori anaokulları (11.485) olup, bunu gündüz bakımevi ve kreşleri (4.831) izlemektedir.

Tablo 3: Türlerine Göre EÇBOÖE Kurumlarının Sayıları, 2004-2020

Kurum Türü	2004- 2005	2005- 2006	2006- 2007	2007- 2008	2008- 2009	2009- 2010	2010- 2011	2011- 2012	2012- 2013	2013- 2014	2014- 2015	2015- 2016	2016- 2017	2017- 2018	2018- 2019	2019- 2020
Anaokulları Toplamı	865	1.095	1.369	1.671	1.698	2.176	2.506	2.916	3.287	3.729	4.167	4.654	5.290	5.915	6.259	6.654
Kamu Anaokulları (bağımsız, MEB)	539	674	786	916	1.024	1.248	1.452	1.669	1.884	2.087	2.259	2.326	2.430	2.546	2.624	2.772
Özel Anaokulları	326	421	583	755	674	928	1.054	1.247	1.403	1.642	1.908	2.328	2.860	3.369	3.635	3.882
Gündüz Bakımevleri ve kreşler toplamı	1.605	1.731	1.853	1.929	1.827	1.701	1.703	1.731	1.731	1.701	1.768	2.134	3.429	4.158	4.410	4.831
Kamu Gündüz bakımevleri ve kreşler (AÇSHB)	419	410	481	497	322	148	118	130	121	109	121	748	1.659	2.309	2.693	3.058
Özel Gündüz bakımevleri ve kreşler (AÇSHB)	1.186	1.321	1.372	1.432	1.505	1.553	1.585	1.601	1.610	1.592	1.647	1.386	1.770	1.849	1.717	1.773
Özel Kurumlar-Toplam	1.512	1.742	1.955	2.187	2.179	2.481	2.639	2.848	3.013	3.234	3.555	3.714	4.630	5.218	5.352	5.655
Kamu Kurumları-Toplam	958	1.084	1.267	1.413	1.346	1.396	1.570	1.799	2.005	2.196	2.380	3.074	4.089	4.855	5.317	5.830
Anasınıfları toplamı	13.546	15.727	17.453	18.906	20.128	22.804	23.397	23.978	22.179	21.268	21.037	21.005	20.574	21.173	21.144	21.069
Kamu anasınıfları	13.305	15.198	16.792	18.222	19.545	22.225	22.813	23.373	21.551	20.575	20.220	20.061	19.731	20.120	19.919	19.810
Özel anasınıfları	241	529	661	684	583	579	584	605	628	693	817	944	843	1.053	1.225	1.259
Toplam EÇBOÖE kurumları	16.016	18.553	20.675	22.506	23.653	26.681	27.606	28.625	27.197	26.698	26.972	27.793	29.293	31.246	31.813	32.554

Notlar 1) Toplum Temelli Kurumlar. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı 4-6 yaş kurslar, belediyelerce açılan kreşler ve derneklerce açılan kreşler kamu gündüz bakım evi ve kreşlerine eklenmiştir.

2) AÇSHB'ye bağlı kreş ve bakımevleri ile İş Kanunu'na göre işletmelerde açılan kreşler özel kreşlere eklenmiştir

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri ⁵

⁵ URL-4

Tablo 3’teki veriler kamu ve özel sektör ayrımında incelendiğinde bazı dönüm noktaları tespit edilmektedir. 2004-2020 döneminde hem kamu hem de özel anaokullarının sayısı artmaya devam etmiştir. Ancak 2015-2016 öğretim yılından itibaren özel anaokulları kamu anaokullarının sayısını aşmıştır (Tablo 3). Diğer yandan özel gündüz bakımevleri ve kreşlerinin sayısı yavaş da olsa artış gösterirken, kamu kreşlerinin sayısı 2007-2008 ve 2014-2015 öğretim yılları arasında 419’dan 121’e gerilemiştir (Tablo 3). Bu gerilemede 2014 yılında 657 Sayılı Kanun’un 191. maddesi ile kamu kreş ve gündüz bakımevlerinin sosyal tesis kapsamına alınarak giderlerini kendilerinin karşılaması zorunluluğunun getirilmesi (Pınarcıoğlu ve Elçik, 2015) etkili olmuş olabilir. Ancak kamu kreşlerinin sayısı 2015-2016 öğretim yılından itibaren hızla yükselmiş ve 2017-2018 eğitim yılında özel kurumların sayısını aşar hale gelmiştir (Tablo 3). Bu artışta, 2014-2015 öğretim döneminden sonra Toplum Temelli Kurumların kamu gündüz bakımevleri ve kreşleri kapsamında değerlendirilmesi etkili olmuştur. Ayrıca, 2019 yılı ile birlikte okul öncesi eğitim 54. aydan itibaren zorunlu kılınmıştır (ERG ve AÇEV, 2017).

2004-2020 döneminde kamu ve özel kesim dâhil olmak üzere anaokulları ve gündüz bakım merkezlerinin sayısı 4,65 kat; öğrenci sayısı ise yaklaşık 8 kat artmıştır (Tablo 3 ve 4). 2019-2020 ders yılında toplam 32.554 adet EÇBOÖE kurumuna kayıtlı çocuk sayısı 1.629.227 idi. Bu çocukların çoğunluğu (21.069 kurumdaki 863.004 çocuk yani %53’ü) 5 yaşındakilerin dâhil oldukları ana sınıflarında yer almıştır. Bağımsız EÇBOÖE kurumlarında (ilkokullar bünyesindeki anasınıfları hariç olarak) ise, özel kurumların sayısı kamu kurumlarınınkine neredeyse eşit olmasına karşın (5.655 özel kuruma karşılık 5.830 kamu kurumu), özel kurumlardaki öğrenci mevcudu toplam öğrencilerin sadece %31’ini oluşturmuştur (özel kurumlardaki 238.689 çocuğa mukabil kamu kurumlarında 527.534 öğrenci kayıtlıydı).

Tablo 4: EÇBOÖE Kurum Türüne Göre Kayıtlı Çocuk Sayısı, 2004-2020

Kurum Türü	2004- 2005	2005- 2006	2006- 2007	2007- 2008	2008- 2009	2009- 2010	2010- 2011	2011- 2012	2012- 2013	2013- 2014	2014- 2015	2015- 2016	2016- 2017	2017- 2018	2018- 2019	2019- 2020
Anaokulları	60.481	80.512	100.168	125.427	134.992	180.674	224.314	256.378	275.777	305.914	369.173	412.203	449.625	506.776	541.245	580.452
Kamu Anaokulları (bağsız, MEB)	49.110	65.879	80.767	100.687	110.753	148.285	184.545	208.597	219.536	239.217	280.256	305.278	337.650	370.393	387.182	405.774
Özel Anaokulları	11.371	14.633	19.401	24.740	24.239	32.389	39.769	47.781	56.241	66.697	88.917	106.925	111.975	136.383	154.063	174.678
Gündüz Bakımevleri ve kreşler	34.598	34.913	41.470	45.857	44.847	45.139	46.724	48.575	51.813	49.266	58.062	71.319	112.435	140.909	159.290	185.771
Kamu Gündüz bakımevleri ve kreşler (AÇSHB)	14.509	14.511	17.357	20.900	15.206	8.696	6.776	7.674	7.857	6.450	8.717	24.499	58.193	83.587	103.473	121.760
Özel Gündüz bakımevleri ve kreşler (AÇSHB)	20.089	20.402	24.113	24.957	29.641	36.443	39.948	40.901	43.956	42.816	49.345	46.820	54.242	57.322	55.817	64.011
Özel Kurumlar-Toplam	31.460	35.035	43.514	49.697	53.880	68.832	79.717	88.682	100.197	109.513	138.262	153.745	166.217	193.705	209.880	238.689
Kamu Kurumları-Toplam	63.619	80.390	98.124	121.587	125.959	156.981	191.321	216.271	227.393	245.667	288.973	329.777	395.843	453.980	490.655	527.534
Anasınıfları	332.122	425.939	499.211	530.478	618.526	754.841	844.780	864.603	748.289	700.059	723.121	719.937	759.178	853.344	861.837	863.004
Kamu anasınıfları	325.524	411.872	482.212	513.407	601.416	735.754	824.070	842.633	723.762	673.667	689.735	682.012	723.999	810.694	813.043	812.480
Özel anasınıfları	6.598	14.067	16.999	17.071	17.110	19.087	20.710	21.970	24.527	26.392	33.386	37.925	35.179	42.650	48.794	50.524
Toplam EÇBOÖE kurumları	427.201	541.364	640.849	701.762	798.365	980.654	1.115.818	1.169.556	1.075.879	1.055.239	1.150.356	1.203.459	1.321.238	1.501.029	1.562.372	1.629.227

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri⁶⁶ URL-5

Özel kurumların kamu kurumlarına yakın bir sayıda olmasına karşın toplam öğrencilerin üçte birinden azına hizmet veriyor olması, kamu kurumlarına nazaran daha küçük kapasiteli olduklarını göstermektedir. 2019-2020 döneminde, kurum başına ortalama çocuk sayısı AÇSHB’ye bağlı özel kreş ve gündüz bakımevlerinde 36,10 ve MEB’e bağlı özel anaokullarında 43,81 iken, MEB bünyesindeki bağımsız kamu anaokullarında 146,38 gibi yüksek bir rakam olmuştur (Tablo 5). Kamu kurumlarındaki yoğunluk öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ile sınıf büyüklüğü verilerinden de izlenmektedir. Her iki rakam da özel kurumlara nazaran kamu kurumlarında daha fazladır. 2019-2020 döneminde, 23.287 öğretmenin çalıştığı bağımsız kamu anaokullarında, ortalama olarak öğretmen başına 17,42, sınıf başına 29,24 öğrenci düşmekteydi. 17.704 öğretmenin görev yaptığı MEB’e bağlı özel anaokullarında bu oranlar sırasıyla 12,72 ve 8,90 çocuk idi. 3 yaş altına da hizmet veren ve AÇSHB’ye bağlı özel kreşler ve gündüz bakım merkezlerinde ise 8.902 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu kurumlarda öğretmen başına sadece 7,19, sınıf başına da 7,61 çocuk düşmekteydi.

Tablo 5: EÇBOÖE Kurum Türüne Göre Okul, Sınıf, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları; Öğretmen, Sınıf ve Okul Başına Düşen Öğrenci Oranları, 2019-2020

	Kamu anasınıfları	Bağımsız anaokulları	Özel anaokulları	Özel gündüz bakımevi ve kreşler	Diğer gündüz bakımevi ve kreşler
Kurum sayısı	19.810	2.772	5.141	1.773	3.058
Sınıf sayısı	30.051	13.878	25.306	8.407	7.886
Kayıtlı öğrenci sayısı	812.480	405.774	225.202	64.011	121.760
Öğretmen sayısı	38.717	23.287	17.704	8.902	10.215
Öğrenci/öğretmen	20,99	17,42	12,72	7,19	11,92
Sınıf büyüklüğü	27,04	29,24	8,90	7,61	15,44
Okul başına düşen öğrenci sayısı	41,01	146,38	43,81	36,10	39,82

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri⁷

Tablo 6 ise EÇBOÖE kurumlarında 2012-2020 döneminde kız öğrenci sayısının erkek öğrencilerden daha düşük olduğuna işaret etmektedir. Dönem içinde kız öğrenci oranı %48, erkek öğrenci oranı ise %52 bandında seyretmiştir. İlaveten erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitimin esasen bir kadın mesleği olduğu bariz şekilde görülmektedir. 2019-2020 eğitim yılında kadın öğretmenler toplam öğretmenlerin %94’ünü oluşturmaktadır. Bu bulgu, sosyal bakım hizmetlerine yatırımların artırılması ile yaratılacak yeni işlerin ağırlıklı olarak kadın istihdamını ve kadınların işgücü piyasasına

⁷ URL-6

entegrasyonunu artırmaya hizmet edeceği fikrini destekler niteliktedir.

Tablo 6: EÇBOÖE Alanında Cinsiyete Göre Öğrenci ve Öğretmen Sayıları ile Oranları (%), 2012-2020

Öğretim yılı	Kız öğrenci	Erkek öğrenci	Toplam öğrenci	Öğrenci		Öğretmen		Toplam öğretmen	Kadın öğretmen oranı (%)	Erkek öğretmen oranı (%)
				Kız öğrenci oranı (%)	Erkek öğrenci oranı (%)	Kadın öğretmen	Erkek öğretmen			
2012-2013	515.754	562.179	1.077.933	47,85	52,15	23.963	2.066	26.029	92,06	7,94
2013-2014	504.301	555.194	1.059.495	47,6	52,4	24.149	1.709	25.858	93,39	6,61
2014-2015	549.414	607.247	1.156.661	47,5	52,5	27.599	2.099	29.698	92,93	7,07
2015-2016	575.757	633.349	1.209.106	47,62	52,38	30.738	1.725	32.463	94,69	5,31
2016-2017	632.944	693.179	1.326.123	47,73	52,27	36.675	2.288	38.963	94,13	5,87
2017-2018	718.442	782.646	1.501.088	47,86	52,14	42.696	2.439	45.135	94,6	5,4
2018-2019	749.992	814.821	1.564.813	47,93	52,07	48.227	2.916	51.143	94,3	5,7
2019-2020	783.471	846.249	1.629.720	48,07	51,93	52.663	3.555	56.218	93,68	6,32

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikler⁸

AÇSHB bünyesinde yapılan 2016 yılı Aile Yapısı Araştırmasına göre (Tablo 7), hanedeki küçük çocukların gündüz bakımları Türkiye geneli için %88,4 oranında anne tarafından yapılmaktadır. En fazla bakım sağlayan ikinci kategoride anneanne/babaanneler (%6,3) yer almaktadır. Kreşlerce sağlanan bakım hizmeti ise sadece %2,7 oranındadır. Bu durum, literatürdeki bulgular paralelinde (WB, 2015; İlkaracan vd., 2015), Türkiye’de dünya geneline göre kadın işgücüne katılım oranının oldukça düşük kalmasının sebeplerinden biri olarak, erken çocukluk bakımında erişilebilir yeterli hizmet sunumunun eksikliğine işaret etmektedir. Üstelik COVID-19 salgını sırasında alınan tedbirler kapsamında kreşlerin, anaokullarının ve anasınıflarının kapatılması kadınların işgücüne katılımını daha da olumsuz etkilemiştir. Salgın döneminde ailelerin salgının yayılma riskinden dolayı aile büyüklerinden de çocuk bakımı için yardım alamaması, kadınların evdeki bakım yükünü arttırırken, işgücü piyasasından da uzaklaşmalarına sebep olmuştur (Akbaş-Zeybekoğlu ve Dursun, 2020).

Çocuk bakım hizmetleri özellikle annelerin ücretli işte çalışabilmesine imkân yaratarak, kadın istihdamının güçlendirilmesi hedefine hizmet etmektedir (Gambaro, 2017). 2015 yılında tamamlanan bir araştırmada (Bkz. İlkaracan, vd., 2015), tüm eğitim seviyelerindeki çalışan anneler için, çocuk bakım açığının büyük ölçüde aile içindeki yaşlı (büyükanne) ya da genç (kız çocuk) kadınlar tarafından kapatıldığı tespit edilmiştir. 2016 yılı verisi ile gelir düzeylerine göre bakıldığında (Tablo 7), en üst sosyo-ekonomik statüden en alt gruba doğru gidildikçe anneler tarafından sağlanan çocuk bakımının arttığı (%31,7’ye karşılık %98,7), buna karşılık kreşlerden faydalanma oranının üst gelir gruplarında yüksek olduğu görülmektedir. En üst ve üst sosyo-ekonomik

⁸ URL-7

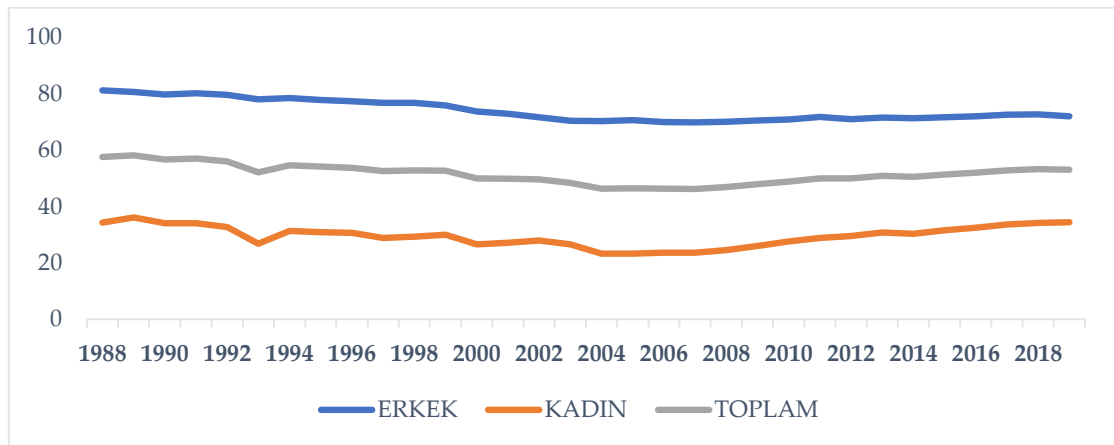
gruplarda kreşlerden faydalananların oranı sırasıyla %10,8 ile %15,9 iken, en alt grupta bu oran %0’dır. Bu durum daha düşük gelir düzeyine sahip ailelerin yoğunlaştığı yoksul ve orta sınıf mahallerinde özel hizmet kurumlarına da teşvik verilmediği şartlarda (WB, 2015), ortaya çıkan hizmet açığının kamusal yatırımlarla kapatılması gereğine işaret etmektedir.

Tablo 7: Sosyo-ekonomik Düzeye Göre Türkiye’de Hanedeki Küçük Çocukların Gündüz Bakımını Sağlayanlar, 2016

	Annesi	Babası	Ablası	Abisi	Dedesi	Anneannesi/ Babaannesi	Yakın Akrabası	Bakıcısı	Komşu	Kreş	Diğer
Türkiye	88,4	0,5	0,1	0,1	0,1	6,3	0,4	1,4	0,1	2,7	0
Sosyo ekonomik statü											
En üst grup	31,7	0	0	0	0	34,2	2,9	18,6	1,8	10,8	0
Üst grup	51	0,7	0,1	0	0,1	22,2	1,3	8,8	0	15,9	0
Üst orta grup	82,8	0,8	0,2	0,2	0,1	10,2	0,5	1,2	0,2	3,7	0
Alt orta grup	95,3	0,4	0,1	0	0,2	3	0,2	0,2	0	0,6	0
En alt grup	98,7	0,4	0,1	0	0	0,7	0	0	0	0	0

Kaynak: AÇSHB (2016)

Şekil 1’den izlenebileceği gibi, kadınların işgücüne katılım oranı 1988 yılında %34,2’den 2007 yılında %23,6’ya gerilemiştir. Takip eden dönemde ise bu oran kadın istihdamına verilen devlet desteklerinin ve kriz koşullarında işlerini kaybeden erkeklerin yerine hanelerde gelir azalışını telafi etmek için kadınların işgücü piyasasına dâhil olmalarının (ek işçi etkisi) etkisiyle yükselerek, 2019 yılında %34,4’e ulaşmıştır (TÜİK, 2019). 2019 yılındaki bu oran ancak 1988 yılındaki seviye kadar olmuştur. Erkeklerin işgücüne katılım oranı ise yıllar içerisinde azalan bir eğilim sergilemektedir. Erkeklerde bu oran 1988 yılında %81,2 iken, 2019 yılında %72 olmuştur. Söz konusu azalışa rağmen, erkeklerin işgücüne katılımı hâlâ kadınların iki katı düzeyindedir.

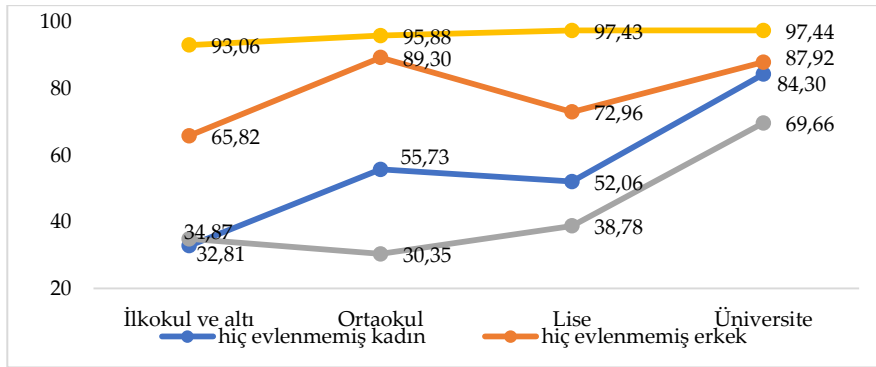

Şekil 1: Türkiye’de Toplumsal Cinsiyete Göre İşgücüne Katılım Oranı (15+nüfus) (%), 1988-2019

Kaynak: TÜİK İşgücü istatistikleri ⁹

⁹ URL-8

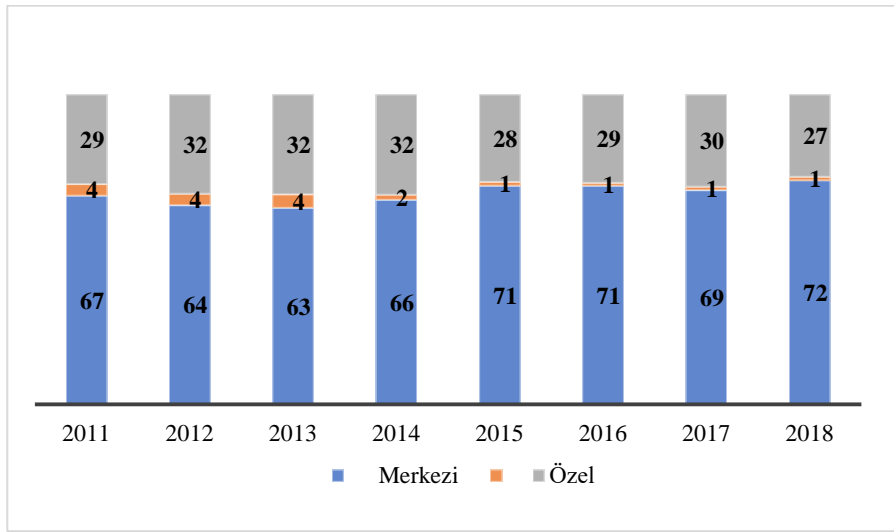
Türkiye’de cinsiyet, eğitim ve medeni duruma göre işgücüne katılım oranları büyük farklılıklar göstermektedir (Şekil 2). Bekâr erkekler tüm eğitim düzeylerinde evli erkekler göre daha düşük bir işgücüne katılım sergilese de ilkökul ve altı eğitime sahip erkekler hariç (%65,82), ortaokul, lise ve üniversite mezunu erkeklerde bu oranlar oldukça yüksektir (sırasıyla %89,30, %72, %96 ve %87,92). Üniversite mezunu kadınlar hariç, tüm eğitim kategorilerinde evli ve bekâr kadınlar erkeklerden daha düşük işgücüne katılım oranlarına sahiptir. İşgücüne katılım oranı (İKO) kadınlarda eğitim düzeyi arttıkça yükselme eğilimi göstermektedir. İlkokul ve altı eğitim düzeyi hariç tüm eğitim kategorilerinde işgücüne katılım oranı hiç evlenmemiş kadınlarda evli kadınlardan daha yüksektir. Bu durum literatürdeki bulgularla uyumlu olarak (İlkkaracan 2010; 2012), evlilik ve çocuk sahibi olma ile birlikte kadınların işgücü piyasasının dışına itildiklerini göstermektedir. Çocuk bakım hizmetlerinin yetersiz olması kadınları işgücü piyasasının dışında bırakmakta ya da kadınların kayıt dışı işlerde çalışmasına sebebiyet vermektedir (ERG ve AÇEV, 2016:13). Düşük eğitim düzeyine sahip kadınların işgücü piyasasına dâhil olmaları durumunda ellerine geçen ücretler, çocuk kreşlerinin fiyatlarını karşılayamayacak derecede düşük kalmaktadır. Dolayısıyla kadınlar evde kalarak aile bakımının sorumluluğunu üstlenirken, erkekler geleneksel aile geçindirme rolüne bürünmektedir. Bu saptamalar, EÇBOÖE alanında mevcut kamu yatırımlarının ve/veya devlet sübvansiyonları ile desteklenen özel yatırımların yeterli olmadığına işaret etmektedir. Çalışan kadınlar ise evde bakım konusunda daha fazla destek almakla birlikte, ev/bakım işleri ile iş hayatı arasında “çift vardiya” çalışmaktadır (WB, 2015). Türkiye’de Zaman Kullanım Anketinin en son verisi olan 2014-2015 yılı sonuçlarına göre, hafta içi bir gün boyunca kadınlar ortalama 7 saat ev/bakım işleri ile ilgilenmek durumundayken, bu süre erkekler için sadece 3 saat 38 dakikadır. COVID-19 salgını ile kadınlar üzerindeki ücretsiz bakım yükü daha da artmış ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği daha da derinleşmiştir. Dolayısıyla kaliteli ve erişilebilir EÇBOÖE hizmetleri kapasitesininin kamu yatırımları ile sağlanması, bu hizmetlerin çalışan anneler için sürekliliğini de güvence altına almak açısından katkı sağlayacaktır.

Şekil 2: Toplumsal Cinsiyet, Medeni Durum ve Eğitime Göre İşgücüne Katılım Oranları, Esas Çalışma Çağı (20-49 Yaş), 2018

Kaynak: TÜİK 2018 Hanehalkı işgücü anketleri¹⁰

2011-2018 döneminde Türkiye’de merkezi hükümetin erken çocukluk bakımı ve eğitimi alanındaki harcamaları 2,8 milyardan 9,7 milyar TL’ye yükselmiştir Şekil 3’ten görüleceği gibi yerel yönetimler için ise bu durumun tersi gözlemlenmektedir. 5393 sayılı Belediyeler Kanununa göre belediyeler kreş ve gündüz bakımevi veya ana sınıfı ve anaokulu açabilmektedir. Ancak zaten düşük bir orana sahip olan yerel yönetimlerin bu harcamalardaki payı azalmaktadır. Aynı dönemde yerel yönetimlerin harcamaları 155 milyondan 146 milyon TL’ye düşmüş, yıllık ortalama olarak da 140 milyon TL harcama gerçekleştirmişlerdir. Özel kesimin harcamaları ise 1,2 milyar TL’den 3,6 milyar TL’ye yükselmiştir.

Şekil 3: Finans Kaynağına Göre Okul Öncesi Harcamalardaki Paylar (%), 2011-2018

Kaynak: TÜİK Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2018¹¹

Ülkemizde hanehalkı düzeyinde okul öncesi eğitime katılımı etkileyen en önemli faktörler; hanehalkının varlık düzeyi ile birlikte annenin istihdam ve eğitim durumlarıdır (ERG ve AÇEV, 2017). Buna göre, en fazla 4 yaş okullaşma oranlarını etkilemek üzere, hanehalkının varlık seviyesi yükseldikçe EÇBOÖE’ye katılım artmaktadır. Benzer şekilde annenin daha eğitilmiş ve çalışıyor olması çocuğun okul öncesi eğitimden yararlanma ihtimâlini artırmaktadır (ERG ve AÇEV, 2017). Ancak, kadınlarda eğitim düzeyi yükseldikçe kurumsal bakım hizmetlerinden faydalanma veya çocuk bakıcısı çalıştırma oranları artmakla birlikte, 2013 yılında en az lise mezunu kadınlarda bile bu oranlar sırasıyla en fazla %28,5 ve %10,9 olmuştur (İlkkaracan vd., 2015). Dolayısıyla bakım sorumluluğu nedeniyle işgücüne katılamayan toplam nüfus

¹⁰ URL-9

¹¹ URL-10

içerisinde kadınların oranı %91 olurken, erkeklerin oranı sadece %9 'da kalmıştır (sırasıyla 294 bin ve 29 bin kişi). Bu veriler kadınların bakım sorumluluğundaki eşitsiz yükünü doğrular niteliktedir.

TÜİK, İş ve Aile Yaşamının Uyumunu (II. Çeyrek, 2018) verilerine göre kadınlar özelinde çocuk bakımı nedeniyle çalışma hayatına ara verme veya çalışmama durumu incelendiğinde, Nisan-Haziran 2018 itibarıyla lise ve altı eğitim seviyelerindeki kadınlar için oranların üniversite ve üstü eğitim sahibi kadınlara göre daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir: Okuryazar olmayanların %1'i, lise altı eğitimlilerin %1,6'sı, lise mezunlarının %1,5'u ve mesleki ve teknik lise mezunlarının %1,2'si çocuk bakımı nedeniyle çalışma hayatının dışında kalmıştır; yükseköğretim mezunlarında bu oran %0,2 gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Erkekler için böyle bir veri mevcut değildir. Bu bulgular WB (2015)'teki, kurumsal çocuk bakım hizmetlerinden faydalanmanın annenin eğitim düzeyi ve hanedeki kişi başı gelire paralel olarak arttığı yönündeki tespitle uyumludur. WB (2015)'e göre, çocuk bakım hizmetlerinin daha düşük fiyatlarla sunulması özellikle kentsel kesimde yaşayan ve en az ortaöğretim mezunu olan kadınların işgücü piyasasına entegrasyonunu arttırmaya hizmete edecektir. Belirtilen Dünya Bankası raporunun saha araştırması sonuçlarına göre, kentsel alanlardaki çalışmayan kadınların %43'ü uygun fiyatlı ve kaliteli çocuk bakım merkezlerinin mevcudiyetinin çalışmalarını mümkün kılacağını, bunun da ailelerinin gelir ve refahını arttırmaya imkân vereceğini belirtmiştir (WB, 2015).

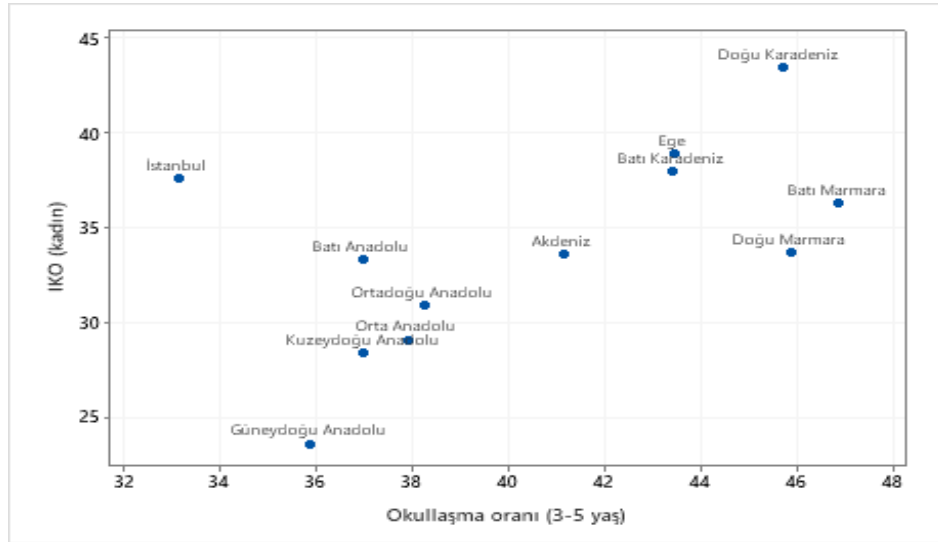
2. Erken Çocukluk Bakımı ve Okul Öncesi Eğitim Hizmetlerinin Bölgesel Düzeyde Değerlendirilmesi

EÇBOÖE hizmetlerine erişimde sosyoekonomik gelir düzeyine bağlı eşitsizliklere paralel olarak bölgesel dengesizlikler de mevcuttur. Bölgeler arasında okullaşma ve öğretmen başına düşen öğrenci oranları farklılık göstermektedir.

Bölgesel karşılaştırmada ilk olarak İBBS-1 düzeyinde EÇBOÖE kapsama oranları incelenebilir. Kadınların işgücüne daha yüksek katılımı ile de ilişkili olarak kadın okuryazarlığı çok olan illerde ve nüfus yoğunluğu düşük bulunan kentsel alanlarda EÇBOÖE hizmetleri arzı daha yüksektir. Kaytaç ve Öztürk (2019)'a göre, bu durum belirtilen bölgelerde okullaşmanın da yüksek olmasını getirmektedir. MEB'in okullaşmayı hızlı bir biçimde yükseltmek için yoğun nüfusa sahip illere öncelik tanınması okullaşma oranını yükseltmeye imkân verirken, bölgesel eşitsizlikleri artırmıştır (Kaytaç ve Öztürk, 2019). WB (2015)'e göre, bakım hizmeti alamayan çocuk ve gerekli okul sayısında iller arasında büyük farklılıklar bulunmakta, özellikle ülkenin doğusunda, güneydoğusunda ve büyük şehirlerde, yeterli kapasite mevcut bulunmamaktadır.

Şekil 4 ve Tablo 8'den görülebileceği gibi, 2019 yılında 15+ yaş kadınlarda işgücüne katılımın yüksek olduğu bölgelerde 3-5 yaş grubunda okullaşma oranı da yük-

sektir. Kadın İKO %43,5 olan Doğu Karadeniz Bölgesi okullaşma oranında %45,69 ile ilk sıradadır. Bu bölgeyi kadın işgücüne katılım ve okullaşma oranları yüksek olan Ege ve Batı Karadeniz bölgeleri izlemektedir. Güneydoğu Anadolu ise kadınlarda en düşük İKO’ya sahip bölge olarak, okullaşma oranı da en düşüklerden birisidir. İstanbul görece yüksek kadın İKO’suna sahip olmakla birlikte okullaşma oranı en düşük bölgedir.

Şekil 4: Bölgelere (Düzyer 1) Göre Okullaşma Oranı ve Kadın İKO Karşılaştırması (%), 2018-2019
Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikler¹²

EÇBOÖE’ye dair bölgelerarası farklılıklar değerlendirilirken, yükseköğretim mezunu kadın oranı ile erken çocukluk dönemindeki okullaşma oranları da karşılaştırılabilir. Normalde beklenen yükseköğretim mezunu kadın oranı arttıkça okullaşma oranının da yükselmesidir. Tablo 8’e göre, İstanbul yükseköğrenim mezunu kadınların oranının en yüksek olduğu bölge olmakla birlikte, okullaşma oranı en düşük değerdedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ise beklenildiği gibi yükseköğrenim mezunu kadınların ve okullaşma (3-5 yaş) oranlarının her ikisinin de düşük olduğu gözlemlenmiştir. Güneydoğu Anadolu ve Ege Bölgelerinin öğrenci sayıları yakın olmasına rağmen okul sayısı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Ege Bölgesi’nin yarısı kadardır. Orta Anadolu Bölgesi için de benzer bir yorum yapılabilir. Toplam öğrenci sayısı diğer bazı bölgelerden yüksektir; ancak okul sayısı sadece 381’dir (Tablo 8).

¹² URL-11

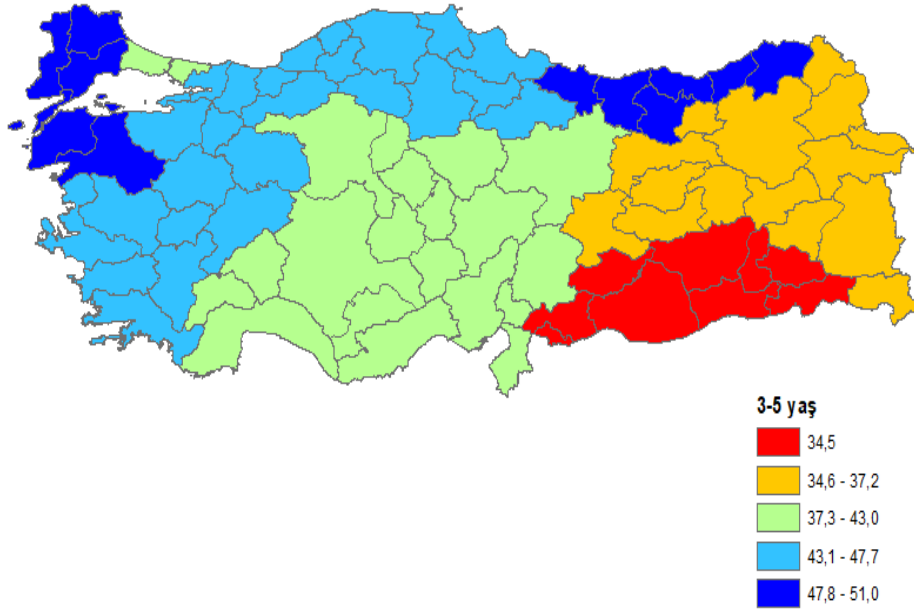
Tablo 8: Bölgelere (Düzey 1) Göre 3-5 Yaş Okullaşma Oranı (%); Okul ve Öğrenci Sayıları, Kadınlarda İşgücüne Katılım ve Yüksekokul/Fakülte Mezunu Oranları (%), 2018-2019

İBBS-1	Okullaşma oranı (3-5 yaş) (%)	Kadın İKO (15 yaş +) (%)	Kadınlarda yüksekokul/fakülte mezunu oranı (%)	Okul sayısı	Öğrenci sayısı
Batı Marmara	46,86	36,3	14,47	552	64.792
Doğu Marmara	45,89	33,7	15,62	1.399	165.830
Doğu Karadeniz	45,69	43,5	13,63	382	46.814
Ege	43,45	38,9	16,12	1.506	191.286
Batı Karadeniz	43,39	38	12,27	650	76.585
Akdeniz	41,16	33,6	14,71	1.448	231.289
Ortadoğu Anadolu	38,25	30,9	11,02	381	82.904
Orta Anadolu	37,91	29,1	12,58	508	73.008
Kuzeydoğu Anadolu	37	28,4	10,64	266	43.442
Batı Anadolu	36,96	33,3	19,24	1.251	145.370
Güneydoğu Anadolu	35,87	23,6	9,93	798	227.390
İstanbul	33,15	37,6	19,9	2.344	281.010

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikler¹³

Harita 1’de İBBS 1. Düzey bölgeleri için 3-5 yaş grubunda EÇBOÖE net okullaşma oranları görülmektedir. Oranlar Batı Marmara ve Doğu Karadeniz bölgelerinde en yüksek değerlerdedir (%47,8- %51 aralığında). Bu bölgeleri Doğu Marmara, Batı Karadeniz ve Ege Bölgeleri izlemektedir. Ülkenin doğu ve güneydoğu illerine gidildikçe (Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri) net okullaşma oranları %37,3’ün altına düşmektedir. MEB’in 2015-2019 Stratejik Plânında 4-5 yaş grubunda okullaşma oranı 2019 yılı için %70 hedeflenmişken, %45,4 olarak gerçekleşmiştir. Hedeften büyük orandaki bu sapma ile birlikte MEB 2019-2023 Stratejik Plânında 2023 yılı için %55 hedeflendiği görülmektedir (MEB, 2019). Bu revizyona rağmen birçok bölgenin bu hedefin oldukça uzağında olduğu söylenebilir.

¹³ URL-12

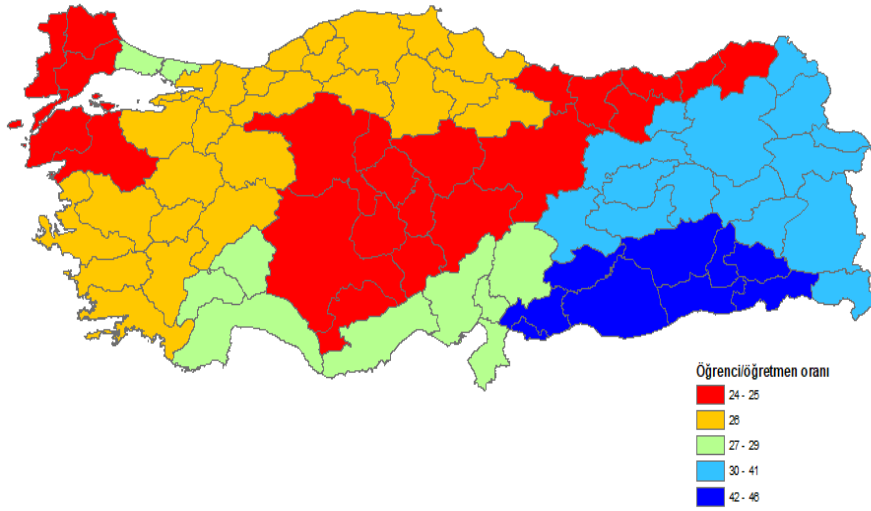

Harita 1: Bölgelere (Düzey-1) Göre 3-5 yaş İçin Net Okullaşma Oranları, 2019-2020

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri, 2019-2020¹⁴

12 bölge arasında 3-5 yaş grubunda en yüksek öğrenci sayısına sahip olan üç bölge İstanbul, Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz’dir. Öğrenci sayıları en düşük olan üç bölge ise Batı Marmara, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu’dur (Şekil 5). Toplam öğrenci sayıları bölgelerin çağ nüfusları farklılaştığından bir dereceye kadar aydınlatıcı olabilmektedir. Bu nedenle Harita 2’de bölgesel bazda EÇBOÖE alanında öğretmen başına düşen öğrenci oranları eğitim kalitesine ve kapasitesine ışık tutabilir. Buna göre öğrenci/öğretmen oranları en düşük olan bölgeler 24-25 öğrenci ile Batı Marmara, Orta Anadolu, Batı Anadolu ve Doğu Karadeniz’dir. Bu bölgeleri öğretmen başına 26 öğrencinin düştüğü Batı Karadeniz, Doğu Marmara ve Ege Bölgeleri izlemektedir. Bu oranların en yüksek olduğu bölgeler ise 30-41 öğrenci ile Ortadoğu ve Kuzeydoğu Anadolu ve 42-46 öğrencinin düştüğü Güneydoğu Anadolu’dur (Harita 2). Görüldüğü gibi ülkenin doğu ve güneydoğu bölgeleri dezavantajlı bir konumda bulunmaktadır. 3-5 yaş grubu için tespit edilen bölgesel farklılaşma, 0-5 yaş grubunun toplamı için de geçerlidir. Öğretmen başına düşen en yüksek öğrenci sayıları Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerindedir (Harita 2). Bu bölgelerde kişi başına gelir de en düşük düzeylerde (Şekil 5).

¹⁴ URL-13

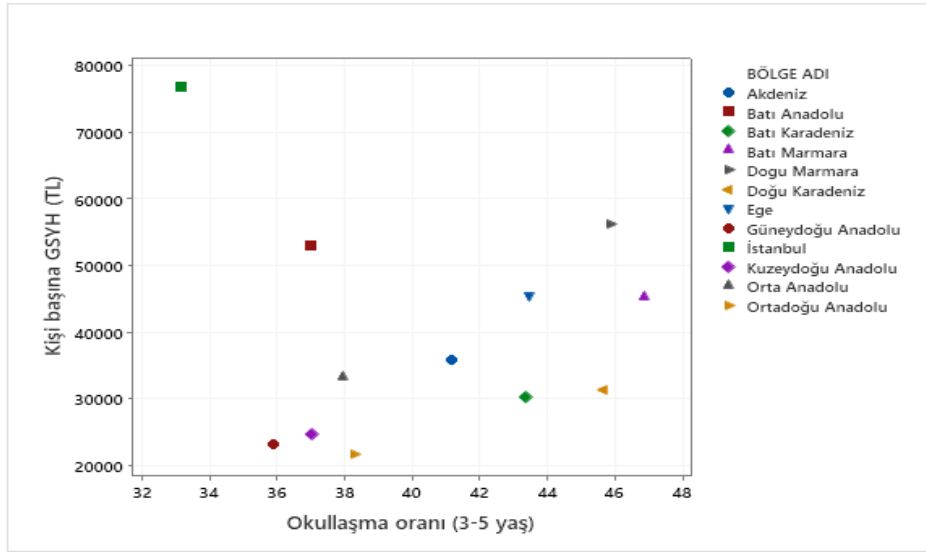
Harita 2: Bölgelere göre (Düzey 1) Okul Öncesi Eğitimde Öğrenci/Öğretmen Oranları (0-5 yaş), 2019-2020

Kaynak: MEB Eğitim İstatistikleri 2019-2020¹⁵

EÇBOÖE alanında iller arasındaki farklılaşma daha da yüksektir (MEB, 2020). 3-5 yaş grubu için net okullaşma oranının en düşük olduğu iller; Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Muş, Mardin, Erzurum, Ağrı, Konya, Bayburt ve Adıyaman'dır. En yüksek okullaşma oranı olan iller ise sırasıyla Erzincan, Amasya, Burdur, Giresun, Tunceli, Düzce, Kırklareli, Çanakkale, Edirne, Artvin, Kocaeli, Balıkesir, Nevşehir ve Eskişehir'dir. İstanbul'un net okullaşma oranı %41,95'tir.

EÇBOÖE'de düşük okullaşma oranlarının sebeplerinden birisinin kreş ücretlerinin ailelerin ödeyebilme gücüne göre yüksek olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu sebeple İBBS Düzey 1 bazında bölge kişi başı geliri ile okullaşma oranları Şekil 5'de karşılaştırılmıştır. Buna göre en yüksek kişi başı gelir İstanbul'da olmakla birlikte okullaşma oranı en düşük olan da bu bölgedir. Ancak genel olarak bölgelerde kişi başı gelir arttıkça okullaşma oranları da yükselme eğilimi göstermektedir. Burada İstanbul'a ilaveten Batı Anadolu Bölgesi görece yüksek kişi başı gelirine nazaran düşük kalan okullaşma oranı ile dışadüşen durumundadır.

¹⁵ URL-14

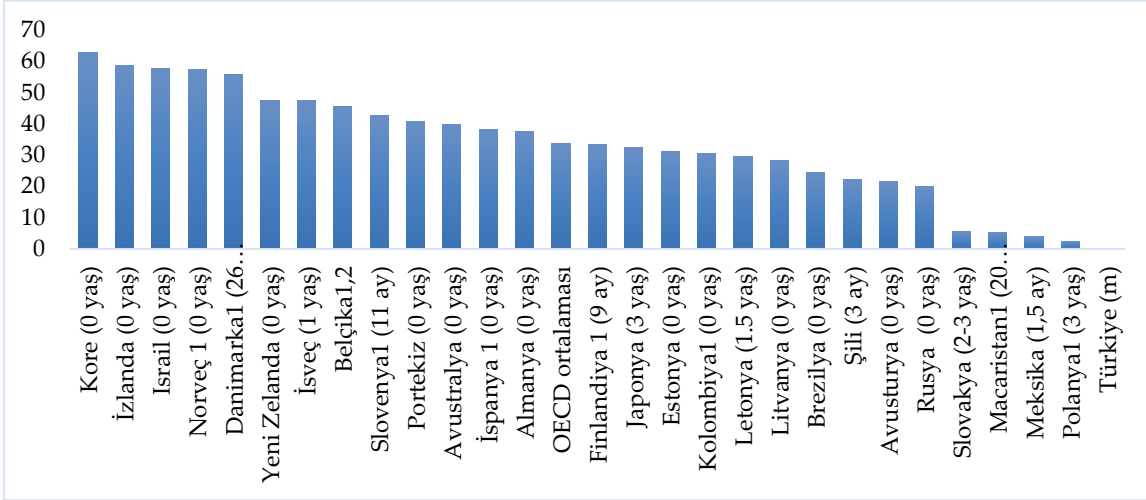
Şekil 5: Bölgelere Göre (Düzyey-1) Okul Öncesi Eğitimde Net Okullaşma Oranları (%) ve Kişi Başı GSYH (TL) Karşılaştırması (3-5 yaş), 2018-2019

Kaynak: MEB İstatistikleri 2018-2019¹⁶

3. Erken Çocukluk Bakımı ve Okul Öncesi Eğitim Hizmetlerinde Türkiye ve OECD Karşılaştırması

2018 yılı itibariyle EÇBOÖE hizmetlerine erişimde OECD ülkeleri arasında en geri durumdaki ülke Türkiye’dir (Şekiller 6, 7, 8, 9). OECD’den elde edilen ve kamu ile özel sektör EÇBOÖE kurumlarını kapsayan istatistiklere göre, 3 yaşından küçükler için kayıt oranlarının OECD ortalaması 2018 yılında %33,81 iken (Şekil 6), Türkiye için bu oran %0,22’dir. Kore, İzlanda, İsrail, Norveç ve Danimarka 3 yaş altı grupta %56-%63 arasında değişen oranlarla en yüksek katılıma sahip ülkelerdir. 3 yaşındaki çocukların okul öncesi eğitime katılım oranları da OECD ülkelerinin büyük bir kısmında %60-%100 arasında değişen yüksek düzeylere ulaşmıştır. (Şekil 7). Bu grupta alt aralıkta yer alan Şili, Meksika ve Kolombiya’da bile oranlar %45’i aşmaktadır. Belçika, Danimarka, İrlanda, İzlanda, İspanya ve Norveç’te 3 yaş grubunda oranlar %100’e yaklaşırken, Fransa, İngiltere ve İsrail’de %100’dür. Türkiye’de ise 3 yaşındaki çocuklar için katılım oranı %10’dur (Şekil 7). 4 ve 5 yaşlar için katılım oranları incelendiğinde de OECD ülkelerinin birçoğunda %100’e yaklaştığı görülmektedir (Şekiller 8 ve 9). Tüm yaş grupları açısından değerlendirildiğinde, ülkemizin sağlanan ilerlemeye rağmen büyük farkla geride kaldığı dikkat çekmektedir. Türkiye’de okul öncesi eğitime başlanan 5 yaş, OECD içindeki en yüksek yaştır (İlkkaracan vd., 2015).

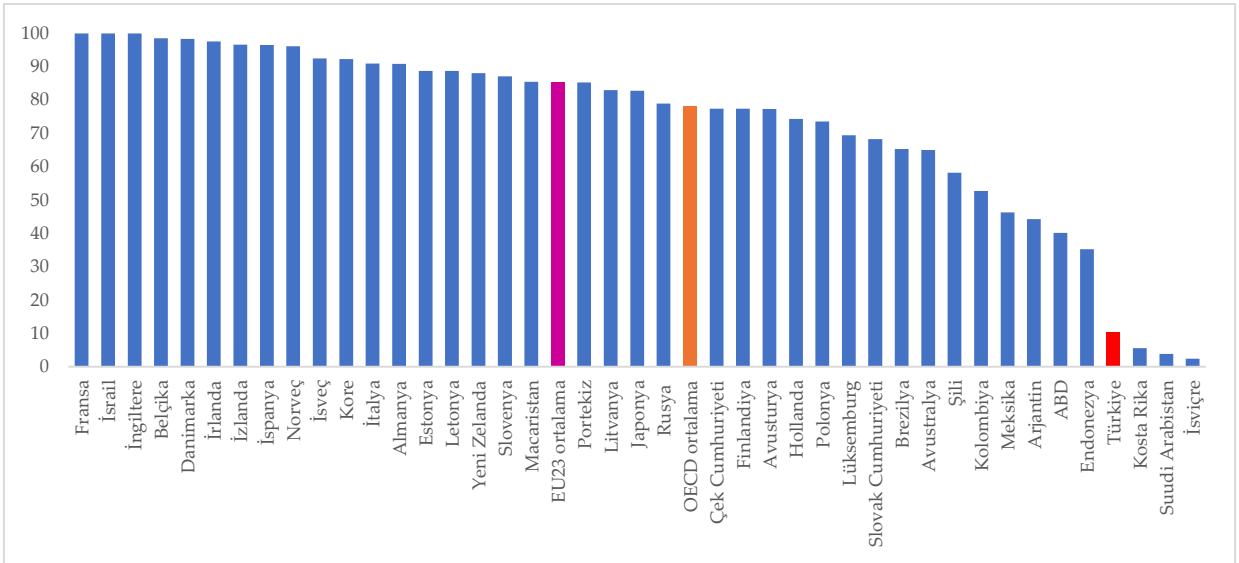
¹⁶ URL-15

Şekil 6: Seçilmiş OECD Ülkelerinde 3 Yaş Altı Çocukların EÇBOÖE Kurumlarına Kayıt Oranları (%) (Kamu ve Özel), 2018

Kaynak: Education at a Glance 2020¹⁷

1. Kurumlar dışında verilen kayıtlı diğer EÇBOÖE hizmetlerini içermez.
2. EÇBOÖE'de Belçika'da Flemenk ve Fransız topluluğu verileri farklıdır. Veri yalnızca Flemenk topluluğu için geçerlidir. Bu yüzden eksik tahmin edilmektedir.
3. Ülke adlarının yanında belirtilen yaşlar, EÇBOÖE kurumlarına başlama yaşıdır.

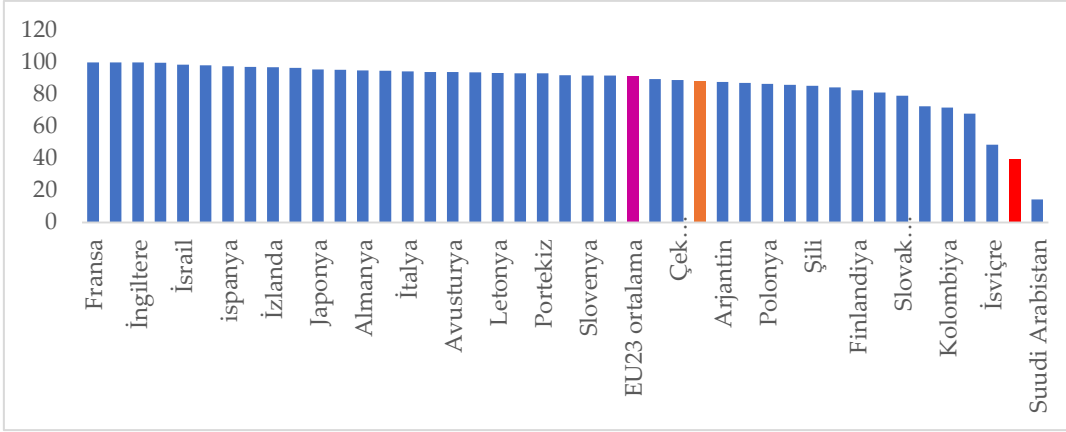
Şekil 7: OECD ve Seçilmiş OECD Dışı Ülkelerde 3 Yaş İçin EÇBOÖE Kurumlarına Kayıt Oranları (%) (Kamu ve Özel), 2018

Kaynak: Education at a Glance 2020¹⁸

- Notlar 1) Kanada ve Yunanistan verileri olmadığı için listeye dâhil edilmemiştir.
2) Kosta Rika OECD üyeliğine davetli ülke konumunda olduğu için OECD ülkeleri listesinde yer almaktadır.

¹⁷ URL-16

¹⁸ URL-17

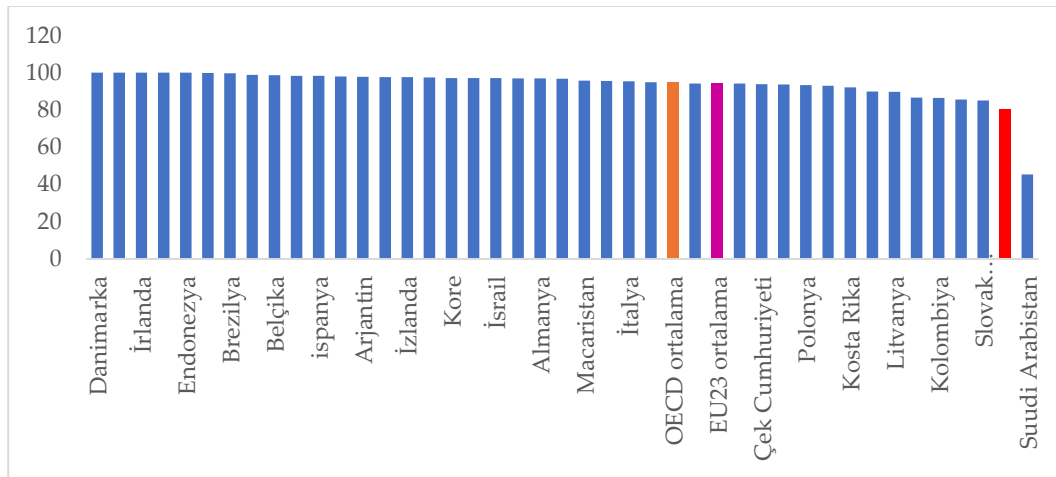

Şekil 8: OECD ve Seçilmiş OECD Dışı Ülkelerde 4 yaş İçin EÇBOÖE Kurumlarına Kayıt Oranları (%) (Kamu ve Özel), 2018

Kaynak: Education at a Glance 2020¹⁹

Notlar 1) Kanada ve Yunanistan verileri olmadığı için listeye dâhil edilmemiştir.

2) Kosta Rika OECD üyeliğine davetli ülke konumunda olduğu için OECD ülkeleri listesinde yer almaktadır.

Şekil 9: OECD ve Seçilmiş OECD Dışı Ülkelerde 5 yaş İçin EÇBOÖE Kurumlarına Kayıt Oranları (%) (Kamu ve Özel), 2018

Kaynak: Education at a Glance 2020²⁰

Notlar 1) Kanada ve Yunanistan için veri olmadığından listeye dâhil edilmemiştir.

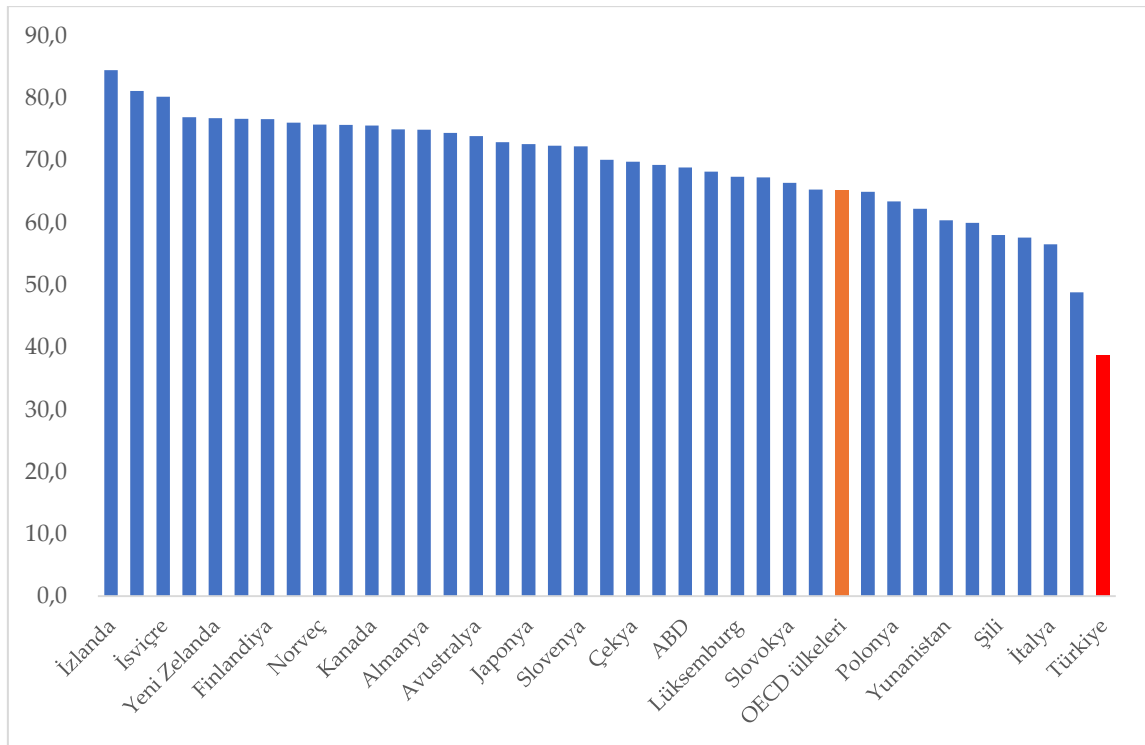
2) Kosta Rika OECD üyeliğine davetli ülke konumunda olduğu için OECD ülkeleri listesinde yer almaktadır.

Özetle, Türkiye, sosyal bakım hizmetlerinin kilit alt sektörlerinden biri olan EÇBOÖE açısından uluslararası standartlara göre çarpıcı bir geri kalmışlık sergilemektedir. Bu durum, ülkemizin kadınların işgücüne katılımında OECD ülkeleri içinde en

¹⁹ URL-18

²⁰ URL-19

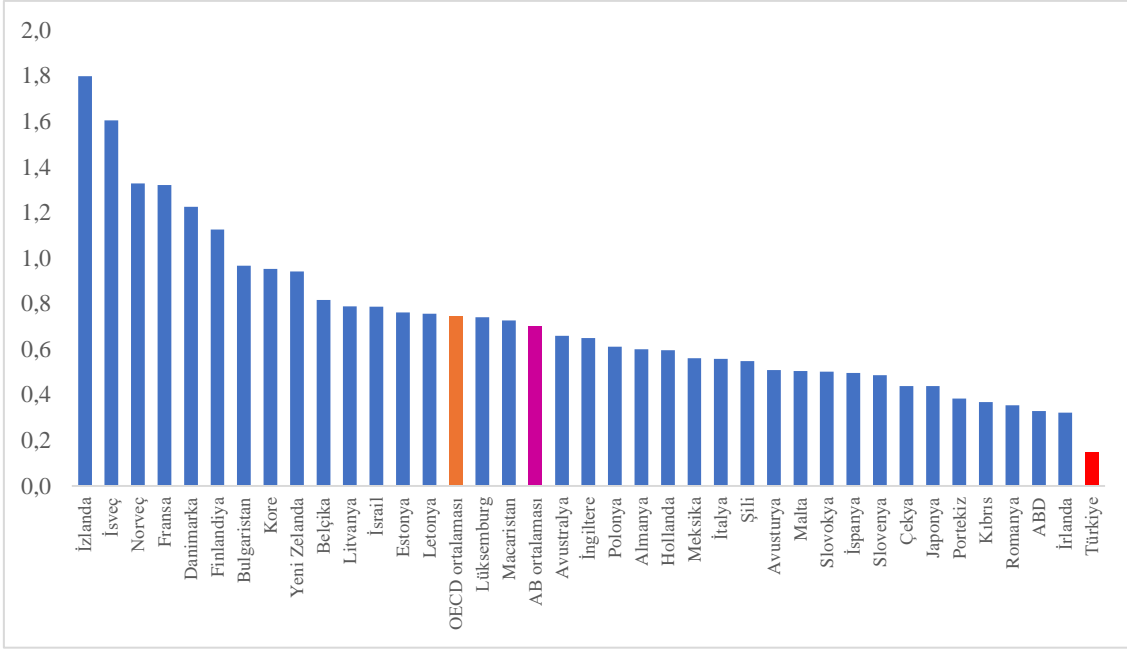
sonda yer almasının önemli sebeplerinden birisidir (Şekil 10). OECD'nin 2019 yılı demografi istatistiklerini değerlendiren Kaytaç ve Öztürk (2019)'a göre, doğurganlık oranlarının düştüğü ve nüfusun hızla yaşlandığı OECD ülkeleri genelinde, kadınların iş gücüne katılımındaki artışın sürmesi hedeflenmekte ve aynı zamanda iş ve aile sorumluluklarının kadın açısından daha adil bir biçimde paylaşılması amaçlanmaktadır. Böylece doğurganlık oranındaki düşüşün tersine çevrilmesi ve yaşanan demografik yapının değişmesi beklenmektedir. Bu çerçevede OECD genelinde erken çocukluk eğitimine yapılan yatırımlar ülkelerin gelecek projeksiyonlarının şekillendirilmesinde kritik bir yerde durmaktadır (Kaytaç ve Öztürk, 2019).

Şekil 10: OECD Ülkelerinde Kadın İşgücüne Katılım Oranları (%) (15-64 yaş grubu), 2019
Kaynak: OECD İstatistikleri²¹

OECD'nin 2015 yılı verilerine göre EÇBOÖE kurumları için yapılan toplam kamu harcamaları OECD-30 için ortalama %0,74'de kalmaktadır. Ancak ülkeler arasında önemli farklılaşmalar mevcuttur. Örneğin bu harcamaların GSYH'deki payı İrlanda ve ABD'de %0,3 iken İzlanda'da %1,8 ile en üst düzeydedir; Türkiye'de ise 2015 yılında EÇBOÖE kurumları için yapılan toplam kamu harcamaları GSYH'nin %0,15'ini oluşturmaktadır ki bu oran, OECD-30 için gözlemlenen asgari oranın yaklaşık yarısına denk düşmektedir.

²¹ URL-20

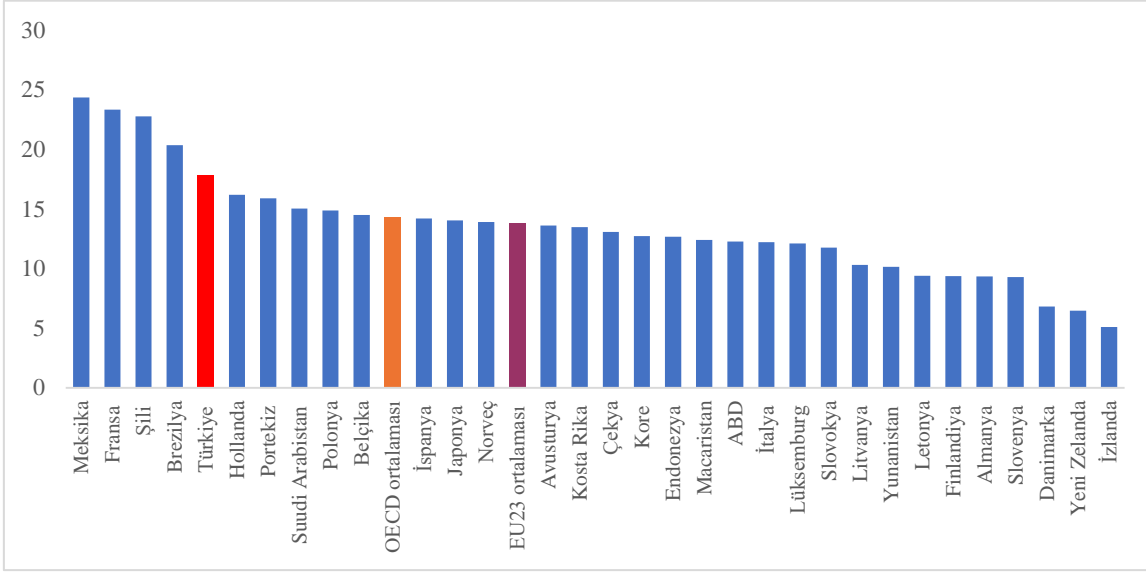
Şekil 11: EÇBOÖE Kurumlarına Yapılan Toplam Kamu Harcamaları (GSYH %), 2015

Kaynak: OECD Aile Veri Tabanı²²

Nitekim EÇBOÖE alanındaki harcamaların kamu kesimi, hanehalkları ve özel sektör tarafından karşılanma oranlarına bakıldığında, Türkiye’de kamunun payının OECD ortalamasından daha az olduğu görülmektedir. OECD ülkelerinde ortalama kamu payı %83 iken bu oran Türkiye’de %72’dir. EÇBOÖE alanında oldukça geri durumda olan ülkemizde kamunun bu alana daha fazla yatırım yapması elzemdir.

EÇBOÖE alanında hizmet kalitesinin bir göstergesi olarak, 2018 yılı itibariyle OECD ülkelerinde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ortalaması 14,3’tür (Şekil 12). En yüksek oranlar 20-24 öğrenci ile Meksika, Fransa, Şili ve Brezilya’dadır. Bu rakam Türkiye’de ise 17,82 olarak gerçekleşmiş olup, AB23 ortalaması olan 13,79’un üzerindedir. Öğretmen başına düşen 5-6 öğrenci sayısı ile en düşük oranlara sahip ülkeler sırasıyla İzlanda, Yeni Zelanda ve Danimarka’dır.

²² URL-21

Şekil 12: Seçilmiş OECD Ülkelerinde EÇBOÖE'de öğretmen başına düşen öğrenci oranları, 2018

Kaynak: Education at a Glance 2020²³

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Türkiye’de erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim alanı uluslararası karşılaştırmalar ışığında bakıldığında oldukça geri kalmış vaziyettedir. Bölgeler arasında okullaşma ve öğretmen başına düşen öğrenci oranları doğu bölgeleri aleyhine farklılık göstermektedir. Kadın işgücüne katılımının, kadın yükseköğretim mezunu oranının ve kişi başına gelirin de daha düşük olduğu Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde kapsama oranları en düşük seviyelere inmektedir. İlâveten, Türkiye OECD içinde EÇBOÖE’de tüm yaş gruplarının katılım oranlarında son sırada yer alırken, öğretmen başına düşen öğrenci sayılarında ilk sıralarda yer almaktadır.

Ülkemizde 2000’li yıllarda 5 yaş grubunun okullaşmasında önemli bir artış sağlanmakla birlikte, 5 yaş altı çocuklara yönelik bakım ve eğitim hizmetlerinin kurumsallaşmasında kat edilmesi gereken ciddi bir mesafe vardır. Bu alana ilişkin politikalar geliştirilirken kapsama oranının çok düşük olduğu 3 yaş altı çocuklar başta olmak üzere özellikle 5 yaş altı gruplar hedef alınarak, eğitim hizmetlerinin kamusal yatırımlar ve teşviklerle geliştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

Ülkemizde EÇBOÖE hizmetlerinden faydalanma oranının özellikle beş yaş altı çocuklarda düşük olması talep yetersizliğinden değil, talebi karşılayacak yönde arzın geliştirilememesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye’de çocuk bakım hizmetlerine olan

²³ URL-22

talebin önemli bir kısmı karşılanamamakta, bu durum hem pahalı olmayan hem de kaliteli çocuk bakım hizmetlerinin mevcut olmamasından kaynaklanmaktadır (WB, 2015). Yüksek fiyatlı kurumlar ile daha düşük fiyatlı hizmet sunan kurumlar arasında ciddi kalite farkları mevcuttur (Pınarcıoğlu ve Elçik, 2015). Herkesin erişebildiği ve kaliteli EÇBOÖE hizmetlerinin sağlanması yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmek açısından değil, kadınlar, çocuklar ve aileler arasındaki sosyo-ekonomik eşitsizlikleri azaltmak açısından da önem taşımaktadır. Devlet tarafından nitelikli, erişilebilir ve düşük maliyetli erken çocukluk bakımı hizmet arzının artırılması özellikle en fakir %40’lık dilimdeki ailelerin daha fazla yararlanmasını sağlayabilir (ERG ve AÇEV, 2017). Okul öncesi eğitimin çocukların fiziksel, zihinsel, duygusal ve içtimai açılardan sağlıklı gelişmelerine ve potansiyellerinin açığa çıkarılmasına, böylece ileriki eğitim hayatlarında başarılarına katkıda bulunuyor olması, toplumsal katmanlaşmanın azaltılması açısından kritik önemde olduğunu göstermektedir. Okul öncesi eğitimi ilişkin politikalar geliştirilirken, hanehalkı özellikleri nedeniyle dezavantajlı çocukların eğitim hakkının kapsayıcı eğitim hedefi doğrultusunda karşılanmasına dikkat edilmelidir (ERG ve AÇEV, 2017). Makul fiyatlı ve kaliteli EÇBOÖE hizmetleri arzının artırılması, talebin devlet teşvikleri ile desteklenmesi ve yoksul aileler için ücretsiz sunulması hem kadın istihdamını hem de erken çocukluk gelişimini destekleyebilir. Bu alanda yapılacak kamusal yatırımlar kadınların işgücüne katılımlarının düşük kalmasına neden olan kısır döngüyü kırarak, yoksulluğu azaltabilir (WB, 2015); bölgeler arasındaki eşitsizlikleri hafifletebilir. Sonuç olarak, ülkemizde kamusal yatırımlar ve teşviklerle EÇBOÖE alanında arzın artırılması ve böylece ailelerin çocuk bakımı hizmetlerine erişiminin önündeki engellerin bertaraf edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇSHB (Aile ve Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı) (2016). *Türkiye aile yapısı araştırması 2016*. AÇSHB. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/35811/taya-2016.pdf>
- Akbaş-Zeybekoğlu, Ö. ve Dursun, C. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/738006>
- Bayrak Çelik, S. (2020). Okul öncesi eğitime devam eden çocukların televizyon izlemelerine yönelik ebeveynlerin görüşlerinin incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 6(24), 224-230. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kesitakademi/issue/58243/840682>
- Dedeoğlu, S., Şahankaya Adar, A. ve Sıralı, Y. (2021). *Kurumlar arası iş birlikleri ile kadın istihdamını desteklemek: Erken çocukluk bakımı ve eğitimi uygulamaları*. ILO Türkiye.

- https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_799679/lang--tr/index.htm
- Ekotrent. (2018, 25 Nisan). *Türkiye'deki işletmelerin yüzde 99,8'i KOBİ*. <https://ekonomi.haber7.com/kobi/haber/2609666-turkiyedeki-isletmelerin-yuzde-998i-kobi>
- ERG ve AÇEV (2016). *Her çocuğa eşit fırsat: Türkiye'de erken çocukluk eğitiminin durumu ve öneriler*. ERG ve AÇEV. http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/ERG_HERKES-İCİN-ESIT-FIRSAT-TURKIYEDE-ERKEN-COCUKLUK-EGITIMININ-DURUMU-VE-ONERILER.web_.pdf
- ERG ve AÇEV (2017). *Türkiye'de erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitime katılım*. ERG ve AÇEV. http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/OkulOncesiEgitimRapor.25.12.17.web_.pdf
- Gambaro, L. (2017). Who is minding the kids? New developments and lost opportunities in reforming the British early education workforce. *Journal of European Social Policy*, 27(4), 320-331. <https://doi.org/10.1177%2F0958928717719196>
- ILO (International Labor Organization). (2018). *Care work and care jobs for the future of decent work*. ILO. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_633135.pdf
- İlkkaracan, İ. (2010). *Emek piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliğine doğru iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları*. Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey? *Feminist Economist*, 18 (1), 1-37. <https://doi.org/10.1080/13545701.2011.649358>
- İlkkaracan, İ., Kim, K. ve Kaya, T. (2015). *Sosyal bakım hizmetlerine kamu yatırımlarının istihdam, toplumsal cinsiyet eşitliği ve yoksulluğa etkileri: Türkiye örneği*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi. <https://www.kaum.itu.edu.tr/tr/wp-content/uploads/2015/09/rapor-son-türkçe.pdf>
- Kaymaz, M. ve Öztürk, N. (2019). İnsani sermayeye kritik yatırım erken çocukluk eğitimi. *SETA Analiz*, Temmuz, 287, İstanbul: SETA. <https://setav.org/assets/uploads/2019/07/A288.pdf>
- Kılıç, Z., Tunçeli, H. ve Ünsal, F. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin eğitim-öğretim süreçlerinde uygulamayı tercih ettikleri etkinlik türlerine ilişkin görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 54(1), 69-90. <https://dergipark.org.tr/pub/auebfd/issue/58045/696279>
- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2019). *2019–2023 Stratejik plânı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı. https://www.meb.gov.tr/stratejik_plan/

- MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) (2020). *Millî eğitim istatistikleri örgün eğitim 2019-’20*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı. http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/04144812_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2019_2020.pdf
- Mustard, J.F. (2002). Early child development and the brain – the base for health, learning and behavior throughout life. In M. Eming Young (Ed.), *From early child development to human development: Investing in our children’s future*. (pp. 23-62). The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13950>
- Oral, I. (2015). Türkiye’de erken çocukluk eğitiminin durumu. *KEİG Erken Çocukluk Bakım ve Eğitim Hizmetleri Paneli Tam Metin Kitabı* (ss. 15-19). <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/ErkenCocuklukBakimveEgitimHizmetleriPaneli-Web.pdf>
- Pınarcıoğlu, N.Ş. ve Elçik, G. (2015). Kadınların kamusal hayata katılımı açısından erken çocukluk bakım ve eğitim hizmetlerinin önemi. *KEİG Erken Çocukluk Bakım ve Eğitim Hizmetleri Paneli Tam Metin Kitabı* (ss. 39-50). <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/ErkenCocuklukBakimveEgitimHizmetleriPaneli-Web.pdf>
- Sak, R., Şahin-Sak, İ. T., Öneren-Şendil, Ç. ve Taşkın, N. (2020). Eğitim paydaşlarının okul öncesi eğitimin zorunlu olmasına ilişkin görüşleri. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, 34(1), 58-78. <https://doi.org/10.33308/26674874.2020341161>
- SBB (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı) (2019). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. Ankara: SBB. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf>
- Turan, F. (2004). Okul öncesi eğitim kurumları yönetmeliği ve programın değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 162(1). http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/milli_egitim_dergisi/162/turan.htm
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2019). *TÜİK İşgücü istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>
- World Bank (WB) (2015). *Türkiye’de çocuk bakım hizmetlerinde arz ve talep durumu: bir karma yöntem çalışması*. Washington DC: World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/690781468000932565/Turkiye-de-cocuk-bakim-hizmetlerinde-arz-ve-talep-durumu>

İnternet Kaynakları

URL-1: https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059

URL-2: <http://www.oecd.org/social/family/database.htm>

URL-3:

http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf

URL-4: <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64>

URL-5: <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmiistatistikler/icerik/64>

URL-6: https://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=396

URL-7:

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=acKapa&menuNo=279&altMenuGoster=1&secilenDegiskenListesi=>

URL-8: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

URL-9: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Aralik-2018-30681>

URL-10: https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018

URL-11: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>

URL-12: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/>

URL-13:

https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/04144812_meb_istatistikleri_orrgun_egitim_2019_2020.pdf

URL-14:

https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/04144812_meb_istatistikleri_orrgun_egitim_2019_2020.pdf

URL-15:

http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_09/30102730_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2018_2019.pdf

URL-16: <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>

URL-17: <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>

URL-18: <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>

URL-19: <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>

URL-20: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=LFS_SEXAGE_I_R#

URL-21: <http://www.oecd.org/social/family/database.htm>

URL-22:

<https://www.oecdilibrary.org/docserver/69096873en.pdf?expires=1604580330&iid=id&accname=guest&checksum=A6EB34D971C2FC87E1A96F31876AC936>

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı
Üzerindeki Etkisi: BİST'te Gıda, Tütün ve İçki
Sektörü Üzerine Bir Uygulama

The Effect of Working Capital Management on
Firm Profitability: An Application on Food,
Beverage and Tobacco Industry in BIST

Deniz DURDU*
Yüksel AYDIN**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Durdu, D. ve Aydın, A. (2021). Çalışma sermayesi yönetiminin firma kârlılığı üzerindeki etkisi: BİST'te gıda, tütün ve içki sektörü üzerine bir uygulama. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 437-453.

Durdu, D. & Aydın, A. (2021). The effect of working capital management on firm profitability: An application on food, beverage and tobacco industry in BIST. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 437-453.

 10.29228/kesit.52703

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 21.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 13.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, denizpower4@hotmail.com

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, yaydin@cumhuriyet.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerindeki Etkisi:
BİST'te Gıda, Tütün ve İçki Sektörü Üzerine Bir Uygulama ¹

*The Effect of Working Capital Management on Firm Profitability:
An Application on Food, Beverage and Tobacco Industry in BIST*

Deniz DURDU

Doç. Dr. Yüksel AYDIN

Öz: Bu çalışmada 2005-2017 yıllarını kapsayan dönemde BİST gıda, içki ve tütün sektöründe faaliyette bulunan firmaların çalışma sermayesi yönetiminin kârlılık performansı üzerindeki etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Analiz kapsamında çalışma sermayesi yönetiminin karlılık üzerindeki etkisini incelemek için panel veri regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada çalışma sermayesi yönetiminin bileşenleri olarak stokta tutma süresi, alacakların tahsil süresi, ticari borçları ödeme süresi ve nakit dönüşüm süresi kullanılmıştır. Buna ilaveten karlılık performansı ise brüt satış karlılığı ile temsil edilmiştir. 28 firmanın finansal verilerinden oluşan örneklem için gerçekleştirilen Arellano, Froot ve Rogers sabit etkiler panel veri regresyon analizleri sonucunda brüt satış kârlılığı değişkeninin alacak tahsil süresi, stokta tutma süresi, ticari borçları ödeme süresi ve nakit dönüş süresi gibi değişkenlerden negatif yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Ancak, tespit edilen negatif ilişkiler sadece stokta tutma süresi ve nakit dönüş süresi gibi değişkenler için geçerlidir. Ayrıca çalışmanın sonuçları kontrol değişkenleri açısından değerlendirildiğinde, brüt satış karlılığı değişkeninin firma büyüklüğü, kaldıraç oranı ve küresel finansal kriz kukla değişkenlerinden negatif yönde, bununla beraber aktiflerdeki büyümeyi

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Yüksel AYDIN

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. Auth or Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Yüksel AYDIN

ölçen değişkenden ise pozitif yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Çalışma sermayesinin firma likiditesi, riski ve karlılığı arasındaki ilişkilerle yakından ilgili olmasından dolayı, kârlılığını devam ettirmek, rekabet üstünlüğü kazanmak ve geleceğe yönelik güçlü adımlar atmayı hedefleyen firmaların çalışma sermayesini yönetimine önem vermesi kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Finans, çalışma sermayesi yönetimi, karlılık, BİST gıda içki ve tütün sektörü, panel veri analizi.

Abstract: In this study, it is aimed to analyze the effect of working capital management on the profitability performance of companies operating in the BIST food, beverage and tobacco sector for a period of 2005-2017. Panel data regression analysis is employed to analyze the effect of working capital management on profitability. The components of working capital management in the study are represented by inventory conversion period, accounts receivable collection period, accounts payable period and cash conversion cycle, while profitability performance is represented by gross sales profitability. As a result of Arellano, Froot and Rogers fixed effects panel data regression analyzes conducted for the sample consisting of the financial data of 20 companies, it is found that the gross sales profitability variable is negatively affected by the variables such as inventory conversion period, accounts receivable collection period, accounts payable period and cash conversion cycle. However, the negative relationships detected are only valid for variables such as inventory conversion period and cash conversion cycle. In addition, when the results of the study were evaluated in terms of control variables, it was determined that the gross sales profitability variable was negatively affected by the firm size, leverage ratio and global financial crisis dummy variables, while it was positively affected by the variable that measures the growth in assets. Since working capital is closely related to the relationships between firm liquidity, risk and profitability, it is inevitable for firms that aim to continue their profitability, gain competitive advantage and take strong steps towards the future.

Keywords: Finance, working capital management, profitability, BIST food, beverage and tobacco industry, panel data analysis.

Giriş

Finansal yönetimde, yöneticiler tarafından alınan yatırım kararları iki ana kategoriye ayrılır. Bunlar sırasıyla uzun vadeli yatırım kararları ve kısa vadeli yatırım kararlarıdır. Uzun vadeli yatırım kararları, esas olarak arazi, makineler, binalar gibi sabit varlıkların yatırımını ifade ederken kısa vadeli yatırım kararları ise kısa vadeli varlık-

ların yatırımına yoğunlaşan ve çalışma sermayesi yönetimi olarak bilinen sermaye bütçelemesidir (Darun, Roudaki ve Radford, 2015: 987). Literatürde çalışma sermayesi bileşenlerinin (cari varlıklar ve kısa vadeli borçlar) yönetimine ilişkin kararlar, çalışma sermayesi yönetimi olarak kabul edilir. Çalışma sermayesi unsurlarını etkin bir biçimde yönetebilen firmalar bir taraftan finansal performanslarını arttırabilir diğer yandan da firma büyümesi ve hissedarlar için kâr sağlayabilirler (Uyar 2009: 186; Muscettola 2014: 25; Eljelly 2004: 1).

Teorik olarak yüksek düzeyde çalışma sermayesi likiditeyi arttırmakta ancak likidite riskinin ve karlılığın da azalmasına neden olmaktadır. Bununla beraber, düşük oranda çalışma sermayesi ise likidite riskini ve karlılık seviyesinin artmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla çalışma sermayesi yönetimi kapsamında çalışma sermayesine yapılacak yatırım tutarına ve bu tutarın nasıl fonlanacağına ilişkin kararlar bir taraftan firma karlılığı diğer taraftan da firma değeri üzerinde son derece önemli bir etkiye sahiptir.

Son yıllarda küreselleşme hareketleri sonucunda ekonomik koşulların değişmesi, rekabet düzeyinin artması, tüketicilerin davranışlarının değişmesi, teknolojik ilerlemeler vb. gibi nedenler firma yönetiminin mevcut politika ve stratejilerini tekrar güncellemelerine ve hissedar değerini arttırmaya yönelik önlemler almaya sevk etmiştir. Tüm bunlara ilaveten hem yerel hem de küresel düzeyde yaşanan krizler firmaların sahip oldukları çalışma sermayesinin etkin bir şekilde yönetilmesinin bir taraftan rekabet gücü kazanılmasında diğer taraftan da risk ve getiri arasında denge kurarak firma değerinin arttırılmasında son derece önemli bir unsur olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma imalat sektörünün önemli sektörlerinden biri olan gıda, içki ve tütün sektörüne odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu çalışmayla pay senetleri BİST'te işlem gören gıda, içki ve tütün sektöründeki 20 firmanın çalışma sermayesi yönetimi ile karlılık performansı arasındaki ilişkinin panel veri regresyon yöntemi ile analiz edilmesi amaçlanmıştır. Analiz kapsamında çalışma sermayesi unsurları olarak, nakit dönüşüm süresi, stok tutma süresi, alacak tahsil süresi ve ticari borç ödeme süresi esas alınmıştır. Bununla beraber çalışmada karlılık göstergesi olarak ise brüt satış karlılığı kullanılmıştır.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Araştırma konusunun genel çerçevesini ele alan birinci bölümün ardından ikinci bölümde çalışma sermayesi unsurlarının karlılık performansı üzerindeki etkisini araştıran mevcut çalışmalar özetlenmiş, üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi açıklanırken dördüncü bölümde ulaşılan bulgular rapor edilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise ulaşılan bulgular yorumlanmıştır.

Literatür Taraması

Literatür incelemesinde çalışma sermayesi yönetiminin karlılık performansı üzerindeki etkisine ilişkin çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmaların azılarına ilişkin özet bilgiler aşağıda Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke/Dönem	Metodoloji	Bulgular
Aygün (2012)	Türkiye/ 2000-2009	Havuzlanmış En Küçük Kareler Panel Veri Analizi	Payları BİST’te işlem gören 107 imalat firmasının verilerini kapsayan çalışmada, ulaşılan sonuçlara göre aktif karlılık oranı ile alacakların ortalama tahsil süresi (AOOTS), Stok tutma süresi (STS), Borç ödeme süresi (BÖS) ve nakit dönüşüm süresi (NDS) gibi çalışma sermayesi bileşenleri arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.
Atmaca (2016)	Türkiye/ 2009-2015	Tesadüfi Etkiler Panel Veri Analizi	BİST’e kote olmuş ve Kimya, Plastik ve Kauçuk Sektöründe yer alan 24 firmanın panel verilerinden oluşan çalışmada aktif karlılığı ve öz kaynak karlılığı gibi karlılık göstergeleri ile çalışma sermayesi göstergeleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
Öz ve Güngör (2007)	Türkiye/ 1992-2005	Sabit Etkiler Panel Veri Analizi	BİST’te işlem gören 68 imalat firmasının kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgulara göre çalışma sermayesi bileşenlerinin brüt satış karlılığı üzerindeki etkisi negatif ve anlamlıdır.
Kendirli ve Konak (2014)	Türkiye/ 1992-2005	Çoklu Regresyon Analizi	BİST gıda ve içecek sektöründe bulunan 18 firmanın aktif karlılığı ve öz kaynak karlılığı ile bazı çalışma sermayesi bileşenleri arasında negatif ve zayıf da olsa anlamlı ilişkiler belirlenmiştir.
Keskin ve Gökalp (2016)	Türkiye/ 2009-2013	Tesadüfi Etkiler Panel Veri Analizi	BİST’te kayıtlı 17 gıda firmasının verilerinin kullanıldığı çalışmada çalışma sermayesi bileşenlerini temsil eden değişkenlerin aktif karlılığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilememiştir.
Toraman ve Sönmez (2015)	Türkiye/ 2009-2013	Panel Veri Analizi	BİST’te işlem gören 11 perakende ticaret firmasının kullanıldığı çalışmada çalışma sermayesi değişkenlerinin brüt karlılık üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varılmıştır.
Coşkun ve Kök (2011)	Türkiye/ 1991-2005	Dinamik Panel Veri Analizi	BİST’te faaliyet gösteren 74 firmanın verileri kullanılarak yapılmış olan çalışmada alacak tahsil süresi, stok tutma süresi ve nakit dönüş süresi ile aktif karlılığı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak negatif, ticari borç ödeme süresi ile aktif karlılığı arasındaki

			ilişkinin ise pozitif olduğu rapor edilmiştir.
Şamiloğlu ve Demirgüneş (2008)	Türkiye/ 1998-2007	Yatay Kesit Regresyon Analizi	BİST'e kote olan üretim firmalarının kullandığı çalışmada alacak tahsilat süresi, stok tutma süresi ve nakit dönüş süresi ile firmaların aktif karlılığı arasında istatistiksel olarak negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmesine karşın ticari borç ödeme süresi ile firmaların aktif karlılığı arasında herhangi bir ilişkiye rastlanmadığı rapor edilmiştir.
Deloof (2003)	Belçika/ 1992-1996	Regresyon Analizi	1009 firmanın dengeli panel verileri kullanılarak gerçekleştirilmiş olan çalışmada bağımlı değişken olarak brüt satış karı bağımsız değişken olarak ise alacak tahsilat süresi, ticari borç ödeme süresi, stok tutma süresi ve nakit dönüş süresi kullanılmıştır. Araştırmayı bulgularına göre bahsi geçen çalışma sermayesi bileşenlerinin (ticari borç ödeme süresi hariç) karlılık göstergesi üzerindeki etkisi negatiftir.
Raheman ve Nasr (2007)	Pakistan/ 1999-2004	Havuzlanmış En Küçük Kareler Panel Veri Analizi	Karachi Borsasında faaliyet gösteren 94 firmanın verileri kullanılarak yapılmış olan çalışmada karlılık oranı ile çalışma sermayesi unsurları arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada karlılığın çalışma sermayesi unsurlarından negatif yönde etkilendiği rapor edilmiştir.
Charitou vd. (2010)	Kıbrıs/ 1998-2007	Çoklu Regresyon Analizi	Kıbrıs Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren Endüstri firmalarını kapsayan araştırmanın sonuçlarına göre aktif karlılığı ile nakit dönüş süresi arasında anlamlı bir ilişki mevcut değildir.
Dong ve Su (2010)	Vietnam/ 2006-2008	Regresyon Analizi	Vietnam Borsası'nda faaliyet gösteren firmaların verileri kullanılarak yapılan çalışmada karlılık performansının çalışma sermayesi bileşenlerinden negatif ve anlamlı bir biçimde etkilendiği rapor edilmiştir.
Bellouma (2011)	Tunus/ 2001-2008	Sabit ve Tesadüfi Etkiler Panel Veri Analizi	KOBİ niteliğindeki 386 ihracat firmasının verileri kullanılarak gerçekleştirilmiş olan çalışmada firma karlılığının çalışma sermayesi kalemlerinden negatif yönde etkilendiği belirlenmiştir.
Sharma ve Kumar (2011)	Hindistan/ 2000-2008	Çoklu Regresyon Analizi	Hindistan'da faaliyette bulunan 263 firmanın verileri kullanılarak yapılan çalışmada çalışma sermayesi unsurlarının firma karlılığı üzerindeki etkisinin farklı olduğu tespit edilmiştir.
Makori ve Jagongo (2013)	Kenya/ 2003-2012	Havuzlanmış Panel Veri Analizi	Çalışmada Nairobi Borsası'nda işlem görmekte olan firmasının verileri kullanılarak çalışma sermayesi bileşenlerinin aktif karlılığı

			ğı üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Sonuçlar aktif karlılığının çalışma sermayesi kalemlerinden farklı yönde etkilendiğini göstermektedir.
Thoa ve Nguyen (2012)	Vietnam/2006-2012	En Küçük Kareler ve Sabit Etkiler Panel Veri Analizi	Hem HoChi City Borsası hem de Hanoi Borsası'nda işlem görmekte olan 208 firmanın verileri kullanılarak yapılmış olan araştırmanın sonuçlarına göre brüt karlılık oranı ile alacak tahsilat süresi, stok tutma süresi ve nakit dönüş süresi (ticari borç ödeme süresi hariç), arasında istatistiksel olarak negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Lazaridis ve Tryfonidis (2006)	Yunanistan/2001-2004	Regresyon Analizi	Atina Borsasına kayıtlı 131 firmanın verileri kullanılarak gerçekleştirilmiş olan çalışmanın sonuçlarına göre aktif karlılığı nakit dönüşüm süresinden negatif yönde etkilenmektedir.
Afza ve Nazir (2008)	Pakistan/1998-2003	Regresyon Analizi	Pay senetleri Karachi borsasında işlem gören 17 halka açık sanayi şirketi verileri kullanılarak yapılan çalışmada çalışma sermayesi ile aktif karlılığı arasındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre çalışma sermayesi politikaları ile aktif karlılığı üzerinde negatif bir ilişkinin olduğu rapor edilmiştir.
Gill vd. (2010)	Amerika/2005-2007	Ağırlıklı En Küçük Kareler Panel Veri Analizi	New York Borsasına kayıtlı 88 firmanın verileri ile yapılan çalışmada çalışma sermayesi ile aktif karlılığı arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada nakit dönüşüm süresinin aktif karlılığını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Özkan (2021)	Türkiye/2014-2019	Tesadüfi Etkiler Panel Veri Analizi	BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan 25 firmanın aktif karlılığı ile çalışma sermayesi unsurları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Yöntem

Bu çalışma 2005-2017 yıllarını kapsayan dönemde Borsa İstanbul'a (BİST) kote olan ve gıda, içki ve tütün sektöründe faaliyet gösteren firmaları kapsamaktadır. Örnekleme kapsamındaki firmalara ilişkin veriler FİNNET veri tabanından temin edilmiştir. 2005-2017 yıllarını kapsayan dönemde BİST gıda, içki ve tütün sektöründe faaliyet gösteren 28 firma bulunmaktadır. Ancak, bu firmalardan verilerine sağlıklı bir şekilde ulaşılamayan 8 firma analize dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, çalışmada 20 firmaya ilişkin veriler kullanılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen BİST gıda, içki ve tütün firmaları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Araştırma Kapsamında İncelenen Firmalar

Sıra	Borsa Kodu	Firma
1	ALYAG	Altınyag
2	AEFES	Anadolu Efes
3	BANVT	Banvit
4	CCOLA	Coca Cola İçecek
5	DARDL	Dardanel
6	ERSU	Ersu Gıda
7	FRIGO	Friigo Pak Gıda
8	KENT	Kent Gıda
9	KERVT	Kerevitaş Gıda
10	KNFRT	Konfrut Gıda
11	KRSTL	Kristal Kola
12	MERKO	Merko Gıda
13	PENGD	Penguen Gıda
14	PETUN	Pınar Et ve Un
15	PINSU	Pınar Su
16	PNSUT	Pınar Süt
17	SELGD	Selçuk Gıda
18	TBORG	T.Tuborg
19	TATGD	Tat Gıda
20	ULKER	Ülker Bisküvi

Çalışmada, gıda içki ve tütün sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışma sermayesi unsurlarının karlılık performansı üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla Deloof (2003), Gill vd. (2010) Aygün (2012) ve Atmaca (2016) tarafından yapılan çalışmalar takip edilerek aşağıdaki model oluşturulmuştur:

$$BSK_{it} = \beta_0 + \beta_1 FB_{it} + \beta_2 TB_{it} + \beta_3 \dot{C}SB_{it} + \beta_4 AB_{it} + \beta_5 2008 KFK_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki 1'nolu denklemde $\varepsilon_{it} = \mu_i + \lambda_t + \eta_{it}$ olmak üzere μ_i firmalara özgü gözlenemeyen etkileri, λ_t zaman etkilerini ve η_{it} modelin hata terimini ifade etmektedir. β_0 sabit terimdir. 1'nolu eşitliğin sol tarafında yer alan bağımlı değişken BSK_{it} olup brüt satış karlılığını temsil etmektedir. Eşitliğin sol tarafında yer alan $\dot{C}SB_{it}$ modelin bağımsız değişkeni olup ATS_{it} , STS_{it} , $TBÖS_{it}$ ve NDS_{it} gibi dört adet çalışma sermayesi bileşenini temsil etmektedir. Modelin kontrol değişkenleri ise sırasıyla firma büyüklüğünü temsil eden FB_{it} , sermaye yapısını temsil eden TB_{it} , aktiflerin bir önceki yıla göre büyümesini temsil eden AB_{it} ve 2008 küresel finansal krizini temsil eden 2008 KFK_{it} değişkenleridir. $\beta_0 - \beta_5$ tahmin edilecek katsayılarıdır. 1 no'lu modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Simge	Hesaplama biçimi	Beklenti
Karlılık Değişkeni			
Brüt Satış Karı	BSK	(Net Satışlar – S.M.M) / Toplam Aktifler	
Bağımsız Değişkenler			
Alacak Tahsilat Süresi	ATS	365/Alacak Devir Hızı	-

Stok Tutma Süresi	STS	365/Stok Devir hızı	-
Toplam Borç Ödeme Süresi	TBÖS	365/Ticari Borç Devir Hızı	-
Nakit Dönüş Süresi	NDS	(ATS+STS)-TBÖS	-
Kontrol Değişkenleri			
Firma Büyüklüğü	FB	Toplam Aktiflerin Doğal Logaritması	+
Toplam Borç	TB	Toplam Borçlar/Toplam Aktifler	-
Aktif Büyüme	AB	$(Aktifler_{it} - Aktifler_{it-1})/Aktifler_{it-1}$	+
Küresel Finansal Kriz	2008	2008 Yılı İçin Bir, Geri Kalan Yıllar İçin İse Sıfır	-
	KFK	Değerini Alır.	-

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde firmaların çalışma sermayesi unsurlarının karlılık üzerindeki etkisinin tespit edilmesine yönelik gerçekleştirilen analizler ve bu analizler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Değişkenlere Ait Özet İstatistikler

Çalışmada kapsamında incelenen firmalar ve bu firmalara ilişkin değişkenlerin belirlenmesinin ardından değişkenlere ait özel istatistikler Tablo 4'te rapor edilmiştir. Tablo 4'te rapor edilen tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde örnekleme oluşturan firmaların brüt satış karlılığının ortalaması yaklaşık %20 olduğu belirlenmiştir. Çalışma sermayesi bileşenlerine ilişkin bulgular incelendiğinde ise ATS değişkeninin ortalamasının yaklaşık 77 gün, STS değişkeninin ortalamasının yaklaşık 102 gün ve TBÖS değişkeninin ortalamasının yaklaşık 80 gün ve NDS değişkeninin ortalamasının yaklaşık 97 gün olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Analizde Kullanılan Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Std. Sapma	En Küçük	En Büyük
BSK	.2012887	.1864267	.1815697	-.1886694	1.631997
FB	18.94154	18.52487	1.826677	13.85159	24.11411
AB	16.73074	9.3277	38.05708	-43.3184	330.143
TB	.5308704	.3976952	.7934909	.0153588	8.619026
ATS	76.87013	56.387	77.27805	4.65963	663.589
STS	102.1952	70.57485	90.46114	4.05595	517.934
TBÖS	80.11671	65.29085	64.21426	5.65052	650.028
NDS	96.99732	82.2484	116.7531	-358.585	542.329

Çoklu Doğrusal Bağlantı Analizi

Çoklu Doğrusal Bağlantının varlığının sınanmasında hem korelasyon hem de Varyans Büyütme Faktörü (VIF) analizleri kullanılmıştır. Tablo 5'te rapor edilen korelasyon analizi sonuçlarına göre bağımsız değişkenler arasında anlamlı korelasyonlar göze çarpmaktadır. Ancak hesaplanan korelasyon katsayıları kritik değer 0.80'den büyük olmadığından dolayı kurgulanan modeller için çoklu doğrusal bağlantının önemli bir sorun olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca, dört ayrı çalışma sermayesi bileşeni kullanı-

olarak oluşturulan modellerde de değişkenlere ait hesaplanan VIF katsayıları kritik değer olan 5'ten küçük olup 1.05-1.94 arasında değişmektedir. Dolayısıyla VIF katsayılarından elde edilen sonuçlar da çoklu doğrusal bağlantının modeller için önemli bir sorun olmadığı ortaya koymakta ve korelasyon sonuçlarını desteklemektedir.

Tablo 5: Korelasyon Katsayıları

Değişken	FB	AB	TB	ATS	STS	TBDS	NDS
FB	1						
AB	0.0951	1					
TB	-0.1022	-0.0999	1				
ATS	-0.0881	0.0198	-0.0195	1			
STS	-0.4227*	0.1423	-0.1230	0.0147	1		
TBÖS	-0.2522*	-0.0501	0.5048*	0.0668	0.2537*	1	
NDS	-0.2420*	0.1480*	-0.3846*	0.5103*	0.6461*	-0.2990*	1

Not: * işareti 0.01 önem düzeyinde sıfır hipotezinin (Ho: değişkenler arasında korelasyon yoktur) reddildiğini göstermektedir.

Tahmin Sonuçları

Çalışmada tahmin sonuçlarına geçmeden önce panel veride birimler arası korelasyon ve birim kök olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmanın yatay kesit boyutu (N=20) zaman boyutundan (T=13) büyük olduğu için birimler arası korelasyonun varlığı Pesaran (2004) CD test istatistikleri ile araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur. Değişken bazında yapılan birimler arası korelasyon analizi sonuçlarına göre, test istatistiklerinin olasılık değerleri kritik değer olan %5'ten büyük olduğundan çalışma için belirlenen değişkenlerin kesitsel bağımlılık içermediği ifade edilebilir.

Tablo 6: Pesaran CD (2004) Birimler Arası Korelasyon Test Sonuçları

	Sabitli ve Trendsiz Model		Sabitli ve Trendli Model	
	CD İstatistiği	Olasılık Değeri	CD İstatistiği	Olasılık Değeri
BSK	-0.525	0.700	-0.792	0.214
FB	-1.267	0.103	-0.679	0.249
AB	-0.799	0.212	-0.644	0.260
TB	0.772	0.220	1.194	0.116
ATS	-0.246	0.403	-1.100	0.136
STS	-0.187	0.426	1.131	0.129
TBÖS	1.372*	0.085	0.028	0.489
NDS	-1.210	0.113	-0.362	0.359

Not:* işareti 0.10 önem düzeyinde sıfır hipotezinin (Ho: Birimler/firmalar arasında bağımlılık yoktur) reddildiğini göstermektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin birim kök içerip içermediklerinin analiz edilmesinde diğer bir ifadeyle durağan olup olmadıklarının araştırılmasında kesitsel bağımlılığı dikkate almayan birinci nesil panel birim kök testlerinden Harris-Tzavalis (1999) ve Levin-Lin-Chu (2002) testleri kullanılmıştır. Tablo 7'de rapor edilen bulgulara

göre, sıfır hipotezi tüm değişkenler için %1 önem düzeyinde güçlü bir biçimde reddedilerek tüm değişkenlerin düzey hallerinde durağan oldukları, diğer bir ifadeyle I(0) oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Harris-Tzavalis ve Levin-Lin-Chu Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
	Harris-Tzavalis	Levin-Lin-Chu	Harris-Tzavalis	Levin-Lin-Chu
BSK	-3.2046***	-5.6395***	-5.7391***	-6.9049***
FB	-6.3423***	-2.3548***	-5.9036***	-6.1919***
AB	16.9562***	-6.3701***	-10.9032***	-8.6131***
TB	-6.2376***	-4.1666***	-8.4665***	-9.3615***
ATS	-3.3494***	-4.7945***	-5.9863***	-5.9877***
STS	-11.7381***	-6.6353***	-8.8265***	-7.8058***
TBÖS	-7.7853***	-6.8165***	-3.5200***	-8.9408***
NDS	-18.4008***	-6.6836***	-9.1189***	-6.0747***

Notlar:***işareti 0.01 önem düzeyinde sıfır hipotezinin (Ho: Seri birim kök içerir/durağan değildir) reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 8’de brüt satış karlılığı (BSK) ile çalışma sermayesi unsurları (ATS, STS, TBÖS ve NDS) arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik gerçekleştirilen tahmin sonuçları yer almaktadır. Tablo 8’in alt kısmında rapor edilen F-testi, Breusch-Pagan LM testi ve Hausman testi bulgularına göre belirlenen modelin katsayılarının tahmin edilmesinde en uygun tahminci sabit etkiler tahmincisidir. Sabit etkiler modeli çerçevesinde Wooldridge ve Modifiye edilmiş Wald testleri sonuçları incelendiğinde modelin hatalarının birbiri ile ilişkili olduğu ve varyansının değiştiği tespit edilmiştir. Söz konusu sorunlardan modeli kurtarmak ve sağlam standart hatalar rapor etmek için Arellano, Froot ve Rogers panel veri tahmincisi kullanılmış ve ulaşılan sonuçlar Tablo 8’de rapor edilmiştir.

Tablo 8’deki tahmin sonuçları ATS değişkeni açısından incelendiğinde, bu değişkene ait katsayının negatif olduğu görülmektedir. Bununla beraber, tahmin edilen negatif ilişki istatistiki olarak anlamlı değildir. Tablo 8’in ikinci sütununda BSK ile stokta tutma süresi (STS) arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik gerçekleştirilen tahmin sonuçları incelendiğinde, STS değişkenine ait katsayının negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Stokta tutma süresinin artmasının düşük karlılıkla ilişkili olduğu gösteren bu bulgu Öz ve Güngör (2007) ve Aygün (2012) tarafından yapılan çalışmaların bulguları ile örtüşmektedir. Tablo 8’in üçüncü sütununda ticari borç ödeme süresinin (TBÖS) BSK üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen tahmin sonuçları yer almaktadır. TBÖS değişkenine ait tahmin edilen katsayı negatif olmasına rağmen herhangi bir önem seviyesinde anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla bu bulgu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Çalışmada dördüncü ve sonuncu çalışma sermayesi bileşeni nakit dönüş süresidir (NDS). [(ATS+STS)-TBÖS] şeklinde hesaplan bu değişkenin BSK üzerindeki etkisini tespit etmek için gerçekleştiril-

len analiz sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 8'in son sütununda sunulmaktadır. Tablo 8'de görüldüğü üzere NDS ile BSK arasında %5 anlam seviyesinde anlamlı bir bağlantı olduğu görülmektedir. Bu sonuç nakit dönüş süreleri daha uzun olan firmaların diğer firmalara kıyasla daha düşük karlılıkla faaliyetlerine devam ettiklerine işaret etmektedir.

Tahmin sonuçları modellerde yer alan kontrol değişkenleri açısından değerlendirildiğinde, firma büyüklüğü (FB) ve toplam borçların toplam varlıklara oranı (TB) değişkenleriyle BSK arasında negatif ve anlamlı bir bağlantı bulunmuştur. Bu bulgular hem büyük ölçekli hem de borçlanma düzeyi yüksek olan firmaların brüt satış karlılığının düşük düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Tahmin edilen modele küresel finansal krizi temsil dahil edilen 2008 KFK değişkeni ile BSK arasında beklendiği gibi negatif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuç krizin firmaların BSK'nı olumsuz olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber tüm modellerde aktif büyüme (AB) ile BSK arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 8: Tahmin Sonuçları

	Bağımlı Değişken: Brüt Satış Karlılığı (BSK)			
	Katsayı (Standart Hata)	Katsayı (Standart Hata)	Katsayı (Standart Hata)	Katsayı (Standart Hata)
FB	-.1759** (.0773)	-.1758** (.0743)	-.1753** (.0731)	-.1766** (.0777)
TB	-.026595*** (.0057)	-.0373*** (.0071)	-.0022 (.0213)	-.0423*** (.0082)
AB	.0001 (.0002)	.0001 (.0002)	.0001 (.0002)	.0001 (.0002)
2008 KFK	-.2001* (.1042)	-.1978* (.1020)	-.2195* (.1139)	-.1916* (.1049)
ATS	-.0004 (.0003)			
STS		-.0007** (.0003)		
TBÖS			-.0008 (.0006)	
NDS				-.0003** (.0001)
Sabit terim	3.7893** (1.5582)	3.8312** (1.5219)	3.8067** (1.5074)	3.8079** (1.5636)
R ²	0.3064	0.3297	0.3190	0.3095
F-istatistiği (Model)	21.46***	46.03***	38.16***	76.65***
Gözlem Sayısı	260	260	260	260
Firma Sayısı	20	20	20	20
F-testi	17.90***	18.29***	18.50***	17.51***
Breusch-Pagan LM testi	110.28***	117.82***	110.85***	114.39***
Hausman testi	71.41***	68.15***	72.45***	68.79***
Otokorelasyon testi	9.061***	15.388***	9.707***	9.707***
Değişen varyans testi	3452.33***	2392.65***	3035.21***	3035.21***

Not: Modele zaman kukla değişkenleri ilave edilmiştir ancak katsayılar rapor edilmemiştir. Breusch ve Pagan LM testi için sıfır hipotezi: rassal etkiler tahmincisiyle kıyaslandığında en küçük kareler (EKK) tahmincisi daha uygundur. F-testi için sıfır hipotezi: sabit etkiler tahmincisiyle kıyaslandığında EKK tahmincisi daha uygundur. Hausman belirleme testi için sıfır hipotezi: sabit etkiler tahminci ile karşılaştırıldığında rassal etkiler tahmincisi daha uygundur. Wooldridge Otokorelasyon testi için sıfır hipotezi: modelde birinci dereceden otokorelasyon yoktur. Modifiye edilmiş Wald testi için sıfır hipotezi: hata terimlerinin varyansı birimlere göre sabittir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı imalat sanayinin önemli sektörlerinden biri olan gıda, içki ve tütün sektöründe faaliyette bulunan firmaların çalışma sermayesi unsurlarının karlılık performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını araştırmaktır. Firmaların çalışma sermayesini temsil eden dört unsur ile brüt satış karlılığı arasındaki ilişkinin belirlenmesinde klasik panel veri regresyon analizi kullanılmıştır. Klasik panel veri uygulamasında öncelikli olarak korelasyon ve VIF testleri ile çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığı araştırılmıştır. Ardından paneli oluşturan birimler (firmalar) arasındaki bağımlılık değişken bazında Pesaran (2004) CD testi ile araştırılmıştır. Kesitsel bağımlılık testini takiben değişkenlerin durağanlığı Harris-Tzavalis (1999) ve Levin-Lin-Chu (2002) testleri ile incelenmiştir.

Çalışmada kullanılan karlılık modelinin katsayılarının tahmin edilmesinde F testi, Breuch-Pagan (1980) LM, ve Hausman (1978) belirleme testlerinden yararlanılmıştır. Modelde otokorelasyonun varlığı Wooldridge testi ile araştırılırken değişen varyans sorununun varlığı ise Modifiye edilmiş Wald testiyle incelenmiştir. Çalışmada son olarak modellerin tahmin edilmesi sürecinde standart hataları otokorelasyon ve değişen varyansa karşı düzelten Arellano, Froot ve Rogers (AFR) sabit etkiler panel veri tahmincisi kullanılmıştır.

AFR sabit etkiler panel veri tahmincisi kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

- Alacakların tahsilat süresi ile brüt satış karlılığı arasında negatif ancak anlamlı olmayan bir ilişki tespit edilmiştir. Söz konusu iki değişken arasındaki anlamlı olmayan negatif ilişki genel anlamda alacakların tahsilat süresinin daha kısa tutulmasının daha yüksek brüt satış karlılığı ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Deloof (2003), Keskin ve Gökalp (2016), Atmaca (2016) tarafından yapılan çalışmalarda ulaşılan bulguları destekleyen bu bulgu aynı zamanda gıda, içki ve tütün sektöründeki firmaların alacaklarının tahsilâtına ilişkin izlediği stratejilerini karlılığa etkin bir şekilde yansıtamadığı şeklinde yorumlanabilir.
- Stok tutma süresinin brüt satış karlılığı üzerindeki etkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Deloof (2003), Öz ve Güngör (2007), Sharma

ve Kumar (2011) ve Aygün (2012) çalışmalarında benzer bulgular rapor etmişlerdir. Bu bulgu firmaların stokta tutma sürelerinin artmasının karlılık üzerinde olumsuz bir etki yarattığına işaret etmektedir.

- Brüt satış karlılığı değişkeni ticari borçların ödenme süresi değişkeninden negatif bir biçimde etkilenmektedir ancak bu etki herhangi bir önem düzeyinde anlamlı bulunamamıştır. Bu bulgu Sharma ve Kumar (2011), Belouma (2011) ve Atmaca (2016) tarafından yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara benzer niteliktedir.

- Çalışma sermayesi yönetiminin en hassas bileşeni olarak kabul edilen nakit dönüş süresi ile brüt satış karlılığı arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir bağlantı tespit edilmiştir. Bu bulgu nakit dönüş süresi daha uzun olan firmaların daha az karlı firmalar olduklarını ortaya koymasından önemlidir. Deloof (2003), Öz ve Güngör (2007), Aygün (2012) ve Makori ve Jagongo (2013)'nin çalışmalarıyla örtüşen bu bulgu gıda, içki ve tütün sektöründe faaliyette bulunan firmaların nakit dönüş sürelerini kısaltarak karlılık performanslarını arttırabileceklerine işaret etmektedir.

Bu çalışma bazı kısıtları da içermektedir. Çalışmada sadece firmaya özgü değişkenlerin ve kriz kukla değişkeninin kullanılmış olması çalışmanın ilk kısıtı olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak çalışmada ulaşılan bulgular BİST'te işlen gören gıda, içki ve tütün sektöründe faaliyet gösteren firmalar açısından geçerlidir.

Gelecek çalışmalarda çalışma sermayesi bileşenlerinin karlılıkla ilişkisinin doğrusal olup olmadığı test edilebilir. Ayrıca, çalışma sermayesi unsurlarının karlılık performansı üzerindeki etkisi alternatif karlılık göstergeleri kullanılarak araştırılabilir. Buna ilaveten gelecek çalışmalarda çalışma sermayesi yönetimi karlılık ilişkisi dinamik panel veri regresyon analizi ile araştırılabileceği gibi farklı sektörlerde faaliyette bulunan firmaların verileri kullanılarak da çalışma daha kapsamlı hale getirilebilir.

KAYNAKÇA

Afza, T. and Nazir, M.S. (2008). Working capital approaches and firm's returns in Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 1, 25-36.

Atmaca, M. (2016). Finansal oranlar aracılığıyla çalışma sermayesi bileşenlerinin karlılığa etkisi: Borsa İstanbul'da işlem gören kimya, plastik ve kauçuk şirketlerinde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 633-649.

Aygün, M. (2012). Firma performansı üzerinde çalışma sermayesinin etkisi: Türk imalat sektörü üzerine bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 215-223.

- Bellouma, M. (2011). The impact of working capital management on profitability: The case of small and medium-sized export companies in Tunisia. *Management international / International Management / Gestión Internacional*, 15(3), 71-88. <http://dx.doi.org/10.7202/1005434ar>
- Breusch, T., and Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47 (1), 239-253.
- Charitou, M. S., Elfani, M., & Lois, P. (2010). The effect of working capital management on firms profitability: Empirical evidence from an emerging market. *Journal of Business & Economics Research*, 8(12), 63-68. <https://doi.org/10.19030/jber.v8i12.782>
- Coşkun, E., ve Kök, D. (2011). Çalışma sermayesi politikalarının karlılık üzerine etkisi: dinamik panel uygulaması. *Ege Akademik Bakış*, 11, 75-85.
- Darun, M. R., Roudaki, J. & Radford, J. (2015). The evolution of working capital management research. *International Business Management*, 9(5), 987-997. <https://doi.org/10.3923/IBM.2015.987.997>
- Deloof, M. (2003). Does working capital management affect profitability of Belgian firms?. *Journal of Business Finance & Accounting*, 30(3), 573-587.
- Dong, H. P. & Jyh-tay, S. (2010). The relationship between working capital management and profitability: A Vietnam case, *International Research Journal of Finance and Economics*, 49, 59-67.
- Eljelly, A. M.A. (2004). Liquidity - profitability tradeoff: An empirical investigation in an emerging market. *International Journal of Commerce and Management*, 14(2), 48-61. <https://doi.org/10.1108/10569210480000179>
- Gill, A., Biger, N., & Mathur, N. (2010). The relationship between working capital management and profitability: Evidence from The United States. *Business and Economics Journal*, 10(1), 1-9.
- Harris, R. D. F., & E. Tzavalis. (1999). Inference for unit roots in dynamic panels where the time dimension is fixed. *Journal of Econometrics*, 91, 201-226.
- Hausman, J. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica*, 46, 1251-1271.
- Kendirli, S., ve Konak, F. (2014). İşletme (Çalışma) sermayesi yönetiminin firma performansı üzerindeki etkisi: BİST gıda, içecek endeksi uygulaması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (41), 1-17.

- Keskin, R. ve Gökalp, F. (2016). Çalışma sermaye yönetiminin firma karlılığı üzerine etkisi: panel veri analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1), 15-25.
- Lazaridis, I. & Tryfonidis, D. (2006). Relationship between working capital management and profitability of listed companies in the athens stock exchange. *Journal of Financial Management and Analysis*, 19(1), 26-35.
- Levin, A., C.-F. Lin, and C.-S. J. Chu. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- Makori, D. M., & Jagongo, A. (2013). Working capital management and firm profitability: Empirical evidence from manufacturing and construction firms listed on nairobi securities exchange, Kenya. *International Journal of Accounting and Taxation*, 1(1), 1-14.
- Muscettola, M. (2014). Cash conversion cycle and firm's profitability: An empirical analysis on a sample of 4,226 manufacturing smes of Italy. *International Journal of Business and Management*, 9(5). <https://doi.org/10.5539/ijbm.v9n5p25>
- Öz, Y., & Güngör, B. (2007). Çalışma sermayesi yönetiminin firma kârlılığı üzerine etkisi: İmalat sektörüne yönelik panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 319-332.
- Özkan, N. (2021). Çalışma sermayesi yönetimi ile finansal performans arasındaki ilişki: BIST sürdürülebilirlik endeksinde yer alan firmalar üzerine bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 317-327. <https://doi.org/10.30794/pausbed.784575>
- Pesaran, H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics Working Paper*, 435.
- Raheman, A., & Mohamed, N. (2007). Working capital management and profitability—case of Pakistani firms. *International Review of Business Research Papers*, 3(1), 279-300.
- Sharma, A. K., & Kumar, S. (2011). Effect of working capital management on firm profitability: Empirical evidence from India. *Global Business Review*, 12(1), 159-173.
- Şamiloğlu, F. ve Demirgüneş, K. (2008). Effect of working capital management on firm profitability: Evidence from Turkey. *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 2(1), 44-50.
- Thoa, T. T.K. ve Uyen, T.U. Nguyen. (2012). Relationship between working capital management and profitability-empirical evidence from Vietnamese listed firms, *In-*

terdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business,1-8.

Toraman, C., ve Sönmez, A. R. (2015). Çalışma sermayesi ve karlılık arasındaki ilişki: Perakende ticaret sektörü üzerine bir uygulama. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 15-24.

Uyar, A. (2009). The relationship of cash conversion cycle with firm size and profitability: An empirical investigation in Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 24, 186-193.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Sporcuların Yeni Tip Korona Virüs Öncesi ve
Esnasında Beslenme Alışkanlıklarının
İncelenmesi

Investigation of Nutritional Habits of Athletes
Before and During the New Type of
Corona Virus

Erol DOĞAN*
Otabek RAHİMOV**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Doğan, E. ve Rahimov, O. (2021). Sporcuların yeni tip korona virüs öncesi ve esnasında beslenme alışkanlıklarının incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 454-466.

Doğan, E. & Rahimov, O. (2021). Investigation of nutritional habits of athletes before and during the new type of corona virus. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 454-466.

 10.29228/kesit.51858

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 22.06.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 03.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, erol.dogan@omu.edu.tr

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, otabelk.rahimow@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Sporcuların Yeni Tip Korona Virüs Öncesi ve Esnasında Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi¹

*Investigation of Nutritional Habits of Athletes Before and During the New
Type of Corona Virus*

Doç. Dr. Erol DOĞAN

Otabek RAHİMOV

Öz: Bu çalışmanın amacı korona virüs salgını sürecinde sporcu öğrencilerin beslenme alışkanlıklarının araştırılmasıdır. Spor bilimleri fakültelerinde değişik öğrenim gören toplam 456 öğrencinin doldurmuş olduğu anketler değerlendirilmiştir. İstatistiksel işlemlerde bağımsız t-testi, tekyönlü varyans analizi ve LSD testleri kullanılmıştır. Salgın öncesi beslenme alışkanlıklarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklı değildir ($p>0,05$). Salgın sürecinde beslenme durumu cinsiyete göre anlamlı şekilde farklıdır ($p<0,05$). Salgın öncesi ve sırası beslenme alışkanlıkları puanları farkı takım ve bireysel spor yapma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$). Bu çalışmada yapılan spor branşına göre hem salgından önceki durum hem de salgın sürecinde beslenme alışkanlıkları puanları farklılık göstermiştir ($p<0,05$ ve $p<0,001$). Korona virüs salgını sürecinde sporcu öğrencilerin beslenme alışkanlıkları cinsiyete göre değiştiği sonucuna varılmıştır. Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını olumlu yönde etkileyebilecek değişik faktörlerin araştırılması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Korona virüs, öğrenci, beslenme, spor, alışkanlık.

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 29.01.2021 tarih ve 2021/55 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %70-%30. Sorumlu Yazar: Erol DOĞAN

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Ondokuz Mayıs University Social and Humanity Sciences Ethics Committee. Author Contributions: %70-%30. Corresponding Author: Erol DOĞAN

Abstract: The aim of this study is to investigate the nutritional habits of athlete students during the corona virus epidemic. The questionnaires filled in by a total of 456 students studying in different grades in faculties of Sport Sciences were evaluated. Independent t-test, one-way analysis of variance and LSD tests were used in statistical processes. Pre-epidemic nutritional habits were not statistically different according to gender ($p>0.05$). Nutritional status during the epidemic was significantly different according to gender ($p<0.05$). According to the sports branch performed in this study, both the situation before the epidemic and the eating habits scores during the epidemic differed ($p<0.05$ and $p<0.001$). It was concluded that during the coronavirus epidemic, the nutritional habits of sports students changed according to gender. It is recommended to investigate different factors that can positively affect the nutritional habits of university students receiving sports education.

Keywords: Coronavirus, student, nutrition, sport, habit.

Giriş ve Amaç

Beslenme, insanın, büyümesi, gelişmesi, sağlıklı ve üretken olarak uzun süre yaşaması için gerekli olan besin öğelerini yeterli miktarda alıp vücutta kullanılmasıdır. Yeterli ve dengeli beslenme ise; vücudun büyümesi, dokuların yenilenmesi ve çalışması için gerekli olan tüm besin öğelerinin her birinin yeterli miktarda ve gerekli oranda alınması ve vücutta uygun biçimde kullanılmasıdır. Beslenme, büyüme, yaşamın sürdürülmesi ve sağlığın korunması için zorunludur (Emiroğlu, 1998; Müftüoğlu, 2003; Spark, 1998). Beslenme sağlığın korunması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla, vücudun ihtiyacı olan besin öğelerinin yeterli miktarda ve uygun zamanda alınmasını hedefler (Arı & Arslan, 2020).

Beslenme ile bağışıklık sistemi arasında doğru bir ilişki bulunmaktadır. Sağlıklı beslenme, bağışıklık sisteminin geliştirilmesi ve enfeksiyonlardan korunma için çok önemlidir. Sağlıklı bir beslenme alışkanlığı, bağışıklık sistemini güçlendirmekte ve viral enfeksiyonları önlemektedir (TÜBA, 2020). Toplumda, kişilerin yeterli, dengeli, sağlıklı ve doğru beslenme alışkanlıkları kazanmasıyla; obezite, kalp-damar hastalıkları, diyabet, kanser vb. hastalıkların görülme riski azalacaktır (Yücel, 2015). Koronavirüs pandemisiyle birlikte beslenme durumu değişebilir. Yemek öğünleri değişebilir (Dilber ve Dilber, 2020). Beslenme alışkanlıkları; fertlerin günlük öğün sayısı, ana öğünlerde ve ara öğünlerde tükettikleri besinlerin tür ve miktarları, yiyecek satın alma, yemek pişirme, hazırlama, pişirme ve servis gibi ana özelliklerin yanında, kişilerin hızlı veya yavaş yemek yemesi, besinlerin ağızda çiğnenmesi, besinleri soğuk ya da sıcak tüket-

me gibi davranış kalıplarını içerir (Sürücüoğlu, 1999). Yiyecek seçimi ve beslenme alışkanlıklarının oluşmasında rol oynayan etmenler çeşitlidir. Yaşanılan yerin coğrafi, iklim ve tarımsal durumu, inanç, gelenek-görenekler, sosyoekonomik koşullar beslenme alışkanlıklarının ortaya çıkması ve gelişmesinde etkilidir (Pekcan, 2001). Bugüne kadar aşırı üretim ve tüketime dayanan mevcut beslenme sistemi dünyadaki ana sorunlardan biri olarak görülmektedir (Zurayk, 2020). Fizyolojik sistemlerde olduğu gibi, bağışıklık sisteminin gelişimi beslenme durumundan etkilenir. Ayrıca, birçok epidemiyolojik çalışma yetersiz beslenme sırasında hem doğuştan gelen hem de sonradan kazanılan bağışıklıkta işlev bozukluğu olduğunu göstermiştir. Bu, yetersiz beslenen bireylerde enfeksiyonlar ve bağışıklığa zayıf yanıt gibi birçok faktör ortaya çıkabilir (Akyol ve Çelik, 2020; Rytter ve ark., 2014). Yapılan araştırmalarda beslenme bilgisi eksikliği lise düzeyinde görülmele birlikte üniversite düzeyinde de görülebilmektedir (Seyhan, 2018).

Korona virüs-19'dan sadece antrenman ve rekabet etkilenmemiş, aynı zamanda kilitlenme kısıtlamalarının sporcuların algılanan beslenme alışkanlıklarını etkilemiş olması muhtemeldir. Beslenme alışkanlıkları, "bireylerin veya bir grup insanın hangi yiyecekleri yediklerine ilişkin alışılmış kararları" olarak tanımlanabilir (Preedy ve Watson, 2010). Örneğin, alışılmış yeme alışkanlıkları, yemekhanelerin ve yemek dağıtım hizmetlerinin kapanmasıyla önemli ölçüde değişmiş olacaktır. Dahası, Korona virüs-19 kilitlenme kısıtlamalarının doğrudan bir sonucu olarak stres etkenleri, uygunsuz gıda seçimleriyle sonuçlanabilir (Gibson, 2006). Kilitlenme sırasında besin alımının izlenmesiyle ilgili ek zorluklarla, beslenme uzmanlarıyla daha az doğrudan temas nedeniyle kulüpler tarafından karşılanması muhtemeldir. Kısıtlamalar kaldırıldıktan sonra ani bir antrenman ve oyun dönüşü, yaralanma riskinin artmasına neden olabileceğinden ve muhtemelen iyi beslenme alışkanlıkları bunu hafifletebilir (Close ve ark.,2019; Moreira ve Bilezikian,2017;Tipton,2015). Devam eden salgın, sporcular için antrenman ve beslenme alışkanlıklarıyla ilgili önemli zorluklar ortaya koydu ve mevcut çalışma bunlara ilişkin bazı bilgiler veriyor (Roberts ve ark.,2020). Sağlıksız beslenme alışkanlığı, obezite gelişme riskini artırabilir ve kronik bir ağrı durumu olmanın ötesinde, genellikle Korona virüs 19'un daha ciddi komplikasyonları riskini artırdığı gösterilen kalp hastalığı, diyabet ve akciğer hastalığı ile komplike hale gelir (Wu ve ark., 2020). Uygun yiyeceklerin ve yaşam tarzı değişikliklerinin kullanımının hastalık direnci ve sağlığa anahtar rol oynadığını gösteren artan kanıtlar vardır. Solunum yolu hastalıklarına karşı korunmaya yardımcı olabilecek altı adım önerilmiştir (Sarfraz ve ark., 2020). Genel olarak, uygun uyku, orta düzeyde egzersiz, stresten kaçınma, vitamin açısından zengin yiyecekler, meyveler ve sebzeler tüketmek doğal olarak Korona virüs-19 gibi viral hastalıklarla uğraşırken bağışıklık sistemini desteklemeye yardımcı olabilir (Khoramipour ve ark., 2021). Hapsetme dönemi, can sıkıntısı ve stresin sporcuların normal günlük alışkanlıklarını kaybetmelerine ve kötü beslenme alışkanlıklarını benimsemelerine yol

açabilecek tehditler olduğu yeni bir durumdur. Bu tehditler bazen aşırı yeme veya atıştırma gibi, özellikle şeker ve yağ yönünden zengin yiyecekler ve aşırı işlenmiş yiyeceklerdir (Schyns ve ark., 2020; Doğan ve İmamoğlu, 2020; İmamoğlu ve Doğan, 2020). Özellikle ülkemizde gençlerin beslenme alışkanlıkları ile ilgili yapılan araştırmalarda; bu dönemde beslenme ile ilgili çok ciddi sorunlar yaşandığı belirtilir (Atan ve İmamoğlu, 2020). Korona virüs-19 salgını besin sektörünü; besin güvencesi, besin güvenilirliği, gıda atıklarının yönetimi gibi birçok zorlukla karşı karşıya getirmiştir (Ongan ve ark.,2020). Sağlıklı bir diyetin sürdürülmesi, güçlü bir bağışıklık sistemini desteklemek için önemlidir (FAO, 2020). Yeterli ve dengeli beslenme ile elde edilen enerji ve besin öğeleri bağışıklık sisteminin desteklenmesini sağlar (López ve Bermejo, 2017). Birçok araştırma, genç öğrencilerin ve özellikle sporcuların yeterli ve dengeli beslenmediklerini, beslenme eğitimlerinin ve beslenme bilgi düzeylerinin yetersiz olduğunu bildirmektedir (Aksu ve ark., 2020; Sarioğlu ve ark., 2012; Yıldırım ve ark., 2021).

Bu çalışmanın amacı korona virüs salgını sürecinde spor bilimleri fakültesi öğrencilerinde beslenme alışkanlıklarının cinsiyete, yapılan spor türüne ve yapılan spor branşlarına göre araştırılmasıdır.

Yöntem

Katılımcılar: Bu çalışmaya Spor bilimleri fakültesinde değişik sınıflarda okuyan öğrenciler katılmıştır. Toplam 456 öğrencinin doldurmuş olduğu anketler değerlendirilmeye alınmıştır. Çalışmaya 295 erkek ve 161 kadın Üniversite öğrencisi dahil edilmiştir. Çalışmaya katılanların yaş ortalamaları erkeklerde 21,65 yıl ve kadınlarda 20,85 yıl şeklindedir. Anketler kişisel bilgiler formu ve beslenme alışkanlıkları indeksini içermektedir. Katılımcılardan kişisel bilgi formundaki bazı sorular ve beslenme alışkanlıkları indeksi anketindeki sorular katılımcılar tarafından hem salgın öncesi durum hem de salgın sürecindeki durum düşünülerek cevaplandırılması istenmiştir.

Beslenme alışkanlıkları indeksi: Beslenme alışkanlıkları indeksi Demirezen ve Çoşansu (2005) tarafından yeniden altı madde olarak düzenlenmiştir. Belirtilen sıklıklar, hiçbir zaman= 0 puan, nadiren =1, bazen = 2, sık sık =3 ve her zaman =4 olarak değerlendirilmiştir. Ancak son maddede puanlama tersten yapılmıştır (Her zaman 0 puan- hiçbir zaman 4 puan). Beslenme alışkanlıkları indeksinden elde edilen toplam puana göre beslenme alışkanlıkları risk düzeyi aşağıda belirtildiği gibi değerlendirilmiştir. 0= puan risk yok,1-6= puan hafif risk,7-12= puan orta dereceli risk,13-18= yüksek risk,19-24= puan ise çok yüksek risk olarak belirtilmiştir (Demirezen ve Çoşansu, 2005).

Etik Kurul: Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 29.01.2021 tarih ve 2021/55 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

İstatistiksel işlemler

İstatistiksel işlemlerde SPSS 23,00 paket programı kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek için Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. İstatistiksel işlemlerde bağımsız t- testi, paired t- testi, tek yönlü varyans analizi ve LSD testleri kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1. Salgın öncesi ve salgın sürecinde beslenme alışkanlıklarının cinsiyete ve spor türüne göre karşılaştırılması (Student t- testi)

			N	Ortalama	St. sapma	t-test
Cinsiyet	Salgın öncesi beslenme durumu	Erkek	295	10,31	3,54	1,94
		Kadın	161	9,64	3,47	
	Salgın sürecinde beslenme durumu	Erkek	295	10,41	3,75	2,13*
		Kadın	161	9,63	3,72	
Spor türü	Salgın öncesi beslenme durumu	Takım sporları	236	9,84	3,48	-1,43
		Bireysel sporlar	220	10,32	3,56	
	Salgın sürecinde beslenme durumu	Takım sporları	236	9,85	3,74	-1,71
		Bireysel sporlar	220	10,45	3,75	

*p<0,05

Salgın öncesi beslenme puanı erkeklerde 10,31 iken salgın sırasında 10,41 bulunurken kadınlarda bu puanlar salgın öncesi 9,64 iken salgın sırasında 9,63 olarak bulunmuştur (Tablo 1).

Tablo 2. Yapılan spor branşına göre beslenme puanları karşılaştırılması

	Spor branşları	n	Ortalama	St. sapma	F/LSD
Salgın öncesi beslenme durumu	Futbol (1)	124	10,44	3,27	2,96*
	Basketbol (2)	33	8,21	3,42	1>2,3,7
	Voleybol (3)	47	9,26	3,29	2<4,5,6,8
	Hentbol (4)	15	10,87	3,56	3<5,8
	Güreş, Boks, judo	57	11,05	3,70	5>7

	(5)				
	Mai tai, Tekvando, karate	38	10,50	3,21	
	Diğerleri (7)	85	9,45	3,95	
	Tenis, Masa tenisi (8)	30	10,87	2,81	
	Atletizm (9)	27	10,07	3,52	
	Toplam	456	10,07	3,53	
Salgın sürecinde beslenme durumu	Futbol (1)	124	10,63	3,68	4,78**
	Basketbol (2)	33	8,00	3,88	1>2,3,7
	Voleybol (3)	47	8,94	3,19	2<4,5,6,8
	Hentbol (4)	15	10,87	3,23	3<5,6,8
	Güreş, Boks, judo (5)	57	11,65	3,72	5>7,9 6>7,9
	Mai tai, Tekvando, karate	38	11,16	3,85	
	Diğerleri (7)	85	9,39	3,75	
	Tenis, Masa tenisi (8)	30	10,73	2,75	
	Atletizm (9)	27	9,26	4,04	
	Toplam	456	10,14	3,75	

*p<0,05 ve **p<0,001

Yapılan spor branşına göre beslenme puanlarında değişiklikler mevcuttur. Bu değişiklikler salgın sürecinden öncede vardı ve salgın sürecinde de mevcuttur

Tartışma ve Sonuç

Dilber ve Dilber (2020) çalışmalarında Korona virüs Salgınının bireylerin beslenme alışkanlıkları üzerine cinsiyet değişkeninin etki ettiği ve beslenme alışkanlıklarının da değiştiği belirtilmiştir. Serin ve Koç (2020) korona virüs salgını sırasında evde kalan üniversite öğrencilerinin yeme davranışları Covid-19 sırasında cinsiyete göre bir fark bulduklarını belirtmişlerdir. Dilber ve Dilber (2020) yaptıkları bir çalışmada salgın sürecinde bireylerin beslenme alışkanlıklarının cinsiyete göre değiştiği belirtilmiştir. Şener ve İmamoğlu (28), farklı üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada kadın ve erkek arasında beslenme puanlarında anlamlı bir fark bulmamışlardır. Akyol ve Çelik (2020) Çalışmalarında Öğrencilerin salgın öncesi ve salgın sürecinde beslenme alışkanlıklarının cinsiyete göre değişmediğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada Salgın öncesi bes-

lenme alışkanlıklarının Cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklı değildir ($p>0,05$). Salgın sürecinde beslenme durumu cinsiyete göre anlamlı şekilde farklıdır ($p<0,05$). Kadınlar erkeklerden daha fazla beslenmelerine dikkat etmektedirler. Bu çalışmada Salgın öncesi ve sırası beslenme alışkanlıkları puanları farkı takım ve bireysel spor yapma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

Çebi ve ark., (2020) tarafından yapılan bir çalışmada spor eğitimi almış öğrencilerin, sağlıklı gıda tüketmedikleri ve spor beslenmesine uygun olmayan alışkanlıklara sahip oldukları tespit edilmiştir. Optimal şekilde işleyen bir bağışıklık sistemi, kritik olarak yeterli beslenmeye bağlıdır. Hem yetersiz beslenme hem de aşırı beslenme bağışıklık tepkilerini olumsuz etkileyebilir. Yetersiz beslenme ve açlıktan kaynaklanan enerji, protein ve mikro besinlerdeki beslenme eksiklikleri, bağışıklık sistemini ve dolayısıyla enfeksiyona karşı direnci bozabilir (Watson,1984;Chandra,1996). Dilber ve Dilber (2020) yaptıkları bir çalışmada salgın sürecinde bireylerin beslenme alışkanlıklarının olumsuz etkilendiği belirtilmiştir. Korona virüs sürecinde yapılan bir çalışmada İlk ve acil yardım öğrencilerinin sağlıklı beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (Gencçalp,2020).

Bir antrenman rutininin sürdürülmesi fiziksel sağlık için önemlidir (ACSM, 2020; Chen ve ark., 2020). Düzenli egzersiz, viral enfeksiyon riskini azaltmak için gerekli olan bağışıklığı güçlendirmeye ve sürdürmeye yardımcı olur (Simpson ve ark., 2015). Bu bağlamda, teknik ve metabolik özelliklere saygı gösterilerek her sporun özelliklerinin korunması önerilir. Ev hapsi sırasında sporcuların beslenme alışkanlıklarına dikkat etmek, egzersiz için benzer bir öneme sahiptir. Bu dönem, sporcular için hareketsiz bir anı temsil edebilir ve dürtü veya kaygı nedeniyle yüksek kalorili yiyeceklerin tüketilmesine yol açabilir (Rice ve ark., 2016). Bireylerin beslenme durumu uzun süredir istikrarsızlaşmaya karşı dayanıklılığın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Cobb, 2001). Zorluk ve direnç ekolojisi, yetersiz beslenme gibi önemli stres faktörlerinin sağlıkla bağlantılı uzun süreli etkilere yol açabileceğini göstermektedir (Yousafzai ve ark., 2013). Aslında, düşük beslenme kalitesi sadece fiziksel değil aynı zamanda zihinsel sağlıkla da ilişkilendirilmiştir (Hislop ve ark., 2006). Optimal beslenme ve diyet alımı, küresel etkiye ulaşmak için bireyi ve toplumu aşan bir kaynaktır (Ma ve Lee, 2012). İmamoğlu ve ark., (2010) beden eğitimi alanında çeşitli spor branşlarında faaliyet gösteren öğrencilerin beslenme puanlarında farklılıklar bulmuşlar ve bu durumun sporcuların beslenme düzeylerinin istenilen düzeyin altında olmasından kaynaklandığını belirtmişleridir. Öğrencilerin genellikle öğünlere dikkat etmedikleri, tek öğün yemek yedikleri, sandviç ve simit gibi yiyecekleri daha fazla tükettikleri, yetersiz ve dengesiz beslenme sorununda ekonomik zorlukların etkili olduğu belirtilir (Atan ve İmamoğlu,2020). Bu çalışmada yapılan spor branşına göre hem salgından önceki du-

rum hemde salgın sürecinde beslenme puanları farklılık göstermiştir ($p<0,05$ ve $p<0,001$). Genel olarak futbol, güreş, boks, judo, Tenis, Masa tenisi sporunu yapanlar basketbol, voleybol ve diğer (Yüzme, Oryantiring, Kayak) spor yapanlara göre daha kötü beslenme alışkanlığına sahip oldukları söylenebilir. Salgından önceki beslenme farklılığı salgın sürecinde de biraz farklılaşmakla birlikte benzerdir. Yani beslenme alışkanlıklarını salgın süreci değiştirememiştir. Beslenme alışkanlıklarının değişikliğe uğramamasında zamanın yetersizliği gibi nedenler yanında öğrencilerin beslenme eğitimi almalarının da etkisi olduğu düşünülmektedir. Beslenme alışkanlıkları yapılan sporun türüne bağlı uzun bir zamanda kazanılmış bir durum olarak görülebilir. Koçlar ve performans personeli, bireylerin karşılaşılabileceği benzersiz taleplerin farkında olurken sporcuların uygun beslenme ve eğitim desteği almasını sağlamalıdır. Bağışıklık sistemini güçlendirmek için karantina, kilitlenme ve hareket kontrolü sırasında ihtiyaç duyulan tüm besinleri sağlayan sağlıklı bir diyet önerilmektedir. Açıkçası, normal zamanlarda olduğu gibi herkesin yiyeceğe kolayca erişememesi nedeniyle bu çok zor olabilir. Sporcular sağlıklı beslendiklerini varsayarak kullandıkları gıdanın kalitesini korumaya çalışmalıdır. Ek olarak, öğünlerinin şeklini (oruç tutmanın veya kalori kısıtlamasının bazı biçimlerini benimsemek) değiştirmeyi düşünmelidirler (Yousfi ve ark., 2020). Toplumun beslenme durumu ile ilgili diyetisyenler, fertleri besin güvencesi açısından izlemeli, uygun bütçeyle sağlıklı beslenme konusunda danışmanlık vermeli, yetersiz beslenen bireyler ve ailelerine uygun besin satın alma ve saklama, sağlıklı yiyecek hazırlama-pişirme tekniklerini öğretmeli, artıkları en aza indirme ipuçlarını vermelidir (Handu ve ark., 2020).

Sonuç: Korona virüs salgını sürecinde sporcu öğrencilerin beslenme alışkanlıkları cinsiyete göre değiştiği sonucuna varılmıştır. Spor eğitimi alan üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını olumlu yönde etkileyebilecek değişik faktörlerin araştırılması önerilir.

Kaynaklar

- Aksu, A., Altun, S., Imamoglu, O., & Karacabey, K. (2020). Investigation of eating behaviors in young wrestlers. *Postmodern Openings*, 11(2), 163-174.
- Akyol, P., Çelik, A. (2020). Covid-19 salgını sürecinde paramedik öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarının araştırılması. *Turkish Studies*, 15(4), 25-37.
- American College of Sports Medicine (ACSM). Staying Active during the Coronavirus Pandemic. Available at: <http://www.acsm.org/read-research/newsroom/news-releases/news-detail/2020/03/16/staying-physically-active-during-covid-19-pandemic>. Accessed: March 28, 2020.
- Arı, A. G., & Arslan, K. (2020). Fen bilimleri öğretmenlerinin genel beslenme alışkanlıkları. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 47, 393-415.

- Atan, T., İmamoğlu, O. (2020). Nutritional habits according to gender, stage of exercise behavior and BMI. *Turkish Journal of Sport and Exercise*, 22(3): 505-512.
- Chandra, R. K. (1996). Nutrition, immunity and infection: from basic knowledge of dietary manipulation of immune responses to practical application of ameliorating suffering and improving survival. *Proc Nat Acad Sci USA*, 93, 14304–14307.
- Chen, P., Mao, L., Nassis, G.P., et al. (2020). Coronavirus disease (COVID-19): The need to maintain regular physical activity while taking precautions. *J Sport Health Sci* 9, 103–104 .
- Close, G. L., Sale, C., Baar, K., Bermon, S. (2019). Nutrition for the prevention and treatment of injuries in track and field athletes. *Int J Sport Nutr Exerc Metab*, 29, 189–97. Doi: 10.1123/ijsnem.2018-0290.
- Cobb, T. D. (2001). *Reclaiming our food: How the grassroots food movement is changing the way we eat*. Storey Publishing.
- Çebi, M., Eliöz, M., Yamak, B., İmamoğlu, O., Aksoy, Y. (2020). Investigation of food consumption frequency in sports faculty students. *Progress in Nutrition*, 22(2), 507-514.
- Demirezen, E., Çoşansu, G. (2005). Evaluating dietary pattern in adolescence. *STED*, 14 (8), 174-178.
- Dilber A., Dilber F. (2020). The Effect of Coronavirus (COVID-19) Disease on the nutritional habits of individuals: The case of Karaman province. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (3), 2144-2162.
- Doğan, E., İmamoğlu, O. (2020). Investigation of patience trends in the corona virus outbreak process of university students. *Turkish Studies*, 15(4), 315-324. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44382>
- Emiroğlu, O. N. (1998). Halk Sağlığı Hemsireliği El Kitabı, Erefe İ. (ed.) *Beslenme İlkeleri ve Toplum Beslenmesi*, İstanbul, 30-38.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Maintaining a healthy diet during the COVID-19 pandemic. March 27, 2020. Available at: <http://www.fao.org/3/ca8380en/ca8380en.pdf> Accessed July 8, 2020.
- Gençalp, D. E. (2020). Evaluation of dietary habits and physical activity status of first and emergency aid students in Covid-19 outbreak period. *Journal of Paramedic and Emergency Health Service, PASHID*, 1(1), 01-15.
- Gibson, E. L. (2006) Emotional influences on food choice: sensory, physiological and psychological pathways. *Physiol Behav*, 89, 53–61. Doi: 10.1016/j.physbeh.2006.01.024

- Handu, D., Moloney, L., Rozga, M., & Cheng, F. (2020). Malnutrition care during the COVID-19 pandemic: considerations for registered dietitian nutritionists evidence analysis center. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 121(5), 979-987.
- Hislop, T.G., Bajdik, C.D., Balneaves, L.G., Holmes, A., Chan, S., Wu, E., et al. (2006). Physical and emotional health effects and social consequences after participation in a low-fat, high-carbohydrate dietary trial for more than 5 years. *J Clin Oncol*, 24, 2311–2317.
- İmamoğlu, O., Ağaoglu, Y.S., Eker, H. (2010). The investigation of nutritional habits of department of physical education and sports students in different cities. *Journal of Physical Education and Sport Science*, 12(4), 1-12.
- İmamoğlu, O., Doğan, E. (2020). Investigation of the effect of corona virus outbreak on anger levels according to some parameters. *Turkish Studies*, 15(4), 555-563. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44383>
- Khoramipour K., Basereh A., Ahmadi Hekmatikar A., Castell L., Taskin Ruhee R. , Suzuki K. (2021). Physical activity and nutrition guidelines to help with the fight against COVID-19, *Journal of Sports Sciences*, 39(1), 101-107, Doi: 10.1080/02640414.2020.1807089
- López, B. P., Bermejo, L.L. (2017). Nutrition and immune system disorders. *Nutr Hosp.*, 34(4), 68-71.
- Ma, Y. J., Lee, H. H. (2012). Understanding consumption behaviours for fair trade non-food products: focusing on self-transcendence and openness to change values. *Int J Consum Stud.*, 36, 622–34.
- Moreira, C.A., Bilezikian, J. P. (2017). Stress fractures: concepts and therapeutics. *J Clin Endocrinol Metab.*, 102, 525–34. Doi: 10.1210/jc.2016-2720
- Ongan, D., Songür Bozdağ, A. N., Ayer, Ç. (2020). Food supply and (in) security during Covid-19 outbreak. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 215-220.
- Pekcan, G. (2001). Türkiye’de beslenme sorunları ve boyutları: Besin ve beslenme politikalarının önemi. *Yeni Türkiye Sağlık Özel Sayısı*, 39 (1), 572-585.
- Preedy, V.R, Watson, R.R (Ed.) (2010). Handbook of disease burdens and quality of life measures. Springer. Doi: 10.1007/978-0-387-78665-0_5487
- Rice, S. M., Purcell, R., Silva, S., et al. (2016). The mental health of elite athletes: A narrative systematic review. *Sports Med.*, 46, 1333– 1353.
- Roberts, C., Gill, N. and Sims, S. (2020). The influence of Covid-19 lockdown restrictions on perceived nutrition habits in rugby union players. *Nutr.*, 7: 589737.doi:

10.3389/fnut.2020.589737

- Rytter, M. J., Kolte, L., Briend, A., Friis, H., Christensen, VB. (2014). The immune system in children with malnutrition—a systematic review. *Plos One*, 9(8), e105017.
- Sarioğlu, O., İmamoğlu, O., Atan, T., Türkmen, M., Akyol, P. (2012). Examination of the nutritional habits of students in different branches of physical education. *Selçuk University Journal of Physical Education and Sport Science*, 14(1), 88-94.
- Sarfraz, I., Rasul, A., Hussain, G., Adem, S., & Ali, M. (2020). Natural immune boosters as first-line armours to combat viral infection-Covid-19: Myth or science? *Preprints*, 03(4), 27. <https://doi.org/10.20944/preprints202003.0427.v1>
- Schyns, G., Roefs, A., Jansen, A. (2020). Tackling sabotaging cognitive processes to reduce overeating; expectancy violation during food cue exposure. *Physiol Behav.*, 222, 112924.
- Simpson, R. J., Kunz, H., Agha, N., Graff, R. (2015). Exercise and the regulation of immune functions. *Prog Mol Biol Transl Sci*, 135, 355–380.
- Spark, A. (1998). Nutrition Counseling. In *Health Promotion Throughout the Lifespan* (Ed. Edelman, C.L., Mandel, C.L.). Mosby Company.
- Seyhan, S. (2018). Evaluation of the use of nutrition support products in taekwondo athletes. *Journal of Education and Learning*, 7 (6), 222-229.
- Serin, E., & Koç, M. C. (2020). Examination of the eating behaviours and depression states of the university students who stay at home during the coronavirus pandemic in terms of different variables. *Progress in Nutrition*, 22(1), 33-43 Doi: 10.23751/pn.v22i1-S.9780
- Sürücüoğlu, M. S. (1999). Beslenme ve sağlığımız. *Standard*, 38 (448), 40-51.
- Şener, O. A., İmamoğlu, O. (2018). A survey on the individual nutrition habits of university students. *Sports and wellness research for all* (Editors: Süleyman Gönülateş, M. Ali Öztürk), 357-369.
- Tipton, K. D. (2015). Nutritional support for exercise-induced injuries. *Sports Med.*, 45, 93–104. Doi: 10.1007/s40279-015-0398-4
- TÜBA (2020). Covid-19 pandemi değerlendirme raporu. No: 34. 17 Nisan, Ankara: *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*.
- Watson, R. R., Ed. (1984). *Nutrition, disease resistance, and immune function*. Marcel Dekker.
- Wu, C., Chen, X., Cai, Y., Xia, J., Zhou, X., Xu, S., et al. (2020). Risk factors associated with acute respiratory distress syndrome and death in patients with coronavirus

- disease 2019 pneumonia in Wuhan, China. *JAMA Intern Med.*, 180(7), 934-943. <https://doi.org/10.1001/jama>
- Yousafzai, A. K., Rasheed, M. A., Bhutta, Z. A. (2013). Annual research review: improved nutrition—a pathway to resilience. *J Child Psychol Psychiatry*, 54, 367–77.
- Yousfi, N., Bragazzi, N. L., Briki, W. et al. (2020). The COVID-19 pandemic: how to maintain a healthy immune system during the lockdown – a multidisciplinary approach with special focus on athletes. *Biol Sport*. 37(3), 211–216.
- Yıldırım, Y., Müftüoğlu, N. E., İmamoğlu, O. (2021). Investigation of sports-trained students' eating habits according to some parameters before and during the coronavirus outbreak. *Progress in Nutrition*, 23(1), 1-8. DOI 10.23751/pn.v23iS1.11522
- Yücel, B. (2015). Sağlık çalışanlarının beslenme alışkanlıkları ve beslenme bilgi düzeylerinin incelenmesi [Yüksek Lisans Tezi]. Başkent Üniversitesi.
- Zurayk, R. (2020). Pandemic and food security. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 9(3), 1-5

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

İntihar Davranışlarını Önleme ve Azaltmada
Diyalektik Davranış Terapisi: Güncel Bir Gözden
Geçirme

Dialectical Behavior Therapy for Preventing and
Reducing Suicidal Behaviors: A Current Review

Mert KUŞLUVAN*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Kuşluyan, M. (2021). İntihar davranışlarını önleme ve azaltmada diyalektik davranış terapisi: Güncel bir gözden geçirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 467-484.

Kuşluyan, M. (2021). Dialectical behavior therapy for preventing and reducing suicidal behaviors: A current review. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 467-484.

 10.29228/kesit.52778

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 28.09.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать: 22.11.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, mkusluyan@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

İntihar Davranışlarını Önleme ve Azaltmada Diyalektik Davranış Terapisi: Güncel Bir Gözden Geçirme¹

*Dialectical Behavior Therapy for Preventing and Reducing Suicidal
Behaviors: A Current Review*

Mert KUŞLUVAN

Öz: Kişinin kasıtlı olarak kendi hayatına son vermesi olarak tanımlan intihar, toplum sağlığını ciddi anlamda olumsuz etkileyen bir olgudur. Dünya Sağlık Örgütü'nün güncel hesaplamalarına göre; dünya çapında her yıl 700.000'den fazla kişi intihar nedeni ile hayatını kaybetmekte ve bu da her 40 saniyede bir kişinin bu nedenle hayatını kaybetmesi anlamına gelmektedir. Ruh sağlığı çalışanlarının, intihar ve intihar ile ilişkili olduğu bilinen çeşitli kendine zarar verme davranışlarını azaltmada ve önlemede gerekli donanımına sahip olması büyük önem taşımaktadır. Diyalektik Davranış Terapisi (DDT), Marsha Linehan tarafından kronik intihar davranışı gösteren bireyler için geliştirilmiş bir tedavi yöntemi olup, zamanla intihar eğilimi yüksek olduğu bilinen borderline (sınırdaki) kişilik bozukluğu (BKB) tanılı bireylerin çok yönlü sorunlarının tedavisinde kullanılması ile gündeme gelmiştir. Konunun öneminden yola çıkılarak hazırlanan bu derleme çalışmasında; DDT'nin temelleri, kuramları, yapısı, uygulanışı ve beceri eğitimi modüllerinden bahsedilmiş ve DDT'nin intihar davranışlarını önleme ve azaltmadaki etkinliğine inceleyen son 10 yıl içerisinde yayınlanmış belli başlı güncel araştırmalara yer verilmiştir. Bu derlemede; DDT ve DDT'nin intihar davranışlarını azaltmadaki güncel durumunu değerlendirmek ve konu ile ilgili yapılan araştırmalardaki eksikliklere dikkat çekerek gelecekte yapılacak araştırmalara yön vermek amaçlanmaktadır. Son 10 yıl içerisinde yayınlanan araştırmalar, DDT'nin intihar riskini azaltmada hala etkili ol-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

duğuna işaret etmektedir. Çalışma, ikincil veri toplama tekniklerinden literatür taraması yapılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyalektik davranış terapisi, intihar, intihar davranışı, intihar önleme, kendine zarar verme.

Abstract: Suicide, defined as the intentional ending of one's own life, is a phenomenon that seriously affects public health. According to the current estimation of the World Health Organization, more than 700,000 people die every year due to suicide, that is one person every 40 seconds. It is of great importance that mental health professionals have the necessary qualifications to reduce and prevent suicide and various self-harming behaviours that are known to be associated with suicide. Dialectical Behavior Therapy (DBT) is a treatment method developed by Marsha Linehan for chronically suicidal individuals and it has come to the fore with its use in the treatment of multifaceted problems of individuals with borderline personality disorder (BPD) which are known to have high risk of suicide. Based on the significance of the subject matter; this study summarises the foundations, theories, structure, application, and skill training modules of DBT and reviews some empirical literature published in the last 10 years that examine the application and effectiveness of DBT in preventing and reducing suicidal behaviours. A review of the recent literature is used to evaluate the current status of DBT and its role in reducing suicidal behaviours and to direct future research by drawing attention to research gaps on the subject. Research published in the last 10 years indicates that DDT is still effective in reducing the risk of suicide. The study was prepared by reviewing the literature, one of the secondary data collection techniques.

Keywords: Dialectical behavior therapy, suicide, suicidal behavior, suicide prevention, self-harm.

Giriş

İntihar ya da özkıym, insanlık tarihi boyunca toplum içerisinde görülmüş bir olgudur. Psikiyatri/Psikoloji, Sosyoloji, Felsefe ve İlahiyat gibi birçok farklı disiplinin ilgisini çekmiş ve bu disiplinlere araştırma konusu olmuş bu karmaşık olguya bakış açısı; tarihsel döneme, toplumların gelişmişlik seviyelerine ve sosyo-kültürel koşullara bağlı olarak değişim göstermiştir (Orzechowska, Lukasik ve Galecki, 2020). Hatta Nobel Edebiyat Ödüllü Fransız filozof Albert Camus (2010), intiharı felsefenin gerçekten önemli olan tek sorunu olarak görmüştür. Ona göre hayatın yaşanmaya değer olup olmadığı sorusuna cevap vermek felsefenin en önemli sorusuna cevap vermektir. Bu çok boyutlu olguya her ne kadar farklı bakış açıları ile yaklaşılmış olsa da intihar kısa-

ca, kişinin kasıtlı olarak kendi hayatına son vermesi olarak tanımlanmaktadır (Kosaraju vd., 2015). Günümüzde intihar, toplumsal sağlığı etkileyen en ciddi sağlık sorunlarından birisidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (2021) tahminlerine göre, dünya genelinde her yıl 700,000'den fazla kişi intihar nedeni ile hayatını kaybetmektedir. İntihar nedeni ile ölen her bir birey için intihar girişiminde bulunan çok daha fazla birey olduğu da bilinmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun güncel hesaplamalarına göre; Türkiye'de 2019 yılında intihar nedeni ile hayatını kaybeden kişi sayısının 435.941'i bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu sayının her bin kişi başına 5,3 kişiye denk gelerek 2018 yılındaki kaba ölüm hızına göre arttığı görülmektedir (TÜİK, 2020). Bu kadar geniş kapsamlı olumsuz etkileri olan bir olgunun her yönü ile araştırılması büyük önem arz etmektedir.

İntihar, her yıl dünya çapında yüz binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olarak toplum sağlığına büyük zarar vermektedir. Ancak intiharın toplum sağlığına verdiği zarar sadece intihar eden kişilerin hayatlarını kaybetmeleri ile sınırlı değildir. Toplumun yaklaşık olarak %4'ü aile içerisinde bir bireyin intiharını deneyimlerken, arkadaşlar ve akranlar arasında bu oran %5 ile %6 arasında değişmektedir (Andriessen, Rahman, Draper, Dudley ve Mitchell, 2017). İntihar sonucu ölen birey ile yakın ilişkileri olan kişiler, intihar sonrası travmatik yas sürecine girebilmekle beraber intihar eden kişiye karşı ölmeyi seçtiği için öfke de duyabilmektedir (Andriessen ve Krysinska, 2011). Kaltman ve Bonanno'ya (2003) göre; intihar ve diğer şiddetli ölümler ile hayatını kaybeden bireylerin yakınlarında, beklenmedik şekilde doğal yollarla hayatını kaybeden bireylerin yakınlarına göre travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon semptomları daha fazla görülmektedir. Görüldüğü üzere intihar olayları, hayatını kaybeden kişi dışında toplumun ruh sağlığına da ciddi anlamda zarar veren bir olgudur.

Yirmi birinci yüzyılın başına kadar intihar olgusunu farklı kuramlar ele alırken 2000'li yıllardan sonra intihar olgusunu risk faktörleri ile ele alan çağdaş psikolojik kuramlar dikkati çekmiştir (Bulut ve Demirbaş, 2021). Farklı psikolojik kuramların intihar olgusunu kendi teorik temellerine dayandırarak açıklamaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin; Freud intiharı aşırı baskın ve zorbacı süperegöde karşısında ezilen egonun bu baskıya artık dayanamayıp süperegöde kurtulmaya ve bir anlamda ondan intikam almaya yönelik son bir çabası olarak görürken, varoluşçu terapiler intiharı kişinin kendi yaşamının anlamını yaratamamış olmanın bir sonucu olarak görmektedir (Bulut, Küçükler ve Bulut, 2012).

İntiharın meydana gelişi de dahil olmak üzere toplum sağlığını olumsuz etkileyen birçok olgu ile ilgili teoriler ve çözümler geliştiren terapi yaklaşımlarından bazıları da davranışçı terapilerdir. Günümüzde davranışçı terapiler, birbirinden farklılaşmış üç ayrı dalga halinde değerlendirilmektedir (Uğuz ve Kır, 2019). Birinci dalga terapiler

klasik davranışçı terapiler olup, klasik ve edimsel koşullanma gibi gözleme dayalı prensiplere dayanarak intihar davranışını ortadan kaldırmaya odaklanmaktadır. Bilişsel süreçlerin insanın duygu ve davranışları üzerindeki etkisinin anlaşılması ile ikinci dalga bir terapi olan Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) ortaya çıkmıştır. BDT intihar davranışı sergileyen bireylerin davranışlarını açıklarken çeşitli bilişsel çarpıtmaları neden olarak göstermekte ve bu bilişsel çarpıtmaların giderilmesine önem vermektedir (Eskin ve Köskün, 2019). Zamanla davranışsal değişikliklerin yanında yapılan bilişsel değişikliklerin etkinliği sorgulanmaya başlanmış ve bu da üçüncü dalga terapilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üçüncü dalga yaklaşımlarda kabul, farkındalık (mindfulness) ve içgörü gibi yaklaşımlar ön planda yer alırken, ikinci dalgada baskın olan davranış ve bilişlere ek olarak duygu, üstbilis ve duyguların değerlendirilmesi gibi kavramlar bir arada incelenmektedir (Vatan, 2016). Diyalektik Davranış Terapisi (DDT), Kabul ve Kararlılık Terapisi (KKT), Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi (FTBT) ve Meta-kognitif Terapi, üçüncü dalga terapiler arasında sayılabilir (Merwin, O'Rourke, Ives, Harstad, ve Brooks, 2019).

Diyalektik Davranış Terapisinin Temelleri

Bilişsel-davranışçı temelli üçüncü dalga terapilerden biri olan Diyalektik Davranış Terapisi (DDT), kabul ve değişim stratejilerinin harmanlanmasını merkeze alan kanıta dayalı bir terapi yöntemidir (Robins, Zerubavel, Ivanoff ve Linehan, 2018). Linehan tarafından başlarda kronik intihar davranışı gösteren bireyler için geliştirilmiş bir tedavi yöntemi olan DDT, zamanla borderline (sınırdaki) kişilik bozukluğu (BKB) olan bireylerin çok yönlü problemlerinin tedavisinde kullanılması ile gündeme gelmiştir (Dimeff ve Linehan, 2001). Borderline kişilik bozukluğu tanısı almış bireyler başta olmak üzere duygu düzenleme sorunları yaşayan bireyler, DDT için özellikle önem taşımaktadır. Hatta Linehan'a (2015a) göre borderline kişilik bozukluğu temelinde bir duygu düzenleme sorunudur. Duygu düzenleme sorunu yaşayan bireylerin; kronik intihar davranışı, kendine zarar verme, yeme bozuklukları ve madde kullanımı gibi zararlı davranışları, duygularını düzenleme amacı ile kullandıkları dikkat çekmektedir. Sözü geçen zararlı davranışların, etkisiz ve zararlı bir takım başa çıkma mekanizmaları sonucu olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Bu nedenle duygu düzenleme sorunlarını yaşayan danışanlara, etkili başa çıkma stratejilerinin öğretilmesi ve zararlı davranışların durdurulması DDT'nin temel amaçlarından biridir (Çelebi, 2017).

DDT, Linehan'ın 1970'lerde uygulanan standart bilişsel-davranışçı terapinin (BDT) kronik intihar davranışı gösteren bireylere uygulanmasında ortaya çıkan bir takım zorlukları fark etmesi ile oluşmaya başlamıştır. Örneğin, terapistin değişim stratejilerine odaklanması danışan tarafından danışanın deneyimlerini geçersiz kılma çabası olarak algılanmış ve danışanın terapistte saldırıda bulunmasına ya da terapiyi sabote edici davranışlar göstermesine neden olmuştur (Linehan, 2001). BDT'nin değişim

stratejilerinin bu danışanlarda terapiyi olumsuz etkileyecek sonuçlar doğurduğunu gören Linehan, terapiye radikal kabul stratejilerini de eklemiş ve böylece değişim ve kabule dayalı stratejilerini harmanlayarak DDT'nin özünde yer alacak olan temel "diyalektiği" ortaya çıkarmıştır (Linehan, 2001).

DDT'de kabul temelli stratejiler uygulanırken Zen Budizm'in farkındalık (mindfulness) ve radikal kabul pratikleri örnek alınmıştır. Üçüncü dalga terapilerin entegre bileşenlerinden birisi olan farkındalık pratiğinde, gerçekliği olduğu gibi deneyimleme ve şimdiki anda yargılamadan kalma becerisinin kazanılması amaçlanmaktadır. Radikal kabul kavramı ise iyisi ve kötüsü ile hayatın her yönünün ayırım yapmadan zihin, kalp ve beden ile kabul edilmesi anlamına gelmektedir (Linehan, 2015b). Değişim stratejileri olarak da bilişsel-davranışçı terapilerde kullanılan "maruz bırakma, edimsel yönetim, sorun çözme, bilişsel yeniden yapılandırma" gibi prensipler uygulanmaktadır (Çelebi, 2017). Özellikle borderline kişilik bozukluğunda olduğu gibi duygu düzenleme sorunu yaşayan bireylerde hem değişim hem de kabul stratejilerinin uygulanması büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde bu bireyler yaklaşımlardan birine karşı pozisyon alabilmekte ve bu da danışan ile terapistin kutuplaşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle danışanın kutuplaşmasını engellemek için kabul ve değişim stratejilerinin ikisinin de terapist tarafından kullanılması danışanın dengeli bir bakış açısı kazanması açısından kritik önem taşımaktadır.

Diyalektik Davranış Terapisi Kuramı

DDT'nin teorik arka planını; Biyososyal Kuram, Davranış Kuramı ve Diyalektik Kuram olmak üzere 3 kuramın oluşturduğu söylenebilir (Çelebi, 2017).

Biyososyal kuram, özellikle borderline kişilik bozukluğu ve duygu düzenleme sorunu yaşayan bireylerin davranışlarını açıklamak için kullanılmaktadır. İsminden de anlaşılacağı üzere biyososyal kuram, duygu düzenleme sorunlarını açıklarken hem biyolojik hem de sosyal/çevresel faktörleri dikkate almaktadır (Linehan, 2015a). Biyososyal kurama göre bazı bireyler diğerlerine göre daha fazla duygusal hassasiyet ile doğmaktadır. Başkalarının farkına bile varmadığı duyguları hissedebilmekte ve bu duyguları diğerlerine göre çok daha yoğun yaşamaktadır. Üstelik bu bireylerin dürtüsellik sorunları da doğuştan gelmekte ve yoğun duyguları ile motive edilmiş davranışlarını kontrol altına almakta diğer bireylere göre çok daha fazla zorlanmaktadır (Linehan, 2015b). Bu biyolojik yatkınlık ile bireyin deneyimlerini değersizleştiren bir çevre etkileşime girdiği zaman duygu ve davranış düzenleme sorunları ortaya çıkmaktadır. Duygusal hassasiyeti yüksek olan bireyin çevresi tarafından eleştirilmesi, küçük görülmesi, dikkate alınmaması, cezalandırılması ve bu deneyimi yaşadığı için ona "kötü birisi" gözü ile bakılması bireyin deneyimini değersizleştirme olarak görülebilmektedir (Sargın, 2016). Bireyin çevresi çoğu zaman ellerinden gelenin en iyisini yapsa da kişinin duygularının anlaşılmasının önemini anlamamakta ve kişinin duygularına değer ver-

menin kişiyi daha duygusal yapabileceğinden korkmaktadır. Böylece duygusal hassasiyeti yüksek olan birey, çevresinden diğer insanlara göre daha fazla onay ve kabule ihtiyaç duyarken, bunun tam tersi olarak duygularının değersizleştirilmesi ile karşılaşmaktadır. Duyguları ve deneyimleri değersizleştirilen birey zaten yoğun duyguları ile baş etmekte zorlanırken, çevresinden gördüğü bu tepki ile daha yoğun duygular hissetmeye başlamakta ve duygularını düzenleme amacı ile zararlı baş etme mekanizmaları geliştirmektedir. Kişinin duygudurumu ve davranışlarındaki bu değişiklik çevresinde benzer tepkiler uyandırmakta ve böylece bireyin çevresini etkilediği, çevrenin bireyi etkilediği zararlı bir geri besleme döngüsü oluşmaktadır (Linehan, 2015b).

DDT'nin temel yapısını oluşturan bir diğer kuram da davranışçı kuramdır. DDT davranış kavramına, gözlemlenebilir davranışın yanında duygu ve düşünceleri de dahil etmektedir. Kısaca davranış bireyin gerçekleştirdiği her şeyi temsil etmektedir (Çelebi, 2017). Terapide davranış ilkeleri ve öğrenme ilkeleri kullanılmakta ve danışanın ihtiyaçları doğrultusunda hedefleri tanımlanarak etkili davranışlar kazanması sağlanmaktadır (Üstündağ Budak, Özeke Kocabaş ve Göksu, 2020). Davranışsal stratejiler çoğunlukla değişim temelli yaklaşımlar olarak kullanılmaktadır. Davranışçı kurama göre sorunlu davranışın arkasında; "beceri eksikliği, işlevsiz davranışların pekiştirilmesi, işlevsel davranışların cezalandırılması, uyarıcılara tepki verme ve bilişsel faktörler" yer almaktadır (Çelebi, 2017, s. 3). Bu bağlamda beceri eğitimi, edimsel koşullanma yöntemi, bilişsel yeniden yapılandırma ve maruz bırakma gibi davranışsal stratejiler DDT'de kullanılmaktadır (Linehan, 1993).

DDT'nin teorik arka planını oluşturan son kuram ise diyalektik kuramdır. Diyalektik felsefenin temelleri Sokrates ve Plato gibi antik yunan filozoflarına dayanmaktadır. Klasik hali ile diyalektik, farklı görüşü olan bireylerin karşılıklı bir diyalog sürecine girerek başladıkları pozisyonlardan daha sofistike bir pozisyona ulaşmaları anlamına gelmektedir (Maybee, 2020). Çağdaş felsefe döneminde ise diyalektik terimi farklı bağlamlarda Kant (1998), Hegel (1977) ve Marx (1975) gibi filozofların çalışmalarında zıtlıklarla ilişkili konulardan söz edilirken kullanılmıştır. Diyalektik Davranış Terapisi bağlamında ise diyalektik, gerçeğin kapsayıcı olduğuna ve ancak zıtlılıkları içinde barındırarak var olabileceğine işaret etmektedir. Diyalektik birbirine zıt güçlerin (tez ve antitez) entegre edilebileceğini savunmaktadır. Böylece zıtlıkların ikisini de içinde barındıran bir sentez ortaya çıkabilecektir. Fakat ortaya çıkan sentez kalıcı değildir çünkü bu yeni pozisyon tekrar bir teze dönüşecek ve karşıt bir güç ile karşılaşması sonucu yeni bir senteze dönüşmesi gerekecektir. Bu nedenle DDT'de gerçeklik statik olarak değil, dinamik ve sürekli değişen bir kavram olarak görülmektedir (Linehan, 2015a). Terapi içerisinde diyalektik bakış açısı kullanılırken danışanın fikirlerinin mantıksal olarak tamamen tutarlı hale getirilmesi gerekmemektedir. Kişinin kendi içsel

deneyimlerinden doğan kişisel doğrular değerli olarak görülüp diyalektik sürecinin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Pederson, 2015).

Terapi sürecinde birçok diyalektik yer almakta olup bunların en önemlisi ve en kapsayıcısı değişim ile kabullenme arasında gerçekleşmektedir. Kabullenme, bireyin deneyimlerini geçerli kılmayı ve bireyin olduğundan farklı olmasına ihtiyaç duymadan onu olduğu gibi kabul etmeyi gerektirir. Kabullenme her ne kadar etkili ve iyileştirici de olsa terapi sürecinin sadece bir kısmını kapsamaktadır. Terapinin diğer kısmında ise mevcut durumu kabul ettikten sonra değiştirmek gerekmektedir (Pederson, 2015). Ne zaman değişim ya da kabul yaklaşımlarının kullanılması gerektiği sistematik ve sınırları net bir şekilde belirlenmiş olmaktan ziyade terapinin akışına ve danışanın anlık tepkilerine göre değişim göstermektedir. Değişim ve kabul stratejileri terapistin sahip olduğu iki beceridir. Terapistin, terapi sürecinin her anında bu iki beceriye erişimi olduğunu unutmaması ve ana göre ustaca kullanabilmesi gerekmektedir (Linehan, 2001). Bu durum bir sörfçünün becerilerini önceden belirlenmiş bir senaryoya göre değil de dalgaların o anki gelişine göre kullanmasına benzetilebilir.

Diyalektik Davranış Terapisinin Yapısı ve Uygulanışı

Standart DDT ya da diğer adıyla kapsamlı (comprehensive) DDT'nin danışanın becerilerini geliştirmek, danışanın değişim için motivasyonunu artırmak, yeni kazanılan spesifik becerilerin danışanın doğal ortamında genellenmesi, terapistin danışanlara etkili bir tedavi uygulaması için becerilerinin ve motivasyonunun artırılması ve çevrenin yapılandırılması olmak üzere 5 temel fonksiyonu bulunmaktadır (Koerner, 2012). Bu 5 fonksiyon; bireysel terapi, beceri eğitimi, telefon koçluğu ve konsültasyon ekibi toplantıları olmak üzere 4 terapi modalitesi ile uygulanabilmektedir (Linehan, 2015a). Bireysel terapi, kapsamlı DDT'nin en önemli unsurlarından birisidir. Bireysel terapi seansları genellikle haftada bir yapılmaktadır. Ancak terapinin başlarında ya da kritik dönemlerde bu sayı haftada ikiye çıkabilmektedir. Bir terapi seansı yaklaşık olarak 50-60 dakika sürmektedir. Bu seanslarda terapistin işlevsiz davranışları ortaya çıkarabilecek ve terapi sürecini yavaşlatacak faktörlere özellikle dikkat etmesi gerekmektedir (Linehan, 1993). DDT becerileri eğitimi, sınıf formatına benzer şekilde yürütülen haftalık grup oturumları şeklinde yapılmaktadır. Beceri eğitiminde; farkındalık, kişilerarası etkililik, duygu düzenleme ve sıkıntıya tolerans olmak üzere 4 modül yer almaktadır. Danışanlardan haftalık derste öğrendikleri becerileri, ev ödevlerinde tamamlamaları beklenmektedir (Blackford ve Love, 2011). DDT'nin önemli modalitelerinden birisi olan telefon koçluğunda ise danışan ile bireysel terapist arasında 10-20 dakikalık telefon görüşmeleri yapılmaktadır. Bu görüşmelerde, danışanın terapi sırasında öğrendiği becerileri günlük hayatta uygularken yaşadığı zorlukların bir kriz yaşanmadan önce giderilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle intihara meyilli ve duygusal düzenleme sorunu yaşayan danışanlarda telefon koçluğu büyük önem taşımaktadır (Koerner, 2012).

DDT uygulamalarındaki son modalite ise konsültasyon ekibi toplantısıdır. Bu toplantılarda terapistler haftalık 1-2 saatlik görüşmelerde bir araya gelmekte ve birbirlerine terapi süreçleri ile ilgili konularda farklı bakış açıları ve çözümler sunmaya çalışmaktadır. Ayrıca, özellikle borderline kişilik bozukluğu olan bireylerde olduğu gibi, intihara meyilli danışanlar ile terapi süreci terapistler için duygusal anlamda oldukça yorucu olabilmektedir. Bu bağlamda terapistlere duygusal anlamda destek olmak da konsültasyon ekibi toplantılarının amaçlarından birisidir. (Linehan, 1993; Sargın ve Sargın, 2015).

DDT alan danışanların genellikle tedavi gerektiren birden fazla sorunu bulunmaktadır. Bu nedenle DDT’de terapistin sorunları ele alma sırasının belirlenmesine yardımcı olmak için bir davranış hedefleri hiyerarşisi kullanılmaktadır. Danışanların sorunlu davranışlarına 4 farklı aşamada müdahale edilmektedir (Linehan, 2015a). İlk aşamada, kişinin hayatını tehdit eden davranışların azaltılması amaçlanmaktadır. Bu aşamada intihar gibi kişinin hayatını direkt olarak tehdit eden ya da etme potansiyeli bulunan davranışlar (intihar düşüncesi, intihar amaçlı ya da intihar amaçlı olmayan her türlü kendine zarar verme) hedef alınmaktadır. İkinci aşamada, terapiyi engelleyen davranışların azaltılması önemlidir ve danışanın etkili tedavi görmesini engelleyen her türlü davranış bu aşamada azaltılmaya çalışılmaktadır. Seanslara geç gelme, devamsızlık ve tedaviye yönelik işbirliği yapmamak vb. davranışlar terapiyi engelleyen davranışlara örnek olarak verilmektedir. Üçüncü aşama danışanın yaşam kalitesini engelleyen davranışların azaltılmasına önem vermektedir. İlişki problemleri, madde kullanımı, işsizlik ve evsizlik gibi bireyin günlük yaşam kalitesini düşüren sorunlar ile bu aşamada baş edilmektedir. Dördüncü ve sonuncu aşamada ise danışanın davranış becerilerinin artırılması amaçlanmaktadır. Bu aşamada danışanın etkisiz davranışları etkili davranışlar ile değiştirmesi ve hedeflerine ulaşmasına yardım edilmektedir (Çelebi, 2017).

Diyalektik Davranış Terapisi Beceri Eğitimi

Diyalektik Davranış Terapisi yeni becerilerin öğrenilmesi ve uygulanmasına özellikle önem vermektedir. Çünkü DDT’ye göre insanların yeni beceriler öğrenmeden anlamlı bir değişim geçirmeleri söz konusu olamamaktadır. Üstelik yeni beceriler danışana tam anlamıyla öğretilmeden değişim beklemek terapi sürecine ve danışana zarar verecektir (Pederson, 2015). DDT’de; farkındalık (mindfulness), kişilerarası etkinlik, sıkıntıya tolerans ve duygu düzenleme olmak üzere 4 adet temel beceri eğitimi modülü bulunmaktadır (Linehan, 2015a). Terapinin temel diyalektiğini oluşturan kabul ve değişim diyalektiği bu 4 modül üzerinden de kendini göstermektedir. Farkındalık (mindfulness) ve sıkıntıya tolerans modülleri kabul becerilerinin öğrenilmesini amaçlarken, kişilerarası etkililik ve duygu düzenleme modülleri değişim becerilerini kapsamaktadır (Linehan, 1993).

Farkındalık kısaca; zihni bilinçli olarak, yargılamadan ve bağlanmadan, şimdiki ana odaklanma olarak tanımlanmaktadır. Bir çok bireyin zihni gün içerisinde sürekli gelecek, geçmiş, duygular vb. ile ilgili düşüncelere dalmış haldedir. Farkındalık bu alışkanlık haline gelmiş düşünce paternlerinin farkına varmak ve şimdiki anın gerçekliğine uyanmayı gerektirir. Bu da iyi ya da kötü deneyimleri ayırt etmeden şimdiki anda var olan her şeye karşı tamamen açık olmayı gerektirmektedir. Diğer bir deyişle farkındalık; inkar etmenin, bastırmanın, ana tutunma ya da andan kaçmaya çalışmanın tam tersidir. Zihin şimdiki anda kalmak dışında her şeyi yapmak isteyebileceği için farkında olmak gün içerisinde sürekli devam edebilecek bir pratik ve yaşam tarzı haline gelebilmektedir (Linehan, 2015a). Farkındalık modülünde; mantıklı zihin, duygusal zihin ve bilge zihin olmak üzere zihnin 3 farklı halinden söz edilebilir. Mantıklı zihin hali rasyonellik, mantık ve pragmatizme göre yönetilmektedir. Bu zihin halinde duygular ve değerlerin bir önemi yoktur, zihin soğuk ve hedefe odaklıdır. Duygusal zihin ise tamamen ruh hallerine ve duygulara göre yönetilmektedir. Gerçeklerin, rasyonelliğin ya da mantığın bir önemi yoktur. Bu iki zihin halinin sentezi olan bilge zihin ise içerisinde hem mantıklı zihni hem de duygusal zihni aynı anda bulundurmaktadır. Bilge zihin aynı zamanda doğruluğunu sezgisel olarak bilinen bilgileri de içerisinde barındırmaktadır (Linehan, 2015b).

Kişilerarası etkinlik becerileri modülü 3 farklı kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda, kişinin ilişkilerini devam ettirirken ve kendine saygısını korurken aynı zamanda hedeflerine ulaşması amaçlanmaktadır. Bu kısımda öğretilen beceriler atılganlık becerileri ile benzerlik göstermektedir. İkinci kısımda, kişinin yeni ilişkiler kurması ve bu ilişkileri devam ettirmesi amaçlanmaktadır. Kişinin arkadaş edinmesi, arkadaşlarına kendini sevdirmesi ve bu ilişkileri devam ettirmek için gerekli hassasiyet ve iletişim becerilerini kazanması, kişilerarası izolasyonu azaltmak için önemlidir. Yıkıcı ilişkilerden nasıl kurtulacağına da bu kısımda değinilmektedir. Üçüncü kısımda ise ilişkilerde değişim ve kabul arasındaki orta yolu bulmak amaçlanmaktadır (Linehan, 2015a).

Sıkıntıya tolerans modülünün asıl hedefi, kişinin zararlı başa çıkma davranışlarını sağlıklı ve etkili başa çıkma davranışları ile değiştirmektir. Buradaki amaç, danışanın yaşadığı acı dolu deneyimi daha kötü hale getirmeden atlatmasını sağlamaktır. Sıkıntıya tolerans stratejilerine; çeşitli dikkat dağıtma şekilleri, kendini rahatlatma, anı geliştirme ve radikal kabul becerileri örnek olarak verilebilmektedir (Pederson, 2015). Borderline kişilik bozukluğu olan ya da duygu düzenleme sorunu olan kişilerin kriz dönemlerinde durumu daha da kötü hale getirecek şekilde davrandıkları bilinmektedir. Buna intihar ve kendine zarar verme gibi ciddi anlamda tehlikeli davranışlar da dahildir. DDT'nin özellikle BKB tanısı almış ya da duygu düzenleme sorunu yaşayan bireylere uygulandığı göz önüne alındığında, sıkıntıya tolerans modülünde öğrenilen becerilerin hayati önem taşıdığı söylenebilir.

Acı verici duyguları düzenlemede yaşanan zorluklar, davranışsal problemlerin ortaya çıkmasında kritik rol oynamaktadır. Duygularını düzenlemede zorluk yaşayan bireyler için duygular, çözülmesi gereken sorunlardır. Bu nedenle bu kişiler için intihar davranışları, madde kullanımı, aşırı yeme, duyguları bastırma, aşırı kontrolcülük ve kişilerarası kargaşa gibi davranışlar, dayanılmaz duygularla baş etmek için kullanılan çözümlerdir (Linehan, 2015a). Duygu düzenleme modülü tam da bu nedenle danışanlara istenmeyen ve acı verici duygularla baş etmelerinde yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu modülde amaç kesinlikle duygulardan katı bir şekilde kurtulmaya çalışmak değildir. Aksine farkındalık becerilerinin de yardımıyla duyguları gözlemlemek ve tanımlamak önemlidir. Duygu düzenleme modülünde, duyguları anlama ve adlandırma, istenmeyen duyguları değiştirme, duygusal zihin hassasiyetini azaltma ve aşırı duyguları yönetme becerileri öğretilmektedir (Çelebi, 2017).

Diyalektik Davranış Terapisi ve İntihar Üzerine Araştırmalar

Diyalektik Davranış Terapisi günümüzde; yeme bozuklukları, madde kullanımı, tedaviye dirençli depresyon ve hatta dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) gibi farklı bozuklukların tedavisinde kullanılabilmektedir (Rizvi, Steffel ve Carson-Wong, 2013). Buna karşın intihar ve diğer kendine zarar verme davranışlarının tedavisi DDT için hala birincil önceliğe sahiptir (DeCou, Comtois, ve Landes, 2019; Bulut ve Demirbaş, 2021). DDT, borderline (sınırdaki) kişilik bozukluğu olan bireyler ile özellikle ilgilenmektedir. DDT'nin intihar davranışları üzerindeki etkisinin araştırıldığı araştırmaların sıklıkla BKB'si olan bireyler ile yapıldığı dikkat çekmektedir. Kronik intihar davranışı ve duygu düzenleme sorununun BKB'si olan bireylerin karakteristik özellikleri olduğu düşünüldüğünde bu hiç de şaşırtıcı değildir (Taruna ve Bahmani, 2014). DDT ve intihar davranışları arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmalarda katılımcıların sıklıkla ergenlik çağındaki bireylerden oluştuğu da dikkat çekmektedir. İntiharın 10-19 yaş aralığındaki gençler arasında dördüncü ölüm nedeni olması bu olguyu açıklayabilir. (WHO, 2021)

Rizvi ve Fitzpatrick (2019) tarafından yapılan bir araştırmada, 18 yaşının üstünde borderline (sınırdaki) kişilik bozukluğu (BKB) tanısı almış 73 katılımcı, 6 aylık bir kapsamlı Diyalektik Davranış Terapisi (DDT) programına kayıt olmuştur. Katılımcıların intihar ve intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme davranışı düşünceleri; sıklık, en kötü şiddet, ortalama şiddet, algılanan gelecek düşüncesi olasılığı ve düşüncenin süresi alt başlıkları dikkate alınarak ölçülmüştür. 6 aylık programın sonunda intihar düşüncesinin tüm alt boyutlarında azalma olduğu görülürken, intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme davranışı düşüncelerinin sadece şiddetinde azalma olduğu görülmüştür.

Linehan ve arkadaşları (2015c) tarafından yapılan bir araştırmada ise, BKB tanısı almış yüksek intihar riski olan 18-60 yaşları arasında 99 kadın katılımcı, beceri eğiti-

mi bileşenin önemi tespit etmek için 3 farklı DDT programında (Beceri eğitimi ve vaka yönetimli DDT (DBT-S), bireysel terapi ve aktiviteler gruplu DDT (DBT-I) ve beceri eğitimi ve bireysel terapili standart DDT) 4 yıllık süre boyunca tedavi almıştır. Toplam 6 yıl süren tek-kör çalışmada tüm DDT uygulamalarının intihar girişimlerinin sıklığı ve şiddeti, intihar düşüncesi, intihara bağlı kriz servislerinin kullanımı ve yaşama nedenlerinde benzer derecelerde iyileşmelere yol açtığı görülmüştür. Ayrıca DBT-I grubunda standart DDT grubuna göre daha fazla terapiyi bırakma oranı tespit edilmiştir. Alanında uzman terapistler ile yapılan farklı DDT uygulamalarının, intihar girişimi ve intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme davranışını azalttığı tespit edilse de, beceri eğitimini içinde barındıran DDT uygulamalarının, içinde barındırmayan uygulamalara göre daha etkili olduğu söylenebilir.

Kısa süreli DDT beceri eğitiminin yüksek intihar riski olan ve BKB tanısı almış bireyler üzerindeki klinik etkinliğini değerlendirmek için yapılan bir diğer çalışmada ise, 18-60 yaş aralığındaki 84 BKB'li katılımcının yarısı bekleme listesi kontrol grubuna diğer yarısı ise deney grubuna rastgele olarak atanmıştır. Araştırmanın sonucunda 20 haftalık DDT beceri eğitimi tedavisi alan gruptaki bireylerin, bekleme listesi grubundaki bireylere göre intihar ve intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme davranışlarında daha fazla azalma olduğu saptanmıştır. Bu araştırma aynı zamanda deney grubunun öfke, sıkıntıya tolerant ve duygu düzenleme ölçümlerinde kontrol grubuna göre gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur (McMain, Guimond, Barnhart, Habinski ve Streiner, 2016).

DDT uygulamalarının alkol sorunu olan intihara eğilimi olan bireylerde de etkili olduğuna işaret eden araştırmalar bulunmaktadır. Wilks ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmada alkol sorunu olan ve intihara eğilimli 59 katılımcıdan 30 kişi deney grubuna, 29 kişi de kontrol grubuna olmak üzere rastgele seçilmiştir. Deney grubu, 8 haftalık bir süreçte internet üzerinden sunulan DDT beceri eğitimi (iDBT-ST) almıştır. Araştırmanın sonucunda, deney grubunda intihar düşüncesinin yanında alkol kullanımı ve duygu düzenleme sorunu düzeylerinde de kayda değer bir azalma olduğu görülmüştür. Ayrıca kontrol grubu ile karşılaştırıldığında, deney grubundaki kişilerin alkol tüketiminde birden ve hızlı bir düşüş olduğu tespit edilmiştir.

DDT'nin farklı kültürlerle göre uyarlanarak uygulandığında da intihar davranışlarını azaltmada etkili olduğuna dair bulgular da vardır. Yang ve arkadaşları (2020) tarafından yapılan çalışmada, diyalektik düşüncenin Çin kültüründeki karşılığı sayılabilecek olan Zhong-Young düşüncesi, DDT grup beceri eğitimi programına entegre edilerek kullanılmıştır. Yüksek intihar riski olan 97 Çinli üniversite öğrencisi rastgele bir şekilde Zhong-Young düşüncesi temelli DDT grup beceri eğitimi programına, destek grubuna ya da bekleme listesi grubuna atanmıştır. 12 haftalık bir Zhong-Young düşüncesi temelli DDT grup beceri eğitimi programının sonunda öğrencilerin; intihar

düşüncesi, umutsuzluk, ruhsal ağrı belirtileri ve genel psikopatolojisinde anlamlı derecede azalmalar görülmüştür. Üstelik DDT programının etkisinin destek grubuna göre daha kalıcı olduğu da gözlemlenmiştir.

İntihar için yüksek risk grubunda olan ergenlik çağındaki bireyler üzerinde de DDT ve intihar davranışları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar yapılmaktadır. McCauley ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan 12-18 yaş aralığında yüksek intihar riski olan 173 katılımcının dahil olduğu araştırmada; DDT'nin intihar girişimleri, intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme ve genel olarak kendine zarar verme davranışlarını azaltmadaki etkinliği değerlendirmek için, katılımcıların bir kısmı DDT programına bir kısmı ise bireysel ve grup destekleyici terapi grubuna rastgele atanmıştır. 6 aylık bir tedavi sürecinin sonunda DDT alan grupta her üç boyutta da anlamlı azalmalar olduğu görülmüş olup DDT'nin yüksek oranda intihara eğilimli ve kendine zarar veren ergenlerde kendine zarar verme ve intihar girişimlerini azaltmada etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapılan bir diğer çalışmada ise intihar ve kendine zarar verme davranışı gösteren ergenlik çağındaki bireyler üzerinde DDT'nin uzun süreli etkileri araştırılmıştır. 77 katılımcının bir kısmı ergenler için uyarlanmış DDT (DBT-A) programına bir kısmı ise geliştirilmiş olağan bakım (EUC) programına rastgele olarak atanmıştır. 19 haftalık tedavi sürecinden 3 yıl sonra yapılan takip ölçümünde, DDT'nin kendine zarar verme davranışlarını azaltmada, geliştirilmiş olağan bakıma göre üstünlük sağladığı görülmüş ve kendine zarar verme davranışı gösteren ergenlerde DBT-A'nın etkili bir tedavi yöntemi olduğu sonucuna varılmıştır (Mehlum vd., 2019).

Taruna ve Bahmani (2014) tarafından yapılan, 15-20 yaş aralığında yüksek düzeyde intihar düşüncesi ve intihar olasılığı olduğu tespit edilen 20 katılımcının dahil olduğu araştırmada, katılımcılar hem bireysel hem grup ortamında uygulanan DDT beceri eğitimi modülleri ile bir yıllık tedavi sürecine dahil edilmiştir. 4., 8. ve 12. aylarda yapılan ölçümlerde katılımcıların intihar düşüncesi ve intihar olasılığında zamanla anlamlı azalmalar olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, DDT'nin yüksek intihar riski taşıyan ergenlik çağındaki bireylerde intihar düşüncesi ve intihar olasılığını azaltarak intihar riskini kontrol altına almada etkili olduğu kanıtlanmıştır.

Ergenler için uyarlanmış DDT'nin (DBT-A), ergenlerde (12-19 yaş) birincil olarak kendine zarar verme ve intihar düşüncesi, ikincil olarak da BKB semptomları üzerinde etkinliğini değerlendirmek için Kothgassner ve arkadaşları (2021) tarafından 21 çalışmanın (5 randomize kontrollü çalışma, 3 kontrollü klinik çalışma, 13 öntest-sontest değerlendirme) seçildiği bir meta-analiz araştırması yapılmıştır. Toplamda 1673 ergenin dahil edildiği araştırmada, kontrol gruplarına göre DBT-A'nın kendine zarar verme ve intihar düşüncesini azaltmada düşük ila orta derecede etkili olduğu görülürken;

öntest-sontest değerlendirme çalışmalarında ise kendine zarar verme, intihar düşüncesi ve BKB semptomlarının hepsinde yüksek derecede etkili olduğu görülmüştür.

Bir diğer meta-analiz araştırması da DDT'nin kendine yönelik şiddet (intihar girişimleri ve intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme), intihar düşünceleri ve psikiyatrik kriz hizmetlerine erişim sıklığı üzerindeki etkisini incelemek amacı ile yetişkin ve ergen katılımcılar ile yapılan çalışmaların dahil edildiği 18 farklı kontrollü çalışmayı sentezlemiştir. Araştırmaların çoğunun BKB tanısı almış bireyler ile yapıldığı dikkat çekmektedir. Meta-analizin sonucunda DDT'nin kendine yönelik şiddet ve psikiyatrik kriz hizmetlerine erişim sıklığını azaltmada anlamlı derece etkili olduğu görülürken, intihar düşüncesini azaltmada anlamlı etkisi bulunamamıştır (DeCou, Comtois ve Landes, 2019). Bu bağlamda DDT'nin intihar düşüncesini azaltmadaki etkinliğini araştıran daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

Sonuç

İntihar her yıl yüz binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olarak toplum sağlığını ciddi anlamda olumsuz etkileyen bir olgudur. Ruh sağlığı çalışanlarının, intihara meyilli bireyler ile ilgilenirken intihar ve intihar ile ilişkili olduğu bilinen çeşitli kendine zarar verme davranışlarını azaltmada ve önlemede gerekli donanıma sahip olması büyük önem arz etmektedir. Marsha Linehan tarafından geliştirilen Diyalektik Davranış Terapisi (DDT), intihar ve kendine zarar verme davranışı gösteren bireylerin tedavisi için geliştirilmiş kanıta dayalı bir terapi şeklidir. İntihar ve kendine zarar verme davranışları, bordeline kişilik bozukluğu (BKB) olan bireylerin karakteristik özelliklerindedir. Dolayısıyla DDT, BKB'si olan bireyler için bir tedavi olması ile gündeme gelmiştir. Günümüzde ise BKB'nin tedavisi için APA (2010) tarafından önerilen iki psikoterapi yaklaşımından biridir.

DDT'nin, 1991'den beri yapılan randomize kontrollü çalışmalarda, kendine zarar verme ve/veya intihar girişimlerinde bulunmuş BKB kriterlerini karşılayan bireyler üzerinde etkili olduğu kanıtlanmıştır (Linehan vd., 2015c). Bu makalede ise DDT'nin intihar davranışları üzerinde etkisini inceleyen güncel araştırmalara yer verilmektedir. Son 10 yıl içerisinde yayınlanan araştırmalar, DDT'nin intihar riskini azaltmada hala etkili olduğuna işaret etmektedir. DDT ve intihar ilişkisini inceleyen araştırmaların neredeyse tamamen BKB kriterine uyan bireyler ya da ergenlik çağındaki bireyler ile yapıldığı dikkat çekmektedir. BKB tanısı olan bireyler ve ergenlik çağındaki bireylerin intihar ve kendine zarar verme davranışlarında risk grubunda oldukları dikkate alındığında bu durum son derece olasıdır ve DDT çalışmalarının bu bireyler ile yapılmasına devam edilmesi gerekmektedir. Ancak DDT ve intihar ilişkisine dair gerekli literatür taraması yapıldığında BKB kriterine uymasa da intihar riski taşıyan yetişkinler ile yapılan araştırmalara neredeyse hiç rastlanmamıştır. Bu nedenle DDT'nin BKB kriterine uymayan intihara meyilli yetişkinler üzerinde etkili olup olmadığının anlaşılması

için bu konuda daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca DDT ve intihar ilişkisinin incelendiği çalışmaların çoğunlukla kadın katılımcılar ile gerçekleştirildiği de dikkat çekmektedir. Bu olgu elbette kadınların erkeklere göre daha fazla BKB tanısı alması ile açıklanabilir (American Psychiatric Association, 2000). Ancak her ne kadar kadınlar erkeklerden daha fazla intihar girişiminde bulunsa da, erkeklerin intihar sonucu kadınlara göre daha fazla hayatını kaybettiği bilinmektedir (Vijayakumar, 2015). Bu bağlamda intihar davranışlarını azaltmaya yönelik DDT uygulamalarının erkek popülasyon üzerinde uygulandığı araştırmaların artırılması da önemli görülmektedir.

KAYNAKLAR

- American Psychiatric Association (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed., Text Revision). Author.
- Andriessen, K. ve Krysinska, K. (2011). Essential questions on suicide bereavement and postvention. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 9(1), 24-32. Doi:10.3390/ijerph9010024
- Andriessen, K., Rahman, B., Draper, B., Dudley, M. ve Mitchell, P. B. (2017). Prevalence of exposure to suicide: A meta-analysis of population-based studies. *Journal of Psychiatric Research*, 88, 113-120. Doi:10.1016/j.jpsychires.2017.01.017
- Blackford, J. U. ve Love, R. (2011). Dialectical behavior therapy group skills training in a community mental health setting: A pilot study. *International Journal of Group Psychotherapy*, 61(4), 645-657. Doi:10.1521/ijgp.2011.61.4.645
- Bulut, B. P. ve Demirbaş, H. (2021). Kırılma noktası: İkinci nesil intihar kuramları. *Nesne*, 9(20), 418-431. Doi: 10.7816/nesne-09-20-12
- Bulut, E. R., Küçüker, H. ve Bulut, N. S. (2012). İntiharın kısa tarihçesinden sebep ve yöntemlerine genel bir bakış. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 34(1), 128-137. <http://dx.doi.org/10.7197/1305-0028.942>
- Camus, A. (2010). *Sisifos Söyleni* (Çev.: T. Yücel). Can Yayınları
- Çelebi, E. (2017). Diyalektik davranış terapisi. İçinde E. Köroğlu ve H. Türkçapar (Ed.), *Psikoterapi yöntemleri: Kuramlar ve uygulama*. HYB.
- DeCou, C. R., Comtois, K. A. ve Landes, S. J. (2019). Dialectical behavior therapy is effective for the treatment of suicidal behavior: A meta-analysis. *Behavior Therapy*, 50(1), 60-72. doi:10.1016/j.beth.2018.03.009
- Dimeff, L. ve Linehan, M.M. (2001). Dialectical behavior therapy in a nutshell. *The California Psychologist*, 34, 10-13.

- Eskin, M. ve Köskün, T. (2019). İntiharda bilişsel davranışçı terapiler. İçinde G. Bahadır ve E. Ertekin (Ed.), *Farklı tanı gruplarında bilişsel davranışçı terapiler* (1. Baskı), (68-75). Türkiye Klinikleri.
- Hegel, G. W. F., Miller, A. V. ve Findlay, J. N. (1977). *Phenomenology of spirit*. Clarendon Press.
- Kaltman, S. ve Bonanno, G. A. (2003). Trauma and bereavement. *Journal of Anxiety Disorders*, 17(2), 131-147. doi:10.1016/s0887-6185(02)00184-6
- Kant, I., In Guyer, P. ve In Wood, A. W. (1998). *Critique of pure reason*.
- Koerner, K. (2012). *Doing dialectical behavior therapy: A practical guide*. Guildford Press.
- Kosaraju, S. K., Vadlamani, L. N., Bashir, M. S., Kalasapati, L. K., Rao, G. L. ve Rao, G. P. (2015). Risk factors for suicidal attempts among lower socioeconomic rural population of telangana region. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 37(1), 30-35. doi:10.4103/0253-7176.150813
- Kothgassner, O. D., Goreis, A., Robinson, K., Huscsava, M. M., Schmahl, C. ve Plener, P. L. (2021). Efficacy of dialectical behavior therapy for adolescent self-harm and suicidal ideation: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Medicine*, 1-11. doi:10.1017/s0033291721001355
- Linehan, M. M. (1993). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. Guilford Press.
- Linehan, M. M. (2015a). *DBT skills training manual* (2nd ed.). The Guilford Press.
- Linehan, M. M. (2015b). *DBT skills training handouts and worksheets*. The Guilford Press.
- Linehan, M. M., Korslund, K. E., Harned, M. S., Gallop, R. J., Lungu, A., Neacsiu, A. D., McDavid, J., Comtois, K. A. ve Murray-Gregory, A. M. (2015). Dialectical behavior therapy for high suicide risk in individuals with borderline personality disorder. *JAMA Psychiatry*, 72(5), 475. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2014.3039>
- Marx, K., Fernbach, D. ve Fowkes, B. (1975). *Capital: A critique of political economy*. Penguin Book.
- Maybee, J. (2020, October 02). *Hegel's dialectics*. Retrieved August 18, 2021, from <https://plato.stanford.edu/entries/hegel-dialectics/>
- McCauley, E., Berk, M. S., Asarnow, J. R., Adrian, M., Cohen, J., Korslund, K., Avina, C., Hughes, J., Harned, M., Gallop, R. ve Linehan, M. M. (2018). Efficacy of dialectical behavior therapy for adolescents at high risk for suicide. *JAMA Psychiatry*, 75(8), 777. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2018.1109>

- McMain, S. F., Guimond, T., Barnhart, R., Habinski, L. ve Streiner, D. L. (2016). A randomized trial of brief dialectical behaviour therapy skills training in suicidal patients suffering from borderline disorder. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 135(2), 138-148. doi:10.1111/acps.12664
- Mehlum, L., Ramleth, R. K., Tørmoen, A. J., Haga, E., Diep, L. M., Stanley, B. H., Miller, A. L., Larsson, B., Sund, A. M. ve Grøholt, B. (2019). Long term effectiveness of dialectical behavior therapy versus enhanced usual care for adolescents with self-harming and suicidal behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 60(10), 1112–1122. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13077>
- Merwin, R., O'Rourke, S., Ives, L., Harstad, S. ve Brooks, J. (2019). Third-wave cognitive-behavioral therapies for the treatment of anxiety among children and adolescents. *Pediatric Anxiety Disorders*, 335-357. doi:10.1016/b978-0-12-813004-9.00016-5
- Oldham, J. M., Gabbard, G. O., Goin, M. K., Gunderson, J., Soloff, P., Spiegel, D., Stone, M. ve Phillips, K. A. (2001). *Practice guideline for the treatment of patients with borderline personality disorder*. https://psychiatryonline.org/pb/assets/raw/sitewide/practice_guidelines/guidelines/bpd.pdf
- Orzechowska, A., Łukasik, M. ve Gałecski, P. (2020). Suicide – definition of the phenomenon and prevalence in Poland. *Polish Annals of Medicine*, 28(1), 77–81. <https://doi.org/10.29089/2020.20.00104>
- Pederson, L. (2015). Dialectical Philosophy. In *Dialectical behavior therapy: A contemporary guide for practitioners*. John Wiley & Sons.
- Rizvi, S. L., Steffel, L. M. ve Carson-Wong, A. (2013). An overview of dialectical behavior therapy for professional psychologists. *Professional Psychology: Research and Practice*, 44(2), 73-80. doi:10.1037/a0029808
- Rizvi, S. L. ve Fitzpatrick, S. (2020). Changes in suicide and non-suicidal self-injury ideation and the moderating role of specific emotions over the course of dialectical behavior therapy. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 51(3), 429-445. doi:10.1111/sltb.12691
- Robins, C. J., Zerubavel, N., Ivanoff, A. M. ve Linehan, M. M. (2018). Dialectical behavior therapy. In W. J. Livesley, & R. Larstone (Eds.), *Handbook of personality disorders: Theory, research, and treatment* (pp. 527-540). The Guilford Press.
- Sargın, A. ve Sargın, M. (2015). Bir gözden geçirme: Sınırdaki kişilik bozukluğu ve diyalitik davranışçı terapi. *Psychiatry-Special Topics*, 8(4), 38-46.

- Taruna, S. S. ve Bahmani, R. (2014). Managing suicide risk amongst adolescents: The role of dialectical behaviour therapy (DBT). *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 5(1), 35-39.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *Ölüm ve ölüm nedeni istatistikleri*, 2019. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Olum-ve-Olum-Nedeni-Istatistikleri-2019-33710>
- Uğuz Ş. ve Kır G., (2019). Üçüncü dalga yaklaşımlar farklı bozukluklarda bilişsel davranışçı terapiye neler katabilir? İçinde G. Bahadır G. ve E. Ertekin (Ed.), *Farklı tanı gruplarında bilişsel davranışçı terapiler* (1. Baskı) (ss. 83-88). Türkiye Klinikleri.
- Üstündağ Budak, A. M., Özeke Kocabaş, E. ve Göksu, H. (2020). Yaşam boyu bakış açısından diyalektik davranış terapisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry*, 12(2), 287-298. <https://doi.org/10.18863/pgy.598548>
- Vatan, S. (2016). Bilişsel davranışçı terapilerde üçüncü kuşak yaklaşımlar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry*, 8(22173), 190-203. doi:10.18863/pgy.238183
- Vijayakumar, L. (2015). Suicide in women. *Indian Journal of Psychiatry*, 57(6), 233. doi:10.4103/0019-5545.161484
- Wilks, C. R., Lungu, A., Ang, S. Y., Matsumiya, B., Yin, Q. ve Linehan, M. M. (2018). A randomized controlled trial of an internet delivered dialectical behavior therapy skills training for suicidal and heavy episodic drinkers. *Journal of Affective Disorders*, 232, 219-228. doi:10.1016/j.jad.2018.02.053
- World Health Organization. (2021, June 16). *Suicide worldwide in 2019*. World Health Organization. <https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789240026643>.
- Yang, X., Liu, D., Wang, Y., Chen, Y., Chen, W., Yang, C., Zhang, P., Ding, S. ve Zhang, X. (2020). Effectiveness of Zhong-Yong thinking based Dialectical behavior therapy group skills training Versus supportive group therapy for lowering suicidal risks in Chinese young adults: A randomized controlled trial with A 6-MONTH FOLLOW-UP. *Brain and Behavior*, 10(6). <https://doi.org/10.1002/brb3.1621>

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

En-Nisâ Sûresi 34. Âyette Geçen بما حفظ الله Cümlesinin
Kırâat Vecihleri ve Ebû Ca'fer Kırâatinde Mansub
Okunmasıyla Oluşan Anlam Muğlaklığının Tespiti,
Getirilen Öneri ve Çözüm Yolları

Determination of the Ambiguity of the Sentence
بما حفظ الله Mentioned in Verse 34 of the Time of
en-Nisâ and Reading in Abu Ca'fer Kırâat and
Suggestions Given and Solutions

Mehmet Ali DURUR*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Durur, M. A. (2021). En-Nisâ Sûresi 34. âyette geçen بما حفظ الله cümlesinin kırâat vecihleri ve Ebû Ca'fer kırâatinde mansub okunmasıyla oluşan anlam muğlaklığının tespiti, getirilen öneri ve çözüm yolları. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 485-502.

Durur, M. A. (2021). Determination of the ambiguity of the sentence بما حفظ الله mentioned in verse 34 of the time of en-Nisâ and reading in Abu Ca'fer kırâat and suggestions given and solutions. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 485-502.

 10.29228/kesit.52619

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 13.09.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать: 06.12.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
ИНТИХАЛ.НЕТ Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, malidurur44@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

En-Nisâ Sûresi 34. Âyette Geçen بما حفظ الله Cümlesinin Kırâat Vecihleri ve
Ebû Ca'fer Kırâatinde Mansub Okunmasıyla Oluşan Anlam
Muğlaklığının Tespiti, Getirilen Öneri ve Çözüm Yolları¹

*Determination of the Ambiguity of the Sentence بما حفظ الله Mentioned in
Verse 34 of the Time of en-Nisâ and Reading in Abu Ca'fer Kırâat and
Suggestions Given and Solutions*

Öğr. Gör. Dr. M. Ali DURUR

Öz: Bu makalede Ebû Câ'fer'in en-Nisâ 34. âyette geçen بما حفظ الله cümle-
sindeki الله lafzını mansup okumasıyla ilgili tartışmaları ele alıp çözüm ve
neriler getirmeye çalıştık. Bunu yaparken de önce cumhur kırâatini ve yak-
laşımını irdeledik. Ebû Câ'fer kıraatindeki kapalılığı izale etmeye çalışırken
muhtelif müfessirlerin görüşleini verip bunları tartıştık. Son olarak kendi
tercih ettiğimiz görüşü ele aldık. Buna göre zamirin bağlamdan anlaşılan
eşe dönmesi yaklaşımını öne çıkarmayı tercih ettik. Böylece âyette "Al-
lah'ın koruduğu hususlar üzere (eşlerinin namusunu) koruyan kadınlar"
anlamını vererek Ebû Câ'fer kırâatinde bulunan problemin çözüme kavuş-
tuğu kanaatine vardık. Bu yaklaşımda takdir edilen failin açığa çıkarılma-
sıyla anlam netleşmekte olup âyette geçen cümledeki kapalılığın giderilme-
si için çok sayıda takdire de gerek kalmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, kırâat-i seb'a, kırâat-i aşera,
cumhur ulema, Ebû Ca'fer.

Abstract: In this article, we discussed the debates about Abu Ja'far's rea-
ding of the word الله in the sentence of بما حفظ الله in the 34th verse of an-Nisa
and tried to bring solutions and suggestions. While doing this, we first ex-
amined the recitation and approach of the people. While trying to remove
the obscurity in the recitation of Abu Ja'far, we gave the views of various

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

commentators and discussed them. Finally, we discussed our preferred view. Accordingly, we preferred to highlight the approach of returning the pronoun to the spouse, which is understood from the context. Thus, we came to the conclusion that the problem in Abu Ja'far's recitation has been resolved by giving the meaning of "women who protect (the honor of their wives) as Allah protects them" in the verse. In this approach, the meaning becomes clear with the revealing of the appreciated perpetrator.

Keywords: Tafsir, Ulûmu'l-Qur'ân, kırâat-i seb'a, kırâat-i ashera, public ulema, Abu Ja'fer.

1. Giriş

Ulûmu'l-Kur'ân ıstılahı olarak kırâat ilmi; Kur'ân lafızlarının okuma şeklini ve rivâyet edenleri belirlemek suretiyle bu lafızlar üzerinde muhtelif okuma şekillerini kendine konu edinen tefsir ilmi çerçevesinde de değerlendirilebilecek bir ilim dalı olarak karşımıza çıkar. Bu tarif en çok kabul gören tanımların başında gelmektedir. Kırâat ilmiyle alakalı ilk çalışmalar hicrî 70 (689) ve 80'li (699) yıllara dayanmaktadır. Hicrî ilk üç asırdaki bu çalışmalar ekseriyetle Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi kentlerde yoğunlaşmıştır. Sahih rivayet ve okuyuş şekillerini tercih eden âlimler ilk başlarda oldukça fazla iken ilerleyen zamanlarda insanlar bazı kişiler üzerinde yoğunlaşmış ve ilk kırâat ekolleri zuhur etmiştir. Kırâat ekollerine müteallık çeşitli tasniflere eserlerinde yer vermişlerdir. İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) yedili tasnifi yaygınlık kazanmış, âlimler tarafından da öne çıkartılmıştır. Hicrî 8. Yüzyılda İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) bu yedili tasnifi onlu tasnif şekilde ifade etmiş ve bundan sonra Kırâat-ı Seb'a yerine Kırâat-i Aşere tasnifi öne çıkmıştır. Sahih ve mütevâtir Kırâat-i Seb'a'nın taşıdığı kabul edilen ve Kırâatler için şart koşulan hususiyetleri taşıma fikrinden hareketle Ebû Câ'fer (ö.130/747-48), kırâati Hicrî IV. yüzyıldan Kırâat ilmiyle alakalı kitaplar içerisinde yer almaya başlamıştır. Bazı âlimler Ebû Câ'fer'in kırâatini şâz olarak nitelerken bazıları da mütevâtir olduğunu savunmuştur. Sahâbe ve tâbiîn ileri gelenlerinin hayatta bulunduğu dönemde Mescid-i Nebî' de Kur'ân dersleri veren Ebû Câ'fer'in Kırâat şekli, âdil ve sikâ ravilerce nakledilmiş olup Arap dili gramerine de uyumludur. Bu hususiyetlere dikkat çeken Zehebî (ö. 748/1348) bu kırâat için şâz ifadesinin kullanılmasını doğru olmayacağını belirtir. Biz bu makalemizde Ebû Câ'fer'in en-Nisâ sûresi 34. Âyette geçen "بما حفظ الله" cümlesindeki "الله" lafzını mansub/fethalı okunmasıyla ilgili tartışmaları ele alıp çözüm ve öneriler getirmeye çalıştık. Bunu yaparken de önce cumhurun kırâati ve yaklaşımı irdeledik. Ebû Câ'fer Kırâatindeki kapalılığı izale etmeye çalışırken muhtelif müfessirlerin görüşleri verip bunları tartıştıkve kendi tercih ettiğimiz görüşü inceleyerek öne çıkarttık.

Kırâat ilmi Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında, yorumlanmasında ve hükümler çıkarılmasında büyük bir önemi haizdir. Ulûmu'l-Kur'ân ıstılahı olan kırâat muhtelif şekillerde tarif edilmiştir. Taşkoprizâde (ö. 968/1561), bu kavramı “*Mütevâtir ihtilaf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim'in nazmunun şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır*”² şeklinde tanımlamıştır. İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) ise Kırâat ilmine daha kuşatıcı şu tanımları getirir: “*Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.*”³ Tanımlardan da anlaşılacağı üzere Kırâat ilmi Kur'ân'ın okunuş şekilleriyle ilgilenmektedir. Arap diline vakıf olan birisi kolaylıkla bilir ki bu dilde anlamlar bu okuma şekillerine göre ortaya çıkmaktadır. Haliyle tefsir ilmiyle ilgilenen kişi, lafza ve cümleye kattığı anlam bakımından bu okuma şekilleriyle ilgilenme durumundadır.

Resûlullâh (s.a.v) nazil olan ayetleri vahiy kâtiplerine yazdırtmış ve bu yazılı nüshaları yanında muhafaza etmiştir. Peygamberin (s.a.v) vefatından sonra gelişen olaylar ve akabinde baş gösteren Kur'ân'ın zayi olma tehlikesi üzerine Hz. Ebûbekir (ö. 13/634) Kur'ân'ı cem ettirip Mushaf haline getirtmiştir. Zuhur eden okuma ve buna bağlı olarak anlama ihtilafları üzerine Hz. Osman da (ö. 35/656) bu Mushaf'ı Kureyş lehçesi üzere çoğaltmış ve eyaletlere göndermiştir. Daha sonra da bu nüsha haricinde kalan diğer nüshaları yaktırmıştır. Hz. Osman'ın bu faaliyeti yedi harf⁴ iznini sınırlandırmış ve ihtilafların bitmesinde tesirli olmuştur. O dönemde çoğaltılan bu nüshalarda ne hareke ne de noktalama işaretleri mevcuttu. Bu husus özellikle İslam'a yeni giren kişiler arasında okuma hatalarını beraberinde getirmiştir. Sahâbe icmâsiyle oluşturulan Hz. Osman Mushaflarının ümmet tarafından kabul görüp yaygınlaşmasıyla Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi beldelerde kırâat faaliyetleri artmıştır. Bu Mushaflar, Fetihlerle beraber Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs, İran, Anadolu ve Orta Asya'ya yayılmıştır.⁵ Bahsi geçen yerlerde kırâat âlimleri okumayla ilgili bilgileri değişik hocalardan alırken bunlar arasında kendi tercihlerini belirtmişler ve bu tercihler üzerine faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Önceleri sahih kırâatle okuyan âlimler bir hayli fazlayken zamanın geçmesiyle halk bunlardan bir kısmı üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶ Bu yoğunlaş-

² Ahmet b. Mustafa Taşkoprizâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevduâtı'l-Ulûm*, 1. Basım, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1989), 2/6.

³ Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf Şemseddin Ebû'l-Hayr İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibin*, 1. Basım, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 41.

⁴ Kur'ân-ı Kerim'in lafızları ve kıraati ile ilgili yedi vecih veya lehçe olup Arapça “Ahrufu's Seb'a” şeklinde ifade edilir. Nüzûl döneminde okuma ve öğrenmede kolaylık olması nedeniyle Peygamber tarafından verilmiş bir izindir Kur'ân'ın farklı lehçelerde okunmasını belirtmektedir. (Bkz. Osman Kaya, Kur'an'ım Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahruf's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi). *CUİFD*. C. VIII, Sayı: 2, Sivas 2004, s. 224.

⁵ Sirâceddin en-Neşşâr, *el-Büdü'rü'z-zâhire fi'l-kırâ'âti'l-'aşri'l-mütevâtire* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 2000, 127-128.

⁶ Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ'*, thk. Abdülhak Abdüddâim, 1. Basım, (Mısır:

ma neticesinde kırâat ekolleri neşet etmiştir. Kaleme alınan ilk telif eserlerde kırâatlerin sayısı otuzu aşmaktadır. Ebû Ubeyd kâsım b. Sellâm bilinen yedi kırâate ek olarak yirmi beş kırâat şekli daha saymaktadır.⁷ İbn Mücâhid (ö. 324/936) kaleme aldığı *Kitâbu's-Seb'a* eseriyle bu hususta mihenk taşı görevi üstlenmiştir. İbn Mücâhid'in kurucusu olduğu bu sistem; Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785), Mekke'de İbn Kesîr (ö. 120/738), Kûfe'de Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Hamza b. Habîb (ö. 156/773) ve Kisâî (ö. 189/805), Basra'da Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ve Şam'da İbn Âmir'in (ö. 118/736) kırâatlerinden teşekkül etmektedir.⁸ Bu kırâat şekillerini Amr ed-Dânî'nin (ö.444/1053) benimsemesi ve eserleri sayesinde İslam âleminde yayılmış ve kırâat-ı seb'a öğretiminde temel kabul edilmiştir.⁹

Kırâat ilmi çalışmaları yedi okuyuş şekline münhasır kalmamış gelişmeye devam etmiştir. İbn Mihrân en-Nisâbûrî (ö. 381/992) *el-Ğāye fi'l-kırâ'ati'l-aşr* ismiyle te'lif ettiği eserinde onlu sistemi ihdas eden ilk müellif¹⁰ olmasına rağmen bu tasnif kırâat öğreniminde kabul görmemiştir. Kırâat-i aşereyi sistemleştirerek öğretimde bir metot haline getiren İbnü'l-Cezerî olmuştur (ö. 833/1429). İbn Mihrân yedi imamın okuyuş şekillerine üç kırâat imamını ekleyerek ona çıkartmıştır bu üç kişi şunlardır: Ebû Câ'fer Yezîd b. Ka'ka¹¹ (ö.130/747-48), Şeyh Ya'kûb el-Hadramî (ö.205/821) ve Halef b. Hişâm'dır (ö. 229/844).¹² Kırâat-i aşere başlangıçta Endülüs gibi muayyen İslâm topraklarında etkin olmuşken Endülüs'ün Müslümanların hâkimiyetinden çıkmasıyla tüm İslâm âlemine yayılmıştır. Okuma şekillerini tasnif etme bu kadarla sınırlı kalmamıştır.

Müessesetü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 2/443.

⁷ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Abdullah el-Herevî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye, Muhsin Hebebe, Vefâ Takıyuddin 3. Basım, (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1995), 78.

⁸ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 2/432.

⁹ Bkz. Osman b. Amr Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyan fi'l-Kırâati's-Seb'i*, 1. Basım, (Medine: Câmiâtü's-Şârika, 2007); İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşri fi Kırâati'l-Aşri*, thk. Ali Muhammed ed-Dabba', 1. Basım, (Beyrut: Matbaatu't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, 2001), 1/47.

¹⁰ Ali Eroğlu, "İbn Mihrân en-Nisâbûrî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 23/285-287.

¹¹ Tam adı Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî'dir. Kırâat öğrenimini Abdullah b. Ayyâş, Abdullah b. Abbâs ve Ebû Hüreyre'de yapmıştır. Ebû Ca'fer'den Kırâat ilminin tanınmış iki râvisi; İbn Cemmâz ve İbn Verdân Kırâat-i Seb'a imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman, Ebû Amr b. alâ ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem kırâat ilmini tahsil ertmişlerdir. Ebû Ca'fer'in okuyuş şekli IV. Yüzyılda Kırâat-i Aşere konusunda yazılmış eserlerde yer almaya başlamıştır. Ebû Ca'fer Kırâati, Hurûf-u mukattaa'yı hafif sekte ile okuması, Harekeli bir harften önce cemi' zamirlerinde mim harfi bulunduğu da bu mimplere "vav" takdir ederek منكمو، عليهمو okumasıyla، هو ve هي zamirlerini, kendilerinden önce fethali "vav", "fe" ve "lâm" bulunması halinde وهو، فهو، لهُو şeklinde "ha" harfinin iskânıyla okumasıyla, istisnaları olmakla birlikte sâkin hemzeleri, bir önceki harfin harekesine uygun bir med harfine dönüştürerek يومنون، يامورون، بيس، بشكلinde okumasıyla, Tenvinden ve sâkin "nun"dan sonra izhar harflerinden "ha" (ح) veya "ğayn" (غ) geldiğinde istisnalar bulunmakla beraber ihfâ yaparak okumasıyla ve كائن، kelimesini وكان şeklinde okumasıyla tanınmıştır.

¹² Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr; Sehâvî, Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ'*, 2/433. (Bkz. TAYYAR ALTIKULAÇ, "EBÜ CA'FER el-KÂRÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-cafer-el-kari> (22.09.2021).

Bu çalışmaların devamı olarak içlerinde sahih rivayetlerle birlikte şâz okuyuşları da barındıran dört kırâat daha İbnü'l-Cezerî'nin çalışmalarıyla on kırâate eklenerek kırâat sayıları on dörde ulaşmıştır.¹³ Bu kırâatler ise şunlardır: İbn Muhaysın (123/741), Yezîdî (202/812), Hasan-ı Basrî (110/728) ve A'meş'tir (148/765).¹⁴

Sahih kırâatlerin muayyen şartlara haiz olmaları gerekmektedir. Bu şartlar; sahih olsun veya olmasın bir vecihle de olsa Arap dili gramer yapısına uyma, takdiren de olsa Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaf nüshalarına uygunluk ve senet zincirinin sıhhatli olması şeklindedir. İbnü'l-Cezerî bu hususu "*Tayyibetü'n-Neşr fi Kırâati'l-Aşr*" isimli eserinde şöyle ifade etmektedir:

"Nahiv yönünden uygun olan her bir şey

Kitabette ihtimal içerir

Menba' sahih, o da Kur'ân

Üç ana esas işte budur.

Her ne zaman bu esaslardan biri bozulsa

*Yedi (kırâatten) den biri dahi olsa, onu tashih et."*¹⁵

Araştırmamıza konu edindiğimiz en- Nisâ sûresi 34. âyetteki "بما حفظ الله" cümlesinde mevcut "Allah" lafzını Ebû Ca'fer mansub okuyarak cumhurun kırâatine muhalefet etmiştir. Taberî (ö. 310/923) bu okuma şeklini reddetmiş,¹⁶ İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise şâz kırâatler arasında saymıştır.¹⁷ Bu ve benzeri âlimlerce bâtil kabul edilen bu okuma şeklinin makalemizin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere anlamada müphemliğe ve zorluğa neden olsa da doğru bir okuyuş olduğu üzerinde durulacaktır. Elbette Ebû Ca'fer "الله" lafzını fethalı okuyarak anlamda kapalılığa neden olmuştur. Lakin Arap dilinde var olan, hazf yapılan cümlelere takdir yöntemiyle bu kapalılığı ortadan kaldırmak mümkün olmaktadır. Bu incelememizde anlamı muğlâk olan bu kırâati analiz edip üzerindeki kapalılığı kaldırmaya çalışacağız. Bunu yaparken ilk olarak cumhurun kırâatine göre âyetin te'vilini kısaca verdikten sonra Ebû Ca'fer kırâati hakkında yapılan yorumları vermeye çalışacağız. Te'vil ve yorumlardan sonra kendi tercihimizi belirtip bir sonuca varacağız.

¹³ İbnü'l-Cezerî, *Nihâyetü'l-Bererefi'l-Kırâati's-Selâsi'z-Zâideti ale'l-Aşere*, thk. Cemâl Seyyid er-Rufâ'î, 1. Basım, (Kâhire: Mektebetü İbn teymiyye, 2007), 18.

¹⁴ Abdulhamit Birışık, *Kırâat, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 27/391-394.

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi Kırâati'l-Aşr*, 32

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 2. Basım, (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010), 3/800.

¹⁷ Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *el Muhteseb fi Tebyîni Vucûhu Şuvâzzi'l-Kırâati ve'l-İdâhi anha*, 1. Basım, (Tâif: Vizâratu'l-Evkâf, 1999), 1/188.

2. Cumhur Kırâatine Göre Nisâ 34. Âyetin Te'vili

Bu bölümde âyetin te'vilini verirken makalemize mevzu bahis kısım ile iktifa edeceğiz. Âyette izahı zikredilen; erkeğin nafaka yükümlülüğü, nüşûz, darp ve buna taalluk eden hükümlerin te'vil ve tefsirine girmemeye özen göstereceğiz.

Kırâat âlimlerin ekseriyeti mevzubahis âyette geçen *بما حفظ الله* cümlesinde bulunan *الله* lafzını merfu'/ötreli okuyarak fail yapmışlardır. Bu okuyuş şekline göre âyetin tamamının metni ve meali şöyledir:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَالتِّي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْتُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا¹⁸

*“Erkekler kadınların idaresini üstlenenlerdir. Bu sebeple Allah onları farklı hususiyetlerde birbirlerine karşı faziletli oldukları kabiliyetler bahşetmiştir. Bununla birlikte erkekler mallarından harcama yapmaktadırlar. Saliha itaatkâr kadınlar eşlerinin gıyabında Allah'ın koruduğu şeyleri koruyan kadınlardır. İffetsizlik yapmasından korktuğunuz kadınlara önce öğüt verin, yataklarında yalnız bırakın ve (son çare olarak) darp ediniz. Daha sonra size itaat ederlerse onların aleyhlerinde bir çözüm aramayın. Elbette Allah yüce ve büyüktür.”*¹⁹ Bu aşamada biz makalemizde, âyette geçen *بما حفظ الله* cümlesini esas alacağız ve bu doğrultudaki yorumlarda yoğunlaşacağız. Cumhur kırâate göre *بما حفظ الله* şeklinde *الله* lafzının fail yapılarak merfu' okunmasıyla anlam; Allah'ın kadınların haklarını Kur'ân-ı Kerimde belirtilen husularla koruduğu gibi onlar da erkeklerin gıyabında onların mallarını, şereflerini, namuslarını ve ev sırlarını koruyanlardır.²⁰ Elmalılı Hamdi (1878-1942) tefsirinde, bu yaklaşım yani Allah'ın kitabında belirtilen kadınların haklarına karşılık erkeklere itaat etmeleri gerektiği yorumu yapılmaktadır.²¹

Âyet-i Kerimede Allah (cc) yönetim ve idare hususiyetleri bakımından kadınların gözetimini, yönlendirilmelerini ve disiplin altına alınmalarını erkeklere tevdi etmiştir. Bunun sebebinin de erkeklerin verdikleri mihr ve maişet sorumluluğu olarak belirtilmektedir. Saliha kadınlar Allah'a ve eşlerine itaatkâr olarak tanımlanırken kocalarının kendi yanlarında bulunmadıkları zamanlarda namuslarını ve mallarını koruyanlar olarak anlatılmaktadırlar. Bu husus kadınların dikkat etmeleri gereken Allah'ın karar kıldığı, üzerlerindeki bir hak ve görevdir. Şayet kadınlar eşlerine karşı güzel muamele ve itaat konusunda Allah'ın emrini önemsemedikleri takdirde âyette belirtilen ilk husus, Allah'ın hatırlatılması ve güzel öğüt verilmesidir. Eğer kendilerini düzeltmezlerse

¹⁸ En-Nisâ 4/34.

¹⁹ Bkz. *Kur'ân-ı Hakîm Meâli*, Çev. Balıkesirli Hasan Basri Çantay, Nâşir: Mürşid Çantay, 1. Basım, (İstanbul: Elif Ofset, 1976), en-Nisâ 4/34; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*, Çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, 1. Basım. (Ankara: İşaret Yayınları, 1996), en-Nisâ 4/34.

²⁰ *Kur'ân-ı Hakîm Meâli*, Çev. Balıkesirli Hasan Basri Çantay 1/126.

²¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2. Basım, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1982), 2/1350.

yataklarında terk edilmeleri emredilmektedir. Tüm bunlara rağmen serkeşlikleri bitmez ve davranışlarındaki ısrar devam ederse belli şartlara riayet edilerek darp edilmeleri öğütlenmektedir. Bu çözümlerden herhangi birisi netice verdiğinde ise kadınlara zulmetmemeleri ve buna bir bahane aramamaları emredilmektedir.²²

Âyette geçen *بما حفظ الله* cümlesinde geçen *ما* edatına mastar manası verebildiğimiz gibi ism-i mevsul anlamı da verip bağlantı edatı görevi üstlendirebiliriz. Mastar anlamı verdiğimizde anlam; Saliha kadınlar sadece Allah'ın koruması sayesinde erkeklerin gıyaplarında koruyucudurlar. Yani Allah'ın muhafazası ve kadınları koruyucu olmalarına uygun hale getirmesiyle mümkün olmaktadır. Bu durumda kadınların koruyuculuğu Allah'ın tevfiğiyle gerçekleşmektedir. Eğer Allah onları yüz üstü bırakırsa kadınlar bu vasfı (koruyuculuk) gerçekleştirememektedirler. Bu şekliyle *حفظ* lafzında var olan koruma kevnî/ fitrî bir koruma olmaktadır.²³ *ما* edatına ism-i mevsul anlamı verdiğimizde ana; “Allah'ın kadınlar sebebiyle erkekleri koruduğu şeyle” şeklinde olmaktadır. Yani Allah'ın (cc) erkeklere vacip kıldığı mihr, nafaka ve güzel muamele nedeniyle kadınların erkeklere hüsnü muamelede bulunmaları gerekmektedir. Bu durumda Allah'ın kadınların haklarını gözettiği ve eşlerine de bunu tavsiye ettiği anlamı oluşmaktadır. Bunun mukabilinde kadınlar, Allah'a ve eşlerine itaat etmeleri ve kocaları yokken onların kendi üzerlerine düşen Allah'ın (cc) belirlediği haklarını korumaları gerekmektedir. Bu durum göstermektedir ki, Allah kadınların haklarını gözetmekte kadınlara tavsiyede bulunduğu gibi kocalarına da kadınların haklarını korumalarını tavsiye etmektedir. Bu karşılıklı haklar nedeniyle kadınlar Allah'a ve eşlerine itaat etmeli ve eşlerinin gıyaplarında da onların aile olmalarından müteşekkil hukuklarını muhafaza etmelidirler.²⁴ Bu durumda âyette geçen *بما حفظ الله* cümlesi “*bu bunun karşılığıdır*” cümlesinin mukabilinde söylenmiş olmaktadır. Cümlede geçen *ب* harf-i cerri üstte belirtildiği gibi ivaz için olabildiği gibi sebebiye anlamını vermek de uygun düşer Bu durumda *بما حفظ الله* cümlesi “*bu bunun sebebidir*” cümlesine karşılık gelir.²⁵ Tüm bunlar Allah'ın (cc) kadınları koruduğu hususlardır. Ayrıca bu hususlar Allah'ın (cc) kadınları korumak için uygun gördüğü fitrî ve şer'î özelliklerdir.

Erkeklerin yokluklarında kadınların üzerlerine düşen görevi yerine getirmeleri karşılığında mükâfat olduğu gibi, hainlik etmeleri durumunda da şiddetli azabın vaat

²² Taberî, *Tefsir*, 6/692.

²³ Taberî, *Tefsir*, 6/694; Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmet b. Muhamed el-Vâhidî, *et-Tefsîrul-Basît*, thk. Muhammed b. Salih b. Abdullah el-Fevzân, 1. Basım, (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1999), 6/84.

²⁴ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettah İsmail eş-Şelbî, 4. Basım, (Mısır: Dâru'l-Misriyyeti li't-Te'lif ve't-Terceme, 1995), 1/265; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, 6/488.

²⁵ Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin Ebû Abdullah Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2. Basım, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 10/71.

edilmesi tarzında bir mana vermek isabetli bir yaklaşım olacaktır.²⁶ Erkeklerin yokluklarında kadınların kocalarının haklarına riayet etmelerinden dolayı Allah'ın koruması anlamı da verilebilir. Kadın kocasının gıyabında kendi namusunu, eşinin malını ve çocuklarını gözetir ve korur. Bu şekildeki bir koruma hukuki/şer'î sorumluluk gereğidir. Bu durumda anlam şöyle olmaktadır: Allah'ın kadınları koruduğu hukukla, kadınlar da erkeklerin haklarını muhafaza ederler. Bu anlam çerçevesinde âyette geçen بـ harf-i cerri istiane ve vasıta anlamında kullanılmış olmaktadır.²⁷ İbn Âşûr (1879-1973) bu harf-i cerrin mülâbese (ilişki, sıkı dostluk) anlamında olduğunu belirterek "*Kadınlar Allah'ın emrine uygun olarak eşlerini muhafaza ederler*"²⁸ şeklinde bir anlam vererek üstte geçen anlama yakın bir mana verir.

Verdiğimiz yorumlardan da anlaşılmaktadır ki cumhurun kırâati Arap dilinin yalın ve fasih okuma kuralları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Anlamada müphemlik ve bir zorluk teşkil etmemektedir. Aşağıda görüleceği üzere الله lafzı mansup okunduğunda da anlamda müphemlik olmamakla beraber, bu merfu okuyuşta الله lafzı fail konumunda olup kulun fiillerini yaratmada mutlak kudret sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu okuyuş yaratma eylemini Allah lafzına isnat ederek Müslümanların mutlak yaratıcının Allah olduğu umumi anlayışı çerçevesinde bir mana oluşturmaktadır.

3. Ebû Ca'fer'in Nisâ 34. Âyette Geçen الله Lafzını Okuyuşu Öneri ve Analiz

Ebû Ca'fer daha öncede belirttiğimiz üzere âyette بما حفظ الله cümlesinde geçen الله lafzın mansup/fethalı okumaktadır. Bu kırâatte failin gizlenmiş olması anlamayı problemlile hale getirmektedir. Bu okuyuş şekli Allah'ın hıfzını/korumasını meçhul birine isnat etmektedir. Hâlbuki Allah (cc) her şeyi koruyan ve gözetendir.²⁹

Taberî âyetin okuyuşunda cumhurun yaklaşımının isabetli olduğunu belirtir. Ebû Ca'fer'in kırâatinde failin meçhul oluşu ve kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olma intibahını vererek okuyucu için özrü engellediğini ve bu hususta hücceti sabit kıldığını belirtir. Bu kırâatin tek/sâz kaldığını söyler ve şu izahı getirir: "*Bu kırâat âyetteki Allah'ın muhafaza ve murakabe vasfını ortadan kaldırmaktadır. Bu şekildeki bir okuyuş Arap dili kurallarında var olan bir okuma şekli olmasına rağmen Allah lafzının nasb edilerek okunması çirkin görülmüştür. Çünkü Arap mantığınca, bilinenin dışına çıkılmaktadır. Araplar, fiile bilinen bir refakatçisi olmadıkça mastarla beraber faili/özneyi hafzetmezler.*"³⁰

²⁶ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmut b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyu'ni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, 1. Basım, (Beyrut: Dâr'u'l-Fikr, 1977), 1/524.

²⁷ Cinnî, *el-Muhteseb*, 1/188; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Endelûsî; *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, 1. Basım, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 3/625.

²⁸ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1. Basım, (Beyrut: Müessesetü't-Târîh, t.y.), 4/115.

²⁹ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/187.

³⁰ Taberî, *Tefsîr*, 6/694-695.

Allah (cc) kendi korumasını hiçbir kimseye nispet etmemesi nedeniyle âyette geçen Allah lafzı mansub okunduğunda anlam sorunu oluşturmaktadır. İbn Cinnî (ö. 392/1002) bu problemi hazfedilmiş bir muzaf takdiriyle çözümlenmeye gayret ederek şu açıklamaları getirmektedir: بما حفظ دين الله (şahsın) Allah'ın dininin koruduklarını koruyarak, شريعة الله (şahsın) Allah'ın hukukununkoruduklarını koruyarak ve عهد الله (şahsın) Allah'ın ahdinin koruduklarını koruyarak. Kur'ân- Kerimde, Arap şiiri ve fasih Arap kelimasında muzafın hazfi oldukça yaygın ve sık kullanılan bir hususiyettir.³¹

Failin hazfi konusunda âlimlerinden gelen farklı yaklaşımlar mevcuttur:

2.1. بما حفظ الله Cümlesindeki Takdirin با الأمر الذي يحفظ حق الله Şeklinde Gerçekleşme Durumu

Bu durumda anlam; *"Allah'ın hakkını korumadaki emri nedeniyle"* şeklinde olur. Bu anlam verme biçiminde erkek eşin hakkı da bu hususa tabidir. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) *"Kadınlar Allah'ın koruduğu şeyler; dinin belirttiği ilkeler ve Allah'ın bahşettiği akıl çerçevesinde koruyucudurlar"*³² anlamını verir. Âyetteki Allah Lafzının mansub okunuşu hakkında Zemahşerî (ö. 538/1144) şöyle demektedir: *"Âyette geçen بما حفظ الله cümlesindeki Allah lafzı, ما edatı mevsul (bağlantı edatı) yapılarak mansub okunmuştur. Bu durumda yapılan takdirle birlikte anlam; "erkeklerin yokluğunda Allah'ın emrini koruma emri; iffetli olma, erkeklere karşı şefkatli olma ve onlara itaat etme şeklinde gerçekleşmektedir."*³³ Burada bir bakıma *"بما حفظ الله"* (Allah'ın koruduğunu koruyarak) ve *"بما حفظ أمر الله"* (Allah'ın emrinin koruduğunu koruyarak) şeklinde anlaşılmaktadır. İbn Atiyye (ö. 541/1147) âyette geçen حفظ fiilinde geçen merfu' bir zamir bulunduğunu belirterek anlamı şöyle verir: *"Kadınlar Allah'ın emirlerine uyduklarında yani erkeklerin gıyaplarında Allah'ın belirttiği itaat, birr ve din gibi hususlara riayet ettiklerinde."*³⁴ Ferrâ (ö.207/822) âyetteki Allah lafzının mansub okunmasına itiraz etmiş ve şöyle demiştir; *"Onun nasb edilmesi filin vaki olduğunu gösterir ki sanki şöyle demiş olursun; 'Kadınlar erkeklerin yokluklarında Allah'ın muhafaza ettiklerini koruyanlardır.' Aynen 'Allah'ın razı olduğu şeyler' demen gibi. Böyle bir takdir yapma durumunda ise fiili ism-i mevsûle tahsis etmiş olursun. Bu da ancak mastarı bu şekilde kullananlarca sahihtir. Ben bunu hoş görmemekteyim. Çünkü faili bilinen tüm fiiller mastar hükmündedir."*³⁵

Âyetin mansub okunuşunu Taberî de (ö. 310/923) hoş görmemiş eleştirmiştir.

³¹ İbn Cinnî, *Muhteseb*, 1/188; Ebû Hayyân Endülüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, 3/625.

³² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali, 1. Basım, (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1983), 1/212.

³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/506; Ebû hayyân Endülüsî, *Bahru'l-Muhît*, 3/625; Şemseddin Ebû'l-Hayr İbn Cezerî, *en-Neşr fi Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba', 1. Basım, (Beyrut: Matbaatu't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, 1994), 2/317.

³⁴ Abdullah b. Gâlib b. Abdurrahman b. Atiyye el Endülüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbillâhi'l-Azîz*, thk. Abdü's-selam Abdü's-şâfi', 1. Basım, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 2/47.

³⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/265.

Taberî, âyette geçen Allah lafzının mansub okunuşunu Arap aklında bilinenin/marufun dışına çıkıldığından dolayı hoş görmemektedir. Çünkü Araplar mastara bilinen bir şey eşlik etmedikçe, faili mastar sebebiyle hazf etmezler.³⁶ Fail zikredilmediğinde failin işaret ettiğinde; hakikatte fail olmayan nesne veya takdir edilen şeyde belirsizlik oluşmaktadır. Fakat mükellef fail olarak hukuka dayalı eylemleri yaparsa onun eylemi Allah hakkını ve sınırlarını muhafaza etmeye dönüşmektedir. *حفظ الله* cümlesindeki failin belirsiz oluşu muzaf takdir etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu durum hazf edileni mücerret muzaftan daha tesirli bir hale getirmektedir. Böylece daha fazla takdir yapılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı mansub okuyuş âlimlerin çoğunluğunca zayıf addedilmiştir.

Âyetteki Allah lafzını mansub okuyarak takdir yapanlar sanki şöyle demektedirler:

- Kadınlar güzel ahlakla bezendiklerinde itaatkâr olmaktadırlar.
- Kadınlar Allah'ın üzerlerine vacip kıldığı emirlere itaat etmekle yükümlüdürler. Eğer bu emirleri yerine getirirlerse Allah'ın hakkını ve emanetini yerine getirmiş olurlar.
- Kadınlar bizzat güzel ahlaklı oluşlarıyla itaatkâr olmaktadırlar. Eğer kendileri bu tür ahlakla ahlaklanmışlarsa Allah'ın hakkını ve benzer şeyleri korumuş olmaktadırlar.³⁷

2.2. Cümlede Hazfedilmiş Failin Kendi Zamirine Takdir Edilme Hususu

بما حفظن الله "Allah'ın onları (kadınları) koruduğu şeyle (hukukla)" şeklinde yapılan takdirdir. Nehhâs takdirin *حفظن الله* (Allah'ın onları koruduğu) şeklinde olup fiilin tek başına zikredildiğini söylemişlerdir" der.³⁸ Bu zayıf bir görüştür. Bu ve benzeri şekillerde zamirin hazf edilmesi kabul gören bir yaklaşım değildir. Sadece şiir zarureti sebebiyle yapılabilir.³⁹

Ebû Hayyân Endülüî (ö. 745/1344) bu gibi durumlarda zamir hazf edilmiştir denilmemelidir. Bilakis zamir bayanlara müfret olarak râci edilmiş denilmelidir. Bu şekildeki durumda cins gözetilerek sâliha kadınlar müzekker kipiyle ifade edilmiş olur. Getirilen bu izahların tümü ما edatını mastar olarak yorumlayanların şâz yaklaşımlarıdır. Bu şekildeki okuyuşa gerek te yoktur. Kur'ân bu tür yaklaşımların hepsinden münezzehtir.⁴⁰

³⁶ Taberî, *Tefsîr*, 6/694-695.

³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 5/43-44

³⁸ En-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 1/212.

³⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/47; Ebû Hayyân Endülüî, *el-Bahru'l-Muhîr*, 3/625.

⁴⁰ Ebû Hayyân Endülüî, *el-Bahru'l-Muhîr*, 3/625

3.3. حفظ Fiilindeki Zamirin Zevce (Kocaya) Râci Olma Durumu

Bu durumda takdir şöyle yapılır: Kadınlar Allah'ın hakkını eşlerinin koruduğu hususlar üzere koruyanlardır. Bu yaklaşımda erkek eşin (zevc) zikri âyette geçmemektedir şeklindeki bir itiraza âyette geçen عَيْب (gayb) kelimesinin müzekker zikredilmiş olması erkek eşe benzeşim arz etmektedir şeklinde cevap verebiliriz. Çünkü حَافِظَاتٍ لِلْغَيْب cümlesinin anlamı, erkeklerin olmadıkları zamanlarda kadınlar, erkek eş için koruyucudurlar, şeklindedir. Âyette kast edilen olmama/bulunmama (غَيْبَة) durumu bağlamdan da anlaşılacağı üzere erkek eş içindir. Bu yorum müfessirlerin genelini yaklaşımdır. Mesela İbn Cüreyc (ö. 150/767) âyetin bu kısmını Atâ b. Rabah'a (ö. 114/732) sorduğunu onun da erkek eş anlamını verdiğini söyler.⁴¹ Mücâhid (ö. 103/721) aynı anlamı çoğul ifadeyle belirtir.⁴² Süddî (ö. 127/745) ise âyeti “*kendi haklarını eşleri için koruyanlardır*” şeklinde yorumlayarak bu görüşü destekler.⁴³

Zamirin cümlede zikri geçmeyen bir olguya râci edilmesi Kur'ân'da ve Arap dilinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Örnekleri de oldukça fazladır. Zikri geçen duruma benzer şekilde en-Nisâ 34. âyetteki zamirin râci edilmesi takdir yapılarak anlam verilmesinden daha yerinde bir yaklaşım olur. Peşinden gelen 35. âyetteki durum bu hususu güçlendirmektedir:

وَأَنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا أَنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا⁴⁴

“(Eşlerin) aralarının açılmasından endişe ederseniz hem erkeğin ailesinden hem de kadının ailesinden bir hakem gönderin. Hakemler eşleri barıştırmak isterlerse Allah eşlerin barışmalarını muvaffak kılar. Elbette Allah hakiki bilen ve haberdar olandır”⁴⁵

Zemahşerî (ö. 538/1144) âyette geçen بَيْنِهِمَا cümlesindeki zamirin eşlere râci olduğunu belirtir. Lakin eşlerin zikri âyette onlara delalet edecek şekilde geçmemektedir.⁴⁶ İbn Âşûr (1879-1973) بَيْنِهِمَا cümlesindeki zamirin her iki eşe râci olduğunu bunun en-Nisâ 34. âyetten itibaren bağlamdan anlaşıldığını belirtmektedir.⁴⁷

Cümle içerisinde zikri geçmeyen bir olguya râci olan zamirlere Kur'ân-ı Kerimden birkaç örnek daha vererek bu yaklaşımı pekiştirelim.

⁴¹ Taberî, *Tefsîr*, 6/693.

⁴² İbrahim İbnü'l-Münzir, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd, 1. Basım, (Medine: Dâru'l-Meâsir, 2002), 2/687.

⁴³ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Münzir er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Tayyib, 1. Basım, (Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr ve Mektebetü Mustafa, 1988), 3/941.

⁴⁴ En-Nisâ, 4/35.

⁴⁵ Çantay, *Kur'ân-ı Hâkim Meali*, 1/35.

⁴⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/508; Râzî, *Mefâtihu'l-Çayb*, 10/75; Nâsiruddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, 2. Basım, (Beirut: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1998), 1/356.

⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 5/45.

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَابًا مِّنْ سَاجِدٍ مِّنْضُودٍ⁴⁸

“Vaktaki (azap) emrimiz geldiğinde (o ülkenin) üstünü altına getirdik ve onların üzerlerine pişirilmiş yığın halde taşlar yağdırdık.”⁴⁹

Âyette geçen سافلها, عاليها ve عليها sözcüklerindeki zamirler Lût (as) kavminin şehirlerine râci olmaktadır. Âyette şehirlerin bahsi geçmese de bu husus bağlamdan anlaşılmaktadır.⁵⁰

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّىٰ فِإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا⁵¹ ve كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَإِنَّ⁵²

“Allah yaptıklarına mukabil insanları hemen muahaze etseydi yeryüzünde canlı kalması gerekirdi. Fakat onlar muayyen bir zamana kadar erteler. Vakitleri geldiğinde gerekeni yapar. Elbette Allah Kullarını görendir.”⁵³ “Yeryüzünde bulunan her canlı ölümlüdür.”⁵⁴ Bu iki âyette أرض /yeryüzü kelimesi geçmemektedir. Lakin kuvvetli delalet nedeniyle أرض kelimesindeki ها zamir zikri geçmeyen أرض kelimesine râci edilmiştir.⁵⁵

فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْخُلُوفَ⁵⁶ ve كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ⁵⁷

“Özellikle (can)boğaza gelip dayandığında”⁵⁸ ve “Uyanık olun köprücük kemiğine gelip dayandığında”⁵⁹ Her iki âyette بلغت kelimesindeki zamir insanın kendisidir. Zikri geçmese de anlam bunu gerektirmektedir. Boğaz veya köprücük kemiğine gelip dayanan candır.⁶⁰

Nisâ 35. âyete dönersek zamirin her iki eşe râci edilmesi kadının kocanın haklarını gıyabında koruduğu gibi koca da kadının haklarını korumuş olmaktadır. Benzer şekilde muzafın takdir edilmesi fasih lisanda ve peygamberin sözlerinde de vardır.

⁴⁸ Hûd, 11/82.

⁴⁹ Çantay, a.g.e., 1/337.

⁵⁰ Şihâbuddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî el-Âlûsî, *Râhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîmi ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atiyye, 1. Basım, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 12/118; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 12/134.

⁵¹ Fâtır, 35/45.

⁵² Er-Rahmân, 55/26.

⁵³ Çantay, *Kur'ân-ı Hâkim Meali*, 2/778.

⁵⁴ Çantay, a.g.e., 3/990.

⁵⁵ Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hasenî el-Alevî Ebû's-Saâdet İbnu's-Şecerî, *Emâlî İbnu's-Şecerî*, thk. Mahmud Muhammed Tanâhî, 1. Basım, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1992), 59; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/241.

⁵⁶ el-Vâkıa, 56/83.

⁵⁷ el-Kiyâme, 75/26.

⁵⁸ Çantay, a.g.e., 3/1003.

⁵⁹ Çantay, a.g.e., 3/1119.

⁶⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, 5/253; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 9/357 ve 27/343-344.

Mesela *إحفظ الله يحفظك* “Allah’ın (dinini) koru ki Allah da seni korusun”⁶¹ hadisinde din kelimesini muzaf olarak takdir ederiz. Bunu yaparken de cümlenin bağlamından istifade ederiz.

Zamirin erkek eşe râci edilmesi yöntemiyle iki problemi de çözüme kavuşturmuş olmaktadır. Birinci yönelişte olduğu gibi çok fazla takdire gerek kalmadığı gibi ikinci yönelişte olduğu üzere zımni şahıslara takdir etmeye de gerek kalmamaktadır. Bizim de tercih ettiğimiz hazfedilmiş olanı bağlamdan anlama şeklini doğru kabul edersek mana şu iki yorumu beraberinde getirecektir:

1. Saliha eşin kocası hakkında Allah’ın belirlediği hukuku koruması ve riayet etmesi gerekir. Bu durumda âyetin manası şöyle yorumlanır; “*Ey Kadınlar! Kocalarınızın Allah’ın belirlediği hukukunuzu muhafaza ettiği gibi sizler de Allah’ın belirlediği onların haklarını koruyunuz.*” Bu husus; haberin kaynağın dışına çıktığı bir inşâ cümlesi üslubuyla oluşturulmuştur.

Bu te’vîl zikri geçen cumhur kırâatlerinden birinin anlamıyla ilişkilendirilerek elde edilmektedir. Yani Allah’ın kadınlar hakkında erkeklere muhafazasını vacip kıldığı mihr, nafaka ve güzel muamele hususlarını yerine getirmeleri sebebiyle böyle olması gerekmektedir. Allah, kadınların haklarına riayet eden kocaların hukukuna kadınların da uymasını tavsiye etmektedir. Bu durumda kadınlar erkeklerin yokluklarında Allah’a ve kocalarına itaat etmeleri gerekmektedir. Bu anlam çerçevesinde ﴿ harf-i cerri ivaz için olmaktadır. Sebebiye anlamı vermekte mümkündür.

Bu anlamı verirken mefhumu’l-muhalefe kriterini işletmek yerinde bir yaklaşım olmaz. Çünkü bağlam erkek eşler hakkında bir açıklama içermekte olup kadınları kapsamamaktadır. Âyet, önce erkeği kadına yönetici yapmış akabinde birbirlerine karşı olan üstünlüklerinden/ faziletlerinden bahsetmiştir. Daha sonra ise erkeklerin kadınlar hakkında yükümlü oldukları hususlara mukabil kadınların da sorumlu oldukları hususları zikretmiştir. Âyetin bu üslupla inzal olması daha dikkat çekici ve hükümlerin yerine getirilmesini daha seri bir şekilde ifa edilmesini sağlamaktadır. Bu husus ilahî şeriatın hikmetlerindedir. Âyette belirtilen hakların karşılıklı yerine getirilme hususu bir tarafın taksiri durumunda diğer tarafa belirtilen hakları ifa etmeme hakkını vermez. Böyle anlaşılmasa da gerekir. Bir tarafın mükellef olduğu hakkı, Allah’ın hakkı olması bakımından öncelikli olarak yerine getirmesi gerekir. Allah hakkının ikame edilmesi ve muhafazası her hâlükârda vacip olan bir husustur. Eğer koca üzerine düşen yükümlülüğü yerine getiriyorsa kadın sorumluluğunu yerine getirmede daha bir istekli olmalıdır.

⁶¹ Ebû îsâ Muhammed b. îsâ b. Sevre(Yezîd) et-Tirmizî, *Süneni Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd 3. Basım, (Beirut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998), “Sıfatu'l-Kiyame”, 59 (No, 1044).

2. Allah (cc) salih kadına kocasını koruma ve erdemli olma hususunu kolaylaştıracağını haber vermektedir. Bu yorumlamada ب harf-i cerri sebep bildirmektedir. Bu durumda belirtilen koruma yaratılıştan gelen bir durumdur. Çünkü erkek, kadının eşi olarak Allah'ın belirlediği hakları ve sınırları gözetmekte ve muhafaza etmektedir. Allah da aynı şekilde davranan kadının koruyucu olmasını kolaylaştırmaktadır. Bu husus gelen âyette şöyle belirtilmektedir: ⁶² و كان أبوهما صالحاً "O ikisinin babaları iyi biriydi"⁶³ Âyette belirtilen iki çocuğun babalarının salih biri olması sebebiyle Allah o ikisinin mallarını korumaktadır. İyiliğin karşılığı iyiliktir. Âyette idmac üslubu kullanılmış ve böylece her iki taraf Allah'ın belirlediği hukuku muhafaza ettiklerinde işlerinin kolaylaştırılacağına dikkat çekilmiştir.

Cumhurun kırâati Allah'ın hukukunu muhafaza etmeye işaret ederek muvaffak olmayı da bu duruma bağlamaktadır. Ebû Ca'fer'in kırâati ise şer'î sebeplerden biriyle bu muvaffakiyeti elde etmeye ve nedeni Allah'ın yarattığını vurgulamaktadır. Tarafların haklarını koruma ve genel anlamda belirlemiş olduğu sınırları gözetmelerinin açıklandığı yorumlarda var olan incelikli, düşündürücü ve derin anlamlar karışmamakta ve birbirlerini nakz etmemektedirler. Ayrıca tüm bu yorumların murat edilmiş olmasında da bir engel bulunmamaktadır.

SONUÇ

Bu makalemizde kırâat imamı Ebû Ca'fer'in en-Nisâ sûresi 34. âyette geçen بما حفظ الله cümlesinde geçen Allah lafzını fetha okuması nedeniyle muhtemel problemler ve kapalılık üzerinde durmaya çalıştık. Bunu yaparken Cumhur ve Ebû Ca'fer kırâatine yapılan yorum ve izahları üzerinden hareket ettik. Bunları izah ettikten sonra Kur'ân-Kerim ve Arap dilinde var olan bağlamdan hareketle anlamı kavrama yönteminden yararlandık.

Cumhur kırâatine göre âyetin anlamı açık ve kavraması kolaydır. Çünkü cümlede fail açık bir şekilde mevcut olup anlam karışıklığına sebep olacak bir husus söz konusu değildir. Ebû Ca'fer kırâatinde fail mevcut değildir. Bu durum, anlamı kavrama ve te'vîl problemine neden olmaktadır. Bu hususun çözümlenmesi için müfessirler gayret sarf etmişler ve çeşitli yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bazıları failin belirsizliğini gerekçe gösterip bu kırâati reddetmiş, bazıları da muzaf takdir ederek anlamı tashih etmeyi seçmiştir. Biz genel anlamda tashih etmeyi dikkate alarak, zamirin bağlamdan anlaşılabilir eşe dönmesi yaklaşımını öne çıkarmayı tercih ettik. Böylece âyete "Allah'ın koruduğu hususlar üzere (eşlerinin namusunu) koruyan kadınlar" anlamını vererek Ebû Ca'fer kırâatinde bulunan problemin çözülmüş olabileceği kanaatine vardık. Bu yaklaşımda takdir edilen failin açığa çıkarılmasıyla anlam netleşmekte olup âyette geçen

⁶² Kehf, 18/82.

⁶³ Çantay, a.g.e., 2/547.

cümledeki kapalılığın giderilmesi için çok sayıda takdire de gerek kalmamaktadır.

Takdir edilen failin açıklığa kavuşturulmasıyla birlikte İbn Atiyye ve Ebû Hayyân gibi dilbilimci ve müfessirlerin takbih ettikleri üzere حفظ kelimesindeki müennes zamir takdir etme faraziyeleri de çözümlenmiş olmaktadır.

Ebû Ca'fer kırâati hususunda var olan yaklaşımlarda bulunan müphemliğe ve bunlara verilen cevaplara girmekten makale kapsamı dışına çıkma endişesiyle kaçındık. Yine de atıf yaptığımız bilgiler ve yorumların söz konusu okumadaki gidermede yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Bu âyet özelinde ve genel olarak kırâat şekillerinde gizlenmiş olan anlamlar söz konusu okuyuşlarda Kur'ân-ı Kerim'in i'câzını da göstermektedir. "...Eğer bu kitap Allah'tan başkası tarafından olsaydı elbette birbirini tutmayan birçok (şey) bulurlardı." (Kur'ân-ı Kerim Nisâ Sûresi, 4/82)

KAYNAKÇA

Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîmi ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdalbârî Atiyye, Beyrut: 1. Basım, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahya b. Mihrân, *es-Smâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed Becâvî, Ebû'l-Fadl İbrahim, 1. Basım, Beyrut: Mektebetü'l-Unsuriyye, 1988.

Beydâvî, Nâsiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, 2. Basım, Beyrut: Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1998.

Birişik, Abdulhamit. "Kırâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Çantay, Balıkesirli Hasan Basri, *Kurân-ı Hakîm Meâli*, Nâşir: Mürşid Çantay, 1. Basım, İstanbul: Elif Ofset, 1976.

Ebû Amr ed-Dânî, Osman b. Amr, *Câmi'u'l-Beyan fi'l-Kırâati's-Seb'i*, 1. Basım, Medine: Câmiâtu's-Şârika, 2007.

Ebû Hayyân Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, 1. Basım, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.

Eroğlu, Ali. "İbn Mihrân en-Nîsâbûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1989.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*, Çev. Cahit Koçak – Ahmet Ertürk, 1.

- Basım. Ankara: İşaret Yayınları, 1996.
- Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn Ebû Abdullah, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut: 2. Basım, Dâru'l-Fikr, 1981.
- Ferrâ, Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdulfettah İsmail eş-Şelbî, 4. Basım, Mısır: Dâru'l-Mısriyyeti li't-Te'lif ve't-Terceme, 1995.
- İbn Atiyye el Endülüsi, Abdullah b. Ğâlib b. Abdurrahman, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbillâhi'l-Azîz*, thk. Abdu's-selam Abdu's-şâfi', 1. Basım, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1. Basım, Beyrut: Müessesetü't-Târîh, t.y.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf Şemseddin Ebû'l-Hayr. *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*. 1. Basım, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yûsuf Şemseddin Ebû'l-Hayr, *Tayyibetü'n-Neşru fi Kırâati'l-Aşri*, thk. Ali Muhammed ed-Dabba', 1. Basım, Beyrut: Matbaatu't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, 2001.
- İbnü'l-Cezerî, *Nihâyetü'l-Bererefi'l-Kırâati's-Selâsi'z-Zâideti ale'l-Aşere*, thk. Cemâl Seyyid er-Rufâ'î, 1. Basım, Kâhire: Mektebetü İbn teymiyye, 2007.
- İbn Cezerî, , *en-Neşr fi Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba', 1. Basım, Beyrut: Matbaatu't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, 1994.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, el Muhteseb fi Tebyîni Vucûhu Şuvâzzi'l-Kırâati ve'l-İdâhi Anha, 1. Basım, Tâif: Vizâratu'l-Evkâf, 1999.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Münzir er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Tayyib, 1. Basım, Suudi Arabistan: Mektebetu Nizâr ve Mektebetü Mustafa, 1988.
- İbnü'l-Münzir, İbrahim, *Kitâbu Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd, 1. Basım, Medine: Dâru'l-Meâsir, 2002.
- İbnü's-Şecerî, Hibetullah b. Ali b. Muhammed b. Hamza el-Hasenî el-Alevi Ebû's-Saâdet, *Emâlî İbnu's-Şecerî*, thk. Mahmud Muhammed Tanâhî, 1. Basım, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1992.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd Abdullah. *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atiyye, Muhsin Herebe, Vefâ Takıyuddin. 3. Basım, Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1995.
- Kaya, Osman, *Kur'an'ım Yedi Harf Üzerine İndirilmesi ve Ahruf's-Seb'a (Yedi Harf Meselesi)*. CUIFD. C. VIII, Sayı: 2, Sivas 2004.

- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmet b. Muhammed b. İsmail, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Halid Ali, Kahire: 1. Basım, Dâru'l-Ma'rife, 1983.
- Neşşâr, Sirâceddin en-Neşşâr, *el-Büdü'rü'z-zâhire fi'l-kurâ'âti'l-aşri'l-mütevâtire* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 2000
- Osman b. Amr Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyan fi'l-Kırâati's-Seb'i*, Medine: Câmiâtu's-Şârîka, 2007.
- Sehâvî, Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ'*, thk. Abdu'l-Hak Abduddâim, 1. Basım, Mısır: Müessesetü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Şelbî, Abdulfettah İsmail eş-Şelbî, Mısır: Dâru'l-Mısriyyeti li't-Te'lif ve't-Terceme, 1995.
- Taşköprizâde, Ahmet b. Mustafa. *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevduâti'l-Ulûm*. 1. Basım, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1989.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 2. Basım, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2010.
- Tirmizî, Ebû îsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Süneni Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd, 3. Basım, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâhidî Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmet b. Muhamed, *et-Tefsîrul-Basît*, thk. Muhammed b. Salih b. Abdullah el-Fevzân, 1. Basım, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1999.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2. Basım, İstanbul: Eser Neşriyat, 1982.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah mahmut b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, 1. Basım, Beyrut: Dâr'u'l-Fikr, 1977.
- Bu çalışmada, alan editörlerinin onayı çerçevesinde, kaynakların gösterimi konusunda klasik sistem tercih edilmiştir.**

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin
Ehvalatları" Hikâyesindeki Birleşik Fiiller

Compound Verbs in Celil Memmedguluzade's
Story "Danabaş Kendinin Ehvalatları"

Jamila İSKANDARLI*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

İskandarli, J. (2021). Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" hikâyesindeki birleşik fiiller. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 503-523.

İskandarli, J. (2021). Compound verbs in Celil Memmedguluzade's story "Danabaş Kendinin Ehvalatları". *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 503-523.

 10.29228/kesit.53914

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 20.10.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать: 11.12.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, cemile.iskenderli@mail.ru

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları"
Hikâyesindeki Birleşik Fiiller¹

*Compound Verbs in Celil Memmedguluzade's Story "Danabaş Kendinin
Ehvalatları"*

Jamila İSKANDARLI

Öz: Bu makalede XX yüzyıl Azerbaycan edebiyatının büyük demokrat yazarı, Azerbaycan ideolojisinin ve eleştirel realizmin kurucusu Celil Memmedguluzade'nin "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" adlı hikâyesindeki birleşik fiiller incelenmiştir. Çalışmanın başında Celil Memmedguluzade'nin hayatı, edebi kişiliği ve "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" eseri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde birleşik fiillerle ilgili görüşlere yer verilerek her iki lehçede bu grupla ilgili benzerlik ve farklıklar karşılaştırılmıştır. Bu çalışmada G.Ş. Kazımov'un Müasir Azerbaycan Dili Morfoloji kitabından birleşik fiill konusundaki yaklaşımlar esas alınarak, bu grup yapı bakımından sınıflandırılmış ve bu hikâyede hangi tür birleşik fiillerin sık kullanıldığı tespit edilme-ye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda tespit edilen 138 çeşit birleşik fiilden "ad + fiil" birleşmesinden oluşan birleşik fiillerin sayısı "fiil + fiil" yapısındaki birleşik fiillerden daha fazla olduğu görülmektedir. Mizahi bir üsluba sahip olan yazarın, dilimizde büyük bir ifade zenginliği oluşturan deyimleşmiş birleşik fiillere bu hikâyede de yoğun biçimde yer verdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Celil Memmedguluzade, birleşik fiil, hikâye.

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study is derived from the author's master's thesis. Ethics committee approval is not required for this article.

Abstract: In this article, the compound verbs in the story “Danabaş Kendi’nin Ehvalatları” by Celil Memmedguluzade, the great democratic writer of XX century Azerbaijani literature, the founder of the Azerbaijani ideology and critical realism, were examined. At the beginning of the article, brief information was given about Celil Memmedguluzade’s life, his literary personality and his story “Danabaş Kendi’nin Ehvalatları”. Afterwards, opinions about compound verbs in Turkey Turkish and Azerbaijan Turkish were given and similarities and differences related to this group in both dialects were compared. In this study, this group has been classified in terms of structure and it has been tried to determine which type of compound verbs are used frequently in this story, based on the approaches on compound verb in G. Ş Kazımov’s Modern Azerbaijani Morphology Book. As a result of the study, it is seen that the number of compound verbs consisting of the combination of "Noun + Verb" among 138 types of compound verbs is higher than the compound verbs in the structure of "Verb + Verb". It is seen that the author, who has a humorous style, heavily includes the idiomatic compound verbs, which create a great richness of expression in our language, in this story as well.

Keywords: Azerbaijani Turkish, Celil Memmedguluzade, compound verb, story.

Giriş

Mirze Celil Azerbaycan edebiyatı tarihine demokrat, millî yazar, azerbaycan ideolojisinin kurucularından biri, küçük hikâyenin büyük ustası, “Molla Nesreddin” dergisinin ve eleştirel realizmin kurucusu olarak dahil olmuştur. “Mirze” ifadesi Azerbaycan edebiyatında edebi yaratıcılıkla çalışanların isminin önüne ilave edilmiştir. Fakat bu kelime yüzlerce yazar arasında sadece bir kaç yazarın ismine konulmuştur. Mirze Feteli Axundzade, Mirze Şefi Vazeh, Mirze Alakber Sabir gibi bu şeref Celil Memmedguluzade’ye de bahşedilmiştir.

Mirze Celil Memmedguluzade 22 Şubat 1869 yılında Azerbaycan’ın en kadim merkezlerinden sayılan Nahçıvan şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Memmedgulu Meşedi Nahçıvan’ın tuz madenlerinde bekçilik yaparak çalışmış ve Şahab mahallesinde açtığı bakkal dükkanıyla ailesini geçindirmiştir. İlk eğitimini 1873-1878 yıllarında imam okulunda almış daha sonra eğitimini Nahçıvan şehir okulunda devam ettirmiştir. 1882-1887 yıllarında Gori Öğretmenler Okulu’nda eğitim almış, buradaki eğitimini bitirdikten sonra İravan mahallinin Uluhanlı köyünde ilkokulda öğretmenlik yapmaya başlamıştır.

Edebi yaratıcılığa Baş Noraşen’deyken başlayan Celil Memmedguluzade 1889

yılında burada ilk kalem tecrübesi olan "Çay Desgahı" dramını yazmıştır. Buradayken yazar "Kişmiş Oyunu (1892)", "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları (1894)" eserlerini yazmıştır (Habibbayli, 2004: 7).

İrevanda ve Nahçıvan'ın hukuk bürolarında çalıştığı zamanlar (1897-1903) çeşitli insanların hayat tarzlarını ve karakterlerini öğrenmesi hayatında derin izler bırakmış ve yazar meşhur "Poçt Qutusu" hikâyesini 1903 yılında burada yazmıştır. Celil Memmedguluzade 1893 yılında Mehemmedağa Şahtatlı'nın redaktörlük ettiği "Şarki Rus" gazetesinde yazar kadrosuna dâhil olmuştur. "Şarki Rus" gazetesi kapandıktan sonra Celil Memmedguluzade gazeteci Ömer Faik Nemanzade ve Meşedi Alesger Bağirovla beraber Mehemmedağa Şahtatlı'ya mahsus olan matbaanı almış ve işletmişler. "Poçt Qutusu" hikâyesini 1905 yılında bu matbaada kitap hâlinde yayımlanmıştır. Celil Memmedguluzade'nin şah eseri olan "Molla Nesreddin" dergisi de burada yayımlanmıştır. Dergi 1917 yılına kadar Tiflis'te, 1921 yılında Tebriz şehrinde, 1922-1931 yıllarında Bakü'de yayımlanmış, mizah edebiyatın yükselmesinde rol oynamıştır. O geniş halk kitlesine hitap ettiği için, halkın büyük kısmının okuma yazma becerisinin olmadığını dikkat ederek "Molla Nasreddin" dergisini bir kaç sayfasında renkli karikatürlere yer vermiştir. "Molla Nesreddin" yalnız Azerbaycan'da değil Doğuda da ilk renkli karikatür dergisidir. Derginin başlıca konularından biri yalancı ruhanilere inanan milletin uyukudan uyandırmak olmuştur. Yazar burada uyuyan milletin her an bağımsızlığını alınabilceğini anlatarak halkını uyarmaya çalışmıştır.

Yazar Azerbaycan edebiyatına yalnız millî istiklal düşünceleri getirmekle yetinmemiş, kendisi de şahsen milletin ve memleketinin istiklali için bir çok fedakarlıklar göstermiştir. O, eserlerinde Azerbaycan halkının millî manevi kendini geliştirmesine, Vatanının mukadderatına, millîlik anlayışına, ana dilini geniş ölçüde kendi yerini bulmasına, önem verilmesine ve diğer meselelere üstünlük vermiştir. Yazarın görüşüne göre "*Vətən, vətən, vətən!*", "*Dil, dil, dil!*", "*Millət, millət, millət!*" *Daxi bu dairələrdən kənar bəni-noi bəşər üçün özgə nicat yoxdur*" (Habibbayli, 2004: 13).

Azerbaycan dramaturgiyasının benzersiz örneği olan Mirze Celil'in "Ölümler" eseri Türk Müslüman dünyasında cehalet ve batıl inancın esaretinden kurtulmak için yazılmış trajikomedidir. Yazarın 1920 yılında Şuşa'da kaleme aldığı "Kamança" piyesi Azerbaycan Ermeni münakaşası dönemindeki hadiselerden bahsedilmiştir. Azerbaycan edebiyatında Karabağ münakaşasına dair ilk eserdir. Bu dönemde Karabağda yaşayan yazar eseri kendi real hayatı gözetlemeleri esasında yazmıştır. "Anamın Kitabı" trajikomediyası vatanına, diline bağlılık, bağımsızlık ve birlik, millî istiklal uğruna yazılmış eserdir. Celil Memmedguluzade bu eserle Azerbaycançılık ideasının ve ideolojinin kurucusu olduğunu ispat etmiştir (Habibbayli, 2004: 13).

Celil Memmedguluzade 4 Ocak 1932 yılında Bakü'de vefat etmiş ve Fahri

Hiyaban'da defnedilmiştir. Celil Memmedguluzade'nin vefatından sonra yazarın eserlerinin yayımlanması bir kaç aşamadan geçirilmiştir. Habibulla Samedzade "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" ve "Deli Yığıncağı" eserlerinin el yazmalarına ulaşmış, 1936-1938 yıllarında ayrı ayrı kitap hâlinde yayımlamıştır. O, Celil Memmedguluzade'nin Eserleri'nin komedilerden ve hikâyelerden ibaret iki cildini de hazırlamış, 1936 yılında eleştirmen Ali Nazim'in mükaddimesi ile okuyuculara tanıtmıştır. Daha sonra o, 1947 yılında edebiyatçı Aziz Mirehmedovla birlikte "Eserlerin" in üçüncü cildini de toplamıştır. "Molla Nesreddin" dergisinin yeniden tekrar yayımı, Celil Memmedguluzade ve Hemide Hanımın mektuplarının kitap halinde hazırlanmasında Azerbaycan Millî Elmler Akademiyası'nın Mühâbir Üyesi Aziz Mirehmedov'un hizmeti olmuştur. Profesör Aziz Şerif yazarın eserlerini Rusça'ya çevirmekle yarım asırdan çok çalışmıştır. Mirze Celille ilgili en önemli objektif, kıymetli eserleri Azerbaycan'ın tanınmış yazarı Mir Celal Paşayev yazmıştır. Profesör Mir Celal farklı yıllarda Celil Memmedguluzade'nin "Eserleri"nin üçüncü cildinin (1947), "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" (1953) ve "Ölüler" hikâyelerinin ayrıca kitap hâlinde yayımlanmasında oldukça büyük hizmeti olmuştur. Mirze Celil'in eserlerinin yayımlanması ile ilgili ikinci aşama XX. yüzyılın 80. yıllarından itibaren başlamıştır. Fakat bu dönemde Azerbaycan'da oluşan zorluklar nedeniyle yazarın eserlerinin yayımlanması arka plana geçmiş, yalnız 1986-1991 yıllarında "Mekteb Kitabhanası" adlı kitabı okuyuculara iletilmiştir (Habibbayli, 2004: 9-12).

Yazarın "Danabaş Kendi'nin Ehvalatları" hikâyesi Azerbaycan edebiyatında edebi nesrin şah eseri sayılır. Eserin baş kahramanı Mehemmedhesen sadece Mirze Celil yaratıcılığında değil Azerbaycan edebiyatında küçük adamın büyük edebiyata ilk gelişi idi. Eserin Hudayar karakteri o dönemdeki sosyal adaletsizliği, haksızlığı genelleştirilmiş biçimde anlatılan, real karakter gibi iz bırakmıştır. Tüm zorluklara rağmen, "Qoy Xudayar bəy anqırsın tayını tapsın" gibi sert konuşmasıyla eserdeki Zeyneb karakteri Azerbaycan edebiyatında ilk cesaretli kadın karakteridir.

Danabaş Kendi'nin Ehvalatları Hikâyesinin Özeti

Muhammedhasan Amca köyün önemli şahıslarından biri, elli dört, elli beş yaşlarında fakir bir adamdır. Tek isteği bir gün Kerbela'ya ziyaret etmek olan Muhammadhasan Amca kendisine eşek almıştır. Bir gün Muhammadhasan Amca komşularıyla Kerbela'ya ziyaretle ilgili söz ederken, köyün muhtarı olan Hudayar Bey şehre gitmek için köyün reisi eşeği istediğini yalanını söyleyerek Muhammadhasan Amca'nın eşeğini istemiştir. Muhammadhasan Amca, köyün muhtarı Hudayar Bey'in gazabından korktuğu için eşeğini ona vermek zorunda kalmıştır. Muhammadhasan Amca'nın oğlu Ahmet bu durumu hoş karşılamasa da babasının eşeği vermesine engel olamamıştır. Hudayar Bey'in eşeği almakta asıl amacı merhum arkadaşı Kerbelayı Haydar'ın eşi Zeyneple evlenmek için şehre gidip kadı efendiyle görüşmektir. Bir

zamanlar iyi arkadaş olan Kerbelayı Haydar ile Hudayar Bey doğduklarında çocukları Veligulu ve Gülsüm için nişan sözü vermişler. Kerbelayı Haydar öldükten sonra tüm mal varlığı Zeynep ve çocuklarına kaldığından Hudayar Bey Zeyneple evlenmek istemiştir. Lakin Zeynep'in Hudayar Beyle evliliğe rızası olmadığı için Hudayar Bey Veligulu ve Gülsüm için verdiği nişan sözünü tutmamıştır. Hudayar Bey'in kızı Gülsüme aşık olan Veligulu annesiyle bu yüzden düşman olmuş, annesine ne pahasına olursa olsun Hudayar Beyin şartını kabul etmesini söylemiştir.

Kadı'nın evli bir kadını başka bir adama nikahlandırıldığına şahit olan Hudayar Bey, Zeyneple evlenmek için bu kadıyla görüşmeye şehre gitmiştir. Kadı iki kalıp şeker , çay ve sahte şahitlerle bu durumu kabul etmiştir. Böylelikle Kerbelayı Sebzali'nin ve Kerbelayı Gafar'ın şahitliği, köyün bekçisi Kasımalı'nin vekilliği ile Hudayar Beyle Zeynep'in nikahı kıyılmıştır. Tüm işlerini sahtekarlıkla yürüten Hudayar Bey, bu nikahtan habersiz olan Zeynep'in gözünü korkutmak için mahkeme reisinden sahte bir belge almıştır.

Zeynep Hudayar Beyle evine geldikten sonra gün yüzü görmemiş günlerce aç, sussuz, çıplak bırakılmıştır. Kızı Fize öldükten sonra Zeynep, Hudayar Bey'den boşanmak istemiştir. Hudayar Bey bunu sadece bir Kerbelayı Haydar'dan kalan tüm mal varlığını ona devretmekle bu şartı kabul edeceğini söylemiştir, o da Zeynep bu şartı kabul ederek evden ayrılmış, fakat Zeynep başkasıyla evlendiğinde mal varlığı talebinde bulunur diye Hudayar Bey Zeynep'i boşamamıştır. Zeynep evi terk ettikten sonra Hudayar Bey'in ilk eşi Şeref vefat etmiş, Hudayar Bey arkadaşı Kasımalı'nin on dört on beş yaşındaki kız kardeşiyle evlenmiştir. Bu evlilik kızı **Gülsümü** Kasımalı'ye vermesiyle gerçekleşmiştir. Hudayar Bey sadece Zeynep ve eşi Şeref Hanımını ocağına ateş düşürmemiş, Muhammadhasan amcanın ocağına da ateş düşürmüştür. Hudayar Bey kadı efendiye iki kalıp şeker vermek için Muhammadhasan amcanın eşeğini satmıştır. Böylelikle ne Muhammadhasan amca Kerbela'yı ziyaretine gidebilmiş, ne de oğlu Ahmet eşeğine kavuşabilmiştir. Bu olaydan sonra Ahmet hastalanarak ölmüş, annesi İzzet Hanım oğlunun acısına dayanamayıp kısa süre sonra o da vefat etmiştir.

Hikâyenin sonunda Hudayar Bey'in yeni evliliğinden Hoşkadem isminde kızı doğmuş, Zeynep tüm mal varlığını Hudayar Bey'e verip, çocuklarıyla eski evine dönmüşlerdir. Muhammadhasan Amca ise bir gün bir satıcını elinde eşeğini görmüş, onu geri alabilmiştir.

Türkiye Türkçesindeki Birleşik Fiiller

Türkiye Türkçesinde dilbilgisi kaynaklarında birleşik fiille ilgili değişik görüşler mevcuttur. Muharrem Ergin bu grubu, "bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur. Yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre birleşik fiiller ikiye ayrılır: 1) İsimle birleşik fiil

yapan yardımcı fiiller ve 2) fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller” olarak tanımlamaktadır (2009 : 386).

Günay Karaağaç’ın tanımına göre birleşik fiiller, “bir isim veya fiile yardımcı fiillerden birini getirerek oluşturduğumuz söz öbekleridir” (2017: 190). Karaağaç bu öbeğin, isimlerden oluşanlar fiillerden oluşanlar olarak ikiye ayrıldığı görüşündedir:

- 1) Fiil + Yardımcı Fiil Kaynaklı Birleşik Eylemler
- 2) İsim + Yardımcı Fiil Kaynaklı Birleşik Eylemler

Leyla Karahan birleşik fiille ilgili tanımı şöyledir: “Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur”. Bu grubun iki şekilde incelenebildiğini söylemektedir (2018:73):

- A. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller:
 1. Ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller
 2. Diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller
- B. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller:

Zeynep Korkmaz ise bu grubu, “*isim soylu bir kelimeyle etmek, eylemek, olmak yardımcı fiillerin birleşmesinden veya iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü*” olarak tanımlamaktadır (1992: 27).

Azerbaycan Türkçesinde Birleşik Fiiller

Türkiye Türkçesinden farklı olarak, Azerbaycan Türkçesinde birleşik fiiller morfoloji kısmında incelenmektedir. Azerbaycan Türkçesinde bu terim *mürəkkəb feillər* kavramıyla ifade edilmektedir. Azerbaycan dilbilimcilerin birleşik fiillerle ilgili görüşleri aşağıda verildiği şekildedir:

G. Ş.Kazımov birleşik fiilleri, “*farklı kelimelerin anlam ve gramer bağlamda birleşerek bir anlam ifade etmesidir*” olarak tanımlar. (Kazımov, 2010: 174) Kazımov’un görüşüne göre birleşik fiillerin oluşması iki şekildedir: fiil + fiil ve ad + fiil

Fiillerin fiillerle birleşmesi yoluyla oluşan birleşik fiiller üç şekildedir:

- 1) Yakın anlamlı, eş anlamlı ve zıt anlamlı fiillerin birleşmesiyle. Bu tür birleşik fiillerin birinci tarafı zarf-fiille oluşur ve tireyle(-) yazılır: çalışıb-vuruşmaq, qızarıb-bozarmaq, qatıb-qarışdırmaq, yanıb-yaxılmaq, qızarıb- bozarmaq
- 2) *Bilmək* fiili /-A/ ekli bir fiile birleşerek yeterlik tarzı oluşturur: yaza bilmək, oxuya bilmək, işləyə bilmək, gülə bilmək.
- 3) *Ol-* fiili /-mİş/, /-an/, /-acaq/, /-malı/, /-ası/ ekli sıfat-fiiller analitik üsulla birleşerek birleşik fiil oluşturur: yazmış olsam, yazacaq olsam, gələn oldum, oxuyası olsam, oxumalı olsam

Adların (isim, sıfat, say, zamir) ve isim-fiil, zarfların fiillerle birleşmesiyle

oluşan birleşik fiiller aşağıdaki gibidir:

A. Adlar yardımcı fiillerle birlikte birleşik fiil oluşturur

ad + ol- yardımcı fiil: sirdaş ol-, qohum ol-, sahib ol-, amansız ol-

Ad + et-, elə- yardımcı fiil: zəng eləmək, heyrət eləmək, təəccüb eləmək, yaxşılıq eləmək, söhbət etmək, güman etmək

B. Bazı fiiller mecazlaşarak başka adlarla birleşir. Bu tür birleşmeler Azerbaycan Türkçesinde frazeoloji birleşmeler olarak adlandırılmaktadır. Bu birleşik fiillerin adlarla olan taraf, yani birinci taraf ismin farklı hâl ekleriyle oluşmaktadır:

a) Aitlik ekiyle ad bildiren taraf yalın hâlde olur.

ad + aitlik eki + fiil : *yazığı gəlmək, heyfi gəlmək, ürəyi gətmək*

b) Ad bildiren taraf yönelme hâliyle oluşur.

ad + yönelme hâli eki + fiil: *razılığa gəlmək, dəhşətə gəlmək, fikrə gətmək*

a) Ad bildiren taraf belirsiz yükleme hâlinde olur

Ad + belirsiz yükleme hâli + fiil: bel bağlamaq, dil tökmək, baş açmaq, əl çəkmək, haray salmaq

b) Ad bildiren taraf bulunma hâlinde olur.

ad + bulunma hâli eki + fiil: *nəzərdə tutmaq, fikrəndə tutmaq*

c) Ad bildiren taraf ayrılma hâlinde olur.

ad + ayrılma hâli eki + fiil: *əldən düşmək, taqətdən salmaq, yaddan çıxmaq, özündən gətmək*

Muhtar Huseynzade'ye göre birleşik fiiller dört şekilde oluşur (Huseynzade, 2007: 124):

1) *Ol-, et-, elə-* kimi kısmen bağımsız, kısmen yardımcı olan bu fiiller isim ve bazen de sıfatlardan sonra kullanılmakla birleşik fiil oluşturur: hazır ol, daxil et, qəbul elə, yaxşı olar, pis olar, xoş olar, şad olar.

Azerbaycan Türkçesinde **ol-** yardımcı fiili çok kullanılmaktadır. Bu fiil bağımsız fiil olarak da çok kullanılır. *Ol-* fiili bağımsız kullanıldıkda her hangi bir nesneye ihtiyacı olmadan cümlede bağımsız vazife taşımaktadır. Bazen bu fiil, bağımsız olarak kullanılarak **yaşa-, baş ver-** fiillerinin eş anlamlısı olur:

Qardaşım Bakıda olur (yaşayır).

Gör dünyada nələ **olur** (baş verir)?

Et-, elə- fiilleri de çok az durumlarda bağımsız fiil olarak kullanılmaktadır:

Çox çalışdı, alından nə gəlırsə, elədi.

Nə qədər ona dedim ki, etmə, eləmə, sözümə baxmadı.

- 2) Bağımsız anlamlı fiiller isimlerden sonra kullanılarak birleşik fiil oluşturur. Bu tür birleşik fiillerin her iki tarafı, ad ve fiil olan kısmı aynı kökten oluşur: *ov ovlamaq, sap saplamaq, əkin əkmək*

Aynı kökten olan adla fiilin birleşmesinden oluşan bu tür birleşik fiillere iç nesneli fiiller olarak da adlandırılmaktadır.

- 3) **/-İb/** zarf-fiil ekiyle geçişsiz fiil birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır: *vurub-çatmaq, bəzənib-düzənmək, çalıb-çapmaq, gəlib çıxmaq, donub qalmaq*
- 4) Birleşik fiillerin büyük bir kısmı kelime hazinesinin özelliklerine göre **frazеologizmler**den (deyim) oluşur: *başa düşmək, gözə gəlmək, dilə düşmək, ələ salmaq, dilə tutmaq, yoldan çıxmaq*

Buludhan Halilov da birleşik fiilleri şu şekilde sınıflandırmıştır.(Halilov, 2016: 184):

- 1) Birinci tarafı isim, ikinci tarafı fiilden oluşan birleşik fiiller. Bu tür birleşik fiiller iki şekilde oluşur:
- 2) Birinci tarafı basit isimden, ikinci taraf ise aynı isimden düzelmiş fiilden oluşanlar: *ov ovlamaq, ip ipləmək, sap saplamaq*
- 3) Birinci tarafı isim gövdesinden, ikinci taraf ise bu isim gövdesinden oluşan kök fiil: *tikiş tikmək, səpin səpmək, əkin əkmək, yamaq yamamaq*
- 4) Birinci taraf **/-İb/** ekli zarf-fiil, ikinci tarafı fiilden oluşan birleşik fiiller: *yandırır yaxmaq, aşıb-daşmaq, saralıb-sol-, qorxub-qaçmaq*
- 5) **Frazеoloji birləşmələr** (deyimleşmiş birleşik fiiller): *başa düşmək, xəcalət çəkmək, qulaq asmaq, yoldan çıxmaq, həvəsdən düşmək.*
- 6) **Ol-, Et-, Elə-** kısmen bağımsız, kısmen yardımcı olan bu fiiller isimden, sıfattan sonra fiillerle kullanmakla birleşik fiil oluştururlar: *hazır ol, qəbul elə, xoş olar, şad olar daxil et.*

Danabaş Kendi'nin Ehvalatları Hikâyesindeki Birleşik Fiiller

1. Fiillerin Fiillerle Birleşmesiyle Oluşan Birleşik Fiil Örnekler

1.1. **/-İb/** Zarf-Fiil Ekiyle Geçişsiz Fiilin Birleşmesiyle Oluşan Birleşik Fiiller

Azerbaycan Türkçesinde bu grup yakın anlamlı, zıt anlamlı ve eş anlamlı fiillerin birleşmesiyle oluşmaktadır. fiil + /-İb/ zarf-fiil eki + geçişsiz fiil yapısında oluşan bu grup bazen tireyle (-) de yazılıyor.

Metinden örnekler:

*Amma sonra baxdı gördü ki, sinninin o vaxtı deyil ki, piyada iki aylıq yolu **gedib qayıtsın.** (20/12)*

*Eşşəyin axşam genə **qayıdıb gələcək** evə da. (27/10)*

*Qazı məxmər döşək üstə **oturub dayanmışdı** cüt yastığıa. (31/16)*

*Karapet ağa qəndi tərəzidən **götürüb qoydu** yerə. (41/26)*

*Məhəmmədhasən əmi çox **atılıb düşsə** və şıltaq eləsə... (51/6)*

*Fizzə **dikəlib oturdu**... (61/17)*

*Mən elə bu saat acıq eliyib, **çıxıb gəlmişəm.** (74/3)*

*Qalanları da hərə bir yanda **çəkilib yatdılar.** (80/21)*

*Dik-dik Məhəmmədhasən əminin üzünə **baxıb dayandı.** (90/12)*

*Amma söz burasındadır ki, indi Zeynəbin işi dəxi pis yerə **gəlib çatdı.** (140/3)*

*Zeynəb cəld və hövlnək **durub qaçdı** qızının qabağına və əhvalatı soruşdu. (142/5)*

Bazı durumlarda fiilin iki tarafı gramer yönünden dəyişikliyə uğrayabilmektedir. Bu zaman bu birleşmenin ilk unsuru –İb zarf fiil ekini almamaktadır.

*Elə ki, Məhəmmədhasən əmi özünü tanıdı, gözünü açdı, **baxdı gördü** qalıbdı lap lüt madərzad. (18/15)*

*Camaat bir vaxt gözünü **açdı gördü** ki, Xudayar bəy katdadı ki, katdadı. (26/17)*

*Qoca kişi gəldiyi yol ilə **qayıtdı getdi.** (30/17)*

***Getdi girdi** bir böyük dükana. (39/2)*

*Bir qədər yubanıb **gəldi oturdu**... (51/8)*

*Vəliqulu çarıqlarını geyib **çıxdı getdi.** (80/18)*

*Bir ayaq qoy gör axı uşaq hara **qaçdı getdi?** (87/3)*

*Kor-peşman **qayıtdı gəldi** evinə. (101/23)*

1.2. +A Ekli Fiilin Bilmek Fiilinin Birleşmesiyle Oluşan Birleşik Fiiller

Azerbaycan Türkçesinde yeterlilik bildiren birleşik fiil yapısı bu şekildedir:

"Fiil+ A zarf-fiil eki + Bilmek" :

- Gedim görüm kəndimizin adamlarından şəhərdə kimi **tapa biləcəyəm**. (37/17)*
- İndi **gedə bilərsən**.(38/22)*
- İndi hava qaranlıqlayır, mən dəxi **kəndə qayıda bilmərəm**. (44/12)*
- Niyə, mən üç yüz evin katdası ola-ola, bir ulağ **tapa bilmirəm**. (46/2)*
- Yaxşı, sən **nə eliyə bilərsən ona?** (46/10)*
- Mən dəxi heç vaxt səndə **otura bilmərəm**. (77/21)*
- Zeynəp istəsə ona, yəni Şərəfə, lap yaxşı **hərif ola bilər**. (79/13)*
- Pəs belə olan surətdə mən niyə gedib ərzimi qazıya **deyə bilmirəm?** (81/23)*
- Mən indi ta gedib, eşşəyi ondan alıb, kişini yarı yolda **qoya bilmərəm ki!** (86/6)*
- Məhəmmədhasən genə evə qayıdıb, övratına dedi ki, **görə bilmədi** oğlanı. (87/1)*
- Məhəmmədhasən əmi **səbr edə bilməyib**, ikinci səcdədə nımazı yarımçıq qoyub özünü tulladı Əhmədin yanına. (97/7)*
- Sənin eşşəyin tövlədə də olsa, sənə heç vaxt **verə bilmərəm**. (111/18)*

2. Adların Fiillərə Birləşməsiylə Oluşan Birləşik Fiiller

2.1. Adların Yardımcı Fiillərlə Birləşməsiylə Oluşan Birləşik Fiiller.

Ad + ol- yardımcı fiiliylə kurulan birləşik fiiller.

Qardaş olmaq – kardeş olmak.

*Onlar da bizim kimi **qardaş olsunlar**. (57/18)*

Qəbul olunmaq – kabuletmek.

*Biz deməliklə **qəbul olunmayacaq ki!** (22/10)*

Məşğul olmaq – meşgul olmak.

Atası ölən gündən elə gündən bugünkü günə kimi bir elə vaxt olmayıb ki, Vəliqulu işini-gücünü boşluyub, müsahiblərinə qoşulub gəzməyə və kefə **məşğul olmasın**. (55/1)

Bais olmaq – üzgün olmak.

*Üçünə də Xudayar bəy özü **bais** olubdur. (52/6)*

Bədnam olmaq – rezil, kepaze olmak.

*Mən bu yaşa gəlmişdim, indiyə kimi bu cür **bədnam olmamışdım**. (45/11)*

Bədgüman olmaq – ümitsiz olmak, gerçəkləşəcəğindən şüphe duymak.

*Bunların dostluğu ta o yerə çatdı ki, xalq bunlardan lap **bədgüman oldu**. (55/9)*

Bəravüirdə olmaq – gerçəkləşmək

*Xudayar bəyin nə qədər ki, arzusu var idi, hamısı **bəravüirdə oldu.** (139/3)*

Razı olmaq – memnun olmaq.

*Xudayar bəy **razı oldu.** (139/6)*

Qəmgin olmaq – üzgün olmaq.

*İstəmirəm Xudayar bəyin keçəcəyindən danışam; çünki özü də heç bu əmrə **razı olmaz.** (24/15)*

Dəli-divanə olmaq – deli-divane olmaq.

*Bu ikinci səbəbə görə boşamaq ortalığa gələndə Xudayar bəy az qalırdı **dəli-divanə olsun.** (141/1)*

Dəli olmaq – deli olmaq.

*Elə o qədər ağladı ki, qüssədən axırda **dəli oldu.** (107/8)*

Sakit olmaq – sessiz olmaq.

*Çünki özü ağlamaqdan **sakit olmamışdı,** uşaqlar da analarına baxıb ağlayırdılar. (123/3)*

Xəcalət olmaq – rezil olmaq.

*Mən də səninlə elə rəftar eləmərəm ki, axırda sənin yanında **xəcalət olum.** (36/2)*

Dahil olmaq – girmək.

*Bu heyndə evə altı şəxs **daxil odu.** (124/3)*

Kənar olmaq – uzak durmaq.

*Xanım, **kənar ol,** adam gəlir. (30/1)*

Peşman olmaq – pişman olmaq.

*Vallah heç artıq-əskik danışma ki, **peşman olarsan.** (43/23)*

Sahib olmaq – sahib olmaq.

*Xudayar bəyin qəsdı Zeynəbin və səğirlərin var-yoxuna, puluna və mülkünə **sahib ol-idi.** (138/9)*

Yoh olmaq – kaybolmaq.

*Oğlan həyətin sağ səmtində girdi bir dar yola **yox oldu.** (30/9)*

Mane olmaq – engel olmaq.

Şəriət evlənməkliyə heç vaxt mane olmuyubdu. (69/1)

Mübtəla olmaq – bağımlı, takıntılı olmak.

Axırı bir dərdə mübtəla oldu... (135/2)

Hazır olmaq – hazırlanmaq.

Kərbəlayılar imamzada ziyarətini tamam edip yığışdılar meydana və qohum-əqrəbə ilə qucaqlaşmış, öpüşüb və ağlaşmış mindilər atları və hazır oldular getməyə. (122/4)

Məlum olmaq – malum olmak.

Qərəz, bir qədər də fikirləşib, bunun çarəsini tapdı ki, qabaqca bizə məlum olubdu. (82/1)

And olsun – yemin etmək.

And olsun o bizi yaradana... (128/13)

Xəbərdar olmaq – farkında olmak.

Heç kəs gərək bu işdən xəbərdar olmaya. (38/17)

Kömək olmaq – yardımcı olmak.

Allah-taala ona hər işdə kömək olsun. (113/16)

Ad + Et-, Elə- yardımcı fiillərlə kurulan birləşik fiillər.

Fikir eləmək – düşünmək.

Kərbəlayı Cəfər genə bir qədər fikir eləyib cavab verdi... (49/15)

Hasil eləmək – almak, elde etmək; üretmək

Özümə görə də təcrübə hasil eləmişəm. (35/23)

Lənət eləmək – lanet etmək.

Allah görüm Məhəmməd həsən əminin atasına lənət eləsin. (45/9)

Hərəkət eləmək – hareket etmək.

Oğlan bərk-bərk ulağın quyruğundan yapışmış, qoymurdu heyvan hərəkət eləsin. (27/6)

Tamam eləmək – tamam etmək.

Yasovul sözünü tamam eləyib və iki dəqiqə də dayanıb çıxıb getdi. (67/19)

Cürət eləmək – cesaret etmək

Qız o qədər Xudayar bəydən qorxdu ki, cürət eləmədi cavab verdi. (29/11)

Şiddət eləmək – şiddet göstərmək

Oğlan dəxi şiddət elədi. (84/11)

Səbr etmək – sabretmək.

Məhəmmədhasən əmi səbr edə bilməyib, ikinci səcdədə nımazi yarımçıq qoyub özünü tulladı Əhmədin yanına. (97/7)

Ərz eləmək – bildirmək, anlatmaq.

Səbəbini indi üç-dörd sətirdən sonra ərz edərik. (140/2)

Vəfat etmək - vefat etmək.

Zeynəb Heydəra gələndən üç il sonra Kərbəlayı İsmayıl vəfat edib... (53/12)

Kəşf etmək – keşfetmək.

İnşallah kəşf edəcəyəm bu məsələni, kəşf edəcəyəm, lap asan vəchlə kəşf edəcəyəm. (37/2)

Kar eləmək – kar etmək

Amma uşaqlara Xudayar bəyin məzəmməti tük qədər də kar eləmədi. (71/1)

Güman eləmək – ümit etmək.

Vəssələm ki, hərə bir cür güman edirdi. (55/23)

Rüsvay eləmək – rezil etmək.

O məni xalq içində rüsvay elədi. (45/10)

Zarafat eləmək – şakalaşmaq.

And olsun Allaha, mən zarafat eləmirəm. (50/10)

Giley etmək – şikayət etmək.

Qərəz, Kərbəlayı Cəfər bir qədər də övrətindən giley elədi... (47/16)

Şikayət etmək– şikâyet etmək.

İndi məndən şikayət edirdin da? (116/19)

Söhbət etmək – sohpət etmək.

Gəl, gəl otur söhbət edək bir az. (45/4)

Vəsiyyət eləmək – vəsiyyət etmək.

Qəsd Qalan zəmilərini vəsiyyət elədi övrətinə və qızlarına. (54/5)

Həyal eləmək – həyal etmək.

Amma elə xəyal elədi ki, göz yaşdır. (142/ 11)

Nəsihət eləmək – nəsihət etmək.

Biz bura ondan ötrü gəlmişik ki, sənə nəsihət eləyək. (125/1)

Tamaşa etmək – seyretmək

Qaşqabaqnan Əhmədin ağlamağına tamaşa edirdi. (84/5)

Xəbərdarlıq etmək – haberdar etmək.

Vəliqulu bir də xəbərdarlıq elədi. (142/11)

Sifariş eləmək – sipariş etmək.

Zeynəbə sifariş elədi ki, qlava Vəliqulunu qatıb dama... (69/6)

Təklif eləmək – təklif etmək.

Hər iki ali ilə çörəyi qarışdırıb Xudayar bəyə təklif elədi. (48/1)

Tərəqqi eləmək – ilerlemek

Bir ildən sonra Heydər öldü və Heydər atasının dövlətini tək oldu malik və işi gəldikcə başladı tərəqqi eləməyə. (53/14)

Zikr eləmək – zikretmək

Xudayar bəy təsbehin hər dənəsinə bir dəfə “qülhüvəllah” zikr eləyirdi. (71/6)

Rəhmət eləsin – rahmet etmək

Onlar ölüb gediblər, Allah onlara rəhmət eləsin. (25/5)

Ziyarət eləmək – ziyarət etmək

On dan ötrü ki, sən ziyarəti eləmişən bir ay, bəlkə ay yarım bundan qabaq. (22/7)

Təəccüb eləmək – şaşırmaq

Çox təəccüb elədi ki, həmin gördüyü qoca kişi əyləşib yuxarı başda döşəyin üstə. (31/3)

Tədarük etmək – tedarik etmək

Özündən, özgədən on –on beş manat tədarük edib, Məhəmmədhasən əmi bir ulağ aldı. (20/17)

Dahil eləmək – dahil etmək.

Çavuş qoltuq cebindən kağız dəstəsini çıxarıb, övratların ərizələrini həmçinin daxil elədi... (122/15)

İşarə eləmək – işarət etmək

Qazı oğlana işarə elədi durmasın otaqda. (33/19)

İtaət eləmək – itaat etmək.

Xudayar bəy şikayət eliyib ki, mənim övratım Zeynəb mənim evimi qoyub, gedib öz evində olur; mənə itaət eləmir. (126/24)

Tənəzzül eləmək – tenezzül etmək.

Amma gəldikcə işi tənəzzül elədi. (19/1)

Təkrar eləmək – təkrar etmək.

Elə ki, Qasımali sualını bir də təkrar elədi, Zeynəb hamı gücünü yığıb və üzünü qırışdırıb cavab verdi... (131/10)

Yəqin eləmək – bir şeyin doğruluğuna inanmaq.

Lap yəqin elə və ağılını yığ başına. (126/27)

Qüssə eləmək – kederlənmək.

Heç qüssə eləməyin. (121/3)

Gözaltı eləmək – önceden bilmək, göz önündə bulundurmaq.

Xudayar bəy çoxdan Qasıməlinin bacısını gözaltı eləmişdi. (141/5)

Möhtaç eləmək – muhtaç etmək.

Allah-taala ona bir parça çörək verib, özgələyə möhtac eləməyib. (54/14)

Qəsd etmək – niyyət etmək

Müxtəsər, çoxdandı Məhəmmədhasən əmi Kərbəla qəsd edibdi. (19/13)

Naşükürlük eləmək – nankörlük etmək

Amma bununla belə Zeynəb bir tikə naşükürlük eləmir. (54/12)

Nə eləmək – ne etmək

Amma nə eləmək, kasıblığın evi yıxılsın. (20/1)

Dua eləmək – dua etmək.

Məhəmmədhasən əmi Xudayar bəyə dua eləyə-eləyə eşşəyi sürdü. (134/10)

Nağil eləmək – danışmaq, sözlü olaraq bildirmək.

Lazımdır əhvalatı təfsilən nağil eləmək. (138/5)

3. Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

Acından ölmək – son derecede yoksul olmak, açlıktan ölmək.

Vəliquluya və Zibaya Xudayar bəy o qədər icrat təyin elədi ki, Zeynəb acından ölməsin. (140/11)

Acıq eləmək – küsmək, kırılmək

*Mən elə bu saat **acıq eləyib**, çıxıb gəlmişəm. (74/3)*

And içmək – yemin etmək

Xudayar bəy əlini Qurana basıb and içdi. (139/6)

Arası dəymək – araları bozulmaq, birbirindən küsmək

*Amma axır vaxtda iş belə gətirdi ki, Vəliquluynan anasının **arası bərk dəydi**. (55/3)*

Ayaq qoymaq – bir yere ayak basmaq, dahil olmaq, gəlmək

Əhvalatdan üç il keçib, dördüncü ilə ayaq qoyurdu. (131/13)

Başa düşmək – anlamak, idrak etmək

*Yox, vallah, Məhəmmədhasən əmi, sən mənim ərzimi **başə düşmədin**; mənim məsələmin cavabı deyil sən dediyin. (23/3)*

*Atlı Məhəmmədhasən əmi dediyindən bir zad **başə düşmədi**. (115/8)*

Bürüzə vermək – açığa vermək, ortaya çıxarmak, aşikar etmək

*Amma Xudayar bəyin qorxusundan əhvalını əsla **bürüzə vermədi**. (141/10)*

Cavab vermək – sorulan soruya karşılıq vermək.

Zeynəb cavab vermədi. (124/16)

Dərd çəkmək – manevi ıstırap çəkmək, bir şey və ya birisi için kaygılanmaq

*Vallah, bilmirəm kasıbçılıq dərdi çəkim, arvad-uşaq dərdi çəkim, eşşək **dərdi çəkim**. (88/4)*

Dilə tutmaq – tatlı dile tutaraq birini memnun etməyə, yola getirməyə, bir şeyi elde etməyə çalışmaq

*İzzət genə başını əyib, oğlunu başladı **dilə tutmağa**. (101/1)*

Dalında durmaq – yardım etməyə hazır olmaq, savunmaq.

*Mən bir para adamlardan deyiləm ki, söz deyim, vədə verim, **dalısında durmuyum**. (35/9)*

Əl çəkmək – bırakmaq, vazgeçmək, rahat bırakmaq

*Arvad, Allah xatirinə **əl çək** mənim yaxamdan! (86/2)*

Əl üzmək – ümidini kesmək, vazgeçmək

*Hələ Zeynəbin vaxtı lap keçməmişdi ki, Xudayar bəy ondan **əl üzə** idi. (140/14)*

Əl tutmaq – yardım etmək, maddi yardım etmək

*Hanı indi elə bir Allah bəndəsi ki, **adamın əlini tutsun?** (49/11)*

Fikrə düşmək – bir şey yapma kararına varmaq

İl olmaz ki,yazıq Məhəmmədhasən əmi bu pakizə fikrə düşməsin. (19/14)

Gözdən itmək – gözden kaybolmaq, yok olmaq, bir an ortadan kaybolmaq

*Məhəmmədhasən əmi oğlanın dalınca çıxdı həyatə görsün oğlu hara qaçır; amma Əhməd çoxdan **gözdən itmişdi**. (86/25)*

Dost tutmaq – kendine dost saymaq, sevmək, çox hoşlanmaq

Amma birisi alçaqdan ucaya qalxa, kasıbçılıqdan dövlətə çata, əksiklikdən hörmətə minə, heç vaxt atadan-babadan danışmağa **dost tutmaz**.

İşi düşmək – birisine ihtiyaç duymaq, muhtaç olmaq

Adamın gənə işi düşər. (86/8)

Qəlbinə dəymək – birisinin kalbini kirmək

*Heç mən də istəmirəm onun **qəlbinə dəyim**. (25/7)*

Qulaq asmaq – dinləmək

*Bəli, Xudayar bəy bir tərəfdə və Kərbəlayı Heydər bir tərəfdə oturub, hekayətə **qulaq asırdılar**. (56/8)*

*Əhməd **qulaq asmadı**. (100/15)*

Qulaq vermək – dinləmək

*Vəliqulu əllərini cibinə qoyub, başıaşağı Xudayarın sözlərinə **qulaq verirdi**. (73/1)*

Rəhmi gəlmək – acımaq.

*Axırı Xudayar bəyin yazıq övrətə bir az **rəhmi gəldi**. (140/10)*

Ürəyi açılmaq – sevinməyə başlamaq

*Ondan ötrü qəşəng əhvalatdı ki, adam gülür, **ürəyi açılır**. (52/8)*

Ürəyini sıxmaq – dertlenmək, kederlenmək

*Bu cür xəyalat Məhəmmədhasən əminin artıcaq **ürəyini sıxırdı**. (114/1)*

Ürəyi getmək – bayılmək

*Xudayar bəy gördü ki, ata ilə oğlunun mükəliməsi uzun çəkəcək **ürəyi də gedir** acından. (47/8)*

Ürəyi yanmaq – acımaq

Bu sözləri Xudayar bəy bir halda deyirdi ki, deyəsən pəs **ürəyi yanırıdı**. (72/19)

Üz qoymaq – gitməyə başlamaq

Xudayar bəy üz qoydu Məhəmmədhasən əminin eşşəyini alıb getsin şəhərə. (73/28)

Yadına düşmək – hatırlamak

Vəliqulunun ancaq indi yadına düşdü ki, Ziba anasının üst-başını qana batıracaq üzünü tutdu Zeynəbə... (142/9)

Yola getmək – birbirini anlamak.

Yəqin ki, ulağ mallardan yola getmir. (43/8)

Yadından çıxarmaq – unutmak, hatırlamamak .

Xudayar bəy içəri girən kimi belə döyükdü ki, salamı da yadından çıxardı. (31/2)

Ümidini kəsmək – dileğinin gerçəkləşəcəyinə və olumlu sonuçlanacağına inanmamak.

Xudayar bəy Zeynəbdən hələ ümidini lap kəsmədi. (60/3)

Qol çəkmək – imzalamak, imza atmaq

Gərək gedib elə adam gətirələr ki, onların əvəzindən qol çəksin. (106/1)

Sonuç

Hikâyedeki birləşik fiileri G.Ş. Kazımov'un bu grupta ilgili yaklaşımlarını esas alınaraq yapı bakımından sınıflandırılmış ve hangi tür birləşik fiilerin sık kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Hikâyede 138 çeşit birləşik fiil vardır. En sık kullanılan birləşik fiil yapısı "ad + et-, elə- yardımcı fiiler" şeklinde olanlardır. Hikâyede bu yapıda tespit etdiğimiz 46 farklı birləşik fiil kullanılmıştır. Bunların da bir çoğu tekrar olarak hikâyede geçmektedir. Bu yapıdaki birləşik fiilerin 21'i Türkiye Türkçesinde de bulunmaktadır.

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde en sık görülen "ad + ol- yardımcı fiilerle" kurulan birləşik fiiller bu hikâyede de sık verilmiştir. Bu yapıda 19 farklı birləşik fiil tespit edilmiş ve bunların bir çoğu bir kaç kez tekrar olarak kullanılmıştır. Tespit edilmiş 19 birləşik fiilden 4'ü birtakım fonetik değişikliklerle Türkiye Türkçesinde de görülmektedir.

"fiil +/-lb/ zarf-fiil eki + fiil" şeklinde oluşan birləşik fiilerin sayısı ise 26'dır. Bu yapıdaki birləşik fiilerin 8'i ilk tarafı gramer yönden deyimleşmiş birləşik fiilerdir.

Azerbaycan Türkçesinde isim ve fiil unsuru aynı kökten oluşan birləşik fiiler bu hikâyede kullanılmamıştır.

Her iki lehçede de görülen ilk unsuru sıfat-fiil ekiyle oluşan fiil ile ol- yardımcı fiiliyle kurulan birləşik fiiler bu hikâyede görülmemektedir.

"Ad + ol-, et-, elə-" yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiillerin bir kısmında isim unsurlarında Farsça ve Arapça alıntı kelimelere yer verilmiştir: bədgüman olmaq, bəravürdə olmaq, hasil etmək, bais olmaq, mübtəla olmaq, qüssə eləmək

Mizahi bir üsluba sahip olan yazarın, dilimizde büyük bir ifade zenginliği oluşturan deyimleşmiş birleşik fiillere bu hikâyede de yoğun biçimde yer verdiği görülmektedir. Hikâyede deyimleşmiş birleşik fiil yapısında 32 farklı bileşik fiil tespit edilmiştir ve bunların bir çoğu tekrar olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak, her iki lehçede bu grupla ilgili farklılıklar ve benzerlikleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Türkiye Türkçesinden farklı olarak birleşik fiiller Azerbaycan Türkçesinde dilbilgisinin morfoloji kısmında incelenmektedir. Bu terim Azerbaycan Türkçesinde *mürrəkkəb feillər* olarak adlanmaktadır.
2. Her iki lehçede de bu grup "ad + fiil" ve "fiil + fiil" birleşmesinden oluşur.
3. Her iki lehçede de "ad + ol-, et- yardımcı fiileri" işlek olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesindeki *yap-, bulun-, kıl-* yardımcı fiilleri Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir.
4. Her iki lehçede de *ol-* yardımcı fiili sıfat-fiil ekli isim unsuruyla birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır.
5. Azerbaycan Türkçesinde aynı ad ve fiil unsuru aynı kökten kurulan birleşik fiiller vardır. Bu tür birleşik fiiller Türkiye Türkçesinde görülmemektedir: *səpin səpmək, əkin əkmək, ov ovlamaq*.
6. Türkiye Türkçesinde anlam kaynaşmasından oluşmuş deyimleşmiş birleşik fiiller Azerbaycan Türkçesinde *frazoloji birləşmələr* olarak adlanmaktadır. Her iki lehçede de bu tür birleşik fiillerin isim unsuru, isim çekim eki alabilmektedir.
7. Azerbaycan Türkçesinde birinci tarafı /-İb/ zarf-fiil ekli olan yakın anlamlı, zıt anlamlı ve eş anlamlı fiillerin birleşmesinde oluşan bu tür birleşik fiiller Türkiye Türkçesinde de görülmemektedir.
8. Her iki lehçede de /-A/ zarf-fiil eki taşıyan bir fiille bil- yeterlik fiili birleşerek birleşik fiil oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler sözlüğü*. Prestij Matbaası.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Gürsoy-Naskali, E. (1997). *Türk dünyası gramer terimleri kılavuzu*. TDK Yayınları.
- Habibbayli, İ. (2004). *Celil Memmedguluzade eserleri dörd cildde (Cilt 1)*. Önder Neşriyyat.
- (2009). *Jalil Mammadguluzadeh bibliography*.
- Hüseynzade, M. (2007). *Müasir Azerbaycan dili morfologiya*. Şarg-Garb.
- Halilov, B. (2016). *Müasir Azerbaycan dilinin morfologiyası*. Elm ve Tehsil.
- Karaağaç, G. (2017). *Türkçenin söz dizimi*. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2018). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları
- Kazımov, G. (2010). *Müasir Azerbaycan dili morfologiya*. Elm ve Tehsil.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Memmedguluzade, C. (2019). *Danabaş kəndinin əhvalatları*. Kanun Neşriyyat.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Cemil Süleyman'ın Hikâyelerinde Anlatım
Teknikleri

Narration Techniques in the Stories of
Cemil Süleyman

Nazlı MEMİŞ BAYTİMUR*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Memiş Baytimur, N. (2021). Cemil Süleyman'ın hikâyelerinde anlatım teknikleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 524-544.

Memiş Baytimur, N. (2021). Narration techniques in the stories of Cemil Süleyman. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 524-544.

 10.29228/kesit.54801

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 15.10.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 12.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör. Dr., Sinop Üniversitesi, nmbaytimur@sinop.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Cemil Süleyman'ın Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri¹

Narration Techniques in the Stories of Cemil Süleyman

Arş. Gör. Dr. Nazlı MEMİŞ BAYTİMUR

Öz: Konunun can alıcı şekilde aktarılmasını sağlayan anlatım teknikleri, bir metni edebi kılan başat unsurdur. Aktarılanı, cümle sınırını aşan bir kullanımla düzenleyerek metni, sanatsal bir seviyeye taşıma görevini yerine getirir. Nitelikli bir anlatı ancak anlatım tekniklerinin sağlam şekilde kullanılması ile var olabilir. Bu tekniklerin bir arada kalmakla yetinmeyip aynı zamanda birleşmiş olması da, edebi eserin başarısının formülüdür. Söz konusu birleşme, edebi metinde uygulanan anlatım tekniklerinin önemini vurgular niteliktedir. Yazar, hikâyesini en üst seviyeye taşımak için kullandığı dil ve üslubu, bu tekniklere başvurarak düzenler. Böylece anlatıma dinamizm, çok renklilik ve derinlik katar. Cemil Süleyman, Fecr-i Âti topluluğu üyesi sanatkârlardan birisi olup edebi hayatına hikâye türünde yazdığı eserlerle adım atar. Kaleme almış olduğu hikâyelerinde genellikle aşkı, kadını, ölümü, vefayı ve vefasızlığı anlatır. Anlatılarında karamsarlık duygusunun hâkimiyeti göze çarpar. Pek çok hikâyesinin kahramanı hastalar, veremli kadınlar ve savaş yıllarının mağdur ettiği insanlardır. Özellikle yazarın doktor olmasının da etkisiyle bu gibi kişilerin hayatını çarpıcı bir şekilde ve psikolojik tahlilleri ön plana çıkararak gözler önüne serer. Bunu gerçekleştirirken çeşitli anlatım tekniklerine başvurmuştur. Yazarın hikâyelerinde ele aldığı temalar ve üslubu, onun hikâyeciliğinin yapı taşlarını oluştururken, çeşitli anlatım tekniklerini kullanmasına da olanak tanır. Çalışmada yazarın yayımlanmış hikâyelerindeki anlatım teknikleri ele alın-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

rak, kullandığı tekniklerin örnekleri verilmiş ve hikâyeciliğinin özellikleri belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk edebiyatı, anlatım teknikleri, hikâye, dil ve üslup, Cemil Süleyman.

Abstract: Expression techniques that enable the subject to be conveyed in the most crucial way are the most important elements that make a text literary. Narration techniques fulfill the task of taking the transmitted text with a use that exceeds the sentence limit. A qualified narrative can only exist with the sound use of narrative techniques. The fact that these techniques are not satisfied by staying together but also united is the formula of the success of the literary work. This merger emphasizes the importance of narrative techniques applied in literary text. The writer organizes the language and style he uses to take his story to the highest level by using these techniques. Thus, he adds dynamism, multi-color and depth to that narrative. Cemil Süleyman is one of the artists who are members of the Fecr-i Âti community and started his literary life with the works he wrote in the form of stories. In his stories, he usually tells about love, woman, death, loyalty and disloyalty. In his narratives, a feeling of pessimism prevails. The heroes of his many stories are patients, tuberculosis women and people who victimized by the war years. The author, especially with the effect of being a doctor, reveals the lives of such people in a striking way and by bringing psychological analyzes to the fore. In doing so, he resorted to various narrative techniques. The themes and style he takes in his stories allow him to use various expression techniques while forming the building stones of his storytelling. In this article, the narration techniques in the published stories of the author are discussed, examples of the techniques he uses are given and the features of his narrativism are specified.

Keywords: New Turkish literature, narration techniques, story, language and style, Cemil Süleyman.

Giriş

1908 yılında ilân edilen II. Meşrutiyet ile beraber basın ve yayın hayatı üzerindeki sansür kalkar. Bu durum, düşünce hayatının canlanmasına vesile olur ve yeni yayın organları ortaya çıkarak edebiyat dünyasına hareketlilik kazandırır. Söz konusu dönem içerisinde Servet-i Fünûn'un etkisinde kalan genç şair ve yazarlar, Türk Edebiyatı'na farklı bir soluk ve anlayış getirme fikri peşindedirler. Bu yüzden yeni bir topluluk oluştururlar ve topluluğa Fecr-i Âti ismini verirler. 1905 yılından itibaren hikâye ve yazılarıyla tanınmaya başlayan Cemil Süleyman, edebiyat tarihinde adını duyuran

ancak pek çok amaca ulaşmadan dağılan Fecr-i Âti topluluğunun önemli bir üyesi olur.

Fecr-i Âti topluluğu, Servet-i Fünûn dergisinde 24 Şubat 1910 tarihinde yayımladıkları beynamede, düşüncelerini ve gayelerini kamuoyuna ilân ederler. Beyannamenin altında başta Cemil Süleyman olmak üzere Mehmet Rüştü, Ahmet Haşim, Abdülhak Hayri, Ahmet Samim, Tahsin Nahit, Hamdullah Suphi, Emin Bülent, Celal Sahir, Refik Halit, İzzet Melih, Şahabettin Süleyman, Emin Lami, Ali Canip, Faik Ali, Mehmet Behçet, Köprülüzade Mehmet Fuat, Fazıl Ahmet, Yakup Kadri, Müfit Ratip isimleri bulunmaktadır. Söz konusu bu isimler, beynamede edebiyatın ciddi bir uğraş olduğunu belirterek bunu kendilerinden önce sadece Servet-i Fünûn topluluğunun yerine getirdiğini iddia ederler. Ayrıca dilin, edebiyatın, edebiyat bilimi ile sosyal bilimlerin gelişmesine katkı sağlayacak, yetenekli gençlere yol gösterecek ve fikir tartışmalarına zemin oluşturacaklardır. Topluluk üyeleri kaleme aldıkları eserlerin Fecr-i Âti Kütüphanesi ismiyle yayımlanmasını, Batı'nın önemli kültürel eserlerinin dilimize aktarılmasını, yine Türk Edebiyatı'nın önemli eserlerinin de Batı dillerine çevrilmesini, halka edebiyat zevkini aşlamak için konferanslar düzenlenmesini kararlaştırırlar.

Türk Edebiyatı'nda "bir edebi topluluğun yayımladığı bu ilk beynamede Türk kamuoyuna ilk rehberliğini yapan" (Akyüz, 1995: 153) Fecr-i Âticiler büyük gayelerle yola çıkmalarına karşın "her üyenin eserinde işleyeceği tem bakımından kendini bağımsız ve özgür hissetmesi, aralarındaki bağların zayıflaması, maddi olanakların yetersizliği" (Şen, 2009: 1355-1356) gibi nedenlerle kısa sürede dağılırlar.

Fecr-i Âti topluluğu üyelerinin "hem kendi eserlerini hem de temsil ettikleri anlayışın batıdaki ürünlerini tanıtmak düşüncesiyle" (Berksoy, 2007: 11) kurdukları Fecr-i Âti Kütüphanesi'nde yalnızca üç kitap yayımlanır. Bunlardan birisi Cemil Süleyman'ın *Timsal-i Aşk* adlı hikâye kitabı olup aynı zamanda kütüphane tarafından yayımlanan ilk eser olma özelliğini taşır. Daha sonra yazdığı hikâyeler ise *Ukde* kitabında yayımlanır. Bu iki kitapta yer alan hikâyeler, Fecr-i Âti topluluğunun edebi görüşünü yansıtmakla birlikte duygu yüklü bir anlatımı da bünyesinde barındırır.

Yazarın *İnhizam*, *Kadın Ruhu* ve *Siyah Gözler* adında üç romanı bulunmaktadır. *Kadın Ruhu* romanı, *Aşyan* dergisinde tefrika edilmiş ancak derginin kapanması üzerine yarım kalmış ve kitap olarak yayımlanmamıştır. *İnhizam* romanı ise Servet-i Fünûn dergisinde ve Tanin gazetesinde tefrika edilmekle birlikte yayını tamamlanamamıştır. Ancak söz konusu roman, 1909 yılında basılmıştır. *Siyah Gözler* romanı ise hem Tanin gazetesinde tefrika edilmiş hem de kitap olarak basılmıştır.

Cemil Süleyman'ın 1910 yılından 1938 yılına kadar yayımlanmış ve günümüz Türkçesine aktarılmış 38 hikâyesi bulunmaktadır. Özellikle ilk hikâyelerinde aşk ve kadın konuları çevresinde ilerleyen yazar, mesleği olan doktorluğu da kurgu içerisinde

kullanır. Oluşturduğu fiktif âlemde, âşık, hasta ve çileli kişilerin varlığı dikkat çekici düzeydedir. Dramatik şekildeki “psikolojik tahlillerinin yanında, mekân betimlemesindeki detaylara verdiği önem ile oldukça zengin tasvirler” (Cemil Süleyman, 2014: 11) inşa eden yazarın bu tercihi, ilk dönem hikâyelerinde diyalog tekniğini sekteye uğratar. Yine ilk dönem hikâyelerinde ağır bir dil kullandığı, psikolojik tahlilleri ve mekân betimlemelerini uzun uzadıya anlattığı görülür.

Yazarın hikâyelerinde, “büyük tutkuların izlerini, yarım kalmış zevklerin buruk acılarını ve hayatın esefle dolu nasipsizliklerini” (Lekesiz, 1997: 97) görmek mümkündür. Böylece bilişsel bir önyargı olarak karamsarlık da güçlü şekilde kendini gösterir. Birkaç tanesi dışında sonu mutlu biten hikâyesi yoktur. Kurgu, hayattan darbe yemiş, acı çekmiş ve mağduriyet yaşamış kişilerden oluşur. Bunun yanında aile birliğinin önemi, çocuk sevgisi gibi konular da ele alınmıştır. Pek çok hikâyenin başkişisinin de hasta olduğu göze çarpmaktadır. Yazar, doktor olmasının kendisine verdiği ayrıcalıklarla, hasta kişileri ve onların ruh hallerini etkili bir şekilde işleyerek kurguya yedirir. Özellikle verem hastalığı ve bu hastalığa yakalanmış kişiler sıkça karşımıza çıkar.

Cemil Süleyman'ın 1929 yılından 1938 yılına kadar kaleme almış olduğu, “İlk Rebi”, “Bir Eski Hikâye”, “Avdet”, “Eski Şam”, “Yolcular”, “Yaz Aşkına Dair”, “Mektupla Muaşaka”, “İki Çiçek Bir Böcek”, “Efsane Kadın” ve “Dudakların Zevki” adlı hikâyelerinde oldukça sade bir dil tercih ettiği görülmektedir. Yazar hikâyelerinde tercih ettiği sade dil anlayışı ile ağır dil ve uzun cümle kullanımından da vazgeçmiş olur. Yazarın ayrıca “yer yer ince bir mizah anlayışının belirtisi olan anlatımlar”a (Tekin, 1991: 26) yer vermesi de hikâyelerinin dikkate değer bir başka özelliğidir.

Fecr-i Âti topluluğuna mensup olmasına karşın Cemil Süleyman dili, üslubu, anlatım teknikleri, fiktif âlemdeki kişilerine olan tutumu açısından Mehmet Rauf ve Halit Ziya Uşaklıgil'e oldukça benzemektedir. Ancak yazarın çeşitli savaşlarda ve sonrasında farklı yerlerde doktor olarak görev yapması onun edebiyat dünyasından kopuşunu hızlandırmıştır. Bu durum, Cemil Süleyman'ın öneminin göz ardı edilmesine neden olmuştur.

Anlatım Tekniklerine Dair

Yazar, hikâyesinde gerçekleşen olayları ve durumları, anlatıcı vesilesiyle okuyucuya aktarır. Anlatıcı, bunu gerçekleştirirken anlatım tekniklerine başvurur. Bu bakımdan, anlatı türleri ve anlatıcı arasında organik bir bağ vardır. Zira anlatıcı, “değişik dil ve üslûplarda yazılan ya da söylenen metinlerin anlatılış tarzlarını kullanarak” (Sağlık, 2003: 33) faaliyetini icra eder. Söz konusu değişik dil ve üslûp özelliklerini bünyesinde barındıran anlatım gruplarına, anlatım teknikleri denilmektedir. Genellikle, anlatma-gösterme, tasvir, mektup, özetleme, geriye dönüş, günlük, diyalog, iç çözümlenme, bilinç akışı, iç monolog, montaj, leitmotiv vb. anlatı türlerinde başvurulan

belli başlı anlatım teknikleridir. Yazarlar, ele aldıkları temaları ve vermek istedikleri mesajları en etkili şekilde aktarmak için anlatım tekniklerinin gücünden istifade eder. Özellikle hikâye yazarı “gerçekte olmuş, olabilecek olay veya durumları kendisine ayrılan dar bir alanda nakletmek” (Karabulut, 2013: 117) mecburiyetindedir. Bu durum, hikâyenin dilini biçimlendiren ve onu en çarpıcı şekilde aktarmayı sağlayan anlatım tekniklerinin önemini ortaya koyar. Dünden bugüne nicelik yönünden artış gösteren anlatım teknikleri, aynı zamanda fiktif âlemi daha samimi ve daha gerçek bir konumda karşımıza çıkarır.

Cemil Süleyman’ın Hikâyelerinde Anlatım Teknikleri

Cemil Süleyman’ın, Abdullah Akın tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış olan hikâyelerinde aşağıdaki başlıklarda yer alan anlatım teknikleri kullanılmıştır.

Anlatma-Gösterme Tekniği

Edebi eserde, anlatma en önemli ifade tarzıdır. Bir eseri edebi kılan yönü, onun büyük oranda anlatma tarzı temelinde şekillenmiş olmasıdır. Herhangi bir edebi eser, okunmaya başlandığında daha ilk satırdan itibaren bir hikâye ile karşı karşıya kalınır. Bu bakımdan anlatma “anlatıcının birtakım olayları ve bu olaylar çevresindeki insanları, belli bir mekân ve zaman çerçevesinde dinleyici/okuyucuya nakletmesi”dir (Çetişli, 2009: 93).

Bir anlatıda tüm dikkatler anlatıcı üzerinde toplanıyorsa, o anlatıda anlatma tekniği kullanılıyor demektir. Söz konusu teknik çerçevesinde anlatıcı, hikâyesini yaptığı açıklamalarla sunar. Bu durum, okuyucunun dikkatini metne değil; anlatıcının üzerinde yoğunlaştırmasına neden olur. Anlatma tekniğinin işlevsizliği, “ilk defa realistler tarafından gündeme getirilir” (Tekin, 2011: 190) ve onlar bunu gösterme tekniğini kullanarak kapatmaya çalışırlar. Tiyatro ve sahne sanatları ile ilişkili olan gösterme tekniği, anlatma tekniği ile bir araya geldiğinde edebi esere yapısal yönden nüfuz eder. Öyle ki kurguda anlatıcının etkinliği azalır ve anlatım objektif bir seviyeye gelir. Yani anlatma tekniğinde okuyucu, anlatıcı üzerinde odaklanırken, gösterme tekniğinde söz konusu odak, hikâye üzerindedir.

Cemil Süleyman’ın hikâyelerinin pek çoğuna bakıldığında anlatma tekniğini kullandığını görebiliriz. Anlatma tekniğini kullandığı hikâyelerinde, okuyucu fiktif âleme derinlemesine giremez. Çünkü bu hikâyelerde yer alan bilgilerin gerçeğe dönüştürülmesi ve inandırıcılığın sağlanması pek kolay değildir. Örneğin yazarın “*Bir Facia*” isimli hikâyesinin giriş kısmında anlatıcı, doğrudan doğruya okuyucunun karşısına çıkar ve anlatmaya başlar. Her şey onun içinde bulunduğu mekân ve zaman ekseninde metne yansır.

“Herkes yataklarında rahat rahat uyuyor, odanın sükût-ı mabedîsi içinde yükselen ho-

rultular, onu mukassı bir hava-yı haşyetle ihata ederek ruhunu sıkıyordu. Yastığının altından mini mini altın saatini çıkararak baktı. Sabah olmaya daha beş saat vardı. Ona birden beş asır kadar uzun gelen bu gecenin dehşetini gözünün önüne getirerek titredi. Bir zamandan beri onda, öyle garip düşüncelerin vehm-i hirasıyla dimağında bir fikr-i sabit şeklini alan bir his vardı ki ona, gece öleceği hakkında kanaat verirdi. Ve bundan o derece korkardı ki akşam olup da lambalar yandığı zaman, kendisini mezarda zannetiren bir vehim içinde tüyleri ürperir ve her saniye ölümün hiss-i tekarübüyle titrerdi.” (Cemil Süleyman, 2014: 53)

Anlatma tekniği ile başlanan hikâyeye, kurguda yer alan kişinin, hangi mekân, zaman ve durumda olduğuna dair bilgi verir. Yukarıdaki alıntıda, anlatma tekniği ile kocası tarafından aldatılıp terk edilen ve ölüm döşeğinde olan genç bir kadının içinde bulunduğu çıkmaz gözler önüne serilir. Kadının bedeninde ve ruhunda duyduğu acılar, okuyucunun bilgisine sunulur. Okuyucu, dikkatini kadının üzerinde yoğunlaştırarak onun içinde bulunduğu hali, anlatıcının ağzından öğrenir. Kadının zihninden geçenler ve psikolojisi, tanrısal anlatıcı-bakış açısıyla verildiği için anlatma tekniğinin hâkimiyeti söz konusudur. Ama bu, okuyucunun hikâyenin “içeriğini ikinci elden alması” (Çetin, 2005: 115) gerçeğini değiştirmez. Böylece fiktif âlem, anlatıcının tanzim ettiği, yorumladığı olay, durum ve kişiler etrafında gidip gelir. Yazarın “kendisini soyutlamayışını yansıtan” (Yiğitbaş, 2019: 84) hikâyelerinden birisi olan “*Fikret’in Kuzusu*”nda da dramatik bir şekilde anlatma tekniğini kullandığını görmek mümkündür. Hikâyede varlığını oldukça belli eden anlatıcı, metinde araya girer, kız ve erkek çocuklarına dair değerlendirmeler yaparak adeta okuyucuya hitap eder.

“Bütün çocuklarda her şeyden ziyade bir şeye meyil ve teveccüh etmek ihtiyacı derunisi vardır ki sinn ilerledikçe başka bir şekl-i tekâmüle giren bu temayül, iptida her gördüğünü taklitten başlayarak cinsiyete göre ayrı ayrı mecralar takip eder. Bir kız, bebekten, misafirlikten, ufak tefek ev eşyalarından, valideliğe, kadınlığa; erkek bir çocuk elde kırbaçıyla evin içinde ötekini berikini yahut münhasıran –bîşüphe izacâtına en ziyade tahammül gösteren- bir kişiyi haşlamaktan, acizlerine, kudretsizliklerine rağmen muarızına karşı ihraz-ı tegalüp ihtiyacıyla ufak mücadelelerden başlayarak bütün oyunlarında bir hüviyet-i recülâne iktisabına say-i sevaik-i ruhîye ile erkeklığe doğru bir incizabın taht-ı tesirindedir.” (Cemil Süleyman, 2014: 135)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, hikâyede anlatıcı, farklı cinsiyetlerdeki çocukların gelişim süreçleri ile ilgili bilgileri beyan eder. Bu durum, Cemil Süleyman'ın realizmi hikâyesine uygulama çabasının bir sonucudur. Bu sonuca bağlı olarak anlatıcı, kız ve erkek çocuklarının gelişim evreleri ile ilgili genel bilgileri ele alarak “yazarın toplumsal görevini yerine getirme” (Narlı, 2010: 10) niyetini taşır. Bu görevi, okuru etkilemeye çalışarak gerçekleştiren yazar, anlatma tekniğinin verdiği imkânla basın yönünü de ortaya koyar. Çünkü tüm dikkatler onun üzerindedir.

Anlatma tekniğinin dışında kullanılan bir diğer teknik de “gösterme”dir. Anlatma tekniğinin hâkimiyetini zayıflatan bu teknik sayesinde fiktif âlem daha gerçekçi

bir boyuta evrilir. Gösterme “okuyucunun eserle özdeşleşmesini” (Tekin, 2011: 197) sağlamakla birlikte anlatma tekniğinde her şeyi bilen anlatıcının gücünü kıran bir teknik olarak meydana çıkar. Yazarın “*Baba Nasihati*” hikâyesinden alınan aşağıdaki satırlarda kullanılan gösterme tekniği, okuyucuyu fiktif âlemin merkezine çeken ve onun gözünde canlanmasını sağlayan bir kullanım olarak belirir.

“İyi giyinmiş sarışın bir gencin yanında, zarif tango çoraplarını dizlerinden biraz aşağıya kadar küşade bırakan siyah külon yeldirmeleri, açık kumral saçlarının üzerinden dökülerek, yeldirmelerin beyaz ve müdevver sineler üzerine inen açık yakasını, şeffaf ipek dalgalarla yabancı nazarlardan gizleyen başörtüleri, küçük ayakları yumuşak bir derâğuşla sıkın siyah kadife iskarpinleri, biraz genişçe omuzlardan sonra tedricen incelmeye başlayarak, sıkı bir korsenin bağlarından taşın hafif dolgun endamlarıyla zarif ve güzel bir çift idiler.” (Cemil Süleyman, 2014: 351)

Kişilerin hikâyenin giriş kısmında gösterme tekniğiyle anlatılması adeta kurgunun hazırlık evresi niteliğindedir. Aşktan ileri gelen uyum, hikâyenin kahramanları olan genç nişanlılara da yansır. Yazar, onların görüntülerine dair malzemeleri kullanarak, kurgunun gerçekliğini sağlamlaştırmayı ve okurun duyumsamasını tetiklemeyi amaçlar. Gösterme tekniğinin dramatik uygulamalarından birisi de hikâyede yer alan diyaloglardır. Yazarın “*Aşk Gecesi*” hikâyesinde gösterme tekniği, diyaloglar ön plana çıkarılarak verilir:

“-Lakin bu öyle garip bir sual ki Afrika’nın kızgın sahralarında günlerce susuz kalmış bir zavallı seyyaha, billur bir bardak içinde soğuk ve berrak bir su göstermeye benzer. Hiç ona, “Bu suyu içer misin” diye sorulur mu?

-Fakat sen beni sevmemiştin. Ve bana karşı o kadar lâkayd idin ki...

-Evet, itiraf ederim, hatta yakın zaman kadar senden kaçıyordum. Fakat bu hiçbir zaman seni ihmal ettiğime delalet edemezdi. Çünkü senden korkuyordum. Beni mağlup etmek isteyen hasmımın ne kadar müthiş olduğunu anlamıştım. Sana tesadüf ettiğim zaman gözlerimi indirir, nazarlarının ruhumu titreten kuvvetleri karşısında birdenbire itidalimi kaybedivereceğimi zannedirdim. Beni, hissiyatıma karşı daima metin görmeye alışmış refikalarım bile bu zaafımı yavaş yavaş anlıyorlar, bana nihayet bir gün mağlup olacağımı söylüyorlardı. Nasıl ki o gece, beni nazarlarıyla sürükledin.” (Cemil Süleyman, 2014: 344-345)

İki sevgili arasındaki aşka ve itiraflara dayanan diyalog ile gösterme tekniği “bir canlandırma/dramatizasyon modeline” (Deveci, 2012: 487) evrilir. Bu durum, okura olanı biteni direkt gözleme imkânı tanır ve okur, olaylar yanında cereyan ediyormuş duygusuna kapılır.

Tasvir Tekniği

Bir diğer anlamı betimleme olan tasvir, gözleme tabii tutulan bir kişinin, varlı-

ğın, çevrenin ve olayların detaylı özelliklerinin ifade edilmesidir. Bu teknikte, “olaylar ve nesnelere bir şekilde “şimdi ve burada” ilkesi çerçevesinde fakat zaman boyutu göz önünde bulundurmadan” (Tepebaşı, 2012: 190) tasvir edilir. Tasvir tekniğine başvuran bir yazar, hem fiktif âlemi renklendirme niyeti taşır hem de okuyucuya açıklama yapmak ister. Bunu yaparken okuyucuyu etkiler ve onu kurgunun içine çeker. Cemil Süleyman, “Unutulmuş Bir Sima” hikâyesinde Nevzat ve Cecile arasındaki duygu akışını etkili bir şekilde verebilmek için oturdukları salonda pencereden içeri sızan ay ışığını yansımaları tasvir tekniği ile verir.

“Mehtaba karşı pencerenin pancurlarını açarak birer koltukta karşı karşıya oturduk. Perdelerin ipek saçakları arasından hücum eden bir şelale-i ziyâ onun, kulaklarının bir kısmını örten siyah saçlarının perişan telleri arasından kayarak yüzünün bir tarafıyla dizlerini bir hale-i nûr ile ihâta ettikten sonra uzanarak halının çiçeklerini yaldızlıyor, karşımızda gümüş bir daire içinde müphem irtisamlarla ötesinde berisinde gölgeler uçuşan vadiyi rakik bir gâze-yi şiir ile süslüyordu.” (Cemil Süleyman, 2014: 81)

Yukarıdaki satırlarda aşkı çağrıştıran “perdenin ipek saçakları, şelale-i ziya, siyah saçlarının perişan telleri, gümüş bir daire içinde müphem irtisamlar” gibi ifadeler, anlatıcının gönlünde açığa çıkanların dile yansımış şeklidir. Kelimelerin bu yönde tercih edilmesi, kullanılan üslubu da gösterir. Bu durum, “ifadenin anlatımlı ve niyetle ilgili değerlerinin dikkatlere sunulması” (Aktaş, 2007: 62) ile ilişkili olup tasvir tekniğinin de temeli durumundadır. Söz konusu satırlarda mekân, varlıklar ve eşya detaylı tasvir edilmez. Yazar, hikâyenin kahramanı olan Nevzat aracılığıyla onun için önemli olan ve dikkatini çeken unsurları ortaya koyar. Genç adamın, Cecile’e olan hislerinin ruhuna yaptığı etki ile algı dünyası da değişir ve tasvirler de buna göre biçim alır. Yazarın, “Ayna Karşısında” hikâyesinde ise yatak odası en ince ayrıntısına kadar gerçekçi şekilde tasvir edilir.

“Oda, o derece dağınık idi ki birdenbire asabileşti. Kanepenin yanında, akşamdan kaldırmaya vakit bulunamamış çay masasıyla üzerinde geniş tabakları, fincanlar, büsküvi kutuları, etajerin önünde tekrar yerlerine konulmaya unutulmuş birkaç kitapla şezlongun üzerinde bırakılmış gazeteler, risaleler, can sıkıntısıyla yarısından koparılarak öteye beriye atılmış kibrit çöpleri ufak parçalara taksim edilerek bir sigara tablasının içine konduktan sonra pencereyi açar açmaz rüzgârla öteye beriye uçan paket parçaları, öteye bırakılmış bir ceket, bir koltuğun üzerine atılmış gecelik entarisi, yere düşmüş bir yaka, yerleri değişmiş bir iki sandalye, masanın üzerine bırakılmış bir yüz havlusu, bütün bu bir yatak odasını dolduran ufak tefek şeyler, burasını içinden çıkılmaz bir karışıklığa boğmuştu.” (Cemil Süleyman, 2014: 100)

Alıntıdaki bu yatak odası tasviri, kocası tarafından aldatılan bir kadının psikolojisini yansıtmaya ve görünür kılma amacı güder. Odanın kocası tarafından dağıtılmış olması, hikâyeye derin bir işlevsellik kazandırır. Odanın ve kadının bütünleşmesi, dağınıklardan ve savrulmuşluktan hissedilir. Tabaklar, fincanlar, kutular, kitaplar, kibrit

çöpleri, kıyafetlerin düşmüş, oraya buraya savrulmuş olması kadın ve kocası arasındaki ilişkiyi hissettirecek durumdadır. Dağınık yatak odası, kadının sancılı ruh halinin “okurun zihninde somutlaşması için gerekli zemini hazırlar” (Güngör ve Bolat, 2018: 15) ve okurun, fiktif âlemin derinliklerine inmesini sağlar. Bu sayede okur, kahramanın ve anlatıcının bilinçaltını duyumsar. Böylece, evlilik birliğinin sarsılması, sembolik düzeyde tasvir edilmiş olur.

Mektup Tekniği

Yazarlara, edebi eserde kullanılan pek çok anlatım tekniğinin sağladığı imkândan fazlasını sunan mektup tekniği, okuyucunun kahramanların düşünce ve konuşmalarıyla yakın ilişki kurmasını sağlar. Bu tekniğin uygulandığı edebi metinde, hikâye kişisi mektubu kaleme alır ve söz konusu mektup, okuyucudan dinlenir. Bu tarz bir edebi eser, okuyucu için âdeta bir cazibe merkezidir. Çünkü bu sayede okuyucu, fiktif âlemde cereyan eden olayların, kişiler üzerinde bıraktığı etkileri inandırıcı bir biçimde duyumsar. Kişilerin kendi aralarındaki yazışmaları ya da sadece kendi duygu ve düşüncelerini aktardığı bu teknikte “hikâye tek bir mektuptan oluşabileceği gibi kahramanların karşılıklı mektuplarından da” (Kolcu, 2011: 42) meydana gelebilir.

Cemil Süleyman’ın “*Mektupla Muaşaka*” isimli hikâyesinde, bir geminin kazan dairesinde çalışan, fakir ve eğitimsiz genç Nuri, zengin ve Edebiyat Fakültesi son sınıfta okuyan bir genç kız olan Perihan ile mektup arkadaşlığı kurar. Ancak söz konusu arkadaşlığın bu denli ilerlemesinin mimarı, gencin çalıştığı gemide seyahat eden ve hikâyenin anlatıcısı olan doktordur. Onun entelektüel birikimi ve kullandığı etkileyici dil, yazdığı mektuplara sirayet eder ve Perihan’ı etkisi altına alır. Her ne kadar karşılıklı mektuplaşmalardan bahsedilse de, hikâyede karşılaşılan, anlatıcının, Nuri adına kaleme aldığı mektuplardır. Bunlar, aslında anlatıcının ön plana çıkmasını sağlar ve onun ruhundan sinen ifadelerle yazıya geçer.

“(…) İnsanları bu topraklara bağlayan kuvvetli saikler var. Onlardan kendini kurtarıp cismini boşluğa bırakmak mümkün değil ki... O dakikada zihnimden korkunç bir düşünce geçti. Yüreğimi yokladım, başka bir dünyada bana cennet mevut olsa, bu topraklardan nasıl ayrılabilceğimi düşündüm. Ve hissettim ki ben de artık bu arzın çocuğuyum. Ona ölüm kadar içtinabı kabil olmayan bir incizapla bağlıyım. Çünkü içinde sen yaşıyorsun, senin ruhun, senin hayalin yaşıyor.” (Cemil Süleyman, 2014: 440)

Mektupların cazibesine daha fazla dayanamayan Perihan, Nuri’yi evlerinde yapılacak olan bir davete çağırır. O güne kadar anlatıcı tarafından yazılan mektuplarla durumu idare eden genç adamın davete icabet etmekten başka bir seçeneği kalmamıştır. Ancak davette konuşmalarının yetersiz kalması ve hoş gitmeyen bazı davranışlar sergilemesi üzerine genç kız, bu arkadaşlığı sadece mektuplarla devam ettirmek istediğini söyler. Hikâyenin kahraman anlatıcısı, Nuri’nin yerine kendisini koyarak yazdı-

ğı mektuplarda, genç bir âşık gibi hissettiği derin duyguları mektuba dökerek okuyucuya sunar. Her ne kadar Nuri gibi düşünüp hissetmeye çalışsa da aslında kendi dünyasını metne taşır. Perihan'ın keşfetmek istediği dünya da anlatıcının dünyasıdır. Nuri ile bir araya gelince yaşadığı “hayal kırıklığının temelinde aldanış vardır” (Kaplan, 2018: 53) ve bu durum genç kızın içinde bulunduğu gerçeği açık olarak görüp bilememesinden ileri gelir.

Yazarın “*Ana Hissi*” isimli hikâyesinde anlatıcı bir kadındır ve hikâye bu kadının arkadaşı Muazzez'e yazdığı mektuplardan meydana gelir. Söz konusu mektuplar, hikâyenin genel yapısını oluşturur. Fiktif âlem, kadının dil dünyasına göre şekillenir. Kadın, ailesinin isteği ile bir evlilik gerçekleştirir. Hatta babasının kendisine en büyük nasihatının ne olursa olsun kocasına itaat etmesi olduğunu söyler. Ancak evliliği ne onun ne de ailesinin beklentilerini karşılar. Kocasının ilgisiz tavırları ve sevgisizliği kadını günden güne tüketir. Bu noktada yazarın niyeti, kadının arkadaşına yazdığı mektuplarla onun geçmişini, aile yapısını, kişilik özelliklerini ve evlilik hayatında yaşadığı ıstırapları samimi bir anlatımla okuyucunun zihninde canlandırmaktır.

“Beni o kadar seven, bir yerim ağrısa sabaha kadar başımın ucunda bekleyen babam bile beni hayatın bu muhataralı yollarına sevk ederken felaketimi hiç düşünmemişti. Hâlbuki ben o zamanlar bir çocuktum. Annemin sıcak koynundan ilk defa çıkıyordum. Fakat belki orada, gittiğim yerde, beni ısıtabilecek bir başka sine bulabilecektim. Filhakika o sineyi buldum. Lakin bu yabancı kollar, bana o kadar bîgâne idi ki derâguş ederken mukavemet ediyor zannedilirdi. Ben bunu o zamanki muhakememle, ilk defa görülmüş insanlara karşı duyulan pek tabi bir ihtiraz farz etmiştim. Ben de aynı hâlet-i ruhîyenin tesirleri altında bu hisse tâbiiyet ediyor, o her gece köşesinde, sahib-i imtiyaza kadar gözden geçirilmek mutad olan gazetesini okurken, ben duvarlarda tetkik edilecek bir şekil, bir gölge arayarak saatlerce bu hiçbir şeyden bahsetmeyecek kadar kendisinde garip bir ciddiyet tevehhüm eden adamın bîmanâ mevcudiyeti karşısında kalbimi sikan azaplarla boğuluyor, harap oluyordu.” (Cemil Süleyman, 2014: 316)

Hikâyesi aracılığıyla ezilen ve göz ardı edilen bir kadının sorununu dile getiren yazar, bunu, “kadını evlilik, ailedeki konumu, aşağılanma, yaşam düzeyi gibi pek çok açıdan ele alarak” (Karadeniz, 2019: 289) gerçekleştirir. Mektup tekniği ile içine yerleştirildiği hikâyede anlatıcı, trajik bir şekilde kendi iç dünyasını fiktif âleme taşır. Anıları ve karamsar ruh hali, kullandığı kelimeler çerçevesinde metne dökülerek yine onun üslubu ekseninde okuyucuya sunulur. Mektuptaki ifadeler, kadının çektiği acıların birer izdüşümüdür.

Özetleme Tekniği

Özetleme, belli bir kişi ya da bir konu ile ilgili bilgi vermek için kullanılan tekniktir. Aktarılan bilgi, belli bir mekân ve zamanda gerçekleşen olayın yapısını yansıtacak şekilde verilir. Bu açıdan özetleme tekniği, gereksiz detayları yok sayarak, okuyucu-

cunun konuyu hemen öğrenmesine zemin hazırlar. Yani yazar, “hikâye için gerekli, fakat üzerinde durmaya değmeyen unsurları sahne tekniğiyle ayrıntılı bir şekilde vermez” (Stevick, 2010: 49) ve özetleme tekniğine başvurur. Cemil Süleyman, bu tekniği hikâyelerinde kişi, mekân ve olayların geçmişten gelen ilişkilerini sunmak için kullanır.

“Gülsümün İradı” adlı hikâyede yazar, özetleme tekniğini kullanarak Gülsüm ve kızı Hayriye’nin geçmişte yaşadıkları fakirlikle ve zorluklarla geçen günleri hal zamanına taşır. Gülsüm’ün kızı Hayriye’yi yaptığı evliliklerle zaman içinde bir geçim kapısı olarak görmeye başlamasının nedeni o günlerde yaşadığı sıkıntıları bir daha yaşamak istemeyişidir.

“Kocası öldükten sonra, ana kız kimsesiz kalmışlardı. Akşamdan akşama elimde dolu çınkılarla çoluğunun çocuğunun nafakasını taşıyan eller, şimdi onların kapısını çalmıyor; bu küçük aile bucağının hevâ-yı sükkûnuna bir hayat-ı zindegi veren ve sanki bu ana ile kızı, yaşamak için biraz daha kuvvet ve cesaret bahşeden o mütehakkim ve hamiyetkâr erkek sesi, artık bu küçük fakir evin çatlak tavanlarında inikâs etmiyordu. Annesi kızından bir hande-i tesliyet, kızı annesinden şefkat ve sıyanet bekleyerek, böylece birbirlerinin gözlerinin içine bakarak sakinâne yaşıyorlar; nâmuaayyen bir ümid-i âti ile, bir gün onları şenlendirecek olan şems-i ikbalin tulûunu intizar ediyorlardı.” (Cemil Süleyman, 2014: 233)

Hikâyede bu tekniği kullanarak zamandan tasarruf eden yazar, Gülsüm’ün kocası öldükten sonra kızı ile yaşadıklarını özetleyerek anlatır. Anlatıcı, fiktif âlemdeki 3-4 senelik bir süreci detaylara inmeden ve okuru sıkmadan özetleme tekniği sayesinde aktarır. Bu kısaltma, Gülsüm’ün aç kalma korkusunu ve derin endişesini anlamaya, onun karakter özelliklerini bilmeye fırsat verir. Onun kocasının ölümünden sonra geçirdiği zamanlar, kızının geleceğini olumsuz yönde etkilemiş ve Hayriye’nin sağlam bir evlilik hayatı kurmasına engel olmuştur.

Yazar, hikâyelerinde özetleme tekniğini sadece olaylar için kullanmaz; aynı zamanda fiktif âlemdeki kişileri tanıtmak ve onlar hakkında bilgiler vermek için de bu teknikten yararlanır. Söz gelimi “Celep Osman” hikâyesinin kahramanı olan Osman’ı okuyucuya tanıtırken bu tekniğe başvurur ve onun 14 senelik geniş bir zaman dilimine yayılan hayatıyla ilgili bilgileri bir araya toplayarak onu tanıtır.

“Onun da kışlık zahiresini tedarik edebilecek kadar bir tarlası, yağını, pekmezini temin edecek kadar küçük bir zeytinlik ile bir bağı vardı. Her sene onların mahsulâtını toplar, tohumluğunu ayırır, ununu öğütür, bulgurunu çektirir; bütün bir senelik ihtiyacât-ı maişetini temin ettikten sonra, tüccara satmak için köylere koyun toplamaya giderdi ve “Celep Osman” namı ona buradan kalmıştı. Onun için ekmeğini kazanmak hayatın en büyük zevk-i saadeti idi. Koşar, çalışır, hendeklerden atlar, uçurumlardan geçer, dağları aşar, bayırlarda tırmanır, yazın çiftçilik, kışın avcılık eder, ekmeğini taştan çıkarırdı. (...) Babası Pehlivan Hüseyin hain bir düşmanın kurşununa kurban gittikten sonra, hayatın bütün müşkülâtına yalnız başına göğüs

vermeye mecbur olmuştu. (...) Ve bütün bu takat-şiken yorgunluklara mukabil azığına hazırlayan, akşama çorbasını pişiren ihtiyar anasıyla, suyunu getiren, evin hizmetini gören bir kız kardeşi vardı. (...) Fakat nihayet bir gün kader onları sefil bıraktı. O sene büyük bir kıtlık olmuştu. Ekini çekirge vurdu, öküzün biri öldü, beygir satıldı, Zeynep nişanlısına kaçtı. Ve işte o zamandan beri Celep Osman için bir hayat-ı sefalet başlamış oldu.” (Cemil Süleyman, 2014: 258-259)

Yazar, özetleme tekniğini kullanarak anlatıdaki hızlı anlatımın fonksiyonunu ortaya koyar. Çünkü anlatıcı, Celep Osman'ın hayatını ve onunla ilgili bilgileri vermek yerine özet yapmayı tercih eder. Bu durumda, “anlatının süresi öykünün süresinden daha kısadır” (Eziler Kıran ve Kıran, 2011: 229) ve kahramanın özgeçmişi süratli bir şekilde anlatılır. Celep Osman kimdir? Kendisine neden Celep Osman denilmiştir? Köyünde ne işle meşguldür? Babası, annesi ve kardeşi kimlerdir? Neden fakirleşmiştir? Yazar, Celep Osman ile ilgili tüm bu soruların cevaplarını ve onun İstanbul'a gitmeye karar verişinin aşamalarını özetleme tekniği ile vererek anlatıyı sürükler. Ancak söz konusu teknik çokça kullanıldığı için “anlatının ritmi gereğinden fazla hızlanır” (Yivli, 2015: 96) ve bu hız, okuyucunun olaylara nüfuz etmesine engel teşkil eder.

Geriye Dönüş Tekniği

Geçmiş ve şimdiki zamanın bir arada olduğu fiktif âlemde, yazar geriye dönüş tekniğine başvurarak “olayı içinde bulunduğu şimdiki zamandan alıp karakterin geçmişine ya da olayın meydana geldiği zamana” (Kolcu, 2011: 47) götürür. Zira geçmişin ve şimdiki zamanın kaynaşmadan sağlam bir anlatı oluşturması olası değildir. Yazar, hikâyede yer alan bir kişinin ya da bir olayın geçmişini en baştan vermez. Anlatı ilerledikten sonra okuyucunun merak duygusu kabarır ve bahse konu olan kişi ya da olayla ilgili bilgiler geçmiş zamana gidilerek ortaya konur.

Cemil Süleyman'ın kaleme almış olduğu hikâyelerinde “olay örgüsü kronolojik düzende sabit bir şekilde ilerlemek yerine zaman zaman geri hareket eder” (Hawthorn, 2014: 209) ve yazar, geriye dönüş tekniğine başvurur. Örneğin, “Kadın İntikamı” adlı hikâyede anlatıcının yaşadığı aşk acısı yansıtılırken, bu acıyı yaşamamasına neden olan Necmiye ile ilişkileri, çocukluk dönemlerine gidilerek geriye dönüş tekniği ile verilir.

“Necmiye ile münasebetimiz, İstanbul'a ilk geldiğim seneden itibaren başlar. O zaman, onunla bir evde yaşayan iki akraba çocuğundan başka bir şey değildik. Hatta birbirimizle geçinemездik. O, hırçın ve mağrur bir kız; ben vakur ve ateşin bir delikanlı idim. Onun, bütün ev halkı içinde en çok sevdiği ve belki herkesten ziyade itaat ettiği bir amcazâdesi vardı ki bir dakika peşinden ayrılmaz ve o, evde bulunduğu zaman bütün saadetlerini onun civar-ı hayatında geçirmekten büyük bir haz duyardı. Arada sırada onlara ben de iltihak eder ve fakat onların daima, insanla istihâ ediyor zannolunan gözlerinin içinde, sanki bütün harekâtımı tenkit eden bir şeyin gülümsediğini fark ederek bir iki dakika sonra ayrılırdım. Ve bu tehaşi ile kalbimde onlara

karşı gittikçe öyle derin bir kin duymaya başlamıştım ki insanı, her tesadüfte bir hande-i istihfafla karşılayan bu iki müstehziyi tahkîr etmek için bir fırsat gözetmek ihtiyacına mağlup olurdum.” (Cemil Süleyman, 2014: 63)

Hikâyede anlatıcı, şimdiki zamanda sevdiği kadın tarafından terk edilmenin hüznüyle mücadele ederken, ta çocukluk yıllarına yani önceki zamanlara giderek geçmişte gerçekleşmiş olayları hatırlar. Geriye dönüş tekniği, anlatıcının yaşadığı acı tecrübenin daha iyi anlaşılmasında, Necmiye ile arasındaki karakter farkının ve olayların meydana geliş sürecinin ortaya konulmasında yazara fayda sağlar. Yazar, bu tekniği kullanarak anlatıcı ve Necmiye arasındaki sosyokültürel fark, genç kadının anlatıcıya karşı alaycı tavırları, anlatıcının kıskançlıkları ile ilgili bilgiler verir.

Geriyeye dönüş tekniğinin kullanımını “*Ukde*” hikâyesinde de görmek mümkündür. Ben anlatıcı, 14 yaşından beri tanıdığı, 25 yılına tanıklık ettiği ve Kleopatra diye tanıttığı genç bir kadının verem hastalığına yakalanmasından bahseder. Kadın kendisini tedavi etmek için gelen doktorlardan ve kullanması gereken ilaçlardan bıkip usanmıştır. Aslında kadın bugünkü haline, yaşamış olduğu aşk acısından ve zorla yapmış olduğu evliliğin stresi sonucunda gelmiştir. Anlatıcı, bu noktada geriye dönüş tekniğini devreye sokarak Kleopatra’nın yaşadıklarını okuyucuya aktararak onun hayatının derinlikleri hakkında bilgiler verir.

“(...) hatîrâtımı rub’-asır evvele kadar çekip götürerek, karşıma uzun kirpiklerinin saye-i esrarında bütün bir cihan-ı sevdanın heyecan ve ihtirasâtı gizlenen yeşil ve hülyaperver gözleriyle, on dört yaşında, şuh ve kahhar bir Kleopatra koyar. Bir Kleopatra ki, etrafında yüzlerce perestîşkârlarıyla, ayaklarının altında inleyen, can çekişen kalpleri ihmal ederek, dört sene münhasıran ilk aşkına vakf-ı hülya etmiş ve nihayet sevmediği bir erkekle tehhüle mecbur olduktan sonra, hayatını ezen bu müthiş darbenin intikamını kendisini sevenlerden almıştı. Onun bu yirmi senelik menakıb-ı hayatîyesi arasında, ancak bir lahza devam eden ufak tefek sergüzeştler istisna edilirse, hemen hiçbir kimseyi sevmemişti.” (Cemil Süleyman, 2014: 187)

Ben anlatıcı, kadının gençliğine dair yaşanmışlıkları zaman ekseninde ve onu odak noktasına koyarak hatırlar. Zira söz konusu genç kadın “yığın adına özgünlüklerinden vazgeçmek zorunda kalmış ve kendini iptal etmiştir” (Korkmaz ve Devenci, 2011: 117). Anlatıcı, kadına ait hatıraları geriye dönüş tekniği ile aktarırken onun kişiliğini ve hayata karşı takındığı tavrı okuyucunun idrâk etmesini sağlar.

Günlük

Günlük, “öğretmeye bağlı, gerçekçi anlatım türlerinden biri olup” (Karabulut, 2012: 1383) roman ve hikâye türlerinin de bünyesine girmiş olması bakımından bağımsız olarak değerlendirilemez. Edebi eserin içinde bulunan günlükte anlatıcı için önemli olan olaylar, duygu ve düşünceler tarih konularak anlatılır. Cemil Süleyman’ın günlük türünü kullanarak canlılık kazandırdığı tek hikâyesi “*Yolcular*”dır. Hikâyede anlatıcı-

nın günlüğü 8 Eylül tarihinde başlar, 16 Teşrin-i Evvel'de biter. Günlükte yazılanlara bakıldığında anlatıcının bir senedir memleketinden uzakta bir yerde savaşta olduğunu ve ağır yaralı bir halde hastanede yattığını anlamak mümkündür. Bununla birlikte okuyucu, anlatıcının iç dünyasını daha iyi kavrama imkânı bulur.

"8 Eylül...

Yurdumdan, sevdiğilerimden uzak, kimsesiz garip bir diyarda, benim gibi vatanına hasret çeken kimbilir kaç bahtsızın can verdiği bu hastahane köşesinde, galiba ben de son saatlerimi yaşıyorum. Bir sene içinde ne kadar can gitti şu yatakta, kimbilir kaç insan öldü! Harpte sayının ehemmiyeti mi olur? Ölenler listesine bir kişi daha ilave etmek, bir yazıcı neferini bir dakika bile işgal etmez. Eğer herkes ölümün acısını bilseydi, şu pencerenin altından şad ve handan geçenler, bu karanlık sakf altındaki ızdırapları duysalardı!" (Cemil Süleyman, 2014: 400)

Adeta yüz yüze gelmenin yaşandığı günlük tekniğinde, "yazarın sadece okura sunduklarının ötesinde, anlatıcının okurla dertleştiği, ona fısıldadığı gizli bir samimiyet" (Uslu Kaya, 2018: 181) açığa çıkar. Böylece yazar, okurun duygularını harekete geçirir. Pek çok yazarın günlük kaleme alarak, eseri ve hayatı arasında ilişki kurduğu düşünüldüğünde söz konusu öyküde de Cemil Süleyman, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda şahit olduğu manzaraları, anlatıcısı vesilesiyle okurla paylaşır. Yazar, bu tekniğe başvurarak kahramanın içini dökmesini sağlar ve okuyucuyla samimiyetini pekiştirir.

Otobiyografik Teknik

Yazarın biyografisinin mahsulü olan otobiyografik teknikte yazar "kendi hayat sahnelerinden yararlanarak" (Gezer ve Çelik, 2017: 23) hikâyesini inşa eder. Bu teknikte anlatıcı, ben anlatıcıdır. Yani anlatan ile anlatılan aynı kişilerdir. Fiktif âlemde yaşanan her şey onun perspektifinden metne yansır. Söz konusu durum, bu bakımdan anlatıcının hareket gücüne sınır koymaktadır. Cemil Süleyman yaklaşık yedi-sekiz yaşlarında iken babasının sürgün edilmesi nedeniyle ailesi ile birlikte Arabistan'a gitmek durumunda kalır. Yazarın "Eski Şam" isimli hikâyesi onun çocukluk yıllarının izlerini taşır. Kurguda kullandığı otobiyografik teknik ile kendi memleketinden hiç bilmediği bir başka memlekete gelmiş olmanın burukluğunu yansıtır.

"Sekiz yaşında kadar vardım. O zamanın en yakın ve kibar menfası olan Şam'a, güzel yurdumuzu terk ederek ilk defa geliyorduk. Küçük havsalama sığmayan uzun mesafelerle bizi kendi sevimli vatanımızdan ayıran bu memleket ne kadar soğuk ve karanlıktı! O zamanın dilijansları harp günlerinin odunla işleyen trenleri kadar şehir istasyonuna geç geliyorlardı. Bizi mevkiîden misafir olacağımız eve götüren arabanın, yarıya kadar çamurlara batarak bozuk kaldırımların üzerinde yuvarlandığı o siyah ve yağmurlu geceyi hatırlıyorum." (Cemil Süleyman, 2014: 456)

Kurgusunu, yazarın hayatının bir bölümünden almış olan hikâyede yazar geç-

mişte yaşanan olayları, çocuksu bakış açısıyla okuyucuya anlatır. Böylelikle anlatılan olaylar, çocukluğa özgü saf bir duyarlılıkla ve duygusal yoğunlukla aktarılır. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde hiç tanımadığı insanlar, bu insanların konuştuğu ama onun anlamadığı lisanları, daha önce hiç tatmadığı yemekler yine onun bilinç alanı çerçevesinde kurguda yer alır.

Diyalog Tekniği

İki ya da daha fazla kişi arasında geçen konuşma demek olan diyalog, edebi eserlerde sıkça başvurulan tekniklerden birisidir. Belirli bir niyetle kurgulanan ve edebi eserin herhangi bir yerinde mutlak surette karşılaşılan diyaloglar, fiktif âlem için değişilmez bir tekniktir. Özellikle eylemi ön plana çıkaran klasik öykü geleneği, diyaloglar üzerinden ilerler. Olaya odaklanmayı sağlayan bu teknikte, olay hem canlılığını muhafaza eder hem de okuru rahatlatır. Diyalog tekniği, Cemil Süleyman'ın hikâyelerinde anlatılanlara gerçeklik kazandırma, kişilerin sosyal ve ekonomik durumlarını vurgulama, olayların gelişimine katkı sağlama gibi görevleri yerine getirmekle birlikte karşımıza çıkanlar iki ya da daha fazla kişi arasında geçen dış diyaloglardır. "Heykel" isimli hikâyede aşağıda verilen diyalog basit gibi görünmesine karşın, genç şair Hamit'in âşık olduğunun arkadaşları tarafından anlaşıldığını ortaya koyan ve kurguya yön veren bir özelliğe sahiptir.

"Cevdet müstehzi:

-Gittiğimiz yeri mi öğrenmek istiyorsunuz? Ayanikola'ya kadar küçük bir gezinti yaptıktan sonra avdet edeceğiz. Sizin burada kendi kendinize niçin oturduğunuzu da biz anlayabilir miyiz? Bir haftadır adada ikâmet edişinize sebep?

-Sebep ne olacak? Biraz yorgunluk, belki de biraz parasızlık.

-Parasızlık... Vakti insanı bir hafta hatta bir ay adada hapsedebilir. Fakat zannederim insanı birkaç gün içinde şair yapacak kadar bir şey ilham etmez.

-Canım şair olduğuma nereden hükmediyorsunuz?

-Anlıyorum azizim, bugün bize karşı tamamıyla ketum kalmaya karar vermişsiniz. Fakat emin olunuz ki biz bunu anlatmakta o kadar müşkülât çekmeyeceğiz. O halde bize müsaade." (Cemil Süleyman, 2014: 112-113)

Edebi metnin yapı unsurlarından bağımsız bir şekilde açığa çıkan diyalog tekniği, kurgunun samimiyetle akışını sağlamakla birlikte olaylara hareket de kazandırır. Söz konusu teknik "yaşamakta olan zaman içinde yazarı kuşatan toplumsal belleğin bir hareket sistematığı içerisinde en sağlam uygulaması" (Arslan, 2013: 139) olup bünyesinde sadece görsellik barındırmaz. Yazarın "Beyaz Gece" isimli hikâyesinde ise Sahara ve nişanlısı arasında geçen diyaloglar, aşkın ve masumiyetin aktarılmasına vesile olur. Konuşmalara yansıyan erkeğin nişanlısını tanımaya çalışma ve ona olan aşkını

gösterme çabası ile kızın utangaçlığı, hikâyenin samimiyetini artırarak ona somutluk verir.

“-Bir müddet ben de uyuyamadım. Hakikaten hava o kadar sıkıntılı ki...

-Niçin odama gelmediniz? Hazır ben de oturuyordum.

Gülerek:

-A, hiç olur mu?

-Niçin olmasın? Geliniz bari biraz bahçede oturalım...

-A, olmaz. Sonra annem görür.

-O, şimdi uyuyor. Hem kameriyede otururuz, kimse görmez.

-Ya uyanır da, benim odamda olmadığımı hissederse?

-Canım, uyanırsa bile nereden anlayacak? Cibinliği açıp da karyolaya bakacak değil ya.

-Peki, dedi. Siz gidiniz de mümkün olursa gelirim.” (Süleyman, 2014: 147-148)

İki nişanlı arasında geçen diyaloglar, erkeğin kızın iç dünyasını çözme ve ona olan aşkını sunma isteği üzerinden ilerler. Aslında genç kız da aynı duygular içerisindedir. Ancak toplumsal kurallar, onun istediği gibi davranmasına izin vermez ve hareketlerine sınır çizer. Bunu yukarıdaki alıntıdan anlamak mümkündür. Bu bakımdan diyalog tekniğinin yazara “kişiler arasında bağıntıyı işleme ve kişilerin özelliklerini betimleyebilme eyleminde” (Özünlü, 2001: 173) geniş bir imtiyaz verdiğini söylemek mümkündür.

Dış Monolog Tekniği

Konuşmanın tek kişi tarafından ve uzun soluklu yapılması demek olan monolog, Cemil Süleyman'ın hikâyelerinde dış monolog tekniği ile belirir. Söz konusu tekniğe, bir kişi “karşısındaki insana veya insanlara konuşma fırsatı vermeden, tek taraflı ve uzun bir biçimde, sesli olarak konuşması”nu (Çetişli, 2009: 105) icra eder. Yazarın “*Aşiyân-ı Müstakbel*” hikâyesinde, Fuat ve nişanlısı Rana geleceklerine dair hayaller kurarken söz daima genç adamdadır. Fikirlerini ve temennilerini dile getirirken heyecandan nişanlısına hiç söz hakkı tanımaz. Genç kız da onun planlarına sessizce ama aynı zamanda mutlulukla iştirak eder.

“(...) Ama tasavvur ediyor musun Rana? Bir yalı ki süslü odalarının nazarlarımızı okşayan ziynetleri, muhteşem salonlarının gözlerimizi kamaştıran reng-i şaşaasından ziyade, ruhumuzu latif bir hava-yı hâr ve samimiye içinde derâguş eden sadeliğiyle hayat-ı müştereke-i sevdamıza bir aşiyân-ı harim-i hissiyât teşkil etsin. Oh, evet... Bir aşiyân ki ruhlarımızı, hislerimizi, emellerimizi pencerelerinden boşanan bir hande-i ziyâ ile derâguş ederek ebedi bir sevda içinde birleştiresin. Ve biz bu lâne-i saadette sizinle, yalnız sizinle, muhabbetimizi sektedar

edebilen bu muhitten ayrı bulunduğumuz halde böyle baş başa vererek, yalnız birbirimizi düşünererek bir hayat-ı bahtiyarî içinde sevişe sevişe yaşayalım.” (Cemil Süleyman, 2014: 32-33)

Yazar, duygusal ve heyecanlı bir genç olan Fuat'ın kişiliğini ortaya koymak, onun sevgi dolu kalbini okuyucuya sunmak ve ileride yaşanacak kederli günlerin etkinliğini artırmak için sözü yalnızca ona bırakarak dış monolog tekniğinden faydalanmıştır.

İç Çözümleme Tekniği

Edebi metinlerde görülen önemli anlatım tekniklerinden birisi de iç çözümlemedir. Bu teknikte anlatıcı, fiktif âlemde yer alan kişilerin ruh dünyalarını bütün yönleriyle ele alıp okuyucuya sunar. Yazar, insanın ruhuna akseden halleri okuyucuya aktarırken bunu en basit şekilde iç çözümleme tekniği ile “genellikle karakterin dilini özetleyen, yorumlayan ve dilbilgisel açıdan düzelterek” (Jahn, 2015: 125) gerçekleştirir. Böylece anlatıcı vesilesiyle hem kahramanın duygu ve düşüncelerine vücut verir hem de anlatımı düzene koyar. Cemil Süleyman'ın da hikâyelerinde iç çözümleme tekniğini sıklıkla kullandığını görmek mümkündür. Yazarın “*Ferda-yı Zifaf*” hikâyesinde isminden de anlaşılacağı üzere, zifaf gecesinin ertesi gününde genç bir kadının sabah yataktan kalkınca düşündükleri ve zihninden geçenler, anlatıcı tarafından dile getirilir.

“(...) Sonra o güne kadar ateşin bir intizar içinde beklenen bu günün, bir genç kız hayatındaki ehemmiyetini düşündü. Bu, hayata yeni çıkan bütün kızların meşime-i ruhunda bir devre-i haftiye-i nemâ geçirdikten sonra kuvâ-yı hayatîyesini o esnada yavaş yavaş inkişâfa başlayan tecelliyât-ı hissiyeden alarak büyüyen bir nevzâd-ı hülyası idi ki kaç senelerden beri devam eden hâlet-i rüşeymîyeden henüz kurtulmuş ve nihayet bugün, bütün evsaf-ı hayatîyeyi haiz bir cenin hareketiyle yaşamaya başlamıştı.” (Cemil Süleyman, 2014: 45)

Kadına ait hislerin muhtevasının korunarak aktarıcı tarafından dile geldiği yukarıdaki satırlarda anlatıcı, konuşmacı konumuna gelir ve dolaylı bir aktarım gerçekleştirir. Genç kadın için zifaf gecesinin hayatındaki önemi aktarılırken ortaya çıkan dolaylılık, “söz konusu içeriği aktarma ediminin anlatıcı aracılığı ile gerçekleşmesi yüzündendir” (Tepebaşı, 2012: 197) ve aktarılanlar genellikle konuşmalar değil düşüncelerdir. Yazarın bir başka hikâyesi “*Tehlike*”de, Paris'ten yeni gelmiş genç Sacit ve karısı arasında ilerleyen sohbetlere tanıklık eden adamın yaşadığı kıskançlık ve bundan kaynaklanan düşünsel gelgitler, anlatıcı tarafından iç çözümleme tekniği ile gözler önüne serilir.

“Deminden beri onları böyle karşıdan tetkik ederken düşünceler arasında yavaş yavaş tekâsüf eden bir sehâb-ı endişe ile beyni dumanlanıyor ve şu dakikada onları birbirine daha ziyade yaklaşmış görüyordu. Hemen atılacak ve –Artık yeter. Zira hakkıma tecavüz ediyorsunuz, diyecekti. Bir dakika kendisini zaptetmeye çalıştı. Sonra bunu tasavvur etmekle ne müthiş bir karar karşısında bulunduğunu düşündü. Ya aldanyorsa. Ve farz ettiği kadar izam edilmeye

şayan olmayan bir vehimden ibaretse...” (Cemil Süleyman, 2014: 161)

Kıskançlığın ve kaybetme korkusunun ruhunu esir aldığı hikâyeye kişinin hallerinin yansıtıldığı yukarıdaki satırlara dikkat edildiğinde anlatıcının varlığını her daim hissetmek mümkündür. Bu durum, iç çözümleme tekniğinden ileri gelmekle birlikte hikâyeye kişilerine ait üslubun muhafaza edilmesini de olası kılmaz. Çünkü adamın söyledikleri ve düşündükleri, anlatıcı tarafından dile getirilir ve onun perspektifine göre düzenlenir.

Sonuç

Hikâyelerde yapı unsurları olan zaman, mekân, olay ve kişilerin yanında estetik unsur olarak ortaya çıkan anlatım teknikleri, anlatı türlerinin inşasında dramatik bir rol üstlenir. Söz konusu yapı unsurlarının fiktif bir âlem yaratması ve yazarın istediklerini etkili şekilde aktarması, anlatım tekniklerini başarılı uygulaması ile gerçekleşir. Kullanılan teknikler vesilesiyle edebi metinde geçen olay, farklı biçimde irdelenerek anlatı sanatsal bir nitelik kazanır. Tarihsel süreç içerisinde, sayıları gittikçe artan anlatım teknikleri, yazarlara yeni imkânlar sunmuştur. Zaman içerisinde yazarlar, bu imkânlardan en iyi şekilde faydalanmak ve bunu eserlerine uygulamak için büyük bir çaba göstermişlerdir.

Hikâyeye, özellikle 1880'li yıllardan itibaren, geleneksel tahkiyeden ve olağanüstülüklerden uzaklaşarak, olmuş ya da olması mümkün olay ya da durumlardan meydana gelen bir anlatı türü özelliği göstermeye başlar. Tanzimat Dönemi'nde emeklemeye başlayan tür, Ara Nesil'in sonları ve Servet-i Fünûn dönemine gelindiğinde sağlam adımlar atarak yoluna devam eder. Yapı ve içerik bakımından bir değişim ve gelişim dönemine giren hikâyenin bu durumu estetik unsurlara da yansiyarak anlatım tekniklerini de etkiler. Öyle ki o güne kadar anlatma tekniğinin hegomoniyasında varlık gösteren hikâyede artık gösterme, tasvir, diyalog, mektup, özetleme, geriye dönüş gibi teknikler de yazarlar tarafından kullanılmaya başlanır.

Yazı hayatına hikâyeye türü ile giriş yapan Cemil Süleyman'ın edebiyat dünyasında isim yapması, II. Meşrutiyet yıllarına rastlar. 7 Mart 1909'da kurulan Fecr-i Âti topluluğuna dâhil olan yazar, ortaya koyduğu eserlerle şöhretini artırır. Hatta onun, hikâyeye ve roman türünde Halit Ziya ile başa baş olduğu düşüncesi edebiyat çevrelerinde dillendirilir. Ancak özellikle 1909-1913 yılları arasında aktif olduğu yazı hayatı ve kazandığı şöhreti, devamlı cepheye giderek İstanbul'dan uzak kalması nedeniyle düşüşe geçer. Her şeye rağmen yazmaktan ve hikâyeler kaleme almaktan vazgeçmez.

Cemil Süleyman, hikâyelerinde ele aldığı aşk, kadın, aile, hastalık ve savaş yıllarının ıstırapı gibi konuları ve bu konuların içindeki insanları, farklı anlatım teknikleri ile sunar. Yazarın, Abdullah Akın tarafından Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çevrilen ve 1910'dan 1938'e kadar yazılmış olan toplam 38 hikâyesinde anlatma-gösterme,

tasvir, mektup, özetleme, geriye dönüş, günlük, otobiyografik, diyalog, dış monolog ve iç çözümleme teknikleri kullanılmıştır. Özellikle sanat hayatının ilk dönemlerinde yazdığı hikâyelerinde anlatma, tasvir, özetleme ve geriye dönüş tekniğine sıkça başvurduğu görülür. Yine ilk dönemlerde sekteye uğrattığı diyalog tekniği ilerleyen dönemlerde kaleme aldığı hikâyelerinde olumlu yönde gelişim gösterir. Modern anlatılara özgü montaj, leitmotiv, iç diyalog, iç monolog ve bilinçakışı gibi teknikler ise hikâyelerde görülmez. Bu durum, Türk Edebiyatı'nda hikâye türünün gelişim süreci ve yazarın eserlerini vücuda getirdiği zaman dilimi ile yakından ilgilidir. Hikâyelerinde ele aldığı temaları ve psikolojik tahlilleri, kullandığı anlatım teknikleri ile daha gerçekçi bir şekilde yansıtan yazar kendine özgü üslubuyla Türk Edebiyatı'nda derinlemesine incelenmesi gereken önemli bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ş. (2007). *Edebiyatta üslup ve problemleri*. Akçağ Yayınları.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri*. İnkılâp Kitabevi.
- Arslan, F. (2013). *Hayat arası öyküler ya da Umran Nazif Yiğiter*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Berksoy, B. (2007). *Cemil Süleyman bir kuramsal okuma denemesi*. Kitap Yayınevi.
- Cemil Süleyman (2014). *Bütün hikâyeler*. (Çev.: A. Akın). Papersense Yayınları.
- Çetin, N. (2005). *Roman çözümleme yöntemi*. Öncü Kitap.
- Çetişli, İ. (2009). *Metin tahlillerine giriş 2*. Akçağ Yayınları.
- Deveci, M. (2012). *Varoluş ve bireyleşme açısından Ferit Edgü anlatılarında yapı ve izlek*. Akçağ Yayınları.
- Eziler Kıran, A. ve Kıran, Z. (2011). *Yazınsal okuma süreçleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Gezer, A. ve Çelik, Y. (2017). Ayşe Kilimci'nin hikâyelerinde anlatım teknikleri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 15-31.
- A. C. Issı ve T. Bolat (Ed.) (2018). *Hikâye kuran nesnelere*. İçinde (ss. 11-20). Hece Yayınları.
- Hawthorn, J. (2014). *Roman analizi*. (Çev.: U. Köse, Ö. Gümüş ve Ö. Bayrak). Kesit Yayınları.
- Jahn, M. (2015). *Anlatıbilim*. (Çev.: B. Dervişcemaloğlu). Dergâh Yayınları.
- Kaplan, M. (2018). *Hikâye tahlilleri*. Dergâh Yayınları.
- Karabulut, M. (2012). Yusuf Atılgan'ın 'Aylak Adam' romanında anlatım teknikleri. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of*

- Turkish or Turkic*, 7(1), 1375-1387. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2965>
- Karabulut, M. (2013). Hikâye tekniği bakımından Ömer Seyfettin'in "Beyaz Lale" hikâyesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 18(18), 117-129.
- Karadeniz, H. (2019). Feminist edebiyat eleştirisi ve Hatice Bilen Buğra'nın Mal Sahibi adlı hikâyesinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 284-298. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.589693>
- Kolcu, A. İ. (2011). *Öykü sanatı*. Salkımsöğüt.
- Korkmaz, R. ve Deveci, M. (2011). *Türk edebiyatında yeni bir tür küçürek öykü*. Grafiker Yayınları.
- Lekesiz, Ö. (1997). *Yeni Türk edebiyatında öykü*. Kaknüs Yayınları.
- Narlı, M. (2010). Anlatım tutumu ve teknikleri ile öykü kişilerinin ilişkisi. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 3, 7-16.
- Özünü, Ü. (2001). *Edebiyatta dil kullanımları*. Multilingual Yayınları.
- Stevick, P. (2010). *Roman teorisi* (Çev.: S. Kantarcıoğlu). Akçağ Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2003). *Cahit Sıtkı Tarancı'nın hikâyeleri üzerine bir inceleme*. Hece Yayınları.
- Şen, C. (2009). Fecr-i Âti encümeni edebiyatı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(1-2), 1333-1426. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.587>
- Tekin, M. (1991). *Fecr-i Ati yazarlarından Cemil Süleyman*. Kültür Ofset Basımevi.
- Tekin, M. (2011). *Roman sanatı*. Ötüken Neşriyat.
- Tepebaşılı, F. (2012). *Roman incelemesine giriş*. Çizgi Kitabevi.
- Uslu Kaya, B. (2018). Eskimeyen gel git senfonisi: Tutunamayanların bir günlük bestesi. *Jasss International Journal of Social Science*, 65, 179-188. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7478>
- Yiğitbaş, M. (2019). Ahmet Mithat Efendi'nin Yazarlık Serüveni ve Kafkaslar. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 81-92. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.540750>
- Yivli, O. (2015). *Kısa öyküde yöntem*. Çizgi Kitabevi.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

“Kadife Eldiven İçinde Sert Pençe”: Milli İrade

“Strong Paw in the Velvet Glove”: National Will

Meltem SALİMOĞLU*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Salimoğlu, M. (2021). “Kadife eldiven içinde sert pençe”: Milli irade. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 545-563.

Salimoğlu, M. (2021). “Strong paw in the velvet glove”: National will. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 545-563.

 10.29228/kesit.52283

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 09.08.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 08.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена İНТИХАЛ.НЕТ Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

* Dr., meltemsalimoglu@gmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

“Kadife Eldiven İçinde Sert Pençe”: Milli İrade^{1 2}

“Strong Paw in the Velvet Glove”: National Will

Dr. Meltem SALİMOĞLU

Öz: Türkiye’de tek partiden çok partiye geçiş yıllarında yaşanan yapısal değişimler, kimi kavramların tamamen unutulmasına, kimi kavramlara yüklenen anlamların değişimine neden olmuştur. Çalışmanın merkezindeki milli irade kavramı Kurtuluş Savaşı ideolojisi olarak Türk siyasal hayatına giren, çok partili dönemle birlikte yeni anlamlarla güçlendirilen ve bu nedenle her devrin kavramı nitelmesini hak eden bir özelliğe sahiptir. Tek partili dönemde birlik, beraberlik, ulusal egemenlik, halkçılık olarak kodlanan milli irade, çok partili dönemde demokrasiyi, seçimleri, oy çokluğunu tanımlar hale gelmiştir. Kavramın tarihsel süreçte geçirdiği bu zorunlu değişimin yanı sıra siyasal kullanıma bağlı olarak kendi içindeki değişimi de dikkat çekicidir. Milli irade kavramı, önce devletin/iktidarın meşruiyetine, sonra tahakkümüne dayanak olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli irade, tek partili dönem, çok partili dönem.

Abstract: The structural changes which emerged in the transition from the single to the multi-party era in Turkey caused some concepts either to be forgotten completely or change their meanings. The national will which is at the center of this article, entered political life as an ideology of the war of independence, strengthen with new meanings gained with the multi-party system, so deserved the qualification that the concept of all seasons. The national will which is code as unity, solidarity, independence, populism in the single party era, to come to define democracy, elections, plurality in the

¹ “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

² Milli irade kavramı, Demokrat Parti (DP) Genel Başkanı Adnan Menderes tarafından bu şekilde tanımlanmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, 1952: 390).

multi-party system. This obligatory changing of the concept in the historical process, also changing within itself that it is invincible as depending on the political usage. It will be used firstly legitimation of the state/power, as the base of domination later.

Keywords: National will, single-party era, multi-party era.

Giriş

Milli irade kavramına yakından bakmak, bu çok bileşenli kavramın özdeşleştiği kavramları bir arada düşünme çabasının yanı sıra, siyasal kullanımıyla ortaya çıkan kavram setlerini de analiz etmeyi gerektirmektedir. Zira milli irade olarak yükselen buz dağının altında ulus, egemenlik, bağımsızlık, millet, halk, devlet, demokrasi gibi makro kavramlar yer almaktadır. Bu nedenle daha mikro mercekte analiz çabasını içeren bu çalışmada, ideolojik bir söylem olarak milli irade kavramının tarihsel süreçteki değişiminden/dönüşümünden hareketle, bu farklılaşmadaki kırılma noktalarının tek partili ve çok partili dönemde değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda milli irade kavramının Türk siyasal hayatının önemli bir kesitinde nasıl, ne amaçla kullanıldığı analiz edilecek ve bu çalışmada incelenen dönemin milli irade kavramının tarihsel arka planı olduğu tespitinden hareketle, kavramın günümüze ulaşan anlamının sınırları içine nasıl yerleştirildiği ortaya çıkarılacaktır. Çalışmada, Milli Mücadele döneminden DP iktidarına kadar oldukça geniş bir tarihsel dönemde milli irade kavramının izleri sürülmüştür. Sınırlı bir çalışmada bu takibin zorluğu, kavramın dönüşümünde kırılma noktalarına ve bu dönüşümü sergileyen metinlerin analizine odaklanılarak aşılma çalışılacaktır. Bu analiz, metnin üretildiği bağlamın yani dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal koşullarının genel hatlarıyla sunulması ve milli irade kavramının bu bağlamda oynadığı rol ve bu rolün tarihsel süreçteki değişiminin değerlendirilmesi ile yapılacaktır.

“Halk”ın inşa edildiği ve statükodan kopuşla birlikte yeni bir düzen kurulması sürecini ifade eden 1919-1923 döneminde milli irade kavramı Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Milli irade kavramı bu dönemde Ernesto Laclau’nun kavramsallaştırdığı “boş gösteren” olarak adlandırılabilir. Boş gösteren, “olmayan bir tamlığın adı” şeklinde tanımlanmakta ve hegemonik işleviyle söylemsel varlık kazanmaktadır. Bu çerçevede “muğlak ve olanaksız” bir nesnenin anlamlandırılma sürecidir (1996: 149-150). Laclau’ya göre boş gösteren zorunlu bir uğrak olarak homojenleştirici bir rol üstlenir (2005: 184). Milli irade kavramı 1923 itibarıyla işte bu rolü üstlenmeye başlamıştır. Kavramın dönüşümünde bir kırılma noktası olan bu tarih itibarıyla iktidar, farklı toplumsal grupların taleplerini uzlaştırma çabasına giderek daha az ihtiyaç duyarak otoriter bir rejime evrilmeye başlamıştır. Milli irade, DP iktidarının ilk döneminde farklı toplumsal taleplerin ortak dili olarak bir kez daha kullanılacak ancak çoğunlukçu demokrasi anlayışının kaçınılmaz sonuçlarından biri olan oto-

riterleşme nedeniyle 1954 sonrası bu kez de DP iktidarında kavram yeniden “hegemonik derinlikten yoksun bir metaya” dönüşecektir (Laclau, 2005: 212).

Çalışmada öncelikle Milli Mücadele döneminden başlayarak 1919-1945 yılları arasında tek partili dönemde, ardından 1945’le başlayan çok partili dönemde ve 1950 itibarıyla DP iktidarında milli irade kavramı ideolojik bir söylem olarak analiz edilecektir. Literatürde Rousseau’nun “genel irade” kavramına atıfla ve Atatürk’ün hâkimiyet-i milliye / milli irade kavramlarını kullanımı odağındaki çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak tek partili ve çok partili dönemde milli irade kavramının değişimi, dönüşümü odaklı karşılaştırmalı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle makalenin alandaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bir Efsanenin Doğuşu: Tek Partili Dönemde Milli İrade Mitosu (1919-1945)

Siyasal egemenlik tarihi insanlık tarihi kadar eski olmasına karşın (Turan, 1985: 88), halk egemenliği ya da ulus egemenliği 18.yy burjuva düşüncesinin ürünüdür (Ağaoğulları, 1986: 132). Monarşilere karşı geliştirilen bu düşüncede, egemenlik kaynağı kraldan alınıp halka verilmiştir. Ancak halkın, egemenliği doğrudan kullanımı mümkün olmadığından egemenlik “üstün otorite”, “yasal ve siyasi statü” anlamıyla pratikte hem monarşiler hem de parlamentolar tarafından etkili bir silah olarak kullanılmış, (Özlük, 2012: 150-157) ulusun temsilcilerini her türlü halk denetiminden kurtarmıştır (İnsel, 1990: 20). Bu nedenle egemenliğin temsili, ulusal egemenlik kuramının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Soysal, 1985: 119). Sieyes’in “ulus”, Rousseau’nun “halk” ve “genel irade” tezleriyle geliştirilen³ ulusal egemenlik kuramı, Fransız İhtilali ile pratiğe aktarılmış, 1791 Fransız Anayasası’nda hâkimiyetin halkta olduğu ilan edilmiştir. Bu teorinin Osmanlı düşün hayatına girmesi ve bir anlamda bulunduğu kabın şeklini almaya başlaması 19.yy’ın ilk dönemlerine rastlar. Osmanlı devleti için kurtuluş çareleri arayan aydınlar hem hâkimiyet-i milliye, hem de hürriyet, adalet ve eşitlik kavramlarını bir arada dile getirmeye başlamıştır. “Halka karşı sorumlu parlamento” (Çavdar, 2004: 37) düşüncesiyle Yeni Osmanlılar, siyasi örgütlenmelerin yolunu açan Jön Türkler, halkçılık, ulusçuluk akımlarının gelişimiyle İttihat ve Terakki dönemi ile devam eden bu süreçte milli irade kavramı, “doğduğu topraklardan bir buçuk asırlık gecikmeyle ve bilimsel açıdan tüm itibarını ve önemini kaybettikten sonra” (Kapani, 1966: 2) Milli Mücadele döneminde kullanılmaya başlanacaktır. Bu çizginin devamlılığı Mustafa Kemal’in 1922’de Meclis açılış nutkuna yansiyacak, hürriyet, adalet ve eşitliğin dayandığı kaynak “milli hâkimiyet” olarak ifade edilecektir (Ateş, 1991: 278).

Hâkimiyet-i milliye ifadesi, özellikle 1909 Anayasa değişikliği sırasında bazı siyasi belgelerde yer almış ancak millet egemenliği açıkça tanınmamıştır (Tanör, 2008:

³ Egemenlik kavramının tarihsel ve siyasi detaylı analizi için bkz. (Çelebi, 2012).

255). Bu dönem itibarıyla halkçılıkla bir arada ve çoğu zaman özdeş kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin Yusuf Akçura, halkçılık düşüncesinin hedefinin milli hâkimiyet olduğunu belirterek 1921 Anayasası'nın birinci maddesi olacak "bila kayd-ü şart hâkimiyet-i milliye" ifadesini o yıllarda kullanmıştır (Haspolat, 2011: 573-574). Milli Mücadele döneminin ilk yıllarında da bu özdeşlik korunacaktır. Atatürk çoğu konuşmasında millet egemenliği ve halkçılığı eş anlamlı kullanmıştır. 1920'deki bir konuşmasında şunları söyler: "Halkçılık... kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğru- dan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır" (Söylev ve Demeçler, 2006: 61). Meclis'in açılışını takip eden günlerde hazırlanan ve 1921 Anayasası'na kaynak teşkil eden "Halkçılık Programı" da bu özdeşliği en net ortaya koyan belgelerden biridir. Programın birinci maddesinde bağımsızlık için mücadele çağrısı yer almaktadır. İkinci ve üçüncü maddelerde halkın emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarılacağı, saadet ve refahının sağlanacağı belirtilmiştir. Altıncı maddesinde, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, yedinci maddesinde ise milletin tek gerçek temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğu ifadesi yer almıştır (Çevik, 2002: 29-30). Bu dönemde halkçılık, halk idaresi, yönetimi ve halkla bir olmak odak noktaları etrafında sunulmaktadır. Bu noktada milli irade ile özdeş kullanılan halkçılık anlayışına biraz daha yakından bakmak gerekir.

Halkçılık düşüncesi esasen Rusya'dan gelen Türk aydınlar vasıtasıyla Osmanlı'ya taşınmış, Sovyet devrimi ve Milli Mücadele sırasında Sovyetler Birliği ile yürütülen iyi ilişkilerin de etkisiyle köylünün ön planda tutulduğu Rus halkçılık anlayışı benimsenmiştir. Bu nedenle Milli Mücadele yıllarında halkçılık, antiemperyalist, sınıfsal ve toplumcu bir içerik taşımaktadır (Doğan, 2019:136). Bu anlayışın en net örnekleri 1920'de yayımlanmaya başlayan *Hâkimiyet-i Milliye*'deki yazılarda görülür. Gazetede dönemin ruhuna özgü bir ifade yer alır: "halkçılaşmış münevver". Halkçılaşmış münevver, kendisini halktan ayırmayan, halkın bir üyesi olarak gören, onları düşünen, derdini dinleyen, çözüm bulmaya çabalayan kısaca halkı önemseyen aydını işaret eder. Hükümetin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yoksul köylüye "kardaş" şeklinde hitap edilir:

"Evet, kardaş artık padişah yok, millet var. Saray yok, vatan var. Keyif yok, kanun var. Zulüm ve esaret yok, hak ve hürriyet var... Halkçılık ey aziz kardaş acımadır, feryatların önünde ümittir, kine karşı aşktır, zaafa karşı kuvvettir... Halkın zavallıları Allah'ın kapısına iltica eder gibi buraya sığı- nırlar... Halkçılık ey kardaş birliktir, yardımdır, kimsesizleri yoklamaktır" (Antoloji, 1923/1985: 190).

Hâkimiyet-i Milliye ile aynı doğrultuda yayın yapan *Yeni Gün* gazetesinde de millet, yönetimin ve mücadelenin en önemli ögesi olarak ifade edilecektir:

"Biz asırlarca milleti hükümet etrafında dönüyor sandık. Millet hep hükü-

met içindi. Milletin nesi varsa hükümetti. Emretmek hükümetten, ‘peki’ demek millettendi. Hükümet halk için çatık kaşlı bir kâhya, halk hükümet için çiftlikte çalışan bir ırgattı. Bir cümle ile millet tâbi, hükümet metbu’du [kendisine tabi olunandı]... Hep hükümet önde millet arkadaydı... Milletin hep hükümetin peyki olduğuna kanaat edilmişti... Hükümet milletini mazinin ezeliyetine gömdük, millet hükümetini atının ebediyetine tevdi ediyoruz” (Antoloji, 1922/1985: 137).

Özetle Kurtuluş Savaşı ideolojilerinden biri olan halkçılık, milli irade odağında, “iktidar, yetki, egemenlik ve yönetimle ilgili bir kavram” (Karpat, 2010: 185) olmakla beraber “köye dost, kente düşman” (Doğan, 2019: 134) bir boyut da taşımaktadır. Halkçılık ideolojisi hem halk egemenliği, yönetimi anlamında, hem de Ziya Gökalp tarafından geliştirilen toplumculuk, toplumsal dayanışma boyutuyla 1923 itibarıyla yeni devletin temel ideolojilerinden biri olacaktır.

Mustafa Kemal, millet hâkimiyeti düşüncesini dile getirdiği ilk konuşmalarından birini 1906’da Selanik’te *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti*’nin kuruluşu sırasında yapmıştır. “Yok edici bir istibdada karşı milleti hâkim kılmak” (Bozkurt, 1985: 17) ifadesini kullanan Mustafa Kemal’in, dönemin koşulları dikkate alındığında bir yönetim şekline ziyade hürriyet talebini dile getirdiği söylenebilir. Milli Mücadele döneminde millet egemenliği kavramı kullanımının ilk örneklerinden biri ise 22 Mayıs 1919 tarihidir. Mustafa Kemal Samsun’dan Sadaret’e [Osmanlı Devleti’nde Sadrazamlık makamı] gönderdiği bir raporda şunları söyler: “Millet, milli hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır” (Eroğlu, 1985: 63). Mustafa Kemal’in bu sözleri aynı zamanda “onlar” a [işgalci kuvvetler ve saltanat makamı] karşı “biz” [millet] inşasının başlangıcıdır. Bu kullanımda milli hâkimiyet ifadesinin dikkat çekici tarafı, Mustafa Kemal’in hareketin lideri olarak millet adına konuşmasıdır. 21-22 Haziran 1919’da hazırlanan ve ilk kez milli egemenlik ilkesinin dile getirildiği belge olan Amasya Genelgesi’nde de aynı doğrultuda liderinden millete bir çağrı vardır: “Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”. Bu ifadeyle halk, mücadelenin en önemli parçası olarak konumlandırılır. İkinci Abdülhamit’in “bu millet çocuktur” (Antoloji, 1985: 143) ifadesi ve Padişah Vahdettin’in “millet bir koyun sürüsüdür” (Kışlalı, 2013: 54) nitelemesinin tam karşısında Atatürk’ün milleti yücelten, önemli sayan ve ona bir ülkeyi kurtarma misyonu yükleyen yaklaşımı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Erzurum Kongresi’nde “milli iradeyi hâkim kılmak esastır” ifadesi kullanılacak, Sivas Kongresi’nde ise “milli iradenin temsili” noktasından hareketle Meclis-i Mebusan’ın toplanması kararı alınacaktır. Sivas’ta alınan bir başka karar, mücadelenin Anadolu’ya duyurulmasını sağlayacak bir gazetenin kurulmasıdır. Bu gazetenin adı, yürütülen mücadelenin ideolojik söylemini yansıtmaktadır: *İrade-i Milliye*. 1919-1921 yılları arasında yayımlanan gazetenin konumuz açısından en önemli tarafı, mücadeleyi

sürdürenlerin kendilerini milletle özdeşleştirmesi ve bu doğrultuda irade-i milliyemiz [milli birlik] bizi kurtaracaktır” (İrade-i Milliye, 1919/2004: 263) ifadesi bu düşüncenin tezahürüdür. *İrade-i Milliye* gazetesinde hâkimiyet-i milliye ifadesinin yanı sıra âmâl-ı milliye [milli arzu/istek], hareket-i milliye [milli hareket], metalib-i milliye [milli talep] milli hamiyet [gayret], istiklal-i milli [milli bağımsızlık], tamamiyet-i vatan [vatanın bütünlüğü] azm-i milli [milli azim], kudret-i milliye [milli güç] ifadeleri de sıklıkla kullanılmıştır (1919-1920/2004).

1920’de Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasıyla Kuvâ-yi Milliye tarafından yürütülen hareketin meşruiyet sorunu bir ara formülle çözülmüştür; ara formüldür zira saltanat rejimi devam etmektedir. Diğer taraftan bu dönemde milli irade kavramının emperyalist güçlere karşı bağımsızlık vurgusu da savaşın şiddetinin artmasına mukabil güçlenecektir. Milli irade kavramı bu dönemde “sihirli, sürükleyici bir güç ve yaratıcı bir ilke” (Feyzioğlu, 1988: 5) olarak siyasal alanda “en üstün” ve “en kutsal” sıfatlarıyla anılmaya başlanmıştır. Nitekim Büyük Millet Meclisi’nin açılışında yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, “benim için kutsal görev, milli iradeye uymayı her şeyin üzerinde görmektir” (TBMM, 1920) sözlerini kullanmıştır.

1923, milli irade kavramında önemli bir kırılma noktasıdır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulmasıyla beraber hâkimiyet-i milliye şeklinde ifade edilen milli irade, Anayasa’nın yanı sıra parti programı ve tüzüğündeki ayrıcalıklı yerini almıştır. Milli irade devletin, hükümetin ve partinin esas dayanağı olarak nitelenmektedir. Ancak 1923 itibarıyla milli irade kavramına yazılı metinlerde ne kadar çok yer verildiyse, konuşmalarda o kadar az rastlanmaktadır. Milli Mücadele döneminde halka iletilen mesajların ayrılmaz bir parçası olan milli iradenin, 1923 sonrası söylevlerde Cumhurbaşkanlığı yemin metnindeki “hâkimiyet-i milliye esaslarına riayet” ifadesi dışında dile getirilmediği görülmektedir. Bu durumun, önce saltanat ardından halifeliğin kaldırılması ile meşruiyet sorununun tümüyle çözümlenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Milli iradenin kâğıt üzerindeki yeni konumuna karşın, “milli” kavramı özellikle ekonomi ile ilgili tüm faaliyetlerin vazgeçilmez nitelemesi haline gelmiştir. Kurtuluş mücadelesinden kapitalist modernleşmeye ayak uydurma evresine geçen yeni Türkiye’de milli dava ‘kalkınma’ olarak belirlenmiştir. Atatürk’ün söylevlerinde 1923 sonrası milli kavramının yeni işlevlerini şu ifadeler yansıtmaktadır: “milli idare, milli bankalarımız, milli ticari ve sınai şirketler, milli para, milli kültür, milli menfaat, milli ekonomi, milli kalkınma hareketi” (Söylev ve Demeçler, 1919-1938/2006).

1923 itibarıyla milli irade kavramı ideolojik düzeyde Büyük Millet Meclisi’ni ve hükümeti hem içeride halk nezdinde, hem de dışarıda emperyalist güçler karşısında meşrulaştırma işlevini tamamlamıştır. Kavramın kullanımına sosyo-ekonomik perspektiften bakıldığında karşımıza ilk olarak İzmir İktisat Kongresi çıkar. Bu kongrenin

milli irade ve halkçılık kavramlarının antikapitalist ve antiemperyalist anlamlandırma- larından kopuşunu temsil ettiği söylenebilir. Hükümet, 1923 itibarıyla halkçılık ilkesini sınıflardan azade şekilde yeniden tanımlamış ve ancak diğer taraftan varlıklı sınıflarla ittifakın ilk adımını bu kongreyle atmıştır. İktisat Kongresi, yeni devlet politikasının burjuvazinin ihtiyaç ve çıkarlarına göre şekilleneceğinin sinyallerini verir. İktisat Kongresi ile birlikte yaşanan değişimi Turhan Tokgöz şöyle anlatır:

“Birkaç ay evvel İzmir’den denize döktükleri emperyalist orduların bugün yine İzmir’de kabul ettikleri serbest teşebbüs ekonomisinin çocukları oldu- ğunu görmemişlerdir. O vakit çelimsiz olduğu için karşılarında iki büküm emir bekleyen serbest teşebbüs erbabının biraz palazlanınca kendilerine ka- fa tutacağını ve yeniden dışarıdaki emperyalist çevrelerle halkı sömürmek için pazarlığa girişeceğini görememişlerdir... Halk Partisi gerçekten halkın partisi olabilmek şansını daha kurulduğu yıllarda kaybediyordu (1962: 17).”

1923’le başlayan süreç, milli irade kavramının mücadele yıllarında öne sürülen bağımsızlık anlamının da ilk kez aşınmaya başladığı dönemin başlangıcı sayılabilir. Zira Cumhuriyet kurucularının bu dönemde başlayan “güçlü girişimciler sınıfı (burju- va) yaratma” politikasının yabancı sermaye ile işbirliği sonucunda “iktisadi bağımsız- lığı zedeleyeceği” görülemediği (Tezel, 2015: 181). Korkut Boratav bu durumu “siyasi bağımsızlık tutkusunu içinde emperyalizmin iktisadi içeriğinin fark edilemediği” şeklin- de yorumlar (1982: 63).

Birinci Meclis, farklılıkların ve çıkarların nispeten uzlaştığı bir Meclis görünü- mündedir. 390 üyeli ilk Meclis’in “50’si kalpaklı, 41’i fesli, 21’i sarıklıdır” (Ateş, 1991, 228). 1921 Anayasası’nın olağanüstü koşullarda hazırlandığı, yasama ve yürütme kuv- vetlerinin Meclis’e verildiği bir Meclis Hükümeti sisteminin zorunlu olduğu da kabul edilen bir görüştür. Ancak 1924’te hazırlanan Anayasa “tek partili ve muhalefetsiz” dönemde yapılmıştır (Uçar, 2020: 350). Dolayısıyla 1924 Anayasası ile ilgili 1921 Ana- yasası değerlendirmelerinde olduğu gibi bir uzlaşma yoktur. Milli irade, 1924 Anaya- sası’nın üçüncü maddesinde “hâkimiyet bila kaydü şart milletindir” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak yeni Anayasa’nın hazırlanma sürecinde hâkimiyetin “hakiki sahibi- nin” tasvibi alınmamış, bir taraftan milli irade/milli hâkimiyet hareket noktası yapılır- ken diğer taraftan bu kavramın zorunlu kıldığı hukuki yol izlenmemiştir (Okandan, 1961: 28). Bu tercih, “millet egemenliği ile hukuk devletinin bağdaştırılamaması”, do- layısıyla baştan sorunlu bir demokrasi anlayışının sonraki dönemlere de devredilmesi sonucunu doğurmuştur (Feyzioğlu, 1988: 62). Böylece egemenliğin kâğıt üzerinde halk tarafından, ancak uygulamada dar bir siyasal kadro tarafından yürütülmesinin önü açılmıştır (İnsel, 1990: 21). Bu durum halkçılığın sosyal demokrat içeriğini de giderek yitirmesine neden olurken, milliyetçilik halkçılıktan daha popüler bir ideoloji olarak

yeni çıkar çevreleri tarafından benimsenmiştir (Karpas, 2010: 190). Üstelik milliyetçilik de halkçılık gibi sınıfları ve sınıf çatışmalarını görünmez kılacak güçtedir.

1929'daki Dünya Buhranı sonrası uygulanan Türkiye'ye özgü devletçi politika, egemenliğin ayrıcalıklı bir grup tarafından hâkim sınıfların çıkarına kullanımını adeta kalıcı hale getirmiştir. Turhan Tokgöz'ün ifadesiyle "kısmi devletçilik çabasına rağmen büyük ümitlerle ortaya atılan uğrunda seller gibi kan akıtılan halkçılık artık mukadder sonuna doğru gelişmiştir. Rejim süratle gözü açık Türk serbest teşebbüs erbabı ve onun müttefiklerinin menfaatini korumaya doğru gidecek, halkçılık ağaların yakasında kuru ve donmuş bir ok olarak asılıp kalacaktır" (1962: 15).

Bir taraftan egemen sınıfların lehine işleyen devletçilik ve sınıfsız, imtiyazsız, homojen bir kitle yaratma hedefindeki halkçılık ilkeleri, diğer taraftan gelişen kapitalizm ve buna bağlı olarak belirginleşen toplumsal sınıflar yeni devletin çelişkilerini arttırmaktadır. Çelişkiler arttıkça merkezi devlet anlayışı güçlenmekte ve otoriterleşmektedir. Milli Mücadele yıllarında halka "kardaş" şeklinde seslenen, halkla bir ve bütün olduğunu ifade eden yönetici kesim, giderek halktan uzaklaşarak bürokratik elite dönüşmekte, bu doğrultuda halkla birlik ve beraberlik ya da halkın yönetime dâhil olması şeklinde anlamlandırılan milli irade kavramına daha az başvurulmaktadır.

Otoriter rejimin zirvesi kabul edilebilecek 1935'e kadar "dikişsiz bir toplum" (Laclau, 2005: 230) hedefindeki iktidar, parti dışındaki örgütlenmeleri, tüm dernek ve kuruluşları kapatmıştır (Yetkin, 1983: 80). Parti tüzüğünde "Kemalizm prensiplerine bağlılık" temel ilke olarak kabul edilmiştir. En önemlisi de, parti-devlet bütünlüşmesi resmen açıklanmıştır. Bu yıllarda birlik ve beraberlik ifadesi yerini "kütleleşmek" şeklinde ifade edilen ve temelde farklılıkları dışlayan yaklaşıma bırakmıştır. Öncelikle halk kendi arasında kütleleşecektir. Parti Genel Sekreteri Recep Peker, "biz sınıflaşmayı reddediyor, bunun yerine kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz" sözlerini kullanmıştır (Yetkin, 1983: 101). Ardından, halk ve parti kütleleşecektir. Kemalizmin ideologlarından kabul edilen Gazeteci Falih Rıfki Atay şunları söyler: "Halk çocuğunun anasının karnından çıkar çıkmaz yattığı beşik, fırka kucağıdır" (Yetkin, 1983: 35). Halk ve parti özdeş kabul edildiğinden kütleleşme hareketi de halkın hem partiyle, hem de devletle bir ve bütün olmasını gerektirmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliğince hazırlanan bir yazıda şu ifadeler yer alır: "Türkiye'de millet ve devlet, yurt ihtiyaçlarını beraber anlayan, biri ötekini içinde beraber çalışan bir kütledir" (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 1936: 2). Son olarak parti ve devlet kütleleşecektir ki işte bu karar, milli irade ile meşrulaştırılacaktır. Atatürk 1937'de Meclis açılış konuşmasında şunları söyler: "Geçen yıl içinde parti ile hükümet teşkilatını birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hadisenin bizim devlet idaresinde kabul ettiğimiz kuvvet birdir ve milletindir hakikatine uygun olduğu

meydandadır” (Söylev ve Demeçler, 2006: 131). Mete Tunçay’ın ifadesiyle “Devlet, artık partinin görece özerk varlığına bile katlanamayarak bu örgütü özümlemiştir” (1981: 321).

1939’da İkinci Dünya Savaşı ile birlikte siyasal öncelikler değişmiş, savaşın da etkisiyle daha otoriter bir rejim, bu kez milli şef İsmet İnönü liderliğinde idare edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla yönetimdeki tek irade, milli şefin iradesidir. CHP’nin bu dönemde Milli Mücadele süresince savunduğu, Cumhuriyet kurucuları tarafından idealize edilen “halkla bir olmak” anlayışından da tam anlamıyla kopuş yaşadığı ve halktan giderek uzaklaştığı söylenebilir. Savaş dönemindeki uygulamaların anlatıldığı ve partinin yetkili organlarınca hazırlanan “Halkı Partiden Soğutan ve Acilen İzalesi Lazım Gelen Amiller Hakkında” başlığını taşıyan bir raporda şu ifadeler yer almaktadır: “Halkı hükümete karşı en çok soğutan yüz çevirten ve seçimde partimize karşı kötü bakışlar diktiren en kuvvetli müessir... kendisini hakim gören, halka kötü gözle bakan ve onlara haşın muamele yapmayı normal sayan memur olmuştur” (BCA, 1946: 8). Özellikle savaş süresince halk, İnönü’nün deyimiyle “irili ufaklı binlerce milli şef” le karşı karşıya kalmaktadır (Baban, 2009: 303). Bu yıllarda İsmet İnönü’nün konuşmalarına bakıldığında milli irade ve halkçılık kavramlarına yer vermediği görülmektedir. Ancak 1930’larda olduğu gibi dönemin şartlarının belirlediği ‘milli’ kullanımı bu kez de, “milli savunma, milli ordu, milli müdafaa ve milli emniyet” (Turan, 1983) şeklinde tezahür etmiştir. İnönü’nün milli irade kavramını kullandığı tek örnek, savaşın son yılında 1944’te, Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesine ilişkin Meclis görüşmelerindedir. İnönü kararı “milli iradenin çok önemli ve isabetli eseri” (TBMM, 1944: 7) şeklinde yorumlamıştır. Bu örnek, ülke siyasetini belirleyen önemli ve tartışmalı kararların milli iradeye dayandırılarak meşrulaştırılması geleneğinin başlangıcını temsil etmektedir. Bu geleneği yeni dönemde sahiplenecek parti, DP olacaktır.

Çok Partili Dönemde Milli İrade Terkibi: Seçim, Sandık, Oy

Sovyetler Birliği’nin savaş sonrası Türkiye’den toprak ve üs talepleri nedeniyle 1945’te Türkiye bir taraftan destek arayışındadır; diğer taraftan savaş süresince izlediği tarafsızlık politikasının Müttefikler nezdinde yarattığı inandırıcılık sorununu aşmaya çalışmaktadır. Ayrıca savaşın sona ermesiyle birlikte özellikle ABD tarafından demokrasi, özgürlük söylemiyle otoriter rejimlere tahammülsüzlük dile getirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin de gereken demokratikleşme adımlarını acilen atması gerekmektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Konferansı’nın başlamasından kısa bir süre sonra 19 Mayıs 1945’te İsmet İnönü “demokrasi prensipleri” gereği çok partili rejime geçileceğini ifade etmiştir (Turan, 1983: 17). Eylül 1945’te Milli Kalkınma Partisi, Ocak 1946’da DP kurulmuştur. 1947’de yapılması gereken seçimler, yeni partilerin teşkilatlanması beklenmeden 1946 Temmuz ayında gerçekleştirilmiştir. İsmet İnönü, savaş yıllarından sonra ilk kez milli irade kavramına başvurduğu konuşmasında bu aciliyeti

şöyle anlatır:

“...Bütün memleketler ve bizim memleketin politikası, içeride ve dışarıda politikası, Birleşik Milletler ile beraber tesanüt halinde ve insanlık davası safındadır. Böyle olunca... dostlarımızla beraber bir politika takip edeceğiz ve millet bütünlüğü istiklâli, kuvveti ve içeride hiçbir karışıklığa meydan vermeyecek azmi ve milletin iradesi ile bütün dünyaya çıkarmak bir vazife haline geldi. Onun için, 947 için tabii olarak düşündüğümüz seçimi isticalle [ivedilikle] daha evvele alarak bu sene yapmaya mecbur olduk. Böyle, dünyada birçok pazarlıklar yapıldığı, birçok ihtimaller bulunduğu bir zamanda, Türkiye’de hangi kanaat, hangi politika yürüyecek? İktidar mevki nasıl bir istikamet takip edecek? Bu hususta tereddüt olmaması lazımdır. Onun için, milletin iradesi, bir an evvel memlekette iktidarın mahiyetine bir ışık çevirmek icap eder. Onun için seçimi bu seneye aldık” (Turan, 1983: 35).

Bu konuşmanın önemi, ilk kez milli irade kavramı ve seçimlerin bir arada kullanılmasıdır. Bu nedenle milli irade kavramının seçim ve sandıkla bir arada anılması başlangıcı 1946 kabul edilebilir. İnönü seçimleri, “milletin iradesiyle kendi kaderine hâkim olduğunu belirtecek bir devrim” (Turan, 2002: 33) olarak tanımlamış ve 1946 seçimleri öncesinde yayımladığı beyannamede şu ifadeleri kullanmıştır:

“Seçimin sınırlı devrinden geçip, huzura ve feyizli çalışmaya kavuşmamız, milli iradenin tecellisi ile temin olunacaktır. Bu iradenin hakiki ve temiz bir surette meydana çıkması, hepimizin müşterek muvaffakiyetimiz, kanuni vazifemiz ve şahsi şerefimiz olacaktır... Millettin rızasıyla tayin olunmayan iktidar mevkiinin hiçbir kıymeti ve hiçbir meşru tarafı yoktur. Bunun gibi, milletin rızası meydana çıktıktan sonra, bunu kıymetten düşürmek için yapılacak propagandanın ve gösterilecek maddi veya manevi mukavemetin de hiç bir ehemmiyeti olmayacaktır. Göstermeye çalışıyorum ve yorulmadan tekrar ediyorum ki, davanın esası seçimde milletin serbest iradesinin meydana çıktığına milletin kendisinin inanmasıdır” (Turan, 2002: 34).

Yukarıda milli irade kavramında kırılma noktası olarak işaret ettiğimiz 1923’ün ardından 1946 yılını ikinci kırılma noktası kabul edebiliriz. Bu tarih itibarıyla milli irade kavramı bir taraftan seçim ve sandıkla ifade edilirken diğer taraftan dönemin moda kavramlarından demokrasi ile bir arada yeniden dolaşıma sokulacaktır. Çok partili döneme geçiş, seçimlerin yapılması, liste usulü çoğunluk sistemine dayanan seçimlerde Meclis’e yansıyan sayılar milli iradenin tecellisi sayılacaktır. Bu yeni dönemin önemi CHP tarafından hazırlanan bir rapora şu sözlerle yansımıştır: “Egemenlik memurdan seçmene geçmektedir. Dönüm devrindeyiz” (BCA, 1946: 9).

Türkiye’de çok partili dönemin ilk seçim deneyimi, demokrasinin ölçütlerinden biri kabul edilen seçimlerin serbest ve dürüst yapılması açısından bakıldığında başarısız sayılabilir. Bu nedenle 1946 seçimleri ne milli iradenin tecellisi, ne de demokrasinin göstergesi olabilmıştır. 1946 seçimleri, usulsüzlükler ve muhalefeti engelleme çabalarıyla anılmaktadır. O dönemde CHP tarafından açıkça ifade edilmese de seçimlerin dürüst yapılmadığını İsmet İnönü’nün de kabul ettiği bilinmektedir.⁴ Bu seçimlerle birlikte milli irade kavramının yeniden anlamlandırılarak kullanımının yanı sıra kullanımının da değiştiğine şahit oluyoruz. 1946 seçimleri üzerindeki şaibe, DP’nin muhalefeti ve iktidarı süresince kendisini milli irade kavramının tek temsilcisi saymasına neden olmuştur. Bu anlamda DP’nin, Cumhuriyet kurucularının Kurtuluş Savaşı ideolojisini sahiplendiği söylenebilir. DP açısından bu değişimin bir önemi daha vardır. CHP çok partili döneme geçiş yılları süresince “yeni hiçbir şey vaat etmeyen ve mazisini yiyip tüketmekle vakit geçiren” (Aydemir, 1975: 432) bir parti konumundadır. Nihat Erim’in deyişiyle CHP “1950’ye kadar uyumuştur” (Toker, 1970: 163). CHP’nin seçim propagandasının temelini oluşturan ‘ülkenin kurtarıcısı parti’ sloganı başlangıçta DP’nin siyaseten karşılayamayacağı ya da başa çıkamayacağı tek konudur. Ancak milli irade söylemiyle birlikte DP’nin bu sloganı etkisiz kıldığı görülmektedir. 1946 seçimlerinden sonra DP’nin mücadele stratejisi belli olmuştur: “Bu parti demokrasi ve milli irade bayrağını elinde tutacak, milli iradenin serbest ve adil seçimle tecelli edeceği güne kadar mücadeleye tüm gücü ile devam edecektir... Millet’in iradesini hiçe sayanlara karşı...” (Burçak, 1994:18).

1946 seçimleri sonrasında çok partili sisteme geçişle başlayan kısa süreli demokrasi ve özgürlük dönemi sona ermiştir. Seçimlerin basında sıklıkla eleştirilmesi Sıkıyönetim kararı ile bazı cemiyet ve gazetelerin kapatılmasına neden olmuştur. 1947 yılı ile birlikte özellikle sol basına yönelen baskılar, Türkiye’nin ABD’nin yanında yer alma tercihiyle benimsediği, dönemin en etkin ideolojisi antikomünizmle meşrulaştırılmıştır. Yukarıda ilk kez 1923’te İzmir İktisat Kongresi ile milli irade kavramının bağımsızlık anlamının aşınmaya başladığını ifade etmiştik. Uluslararası ya da uluslararası kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği ve anlaşmaların ülkelerin bağımsızlığını ne ölçüde etkilediği farklı bir çalışma konusu olmakla birlikte milli irade kavramının bağımsızlık anlamıyla kullanımına savaş sonrası dönemde rastlayamadığımızı söyleyebiliriz. Nadir Nadi’nin deyişiyle “San Francisco markalı demokrasiye” (1945: 1) geçen Türkiye’de 1947, IMF ve Dünya Bankası üyelikleri ve ABD’nin sağladığı yardım ve hibelerle iktisadi bağımlılığın başladığı yıldır. Dolayısıyla artık iradenin ne kadar milli olduğu tartışmalıdır. İdris Küçükömer Türkiye’nin ABD ile yürüttüğü bu ortaklığı mil-

⁴ İsmet İnönü’ye yakın isimlerden Nihat Erim’in “Günlükler” inde ve partinin önemli isimlerinden Faik Ahmet Barutçu’nun hatıralarında seçimin şaibeli olduğu İnönü’nün anlatımıyla doğrulanmaktadır (Erim, 2005: 157; Barutçu, 1977: 385-386).

li irade açısından yorumlamış ve iki ülke arasındaki ilişkinin başlamasıyla birlikte milli iradenin “azınlık iradesine” dönüştüğünü savunmuştur. Kapitalizm ve milli irade arasındaki çelişkiye de dikkat çeken Küçükömer şunları söylemiştir:

“...dış ortak kapitalistler, iç ortak ise içeride ekonomik olarak hâkim sınıflardır. Bu sınıflar kendi egemenliklerini devam ettirmek için ezdikleri kitlelerin şuurulanmasına karşı içeride kendi azınlık iradesi ile aldıkları tedbirleri dış güçlerle yahut dış iradelerle takviye etmeye çalışırlar... Azınlığın amacı nedir? Bu milli çıkarlara büyük kitlelere karşı yürütülmek istenen düzenin dış güçlerin (iradelerin) yardımıyla devam ettirilmesidir” (1965: 6).

1950 seçimlerinde iktidara gelen DP “siyasal mücadele ve toplumsal taleplerin ortak dili” (Laclau, 2005: 75) olmayı başarmış, halkı yeniden siyasal alana dâhil etmiştir. DP bu süreçte boş gösterenler olarak hem milli iradeyi hem de demokrasiyi ideolojik söylemine eklemiş, Cumhuriyet kurucularının dışladığı, ötekileştirdiği çevre güçler yeni siyasal zeminde temsil gücünü elde etmiştir. Tek partili dönemde özellikle 1925 sonrası inkılapçı kadronun “halka rağmen halk için” politikası (Aydemir, 1975: 55) CHP’yi halktan ne kadar uzaklaştırdıysa, programında yer aldığı şekliyle “halkla beraber halk için” (DP Programı, 1951: 50) sloganı DP’yi halka o kadar yaklaştırmıştır. Bu durum esasen seçim çalışmaları süresince eyleme de yansımıştır. DP halkın tüm kesimlerini siyasete dâhil etmek çabasıyla köylere uzanan parti örgütlenmesi gerçekleştirmiştir (Tekeli, Şaylan, 1978: 89). CHP ise seçmenle mecburi iletişim kurmak zorunda kaldığı seçim çalışmaları sırasında halkın ayağına gitmekten dahi imtina eder gözükmektedir. Öyle ki, halkla görüşmeyi “kendisini satılığa çıkarmak” (Burçak, 1979: 81) olduğunu söyleyen milletvekili adayları bulunmaktadır. Partinin önemli isimlerinden Cevdet Kerim İncedayı seçim öncesi Aydın Halkevi’nde şu sözleri söylemiştir: “Şark vilayetlerindeki halkımızın ekseriyeti cahildir... Eğer onları serbest bırakırsak reylerini ya Hasoya, ya Memoya verirler. Buna müsaade edebilir miyiz?” (Cumhuriyet, 1949: 1-3). Bu sorunun cevabı 1950’de Meclis’te DP Erzurum Milletvekili Memiş Yazıcı tarafından İncedayı’nın da yer aldığı bir oturumda verilecektir: “İşte Memo karşında” (TBMM, 1950: 128).

DP iktidarında halkçılık ilkesi adeta unutulmuştur. “Halkçı parti” olarak anılan CHP için de durum farklı değildir aslında. CHP tarafından da halkçılığın kullanımı partinin önde gelen isimlerinden Nihat Erim’in yayımladığı bir gazete ismi olmaktan öteye geçememiştir.⁵ Milli irade ya da DP’nin daha sık kullandığı şekliyle millet iradesi ise Milli Mücadele döneminden sonra bir kez daha işlevsel şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bunun temel nedeni, Milli Mücadele döneminde olduğu gibi halkın, oyunun içine yeniden dâhil edilmesi olarak gözükmektedir. DP lideri Adnan Menderes Mec-

⁵ *Halkçı* gazetesi Nihat Erim tarafından 23 Mayıs 1955-1 Temmuz 1955 yılları arasında yayımlanmıştır.

lis’teki ilk konuşmasının ilk cümlesinde milli iradeden bahsetmiştir. Menderes hükümet programını açıkladığı konuşmasına şu sözlerle başlamıştır: “Tarihimizde ilk defadır ki, yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor” (TBMM Tutanakları, 1950: 24). Bu ifadeler aynı zamanda CHP’ye meydan okuma olarak anlaşılabilir. Diğer taraftan DP’nin 1946 seçimlerinden sonra ele geçirdiği milli irade söylemini nasıl etkin şekilde kullandığına örnek teşkil etmektedir.

DP’nin CHP hükümetlerini milli irade ekseninde eleştirisi iktidarının ilk günlerinde yapılmaya başlanmıştır. Menderes’in hükümet programında yer alan ifadelerinin ardından başlayan tartışmada CHP, milli iradenin Türkiye’de ilk kez DP iktidarıyla tecelli ettiği görüşüne karşı çıkmıştır. Parti adına konuşan Cevdet Kerim İncedayı 1920 itibarıyla sistemin milli hâkimiyet esasına dayandığını ve milli iradenin hâkim olduğunu belirtmiş ve “hepimiz Kemalist rejimin öz ve halis çocuklarıyız” ifadesini kullanmıştır (TBMM Tutanakları, 1950: 118). CHP, Birinci Meclis’ten itibaren milli iradenin tekâmül ettiğini, DP’nin iktidara gelmesinin bu sürecin eseri olduğunu savunmuştur. Menderes ise bu teze karşı çıkarak şunları söylemiştir: “9. Büyük Millet Meclisi’ne gelene kadar Meclis’in vatandaş reyini ile işbaşına gelmiş olmaktan ziyade hükümette olmanın temin ettiği nüfuza dayanılarak teşkil edilmiş olduklarında vatandaşların tereddüdü yoktur” (TBMM Tutanakları, 1950: 134).

Menderes’in milli irade eksenindeki konuşmalarına bakıldığında iki odak noktası ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, CHP hükümetlerinin meşruiyeti konusudur. Menderes’in bu doğrultuda DP’yi “yüzde yüz millet iradesine dayanan meşru idare” (TBMM Tutanakları, 1952: 91) şeklinde tanımladığı görülmektedir. Doğrudan seçimlerle ilişkilendirilen bu meşruiyetin kaynağı, oy çokluğu ile iktidarın kazanılmasıdır. İkincisi ise önceki dönemlerde de gördüğümüz şekilde milli iradenin yüceltilme çabasıdır. Millet iradesinin “şerefli bir mesuliyet” (TBMM Tutanakları, 1957: 768) olduğunu ifade eden Menderes’e göre, milli irade bir “ferman”, DP ise “fermanberdir” [boyun eğen, itaat edendir] (TBMM Tutanakları, 1956: 149). Menderes, milli irade kavramını iktidara tevdi edilen bir vazife olarak görmektedir. Bu durum muhalefetin eleştirilerine de konu olmuş, bir CHP milletvekili şunları söylemiştir: “Kendilerinin her zaman iddia ettikleri gibi milli irade ile işbaşına gelmişlerdir, biz de milli irade ile sizleri kontrole geldik” (TBMM Tutanakları, 1953: 354). Menderes, milli irade kavramını kullandığı açıklamalarının pek çoğunda 1946 seçimlerinden de bahsetmiştir. İnönü, 1946 seçimlerindeki tutumu nedeniyle “milli iradeyi paramparça etmiş bir insan” olarak nitelenmiştir. 1946 seçimini “milli iradeye karşı işlenen cinayet” (TBMM Tutanakları, 1954: 79) şeklinde niteleyen Menderes, 1946 seçimiyle “iktidarın gasp ve zapt edildiğini”, (TBMM Tutanakları, 1951: 661) “milli iradenin ayaklar altına alındığını, tağşiş edildiğini” söylemiştir (TBMM Tutanakları, 1954: 457).

DP, özellikle 1954 sonrası otoriter bir yönetim biçimi benimsemeye başlamıştır. Muhalefetin ciddi eleştirilerine neden olan antidemokratik kanunlar⁶ Meclis çoğunluğunca kabul edildiğinden milli irade kavramıyla meşrulaştırılmıştır. Zira demokrasiye ya da Anayasa'ya aykırı kanunları yapma gücü de, bu dönem itibarıyla milli iradenin tek ve mutlak anlamı haline gelen oy çokluğu ile kazanılmaktadır. Diğer taraftan milli irade, kavramın adeta sahibi haline gelen DP'ye bir anlamda dokunulmazlık da kazandırmıştır. Hükümet ya da parti faaliyetleri eleştirisi, en üstün güç addedilen milli iradenin eleştirisi anlamına gelmektedir. 1955'te bir milletvekili "Biz paşaların iradesiyle gelmedik" (TBMM Tutanakları, 1955: 619) sözlerini kullanmıştır. 1958'de yine bir DP milletvekilinin "milli irade biziz" (TBMM Tutanakları, 1958: 182) sözleri, tek parti döneminin halk-parti-devlet özdeşliğini hatırlatmaktadır. Bu dönem itibarıyla milli irade, yönetenlerin yönetilenlerden aldıklarını varsaydıkları üstün bir güç, yönetilenleri ise siyasal alanın önemli bir parçası olduklarına ikna eden sihirli bir kavram olarak Türkiye'nin siyasal sözlüğüne yazılmıştır.

SONUÇ

Milli irade, iktidarlar tarafından paradoksal şekilde kimi zaman birleştirici ve eşitleyici, kimi zaman da ayrıştırıcı ve ötekileştirici işlevleriyle kullanılan çelişkili kavramlardan biridir. Bu çelişkiler, kavrama yüklenen yeni anlamlandırmalarla görünür hale gelmektedir. Milli Mücadele döneminde kitleleri peşinden sürükleyen bu ideolojik söylem, rejimin otoriterleşmesine bağlı olarak demagojik bir söyleme dönüşmüş ve çok partili döneme geçişle birlikte kendisine çizilen kalıbın içinde dinamizmini kaybetmiştir. Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere milli irade kavramı halkın politikaya dâhil edildiği, "meydan okuma ihtimalinin" (Laclau, 1996: 156) olduğu bir toplumda işlevsel olabilmektedir. Zira iktidarlar tarafından çoğu kez milli iradeyle özdeşleştirilen demokrasinin temel ölçütü, farklılıkların görünürlüğüdür.

Milli irade kavramı, iktidarların hegemonik çabalarıyla şekillenmiştir. Biz/onlar inşası ekseninde iktidarlar için milli irade kullanışlı bir araç haline gelmiştir. Dönemsel özdeşlikler görülmeyle birlikte kavramın anlamlandırılmasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Milli Mücadele döneminde ve DP iktidarının ilk dönemi sayılabilecek 1954'e kadar milli irade kavramı bir boş gösteren olarak kullanılmıştır. Her iki dönemde de iktidarın meşruiyeti vurgusu, Milli Mücadele döneminde saltanata, DP döneminde ise geçmiş CHP hükümetlerine karşı öne çıkmaktadır. Bu vurguya milli iradenin yüceltilmesi, kutsallaştırılması çabası da eşlik etmektedir. Bu iki dönemde milli

⁶ Bu kanunlardan bazıları şöyledir: "Basın kanununda rötuş, toplanma hürriyetinin kısıtlanması, muhalefet partisi faaliyetlerinin Meclis içi ve dışında engellenmesi, seçim kanununda değişikliklerle seçme seçilme haklarının daraltılması, seçimlerin otoriter rejimlere özgü plebisiter nitelik alması... Hâkimlik teminatı müessesesinin fiilen işlemez hale getirilmesi, adalet mekanizması üzerinde baskı..." (Kapani, 1981: 114-115).

irade birleştirici bir güç olarak, yeni bir düzen vaadiyle toplumun her kesiminin temsil edileceği iddiasıyla kullanılmıştır. Bürokratik elitin tartışmasız üstünlüğünü ifade eden 1925-1945 yıllarında ve DP iktidarının benzer şekilde antidemokratik kanunlarla otoriterleştiği 1954-1960 döneminde ise milli irade kavramı ekseninde bu kez farklılıklar dışlanmış, ötekileştirilen toplumsal gruplar için milli irade sınır çizgisini ifade etmeye başlamıştır. Zira milli irade, tek, bütün, çelişkisiz, farklılıklardan azade bir halkın yöneticilere tevdi ettiği kutsal bir görev olarak nitelenmiştir.

Milli irade kavramında en önemli değişim, 1946 yılında yaşanmıştır. Demokrasinin ön koşulu ve tek göstergesi olarak kabul edilen seçimler ve oy çoğunluğu milli irade kavramıyla ifade edilmeye başlanmış, 1960’a kadar Türkiye’de oy verme dışında siyasal alana katılım kanallarının sınırlılığı nedeniyle milli iradenin anlamı bu çerçevede sabitlenmiştir.

Milli irade kavramının tarihsel arka planı kabul edebileceğimiz bu çalışmada incelenen dönemde kavramın birlik, beraberlik, bağımsızlık, halkçılık, demokrasi, seçim, oy, çoğunluk anlamlarıyla kullanıldığı görülmüştür. Milli irade kavramındaki değişimin halkın gücünden devletin gücü vurgusuna doğru bir yol izlediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda milli irade iktidarlar tarafından aşağıdan yukarıya bir güç olarak sunulmasına rağmen tam tersi şekilde iktidarın tahakkümünün bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla halk ya da millet olarak ifade edilen topluluk, her durumda bu tasarımın dışında kalmıştır.

Milli irade kavramı halen 1946’dan devralınan “sandık demokrasisi” işleviyle iktidarların ideolojik söyleminin değişmez bir parçasıdır. Seçmenlerin siyasi tercihlerini ortaya koyan seçim sonuçları ve oy çokluğu milli iradenin tecellisi olarak nitelenmektedir. Milli irade kavramı, ilk kullanımından yaklaşık bir asır geçmiş olmasına karşın halen “karşısında akan suların duracağı, bütün kapıların açılacağı, tılsımlı bir formül” (Kapani, 1966, 2) niteliğini korumaktadır. CHP’nin DP’ye, DP’nin kendisinden sonraki iktidarlara bıraktığı en güçlü siyasal retoriklerden biri olan milli irade, Menderes’in halkın gücüne atfen kullandığı “kadife eldiven içinde sert pençe” (TBMM Tutanaqları, 1952: 390) işleviyle, ters yönde iktidarların gücünü pekiştirmek için kullanılmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

(2 Şubat 1949). “İncedayının Aydındaki konuşması”. Cumhuriyet Gazetesi. 1-3.

- Ağaoğulları, M. A. (1986). Halk ya da ulus egemenliğinin kuramsal temelleri üzerine birkaç düşünce. *SBF Dergisi*, 41 (1): 131-152.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri 1919-1938* (2006). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ateş, S. (1991). *Milli hâkimiyet prensibinin tarihi gelişimi ve Türk inkılabındaki yeri*. Kemalist Atılım Birliği Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1975). *İkinci adam*. Remzi Kitabevi.
- Baban, C. (2009). *Politika galerisi*. Timaş Yayınları.
- Barutçu, F. A. (1977). *Siyasi anılar*. Milliyet Yayınları.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri. (1936). *1935 kurultay kararları*. Yer No: 3-12-11.
- Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri. (1946). *Halkı partiden soğutan ve acilen izalesi lazım gelen amiller hakkında CHP Tokat milletevkeili Galip Pekel'in raporu*. Yer No: 42-249-13.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. Savaş Yayınevi.
- Bozkurt, G. (1989). Milli egemenlik panellerinde sunulan bildiriler. (Der.) Milli egemenlik kavramının tarihsel gelişimi (15-19). TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları.
- Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de demokrasiye geçiş*. Olgaç Yayınları.
- Burçak R. S (1994). *Türkiye'de milli iradenin zaferi*. Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839- 1950)*. İmge Kitabevi.
- Çelebi, A. (2012). Demokratik bir anayasanın siyasal yapıtaşları: halk egemenliği ve siyasal temsilin demokratikleştirilmesi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 124, 36-61.
- Çevik, Z. (2002). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti rejiminin ilk anayasası: Teşkilât-ı esasiye kanunu. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26, 27-38.
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı* (1951). Güneş Matbaacılık.
- Doğan, E. (2019). 2. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına halkçılık fikrinin gelişimi. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 20, 131-144.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*. Yapı Kredi Yayınları.
- Eroğlu, H. (1985). Birinci milli egemenlik sempozyumu. (Der.) *Kurtuluş savaşı ve ulusal egemenlik kavramı* (58-80). TBMM Basımevi.
- Feyzioğlu, T. (1988). *Türk milli mücadelesinin ve Atatürkçülüğün temel ilkelerinden biri olarak millet egemenliği*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Haspolat, E. (2011). Meşrutiyetin üç halkçılığı ve Kemalist halkçılığa etkileri. *Atatürk*

- Yolu Dergisi*, 47, 557-584.
- İnsel, A. (1990). Ulusal egemenlik kavramı üzerine birkaç gözlem. *Birikim Dergisi*, 14, 19-23.
- İrade-i milliye tıpkıbasım ve yeni harflerle* (2004). Sivas Belediyesi Yayınları.
- Kapani, M. (27 Şubat 1966). “Milli irade efsanesi”. *Milliyet Gazetesi*. 2.
- Kapani, M. (1981). *Kamu hürriyetleri*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı’dan günümüze asker ve siyaset* (Çev.: G. Ayas). Timaş Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2013). *Atatürk’e saldırmanın dayanılmaz hafifliği*. İmge Kitabevi.
- Küçükömer, İ. (2 Ekim 1965). “Milli irade hikâyesi”. *Akşam Gazetesi*. 2.
- Laclau, E. (1996). *Evrensellik, kimlik ve özgürleşme* (Çev.: Ertuğrul Başer). Birikim Yayınları.
- Laclau, E. (2005). *Popülist akıl üzerine* (Çev.: N. B. Çelik). Epos Yayınları.
- Milli egemenlik makaleler antolojisi* (1985). Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları.
- Nadir, N. (26 Ağustos 1945). “Yaşasın Demokrasi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1.
- Okandan, R. G. (1961). Milli hâkimiyet, milli irade mefhumlarının ve kuvvetler birliği sisteminin esas teşkilat hukukumuzda girişi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 27 (1-4), 21-33.
- Özlük, E. (2012). *Uluslararası ilişkilerde devlet egemenliğinin dönüşüm sorunu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şaylan, G. ve Tekeli İ. (1978). Türkiye’de halkçılık ideolojisinin evrimi. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 6-7, 44-105.
- Tanör, B. (2008). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Tutanakları. (2 Haziran 1950). 5. Birleşim.
- (1 Kasım 1944). 1. Birleşim.
- (11 Ocak 1952). 25. Birleşim.
- (15 Kasım 1954). 4. Birleşim.
- (19 Kasım 1958). 4. Birleşim.
- (20 Kasım 1953). 7. Birleşim.
- (21 Mayıs 1955). 79. Birleşim.
- (25 Şubat 1957). 46. Birleşim.

----- (28 Kasım 1952). 10. Birleşim.

----- (5 Temmuz 1954). 17. Birleşim.

----- (6 Haziran 1956). 73. Birleşim.

----- (7 Ağustos 1951). 110. Birleşim.

Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toker, M.(1970). *Tek partiden çok partiye*. Milliyet Yayınları.

Tokgöz, T. (17 Nisan 1962). Halkçılığın hikâyesi. 2. *Yön Dergisi*, 25, 17.

Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları.

Turan, İ. (1985). Birinci milli egemenlik sempozyumu. (Der.) *Ulusal egemenlik ve siyasal katılma* (Der.) (88-102). TBMM Basımevi.

----- (2002). *İsmet İnönü ve tek dereceli ilk seçimler üzerine seçmeler*. İnönü Vakfı Yayınları.

----- (2003). *İsmet İnönü konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşiler 1933-1938, 1944-1950*. İnönü Vakfı Yayınları.

Uçar, F. (2020). Mustafa Kemal Paşa'nın meclis açış konuşmalarında "milli irade" kavramına yönelik değerlendirmeleri (1923-1938). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, 347-358.

Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de tek parti yönetimi (1930-1945)*. Altın Kitaplar Yayınevi.

ELEKTRONİK KAYNAK

"Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açılış Konuşmaları". https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/meclis_acilis.html (Erişim Tarihi: 05.08.2021).

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Uzaktan Eğitim Faaliyetlerinin Veli Görüşlerine
Göre İncelenmesi

Investigation of Distance Education Activities
According To Parents' Opinions

Faik BENLİ*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Benli, F. (2021). Uzaktan eğitim faaliyetlerinin veli görüşlerine göre incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 564-588.

Benli, F. (2021). Investigation of distance education activities according to parents' opinions. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 564-588.

 10.29228/kesit.52656

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 16.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 19.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Ankara Üniversitesi, benlifaik@hotmail.com

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Uzaktan Eğitim Faaliyetlerinin Veli Görüşlerine Göre İncelenmesi¹

Investigation of Distance Education Activities According To Parents' Opinions

Faik BENLİ

Öz: Bu araştırmanın amacı uzaktan eğitim faaliyetlerini veli görüşlerine göre betimlemektir. Araştırmada nicel araştırma tekniklerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Örneklem grubu her kademedan basit seçkisiz örnekleme seçilen 2544 veliden oluşmuştur. Veriler Google forms üzerinden velilere gönderilmiş, SPSS 21.0 programıyla analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde betimsel istatistikler olan aritmetik ortalama, frekans, standart sapma ve yüzde değerlerine bakılmıştır. Gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Anova testi ve post hoc testi olarak Tukey testi kullanılmıştır. Araştırma sonunda uzaktan eğitim faaliyetleriyle gelir durumu, veli öğrenim durumu, yerleşim birimi, çocukların öğrenim gördüğü kademeler arasında anlamlı farklar olduğu ortaya çıkmıştır. Velilerin uzaktan eğitimden memnun olduğu ancak bu memnuniyete rağmen yüz yüze eğitimi daha çok tercih ettikleri bulgularına da ulaşılmıştır. Bakanlığın eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ve uzaktan eğitim hizmetlerini daha verimli hale getirmek için dezavantajlı gruplar başta olmak üzere daha fazla adım atmalı, uzaktan eğitimde velilerin yaşadıkları sorunlara daha hızlı çözümler üretmelidir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, uzaktan eğitim, pandemi, EBA, Milli Eğitim Bakanlığı.

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma Ankara Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'nın 13.09.2021 tarih ve 14/283 sayılı onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Ankara University Ethics Committee.

Abstract: The aim of this research is to describe the distance education activities according to the parents' opinions. In the research, descriptive survey model was used, one of the quantitative research techniques. The sample group consisted of 2544 parents who were selected with a simple random sample from all levels. The data were sent to parents via Google forms and analyzed with the SPSS 21.0 program. In the analysis of the research data, descriptive statistics such as arithmetic mean, frequency, standard deviation and percentage values were examined. One-Way Anova test and Tukey test as post hoc test were used to determine whether there was a significant difference between the groups. At the end of the study, it was revealed that there are significant differences between distance education activities and income level, parent education level, residential unit, and the stages where parents' children are educated. It was also found that and parents are satisfied with distance education, but despite this satisfaction, they prefer face-to-face education more. In order to ensure equality of opportunity in education and to make distance education services more efficient, the Ministry should take more steps, especially for disadvantaged groups, and produce quicker solutions to the problems experienced by parents in distance education.

Keywords: Covid-19, distance education, pandemic, EBA, Ministry of Education.

Giriş

Dünya 2020 yılına girerken ilk olarak Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve diğer ülkelere hızlı bir şekilde yayılan yeni bir salgındır: SARS-CoV-2 ya da bilinen adıyla Covid-19. Covid-19 salgını ekonomiden sağlığa, eğitimden spora birçok alanı etkilemiştir. Salgının önüne geçmek için dünya genelinde farklı tür ve şekillerde tedbirler alınmış, toplu faaliyetlere kısıtlamalar getirilmiştir. Üretim faaliyetlerine ara verilmesi, yatırımların durdurulması, ulusal veya uluslararası insan hareketliliğinin sınırlandırılması, iş yerlerinin kısmî olarak kapatılması, sokağa çıkma yasakları Covid-19 kapsamında alınan tedbirlerden bazılarıdır. Karip, (2020) Covid-19'un etkileri üzerine hazırladığı raporunda, orta düzey bir senaryoya göre pandeminin dünya ekonomisine etkisinin 10 trilyon doları bulacağı ifade edilmiştir. Aynı raporda eğitim faaliyetlerine ayrılan eğitim sürelerinin 0,3 ile 0,9 arasında düşeceği tahmin edilmektedir. Balcı (2020), Covid-19'un etkilerini sağlık, ekonomik ve eğitim alanı olmak üzere üç kategoride ele almıştır. Balcı, COVID-19'un bir sağlık krizi olduğunu söyler. Ona göre Covid-19'un ekonomiye olan etkilerini sırlarken, pandeminin 2020 itibarıyla küresel ekonomide %3'lük daraltmaya neden olmuştur. Bu oran 2008-2009 küresel mali krizinden daha yüksek bir orandır. Ayrıca pandemi eğitimdeki

arz-talep dengesini bozmuştur. Balcı, okulların kapatılmasını, okul terklerini, eğitimin okul dışına kaymasını ve evde eğitimin zorluğunu, öğrenci başarısını değerlendirmede yaşanan sorunları Covid-19'un eğitime olan etkileri olarak sıralar. Balcı bu unsurları Covid-19'un kısa vadeli etkileri olarak değerlendirir.

Türkoğlu (2001) uzaktan eğitimi, www (world wide web), elektronik posta, dosya aktarım protokolü gibi internet araçlarını kullanarak gerçekleştirilen bir dizi faaliyet toplamı olarak tanımlar. Uzaktan eğitimin maliyet, öğrenmede esnek modeller sunma, anında dönüt sağlama gibi birçok açıdan üstünlükleri bulunmaktadır. Uzaktan eğitimin dünya genelinde kullanımı gün geçtikçe artmaya devam etmektedir.

Uşun'a (2006) göre uzaktan eğitim, teknolojik bir araç vasıtasıyla zaman ve mekân bağılı olmadan yürütülen, öğretim ve öğrenme sürecinde öğrenen ve öğretmenlerin aynı ortamlarda olmadıkları bir eğitim şeklidir. Hızal (1983) uzaktan öğretimin geleneksel eğitimin öğretim yaşı, zamanı, yeri, yöntemi, amaçları gibi sınırlılıkları ortadan kaldıran, kendine özgü araç-gereç kullanan bir eğitim etkinliği olduğunu söyler. Uzaktan eğitim, normal eğitimin uygulanmasının mümkün olmadığı durumlarda, öğretmen-öğrenci arasındaki iletişimi özel yöntemlerle sağlayan bir eğitim modelidir. Uzaktan eğitimde, öğrenci ve öğretmenin aynı ortamda olmalarına gerek yoktur. Ayrıca eğitim faaliyetlerini programlamada yetki daha çok eğitime verilir. Alkan'a (1981) göre uzaktan eğitim örgün ve yaygın eğitimde kullanılır ve uzaktan eğitimin amacı kullandığı eğitim türüne göre değişiklik gösterir. Eksik öğrenmelerin giderilmesi, kariyer desteği uzaktan eğitimin amaçlarına verilebilecek örneklerdendir.

Uzaktan eğitimin niteliğini belirlemede göz önünde bulundurulması gereken ilkeler UNECSO (1987) tarafından beş başlıkta toplanmıştır: İlk olarak uzaktan eğitim sürecinde öğrenciyle öğretmenin aynı ortamda bulunma zorunluluğu yoktur. İkincisi, uzaktan eğitim, alternatif eğitim fırsatları sağlamayı amaçlar. Üçüncüsü, uzaktan eğitimde, teknolojik araçlar önemli bir yer kaplar. Dördüncüsü, uzaktan eğitimde öğretim süreci planlı ve sistemli olarak düzenlenmelidir. Son olarak, uzaktan eğitim sistemlerinin verimliliği, öğrenciye sunulacak destek hizmetleriyle sıkı bir ilişki içindedir.

Çoban (2013) uzaktan eğitimin dünya genelinde yaygınlaşmasının özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında başladığını söyler. Bayrak, Aydemir ve Karaman'a (2017) göre uzaktan eğitim bilgi teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak iki binli yıllarla birlikte kullanım alanı daha da genişlemiştir. Topbaş'a (2001) göre ülkemizde ilk uzaktan eğitim çalışmalarına Ankara Üniversitesi öncülük etmiş, bu kapsamda 1950 yılında Ankara Üniversitesi Banka ve Ticaret Enstitüsü bankacılık sektöründe çalışanlara mektupla eğitim verilmiştir. Bozkurt (2017), kamunun öncülüğünde 1951 yılında kurulan Öğretici Filmler Merkezi, yine o yıllarda hayata geçirilen Radyo ile Eğitim Merkezinin yanı sıra özel bir şirket tarafından 1953 yılında kurulan FONON'un alanla ilgili atılan ilk adımlar olduğunu söyler. Uzaktan eğitim kapsamında Milli Eğitim Bakanlığının ilk

adımı, 1960 yılında başlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı Müdürler Komisyonunun (1960), 1 Kasım 1960 tarihli toplantısında, 1960/5367 sayılı genelge ile Mesleki ve Teknik Öğretim İstatistik ve Yayın Müdürlüğünün 6/10/1960 tarihli ve 311/12350 sayılı teklif yazılarına dayanarak deneme mahiyetinde ve sadece mesleki ve teknik öğretim alanına münhasır “Mektupla Öğretim Merkezi” açılması uygun görülmüştür. Sonraki süreçte Bakanlık uygulamalarını çeşitlendirmiştir. Milli Eğitim Bakanlığının uygulamalarına paralel üniversitelerde uzaktan eğitim faaliyetleri başlatmış, Anadolu Üniversitesinin öncülük ettiği uzaktan eğitim çalışmalarına diğer yükseköğretim kurumları da dâhil olmuştur.

Uzaktan eğitim normal seyrinde giderken pandemiyle birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Dünya Bankası (2020), eğitimde salgın öncesinde de var olan krizin salgınla birlikte daha da kötüleştiğini ve derinleştiğini söyler. Nisan-2020 sonu itibarıyla dünya genelinde 180 ülkede okullar kapatılmış, öğrencilerin %85'i okula gitmemeye başlamıştır. Dünya Bankasına göre okulların kapatılmasının olumsuz sonuçları sadece eğitim sektörüyle sınırlı değildir. Ancak bu zararların etkisi alınacak tedbirlerle azaltılabilir, doğru planlama ve politikalarla fırsata bile dönüştürülebilir. Dünya Bankası yaşanan krizi fırsata çevirmek için üç aşamalı bir eylem planı önermiştir: Baş etme, sürekliliği yönetme ve iyileştirme, hızlı harekete geçme. Eylem planı uygulanırken öğrencilerin sağlığını koruma ve onları güven içinde tutma amacı gözden kaçırılmamalıdır. Dezavantajlı aileler için beslenme dışında aynı ve nakdi yardımların yapılması, uzaktan öğrenme sisteminin kurulması, kurumlar arası dayanışmanın artırılması, okulların açılmasıyla birlikte öğrenme eksikliklerini giderecek acil tedbirlerin alınması, eylem planının kapsamında yer almıştır. Pandeminin eğitime olan etkisi paradigma değişikliğinde kendini göstermiştir. Uzaktan eğitim süreci, öğretmenlerin, politikacıların ve ebeveynlerin eğitim sistemiyle ilgili algı ve bakış açılarını değiştirmiştir. Eğitim sistemleri, daha iyi bir eğitim sistem kurabilmek için acil müdahale stratejileri geliştirmeli, vakit kaybetmeden daha iyi bir gelecek için harekete geçilmelidir.

UNESCO'nun (2020) pandemi sonrası 61 ülkede yaptığı çalışmada salgın sürecinden 1,5 milyar öğrencinin etkilendiği ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları şöyle özetlenebilir: Çoğu ülke okul kapatmaların öğrencilerin sağlık ve mutluluklarını etkilemesinden endişelenmektedir. Ülkeler, pandeminin öğrencilere etkisinin %61 psikolojik faktörlere, %57 sosyal izolasyona, %41 besinlere erişime ve %38 fiziksel egzersizlik eksikliğine yol açacağını düşünmektedir. Pandemi sürecinin geldiği son noktayı gösteren UNESCO'nun 16/12/2020 tarihli raporuna göre dünya genelinde 27 ülkede okulların tamamen kapalı olduğu görülmektedir.

Pandemi sürecinde eğitim sisteminin temel görevleri arasında yer alan fırsat eşitliğini sağlamak önemli bir hal almıştır. Uzaktan eğitim faaliyetlerinin büyük oranda bilişim teknolojileri destekli olması, özellikle kırsal alanlarda internet altyapısının ye-

tersizliği, uzaktan eğitime erişmek için gerekli araçlardan (alet, internet paketi vs) yoksun kitlenin varlığı, fırsat eşitliğini sağlamak için çözülmesi gereken sorunların başında yer almaktadır. Dezavantajlı grupların normal zamanlarda öğrenme kayıplarına neden olan okula erişim, öğrenme materyali eksikliği sorunlarına teknolojiye erişim problemi de eklenmiştir. Pandemi öncesinde bile teknolojiye erişimin dezavantajlı gruplar için bir problem olduğu düşünülürse pandemi döneminde bu sorunun çözümü daha da önemli bir hal almaktadır. Teknolojiye erişimle ilgili TUIK (2019) tarafından yapılan “Hane Bilişim Teknolojilerini Kullanma Araştırması-2019” araştırma verilerine göre, ülkemizde evden internete erişim oranı %88,3; mobil ağlar üzerinden internete erişim oranı %86,9 olarak tespit edilmiştir. Ülke genelinde internete erişim oranı ise %86,9 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre internet aracılığıyla uzaktan eğitime erişimin ülke nüfusunu tam olarak kapsayamadığı söylenebilir.

Pandemi döneminde ülkemizin eğitim alanında yaşadığı gelişmeler şöyle özetlenebilir: 12 Mart 2020’de ikinci dönem ara tatili bir hafta öne çekilerek okullar kapatılmış, 23 Mart 2020’de TRT EBA-TV ve eba.gov.tr üzerinden uzaktan eğitime geçilmiş, tüm öğrencilere uzaktan eğitime erişebilmeleri için 8 GB ücretsiz internet paketi sunulmuştur. 26 Mart 2020’de alınan kararla YGS ve YKS öğrencilerinin sınav konuları birinci dönemle sınırlandırılmıştır. Öğretmenlerin pandemi döneminde kişisel gelişimlerini desteklemek için uzaktan eğitim yoluyla hizmet içi eğitim faaliyetleri planlanmıştır. Bakanlık öğrencilere eğitime destek paketleri sunmuştur. Yapay zekâ destekli “EBA Asistan” hizmeti 2 Mayıs 2020’de faaliyete geçirilmiştir. Bakanlık yaptığı yasal düzenlemeyle ikinci dönem ölçme ve değerlendirme çalışmalarının olağanüstü hallerde yüz yüze yapılmasına gerek olmadığına karar vermiştir. Bakanlık 1 Haziran 2020’den itibaren özel öğretim kurumlarının aşamalı olarak eğitim-öğretim faaliyetlerine yeniden başlamalarına izin vermiştir. Yaz tatili boyunca EBA TV’nin yayınları devam ettirilmiştir. 2 Haziran 2020’de yapılan açıklamayla özel okulların 15 Ağustos 2020, devlet okullarının 31 Ağustos 2020’de isteğe bağlı telafi eğitimi yapacağı açıklanmış, 21 Eylül 2020 tarihinden itibaren sınıf bazında aşamalı ve seyreltilmiş olarak yüz yüze eğitimler başlatılmıştır. Önce anaokulu ve 1. sınıflarla başlatılan yüz yüze eğitim, 5 Ekim 2020’de mesleki ve teknik öğretim kurumlarının açılmasıyla genişletilmiş, 12 Ekim 2020 tarihinde ilkokulların tamamıyla 8 ve 12. sınıflar; 2 Kasım 2020’de de 5 ve 9. sınıflar haftada iki gün olmak koşuluyla yüz yüze eğitim kapsamına alınmıştır. 18 Kasım 2020’de alınan kararla okullar 31 Aralık 2020’ye kadar uzaktan eğitime geçmiştir. Bakanlık 18/12/2020 tarihinde gönderdiği son yazıda okulların 15/02/2021 tarihinde yüz yüze eğitime başlayacaklarını kamuoyuna ilan etmiştir. Ancak pandemi koşulları, bu plana sekte uğratmış ve Nisan-2021 sonunda okullar yeniden kapatılmıştır. 2020-2021 eğitim-öğretim dönemi II. yarıyılının büyük kısmında kapatılan okullar 31 Ağustos 2021 yılında yeniden yüz yüze eğitime başlamıştır. Bakanlık 2021-2022 eğitim-öğretim yılında okullarda tam kapanmanın olmayacağını kamuoyuna duyurmuş-

tur.

Bakanlık bu süreçte uzaktan eğitime erişim için Eğitim Bilişim Ağı'nı (EBA) sürekli revize etmiştir. Yaşanan sistem yoğunluğunu çözmek için EBA üzerinden haftalık ders saatleri ilkokul, ortaokul ve liseler için farklı zaman aralıklarına serpiştirilmiştir. Her öğrenci için 8 GB internet desteğinin yanında, tablet dağıtımı, okullarda kurulan EBA destek noktaları, EBA Asistan hizmeti verilen hizmetlerden bazılarıdır. Bu süreçte uzaktan eğitimin yükünü büyük ölçüde EBA sistemi yüklenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (MEB, 2020) 7 Aralık 2020 tarihinde yaptığı açıklamada 23 Mart-04 Aralık 2020 tarihleri arasında 13.420.223 öğrencinin eba.gov.tr adresini aktif olarak kullandığı, 1.804.393 öğrencinin de eba.gov.tr/akademik-destek adresini kullandığını açıklamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre 2019-2020 eğitim öğretim yılı itibariyle ilköğretim ve ortaöğretimde 18.241.881 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu verilerden hareketle EBA üzerinden uzaktan eğitime erişen öğrenci oranının %83 olduğu görülmektedir.

Eğitim hizmetlerinin niteliğini arttırmak Milli Eğitim Bakanlığının sorumluluk alanları arasında yer alır. Özellikle dezavantajlı grupların eğitim sürecine dâhil edilmesi, öğretmen ve öğrenci motivasyonunun canlı tutulması, pandemi sürecinin başarılı bir şekilde yönetilebilmesi ve eğitimde fırsat eşitliğinin yaratılabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığına büyük iş düşmektedir. Bakanlığın hayata geçirdiği uygulamalardan, attığı adımlardan ve aldığı kararlardan okullar ve öğrenciler etkilendiği gibi veliler de etkilenebilmektedir. Bu nedenle velinin eğitim hizmetlerinde önemli bir paydaş olduğu görülmektedir. Pandemi süreci velilere de yeni görevler yüklemiştir. Veliler, okulların kapanması ve kısıtlamalar nedeniyle okul ortamlarından mahrum kalan çocukların evde nitelikli zaman geçirmesinde, uzaktan eğitim için gerekli fiziki ve maddi koşulları sağlamada veliler önemli bir rol üstlenmiştir. Velilerin pandemi sürecinde gerek akademik gerekse psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik açıdan verebildikleri destekle eğitim hizmetlerinin kalitesi yükseltilebilir. Bunun için velilerin uzaktan eğitim hakkında görüşlerinin ortaya konulması büyük önem taşımaktadır.

Literatür taramalarında velilerin görüşlerini ortaya koyan araştırmaların yetersiz olduğu görülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde, konu ile ilgili yapılan araştırmaların uzaktan eğitimle yüz yüze eğitimi karşılaştırılması (Çalışkan, Süzek ve Özcan, 2017); öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadığı problemlerin tespiti (Serçemeli ve Kurnaz, 2020; Altun ve Ekiz, 2020; Aktaş, Büyüktaş, Gülle ve Yıldız, 2020; Altuntaş ve Yılmaz, 2020); öğretmen ve yöneticilerin uzaktan eğitime ait görüşlerini belirleme (Demir ve Özdaş, 2020; Kurnaz, Kaynar, Şentürk Barışık ve Doğrukök, 2020) üzerine yoğunlaştığı görülür. Alanyazında da görüldüğü üzere araştırmalarda odak noktası öğretmen ve öğrenci görüşleri üzerinde yoğunlaşmış, uzaktan eğitim sürecinde veli görüşlerini ortaya koyan araştırmaların oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Konuyla

ilgili Milli Eğitim Dergisi tarafından “Salgın Sürecinde Eğitim” temalı 2020 yılı özel sayısında yayımlanan 50 makalenin 0,14’üne veliler dâhil edilmiştir. Bu araştırmalardan sadece 0,06’sında veliler odak çalışma grubunda yer almaktadır. Konu hakkında veliler üzerine yapılan araştırmaların az olması nedeniyle bu çalışmada uzaktan eğitimle ilgili veli görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Eğitim sisteminin okul, öğrenci ve veli olmak üzere üç önemli paydaşı vardır. Paydaşların birbirleriyle iletişimi ve geri dönütleri, sunulan eğitim hizmetinin değerlendirilmesi araştırmacılar için bir veri kaynağıdır. Bu araştırmanın amacı; pandemi döneminde yapılan uzaktan eğitim faaliyetlerini veli görüşlerine göre betimlemeye çalışmaktır. Aynı zamanda veli görüşlerinin bazı değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmektir. Araştırmada temel amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 1- Çocukların uzaktan eğitim sürecinde evde zaman kullanımlarıyla velilerin gelirleri, öğrenim durumları, yaşadığı yerleşim yeri ve çocuklarının öğrenim kademeleri arasında farklılaşmakta var mıdır?
- 2- Velilerin pandemi döneminde çocuklarına sundukları destekle velilerin gelirleri, öğrenim durumları, yaşadığı yerleşim yeri ve çocuklarının öğrenim kademeleri arasında farklılaşmakta var mıdır?
- 3- Velilerin uzaktan eğitime ait memnuniyet düzeyleri, öğrenim durumlarına, gelir düzeylerine, yaşadıkları yerleşim birimine ve çocuklarının öğrenim gördükleri kademeye göre farklılaşmakta mıdır?
- 4- Pandemi döneminde velilerin uzaktan eğitimde yaşadıkları sorunlarla öğrenim ve gelir durumları, yaşadıkları yerleşim birimi ve çocuklarının öğrenim kademeleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
- 5- Velilerin yüz yüze eğitim hakkında görüşleriyle uzaktan eğitim memnuniyetleri arasında bir ilişki var mıdır?

Veliler eğitim sürecinin hizmet alan tarafında yer alırlar. Hazırlanan bir programın etkililiğini ölçmede geri dönüt alınabilecek önemli unsurlardan biridir. Bu araştırmada velilerin uzaktan eğitime ait görüşleri analiz edilmiştir. Araştırmanın önemi alanına katkı sağlaması ve konu uzmanlarına bir veri sunmasından gelir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni ve örneklemini, veri toplama araçlarıyla toplanan verilerin değerlendirilmesinde kullanılan istatistiksel yöntemlere yer verilmiştir. Bu araştırmada nicel araştırma tekniklerinden biri olan betimsel tarama modeli

kullanılmıştır. Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel'e göre betimsel tarama modeli, eğitim alanında en yaygın kullanılan tarama modelidir (Büyüköztürk vd, 2008). Bu araştırma, velilerin tutumlarını ölçmede kullanılacak bir yöntemdir. Betimsel tarama modellerinde katılımcıların görüşlerini ortaya koymak amaçlanır. Toplanan veriler betimsel istatistik yöntemiyle analiz edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırma Kırıkkale'de ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde örgün eğitimde öğrenim gören 43.120 öğrenci velisini kapsamaktadır. Evren içinde velilerin %5'inin her kademedeki öğrenci velisi olduğu varsayılmıştır. Bu nedenle 40.964 veli araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Örneklem seçilirken her örneklemin seçilme olasılığının eşit olduğu seçkisizlik örneklem türleri tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklemini basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle 2544 öğrenci velisi oluşturmaktadır. Araştırma, velilerin uzaktan eğitime ait görüşleriyle sınırlı tutulmuştur.

Veri Toplama Aracı

Araştırma verileri kapalı uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Anket soruları The Institute for Fiscal Studies tarafından yapılan "Learning during the lockdown: real-time data on children's experiences during home learning" araştırmasında kullanılan maddelerden yararlanılarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Anketin ilk kısımda velilere demografik bilgileri, ikinci kısımdaysa toplamda 10 maddeden oluşan araştırma soruları sorulmuştur. Anket uygulanmadan önce yönergesiyle birlikte taslak bir form oluşturulmuş, formdaki maddelerin kapsam geçerliğini sağlamak için 4 uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlardan alınan geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Anket, öğrenim, gelir, cinsiyet ve yerleşim birimine göre farklılık gösteren 86 veliye uygulanmış, böylelikle velilerin anket maddelerinin açık ve anlaşılabilirliğine dair görüşlerine ulaşılmıştır. Pilot uygulama sonucu gelen dönütlere göre velilerin açık ve anlaşılır bulmadıkları soru kökleri revize edilerek ankete son hali verilmiştir. Araştırmanın ölçeğinin güvenilirlik analizi Cronbach's Alpha değeri hesaplanarak test edilmiş, ölçüm sonucu Cronbach's Alpha değeri 0,824 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu değer ölçeğin güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir. Geçerlik ve güvenilirlik açısından sorun olmadığı görüldükten sonra formlar elektronik ortamda velilere gönderilmiş ve veriler elektronik ortamda elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan verilerin analizi için SPSS 21.0 programından yararlanılmıştır. Araştırma verilerinin analizinde betimsel istatistikler olan aritmetik ortalama, frekans, standart sapma ve yüzde değerlerine bakılmıştır. Araştırmada, bağımsız değişkenlerde gruplar arası karşılaştırmalarda parametrik analizlerin yapıp yapılmayacağını belirlemek için öncelikle ölçek verilerinin normal dağılım gösterip göstermedi-

ğine bakılmıştır. Analiz sonucunda verilerin basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerinin -2 ile +2 arasında değiştiği görülmüş, ayrıca normal dağılım grafikleri de incelenerek araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır. Araştırma verilerinde veli öğrenim durumu, gelir durumu, yerleşim birimi ve öğrencinin öğrenim kademesine göre gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Anova testi ve post hoc testi olarak Tukey testi kullanılmıştır.

Bulgular

Tablo 1. *Örneklem grubuna ait demografik bilgiler*

		f	%
Yaş	20-30 arası	236	9,3
	31-40 arası	1266	49,8
	41-50 arası	880	34,6
	51 ve üstü	162	6,4
Cinsiyet	Erkek	857	33,7
	Kadın	1687	66,3
Öğrenim durumu	İlkokul	410	16,1
	Ortaokul	391	15,4
	Lise	960	37,7
	Üniversite	783	30,8
Aylık gelir durumu	Düşük	446	17,5
	Orta	1979	77,8
	Yüksek	119	4,7
Yaşanılan yerleşim yeri	İl Merkezi	1956	76,9
	İlçe Merkezi	499	19,6
	Köy/Kasaba	89	3,5
Öğrencinin eğitim kademesi	İlkokul	968	38,1
	Ortaokul	466	18,3
	Lise	1110	43,6

Örneklem grubunun demografik bilgilerinin verildiği Tablo 1'e göre araştırma-ya katılan öğrenci velilerinin %49,8'i 31-40 yaşları arasındadır. Çalışmaya katılan velilerin %66,3'ü kadın, %33,7'si erkektir. Velilerin %30,8'i lisans (lisansüstü dahil) mezunu iken %37,7'si lise, %15,4'ü ortaokul ve %16,1'i ilkokul mezunudur. Gelir durumuna göre velilerin %17,5'i düşük, %77,8'i orta, %4,7'si yüksek gelirlidir. Velilerden %76,9'u il merkezinde, %19,6'sı ilçe merkezinde, %3,5'i de köy veya kasabalarda ikamet etmektedir. Çalışmaya katılan velilerin çocuklarının %38,1'i ilkokul; %18,3'ü ortaokul ve %43,6'sı lisede öğrenim görmektedir.

1- Çocukların uzaktan eğitim sürecinde evde zaman kullanımlarıyla velilerin gelirleri, öğrenim durumları, yaşadığı yerleşim yeri ve çocuklarının öğrenim kademeleri arasında farklılaşmakta var mıdır?

Uzaktan eğitim sürecinde öğrenciler zamanlarını EBA, özel öğretmen, bireysel çalışma ve dinlenme aktiviteleriyle geçirmektedir. Öğrencilerin EBA’da geçirdikleri zaman %48,3 oranıyla 3-6 saat arasında yoğunlaşmaktadır. Velilerin %69,0’u uzaktan eğitim sürecinde özel öğretmenden öğrenim desteği almaktadır. Bu destek en çok 0-3 saat aralığında ve oransal olarak %55,3’e karşılık gelmektedir. Yine veli görüşlerine göre çocuklar 0-3 saat aralığında bireysel öğrenmeye %54,8, dinlenmeye %51,9 oranında zaman ayırmaktadır. Bu verilerden hareketle uzaktan eğitim sürecinde çocuklar, zamanlarını büyük ölçüde öğrenme ve öğrenmeye dayalı aktivitelerde geçirmektedir. Bu aktiviteler içinde EBA’da geçirilen zaman gerek süre gerek oransal olarak diğer faaliyetlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni Bakanlığın eğitim faaliyetlerini EBA’dan gerçekleştirmesi olabilir.

Araştırmaya katılan velilerin çocuklarının %54,9’u öğretmen tarafından gönderilen çalışmaların hepsini, %28,9’u ise çoğunu yapmaktadır. Öğretmenin gönderdiği çalışmaların hiçbirini yapmayanların oranı %2,9’da kalmaktadır. Öğretmen tarafından gönderilen çalışmaları yapma durumu öğretim kademelerine göre farklılık göstermektedir. Öğrenim kademesi yükseldikçe çocukların öğretmenlerinin gönderdiği ödevlerin hepsini yapma oranı düşmektedir (ilkokulda ödevlerinin hepsini yapma oranı %71,2, ortaokulda 60,5, lisede %38,3). Bu durum ilkokulların veliler tarafından daha fazla önemsendiğini, ilkokullarda öğretmen-öğrenci arasındaki iletişimin ve öğretmen takip sisteminin daha güçlü olmasıyla ilişkili olabilir. Yine bu durum ilkokul kademesindeki konuların herkesçe yapılabilir olması, ilkokul çağındaki çocukların fiziksel ve duygusal gelişim açısından velilere daha bağımlı olması ve velilerin ilkokul çağındaki çocuklar üzerinde daha fazla kontrol edebilmesiyle açıklanabilir.

Tablo 2. Velinin öğrenim durumuna göre çocuklarının evde geçirdiği zamandaki farklılıklar

	Veli Öğrenim Durumu	N	ORT	SS	F	P	FARK
Bireysel eğitim çalışmaları	İlkokul	364	1,56	0,67	8,824	0,000**	1 > 4
	Ortaokul	345	1,52	0,69			2 > 4
	Lise	866	1,51	0,67			3 > 4
	Üniversite	740	1,38	0,60			
Eğitim dışındaki faaliyetlere ayırdıkları zaman	İlkokul	386	1,74	0,88	3,436	0,016**	1 > 4
	Ortaokul	363	1,72	0,87			
	Lise	906	1,64	0,85			
	Üniversite	770	1,60	0,81			
Öğretmenin gönderdiği ça-	İlkokul	410	3,26	0,90	3,761	0,010**	4 > 1
	Ortaokul	391	3,31	0,86			

Tablo 2. Velinin öğrenim durumuna göre çocuklarının evde geçirdiği zamandaki farklılıklar

	Veli Öğrenim Durumu	N	ORT	SS	F	P	FARK
İşmaları yapıyor mu?	Lise	960	3,38	0,80			
	Üniversite	783	3,41	0,77			

** P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Uzaktan eğitim faaliyetlerinde velilerin çocuklarının günlük aktivitelere ayırdıkları zamanla velilerin öğrenim durumu Tek Yönlü Anova testiyle analiz edilmiştir. Tablo 2'ye göre, velilerin öğrenim durumuyla çocuklarının bireysel eğitim çalışmalarına, eğitim dışındaki faaliyetlere ayırdıkları zamanla ve öğretmenin gönderdiği aktiviteleri yapma durumu arasında anlamlı farklılıklar vardır. İlkokul ($x=1,56\pm 0,67$), ortaokul ($x=1,52\pm 0,69$) ve lise mezunu velilerin ($x=1,51\pm 0,67$) çocukları üniversite mezunu velilerin çocuklarına göre ($x=1,38\pm 0,60$) bireysel eğitim çalışmalarına daha fazla zaman ayırmaktadır ($p<0,05$). İlkokul mezunu velilerin çocuklarının eğitim-öğretim dışındaki faaliyetlere ayırdıkları zaman ($x=1,74\pm 0,88$) üniversite mezunu velilerin çocuklarına göre ($x=1,60\pm 0,81$) anlamlı bir şekilde daha yüksek bulunmuştur ($p<0,05$). Bu farklılığın nedeni, üniversite mezunu velilerin eğitim sistemi hakkında daha bilinçli olmaları, çocuklarına daha fazla eğitim desteği ve daha farklı etkinlik imkânı sunmalarıyla açıklanabilir. Benzer sonuçlar Tablo-3, Tablo-6 ve Tablo-7'deki sonuçlarda da görülmektedir. Buna göre gelir durumu ve öğretim kademesinin artmasıyla eğitime verilen desteğin de arttığı söylenebilir.

Son olarak öğretmenlerin gönderdiği çalışmalarını yapmada üniversite mezunu velilerin çocuklarıyla ($x=3,41\pm 0,77$) ilkokul mezunu velilerin çocukları ($x=3,26\pm 0,90$) arasında üniversite mezunu velilerin çocukları lehine bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır ($p<0,05$). Bu fark öğrenim kademesinin artmasıyla eğitim faaliyetlerine desteğin artmasıyla açıklanabilir. Benzer sonuçlar Tablo-6 ve Tablo-7'de çıkan sonuçlarla da örtüşmektedir. Bu durumda veli öğrenim durumu yükseldikçe eğitime verilen desteğin arttığı söylenebilir.

Tablo 3. Veli görüşlerine göre çocuklarının günlük aktivitelerinin veli gelir durumuna göre dağılımı

	Veli Gelir Durumu	N	ORT	SS	F	P	FARK
Özel öğretmenlerle geçirilen zaman	Düşük	294	1,29	0,59			
	Orta	1375	1,23	0,51	10,353	0,000**	3 > 1-2
	Yüksek	94	1,48	0,83			
Bireysel eğitim çalışmaları	Düşük	390	1,55	0,71			
	Orta	1809	1,46	0,64	3,504	0,030**	1 > 2
	Yüksek	116	1,49	0,69			

Tablo 3. Veli görüşlerine göre çocuklarının günlük aktivitelerinin veli gelir durumuna göre dağılımı

	Veli Gelir Durumu	N	ORT	SS	F	P	FARK
Eğitim dışındaki faaliyetlere ayırdıkları zaman	Düşük	419	1,76	0,92	4,877	0,008**	1 > 2-3
	Orta	1892	1,64	0,83			
	Yüksek	114	1,53	0,81			
Öğretmenin gönderdiği çalışmaları yapıyor mu?	Düşük	446	3,25	0,90	8,494	0,000**	2 > 1 3 > 1-2
	Orta	1979	3,37	0,80			
	Yüksek	119	3,58	0,75			

** P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Çalışmaya katılan velilerin çocuklarının günlük aktivitelere ayırdıkları zamanla aylık gelirleri arasındaki ilişki Tek Yönlü Anova testiyle analiz edilmiş ve Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre gelir durumu yüksek olan velilerin çocukları ($x=1,48\pm 0,83$) gelir durumu düşük ve orta düzey olan velilerin çocuklarına göre eğitim faaliyetlerine daha fazla zaman ayırmaktadır ($p<0,05$). Gelir durumu düşük olan velilerin çocukları ($x=1,55\pm 0,71$) gelir durumu orta düzeyde olan velilerin çocuklarına göre ($x=1,46\pm 0,64$) bireysel eğitim çalışmalarına katılma bakımından daha fazla zaman harcamaktadır. Düşük gelirli velilerin çocukları ($x=1,76\pm 0,92$) orta ve yüksek gelirli velilerin çocuklarına göre eğitim dışındaki faaliyetlerle daha fazla zaman geçirmektedir ($p<0,05$). Gelir düzeyi yüksek olan velilerin çocukları ($x=3,58\pm 0,75$) gelir düzeyi orta ve düşük olan velilerin çocuklarına göre ve gelir düzeyi orta olan velilerin çocukları da ($x=3,37\pm 0,80$) gelir düzeyi düşük olan velilerin çocuklarına göre daha yüksek düzeyde öğretmenin gönderdiği çalışmaları yapmaktadır ($p<0,05$). Bu verilerden yola çıkarak gelir düzeyinin artmasıyla eğitime verilen değer de arttığı sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 4. Velilerin yerleşim birimine göre günlük aktivitelere ayrılan zaman

	Yerleşim birimi	N	ORT	SS	F	P	FARK
EBA, çevrimiçi dersler	İl Merkezi	1894	2,11	0,74	8,678	0,000**	1 > 2-3
	İlçe Merkezi	484	1,98	0,74			
	Köy/Kasaba	85	1,89	0,82			
Öğretmenin gönderdiği çalışmaları yapıyor mu?	İl Merkezi	1956	3,41	0,79	26,310	0,000**	1 > 2-3 2 > 3
	İlçe Merkezi	499	3,24	0,85			
	Köy/Kasaba	89	2,85	1,08			

** P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Uzaktan eğitim döneminde çocuklarının günlük aktivitelere ayırdıkları zamanla velilerin yerleşim birimi arasındaki ilişki Tek Yönlü Anova testiyle analiz edilmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere yerleşim birimiyle öğrenci günlük aktiviteleri arasında anlamlı farklar, EBA'da geçirilen süreyle öğretmenin gönderdiği faaliyetleri yapma durumu değişkenlerinde ortaya çıkmıştır. Buna göre il merkezinde yaşayan velilerin çocuklarının EBA çevrimiçi derslere ayırdıkları süre ($x=2,11\pm 0,74$) ilçe merkezi ve köy/kasabada yaşayan velilerin çocuklarına göre anlamlı bir şekilde daha yüksek görülmüştür ($p<0,05$). Bu durum uzaktan eğitime erişim için gerekli araç-gereç ve internet imkânlarının şehir merkezlerinde daha iyi olmasıyla açıklanabilir. İl merkezinde yaşayan velilerin çocukları ($x=3,41\pm 0,79$) ilçe merkezi ve köy/kasabada yaşayan velilerin çocuklarına göre, ilçe merkezinde yaşayan velilerin çocukları da ($x=3,24\pm 0,85$) köy/kasabada yaşayan velilerin çocuklarına göre daha yüksek düzeyde öğretmen tarafından gönderilen çalışmaları yaptıkları görülmüştür ($p<0,05$). Bu durum, şehir merkezlerinde yaşayan velilerin öğretmenle sosyal medya, whatsapp, bip gibi kanallarla daha rahat iletişim kurabilmeleri, teknolojik altyapının şehir merkezlerinde daha iyi olması, uzaktan eğitim sürecinde yüz yüze öğretmen-öğrenci iletişiminin sınırlanmasından kaynaklanmış olabilir. Bu verilerden hareketle uzaktan eğitim faaliyetlerine katılımı yerleşim birimi arasında güçlü bir bağın olduğu söylenebilir.

Tablo 5. Öğrencinin eğitim kademesine göre günlük aktiviteler arasındaki ilişki

	Eğitim Kademesi	N	ORT	SS	F	P	FARK
EBA, çevrimiçi dersler	İlkokul	919	1,95	0,63	30,762	0,000**	2 > 1-3 3 > 1
	Ortaokul	454	2,28	0,77			
	Lise	1090	2,10	0,80			
Özel öğretmenlerle geçirilen zaman	İlkokul	556	1,34	0,54	17,678	0,000**	1 > 3 2 > 3
	Ortaokul	316	1,30	0,67			
	Lise	891	1,18	0,49			
Bireysel eğitim çalışmaları	İlkokul	838	1,40	0,59	11,808	0,000**	3 > 1
	Ortaokul	438	1,46	0,68			
	Lise	1039	1,54	0,69			
Öğretmenin gönderdiği çalışmaları yapıyor mu?	İlkokul	968	3,60	0,70	99,345	0,000**	1 > 2-3 2 > 3
	Ortaokul	466	3,44	0,79			
	Lise	1110	3,11	0,86			

** $P<0,05$ düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Velilerin çocuklarının öğrenim kademeleriyle günlük aktivitelere ayırdıkları zaman arasındaki ilişki Tek Yönlü Anova testiyle karşılaştırılmış ve sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre ortaokul öğrencilerinin EBA çevrimiçi dersler için ayırdıkları zaman ($x=2,28\pm0,77$) ilkokul ve lise öğrencilerine göre, lise öğrencilerinin EBA çevrimiçi dersler için ayırdıkları zaman da ($x=2,10\pm0,80$) ilkokul öğrencilerine göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir ($p<0,05$). EBA kullanımının çocuğu lise ve ortaokulda okuyan velilerde yüksek çıkmasının nedeni, bu kademelerdeki çocukların merkezi sistem sınavlarına (LGS ve YKS) hazırlanmalarıyla ilgili olabilir. İlkokul ($x=1,34\pm0,54$) ve ortaokul velilerinin çocukları ($x=1,30\pm0,67$) lise velilerinin çocuklarına göre özel öğretmenle daha fazla zaman geçirmektedir ($p<0,05$). Veli görüşlerine göre lise öğrencilerinin bireysel eğitim çalışmalarında geçirilen süre, ($x=1,54\pm0,69$) ilkokul öğrencilerine göre ($x=1,40\pm0,59$) anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p<0,05$). Bireysel eğitim çalışmalarında lise velileriyle ilkokul velileri arasında ortaya çıkan bu fark, ilkokul çocuklarının gelişim ve olgunlaşma açısından anne-babalarına daha bağımlı olmalarıyla açıklanabilir. İlkokul öğrencilerinin ($x=3,60\pm0,70$) ortaokul ve lise öğrencilerine göre, ortaokul öğrencilerinin de ($x=3,44\pm0,79$) lise öğrencilerine göre öğretmenin gönderdiği çalışmaları daha fazla yaptıkları görülmüştür ($p<0,05$). Bu anlamlı farklılıkların nedeni ilkokul öğrencilerinin öğretmen tarafından gönderilen çalışmaların hepsini yapma oranının (%71,2) lise öğrencilerine göre (%38,3) yüksek olması sonucuyla örtüşmektedir. Tablo-3'te de benzer sonuçlar elde edilmiştir.

2-Velilerin pandemi döneminde çocuklarına sundukları destekle velilerin gelirleri, öğrenim durumları, yaşadığı yerleşim yeri ve çocuklarının öğrenim kademeleri arasında farklılaşmakta var mıdır?

Uzaktan eğitim faaliyetlerinde en çok kullanılan teknolojik alet %71,8'le cep telefonudur. Bunu %41,3'le bilgisayar, %19,1'le tablet izlemektedir. Veli görüşüne göre uzaktan eğitime cihaz eksikliğinden dolayı katılmayan öğrenci oranı ise %3,3'tür. Tablo 7'de de görüldüğü gibi uzaktan eğitime erişmek için teknolojik alet sorunu yaşayan öğrenci oranı oldukça azdır (%3,3). Çalışmaya katılan velilerin uzaktan eğitime erişmek için gerekli imkânları sağlama durumu çocuklarının öğretim kademesine göre farklılıklar göstermektedir. Öğretim kademesi yükseldikçe cep telefonu ile uzaktan eğitime erişme oranı yükselmektedir. Bu durum öğrencilerin cep telefonu kullanma becerisi, alt kademe öğrencileri için ekran boyutunun darlığı ve öğrencinin cep telefonuna sahip olma durumuyla ilgili olabilir. Velilerin %57,0'si çocuklarının uzaktan eğitime erişebilmeleri için her zaman teknolojik araç desteği sunduğunu söylerken %9,7'si çocuklarına nadiren teknolojik araç desteği sunduğunu söylemiştir. Veliler %63,2'si çocuğuna özel bir çalışma odası imkânı sunarken çocuğuna bu imkânı sağlayamayan veli oranı %8,0'dir.

Tablo 6. Velinin öğrenim durumuna göre öğrenciye verdiği destek durumu

	Veli öğrenim durumu	N	ORT	SS	F	P	FARK
Elektronik cihazı kullanabilme	İlkokul	409	2,81	1,15	72,998	0,000**	4 > 3-2-1 3 > 2-1
	Ortaokul	390	2,93	1,13			
	Lise	957	3,26	0,98			
	Üniversite	782	3,59	0,77			
Çalışma alanı veya masası var mı?	İlkokul	410	2,22	0,76	99,063	0,000**	4 > 3-2-1 3 > 2-1 2 > 1
	Ortaokul	391	2,34	0,69			
	Lise	960	2,58	0,60			
	Üniversite	783	2,79	0,45			
Evde öğrenimi destekleyebiliyor mu?	İlkokul	410	2,20	0,85	17,160	0,000**	4 > 3-2-1 3 > 1
	Ortaokul	391	2,34	0,89			
	Lise	960	2,42	0,87			
	Üniversite	783	2,57	0,85			

** P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Uzaktan eğitim döneminde velilerin çocuklarının eğitimlerine verdikleri destekle velilerin öğrenim durumu arasındaki ilişki Tek Yönlü Anova testiyle karşılaştırılmış ve Tablo 6'da sunulmuştur. Buna göre üniversite ($x=3,59\pm 0,77$) ve lise mezunu velilerin ($x=3,26\pm 0,98$) çocuklarına elektronik cihazları kullanabilme desteği, ortaokul ve ilkokul mezunu velilere göre anlamlı bir şekilde daha yüksektir ($p<0,05$). Öğrencilerin evlerinde bağımsız çalışma alanı veya çalışma masası imkânı bulunması bakımından değerlendirildiğinde velinin öğrenim seviyesi yükseldikçe çocuğuna bu konuda verdiği desteğin anlamlı bir şekilde yükseldiği görülmektedir ($p<0,05$). Üniversite mezunu velilerin ($x=2,57\pm 0,85$) diğer eğitim kademelerinden mezun olan velilere göre çocuğunun öğrenimine desteklerinin daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Bu kapsamda velinin öğretim kademesi yükseldikçe uzaktan eğitim faaliyetlerine desteğinin arttığı sonucuna ulaşılabılır.

Tablo 7. Velilerin gelir durumunun uzaktan eğitime verdiği destek durumu

	Gelir Durumu	N	ORT	SS	F	P	FARK
Elektronik cihazı kullanabilme	Düşük	444	2,59	1,15	124,909	0,000**	3 > 1-2 2 > 1
	Orta	1976	3,36	0,94			
	Yüksek	118	3,61	0,83			
Çalışma alanı veya masası var	Düşük	446	2,12	0,78	140,506	0,000**	3 > 1-2 2 > 1
	Orta	1979	2,63	0,57			

mı?	Yüksek	119	2,79	0,48			
Evde öğrenimi destekleyebiliyor mu?	Düşük	446	2,18	0,85	24,745	0,000**	3 > 1-2 2 > 1
	Orta	1979	2,46	0,86			
	Yüksek	119	2,67	0,99			

** P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Tablo 7’de Tek Yönlü Anova testi kullanılarak velilerin aylık gelir durumuyla uzaktan eğitime destek durumu arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Buna göre gelir durumu yüksek olan velilerin çocuklarına sunduğu desteğin ($x=3,61\pm0,83$) düşük gelirli velilerin sunduğu desteğe göre daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Öğrencilere bağımsız çalışma alanı veya çalışma masası sağlama bakımından da yine yüksek gelirli velilerle ($x=2,79\pm0,48$) düşük gelirli veliler arasında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ($p<0,05$). Son olarak evde eğitimi destekleyebilme bakımından da yüksek gelirli velilerin ($x=2,67\pm0,99$) düşük gelirli velilere göre daha fazla destek sağladıkları görülmüştür ($p<0,05$). Bu veriler ışığında gelir durumu yükseldikçe velilerin çocuklarına sunduğu eğitim desteğinin arttığı söylenebilir.

Tablo 8. Velilerin yerleşim biriminin uzaktan eğitime verdiği destek durumu

	Yaşanılan Yer	N	ORT	SS	F	P	FARK
Elektronik cihazı kullanabilme	İl Merkezi	1956	3,25	1,02	4,206	0,015**	1 > 3 2 > 3
	İlçe Merkezi	495	3,27	0,99			
	Köy/Kasaba	87	2,93	1,14			
Çalışma alanı veya masası var mı?	İl Merkezi	1956	2,59	0,61	27,937	0,000**	1 > 2-3 2 > 3
	İlçe Merkezi	499	2,47	0,69			
	Köy/Kasaba	89	2,12	0,78			
Evde öğrenimi destekleyebiliyor mu?	İl Merkezi	1956	2,45	0,86	10,244	0,000**	1 > 3 2 > 3
	İlçe Merkezi	499	2,36	0,91			
	Köy/Kasaba	89	2,06	0,83			

** P<0,05 düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Tablo 8’de Tek Yönlü Anova testi kullanılarak yerleşim birimine göre velilerin uzaktan eğitime destek durumu analiz edilmiştir. Buna göre il ($x=3,25\pm1,02$) ve ilçe ($x=3,27\pm0,99$) merkezinde yaşayan velilerin köy/kasabada yaşayan velilere göre ($x=2,93\pm1,14$) elektronik cihazları kullanma konusunda daha fazla destek verdikleri görülmüştür ($p<0,05$). Bağımsız çalışma alanı veya çalışma masası sağlama bakımından da il ($x=2,59\pm0,61$) ve ilçe ($x=2,47\pm0,69$) merkezinde yaşayan velilerin köy/kasabada yaşayan velilere göre ($x=2,12\pm0,78$) daha fazla destek sağladıkları görülmüştür ($p<0,05$). Çocuğunun evde eğitimini destekleyebilme bakımından da yine il ($x=2,45\pm0,86$) ve ilçe ($x=2,36\pm0,91$) merkezinde yaşayan velilerin köy/kasabada yaşayan velilere göre

($x=2,06\pm 0,83$) çocuklarına daha iyi destek sağladıkları görülmüştür ($p<0,05$). Bu veriler ışığında yerleşim birimine göre çocuklara sunulan desteğin farklılık gösterdiği, bu farkın il merkezinden ilçe ve köy/kasabalara doğru azaldığı sonucuna ulaşılabılır.

Tablo 9. Velilerin çocuklarının öğretim kademesine göre uzaktan eğitime verdiği destek durumu

	Öğretim Kademesi	N	ORT	SS	F	P	FARK
Elektronik cihazı kullanabilme	İlkokul	968	2,90	1,12	108,916	0,000**	3 > 1-2 2 > 1
	Ortaokul	466	3,22	1,03			
	Lise	1104	3,54	0,81			
Çalışma alanı veya masası var mı?	İlkokul	968	2,42	0,70	35,053	0,000**	2 > 1 3 > 1
	Ortaokul	466	2,61	0,58			
	Lise	1110	2,64	0,59			
Evde öğrenimi destekleyebiliyor mu?	İlkokul	968	2,62	0,85	53,657	0,000**	1 > 2-3 2 > 3
	Ortaokul	466	2,44	0,84			
	Lise	1110	2,23	0,86			

** $P<0,05$ düzeyinde anlamlı fark ifade etmektedir.

Tablo 9'da velilerin çocuğunun öğretim kademesiyle velinin uzaktan eğitime destek durumu arasındaki ilişki Tek Yönlü Anova testi kullanılarak analiz edilmiştir. Buna göre lisede öğrencisi olan velilerin ($x=3,54\pm 0,81$) ilkokul ve ortaokulda öğrencisi olan velilere göre; ortaokulda öğrencisi olan velilerin de ($x=3,22\pm 1,03$) ilkokulda öğrencisi olan velilere göre uzaktan eğitim faaliyetleri için elektronik cihaz sağlama durumu daha fazladır ($p<0,05$). Bağımsız çalışma alanı veya masasına sahip olma bakımından ortaokulda ($x=2,61\pm 0,58$) ve lisede öğrencisi olan velilerin ($x=2,64\pm 0,59$) ilkokulda öğrencisi olan velilerine göre ($x=2,42\pm 0,70$) daha fazla imkan sağladığı görülmektedir ($p<0,05$). Velilerin çocuklarının evde öğrenimlerine destek olabilmeleri konusunda ise, ilkokulda öğrencisi olan velilerinin ($x=2,62\pm 0,85$) ortaokul ve lisede öğrencisi olan velilere göre; ortaokulda öğrencisi olan velilerinin de ($x=2,44\pm 0,84$) lisede öğrencisi olan velilere göre daha fazla destek verdiği görülmektedir ($p<0,05$). Bu verilere göre velilerin çocuklarına verdiği maddi destek liseden ilkokula doğru azalmakta, akademik destekse ilkokuldan liseye doğru artmaktadır.

3-Velilerin uzaktan eğitime ait memnuniyet düzeyleri, öğrenim durumlarına, gelir düzeylerine, yaşadıkları yerleşim birimine ve çocuklarının öğrenim gördükleri kademe göre farklılaşmakta mıdır?

Çalışmaya katılan velilerin uzaktan eğitimden memnun olma oranı %56,1, memnuniyetsizlik oranı %43,9'dur. Bu kapsamda velilerin uzaktan eğitimden memnun oldukları ancak memnuniyetle memnuniyetsizlik arasındaki farkın (%12,2) fazla olmadığı görülmektedir. Velilerin uzaktan eğitimden memnuniyetleri veli öğrenim durumu, aylık gelir, yerleşim birimi ve çocuğunun öğretim kademesi değişkenlerine göre

incelenmiştir. Buna göre köy/kasabalarda yaşayanların uzaktan eğitim faaliyetlerinden memnun olma oranı (%62,9) il (%55,3) ve ilçe (57,7) merkezlerinde yaşayan velilere göre daha fazladır. Bu memnuniyet köy/kasabalarda öğrencilerin öğretim eksikliklerini telafi edecek farklı seçeneklerinin olmamasından kaynaklanmış olabilir. Yine velilerin uzaktan eğitimden memnuniyetleri çocuklarının öğrenim gördüğü kademeye göre değişmektedir. Lisede çocuğu olan veliler uzaktan eğitimden %45,9 oranında memnunken ortaokulda çocuğu olan velilerde bu oran %55,2'ye, ilkokullarda ise %68,1'e yükselmektedir. Bu farkın nedeni ilkokulda çocuğu olan velilerin sınıf öğretmenleriyle daha fazla iletişimde olmaları, ilkokul kademesindeki derslerin herkesçe yapılabilir olmasıyla ilgili olabilir.

4- Pandemi döneminde velilerin uzaktan eğitimde yaşadıkları sorunlarla öğrenim ve gelir durumları, yaşadıkları yerleşim birimi ve çocuklarının öğrenim kademeleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Çalışmaya katılan velilerin %19,3'ü uzaktan eğitimle ilgili bir sorun yaşamazken %80,7'si uzaktan eğitimle ilgili sorunlar yaşamaktadır. Veliler sırasıyla, sistem yoğunluğundan (%58,1), uzaktan eğitimde geçirilen sürenin fazlalığından (%23,6), iş yükü fazlalığı nedeniyle çocuğuyla yeteri kadar ilgilenememekten (%19,1) öğretmenle sağlıklı iletişim kuramamaktan (%19,1), internet paketi olmamasından (%9,5) kaynaklı sorunlar yaşamaktadır. Gören, Gök, Yalçın, Göregen ve Çalışkan (2020) konuyla ilgili yaptıkları çalışmada velilerin uzaktan eğitim sürecinde en çok karşılaştıkları sorunların internet bağlantısından kaynaklandığı bulgularına ulaşmışlardır.

Uzaktan eğitim kapsamında velilerin yaşadığı sorunlar demografik unsurlara göre analiz edildiğinde ilkokul mezunu velilerle üniversite mezunu veliler arasında farklılıklar olduğu göze çarpar. Buna göre uzaktan eğitim sürecinde ilkokul mezunu velilerin %62,7'si sistem yoğunluğu ve bağlantı problemi sorunu yaşamakta iken üniversite mezunu velilerin aynı sorunu yaşama oranı %51,2'dir. Bu durumun nedeni, teknolojik aleti kullanma becerisi ve sahip olunan teknolojik aletin kalitesiyle ilgili olabilir. İş yükünden kaynaklı sorunlara verilen cevaplarda, ilkokul mezunu velilerde bu oran %12,2'yken üniversite mezunu velilerde bu oran %26,3'e yükselmiştir. Üniversite mezunu velilerin iş hayatında ilkokul mezunu velilere göre daha fazla istihdam edilmesi bu farklılığın kaynağı olabilir. İlkokul mezunu velilerin %16,8'inde internet paketi yokken üniversite mezunu velilerde bu oran %4,9 olarak ölçülmüştür. Bu durum veli gelir durumuyla ekonomik durum arasındaki pozitif ilişkiyle açıklanabilir. "Süre çok yoğun, çocuğum sıkılıyor" sorunundan şikâyet eden veli oranı ilkokul mezunu velilerde %18,0, üniversite mezunu velilerde %27,8'dir. Bu farklılık üniversite mezunu velilerin eğitim sisteminden beklentisiyle ilkokul mezunu velilerin beklentilerinin farklı olmasıyla açıklanabilir. İlkokul mezunu velilerin %11,0'i öğretmenleriyle sağlıklı iletişim kuramadığını belirtmiş, üniversite mezunu velilerde öğretmenle iletişim problemi ora-

nı %19,2 olarak görülmüştür. Bu veriler ilkokul mezunu velilerin öğretmeni alanının uzmanı görmesine rağmen üniversite mezunu velilerin öğretmenle en azından aynı düzeyde mezun olmalarının yol açtığı öğretmen kimliği algısı ve eğitim sistemi hakkında diğer velilere göre daha fazla bilgi sahibi olmalarıyla açıklanabilir.

Araştırma sonuçlarına göre düşük gelirli velilerin %22,2'sinin, orta gelirli velilerin %7,0'sinin, yüksek gelirli velilerin ise %3,4'ünün internet paketi yoktur. Buna göre gelir durumu arttıkça internete erişim probleminin azaldığı görülmektedir. Süre çok yoğun, çocuğum sıkılıyor sorunu için düşük gelirli velilerin %17,7'si bu görüşte iken yüksek gelirli velilerin %31,1'i bu görüşü taşımaktadır. Bu durum velilerin eğitimden beklentileriyle izah edilebilir.

Velilerin uzaktan eğitime yönelik yaşadıkları en büyük sorun sistem yoğunluğudur. ve bu sorun yerleşim birimine göre farklılık göstermemektedir. İl merkezinde yaşayan velilerle köy/kasabalarda yaşayan veliler arasında belirgin olarak görülen şikâyet konuları, internet paketi ve uzaktan eğitimde geçirilen sürelerdir. İl merkezinde yaşayan velilerin %8,2'sinin internet paketi yokken köy ve kasabada yaşayanların %27,0'sinin internet paketi yoktur. Yine il merkezinde yaşayan velilerin %25,4'ü sürenin çok yoğun olduğunu ve çocuğunun uzaktan eğitim derslerinde sıkıldığını belirtmişken köy/kasabada yaşayan velilerden aynı görüşte olanların oranı %9,0'dur.

Çocuğunun öğrenim gördüğü kademeye göre velilerin uzaktan eğitimde yaşadığı en büyük sorun sistem yoğunluğudur. Velilerin öğrencilerinin öğrenim kademelelerine göre ilkokul velileriyle ortaokul ve lise velileri arasında öğretmenle iletişim kurma konusunda farklılıklar olduğu görülür. İlkokul velileri öğretmenle iletişim kurmakta %6,2 gibi düşük bir oranda sorun yaşarken ortaokul velilerinin öğretmenleriyle iletişim problemi oranı %16,7, lise velilerinin öğretmenlerle iletişim problemi %19,4'tür.

5-Velilerin yüz yüze eğitim hakkında görüşleriyle uzaktan eğitim memnuniyetleri arasında bir ilişki var mıdır?

Velilerin yüz yüze eğitim isteme oranı %70,7 iken uzaktan eğitimin devam etmesini isteyen velilerin oranı %29,3'tür. Bu istek velilerin öğrenim durumlarına, aylık gelire, yerleşim birimine ve çocuğunun öğrenim gördüğü okul kademesine göre farklılık göstermemektedir. Ancak velilerin öğrenim durumu yükseldikçe ve gelir durumu iyileştikçe yüz yüze eğitimi tercih etme oranı düşmekte, il merkezlerinde yaşayan velilerin yüz yüze eğitimi isteme oranı azalmaktadır.

Uzaktan eğitim faaliyetlerinden memnun olan velilerin %66,3'ü yüz yüze eğitimi tercih ederken uzaktan eğitim faaliyetlerinden memnun olmayan velilerin %76,3'ü yüz yüze eğitimi tercih etmektedir. Uzaktan eğitimden memnun olmasına rağmen çocuğunun yüz yüze eğitim almasını isteyen velilerin oranı (%66,3), uzaktan eğitimden memnun olmadıkları halde çocuğunun yüz yüze eğitim almasını isteyen velilerin ora-

nından (%76,3) daha düşüktür. Ancak her iki sonuçta da yüz yüze eğitimin veliler tarafından daha çok tercih edildiği söylenebilir. Bu durumun nedenleri farklı gerekçelerden kaynaklanmış olabilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını eğitim sistemlerinde yeni bir yapılanmaya duyulan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Dünya genelinde her devlet bu süreci en az kayıpla atlatmanın yollarını aramakta, alternatif sistemleri hayata geçirmektedir. Bu çalışmada tüm eğitim kademelerinde ilk defa uygulanan uzaktan eğitim hizmetleri veli görüşleri doğrultusunda araştırılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre öğrenciler uzaktan eğitim kapsamında çocuklar günlük aktiviteler içinde öğrenme faaliyetlerine zaman ayırmaya devam etmektedirler. Bu faaliyetler içinde en çok kullandıkları sistem EBA'dır. Bu sonuçlar Milli Eğitim Bakanlığının (2020) açıkladığı istatistiksel verilerle de örtüşmektedir. Ancak bu süreçte özellikle gelir durumu iyi olan veliler çocuklarının öğrenme eksikliklerini gidermek için özel öğretmenlerden de destek almaktadır. Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin eksik öğrenmeleri tamamlamak ve öğrenmeleri pekiştirmek için başvurdukları yöntemlerden biri de çocuklara ek çalışmalar göndermeleridir. Öğrenciler arasında bu ödevleri yapmama oranı %2,9 gibi oldukça düşük bir orandadır. Ödevlerin yapılma oranı ilkokuldan liseye doğru azalmaktadır.

Velilerin gelir durumu uzaktan eğitim faaliyetlerine etki etmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, velilerin uygun öğrenme aracı, öğrenme ortamı, öğrenme desteği sunma bakımından geliri arttıkça uzaktan eğitim faaliyetlerine daha fazla destek verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Uzaktan eğitim çalışmalarının verimini etkileyen bir diğer husus velilerin yerleşim birimidir. İl merkezinde yaşayan velilerin uzaktan eğitime verdikleri destek ilçe merkezlerinde ve köy/kasabalarda yaşayan velilerden daha fazladır. Köy/kasabalarla ilçe merkezlerinde yaşayan velilerin çocukları Milli Eğitim Bakanlığının EBA sistemini daha fazla kullandığı görülmektedir. Bu durum devletin fırsat eşitliğini sağlama adına sunduğu iyi bir eğitim desteğidir. Ancak nüfus yapısının şehir merkezlerinde toplandığı düşünülürse, il merkezlerinde EBA kullanım oranının düşüklüğü, farklı açılardan değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu durum şehir merkezlerinde oturan velilerin sosyo-ekonomik düzeyleriyle ilgili olabilir. Bu durum Gezer ve İlhan (2018) eğitimde fırsat eşitsizliğine yol açan en önemli faktörlerin sırasıyla; velilerin sosyo-ekonomik durumu, yerleşim birimi ve teknolojik cihazlara erişim imkanı olduğunu bildirmişlerdir. Velilerin öğrenim durumu yükseldikçe çocuklarına verdiği destek de artmaktadır. Erol ve Erol'un (2020) yaptığı çalışmada görüldüğü üzere velilerin akademik yönden yetersiz kalmaları çocuklarına verdiği akademik desteğin düşmesinde etkili olmaktadır. Benzer sonuç Yılmaz ve Güner (2020) tarafından yapılan çalışmada da elde edilmiştir.

Uzaktan eğitim faaliyetlerinde teknolojik araçlara sahip olma önemli bir unsurdur. Yılmaz-İnce, Kabul ve Diler (2020) tarafından yapılan bir araştırmada, öğrencilerin bilgisayar ve internete sahip olmayan öğrencilerin uzaktan eğitimin kalitesine etki ettiğini belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre veliler çocuklarının uzaktan eğitim faaliyetlerine erişebilmesinde teknolojik alete sahip olma ya da teknolojik aleti kullanabilme açısından bir sorun yaşamamaktadır. Araştırma bulgularına göre elektronik cihaz eksikliğinden kaynaklı uzaktan eğitime erişememe oranı %3,3'tür. Pepeler, Özbek ve Adanır'ın (2018) çalışmasında da bezer sonuçlar elde edilmiş, internete erişimle uzaktan eğitimin kalitesi arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu durum fırsat eşitsizliğine de neden olabilir. Çünkü internete erişemeyen velilerin çocukları, bu durumdan olumsuz etkilenebilir. Bu durum Gülnar'ın (2008) çalışmasında ele alınmış, çalışmada uzaktan erişim önünde en büyük engelin internet erişimi olduğu sonucuna varılmıştır. Yine çocuklarına elektronik cihaz kullanma imkânı sunamayan veli oranı %9,7'dir. Ancak gelir durumu uzaktan eğitime erişimi kolaylaştırmada önemli bir faktördür. Gelir yükseldikçe çocuklara sunulan imkânlar da artmaktadır. Uzaktan erişime erişimde yerleşim birimi de önemli bir değişkendir. Özellikle kırsal alanda internet altyapısının olmaması uzaktan eğitime erişimi engellemektedir. Karip (2020) dezavantajlı şartlara sahip çocuklarda öğrenme eksikliğinin daha fazla olduğunu bildirmiştir.

Velilerin uzaktan eğitim konusunda memnuniyet oranı %56,1'dir. Ancak uzaktan eğitimden memnuniyet oranıyla memnuniyetsizlik oranındaki farkın fazla olmadığı görülmektedir (%12,2). Bu durum yetkililerin üzerinde düşünmesi gereken bir husustur. Velilerin %80,7'si uzaktan eğitim faaliyetleriyle ilgili sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların başında %58,1 oranında sistem yoğunluğu gelmektedir. Koç (2020) uzaktan eğitimde yaşanan sorunların öğrenci-öğretmen arasında etkileşimin sağlanamaması, öğrencilerin uzaktan eğitimi düzenli takip etmemeleri ve sistemsel teknik problemleri olduğunu söyler. Bakanlık her ne kadar bu sorunu çözmek için EBA sisteminde kademelere göre haftalık ders saatlerini farklı zamanlara koysa da velilerin şikâyetlerinin çözülmediği görülmektedir. Yine velilerin uzaktan eğitimle ilgili yaşadıkları sorunlar arasında, uzaktan eğitimde geçirilen sürenin fazlalığı (%23,6), iş yükü fazlalığı nedeniyle çocuğuyla yeteri kadar ilgilenememe (%19,1), öğretmenle sağlıklı ilişki kuramama (%19,1) konuları öne çıkmaktadır. Benzer sonuçlar Keskin ve Özer Kaya'nın (2020) uzaktan eğitimi değerlendirdikleri araştırmalarında da bulunmuş, araştırmacılar öğrenci-öğretmen arasında sağlıklı iletişim sağlanamamasını uzaktan eğitim sürecinde yaşanan sorunlardan biri olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Velilerin internet paketi olmamasından kaynaklı sorunun oranı %9,5'tir. Bu sonuç, internetten kaynaklı uzaktan eğitime erişime engelin göze çarpan bir sorun olmadığını göstermektedir.

Velilerin uzaktan eğitim sürecinde yüz yüze eğitime bakışlarında önemli bir

değişim yaşanmamıştır. Velilerin %70,7'si yüz yüze eğitimi tercih etmektedir. Yılmaz, Güner, Mutlu ve Yılmaz (2020) yaptıkları araştırmada yüz yüze eğitimi tercih eden velilerin %92 olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Uzaktan eğitimden memnun olmayıp yüz yüze eğitimi tercih edenlerin oranı ise %76,3'tür. Bu sonuçlar velilerin uzaktan eğitimi tercih etmediklerinin göstergesidir. Uzaktan eğitime erişim oranının yüksek olmasına rağmen velilerin yüz yüze eğitimi tercih etmeleri, klasik okul sistemine alışık velilerin birdenbire yeni bir sistemle tanışmış olmaları, sınav sisteminin yarattığı psikolojik etki, çocuklarının uzun süre ekran başında kalmasından duyulan rahatsızlık, öğrenci fiziksel aktivitelerinin sınırlanması, sosyalleşmenin ortadan kalkması, ölçme-değerlendirmede yaşanan sorunlar, uzaktan eğitimin öğretim temelli olması nedenlerinden kaynaklanmış olabilir. Ayrıca TUIK (2019) verilerine göre nüfusun %16'sı internete erişememektedir. Karip (2020) 2019-2020 eğitim-öğretim yılında yaptığı benzer araştırmada çevrimiçi kanallardan uzaktan eğitime erişimin %40 olduğunu ifade etmiş ve bu olanağa sahip olmayan öğrenciler için yüz yüze eğitim gerçekçi bir talep olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Uzaktan eğitim süreci, fırsat eşitsizliğine yol açmaktadır. Bu kapsamda yöneticilere ve araştırmacılara tavsiyeler şöyle sıralanabilir: Bakanlık uzaktan eğitimi daha verimli hale getirebilmek için bir takım adımlar atmalıdır. Öncelikle altyapı problemi ve internete erişimin herkes için sağlanması gerekir. Bakanlığın öğrenciler için sunduğu 8 GB'lık internet desteği önemlidir ancak bu miktar hem yeterli değildir hem de altyapı sorunu olan yerleşim yerleri için bir anlam ifade etmemektedir. Bakanlık dezavantajlı bölgelerde yaşayan öğrenciler için gerekli sağlık tedbirleri olarak gezici öğretmen, gezici sınıf uygulamalarını hayata geçirebilir. Konu üzerine çalışma yapacak araştırmacılar, uzaktan eğitim faaliyetlerinin teknolojik bağımlılıkla ilişkisini, uzaktan eğitimde niteliği artırmaya yönelik adımların neler olabileceğini, uzaktan eğitim sürecinde ölçme ve değerlendirme sisteminin nasıl olması gerektiği üzerine çalışmalar yapmaları alana katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Alkan, (1981). *Açık üniversite: Uzaktan eğitim sistemlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Ankara.
- Balcı, A. (2020). Covid-19 özelinde salgınların eğitime etkileri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi*, 3 (3), 75-85.
- Bayrak, M., Aydemir, M. ve Karaman, S. (2017). Uzaktan eğitim öğrencilerinin öğrenme stilleri ve doyum düzeylerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46 (1) , 231-263. <https://doi.org/10.14812/cuefd.310022>.

- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *AUAd*, 3(2), 85-124.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., K, Akgün, Ö., E, Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Yayıncılık.
- Çoban, S. (2013). Uzaktan ve Teknoloji Destekli Eğitimin Gelişimi. *XVI. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildiri Kitabı*. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir.
- Gezer, M. ve İlhan, M. (2018). Akademisyenlerin perspektifinden Türkiye’de eğitimde fırsat eşitsizliğine neden olan faktörlerin sıralama yargılarıyla incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 8 (3), 301-312.
- Gören, S., Gök, F., Yalçın, M., Göregen, F. ve Çalışkan, M. (2020). Küresel salgın sürecinde uzaktan eğitimin değerlendirilmesi: Ankara örneği, *Milli Eğitim Dergisi*, Salgın Sürecinde Türkiye’de ve Dünyada Eğitim, 69-94 .
- Hızal, A. (1983). *Uzaktan öğretim süreçleri ve yazılı gereçler: Eğitim teknolojisi açısından yaklaşım*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Karip, E. (2020). *Covid-19 sürecinde eğitim:Uzaktan öğrenme, sorunlar ve çözüm önerileri*. Türk Eğitim Derneği Yayınları.
- Keskin, M. ve Özer-Kaya, D. (2020). COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 59-67
- Koç, E. (2020). An evaluation of distance learning in higher education through the eyes of course instructors. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-39.
- MEB (1960). Mektupla öğretim merkezi açılması hakkında genelge (1960/5367). *Tebliğler Dergisi*, 12(23), 131.
- MEB. (2020). *Milli eğitim istatistikleri*. Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- MEB. (2020). [www.yegitek.meb.gov.tr](http://yegitek.meb.gov.tr). www.meb.gov.tr: <http://yegitek.meb.gov.tr/www/sayilarla-uzaktan-egitim/icerik/3124>.
- The World Bank Report Education. (2020). *The Covid-19 pandemic: Shock to education and policy responses*. World Bank Group.
- Toptaş, E. (2001). *Uzaktan eğitim ve kütüphanecilik bölümlerinde uygulanması: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi kütüphanecilik bölümü için bir model* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

- TUİK. (2019). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2019*.
[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574):
[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2019-30574) adresinden alınmıştır.
- UNESCO, (1987). *Distance learning systems and structures: Training manual. Volume II*.
Bangkok: Unesco Regional Office for Education in Asia and the Pacific,
- UNESCO. (2020). *National education responses to Covid-19: Summary report of UNESCO's online survey*. Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yılmaz İnce, E., Kabul, A. ve Diler, İ. (2020). Distance education in higher education in the COVID-19 pandemic process: A case of Isparta Applied Sciences University. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 4(4), 343-351.
- Yılmaz, E, Güner, B. (2020). Farklı öğrenim kademelerindeki öğrencilere verilen uzaktan eğitim hizmetinin veli görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, Salgın Sürecinde Türkiye'de ve Dünyada Eğitim, 477-503.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Samsun İlinde Asırlık Doğal Ortam Değişimi
Tanıkları: Anıt Ağaçlar

Centennial Natural Environment Change
Witnesses in Samsun Province: Monumental
Trees

Halithan ŞEN*

Muhammet BAHADIR**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Şen, H. ve Bahadır, M. (2021). Samsun ilinde asırlık doğal ortam değişimi tanıkları: Anıt ağaçlar. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 589-608.

Şen, H. & Bahadır, M. (2021). Centennial natural environment change witnesses in Samsun province: Monumental trees. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 589-608.

 10.29228/kesit.52514

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 01.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 26.11.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, halithan.sen@omu.edu.tr

**Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, muhammet.bahadir@omu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Samsun İlinde Asırlık Doğal Ortam Değişimi Tanıkları: Anıt Ağaçlar¹

Centennial Natural Environment Change Witnesses in Samsun Province:

Monumental Trees

Arş. Gör. Halithan ŞEN

Doç. Dr. Muhammet BAHADIR

Öz: Anıtsal ağaçlar, sıradan ağaçlara göre fiziksel ve/veya sosyokültürel özellikler bakımından üstünlük göstermektedir. Üstün özellik gösteren ağaçları koruma altına almak amacıyla oluşturulan koruma statüsü, anıt ağaç kavramını ortaya çıkarmıştır. Anıt ağaç statüsü ile Türkiye’de bugüne kadar 9267 ağaç tescillenmiştir. Samsun, 26 tescilli anıt ağaç ile Türkiye illeri arasında yapılan sıralamada 31. sırada yer almaktadır. Bu çalışma, Samsun ilinde fiziksel ve/veya sosyokültürel özellikleri bakımından anıtsal değer taşıyan ağaçların ve ağaç gruplarının tespit edilmesi ve bu ağaçlarla envanter oluşturulması amacıyla hazırlanmıştır. Samsun ilinin çeşitli yerlerinde yapılan arazi çalışmalarında ağaçların boy, yaş, çap, tepe çapı vb. özellikleri ölçülmüştür. Ölçüm yapılan ağaçların anıtsal değerini hesaplamak için Genç-Güner Yöntemi kullanılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda Samsun ili sınırları içerisinde 11 farklı türden 61 adet anıtsal değer taşıyan ağaç tespit edilmiştir. Bu ağaçlardan 54 tanesi boyutsal anıt ağaç olarak, 7 tanesi de aday anıt ağaç olarak kaydedilmiştir. Tespit edilen 61 ağacın 38 tanesi meşe (*Quercus*) taksonuna ait ağaçlardır. Çalışmada

¹ “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Bu makale Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından PYO.FEN.1904.21.001 proje numarası ile desteklenen yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 17.04.2020 tarih ve 2020/191 sayılı izni çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Yazar: Halithan ŞEN

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. This article was derived from the master thesis supported by Ondokuz Mayıs University with the project number PYO.FEN.1904.21.001. Ethics committee approval is not required for this article. This study was prepared with the approval of Ondokuz Mayıs University Social Sciences and Humanities Ethics Committee. Author contributions: %50-%50. Corresponding Author: Halithan ŞEN

tespit edilen en yaşlı ağaç, 625 yıl ile Doğu Çınarı (*Platanus orientalis*) türüne ait ağaçtır. Tespit edilen ağaçlar hakkında ayrıntılı bilgilerinin yer aldığı www.samsunanitsalagaclar.com internet sitesi açılmıştır. Bu siteye erişim için yöntem kısmında yer alan envanter karnesine QR Kod eklenmiştir. Anıtsal ağaçların pek çoğunda kuruma, bilinçsiz budama, insanlar tarafından oluşturulan tahribat, kovuk oluşumu gibi olumsuz durumlar gözlenmiştir. Bu gibi olumsuz durumları önlemek için vatandaşların anıt ağaç kavramına ilişkin farkındalığı artırılmalı ve anıtsal değer taşıyan ağaçların vatandaşlar tarafından saygı görmesi sağlanmalıdır. Anıtsal değer taşıdığı tespit edilen ağaçların koruma altına alınması ve bakımlarının yapılması gerekmektedir. Bu gereklilik doğrultusunda tespit edilen 61 ağacın tescillenerek koruma altına alınması için Samsun Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü'ne başvuru yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anıt ağaç, anıtsal değer, envanter, meşe, Samsun.

Abstract: Monumental trees are superior to ordinary trees in terms of physical and/or socio-cultural characteristics. The protection status, which was created to protect trees with superior characteristics, revealed the concept of monumental trees. 9267 trees have been registered as monument trees in Turkey so far. Samsun ranks 31st among the provinces of Turkey with 26 registered monumental trees. This study was prepared in order to determine the trees and tree groups that have monumental value in terms of physical and/or socio-cultural characteristics in Samsun and to create an inventory with these trees. Infield studies, carried out in various parts of Samsun province, the height, age, diameter, crown diameter of the trees, etc. were determined and properties were measured. Genç-Güner Method was used to calculate the monumental value of the measured trees. As a result of the evaluations, 61 trees of monumental value from 11 different species were identified within the borders of Samsun province. From these trees, 54 were registered as dimensional monument trees and 7 as candidate monument trees. 38 of the 61 trees were identified as trees belonging to the oak (*Quercus*) taxon. The oldest tree identified in the study is the tree belonging to the Eastern Sycamore (*Platanus orientalis*) species with the age of 625 years. The website www.samsunanitsalagaclar.com, which contains detailed information about the trees identified, was opened. A QR Code has been added to the inventory scorecard in the method section for accessing this site. In most of the monumental trees, adverse conditions such as drying, unconscious pruning, destruction by humans, hollow formation have been observed. In order to prevent such negative situations, citizens' awareness of the concept of monumental trees should be increased and trees with monumental value should be respected by citizens must be provided. The trees, which are determined to have monumental value, should be protected and

taken care of. An application was made to the Samsun Provincial Directorate of Environment, Urbanization and Climate Change to register and protect the 61 trees identified in line with this requirement.

Keywords: Monumental tree, monumental value, inventory, oak, Samsun.

1. Giriş

İnsanın ulaştığı her noktada hızla artan doğa tahribatının önüne geçmek, bazı el değmemiş kıymetli alanları ve kıymetli varlıkları korumak ve sürdürülebilirliklerini sağlamak için birtakım koruma statüleri ortaya çıkarmak gerekmiştir (Yücel ve Babuş, 2005). Milli Parklar, Tabiatı Koruma Alanları, Tabiat Anıtları, Tabiat Parkları, Özel Çevre Koruma Bölgeleri, Yaban Hayatı Koruma Alanları, Doğal ve Kültürel Miras Alanları, Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar, Ramsar Sözleşmesi ve Biyosfer Alanları başlıca koruma statüsü alanlarıdır (Zaman ve Coşkun, 2012; Doğanay ve Zaman, 2016). “Anıt Ağaç” da Tabiat Anıtları sınıfına dahil bir koruma statüsüdür ve önemi giderek artmaktadır.

Asırlık doğal ortam değişimi tanıkları olarak ifade ettiğimiz anıt ağaçlar birtakım özellikleri ile ön plana çıkan ve çeşitli kriterler ile değerlendirildikten sonra sıradan ağaçlara kıyasla üstün özellikler gösterdiği tespit edilen ağaçlardır. Anıtsal değere sahip bu ağaçlar uzun ömürleri boyunca tanık oldukları olayları yıllık halkalarına kaydetmeleri sebebiyle dendrokronolojik yöntemlerle fiziki coğrafya çalışmaları açısından önemli oldukları gibi taşıdıkları estetik değerler ile yöre turizmi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca yarattıkları hayranlık duygusu ile yöre insanının doğa sevgisi ve çevre koruma bilincine önemli katkıları bulunmaktadır.

Anıt ağaçların teknik ve bilimsel açıdan tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “Yaş, çap ve boy itibarıyla kendi türünün alışlagelmiş ölçüleri üzerinde boyutlara sahip olan, yöre folklorunda, kültür ve tarihinde özel yeri bulunan, geçmiş ile günümüz, günümüz ile gelecek arasında iletişim sağlayabilecek uzunlukta doğal ömre sahip olan ağaçlar anıt ağaçlardır.” (Asan, 1992). Anıt ağaçlar, tarihi, mistik, folklorik ve boyutsal anıt ağaçlar olmak üzere 4 gruba ayrılırlar (Genç ve Güner, 2003). Bu isimlendirmeler, ağaçlara anıtsal değer katan özelliklerden ve ayrıcalıklardan kaynaklanmaktadır.

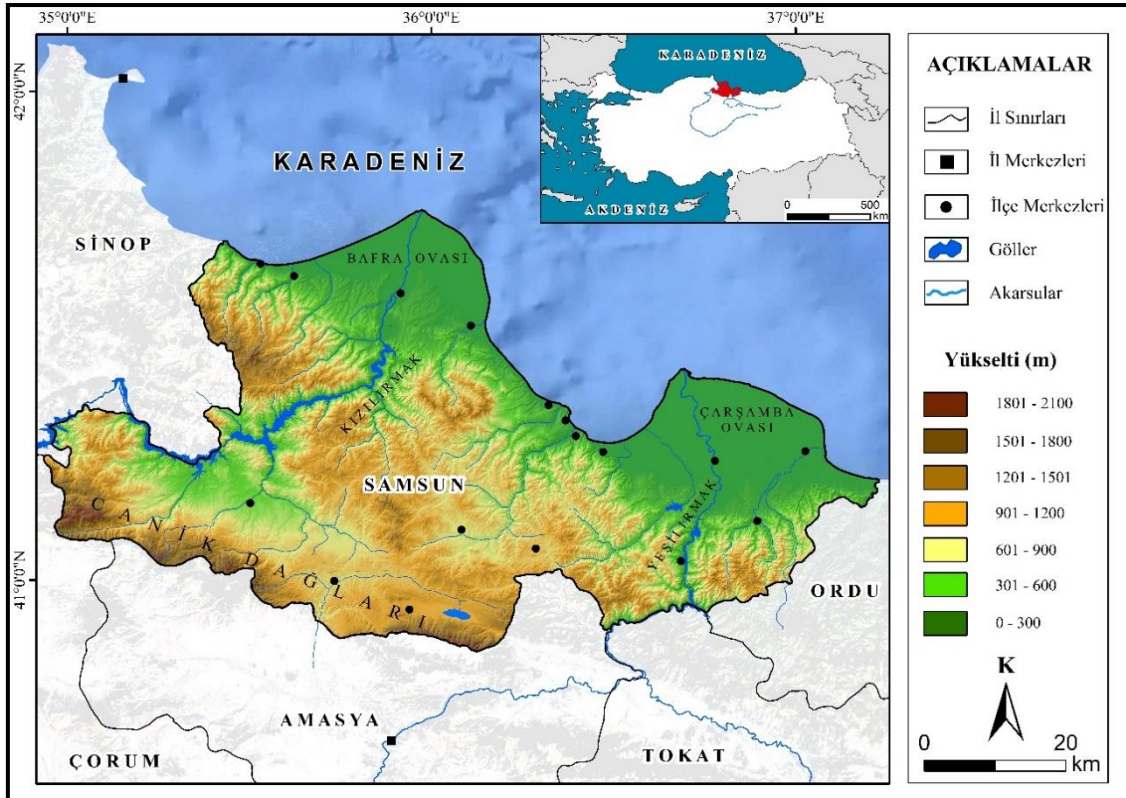
Dünyanın farklı ülkelerinde anıtsal değer taşıyan ağaçların tespiti ve yaşlandırılması ile ilgili bilimsel çalışmalar 100 yılı aşkın süredir yapılmaktadır. Bu çalışmaların bazılarında anıtsal değer taşıyan ağaçlar için anıt ağaç, miras ağaç, hafıza ağaç, olağanüstü ağaç, dev ağaç, kıdemli ağaç, yaşlı ağaç vb. ifadeler kullanılmıştır (Chath, 1913; Arnan et al., 2012; Dreslerova, 2017; Arlender, 2020).

Türkiye’de akademik alanda şu ana kadar yapılan anıt ağaç tespit çalışmaları genel olarak şu 2 temel amacı gütmektedir: İlki, şehirselleşen ya da kırsal alanlarda yöre

halkı tarafından uzun yıllardır bilinen ve müdahaleye açık anıtsal ağaçların bilimsel literatüre kazandırılması ve koruma altına alınması; ikincisi ise ormanlık alanlar gibi kısmen erişimi zor alanlarda bulunan anıtsal ağaçların tespit edilmesi ve koruma altına alınmasıdır.

Anıt ağaçlar, fiziksel ve sosyokültürel özellikleri ile yöre kültürü ve peyzajı için büyük önem taşımaktadır. Anıtsal değer taşıyan ağaçların mutlak suretle korunması ve gelecek nesillere bir emanet olarak teslim edilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik sebebiyle ülkemizin çeşitli yerlerindeki anıtsal değer taşıyan ağaçları tespit ederek envantere kazandırmak ve ülkemizin korunması gereken varlıklarına katkıda bulunmak amacıyla yapılan bilimsel çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada araştırma sahası Samsun ili olarak belirlenmiştir (Şekil 1). İl genelinde yapılan arazi çalışmalarıyla tespit edilerek ölçümleri gerçekleştirilen ve yapılan değerlendirmeler sonucunda anıtsal değer taşıdıkları tespit edilen ağaçlar tanıtılmıştır. Tespit edilen ağaçların fiziksel özellik, lokasyon ve takson bilgileri sunulmuştur. Ağaçlar hakkında daha fazla bilgi sunabilmek için www.samsunanitsalagaclar.com internet sitesi oluşturulmuştur. Siteye, bu çalışmanın materyal ve yöntem başlığı altında verilen Anıt Ağaç Envanter Karnesi'ndeki QR Kod ile erişim sağlamak da mümkündür.

Şekil 1: Araştırma sahasının lokasyon haritası

Bu çalışma ile Samsun ili sınırları içerisinde fiziksel ve sosyokültürel özellikleri bakımından anıtsal değer taşıyan ağaçları tespit etmek, tespit edilen ağaçlarla yeni bir anıt ağaç envanteri oluşturmak ve oluşturulan yeni envanteri ilgili kurumlarla paylaşarak mevcut anıt ağaç envanterine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Bugüne kadar Türkiye’de toplam 9267 adet anıt ağaç tescillenerek koruma altına alınmıştır. Samsun, 26 tescilli anıt ağaç ile Türkiye illeri arasında toplam anıt ağaç sayısına göre yapılan listede 31. sırada yer almaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021). İldeki anıt ağaç sayısının görece az olması kanımızca birçok anıtsal ağacın henüz tespit edilmemesi ve bu nedenle envantere dahil edilememesi ile ilgilidir.

Ağaçların anıtsal değerlerinin hesaplanmasında, ülkemizde anıt ağaç tespit konusunda yapılan en kapsamlı yöntem çalışması olan Genç-Güner Yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle göre Samsun’da değerlendirmeye alınan 100’den fazla ağaç arasında 61 tanesinin anıtsal değer taşıdığı tespit edilmiştir.

2. Materyal ve Yöntem

Arazi çalışmaları öncesinde ve esnasında çalışma sahası sınırları kapsamında görev yapan orman işletme müdürlüklerinden ve şefliklerinden bilgi alınmıştır. Ayrıca pek çok mahalleli ile yaşadıkları mahallelerde anıtsal değer taşıyabilecek ağaçların varlığı hakkında bilgi almak için görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada yer alan haritalar ArcGIS 10.5 programında üretilmiştir.

Arazi çalışmaları sırasında ağaçlar üzerinde gövde çapı, boy, tepe çapı, koordinat ölçümleri ve yaş hesaplamaları yapılmıştır. Ağaçların gövde çapı uzunluğunu öğrenmek için, öncelikle yerden 130 cm yükseklikte ağacın gövde çevresi şerit metre ile ölçülmüştür. Daha sonra ölçülen çevre uzunluğu, pi (π) sayısına bölünerek çap uzunluğu hesaplanmıştır. Ağaçların boy ölçümü lazermetre ile yapılmıştır. Tepe çapı ölçümü için ağaçların kuzey-güney ve doğu-batı açıklıkları ağacın gövdesi merkez alınarak şerit metre ile ölçülmüştür. Ağaçların koordinatları GPS cihazı ile ölçülmüştür.

Yaş Hesaplama: Ağaçların yaşını hesaplamak için pressler artım burgusu ile ağaçların gövdesinden 130 cm yükseklikten 30 cm uzunluğunda örnekler alınmıştır. Alınan örneklerden yararlanarak ağaçların yaşı şu formülle hesaplanır: $(r * YHL) / AKU = (Yarıçap * Artım Kaleminde Bulunan Yıllık Halka Sayısı) / Artım Kaleminin Uzunluğu$. (Özçelik vd., 1998; Genç ve Güner, 2000; Kavgacı, 2002; Akbulut vd., 2004; Özçelik, 2006; Yaman ve Sarıbaş, 2007; Efe vd., 2010).

Bu çalışmada ağaçlardan örnek almak için 30 cm uzunluğunda artım burgusu kullanılmıştır. Dolayısıyla formül şu şekilde oluşturulmuştur:

$$- (r * YHL) / 30 = \text{Ağacın Tahmini Yaşı}$$

- (Yarıçap * Artım Kalemindeki Yıllık Halka Sayısı) / 30= Ağacın Tahmini Yaşı

Ağaçların fiziksel özelliklerine göre anıtsal değerini hesaplamak için (Genç ve Güner, 2001) tarafından geliştirilen, anıt ağaç seçimi ile ilgili eksiklikleri büyük ölçüde gideren ve “G-G Yöntemi” olarak adlandırılan yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemin çalışmada uygulanması şu şekildedir:

İlk olarak yapılan ölçümler sonucunda elde edilen ağaçlara ait bilgiler “Anıt Ağaç Envanter Karnesi’ne” kaydedilmiştir (Şekil 2). Daha sonra ağaçlar “Anıt Ağaç Değerlendirme Formu’nda” özelliklerine göre puanlanmış ve şimdiki anıtsal değerleri (ŞAD) hesaplanmıştır (Tablo 1). Elde edilen değerler “Anıt Ağaçlar İçin Minimal Ölçüler” tablosunda yer alan minimum anıtsal değer (MAD) ile kıyaslanmıştır (Tablo 2). Ağaç için hesaplanan şimdiki anıtsal değer (ŞAD) ≥ minimum anıtsal değer (MAD) ise o ağaç, anıt ağaç olarak kabul edilmiştir. Şimdiki anıtsal değeri, türü için belirlenen minimum anıtsal değere yakın olan ve yakın gelecekte bu değere erişeceği tahmin edilen ağaçlar ise aday anıt ağaç olarak kaydedilmiştir.

ANIT AĞAÇ ENVANTER KARNESİ							
Tür Adı (Türkçe):			Kod No (1):				
Tür Adı (Bilimsel):			İl:				
Mahalle – Önerilen Adı:			İlçe:				
Ölçüm Tarihi:			Mahalle:				
Ölçen(ler):			Orman İşletme Müdürlüğü:				
Pafta No:			Seri:				
Enlem:			Mevkii:				
Boylam:			Bölme No:				
Yükselti (m)		Bakı		Eğim (%)		Rölyef (2)	Bulunduğu Yer (3)
-		-		-		-	-
Boy (m)	Tahmini Yaş (Yıl):	Tepe Çapı (m)		Kabuklu Çevre (cm)		Kabuklu Çap (cm)	
		K-G	D-B	Toprak Yüzeyi	Yerden 1,30 m Yükseklikte	Toprak Yüzeyi	Yerden 1,30 m Yükseklikte
-	-	-	-	-	-	-	-
Mülkiyet Durumu		Özel:		Tüzel:		Devlet:	
Gövde Özellikleri		Dipte Çatal:		-		Ur – Şişlik:	
Genel Görünüm		Düzgün:		Budanmamış:		Budanmış:	
Sağlık Durumu	Sağlıklı:	Böcek: Mantar:	Tepe Çökmesi		Yaralı:		Koçuk:
			Yeni	İleri	Yar. Yerin Çev.: cm		Kov. Yerin (5) Çevresi: cm
			-	-	Gen.: cm		Genişliği: cm
Tescil Durumu ve Anıtsal Değeri							
Yöre Folklorundeki Yeri ve Tarihsel Özellikleri							
Diğer Açıklamalar ve Öneriler							

Şekil 2: Anıt ağaç envanter karnesi (Genç ve Güner, 2001’den değiştirilerek alınmıştır.)

¹Kod No: Tür adı (sembol olarak) – Ağacın bulunduğu ilin trafik kodu / Ağacın bulunduğu ilçe / Ağaca, ilçedeki tespit sırasına göre verilen numara (ilçe sınırları dahilinde bulunduğu mahalle – belde – köy)

²Rölyef: 1=Sırt veya tepe, 2=Üst yamaç, 3=Orta yamaç, 4=Alt yamaç, 5=Vadi tabanı, 6=Düz arazi

³Bulunduğu Yer: 1=Ormanda, 2=Meşcerede, 3=Grupta (kırsal ve kentsel alanda), 4=Kümede (kırsal ve kentsel alanda), 5=Tek (kırsal alanda), 6=Tek (kent içinde)

⁴Özellikli= Normal özelliklerinin dışında kabuk, yaprak, çiçek, meyve veya kozalak rengi ve şekli; dallanma, çatallanma, gövde şekillenmesi vb. özelliklerce farklı (özellikli belirtiniz: ...)

⁵En geniş yaranın ve/veya kovuğun enlemesine en uzak noktaları arasındaki mesafe (genişlik) ile bulunduğu yerin çevresi ölçülmelidir.

Bu yöntemde kullanılan envanter karnesinin Genç-Güner Yöntemi'ndeki karneden farkı, QR Kod için yer ayrılmasıdır. Bu QR Kod ile çalışmada tespit edilen tüm ağaçlara ait bilgilerin ve fotoğrafların yer aldığı internet sitesine (www.samsunanitsalagaclar.com) erişmek mümkündür. Tespit edilen ağaçların sayısının fazla olması sebebiyle her ağaç için ayrı şekilde oluşturulan envanter karneleri çalışmaya eklenmemiştir.

Ağaçların fiziksel özelliklerine ve konum bilgilerine bakılarak, her bir ağacın anıt ağaç değerlendirme formundaki kriterlerden kaç puan aldığı yazılmış ve en son toplanmıştır. Bu kriterler boy, gövde çapı, tepe çapı, yaş, bulunduğu yer, pozitif özellikler ve negatif özelliklerdir. Bu kriterlerden alınan puanların toplanmasıyla hesaplanan toplam puan, şimdiki anıtsal değer (ŞAD) olarak not edilmiştir. Ağacın şimdiki anıtsal değeri kendi türü için önceden belirlenen minimal değerden fazla olduğunda o ağaç, anıtsal ağaç olarak kaydedilmiştir.

Tablo 1: Anıt ağaç değerlendirme formu (Genç ve Güner, 2001)

ANIT AĞAÇ DEĞERLENDİRME FORMU (Türkiye'nin Doğal Türleri İçin)						
ÖGELER	VERİLEBİLECEK EN FAZLA PUAN	DEĞERLENDİRME BASAMAKLARI	SINIFLARA GÖRE AĞAÇLARA VERİLECEK PUANLAR			PUAN
			I. SINIF	II. SINIF	III. SINIF	
Boy (Bo)	20	→ 05,0 – 07,5	0	0	10	
		→ 08,0 – 10,0	0	0	20	
		→ 10,5 – 15,0	0	6		
		→ 15,5 – 20,0	0	13		
		→ 20,5 – 25,0	0	20		
		→ 25,5 – 30,0	3			
		→ 30,5 – 35,0	6			
		→ 35,5 – 40,0	9			
		→ 40,5 – 45,0	12			
		→ 45,5 – 50,0	16			
→ > 50 m	20					

Gövde Çapı (GÇ)	30	→ < 50	0	0	10
		→ 50 - 74	0	6	20
		→ 75 - 99	0	12	30
		→ 100 - 124	3	18	
		→ 125 - 149	6	24	
		→ 150 - 174	9	30	
		→ 175 - 199	12		
		→ 200 - 224	15		
		→ 225 - 249	18		
		→ 250 - 274	22		
→ 275 - 299	26				
→ ≥ 300 cm	30				
Tepe Çapı (TÇ)	10	→ < 05,0	0		3
		→ 05,0 - 09,5	2		6
		→ 10,0 - 14,5	4		10
		→ 15,0 - 19,5	7		
		→ ≥ 20,0 m	10		
Tahmini Yaş (Ya)	30	→ 100 - 200		3	
		→ 201 - 300		6	
		→ 301 - 400		9	
		→ 401 - 500		12	
		→ 501 - 600		15	
		→ 601 - 700		18	
		→ 701 - 800		21	
		→ 801 - 900		24	
		→ 901 - 1000		27	
→ > 1000 Yıl		30			
Bulunduğu Yer (BY)	10	→ Ormanda		2	
		→ Meşcerede (Kırsal - Kentsel Alanda)		10	
		→ Grupta (Kırsal - Kentsel Alanda)		9	
		→ Kümede (Kırsal ve Kentsel Alanda)		8	
		→ Tek (Kırsal Alanda)		4	
		→ Tek (Kent İçinde)		6	
Diğer Pozitif Özellikler (PÖ)	10	→ Ağaç için zorunlu yetiştirme ortamı faktörlerinin korunması mümkün		10	
		→ Sağlıklı		6	
		→ En az bir anıtsal özelliği (boyu, çapı, yaşı gibi) bakımından Dünyada veya Türkiye’de sayılı bir ağaç olması		9	
		→ Özellikli (Doğal halinin dışında kabuk, yaprak, çiçek, meyve veya kozalak, dallanma, çatallanma, gövde şekillenmesi vb. özelliklerce farklı)		3	
		→ Hiçbiri		0	

Negatif Özellikler (NÖ)	-10	→ Ağaç için zorunlu yetiştirme ortamı faktörlerinin korunması mümkün değil	-10	
		→ Tepe çökmesi		
		- İlerlemiş (Tepede yoğun kuruma)	-8	
		- Yeni	-6	
		→Böcek-mantar zararı (Tepe çökmesi yoksa değerlendirmeye katılır)	-8	
		→ Gövde kovuk ve kovuğun		
		- Genişliği < 1/5 ⊕	-2	
		- Genişliği = 1/5 - 1/3 ⊕	-3	
		- Genişliği > 1/3 ⊕	-4	
		[⊕= Kovuğun Bulunduğu Yerdeki Çevre]		
→ Gövde ve/veya ana dallar yaralı ve yaranın				
- Genişliği < 1/5 ⊕	-1			
- Genişliği = 1/5 - 1/3 ⊕	-2			
- Genişliği > 1/3 ⊕	-3			
[⊕= Yaranın Bulunduğu Yerdeki Çevre]				
→Hiçbiri	0			
Şimdiki Anıtsal Değer (ŞAD) = (Bo + GÇ + TÇ + Ya + BY + PÖ+ NÖ = Toplam)				
ŞAD ≥ MADTür ise, incelenen ağaç "anıt ağaç" olarak ayrılır.				

Tablo 2: Anıt ağaçlar için belirlenen minimal ölçüler (Genç ve Güner, 2001)

Doğal Orman Ağacı Türlerimize Ait Anıt Ağaçlar İçin Belirlenen Minimal Ölçüler							
TÜRLER	SEMBOLE	MİNİMAL ÖLÇÜLER				MAD (Minimum)	
		YAŞ	BOY	ÇAP	TEPE		
BİRİNCİ SINIF AĞAÇLAR (Ortalama Boy ≥ 25 m)							
Uludağ Göknarı (<i>Abies bornmülleriana</i>)	Gl	200	30	120	6	13	
Toros Göknarı (<i>Abies cilicica</i>)	Gt	200	30	120	6	13	
Kazdağı Göknarı (<i>Abies equi-trojani</i>)	Gk	150	30	100	6	13	
Doğu Kar. Göknarı (<i>Abies nordmanniana</i>)	Gdk	200	30	120	8	13	
Anadolu Kestanesi (<i>Castanea sativa</i>)	Ks	300	25	150	10	21	
Toros Sediri (<i>Cedrus libani</i>)	S	450	30	150	10	30	
Doğu Kayını (<i>Fagus orientalis</i>)	Kn	300	25	120	10	15	
Siv. Meyv. Dişbudak (<i>Fraxinus angustifolia</i>)	Dşsm	200	25	120	12	15	
Adi Dişbudak (<i>Fraxinus excelsior</i>)	Dş	200	25	120	12	15	
Adi Ceviz (<i>Juglans regia</i>)	Cv	400	25	160	20	33	
Doğu Ladini (<i>Picea orientalis</i>)	L	400	40	140	8	28	
Kızılçam (<i>Pinus brutia</i>)	Çz	250	30	100	10	18	
Karaçam (<i>Pinus nigra</i> subsp. <i>pallasiana</i>)	Çk	350	30	120	10	21	

Sarıçam (<i>Pinus silvestris</i>)	Çs	350	30	120	10	21
Doğu Çınarı (<i>Platanus orientalis</i>)	Çn	500	25	200	20	39
Dişb. Yapr. Ceviz (<i>Pterocarya fraxinifolia</i>)	Cvdy	400	25	120	15	21
Türk Meşesi – Saçlı meşe (<i>Quercus cerris</i>)	Ml	400	25	120	20	24
Macar Meşesi (<i>Quercus frainetto</i>)	Mc	400	25	120	10	18
Istranca Meşesi (<i>Quercus hartwissiana</i>)	Mı	500	25	120	10	21
Sapsız Meşe (<i>Quercus petraea</i>)	Mz	400	25	120	20	24
Saplı Meşe (<i>Quercus robur</i>)	Ms	500	25	120	20	27
Kasnak Meşesi (<i>Quercus vulcanica</i>)	Mk	400	25	120	15	21
Büyük Yap. Ihlamur (<i>Tilia plathyphyllos</i>)	lhby	300	25	100	15	18
Dağ Karaağacı (<i>Ulmus glabra</i>)	Kad	200	25	100	20	18
İKİNCİ SINIF AĞAÇLAR (Ortalama Boy = 11 - 25 m)						
Ova Akçaağacı (<i>Acer campestre</i>)	Akv	200	15	50	6	19
D.K. Akçaağacı (<i>Acer cappodocicum</i>)	AkdK	200	20	80	4	30
Çınar Yapr. Akçaağaç (<i>Acer platanoides</i>)	Akçy	200	20	100	6	38
Kayın Gövd. Akçaağaç (<i>Acer trautvetteri</i>)	Akkg	200	20	80	6	32
Adi Gürgen (<i>Carpinus betulus</i>)	Gn	400	20	120	10	46
Adi Çitlembik (<i>Celtis australis</i>)	Ç	300	20	130	6	47
Türk Fındığı (<i>Corylus colurna</i>)	Fnt	300	11	100	10	36
Adi Servi (<i>Cupressus sempervirens</i>)	Sr	200	20	100	5	38
Boylu Ardıç (<i>Juniperus excelsa</i>)	Arb	400	15	120	8	37
Kokulu Ardıç (<i>Juniperus foetidissima</i>)	Ark	500	15	120	10	42
And. Sığla Ağacı (<i>Liquidambar orientalis</i>)	Sğ	200	20	80	8	32
Zeytin (<i>Olea oleaster</i>)	Zy	500	15	100	12	42
Halep çamı (<i>Pinus halepensis</i>)	Çh	250	15	100	8	34
Fıstık çamı (<i>Pinus pinea</i>)	Çf	250	15	100	15	39
Pırnal Meşe (<i>Quercus ilex</i>)	Mr	300	15	70	6	22
Palamut Meşesi (<i>Quercus ithaburensis</i>)	Mp	400	15	120	20	45
Lübnan Meşesi (<i>Quercus libani</i>)	Mb	400	15	120	8	37
Tüylü Meşe (<i>Quercus pubescens</i>)	Mt	400	15	100	8	37
Adi Porsuk (<i>Taxus baccata</i>)	P	400	20	80	10	40
Kafkas Ihlamuru (<i>Tilia rubra</i>)	lhk	300	20	120	8	41
Ova Karaağacı (<i>Ulmus minor</i>)	Kav	200	20	100	12	40
Gürg. Yap. Kayacık (<i>Zelkova carpinifolia</i>)	Ky	300	15	100	8	34
ÜÇÜNCÜ SINIF AĞAÇLAR (Ortalama Boy = 5 - 10 m)						
İran Akçaağacı (<i>Acer hyrcanum</i>)	Akr	200	10	40	3	38
Fran. Akçaağacı (<i>Acer monspessulanum</i>)	Akf	200	10	40	4	38
Tatar Akçaağacı (<i>Acer tataricum</i>)	Akt	200	8	40	4	38
Tüylü Huş (<i>Betula litwinowii</i>)	Ht	200	10	40	6	41

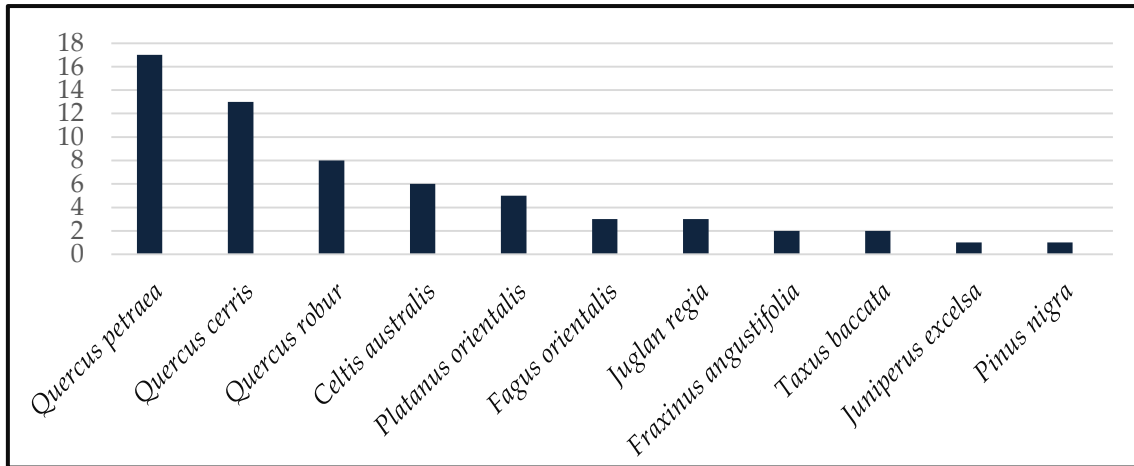
Kızılağaç Yapr. Huş (<i>Betula medwediewii</i>)	Hky	200	5	40	4	28
Siğilli Huş (<i>Betula pubescens</i>)	Hs	200	10	60	6	51
Doğu Gürgeni (<i>Carpinus orientalis</i>)	Gnd	300	7	50	3	41
Harnup (<i>Ceratonia siliqua</i>)	Hr	200	8	80	8	61
Çiçekli Dişbudak (<i>Fraxinus ornus</i>)	Dşç	300	10	100	6	64
Katran Ardıcı (<i>Juniperus oxycedrus</i>)	Ark	200	6	40	3	28
Finike Ardıcı (<i>Juniperus phoenicea</i>)	Arf	200	6	40	3	28
Menengiç (<i>Pistacia terebinthus</i>)	Mn	300	10	100	6	64
İran Palamut Meşesi (<i>Quercus brantii</i>)	Mrp	300	10	50	8	54
Kermes Meşesi (<i>Quercus coccifera</i>)	Mkr	300	5	70	6	44
Makedonya Meşesi (<i>Quercus trojani</i>)	Mmk	300	10	50	8	54

3. Bulgular

Gerçekleştirilen arazi çalışmaları, ölçümler ve yapılan değerlendirmeler sonucunda, 9 ilçede 11 farklı türden 61 ağaç tespit edilmiştir (Şekil 3). Bu ağaçların 54'ü boyutsal anıt ağaç, 7'si ise aday anıt ağaç olarak kaydedilmiştir.

Samsun genelinde Sapsız Meşe (*Quercus petraea*) türüne ait 17 ağaç, Saçlı Meşe (*Quercus cerris*) türüne ait 13 ağaç, Saplı Meşe (*Quercus robur*) türüne ait 8 ağaç, Adi Çitlembik (*Celtis australis*) türüne ait 6 ağaç, Doğu Çınarı (*Platanus orientalis*) türüne ait 5 ağaç, Doğu Kayını (*Fagus orientalis*) türüne ait 3 ağaç, Adi Ceviz (*Juglans regia*) türüne ait 3 ağaç, Sivri Meyveli Dişbudak (*Fraxinus angustifolia*) türüne ait 2 ağaç, Adi Porsuk (*Taxus baccata*) türüne ait 2 ağaç, Karaçam (*Pinus nigra*) türüne ait 1 ağaç ve Boylu Ardıç (*Juniperus excelsa*) türüne ait 1 ağaç tespit edilmiştir (Tablo 3, Şekil 5).

Çalışmada tespit edilen en yaşlı ağaç 625 yıl ile Doğu Çınarı (*Platanus orientalis*) türüne aittir. Bu ağaç aynı zamanda 10 metre ile tespit edilen en geniş gövde çevresine ve gövde çapına sahip ağaçtır. En genç ağaç ise 100 yıl ile Sapsız Meşe (*Quercus petraea*) türüne ait ağaçtır.

Şekil 3: Tespit edilen türlere ait ağaç sayıları

Şekil 3’de görüldüğü üzere çalışmada tespit edilen 61 ağacın 38 tanesi meşe cin-sine bağlı 3 türe ait ağaçlardır. Meşe haricindeki 23 ağaç ise 8 farklı türden ağaçlardır.

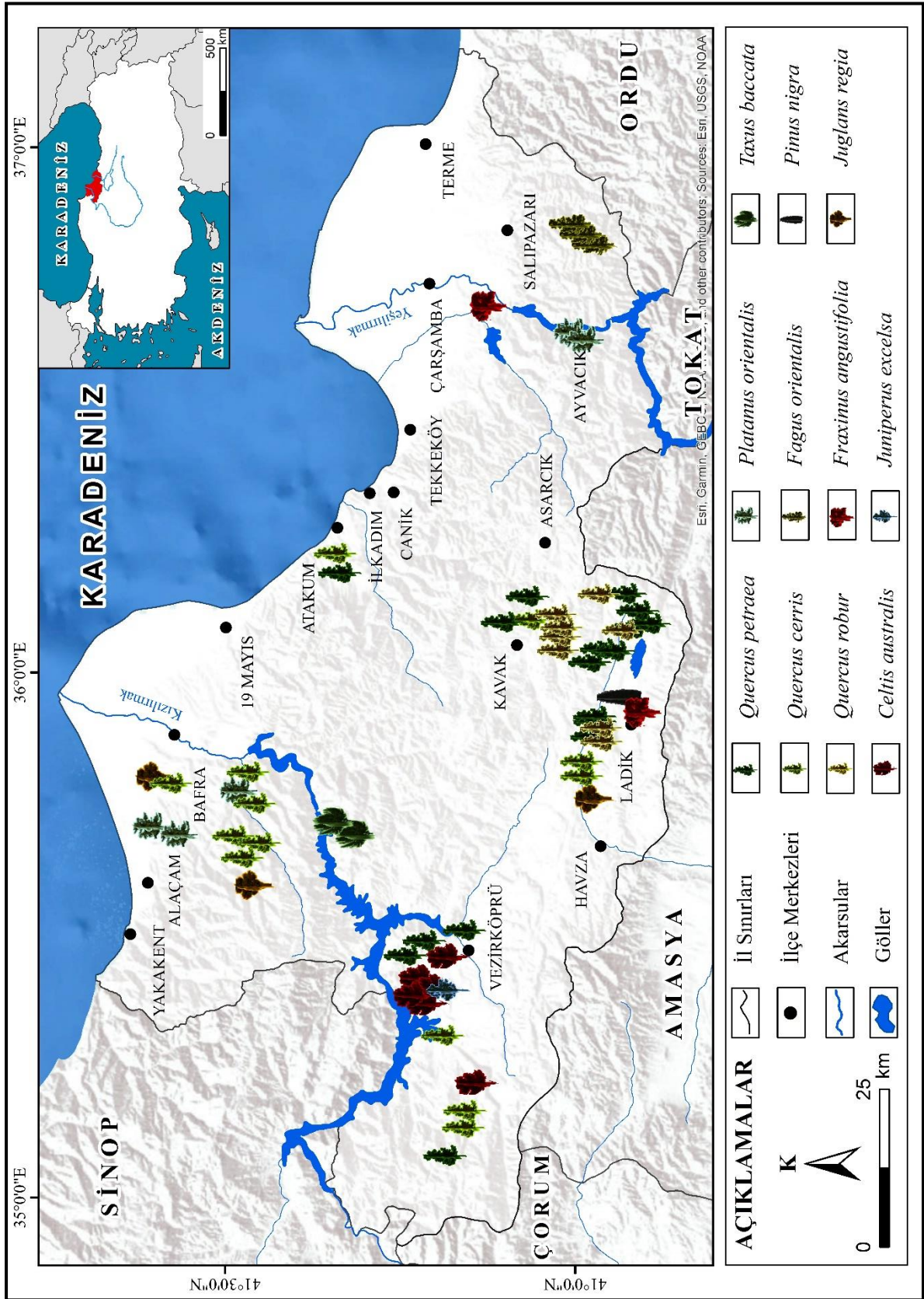
Tüm ağaçlar içerisinde 19 ağaç mezarlıklarda yer almaktadır. Mezarlıkta yer alan ağaçlar genellikle meşe ve çınar ağaçlarıdır.

Ağaçların pek çoğunda kovuk oluşumu, tepe çökmesi, kuruma, çürüme gibi doğal ve bilinçsiz budama gibi insan kaynaklı sorunların bazen bir tanesine bazen de birden fazlasına aynı anda rastlanmıştır. Meşe türlerinde en sık rastlanan sorun kuru-ma iken Doğu Çınarı türünde en sık rastlanan sorun kovuk oluşumudur (Şekil 4).

Yaşlı ağaçlarla ilgili en büyük sorunlardan bir tanesi de definecilerin bu ağaçla-
ra olan ilgisidir. Eski yerleşmelerin olduğu yerlerdeki ağaçlara atfedilen define hikaye-
leri ağaçların gövdelerinin oyulmasına ya da diplerinin kazılmasına yol açmaktadır.
Samsun’da tespit edilen bazı ağaçların defineciler tarafından tahrip edildiği görülmüş-
tür (Şekil 4).

Şekil 4: Doğu Çınarı türüne ait ağaçlarda kovuk oluşumu (A), (B); Adi Çitlembik türüne ait ağacın gövdesinde defineciler tarafından açılmış oyuk (C), Saçlı Meşe türüne ait ağaçta kuruma (D).

Şekil 5: Samsun ilinde tespit edilen tüm anıtsal ağaçların konumları

Tablo 3: Tespit edilen anıtsal ağaçlara ait bilgiler

No	Önerilen Adı	Türkçe Adı	Latince Adı	Tah. Yaş (Yıl)	Boy (m)	Çapı (cm)	Tepe Çapı (m)	İlçe	Mahalle	Orman İşletme Müdürlüğü	X: Enlem Y: Boylam	Anıtsal Puan	Anıtsal Değer
1	Bayraklı Çınar	Doğu Çınarı	<i>Platanus orientalis</i>	625	19	318	24	Alaçam	Yenice	Bafra	X: 41.583418 Y: 35.799296	72 > 39	Boyutsal Anıt Ağaç
2	Aras Çınarı	Doğu Çınarı	<i>Platanus orientalis</i>	445	20	254	22,5	Alaçam	Yenice	Bafra	X: 41.598692 Y: 35.705254	58 > 39	Boyutsal Anıt Ağaç
3	Diğer Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	425	14	114	15,5	Atakum	Karaoyumca	Samsun	X: 41.326210 Y: 36.181993	36 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
4	Semerli Meşe	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	410	8	111	9	Vezirköprü	Samur	Vezirköprü	X: 41.224088 Y: 35.469963	31 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
5	Samur Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	395	11	115	14,5	Vezirköprü	Samur	Vezirköprü	X: 41.223706 Y: 35.470240	30 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
6	Acar Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	395	15	108	18	Ladik	Teberoğlu	Kavak	X: 40.982698 Y: 35.809379	38 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
7	Saçaklı Ceviz	Adi Ceviz	<i>Juglans regia</i>	385	11	127	13	Bafra	Çulhakoca	Bafra	X: 41.471531 Y: 35.652861	33 ≥ 33	Boyutsal Anıt Ağaç
8	Gölgeli Porsuk	Adi Porsuk	<i>Taxus baccata</i>	380	12	136	10	Bafra	Akalan	Bafra	X: 41.333578 Y: 35.699387	57 > 40	Boyutsal Anıt Ağaç
9	İhtiyar Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	355	12	127	10,5	Bafra	Çulhakoca	Bafra	X: 41.471603 Y: 35.653219	37 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
10	Beş Çitlembik	Adi Çitlembik	<i>Celtis australis</i>	350	11	98	14,5	Vezirköprü	Örencik	Vezirköprü	X: 41.218751 Y: 35.394323	49 > 47	Boyutsal Anıt Ağaç
11	Çeşmeli Çınar	Doğu Çınarı	<i>Platanus orientalis</i>	340	27	171	20,5	Ayvacık	Orhangazi	Samsun	X: 40.988460 Y: 36.629870	43 > 39	Boyutsal Anıt Ağaç
12	Arıcı Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	335	15	162	22,5	Ladik	Arslantaş	Kavak	X: 40.957954 Y: 35.881264	47 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
13	Ocak Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	325	7,5	108	11,5	Kavak	Kurşunlu	Kavak	X: 41.067468 Y: 36.093034	26 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
14	Üçüz Ardıç	Boylu Ardıç	<i>Juniperus excelsa</i>	305	7,5	95	12	Vezirköprü	Örencik	Vezirköprü	X: 41.208472 Y: 35.396501	45 > 37	Boyutsal Anıt Ağaç
15	Kalaycı Meşesi	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	295	21	159	17,5	Ladik	Teberoğlu	Kavak	X: 40.982691 Y: 35.809216	41 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
16	Taş Çitlembik	Adi Çitlembik	<i>Celtis australis</i>	290	12	89	22,2	Vezirköprü	Bespınar	Vezirköprü	X: 41.136941 Y: 35.216759	48 > 47	Boyutsal Anıt Ağaç
17	Eğri Çınar	Doğu Çınarı	<i>Platanus orientalis</i>	285	17,5	127	15,5	Ayvacık	Orhangazi	Samsun	X: 40.988000 Y: 36.631000	31 < 39	Boyutsal Anıt Ağaç
18	Taşlı Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	285	20	115	20	Bafra	İlyalı	Bafra	X: 41.469748 Y: 35.766660	25 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
19	Alpi Meşesi	Saçlı Meşe	<i>Quercus robur</i>	280	25	114	15	Kavak	Karapınar	Kavak	X: 41.012524 Y: 36.071888	37 > 27	Boyutsal Anıt Ağaç
20	Kunduz Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	275	11	184	10,5	Vezirköprü	Sotular	Vezirköprü	X: 41.174295 Y: 35.136821	32 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç

Tablo 3: Tespit edilen anıtsal ağaçlara ait bilgiler (devamı)

41	Şapkalı Dişbudak	Sivri Meyveli Dişbudak	<i>Fraxinus angustifolia</i>	180	23	152	35,5	Çarşamba	Kurtahmetli	Samsun	X: 41.105117 Y: 36.692229	41 > 15	Boyutsal Anıt Ağaç
42	Nur Meşesi	Saplı Meşe	<i>Quercus robur</i>	180	25	100	13,5	Kavak	Karapınar	Kavak	X: 41.012526 Y: 36.072201	34 > 27	Boyutsal Anıt Ağaç
43	Yamık Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	180	12	105	11	Bafra	Çulhakoca	Bafra	X: 41.477126 Y: 35.667880	27 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
44	Gazi Meşesi	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	175	19	111	29	Vezirköprü	Habibifakı	Vezirköprü	X: 41.160076 Y: 35.196563	34 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
45	Gür Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	170	18	124	30,5	Vezirköprü	Habibifakı	Vezirköprü	X: 41.160158 Y: 35.196996	34 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
46	Abla Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	170	22	98	19	Lâdik	İbi	Kavak	X: 40.961648 Y: 35.900355	28 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
47	Uzun Meşesi	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	170	20	106	24,5	Vezirköprü	Ağcayazı	Vezirköprü	X: 41.184604 Y: 35.306003	34 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
48	Çetin Meşe	Saplı Meşe	<i>Quercus robur</i>	165	12,5	116	18,5	Lâdik	Kabacagöz	Kavak	X: 40.908206 Y: 36.072627	27 > 27	Boyutsal Anıt Ağaç
49	Kırmızı Çitlembik	Adi Çitlembik	<i>Celtis australis</i>	160	11,5	73	13,8	Vezirköprü	Örencik	Vezirköprü	X: 41.218903 Y: 35.394973	37 < 47	Aday Anıt Ağaç
50	Baş Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	160	12	79	13,5	Bafra	Kelikler	Bafra	X: 41.583418 Y: 35.799296	21 < 24	Aday Anıt Ağaç
51	Afacanlar Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	155	20	109	25,5	Vezirköprü	Çalköy	Vezirköprü	X: 41.153128 Y: 35.504375	34 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
52	Yahya Bey Meşesi	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	150	20	98	28	Atakum	Alanlı	Atakum	X: 41.332340 Y: 36.218860	27 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
53	Ağabey Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	150	22	89	18,5	Lâdik	İbi	Kavak	X: 40.961867 Y: 35.900755	28 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
54	Kolsuz Meşe	Saplı Meşe	<i>Quercus robur</i>	150	14	108	17,5	Lâdik	Arslantaş	Kavak	X: 40.958140 Y: 35.880724	31 > 27	Boyutsal Anıt Ağaç
55	Çay Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	150	21	98	14,5	Lâdik	Kabacagöz	Kavak	X: 40.907985 Y: 36.071700	21 < 24	Aday Anıt Ağaç
56	Gizli Porsuk	Adi Porsuk	<i>Taxus baccata</i>	130	13	76	10	Bafra	Akalan	Bafra	X: 41.335745 Y: 35.701725	33 < 40	Aday Anıt Ağaç
57	Ay Meşesi	Saplı Meşe	<i>Quercus robur</i>	130	25	98	14,5	Kavak	Karapınar	Kavak	X: 40.907985 Y: 36.071700	31 > 27	Boyutsal Anıt Ağaç
58	Çiçekli Meşe	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	125	22	108	17,5	Lâdik	Güvenli	Kavak	X: 40.939957 Y: 36.029672	31 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
59	Kanlı Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	125	25,5	92	19	Bafra	Kanlıgüney	Bafra	X: 41.444479 Y: 35.672282	31 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
60	Huysuz Meşe	Saçlı Meşe	<i>Quercus cerris</i>	120	20	79	16,5	Bafra	Kambetli	Bafra	X: 41.468788 Y: 35.778151	28 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç
61	Cengiz Bey Meşesi	Sapsız Meşe	<i>Quercus petraea</i>	100	18	95	16	Lâdik	Büyükkalan	Kavak	X: 40.919100 Y: 36.135932	29 > 24	Boyutsal Anıt Ağaç

Sonuçlar ve Öneriler

Türkiye’de şimdiye kadar 9267 adet ağaç tescillenerek anıt ağaç statüsü ile koruma altına alınmıştır. Samsun’da ise tescilli anıt ağaç sayısı 26’dır. Yapılan bu çalışma ile Samsun’un 9 ilçesinde 11 farklı türden 61 ağacın anıtsal değer taşıdığı tespit edilmiştir. 61 ağacın 54 tanesi boyutsal anıt ağaç olarak, 7 tanesi de aday anıt ağaç olarak kaydedilmiştir.

Tespit edilen ağaçların 38 tanesi meşe cinsine ait ağaçlardır. Sapsız Meşe (*Quercus petraea*) türüne ait 17 ağaç, Saçlı Meşe (*Quercus cerris*) türüne ait 13 ağaç, Saplı Meşe (*Quercus robur*) türüne ait 8 ağaç tespit edilmiştir.

Alaçam ilçesi Yenice Mahallesi’nde tespit edilen ve tahmini yaşları 625 ve 445 yıl olan Doğu Çınarı (*Platanus orientalis*) türüne ait ağaçlar, çalışmanın en yaşlı 2 ağacıdır. Bu ağaçlar aynı zamanda 10 m ve 8 m gövde çevreleri ile en geniş çevreli ve en uzun çap ölçüsüne sahip ağaçlardır.

Tespit edilen 61 anıtsal ağaç ile yerel ölçekte Samsun’un geniş ölçekte ise Türkiye’nin korunması gereken varlıklarına katkı sağlandığı düşünülmektedir. Tespit edilen 61 ağaç, fiziksel özelliklerinin ve konum bilgilerinin yazılı olduğu envanter karneleri ve fotoğrafları ile birlikte Samsun Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü Tabiat Varlıklarını Koruma İşlerinden Sorumlu Şube Müdürlüğü ile paylaşılmış ve anıt ağaç başvuruları yapılmıştır.

Anıtsal ağaçlar taşıdıkları fiziksel ve/veya sosyokültürel özellikler sebebiyle mutlak suretle koruma altına alınması gereken tabiat varlıklarıdır. Bu nedenle bu çalışma ile tespit edilen ağaçların ilgili kurumlar tarafından anıt ağaç olarak tescillenerek koruma altına alınması ve bakımlarının düzenli olarak yapılması gerekmektedir.

Vatandaşlar anıt ağaçların taşıdıkları doğal ve kültürel değerler hakkında bilgilendirilmelidir. Özellikle kırsal alanlarda yer alan ağaçların yaşamları, buldukları mülkün sahibinin doğa duyarlılığına bağlıdır. Bu duyarlılık, herhangi bir yakacak temini ihtiyacında ortadan kalkabilecek durumdadır. Yakacak ihtiyacı doğduğunda genç ağaçların kesilmeyeceği hassasiyetine sahip vatandaşların ilk hedefi kurumaya başlamış yaşlı ağaçlar olmaktadır. Bu durumun önüne geçmek adına vatandaşların genç ağaçlara karşı olan hassasiyetinin anıtsal değer taşıyacak kadar yaşlı olan ağaçlar için de oluşmasını sağlamak gerekmektedir.

Ülkemizde yalnızca anıtsal ağaçlara değil doğadaki her bir canlıya saygı duyan, doğa sevgisi ve çevre bilinci ile donatılmış vatandaşlar ve nesiller yetiştirmek, bu bilincin bütüne yayıldığı bir ülke haline gelmek için ülkenin her kesiminden vatandaşların ve ilgili kurumların sorumluluk alması, ülkemizin doğal değerlerine sahip çıkması gerekmektedir.

Katkı Belirtme

Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Proje Yönetim Ofisi tarafından PYO.FEN.1904.21.001 proje numarası ile desteklenen “Samsun İlinde Asırlık Doğal Ortam Değişimi Tanıkları: Anıt Ağaçlar” başlıklı projeden ve aynı başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Desteklerinden dolayı Ondokuz Mayıs Üniversitesi Proje Yönetim Ofisi’ne teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akbulut, S., Sakıcı, O. E. ve Özkan, Z. C. (2004). Hemşin Yöresi’nde iki anıt Doğu Ladini (*Picea orientalis* (L.) Link.). *Kafkas Üniversitesi Artvin Orman Fakültesi Dergisi*, 3(4), 200-203.
- Arlender, A. (2020). *Meetings with remarkable and unremarkable trees in Johannesburg and Environs*. Arts Research Africa.
- Arnan, X., Lopez, B. C., Martinez-Vilalta, J., Estorach, M. and Poyatos, R. (2012). The age of monumental olive trees (*Olea europaea*) in Northeastern Spain. *Dendrochronologia*, 30, 11-14.
- Asan, Ü. (1992). Anıt ağaçların birey ve toplum psikolojisi üzerindeki etkileri. *Yeşile Çerçeve Dergisi*, 18, 18-19.
- Chadt, J. E. (1913). *Staré a památné stromy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Vlastním nákladem.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). *Tüm illerdeki anıt ağaç sayısı verileri*.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2016). *Türkiye turizm coğrafyası* (Güncellenmiş 5. Baskı). Pegem Akademi.
- Dreslerova, J. (2017). Memorial trees in the Czech landscape. *Journal of Landscape Ecology*, 10(2), 79-108.
- Efe, R., Soykan, A., Sönmez, S. ve Cürebal, İ. (2010). *Edremit’in anıtsal ve korunmaya değer ağaçları*. Edremit Belediyesi Kültür Yayınları.
- Genç, M. ve Güner, Ş. T. (2000). Isparta’da yeni saptanan doğal bir anıt kestane (*Castanea sativa* Mill.) meşceresi. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*, 24, 37-44.

- Genç, M. ve Güner, Ş. T. (2001). Anıt ağaç envanteri ve seçimi için yeni bir yöntem. I. *Ulusal Ormancılık Kongresi Bildiriler Kitabı (19-20 Mart 2001)*, Ankara.
- Genç, M. ve Güner, Ş.T. (2003). *Anıt ağaçların önemi, Göller Bölgesi'nin anıt ağaçları*. Isparta Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yayını.
- Kavgacı, A. (2002). Türkiye'nin anıt meşeleri ve yeni bir anıt meşe (Çeçe Sultan meşesi). *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri B 52(1), 133-141.
- Özçelik, H., Doğan, Ü. ve Tanrıver, H. (1998). Göller Yöresi'nden bazı abide ağaçlar. *Ekoloji Dergisi*, 7(26), 13-17.
- Özçelik, R. (2006). Mersin-Aydıncık ilçesi anıt dallı servileri (*Cupressus sempervirens L. var. horizontalis* (Mill.) Gord.). *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 197-201.
- Yaman, B. ve Sarıbaş, M. (2007). Zonguldak-Dirgine ormanlarında yeni bir anıt ağaç: Elemen karaçamı. *Ekoloji Dergisi*, 16(63), 62-68.
- Yücel, M. ve Babuş, D. (2005). Doğa korumanın tarihçesi ve Türkiye'deki gelişmeler. *Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Müdürlüğü DOA Dergisi (Journal of DOA)*, 11, 151-175.
- Zaman, S. ve Coşkun, O. (2012). Milli parklarda kaynak değer kullanımı için bir öneri: Nene Hatun Tarihi Milli Parkı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 117-134.

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Yeni Koronavirüs Pandemisinin Tekstil Sanatı
Çalışmalarına Yansımalarının Bir İncelemesi

An Interrogation on the Reflections of the New
Coronavirus Pandemic on Textile Art

Ülker TATLİDİL*
Selda KOZBEKÇİ AYRANPINAR**

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Değerlendirme (Derleme)/ Review/ Обзорная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Tatlidil, Ü. ve Kozbekçi Ayranpınar, S. (2021). Yeni koronavirüs pandemisinin tekstil sanatı çalışmalarına yansımalarının bir incelemesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 609-627.

Tatlidil, Ü. & Kozbekçi Ayranpınar, S. (2021). An interrogation on the reflections of the new coronavirus pandemic on textile art. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 609-627.

 10.29228/kesit.52590

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 08.09.2021
Kabul/ Accepted/ Принимать: 05.12.2021
Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Arş. Gör., İstanbul Bilgi Üniversitesi, ulker.tatlidil@gmail.com

**Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, s.kozbekci@deu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Yeni Koronavirüs Pandemisinin Tekstil Sanatı Çalışmalarına Yansımalarının Bir İncelemesi¹

*An Interrogation on the Reflections of the New Coronavirus Pandemic on
Textile Art*

Arş. Gör. Ülker TATLİDİL

Doç. Dr. Selda KOZBEKÇİ AYRANPINAR

Öz: Tanıklık ettiğimiz yeni koronavirüs salgını yaşamı tüm insanlık için aniden ve köklü bir biçimde değiştirmiştir. 2020 yılının ilk aylarıyla birlikte tüm dünyaya yayılan ve seyrini halen etkili biçimde sürdüren Covid-19 pandemisi ülkelerin sağlık sistemlerinden ekonomik etkenlerine, sosyal etkileşimlerden yaşamdan bireylerin içsel dünyalarına kadar hayatın her alanını etkilemiştir. İnsanlığın yaratıcı çalışmaları için bir alan olan sanat ise kaçınılmaz bir biçimde pandeminin etkilerine maruz kalmakta, sanatın her alanından sanatçılar pandeminin çeşitli yönlerini kendilerine konu olarak almaktadırlar. Tüm disiplinlerden sanatçıların çalışmalarında yansıma bulan Covid-19 pandemisi tekstil sanatı içinde de çalışmaların konusu haline gelmiş ve gelmeyi sürdürmektedir. Bu çalışmada tekstil sanatçılarının yaşadığı pandemi sürecinde kendilerini ifade etme biçimlerine odaklanılmış, yeni koronavirüs pandemisini ve pandemi ile ilgili kavramları ele alan tekstil çalışmaları incelenmiştir. Pandeminin getirdiği yaşam içerisinde yer edinmiş yeni normallere vurgu yapan; korku, hastalık, yalnızlık, kabullenme, alışma, tedirginlik, umut, bekleyiş gibi ifade aktarımlarını konu alan eserlere yer verilmiştir. Bu yaklaşımlarla pandeminin tekstil sanatı ve sanatçıların pratikleri üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, tekstil sanatı, koronavirüs pandemisi, koronavirüs sanatı, karantina.

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Katkı Oranı Beyanı: %50-%50. Sorumlu Yazar: Ülker TATLİDİL

Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. Author Contributions: %50-%50. Corresponding Author: Ülker TATLİDİL

Abstract: The new coronavirus epidemic we are witnessing has suddenly and radically changed the life of all humanity. The Covid-19 pandemic, which spread around the world earlier in 2020 and continues its course, has affected every aspect of life, from the health systems of countries to their economic factors, from social interactions to the inner worlds of individuals. Art, which is a field for the creative works of humanity, is inevitably exposed to the effects of the pandemic, and artists from all fields of art take various aspects of the pandemic as their subject. Being reflected in the works of artists from all disciplines, the pandemic has also become the subject of studies in textile art. In the study, the ways of expressing textile artists themselves through their art in the pandemic period, and textile artworks interested in the new coronavirus pandemic, and the concepts related to the pandemic were examined. The artworks expressing feelings such as fear, illness, loneliness, acceptance, getting used to, uneasiness, hope and waiting, and emphasizing the new normal of life brought by the pandemic were included. Employing these methods, it is aimed to contribute to the related literature by bringing out the effects of the pandemic on textile art and the everchanging practices of the artists.

Keywords: Art, textile art, coronavirus pandemic, coronavirus art, lockdown.

Giriş

Sanatçılar her zaman kaçınılmaz bir biçimde dış dünyanın etkisi altındadır ve sanatçının duygu dünyası sürekli olarak yeni koşullarla şekillenmektedir. Covid-19 pandemisi ise sosyal hayatta etkili olduğu kadar bireylerin zihinsel ve psikolojik dünyalarında da etkiler oluşturmaya devam etmektedir.

Dünya tarihi boyunca yaşanan çeşitli salgın hastalıklardan biri olan Covid-19 pandemisi tüm insanlığı ortak şekilde etkileyen nadir küresel olaylardan biridir. 2020 yılının başlarında yükselişe geçen pandemi halen oldukça etkili bir şekilde devam etmekte ve mutasyon geçirerek büyük bir tehlike olmayı sürdürmektedir. Pandeminin başlangıç döneminden beri virüsün fizyolojik olarak çözümlenmeye başlaması alınacak önlemlerin de büyük ölçüde şekillenmesine neden olmuştur. Virüsten korunmak için pandeminin erken dönemlerinden itibaren en önemli önlemler olarak ilan edilen fiziksel mesafe, hijyen ve maske unsurları bugünün gündelik yaşam pratiklerinin de büyük ölçüde şekillenmesinde rol oynamıştır.

Pandemi sürecinin devam ettiği her yeni gün ile birlikte yeni zorluklar hayatımıza taşınmaktadır. Covid-19 salgını ile birlikte gündelik hayat büyük ölçüde dönü-

şüme uğramış, ev yaşamı ve evden çalışmak gibi konular gündelik hayatın önemli güncel konuları haline gelmeye başlamıştır. Özellikle çeşitli ülkelerde farklı şekillerde uygulanan izolasyonlar ve sokağa çıkma yasakları günlük hayatın ritminin tüm insanlık için ortak şekilde bozulmasına neden olmuştur. Pandemi tüm yaşam alanlarını ve yaşam ile çalışma biçimlerini etkilemenin yanı sıra bireylerin sosyal ve psikolojik olarak çeşitli etkilere maruz kalmalarına neden olmuştur. Uzun süre evde kalmanın sonucu olarak çeşitli psikolojik sorunların baş göstermesinin yanında salgına yakalanma korkusu da psikolojik bütünlük için bir tehdit unsuru olarak kendini göstermiştir.

Yaratılan bu mesafe sanat etkinlikleri üzerinde de etkili olmuştur. Karantina nedeniyle birçok müze kapılarını ziyaretçilere kapatmak zorunda kalmıştır. Birçok kurum dijital dönüşüme oldukça hızlı şekilde adapte olmuştur (URL-1). Bu süre zarfında çevrimiçi sanat etkinlikleri gerçekleştirilmiş, dünyanın en büyük müzeleri, sanat galerileri, bale ve tiyatro gösterilerine "açık sezon" davetiyeleri vermiştir (URL-2). Sanatçılar da kısıtlı malzeme ve ortamlardaki üretimlerini, izleyiciyle buluşturmak için dijital ve çevrimiçi araçlardan daha yoğun bir şekilde yararlanmaya başlamışlardır (Başar, 2021: 52).

Koronavirüsten korunma ve virüsün yayılmasını önlemek için geliştirilen önlemleri uygulamak adına pandemi döneminde evlerimizde geçirdiğimiz vakit oldukça artmıştır. Bazıları için bu durum diğerlerinden soyutlanma anlamına gelerek önemli ölçüde yalnızlık ve yabancılaşma duygularıyla sonuçlanmıştır. Covid-19 nedeniyle oluşan aşırı stres ve travmanın getirdiği ruhsal sorunları ele almak için soyutlanma dönemlerinde bireyleri desteklemek adına kişilere yaşamları boyunca fayda sağlayabilecek harika bir öz bakım etkinliği olan sanat bir araç olarak sunulmuştur (Braus ve Morton, 2020: 267). Önlemler dahilinde uygulanan karantinalar ve sokağa çıkma yasakları ile evde kalma sürelerinin uzaması, yaşam akışının kısıtlanmaya başlaması ve dijitalleşmenin hayatın tüm alanları için oldukça kurtarıcı bir olgu haline gelmesiyle gündelik hayat değişime uğramıştır. Ev ortamını terk etmeden konser, sinema, müze ve galerilere ulaşmak isteyen insanların çevrimiçi erişimi eve kapanmanın sıkılmak anlamına gelmediği fikrinin güçlenmesinde etkili olmuş, nitelikli vakit geçirme oldukça önemli bir akım haline gelmiştir (URL-3). Kültür ve sanat dünyası, evlerde kalmanın bir sorumluluk halini aldığı şartlara hızla karşılık vermiş; yerel ve uluslararası pek çok kültür kurumunun arşivlerini dijital ortamda izleyiciye açması, müzisyenlerin sosyal medya kanallarında verdiği konserler gibi girişimler bu süreçte umut ve birliktelik duygusu aşmıştır (Ece, 2020: 882). Farklı alanlardan pek çok sanatçının bu zorlu dönemde sanatlarını toplumsal fayda için kullandıkları görülmektedir. Birçok sanatçı ve küratör sanatsal ifadenin gücünü kriz ortamında topluma destek sağlamak amacıyla kullanmıştır (Ece, 2020: 882). New York evsizleri için yardım toplayan sanatçı Hannah Berman oluşturduğu Instagram hesabı üzerinden çeşitli sanat eserlerinin satılması

yoluyla elde ettiği geliri kar amacı gütmeyen New York Şehri Yemek Bankası ve Evsizler için Koalisyon gibi çeşitli kurumlara aktarmıştır (URL-4). Çeşitli malzemeleri kullanarak resimler yapan sanatçı Beerman, Covid-19 salgınının ortasında hissettiği üzüntü ve öfkeyi kanalize etmenin bir yolunu bulmak amacıyla “Artists for Humans” isimli projeyi geliştirdiğini belirtmektedir. Proje başladığı 14 Mart’tan bu yana evsizlere hizmet eden yerel kuruluşlar için binlerce dolar toplamıştır. Beerman’ın yakın çevresi içindeki ve dışındaki pek çok sanatçı bu amaca yönelik çeşitli çalışmalarla projeye katkıda bulunmuştur. Beerman, bu paylaşım platformunun kendisine de gelecek için umut verdiğini belirterek projenin karantina zamanında diğer insanlarla bağlantı kurmanın ve aile olmanın bir yolu olduğunu ifade etmektedir (URL-4). “Artists for Humans” gibi maddi yardım sağlamayı amaçlayan projeler gibi manevi destek sağlamak amacıyla organize edilmiş projeler de bulunmaktadır. Çeşitli sanat projelerinin sağlık çalışanlarına manevi destek sunmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bir grup sanatçı sağlık çalışanlarına minnettarlıklarını sunmak ve manevi destek sağlamak amacıyla New York’taki çeşitli hastanelerin yoğun bakım ünitelerini sağlık çalışanlarını destekleyen el çizimi posterlerle donatmıştır (URL-5).

Sanat yalnızca sağlık görevlilerinin ruh sağlığı üzerinde olumlu etki yapmak için değil, tüm toplumun ruh sağlığını korumaya ve psikolojik anlamda olumlu etkiler yapmaya başlamıştır. İzolasyonun ruh sağlığı bozukluklarının, artan kaygının, depresyonun, travma sonrası stres bozukluğu semptomlarının ve daha fazlasının etkilerini arttırdığı bilinmektedir ve bu nedenle artan duygular için sağlıklı çıkışları teşvik eden, kolayca erişilebilir sanat, bireylerin sağlıklı bir öz bakım ve kendini ifade etme yöntemi olarak kullanabilecekleri bir araç olarak görülmüştür (Braus ve Morton, 2020: 267). Sanatın çeşitli alanlarına yönelimin ve yaratıcılığın, pandeminin getirdiği karantina sürecinde toplumun ruh sağlığını ve psikolojik durumunu koruması adına gerekli bir yönelim olarak kabul edilmiştir. Govinden’in ifadesi ile; “bu kriz ve stres zamanlarında, her birimizin kendi gerçeklerimizle ilişki kurmasına ve bize en uygun ortamla iyileşmemize yardımcı olan şey sanat olmuştur” (URL-2). Bu anlamda, yaratıcı çalışmalar gerçekleştirmek karantinanın getirdiği olumsuz duygulardan kurtulmak için bir terapi aracı olarak kabul edilmiştir (URL-6). Karantinanın başlangıcından itibaren yeni koşullar ve yeni normaller aynı zamanda bir ilham kaynağı olarak görülmüştür (URL-7). Yaratılan sosyal mesafe ve salgının sembolü haline gelen maskeler yeni Koronavirüs pandemisine vurgu yapmak adına bu dönemde sanat çalışmalarında yer bulmaya başlamıştır. Pandemi ve karantinanın getirdiği gelişmeler yaratıcılık üzerinde olumlu etkilerin yanında çeşitli olumsuz etkilere de yol açmıştır. Yeni dönemde yaratıcılığı sürdürmenin yolları birçok elektronik erişim makalelerin konusu olmuştur (URL-8, URL-9).

Bu çalışmada Covid-19 pandemisi döneminde hazırlanan tüm sanatsal tekstil

çalışmalarına değil pandemi temasını veya pandemi ile ilişkili temaları ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Bu temaları kavramsal veya simgesel ele alan çalışmalar eser isimleri ve eser metinlerinin (manifestoları) incelenmesiyle belirlenmiştir. Çalışmada sanat, tasarım odaklı yayınların, çeşitli kurum ve organizasyonların, kütüphanelerin, müzelerin ve sanatçıların internet sayfalarından ve çeşitli sosyal medya mecralarından elde edilen veriler kullanılmıştır.

Yeni Koronavirüs Pandemisi Dönemi Tekstil Sanatı Çalışmaları

Tekstil sanatı alanında çalışan sanatçılar koronavirüs ile ilgili temaları bireysel çalışmalarında ele almışlardır. Pandemi döneminde el sanatlarına büyük bir yönelim gerçekleşmiş (URL-10), bu ilgi tekstil sanatında da önemli bir yere sahip olmuştur. Tekstil çalışmaları hem sanatçılar hem de sanatla uğraşmayan insanlar için psikolojik bir kaçış alanı yaratmıştır.

Tekstil çalışmalarına hobi anlamında artan ilginin yanında çeşitli disiplinlerden sanatçıların da tekstil malzemelerine ve tekniklerine yöneldikleri görülmektedir. Sanat malzemelerine ulaşma konusundaki imkansızlıklardan dolayı ellerindeki imkanlar dahilinde çalışmaya yönelen farklı disiplinlerden birçok sanatçının tekstil sanatı dahilinde çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Karantina süresince evden çıkamadığı için seramik malzemelerine ulaşamayan ve seramik çalışmaları üretemeyen sanatçı Kendra Yee elindeki imkanlara yönelerek seramik çalışmaları yerine dokumalar üretmeye başlamıştır (Görsel 1).

Görsel 1: Seramik sanatçısı Kendra Yee'nin tapestry çalışmalarından bir örnek, 2020²

Birçok tekstil sanatçısı pandemiden farklı şekillerde etkilenmiştir. Çeşitli projeler ve topluluk halindeki tüm aktiviteler pandeminin etkilerine maruz kalmıştır. Covid-19 pandemisi ile günlük yaşamın ayrılmaz aksesuarları haline gelen maske ve el-

² URL 12

divenlerin çalışmalarda yer bulmasının yanında pandemi ve pandemi yasaklarının getirdiği tedirginlik, yalnızlık, hastalık gibi soyut temalar çalışmalarda yer almaya başlamıştır. Bunun haricinde yoğun olarak gerçekleştirilen toplumsal projelerin fiziksel olarak bir arada bulunmanın mümkün olmaması neticesinde etkinlikler, pandeminin gerektirdiği koşullar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu etkinlikler çoğunlukla pandeminin getirdiği psikolojik olumsuzlukları bertaraf etmek amacıyla “well being/iyi oluş” odağında gerçekleştirilmeye başlamıştır.

Çalışmada pandeminin getirdiği yeni koşullar-evreler tema olarak belirlenmiş ve ele alınan sanat çalışmaları bu temalar etrafında gruplanmıştır. Çalışmanın başlıkları olarak belirlenen temalar virüsle yaşama evreleri-alışma, imkansızlıklar, yeni normal gibi temalar olarak belirlenmekle birlikte kimi eserlerde çalışmanın suni olarak oluşturulan temalarından bir kaçının aynı anda görüldüğü ifade edilebilmektedir.

Bireysel Çalışmalar-Alışma

Çalışmalarında Covid-19 pandemisini ele alan sanatçılardan biri Philip Stearns'tır. Sanatçının “glitch” teksiller adını verdiği koleksiyonu bozulmuş gibi görünen desenlere sahip olan 53x71 inch boyutlarındaki 16 parça jakarlı dokumadan oluşmaktadır (Görsel 2). Çalışmaların üzerindeki desenler SARS-Cov-2 genomunun özel bir yazılım aracılığıyla bozulan çizgilere dönüşmüş halidir. Her parça SARS-Cov-2 genomuna genetik bilgiyi sağlayan nükleotidlerin renklere kodlanmasıyla elde edilen 64 renkle oluşturulmuştur. Tasarımda bozuk motiflerin oluşması için renk paletlerinde ve çeşitli ayarlarda oynamalar yaparak sisteme kasıtlı olarak izin verdiğini belirtmektedir (URL-12). Tasarımcı bozuklukların umut verici motifler olduğunu çünkü bunu virüsün de bir aşı ile bozulabileceği bilgisiyyle ilişkilendirdiğini ifade etmektedir (URL-13). Sanatçı, aile içi şiddet karşıtı organizasyonlara destek olmak adına bu ürünleri satışa sunmuştur.

Görsel 2: Tekstil sanatçısı Philip Stearns'ın “Glitch textiles” isimli serisinden bir çalışma, 2020³

Covid-19 virüsü ile ilgili başka bir çalışma ise virüsü bir imge olarak kullanan

³ URL 12

sanatçı Antje Rook'un işleme-aplike çalışmalarıdır. Sanatçı hayalinde canlandırdığı virüs imgelerini her gün birer nakış olarak 15x15 cm boyutlarındaki farklı tekstil yüzeyleri üzerine işlemiştir. Rook bu çalışmaları yarattığı süreci her izolasyon günü için bir virüs olarak anlatmaktadır (URL-14). Projeye başladıktan kısa süre sonra her bağış yapan kişiye çerçevelenmiş bir virüs çalışması hediye etme şeklinde bağış kampanyasına dönüştürmüştür. Sanatçı bu küçük sanat ürünlerinin tarihi bir anlam taşıdığını, çünkü bu projenin Covid-19 pandemisini belgeleyen bir çalışma olduğunu ve aynı şekilde insanların da bu dönemi hatırlatıcı bir nesne olarak çalışmaları satın almak istediklerini belirtmektedir (URL-14).

Görsel 3: Tekstil sanatçısı Antje Rook'un "Virus" isimli projesinden bir görünüm, 2020⁴

Antje Rook sosyal bilimler eğitimi almış ve aynı zamanda sanat terapisi alanında uzmanlaşmış bir psikoterapisttir (URL-14). Günümüzde tekstil sanatı çalışmaları üreten Rook ürettiği sanat çalışmalarının kendisini ve etrafındaki insanları mutlu etmek için bir motivasyon kaynağı olduğuna inanmaktadır. Çalışmaları dış dünyadan oldukça etkilenmekte, yoğun biçimde feminist konular üzerinde çalışmaktadır. Küçük kesitlerden bütün görüntülere kadar geniş bir aralığı olan çalışmalarında canlı renkler kullanmaktadır (URL-14). Çalışmanın sanatçı için psikolojik anlamda da olumlu etkiler yarattığı kendi sözlerinden anlaşılabilir. Rook bu virüs projesinin kendisi için bir sakinleşme yöntemi bir odaklanma ve amaç olduğunu belirtmektedir (URL-14).

Covid-19 virüsü dışında pandemi temasının kimi çalışmalarda maske imgesi ile ele alındığı görülmektedir. Maske imgesinin kullanıldığı bir çalışma örneği New York'lu sanatçı Orly Cogan tarafından yapılmıştır. İsrail doğumlu sanatçı sanat eğitimi almıştır. Cogan çalışmalarını yirmi yıldan fazladır Amerika ve Avrupa'da sergilemektedir (URL-15).

⁴ URL 15

Yeni koronavirüs temasının maske imgesiyle işlendiği bir başka çalışma ise İngiliz tekstil sanatçısı Eliza Day Green'e aittir. Sanatçının pandemiye konu aldığı portre çalışmalarında insan figürlerinin yüzlerinde kumaş maskeler kullandığı görülmektedir. Tasarımcının çalışmalarında doğa ve doğanın teknoloji ile ilişkisi, çiçekler, böcekler, deniz canlıları, kuşlar ve maymunlar gibi çeşitli canlılar yer bulmaktadır. Uzun yıllar Los Angeles'ta yaşayan sanatçının çoğu çalışması gerçeküstü bir dünyada güzel sanatlar, moda ve cinsiyet meselelerini ele almaktadır (URL-17).

Sanatçı Maria Zimmermann'ın "Isolation Quote/İzolasyon Alıntıları" isimli eseri ise Covid-19 pandemisini, metinler aracılığıyla ele alan bir çalışmadır. Çalışma evde kalma ve ev izolasyonlarını ifade eden çeşitli sözlerin işlendiği 6 adet el nakışı ile üretilmiş yamadan oluşmaktadır. Çalışma serisindeki açıklamalardan anlaşılacağı üzere sanatçının içinde bulunduğu duruma dair esprili bir yaklaşımla kendi içinde sorgulama gerçekleştirdiği anlaşılabilir. (Yaratıcılık: Tek ürettiğim şey kirli bulaşıklar / yalnızlık-sosyalleşme: en son kime sarıldım? / monotonluk: bugün günlerden ne?) (URL-19).

Görsel 4: "Who is the last person I hugged", "What day is today", "All I produce are dirty dishes", Maria Zimmermann, 2020⁵

Barbara Harper'ın ise yeni koronavirüs temasını metinler ve figürler biçiminde işlemlere dönüştürdüğü görülmektedir. Sanatçının tekstil yüzeyi üzerine işlediği ve applike yaptığı çeşitli figürler ve işlemler ile yeni günlük yaşam düzeninin getirdiği kavramlara vurgu yapmak için "Zoom", "hayat kurtar", "2 metre uzak", "evde kal" gibi sözcükler/sözler bulunmaktadır (URL-20).

Politik ve Sosyal Duyarlılık

Koronavirüs pandemisinin ortaya çıkış ve gelişim süresince yaratılan tekstil sa-

⁵ URL 19

natı çalışmalarında ele alınan bazı konuların ise politik anlamlar içerdiği görülmektedir. Özellikle 2020 senesinde gerçekleşen ABD başkanlık seçimleri ve Black Lives Matter gibi kültürel hareketler özellikle ABD’li tekstil sanatçılarının çalışmalarında pandemi ile ilgili temalarla birlikte yer bulmuştur. Bunun yanında çeşitli ülkelerden sanatçıların Covid-19 aşısı ile ilgili gelişmeleri ve hükümetlerin pandemi süreçlerini yönetme şekillerini ele aldıkları görülmektedir.

Yeni Koronavirüs pandemisini politik ve ekonomik açıdan ele alan bir çalışma tekstil sanatçısı Frances Crow tarafından gerçekleştirilmiştir (URL-21). Sanatçının “faz 1”, “faz 2” ve “faz 3” olarak isimlendirildiği 3 parçalık tapestry çalışmasında hem koronavirüs pandemisini hem de 2020 yılında yaşanan ırkçılık tartışmalarının bir yansıması olan “Black Lives Matter” hareketini ele aldığı görülmektedir. Seride ikinci ve üçüncü çalışmada maske kullanan sağlık çalışanı imgeleri görülürken ikinci çalışmada kullanılan euro simgeleri ve sağlık çalışanının maskesinde yer alan dünya imgesi üzerinden siyasi okumalar, üçüncü çalışmada farklı ten renklerine sahip ve el ele vermiş insan figürleri üzerinden politik okumalar yapılabilmektedir.

Görsel 5: “Phase 0”, “Phase 1” ve “Phase 2”, Frances Crow, 2020⁶

Nakış sanatçısı Sophie Neville’in “Study Suggests” isimli çalışması ise yeni koronavirüs pandemisini feminist perspektiften ele almaktadır. Bir kadının giysisi ve maskesi üzerinde nakış ile pandemi ve pandeminin hükümetler tarafından yönetim sürecine dair çeşitli açıklamalar eklenmiştir. İşlemelerde kullanılan bu açıklamalarda

⁶ URL 21

kadınlar tarafından yönetilen ülkelerin koronavirüs pandemisi sürecini erkekler tarafından yönetilen ülkelere daha iyi idare edildiğine dair veriler içeren 2020 yılında yayınlanmış bir rapora ait çeşitli sanal mecralardaki yorumlardan oluşan seçkiler yer almaktadır (URL-22).

Görsel 6: "Study Suggests", Sophie Neville, 2020⁷

Sanatçının koronavirüs pandemisi ile ilgili başka bir çalışması da "Utopia-20" isimli eseridir. Çalışmada sanatçı Covid-19 virüsüne oldukça benzeyen ve bulaşıcı hastalığa sebep olan bir tür virüs yaratmış ve bu virüsün semptomları olarak kurguladığı semptomları da virüsün yanında sergilemiştir (URL-23).

Yeni Koronavirüs pandemisini metinler üzerinden ele alan başka bir çalışma "Radical Embroiderer" ismi ile eserlerini sergileyen bir sanatçıya aittir. Sanatçının seri halinde ürettiği ve çoğunlukla metinlerin tekstil yüzeyine işleme yaparak oluşturduğu mendil çalışmasında politik bir yaklaşımla Koronavirüs temasını ele aldığı görülmektedir. Mendillerin üzerine işlenen alıntılar Covid-19 pandemisi ile ilgili gündemi meşgul eden çeşitli açıklamaları ve konu başlıklarını "Bu bir pandemidir, politika kampanyası değildir", "sosyal mesafe", "test, test, test", "Covidiot" gibi ifadeler ile ele almıştır (URL-24). Sanatçı, politik konuları ve pandeminin ABD'deki yönetim sürecini ele alan tekstil çalışmaları yapmaya devam etmektedir.

⁷ URL 23

Görsel 7: "Covid-19, a handkerchief Part 1", Radical Embroiderer, 2020⁸

Bir başka çalışma da Koronavirüs salgını teması ile ülkenin politik gündemini bir arada işleyen sanatçı Katie Commodore'a aittir. Sanatçının, brokar kumaşın üzerine maske takan kuru kafa imgesi ile "oy verirken maske tak" sözünü işlediği görülmektedir (URL-25).

Maske üzerinden geliştirilen bir başka çalışma ise tekstil sanatçısı Jennifer Markovitz'e aittir. Sanatçı "Covid Sanatı" ismini verdiği çalışma dizisinde ipekli ve pamuklu kumaşlar üzerine çeşitli nakış işlemleri yapmıştır. Bu çalışmalardan birinde belirli bir tarihteki ABD'de virüsle enfekte kişi sayısı ve haritası, el ile dikilmiş maske üzerine nakış yapılmıştır. Sanatçının aynı seriye ait bir diğer çalışmasında ise dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın koronavirüs ile enfekte olduğu süre boyunca yaptığı seyahatlerin bir haritası resmedilmiştir. Sanatçının yeni Koronavirüs temasını ele alan çalışmalarının bazılarında politik göndermeler yaptığı görülmektedir (URL-26). Markovitz bir tekstil sanatçısı olarak pandemi krizine verilecek doğru yaratıcı tepkiyi bulmaya çalışarak bu çalışmaları oluşturduğunu ve bu seriye ait eserlerinin her birinin zamanımızla ilgili belirli bir gerçeği ortaya çıkardığını belirtmektedir (URL-27).

Dönemin ABD başkanı Trump'ın pandemi sürecini yönetimi ve bu süreçte sosyal medyayı kullanımı konusunu ele alan bir başka çalışma da "Tiny Pricks" projesidir. Küratörlüğünü Sanatçı Diana Weymar'ın yaptığı projede dünyanın dört bir yanından çeşitli sanatçılar Donald Trump'ın sözlerini tekstiller üzerine işleyerek ona karşı gerçekleştirilen hareketin maddi bir kaydını oluşturmuşlardır. Weymar'ın ifadesi ile; Tiny Pricks Projesi, oldukça çalkantılı bir siyasi iklimde yaratıcı bir alanı ifade etmektedir (URL-28). Projeye gönderilen çalışmalardan biri "Autobahnotic" takma isimli bir sanatçının çalışmasıdır. Çalışmada stilize edilmiş bir covid-19 imgesi ve bu imgenin etrafında yazılmış Trump'ın koronavirüsle ilgili "Hiç endişeli değilim. Her şey iyi olacak" açıklaması işlemeli hazır mendil üzerine nakış olarak işlenmiştir. Açıklamanın Trump

⁸ URL 24

tarafından yapıldığı tarihin de mendilin köşesine gelecek şekilde işlendiği görülmektedir.

Görsel 8: "Tiny Pricks" projesine gönderilen bir işleme çalışması, Autobahnotic, 2020⁹

Tekstil tasarımcısı ve sanatçısı Lily Zane'e ait "Mask Up", "This is Serious", "Moment of Silence" isimlerine sahip üç parçalık çalışması da Covid-19 pandemisine ait kavramlara ve politik meselelere vurgu yapmaktadır (URL-29). Serinin üç parçasında da oymalara sahip oval bir çerçevenin üzerine gerilen ince kumaş parçasının üzerine çeşitli nakış işlemleri yapılmıştır. Birinci ve ikinci çalışmaya işlenen metinlerde "Liderlik", "ekonomi" gibi sözcüklerle politik konulara vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir (URL-29).

Görsel 9: "Mask Up / This is Serious / Moment of Silence", Lily Zane, 2020¹⁰

⁹ URL 28

¹⁰ URL 29

Toplum Temelli Projeler-Yeni Normal

Tekstiller üzerine çalışan bireyler, yaratıcı tekstil çalışmalarının üretimi için oldukça eşsiz bir topluluk sağlamaktadır. Bu çalışmaların üretilmesi için bir araya gelen aktiviteler her türlü paylaşım, fikir alışverişine, çalışmalara temas etmeye ve deneyimlemeye imkân vermektedir (URL-30). Covid-19 pandemisinin ortaya çıkışı ile birlikte özellikle topluca yapılan aktivitelerin gerçekleşmesinin imkânsız hale gelmesi, toplum temelli tekstil sanatı projeleri ve sanat çalışmalarının da mesafe unsurundan etkilenmesine yol açmıştır. Etkinliklerin yüz yüze gerçekleştirilemediği ve etkileşimin oldukça azaldığı salgın ortamında toplum temelli tekstil sanatı çalışmaları sanal mecralar üzerinden çeşitli biçimlerde yürütülmeye başlanmıştır. Tekstil sanatçılarının çalışmaları kimi zaman çeşitli kurumlar aracılığıyla kimi zaman da sanatçılar tarafından başlatılan projeler aracılığıyla bir araya getirilmiştir. Sanatçıların covid-19 pandemisi sürecinde yaratıcılıklarının ve ruh hallerinin nasıl etkilendiği, yine kendi ifadeleriyle bir araya getirilmiştir. Tekstil sanatı çalışmalarının karantina ve izolasyon sürecinde sanatçıların ruh halleri üzerine nasıl olumlu etkiler oluşturduğuna dair görüşler de çalışmaların bir araya getirilmesi yoluyla paylaşılmış ve tekstil sanatı çalışmaları aracılığıyla dayanışma ruhunun yaratılması amaçlanmıştır.

Ağustos 2020'de Tekstil sanatçısı Ruth Singer, "Gawthorpe Tekstil Koleksiyonu" topluluğu'nun görevlendirmesi ile dünyanın çeşitli yerlerinden tekstil sanatçıların covid-19 pandemisi döneminde oluşturdukları tekstil çalışmalarını bir araya getirecek bir proje oluşturmuştur. Sanatçı İngiltere Sanat Konseyi'nin Covid-19 Acil Müdahale Fonu sponsorluğunda bir çağrı yaparak sanatçılara bu dönemde yaptıkları tekstil çalışmalarını ve covid-19 pandemisinin sanat pratiklerine olan etkilerine dair görüşlerini kendisiyle paylaşmalarını istemiştir (URL-30). Projeye 180 hobi üreticisi ve 120'den fazla tekstil profesyoneli pandemi sürecindeki çalışma deneyimlerini paylaşarak katılım sağlamıştır. Singer tarafından oluşturulan podcast serisinde sanatçıların ve katılımcıların görüşleri paylaşılmış ve daha sonrasında bu seri bir e-kitap haline getirilerek erişime açık kullanıma sunulmuştur. Elde edilen verilerde özellikle sanatçıların genel olarak bu zorunlu yönelimi bir engel değil yeni bir deneyim olarak algıladıkları görülmektedir. Sanatçıların; yaratıcılığın azalması, tekstil yaratma süreçlerine yansıyan zihinsel refah üzerine görüşleri ve ilham hikayeleri bu kaynaklarda yayınlanmıştır (URL-31).

Bir tekstil sanatçısı tarafından yaratılan başka bir proje ise 2020 yılı nisan ayında başlatılan Covid-19 Stitch Journal Projesi'dir. Projeye katılan profesyonel ve amatör sanatçılar kendi karantina deneyimlerini, seçtikleri bir kelimeyi nakış yaparak göstermişlerdir. Katılımcıların işleme çalışmaları arasında bulunan "bunalmış, topluluk, kalmak, bağlantısı kopmuş, minnettar" gibi sözcükler dikkat çekmektedir. Projenin yürütücüsü Claire Welley-Smith, projede öne çıkan noktalardan birinin aynı coğrafya-

dan gelen katılımcı 27 kadının pandemi dönemiyle ilgili farklı şeyler deneyimlemesi olduğunu belirtmektedir (URL-32). Sanatçı aynı zamanda kendisine ulaşan çalışmaların sahiplerinin görüşlerini de eserlerin sergilendiği web sayfasında paylaşmıştır. Katılımcıların görüşleri arasında özellikle kolektif olarak deneyimleme ve tekstil çalışmalarını için bir araya gelerek paylaşma duygularının özleildiği, tekstilin dokunsallığına uzak kalmanın da bir sorun olarak paylaşıldığı gözlemlenmektedir (URL-32).

Tekstil sanatı odağında gerçekleşen başka bir proje ise bir topluluk projesi olan “Sewn Antidote” projesidir (URL-33). Proje, katılımcı sanatçıların Covid-19 salgınının izolasyonda olmanın etkileri hakkında yarattıkları 90 adet çalışmadan oluşmaktadır. Projeye katılan sanatçılar oluşturdukları nakış ve applike çalışmalarını tekstil sanatçısı Lara Hailey’e göndermiş ve sanatçı bunları zemin olarak bir tekstilin üzerine dikmiştir. Sanatçıların gönderdikleri eserlerle oluşturulan çalışma, küresel pandeminin paylaşılan ve kilit altında olma deneyimine dair çeşitli bakış açılarını bir araya getirmektedir. Projenin kurucusu sanatçı Hailey’in ifadesi ile; “yaratıcı bir odak noktası ve ortak bir amaç sağlayarak insanları bir araya getirmeyi hedefleyen proje, tekstil yapımının sakinleştirme ve birbirlerinden uzak insanları kolektif bir ruhla bir araya getirme gücünü yaratmıştır” (URL-34).

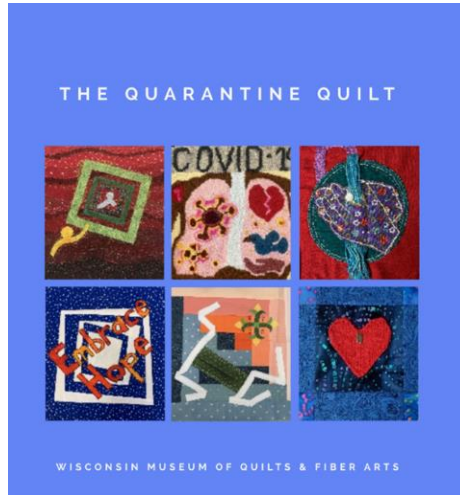

Görsel 10: “Sewn antidote”, Kolektif çalışma, 2020¹¹

Wisconsin Quilt ve Fiber Art Müzesi mart ayında tekstil sanatçılarına pandemi hakkındaki deneyimlerini, düşüncelerini ve hislerini yansıttıkları tekstil sanatı çalışma-

¹¹ URL 34

larını gönderebilecekleri bir etkinlik çağrısı yapmışlardır. Etkinlik, çeşitli teknikleri içeren 12x12 inç boyutlarındaki tekstil sanatı çalışmalarını kabul etmiştir (URL-35). Projeye gönderilen sayısız çalışma ağustos ve kasım ayları arasında düzenlenen bir sergi ile izleyicilere sunulmuştur. Gönderilen çalışmalar içerisinden bir seçki, sanatçıların salgın ile ilgili deneyimlerini de içeren görüşleri ile birlikte bir katalog haline getirilmiştir (Görsel 11).

Görsel 11: The Quarantine Quilt Projesinin sergi kitapçığının ön kapağı, 2020¹²

Proje formatından farklı şekilde gelişen bir etkinlik ise tekstil sanatçıları bir araya toplayan “textileartist.org” sitesinin başlattığı “Community stitch challenge” etkinliğidir. 2020 yılının mart ayında başlatılan ve bir meydan okuma olan bu etkinlik her hafta bir ünlü tekstil sanatçısının el dikişi çalışmalarının paylaşılmasıyla başlamıştır. Sanatçıların önderliğinde başlayan bu etkinlik tekstil çalışmaları yaratmak isteyen insanlara yol gösterici olmuş, dünyanın dört bir yanından yaklaşık 20.000 tutkulu ve yaratıcı insanın çalışmalarını bu etkinlik için paylaşması ile gerçekleşmiştir. Tekstil sanatçıları önderliğinde paylaşılan çalışmalarda birlik, beraberlik temalarının öne çıktığı görülmektedir. Louise Etheridge’in ifadesi ile; “terapi edici yönü bulunan proje karantina süreci ile ruhsal olarak mücadele etmeyi amaçlamıştır” (URL-37).

KAYNAKÇA

- Braus, M., & Morton, B. (2020). Art therapy in the time of COVID-19. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), 267–268.
- Ece, Ö. (2020). Pandemi sırasında ve sonrasında kültür-sanat. *TRT Akademi*, 5(10), 882-887.
- Tanyel Başar, Ç.(2021). Pandeminin gölgesinde sanat-sanatçı-izleyici. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 25, 51-67.

¹² URL 36

- URL-1: "Arts & Culture in the Time of Corona". <https://design.uoregon.edu/arts-culture-time-corona> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- URL-2: "The Arts in the time of pandemic". <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10130950.2020.1783888> (Erişim Tarihi: 27.11.2020).
- URL-3: "Korona ve Sanat". <https://www.perspektif.online/korona-ve-sanat/> (Erişim Tarihi: 27.11.2020).
- URL-4: "One Artist is Using Instagram to Raise Money for New York City's Homeless in a Time of Crisis". <https://www.artnews.com/art-news/news/artists-for-humans-coronavirus-relief-1202682724/> (Erişim Tarihi: 5.12.2020).
- URL-5: "Artists Decorate Hospital ICUs With Encouraging Posters". <https://hyperallergic.com/553399/artists-decorate-hospital-icu/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- URL-6: "Creativity at Home: art Activities Online". <http://www.glucksman.org/exhibitions/creativity-at-home> (Erişim Tarihi: 23.12.2020).
- URL-7: "Creative Expression During Covid-19". <https://bigthink.com/surprising-science/creative-expression-during-covid-19?rebelltitem=1#rebelltitem1> (Erişim Tarihi: 08.01.2021).
- URL-8: "In Lockdown and Running Out of Ideas? Six Tips to Stay Creative". <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/lockdown-stay-creative> (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- URL-9: "Lockdown Boredom May Prompt 'Greatest Period of Creativity in History' ". <https://newseu.cgtn.com/news/2020-06-14/Lockdown-boredom-may-prompt-greatest-period-of-creativity-in-history--RgDass7STe/index.html> (Erişim Tarihi: 23.12.2020).
- URL-10: "A Good Yarn: UK Coronavirus Lockdown Spawns Arts and Craft Renaissance". <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2020/may/04/a-good-yarn-uk-coronavirus-lockdown-spawns-arts-and-craft-renaissance> (Erişim Tarihi: 23.12.2020).
- URL-11: "When You Can't fire, Weave! In Isolation, Kendra Yee Turns From Ceramics to Making Tapestries". <https://www.cbc.ca/arts/when-you-can-t-fire-weave-in-isolation-kendra-yee-turns-from-ceramics-to-making-tapestries-1.5554783> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- URL-12: "The Sars-Cov-2 Collection: In Support of Victims of Domestic Violence".

- <https://glitchtextiles.com/covid-19> (Erişim Tarihi: 01.12.2020).
- URL-13: "These Striking Blankets Visualize The Covid-19 Genome". <https://www.fastcompany.com/90524668/these-striking-blankets-visualize-the-covid-19-genome> (Erişim tarihi: 01.12.2020).
- URL-14: "Antje Rook, A Virus A Day". <https://counterweave.com/artunderlockdown/antje-rook-a-virus-a-day/> (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- URL-15: "Orly Cogan". <https://www.orlycogan.com/about> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- URL-16: "Textile Artists Today". <https://artandcakela.com/2020/09/01/textile-artists-today/> (Erişim Tarihi: 16.12.2021).
- URL-17: "Eliza Day Green". <https://www.elizadaygreen.com/about> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- URL-18: <https://www.instagram.com/elizadaygreen/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- URL-19: https://www.instagram.com/muster_maria/ (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- URL-20: "Textiles and Lockdown E-book". <https://ruthsingertextiles.files.wordpress.com/2020/10/textiles-in-lockdown-ebook-october2020.pdf> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- URL-21: "Frances Crowe". <https://www.textilecurator.com/home-default/home-2-2/frances-crowe/> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- URL-22: "Sophie Neville". <https://sophienvilleart.wordpress.com/about/> (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- URL-23: <https://www.facebook.com/sophienvilleart/photos/pb.347331028801390.-2207520000..1555921024609045/?type=3&theater> (Erişim Tarihi: 27.01.2021).
- URL-24: <https://www.instagram.com/radicaembroiderer/> (Erişim Tarihi: 27.01.2021).
- URL-25: <https://www.facebook.com/planhousegallery/photos/katiecommodore-katiecommodore-wear-a-mask-while-voting-2020-miss-democracy-is-on/3448707385156956> (Erişim Tarihi: 28.01.2021).
- URL-26: "Covid Art: A Work in Progress". <https://fleshmap.me/covid-art-work-in-progress> (Erişim Tarihi: 27.01.2021).
- URL-27: "The Best Art Created by Washington Post Readers During the Pandemic". <https://www.washingtonpost.com/arts-entertainment/2020/07/06/art-pandemic-readers/?arc404=true> (Erişim Tarihi: 29.12.2020).
- URL-28: "Tiny Pricks Project". <https://www.tinypricksproject.com/the-project/> (Erişim

Tarihi: 20.01.2021).

URL-29: "Lily Zane Brings "Encore Encapsulation" to New York Textile Month . <https://www.irkmagazine.com/post/2017/09/27/lily-zane-bring-us-encore-encapsulation-for-ny-textile-month> (Erişim Tarihi: 20.01.2021).

URL-30: "Discovering Stories of How Textile Making Has Helped Us Through the Pandemic". <https://www.gawthorpetextiles.org.uk/Textiles-in-lockdown> (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

URL-31: "Textiles in Lockdown". <https://ruthsinger.com/textiles-in-lockdown/> (Erişim Tarihi: 04.02.2021).

URL-32: "Bradford Covid-19 Stitch Journal Project". <http://www.clairewellesleysmith.co.uk/blog/2020/4/19/bradford-covid-19-stitch-journal-project> (Erişim Tarihi: 04.02.2021).

URL-33: <https://www.instagram.co/sewnantidote/> (Erişim Tarihi: 25.01.2021).

URL-34: "Sewn Antidote". <https://laraHailey.com/collaborative-projects/sewn-antidote> (Erişim Tarihi: 04.02.2021).

URL-35: "The Quarantine Quilt Exhibition was on Display August 7- November 15, 2020". <https://www.wiquiltmuseum.com/the-quarantine-quilt-exhibition?rq=quarantine%20quilt> (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

URL-36: The Quarantine Quilt". <https://www.blurb.com/b/10363474-the-quarantine-quilt> (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

URL-37: "Community Stitch Challenge 2020: It's just the start of your creative adventure". <https://www.textileartist.org/community-stitch-challenge-its-just-the-start-of-your-creative-adventure> (Erişim Tarihi: 27.01.2021).

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Bilişim Teknolojileri Doğrultusunda Değişen
Hasta Dosyası Yapısı ve Hasta Dosyaları Arşivleri

Change of Patient File Structure and Patient Files
Archives in Line with Information Technologies

Ayşe GEDİKÇİ ÖNDOĞAN*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье:

Değerlendirme (Derleme)/ Review/ Обзорная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Gedikçi Öndoğan, A. (2021). Bilişim teknolojileri doğrultusunda değişen hasta dosyası yapısı ve hasta dosyaları arşivleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (29), 628-651.

Gedikçi Öndoğan, A. (2021). Change of patient file structure and patient files archives in line with information technologies. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (29), 628-651.

 10.29228/kesit.52580

Geliş/ Submitted/ Отправлено: 07.09.2021

Kabul/ Accepted/ Принимать: 05.12.2021

Yayın/ Published/ Опубликованный: 25.12.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by Intihal.net. Эта статья была проверена Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это произведение доступно по лицензии Creative Commons.

*Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, ayse_gedikci@selcuk.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

Bilişim Teknolojileri Doğrultusunda Değişen Hasta Dosyası Yapısı ve Hasta Dosyaları Arşivleri¹

Change of Patient File Structure and Patient Files Archives in Line with Information Technologies

Öğr. Gör. Dr. Ayşe GEDİKÇİ ÖNDOĞAN

Öz: Tıbbi kayıtlar sağlık kuruluşu içerisinde farklı bölümlerde, farklı zamanlarda ve farklı sağlık çalışanları tarafından oluşturulan, hastanın tıbbi öyküsünü içeren, adli, idari ve hukuki açıdan muhafazası zorunlu olan kayıtlardır. Tedavi hizmetleri yanı sıra eğitim, araştırma, sağlık yönetimi, adli tıp, finansal yönetim, halk sağlığı gibi farklı çalışma alanlarına yönelik temel verileri barındıran tıbbi kayıtların tam ve eksiksiz olarak oluşturulması hasta, doktor ve sağlık kuruluşu açısından pek çok avantajı beraberinde getirmektedir. Tıbbi kayıtların sorumluları tarafından zamanında ve eksiksiz olarak oluşturulması, değişikliklerin eş zamanlı olarak takip edilmesi, güvenli bir şekilde muhafaza edilmesi ve yetki doğrultusunda erişim sağlanması sürecini kolaylaştıran bir yapı olarak hasta dosyaları arşiv yönetimi sağlık kuruluşlarının sorumluluğundadır. Literatür taramasına dayanan bu çalışma ile mevcut mevzuat ve standartlar doğrultusunda elektronik olarak üretimi yapılmasında herhangi bir engel bulunmayan kayıtların elektronik hasta dosyası içerisinde yer alması, kâğıt yapıdaki hasta dosyasının ise sadece fiziksel olarak üretimi ve muhafazası zorunlu olan formları kapsayacak şekilde basit ve işlevsel bir yapıda düzenlenmesi önerilmektedir. Tıbbi kayıt kalitesi açısından önemli avantajlar sağlayan elektronik hasta dosyasına geçişin sağlık kuruluşları için büyük bir alan, malzeme ve personel gereksinimi oluşturan hasta dosyaları arşiv birimlerinin yeniden yapılandırılmasında da etkili olduğu ve işletme kaynaklarının daha etkin kullanımına imkân tanıyacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik hasta dosyası, hasta dosyaları arşivleri, dijital sağlık, tıbbi kayıtlar, EMRAM.

¹“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

Abstract: Medical records, which are created by different health professionals in different departments, at different times, and contain the patient's medical history, must be preserved in terms of judicial, administrative and legal aspects. In addition to treatment services, the complete and accurate creation of medical records, which contain basic data for different fields of study such as education, research, health management, forensic medicine, financial management, and public health, brings many advantages in terms of patients, doctors and health institutions. The patient file archive management creates a structure for the timely and complete creation of medical records by the responsible persons, the simultaneous tracking of the changes made, their safe keeping, and authorization-based access. The establishment of this structure is the responsibility of health institutions. With this study based on literature review, it is suggested that the records that do not have any obstacles in electronic production in accordance with the current legislation and standards should be included in the electronic patient file, and the paper patient file should be arranged in a simple and functional structure, including only the forms that are required to be produced and preserved physically. It is emphasized that the transition to the electronic patient file, which provides significant advantages in terms of medical record quality, is also effective in the restructuring of the patient file archive units, which creates a large space, material and personnel requirement for healthcare institutions, and allows for more effective use of business resources of the healthcare institution.

Keywords: Electronic patient file, patient files archives, digital health, medical records, EMRAM.

Giriş

Sağlık, yoğun bir şekilde bilgi ihtiyacı bulunan araştırma alanları arasında yer almaktadır. Son yıllarda özellikle sağlık veri modelleri ve kodlama sistemlerindeki yenilikler sayesinde sağlık kuruluşlarında kullanılan bilgi sistemleri ve bu yönde geliştirilen standartlarda önemli gelişmeler yaşanmış, çok sayıda ve çeşitte verinin depolanabilmesi çeşitli alanlarda erişim ve kullanım ihtiyacını beraberinde getirmiştir (Yıldırım vd., 2008: 429). Gelişen bilişim teknolojileri sayesinde sağlık hizmetleri alanında çok sayıda veri sayısal ortamda üretilebilmekte, erişim sağlanabilmekte ve depolanabilmektedir (Esatoğlu ve Köksal, 2010: 244). Hastalara ait demografik bilgiler, hastalık ve tedavi durumları, yapılan tetkik ve tedaviler yanı sıra faturalama ve idari işlemlere ait bilgileri barındıran bilgi sistemi sayesinde gerekli işlemler kolaylıkla ve güven içerisinde yapılabilir. Tıbbi kayıtların en doğru şekilde oluşturulması ve erişimin

yöntemi açısından temel bir kaynak konumunda (Tuncay, 2020: 399) olan Hastane Bilgi Yönetim Sistemi (HBYS) tedavi ve klinik araştırmalar için önemli bir veri havuzu olarak işlev görmenin yanı sıra sağlık kuruluşunun verimliliğini artırma ve gelecek planlarını netleştirme adına değerli bir bilgi deposu olma özelliğine kavuşmuştur.

Verinin tutulması, depolanması, korunması, erişimi ve iletiminde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını ifade eden bilişim teknolojilerinin (Taşkın, t.y.) sağlık hizmetlerinde kullanımı sayesinde dünyada yaygın kabul gören dijital hastane standartları ülkemizde de kısa zamanda benimsenmiş, sağlık kuruluşlarının birbirine entegrasyonu giderek hız kazanmıştır. Sağlık hizmetleri yönetimi bakımından ileri bir aşamayı temsil eden dijital sağlık hizmetleri kaliteyi artırma, insan hatalarını azaltma, sağlık personelinin iş yükünü hafifletme ve maliyetleri azaltma konusunda büyük faydalar sağlamayı vadederken, aynı zamanda sağlık hizmetlerine dair tüm işlemlerinin HBYS içerisinde elektronik olarak kaydını tutarak, depolama ve erişim noktasında çoklu kullanım imkânı sunmaktadır (Avaner ve Avaner, 2018: 5).

Sağlık hizmetlerinde bilişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması vatandaşların sağlık hizmetlerinden memnuniyetinin artması, sağlık sisteminin dijitalleşerek iş yükünün azalması ve veri kalitesinin artması yönünde yeni fırsatlar sunmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2019: 59). Sağlık hizmetlerinde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve bunlara karşılık gelen yeni sistem ve süreçlerin kullanımını ifade eden dijital sağlık kavramı, genel sağlık sistemi hedeflerine arzu edilen bir şekilde katkıda bulunabilecek bir araç olarak ifade edilmekte; elektronik sağlık kayıtlarının kullanımından, hastaların evde izlenmesine, elektronik tıbbi cihazlara, bilgisayar destekli görselleştirme ve karar destek sistemlerinin uygulanmasına kadar çok sayıda sağlık hizmetini yapı, kültür, personel, tedavi ve sonuçlar gibi pek çok açıdan etkileyen bir uygulamalar zincirini temsil etmektedir (European Commission, 2019: 13).

Bu çalışmada, sağlıkta bilişim sistemlerinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak dijital hastane uygulamaları ve onun en önemli parçasını oluşturan elektronik sağlık kayıtlarının tutulması, erişimi ve depolanmasının sağlık kuruluşlarına sağlayacağı faydalar sıralanmış olup, mevcut yönetmelikler ve standartlar doğrultusunda muhafazası zorunlu olan fiziksel/matbu hasta dosyalarının oluşturulması ve arşivlenmesi konusunda yeni bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Sağlık kuruluşları açısından adli ve idari bir sorumluluk olan hasta dosyalarının üretimi ve muhafazası konusunda alanda bir yeniliğe gereksinim duyulmaktadır. Özellikle HBYS içerisindeki elektronik kayıtların yaygınlık kazanmasıyla, sağlık kuruluşlarının hasta doyası arşiv yapılmasına yönelik sorumluluklarının kısmen de olsa ortadan kaldırılması mümkün olacaktır. Bu çalışma ile elektronik hasta dosyasının hasta, doktor ve sağlık kuruluşu açısından kazandıracığı çok yönlü faydalar yanı sıra muhafaza görevinin verildiği sağlık kuruluşları açısından arşiv yönetimi konusunda işletmeye sağlayacağı kazanımlar ortaya

koyulmaya çalışılmaktadır.

Sağlıkta Bilişim Teknolojilerinin Kullanımı ve Dijital Hastane Kavramı

Bilgiye erişim ve bilginin paylaşımı yaşadığımız dönemin en hareketli alanını oluşturmaktadır (Ortaş, 2018: 229). Bu nedenle bilginin üretimi, depolanması ve yönetiminde bilgi teknolojilerinin değeri ve kullanım oranı giderek artmaktadır. Bilişim sistemleri ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde tıp ve sağlık alanındaki birçok veri sayısal ortamda depolanabilmekte ve erişim sağlanabilmektedir.

Her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe faaliyet gösteren kuruluşlar da hizmetlerinin planlanması, sunumu ve yönetimi alanlarında bilgi teknolojilerinden yararlanmaktadır. Hastanelerde öncelikli olarak hasta kabul ve muhasebe alanında başlayan bilgisayar kullanımı (Tüfekçi vd., 2017: 114), bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak çok hızlı bir şekilde gelişim alanı bulmuş, kısa zamanda sağlık hizmetlerinin genelinde ve tıbbi kayıtların yönetiminde yerini almıştır. HBYS'nin gelişimiyle faturalama ve idari işlere ait bilgiler yanı sıra hastalara ait demografik bilgiler, verilen sağlık hizmetleri kapsamında tanı ve tedaviler, yapılan tetkikler ve alınan raporlar da rahatlıkla elektronik ortamda tutulabilir duruma gelmiş (Yıldırım vd., 2008: 429), sağlık kuruluşu içerisinde görev alan birimler yanı sıra farklı kurum ve kuruluşlarla yürütülen işlemlerin etkili ve verimli bir şekilde sunumu yanı sıra etkin bilgi paylaşımı ve işbirliği olanakları arttırmıştır (Tuncay, 2020: 28). Sağlık hizmetlerinde kullanılan bilişim teknolojileri ile verinin doğru ve etkin yönetimi, işletme kaynaklarının verimli kullanımı, hastane enfeksiyon kontrolü, daha akıllı tedavi tekniklerinin kullanımı, iyileştirilmiş hasta bakımı, yüksek riskli hastaların tanınması, daha iyi müşteri ilişkileri, sigorta dolandırıcılığını azaltma ve sağlık politikası planlama gibi uygulamalar gelişerek sağlık hizmetlerinde uygulamacıların/idarecilerin karar almasına yardımcı olmuştur (Tomar ve Agarwal, 2013: 258-259).

Veri yığınları içerisinde doğru bilgiye, hızlı ve etkin bir şekilde ulaşım için bilgisayar tabanlı sistemlerin kullanımı, sağlık alanında gün geçtikçe artan verinin doğru yönetimi için uygun yöntemlerle işlenmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir (Yağar, 2021: 53). İhtiyaç duyulan veriye/bilgiye ulaşmak amacıyla bilgisayar tabanlı bilgi sistemlerinin kullanımını ifade eden veri madenciliği, veri tabanlarındaki büyük veri kümeleri içindeki ilişkileri araştırarak ilginç, beklenmedik veya değerli yapıların ortaya çıkarılması sürecini ifade edilmekte ve elde edilen bulgular çeşitli tanımlamalar ve/veya yorumlamalar yapmak için kullanılmaktadır (Yağar, 2021: 54). Verilerden, daha önceden bilinmeyen, anlamlı ve değerli bilgiler elde etme sürecini ifade eden veri madenciliği, tıp ve sağlık alanındaki büyük veri tabanlarından değerli bilgileri ortaya çıkartarak hem tıp açısından hem de hizmet kalitesinin artırılması açısından büyük katkı sağlamaktadır (Yıldırım vd., 2008: 433). Sağlık alanında yapılan birçok veri madenciliği araştırmasında hastaların elektronik sağlık kayıtları kullanılmaktadır. Bu ka-

yıtlardan yararlanılarak belirli bir parametreye sahip kişilerin ortak özellikleri, tedavi sonrası durumları yanı sıra tedavi maliyetleri, ölüm oranları ve salgın hastalıklar gibi durumların olasılık tahminlemesi yapılabilmektedir (Uçar ve İlkılıç, 2019: 82).

Dijital sağlık hizmetleri yeni tedavi seçenekleri yanı sıra daha iyi uyum, izlem ve daha iyi erişim olanakları sunmaktadır (European Commission, 2019: 23). Sağlık kuruluşları açısından yönetsel olarak iş akışını daha kısa süreye indirgeme, klinik açıdan teşhislerin daha erken ve tedavilerin daha hızlı uygulanmasına, sağlık hizmetlerinde maliyetlerin azaltılmasına, kalitenin artırılmasına, klinik hataların azaltılmasına katkı sağlamakta (Yücel vd., 2018: 154) ve sağlık hizmetleri için gereksinim duyulan kırtasiye ve zaman israfını önlemektedir (İklim ve Derin, 2016: 495). Takip ve uyarı sistemleri sayesinde ilaç, veri ve tıbbi uygulama açısından hatalar en aza indirilmekte, hasta bakım kalitesi ile hasta ve çalışan memnuniyetinde yükselme sağlanmaktadır (alıntılanan Yücel vd., 2018: 152). Sağlık kuruluşlarında yürütülen işlemler esnasında zorunlu olarak kullanılan kâğıt, röntgen filmi gibi kaynakların kullanımının azaltılarak çevreci bir işletme anlayışının önünün açılması (Avaner ve Avaner, 2018: 15), artan verimlilik ve azalan etkinlik oranı, daha iyi iletişim, gelişmiş erişilebilirlik ve bakım hizmetlerinin kalitesindeki artış dijital sağlık hizmetlerinin avantajları arasında sıralanmaktadır (Tsai vd., 2020: 17). İhtiyaç duyulan verilere ve konsültasyona uzaktan erişim imkânı da dijital sağlık hizmetlerinin en büyük avantajlarından biridir (Avaner ve Avaner, 2018: 14). Hastaların sağlık durumlarına ilişkin bilgilerin ya da tedavilerle ilgili teorik bilgilerin bir yerden bir yere kağıtsız ulaştırılabilmesi, hasta ve doktor arasında olduğu kadar doktorların kendi arasında da iletişim kurabilmesini sağlayan önemli bir imkandır. Sağlıkta bilişim teknolojilerinin kullanımı konusunda öncü çalışmalardan biri olan Teletıp Sistemi hala Sağlık Bakanlığı tarafından radyolojik tetkiklere erişim ve raporlama yanı sıra radyologlar arasında bir iletişim ortamı olarak kullanılmakta ve e-Nabız sistemi ile hastaların bu bilgilere erişimine imkân sağlanmaktadır².

Bilişim teknolojilerinin sağlık hizmetlerinde kullanımı pek çok fırsatı bir arada sunmakla beraber bazı tehditleri de bünyesinde barındırmaktadır. Hastanelerin sahip olduğu bilişim teknolojileri ve bunların birbiriyle entegrasyon seviyelerinin artması, sağlık teknolojilerinde dışa bağımlılığın artması yanı sıra teknolojiye erişimin yaygınlaşması nedeniyle sağlık alanında oluşan bilgi kirliliği, olası güven eksiklikleri ve sağlık risklerinin oluşması tehdidini beraberinde getirmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2019: 59). Elektronik olarak bir yerden bir yere aktarılan, depolanan ve erişime açılan arşiv malzemesinin hacmi genişlemekte, elektronik verinin yönetimi için ihtiyaç duyulan yazılım ve donanım ihtiyacını arttırmakta, gereksinim duyulan maliyetler için ek kaynak ihtiyacı doğmaktadır. Bu nedenle elektronik olarak kaydedilmiş verinin kaybı,

² URL-1

bozulması, kalitesinin düşmesi veya farklı erişim engellerinin önüne geçilmesi açısından gerekli tedbirlerin alınması zorunludur (Rukancı ve Anameriç, 2013: 118). Bunların yanı sıra insan, çevre ve teknoloji kaynaklı güvenlik endişeleri sağlık kuruluşlarında mahremiyeti tehdit eden bir sorun olarak algılanmakta, teknoloji bağımlılığı ve siber güvenlik tehditleri kullanılan sistemlerin düşük düzeyde kabul görmesine neden olmaktadır (European Commission, 2019: 82; Obaloje ve Eze, 2020: 240). Gelişmişlik gücünün en önemli unsuru olarak nitelendirilen donanımlı, yaratıcı ve analitik düşünme kapasitesi yüksek insan kaynağının doğru yönetimi için eğitim gereksiniminin karşılanması (Ortaş, 2018: 229) zorunluluğu ve sistem konusunda duyulan endişeler nedeniyle kabul ve benimseme konusunda zorluk yaşanmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde bilişim teknolojilerinin benimsenmesi konusuyla ilgili kaynak kısıtlamaları, kullanıcılar için teknik/eğitim desteğinin olmaması, teknolojide beceri eksikliği ve güven/inanç eksikliği yanı sıra mahremiyet sorunları (Tsai vd., 2020: 17) işlevsellikte zayıflık, veri güvenliği ve iletişime müdahale (Hossian, 2021: 2), standartlaşma, programlama hataları, sistem arızaları nedeniyle hasta kayıtlarının savunmasızlığı (Lainjo, 2019: 353) gibi olumsuzluklar bilişim sistemlerinin benimsenmesi ve kullanımı yönündeki süreci yavaşlatmaktadır. Dijital sağlık hizmetlerinde bakımın kişi ve insan merkezliliğinin artırılmasıyla sağlık hizmetlerinin uygunluğu, erişimi, eşitliği, kalitesi, maliyet etkinliği, sürdürülebilirliği ve yenilikçiliği konusunda entegrasyonunun sağlanması ve dijital dönüşümün kültürel yönünün de göz önünde bulundurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır (European Commission, 2019: 16). Bu ve benzeri tehdit ve olumsuzluklara karşı atılması gereken öncü adımların konuyla ilgili denetleme mekanizmalarının kurulması ile sağlanabileceğine vurgu yapan Sağlık Bakanlığı (2019: 59), bünyesinde barındırdığı merkezler başta olmak üzere tüm sağlık kuruluşlarında atılması eğerken adımlarla ilgili süreci tasarlayarak, mevcut yönetmelik ve standartları güncelleyerek sürecin önünü açmaya çalışmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde bilişim teknolojilerinin kullanımının avantajları ve dezavantajları tartışma konusu olmaya devam ederken, uzaktan erişim ve entegrasyon teknolojileriyle verilerin eş zamanlı ve çoklu kullanım özelliği kazanması, konunun sağlık sektöründe cazibe merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Verimli ve kaliteli bir hizmet sunumu gerçekleştirebilmek ve küresel rekabet koşullarında ayakta kalabilmek için uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenmiş standartların benimsenmesi ise sağlık hizmeti sunumunda dönüşüme yol açmıştır (Limon, 2019: 30). Bu gelişmeler sonucunda sağlık kuruluşlarında verilen hizmetlerin teknoloji ile birleştirilerek fiziksel mekânın ötesine taşınması ve birbirinden uzak mekanlarda görev alan sağlık çalışanları ve birimlerin birbirine entegrasyonu ile yüksek kaliteli sağlık hizmeti sağlamayı amaçlayan dijital hastane kavramı (Tüfekçi vd., 2017: 114) hayatımıza girmiştir.

Uluslararası kabul görmüş bir ölçüt olarak dijital hastane kavramı, bilişim teknolojilerinin hasta ve çalışan yararına kullanıldığı bir hastane örneği olarak kabul edilmektedir. Ancak, bir hastanede bilişim teknolojilerinin kullanılıyor olması o hastanenin dijital hastane olarak nitelendirilmesi için yeterli görülmemektedir. Dijital hastane idari, mali ve tıbbi süreçlerde asgari düzeyde bilişim teknolojilerinin kullanıldığı bir hastaneden her türlü iletişim aracı ve tıbbi cihazın birbiriyle ve diğer bilgi sistemleriyle entegre olduğu, sağlık çalışanları ve hastaların teletıp ve mobil tıp uygulamalarıyla hastane içinden ve dışından veri alışverişinde bulunabildiği bir hastane modeli olarak tanımlanmaktadır³.

Dijital hastanelerin temel prensibi, hastanın sağlık kuruluşuna gelişi ile başlayan, tanı ve tedavi aşamalarını da kapsayan tüm süreçlerde gereksinim duyulan verilerin HBYS üzerinde oluşturulması ve erişimi ile ilgilidir. Dijital hastane çalışma prensibinde; tanı koymadan tedaviyi uygulamaya kadar tüm aşamalarda hastaya ait sağlık kayıtları ile doktorun mesleki bilgilerini içeren uyarıların HBYS üzerinden yapılması, doktor tarafından düzenlenen ilaç tedavisinin gözden geçirilmesi, eczacılara ilaçlara ilişkin bilgi sunulması, tedavi aşamasında hemşirelik bilgilerini içerecek şekilde doğru ilacın veya tedavinin doğru hastaya, doğru dozda, doğru zamanda ve doğru yöntemle uygulanması için HBYS üzerinden hemşirenin uyarılması gibi işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için tüm verilerin elektronik iletişim modelleri kullanılarak hastanede kullanılan sistemler arasında paylaşılabilmesi, yani tam entegre bir hastaneden söz edilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2018: 7).

Sağlıkta bilgi yönetimi alanında uluslararası çapta meydana gelen gelişmeler ve Sağlık Bakanlığı'nın stratejilerini hayata geçirme konusundaki merkezi sorumluluğunun giderek artırılmasıyla dijital hastane kavramı ülkemiz gündemine de girmiştir. Sağlık Bakanlığı 2013-2017 Stratejik Planında, Bakanlığa ve bağlı kuruluşlarına bağlı tesislerde dijital hastane kavramının oluşturulması ve yaygınlaştırması hedefini ortaya koymuş ve bu hedefe yönelik çalışmalarda bulunmak üzere Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü'nü (SBSGM) kurmuştur. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planında, sağlık bilgi sistemlerinin bünyesindeki hastanelerde kullanımı ile ilgili temel gereksinimleri (i) vatandaşa sağlık hizmet sunumunun etkinliğinin artırılması amacıyla yenilikçi e-sağlık uygulamaları ve (ii) sağlık yönetim süreçlerinin daha verimli hâle getirilmesi için teknoloji ve veri desteği olarak iki grup altında toplamış ve büyük miktarda verinin daha çok noktadan tutarlı bir şekilde toplanması, sistemler arasında veri akışı için entegrasyon sağlanması ve verinin işlenerek kullanımı için bilişim sistemleri gereksinimi yönündeki hedeflerini sıralamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019: 142).

Dijital hastane uygulamasında toplanan verileri analiz amaçlı göstergelere dö-

³ URL-2

nüştürmek ve karar vermede yol gösterici modeller oluşturmak için çeşitli bilişim sistemlerinden yararlanılmaktadır. Bilişim sistemleri sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sunumunu sağlamak için önemli bir araçtır. Bu sistemlerin sağlıklı gelişimi ve ihtiyaç duyulan veriye/bilgiye ulaşımında etkinliğin sağlanabilmesi açısından doğru verinin, doğru zamanda, doğru şekilde sisteme yüklenmesi gereklidir.

Elektronik Sağlık Kaydı ve EMRAM

Tedavi, laboratuvar, görüntüleme, hemşirelik, faturalama, eczacılık vb. hizmetler de dâhil olmak üzere bir hastanın hastaneye girişinden itibaren tüm işlemlerinin elektronik olarak kayıt altına alındığı dijital hastane modeliyle (Avaner ve Avaner, 2018: 5) elektronik sağlık kayıtlarının yolu açılmış, hastaya uygulanan tüm teşhis ve tedavi hizmetlerinin HBYS içerisinde kaydının tutulması, depolanması ve kullanımı noktasında çok merkezli ve çok kullanıcı erişim imkânını beraberinde getirmiştir.

Dijital hastanelerin çekirdeğini oluşturan temel bilişim sistemlerinden biri olan elektronik sağlık kaydı, verileri elektronik formatta doğru ve okunaklı bir şekilde oluşturulmasını ifade etmekte ve kâğıt ortamdaki tıbbi kayıtları azaltacak şekilde tasarlanmaktadır (Sahney ve Sharma, 2018: 67). Elektronik sağlık kayıtları artan verimlilik, azalan etkinlik, daha iyi iletişim, gelişmiş erişilebilirlik ve artan bakım kalitesi (Tsai vd., 2020: 17) ile hastalara daha iyi hizmet sunulmasını sağlarken aynı zamanda doktorlara ve diğer sağlık personeline hizmet sunumunda kolaylık sağlamaktadır (Ömürbek vd., 2013: 324). Hasta hakkındaki verilerin ilgili personel tarafından hızlı ve doğru bir şekilde HBYS'ye girilmesiyle oluşturulan elektronik sağlık kaydı; fiziksel, psikolojik, sosyokültürel yönden hastanın ihtiyaçlarını kaydetmeye imkân tanınması, doğru bir bakım planı oluşturulmaya yardımcı olması, araştırmalar için veri sağlanması ve sağlık kuruluşunda uygulanan bakım ve tedaviyi belgeleyerek yasal bir kaynak oluşturması açısından önem taşımaktadır. Üretim maliyetleri, depolama, güvenlik ve erişim açısından çeşitli avantajlar sunmanın yanı sıra standart kısaltmaların kullanımıyla kayıtları okunabilir hale getirmekte ve kayıtların üretimindeki insan hatası faktörünün azaltılmasına imkân sağlamaktadır (Sahney ve Sharma, 2018: 68). “Sağlık hizmetlerinde eş güdüm, sağlık envanterinin oluşturulması, bireylerin tıbbi kayıtlarının korunması, sevk basamakları esnasında bilgi transferi ve temel sağlık uygulamalarındaki verilerin toplanması” amacıyla kullanılan bilgi sistemleri hasta, doktor ve sağlık kuruluşları ile sigorta şirketleri arasındaki iletişim sürecinin iyi bir şekilde işleyebilmesi amacıyla, sağlık kayıtlarının güvenilir ve sürekli bir şekilde tutulması, hizmet verimliliğinin geliştirilmesi ve kaynak kullanımının takibini mümkün kılarak karar sürecinde doğru bilgiye erişim imkânı sağlamaktadır (Eke, 2019: 201).

Elektronik sağlık kaydının “nasıl, hangi şartlarda ve hangi ahlaki çizgiler içerisinde” kullanılması gerektiği konusuyla ilgili olarak hem mikro düzeyde verinin sağlık alanında uygulamaların ahlaki açıdan analiz edilmesi hem de makro düzeyde uygu-

lamaların birey özgürlüğü ve sorumluluk kavramları açısından değerlendirilmesi gereksinimi önemli hale gelmiştir (Uçar ve İlkılıç, 2019: 84). Mevcut uygulamalardaki veri kullanımının ahlaki unsurlar açısından değerlendirilmesi konusu hala tartışılmakla birlikte, sağlık hizmetlerinin gelişimi açısından oluşturduğu değer doğrultusunda sağlık hizmet sunumundaki kapasitesi ve kullanımı giderek artmaktadır.

Her alanda olduğu gibi sağlık sektöründe de başarı sağlamak için öncelikle mevcut durumun ve yapılan gelişmelerin ölçülebilmesinin önemli olduğunu belirten Healthcare Information and Management Systems Society (HIMSS), sağlık hizmeti sağlayıcılarına, ödeme yapanlara, hükümetlere, yeni kurulan şirketlere ve diğer sağlık hizmetleri kuruluşlarına teknolojiye uyum noktasında önemli bilgiler, eğitimler ve ilgi çekici etkinlikler sunarak destek olmaktadır⁴. HIMSS tarafından geliştirilen Elektronik Tıbbi Kayıt Benimseme Modeli (EMRAM), hastaneler ve sağlık sistemleri için teknolojinin küresel çapta elektronik sağlık kaydı uygulamasının benimsenmesini değerlendirmek için kullanılmakta ve bilişim teknolojileri aracılığıyla bir sağlık sisteminin akut veya yatan hasta bakım tesislerinde bakımın veriye dayalı ilerlemesine rehberlik etmektedir. HIMSS, dünya genelinde hastanelerde verimli bir sağlık hizmeti sunulabilmesini denetlemek için sunulan hizmet kalitesini ve güvenliğini ölçen bazı kriterler doğrultusunda EMRAM'ı geliştirmiş ve hasta bakımı ve güvenliğini iyileştirmek, hasta memnuniyetini arttırmak için iş akışının belirlenen standartlara uygun şekilde sürdürülmesi ve verilerin uygun kullanımı için erişim düzeylerinin belirlenmesi konusunda sağlık kuruluşuna rehberlik sağlamak amaçlı EMRAM kullanımını tavsiye etmiştir⁵.

EMRAM doktorların, hastaların, bilgi işlem hizmetlerinin yönetimi yanı sıra laboratuvar, radyoloji gibi farklı hizmetlerin birlikte çalışabilmesini hedeflemektedir. Bu yolla doktor, dijital ortamda istem yapabilmekte, hastaya ilişkin bilgileri görebilmekte, alerji veya olumsuz ilaç etkileşimlerinden etkilenmemesi için hastanın güvenliği bakımından gerekli kriterleri HBYS'ye girebilmekte ve bilgiye farklı yerlerden ulaşım sağlayarak sağlık hizmetlerinde verimliliği arttırabilmektedir (Avaner ve Avaner, 2018: 19). Bu ve benzeri sebeplerden ötürü EMRAM, pek çok ülkenin ihtiyaç duyduğu dijital sağlık hizmetleri konusunda bir rehber işlevi görmektedir. EMRAM, hastanelerin elektronik tıbbi kayıt yeteneklerini, en temel düzeyden tüm kayıtların elektronik olarak üretildiği ve kullanıldığı tam elektronik tıbbi kayıt ortamına kadar genişleyen bir aralıkta ele almaktadır. Hastanelerin dijital süreçlerini değerlendirmek ve geldikleri seviyeyi tespit etmek için uluslararası düzeyde kabul gören 0 ile 7 arasında bir derecelendirme yapan HIMSS Avrupa, 6. ve 7. seviyeye gelmiş olan hastaneleri uluslararası HIMSS organizasyonlarında ilan ederek, dijital hastane akreditasyon belgesi vermek-

⁴ URL-4

⁵ URL-5

tedir⁶.

Ülkemizde dijital hastane pilot uygulaması 2012'de Ankara Gazi Mustafa Kemal Devlet Hastanesi'nde başlamıştır. Yapılan durum tespitleri ve analizlerle hastane-nin koşulları ve mevcut durumu tespit edilmiş ve sonrasında pek çok işlem, bilgi sis-temleri aracılığıyla elektronik ortama aktarılmaya başlamıştır. Hastanede görev alan personelin hastalara ait bilgileri elektronik olarak oluşturmaları ve bu bilgilere hastane içerisinden ve dışarıdan erişimleri sağlanmıştır. HBYS üzerinde yapılan değişimler sonucunda 2013'te Ankara Gazi Mustafa Kemal Devlet Hastanesi HIMSS tarafından Türkiye'deki ilk EMRAM 6. seviye dijital hastane olarak belgelendirilmiştir (Avaner ve Avaner, 2018: 22). 2021 yılı Ağustos ayı itibariyle ülkemizde 7. seviyede 6 hastane bu-lunurken, 6. seviyede 71 hastane bulunmaktadır⁷.

Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Dönüşüm Programının temel bileşenlerinden biri olan Ulusal Sağlık Bilgi Sistemi (USBS) ile belirlenen standartlar doğrultusunda ulusal çapta uygulama sahası bulan ve karar sürecinde etkili olan bir yapıyı hedeflemektedir. USBS tüm vatandaşları kapsayan, her bireyin kendi bilgilerine erişebildiği işlevsel bir veri tabanının, yüksek bant genişlikli ve tüm ülkeyi kapsayan bir iletişim omurgasında paylaşılması ve teletıp uygulamalarına varan teknolojilerin mesleki pratikte kullanıl-masını temel alan bir elektronik kayıt sistemidir. Sağlık Bakanlığı, e-Sağlık projeleri ile sağlık hizmeti sunan tüm sağlık kuruluşlarında personel, taşınır-taşınmaz mallar ile idari ve mali verileri kayıt altına almakta ve bunu aşağıda sıralanan amaçlara ulaşmak için yapmaktadır⁸:

- Sağlık veri standardizasyonunun sağlanması,
- Veri analiz desteği ve karar destek sistemleri oluşturulması,
- E-sağlık paydaşları arasında veri akışının hızlandırılması,
- Elektronik kişisel sağlık kayıtlarının oluşturulması,
- Kaynak tasarrufunun sağlanması ve verimliliğin artırılması,
- E-sağlık girişim süreçlerinin koordine edilmesi,
- Bilimsel çalışmalara destek verilmesi,
- E-sağlık kavramının ulusal anlamda benimsenmesinin hızlandırılması

Günümüzde hastaya özel olarak bir tedavi protokolü belirlenmesi, tıbbi litera-türü ve tedavi rehberleri yanı sıra hastanın tüm sağlık kayıtlarının ve bireysel yaşam tarzının eş zamanlı analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Literatüre, günde ortalama

⁶ URL-3

⁷ URL-3

⁸ URL-6

122 adet onkolojiyle ilgili bilimsel makalenin girdiği koşullarda bu yaklaşımın uygulanması devasa bir analiz yükü oluşturmakta, hastanın uygun tedavi seçeneğiyle eşleştirilmesini ve tamamen hastaya özel tedavi uygulanmasını neredeyse imkânsız hale getirmekte; bu nedenle pratikteki uygulamada hasta, yapılan tetkikler ve doktor tecrübesi ile belirli sayıdaki tedavi protokolünden birine göre gruplandırılarak tedavi uygulanmaktadır (Uçar ve İlkılıç, 2019: 84). Bu durum tedavi açısından hastanın öyküsü ve bulgularının yer aldığı sağlık kayıtlarının önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Electronic Healthcare Record Association (EHRA) tarafından oluşturulan Elektronik Sağlık Kayıtları Uygulama Kılavuzu⁹ sağlık hizmeti sağlayıcısı kuruluşların bilgi teknolojisi ekibi ve tedaviyi yürüten doktorlar için klinik karar desteğinin daha hızlı planlanmasına ve uygulamasına yardımcı olan bir rehber niteliğinde olup, kayıtların sağlıklı bir şekilde oluşturulması için gerekli olan unsurları tanımlamaktadır.

Elektronik Hasta Dosyasının Hasta Dosyaları Arşiv Yapısı Üzerindeki Etkisi

Bir sağlık kuruluşunda tedavi alan hastanın, tanı ve tedavileri sırasında görev alan kişiler/bölmeler tarafından üretilen kâğıda yazılmış kayıtlar, resim, film, cihaz/bilgisayar çıktısı olarak alınan veya elektronik ortamda saklanan her türlü belge tıbbi doküman olarak adlandırılmaktadır (Esatoğlu ve Köksal, 2010: 5). Sağlık hizmetlerinde sürekliliğin sağlanabilmesi, hizmet kalitesi ve etkinliğinin artırılabilmesi yanı sıra kişisel ve/veya kurumsal mağduriyetlerin önüne geçilebilmesi açısından hasta bilgilerinin güvenilir bir şekilde kayıt altına alınması, muhafazası ve lüzumu halinde tekrar kullanıma sunulması idari ve hukuki bir zorunluluktur.

Sağlık çalışanları arasında iletişimi kolaylaştıran, araştırmalar için veri sağlayan, uygulanan tedavi ve bakım hizmetlerini kayıt altına alarak yasal bir kaynak oluşturan tıbbi kayıtlar (Ay, 2009: 132) doktor, hasta ve sağlık sektöründe çalışan kuruluşlar açısından fayda sağlayan önemli verilerden oluşmaktadır. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından gerekli olan tıbbi kayıtlar, sağlık ve yönetsel bilgilerin koordinasyonunu kolaylaştırarak sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükseltilmesine ve hastanın tedavi süreçlerine ait tıbbi ve yönetsel fonksiyonları hakkında doğru, kalıcı ve güncel bilgilerin toplanması, saklanması, işlenmesi ile elde edilen bilgilerin doğru yerde ve zamanda kullanılabilmesine olanak sağlamakta; hasta bakım ve tedavi hizmetlerinin değerlendirilmesi yanı sıra tıbbi araştırmalar, bilimsel çalışmalar, sağlık kuruluşları yönetimi, adli tıp, finansal yönetim, halk sağlığı gibi farklı çalışma alanlarına yönelik önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Karakaya ve Mercanlıoğlu, 2019: 2428-2429).

Tıbbi kayıtların tutulması, hasta memnuniyeti ve bakım kalitesini artırmak, kaynakların verimli kullanımını ve hizmetlerin sürekliliğini sağlamak, ülke çapında

⁹ URL-7

sağlık politikalarının belirlenmesine katkı sunmak için son derece önemlidir (Esatoğlu ve Köksal, 2010: 6). Kayıt tutmak aynı zamanda Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu¹⁰, Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik¹¹, Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği¹², Yataklı Tedavi Kurumları Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri Yönergesi¹³ ve Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik¹⁴ hükümleri gereğince idari ve hukuki bir zorunluluk olmanın yanı sıra Hasta Hakları Yönetmeliği¹⁵ ve Sağlıkta Kalite Standartları (SKS)¹⁶ gereği tedavinin sürekliliğini, doğruluğunu ve kalitesini sağlama açısından bir gerekliliktir. Özellikle SKS doğrultusunda tıbbi kayıtların etkin, doğru ve zamanında oluşturulması, sistematik bir arşivleme sistemi ile muhafazası ve her türlü bilgi ve belgeye zamanında ulaşılabilmesi için Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri standartları doğrultusunda işleyişin yürütülmesi önemlidir.

Sağlık kuruluşuna başvuran kişiler ve uygulanan tıbbi işlemlerle ilgili bilgileri içeren hasta dosyaları, tıbbi bakımın doğruluğu ve kalitesi, personel performansı, hizmet planlaması, kullanım değerlendirilmesi gibi pek çok açıdan önemli rehber ve kesin belge niteliği taşıdığından (Esatoğlu ve Köksal, 2010: 37), sağlık kuruluşları kendisine başvuran tüm bireylerin tıbbi kayıtlarını tutmakla yükümlüdür (Altundiş, 2016: 323). Yataklı Tedavi Kurumları Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri Yönergesine göre hasta dosyaları, *“yataklı tedavi kurumlarına müracaat eden hastaların, muayene, teşhis ve tedavi evrakının muhafaza edildiği; A4 kâğıdı boyutlarında, kenarlarında düzenlenen forma uygun renkli şeritler bulunan kartondan imal edilmiş ve iki kapaktan oluşan telli saklama aracı”*¹⁷ olarak ifade edilmektedir. Ancak dijital hastane uygulamalarıyla hasta dosyasının da yapısı değişmiş ve HBYS içerisinde elektronik olarak üretilen tıbbi kayıtların muhafaza edildiği elektronik hasta dosyasının gelişimiyle bu tanım fiziksel kayıtlar için kullanılan daha dar bir kapsama bürünmüştür.

Sağlık hizmetlerine yönelik yürürlükte olan mevzuat metinlerine bakıldığında başlangıçta fiziksel bir hasta dosyası ve ona uygun arşiv hizmetlerinin planlandığı görülmektedir. Ancak 2001 yılı itibariyle mevzuat metinlerine yapılan ekleme ve değişikliklerle elektronik hasta dosyası uygulama alanının genişletildiği görülmektedir. 06.11.2001 tarih ve 10588 sayılı Makam onayıyla yürürlüğe giren Yataklı Tedavi Kurumları Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri Yönergesi¹⁸ ile elektronik hasta dosyasının

¹⁰ URL-8

¹¹ URL-9

¹² URL-10

¹³ URL-11

¹⁴ URL-12

¹⁵ URL-13

¹⁶ URL-14

¹⁷ URL-11

¹⁸ **Ek Madde-1** Bilgisayar otomasyon sistemine geçen hastanelerde her türlü kayıt işlemi Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği'nde belirlenmiş standartlara göre; poliklinik, acil, hasta kabul, hasta servisleri ve laboratu-

yasal bir zemine kavuşturulması hususunda ilk adım atılmıştır ve Yönergeye yapılan ekleme¹⁹ ile tıbbi kayıtların elektronik ortamda tutulması ve muhafaza edilmesi konusunda gelişme yaşanmıştır. 2005/8720 Karar Sayılı Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik kapsamında arşiv yönetimini esas alan 32. maddenin devamı “*Merkezî tıbbî arşivin çalışma şekli ile hastanede tutulan tüm kayıtların bilgisayar ortamında tutulabilmesine ilişkin usul ve esaslar Yönerge ile belirlenir.*” şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca, SKS kitapçığı içerisine SHB01- “*Hastaya bakım veren ilgili disiplinlerin (hekim, hemşire, diyetisyen, fizyoterapist, psikolog vb.) bakım planını aynı alanda izleyebilmeleri açısından elektronik ortamda hazırlanması tercih edilir*” ve DTA01 – “*Tıbbi kayıt ve arşiv hizmetleri, elektronik ya da kâğıt ortama dayalı olarak kurgulanabilir. Elektronik sistemin tercihen azami düzeyde kullanılması önerilmektedir*” maddeleri eklenmiştir.

Elektronik Hasta Dosyasının temel özelliği kayıtların fiziksel bir ortamda tutulmak yerine doğrudan HBYS içerisine elektronik olarak oluşturulmasıdır. Kâğıt yapıdaki hasta dosyası veya elektronik hasta dosyası içerisinde yer alması gereken kişisel sağlık kayıtları hemen hemen aynıdır²⁰. Bunlar kimlik bilgileri, hemşirelik bakım kayıtları ve diğer tıbbi kayıtlar olarak üç temel gruptan oluşmaktadır (Esatoğlu ve Köksal, 2010: 41).

Kimlik bilgileri bölümünde hastaya ilişkin özlük, kimlik ve medikal bilgilerin tam ve doğru bir şekilde alınması önem taşımaktadır. SKS doğrultusunda hasta dosyalarında hastaya ait demografik bilgiler yer almalı ve tıbbi kayıtlarda yer alan bilgilerin mahremiyeti ve güvenliği ile ilgili kurallar tanımlanmış olmalıdır.

Hasta dosyası içerisinde yer alan hemşirelerle ilgili olan bölümde tedavi alan hastanın hayati bulguları ile tedavi ve takip işlemlerine ilişkin günlük olarak yapılan kayıtlar yer almaktadır. Kayıtlar hemşirelik sürecinin vazgeçilmez bir parçası olduğundan hastaya uygulanan her bakım ve faaliyetinin kayıt altına alınması gerekmektedir.

varlarda tutulması gerekli protokol defteri ve Yönergenin 12 inci maddesinde sayılan hasta dosyalarına koyulacak belgeler ihtiyaca göre ve altyapısı uygun olan kurumlarımızda bilgisayar ortamında düzenlenebilir. Bu sayılanlar haricinde tutulması gerekli resmi kayıtlar hem defter hem de bilgisayar ortamında tutulur.

¹⁹ **Madde 1-** Kurumlarda kâğıt üzerinde tutulan, kurum dışına çıkmayan ve hukuken ıslak imza gerektirmeyen poliklinik defterleri, laboratuvar defterleri, yatan hasta takip kartları, anamnez formları, tedavi takip kartları gibi sağlık kayıtları ve belgeleri, lüzumu halinde istenilen içerik ve formatta çıktıları alınacak şekilde olmak şartıyla, elektronik imza uygulamaları yaygınlaşana kadar, Ek-5 de belirlenen standart ve kurallar çerçevesinde gerekli yedekleme ve güvenlik önlemleri alınarak yapılandırılan kurumlar sadece elektronik ortamda tutabilir, iş ve işlemler bu ortamda gerçekleştirilebilir.

²⁰ **Yataklı Tedavi Kurumları Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri Yönergesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönerge Ek.5.7.** Kişisel sağlık kaydı kapsamına, hasta ile ilgili sözlü bilgi, yazılı bilgi, tıbbi müdahaleler, ön tanı, teşhisler, grafik imajları, fatura gibi konular girmektedir.

tedir. Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliğine²¹ göre, hasta kayıtlarının gizliliğinin sağlanması ve sürdürülmesinden genel anlamda hemşire sorumludur. Hemşireler hastaya bakım veren, ihtiyaçlarını belirleyen, nerede, ne zaman, hangi malzemenin kullanılacağına karar veren en büyük sağlık çalışanı grubu olarak, dijital ortama uyarlanmış sistemin de birincil kullanıcıları olmak zorundadır. Hemşireler tarafından kaydedilen çok sayıda nicel ve nitel veri ile sağlık hizmetlerinin sürdürülmesi, tedavi bakım kalitesinin artırılması ve araştırmalar için veri havuzu oluşturulması mümkün olacaktır. Hemşirelik bilgi sistemi içerisinde yer alan veriler, diğer bilgi sistemleri için temel oluşturması açısından da önemlidir ve bu açıdan etkin kullanım ve paylaşımın sağlanması için kayıtların doğruluğu ve bilgi sistemleri arasındaki entegrasyona uygunluğu önem taşımaktadır (Ay, 2009: 131). Hemşire hizmet formlarının elektronik olarak oluşturulması için yasal bir engel bulunmamaktadır. Hasta dosyası içerisinde yer alan kayıtların büyük oranda hemşire hizmet formlarından oluşması ve bu formların kalite gereği standart yapıda olması nedeniyle elektronik ortama aktarımı konusunda çalışmaları kolaylaştıracak bir unsur olarak görülmelidir. Burada önem taşıyan mesele, gereksinim duyulan yazılım ve alt yapı maliyetleri yanı sıra hemşirelerin kullanılan sistem doğrultusunda eğitimi ve sürecin işletimi konusunda yetkili mercilerce kontrolü ile ilgilidir. Çoğu hastanede bu konuda gerekli çalışmalar başlatılmış ve uygulamalardan olumlu sonuçlar alınmıştır (Ay, 2009). Ancak, başta üniversite hastaneleri olmak üzere kamu hastaneleri açısından hala istenilen düzeyde bir gelişme sağlanmadığı görülmektedir.

Hasta dosyası içerisinde yer alan tıbbi işlemlerle ilgili bölümde hastanın bütün tıbbi hikayesini kapsayan, şikâyeti, soy geçmişi, öz geçmişi, hastalığın hikayesi, fiziksel muayene, özel muayeneler (röntgen, laboratuvar, konsültasyon vb.), ön tanı, tıbbi ve cerrahi tedavi, patoloji raporu, doktor istekleri, gözlem notları, hastanın çıkış durumu, son tanısı, kontrol muayeneleri, otopsi raporu gibi bilgiler yer almaktadır. Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliğinde²² yer alan kayıtların hasta dosyasında bulunması gerekmektedir. Ancak son dönemde gelişim gösteren bilişim teknolojilerinin sağlık sektöründe yerini alması yanı sıra Elektronik İmza Kanunu başta olmak üzere sağlık hizmetlerinden sorumlu kurumlar arasında yürütülen çeşitli anlaşma ve hükümler gereğince çok sayıda kayıt elektronik olarak oluşturulmakta ve HBYS içerisinde muhafaza edilebilmektedir. Bu durum sağlık kayıtlarının kullanımı, muhafazası ve enteg-

²¹ **Madde 73-** *Yatan her hastanın tedavisi tabibin tertip ve tavsiyesi üzerine ilgili sağlık personeli tarafından sağlanır. Hasta bakımı da hemşireler tarafından yapılır.*

²² **Madde 71 –** *Hasta dosyaları tıbbi müşahade muayene kağıdı ile derece kağıdı ve hasta tabelası (ilaç ve iyeşse tabelası) olmak üzere üç esas kısımdan ibarettir. Bunlardan başka kurumların ve kliniklerin özelliklerine göre ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının izni ile uzmanlarca gerekli görülen ve baştabiblikçe kabul edilen formlar ve kağıtlar eklenir. Müşahade-muayene ve derece kağıdına hastaların kurumda saptanan bütün müşahadeleri ve yapılan bütün muayeneleri (klinik,fizik,şimik,bakteriyolojik) sonuç ve bulgularla, tedavi ve günlük değişiklikler yazılır.*

rasyonu açısından sağlık kuruluşlarına çok sayıda avantaj sağlamaktadır. Elektronik hasta dosyasının doğru yönetimi ile tıbbi kayıtların “gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik”²³ özelliklerinin karşılanması; idari²⁴, mali²⁵ ve hukuki²⁶ kullanım ve muhafaza yükümlülüklerinin yerine getirilmesi ve sağlık kuruluşunun kırtasiye, iş gücü ve zamandan tasarruf sağlanması mümkündür.

Tıbbi kayıtlarının sorumluları tarafından tam zamanlı oluşturulması ve bakım planlarına eş zamanlı olarak yansıtılması ile izlenebilir olmasının sağlanması, hastaya ait tüm tıbbi kayıtlara tek bir noktadan ulaşılması, farklı birimlerde çeşitli isimlerle üretilen ve farklı yöntemlerle muhafaza edilen tıbbi kayıtların standart bir formatta depolanması, doktorların tedavi uygulamalarını geliştirerek doğru karar vermelerine (Tomar ve Agarwal, 2013: 259), klinik karar verme sürecini iyileştirilerek tıbbi kayıtların oluşumunda ortaya çıkan hataları azaltmalarına (Toygar, 2021: 108), hastalıkların teşhisinde tahminleme yapabilmelerine (Torun, 2018: 121) ve kaynakları daha etkin ve verimli kullanarak kayıt dışı giderlerin önlenmesine olanak sağlamaktadır (Limon, 2019: 34).

Hasta dosyasının içeriği, hastanın sağlık kuruluşunda aldığı tedaviyle doğru orantılı olarak çok sayıda ve çeşitte formdan oluşmaktadır. 2001 tarihinde yürürlüğe giren Yataklı Tedavi Kurumları Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri Yönergesi doğrultusunda hasta dosyasında bulunması gereken belgeler belirlenmiştir²⁷. Yönergede yer alan belgelerin/formların/kayıtların neredeyse tamamı günümüz sağlık teknolojileri doğrultusunda HBYS içerisinde elektronik olarak üretimi yapılabilen ve elektronik olarak depolanmasında yasal bir engel bulunmayan kayıtlardır. Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Saklama Süreli Standart Dosya Planı²⁸ doğrultusunda 101 yıl hasta dosyasında muhafazası zorunlu olan bu kayıtların elektronik olarak oluşturulması ve HBYS içerisinde depolanması finansal giderlerin azaltılması, iş gücünün doğru kullanılması ve iş akış süreçlerinin etkinliği açısından sağlık kuruluşuna büyük yarar sağlayacaktır.

Hasta dosyasında bulunması gereken formların oluşumu ve dosyalanması sırasında, personel, zaman ve fiziksel kaynakların kullanımına bağlı olarak kayıtlarda eksiklik ve/veya yanlışlık olabilmektedir. Farklı kişiler tarafından, farklı yapı ve içeriklere sahip tıbbi dokümanlardan oluşan fiziksel hasta dosyasının tam ve eksiksiz olarak oluşturulması kadar düzenlenmesi ve muhafazası için teknik malzeme, personel, depo-

²³ URL-15

²⁴ URL-10

²⁵ URL-16, URL-10

²⁶ URL-12

²⁷ URL-11

²⁸ URL-17

lama alanı ile gerekli güvenlik tedbirlerinin sağlanmasına gereksinim duyulmaktadır (Tunç, 2006: 19). Tedavi evraklarının oluşturulması yanı sıra tek dosya sistemi gereği tekrar tekrar üreyen evrakların hasta dosyasına sürekli olarak aktarımı, hasta dosyasına aktarıl(a)mayan bilgi ve belgelerin farklı yerlerde geçici olarak depolanması ve gerekli standartlar doğrultusunda yönetimi zorunluluğu sağlık kuruluşları açısından büyük bir iş yükü oluşturmaktadır.

SKS DTA04.04 – “Hasta dosyaları içerik ve kayıtların eksiksiz olması açısından kontrolleri yapılarak arşivlenmesi” gerekliliğine rağmen, oluşturulan kontrol mekanizmalarının formlardaki eksikliği veya yanlışlığı tespit etme ihtimali çok düşüktür. Özellikle kontrol işlemlerinin hastanın taburculuğu sonrasında ve tedavisiyle doğrudan ilgilenmeyen kişiler tarafından yapıldığı göz önüne alındığında eksiklerin/hataların tespiti ve düzeltilmesinin mümkün olmayacağı durumlar göz önünde bulundurulmalıdır. Tıbbi kayıtların eksik ve/veya hatalı olması durumlarında önemli hak kayıplarının yaşanması söz konusu olabilir ve bu durumda ispat yükümlülüğü kayıtları tutmakla sorumlu olan sağlık çalışanı ve kayıtları saklamakla sorumlu olan sağlık kuruluşundadır (Altundiş, 2016: 323). Tıbbi kayıtların sorumluları (doktor, hemşire, sekreter vb.) tarafından eksiksiz bir şekilde, tam zamanlı olarak, doğru yerde, doğru şekilde oluşturulması ve gerekli uyarı sistemleri ve denetim mekanizmalarıyla desteklenmesi hem hasta hem sağlık personeli hem de sağlık kuruluşu için değerli bir veri kaynağı niteliğinde olduğu için önemlidir.

Hasta dosyaları, sağlık kuruluşu bünyesinde üretilen verileri barındırması açısından yönetimi ve sorumluluğu üretildiği sağlık kuruluşuna ait kayıtlardır. Sağlık Bakanlığı Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliğinde²⁹ idari bir birim olan Hasta Dosyaları Arşiv Biriminin kurulması, çalıştırılması ve denetlenmesinden hastane idaresi sorumlu tutulmuştur. Bakanlığa bağlı tüm kurum ve kuruluşlar bu Yönetmeliğe tabi olduğundan bu sorumluluktan kaçılmaz. İster özel ister kamuya ait olsun sağlık kuruluşlarının tıbbi kayıtlarla ilgili sorumlulukları; yeterli sayıda personel sağlanması ve eğitimi, tıbbi kayıtların oluşturulması, düzenlenmesi ve saklanması, hasta dosyaları arşivi oluşturulması, merkezi yerleşim alanının belirlenmesi ve bütçe tahsis edilmesi, arşiv hizmetlerinden en iyi şekilde yararlanılmasının sağlanması ve ilgili komiteler ile denetimin sağlanması olarak sıralanmaktadır. Hastane idareleri, bu sorumluluklarını yerine getirmelerini kolaylaştıran bir unsur olarak bilişim teknolojilerinin sağladığı imkânlardan yararlanarak, tıbbi kayıtların üretimi, depolanması ve erişimini HBYS üzerinden yaparak ve kâğıt dosya yapısında tutulan doküman sayısını minimuma çekerek kırtasiye, emek ve maliyet kaybının önüne geçebilirler.

²⁹ **Madde 32** – Her yataklı tedavi kurumunda bir merkezi tıbbi arşiv kurulur. Bütün servislerin ve olanakları ölçüsünde polikliniklerin işi biten dosyaları, bilimsel çalışmalar, istatistik değerlendirmeler hastaların diğer müracaatlarında kullanılmak üzere bir sıra ve düzen içerisinde muhafaza edilir.

Sonuç

Günümüzde hastaların müşteri olarak görülmeye başlanması, rekabet ortamının artması, kalite standartlarının gelişmesi ve maliyetlerin düşürülmek istenmesi gibi çeşitli faktör doğrultusunda tıbbi kayıtların değeri gün geçtikçe artmaktadır. Doktor, hasta ve sağlık kuruluşu yanı sıra birlikte çalıştığı kurum ve kuruluşlar açısından da fayda sağlayan tıbbi kayıtların yönetimi giderek daha fazla önem kazanmakta, doğru verinin, doğru zamanda ve doğru şekilde üretimi/kayıt altına alınması, işlenmesi, depolanması ve kullanımı büyük bir emek ve maliyet gerektirmektedir.

Kâğıt ortamda üretilen fiziksel kayıtlar standart formlar üzerinde tutulmakta ve bu formların üretimi yanı sıra dolaşımı ve depolanması da çeşitli kısıtlılıklar barındırmaktadır. Mevcut yönetmelik ve standartlar doğrultusunda formların üretimi ve depolanmasında uyulması gereken kriterler belirlenmesine rağmen tıbbi kayıtların tedavi, araştırma, planlama vb. gereksinim duyulan alanlarda kullanımı/erişimi konusunda çeşitli problemler yaşanmaktadır. Sağlık çalışanları kadar idareciler açısından da etkin karar alabilme, doğru planlama yapabilme ve sürdürülebilirliği sağlama açısından verilerin kalitesi büyük önem taşımaktadır. Fiziksel olarak oluşturulan kayıtların kâğıt üzerinde kalması ve bilgi güvenliği gereği arşivlendikten sonra kullanımının sınırlandırılması hem doktor hem de diğer kullanıcıları tarafından etkin bir şekilde kullanılmamasını ve gereken faydanın sağlanamamasını beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra kullanımının sınırlandırılması nedeniyle hasta dosyası içeriklerine gereken özenin gösterilmemesi, gerekli birimlerce/kişilerce tamlık ve eksiksizlik kontrollerinin yapılmaması, dokümanların birden fazla sayıda ve/veya birimde depolanması, bilişim teknolojileri olan güven eksikliği nedeniyle elektronik olarak üretimi ve muhafazasında sakınca olmayan kayıtların da çıktı alınarak hasta dosyasına takılması ve dosyanın gereksiz yere kalınlaşarak depolama alanı ihtiyacının sürekli artmasına neden olmaktadır. Tıbbi kayıtların elektronik olarak oluşturulması, depolanması ve güvenliğinin sağlanması oldukça maliyetli bir iş olarak sağlık kuruluşlarına hem maddi hem manevi açıdan büyük bir külfet oluşturmaktadır. Elektronik sağlık kayıtları, oluşturulması için gereksinim duyulan alt yapı ve donanım maliyetlerinin yüksek olması yanı sıra kayıt ve takip programlarının kullanımının karmaşık olması gibi dezavantajları barındırmasına karşın uzun vadede hasta, doktor ve sağlık kuruluşu adına önemli kazanımlara yol açacaktır.

Sağlıkta bilişim sistemlerinin kullanımı ve dijital hastane uygulamalarının gelişimiyle hasta dosyasının da yapısı değişmekte ve HBYS içerisinde elektronik olarak üretilen tıbbi kayıtların yer aldığı elektronik hasta dosyasının kapsamı giderek genişlemektedir. Tıbbi kayıtların elektronik üretimi, kalitesi, erişimi ve muhafazası konuları yanı sıra sistemin kurulumu için gereksinim duyulan yazılım, donanım ve altyapı giderleri ile personel eğitimi elektronik hasta dosyasını kullanımı konusunda temel endi-

şe kaynakları olarak görülse de hasta, doktor ve sağlık kuruluşu açısından oluşturduğu avantajlar doğrultusunda kapasitesi yanı sıra arttırdığı veri kalitesi ve erişim imkânları açısından giderek yaygınlaşmaktadır. Gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik özelliklerini barındırması yanı sıra kullanımı ve muhafazası kolay olan elektronik hasta dosyası ile tüm tıbbi kayıtlara tek noktadan erişimin sağlanması sağlık kuruluşlarında büyük bir alan, malzeme ve personel gereksinimi oluşturan hasta dosyaları arşiv birimlerinin yeniden yapılanması gereksinimini beraberinde getirmektedir.

Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Saklama Süreli Standart Dosya Planı³⁰ doğrultusunda 101 yıl muhafazası zorunlu olan hasta dosyaları içerisindeki kayıtların elektronik olarak oluşturulması ve HBYS içerisinde depolaması, finansal giderlerin azaltılması, iş gücünün doğru kullanımı ile iş akış süreçlerinin etkinliği açısından sağlık kuruluşuna büyük yarar sağlayacaktır. Dosya Planı doğrultusunda, temel olarak hastaya ve aldığı tedaviye ilişkin bilgileri içeren hasta dosyasında bulunan, “*Hekimlik, hemşirelik ve ebelik hizmetleri*” 15 yıl süreyle sağlık kuruluşunda saklanması gereken kayıtlardır. Elektronik olarak oluşturulması ve muhafazasında yasal bir engel bulunmayan bu kayıtlar, fiziksel olarak oluşturularak matbu hasta dosyası içerisine dâhil edildiğinde 101 yıl muhafazası zorunlu hale gelmektedir. Elektronik hasta dosyası içerisinde yer alması durumunda ise üretimi ve arşivlenmesi için gereksinim duyulan maliyetlerden tasarruf sağlamanın yanı sıra üretiminin yerinde, tam zamanlı, doğru ve standartlara uygun olarak yapılması ile sağlık hizmetlerinde hızlı ve etkin kullanımı mümkün olacaktır.

Hasta dosyasında, hastanın bazı haklarının korunması gerektiği durumlar için özel olarak düzenlenmesi zorunlu olan hukuki değere sahip formlar da yer almaktadır. Bunlar hastanın vücut bütünlüğünü koruma, özerklik hakkı, tedaviyi kabul, durdurma veya reddetme hakları kapsamında (Kurt, 2020: 199), hastanın tedavi yöntemi konusunda aydınlatması ve müdahalenin yapılmaması ya da ertelenmesi halinde olabilecek sonuçlar hakkında bilgilendirilmesi amaçlı kullanılan onam/rıza/tedaviyi ret formlarıdır (Altundiş, 2016: 323). Anayasada temel bulan haklar Türk Medeni Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun’un yanı sıra Hasta Hakları Yönetmeliği ile koruma altındadır. Bu kayıtlar, tedavi yanı sıra farklı hukuki amaçlar için kullanılması olasılığı nedeniyle hasta veya hukuki temsilcisi tarafından geçerli bir onay (ıslak imza veya elektronik imza) doğrultusunda muhafaza edilmelidir. Mevzuata göre elektronik imza alt yapısı geliştirilene kadar fiziksel olarak oluşturulması ve Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Saklama Süreli Standart Dosya Planı doğrultusuna 30 yıl süreyle muhafazası zorunlu olan bu kayıtlar, hasta dosyası içerisine dâhil edildiğinde 101 yıl süreyle sağlık kuruluşunun arşivinde muhafazası

³⁰ URL-17

zorunlu hale gelmektedir.

Mevcut mevzuat ve standartlar doğrultusunda elektronik olarak üretimi yapılabilen tüm kayıtların HBYS içerisinde muhafaza edilmesi, hukuki gerekçeler nedeniyle fiziksel olarak ıslak imza ile üretimi zorunlu olan onam formları ve eğitim formlarının ise hasta dosyası içerisinde, saklama süresi olan 30 yıl boyunca muhafaza edilerek, saklama süresi sonunda imha edilmesi sağlık kuruluşunun kırtasiye, iş gücü, zaman ve alan kullanımı bakımından tasarruf etmesine neden olacaktır. Ayrıca, Sağlıkta Dijital Dönüşüm programı ve İçişleri Bakanlığının kullanıma aldığı çipli kimlik kartları sayesinde, elektronik imza kullanımının yaygınlaşması ile hukuki açıdan tarafların onayını gerektiren işlemlere ait formların da elektronik ortamda üretilebilmesinin çok kısa bir zaman içerisinde sağlanabileceğinin sinyalleri alınmaktadır.

Bu çalışmada, bireylerin sağlık kuruluşu içerisinde tanı ve tedavi işlemleri süresince üretilen tıbbi kayıtlarından oluşan hasta dosyalarının oluşturulması, erişimi ve depolanmasının, mevcut mevzuat doğrultusunda elektronik olarak gerçekleştirilmesinin Sağlık Bakanlığının çalışmalarıyla idari ve hukuki açıdan geçerlilik kazandığı ve dijitalleşen devlet uygulamaları kapsamında sağlık kuruluşları tarafından bir gereklilik olarak görülmesi gerektiği belirtilmiştir. Elektronik hasta dosyası yapısının benimsenmesi ile hasta dosyaları arşivlerinin sadece fiziksel üretimi ve muhafazası zorunlu olan onam ve eğitim formları gibi dokümanları kapsayacak şekilde daha basit ve işlevsel olacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekliliği ortaya koyulmuştur. Tedavi hizmetleri yanı sıra eğitim, araştırma, sağlık yönetimi ve halk sağlığı gibi farklı çalışma alanlarına yönelik temel verileri barındırması açısından tıbbi kayıtların tam ve eksiksiz olarak elektronik hasta dosyası içerisinde yer almasının hasta, doktor ve sağlık kuruluşu adına çok sayıda faydayı beraberinde getireceği vurgulanmış, hasta dosyalarının oluşturulması ve muhafazasından sorumlu olan sağlık kuruluşları tarafından hasta dosyaları arşiv yapısında değişikliğe gidilmesinin uzun vadede sağlık kuruluşuna sağlayacağı maddi ve manevi avantajlar ortaya koyulmuştur.

Kaynakça

- Altundiş, M. (2016). Tıbbi kişisel verilerin tutulması ve korunması yükümlülüğü ve idarenin bu yükümlülüğünü yerine getirmemesinden doğan sorumluluğu. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7 (28), 313-351.
- Avaner, T. ve Avaner, E. B. (2018). Yazılım teknolojileri ve sağlık yönetimi: HIMSS ya da dijital hastane hizmetleri üzerine bir değerlendirme. *Yasama Dergisi*, 37, 5-28.
- Ay, F. (2008). Elektronik hasta kayıtları: Güvenlik etik ve yasal sorunlar. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9 (2), 165-175.

- Ay, F. (2009). Uluslararası elektronik hasta kayıt sistemleri, hemşirelik uygulamaları ve bilgisayar ilişkisi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 51, 131-136.
- Büyükçapar, O. (2018). *Bilişim Sistemleri ve Yazılımları*. Kodlab Yayınları.
- Eke, E. (2019). *Sağlıkta Dönüşüm: Dönüşen Devlet Anlayışı Çerçevesinde Sağlık Sektöründe Bir Alan Araştırması*. Hiperlink Yayınları.
- Esatoğlu, A. E. ve Köksal, A. (2010). *Sağlık Hizmetlerinde Bilgi Yönetimi*. Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/25648/mod_resource/content/0/saglik_hizmetlerinde_ (Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- European Commission (2019). *Expert panel on effective ways of investing in health (EXPH), Assessing the impact of digital transformation of health services*, 20 November 2018. doi:10.2875/644722. https://ec.europa.eu/health/sites/default/files/expert_panel/docs/022_digitaltransformation_en.pdf. (Erişim Tarihi: 12.07.2021).
- Hossian, M. (2021). Electronic medical record and electronic health record have potential to improve quality of care. *Academia Letters*, Article 1565. <https://doi.org/10.20935/AL1565>.
- İklim, N. Ş. ve Derin, N. (2016). Dünyadan ve Türkiye'den örneklerle sağlık hizmetlerinde yalın yönetim. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19 (4), 481-502.
- Karakaya, İ. ve Mercanlıoğlu, A. Ç. (2019). Tıbbi dokümantasyonun sağlık kuruluşları açısından önemi: Kamu ve özel hastane çalışanlarının tıbbi kayıt sistemine yönelik tutumları. *Social Science Studies Journal*, 5 (34), 2426-2436.
- Kurt, M. G. (2020). Tıbbi müdahalelerde aydınlatılmış onam. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 146, 187-218.
- Lainjo, B. (2019). The evaluation of dynamics of electronic health records systems (EHRSS). *Humanities and Social Sciences Review*, 9 (1), 353-370.
- Limon, S. (2019). Hastanelerdeki tıbbi dokümanların geleneksel ortamdan elektronik ortama dönüşümü. *Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ)*, 1 (1), 30-39
- Obaloje, N. D. and Eze, M. O. (2020). Electronic medical record and security concerns. *International Journal of Scientific Research in Computer Science, Engineering and Information Technology*, 6 (4), 235-246. Doi: <https://doi.org/10.32628/CSEIT206441>
- Ortaş, İ. (2018). Bilgi ve iletişim çağında bilimsel bilgiye erişimin önemi ve Türkiye'nin bilgiye erişim potansiyeli. *Türk Kütüphaneciliği*, 32 (3), 223-232.

- Ömürbek, N., Demirgürbüz, M. Ö. ve Tunca, M. Z. (2013). Hastanelerdeki bilişim sistemlerinden klinik bilgi sistemlerinin kullanımına yönelik bir araştırma: Denizli ve Isparta örneği. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (25), 301-328.
- Rukancı, F. ve Anametiç, H. (2013). Teknoloji özel arşivleri nasıl etkiliyor?. *ÜNAK 2013 Konferansı: Bilgi Sistemleri, Platformlar, Mimariler ve Teknolojiler* 19-21 Eylül 2013, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 115-120. <https://unak.org.tr/yayin/unak-2013-konferansi-bildiriler-kitabi/> (Erişim Tarihi: 08.06.2021).
- Sağlık Bakanlığı (2019). *T.C. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/Anobg+StratejikPlan2019-2023.pdf> (Erişim tarihi: 17.08.2021).
- Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2018). *Tam donanımlı dijital hastane kılavuzu*. <https://dijitalhastane.saglik.gov.tr/Eklenti/23473,tam-donanimli-dijital-hastane-kilavuzupdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 17.08.2021).
- Sahney, R. and Sharma, M. (2018). Electronic health records: A general overview. *Current Medicine Research and Practice*, 8, 67-70. <https://doi.org/10.1016/j.cmrp.2018.03.004> 2352-0817.
- Taşkın, S. (T.y.). *Bilişim Teknolojileri: Temel bilgiler*. E-kitap. https://play.google.com/store/books/details/Serkan_Ta%C5%9Fk%C4%B1n_B%C4%B0L%C4%B0%C5%9E%C4%B0M_TEKNOLOJ%C4%B0LER%C4%B0?id=q4bhDwAAQBAJ. (Erişim tarihi: 02.07.2021).
- Tomar, D. and Agarwal, S. (2013). A survey on data mining approaches for healthcare. *International Journal of Bio-Science and Bio-Technology*, 5 (5), 241-266.
- Torun, N. K. (2018). *Sağlık hizmetlerinde veri analitiği*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toygar, Ş. A. (2018). E-sağlık uygulamaları. *Yasama Dergisi*, 37, 101-123. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1115265>
- Tsai, C. H., Eghdam, A., Davoody, N., Wright, G., Flowerday, S. & Koch, S. (2020). Effects of electronic health record implementation and barriers to adoption and use: A Scoping review and qualitative analysis of the content. *Life (Basel)*, 10 (12), 327. doi: 10.3390/life10120327. PMID: 33291615; PMCID: PMC7761950.
- Tuncay, A. H. (2020). Pandemi döneminde hastane bilgi yönetim sistemleri ve tıbbi dokümanların önemi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2 (1), 27-41.
- Tunç, M. (2006). *Tıp alanındaki bilgi hizmetlerinin standardizasyonu ve Türkiye'deki uygulamalar*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat

Araştırmaları Enstitüsü.

Tüfekçi, N., Yorulmaz, R. ve Cansever, İ. H. (2017). Dijital hastane. *Journal of Current Researches on Health Sector (J o C R e H e S)*, 7 (2), 143-156.

Uçar, A. ve İlkılıç, İ. (2019). Büyük verinin sağlık hizmetlerinde kullanımında epistemolojik ve etik sorunlar. *Sağlık Bilimleri İleri Araştırmalar Dergisi*, 2, 80-92.

Yağar, S. D. (2021). Sağlık hizmetlerinde veri madenciliğinin kullanımı: Türkiye’de lisansüstü tezlerinin incelenmesi. *Sağlık Hizmetlerinde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 1 (2), 53-67.

Yıldırım, P., Uludağ, M. ve Görür, A. (2008). Hastane bilgi sistemlerinde veri madenciliği. *Akademik Bilişim, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale*, 30 Ocak - 01 Şubat 2008, 429-434. https://ab.org.tr/ab08/kitap/Bildiriler/Yildirim_Uludag_Gorur_AB08.pdf (Erişim tarihi: 17.07.2021).

Yücel, Y. B., AYTEKİN, A., AYAZ, A. ve TÜMEÇİN, F. (2018). Bilişim sistemlerinin sağlık sektörü açısından önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5 (8), 147-155.

İnternet Kaynakları

URL-1: “Teletıp Sistemi”. <https://teletip.saglik.gov.tr/#service> (Erişim Tarihi: 23.08.2021).

URL-2: “Dijital Hastane”. <https://dijitalhastane.saglik.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.06.2021).

URL-3: “EMRAM”. <https://dijitalhastane.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09.06.2021).

URL-4: “HIMSS (Healthcare Information and Management Systems Society)”. <https://www.himss.org/who-we-are> (Erişim Tarihi: 17.07.2021).

URL-5: “EMRAM (Electronic Medical Record Adoption Model)”. <https://www.himss.org/what-we-do-solutions/digital-health-transformation/maturity-models/electronic-medical-record-adoption-model-emram> (Erişim Tarihi: 17.07.2021).

URL-6: “Sağlık.NET”. <https://e-saglik.gov.tr/TR,6212/sagliknet-hakkinda.html> (Erişim Tarihi: 17.07.2021).

URL-7: “Elektronik Sağlık Kayıtları Uygulama Kılavuzu”. <https://www.ehra.org/sites/ehra.org/files/EHRA-CDC-Opioid-Guideline-Implementation-Guide-for-EHRs.pdf> (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

URL-8: “Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu”. Resmî Gazete Tarih: 15/5/1987 Sayı: 19461. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3359.pdf> (Erişim Tarihi: 17.07.2021).

27.07.2021).

URL-9: “Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik”. Resmî Gazete Tarih: 21/06/2019 Sayı: 30808. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/06/20190621-3.htm> (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

URL-10: “Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği” (Son Değişiklerle Beraber). Resmî Gazete Tarih: 13/03/1983 Sayı: 17927 Değişiklik: 01/04/2005-8720. <https://www.saglik.gov.tr/TR,10518/yatakli-tedavi-kurumlari-isletme-yonetmeliği-son-degisiklerle-beraber.html> (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

URL-11: “Yataklı Tedavi Kurumları Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri Yönergesi” (Sağlık Bakanlığı’nın 06.11.2001 tarih ve 10588 sayılı oluru ile yürürlüğe girmiştir). <http://www.turkpath.org.tr/files/YTKTKAHY.pdf> (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

URL-12: “Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik”. Resmî Gazete Tarih: 18/10/2019 Sayı: 30922. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Haberler/Duyuru.aspx?ID=4164> (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

URL-13: “Hasta Hakları Yönetmeliği”. Resmî Gazete Tarih: 08/05/2019 Sayı: 28994. <https://shgmgetatdb.saglik.gov.tr/TR-8468/hasta-haklari-yonetmeliği.html> (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

URL-14: “Sağlıkta Kalite Standartları”. <https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/TR,12679/saglikta-kalite-standartlari-sks.html> (Erişim Tarihi: 28.07.2021).

URL-15: “Yataklı Tedavi Kurumları Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri Yönergesinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönerge”. Sağlık Bakanlığı’nın 06/06/2007 tarih ve 5228 sayılı oluru ile yürürlüğe girmiştir. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11242/yatakli-tedavi-kurumlari-tibbi-kayit-ve-arsiv-hizmetleri-yonergesinde-degisiklik-yapilmasina-dair-yonergesi.html> (Erişim Tarihi: 22.07.2021).

URL-16: “Sağlık Bakanlığı Trafik Hizmetleri Döner Sermaye İşletme Yönetmeliği”. Resmî Gazete Tarih: 02/10/1999 Sayı: 23834 <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4817&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 28.07.2021).

URL-17: “Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşları Saklama Süreli Standart Dosya Planı”. <https://sgb.saglik.gov.tr/TR-59185/saglik-bakanligi-ve-bagli-kuruluslari-saklama-sureli-standart-dosya-planı-revize-edilmistir.html> (Erişim Tarihi: 02.08.2021).

